

શ્રી ધરુંદ્રય જિરિવરાપ નમ:
અનત્તલભિનિપાનાપ શ્રી ગૌતમસ્વામિને નમ:

શ્રીમાન્ પૂર્વધર આચાર્યવર્ય શ્રી જિનભડગણી કશમાશ્રમણ કૃત
શ્રી મહલધારિ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત વૃત્તિ સહિત

શ્રી વિશોષાવચ્છ્વક માટ્ય

ભાષાંતર

ભાગ - ૨ જો

(જાથા - ૧૫૪૮ થી ૧૬૦૩ સુધી)

*

ભાષાંતર કર્તા

સ્વ. શાહ ચુનીલાલ હકુમયંદ - અમદાવાદ

*

સંપદક

પ. પૂ. પંચાસ શ્રી વજસેનવિજયથી ગણિતવર્ય

*

દવ્ય સાહાય્યક

શ્રી હીરસૂરીધરજી જગદ્ગુરુ સંધ્ય જૈન ટ્રસ્ટ - મલાડ (મુંબઈ)

*

પ્રકાશક

મર્દ્દ્દકર પ્રકાશન

૪૮/૧ મહાલક્ષ્મી સોસાયટી

સુજાતા ફલેટ પાસે

શાહીબાગ, અમદાવાદ-૪.

સંપાદકીય

સમુદ્રમાં ઉભી રહેલી સ્તીમર સુધી પહોંચવા માટે નવની જરૂરત પડે છે. તેવી જ રીતે આગમના રહસ્યો સુધી પહોંચવા માટે પ્રકરણશ્રંધોની જરૂરત પડે છે. આગમ-તર્કસાહિત્યના વાલિત્યથી મુક્ત-નય-નિકોપાથી ભરપુર પ્રકરણ શ્રંધોમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાન પામેલ શ્રંથ છે... “વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય”

શૈન શાસનનું જાળખળતું જવેગન આચાર્યમન્ત્રમ શ્રી કિનારાદ્વારાજી કાન્દાશબ્દી મહારાજ.

તેઓએ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય જેવા મહાનશ્રંથની રચના કરી અને ભારમી લાઈના અજોડ વ્યાખ્યાતા મલ્લધારી આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હેમચંદ્રસૂરીશરણ મહારાજાએ ભાષ્યશ્રંથ ઉપર ૨૮૦૦૦ (અઠચાવીશ હજાર) શ્લોક પ્રમાણ વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરી છે..

આ શ્રંથ પદાર્થીથી ભરપુર તેમજ ન્યાયની ભાષાથી પરિપૂર્ણ છે... એટલે કાળજીમે આવા શ્રંથના હાઈને સમજવું અધર્દ લાગતાં, મુમુક્ષુ આત્માઓ આ શ્રંથના ભાવને સરળતાથી માતૃભાષામાં સમજ શકે એ આશાયથી અધ્યયન રસિક પંડિતવર્યશ્રી ચુનીલાલ હુકમીરંદે અનુવાદ કર્યો અને આગમોદ્ય સમિતિએ લગભગ ૭૫ વર્ષ પહેલાં પ્રકાશિત કરેલ...

ત્યાર પછી સં. ૨૦૪૦માં અમારા હસ્તક આ શ્રંથનું પુનઃ સંપાદન થયું અને પ્રકાશિત કરાયું....

આ શ્રંથ અભ્યાસુઓને ઉપયોગી બન્યું એટલે દુંક સમયમાં આ શ્રંથને પુનઃ પ્રકાશિત કરવાની જરૂર પડી. પ્રથમ જે રહી ગયેલી કનિઓ ઘ્યાલમાં આવી તેની ફરી શુદ્ધ કરીને પ્રકાશિત કરી રહ્યા છીએ...

પ્રથમ ભાગના ભાષાંતરમાં મંગલવાદ-ચર્ચા તથા ભતિજાન શુતશાનની તક પૂર્ણ ભીમાંસા, ભેદ-પ્રભેદ વગેરેનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન તથા અવાંતરમાં નય અને નિકોપાઓની અસાધારણ પ્રરૂપણા વિગેરે અન્યત્ર અલાભ્ય વિષયો ઉપરની સુંદર પ્રતીતિકર રજુઆત હતી. આ બીજા ભાગમાં ગણધરવાદની વિસ્તૃતચર્ચા, નિહિતવાદનું નિરૂપણ, નમસ્કારની નિર્ધૂક્તિ, સામાયિક નિર્ધૂક્તિ, નય-નિકોપ આદિની ગંભીર ચર્ચા વિચારણા છે.

આ શ્રંથના સંપાદનમાં સાધીજી સૌભ્યજ્યોતિશ્રીનો સહકાર મળતાં કાર્ય સહજ બનેલ છે.

ચતુર્વિધ સંધ આ શ્રંથનું વિષયપૂર્વક અધ્યયન-અધ્યાપન કરી-કરાવી સમ્યગ્યજાન અને સમ્યક્કિયાના ફળસ્વરૂપ મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરે એજ...

પ્રકાશકીય...

પરમોપકારી, ચરમ તીર્થપતિ મહાવીર સ્વામિ ભગવાનના શાસનને પામીને આપણને આ જવ સાર્થક કરવાની ઉત્તમ તક મળી છે.

આ મળેલા શાસનના હાઈને સમજવા માટે વિવિધ ગ્રંથોનું વાંચન કરવા મળે છે... તેમાં અલ્યુઝાનના કારણે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથોનું વાંચન અધરું બન્યું છે ત્યારે અનુવાદ ગ્રંથો ખૂબ જ સહાયક બને છે:

અમારા પ્રકાશન ભંસથા દ્વારા પરમપૂજ્ય પરમોપકારી પંન્યાસપ્રવર શ્રી વજસોનવિજ્યકુ
ગણિવર્ધનાં અમીમય આશીર્વાદપૂર્વક ઘણા ગ્રંથો પ્રકાશિત થઈ રહ્યા છે... (જેનું લીસ્ટ આગળ
આપેલ છે.) તેમાં રીપ્રીન્ટ તરીકે આ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય.. ભાગ ૧-૨ પણ પ્રકાશિત થતાં અમો
આનંદ અનુભવીએ છીએ...

પૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતમાં પણ ખાસ કરીને પ્રાચીન
ગ્રંથો તેમજ પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મયોગી... પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભર્દુકરવિજ્યકુ
ગણિવર્ધનાં ચિંતન-લેખન કરેલા ગ્રંથોને સંપાદન-સંકલન કરીને અમીને જ્ઞાનભક્તિનો લાભ આપી
રહ્યા છે. તેની આ તકે અમો ખૂબ-ખૂબ અનુમોદના સાથે તેઓશ્રીનાં ઉપકારને યાદ કરતાં
આનંદ અનુભવીએ છીએ.

આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં લાભ લેતાર શ્રી હીરસ્કુરીશર જગદ્ગુરુ સંધ જૈન દ્રસ્ટ-મલાડનો
આ તકે અમે આભાર માનીએ છીએ..

જૈન સંધોમાં ટેર-ટેર સંધ હસ્તકના જ્ઞાનખાતાઓમાં એક બાજુ મોટી રકમો જમા પડી રહે
છે, બીજી બાજુ જૈન શાખાગ્રંથો પૂ. સાધુ-સાધ્યી ભગવંતો અને અન્ય અધિકૃત મુમુક્ષુ શ્રાવક-
શ્રાવિકાવળને અધ્યયન માટે હુલ્લબ બની ગયા છે..., ત્રીજી બાજુ ભારત-સરકાર પાર્મિક-
દ્રસ્ટોના નાણાંનો બીજી રીતે ઉપયોગ કરવા માટે નવતર યોજનાઓ ધડી રહી છે. તે અવસરે
જ્ઞાનખાતામાં રહેલી રકમોમાંથી આવા ઉત્તમ શાસ્ત્રીય ગ્રંથો મુદ્રિત થઈ નમામ પૂ. સાધુ-સાધ્યી
અને જૈનસંધના જ્ઞાનભંડારો પાસે પહોંચી જાય અને ચતુર્વિધ શ્રીસંધમાં સમ્યક્ષુતનું અધ્યયન
વૃદ્ધિગત બને અને ઈચ્છાનાર તમામ સજ્જનો અમારા આ સમયોચિત પ્રકાશનને આવકારશે
એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી.

આ ગ્રંથને ટુંક સમયમાં પ્રકાશિત કરી આપનાર... ભરત પ્રેન્ટરીના માલીક કંતિલ્લાલ ડી.
શાહનો આ તકે આભાર માનીએ છીએ.

પ્રાંતે આ ગ્રંથોના વાંચન, ચિંતન, મનન દ્વારા આપણો સૌ તાત્ત્વની પ્રાસિ કરીને પરમપદની
પ્રાસિ કરતારા બનીએ... એજ...

ભર્દુકર પ્રકાશન

પ્રસ્તાવના

(પ્રથમ અવૃત્તિની પ્રસ્તાવના ટુંકાવીને)

આ મહાન ગ્રંથ તે સામાયિકસૂત્ર ઉપર વિવરણાનો ભાગ છે. સામાયિક વગેરે ખડાવશ્યકસૂત્રને હાલ પ્રચલિતમાં પ્રતિકમણ સૂત્ર કહીએ છીએ. તેમાં છ આવશ્યક (સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસત્તવ, ગુરુવંદન, પ્રતિકમણ, કાયોત્સર્વ અને પ્રત્યાઘ્યાન) છે. તે સૂત્ર અંગબાહી છે; એટલે ત્રણ નિષયાથી નિષ્પત્ત નથી. અને મૂલ સૂત્રો પેકી એક છે. તે સૂત્ર ઉપર આચાર્ય શ્રી ભદ્રભાઇસ્વામીએ નિર્યુક્ત પ્રાકૃત-પદમાં રચી છે. હિન્દાસ મહારાચાર્ય ખડાવશ્યક ઉપર ચૂંઝી પ્રાકૃત-ગધમાં રચી છે. તથા એક આચાર્ય મહારાજે ભાષ્ય પ્રાકૃત ગધમાં રચ્યું છે; જે સ્વતંત્ર મળતું નથી, પણ તેમાંથી કેટલીક ગાથાઓ શ્રીમાન આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ પોતાની વૃત્તિમાં ટાંકી છે.

શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આ સૂત્ર તથા નિર્યુક્તિ ઉપર ટીકા રચી છે. આ સૂત્ર ઉપર હાલ હાણાં : જેનેકૃત ટીકાનો પેકી તે પ્રાચી તે, જેને ને પછી આ ઉપર ધણું સાહિત્ય છે. જેમ ભલધગ્નિરિ મહારાજે કેટલાક ભાગ ઉપર ટીકા રચી, તેમ મહ્લધારી હેમચંદ્રાચાર્ય હરિભદ્રિકી વૃત્તિ ઉપર ટીપ્પનક લખેલ છે. વગેરે વિસ્તૃત સાહિત્ય છે. (જે માટે જૈન ગ્રંધાવલીના પાઠા-૧૮ થી ઉછ જુઓ.)

પ્રથમ આવશ્યક એટલે સામાયિક ઉપર હિન્દભદ્રગણિકભાષ્મણે ભાષ્ય પ્રાકૃત-પદમાં રચ્યું છે. ખરી રીતે તો તે સામાયિક પ્રથમ આવશ્યક ઉપર શ્રીમાન ભદ્રભાઇસ્વામીએ રચેલ નિર્યુક્ત પેકી કેટલીક ગાથા ઉપર તે વિવરણ છે અને તે પહેલાં એક નામ અણાત આચાર્યશ્રીએ ખડાવશ્યક ઉપર ભાષ્ય રચેલ હોવાથી તેનું નામ વિશેષઅવશ્યક ભાષ્ય એવ રાખેલ છે. તે ઉપર પોતે ટીકા રચી છે. પણ હાલ તે ઉપલબ્ધ નથી. તે ઉપર બીજી ટીકા કોટ્યાચાર્ય લખી છે તેની તાડપત્ર ઉપર સંવત ૧૧ ઉપમાં લખાયેલી નકલ ભંડારકર રીસર્વ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં છે. તે ટીકા પણ છપાઈ ગઈ છે અને આ વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ઉપર શ્રીમાન મહ્લધારી હેમચંદ્રાચાર્ય શિષ્યહિતા નામની ગ્રીજ ટીકા રચી છે. અને તે શ્રી યથોવિજ્ય જૈન ગ્રંથમાલામાંથી બનારસમાં છપાયેલ છે. તે ટીકા ઉપરથી આ અનુવાદ કરાવી મૂલ સાથે ને અનુવાદ છાપવામાં આવેલ છે.

આ ગ્રંથ ધણો ગણન છે, તેથી તેનો અનુવાદ ધણા વિદાન માણસ સિવાય ભરોબર થઈ શકે તેમ નથી, અને તેથી આ અનુવાદમાં તુટિઓ આવવાનો સંભવ છે. વિદાનવર્ગ આ ગ્રંથને સાધ્યાત્મ વાંચી સુધારો-દધારો મોકલવા કૃપા કરશે એવી ખાસ વિજાપુરિ છે. વિષયાનુકમણિકા વિગતવાર આપેલ છે, તે ઉપરથી વિષય સંબંધી વિગતવાર ખુલાસો અતે કરેલ નથી.

શ્રી હિન્દભદ્રગણિકભાષ્મણ તથા મહ્લધારી શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય શેતાભર જૈન સાહિત્યમાં સુપ્રસિદ્ધ મહાન તત્વવેતા આચાર્ય ભગવંત છે. હેમચંદ્રાચાર્ય ધણા પુસ્તકો લખ્યા છે. આ ટીકા સંવત ૧૧ ઉપમાં જધ્વસિંહ રાજ્યાના રાજ્યમાં રચેલ છે.

હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિશે ધારણાવશ્યક ભાષ્યની ઘણી ગ્યાથાઓ ટીકામાં સાક્ષી તરીકે ઉતારે છે. અને તેથી તેનું વિવરણ મૂળ ભાષ્યની ગાથાઓની જેમ કરતા નથી.

હિન્દુભદ્રગણી કામાગ્રામજીનો દ્વારી સઠીમાં ચોક્કસ કાળ નિર્ણય કરવાને પૂરતા સાધન મળતા નથી.

આ ગ્રંથનો વિષય અક્ષરશઃ સમજવા માટે ખાસ મનતપૂર્વક સ્થિરચિત્ત બને ત્યાં સુધી સામાપ્તિકમાં વાંચવા વિનંતિ છે.

આ અનુવાદ શાસ્ત્ર ચુનિલાલ વર્ધમાને લખેલ છે. એક મુનિરાજે તથા અમદાવાદના રહીશ શાસ્ત્ર મગનલાલ ઉમેદરામે મુખ્યતાથે તેને સુધારેલ છે.

ઓક્ટોબર ૧૯૨૯

મુખ્ય

અવસ્થાચંદ્ર સાકરચંદ્ર જવેરી

માગમોદ્યમસમિતિના સેકેટરી

શ્રી વિશોધાવશયક બીજા ભાગની અનુકમણિકા

ગજાપ્રવાહ

પહેલા ગૌતમ ગજાપર

વિષય

ગ્રંથક

૧૫૪૮-૧૫૪૩

નામ અને ગોત્ર સહિત ખોલાવીને તું પ્રત્યક્ષાદિ કોઈ પ્રમાણથી સિદ્ધ નથી એવા ગૌતમ ગજાપરના મનોગત સંશયોનું જ્ઞાનવ્યા પહેલા જ પ્રભુ દ્વારા પ્રકાશન.

૧૫૫૪-૧૫૫૭

પ્રથમ ગજાપરની આત્મા સંબંધી રંગાનું સમાપ્તાન.

૧૫૫૮-૧૫૬૦

બીજી રીતે આત્માની પ્રત્યક્ષાથી સિદ્ધિ.

૧૫૬૧-૧૫૬૪

જ્ઞાનાદિ શુષ્ઠોથી બિનિ એવો શુષ્ઠો આત્મા ભાનવા છતાં આત્મસિદ્ધિ.

૧૫૬૫-૧૫૭૦

અનુમાન-પ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ.

૧૫૭૧-૧૫૭૬

બીજા અનેક પ્રકારે આત્માની સિદ્ધિ.

૧૫૭૭-૧૫૭૮

ઈન્દ્રભૂતિનો સર્વ સંશયને ઉદ્ઘાર સપત્રાપદાનું કર્યાતરી.

૧૫૮૦

ઉપસંહારમાં જસ, સ્થાવર ઈત્યાદિ બેદોનું કથન.

૧૫૮૧-૧૫૮૫

આત્મા એક જ છે, એ માન્યતાની અધોગ્યતા અને અનેકપણાની પ્રતીતિ.

૧૫૮૬-૧૬૦૩

સર્વ દેદના પદોનો સંક્ષેપથી અર્થ.

૧૬૦૪

ઈન્દ્રભૂતિની પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા.

૧૬૦૫

આગળના વાહસ્થણોમાં આની સાથે જે સમાનતા અને વિશેષતા છે, તે બોલ કેવાનો ઉપદેશ.

બીજા અભિનભૂતિ ગજાપર

૧૬૦૯-૧૬૧૦

અભિનભૂતિ ગજાપરને નામ અને ગોત્ર વડે પ્રભનું ખોલાવલું, અને સંશયનું કહેવું.

૧૬૧૧-૧૬૨૪

વેદપદોનો અર્થ અને કુમની સિદ્ધિ માટે અનુમાની આદિનું સવિસાર કથન.

૧૬૨૫-૧૬૪૨

કર્મ મૂર્તિમાનછે તત્ત્વસંબંધી પ્રશ્નોત્તરો.

૧૬૪૩-૧૬૪૪

વેદપદોના અર્થ દ્વારા સંશયનો છેદ અને દીક્ષા-સ્વીકાર.

શ્રીજા વાયુભૂતિ ગજાપર

૧૬૪૫-૧૬૪૮

વાયુભૂતિને નામ-ગોત્રપૂર્વક ખોલાવીને તું તે જ શરીર છે, કે અન્ય કઈ છે ?

અથવા તેના મનોગત સંશયનું પ્રકાશન.

૧૬૫૦-૧૬૭૦

વેદપદોની વિચારણા, આત્મસાધક અનુમાનો.

૧૬૭૧-૧૬૭૨

આત્માને શરીરથી જુદો સિદ્ધ કરવાના પ્રયાસથી શો લાભ ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર.

૧૬૭૩-૧૬૭૭

આ ભવની અપેક્ષાએ તેનો અવિનાશભાવ અથવા તે અણિક જ નથી, એવું કથન.

૧૬૭૮-૧૬૮૧

સ્વપ્ન જતાવીને ઉપસંહાર.

૧૬૮૨-૧૬૮૯

પુનઃ વાયુભૂતિનો બગવાનને પ્રશ્ન તથા તેનો ઉત્તર. વેદવચનથી આત્મશરીરની ભિત્તાની સિદ્ધિ.

ચોદ્ય વ્યક્ત ગજાપર

૧૬૮૭-૧૬૯૧

પૂર્ખી આદિ ભૂતોના અસ્તિત્વ અંગે વિવૃદ્ધ વેદપદોના અવાગથી જગેલા સંશયનું ચોદ્ય ગજાપરને પ્રભુ દ્વારા કથન અને સ્પાદીકરણ.

શ્વરૂપક

૧૯૮૨-૧૭૧૨

વિષય

સર્વ શૂન્યછે, તે સંબંધમાં અનેક પુંજિતાઓ એના જવાબમાં સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આવે, તો સ્વપ્ર-અસ્વપ્ર વળે વ્યવહારનો અભાવ થાય, ઈત્યાદિ પુંજિતાઓ તેમ જ સ્પષ્ટીકરણ.

૧૭૧૩-૧૭૧૮

ઉપરોક્ત વાતની વિશેષ પ્રકારે સિદ્ધિ.

૧૭૧૯-૧૭૮૪

"અનુંત્રય અન પદની એકતા છે કે અનેકતા છે." ઈત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર.

૧૭૨૫-૧૭૨૭

ઉત્પત્ત થયેલ ઉત્પત્ત નથી થતું ઈત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર.

૧૭૨૮-૧૭૩૧

અનુત્પત્ત પણ ઉત્પત્ત નથી થતું, એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર.

૧૭૩૨-૧૭૩૮

સર્વકાર્ય સામગ્રીમય જ્ઞાયાછે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રી ક્યાંથી હોઈ શકે? એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર.

૧૭૩૯-૧૭૪૭

૧૯૮૬મી ગ્રાધામાં જે કદ્યું છે કે પાછળાનો ભાગ નથી જ્ઞાનો અને સર્વનો આગળનો ભાગ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જ્ઞાનો માટે સર્વ શૂન્યછે, ઈત્યાદિ તું પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર જુદા જુદા ચાર દેખાનોથી.

૧૭૪૮-૧૭૫૨

પૃથ્વી આદિ ભૂતોની વિશેષ પ્રકારે સિદ્ધિ.

૧૭૫૩-૧૭૫૮

પૃથ્વી, વનસ્પતિ, પાણી, અગ્નિ અને વાયુમાં ચીતન્યની સિદ્ધિ.

૧૭૬૦-૧૭૬૮

પ્રકારાન્તરે પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિયમાં જીવત્વસિદ્ધિ અને તેના વિશેષ કારણો.

૧૭૬૯

સંશયછેદવાથી વ્યક્તાસ્વામીની પંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા.

પંચમા સુધર્મા ગજાખર

૧૭૭૦-૧૭૭૨

નામ તથા ગોત્રથી જોલાવી તેના મનોગત સદશોષ્યત્ત્વની વિષયક સંશય કહી જતાવી, તે વેદ પદોના અર્થને નહિ જાણવાને લીધે સંશયની ઉત્પત્તિનું કથન.

૧૭૭૩-૧૭૮૨

ઉપરોક્ત સંશયની પુંજિતાઓનું ભાષ્યકાર ડારા પ્રરૂપણ.

૧૭૮૩-૧૭૮૫

પુનઃ સુધર્માની શંકાનો ઉત્તર પ્રક્ષોતારકૃપે.

૧૭૮૬-૧૭૮૭

સ્વભાવનું સ્વરૂપ વિચારીને તેનાથી જવાન્તરની સદ્દશતાનો નિર્ધેષ.

૧૭૮૯-૧૭૯૫

સ્વભાવ એ નિષ્કારણતા નથી તેમ જ વસ્તુનો પર્મ હોય, તો પણ સદ્દશ ન હોય, એવું પ્રરૂપણ.

૧૭૯૬-૧૭૯૯

સર્વથા સરખાપણું નથી, એ હકીકતની દેખાનથી સિદ્ધિ.

૧૮૦૦-૧૮૦૧

સદ્દશપણું માનવાથી વેદના પદો પણ અપ્રમાણ થશે, એવું કથન.

છટા મંડિક ગજાખર

૧૮૦૨-૧૮૦૪

મંડિકનું આવણું, બંધ-મોક સંબંધી મનોગત સંશયનો પ્રાદુર્ભાવ.

૧૮૦૪-૧૮૧૬

જે પુંજિતાઓ વડે મંડિક બંધ-મોકને માનતો નથી, તેનું બંડન, સત્યનું બંડન.

૧૮૧૭-૧૮૨૨

જે ધોગ અનાદિ છે, તે અનંત છે, એ એકાંત સત્ય નથી, તેમજ જીવ કર્મનો સંબંધ અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાંત છે, એવું વિવેચન.

૧૮૨૩-૧૮૩૦

અવ્યાભવ્યતાના તકાવતનું કારણ.

ગુપ્તક

૧૮૩૧-૧૮૩૨

૧૮૩૩-૧૮૩૬

૧૮૩૭-૧૮૩૮

૧૮૪૦-૧૮૪૨

૧૮૪૩-૧૮૪૪

૧૮૪૫-૧૮૪૬

૧૮૪૦-૧૮૪૫

૧૮૪૯-૧૮૫૮

૧૮૫૮-૧૮૫૦

૧૮૬૧-૧૮૬૩

૧૮૬૪-૧૮૬૯

૧૮૬૭-૧૮૬૯

૧૮૭૦-૧૮૭૧

૧૮૮૨-૧૮૮૪

૧૮૮૫-૧૮૮૭

૧૮૮૮-૧૮૯૧

૧૮૯૨-૧૮૯૫

૧૮૯૬-૧૯૦૦

૧૯૦૧-૧૯૦૪

૧૯૦૪-૧૯૦૮

૧૯૦૮-૧૯૧૧

૧૯૧૨-૧૯૨૪

૧૯૨૫-૧૯૨૭

વિષય

સર્વજીપણાની ખાતરી કરવા હરકોઈ પ્રશ્ન પૂછવાની છૂટ.

જે ભવ્યો હોય અને મોક્ષે ન જાય, તેને અભિવ્ય કેમ ન કહેવાય ?
મોક્ષ નિત્ય નથી એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ખુલાસો.

બંધ, મોક્ષ વિષયક શંકા-સમાધાન.

વસ્તુતા: સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય અને પ્રોય સ્વરૂપ છે.

આત્મા અદ્ધિય નથી, તે વાતની પ્રશ્નોત્તરરૂપે સમજાવટ.
મુક્તાત્માઓ ગતિવાળા હોવાથી સિદ્ધકેળની આગળ પડી કેમ નથી જતા ? એ
શંકાનું સમાધાન અને તેને અંગે ધર્મસિદ્ધિકાય તથા લોકની સિદ્ધિ.
મોક્ષસ્થાનમાંથી સિદ્ધાનું પુનઃપતન નથી પણ તેનું કથન.

સિદ્ધાત્માઓની આદિ નથી અને અમૃત હોવાથી પરિદ્ધિત કોતમાં સર્વ સમાય છે.

વેદવાક્યાનુસારે બંધ-મોક્ષની સિદ્ધિ અને સાડા ચારસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા.

દ્રગ્ઘરા ભૌર્ય ગણાધર

ભૌર્યને નામ-ગોત્રપૂર્વક બોલાવીને દેવસૂદ્ધિ છે કે નથી, અને સંશય વિરુદ્ધ અથવા
વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, એવું પ્રભુનું કથન.

એ વેદપદોનો અર્થ ભાષ્યકાર વિસ્તારથી કહે છે.

સમવસરણામાં દેવોની પ્રત્યક્ષતા, ચંદ્રાદિ વિમાનોનું સ્વરૂપ, જિન કલ્યાણાદિ
પ્રસંગે દેવોનું આગમન, ઈત્યાદિ અનેક રીતે દેવોની સિદ્ધિ.

દેવોના આજ્ઞાવે અર્જિનહોયાદિની નિર્ણયતા, સંશયછેદ અને દીક્ષા.

આઠમા અંકસિલ ગણાધર

અંકસિલને મનોગત નક્ષ્યાદી વિષયક સંશય વેદપદોનો સત્ય અર્થ નહિ સમજવાથી
ધ્યેલ છે, એમ જગ્યાથી તેનો ખુલાસો.

એ જ અર્થ વિસ્તારથી ભાષ્યકાર કહે છે.

ઈન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ તે ખરું પ્રત્યક્ષ નથી, માત્ર તે ઉપચારથી જ પ્રત્યક્ષ છે, એવું કથન.

ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ જ ન કહેવાય, તે જગ્યાથી નારકોની સિદ્ધિ.

પુનઃ અનુમાનથી નારકીની સિદ્ધિ. સંશય-છેદ થવાથી અંકસિલની દીક્ષા.

નવમા ગણાધર અચ્યલભ્યાત

અચ્યલભ્યાતાના મનોગત પુષ્પ-પાપ સંબંધી સંશયને વ્યક્ત કરે છે. વિરુદ્ધાર્થવાળા

વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયેલ સંશયને સ્વાસ્થ કરતા ભાષ્યકાર.

એકલું પુષ્પ, એકલું પાપ અથવા ઉભય મિશ્ર એક જ વસ્તુ ન માની થાકાય.

પુષ્પ-પાપની સ્વતંત્રતા છે, અને જગતની વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, એ ચોથા

અને પાંચમા વિકલ્પનું સ્વરૂપ તથા પ્રકારાન્તરે પુષ્પ-પાપની સિદ્ધિ.

અમૃત સુખ-હુદાનો હેતુ મૂર્ત એવું પુષ્પ-પાપ કર્મ છે, તે વાતનું કથન.

ગાણ્યક	વિષય
૧૯૨૮-૧૯૩૫	સુખ-હૃદાનું અસમવાયિ ને દેહાદિકનું સમવાયિ કારણ કર્મ અને એથી પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ.
૧૯૩૪-૧૯૩૫	ત્રીજી અને ચોથા પક્ષમાં દૂધણા બતાવે છે.
૧૯૩૬-૧૯૩૭	એક સમયે શુભાશુભરૂપ મિત્રયોગ ન હોય તે વાત ઉદાહરણથી સમજાવે છે.
૧૯૪૦-૧૯૪૧	પુણ્ય-પાપનું લક્ષણ અને તે મહાશ કરવાની રીતિ.
૧૯૪૨-૧૯૪૩	વધ્યાદિ શુભાશુભ શુશ્વાણાં કર્મ હોઈ શકે ? તેનો ઉત્તર.
૧૯૪૪-૧૯૪૫	વિભાગ આધારના દાખલાને સમજાવે છે.
૧૯૪૬-૧૯૪૮	વેદમાં કહેલ નીતિથી પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ, સંશય-છેદ અને દીક્ષા.
	દ્વારા ગજાધર મેતાર્થ
૧૯૪૯-૧૯૫૫	તેમને નામ અને ગોત્ર સહિત બોલાવે છે, તથા દેવ અને નરકાદિ પરલોક સંબંધી તેનો મનોગત સંશય વ્યક્ત કરે છે અને વિરુદ્ધ એવાં વેદપદો સાંભળવાથી એવો સંશય ઉત્પન્ન થયો છે, એમ જણાવીને તેનો ખરો અર્થ જણાવવાને કહે છે.
૧૯૫૬-૧૯૬૧	ચૈતન્ય ભૂતનો ધર્મ નથી, આત્મા સર્વગત અને નિર્ણિય નથી, તેમજ પરલોક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે તેવું કથન મેતાર્થની પુનઃ શંકા અને તેનું સમાધાન.
૧૯૬૨-૧૯૬૫	ઉત્પત્તિમાન હેતુથી ઘટાડિ વસ્તુ નિત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? તેનો યુક્તિપૂર્વક ખૂબાં કરતું ઉપાદ કર્ય અને પુદ વ્યાપકતાનું નિરૂપણ.
૧૯૬૬-૧૯૭૧	ઉત્પદ્ધિ ધર્મથી અને વેદવાક્યથી પરલોકની સિદ્ધિ. સંશય-છેદ ધવાથી પોતાના જ્ઞાસો શિષ્યો સહિત મેતાર્થની દીક્ષા.
	અગ્રીયારભા પ્રભાસ્ય ગજાધર
૧૯૭૨-૧૯૭૬	પ્રભાસના મોકા સંબંધી મનોગત સંશયનું વ્યક્તિકરણ.
૧૯૭૭-૧૯૮૦	જીવ-કર્મનો અનાદિ સંખાંધ-સર્યોગછતાં તેનો વિયોગ થાય એટલે કૃતકર્મ સંસારનો નાશ થાય, પણ જીવોનો નાશ ન થાય એમ જતાવે છે.
૧૯૮૧-૧૯૮૬	જીવ અને મોકા અવિનાશી છે, પ્રકારાન્તરે મુક્તાત્માનું નિત્યપણું તેમજ નિત્યાનિત્યપણું.
૧૯૮૭-૨૦૦૨	"કિ દીચરસ ચ નાસો નિવ્યાળ" આ પૂર્વ-પક્ષનો ઉત્તર.
૨૦૦૨-૨૦૦૭	પુણ્ય પાપના અભાવે મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોય, એવા પ્રભાસના પ્રશ્નના જવાબમાં સંસારી સુખ તે હૃદાનું જ છે, વાસ્તવિક સુખ તો મોકામાં જ છે, એવું કથન.
૨૦૦૮-૨૦૧૦	અહેકાર કામને જીતી, મન, વચ્ચન અને જ્ઞાયાના વિકારથી જે રહિત છે, તેવા ભાવિત આત્માને મોકા અહીં જ છે.
૨૦૧૧-૨૦૧૨	સાંસ્કારિક સુખ-હૃદાનો આધાર શરીરછે, પણ મોકા-સુખનો આધાર શરીર નથી.
૨૦૧૩-૨૦૧૪	મુક્તાત્માનું જ્ઞાન અને સુખ અનિત્ય નથી, પણ નિત્ય છે.

વિષય

ગ્રામેક	
૨૦૧૫-૨૦૧૮	વેદોકલ કથનથી મોકાની અને નિરૂપમસુખની સિંહિ.
૨૦૧૯-૨૦૨૧	“વાવસંહ” એ પદનો અર્થ કરતાં છીણાનિષ્ટ વિષયોથી પ્રીતયારીનિંબો અભાવ.
૨૦૨૨-૨૦૨૪	મુક્તાવસ્થામાં સુખના સહભાવની સિંહિ, સંશય-છેદ અને દીક્ષા.
૨૦૨૫	ગ્રામેકવાહ સમ્પાદ ૧૧ ગ્રામેકરોની ઉત્પત્તિના કારણભૂત ક્ષેત્ર-ક્ષાળાદિ અગ્રીપાર દારોનું કથન. આ ગાથા પછી દ્વારા સુધીની અગ્રીઆર ગાથાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી તે માત્ર મૂળ સાથે ગુજરાતી અર્થ માત્ર આપ્યો છે તેની વિગત. ક્ષેત્રદારનો અવયવાર્થ, એટલે દરેક ગણાધર ક્યા ક્યા ક્ષેત્રમાં થયા તે બતાવે છે. ક્ષેત્રદારનો અવયવાર્થ-ક્યા ક્યા ગ્રામેકરોના ક્યા ક્યા નક્ષત્રમાં જન્મ હતો તે બતાવે છે.
૬૪૩-૬૪૫	ગ્રામેકરોના માતા-પિતાઓનાં નામ.
૬૪૬	નોન્નદાર-ગોત્રો જણાવે છે.
૬૪૦-૬૪૧	ગૃહસ્થપર્યાપ્તિ બતાવે છે.
૬૪૨-૬૪૮	શુદ્ધસ્થપર્યાપ્તાર (આ ગાથાઓનો ગુજરાતી અર્થ લખવો રહી ગયો છે.)
૬૪૯	કાળદાર પહેલાં કહીને પછી ક્ષેત્રનિર્ગમદાર કહીશું એમ જણાવે છે.
૨૦૨૭-૨૦૨૮	કાળનું દ્રવ્યાન્તરંગપણું તથા કાળશાલની વ્યુત્પત્તિ.
૨૦૩૦-૨૦૩૧	દ્રવ્યકાળાદિના ભેદો કહી, ભાવકાળ જણાવી, આ અવિકારમાં ક્યાં કાળ લેવો તેની સ્પષ્ટતા.
૨૦૩૨-૨૦૩૪	દ્રવ્ય કાળ અને તેની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ ભાષ્યકાર કહે છે.
૨૦૩૫-૨૦૩૯	અદ્ધકાળનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદો કહે છે.
૨૦૩૭-૨૦૩૮	ધ્યાયુષ્કકાળનું સ્વરૂપ તથા તેના ભેદ કહે છે.
૨૦૩૯-૨૦૪૦	ઉપક્રમકાળનું સ્વરૂપ અને તેના ભેદ કહે છે.
૬૬૬-૬૭૦	(આ ૨૦૪૦મી ગાથા પછી નીચેની ૬૬૬ થી ૭૨૩ ગાથાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.)
૬૭૮-૬૮૧	સામાચારીના ભેદો દ્રશ્ય પ્રકારે તથા ઉપક્રમકાળ સંબંધી સામાચારી.
૬૮૨-૬૮૭	વિનીત અને અવિનીતનું સ્વરૂપ.
૬૮૮-૬૯૦	“મિચ્છામિ દુદ્વકડં” એ પદના અજરોનો સંકેપથી અર્થ કહે છે.
૨૦૪૧-૨૦૪૩	દુદ્વકડાર, મિચ્છાકાર, અને તથાકાર પરિચિત હોય, તેને સહગતિ હુલ્લબ નથી.
૨૦૪૪-૨૦૪૫	૬૮૧-૬૮૬ અને ૧૨૦-૧૨૨ ભાષ્યની એમ નવ ગાથા વડે આવશ્યકી તથા નિષેષિકી એ બે દ્વાર.
	૬૮૭-૭૨૩ આપૃદ્વાદિ દારો કહે છે.
	ધ્યાયુષ્ક, ઉપક્રમકાળ અને ઉપક્રમના નિમિત્ત કહે છે.
	સામાચારી ઉપક્રમકાળનું અને ધ્યાયુષ્ક ઉપક્રમકાળનું સ્વરૂપ, ભાષ્યકાર મહારાજ દારા કથન.

વિષય	વિષય
૨૦૪૬-૨૦૪૭	બીજા કર્માની પણ ઉપકરણી સિદ્ધિ.
૨૦૪૦-૨૦૪૧	કર્મનો ઉપકરણ સહેતુક થાય છે, અને સિદ્ધ કરે છે.
૨૦૪૨-૨૦૪૩	ઉપકરણા અભાવે મોઝ-પ્રામિનો અભાવ સિદ્ધ કરે છે.
૨૦૪૪-૨૦૪૫	સાધ્યાસાધ્ય રોગીની ગેં, કર્માની સૌંદર્યની ખેં નિરૂપણી રિષ્ટિ કરેલું.
૨૦૪૬-૨૦૪૭	પ્રમાણશી કર્મનું સોપકરણનું સિદ્ધ કરે છે.
૨૦૪૮-૨૦૪૯	કર્મનું સોપકરણનું સિદ્ધ કરવામાં બીજી યુક્તિઓ બતાવે છે.
૨૦૫૩-૨૦૫૪	પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત દેશકાળનું સ્વરૂપ.
૨૦૫૬-૨૦૫૭	કાળકાળનું સ્વરૂપ.
૨૦૫૦-૨૦૫૨	પોરિષી કાળનું સ્વરૂપ.
૨૦૭૩-૨૦૭૪	વાર્ષિકાળનું સ્વરૂપ અને પયાયકાળની સિદ્ધિ.
૨૦૭૫-૨૦૭૬	સાવકાળનું સ્વરૂપ.
૨૦૭૭-૨૦૮૧	ઓદિયિકાદિ ભાવોની સાદિ સાન્નાડિ ભાંગાના ભેદ જ્યાં ઘટે છે ત્યાં ઘટાવે છે.
૨૦૮૨-૨૦૮૩	અહીં પ્રસ્તુત અધિકારમાં જ્યા કાળનું પ્રયોજન છે તે જણાવે છે.
૨૦૮૪-૨૦૮૯	ભાવ નિર્ગમ જણાવે છે, તેમાં પ્રમાણકાળ સિવાયના બીજા ભેદો પણ જોડવાની વિધિ, તથા ક્ષેત્ર નિર્ગમ બતાવી ઉપભેઈલા વગેરે ત્રિપદી, પ્રમાણને ભાવકાળની અંકૃપતા જણાવે છે.
૨૦૯૦	પુરુષ લક્ષણદાર કહે છે.
૨૦૯૧-૨૦૯૪	દવ્ય-અભિલાપ ચિહ્ન-વેદ-ધર્મ-અર્થ-ભોગ અને ભાવનું સ્વરૂપ જણાવે છે.
૨૦૯૫-૨૦૯૭	ભાવ પુરુષનું સ્વરૂપ કહે છે.
૨૦૯૮-૨૦૯૯	કારણદાર કહે છે.
૨૧૦૦-૨૧૦૪	કારણદારાન્તરીત તદ્વારાદ્વારા અને અન્યત્રાદ્વારણનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મલારાજ કરે છે.
૨૧૦૫-૨૧૦૮	નિમિત્ત કારણ, નૈમિત્તિક કારણ, સમવાયિકારણ અને અસમવાયિકારણનું સ્વરૂપ.
૨૧૦૯-૨૧૧૧	સ્વાદ્ધાર-મતાનુસાર કારણથી કાર્ય નિમિત્ત નિમિત્ત છે. તે જણાવે છે.
૨૧૧૨-૨૧૧૮	ઇ પ્રકારે વ્યતિરિક્ત કારણ કહે છે; તેમાં કર્તા વગેરેની કારણતઃ સિદ્ધ કરે છે.
૨૧૧૯-૨૧૨૧	ભાવકારણ ને તેના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એવા બે ભેદ કહે છે.
૨૧૨૨-૨૧૨૪	શા માટે તીર્થકરો સામાયિક કહે છે? એવો પ્રશ્ન અને ઉત્તર કહે છે.
૨૧૨૫-૨૧૩૦	ગાંધિરાદિ સામાયિક અધ્યયન વગેરે શા માટે શ્રવણ કરેછે? તેના શંકા-સમાધાન.
૨૧૩૧-૨૧૩૨	પ્રત્યક્ષદાર કહે છે.
૨૧૩૩-૨૧૩૫	દવ્ય અને ભાવપ્રત્યયનું સ્વરૂપ.
૨૧૩૬-૨૧૪૦	સામાયિક છુવનો પર્યાય હોવાથી માત્ર કેવળજ્ઞાનનો જ વિષય થઈ શકે આનો ઉત્તર.

ગ્રંથાંક	વિષય
૨૧૪૫-૨૧૪૫	પ્રકારાંતરે આત્મા-ગુરૂ અને શાસ્ત્ર એ ગ્રંથ પ્રત્યય કહે છે.
૨૧૪૬-૨૧૪૬	લક્ષણાદાર, તથા લક્ષણાના ભાર પ્રકાર.
૨૧૪૭-૨૧૬૦	ગત્યાગતિ લક્ષણ ચાર પ્રકારે છે, તે ઉદાહરણપૂર્વક કહે છે.
૨૧૬૧-૨૧૬૪	નાનાત્વ, નિમિત અને ઉત્પાદ-વ્યવલક્ષણનું સ્વરૂપ.
૨૧૬૫-૨૧૬૮	વિનાશ વસ્તુનું લક્ષણ કેવી રીતે હોઈ શકે તેનો ખુલાસો.
૨૧૬૯-૨૧૭૧	વસ્તુમાત્રની ભાવભાવોભયવસ્તુમાત્રતા.
૨૧૭૨-૨૧૭૮	વીર્ય લક્ષણ અને ભાવલક્ષણનું સ્વરૂપાણાના અવિકારની સ્પષ્ટતા.
લક્ષણાદાર સમાપ્તિ	
નામદાર	
૨૧૮૦-૨૧૮૫	નય એટલે શું અને તેના કેટલા બેદ ?
૨૧૮૬-૨૧૮૯	નેગમન્યનું સ્વરૂપ, નેગમની અપેક્ષાએ સામાન્ય-વિશેષવાદ.
૨૧૯૨	જો નાયવિગેર એવી નાયનું ગ્રહણ કેવી રીતે થાને છે, તેનું નિરૂપણ.
૨૧૯૩-૨૧૯૭	નેગમનું સામાન્યવાદિપણું તથા વિશેષવાદિપણું હોવાછતાં એ મિથ્યાત્વનું કારણ.
૨૧૯૮-૨૨૦૨	સત્તાને જુદી માનનારાઓનું ખંડન અને સામાન્ય-વિશેષનું પથાસ્થિત સ્વરૂપ.
૨૨૦૩-૨૨૦૭	સંગ્રહનયની વ્યાખ્યા અને પર, અપર, અને પરાપર એવી સામાન્ય માન્યતા.
૨૨૦૮-૨૨૧૧	પદાર્થમાત્ર સત્તારૂપ જ છે, એમ પ્રતિપાદન.
૨૨૧૨-૨૨૨૧	વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા, તેની માન્યતા અને વ્યવહારનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ.
૨૨૨૨-૨૨૩૦	જજુસૂપ્રનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા, શાખનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા.
૨૨૩૧-૨૨૩૫	જજુસૂપ્રથી શાખનયની વિશેષતા, અને શાખનયની વક્તવ્યતા, લિંગાદિ બેદે શાખાંબેદ.
૨૨૩૬-૨૨૪૦	સમભિરૂઢ નયની માન્યતા, તેની વ્યાખ્યા, તથા ઘનિભેદ બેદ માનવાનું કારણ.
૨૨૪૧-૨૨૪૪	વસતિ, અને પ્રસ્થકાદિ દિષ્ટાનોમાં આ નયનો પૂર્વના નયથી બેદ.
૨૨૪૫-૨૨૫૦	શાનના કારણભૂત વિષયને પણ પ્રમાણ માનવામાં આવે તો પ્રમાણ અને અપ્રમાણની વ્યાખ્યા ટકે નહિ એમ કહી સમભિરૂઢનયની વ્યાખ્યા અને પ્રેરૂપણ.
૨૨૫૧-૨૨૫૭	એવંભૂતનયની વ્યાખ્યા, અને માન્યતા.
૨૨૫૮-૨૨૫૯	સમભિરૂઢનયની માન્યતામાં દૂષણ.
૨૨૫૭-૨૨૫૮	દેશ અને દેશીની એકતા માનવામાં દૂષણ.
૨૨૬૦-૨૨૬૩	બે પદનું એક અધિકરણ ન હોઈ શકે, તેથી કર્મધારય સમાસ ન થાય, એવું કથન.
૨૨૬૪-૨૨૬૭	નયના ઉત્તર બેદ, નયની વ્યાખ્યા, તે વિરોધી છતાં સમીયીતતા.
૨૨૬૮-૨૨૭૦	ગજનાં દિષ્ટાને સર્વનય-સમૂહની શાસનતા.
૨૨૭૧-૨૨૭૪	સમુદ્દ્રનયો વસ્તુને સમસ્ત પ્રકારે જણાવેછે, તેની બીજા ઉદાહરણથી સમજાવટ.
૨૨૭૫-૨૨૭૮	નયનો વિચાર કર્યાં કરવો અને કર્યાં ન કરવો ? નેગમાદિ ગજ નયોની વ્યાખ્યા કરવાની આજા.

ગાથાંક	વિષય
૨૨૭૮-૨૨૮૩	સમવતારદાર-એટલે નયોનો સમવતાર ક્યાં થાય અને ક્યાં ન થાય ?
૨૨૮૪-૨૨૮૫	ક્યા પુરુષવિશેષથી આર્દ્ધભીને એ પ્રથમ ભાવ થયો ? તે નિર્ધૂક્તિકારનું વ્યક્તાચ.
	(પૃષ્ઠકૃતનો કાળ અને તે કરનાર આધ્યાર્થની ઉત્પત્તિ)
	આર્દ્ધજાચાર્ય (વજ્જસ્વામી) મહારાજની ઉત્પત્તિ, અહિં નીચેની ગાથાઓ વડે તેમની સુતિ શ્રંખકારે કરી છે. અને આ ગાથાઓની વ્યાખ્યા ભાષ્યકારે કરી નથી, પણ અર્થ સાથે મૂળ અરૂપી છે.
	૭૬૪-૭૭૯ શ્રી વજ્જસ્વામીની સુતિ.
૨૨૮૯-૨૨૯૦	અપૃષ્ઠકૃતનો કાળ બતાવે છે.
૨૨૯૬	અનુદ્દેશ પૃષ્ઠક કરવાનું કારણ.
૨૨૯૭-૨૨૯૮	ઉપરોક્ત ગાથાનો વિશેષાંક કહેવાને, નય વિભાગનો વિચ્છેદ કરવાનું કારણ બતાવે છે.
૨૨૯૯-૨૨૧૫	ચરણ-કરણાદિ ક્યા ક્યા અનુયોગ શુંત વિભાગમાં છે તે જણાવે છે.
૨૨૧૬-૨૩૦૩	નયનો ઉચ્છેદ કરવા છતો સૂરિજનની નિલ્કવતા ન હોવાના કારણ અને ૨૩૦૧મી ગાથાની પ્રસ્તાવના.
૨૩૦૪-૨૩૦૫	નિલ્કવોની ઉત્પત્તિ, ઉત્પત્તિ સ્થાન, અને કાળ.
૨૩૦૬-૨૩૦૭	પહેલા બહુરત નિલ્કવનું દર્શન ક્યાં, અને કેવી રીતે થયું ?
૨૩૦૮-૨૩૧૨	કિયમાળને હૃત માનવામાં પૂર્વપ્રકથી આવતા દોષો.
૨૩૧૩-૨૩૧૪	અસત્કાર્યમાં નિત્ય કિયાદોષની અધિકતા છે, એમ જમાલિના સર્વ પૂર્વપ્રકનો ઉત્તર.
૨૩૧૫-૨૩૧૭	દીર્ઘ કિયાકાળ નામના દોષનું ખંડન.
૨૩૧૮-૨૩૨૦	જમાલિના કથનોનો સ્થવિરો ઉત્તર આપે છે. દરેક સમયે ભિત્ર ભિત્ર કાર્ય અને ઉત્પાદ.
૨૩૨૧-૨૩૨૩	જમાલિ પુનઃ પૂર્વપ્રક કરે છે અને સ્થવિરો તેનો ઉત્તર આપે છે.
૨૩૨૪-૨૩૨૬	નયવિભાગ, ઢંકથી બીજાઓને વચ્ચ-દાહ દેખાને બોધ,
૨૩૨૭-૨૩૨૮	બીજા નિલ્કવ અન્યવાદીની ઉત્પત્તિ.
૨૩૨૯-૨૩૩૬	ઉપરોક્ત અર્થને વિશેષ પ્રતિપાદન કરવાને તિખ્યગુમ નિલ્કવનો વિશાર.
૨૩૩૭-૨૩૪૦	સર્વ જીવ-પ્રદેશોમાં પૂર્કતાની સમાનતા દેખાડે છે.
૨૩૪૧-૨૩૪૪	કિર્ક ન્યૂનમાં ઉપયારનો સદ્ગ્યાપ.
૨૩૪૫-૨૩૪૭	એવંભૂતનયે સંપૂર્ણ વસ્તુની માન્યતા.
૨૩૪૮-૨૩૫૦	આમસાલવનમાં ભિત્રશ્રી શ્રાવકથી પ્રતિબોધ.
૨૩૫૧-૨૩૫૫	એ પ્રમાણે પ્રતિબોધ પામીને ગુરુ સાથે વિચરવા લાગ્યો.
૨૩૫૬-૨૩૫૭	ત્રીજા નિલ્કવની ઉત્પત્તિ.

ગાથંક	વિષય
૨૩૫૮-૨૩૬૨	એજ અર્થ વિસ્તારથી હવે ભાષ્યકાર કહે છે.
૨૩૬૩-૨૩૬૭	જિનપત્રિમાણી ખાડુની આજારત્વાના સાથુઓની વંદતા.
૨૩૬૮-૨૩૭૧	શંકાથી આહાર, ઉપાય આહિની પણ અગ્રાહતા,
૨૩૭૩-૨૩૮૨	વેશ અને વ્યવહારનું બલવાનપણું.
૨૩૮૩-૨૩૮૮	રાજગૃહીના બલભદ્ર રાજાથી સમજણા.
૨૩૮૯-૨૩૯૦	ચોથા નિલ્કવની ઉત્પત્તિ.
૨૩૯૧-૨૩૯૩	ઉપરોક્ત અર્થને ભાષ્યકાર વધારે સ્કુટ કરે છે.
૨૩૯૪-૨૩૯૯	પૂર્વોક્ત સૂત્રની શંકાનું બીજા સૂત્રથી સમાપ્તાન કરે છે.
૨૩૯૭-૨૪૦૦	ભિત્તાભિત્તપણે સંતાનથી અધટના.
૨૪૦૧-૨૪૦૫	કણિકવાદમાં શાન, તુમિ વળેરેનો અસંભવ.
૨૪૦૬-૨૪૦૭	પ્રથમ કષણના સર્વ નાશે ઉત્તરકષ્ટો વૃદ્ધિનો અભાવ.
૨૪૦૮-૨૪૧૦	કણિકવાદમાં બીજા પણ દૂધણો.
૨૪૧૧-૨૪૧૩	કણિકવાદના ડેતુથી જ કણિકવાદનો નિરાસ કરે છે.
૨૪૧૪-૨૪૧૯	કષણભંગુરતા સર્વવ્યાપ્તિ નથી પણ તે પર્યાયનો મત છે.
૨૪૧૭-૨૪૨૭	એકાંતિક પર્યાયાર્થિકનાં કણિકવાદમાનના સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ.
૨૪૨૪-૨૪૨૫	પાંચમા નિલ્કવની ઉત્પત્તિ.
૨૪૨૬-૨૪૨૮	ઉપરોક્ત છકીકતને ભાષ્યકાર વિસ્તારથી કહે છે.
૨૪૩૪-૨૪૩૫	સધળી ઈન્દ્રિયો સાથે મનને એકી વખતે સંબંધ નથી ગમતો.
૨૪૩૬-૨૪૩૮	એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમાં મન જાય તો અનેક દોષો પ્રામ યાય છે.
૨૪૪૦-૨૪૪૫	સામાન્ય અને અનેકોપયોગનો ભેદ જતાવે છે.
૨૪૪૯-૨૪૫૧	પુનઃ સામાન્ય-વિશેષ શાન સંબંધી શંકા અને સંમાપ્તાન.
૨૪૫૧-૨૪૫૪	છષ્ટા તૈરાશિક નિલ્કવની ઉત્પત્તિ અને તેના મતનું નિરૂપણ.
૨૪૬૦-૨૪૬૨	નોંધવરાશિનું પ્રતિપાદન સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ નથી.
૨૪૬૩-૨૪૬૪	ઉપરોક્ત કથન આગમથી અને પુંજિથી અસિદ્ધ કરે છે.
૨૪૬૫-૨૪૬૭	જેમ શરીર અને પુષ્ટાદિમાં સ્કુરવાદિ વડે જીવપ્રદેશો જણાયછે; તેમ અંતરાલમાં પણ કેમ જણાતા નથી તેનો ખુલાસો.
૨૪૬૮-૨૪૭૧	જીવનો ખંડશાસના નાશ માનવામાં અનેક દોષો યાય છે.
૨૪૭૨-૨૪૭૫	પુષ્ટાદિ અવપવોથી જીવપ્રદેશ છેદાયા છતાં તે જીવ છે, પણ નોંધવ નથી.
૨૪૭૬-૨૪૮૦	સમભિરુદ્ધ નયવાળાને ઉત્તર.
૨૪૮૧-૨૪૮૫	રાજસભામાં રોહણુમ સાથે વાદ શરૂ કર્યો અને જાયો.
૨૪૯૦-૨૪૯૭	એકસો ચુમ્માણીસ પશ્ચોનાં ઉદાહરણ.
૨૪૯૮-૨૫૦૧	દેકાંને વિભાગ પણ પૃથ્વી છે એ બાબત દેખાંતથી સિદ્ધ કરે છે.

ગ્રામીણ	વિષય
૨૫૦૨-૨૫૦૪	નિષેખપક્ષની અપેક્ષાએ યાચવાનું ઉદ્ઘાટરણ તથા પ્રસ્તુત અર્થમાં સંવં યાચના-રૂપ પ્રશ્નો.
૨૫૦૫-૨૫૦૬	અવયવ રહિત વસ્તુ જે જ પ્રકારે આપી શકાય તે કહે છે.
૨૫૦૭-૨૫૦૮	રોહગુમની પરાલવ અને તેનું બીજું નામ પડ્ગલુક કહેવાનું કારણ.
૨૫૦૯-૨૫૧૧	ગોઝામાહિલ નામના સાતમા નિદ્રાવની વિપ્રતિપત્તિ.
૨૫૧૨-૨૫૧૫	ગોઝામાહિલનું વિનાય મુનિ પાસે શ્રવણ પદ્મી મત્તસર અધ્યવસાય કર્યો, તેનું દર્શન.
૨૫૧૬-૨૫૧૭	જીવ કર્મનો સંબંધ કીરનીરની પેઠે માનવો યોગ્ય નથી, પણ સર્પ-કંચુકની પેઠે માનવો યોગ્ય છે. એટલે કે બદ્ધસ્પત્ર-નિકાચિત કર્મનો જીવ સાથેનો તાદાત્મ્ય સંબંધ.
૨૫૧૮-૨૫૨૧	નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વમાં જે વિપ્રતિપત્તિ થઈ તે કહે છે.
૨૫૨૨-૨૫૨૭	જીવ કર્મનો સંબંધ સર્પ-કંચુકવત્ત માનવાથી અનેક દોષોની પ્રાપ્તિ.
૨૫૨૮-૨૫૩૦	શરીરની અંદર અને બહાર કર્માનું સંચરણ માનવામાં દોષોની પ્રાપ્તિ.
૨૫૩૧-૨૫૩૩	જીવ-કર્મનો સંબંધ કીરનીરની માફક માનવા છતાં વિયોગની સિદ્ધિ.
૨૫૩૪-૨૫૩૫	પ્રત્યાખ્યાનના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ દૂર કરવાને કહે છે.
૨૫૩૬-૨૫૩૭	શક્તિ-રૂપ અપરિમાણ માનવામાં બીજી પણ અનેક દોષો બતાવે છે.
૨૫૩૮-૨૫૪૦	અપરિમાણ એટલે સર્વ અનાગત કાળ, અથવા અપરિચ્છેદ કહી, તો તે પણ અયોગ્ય.
૨૫૪૧	સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમાં આર્થિક દોષ નથી.
૨૫૪૨-૨૫૪૫	અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરતાર મૃદ્ગાવાઢી છે.
૨૫૪૬-૨૫૪૭	અત્યંત કદાગ્રહથી ગોઝામાહિલનું સંઘ બહાર થવું.
૨૫૪૮-૨૫૪૯	દિગંબરની ઉત્પત્તિના નગરાદિ.
૨૫૪૩-૨૫૬૧	શિવભૂતિને જે પ્રકારે વિપ્રતિપત્તિ થઈ તે સંવિઝાર જણાવે છે.
૨૫૬૨-૨૫૬૮	ભય, અને મૂર્ખાના કારણ માનીને વસ્ત્રાદિ છોડવામાં અયોગ્યતા.
૨૫૭૦-૨૫૭૧	વસ્ત્રાદિમાં દેહાદિની માફક સંરક્ષણ રીત્રાદિનો અમાવ.
૨૫૭૨-૨૫૭૪	વસ્ત્રાદિનું નિશ્ચયથી અપરિગ્રહપણું.
૨૫૭૫-૨૫૭૮	વસ્ત્રાદિ શું સંયમોપકાર કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં વસ્ત્રાદિથી ધતાં સંયમોપકારનું કથન.
૨૫૮૦-૨૫૮૪	વસ્ત્રાદિની અપરિગ્રહતા અને જિનેશ્વરની સવાનતા.
૨૫૮૫-૨૫૮૦	સાધુ અને જિનેશ્વરની અચેતકતાનું સ્વરૂપ.
૨૫૮૧-૨૫૮૩	તીર્થકરના અનુકરણમાં તીર્થવ્યુચ્છેદનો પ્રસંગ.
૨૫૮૪-૨૫૮૭	જિનેશ્વર મહારાજના ઉપદેશ અનુસારે જ જિનકલ્યાની સત્તા અસત્તા.

શાસ્ત્રક
૨૫૮૮-૨૬૦૧
૨૬૦૧-૨૬૦૫
૨૬૦૬-૨૬૦૭
૨૬૧૦-૨૬૧૧
૨૬૧૨-૨૬૧૫
૨૬૧૬-૨૬૧૮
૨૬૧૭-૨૬૨૦
૨૬૨૧-૨૬૨૪
૨૬૨૫-૨૬૨૮
૨૬૩૧-૨૬૩૩
૨૬૩૭-૨૬૪૨
૨૬૪૩-૨૬૪૭
૨૬૪૮-૨૬૪૯
૨૬૫૧-૨૬૫૫
૨૬૫૯-૨૬૫૯
૨૬૬૦-૨૬૬૪
૨૬૬૫-૨૬૬૭
૨૬૬૮-૨૬૭૨
૨૬૭૩-૨૬૭૪
૨૬૭૫-૨૬૭૮
૨૬૭૮-૨૬૮૪
૨૬૮૫-૨૬૮૮
૨૬૯૦-૨૯૯૧
૨૬૯૨-૨૯૯૪
૨૯૦૫-૨૯૯૯
૨૯૦૧-૨૯૦૪
૨૯૦૪-૨૯૦૭
૨૯૦૮-૨૯૧૦

વિષય

અચેલક પરિગ્રહની માફક કુદાદિ પરિગ્રહોનો પ્રસંગ.
દોષ, વિદ્વાનાને ઉપકરણાદ્યાદે સંયમનો અભાવ ને સમિતિનો અસદ્યાવ.
સમજાવ્યાછતાં શિવભૂતિ સમજ્યો નહિ, અને વાણ તજી દઈ બહાર નીકળી ગયો.
સર્વ નિલબો ઓક બીજાને બબ્બે દોષો આપે છે.
આ દોષોનો વિસ્તાર ભાષ્યકાર બતાવે છે.
નિલબોની માન્યતા સંસારનો હેતુ છે કે મોકાનો હેતુ છે ? તેનું કથન.
નિલબો માટેના આધારમી આધારની ત્યાજ્યાત્યાજ્યતા.
મોકાના કારણોમાં આદિનાં ત્રણ નયોની માન્યતા.
ઝજુસૂર તથા તે પછીના ત્રણ નયોને જે સામાયિક મોકામાર્ગથો ઈષ્ટ છે, તેનું કથન.
જીવ દ્વયનું સામાયિકપણું.
મહાપ્રતાનિમિક ચારિત્ર સામાયિકમાં સર્વ દ્વયનો ઉપયોગ બતાવે છે.
દ્વયાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયના મતે સામાયિકનો વિચાર કરે છે.
પર્યાયાર્થિક નયનું કંઈક વિશેષ સ્વરૂપ કહે છે.
વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયે દ્વય અને પર્યાયનયનો ભેદ જણાવે છે.
દ્વય-પર્યાય નયનો વિચાર.
(૨૬૪૩)મી ગાથાના ઉત્તારાધીનું વ્યાખ્યાન કરતાં ખચી વિભક્તિનું સમાધાન.
દ્વયાર્થિકનયનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ.
એજ વાતને વધારે સ્થાપ કરવાને પર્યાયોનું શાનવિષયપણું.
સામાયિકના પ્રકારનું દ્વાર કહે છે.
સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિકના ભેદ જણાવેછે.
સામાયિક કોને કહે છે ? તે દ્વાર કહેવા નિસર્ગાદિ સમ્યકૃત્વાદિના લેટો.
સર્વ સાવદ્ધયોગની વિરતિ કરતા, ગૃહસ્થને કેવી રીતે અનુમતિ દીધ લાગે છે ? તે.
નિર્ધુક્તિકાર અને ભાષ્યકાર બતાવે છે. સામાયિકવાળા માત્માનું સ્વરૂપ, ને
શ્રાવકનું સામાયિક, સામાયિકની વાર્તાવાર કર્તવ્યતા ને તે વાળાનું જ મધ્યસ્થપણું.
(અહીં ૮૦૨ ગાથા વડે આ અર્થને બોધે છે.)
કયું સામાયિક ક્ષયાં હોય તે જણાવવાને ત્રણ દારગાધારો કહે છે.
પ્રથમ ક્ષેત્રદારની અપેક્ષાએ ઉધ્વલોકાદિમાં સમ્યકૃત્વાદિની પ્રાપ્તિ.
દ્વય-દિશાનું સ્વરૂપ તેર પ્રદેશની સ્થાપના ને દેશ-પ્રદેશનું ખંડન.
તાપકોત્રિદિશા પ્રકાપકદિશા અને ભાવ દિશાનું સ્વરૂપ.
અહીં પ્રસ્તુતમાં કઈ દિશાનું પ્રયોજન છે ? તે જણાવીને ક્ષેત્રદિશાનું જ પ્રયોજન.
સમ્યકૃત્વાદિ પ્રાપ્તિનો છ આરા આદિનો કાળદાર કહે છે.

ગ્રામીંક	વિષય
૨૭૧૧-૨૭૧૩	ગતિદાર અને સંજિદારથી સામાયિકનો વિચાર કરે છે.
૨૭૧૪-૨૭૧૬	ઉચ્છવાસદાર, નિઃશાસદાર, અને દસ્તિદાર કહે છે.
૨૭૧૭	આહારકદાર, પથ્યમિકદાર.
૨૭૧૮-૨૭૨૨	સુમદાર, અને જન્મદાર બતાવે છે.
૨૭૨૩-૨૭૨૫	સ્થિતિદાર.
૨૭૨૬	વેદદાર-સંશાદાર અને ક્ષાપદાર.
૨૭૨૭-૨૭૨૯	આધુદાર-અને શાનદાર.
૨૭૩૦-૨૭૩૭	ધોગદાર-ઉપધોગદાર અને શરીરદાર.
૨૭૩૮-૨૭૩૯	સંસ્થાનદાર, સંઘયાણદાર અને માનદાર.
૨૭૪૦-૨૭૪૨	લેશયાદાર.
૨૭૪૩-૨૭૪૪	પરિષામદાર, વેદનાદાર અને સમુદ્ધાતદાર.
૨૭૪૫-૨૭૪૮	નિર્વિષનદાર, ઉત્તિનદાર.
૨૭૪૯	આશ્રયકરણ-ખાડુરદાર પાયનાદાર-આશ્રયકર સધારણદાર અને બંકમણદાર.
૨૭૫૧-૨૭૫૪	ક્ષાળિત-પથ્યમાં સામાયિક હોય ? તે કહે છે.
૨૭૫૫-૨૭૬૦	સર્વ પથ્યધોનો ચારિત્રમાં ઉપયોગ નથી એમ કહું છે તે માટે તેનો વિચાર કરે છે. (અહીં અદાર શાથાઓ સુગમ હોવાથી વ્યાખ્યા કરી નથી. તેથી તે મૂળ સાથે આપી છે.)
૮૩૧	દુર્લભતા.
૮૩૫	મનુષ્યપણું પામવાની દુર્લભતાના દરશાવ્યાંત.
૮૩૬-૮૪૦	મનુષ્યપણું હારીને મરણ વખતે અફસોસ કરે છે તે બતાવે છે.
૮૪૧-૮૪૮	દુર્લભ મનુષ્યપણું મળ્યાછતાં પણ તેર કાઠીયાથી સામાયિકની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ-મુર્કેલ છે. તે બતાવી જુદા જુદા નિમિત્તોથી સમ્યગું દર્શાનની, દેશવિરતિની, અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાએ છે.
૨૭૬૧-૨૭૬૩	કાળદારમાં સામાયિકનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કણ.
૨૭૬૪-૨૭૬૯	કતિદાર-તેમાં સમ્યકૃત્યાદિ સામાયિક અમુક સમયે કેટલા પામતા હોય, કેટલા પૂર્વ પામેલા હોય, અને કેટલા તેથી પડેલાં હોય તે જણાવે છે.
૨૭૬૭-૨૭૭૪	"સેઢી અસંખ્ર ભાગો સુએતિ" એ પદની વ્યાખ્યા.
૨૭૭૫-૨૭૭૮	સાન્તરદાર, અવિરહદાર અને વિરહદાર.
૨૭૭૯-૨૭૮૧	અવદાર અને આકર્ષદાર.
૨૭૮૨-૨૭૮૩	સ્પર્શનાદાર.
૨૭૮૪-૨૭૮૭	નિરુક્તિદાર.
૨૭૮૮-૨૭૮૯	સમ્યકૃત સામાયિકની નિર્ધૂક્તિ.

અથવા	વિષય
૨૭૭૨-૨૭૭૬	સર્વવિરતિ ચારિત્રની નિરૂક્તિ-વૃત્તિ અથવા પર્યાપ્ત કહે છે. (અહીં (૧૫૧)મી મૂળ વાખ્યની ગાથા છે, તેનો સંબંધ જોડેલો નથી તે જોડવો.) (અહીં ૮૬૬થી ૮૮૬ ગાથાઓની વ્યાખ્યા કરી નથી માટે તે મૂળ અર્થ સાથે આપી છે.)
૮૬૬	૮૬૬ મુનિનું સ્વરૂપ.
૮૬૭-૮૬૮	શ્રમણાનું સ્વરૂપ-એ પ્રમાણે સામાયિકનો બીજો પર્યાપ્ત કહ્યો.
૮૬૯-૮૭૦	ચંદ્રાવતંસક, અને મેતાર્થનું દ્વારાંત.
૮૭૧	કાલકાથાર્ય.
૮૭૨-૮૭૯	ચિલાતીપુત્રનું દ્વારાંત અને નિરૂક્તિદારની સમાનિ.
૮૮૦-૮૮૪	સૂત્રનાં લક્ષણો જ્ઞાનાવતાં તેમાં વર્ઝવાને જ્ઞાનાવેલ ઉર દોપોનું વર્ગન.
૮૮૫-૮૮૬	સૂત્રના આઠ ગુણ.
૮૮૦૦-૮૮૦૪	સૂત્રસ્યાંશિક નિર્ધૂક્તિ કહે છે.
૮૮૦૫-૮૮૦૭	નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કહેવાને અનુયોગદારો કરે છે.
૮૮૦૮-૮૮૧૧	“ઉપક્રાણુપજ્ઞો” વિગેરે પદોની વ્યાખ્યા.
૮૮૧૨-૮૮૧૫	આઘ નેગમનયના ભતની શંકા કરવાપૂર્વક વિશેષજ્વારિ નથોની સ્વપ્ન સિદ્ધિ.
૮૮૧૬-૮૮૧૮	આઘ નેગમનયના અભિપ્રાયે જ્ઞાનાદિ આરે વિશ્વાસોની નિત્યત્વ સિદ્ધિ.
૮૮૨૦-૮૮૨૬	બીજા નથો, એજ ઉપરોક્ત હેતુથી જ્ઞાનાદિનું અનિત્યપણું આપે.
૮૮૨૭-૮૮૩૪	“જહેકતો તિવિહ સામિતા” ઈત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
૮૮૩૫-૮૮૩૮	શબ્દાદિ તથે નથોના અભિપ્રાયે નમસ્કારની ઉત્પત્તિનું કારણ.
૮૮૪૦	નિકેપ, પદ અને પદાર્થદાર.
૮૮૪૧-૮૮૪૬	નામ-સ્થાપનાદિ ચાર પ્રકારનું નમસ્કારનું સ્વરૂપ.
૮૮૪૭-૮૮૫૫	નામાદિ નમસ્કારનો નથો વડે વિચાર.
૮૮૫૬-૮૮૬૦	“નેપાહ્ય પર્યં” ઈત્યાદિ ૨૮૪૭મી ગાથાનું વ્યાખ્યાન અને પ્રદૂપણા હાર.
૮૮૬૧-૮૮૬૨	પ્રદૂપણાદાર શું છે- તે દાર કહે છે.
૮૮૬૩-૮૮૬૬	એ છ દારમાંથી પહેલું “નમસ્કાર શું છે ?” એ દાર કહે.
૮૮૭૦-૮૮૭૭	નમસ્કાર કોનોછે, એ દાર કરવાને “પુચ્છાફંપજ્ઞાંગો” ઈત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા.
૮૮૭૮-૮૮૮૧	સંગ્રહનયના ભતે નમસ્કારના સ્વામિત્વનો વિચાર.
૮૮૮૨	શબ્દાદિ તથા નથના ભતે નમસ્કારના સ્વામીત્વ.
૮૮૯૧-૮૮૯૮	“કેનદ્રાર” નમસ્કાર શા વડે થાય છે.
૮૯૦૦-૮૯૦૧	“કસ્મિન् દ્વાર” નમસ્કાર શામાં હોય છે તે કહે છે.
૮૯૧૨-૮૯૧૭	નમસ્કાર કેટલો કાળ હોય છે, તે દાર.
૮૯૧૮-૮૯૨૯	નવ પ્રકારની પ્રદૂપણા.

ગ્રામક	વિષય
૨૮૨૭-૨૮૩૩	શબ્દથી સૂચવેલી પંચ પ્રકારની પ્રકૃપણ.
૨૮૩૪-૨૮૩૯	ચાર પ્રકારે નમસ્કારની પ્રકૃપણ.
૨૮૪૦-૨૮૪૩	વસ્તુદ્વાર.
૨૮૪૪-૨૮૪૮	અરિહંતાદિ પાંચ મોખના હેતુ છે તેમાં અરિહંતને મોખનો હેતુ કહે છે.
૨૮૪૦-૨૮૪૯	નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય સિદ્ધ ભગવાનનો અવિનાશી હેતુ કહે છે.
૨૮૪૭-૨૮૫૧	આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને નમસ્કારની યોગ્યતાનો હેતુ શો છે ? તે કહે છે.
૨૮૫૭-૨૮૫૯	અહીં “જહ નિબુદ્ધપુરમમા” ઈત્યાદિ સતત ગાથાઓ ઉપરોક્ત અર્થ પ્રતિપાદન કરનારી છે. તે સુગમ હોવાથી, તેનું વ્યાખ્યાન ભાષ્યકારે અને ટીકાકારે નથી કર્યું. પ્રકારાંતરે નમસ્કારની યોગ્યતામાં અરિહંતોના ચુણો.
૨૮૬૦-૨૮૬૮	નયાભિપ્રાયથી રાગદેખનો વિચાર.
૨૮૬૯-૨૮૭૭	કૃષાયોની વ્યાખ્યા.
૨૮૭૮-૨૮૮૨	ઈન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ.
૨૮૮૩-૩૦૦૩	પરિષદ્ધોની અને ઉપસર્ગોની વ્યાખ્યા.
૩૦૦૪-૩૦૦૭	“નામયંતા નમોરિહા” એ પદની વ્યાખ્યા તથા નમસ્કારનું કળ.
૩૦૦૮-૩૦૧૧	અર્હતમસ્કારની મહાયતા.
૩૦૧૫-૩૦૨૯	કર્મકષ્યરૂપ સિદ્ધનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.
૩૦૨૭-૩૦૩૨	“દીહકાલરઘંતુ” એ ગાથાની ભાષ્યકાર વ્યાખ્યા કરે છે.
૩૦૩૩-૩૦૩૮	“નારણ વેયણિજં” ઈત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
૩૦૩૯-૩૦૪૭	“અહુલ્લા સાડીયા” ઈત્યાદિ ગાથાના ઉત્તરાર્થનું વ્યાખ્યાન.
૩૦૪૮-૩૦૫૧	“દંડ કથાડ” ઈત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
૩૦૫૨-૩૦૬૭	શીલેશી શબ્દનો અર્થ, તેનું કાળમાન અને ત્યાં કર્યું ધ્યાન હોય છે.
૩૦૬૫-૩૦૮૯	મનના અભાવે ધ્યાન કેવી રીતે યાય ? તેનો વિચાર શીલેશી-અવસ્થામાં શું કરે છે.
૩૦૮૮-૩૦૯૪	કેટલા કણે સિદ્ધ થાય ? ઈત્યાદિ વસ્તુનું સ્વરૂપ.
૩૦૯૫-૩૦૯૯	બે ઉપયોગની એકતાના સંબંધમાં શંકા-સમાધાન કહે છે.
૩૧૧૩-૩૧૩૫	કુમસર ઉપયોગદ્વારની સિદ્ધિ.
૩૧૩૬-૩૧૪૧	“લાય” ઈત્યાદિ ૩૧૪૧મી ગાથાની પ્રસ્તાવના.
૩૧૪૨-૩૧૫૦	ઉપરોક્ત નિર્ધુક્તિની ગાથાનું વ્યાખ્યાન.
૩૧૫૧-૩૧૫૯	ઉપરોક્ત વિષયના શંકા-સમાધાન.
૩૧૫૮-૩૧૬૨	આગળ જે કહેવાનું છે તેની પ્રસ્તાવના.
૩૧૬૩-૩૧૭૫	સિદ્ધ ભગવાનની અવગાહના સંબંધી કહે છે.
૩૧૭૯-૩૧૮૮	સિદ્ધક્ષેત્રમાં સિદ્ધો કેવી રીતે રહે છે. તથા સ્પર્શના કહે છે.

ગુણક	વિષય
૩૧૮૭-૩૧૮૫	આચાર્ય ભગવાનનું સ્વરૂપ.
૩૧૯૬-૩૨૦૦	ઉપાધ્યાય ભગવાનનું સ્વરૂપ.
૩૨૦૧-૩૨૦૨	આશોપદાર અને પ્રસિદ્ધિદાર કહે છે.
૩૨૦૩-૩૨૦૮	ઉપરોક્ત અર્થ બાધ્યકાર કહે છે.
૩૨૧૦-૩૨૨૧	કમદાર.
૩૨૨૨-૩૨૨૪	પ્રયોજન તથા કળનું વર્ણન.
૩૨૨૫-૩૨૩૫	ઉપરોક્ત અર્થનું વિવરણ કરે છે.
૩૨૩૬-૩૨૪૭	પ્રયોજન તથા કળા શંકા-સમાપન.
૩૨૪૮-૩૨૫૪	“કોપ અને પ્રમાદ રહિત હોવાથી” એ હેતુની અનેકાંતતા અને વિરુદ્ધતા સિદ્ધ કરે છે.
૩૨૫૫-૩૨૬૨	ધર્મા-ધર્મને પ્રસ્તૃતતા અને કોપને અનુસરવામાં હોપ શું ? તેને વિચાર.
૩૨૬૩-૩૨૭૧	અનેકાર્થરૂપ હેતુની અનેકાલ્પિકતા અને પાંચેની સિદ્ધતા સિદ્ધ કરે છે.
૩૨૭૨-૩૨૭૬	અપરિગ્રહતારૂપ હેતુનું નિરાકરણ.
૩૨૭૭-૩૨૮૧	“વિમૂર્તિભાવાન्” એ હેતુનો તિરસ્કાર કરેછે.
૩૨૮૨-૩૨૮૪	“ઇહાદિભાવાત्” એ હેતુનું નિરાકરણ.
૩૨૯૫-૩૨૯૮	સામાયિક કૂળ સંબંધો કૂળ સ્થાનેક નિર્ધૂતતા.
૩૩૦૨-૩૩૦૮	નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય કરણનું સ્વરૂપ.
૩૩૦૯-૩૩૧૫	ધર્માસ્તકાયના સાહિ-અનાદિરૂપે કરણતાની સિદ્ધિ.
૩૩૧૬-૩૩૧૯	બીજી રીતે શ્વષપ્રયોગકરણ ત્રણ પ્રકારે કહે છે.
૩૩૨૦-૩૩૨૫	ઉપરના કથનનું વ્યવહાર-નિશ્ચયની અપેક્ષાએ સમાપન કરે છે.
૩૩૨૬-૩૩૨૮	ઓદારિકના સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો અંતરકાળ.
૩૩૨૯-૩૩૩૭	દૈક્ષિય શરીરના સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનું કાળ માન કહે છે.
૩૩૩૮-૩૩૪૦	આહારક-તેજસ અને કામણા સંબંધી-સંઘાત-પરિશાટ-અને ઉભયનો કાળ.
૩૩૪૧-૩૩૪૨	એ પ્રમાણે શ્વષ પ્રયોગ કરણ કર્યું, હવે અશ્વપ્રયોગકરણ કહે છે.
૩૩૪૩-૩૩૪૫	કીત્રકરણનું સ્વરૂપ.
૩૩૪૬-૩૩૫૦	કાલકરણનું સ્વરૂપ.
૩૩૫૧-૩૩૫૫	ભાવકરણનું સ્વરૂપ.
૩૩૫૬-૩૩૬૨	શાન્દકરણાદિ તથા નોશ્વૃતકરણનું સ્વરૂપ.
૩૩૬૩-૩૩૮૧	કૃતાફૃતાદિ સાત અનુયોગ દારો વડે સામાયિક કરણનો વિચાર કહે છે.
૩૩૮૨-૩૩૮૪	સામાયિક “કોણો કર્યું” એ દાર કહે છે.
૩૩૮૫-૩૩૯૦	કયા દ્રવ્યોમાં તે સામાયિક કરાય છે.
૩૩૯૧-૩૩૯૫	કયારે સામાયિકનો કરનાર થાય છે. ઉનાર જુદા નથોના અભિપ્રાયાનુસાર.

ગ્યાણક

૩૪૭૬-૩૪૦૦

૩૪૦૩-૩૪૦૪

૩૪૦૮-૩૪૧૩

૩૪૧૪-૩૪૧૬

૩૪૧૭-૩૪૧૮

૩૪૨૦-૩૪૩૦

૩૪૩૧-૩૪૩૮

૩૪૩૯-૩૪૪૫

૩૪૪૬-૩૪૫૬

૩૪૫૭-૩૪૬૮

૩૪૭૦-૩૪૭૬

૩૪૭૭-૩૪૮૩

૩૪૮૪-૩૪૮૯

૩૪૯૭-૩૫૦૧

૩૫૦૨-૩૫૦૭

૩૫૦૮-૩૫૧૫

૩૫૧૬-૩૫૨૧

૩૫૨૨-૩૫૨૮

૩૫૩૦-૩૫૩૮

૩૫૪૦

૩૫૪૧-૩૫૫૦

૩૫૫૨-૩૫૫૭

૩૫૫૮-૩૫૬૨

૩૫૬૩-૩૫૭૧

૩૫૭૨-૩૫૮૩

૩૫૮૪-૩૫૮૯

૩૫૯૨-૩૫૯૭

૩૬૦૪-૩૬૦૧

૩૬૦૨-૩૬૦૩

વિષય

નથનો આઠમો પ્રકાર-અથવા આલોચના દાર.

વિનયદાર, ટિગલિમદાર, અને કળદાર.

નથત્રદાર, શુસ્તસંપદદાર અને અભિવ્યાદાર દાર.

'કરણ કેટલા પ્રકારનું?' તે દાર કહે છે.

સામાધિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે દાર.

"કરોમિ ભદ્યત સામાધિકમું" એ સંબંધમાં શિષ્યની શંકા અને સમાધાન કહે છે.

ઉપરના પ્રશ્નનું ઉત્તર.

ભદ્યત ? એ બીજા અવયવની વ્યાખ્યા.

"ભદ્યત" શબ્દના પર્યાય શબ્દની વ્યાખ્યા કરે છે.

"ભદ્યત" પદ કેવી રીતે ગુરુને આમંત્રણ વચ્ચનૃપ છે, તે કહે છે.

અથવા ભંતે ! એ પદ ગુરુ-આમંત્રણ નહિ પણ આત્મ-આમંત્રણ છે,

સામાધિક પદની વ્યાખ્યા.

સર્વ શબ્દની વ્યાખ્યા.

બીજા પ્રકારે "સાવદ્ધ" તથા "ચોગુ" શબ્દની વ્યાખ્યા.

બેદ પૂર્વક પ્રત્યાખ્યાન કર્યન.

"ચાવજીવયા" એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે.

"ચાવત" શબ્દનો અર્થ કરે છે.

"ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદ્ય" એ પદની વ્યાખ્યા.

બીજી રીતે ઉપરોક્ત કરણ તથા યોગનો સંબંધ જણાવે છે.

થતિ અને ગૃહસ્થના પ્રત્યાખ્યાનનો લેદ જણાવે છે.

ઉપરોક્ત ભાંગા સંબંધી શંકા-સમાધાન કહે છે.

ઓક્સોને સુડતાલીસ ભાંગા સંબંધી શંકા અને સમાધાન.

"તરસ ભંતે" એ વાક્યની વ્યાખ્યા કરે છે.

ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદ્ય, તથા ભંતે શબ્દ સંબંધી શંકા-સમાધાન.

"પઢિકકમામિ, નિન્દામિ, ગરિહામિ, અષ્યાણ વોસિસમિ" એ પદોનો અર્થ કહે છે.

નયદાર કહે છે.

શાન-કિયાનયનું સ્વરૂપ નિર્ધુક્તિકાર વિસ્તારથી કહે છે.

શાનનય અને કિયાનયનું સ્વરૂપ.

ગ્રંથોનું ઉપર્સંહાર અને પોતાની ઉદ્ઘતાઈની ત્યાગ તથા શિષ્યજીનોને આથી જે લાભ થાય છે તે જણાવવાને સ્વર્ણ ભાષ્યકાર કહે છે.

॥ ॐ अहं ॥

॥ श्री परमात्मने नमः ॥

श्रीभक्तिभूषणप्रियेभाश्रमस्थाविरचित्

विशेषावृत्त्यक्तमाला

तथा

भल्लधारि श्री हेमचंद्रसूरिकृत शिष्यहिता नामनी
दृतिना आधारे गुजराती अनुवाद

गुरुप्रवाद

५

शुद्धात्मा प्रत्यक्ष आटि कोईपछा प्रभास्त्री सिद्ध नथी । ऐम ज्ञानवा श्री गीतम
गुरुप्रवाद विचारे श्री महावीर महाराज કહे છે કે -

जीવे तुह संदेहो पच्चकर्णं जं न घिष्यइ घડो व्य ।
अच्यंतापच्चकर्णं च नत्य लोए ग्रपुण्ठं व ॥१५४९॥

न य सोऽणुमाणगम्मो जम्हा पच्चकर्णपुच्ययं तंपि ।
पुच्योचलद्वसंबंधसरणाओ लिंग-लिंगोणं ॥१५५०॥

न य जीवलिंगसंबंधदरिसणमभू जओ पुणो सखारो ।
तलिंगदरिसणाओ जीवे संपच्चओ होउजा ॥१५५१॥

नागमगम्मोऽवि तओ भिज्जइ जं नागमोऽणुमाणओ ।
न य कसद्व पच्चकर्णो जीवो जस्सागम्मो वयणं ॥१५५२॥

जं चागमा विरुद्धा परोप्परमओऽवि संगओ जुल्लो ।
सब्बप्पमाणविसयाईओ जीवोति ते चुद्धी ॥१५५३॥

हे गीतम ! तने शुद्ध संबंधी संटेह છે, કારण કે તે ઘटनી ઐમ प्रत्यक्ष जણાતો નથી.
જે લોકમાં અત્યજ્ઞ અપ્રત્યક्ष છે, તે આકાશપુષ્પની ઐમ વિઘમાન પણ નથી. વળી તે આત્મા

અનુમાનગમ્ય પણ નથી કેમકે સર્વ અનુમાનો પૂર્વે પ્રત્યક્ષથી ઉપલબ્ધ લિંગ અને લિંગીના સંબંધના સ્મરણથી થાય છે. જીવની સાથે કોઈપણ તેવા લિંગના સંબંધનું દર્શન પૂર્વે થયું નથી; કે જેથી પુનઃ તેનું લિંગ જીવાથી અને તે સંબંધના સ્મરણથી જીવમાં સંપ્રત્યય-પ્રતીતિ થાય, તથા આગમગમ્ય પણ આત્મા નથી, કારણ કે આગમ અનુમાનપ્રમાણથી મિત્ર નથી, વળી કોઈને જીવ પ્રત્યક્ષ જણાયો નથી, કે જેથી તેનું વચ્ચે આગમરૂપ મનાય, અને જે આગમો છે, તે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, તેથી પણ આત્મામાં સંશોધ યુક્ત છે, માટે આત્મા સર્વપ્રમાણના વિષય રહિત છે, એમ તારું માનતું છે. ૧૫૪૮ થી ૧૫૫૭.

હું આયુષ્યમાનું ઈન્ડભૂતિ ગૌતમ ! તને જીવને સાધનાર આગમ પ્રમાણનો સદ્ગ્ભાવ અને પ્રત્યક્ષાદિનો અભાવ એમ બજે પ્રકારના હેતુથી આત્મા સંબંધી આવો સંદર્ભ છે કે “આત્મા છે, કે નથી ?” હવે તેમાં નાન્નિપણાના હેતુઓ કહે છે-પ્રત્યક્ષપણાથી અત્યાન ન જણાતો જીવાથી આત્મા નથી, લોકમાં જે અત્યાન અપ્રત્યક્ષ છે, તે આકાશપુષ્પની પેઠે નથી જુદી; અને જે પદાર્થ વિઘમાન હોય છે, તે ઘટ-પટ આદિની જેમ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, જો કે અણુઓ અપ્રત્યક્ષ છે, પરનું ઘટાટિ કાંઈપણો પરિણામ પાસેવા તે પ્રત્યક્ષપણાને પામે છે, તેથી તે અણુઓ છે-એમ મનાય છે, તેવી રીતે આત્મા કટિપણ પ્રત્યક્ષ થતો નથી, માટે આત્માનો અત્યાન અભાવ છે.

વળી આત્મા અનુમાન પ્રમાણથી પણ ગમ્ય નથી, કારણ કે અનુમાન પ્રત્યક્ષ પૂર્વક પ્રવત્તન છે. જે વડે અતીન્દ્રિય અર્થ જણાય તે લિંગ, અથવા તિરોહિત (અદેશય) અર્થને જે જણાવે તે લિંગ, ધૂમ-કૃતકલ્ય વિગેરે લિંગ જાણવાં, અને એ લિંગ જેને જણાવનાર હોય તે અન્નિ-અનિત્યત્વ આદિ લિંગી જાણવા. એ લિંગ અને લિંગીનો પ્રથમ પાકશાળા આદિમાં અન્યય-વ્યતિરેકથી વ્યાખ્યિભાવ પ્રત્યક્ષથી જીડીને, પછી કોઈ વખત અટવી અથવા પવત્તની નજીકમાં આકાશ પર્યન્ત નાયેલી ધૂમ લેખા જોઈને પૂર્વે બ્રહ્મા કરેલ સંબંધનું સ્મરણ થાય, જેમકે જ્યાં જ્યાં ધૂમ હોય ત્યાં ત્યાં અણિન હોય, એમ મેં પૂર્વે પાકશાળા આદિમાં જોઅલે છે, તેમ અહીં પણ ધૂમ જણાય છે, માટે અહીં અણિન હોવો જોઈએ. આ પ્રમાણે લિંગ બ્રહ્મા અને સંબંધનું સ્મરણ - એ ઉભયથી પ્રમાના અનિરૂપ લિંગીને જાણો છે. એ પ્રમાણે અહીં આત્મારૂપ લિંગીની સાથે કોઈપણ તેવા લિંગનો પ્રત્યક્ષથી સંબંધ સિદ્ધ છે નહિં, કે જેથી તે સંબંધનું સ્મરણ કરવાથી અને તેનું લિંગ જીવાથી આત્મા સંબંધી પ્રત્યક્ષ (પ્રતીતિ) થાય; જો આત્મા અને તેના લિંગનો પ્રત્યક્ષથી સંબંધ સિદ્ધ થાય, તો આત્મા પણ પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ થાય જુદી, અને તેથી અનુમાન કરવું નિરથી થાય, કેમકે પ્રત્યક્ષથી જુદી આત્માની સિદ્ધિ થઈ જાય. દેવદાતની પેઠે સૂર્યને દેશાન્તરની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે ગતિમાન છે. આવા સામાન્યતોદેશ નામના અનુમાનથી સૂર્ય આદિની ગતિની પેઠે જીવની સિદ્ધિ થશે, એમ પણ ન કહેવું. કારણ કે દેશાન્તરા પર્મા દેવદાતમાં સામાન્યથી જતિપૂર્વક દેશાન્તર પ્રાપ્તિ પ્રત્યક્ષપણે નક્કી કરીને, પ્રમાના સૂર્યમાં પણ જતિ સિદ્ધ કરે છે, તેથી તે પોત્ય છે, પરનું અહીં જીવની વિઘમાનતાની બાબતમાં કોઈ પણ દેશાન્તરમાં જીવની વિઘમાનતા વિના નહિં રહેનારો કોઈ પણ હેતુ પ્રત્યક્ષથી જણાતો નથી, એટલે સામાન્યતોદેશ અનુમાનથી પણ જીવની સિદ્ધિ થતી નથી.

વળી આગમથી પણ આત્મા સિદ્ધ ઘટી રાકનો નથી, કેમકે આગમ પણ અનુમાનથી જુદું નથી, પરમાર્થથી તો તે અનુમાન રૂપ જ છે, કારણ કે શબ્દપ્રમાણને જ આગમ કહેવાય છે, અને એ શબ્દ બે પ્રકારના છે, દુષ્ટ અર્થ વિષયવાળો અને અદૃષ્ટ અર્થ વિષયવાળો, તેમાં શાસ્ત્રથી દુષ્ટ અર્થ વિષયની જે પ્રતીતિ થાય, તે વસ્તુતઃ અનુમાનથી જ થાય છે, જેમકે કોઈ વખત પ્રથમ પદ્ધોળા પેટવાળા, લોચા કાંઠા, ગોળ શ્રીવા આદિ આકારવાળા ઘટ પદાર્થમાં “ઘટ” શબ્દનો પ્રયોગ થતો જોઈને, પછી કોઈ વખત “ઘટ લાય” એવો શબ્દ સાંભળીને, પહોળા પેટ આદિ આકારવાળો પદાર્થ ઘટ કહેવાય છે, એવા પદાર્થમાં જ ઘટ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, પૂર્વે કુલ્બારની હુકાન આદિમાં આવા પદાર્થમાં એજ શબ્દનો પ્રયોગ થયો હતો, અને અત્યારે પણ એજ ઘટ શબ્દ સંભળાય છે, માટે પહોળા પેટ આદિ આકારવાળાં પદાર્થ મારે લાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે અનુમાન કરીને પ્રમાતા ઘટ લાવે છે, એટલે દ્વાર્ય સંબંધી શબ્દ પ્રમાણ વસ્તુતઃ અનુમાનથી જુદું નથી, એ પ્રમાણે અહીં શરીર વિના અન્યત્ર આત્મા શબ્દનો પ્રયોગ થતો જણાતો નથી, કે જ્યાં “આત્મા” એવા શબ્દ સાંભળીને “આત્મા” છે એવો પ્રત્યે થાય વળી સ્વર્ગનરકાદિ અદૃષ્ટ અર્થ વિષયક શાસ્ત્ર શબ્દ સાંભળીને “આત્મા” જે જે શાન થાય-એ પણ અનુમાનથી ભિન્ન નથી, અહીં અમે એવા પ્રકારના કોઈ છે, આ પ્રમાણે જે શાન થાય-એ પણ અનુમાનથી ભિન્ન નથી, અહીં અમે એવા પ્રકારના કોઈ નથી, આમ પુરુષને જોતા નથી, કે જેને આત્મા પ્રત્યક્ષ થયો હોય અને તેથી તેનું વચન આગમરૂપ માની લઈએ.

છ. આ રીતે આગમો પરસ્પર વિરુદ્ધ મત બતાવનારા હોવાથી આગમપ્રમાણથી પણ આત્માની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થતી નથી.

આ ત્રણ પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-અને આગમપ્રમાણ વૈશેષિક દર્શનની અપેક્ષાએ કહ્યાં છે, એ સિવાય ઉપમાનપ્રમાણથી પણ આત્મા સિદ્ધ નથી થતો, કારણ કે “જેવી થાય, તેવું ગવય (રોળ)” હિત્યાદિ દૂર રહેલા પદાર્થમાં સાદેશયપણાની બુદ્ધિને ઉપમાનપ્રમાણ ઉત્પત્ત કરે છે, અહીં ત્રિલુલુલમાં પણ આત્મા સમાન અન્ય પદાર્થ નથી, કે જે પદાર્થને જોવાથી તેના સમાન આત્મા છે એવી પ્રતીનિ થાય. કાળ-આકાશ-દિશા વિગેરે આત્માની સમાન છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે એ પદાર્થોની માન્યતા જ વિવાદશર્લ છે, એટલે તે નેના જેવાં છે, એમ કેમ કહી શકાય ? વળી એવો કોઈ પદાર્થ જોએલો કે સાંભળેલો નથી, કે જે આત્મા વિના ઘટી ન શકે, જેથી આત્માની સિદ્ધિ થાય, માટે આત્મા સર્વપ્રમાણના વિષયથી બહાર છે, એમ તારી માન્યતા છે, કારણ કે પદાર્થનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરનાર એવા પાંચે પ્રમાણના વિષય રહિત આત્મા હોવાથી પદાર્થનો અભાવ સિદ્ધ કરનાર છઢા અભાવ નામના પ્રમાણનો એ વિષય છે. એટલે કે આત્મા નથી. ૧૫૪૮ થી ૧૫૫૩.

ઉપરોક્ત પ્રથમ ગણધરની આત્મા સંબંધી શંકાનું સમાપ્તાન ભગવાન ભહાવીરના મુખે શ્રીમાન આચાર્યશ્રી કરે છે.

ગોયમ ! પચ્ચવચ્છુ ચ્છય જીવો જં સંસયાઇવિનારણ ।
પચ્ચવચ્છું ચ ન સર્જણ જહ સુહ-તુકળા લદેહમિમ ॥૧૫૧૪॥

કદ્યવં કરેમિ કાહં વાહમહં પચ્ચયા ઇમાડ ય ।
અપ્પા સ પચ્ચવચ્છો તિકાલકજોવએસાઓ ॥૧૫૫૫॥

કહ પદિવણણમહં તિ ય કિમતિથ નતિથ તિ સંસરો કહ ણુ ?
સડ સંસરમિમ વાય કરસાહંપચ્ચઅઓ જુન્નો ? ॥૧૫૫૬॥

જડુ નતિથ સંસડુ ચ્છય કિમતિથ નતિથ તિ સંસરો કરસ ? ।
સંસડે વ સરૂવે ગોયમ ! કિમસંસરં હોજજા ? ॥૧૫૫૭॥

ગૌતમ ! આત્મા તને પણ પ્રત્યક્ષ છે, કેમકે તે સિવાય તને આ સંશયાદિ વિજ્ઞાન થાય નહિ. માટે જેમ પોતાના શરીરમાં અનુમવસિદ્ધ સુખ-દુઃખો અન્ય પ્રમાણથી સધાતા નથી, તેમ પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ આત્મા પણ (અન્યપ્રમાણથી) સિદ્ધ કરાતો નથી. અથવા “મે કહું, હું કરું છું - હું કરીશ.” હિત્યાદિ ત્રિકળવિપ્યથી કાર્યના ઉપદેશ વડે એમાંના “હું” પ્રત્યયથી તે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. “હું છું” એમ કેવી રીતે માન્યું ? એમ કહેવામાં આવે, તો “હું હું ? કે નથી ?” એવો સંશય કેવી રીતે થાય ? અને એવો સંશય થાય, તો આ “હું છું” એવો પ્રત્યય કોને થાય ? અને જો સંશયી જ ન હોય, તો “હું છું કે નહિ ?” એવો સંશય કોને થાય ? માટે ગૌતમ ! સ્વરૂપમાં સંશય હોય, તો બીજું સંશય રહિત શું હોય ? ૧૫૫૮ થી ૧૫૫૯.

હુ ગૌતમ ! આત્મા તને પણ પ્રત્યક્ષ છે, તો પછી અન્યપ્રમાણ કહેવાથી શું ? કારણ કે તારા હૃદયમાં જે આ સ્વસંવેદનસિદ્ધ સંશયાદિ વિજ્ઞાન સ્વરૂપ છે, તેજ આત્મા છે, સંશયાદિ શાન આત્મા સિવાય હોઈ શકે નહિ, માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે; અને જે પ્રત્યક્ષ હોય, તે અન્ય પ્રમાણથી સિદ્ધ કરાતું નથી. કેમ પોતાના શરીરમાં સુખ-દુઃખ વિનિરે સ્વાનુભવગમ્ય છે, તેમ ને પણ સમજાવું પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છતાં પણ શૂન્યવાદી આગળ તે સધાય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અધોગ્ય છે, કેમ કે સર્વપ્રત્યક્ષો પ્રત્યક્ષ હોવાથી સ્વપ્રના પ્રત્યક્ષની જેમ આવંબન રહિત છે. ઈત્યાદી શૂન્યવાદીઓ કહેલ બાધક પ્રમાણાનું ત્યાં નિરાકરણ કરેલું છે. પણ અહીં પ્રત્યક્ષ આત્મગ્રાહકમાં ડોઈ બાધક પ્રમાણ નથી માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે.

અથવા મેં કદુ - હું કરું છું - હું કરીશ, મેં કદું - હું કરું છું - હું કહીશ, મેં જાણું - હું જાણું છું - હું જાણીશ. ઈત્યાદિ પ્રકારે ત્રિકાળ વિષયી કાર્ય વ્યપદેશ કરતાં, તેમાં જે “અહું હું” પ્રત્યક્ષ થાય છે, એ પ્રત્યક્ષથી આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, આ અહું પ્રત્યક્ષ વિનિરાહિત હોવાથી અનુમાનથી નથી થતો, તેમ આગમાદિ પ્રમાણથી પણ નથી થતો, કેમ કે પ્રમાણ નહિ જાણનારા બાળ-ગોપાળ આદિને પણ અંતઃકરણમાં સ્વસંવેદ અહું પ્રત્યક્ષની પ્રતીતિ થાય છે, અને ઘટ-પટાડિમાં એવી પ્રતીતિ નથી થતી. માટે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે.

જીવનો અભાવ હોય તો “હું” એમ તમે કેવી રીતે માનો છો ? કેમ કે વિષયનો આભાવ જે વિષયીનો અભાવ હોય છે. શરીરમાં જ એ “હું” પ્રત્યક્ષનો વિષય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે એમ હોય, તો જીવ રહિત શરીરમાં પણ “હું” એવો પ્રત્યક્ષ થવો જોઈએ. વળી જીવ સંબંધી અહું-હું એવો પ્રત્યક્ષ થયે “હું છું કે નથી” એવો સંશય તને કેવી રીતે થાય ? કેમ કે “હું” એવા પ્રત્યક્ષથી આચિ આત્માના સહભાવથી “હું છું.” એવાં નિશ્ચય થવો જોઈએ. અથવા આ આત્માના અસ્તિત્વ સંબંધી સંશયમાં “હું” એવો પ્રત્યક્ષ ઢોને થાય ? કેમકે આત્માના અભાવે તેવો પ્રત્યક્ષ જ ન થાય.

વળી જો સંશયી એવો પ્રથમ આત્મા જ ન હોય તો “હું હું કે નથી ?” એવો સંશય ઢોને થાય ? કેમ કે સંશય એ વિજ્ઞાન નામનો ગુણ જ છે. અને ગુણી સિવાય ગુણ હોઈ જ શકે નહિ. શરીર ત્યાં ગુણી છે - એમ કહેવામાં આવે, તો તે સર્વથા અધોગ્ય છે, કારણ કે શરીર મૂર્ત અને જડ છે, શાન અમૂર્ત અને બોધસ્વરૂપ છે, આથી અનનુરૂપ (નહીં સરખા) પદાર્થોનો ગુણ-ગુણીભાવ સંભવે નહિ અને સંભવે, તો આકાશ અને રૂપ આદિ પદાર્થોનો પણ ગુણ-ગુણીભાવ માનવો પડે. વળી જેને આત્મસ્વરૂપમાં સંશય હોય, તેને કર્મના બંધ-મોક્ષ-ઘટ-પટ આદિ બીજી વલુઓ પણ સંશય રહિત કર્યાંથી હોય ? નજ હોય, અર્થાતું તેને સર્વ વસ્તુમાં સંશય જ હોય કેમકે આત્માના અસ્તિત્વનો નિશ્ચય હોય, તોજ શેષ વસ્તુનો નિશ્ચય થાય. વળી “હું” એવા પ્રત્યક્ષથી પ્રત્યક્ષ જાણાતાં આત્માને ગોપ્તવનારને “શબ્દ અશ્વાવણ છે.” ઈત્યાદિ વચ્ચનની જેમ પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ નામનો પક્ષાત્માસ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા “શબ્દ નિત્ય છે.” ઈત્યાદિ વચ્ચનની જેમ તેમનું કથન અનુમાનવિરુદ્ધ પણ છે. “હું સંશયી છું” એમ પ્રથમ માનીને પછી “હું નથી.” એમ કહેતારને “કર્તા અનિત્ય છે, આત્મા અયોત્તન છે” ઈત્યાદિ સાંખ્ય દર્શનના વચ્ચનની જેમ

આભ્યુપગમવિરોધ નામનો દોષ પ્રામ થાય છે. બાળ-ગોપાળ-સ્ત્રી આદિને પ્રસિદ્ધ એવા આત્માના અપલાપ કરનારનું વચન “શશી-ચંત્ર નથી” ઈત્યાદિ વચનની જેમ લોકવિરુદ્ધ છે. ‘હું છું કે નથી?’ એમ બોલનારનું વચન “મારી માતા વન્ધ્યા છે,” ઈત્યાદિ વચનની જેમ સ્વવચન વ્યાધાતવાણું છે. આ રીતે પ્રત્યક્ષાદિ બાધિત પક્ષમાં પક્ષધર્મપણે તારો હેતુ હોવાથી તે અસિદ્ધ છે. હિમવાનના પલનું એવિભાગ-અને લિઙ્ગાચ નાદિની ધર્મભર્ત્યા બેદે પ્રમાણે પ્રવર્તતું નથી, તેથી પાંચ પ્રમાણના વિષય રહિત અસતું હોય એવો તારો હેતુ અનેકાન્નિક પણ છે. અને અનુમાન પ્રમાણથી આત્મા સિદ્ધ થાય છે, તેથી તારો હેતુ વિપક્ષમાં રહે છે, માટે તે હેતુ વિરુદ્ધ પણ છે. ૧૫૫૪-૧૫૫૭.

બીજી રીતે આત્માને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરે છે.

ગુણપચ્ચકબ્રતણાઓ ગુણી વિ જીવો ઘડો વ પચ્ચકખો ।
ઘડઓડવિ ઘેણ્ણ ગુણી ગુણમેત્તગ્રહણાઓ જમ્હા ॥૧૫૫૮॥

અન્નોડણનો વ ગુણી હોજ્જ ગુણોહિ, જાઝ નામ સોડણનો ।
નનુ ગુણમેત્તગ્રહણો ઘેણ્ણ જીવો ગુણી સક્ખ્યા ॥૧૫૫૯॥

અહ આન્નો તો એવ્ય ગુણણો ન ઘડાદઓડવિ પચ્ચકખા ।
ગુણમેત્તગ્રહણાઓ જીવમિમ કાગો વિયારોડયા ? ॥૧૫૬૦॥

ગુણપ્રત્યક્ષથી ગુણી આત્મા પણ ઘટની પેઠે પ્રત્યક્ષ છે; કેમકે રૂપાદિ શુણ માત્ર શ્રેષ્ઠ થવાથી ગુણી-ઘટ પણ શ્રેષ્ઠ થાય છે, ગુણોથી ગુણી મિત્ર છે કે અભિત્ર છે? જો ગુણોથી ગુણી અભિત્ર છે, તો શુણમાગના ગ્રહણથી ગુણી-શ્રવ પણ સાક્ષાત્ શ્રેષ્ઠ થાય જ; અને જો ગુણોથી ગુણી મિત્ર હોય, તો શુણમાત્ર ગ્રહણ કરવાથી ઘટાદિ ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ ન થવા જોઈએ. તો પછી શ્રવને વિષે તેના અભાવનો વિચાર થાથી થાય છે? ૧૫૫૮ થી ૧૫૬૦.

સ્મૃતિ-જિજ્ઞાસા-ચિકીધારિ-જિગમ્બિધા-સંશય વિગેરે જ્ઞાન આત્માના ગુણો છે અને તે સ્વસંવેદ્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ હોવાથી, તે ગુણો વાળો આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે. જેના ગુણો પ્રત્યક્ષ હોય, તે ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ હોય છે, જેમ રૂપાદિ ગુણ પ્રત્યક્ષ હોવાથી, તેનો ગુણવાન ઘટ પ્રત્યક્ષ છે, તેવી રીતે અહીં પણ ઉપરોક્ત જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રત્યક્ષ હોવાથી, તે ગુણવાન આત્મા પણ પ્રત્યક્ષ છે.

ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી ગુણી પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે, એ હેતુ અનેકાન્નિક છે, કેમકે આકાશનો ગુણ શબ્દ પ્રત્યક્ષ થાય છે, પણ તે ગુણવાન આકાશ પ્રત્યક્ષ નથી થતું. આ પ્રમાણે શંકા ન કરવી, કેમકે શબ્દ એ આકાશનો ગુણ નથી, પણ રૂપ આદિની જેમ ઈન્દ્રિય ગ્રાધ્ય હોવાથી પુદુગલનો ગુણ છે, એટલે તે ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી આકાશ ક્યાંથી પ્રત્યક્ષ થાય? નજ થાય.

ગુણ પ્રત્યક્ષ થવાથી ગુણીને શું? એમ કહેતો હોય, તો પૂછીએ છીએ કે ગુણોથી ગુણીને તું લિત્ર માને છે? કે અભિત્ર માને છે ?, જો અભિત્ર માનતો હોય, તો જ્ઞાનાદિ ગુણને શ્રેષ્ઠ

કરવામાત્રથી જ તે શુશ્વવાન આત્મા પ્રત્યક્ષથી ગ્રહણ કરાય, એમ સિદ્ધ થતું, કેમકે જે જેનાથી અભિજ્ઞ હોય, તેને ગ્રહણ કરવાથી તેનું ગ્રહણ થાય છે, જેમ વખતમાં રહેલો રંગ વલ્લથી અભિજ્ઞ હોવાથી, વખત ગ્રહણ કરવાથી તે રંગ પણ ગ્રહણ કરાય છે, તેમ અહીં પણ જ્ઞાનાદિ શુશ્વોથી અભિજ્ઞ તે શુશ્વવાનું આત્મા છે, તેથી તેના શુશ્વો ગ્રહણ થવાથી, તે શુશ્વવાનું આત્મા પણ પ્રત્યક્ષપણે ગ્રહણ થાય છે, (૨) અને જો શુશ્વોથી શુશ્વી ભિજ્ઞ છે, એમ માનતો હોય, તો ઘટ આડિ શુશ્વી, તેના રૂપાદિ શુશ્વોનું પ્રત્યક્ષ થવાથી જે ગ્રહણ થાય છે, તે ગ્રહણ ન થતું જોઈએ, કેમકે જે જેનાથી ભિજ્ઞ હોય, તે તેનું ગ્રહણ થવાથી આહીત ન થાય, જેમ ઘટ ગ્રહણ થવાથી તેથી ભિજ્ઞ એવા પણ નથી થતું, તેમ અહીં પણ શુશ્વીથી ભિજ્ઞ એવા શુશ્વોનું ગ્રહણ થવાથી શુશ્વી ગ્રહણ થવો ન જોઈએ. આ પ્રમાણે ઘટાડિમાં પણ અગ્રહણતાનો દોપ અહીં પણ સમાન છતાં, કેવળ આત્માના અભિવાનો જ વિચાર શાથી થાય છે ? કહિ એમ કહેવામાં આવે કે દ્રવ્ય વિતા શુશ્વો હોતા નથી, તેથી રૂપાદિ શુશ્વો પ્રત્યક્ષ થએ, ઘટાડિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ થાય છે, તો આત્મામાં પણ એ જ પ્રમાણે છે. ૧૫૫૮-૧૫૬૦.

વળી શુશ્વી અને શુશ્વો ભિજ્ઞ માનવાથી શુશ્વાન પ્રત્યક્ષથી શુશ્વી પ્રત્યક્ષ થાઓ અથવા ન થાઓ, એ વિવાદ મૂકી દઈએ, તો પણ જ્ઞાનાદિ શુશ્વોથી ભિજ્ઞ જેવો શુશ્વી શરીર છે, એમ માનવા છતાં પણ આત્મા સિદ્ધ થાય તે જ્ઞાનવા કહે છે.

અહૃ સત્ત્વસિ અતિથ શુણી ન ઉ દેહત્યંતરં તથો કિંતુ ।

દેહે નાણાઇગુણા સો ચિચ્ય તંસિ શુણી જુતો ॥૧૫૬૧॥

નાણાદાસો ન દેહસ્ય મુત્તિમનાઇઓ ઘડસ્સેવ ।

તમ્હા નાણાઇગુણા જસ્તસ સ દેહાહિઓ જીવો ॥૧૫૬૨॥

દ્વય તુહ દેરેણાયં પદ્ધ્યકદ્વો સાચ્ચા મહં જીવો ।

અધિહયનાણતણાઓ તુહ વિણાણં વ પડિવજા ॥૧૫૬૩॥

એવં ચિચ્ય પરદેહેણુમાણાઓ ગોણહ જીવમતિથ જિ ।

આણુવિત્તિ-નિવિત્તીઓ વિન્નાણમયં સરૂચ્ય વ્ય ॥૧૫૬૪॥

તું એમ માનીશ કે શુશ્વી છે, પણ તે શુશ્વી શરીર સિવાય બીજો નથી, શરીરમાં જ જ્ઞાનાદિ શુશ્વો છે, તેથી તે જ્ઞાનાદિ શુશ્વવાનું શુશ્વી શરીર છે, એમ કહેવું તે અયોગ્ય છે. (આ માન્યતા કીક નથી, કેમકે) ઘટની જેમ શરીર મૂર્તિમાનું હોવાથી તેના જ્ઞાનાદિ શુશ્વો નથી, માટે જ્ઞાનાદિ શુશ્વો જેના છે, તે શરીરથી અતિરિક્ત-ભિજ્ઞ આત્મા છે. એ પ્રમાણે તને આત્મા દેશથી પ્રત્યક્ષ છે, અને મને અપ્રતિક્રિત જ્ઞાનથી તારા સંશોધણાની પેઢે સર્વથી તે આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, માટે આત્મા છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૫૬૧-૧૫૬૨-૧૫૬૩.

હે ગૌતમ ! તું એમ કહીશ, કે જ્ઞાનાદિ શુશ્વોવણો શુશ્વી છે, એ સંબંધમાં મારે વિવાદ નથી, પરન્નુ શરીરથી ભિજ્ઞ હોય એવો શુશ્વી કોઈ આત્મા પદાર્થ નથી, કે જેમાં એ જ્ઞાનાદિ શુશ્વો હોય, મારું તો એમ માનવું છે, કે જેમ રૂપાદિ શુશ્વવાણો શુશ્વી ઘટ છે, તેમ જ્ઞાનાદિ શુશ્વવાણો

ગુણી પણ દેહ જ છે. કારણ કે જ્ઞાનાદિ ગુણો, જોગતા-કુશતા-સ્થૂલતા આદિની જેમ શરીરમાં જ જણાય છે, માટે તે જ્ઞાનાદિ તે શરીરના જ ગુણો છે.

તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ઘટની જેમ શરીર મૂર્તિમાનું અને ચક્ષુગ્રાબુદ્ધિ હોવાથી અમૂર્ત એવા જ્ઞાનાદિ ગુણો તે શરીર સંબંધી નથી હોતા અને દ્વય વિના ગુણો નથી રહેતા, તેથી જે જ્ઞાનાદિ ગુણોના જેવો અમૂર્ત અને અગ્રાહુય છે, ને જ શરીરથી અતિરિક્ત એવો ગુણી આત્મા જ્ઞાનાવો.

જ્ઞાનાદિ ગુણો શરીરના નથી, એ કથન પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ જણાય છે, કેમકે એ ગુણો શરીરના પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે કહેવું પણ અયુક્ત છે. આવું વચન અનુમાનથી બાધિત છે. કારણ કે ઈન્દ્રિયોથી અતિરિક્ત જ્ઞાતા-જ્ઞાનાર, ઈન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ ઈન્દ્રિયો વડે જ્ઞાનોલા પદાર્થનું સ્મરણ કરે છે. “જે જેનો ઉપરમ થતાં પણ તેથી જ્ઞાનોલા અર્થનું સ્મરણ કરે છે, તે તેનાથી બિજી હોય છે, જેમ પાંચ બારીઓથી જ્ઞાનોલા અર્થનું બારીઓ બંધ કર્યા છતાં પણ તેનાથી બિજી એવો દેવદા સ્મરણ કરે છે, તેમ અહીં પણ જ્ઞાનું.” આ સંબંધી વધુ વિસ્તાર આગળ વાયુભૂતિના પ્રશ્નમાં કરીશું એટલે અહીં વધુ નથી કહેતા.

એ રીતે સ્વશરીરમાં તને પણ દેશથી આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, છદ્રસ્થને સર્વ વસ્તુ દેશથીજ જણાય છે. સર્વ પદાર્થ જ્ઞ અને પરપરાયથી અનન્તપરાયવણા છે. અને છદ્રસ્થ પ્રત્યક્ષપણે સાક્ષાત્ છે. સર્વ પદાર્થ જ્ઞ અને પરપરાયથી અનન્તપરાયવણા છે. વળી પ્રત્યક્ષથી દીપક આદિના પ્રકાશવડે ઘટાડિ પદાર્થ તે વસ્તુના અમુક ભાગને જ જ્ઞાની થકે છે. વળી પ્રત્યક્ષથી દીપક આદિના પ્રકાશવડે ઘટાડિ પદાર્થ તે વસ્તુના અમુક ભાગને જ જ્ઞાની થકે છે. વળી પ્રત્યક્ષથી દીપક આદિના પ્રકાશવડે ઘટાડિ પદાર્થ તે વસ્તુના અમુક ભાગને જ જ્ઞાની થકે છે. સર્વ પ્રકારે તો કેવળીને જ સર્વ વસ્તુ દેશથી પ્રકાશિત છતાં પણ વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. સર્વ પ્રકારે તો કેવળીને જ સર્વ વસ્તુ દેશથી પ્રકાશિત છતાં પણ વ્યવહારથી પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. સર્વ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ છે, જેમ તારું સંશયજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે, એટલે મને અપ્રતિહત જ્ઞાન હોવાથી આત્મા સર્વ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ છે, જેમ તારું આત્મા છે-એમ અતીન્દ્રિય છતાં પણ મને પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેમ આત્મા પણ જણાય છે, માટે આત્મા છે-એમ અંગીકાર કર.

એ પ્રમાણે જેમ સ્વશરીરમાં આત્મા છે, તેમ પરશરીરમાં પણ આત્મા છે, એમ અનુમાનથી માન. જેમ પોતાનું શરીર આત્માવાણું હોવાથી તને ઈછાનિષ્ઠમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ દેખાય છે, તેમ માન. જેમ પોતાનું શરીર આત્માવાણું હોવાથી તને ઈછાનિષ્ઠમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ દેખાય છે, માટે તે આત્માવાણું છે. જે આત્મા પરશરીરની અંદર પણ ઈછાનિષ્ઠમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ દેખાય છે, જે આત્માવાણું છે. જે આત્મા પરશરીરની અંદર પણ ઈછાનિષ્ઠમાં પ્રવૃત્તિ નથી. આ અનુમાનથી પરશરીરમાં પણ આત્મા છે, એમ માન. ૧૫૬૧ થી ૧૫૬૪.

અનુમાનપ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થઈ શકે છે એમ જણાવે છે.

જં ચ ન લિંગેહિ સમં મન્નસિ લિંગી જાઓ પુરા ગહિઓ ।

સંગં સરસેણ વ સમં ણ લિંગાઓ તોડણુંમેઝો સો ॥૧૫૬૫॥

સોડણેગંતો જમ્હા લિંગેહિ સમં ન દિદૃપુલ્લોડવિ ।

ગહલિંગદરિસણાઓ ગહોડણુંમેઝો સરીરમિમ ॥૧૫૬૬॥

દેહરસંત્થિ-વિહાય પઙ્નિયયાગારઝો ઘડસેવ ।

અક્રમાણ ચ કરણાઓ દંડાઈણ કુલાલો ચ ॥૧૫૬૭॥

અતિથદિય-વિસયાણ આયાળા દેયભાવ ઓડવસં ।
કર્માર હવાદયા લોએ સંડાસ-લોહાણ ॥૧૫૬૮॥

ભોત્તા દેહાઈણ ભોજજત્તણાં નરો વ્ય ભત્તસસ ।
સંઘાયા ઙૃત્તણાં અતિથ ય અત્થી ઘરસેવ ॥૧૫૬૯॥

તું એમ માને છે કે લિંગ સાથે લિંગી પૂર્વ કોઈએ ચહેરા નથી કરેલ, તેથી સસ્તાના શીગડાની જેમ લિંગથી તે આત્મા અનુમેય નથી (તારું એ કથન અધોગ્ય છે, કેમકે) તે હેતુ અનેકાન્તિક દ્વીપવાળો છે. કારણ કે લિંગ સાથે પૂર્વ નહિ જોયેલ એવી પણ પિશાચચૂલીતતા તેના લિંગી હોવાથી, શરીરમાં કોઈ પિશાચાદિ છે, એમ અનુમાનથી જ્ઞાત થાય છે. વળી શરીર ઘટની જેમ પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી, તેનો કર્તા કોઈ છે, તથા ઠંડિયો દડાદિની જેમ કરણભૂત હોવાથી કુલારની જેમ તેનો કોઈ અધિકાતા છે, વળી લોકમાં સાંડસા અને લોખંડની પેઢ ઠંડિય અને વિષપોનો આદાન-આદેયભાવ હોવાથી, લુહારની જેમ ત્યાં કોઈ આદાતા (ચહેરા કરનાર) હોવો જોઈએ. તથા શરીરાદિક આદારાદિની જેમ ભોગ્ય હોવાથી મનુષ્યની જેમ તેનો કોઈ ભોક્તા હોવો જોઈએ. અને ધરની જેમ શરીર સંઘાતાદિરૂપ હોવાથી તેનો કોઈ સ્વામી પણ હોવો જોઈએ. ૧૫૬૫ થી ૧૫૬૯.

હુ ગૌતમ ! તું એમ માને છે કે લિંગથી લિંગી આત્મા-અનુમેય નથી. કેમકે સસ્તાના શીગડાની જેમ કોઈએ પણ પૂર્વ કોઈપણ લિંગથી લિંગી આત્મા જોણેલ નથી. એટલે લિંગ-લિંગીનો પૂર્વ સંબંધ ચહેરા ન થવાથી લિંગવડે આત્મા અનુમેય નથી. તારી આ માન્યતામાં હેતુ અનેકાન્તિક છે, કેમકે ભૂત વળગેલાના લિંગની સાથે લિંગી ભૂતાદિ પૂર્વ નહિ જોવા છતાં પણ અકારણ હાસ્ય-ગ્યાયન-રૂદ્ધન-દ્વાય-પગ-લુકુટી આદિના વિકારરૂપ લિંગ દર્શનથી શરીરમાં ભૂત આદિ છે, એમ અનુમાન કરાય છે. અને તે બાળકોને પણ પ્રતીત છે.

વળી શરીર આદિમાનું અને પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી, ઘટની જેમ તેનો કોઈ કર્તા છે, જેનો કોઈ કર્તા નથી, તે આકાશની પેઢ આદિમાનું અને પ્રતિનિયત આકારવાળું હોતું નથી. અહીં શરીરનો જે કર્તા છે, તે આત્મા છે. 'પ્રતિનિયત આકાર મેરુ આદિનો છે, પણ તેનો કોઈ કર્તા નથી. માટે ઉપરોક્ત હેતુ અનેકાન્તિક છે, એમ ન કહેતું, કારણ કે તે સાથે આદિમાનું વિશેષજ્ઞ પણ જોડતું, એટલે એ દોષ નહિ આવે. તથા જેમ ચક-ચીવર-માટી-સૂત્ર-દંડ વિગેરે કરણોને અધિકાતાસ્વામી કુલાર છે, તેમ ઠંડિયો પણ કરણભૂત હોવાથી તેનો કોઈ સ્વામી છે, જે સ્વામિથી રહિત છે, તે આકાશની જેમ કરણ નથી, અહીં કરણભૂત ઠંડિયોનો જે સ્વામી છે, તે આત્મા છે. તથા જેમ લોકમાં સાખસો અને લોખંડને ચહેરા કરનાર લુણાર છે, તેમ જ્યાં જ્યાં આદાન-આદેયભાવ છે, ત્યાં ત્યાં તેનો ચહેરા કરનાર અવશ્ય હોવો જોઈએ. અહીં ઠંડિય અને વિષપોનો આદાનાદેય ભાવ છે, તેથી તેનો આદાન ચહેરા કરનાર કોઈપણ છે, અને તે જે છે, તે આત્મા છે. આવી વિપરીત જ્યાં આદાતા ચહેરા કરનાર નથી; ત્યાં આકાશની પેઢ આદાનાદેયભાવ પણ નથી. વળી ભોજન-વલ્લ વિગેરે ભોગ્ય હોવાથી તેનો ભોક્તા પુરુષ છે,

तेम शरीर पशा भोग्य होवाथी तेनो कोई भोक्ता नथी, ते गवेडाना शींगडानी जेम भोग्य पशा नथी. अही शरीरादि भोग्य छे, माटे तेनो भोक्ता आत्मा छे. तथा शरीर विगेरे संघातउप-भूतिमान् उन्नियवाणु अने यकुआव होवाथी, जेम संघातउपादिवाणा धर विगेरेनो स्वाभी छे, तेम तेवा शरीरनो पशा स्वाभी छे, जे स्वाभि विनानु छे, ते आकाशपुण्यनी जेम संघातादि स्वउप पशा होतु नथी, शरीर विगेरे संघातादि स्वउप छे, माटे तेनो स्वाभी पशा छे, अने ते आत्मा छे. १५६५ थी १५६८.

“शरीरनो कोई कर्ता छे.” उत्पादि कथनथी शरीरादिना कर्ता विगेरे सिद्ध थाय छे. पशा प्रस्तुत आत्मानी सिद्धि नथी थती, ऐम तुं कहेतो होय, तो तेना उत्तरमां अमे कहीअ छीअे के,

जो कसाइ स जीवो सज्जचिरुद्धोति ते मई होज्जा ।
मुत्ताइपसंगाओ तं न संसारिणो दोसो ॥१५७०॥

जे कर्ता विगेरे छे, ते श्व छे, भूतत्वादिना प्रसंगथी आ अनुभानो साध्य विरुद्धनां सापेक थरो, ऐम तारी बुद्धि थाय, तो तेमां-संसारी श्वने साध्यवामां ए भूतत्वादि होय नथी आवता. १५७०.

हमशां उपर शरीर-उन्निय विगेरेनो कर्ता-भूषिष्ठाता-आदाता-भोक्ता अने अर्थी पशा कहेल छे, ते सर्व श्व छे, ते सिवाय अन्य उक्षर विगेरे तेनो कर्ता विगेरे मानवामां आवे, तो ते युक्ति रहित छे, “ऐ हेतुओ जे स्वउपवाणो अभूत आत्मा साध्य करवो छे, तेनी विरुद्धता साधनारा होवाथी विरुद्ध हेतुओ छे; केम्के घटादि पदार्थना कर्ता कुभारादि भूतिमान-संघातउप-अने अनित्यतादि स्वस्माववाणा छे, ऐटले श्व पशा ऐवो ज सिद्ध थरो, आर्थी साध्य विरुद्ध साधनार आ हेतुओ छे. ऐम तारी मान्यता होय तो ते अयोग्य छे, केम्के संसारी श्वने सिद्ध कुरतां आ होय नहि आवे, केम्के ते आत्मा आठ कर्मपुद्गलना अमूल युक्त अने सथरीरी होवाथी कुर्थितु भूतत्वादि धर्मवान् छे ज.” १५७०.

बीज अनुभानथी आत्मानी सिद्धि करे छे.

अतिथि च्चिय ते जीवो संसयओ सांम्य ! थाणुपुरिसो च ।
जं संदिद्धं गोथम ! तं तत्थक्त्रत्थ वडत्यि धुवं ॥१५७१॥

एवं नाम विसाणुं खरस्त यत्तं न तं ग्वरे चेव ।

अन्नत्थ तदत्थि च्चिय एवं विवरीयगाहेऽवि ॥१५७२॥

हे सौम्य ! जीतम ! स्थाणु अने पुरुषना संशयनी जेम तने संशय होवाथी आत्मा छे. केम्के जे संबंधी संशय होय, ते त्यां अथवा अन्यत्र अवश्य होय छे, तुं कहीश के “ओ ऐम होय, तो गवेडानां शींगडा पशा होवो ज्ञेहाए ?” ना ऐम नहिं, परंनु गवेडामां शींगडां न होय, पशा अन्यत्र तो ते होय ज. ए ज प्रमाणो विपरीत-श्रहषामां पशा समजूनु. १५७१-१५७२.

हे जीतम ! तने श्व संबंधी संशय थयो छे, माटे अवश्य श्व छे. केम्के जे जे संबंधी संशय थाय, ते ते वस्तु अवश्य होय छे ज. ऐम स्थाणु अने पुरुषमां उच्चाई-पदोणाई विगेरे

જે સમાલઘર્મો છે તે પ્રત્યક્ષ થવાથી, અને જાતિ - મસ્તક ખજુવાળવું - પભીના ભાગા - કાતાનું ચડવું વિગેરે પુરુષ તથા સ્થાશું બતેના જુદા જુદા પભો પ્રત્યક્ષ ન થવાથી, સાત્ર ઉભયગત પર્માનું સ્મરણ થતાં સ્થાશું અથવા પુરુષ એ બેમાના એકનો નિશ્ચય કરવા હિચુનારાને “આ શું છે ?” એવો વિમર્શારૂપ સંશય થાય છે. આવા પ્રકારના સંશયમાં તે સ્થાશું અથવા પુરુષાદિ વસ્તુનો અભાવ નથી, કેમકે જે બંનું જ ન હોય, તોનો સંશય ક્યાર્થી થાય ન જ થાય.

એજ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરના સામાન્ય વિશેષ પર્મ જાણનાર પ્રમાતાને એ ઉભયના સામાન્ય પર્મ પ્રત્યક્ષ થવાથી અને વિશેષપર્મ પ્રત્યક્ષ ન થવાથી, તે સંબંધી સ્મરણ થતાં બેમાંથી એકના નિશ્ચય કરવા હિચુનારાને “આ આત્મા છે ? કે કેવળ શરીર જ છે ?” એવા વિમર્શારૂપ સંશય થાય છે. આવો સંશય જો આત્મા અને શરીર એ બે પદાર્થો સ્વતંત્રપણે હોય, તો જ થાય છે. બેમાંથી એકનો પણ અભાવ હોય, તો તે ન થાય. અહીં કહી તું એમ કહીશ કે અરથાદિમાં સ્થાશું-પુરુષનો સંશય થાયે, ત્યાં અથવા અન્ય સ્થળે બેમાંથી એક વસ્તુ હોય છે, પણ બત્તે વસ્તુ નથી હોતી, તો પછી વિદ્યમાન વસ્તુમાં જ સંશય થાય, એમ કેમ કહો છો ? તારું આ કથન મારો અભિપ્રાય જ્ઞાન્યા વિનાનું છે, કારણ કે અમે એવું કંઈ નથી કહેતા, કે તે જ સ્થળે ઉભય વસ્તુ હોવી જોઈએ, અમે તો એમ કહીએ છીએ કે જે સંબંધી સહેલ થાય, તે વસ્તુ ત્યાં અથવા અન્યસ્થળે અવશ્ય હોય છે જ, (હોવીજ જોઈએ) માટે સંશયના વિષયપદ્ધાથી જીવ છે જ.

જો એ પ્રમાણે જે સંબંધી સંશય થાય, તે વસ્તુ અવશ્ય હોવી જોઈએ, એમ કહેતા હો. તો કંઈ ને ગણેડાના શીગડાં સંબંધી સંશય થાય, જેમકે “આ ગણેડાનાં શીગડા છે કે અન્ય ભળદ આદિનાં છે ?” આથી તો તે ગણેડાનાં શીગડાં પણ હોવાં જોઈએ, એમ પર્યંત. જો તું એ પ્રમાણે કહેતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે ઉમણાંજ ઉપર કણું છે, ત્યાં અથવા અન્યત્ર વિદ્યમાન વસ્તુ હોય, તો તેમાં સંશય થાય છે, અવિદ્યમાન વસ્તુમાં નથી થતો. ગણેડાનાં શીગડાં નથી, એટલે કે ગણેડાને શીગડાનો અભાવ છે. પણ અન્યત્ર બળદ વિગેરેને તો તે છે જ, માટે કંઈ હોય નથી. આજ પ્રમાણે સ્થાશુમાં આ પુરુષ જ છે ?” હિત્યાદિ વિપર્યય કોઈ કરે તોપણ આજ ન્યાય-યુક્તિ સમજવી. કેમકે સ્થાશુમાં પુરુષનો વિપરીત જ ગ્રહ થાય છે, તે સ્થાશુથી વિપરીત પુરુષ વિદ્યમાન હોય તોજ થાય છે અન્યથા નથી થતો. એ પ્રમાણે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે શરીરને વિષે આત્માનું નાસ્તિક્ય માન્ય છે, પણ આત્માનું સર્વથા નાસ્તિપણું ઘટતું નથી.

વળી બીજા પ્રકારે આત્માની સિદ્ધિ કરે છે.

અતિથ અજીવદ્વિદ્યકણો પરિદિસેહાઓ ઘડોઽઘડસેવ ।

નતિય ઘડોત્તિ વ જીવત્થિત્તપરો નતિયસહોઽય ॥૧૫૭૩॥

પ્રતિદેશથી (જીવની સિદ્ધિ થાય છે) અધટનો પ્રતિપક્ષી જેમ ઘટ છે તેમ અજીવનો પ્રતિપક્ષી જીવ છે. “ઘટ નથી” હિત્યાદિની જેમ “જીવ નથી” બેમાનાંનો એ “નથી” શાખે “જીવ છે” એમ સિદ્ધ કરે છે. ૧૫૭૩.

જીવરૂપ વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો પ્રતિષેષ કરવાવાળો અણવ છે તેથી તે તેનો પ્રતિપક્ષવાનું છે. કેમકે જ્યાં વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેષ હોય છે, ત્યાં તેનો પ્રતિપક્ષ હોય છે. જેમ અઘટ તે ધરૂપ પ્રતિપક્ષવાનું છે કેમકે અઘટ એમ કહેતામાં વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેષ કર્યો છે, તેથી તેના પ્રતિપક્ષી ઘટનો સદ્ભાવ અવશ્ય હોવો જોઈએ. અને જે પ્રતિપક્ષવાનું નથી, ત્યાં વ્યુત્પત્તિવાળા શુદ્ધપદનો નિષેષ પણ નથી. જેમકે અખરવિષાષા-ડિત્ય ઠત્યાદિ, અહીં અખરવિષાષા એટલે ખરવિષાષરૂપ સમાસવાળા અશુદ્ધપદનો નિષેષ કર્યો છે, તેથી ખર-ગઢેડાનું શીંગઠું તે ખરવિષાષા એવી વ્યુત્પત્તિ છતાં પણ ગઢેડાનું શીંગઠું એવો તેનો પ્રતિપક્ષી કોઈ પદાર્થ નથી. "અડિત્ય." એમાં ડિત્ય પદ વ્યુત્પત્તિ વિનાનું છે, એટલે સમાસ રહિત છે, તોપણ ડિત્યરૂપ કોઈ વ્યુત્પત્તિવાળો શુદ્ધ પદાર્થ તેનો પ્રતિપક્ષી હોવો જ જોઈએ-એમ નથી. આ જ પ્રમાણો "અહીં ધર નથી" એવો શબ્દ પ્રયોગ અન્ય ઘટના સદ્ભાવ વિના થતો નથી. કેમકે જેનો નિષેષ કરાય છે, તે પદાર્થ ઘટની જેમ અન્ય સ્થળે હોય છે જ. તે પ્રમાણો અહીં પણ "આત્મા નથી" એવો આત્માનો નિષેષ કરનાર શબ્દ કોઈપણ સ્થાને આત્માના સદ્ભાવ વિના થઈ શકે નહિ. કેમકે જે સર્વથા હોયજ નહિ, તેનો ગઢેડાના શીંગડા ને પાંચભૂત સિવાય છઢા ભૂતની પેઢે નિષેષ હોતો નથી. આટલા ઉપરથી જે તું આત્માનો નિષેષ કરે છે, તેથી એ નિષેષ જ આત્માનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કરે છે માટે આત્મા છે એમ અંગીકાર કર. ૧૫૭૩.

ગૌતમ :- ગઢેડાના શીંગડા જેવા અવિધમાન પદાર્થનો પણ નિષેષ તો જણાય છે, તો તમે કહેલો નિષેષનો હેતુ અનેકાન્તિક દોષ પુક્ત છો ?

ભગવન્ : - તે દોષવાળો નથી, કેમકે-

અસારો નાથ નિસોહો સંજોગાઇપડિસેહારો સિદ્ધં ।

સંજોગાઇચરયકંપિ સિદ્ધમત્થંતરે નિયયં ॥૧૫૭૪॥

અવિધમાન પદાર્થનો નિષેષ સંભવતો જ નથી, (કેમકે) સંયોગાદિના પ્રતિષેષથી તે સિદ્ધ થાય છે, સંયોગાદિ ચાર પણ અર્થાત્તરમાં અવશ્ય સિદ્ધ હોય છે. ૧૫૭૪.

જે કોઈ પદાર્થનો નિષેષ કરાય છે, તે પદાર્થ અન્ય સ્થળે તો વિધમાન હોય છે જ, પરંતુ તેના અમૃત સ્થળે સંયોગ-સમવાય-સામાન્ય કે વિશેષ, એ ચારનો નિષેષ કરાય છે, સર્વથા તેનો અભાવ નથી કહેવાતો. જેમ કે "હેવદાન ધરમાં નથી" આ વચ્ચનમાં ધર અને હેવદાન વિધમાન છે, તેના સંયોગ માત્રનો નિષેષ કરાય છે, સર્વથા એમનો અભાવ નથી કહ્યો. "ગઢેડાનાં શીંગડાં નથી." આ વાક્યમાં ગઢેડો અને શીંગડાં વિધમાન છે, માત્ર તે બેનો સમવાય નિષેષથી છે. "બીજો ચન્દ નથી." આમાં એક ચંદ્ર વિધમાન છે, પણ બીજો નથી, એટલે ચંદ્રના સામાન્યનો નિષેષ કર્યો છે, સર્વથા ચન્દનો અભાવ નથી કહ્યો. "ધર જેવડાં મોતી નથી." અહીં મોતીઓના ધરપ્રમાણતારૂપ વિશેષનો નિષેષ કર્યો છે, પણ સર્વથા મોતીનો અભાવ નથી કહ્યો. આ જ પ્રમાણો "આત્મા નથી." એ વચ્ચનથી વિધમાન આત્માનો કોઈ સ્થળે કોઈની સાથે સંયોગ

માત્ર નથી, એમ તારે માનવું જોઈએ, કેમણે શરીર આપણા હાથી પડું “આત્માનો સર્વથા અભાવ ન માનવો જોઈએ.

ગૌતમ :- જો એ પ્રમાણો જેનો નિષેષ કરાય, તે વસ્તુ હોય છે જ. એમ કહેતા હો, તો “મારે વિષે ત્રણા લોકનું સ્વામિપણું છે” અને “ સમવાય આદિ યાર પ્રતિષેષનો પાંચમો પ્રતિષેષ પ્રકાર પણ છે” - આ બંનેનો તમારા કોઈ નિષેષ કરાયલો છે માટે એ છે-એમ માનવું જોઈએ, કરણ કે તમે જ કહો છો કે જેનો નિષેષ કરાય છે, તે વસ્તુ હોય છે જ.

ભગવન્ત :- ગૌતમ ! તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે; કેમકે એમ મોતીઓના ઘટપ્રમાણ રૂપ વિશેષનો નિષેષ કરાય છે, તેમ ત્રિલોકની ઈશ્વરતા રૂપ વિશેષ માત્રાનોજ તારામાં નિષેષ કરાય છે, સર્વથા ઈશ્વરતા નિષેષાત્મી નથી, કેમકે સ્વરિષ્યાહિની ઈશ્વરતા તો તારામાં વિદ્યમાન છે. વળી પ્રતિષેષની સંખ્યામાં પણ પાંચમી સંખ્યાનો નિષેષ છે, સર્વથા પ્રતિષેષનો અભાવ નથી, કેમ કે યાર સંખ્યા વિશિષ્ટ પ્રતિષેષ તો છે જ.

ગૌતમ :- તમે જે કહો છો, તે સંબંધ વિનાનું જણાય છે; કેમકે મારામાં ત્રિલોકનું સ્વામિત્વ નથી, તેનો જ નિષેષ ધાય છે, અને પાંચ સંખ્યા વિશિષ્ટ સંબંધનો પ્રતિષેષ, જે અવિદ્યમાન છે, તેનો જ નિષેષ કરાય છે, વળી સંયોગ-સમવાય-સામાન્ય અને વિશેષ તે ગૃહ દેવદાતા અને ઘરવિપાણાહિમાં અવિદ્યમાન છે, તેનોજ નિષેષ કરાય છે. આથી “જેનો નિષેષ કરાય, તે વસ્તુ છે જ” એમ કહેવું તે કેવળ સંબંધ વિનાનું જ છે.

ભગવન્ત :- મદાનુભાવ ! એમ નહિ. ગૃહ આદિમાંજ દેવદાતાહિના સંયોગ વિગેરેનો નિષેષ છે, અન્યત્ર નિષેષ નથી. એટલે કે ધરની સાથે દેવદાતાનો સંયોગ નથી, અન્યત્ર સીત્ર-દુક્તાન ગ્રામ આદિની સાથે છે, એવીજ રીતે ધરનો સંયોગ પણ દેવદાતાની સાથે નથી, બીજા ખાટલા-ગોડા વિગેરેની સાથે છે. એજ પ્રમાણો શીગડાનો સમવાય ગવેડામાં નથી, ભળદ-ગાય આદિમાં તો છે. ઘર બીજી ચંદ્રના અભાવથી, ચંદ્રમાં સામાન્ય નથી, પણ બીજા ઘટ-પટ-ગાય આદિમાં તો છે. ઘર જેવું પ્રમાણ મોતીઓમાં નથી, અન્યત્ર કોણા વિગેરેમાં તો છે જ. ત્રિલોકનું સ્વામિત્વ તારામાં નથી, પણ અન્યત્ર તીર્થકરાદિમાં તો છે જ. પાંચ સંખ્યા પ્રતિષેષમાં નથી, પણ અન્યત્ર અનુત્તર વિમાનાહિમાં તો છે જ. આ અપેક્ષાએજ અમે કહીએ છીએ કે “જેનો નિષેષ કરાય છે, તે વસ્તુ જ્યાં નિષેષ કરાય, તે વસ્તુ ત્યાંજ હોવી જોઈએ.” પણ એમ નથી કહેતા કે “જેનો જ્યાં નિષેષ કરાય, તે વસ્તુ ત્યાંજ હોવી જોઈએ.” કે જેથી તે કહેલો દીધ આવે.

‘હું પણ શરીરમાંજ આત્માનો નિષેષ કરું છું, અન્યત્ર નિષેષ નથી કરતો’, એમ કહેતો હોય, તો તે યોગ્ય છે, કેમ કે એમે જે જીવની સિદ્ધિ માટે આટલો પત્ત કરીએ છીએ, તે તેથી સિદ્ધ ધયો, તો પછી તેની સિદ્ધિ માટે બીજી યુક્તિ નકામી છે, કેમકે શરીર આશ્રયથીજ આત્મા સિદ્ધ ધાય છે, શરીર વિના આત્મા અન્ય સ્થળે હોતો નથી. શરીરમાંજ આત્મા છે, એમ લક્ષણથી જણાય છે. આથી એમ ન કહેવું, કે શરીર એજ આત્મા છે, કેમકે એમ માનવાથી “જીવે છે, મરી ગયો - મૂછાં પામ્યો” ઈત્યાદિ વ્યવહારની વ્યવસ્થા નહિ બને. એ સંબંધી આગણ વિશેષથી કહેવાશે. ૧૫૭૪.

૪૧ :- પ્રકારાન્તરે આત્માની સિદ્ધિ કહે છે.

જીવો લિ સત્યબનિણ સુદ્ધત્તણાઓ ઘડાભિહાણ વ ।

જેણત્યેણ સયત્યં સો જીવો, અહ મઙ્ફ હોજ્જા ॥૧૫૭૫॥

અત્થો દેહો ચિચય સે તં નો પજાયબયણભેઆઓ ।

નાપાઇગુણો ય જાઓ ભળિઓ જીવો ન દેહોન્તિ ॥૧૫૭૬॥

ઘટના નામની પેઠે શુદ્ધપદ હોવાથી, જીવ-એ નામ સાર્થક છે, જે અર્થ વડે તે વિદ્યમાનાર્થક છે, તે અર્થ જીવ છે. જીવ એટલે દેહ, એવો અર્થ તું માનતો હોય, તો પર્યાપ્તવચનના બિજીપણાથી જોદ હોવાનો રહીએ, તે કાર્ય કરનો રહી. એહી જીવ શાનાદિ ગુણવાળો કહ્યો છે અને દેહ તેવો નથી. ૧૫૭૫ થી ૧૫૭૬.

જેમ ઘટ એ નામ વ્યુત્પત્તિવાળું અને શુદ્ધપદવાળું હોવાથી સાર્થક છે, તેમ જીવ એ નામ પણ વ્યુત્પત્તિવાળું અને શુદ્ધપદવાળું હોવાથી સાર્થક છે. તેથી વિપરીત જે નામ ખરવિષાળાદિની જેમ વ્યુત્પત્તિવાળું અને શુદ્ધપદવાળું નથી હોતું, તે નામ સાર્થક પણ નથી હોતું. જે નામ ડિન્યાદિની જેમ શુદ્ધપદવાળું હોય, પણ વ્યુત્પત્તિવાળું ન હોય, તે નામ પણ સાર્થક નથી હોતું. તેમજ જે નામ સમાસપુક્ત વ્યુત્પત્તિવાળું હોય, પણ શુદ્ધપદવાળું ન હોય, તે નામ પણ ખરવિષાળાદિની પેઠે નથી હોતું. આ કારણથી વ્યુત્પત્તિયુક્ત શુદ્ધપદવાળું જે નામ હોય છે, તે સાર્થક જ હોય છે એમ સમજવું.

અહીં કહી તું એમ માને, કે જીવ એટલે શરીર સમજવું, પણ શરીર સિવાય અન્ય અર્થ એ જીવ પદનો નથી, કેમકે શરીર જ સર્વવ્યાપાર કરતું જણાય છે, જેમકે શરીરથી દોઈ કોઈને મારે છે ત્યારે કહેવાય છે કે આ જીવ આ જીવને મારે છે. આ કારણથી જીવ એટલે શરીર એમ કહેતું જ ધોર્ય છે. તારી એ માન્યતા અધોર્ય છે, કારણકે શરીર અને જીવનો પર્યાપ્ત વચનથી જે છે, જે જીવને ઘટ-કુટ-કુંભ-કળણ વિગેરે ઘટના પર્યાપ્ત છે, અને આકાશ-વ્યોમ-અન્તરિક્ષ-નભસ વિગેરે આકાશના પર્યાપ્ત છે. અહીં પ્રસ્તુતમાં પણ જીવ-જળું અસુમાન-પ્રાણી-સત્ત્વ-ભૂત-આત્મા વિગેરે આકાશના પર્યાપ્ત છે, અહીં પ્રસ્તુતમાં પણ જીવ-જળું અસુમાન-પ્રાણી-સત્ત્વ-ભૂત-આત્મા વિગેરે જીવના પર્યાપ્ત છે, અને શરીર-વપુઃ-કાપ-દેલ-કલેવર વિગેરે શરીરના પર્યાપ્ત છે. આ પ્રમાણે જીવના પર્યાપ્ત છે, અને શરીર-વપુઃ-કાપ-દેલ-કલેવર વિગેરે શરીરના પર્યાપ્ત છે. આ પ્રમાણે પર્યાપ્તવચનમાં જોદ છતાં પણ, જો વસ્તુને એક જ માનવામાં આવે, તો સર્વત્ર એકતાનો પ્રક્રિયા આવે અને તે બાધક થાય. વળી શરીર જ જીવ વ્યાપાર કરતું જણાય છે; એમ કણું, તેમાં તો આવે અને તે બાધક થાય. વળી શરીર જ જીવ વ્યાપાર કરતું જણાય છે; એમ કણું, તેમાં તો શરીરના સાહચર્યથી ઉલ્લં રહેવું વિગેરે કાર્ય થતાં હોવાથી શરીરમાં જીવનો ઉપચાર કરાય છે. શરીરના સાહચર્યથી આત્મા બિજી છે, એટલે જીવ એટલે શકાય ? આજ શાનાદિ ગુણવાળો છે, અને દેહ જડ છે, તો પછી શરીર એજ જીવ કેમ કહી શકાય ? આજ ગ્રંથમાં પૂર્વ કણું છે, કે શરીર ઘટની જેમ મૂર્તિમાન હોવાથી શાનાદિ ગુણવાળું નથી. તથા શરીર અને ઇન્દ્રિયથી આત્મા બિજી છે, કેમકે ઇન્દ્રિયથી જીવોની અર્થનું બારીમાં રહેલા પુરુષની જેમ તેને સ્મરણ થાય છે. ૧૫૭૫ થી ૧૫૭૬.

એ પ્રમાણે અનેક યુક્તિથી સમજાવ્યા છતાં ઈન્દ્રભૂતિ હજુ બોધ ન પામ્યા, એટલે કરુણાસાગર ભગવન્ન પુનઃ કહે છે કે-

જીવોઽત્થિ વાઽસ સચ્ચં મબ્યણાઽઓ�વસેસવયણં વ ।

સચ્ચણુવયણારો વા અણુમયસચ્ચણુવયણં વ ॥૧૫૭૫॥

ભય-રાગ-દોસ-મોહાભાવાઽસ સચ્ચમણઙ્ગાંદ્વાં ચ ।

લચ્ચં ચિંદ મે વયણ જાગ્યમજ્ઞાત્યવયણં વ ॥૧૫૭૬॥

કહ સચ્ચણુનિ મહી જેણાં સચ્ચ સંસયચ્છેદી ।

પુચ્છસુ વ જં ન જાણસિ જેણ વ તે પચ્ચાઓ હોજ્જા ॥૧૫૭૭॥

તારા સંશયાદિ સર્વ વચનોની જેમ “શ્લુષ છે” એ ક્રથન મારું વચન હોવાથી સત્ય છે. (જે વચન ખોટી સાંકીર્ણી જેમ સત્ય નથી, તે મારું વચન નથી.) અથવા “શ્લુષ છે” એ ક્રથન સર્વજાતું વચન હોવાથી, તને ઈછ એવા સર્વજાતા વચનની જેમ સત્ય ના. વળી મારા સર્વ વચનો, હું અધ-રાગ-દ્રોગ-અને મોહ (અજ્ઞાન) રહિત હોવાથી દોષ રહિત અને સત્ય છે, જે અધાદિ રહિત છે, તેનું વચન માર્ગ જ્ઞાણનાર મધ્યસ્થ પુરુષની જેમ સત્ય છે. હું પણ ભયાદિ રહિત હું, નેથી મારાં સર્વ વચન સત્ય અને દોષ રહિત છે. કદી ‘તમે સર્વજ્ઞ છો, તથા અધાદિનો અભાવ છે એમ કેમ મનાય ?’ એવી તને શંકા હોય, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે હું સર્વસંશયનો છેનાર હું અને સર્વસંશયનો છેનાર તેજ સર્વજ્ઞ કરેલાય છે. અને તે બાબતમાં જે તું સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાલ એમ નણ લોકમાં રહેલી વસ્તુ ન જ્ઞાનતો હોય, તે મને પૂર્ણ, કે જેથી તારા સર્વ સંશયોનો હું છેદ કરું અને તેથી તને મારે વિષે સર્વજ્ઞપણાનો પ્રત્યાય ચાય. ૧૫૭૮.

હવે ઉપરંધાર કરતાં ભગવન્ન કહે છે કે,

એવમુદ્ભાગલિગં ગોયમ ! સચ્ચાપ્યમાણસંસિદ્ધં ।

સંરાચી-યર-થાવર-તસાડ્ભેદ્ય મુણે જીવ ॥૧૫૮૦॥

હુ ગૌતમ ! એ પ્રમાણે ઉપરોગ લિંગવાળો આત્મા સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે, તેના સંસારી અને મોહ પારેલા તેમજ ત્રસ અને સ્થાવર આદિ શબ્દ થકી સૂક્મ બાદર પણીમા અપયોગી આદિ બેદો જ્ઞાનવા. ૧૫૮૦.

એવી રીતે આત્માની ત્રિદ્વિ કર્યા પછી આ સંબંધમાં વેદાન્તવાદી એમ કહે છે, કે આત્માના પણ પ્રકાર હોઈ શકે નહિ, કેમકે આત્મા સર્વત્ર એકજ છે. તેઓ કહે છે કે- “એકજ ભૂતાત્મા દ્રેક ભૂતમાં રહેલો છે, તે એક છતાં પણ પાણીમાં ચન્દ્રની જેમ અનેક પ્રકારે જાણાય છે; જેમ જિમિરના દોષવાળાં મનુષ્ય વિશુદ્ધ આકાશને ભિન્ન ભિન્ન માત્રાઓ વડે સંકીળા માને છે, તેમ આ નિર્મણ-નિર્વિકલ્પ પ્રભુ ભલિનતા પામ્યું હોય તેમ અવિઘા વડે બેદ રૂપે જાણાય છે, જેનાં મૂળ ઊંચે છે, શાખા નીચે છે અને છંદો જેના પાંદડાં છે, એવી જે આત્મા તેને વેદ-જ્ઞાનનાર અવ્યાય અશ્વત્ય કહે છે. તથા “પુરુષ એવેદ મિસ સર્વ, યદુ મૂત્ર, યચ્ચ ભાર્ય, ઉત્તમૃત્યવસ્યેશાન, ગદ્જેનાતિગેહનિ યદેજનિ, યદુ નેજાતિ, યદુ દૂરે, યદુ અન્નિકે, યદુત્તરય સુખરથ, યત્ સર્વયાસ્ય વાહ્યત”

એટલે આ ચેતન અચેતન વાળું જે દેખાય છે, તે સર્વ પુરુષ-આત્માજ છે. જે થઈ ગયું, જે થશે, જે મોક્ષનો સ્વામી છે, જે આહાર વડે રૂક્ષિ ગામે છે, જે હેઠે છે ને બાદે, તે જોકા મલાદિ, જે પર્વતાદિ સિથર તે, જે મેદ વિગેરે દૂર છે, જે નશુકમાં છે, જે સર્વ ચેતન અચેતનની અંદર અને બહાર છે, તે સર્વ પુરુષજ આત્માજ છે, હિત્યાદિ પ્રકારે તેઓ આત્મા સર્વત્ર એકજ છે-એમ માને છે પણ તે અચ્છોય છે, તે માટે કહે છે કે.

જડ પુણ સો એગો ચ્ચિય હવેજ્જ વોમં વ સવ્યપિંડેસુ ।
ગોયમ ! તદેગલિંગ પિંડેસુ તહા ન જીવોડ્યં ॥૧૫૮૩॥

નાણ જીવા કુંભાદઉ ચ ભૂવિ લક્ષ્યણાઙ્ગભેયાઓ ।
સુહ-દુક્ષા-બંધ-મોક્ષાભાવો ય જાઓ તદેગલે ॥૧૫૮૨॥

જેણોવાઓગલિંગો જીવો ભિન્નો ય સો પડ્સરીરં ।
ઉવાગોગો ઉકરિસા-વગરિસાઓ તેણ તેડણાંતા ॥૧૫૮૩॥

જો એ પ્રમાણે નર-નારક આદિના સર્વ શરીરોમાં, આકાશની જેમ, એકજ આત્મા હીય, (પણ સંસારી ને મોક્ષ હિત્યાદિ ભિન્ન ભિન્ન ન હોય,) તો હે ગૌતમ ! જેમ એ આકાશ સર્વપિંડોમાં સર્વ સ્થળે ભિન્નતા રહીત એકલિંગ વાળું છે, તેમ આ જીવ પણ દરેક પિંડમાં એકલિંગવાળો જીણાવો જોઈએ, (પણ તેમ નથી; કારણ કે દરેક પિંડમાં શરીરમાં તે ભિન્ન છે, લક્ષ્યાના ભેદથી લક્ષ્યનો ભેદ હોય છે.) વળી જગતમાંના જુદા જુદા સર્વ જીવો, ઘટાદિની જેમ, લક્ષ્ય આદિના ભેદથી ભિન્ન ભિન્ન છે, (જે ભિન્ન ભિન્ન નથી; તેનો આકાશની જેમ લક્ષ્યા ભેદ પણ નથી.) અને જો આત્મા સર્વત્ર એક જ માનવામાં આવે; તો સુખ-દુખ-અન્ય-અને મોક્ષનો અભાવ થાય, માટે ઉપયોગ લક્ષ્યાવાળો આત્મા છે, અને તે આત્મા દરેક શરીરમાં ભિન્ન ભિન્ન છે, કેમકે દરેક શરીરમાં ઉપયોગની ન્યુનાધિકતાથી અનન્તા ભેદ થાય છે, તેથી જીવો પણ અનન્તા છે. ૧૫૮૧-૧૫૮૨-૧૫૮૩.

એગતે સવ્યગયજાઓ ન મોક્ષાદાઓ ન ભરસેવ ।
કના ભોલા મંતા ન ય સંસારી જહાંગારાં ॥૧૫૮૪॥

એગતે નતિથ સુહી બહુવધાઉ તિ દેસનિરુત ચ ।
बहुતરબદ્ધતાણાઓ ન ય સુકકો દેસમુકકો ચ ॥૧૫૮૫॥

આત્માને એક અને સર્વગત માનવાથી તેને આકાશની જેમ મોક્ષ વિગેરે ઘટશે નહિ. વળી આકાશની જેમ આત્મા કન્તા-ભોક્તા-મંતા અને સંસારી નહિ કહી શકાય. આત્માને એકજ માનવાથી આજા શરીરે રોગી અને અલ્ય ભાગમાં નીરોગી મનુષ્યની જેમ સુખી નહી ગણાય, તેમજ ઘણા ભાગમાં સર્વથા બંધાખેલ અને અલ્ય ભાગમાં છુટા એવા મનુષ્યની પેઠે કોઈ મુક્ત નહી કહેવાય. અને તેમ ઘવાથી સુખાદિકની અસિદ્ધિ થાય માટે જીવો અનેક છે. ૧૫૮૪-૧૫૮૫.

આત્મા એકજ અને સર્વવ્યાપી છે, એમ માનવામાં આવે, તો આકાશની પેઠે આત્માને સુખ-દુખ-બંધ-મોક્ષ વિગેરે સંભવશે નહિ. કેમકે જ્યાં સુખ દુખ વિગેરે હોય છે, ત્યાં દેવદત્તની જેમ

સર્વિગત-સર્વવ્યાપિપણું હોતું નથી. વળી એ રીતે આત્માને એક જ માનવાથી આત્માને કલા-ભોક્તા-મન્ત્રા-લંસારી વિગેરે વિશેષજ્ઞ વાળો પણ નહીં કહી શકાય. કેમકે જે એક છે, તે આકાશની જેમ કર્તા-ભોક્તાદિ નથી. તથા નારકી તિર્યથ વિગેરે અન્તરા શ્લોવો અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક દુઃખથી પીડિત છે, અને તેનો અન્તરભો ભાગ જ માત્ર સુખી છે, એજ રીતે અન્તરા જ્ઞાવો બંધાયેલા છે. અને તેનો અન્તરભો ભાગ જ મુક્ત છે. આથી એ સવને એકજ માનવાથી કોઈ પણ જ્ઞાવ સુખી નહીં કહેવાય, કારણ જેમ આખા શરીરે રોગી અને અંગુલી આદિ એક ભાગમાં નીરોગી મનુષ્ય રોગી જ કહેવાય છે, તેમ આત્મા પણ ઘણા ભાગે દુઃખ મુક્ત અને અલ્ય ભાગે સુખવાળો હોવાથી દુઃખી જ કહેવાશે. તે જ પ્રમાણે કોઈ જ્ઞાવ મુક્ત પણ નહિ કહેવાય, કેમકે ઘણા ભાગમાં બંધાયેલ અને ધોડા જ ભાગમાં મુક્ત હોય છે. આ પ્રમાણે આત્માની એકતામાં તેને સુખ દુઃખ અને બંધ મોક્ષ ઘટશે નહિ. આત્માને એક જ માનવાથી સુખ દુઃખ ઘટે નહિ નથી જ્ઞાવો અનેક છે, તે સિદ્ધ થાય છે. ૧૫૮૪ - ૧૫૮૫.

જીવો તણુમેત્તત્વો જહ કુભો તમ્મુણોવલંભાઉરો ।
અહ્વાઽણુવલંભાઉરો ભિન્નમિમ ઘડે ઘડગરોવ ॥૧૫૮૬॥

તમ્હા કત્તા ભોત્તા રંધો મોકદ્રો ગુહું ચ દુક્ખયં ચ ।
રંસરણં ચ બહુત્તા-ઝસબ્બગરંત્યુ જુત્તાઇ ॥૧૫૮૭॥

આત્મા શરીરપ્રમાણજ છે, કેમકે તે આત્માના શુણો ત્યાંજ જણાય છે. જેમ ઘટનો આકાર દેખાય ત્યાંજ ઘડો છે એમ કહેવાય છે, અથવા જે જ્ઞાન પ્રમાણો વડે ન જણાય તેનો ત્યાં અભાવ હોય છે. જેમ તુટેલા ઘટમાં ઘટ નથી જણાતો તેમ શરીરની ભણાર આત્મા જણાતો નથી. શરીર ભણાર આત્મા નથી માટે આત્મા ઘણા અને અસર્વિગત માનીએ તોજ તેને કર્તા-ભોક્તા બંધ-મોક્ષ-સુખ-દુઃખ વિગેરે ધર્મો ઘરી શકે, મન્યથા નહિ, એ રીતે કરીને સિદ્ધ એવા જ્ઞાવને તું અંગીકાર કર. ૧૫૮૯ થી ૧૫૯૦.

ગોયમ ! વૈયપ્યાણ ઇમાણમત્યં ચ તં ન યાણાસિ ।
જ વિન્નાણઘણો ચ્ચિય ભૂષાહિતો સમુત્થાય ॥૧૫૯૧॥

મણણસિ મજંગેસુ થ મયભાવો ભૂયસમુદ્રાભૂઓ ।
વિન્નાણમેત્તમાયા ભૂષાહણ વિણરસહ સ ભૂઓ ॥૧૫૯૨॥

અલિય ન ય પેચ્ચસણા જ પુલ્લભવેઽમિહાણમસુગો જી ।
જ ભણિય ન ભવાઓ ભવંતરે જાહુ જીવો જી ॥૧૫૯૩॥

ગૌતમ ! આ પૂર્વે જ્ઞાવેલ વેદના પદનો અર્થ તું બરાબર જાણતો નથી, કેમકે તું એમ માને છે કે વિજ્ઞાનઅંશોનો જે સમુદ્ધાય, તે પૃથ્વી આદિ ભૂતોથી ઉત્પત્ત થઈને, સધના કારણોમાં મહભાવની પેઢે, ભૂતસમુદ્ધાયથી ઉત્પત્ત ઘયેલો વિજ્ઞાનમાત્ર આત્મા, ભૂતોનો નાશ થએ તરત ભૂતને વિદે નાશ પામે છે, માટે તેની પ્રેત્યસંજ્ઞા નથી, કે તેનું પૂર્વભવમાં અમૃત નામ હતું એવું કંઈજ નથી, અને તેથીજ કહું છે કે જ્ઞાવ એકમદારી બીજા ભવમાં જતો નથી. ૧૫૮૯-૧૫૯૦-૧૫૯૧.

ગાંયમ ! પયત્થમેવં મજૂંતો નતિથ મજ્ઞસે જીવં ।
વબકંતરેસુ ય પુણો ભળિઓ જીવો જમતિથ તિ ॥૧૫૧૧॥

અગિગહવણાઇકિરિયાફલં ચ તો સંસયં કુગસિ જીવે ।
મા કુરુ ન પયત્થોડયં ઇર્મ પયત્થં નિસામેહિ ॥૧૫૧૨॥

હુ ગૌતમ ! “વિજાનધન એવેલેભો ભૂતેભા રમુલ્થાય તાન્યેવાનુ વિનશ્યતિ ન ફેલ્યાંગાસિત.” ઈત્યાદિ વેદના પદોના પથાર્થ અર્થને તું જાણતો નથી, કેમકે તું તેનો એવો અર્થ માને છે કે ‘પૃથ્વી આદિ ભૂતોના વિજાનઅંશોનો જે સમુદ્ધાય, તે વિજાનધન. અહિ જે એવ ક્ષર છે, તે આત્મવાદિએ માનેલ ભૂતસમુદ્ધાયથી અતિરિક્ત અને જ્ઞાનદર્શનાદિગુણોના આશ્રયભૂત એવો જે આત્મા તેનો નિધેય કરવા અર્થ છે. એટલે કે પૃથ્વી આદિ ભૂતોના વિજાનઅંશોનો સમુદ્ધાય તે જ આત્મા છે પણ તે સિવાય જ્ઞાનાદિ શુદ્ધાવાનુ આત્મા નથી, જેમ ધાતકી વિશેરે મદિરાના કારણોમાં મદ ભાવ છે, તેમ પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં વિજાનભાવ છે, એ આત્મા પૃથ્વી આદિ ભિત્ત ભિત્ત ભૂતોથી થતો નથી, પણ સમુદ્ધિત ભૂતોથી ઉત્પત્ત થાયેલ છે. નરકાદિ પરભવથી પણ આવેલ નથી, તેથી જ એવો વિજાનમાત્ર આત્મા, પૃથ્વી આદિ ભૂતોનો વિનાશ થયે, તેની પાછળ તરતજ (તે પણ વિજાન માત્ર રૂપ આત્મા) વિનાશ પામે છે, પણ આત્માદીઓ કહે છે, તેમ તે આત્મા કોઈ અન્ય લાલાચાં નથી કરતે. કેમકે પ્રેતા કંદ્રિજ રસી, એટલે કે પરભવમાં તે નારકી અથવા દેવ હતો, અને હવે તે સનુષ્ય થયો, એ પ્રમાણે પૂર્વભવમાં આત્માનું કોઈ નામ નથી. આ જ કારણથી કહું છે કે આત્મા ઉત્પત્ત થઈને નાશ પામે છે, પણ એક એક ભવથી બીજાભવમાં નથી જતો. હુ ગૌતમ ! શુતિનો એ પ્રમાણો અર્થ તું માને છે, તે અધોષ્ય છે, કેમકે- ૧૫૮૮-૧૫૮૯-૧૫૮૦.

હુ ગૌતમ ! એ પદનો અર્થ એ પ્રમાણે ભાનવાથી “જીવ નથી,” એમ તું માને છે. અને વળી ન હિ વે સશરીરસ્ય પ્રિયા-પ્રિયયોરપહતિરીસિત, અશરીરે વા વરસત્ત પ્રિયાપ્રિયે ન રમૃશત્ત ઇત્યાદિ બીજા વેદવાક્યોમાં “જીવ છે” એમ કહું છે. તથા અગિનહોવં જુહુયાતુ ખર્ગકામદ ઈત્યાદિ વચન વડે અગિનહોમ આદિ ક્રિયાનું શણ જ્ઞાનવાથી પરભવ છે, એમ જ જ્ઞાનાય છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ વેદવાક્યોના અર્થથી, તું આત્મામાં સંશય કરે છે, કે “આત્મા છે, વા નહિ ?” પણ મહાનુભાવ ! એવો સંશય ન કર કેમકે એ વેદના પદોનો અર્થ એમ નથી, પણ આગાલ હું કહું છું. તે પ્રમાણો છે. તું તે અર્થને સાંભળ. ૧૫૮૧-૧૫૮૨.

વિષણાણાતોડણણો વિષણાણધણોત્તિ સવ્વાઓ વાયિ ।

સ ભવદૃ ભૂએહિતો ઘડવિષણાણાઇભાવેણ ॥૧૫૧૩॥

તાઇ ચિય ભૂયાડુ સોડણ વિષણસસ્ત વિષણસતમાણાડુ ।
આત્મયતરોવાઓગે કમસો વિષણોયભાવેણ ॥૧૫૧૪॥

પુષ્યાવરવિષણાણાવાગોગાઓ વિગમ-સંભવસહાવો ।

વિષણાણસંતર્ફાએ વિષણાણધણોડયમવિણાસી ॥૧૫૧૫॥

વિજ્ઞાનથી અભિજન એવો જીવ જ વિજ્ઞાનધન છે, અથવા દરેક પ્રદેશ અનુભાવ વિજ્ઞાન સમૂહથી વ્યાપ હોવાથી આત્મા જ વિજ્ઞાનધન છે, તે ઘટ ઘટાદિ ભૂતોથી ઘટાદિ વિજ્ઞાનભાવે આત્મા બીજા ઉપયોગ વાળો થાય છે; અને તે વિજ્ઞાનના આલંબન ભૂત ઘટાદિ વિનાશ પામ્યેથી, આત્મા પણ અનુકૂળ અથાન્તરમાં ઉપયોગવાળો થવાથી તે વિજ્ઞેયભાવે જ વિનાશ પામે છે. (સર્વથા વિનાશ પામે છે એમ નહિ.) પૂર્વપર વિજ્ઞાનના ઉપયોગથી વિનાશ અને ઉત્પાદ સ્વભાવ વાળાં આત્મા છે, અને વિજ્ઞાનસંતતિવડે આ વિજ્ઞાનધન-આત્મા અવિનાશી છે. ૧૫૮૩-૧૫૮૪-૧૫૮૫.

અહિ વિજ્ઞાનધન જીવ કહેવાથી વિશિષ્ટજ્ઞાન તે વિજ્ઞાન, અથવા જ્ઞાન-દર્શન ઉપયોગ તે વિજ્ઞાન, એ વિજ્ઞાનનું અભિજનપણું હોવાથી વિજ્ઞાન સાથે એકરૂપતાએ નિબિડપણું પામેલ આત્મા તે વિજ્ઞાનધન કહેવાય. અથવા આત્માનાં દરેક પ્રદેશો અનુભાવના વિજ્ઞાનપર્યાપ્તિના સમૂહથી વ્યાપ હોવાથી વિજ્ઞાનધન કહેવાય. એવ શબ્દ નિશ્ચયવાચી હોવાથી આત્મા વિજ્ઞાનધન જ છે, પણ નૈયાપિક વિગેરના અભિપ્રાય પ્રમાણે તે આત્મા સ્વરૂપે વિજ્ઞાન રહિત જડ સ્વભાવવાળો, અને તેમાં ખુદિ સમવાય સંબંધે થાય છે. એવો નથી તેથી એ અભિપ્રાયનો નિરાસ કરવા માટે એવાજર છે. એ વિજ્ઞાનધન-આત્મા ઘટ-પટ આદિ જોયવસ્તુ રૂપ ભૂતોથી ઉત્પત્ત થઈને, એટલે કે “આ ઘટ છે, આ પટ છે,” ઈત્યાદિ વિજ્ઞાનભાવે ઘટાદિજ્ઞાનપર્યાપ્તિઓ થઈને, જ્ઞાનના અવલંબન ભૂત ઘટાદિભૂતો, અનુકૂળ કોઈ આવરણ આવવાથી અથવા અન્યમનુષ્ઠાનાદિ કારણથી આત્માને અથાન્તરમાં ઉપયોગ થબેથી વિજ્ઞેયભાવે એટલે જ્ઞાનના વિપદ્ધપણાથી જ્યારે વિનાશ પામે, ત્યારે તે બોધરૂપ પર્યાપ્તવડે વિજ્ઞાનધન આત્મા પણ નાશ પામે છે. અથવા જોયઘટાદિ ભૂતોથી જ્ઞાનપર્યાપ્તવડે આત્મા ઉત્પત્ત થઈને, કાળકુમે વ્યવધાન આહિના કારણથી બીજા પદાર્થમાં ઉપયોગ થવાથી, જોયભાવે તે ભૂતો નાશ પામે છે, તેની પાછળ તદ્વિજ્ઞાનભાવે આ આત્મા પણ નાશ પામે છે; પરંતુ તે સાથે એટલું યાદ રાખવું કે આત્મા સર્વથા નાશ નથી પામતાં, કેમકે એક જ આત્મા પ્રજ્ઞે સ્વભાવવાળો છે. જ્યારે અન્ય અર્ધમાં ઉપયોગ થાય, ત્યારે તે આત્મા પૂર્વના જ્ઞાનોપયોગની અપેક્ષાએ વિનાશસ્વરૂપ છે, બીજા જ્ઞાનોપયોગની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ સ્વરૂપે છે, અને અનાદિ કાળથી પ્રવર્તેલ સામાન્ય વિજ્ઞાનમાત્રની પરંપરાથી અવિનાશ સ્વભાવવાળો છે. આજ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યથ-અને ગ્રોવ્ય સ્વભાવ વાળી છે, કોઈપણ વસ્તુ એવી નથી, કે જે સર્વથા ઉત્પત્ત થાય, અને સર્વથા વિનાશ પામે. ૧૫૮૩-૧૫૮૪-૧૫૮૫.

“ન ગ્રેત્ય સંજ્ઞારિસ” એ પદનો યોગ્ય અર્થ કહે છે.

ન ચ પેચ્ચનાળસપ્ણાઽવતિદ્વાએ સંપાદોવઓગાત્મો ।

વિષ્ણાણધાણભિકદ્ધો જીવોઽર્ય વૈયપયમિહિતો ॥૧૫૯૬॥

એવંપિ ભૂયધમ્મો નાણં તભાવભાવઓ બુદ્ધી ।

તં નો તદ્વભાવમિષિ જં નાણં વૈયરસમયમિ ॥૧૫૯૭॥

આન્યમિએ આઇચ્ચે ચંદે સંતાસુ અગ્નિ-શાયાસુ ।

કિંજોઇરયં પુસ્સિઓ ? આપ્જોઇ તિ નિદિદ્રો ? ॥૧૫૯૮॥

તદભાવે ભાવાઓ ભાવે ચાભાવાઓ ન તલ્દુસ્મો ।

જહ ઘડભાવાભાવે વિવજયાઓ પડો મિત્રો ॥૧૫૧૧॥

વર્તમાન ઉપયોગને લીધે પૂર્વસંશા રહેતી નથી, તેથી વેદપદોમાં આ જીવને વિજ્ઞાનઘન નામે કહેલ છે. કદી તું એમ માને કે 'એ પ્રમાણો તો જ્ઞાન ભૂતપર્મ છે, એમ થયું, કેમકે ભૂતનો સદ્ગ્યાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ સદ્ગ્યાવ હોય, પણ તારી તે માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે ભૂતનો અભાવ હોય, તો પણ જ્ઞાન હોય છે, એમ વેદમાં કહેલું છે. કે સૂર્ય-ચંદ્ર અસ્ત થયે છતે, અજિન અને વાણી જ્ઞાન થયે છતે, આ પુરુષને કઈ જ્યોતિ છે ? એ પ્રશ્ના ઉત્તરમાં આત્મ અયોતિ-જ્ઞાનાત્મક છે-એમ કહેલ છે. તેથી ભૂતનો અભાવ હોય તો પણ જ્ઞાનનો સદ્ગ્યાવ હોય છે, અને ભૂતનો સદ્ગ્યાવ હોય, તો પણ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે; માટે જેમ પટના ભાવ અને અભાવમાં વિપરીતપણાથી પટ મિત્ર છે, તેમ જ્ઞાન પણ તે ભૂતનો ધર્મ નથી. ૧૫૮૬-૧૫૮૭-૧૫૮૮.

વર્તમાન સાંપ્રતકાલીન વસ્તુના ઉપયોગને લીધે, પૂર્વકાલમાં જે જ્ઞાનસંશા હતી તે નથી હોતી, જેમકે જ્યારે પટનો ઉપયોગ નિવૃત્ત થાય, અને પટનો ઉપયોગ ઉત્પત્ત થાય ત્યારે પૂર્વના ધરોપયોગની સંજ્ઞા નથી હોતી પરંતુ પટજ્ઞાનોપયોગ સંજ્ઞા હોય છે માટે વિજ્ઞાનઘન એવા નામથી વેદ પદોમાં આત્માજ કહેલ છે, તેથી હે ગૌતમ ! આત્મા છે, એમ તું અંગીકાર કર.

આ સંબંધમાં તને એમ પણ શંકા થતી હોય, કે 'તમારા કહેવા મુજબ તો જ્ઞાન અંબૂતોનો ધર્મ થયો એટલે કે ભૂત સ્વભાવાત્મક જ્ઞાન થયું, કેમકે ભૂતોથી ઉત્પત્ત થાયલું જ્ઞાન ભૂતો નાશ પામેથી નાશ પામે છે, એમ નમે કહ્યું, એ ઉપરથી તો એમ સિદ્ધ થયું, કે ભૂતનો સદ્ગ્યાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ સદ્ગ્યાવ હોય, અને ભૂતનો અભાવ હોય, તો જ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય છે. જેના સદ્ગ્યાવમાં જે હોય, અને જેના અભાવમાં જે ન હોય, તે જેમ ચંદ્ર અને ચન્દ્રિકા તેમ ને તેનો ધર્મ હોય છે. એજ પ્રમાણે જ્ઞાન પણ ભૂતની સાથે અન્વય વ્યતિરેકપણે વર્ત છે. માટે જ્ઞાન એ ભૂતનોજ ધર્મ છે.'

ઉપરોક્ત તારી શંકા અયોગ્ય છે, કેમકે નીલ-પૌત આહિ ભૂતજ્ઞાહક વિશિષ્ટ જ્ઞાનજ ભૂતની સાથે અન્વય-વ્યતિરેકપણે વર્તે છે, પણ જ્ઞાનાન્યજ્ઞાન એ પ્રમાણો વર્તતું નથી, કેમકે વેદમાં પણ ભૂતનો અભાવ હોય ત્યારે પણ જ્ઞાન છે. એમ કહ્યું છે. યાજાવલ્ક્ય અને સમાદ્ર આચાર્ય શુદ્ધિમાં કહે છે કે "અરનમિતે આદિલ્યે, ચન્દ્રમરવસ્તમિતે, શાન્તેભ્રનો શાન્તાર્ય વાચિ, કિજ્યાંતિરેવાર્ય પુરુષ ? આત્મજ્યોતિઃ," મતલબ કે સૂર્યાદિ અસ્થ થયે કઈ જ્યોતિ હોય છે ? આત્મજ્યોતિ. જ્યોતિ એટલે જ્ઞાન. અર્થાત્ આત્મજ્યોતિ જ્ઞાનાત્મક છે. આ પ્રમાણો વેદ જ્ઞાનજારાઓએ જ્ઞાનધર્મ વાળો આત્મા કહેલ છે, માટે જ્ઞાન એ ભૂતનો ધર્મ નથી, પણ આત્માનો ધર્મ છે. કેમકે મુક્તાવસ્થામાં ભૂતનો અભાવ છતાં પણ જ્ઞાન હોય છે. અને ભૂતક શરીરમાં ભૂતો છતાં પણ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ પટનો ભાવ અને અભાવ હોય, ત્યારે પટનો એથી વિપરીતપણાથી અભાવ અને ભાવ પણ હોય છે, તેથી પટ એ પટનો ધર્મ થતો નથી, તેમ અહીં પણ ભૂતના ભાવાભાવ છતાં પણ જ્ઞાનનો અભાવ ને ભાવ હોય છે, તેથી તે તેનો ધર્મ નથી. પણ આત્માનો ધર્મ છે. એમ માન. ૧૫૮૯-૧૫૯૦.

એ પ્રમાણે વેદના પદોનો અર્થ કહીને, હવે ઉપસંહાર કરતા સર્વ વેદના પદોનો અર્થ સંક્ષેપથી જાણે છે.

એસિ દેયપદ્યાણન તમત્વં વિશિષ્ટ અહુ સબ્બેસિ ।

અત્યો કિ હોજ્જ સુઈવિષણાણન વત્થુભેઓ વા ? ||૧૬૦૦||

જાઇ દબ્બ કિસિયા ગુણોઽહવા સંસારો તવાજુતો ।

અયમેવેતિ નવાયં ન ચત્યુધમ્મો જાઓ જુતો ||૧૬૦૧||

સબ્બ ચિયં સબ્બમયં સ-પરપજ્ઞાયાઓ જાઓ નિયયં ।

સબ્બમસબ્બમયં પિ ય વિવત્તસ્બ્બ વિવક્ષણાઓ ||૧૬૦૨||

સામણનિસંસમાઓ તેણ પયત્થો વિવક્ષણા જુતો ।

ચત્યુરા દિસ્કસ્લુદો નડતાળાદેનાલા સબ્બો ||૧૬૦૩||

વેદના ઓ પદોનો અથવા સર્વ પદોનો અર્થ તું નથી જાણતો. તું એમ વિચારે છે કે શુનિવિજાન તે વેદપદોનો અર્થ છે ? કે વસ્તુનો ભેદ તે અર્થ છે ? જાતિ અર્થ છે, કે દ્વય અર્થ છે ? ગુણ અર્થ છે કે કિયા અર્થ છે ? આવો સંશય કરવો તને પોત્ય નથી, કારણ કે આ એમ જ છે, અર્થ છે કે કિયા અર્થ છે ? આવો સંશય કરવો યુક્ત નથી, કેમકે સર્વ વસ્તુ સ્વ-આ એમ નથી જ, એ પ્રકારે વસ્તુધર્મનો એકાંતે નિશ્ચય કરવો યુક્ત નથી, કેમકે સર્વ વસ્તુ સ્વ-પર પર્યાયથી નિશ્ચયે સર્વમય છે, અને વિવક્તશ્રૂપ વિવક્ષાથી સર્વ વસ્તુ અસર્વમય પણ છે. તે કારણથી સામાન્ય વિશેષમય વિવક્ષાવડે પદાર્થ કહેવો પોત્ય છે, કેમકે વસ્તુનું સર્વથી અભિતપણું પર્યાયની અપેક્ષાએ છે.

એ પૂર્વ કહેલ વેદપદોનો અર્થ જે પ્રમાણે મેં કહ્યો, તે પ્રમાણે તું નથી જાણતો નેથી તું શું સંબંધી સંશય કરે છે. અથવા ખીજા પણ સર્વવેદ પદોનો અર્થ તું નથી જાણતો, નેથી તે પદો સંબંધી તને એવો સંશય થાય છે, કે એ પદોનો અર્થ શું હશે ? જેમ ભેરી વિગેરે વાજીંગ્રોના અવાજનો શબ્દ થાય છે, તે શબ્દ અવાજઅર્થ હશે ? કે જે ઘટ આદિ શબ્દ બોલવાથી તે પદાર્થ અવાજનો શબ્દ થાય છે, તે તેમનો અર્થ હશે ? અથવા ઘટ શબ્દ કોઈએ કહ્યો હોય, તે સંબંધી વિજ્ઞાન થતું જણાય છે, તે તેમનો અર્થ હશે ? અથવા ઘટ શબ્દ કોઈએ કહ્યો હોય, તે સંબંધીને "પછોળા પેટાર આદિ આકારવાણું પાણી ભરી રાખવાનું અધિકરણ" ઘટ પદાર્થ કહ્યો, એ પ્રમાણે જે વસ્તુનો ભેદ જણાય છે, તે તેમનો અર્થ છે, ? અથવા પણ ઘટ વિગેરે નથી કહ્યો. એ પ્રમાણે જે વસ્તુનો ભેદ જણાય છે, તે તેમનો અર્થ છે, ? અથવા જેમ "ગાય" એવો શબ્દ બોલવાથી ગાય જાતિનું ભાન થાય છે, તેમ તે જાતિરૂપ એ પદોનો જેમ "ગાય" એવો શબ્દ બોલવાથી ગાય જાતિનું ભાન થાય છે, તેમ તે જાતિરૂપ એ પદોનો અર્થ હશે ? અથવા "દંડી ઠિત્યાદિ" કહેવાથી દંડ યુક્ત પુરુષરૂપ દ્વય સમજાય છે, તેમ દ્વય અર્થ હશે ? અથવા "દંડી ઠિત્યાદિ" કહેવાથી દંડ યુક્ત પુરુષરૂપ દ્વય સમજાય છે, તેમ દ્વય અર્થ હશે ? કે દીકે છે, ઠિત્યાદિ શબ્દની જેમ દીકેવું વિગેરે કિયા તેમનો અર્થ હશે ? તેને અર્થ હશે ? કે દીકે છે, ઠિત્યાદિ શબ્દની જેમ દીકેવું વિગેરે કિયા તેમનો અર્થ હશે ? તેને અર્થ હશે ? કે દીકે છે, ઠિત્યાદિ શબ્દની જેમ શુદ્ધ-રક્ત આદિ ગુણ તેમનો અર્થ છે. આ શુદ્ધ (સકેદ) રક્ત (રાતું) ઠિત્યાદિ શબ્દની જેમ શુદ્ધ-રક્ત આદિ ગુણ તેમનો અર્થ છે. આ પ્રમાણે તને સંશય થાય છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે "આ, પ્રમાણે જ છે, પણ આ પ્રમાણે નથી જ." એ પ્રકારે કોઈ પણ વસ્તુના ધર્મનો એકાંત નિશ્ચય કરવો અયોગ્ય છે. શબ્દ પણ વસ્તુ વિશેષ જ છે, અને નેથી "આ શબ્દ આવા પ્રકારના અર્થને જ પ્રતિપાદન કરનાર છે, અને આવા

પ્રકારના અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર નથી જ." એ રીતે પણ એના ધર્મનો નિશ્ચય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ વાચ્ય-વાચ્યકાદિ વસ્તુ નિશ્ચય સ્વ-પર પર્યાપ્તવડે સામાન્ય વિવક્ષાથી સર્વાત્મક છે, અને કેવળ સ્વપર્યાપ્તની અપેક્ષાએ વિવક્ષાટ્રય-સર્વથી લિખે છે, એટલે વિવક્ષાવડે સર્વ વસ્તુ અસર્વમય પણ છે. આ કારણથી સર્વ પદોનો અર્થ વિવક્ષાના વશથી સામાન્યમય અથવા વિશેષમય કહેવો યોગ્ય છે, પણ એકાંતે "આ પ્રમાણે જ અર્થ છે, આ પ્રમાણે નથી જ" એમ કહેવું અયોગ્ય છે. કારણ કે સર્વ પદાર્થો વાચ્ય અથવા વાચ્યકપણે વસ્તુના સ્વભાવ પર્યાપ્તની અપેક્ષાએ વિવિધ પ્રકારે છે. આ કારણથી સામાન્ય વિવક્ષાવડે ઘટશબ્દ સર્વાત્મક હોવાથી દ્વય-ગુણ-ક્રિયા વિગેરે સર્વ અર્થનો વાચ્યક છે, અને વિશેષ વિવક્ષાવડે ઘટશબ્દ સર્વાત્મક હોવાથી દ્વય-ગુણ-ક્રિયા વિગેરે સર્વ અર્થનો વાચ્યક છે, અને વિશેષ વિવક્ષાવડે ઘટશબ્દ પ્રતિનિયતરૂપ હોવાથી પહોળા પેટારાદિ આકારવાળા પદાર્થનો વાચ્યક છે, કેમકે વાચ્યપણે તેને જ તે પ્રતિપાદન કરે છે.

એ જ પ્રમાણે બીજા શબ્દ પણ વિશેષ વિવક્ષાથી જે દેશ-કાળાદિમાં જે અર્થના વાચ્યકપણે રૂઢ-સિદ્ધ હોય, તે શબ્દ તેના વાચ્યક-પ્રતિપાદક જાણવા અને સામાન્ય વિવક્ષાવડે, સર્વશબ્દ સર્વના વાચ્યક છે, તથા સર્વ વસ્તુ સર્વની વાચ્ય છે. આ જ પ્રમાણે સર્વ શબ્દોનો અર્થ પોતાની ભુદ્ધિથી વિચારી લેવો. ૧૬૦૦ થી ૧૬૦૫.

એ પ્રમાણે સર્વવિશ્વાનું સ્વરૂપ જ્ઞાનનાર શ્રમજ્ઞા ભગવાન મહાવીર પ્રભુને સમસ્ત પ્રકારે પરને બોધ કરવાના ઉપાયમાં કુશાણતાથી, તીક્ષ્ણધારવાળા કુલાડાથી ગાઢ લતાઓનો સમૂહ જેમ છેદાય, તેમ નિપુણયુક્તિઓવડે આસત્રકલ્યાણી ઈન્દ્રભૂતિના સર્વ સંશય છેદી નાંબ્યા. જ્યારે એ પ્રમાણે સર્વથા સંશયનો નાશ થયો ત્યારે શ્રીમાન ઈન્દ્રભૂતિગીતમે-

(૧૪૬) છિન્નમિ સંસયમિ જિણોણ જર-મરણવિષ્યમુક્કેણ ।

સો સમણો પબ્દુઓ પંચહિં સહ ખંડિયસએહિ ॥૧૬૦૪॥૧૬૦૫॥

જરા અને ભરણથી મુક્ત અને મહાવીર જિનેશ્વરે, તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તે ઈન્દ્રભૂતિએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત પાપનો નાશ કરનાર કલ્યાણકારી દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૬૦૪.

આજણના વાદસ્થણોમાં આની સાથે જે સમાનતા અને વિશેષતા છે, તે જ્ઞાનવા કહે છે કે-

એવં કર્માઈસુ વિ જે સામણણ તથા સમાઉઝ્જે ।

જો પુણ જાત્ય વિસેસો સમાસઓ તં પવકત્રામિ ॥૧૬૦૫॥

અહીં આત્મવાદના સ્થળમાં જે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમ પ્રમાણોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, તે આગળ કર્મ આદિના વાદસ્થણોમાં પણ સમાન છે, તેથી ત્યાં પણ તે પ્રમાણે યોજી લેવું અને જે કઈ જ્યાં વિશેષ છે, તે ત્યાં સંક્ષેપથી કહીશું. ૧૬૦૫.

હવે બીજી ગંગાધર સંબંધી શંકાનું અમાપ્તાન કરે છે.

(૧૪૭) તં પબ્બદુઃખં સોઽં ચીઽં આગચ્છદ્ય અમરિસોણ ।

વચ્ચામિ એ આણોમી પરાજિણતાણ તં સમણ ॥૧૬૦૬॥૬૦૨॥

(૧૪૮) છલિઓ છલાડણા સો મણે માંદજાલિઓ વાર્ધવિ ।

કો જાણદ્ય કહ વત્તં એત્તાહે વદ્દમાણી સે ? ॥૧૬૦૭॥ (મલ્લ૦નિ૦)

(૧૪૯) સો રદ્ધગ્રંથ-મેઘાયિ જાદુ જદુ મે તાં મિ તરસેવ ।

સીસત્તં હોજ્જ ગાં યોનું પત્તો જિણસગારે ॥૧૬૦૮॥ (મલ્લ૦નિ૦)

(૧૫૦) આભદ્રો ય જિણોણ જાડુ-જારા-મરણવિષ્પમુક્તકેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સબ્બળ્ણ સબ્બદરિખીણ ॥૧૬૦૯॥૬૦૩॥

(૧૫૧) કિં મન્ત્રે અત્યિ કમ્મે ઉધાહુ નત્યિ તિ સંસારો તુજ્ઞં ।

વૈયપદ્યાણ ય અત્યં ન યાણસી તેસિમો અન્થો ॥૧૬૧૦॥૬૦૪॥

તે ઈન્દ્રભૂતિથે દીક્ષા લીધેલ છે-એમ સાંભળીને બીજા અનિન્દ્રભૂતિ ગંગાધર આવેશ પૂર્વક જાવે છે (અને વિચારે છે કે) હું 'ત્યાં જઈને તે અમશેનો પરામબ્ર કરીને મારા ભાઈને પાછો લાવીશ.' વળી તે વિચારવા લાગ્યા કે 'જરૂર તે માયા ઈન્દ્રજાલિક હોવો જોઈએ, તેણે ૭૭-નિશ્ચિહ્ન સ્થાનાદિ વડે ઈન્દ્રભૂતિને છણ્યો-કણ્યો છે, અથવા કોણો જાણો ત્યાં તેની પાસે શું હકીકત બની લશે, પણ જો તે મારા એક પણ પક્ષ (શંકાનો) યોગ્ય ઉત્તર આપશે, તો હું તે સાધુનો શિષ્ય થઈશ,' એ પ્રમાણે (મનમા) વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે ગયા, ત્યાં ગયા એટલે જન્મ-જારા-અને ભરણાથી રહિત સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્ર વડે ભોગાવ્યા; અને કષ્ટું કે હું અનિન્દ્રભૂતિ ! તું એમ માને છે કે "ક્રમ છે, કે નથી ?" આવો તને સંશોધ છું. તેનું કારણ એ છે, કે તું તે વેદ પદોનો અર્થ બરાબર જાણતો નથી. ૧૬૦૯ થી ૧૬૧૦.

ઇન્દ્રભૂતિના બીજા ભાઈ અનિન્દ્રભૂતિને પૂર્વોક્ત બનાવની જગર પડી એટલે તે શ્રીષ્ય પૂર્વક વિથારવા લાગ્યા કે, જરૂર તે સાધુ કોઈ માયિક અથવા ઈન્દ્રજાલિક હોવો જોઈએ નહિ તો જેને નિભૂવનમાં કોઈ પણ પરામબ્ર ન પરમાત્મા શકે એવા મારા ભાઈ ઈન્દ્રભૂતિને કેમ જીતી શકે ? અથવા એ દુષ્ટ જરૂર છળ-જાતિ-નિશ્ચિહ્નસ્થાન આદિમાં કુશળ હોવો જોઈએ, તેથી જ તેણે જગદશુર એવા મારા ભાઈનું ચિત્ત અભિત કરી નાંખ્યું. અથવા તે બજેનો વાદ થયો, ત્યાં શું બન્યું એ કોણે ખબર ? કેમકે હું તો ત્યાં હતો નહીં એટલે હવે હું પોતે જ ત્યાં જઈને દેવ-દાનવ અને માનવના સમૂહને ઈન્દ્રજાળાથી અમાવનાર તે પૂત્ર સાધુનો પરામબ્ર કરીને મારા ભાઈને પાછો લાવીશ. પરન્તુ જો તે હેતુ અને ઉદ્દાહરણ પૂર્વક મેં કહેલા પક્ષનાં યાંશ્ય ઉત્તર આપશે, તો હું તેનો શિષ્ય થઈશ. 'આ પ્રમાણે વાગ્ગર્જના કરીને તે અનિન્દ્રભૂતિ કલ્યાણકારી ભગવન્ત શ્રીમાન'

મહાવીરદેવની પાસે આવ્યા, તેને આવેલા જાણીને, જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્ત સર્વજ્ઞ સર્વદશી અગવાનુ મહાવીર, તેમને તેના નામ અને ગોત્ર વડે બોલાવ્યા, કે 'હે અંજિનભૂતિ ગૌતમ ! તેને કુણ છે ? આ પ્રમાણે તેમને બોલાવ્યા, એટલે તેમણે વિચાર્યુ કે 'શું આ મારું નામ પણ જાણે છે ? અરે ! પણ એમાં શું આશર્ય ! હું જગતપ્રચિદ છું, એટલે મને કોણ ન ઓળખે ? પરન્નુ છો આ સાધુ મારા મનનો સંશય જાણીને દૂર કરે, તં કંઈક આશર્ય જેવું થાય.'

તેમને એ પ્રમણો વિચાર કરતા જાણીનું જણવનું હતું કે 'હે અંજિનભૂતિ ગૌતમ ! તું એમ વિચારે છું કે- "મિથ્યાત્મ આદિ હેતુ પુષ્ટ જ્ઞાનાવરણ આદિ જે કર્મ છું કર્મ વડે કરાય છે, તે કર્મ કહેવાય છે" અને તેવું કર્મ છે, કે નથી ?' આવો તને સંશય છે, પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે તને એવાં સંશય ધ્વામાં કારણભૂત પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ વાળા વેદનાં પદી છે. એ વેદનાં પદોનો અર્થ તું બરાબર નથી જાણતો, તેથી તને એવાં સંશય થાય છે. એ વેદનાં પદોનો અર્થ હું કહું છું, તે સાંબળ.' ૧૯૦૯ થી ૧૯૧૦.

કર્મે તુહ રોદેહો મત્ત્રસિ તં નાણગોયરાઈં |

તુહ તમણુમાણસાહણમણુભૂડમર્ય ફલ્ જરસ ||૧૬૧૧||

અન્ધિથ સુહ-દુકદ્ધાહેજ કજ્જાઊં દીયમંકુરસરોવ |

સો દિદ્ધો ચંચ મર્ઝ ચમિચારાઊં ન તં જુતે ||૧૬૧૨||

જો તુલ્લાસાહણાણો ફલો વિસેસો ન સો વિણા હૈં |

કજ્જસણાઊં ગોયમ ! ઘડો જ્વ, હેજ ય સો કર્મે ||૧૬૧૩||

તે કર્મ કોઈપણ પ્રમાણ-જ્ઞાનને ગોચર નથી, એમ તું માને છે, તેથી તને કર્મમાં સંશય છે. (પણ તે અયોગ્ય છે, કેમકે) સુખાદિ અનુભવરૂપ જેનું ફળ છે એવું કર્મ મને પ્રત્યક્ષ છે અને તને તે અનુમાનસાધ્ય છે. જેમ અંકુરરૂપ કાર્યનો હેતુ બોજ છે તેમ સુખ-દુઃખાનુભવ કાર્ય હોવાથી તેનો કોઈ હેતુ છે. (અને તે કર્મ છે.) જો તે અનુભવનો વિધ આદિ દાટ હેતુ છે, એમ તું કહેતો હોય, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે તેમ માનવામાં વ્યબિચાર છે. જે તુલ્યસાહણવાળા મનુષ્યાદિને ફળમાં વિશેષ-તફાવત જાણાય છે, તે તફાવત ઘટાડિની જેમ કાર્યરૂપ હોવાથી હેતુ વિનાનો નથી, અને એમાં જે હેતુ છે, તે કર્મ છે. ૧૬૧૧-૧૬૧૨-૧૬૧૩.

હે આયુષ્યમનુ ! અંજિનભૂતિ ! જ્ઞાનાવરણાદિપણો રહેલ પરમાણુના સમુહરૂપ કર્મમાં તને સંશય છે. તું એમ માને છું કે જ્ઞાનાવરણાદિકર્મ અતીન્દ્રિય હોવાથી અરવિષાળની જેમ પ્રત્યક્ષ નથી. ઠિન્યાદિ પૂર્વ પ્રમાણો જીવની જેમ કર્મને પણ સર્વ પ્રમાણાત્મક જ્ઞાન ગોચરરહિત માને છે. પરંતુ જ્વ ! એમ ન માન. કેમકે એ કર્મ મને તો પ્રત્યક્ષ છે, અને તને પણ તે અનુમાનગમ્ય છે, એટલે સર્વપ્રમાણ-જ્ઞાનના વિધય રહિત છે, એમ નહીં કહી શકાય. કારણ કે સુખ-દુઃખાનુભવ તેનું ફળ છે.

તો મને કર્મ પ્રત્યક્ષ કેમ નથી ? એમ તું કહેતો હોય તો એ તારું કહેવું અયુક્ત છે ? હે જ્વ ! કોઈને વખ્તું પ્રત્યક્ષ હોય, તો તે વસ્તુ બીજાને પણ પ્રત્યક્ષ હોય જુ એવો કંઈ નિયમ

નથી. કેમકે સિદ્ધ (અષ્ટાપદ) હંસ વિગેરે સર્વજળનોને પ્રત્યક્ષ નથી, તેથી તે નથી એમ નહિ કણી શકાય, કેમકે બાળકોને પણ તેની પ્રતીતિ છે. માટે તારો સંશાયની જેમ મને કર્મ પ્રત્યક્ષ છે, એમ અંગીકાર કર, કેમકે સર્વજળાધી મેં તે પ્રત્યક્ષ જોમેલ છે. હું સર્વજા હું એની શી સાચિતી ? એવો તને સંશાય ધતો હોય, તો તને જે શંકા હોય, તે પૂર્ણ - હું તેનું સમાધાન કરું.

જેમ અંકુરરૂપ કાર્યનો બીજ હેતુ છે, તેમ દરેક પ્રાણીમાત્રને પ્રસિદ્ધ એવા-સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યનો કોઈ હેતુ છે, અને એમાં જે હેતુ છે, તે કર્મ છે.

અભિભૂતિ :- પુષ્પમાળા-ચંદ્ર-સત્ત્રી વિગેરે સુખના હેતુમાં પ્રત્યક્ષ છે, અને અર્પ-વિષ-ંડક વિગેરે દુઃખના હેતુ પણ પ્રત્યક્ષ છે. આ પ્રમાણે સુખ-દુઃખના દષ હેતુનો ત્યાગ કરીને કર્મરૂપ અદષ હેતુ કલ્પવાધી શો કાયદો ? દષહેતુ તજ્જે અદષહેતુ માનવો એ અધ્યોગ્ય છે.

ભગવત્ :- તારું તે માનવું અધ્યોગ્ય છે, કેમકે એમ માનવામાં વ્યભિચાર દોષ છે, ઈધાનિષ્ઠ શાન્દાદિ વિષયરૂપ સુખ-દુઃખના સાધન તુલ્ય છતાં પણ તેના સુખ-દુઃખાનુભવરૂપ ફળમાં જે તરતમતા જ્ઞાય છે, તે તરતમતા કોઈ અદષ હેતુ વિના સંભવતી નથી, કેમકે તે ઘટની જેમ કાર્ય છે, એ કાર્યમાં વિશેષતા, તકાવત કરુનાર અદષ હેતુ છે, અને તે કર્મ છે, એમ તું કષૂલ કર. ૧૬૧૧-૧૬૧૩.

કર્મની સિદ્ધિ માટે પુનઃ બીજાં અનુમાન કરે છે.

બાલશરીર દેહન્તરપુષ્ટબે હંદિયાડુમજ્જાઓ ।

જહ બાલદેહપુષ્ટો જુદેહો, પુષ્ટમિહ કર્મ ॥૧૬૧૪॥

કિરિયાફલભાવાઓ દાળાડીણ ફલં કિરીએ ચ ।

તં ચિય દાળાડીફલં મળાપ્યસાયાર્ડ જહ કુલ્લી ॥૧૬૧૫॥

કિરિયાસામળણાઓ જં ફલમરસાવિ તં મયં કર્મ ।

તરસ પરિણામરૂપે સુહ-દુક્ખફલં જાઓ ભુજ્જો ॥૧૬૧૬॥

જેમ યુવાનનું શરીર બાળશરીર પૂર્વક છે, તેમ બાળશરીર પણ ઈન્દ્રયાદિવાળું હોવાધી શરીરાનાર પૂર્વક છે. તેની પૂર્વ જે શરીર છે, તે કાર્મશરીર છે. હિયા માત્ર ફળવાળી હોય જ દ્વાનાદિ કિયા પણ (કોઈ અદષ) ફળવાળી છે. મન:પ્રસન્તતા વિગેરે એ છે, જેમ કૃથિકિયા તેમ દ્વાનાદિ કિયા પણ (કોઈ અદષ) ફળવાળી છે. મન:પ્રસન્તતા પણ કિયારૂપ હોવાધી જ દ્વાનાદિ કિયાનું ફળ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો (મન: પ્રસન્તતા પણ કિયારૂપ હોવાધી) જ દ્વાનાદિ કિયાનું ફળ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો (મન: પ્રસન્તતા પણ કિયારૂપ હોવાધી) કિયાની સમાનતાવાળી છે, તેથી તેનું પણ જે ફળ છે, તે કર્મ માનેલ છે. કેમકે તેના પરિણામરૂપે સુખ-દુઃખ રૂપ ફળ તેનાથી પુનઃ પુનઃ થાય છે. ૧૬૧૪-૧૬૧૫-૧૬૧૬.

વળી હે અભિભૂતિ ગૌતમ ! જેમ યુવાન શરીર બાળશરીર પૂર્વક છે, તેમ પ્રથમનું બાળશરીર પણ ઈન્દ્રયાદિ-સુખી-દુઃખી-ધ્યાસોધ્યાસ-નિમેધોન્નેષ-છુવનાદિવાળું હોવાધી, તે કોઈપણ બીજા શરીરપૂર્વક છે. પૂર્વજન્મમાં થઈ ગમેલા શરીરપૂર્વક એ આદ્ય બાળ શરીર છે, એમ ન કહેવું, કરણ કે તે પૂર્વજન્મનું શરીર અપાન્તરાલ ગતિમાં નથી હોતું, એટલે તત્પૂર્વક બાલ્યશરીર કણી

શક્તિ નહીં, અને શરીર વિનાના આત્માને નિયતગર્ભ-નિયતદેશ-અને નિયતસ્થાનની પ્રાપ્તિ પૂર્વક શરીરની પ્રાપ્તિ ધરે નહીં. કેમકે તેમ પવામાં ત્યાં કોઈ નિયામક કારણ નથી. તે શરીર પ્રાપ્તિમાં સ્વભાવ એ જ કારણ છે, એમ પણ ન કહેવું, કેમકે આગણ તે સ્વભાવવાદ સંબંધી નિરાકરણ કરાશે. માટે તે બાળશરીરની પૂર્વે જે બીજું શરીર અગે કહીએ છીએ તે કાર્મણ શરીર છે, અને કાર્મણ શરીર તે કર્મભય જ છે.

કૃષિકુદ્દિ :- જે ખાન્યાદિ ફળવાણી છે, તેના ચેતને આરંભેલાં દાનાદિ કિયાઓ પણ ફળવાણી છે. તેઓનું ફળ તે કર્મ છે, વળી જે કિયા નિષ્ઠળ હોય છે, તે કિયા પરભાષુ આદિની કિયાની જેમ ચેતને આરંભેલી પણ નથી હોતી. અહીં દાનાદિ કિયાઓ ચેતને આરંભેલી હોય છે, તેથી તે ફળવાણી હોય જ છે.

અભિનિભૂતિ :- કેટલીક કૃષિ વિગેરે કિયાઓ ચેતને કરેલી હોય, તે છતાં પણ તે કિયાઓ કોઈ વખત નિષ્ઠળ જણાય છે, તો પછી ચેતને કરેલી કિયા ફળવાણી જ હોય એમ કેમ કહી શકાય ?

અગ્રવન્તા :- ફળના અભિપ્રાયથી તે કિયાનો આરંભ કરેલો છે. પરંતુ એમાં જે કોઈ વખત નિષ્ઠળતા જણાય છે, તેમાં તે સંબંધી બરાબર જ્ઞાન ન હોય તેથી, અથવા તે સંબંધી તથા પ્રકારની સામગ્રી ન હોય, તેથી કિયા નિષ્ઠળ થતી જણાય છે. તે જ પ્રમાણે દાનાદિ કિયા પણ મનઃશુદ્ધ વિગેરે સામગ્રી રહિત હોય, તો તે પણ નિષ્ઠળ જ થાય એમાં કરી દોષ નથી. પણ જે તેથી ફલ ધતું જ ન હોય તો તે કિયા કરવા કોઈ તૈયાર થાય નહીં. ફળના કારણ તરીકે કિયા સિદ્ધ હોવાથી જ તે શરૂ કરે છે, પછી ફળની અપ્રાપ્તિ સહચારિના વેગુણથી થાય છે.

અભિનિભૂતિ :- અન્યાં તમે કહો છો તેમ દાનાદિ કિયાનું ફળ હો; પરંતુ જેમ કૃપિ વિગેરે કિયાનું ખાન્ય પ્રાપ્તિ વિગેરે દષ્ટકળ છે, તેમ તે દાનાદિકિયાનું પણ મનઃપ્રસંગતા વિગેરે દષ્ટકળ છે, છતાં કર્મદ્વારા માનવાથી શો લાભ છે ?

અગ્રવન્તા :- મનની જે પ્રસંગતા તે પણ કિયાદ્વારા જ છે, એટલે દાનાદિ તથા કૃષિ વિગેરે કિયા જેમ ફળવાણી છે, તેમ તે મનની પ્રસંગતા પણ ફળવાણી છે, અને તેનું ફળ તે કર્મ જ કિયા જેમ ફળવાણી છે, તેમ તે મનની પ્રસંગતા પણ ફળવાણી છે, અને કર્મનું ફળ તે કર્મ જ કર્મના યોગથી તેના પરિણામ રૂપે દરેક સમયે પ્રાણીઓને કારણવાર જે સુખ-દુઃખરૂપ છે. કેમકે કર્મના યોગથી તેના પરિણામ રૂપે દરેક સમયે પ્રાણીઓને કારણવાર જે સુખ-દુઃખરૂપ છે. ફળ ઉત્પત્ત થાય છે અને મનની પ્રસંગતાદ્વારા દાનાદિ કિયાનું ફળ, તે પણ કર્મથી જ થાય છે.

અભિનિભૂતિ :- તમે હમણાં જ કહ્યું કે “દાનાદિ કિયાનું ફળ કર્મ છે” એ ઉપરથી દાનાદિ કિયા જ કર્મનું કારણ છે, એમ કહ્યું અને અહીં હવે મનની પ્રસંગતા વિગેરેને કર્મનું કારણ કહો છો, તો એ પ્રમાણે કહેવાથી તમારા કથનમાં પરસ્પર વિરોધ આવે છે.

અગ્રવન્તા :- અમારા કથનમાં વિરોધ નથી. કેમકે મનની પ્રસંગતા વિગેરે કિયા કર્મનું અનન્તર કારણ છે, અને તે મનની પ્રસંગતાનું કારણ દાનાદિ કિયા છે. એટલે કારણના કારણમાં કારણપણાનો ઉપયાર કર્યો છે, તેથી કરી દોષ નથી.

હોજ્જ મળોવિતોએ દાળાઇકિએ વ જહ ફલં બુદ્ધી ।
તં ન નિમિત્તતાઓ પિંડો વ્ય ઘડરસ વિવેતરો ॥૧૬૧૭॥

એવં પિ દિદૃફલયા કિરિયા ન કર્મફલા પસતા તે ।
સા તમ્મેતફલ ચ્છિય જહ મંસફલો પશુવિણાસો ॥૧૬૧૮॥

પાય ચ જીવલોગો વહૃદ દિદૃફલાસુ કિરિયાસુ ।
અદિદૃફલાસુ પુણ વહૃદ નાસંખ્યભાગોડવિ ॥૧૬૧૯॥

દાનાદિ કિયા એ જ મનાપ્રસતતાનું ફળ છે, એવી બુદ્ધિ જો થતી હોય, તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે પિડ જેમ ઘટનું નિમિત્ત છે, તેમ તે પણ તેનું નિમિત્ત છે, એ પ્રમાણે પણ દાનાદિ ઉપા દ્દષ્ટકળવાળી થઈ, પરનું તમારા કહેવા મુજબ કર્મરૂપ કળવાળી ન થઈ. જેમ પશુહિસા તે માંસભક્તાશરૂપ દદ્દ કળવાળી છે, તેમ તે દાનાદિ કિયા પણ શ્લાઘાદિરૂપ દ્દષ્ટકળવાળી છે, અને લોકો પણ ઘણું કરીને દ્દષ્ટકળવાળી કિયામાં જ પ્રવત્તે છે, અદ્દષ્ટકળવાળી કિયામાં તો તેનો અસૌખ્યાતમો ભાગ પણ પ્રવત્તતો નથી. ૧૬૧૭-૧૮-૧૯.

અભિનભૂતિ :- દાનાદિ કિયાથી મનની પ્રસતતા વિગેરે થાય છે, અને તેથી આપવાની ઉચ્છાના પરિશામની વૃદ્ધિ થવાથી પુનઃ પુનઃ તે વ્યક્તિદાન દે છે. આથી મનની પ્રસતતાનું ફળ તે દાનાદિ કિયા જ છે, પણ અદ્દષ્ટ એવું કર્મ નથી. કારણ કે તે દ્દષ્ટકળથી હેતુ સિદ્ધ થાય છે, તો પછી કર્મરૂપ અદ્દષ્ટ ફળ માનવાથી શું પ્રયોજન ?

અગવન્ત :- એમ નહીં, જેમ માટીનો પિડ તે ઘટનું નિમિત્ત છે, તેમ દાનાદિ કિયા પણ મનની પ્રસતતાનું નિમિત્ત છે. કારણ કે કોઈ સુપાત્રને દાન આદિ કરવાથી ચિત્તને આળાદ વિગેરે થતા જણાય છે. માટે જે જેનું નિમિત્ત હોય, તે તેનું ફળ કહી શકાય નહિં, કેમકે એમ કહેવું મે અતિવિરુદ્ધ છે.

અભિનભૂતિ :- પરનું તમે કહેલ મુખિઆદિના દ્દષ્ટાન્તથી પણ દાનાદિ સર્વ કિયાઓ દદ્દ કળવાળી જ સિદ્ધ થાય છે, કર્મરૂપ અદ્દષ્ટ કળવાળી નથી, કેમકે જેમ કૃષિ વિગેરે કિયા પાન્યાદિ પ્રમિશ્રૂપ દ્દષ્ટકળવાળી છે, તેમ દાનાદિ કિયા પણ પ્રશંસા વિગેરે કોઈપણ દ્દષ્ટકળવાળી છે, તો પછી અદ્દષ્ટકળવાળી માનવાથી શું પ્રયોજન છે ? કંઈ જ નહીં. સંકિષ્ટમાં એટલું જ કહેવાનું છે, કે સર્વ કિયા દ્દષ્ટકળવાળીજ છે, એમ માનવું પોત્ય છે, પરનું અદ્દષ્ટકળવાળી છે, એમ માનવું શોત્ય નથી. ઉદાહરણ તરીકે પશુવિનાશરૂપ કિયા માંસપ્રામિશ્રૂપ દ્દષ્ટકળવાળીજ છે, કેમકે એવો કોઈ મનુષ્ય નથી, કે તે અધ્યક્રમરૂપ પશુહિસા અદ્દષ્ટકળ માટે આરંભે, પરનું માંસભક્તાશરૂપ દ્દષ્ટકળને માટે જ આરંભે છે. માટે સર્વ કિયા દ્દષ્ટકળવાળીજ છે. અને વળી લોકો પણ ઘણો ભાગે કૃષિ-વાસ્ત્વિક્ય વિગેરે દ્દષ્ટકળવાળી કિયામાંજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. અદ્દષ્ટકળવાળી દાનાદિ કિયામાં તો તેનો અસૌખ્યાતમો ભાગ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. ઘણાજ અલ્યજનો તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, કે જેમ હિસાદિ અશુભકિયામાં અદ્દષ્ટકળનો અભાવ છે, તેમ દાનાદિ સુભકિયામાં અદ્દષ્ટકળનો પણ અભાવ થશે. ૧૬૧૭-૧૬૧૮-૧૬૧૯.

ઉપરોક્ત દૂધસોનો પરિહાર કરવા ભગવન્ત કહે છે કે-

સોમ્ય ! જડ ચ્ચિય જીવા પાયં દિદ્ધુફળાસુ ચહૃતિ ।
અદિદુફળાઓ યિ હુ તાઓ પડિવજ્જ તેણેવ ॥૩૬૨૦॥

ઇહએ અદિદુરહિયા સંબે મુચ્ચેજ્જ તે અપયત્તેણ ।
અદિદુરાંભો ચેવ કિલેસંબહુલો હવેજ્જાહિ ॥૩૬૨૧॥

હે સૌમ્ય ! જે કારણે જીવો ધણાભાગે દેષ્ટકળવાળી કિયામાંજ પ્રવત્ત છે, તે જ કારણે તે કિયાઓ અદેષ્ટકળવાળી પણ છે, એમ અંગીકાર કર, અન્યથા અદેષ્ટ રહિત સર્વદાંનો યત્ન વિના સંસારથી મુકાઈ જાય, અને અદેષ્ટારંભ બાધુ કુલેશવાળો થાય. ૧૬૨૦-૧૬૨૧.

હે સૌમ્ય ! અભિનભૂતિ ગૌતમ ! જે કારણે જીવો ધણા ભાગે કુષ્ઠિવાણિજ્ય-હિસા વિગેરે દેષ્ટકળવાળી અશુભ કિયામાં પ્રવત્ત છે, અને અદેષ્ટકળવાળી દાનાદિ શુભકિયામાં ધણા થોડા જીવો પ્રવત્ત છે, તે જ કારણે તે અશુભકિયાઓ દેષ્ટકળવાળી અને અદેષ્ટકળવાળી ઉભય પ્રકારે છે, એમ અંગીકાર કર. જો કે કુષ્ઠિ-હિસા વિગેરે કિયા કરનારાઓ દેષ્ટકળ માટેજ તે કિયાઓ આરંભે છે, અધમને માટે નથી આરંભતા, તોપણ તેઓ તેનું પાપરૂપ અદેષ્ટકળ ભોગવે છે જ. જો એમ ન હોય, તો અનજ સંસારી જીવો કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેઓ હિસાદિ અશુભ કિયાનું અદેષ્ટકળ હિચ્છતા નથી; તોપણ પાપરૂપ અદેષ્ટકળ બાંધીનેજ તેઓ અનજસંસારમાં ભમે છે; અને દાનાદિ કિયા કરનારાઓ થોડા હોય છે, તોપણ તેઓ તેનું પર્મરૂપ અદેષ્ટકળ પામીને અનુક્રમે સંસારથી મુક્ષય છે.

અભિનભૂતિ :- દાનાદિ શુભ કિયા કરનારાઓએ જે પર્મરૂપ અદેષ્ટકળ હિચ્છેદું છે, તે તેઓને ભલે થાઓ; પરન્તુ જે કુષ્ઠિ-હિસાદિ કિયા કરનારાઓએ અધમરૂપ અદેષ્ટકળ હિચ્છતા નથી, તે તેમને કેવી રીતે થાય ?

ભગવન્ત :- જે અવિકલ-સંપૂર્ણ કારણ હોય છે, તે પોતાનું કાયં ઉત્પત્ત કરવામાં કોઈની પણ હિચ્છાની અપેક્ષા નથી રાખતું, તે તો પોતાનું કાયં કરે છે જ. જેમ કોઈ ખેડૂત ધાન્ય વાવતો હોય, તે વખતે તેની અજ્ઞાત અવસ્થમાં કોઈ કોટરાનું બીજ ત્યાં પડી ગયું હોય, પછી તે બીજ જળ વિગેરે સામગ્રીરૂપ અવિકલ (સંપૂર્ણ) કારણ પામીને ખેડૂતની હિચ્છા વિના પણ ઉગ્રી નીકળે છે, તેમ કુષ્ઠિ હિસા વિગેરે પણ અવિકલ કારણવાળાં હોવાથી અધમરૂપ કાયને ઉત્પત્ત કરે ઉજ, અંમાં તેના કાર્યાની હિચ્છા કંઈ ઉપયોગમાં નથી અસ્વતી. જે વિવેકીજનો હોય છે, તેઓ દાનાદિ કિયામાં પણ ઇની હિચ્છા નથી કરતા, તો પણ અવિકલ કારણતાથી તે કિયાઓ વિશીષ્ટ પ્રકારનું પર્મરૂપ કળ ઉત્પત્ત કરે છે જ. માટે શુભ અશુભ સર્વ કિયાનું શુભ અશુભ અદેષ્ટ કળ હોય છે જ. અન્યથા એટલે જો કુષ્ઠિ-હિસા વિગેરે અશુભ કિયાઓનું અદેષ્ટ કળ ન હોય, તો તે કિયા કરનારાઓ મૂત્ય પામ્યા બાદ તરત જ પત વિના સંસારથી મુક્ત થઈને મોક્ષ પામે, અને તેથી પ્રાય: સંસાર શૂન્ય થઈ જાય. તથા અદેષ્ટ કળવાળી દાનાદિ કિયાઓનો આરંભ જ સંસાર પરિજ્ઞમજાનું કારણ થવાથી અતિ કુલેશવાળો-દુરન્ન થાય, કેમકે દાનાદિ કિયા કરનારાઓ

તે કરવા વડે અહેષ્ટકળાનો બંધ કરે, અને તેથી જનમાનતરમાં તેનો વિપાક અનુભવીને પુનઃ દાનાદિ ઉયામાં પ્રવૃત્તિ કરે, એ પ્રમાણે વારેવાર થવાથી તેમોને અનંતસંસારની પરંપરા પ્રામણ થાય. આ પ્રમાણે થવાથી પરિણામ એ આવે કે ફુઘિ-હિસા વિગેરે કરનારાઓ સર્વને અહેષ્ટ સંચયના અભાવે મોશ પ્રામણ થાય, અને તેવી કિયા કરનાર કોઈપણ સંસારમાં રહે નહીં, તેમજ તેનો અશુભવિપાક મોશ પ્રામણ થાય, એકે રહે નહીં, માત્ર દાનાદિ શુભ કિયા કરનારા અને તેનો શુભ ફળ વિપાક અનુભવનાર પણ એકે રહે નહીં, માત્ર દાનાદિ શુભ કિયા કરનારા અને તેનો શુભ ફળ વિપાક મોશવનારાજ રહે; પરંતુ એવું કંઈ જણાતું નથી. ૧૯૨૦-૧૯૨૧.

जसपिंडभोगभाजो बहुतरणा जं च नेह मझपुर्व ।

अद्विष्टिदुर्फलं कोइ वि किरियं समारभइ ॥१६२२॥

वेण पुडिवज्ज किरिया उद्दिष्टेगतियफला सब्बा ।

दिवाजे गंतपत्ता साऽवि अदिवाणुभावेण ॥१६२३॥

अहवा फलाउ कम्मं कज्जलपाओ पसाहियं पुच्चं ।
पुरमाणवो घडुरस व किरियाण लयं फलं भिन्नं ॥३६२४॥

આ જગતમાં હુખી જીવો પણા છે, અને સુખી જીવો બહુ થોડા છે, એથી જ્ઞાય છે કે આ જગતમાં હુખી જીવો પણા છે, અને સુખી જીવો બહુ થોડા છે, એથી જ્ઞાય છે કે હે સૌમ્ય (અભિનભૂતિ) ! કૃષિ-વાર્ષિક્ય હિંસા વિગેરે કિયાયી જન્ય અશુભ કર્મરૂપ અદ્ધ્યક્ષણ હે સૌમ્ય (અભિનભૂતિ) ! કૃષિ-વાર્ષિક્ય હિંસા વિગેરે કિયાયી જન્ય અશુભ કર્મરૂપ અદ્ધ્યક્ષણ હે સૌમ્ય જીવોને હોય છે, અને દાનાદિ કિયાજન્ય શુભકર્મરૂપ અદ્ધ્યક્ષણ સુખી જીવોને હોય છે, હુખી જીવોને હોય છે, અને દાનાદિ કિયાજન્ય શુભકર્મરૂપ અદ્ધ્યક્ષણ સુખી જીવોને હોય છે. પ્રારંભ કે અશુભકિયા કરનારા બહુ વિશેષ હોય છે અને શુભકિયા કરનારા બહુ અલ્ય હોય છે.

અનેનિલ્લારી : - અશુભકિયા કરનારાઓને પણ જો અહેષ્ટકળ હોય, તો ધાનાદે શુભકિયા હુન્નારાઓની જેમ તેઓ પણ અશુભ અહેષ્ટકળની હુંચા કેમ કોઈ કરતા જણાતા નથી ?

ભગવત્ : - અદેશ અશુદ્ધકળાળી કિયા કોઈપણ બુદ્ધિપૂર્વક આરંભતું નથી, તથા કાઈ પણ તેની ઉચ્છા કરતા જણાતા નથી. માટે એમ અંગીકાર કર કે સર્વ કિયાઓ એકાંત અદેશકળાળી છે, કારણ કે સર્વકિયાઓનું અદેશકળ તો એકાન્તિક છે, અને જે કિયાઓનું દ્વારકળ અદેશકળાળી છે, કારણ કે સર્વકિયાઓનું અદેશકળ તો એકાન્તિક છે, અને જે કોઈકનું નથી થતું, તે તો અનેકાન્તિક છે, એટલે તે કોઈક કિયાનું દ્વારકળ થાય છે અને કોઈકનું નથી થતું, તે પણ અદેશના પ્રભાવથી જ છે એમ માનવું. કેમકે સમાન એ દ્વારકળનું જે અનેકાન્તિકપણું છે તે પણ અદેશના પ્રભાવથી જ છે એમ માનવું. કેટલાકને સાધનથી આરંભેલી સમાન કિયાઓમાં પણ કેટલાકને કળાનો વિધાત જણાય છે અને કેટલાકને વિધાત નથી જણાતો, એ બધું અદેશ હેતુ સિવાય ઘટે નહીં. એ અદેશ હેતુ તે કર્મ છે, અને વિધાત નથી જણાતો, એ બધું અદેશ હેતુ સિવાય ઘટે નહીં. એ અદેશ હેતુ તે કર્મ છે, અને કેમકે તુલ્ય સાધનોના કળામાં પણ જે વિશેષ તે હળની વિધમતાના કારણારૂપે પૂર્વ સિદ્ધ કરેલ છે. કેમકે તુલ્ય સાધનોના કળામાં પણ જે વિશેષ

હે ? જેમ સર્વજગ્નનોને પ્રતીત એવા ઈન્ડ-ધનુષઆદિ બાધ્યપુદ્ગલસ્કર્ષથોની વિચિત્રતા તને માન્ય છે, તેમ આંતરીક કર્મસ્કર્ષથોમાં પુદ્ગલમયતા સમાન હોવાથી અને તે જીવસહિત હોવાથી સુખ-દુઃખાદિ ઉત્પત્ત કરવા વડે વિશેષે કરીને વિચિત્રતાનું કરવા છે, તો પછી તેની વિચિત્રતા કેમ નથી માનતો ? અજ્ઞ (વાદળા) વિગેર બાધ્યપુદ્ગલો વિવિધરૂપે પરિષામ પામે છે, તો પછી જીવે શહેરા કરેલા કર્મપુદ્ગલો રૂપીધ કરીને વિચિત્રતા પરિષામ પામાં શું આશ્વર્ય છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવે શહેરા નહીં કરેલ અભાદ્રિ-ભાગ્ય પુદ્ગલોની વિચિત્રાકાર પરિષામરૂપ વિચિત્રતા મેં માની છે, તો જીવનુગત કર્મપુદ્ગલોની તેવી વિચિત્રતા તારે અવશ્ય માનવી જોઈએ. જે ચિત્રકાર આદિ શિલ્પિએ શહેરા કરેલ ચિત્ર-લેપ્ટ-કાલ કર્મનુગત પુદ્ગલોની પરિષામવિચિત્રતા છે, તે વિચિત્રતા વિલ્લસાપરિષામથી પરિષામ પામેલ ઈન્ડધનુષ આદિની પુદ્ગલોના પરિષામની વિચિત્રતાથી વિશિષ્ટપ્રકારની છે, એમ જણાય છે, તંત્તી રીતે જીવે શહેરા કરેલ કર્મપુદ્ગલોની પણ સુખ-દુઃખાદિ જનરૂપ વિચિત્રતા વિશિષ્ટ પ્રકારની છે. ૧૬૩૦-૧૬૩૧.

તો જડુ તણુમેતં ચિય હવેજ કા કમ્મકષ્ણા નામ ?
કમ્મ યિ નણુ તણુ ચ્યય સણહઙ્યસબ્બંતસ નવરં ॥૧૬૩૨॥

કો તીએ વિણા દોસો થૂલાએ સબ્બહા વિષ્પમુક્કરસ્સ ।
દેહગહણાભાવો તઓ ય સંસારવોચ્છતી ॥૧૬૩૩॥

સબ્બવિમોક્ષાવત્તી નિક્કારણઽ ચ સંબસંસારો ।
ભવમુક્કાણં ચ પુણા સંસરણમઝો અણાસારો ॥૧૬૩૪॥

જો એ પ્રમાણે વિચિત્ર પરિષાતિ કહેતા હો તો તે પરિષાતિ શરીરમાત્રજ છે, તેમાં કર્મની કલ્પના કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? એમ ન કહેલું, કેમ કે કર્મ પણ શરીરજ છે, માત્ર તે અતિસૂક્ષ્મ અને અભ્યન્તર છે, એટલું વિશેષ છે. એ સૂક્મશરીર ન માનવાથી શો દોષ આવે ? સ્થૂલ-શરીરથી મુક્ત થયેલા જીવને ભવાંતરમાં તે વિના દેહ શહેરા ન થાય, અને તેથી સંસારને વિચ્છેદ થાય. એમ ધવાથી સર્વને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય અથવા કારણ સિવત્ય સર્વને સંસાર પ્રાપ્ત થાય, અને ભવથી મુક્તાએલા સિદ્ધોને પણ પુનઃ સંસાર પ્રાપ્ત થાય, એમ ધવાથી મોક્ષમાં પણ સિદ્ધતિ ન થાય. ૧૬૩૨-૩૩-૩૪.

અભિનભૂતિ :- જો અભવિકારની જેમ કર્મપુદ્ગલોની વિચિત્ર પરિષાતિ માનીએ, તો પછી જેમ વિચિત્રતા સ્વભાવથીજ થાય છે, તેમ સમસ્લ જનોને પ્રત્યક્ષ આ શરીર પણ સુરૂપ-કુરૂપ-સુખ-દુઃખાદિ ભાવે સ્વભાવથી જ પરિષામ પામે છે, એમ માનવું જ બસ છે, પરંતુ વચ્ચે તેની વિચિત્રતાના હેતુભૂત કર્મની કલ્પની નિર્ધર્થક છે. કેમકે સર્વપુદ્ગલોના પરિષામની વિચિત્રતા સ્વભાવથીજ સિદ્ધ થાય છે..

અગવના :- અભવિકારની જેમ શરીરની વિચિત્રતા માનીએ છીએ, કર્મ પણ સૂક્ષ્મ શરીર જ છે; માત્ર એ અતિસૂક્ષ્મ-અતીન્દ્રિય અને અભ્યન્તર હોવાથી જીવની સાથે ગાઢ સંબલષ્ટ છે (સંબંધવાળું છે.) અને તેથી જેમ અભાદ્રિ વિકારની જેમ બાધ સ્થૂલ શરીરની વિચિત્રતા મનાય છે, તેમ કર્મશરીર (કર્મશરીરશરીર)ની વિચિત્રતા પણ માનવી જોઈએ.

તફાવત જીણાય છે, તે વિશેષ-તફાવત કાર્ય રૂપ છે, અને જે કાર્ય છે, તેનું કારણ અવસ્થય હોય છે જી. જેમ પરમાળુઓ ઘટનું કારણ છે, તેમ આજી વિશેષતારૂપ ફળમાં જે કારણ છે, તે કર્મ છે. એ કર્મ સર્વ ડિયાલોનું અદેખ ફળ છે અને તે તેનાથી બિત્ત છે. કર્મ તે કાર્ય છે અને ડિયાલો તે કારણ છે. કાર્ય અને કારણ પરસ્પર બિત્ત હોય છે. ૧૯૨૨-૧૯૨૩-૧૯૨૪.

કર્મ મુનિત્વમાનું ઉં. તલસાંદી પ્રશ્નોત્તર.

આહ નણ રહ્યેંથી સન્દે શિય કાજામતિમજાઓ ।

इह जह मत्तज्ञाओ घडस्य परमाणवो मुत्ता ॥१६२५॥

तड़ सहस्रितीओं संबंधे वेयण्डव्याओं य ।

तह सुहसा प्रवाहा रहे ॥३॥
बहुर्विलाहापात्रो परिणामात्रो य विषयोयं ॥१६२६॥

— असाधु असाधु हम घड़ क्षे नेहाइवधवलाहाणी ।

आहार इथानेल इप वडु अ नहाइयाचे ॥१६२७॥

ખોરામદાદહરણાં પત્રનાલાં ૧૯૬૫-૧૯૬૭
એ પ્રમાણે તો કમ મૂર્તિમાન ધ્યું, છા, કાર્ય મૂર્તિમાન હોવાથી કારણ પણ મૂર્તિમાન હોય છે, જેમ ઘટ મૂર્તિમાન હોવાથી તેનું કારણ પરમાણુઓ પણ મૂર્તિમાન છે, તથા આદારની જેમ જેનો સંબંધ ધ્યાય, અજિનની જેમ જેનો સંબંધ ધ્યાય વેદાનાનુભવ જેમ જેનો સંબંધ ધ્યાય સુભાનુભવ ધ્યાય, અજિનની જેમ જેનો સંબંધ ધ્યાય ભાગ્ય વસ્તુથી મજબૂતતા ધતી ધ્યાય, શ્રીકાશાસ્થી મજબૂત ધ્યેલા ઘટની જેમ જેનો સંબંધ ધ્યાય ભાગ્ય વસ્તુથી મજબૂતતા ધતી ધ્યાય અને દૂષની જેમ જે પરિચામિ હોય, તે મૂર્તિમાન જાણવું, ઈત્યાદિ કર્મને મૂર્તિમાન સિદ્ધ હોય અને દૂષની જેમ જે પરિચામિ હોય, ૧૯૬૫-૧૯૬૭.

अनिवार्य :- जो शरीरादि कार्यों जैसे तेना कारणमूल कर्मनी स्थिति करो तो ते शरीरादि कार्य मूर्तिमान-उपी होवाथी, तेनु कारण जे कर्म ते पञ्च मूर्तिमान - उपी सिद्ध पश्च।

ભગવન્તા :- અમને જે હિંદુ છે, કેમકે જેનું કાર્ય મૂર્તિમાન હોય છે, તેનું કારણ પણ ઘટના કારણભૂત પરમાણુની જેમ મૂર્તિમાન હોય છે, અને જેનું કાર્ય મૂર્તિમાન નથી તેનું કારણ પણ જ્ઞાનના કારણભૂત આત્માની જેમ મૂર્તિમાન હોય નથી. માટે કેમ મૂર્તિમાન છે.

अनिवार्यता :- जो ए प्रमाणो कारण अने कार्यना संबंधिती कर्मने इपी सिद्ध करता हो, तो उत्पत्ति थवी ते तो अयोग्य हो, वणी एकज वस्तुमां मूर्तिपशु अने अमूर्तिपशु होवु बीलकुल अयोग्य हो, केमडे ए परस्पर अत्यंत विरुद्ध हो.

અધ્યાત્મય છે, કુન્તિ જે દરરદર જીવન હૈ.
ભગવત્ : - સુખ-દુઃખ વિનંતે આત્માના પર્મ હોવાથી આત્મા તેણોનું સમવાયિ કારણ હે
અને કર્મ તો તેમાં અત્ર-પાણી-સર્વ વિપ આદિની જેમ નિમિત કારણ હૈ. માટે એથી કંઈ એમાં
દ્રોષ આવતો નથી.

વળી કુમણું હોય છે, તેને સિદ્ધ કરવામાં ચાર ડેનુના ચાર દષ્ટાંતો જાગવાં. (૧) જેના સબી

જેમ અમૃત હોય છે, તેનો સંબંધ થવાથી સુખાદિનો અનુભવ પણ થતો નથી. અહીં કર્મના સંબંધથી સુખ-દુઃખાદિનો અનુભવ થાય છે, માટે તે મૂર્તિમાનું છે. (૨) વળી જેનો સંબંધ થવાથી વેદના ઉત્પન્ન થાય, તે અભિનની જેમ મૂર્તિમાનું છે. અહીંથી કર્મના સંબંધથી વેદના થાય છે, માટે તે રૂપી છે. (૩) તથા આત્માના શાનાદિ ધર્મોથી બિજી છતાં પુષ્પમાળા-ચંદન-સ્ત્રી વિગેરે ભાવ્યપસ્તુવડે, ચિકાધારી મજહભૂત થતા ઘટની જેમ અળવાનું થાય છે, તેથી તે મૂર્ત હોય છે. મિથ્યાત્વાદિરૂપ હેતુવડે કર્મને ઉપચયરૂપ બળ પ્રામ થાય છે, માટે તે રૂપી છે. અને (૪) વળી જેમ દૂધાં છે, કેવા તે વાતાવરિને લાગિદિન (બિજી) છતાં દૂધની જેમ પરિણામિ છે. ઈન્યાદિ હેતુ અને ઉદાહરણો કર્મને રૂપી સિદ્ધ કરનારાં જાણવાં. ૧૬૨૫-૧૬૨૬-૧૬૨૭.

અહ મયમસિદ્ધમેય પરિણામાદ જિ સોભવિ કર્જાઓ ।

સિદ્ધો પરિણામો સે દહિપરિણામાદિવ પચસુ ॥૧૬૨૮॥

અભાદ્વિગારાણ જહ બેચિત્ત વિગા વિ કર્માણ ।

તહ જડ સંસારીણ હવેજ્જ કો નામ તો દોરાં ॥૧૬૨૯॥

“પરિણામિ હોવાથી” (કર્મરૂપી છે.) એ હેતુ અસિદ્ધ છે, એમ માનતો હોય, તો તે અધોરૂપ છે; કેમકે કર્મના કાર્ય તરીકે શરીરાદિરૂપ પરિણામ જણાય છે, તેથી તે શરીરરૂપ પરિણામી કાર્ય હોવાથી કર્મનો પરિણામિનાય અવશ્ય સિદ્ધ છે. (જેનું કાર્ય પરિણામિ જણાય, તે પોતે પણ પરિણામિ હોય છે, એમ નિશ્ચય થાય છે.) જેમ દર્ઢીનો છાશરૂપે પરિણામ થાય છે, તેથી તે દર્ઢીનું કારણ દૂધ પણ પરિણામિ છે. એમ જણાય છે. તેવી રીતે કર્મભાં પણ જાણવું. વળી અભિનભૂતિ કહે છે કે જેમ-આકાશ વિગેરના વિકારોનું વિચિત્રપણું કર્મ વિના પણ જણાય છે, તેમ સંસારી જીવોનું પણ સુખ-દુઃખાદિ ભાવે વિચિત્રપણું માનીએ તો શું દીધ છે ? ૧૬૨૮-૧૬૨૯.

એના ઉત્તરમાં કર્માલું ભગવત્ મહાવીર દેવ કહે છે કે -

કર્મમિમ વ કો ભેઓ જહ બજ્જાણંધચિત્તયા સિદ્ધા ।

તહ કર્મપોગલાણ વિ વિચિત્તયા જીવસહિયાણ ॥૧૬૩૦॥

બજ્જાણ ચિત્તયા જડ પડિચ્ચા કર્માણો વિરેસેણ ।

જીવાણુગયસુ મયા ભતીણ વ સિપિનત્યાણ ॥૧૬૩૧॥

કર્મભાં પણ વિચિત્રતા માનવામાં શો બેદ છે ? જેમ ભાવ્યસ્કર્ષની વિચિત્રતા સિદ્ધ છે, તેમ જીવ સહિત કર્મપુદુગલોની વિચિત્રતા પણ સિદ્ધ છે. જો ભાવ્ય પુદુગલોની વિચિત્રતા માને છે તો પછી કર્મપુદુગલોની વિચિત્રતા તો જીવસતત્ત્વરિત હોવાથી વિરોધે કરીને માનવી જોઈએ. જેમ ચિત્રકારે બનાવેલ ચિત્રામણોના જીવાદિ આકારવાળા પુહુંલોમાં વિચિત્રતા છે તેમ અહીં પણ જાણવું.

હે સૌખ્ય ! ગંધર્વનગર-ઉન્નધનુષ્ય ભાદિ અભવિકારોની શૃદ્ધ-દેવમંહિર-પ્રાકાર-વૃક્ષ-કૃષાનીલ રક્ત-આદિભાવે વિચિત્રતા તું-માને છે, તો પછી કર્મની અંદર વિચિત્રતા માનવામાં તને શું દીધ

અભિનિભૂતિ :- અઆદિ વિકારની જેમ બાધ્ય સ્થૂલ શરીરની વિચિત્રતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી તે માની શકાય છે, પરંતુ આંતરિક કર્મરૂપ સૂક્ષ્મ શરીરની વિચિત્રતા કેવી રીતે માની શકાય? કેમકે તે સૂક્ષ્મ શરીર તો સર્વથા અપ્રત્યક્ષ છે. એટલે જો તેને ન માનીએ તો શો દોષ આવે?

ભગવન્તા :- જો તે સૂક્ષ્મ કાર્મણશરીર ન માનવામાં આવે, તો મૃત્યુકાળે સ્થૂલ શરીરથી મૂકાયેલ જીવને ભવાન્તરમાં પુનઃ સ્થૂલ શરીરની પ્રામિના કારણભૂત જે સૂક્ષ્મ શરીર છે, તે વિના તે સ્થૂલ શરીરની પ્રામિ ન થાય. કેમકે કારણ વિના અન્ય શરીરનું બાહ્ય થઈ શકે નહિ. અને તેથી અન્ય શરીરની પ્રામિ વિના મરણ પામ્યા બાદ શરીર રહેણ થવાથી જીવોને પણ વિનાજ તંસારનો છેદ થાય. એમ થવાથી જીવોને મોકા પ્રામિ થાય. અથવા શરીર વિનાના જીવોને પણ સંસારમાં રખડવાનું થાય, તેથી નિષ્કારણ સર્વને સંસારભ્રમણ થાય, એજ પ્રમાણે ભવથી મૂકાયેલા સિદ્ધોને પણ અકસ્માત-કારણ સિવાય સંસાર ભ્રમણ થાય, અને એજ પ્રમાણે પાછું મોકાગમન થાય, આ રીતે થવાથી મોકામાં પણ સ્થિતિ ન થાય. વિચિત્રતાના કારણભૂત કર્મને ન માનવાથી આ દોષો પ્રામિ થાય છે માટે વિચિત્રતાના કારણભૂત કર્મને તું અંગીકાર કર. ૧૬૩૨-૧૬૩૩-૧૬૩૪.

નુત્તસ્સામુનિમયા જીવેણ કહેં હવેજ્જ સંબંધો ? ।

સોમ્ય ઘડસ્સ બ્ય નભસા જહ વા દવ્બરસ કિરિયાએ ॥૧૬૩૫॥

અહો એવ્યક્તયં ચિય જીવોવનિવંધણં જહ શરીરે ।

ચિદ્ભૂદ્ધ કમ્મયમેવ ભવંતરે જીવસંજુસ્તં ॥૧૬૩૬॥

મૂર્તકર્મનો અમૂર્ત આત્મા સાથે સંબંધ કેમ થઈ શકે ? સૌમ્ય ! જેમ ઘટનો આકાશ સાથે, અથવા દ્રવ્યનો ક્રિયા સાથે સંબંધ થાય છે, તેમ આ સંબંધ હોય છે; અથવા પ્રત્યક્ષ જણાતું જીવના સંબંધવાળું આ સ્થૂલ શરીર જેમ વર્તે છે, તેમ ભવાન્તરમાં ગતિ કરતા જીવની સાથે લાગેલું કાર્મણ શરીર છે, તે તું અંગીકાર કર. ૧૬૩૫-૧૬૩૬.

અભિનિભૂતિ :- તમે કર્મ મૂર્ત છે એમ પૂર્વે કણું છે, તો તે મૂર્તકર્મનો અમૂર્ત એવા આત્મા સાથે સંયોગ સંબંધ અથવા સમવાય સંબંધ કેવી રીતે થઈ શકે? આથી અને તો કર્મની સિદ્ધિમાં એ બીજું પણ છિદ્ર જણાય છે.

ભગવન્તા :- ભદ્ર ! જેમ મૂર્ત એવા ઘટનો અમૂર્ત એવા આકાશની સાથે સંયોગ સંબંધ છે, તથા અંગુલિ આદિ દ્રવ્યનો સંકોચન પ્રસારણ આદિ ક્રિયાની સાથે સમવાય સંબંધ છે, તેમ અર્થી પણ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ છે. અથવા જેમ આ બાધ્ય સ્થૂલ શરીર જીવની સાથે સંબંધવાળું પ્રત્યક્ષ યેષા કરતું જણાય છે, તેવી રીતે ભવાન્તરમાં જતા જીવની સાથે સંબંધવાળું કાર્મણ શરીર પણ અંગીકાર કર. પરમાલિતકાય અધમાલિતકાયનાં નિમિત્તે, જીવની સાથે સંબંધવાળું બાધ્ય શરીર યેષા કરે છે, એમ તું કહેતો હોય, તો એમે તને પૂછીએ છીએ કે એ ધર્મ અને અધર્મ મૂર્ત છે કે અમૂર્ત છે? જો મૂર્ત છે એમ કહેતો હોય તો તેમનો અમૂર્ત આત્માની સાથે સંબંધ કેવી રીતે છે? એમે તે પ્રકારે તેમનો આત્મા સાથે સંબંધ છે, એમ માનતો હોય તો પછી કર્મનો તેની સાથે તેવી રીતે સંબંધ કેમ નથી માનતો? અને જો ધર્મ અધર્મ અમૂર્ત છે એવું તારું મંતવ્ય

होय, तो आत्म-भूत-स्थूल शरीरनी साथे ने अभूतनो संबंध केवी रीते थाय ? केमडे तारा अभिप्राये भूतनी साथे अभूतनो संबंध अद्योग्य हे, अने तेओना संबंध विना आत्म शरीरनी चेष्टाना तेओ निमित थाय, ए तो घटे नहि, अने जो अभूत धर्म अने अधर्मनो आत्म भूत शरीरनी साथे संबंध हे, ऐम मानतो हो, तो छव अने कर्मनो पश्चा तेवी रीते संबंध मानवामां तने शुं दोष हे ? १६३५-१६३६.

भूतकर्म वडे अभूत आत्माने अनुग्रह उपधात केम थाय ? ते शंकानु समाधान करता वेदोक्त वचनथी कर्मनी क्षिणि करे हे.

मुत्तेणामुनिमओ उवधाया-इणुगगहा कहे होज्जा ?।
जह विष्णाणार्द्धां मङ्गरापाणो-सहाईहिं ॥१६३७॥

अहया नेगंतोऽयं संसारी सच्चहा अमुनां लि ।
जमणाईकम्संतङ्गपरिणामावन्नरुवो सो ॥१६३८॥

संताणोऽणार्द्धु परोप्परं हेउहेउभावाओ ।
देहस्स य कम्मरस्स य गोयम ! वीयं-कुराणं च ॥१६३९॥

कम्मे चासङ्ग गोयम ! जमगिगहोत्तार सगगकामस्स ।
वेयविहियं विहण्णङ्ग दाणाङ्गफलं च लोयम्मि ॥१६४०॥

भूतकर्मवडे अभूत आत्माने अनुग्रह उपधात केम थाय ? उत्तर - ऐम भदिरापान अने औपधादि वडे विश्वानादिने (अनुग्रह ने उपधात) थाय हे तेम, अथवा आ संसारी छव ऐकांते सर्वथा अभूतज्ञ नथी, केमडे ते अनादि कर्मसंततिना परिष्णामने पामेल हे, (नेथी कथंचित् रूपी हे.) हे अजिनभूति गौतम ! बीज अने अंकुरनी जेम शरीर अने कर्मनो परस्पर हेतु अने हेतुभद्रभाव लोकाथी कर्मसंतान अनादि हे, वणी हे गौतम ! जो कर्म न होय, तो स्वर्गनी उच्छ्रावाणामे अजिनलोकादि करवां, ऐम जे वेदमां कल्यु हे ते, अने लोकमां करता दानादि, तेना अपा इणनो नाश थाय. १६३७-१६३८-१६३९-१६४०.

अजिनभूति :- भूतकर्मवडे अभूत आत्माने उप-परिताप विगेरे अनुग्रह उपधात केवी रीते थहि शके ? ऐम अभूत आकाशने भूतिमान् यंद्वन अजिनज्ञवाणादिकथी अनुग्रह के उपधात नथी थतो, तेम अभूत आत्माने पश्चा ते न थवो ज्ञेईमे.

भगवन्त :- विष्णान-विवाद करवानी ईश्वर-धीरज-स्मृति विगेरे आत्माना अभूत पर्मो हे, तेमने भदिरापान-धतुरो-विष अने झीडी विगेरेना भक्षणाथी उपधात थाय हे, अने दूष-साकर-धीयी भरेल औपधि विगेरे खावाथी अनुग्रह थाय हे, तेम अहीं पश्चा समजवुं.

अथवा आ संसारी आत्मा ऐकांते सर्वथा अभूत नथो, केमडे अनादि कर्म संततिथी परिष्णामान्तरने पामेलो हे, आत्मा अजिन अने लोहपिंडना संबंधना न्याये कर्मनी साथे मणेलो हे अने कर्म भूतिमान् लोकाथी आत्मा पश्चा तेनाथी कथंचित् अनन्य लोकाने लीघे अभूत हतां

પણ કથંચિતું મૂર્તિ છે. તેથી મૂર્તકર્મ વડે અમૂર્ત યેતનામય આત્માને અનુગ્રહ-ઉપધાત થાય છે, અને આકાશ અમૂર્ત તથા અયેતન હોવાથી તેને તેનાથી અનુગ્રહ-ઉપધાત નથી થતા.

વળી હે ગૌતમ ! બીજ અને અંકુરની જેમ શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ હેતુમદભાવ હોવાથી કર્મ સંતાન અનાદિ છે. જેમ બીજવડે અંકુરો થાય છે, અને અંકુરાથી પુનઃ બીજ થાય છે, તેમ શરીરવડે કર્મ થાય છે, અને કર્મવડે પુનઃ શરીર થાય છે, એ પ્રમાણે વારંવાર અનાદિકાયથી પરસ્પર કાર્ય અને કારણભાવ હોય છે. જો વસ્તુઓનો એ પ્રમાણે અન્યોઅન્ય હેતુ-હેતુમદભાવ હોય છે, તે બીજાંકુર અથવા ચિત્તા પુત્રની જેમ અનાદિ સંતાનવાણું હોય છે. અહીં શરીર અને કર્મનો પરસ્પર તેવો ભાવ છે, તેથી કર્મ સંતાન અનાદિ છે. અને જો કર્મનો બીલકુલ અભાવ માનવામાં આવે, તો સ્વર્ગની ઈશ્વરવાળાને અનિનહોત્રાદિવડે સ્વર્ગાદિસ્વપ ઇણ વેદમાં કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિ કિયાઓનું ફળ સ્વર્ગાદિ કહ્યું છે, રે અવંગે પણ થાય છે. આત્માદિ સંતાનવાણું કર્મ છે એમ ભાગ. ૧૬૭૭-૧૬૩૮-૧૬૩૮-૧૬૪૦.

વિશ્વની વિધિતતા કરનાર કર્મ ન માનતાં ઈશ્વરાદિ માનવામાં આવે, તો તેમાં જે અનેક દોષો પ્રાપ થાય તે કહે છે.

કર્મમણિચ્છંતો વા સુદ્ધે ચિય જીવમિસ્સરાદ્ય વા ।

મણણસિ દેહાઈણ જં કન્તારન સો જુલો ॥૧૬૪૧॥

ઉદ્ગરણાભાવાઓ નિચ્ચેદ્ધા-ઉમુતયાદ્ધારો વાવિ ।

ઇસરદેહારંમેઝવિ તુલ્લયા વાડણવત્થા વા ॥૧૬૪૨॥

કર્મનો અભાવ માનીને શરીર વિગેરેનો કર્તા કેવળ શુદ્ધશ્વિ અથવા ઈશ્વરાદિ છે, એમ તું માનતો હોય તો તે પણ અયોગ્ય છે; કેમકે ઉપકરણાના અભાવથી, યેષારહિત હોવાથી અને અમૂર્તાદિસ્વપ હોવાથી કર્મ વિના છુંબ વિગેર શરીરાદિ કાર્ય કરી શકતો નથી. ઈશ્વરના શરીરારંભમાં પણ એજ દોષ આવશે અથવા અનવસ્થા થશે. ૧૬૪૧-૧૬૪૨.

હું અનિનભૂતિ ! કર્મ કિલાય કેવળ શુદ્ધ આત્મા-ઈશ્વર-અવ્યક્ત-કાળ-નિયતિ-યદેખણા વિગેરેને શરીરાદિના કર્તા તરીકે તું પાનીશ, તો તે પણ અયુક્ત છે; કારણ કે દંડાદિ ઉપકરણ વિનાના કુભારની જેમ કર્મ રહિત એવો આત્મા કે ઈશ્વરાદિ પણ શરીર વિગેર કાર્યને ઉપકરણાના અભાવે કરતા નથી. છુંબ વિગેરેને શરીરાદિનો મારંભ કરવામાં કર્મ વિના બીજું ઉપકરણ ઘટનું નથી, કેમકે ગલ્ભાદિ અવસ્થામાં એ સિલાય અન્ય ઉપકરણ સંભવે નહીં. તેમજ કર્મ વિનાનો છુંબ શુદ્ધ કેમકે ગલ્ભાદિ આવસ્થામાં એ સિલાય અન્ય ઉપકરણ સંભવે નહીં. વળી આકાશની જેમ નિષ્ઠિય-અમૂર્ત-વીષ (રૂધીર) આદિ પણ ગ્રહણ ન કરે. વળી આકાશની જેમ નિષ્ઠિય-અમૂર્ત-અશરીરી અને સર્વગત હોવાથી તેમજ પરમાણૂની જેમ એકજ હોવાથી કર્મ વિના કોઈ છુંબ શરીરાદિને આરંભતો નથી. શરીરવાનું ઈશ્વર દેહાદિ સર્વ કાર્યો આરંભે છે, એમ જો કઢીશ, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તેમાં ઉપરોક્ત દોષ આવશે. કેમકે દંડાદિ ઉપકરણ વિનાના કુભારની જેમ કર્મ વિનાનો ઈશ્વર ઉપકરણ રહિત હોવાથી પોતાનું શરીર કરી શકતો નથી. કોઈ અન્ય ઈશ્વર ને ઈશ્વરનું શરીર કરે છે, એમ કહેતો હોય, તો અમે પૂરીએ છીએ કે એ ઈશ્વર

પણ શરીરવાળો છે, કે શરીર વિનાનો છે ? જો શરીર વિનાનો હોય, તો તે ઉપર કહ્યા મુજબ ઉપકરણ રહિત હોવાથી શરીર કરી શકે નહીં; અને જો શરીરવાળો અન્ય ઈશ્વર તે ઈશ્વરનું શરીર કરતો હોય, તો તેના કરનાર પણ અન્ય શરીરવાળો ઈશ્વર હોવો જોઈએ, તેના પણ શરીરને કરનાર અન્ય ઈશ્વર હોવો જોઈએ. એ પ્રમાણો છેવટ અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ માનવું તો સર્વથા અનિષ્ટ છે. મારે હાદીસ વિભેદોનો કર્તૃ ઈશ્વર છે, એમ માનવું સર્વથા અધ્યક્ત છે, પરંતુ કર્મ સહિત જીવ જ તેનો કર્તા છે, એમ માનવું તે યુક્તિયુક્ત છે. વળી જો ઈશ્વર પ્રયોજન સિવાય શરીરાદિ કરે, તો તે ઉન્મત્ત જૈવોજ ગણાય, અને તેમ કરવામાં કોઈ પ્રયોજન માનવામાં આવે, તો તે ઈશ્વરનું ઈશ્વરપણું ન રહે. કારણ કે અનાદિ શુદ્ધ આત્માને દેહાદિ કરવાની ઈચ્છા હોઈ શકે નહિં. કેમકે ઈચ્છા તે રાગવિકલ્પસ્વરૂપ છે, ઈત્યાદિ અહીં ઘણું કહી શકાય એમ છે, પરંતુ ગ્રંથ વિસ્તારના ભયથી અહીં નથી કહેતા. એજ યુક્તિઓથી વિષ્ણુ-બ્રહ્મા વિગેરે પણ કર્તા તરીકે થટી શકતા નથી. એમ સમજવું. ૧૯૪૧-૧૯૪૨.

અહૃત સહાર્ચ મજ્જરિ વિષ્ણાણઘણાઙ્વેયવુત્તાત્મો ।

તહ બહુદોસં ગોયમ ! તાણં ચ પદ્યાણમયમત્થો ॥૧૬૪૩॥

(૧૫૨) છિન્નમિમિ સંસયમિમિ જિણોણ જર-મરણવિષ્યમુક્તકેણ ।

સો સમપણો પચ્છાડગો પંચહિં સહ ખર્બદ્ધિયરાએહિ ॥૧૬૪૪॥૧૬૦૫॥

દેહાદિની વિચિત્રતાનું કારણ સ્વભાવ માનવામાં આવે, તો તેમાં પણ અનેક દોષો આવે છે. અથવા વિજ્ઞાનઘન આદિ વેદપદોથી શરીરાદિનો કર્તા સ્વભાવ માનીશ, તો તેમ માનવાથી પણ હે ગૌતમ ! બહુ દોષ આવશે. તે પદોનો સત્ય અર્થ આ પ્રમાણો છે. એ પ્રમાણો જરા અને મરણાથી મુક્તા પદેલા જિનેશ્વરે તે પદોનો અર્થ કરીને તેના સંશયના છેદ કર્યો, એટલે પાંચસો શિષ્યો સહિત તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

“વિજ્ઞાનઘન એવેતેથ્યો ભૂતેભ્યઃ” ઈત્યાદિ વેદવાક્ય સાંભળીને કેટલાક લોક શરીરાદિના કર્તા તરીકે સ્વભાવનેજ માને છે, એ પ્રમાણો માનનારાઓ કહે છે કે “સ્વભાવવાદીઓ સર્વ હેતુની અપેક્ષા વિનાજ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ કહે છે, તેઓ પોતાનું કારણ પણ કર્દ કહેતા નથી. તેઓ કહે છે, કે કમલને વીશી કંટકાદિની વિચિત્રતા કોણ કરે છે ? મોરના પીછા વિગેરેનું વિચિત્રપણું કોણે કર્યું છે ? (કોઈએ નહીં) અહીં દુનિયામાં જે કર્દ છે, તે સર્વ હેતુ વિનાનું જ છે, જેમ કાંટાઓનું તીક્ષ્ણપણું વિગેરે સ્વભાવિક છે, તેમ આ સુખ વિગેરે પણ સ્વભાવિક છે, એમાં કર્દ હેતુ નથી.”

એક પ્રમાણો જેમ તેઓ માને છે, તેવી રીતે જો તું પણ માનતો હોય. તો એ માન્યતામાં પણ ધર્માદીઓ આવે છે. કેમકે જે લોક શરીરાદિનો કર્તા સ્વભાવ માને છે, તે સ્વભાવ, કોઈ વસ્તુવિશેષ છે, અકારણતા છે, કે વસ્તુનો ધર્મ છે ? આ ગ્રંથાંથી તે શું છે ? સ્વભાવ કોઈ વસ્તુવિશેષ છે, તેમ તો નહીં કહી શકાય, કારણ કે તે વસ્તુ છે, એમ જ્ઞાનવનારું કોઈ પ્રમાણ નથી, અને અપ્રમાણિક વસ્તુને પણ વસ્તુરૂપે માનતો હોય, તો તારા અભિપ્રાયે કર્મ પણ અપ્રમાણિક

છે, તેને પણ તું વસ્તુરૂપે કેમ નથી માનતો ? વળી એ વસ્તુવિશેષ રૂપ જો સ્વભાવ છે, તો તે મૂર્તિ છે, કે અમૂર્ત છે ? જો મૂર્તિ હોય, તો “સ્વભાવ” એવા જુદા નામથી કર્મ જ માન્યું ગણાય, અને જો તે અમૂર્ત હોય, તો તે ઉપકરણ રહિત હોવાથી આકાશની જેમ કોઈનો પણ કન્નાં થઈ શકે નહિ. વળી શરીરાદિ મૂર્તિ કાર્યનું અમૂર્ત સ્વભાવ કારણ થાય, તે યોગ્ય પણ ન ગણાય, માટે સ્વભાવ તે કોઈ વસ્તુવિશેષ નથી.

હવે જો સ્વભાવ તે આકારણતા છે, એમ માનવામાં આવે, તો અનો અથ એવો થયો, કે કારણ વિના દેખાડિ સર્વ ઉત્પત્ત થાય છે, એમ થવાથી તો કારણનો અભાવ સર્વજ અમાન હોવાથી એકીસાચે સર્વ શરીરાદિ ઉત્પત્ત થવાં જોઈએ. વળી એ પ્રમાણે માનવાથી શરીરાદિ તેતુ વિના અકસ્માત્ ઉત્પત્ત થાય છે, એમ માનવું પડે, અને એમ માનવું તે તો સર્વથા અયુક્ત છે, કેમકે જે અકસ્માત્-હેતુ વિના ઉત્પત્ત થાય છે, તે અજ વિગેરેના વિકારની જેમ આદિમાન પ્રતિનિયતાકારવાનું નથી હોતું, અને શરીરાદિ તો આદિમાન તથા પ્રતિનિયતાકારવાણા હોય છે, માટે તે આકલિમક ન ગણાય, પરંતુ કર્મરૂપ હેતુસહિત ગણાય કેમકે તે દેખાડિ ઘટની જેમ પ્રતિનિયતાકારવાનું નથી હોતું, તેના કર્તાએ તે કરેલા છે, એમ જાણાય છે, અને ગંગાદિ અવસ્થામાં કર્મ સિવાય બીજું ઉપકરણ ઘટી શકે નહિ માટે તે કર્મરૂપ હેતુયુક્ત છે.

સ્વભાવ એ વસ્તુનો પર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તેમાં વિજ્ઞાનાદિની જેમ જો આત્માનો પર્મ હોય, તો તે આકાશની જેમ અમૂર્ત હોવાથી શરીરાદિનું કારણ થઈ શકે નહિ. અને જો સ્વભાવ કોઈ મૂર્ત વસ્તુનો પર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે તો કઈ હરકત નથી, કેમકે કર્મ એ પુરુષાસ્લિંકાયનો પર્યાય જ છે, અને તેનો તેવો સ્વભાવ છે, એટલે મૂર્તવસ્તુનો પર્મ માનવામાં કઈ હોય નથી.

વળી હે અગ્નિભૂતિ ! “પુરુષ એવેં સર્વે” ઈત્યાદિ વેદવાક્ય સાંભળીને પણ તને કર્મસંબંધી સંશય થયો છે. કારણ કે એ પદીનો અથ તું એવો માને છે કે “આ પ્રત્યક્ષ જાણાતું સર્વ ચેતનાચેતન સ્વરૂપ, જે થઈ ગયું છે તે, જે થવાનું છે તે, જે મોક્ષનો સ્વામી છે તે, જે આદાર વડે વૃદ્ધિ પણે છે તે, જે પશુ આદિ ચાલે છે તે, જે પવતાંદિ નથી ચાલતા તે, જે મેરુ આદિ દૂર છે તે, જે નજીકમાં છે તે, જે સર્વની અભ્યન્તર છે અને જે સર્વની જહાર છે તે, એ સર્વ પુરુષ-આત્માજ છે, એથી અતિરિક્ત કર્મ નામે કોઈ વસ્તુસત્તા નથી. તથા “વિજ્ઞાનઘનાદિ” વગેરે વેદનાં પદો પણ કર્મનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, એમ તું માને છે. કારણ કે એ ઉભય પદોમાં અવધારણા વાચી જે એવ ક્રાર છે, તે કર્મની સત્તાના અભાવને સિદ્ધ કરનારાં છે એમ તું માને છે.

જે વેદના પદીનો અથ તું એ પ્રમાણે માને છે, તે અર્થ તે પ્રમાણે નથી, પરંતુ તેનો અથ તું કહું છું તે પ્રમાણે છે, તું લક્ષપૂર્વક સાંભળણ. “પુરુષ એવેદમું” ઈત્યાદિ વેદનાં પદી આત્માની સુનિ કરનારા, તેમજ જાતિ આદિ મદનો ત્યાગ કરવા માટે અદેતભાવ પ્રતિપાદન કરનારાં છે; પરંતુ કર્મની સત્તાનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનારાં નથી. વેદનાં કેટલાંક વાક્યો વિચિત્રવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, કેટલાંક વાક્યો અર્થવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, અને કેટલાંક વાક્યો અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે. તેમાં “અગ્નિહોત્રે જુહુયાત્ રવર્ગકામઃ” એટલે સ્વર્ગની ઈચ્છા વાળાને

અદ્વિતીય (પણ) કરવો, ઈત્યાદિ વાક્યો વિધિવાદને કહેનારાં છે. અર્થવાદ બે પ્રકારે હોય છે; સુતિ અર્થવાદ અને નિન્દાઅર્થવાદ, તેમાં “પુરુષ એવેદં સર્વમ्” ઈત્યાદિ વાક્યો, અને “સ સર્વવિદુ યસ્યૈष મહિમા ભુવિ દિવ્યે બ્રહ્મપુરે હોષ ચૌમિન આત્મા સુપ્રતિષ્ઠિતસ્તમક્ષરે વેદયતે યસ્તુ સ સર્વજ્ઞ સર્વવિતુ સર્વમેવાવિવેશ.” ઈત્યાદિ વાક્યો-તથા “એકયા પૂર્ણયાડકૃત્યા સર્વાનુ કામાન વાપ્નોતિ” ઈત્યાદિ વાક્યો સુતિરૂપ અર્થવાદને પ્રતિપાદન કરનારાં છે.

પ્રશ્ન :- એકયા પૂર્ણયા આદિ વાક્યો વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર :- જો એ વાક્યોને વિધિવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં માનવામાં આવે તો શેષ અદ્વિતીયાદિ અનુષ્ઠાન નિરસ્થક ધાર્ય. એવ વાં પ્રથમાં યજ્ઞો યોડમિનજોમાં યોડનેનિષ્ટદ્વારન્યેન યજતે સ ગર્તમધ્યપતત્તુ” અહીં આ વાક્યમાં પશુમેધ વિગેરે પ્રથમ કરવાની નિન્દા કરી છે, તંથી એ વાક્ય નિન્દાર્થ પ્રતિપાદક ગણાય. “દ્વારદશ માસાઃ સંચત્સરઃ” “અમિતરૂપ્ણ” “અમિતર્હિમસ્ય ભેષજં” આ વિગેરે વાક્યો અનુવાદ પ્રતિપાદન કરનારાં છે, કેમકે એમાં લોકપ્રસિદ્ધ અર્થનું જ કથન કર્યું છે. એ ત્રણ પ્રકારના વાક્યોમાંથી અહિઓ “પુરુષ એવેદ સર્વ” ઈત્યાદિ વેદનાં પદો સુતિરૂપ અર્થવાદ કરે છે. તથા “વિજ્ઞાનધન એવૈતાય” ઈત્યાદિ પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે જીણવો. જેમકે વિજ્ઞાનધન એવો આત્મા ભૂતોથી જ્ઞિત છે, અને તેનારીશાદિ કાર્યની કર્તા છે, તે કર્તા હોવાથી તેને કાયં કરવામાં કોઈ કરણ હોકું જોઈએ-એમ અનુમાન કરાય છે. જ્યાં જ્યાં કર્તા અને કાર્યનો ભાવ હોય, ત્યાં ત્યાં અવશ્ય કરણ હોકું જોઈએ. જેમ લુહાર અને લોઢાના પિંડના સહભાગ હોવાથી ત્યાં કરણભૂત સાંડસો હોય છે, તેમ અહીં પણ આત્માને શરીરશાદિ કાર્ય કરવામાં જે કરણભૂત થાય છે, તે કર્મ છે. માટે કર્મ છે, એમ અંગીકાર કર. વળી સાક્ષાતુ કર્મની સત્તા પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો પણ છે. “પુણઃ પુણેન કર્મણા, પાપઃ પાપેન કર્મણા” એટલે પવિત્ર કાર્યથી પુણ્ય અને અપવિત્ર કાર્યથી પાપ થાય છે. આ પ્રમાણે આગમથી પણ કર્મની સિદ્ધિ થાય છે. માટે કર્મ સંબંધી સંશોધનો ત્યાગ કરીને કર્મ છે - એમ નિશ્ચયથી અંગીકાર કર.

એ પ્રમાણે જરા અને ભરણથી મૂકાઓલા એવા શ્રીમાનુ જિનેશ્વર ભગવન્ને અદ્વિત્બૂતિશ્ચના સંશોધનો નાશ કર્યો, એટલે તેઓએ પોતાના પાંચસાં શિષ્યો સહિત ભગવન્ન પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ૧૬૪૪.

॥ દ્વિતીયો ગણધરવાદ: સમાપ્ત: ॥

હવે ત્રીજી ગણપત્ર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

(૧૫૩) તે પબ્લિણ સોઉં, તડુઓ આગચ્છર્ડ જિણસગારે ।

વચ્ચામિ એં વંદામી, વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૬૪૫॥૬૦૬॥

સીસતેણોવગથા, સંપર્યામદ-ગિગ્ભૂડણો જરસ ।

તિહુયણકયપ્પણામો, સ મહામાગોડભિગમણિજ્ઞો ॥૧૬૪૬॥ (મલ્લાનિ૦)

નદભિગમણ-વંદણો-વાસપાડણા હોજ પૂયપાવોડહં ।

યોચ્છિણસંસારો વા વોતું ફતો જિણસગારે ॥૧૬૪૭॥ (મલ્લાનિ૦)

(१५४) आभद्रो य जिष्ठेण जाइ-जरा-मरणविष्पमुक्तेण ।

नामेण य गोत्तेण य सब्बणू सब्बदरिसी ण ॥१६४८॥१६०७॥

(२५५) तज्जीव तस्मरीरंति संसओ नडवि य पुच्छसे किंचि ।

देव्यपवाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥१६४९॥६०८॥

તે હંદ્રભૂતિ અને અનિનયુતિએ દીક્ષા લીપી એમ સાંભળીને, ત્રીજા વાયુભૂતિ નામના દિક્ષોપાદ્યાપ, જિનેશ્વર પાસે આવે છે, પ્રથમ તે વિચારે તે કે 'હવે હું ત્યાં જઈને તેમને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ, કેમકે ઉમણાં જ હંદ્રભૂતિ અને અનિનયુતિ જેના શિષ્ય કીસ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ, કેમકે ઉમણાં જ હંદ્રભૂતિ અને અનિનયુતિ જેના શિષ્ય કીસ, વંદન કરીને તેમની પાસે મારે હથ છે, અને જેને ત્રિલુલનના લોકો પ્રશાસ્ત કરે છે, એવા એં મહાભાગ્યવાનની પાસે મારે હથ છે, અને તેમની પાસે જઈને તેમને વંદન-ઉપાસનાદિ કરીને હું પાપ રહિત થાઉં. તેમજ કું જોઈએ, અને તેમની પાસે જઈને તેમને વંદન-ઉપાસનાદિ કરીને હું પાપ રહિત થાઉં. તેમજ જંશાય રહિત પણ થાઉં. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને જંશાય રહિત પણ થાઉં. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને જંશાય રહિત પણ થાઉં. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને જંશાય રહિત પણ થાઉં. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને જંશાય રહિત પણ થાઉં. એ પ્રમાણે વિચારીને તે જિનેશ્વર પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને જંશાય રહિત પણ થાઉં.

चमुहाहभयसमदयसंभया चेष्टो ति ते संका ।

पत्तेयमदिला वि हु भजंगमउ व समुदाये ॥१६५०॥

जह मर्जांगेस मउो वीसूमदिट्टोडवि रामुदा होउ ।

आह मरुजागु नाही तु तु तु
आलंतरे विणसड तह भयगणमिम चेयणे ॥३६४॥

કાલતર વિણસસ્વા તહ નૂચનાના એ. ૧૯૪૭
પૃથ્વી આદિ ભૂતોના સમુદ્રાયથી થયેલ ચેતના છે, કેમક મધ્યના અંગોની જેમ તે પ્રત્યેકમાં
ન જ્ઞાતાં સમુદ્રાયમાં જ જ્ઞાય છે - એમ તને શંકા છે. જેમ મધ્યના જુદા જુદા અંગોમાં મદ
જ્ઞાતો, પણ તેના સમુદ્રાયમાં તે ઉત્પત્ત થઈને કાળાનારે નાશ પામે છે, તેમ ચેતના પણ
અતસ્મદ્રાયમાં ઉત્પત્ત થઈને કાળાનારે નાશ પામે છે. ૧૯૫૦-૧૯૫૧.

ભૂતસમુદ્ધાયમાં ઉત્પત્ત થઈન અણાનાર હતા -

પૃથ્વી-અપ્ય-તેજ અને વાયુ એ ભૂતોના સમુદ્ધાયથી પૂર્વ અસત (અછિતી) એવી ચેતના ઉત્પત્ત
થાપ છે, જેમ ધાતકી પુષ્પ-ગોળ વિનોરે મધ્યના જુદા જુદા અંગોમાં મદ નથી જણાતો, પણ
તે ધાતકી પુષ્પાદિના સમુદ્ધાયમાં તે જણાય છે - તેવી જ રીતે પૃથ્વી આદિ જુદા જુદા ભૂતોની
પ્રત્યેક અવસ્થામાં ચેતના નથી જણાતી, પણ તે ચેતના, ભૂતોના સમુદ્ધાયમાં તો પ્રત્યક્ષપણે જણાય
પ્રત્યેક અવસ્થામાં ચેતના નથી જણાતી, પણ તે ચેતના, ભૂતોના સમુદ્ધાયમાં તો પ્રત્યક્ષપણે જણાય
શકે નથી તે ભૂતના સમુદ્ધાયના ધર્મ છે, વળી જેમ મધ્યના અંગોમાં પ્રત્યેક અવસ્થામાં
નહીં જુફાતો મદભાવ, તેના સમુદ્ધાયમાં ઉત્પત્ત થઈને, અને કેટલોક વખત રહીને કાળાન્તરે
નહીં જુફાતો મદભાવ, તેના સમુદ્ધાયમાં ઉત્પત્ત થઈને, ભૂતના સમુદ્ધાયમાં
તે મદભાવ નાશ પામે છે - તેવી જ રીતે પ્રત્યેક ભૂતમાં નહીં જુફાતી ચેતના, ભૂતના સમુદ્ધાયમાં

ઉત્ત્પત્ત રહીને કેટલોક વખત રહીને કાળપાલારે તથા પ્રકારની વિનાશક એવી સામની મળવાથી નાશ પડ્યે છે. આ ઉપરથી અન્યથ-વ્યતિરેકથી નિશ્ચય થાય છે, કે ચેતન્ય એ ભૂતોના સમુદ્ધાયનો ધર્મ છે. કેમકે જે પ્રત્યેક સમુદ્ધાયિમાં ન જણાતાં તેના સમુદ્ધાયમાં જ જણાય, તે તેના સમુદ્ધાયમાત્રનો જ ધર્મ હોય છે. જેમ પ્રત્યેક મધ્યાંગોમાં નહીં જણાતો મદ, મધ્યાંગના સમુદ્ધાયમાં જણાય છે, તેથી તે તેઓનો ધર્મ છે. તેમ ચેતના પણ ભૂતના સમુદ્ધાયમાં જ ઉત્પત્ત થાય છે, પૃથ્વે નથી થતી, માટે તે તેનો ધર્મ છે. ધર્મ અને ધર્મનો પરસ્પર અભેદ હોય છે, બેદ માનવામાં આવે, તો ધર્મ અને પટની જેમ તે ભજેનો પરસ્પર ધર્મ-ધર્મ આવ ધરે નહીં, માટે જે ચેતન્યરૂપ છુંબ છે, તે શરીર જ છે, કેમકે ચેતના એ ભૂતોનો ધર્મ છે, અને શરીર તે ભૂતોનો સમુદ્ધાય છે, અને એ બજે ધર્મ-ધર્મનો અભેદ હોવાથી એક જ છે.

વળી બીજા વેદવાક્યોથી છુંબ શરીરથી ભિસ છે, એવું પણ સંભળાય છે, જેમકે “નહિ વૈ સશરીરસ્ય પ્રિયાપ્રિયયોર્પહતિરસ્ત, અશરીર વા કરસં પ્રિયાપ્રિયે ન સ્યુશત: ।” એટલે શરીરવાળા આત્માને પ્રિયાપ્રિયનો અભાવ નથી, અને શરીર વિનાના શુદ્ધ આત્માને પ્રિયાપ્રિય સ્પર્શાતા નથી. આથી તને ઉપર મુજબ સંશય થયો છે, પણ તે અયોધ્ય છે, કારણ કે -

પત્તેયમભાવાઓ ન રેણુતેલ્લ વ સમુદ્દર ચેયા ।
મજ્જંગસું તુ મઝો ચીસું પિ ન સવ્વસો નતિથ ॥૧૬૫૨॥

ભર્મિ-ધર્ણિ-વિતળયાડી પત્તેય પિ હુ જહા મર્યાદેસુ ।
નહ જડ ભૂપસુ ભવે ચેયા તો સમુદ્દર હોજા ॥૧૬૫૩॥

જડ વા સવ્વાભાવો વીસું તો કિ તદંગનિયમોડ્યં ? ।
તરસસમુદ્ધયનિયમો વા અન્નેસુ પિ તો હવેજ્જાહિ ॥૧૬૫૪॥

જેમ પ્રત્યેક રેતીના કણમાં તેલનો અભાવ હોવાથી તેના સમુદ્ધાયમાં પણ તે નથી હોતું, તેમ પ્રત્યેક ભૂતોમાં ચેતનાના અભાવથી તે ભૂતના સમુદ્ધાયમાં પણ તે ચેતના નથી હોતી. વળી મધના પૃથ્વે પૃથ્વે અંગોમાં મદનો સર્વથા અભાવ પણ નથી; પણ જેમ દરેક જુદા જુદા મધ્યાંગમાં અભાવ શક્તિ, તૃપ્તિ કરવાની શક્તિ, તૃપા રહિત કરવાની શક્તિ વિગેરે જુદા જુદા મધના ગુણો છે, તેમ જો ભૂતોમાં પણ કંઈક કંઈક ચેતના હોય, તો તે સમુદ્ધાયમાં સંપૂર્ણ થાય. પણ જો જુદા જુદા મધ્યાંગોમાં સર્વથા જ મદશક્તિનો અભાવ હોય, તો તે મદના અંગો જ કેમ કહેવાય ? અથવા તેના સમુદ્ધાયથી મધ થાય છે, એવો નિયમ શાથી થાય ? બીજા પદાર્થો મળવાથી પણ મધ થવું જોઈએ. ૧૬૫૨-૧૬૫૩-૧૬૫૪.

જેમ પ્રત્યેક રેતીના કણમાં તેલ સર્વથા ન હોવાથી તેના સમુદ્ધાયમાં પણ તેલ નથી થતું, તેમ ભૂતોની પ્રત્યેક અવસ્થામાં પણ સર્વથા ચેતનાનો અંશ માત્ર પણ ન હોવાને લીધે ભૂતના સમુદ્ધાયમાં પણ તે ચેતના થાય નહિ. આ ઉપરથી એવો નિયમ ચરિતાર્થ થાય છે, કે જે જેઓની પૃથ્વે પૃથ્વે અવસ્થામાં સર્વથા નથી હોતું, તે તેઓના સમુદ્ધાયમાં પણ નથી હોતું; અને જે જેઓના

સમુદ્દરમાં હોય છે, તે તેઓની પૃથક અવસ્થામાં પણ હોય છે, જેમ તલની અંદર તેલ પૃથક અવસ્થામાં હોય છે, તો સમુદ્રાય અવસ્થાએ પણ હોય છે. આહીં ભૂતોની પૃથક પૃથક અવસ્થામાં ચેતના બીજુદુલ જ્ઞાનની નથી, તેથી ચેતના ભૂતના સમુદ્રાયથી થયેલ છે, એમ કહી શકાય નહીં, પરંતુ ભૂતસમુદ્રાયથી અતિરિક્ત કારણથી તે થયેલ છે, અને તે કારણ ચેતનાની અમૂર્તતા હોવાથી અમૂર્ત એવો જીવ છે - એમ માનવું જોઈએ.

વાયુભૂતિ :- જે પ્રત્યેક જુદી જુદી અવસ્થામાં ન હોય, તે તેના સમુદ્રાયમાં પણ ન હોય, એવો જે તમે નિયમ કર્યો, તે વોચ્ય નથી; કેમકે મધ્યના કારણો જે ધાતકી પુષ્પાદિ છે, તેમાં પ્રત્યેક જુદી જુદી અવસ્થામાં મદ નથી જ્ઞાનનો, પરંતુ તેના સમુદ્રાયમાં તો તે મદભાવ જ્ઞાન છે.

ભગવન્ત :- ધાતકીપુષ્પાદિ મધ્યના અંગોમાં પૃથક પૃથક અવસ્થામાં મદનો સર્વથા અભાવ નથી હોતો, પરંતુ તે દરેકમાં ન્યૂનાધિક મદનો અંશ હોય છે ૪, જેમકે ધાતકીના પુષ્પોમાં ચિત્તઘસ કુરવાની શક્તિ છે, ગોળ-દ્વાષ-સેલડી આટિના રસોમાં તુસિ કરવાની શક્તિ છે, પાણીમાં તૃપા રાખેલ કરવાની શક્તિ છે, એ સિવાય બીજા પણ મધ્યના અંગોમાં યથાસંભવ જુદી જુદી શક્તિ હોય છે, એજ પ્રમાણે જુદા જુદા પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં પણ જો કંઈક અંશો ચેતન્ય શક્તિ હોય, તો તેઓના સમુદ્રાયમાં સંપૂર્ણ ચેતન્ય પ્રગટ થાય, પણ પૃથક ભૂતપણામાં અલ્પપણ ચેતના નથી, એટલે તે ચેતના ભૂતસમુદ્રાયથી પણ થયેલ નથી.

અને વાણી જો ધાતકીપુષ્પાદિ મધ્યના અંગોમાં પૃથક અવસ્થામાં સર્વથા મદ શક્તિનો અભાવ હોય, તો તે ધાતકીપુષ્પ આદિ મધ્યના કારણો જે કેમ કહેવાય ? અથવા મધ્યના અથી જનો તે ધાતકીપુષ્પ આદિ શોધીને તેનો સમુદ્રાય કરીને શા માટે મદ બનાવે છે ? બીજા ભસ્મ-પત્રથરાજા વિગેરે પણાં એકદા કરીને શા માટે મદ ન બનાવે ? ૧૬૫૨ ૧૬૫૩-૧૬૫૪.

ભૂયાણ પત્તોય પિ ચેયણા સમુદ્રાદ દરિસણાઓ ।

જહ મજંગેસુ મઝી મઝ તિ હેઉ ન સિલ્દોભ્ય ॥૧૬૫૫॥

નણુ પચ્ચકછવિરોહો ગોયમ ! તં નાણુમાણભાવાઓ ।

તુહ પચ્ચકછવિરોહો પત્તોય ભૂયચેવ તિ ॥૧૬૫૬॥

ભૂહંદિયોવલદ્વાણુસરણાઓ તેહિ ભિન્નરૂપસ્સ ।

ચેયા પંચગવકછોવલદ્વાપુરિસરસ વા સરાઓ ॥૧૬૫૭॥

જેમ પ્રત્યેક મધ્યના અંગોમાં મદ છે, તેમ ભૂતોના સમુદ્રાયમાં ચેતના જ્ઞાન છે, માટે પ્રત્યેક ભૂતોમાં પણ ચેતના છે, એમ તું કહેતો હોય, તો તે હેતુ પણ અસિદ્ધ છે. એમ ન કહેવું કે તમે કહો છો તે પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે. કેમકે જોતમ ! હું કહું છું તે અનુમાન પ્રત્યક્ષ રીતે આત્મકાપિક છે, પણ પ્રત્યેક ભૂતમાં ચેતના છે, એમ કહેવાથી તારા વચ્ચનમાં પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. પાંચ ભારીએથી

જીણેલ અર્થનું સમરણ કરનાર પુરુષની જેમ ભૂતરૂપ ઈન્દ્રિયથી જીણેલ અર્થનું સમરણ કરનાર, જે ચેતના છે તે ભૂતેન્દ્રિયથી કોઈ બિગ્રૂપનો ધર્મ છે.

હે વાયુભૂતિ ! આ ઉપરથી કદાચ તું એમ કહીશ કે 'જુદા જુદા મધના અંગોમાં પણ ડિચિતું મદ સામર્થ છે, તેથી તેના સમુદ્દરાયમાં તે સંપૂર્ણપણે જણાય છે. અને એજ પ્રમાણે જુદા જુદા ભૂતોમાં પણ ડિચિતું ડિચિતું ચેતના છે, અને તે ભૂતોના સમુદ્રાયમાં સંપૂર્ણપણે પ્રકટ થવાથી જણાય છે. જુદી જુદી અવસ્થામાં ચેતના અલ્ય હોવાથી પ્રગટ નથી જણાતી અને તેના સમુદ્રાયમાં તે સંપૂર્ણ થાય છે, તેથી તે પ્રગટ જણાય છે,' તારું એ કથન સર્વથા અચોર્ય છે, કેમકે ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે અને આત્મા તે ભૂતસમુદ્રાયની અંતર્ગત છે, આત્માના અભાવે ભૂતસમુદ્રાયમાં ચેતના હોતી નથી, તેથી "ચેતના ભૂતના સમુદ્રાયમાં જણાય છે." એવો તારો હેતુ અસિદ્ધ છે. અને જો ચેતના ભૂતસમુદ્રાય માત્રનો જ ધર્મ છોય, તો મૃતશરીરમાં પણ ચેતના હોવી જોઈએ. મૃતશરીરમાં તે વખતે વાયુ ન હોવાથી ચેતના નથી જણાતી-એમ કહેવામાં આવે તો તે અચોર્ય છે, કારણ કે નલીકાદિના પ્રયોગથી તેમાં વાયુ દાખલ કરીએ તો પણ તે નથી જણાતી. તે વખતે તેમાં તેજનો અભાવ છે, તેથી ચેતના નથી જણાતી, - એમ કહેવું એ પણ અયુક્ત છે, એવાજ પ્રયોગથી મૃત શરીરમાં જો તેજને દાખલ કરીએ, તો પણ ચેતના જણાતી નથી. વિશિષ્ટ પ્રકારના તેજ અને વિશિષ્ટ પ્રકારના વાયુના અભાવે ત્યાં ચેતના નથી જણાતી-એમ કહેવામાં આવે, તો તેમાં આત્મસત્તા જ સિવાય બીજી વિશિષ્ટતા શી છે ? કોઈજ નહિં, એમ કહેવાથી તો તમે પણ આત્મ-સત્તા જ ત્યાં માની જણાય.

વાયુભૂતિ :- ભૂતસમુદ્રાયમાં જણાતી ચેતના ભૂતસમુદ્રાયની નથી, એ તમારું કથન સર્વથા વિઝુદ્ધ જણાય છે. કારણ કે જેમ ધર્મમાં જણાતા રૂપાદિ ધર્મો ધર્તના નથી, એમ કહી શકાય નહિં, તેમ ભૂતસમુદ્રાયમાં જણાતી ચેતના ભૂતસમુદ્રાયની નથી એમ કહી શકાય નહિં.

અગ્રવન્ન :- ગૌતમ ! તે અયુક્ત છે. કારણ કે જેમ પૂછ્યી અને જળના સમુદ્રાય માત્રમાં જણાતાં વનસ્પતિ વિગેરે તે પૂછ્યી જીવના સમુદ્રાય માત્રથીજ થયેલ છે, એમ કહી શકાય નહિં, કેમકે વનસ્પતિ આદિના બીજથી તે વનસ્પતિ વિગેરે થયેલ છે, તેથી રીતે અહીં પણ પૂછ્યીઆદિભૂતાત્મક શરીરમાં જણાતી ચેતના ભૂતસમુદ્રાય માત્રથી થયેલ કહી શકાય નહિં, કેમકે તે ચેતના ભૂતસમુદ્રાયથી અતિરિક્ત એવા જાત્માથી થયેલ છે. માટે મારા કથનમાં વિરોધ નથી, પરંતુ "પ્રત્યેક ભૂતમાં ચેતના છે," એમ કહેવાથી તારા વચનમાર્જ પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.

ચેતના આત્માનો ધર્મ છે-એ કથન કંઈ વચન માત્ર નથી પણ યુક્તિપૂર્વક અને સત્ય છે. કેમકે-જે એક વ્યક્તિ અનેક સાધનોથી જીણેલ અર્થનું સમરણ કરે છે, તે વ્યક્તિ તે સાધનોથી, મહેલની પાંચ બારીઓથી જીણેલ અર્થનું સમરણ કરનાર હેવટા જેમ મહેલ અને બારીઓથી બિગ્ર છે, તેમ શરીર અને તેની પાંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારા અર્થ જીણનાર સંભારનાર હોવાથી તે બિગ્ર છે; અને જે ભૂતેન્દ્રિયાત્મક સમુદ્રાયથી બિગ્ર નથી, તે શબ્દાદિ ગ્રાહક એક વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનની જેમ અનેકવડે જીણેલ અર્થનું સમરણ કરનાર નથી, કારણકે જો અનેક સાધનોથી અર્થ જીવીને

અર્થનું સમરપાત્ર કરવા છતાં પણ, સમરપાત્ર કરનાર તે સાધનોથી અભિના હોય, તો બારીથી અર્થ જ્ઞાનનાર ડેવદત્ત પણ બારીરૂપ થાય, એમાં ઠિન્ડિયોજ અર્થ ગ્રહણ કરે છે, તે સિવાય અન્ય કોઈ અર્થ શ્રેષ્ઠ નથી કરતું, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અધોગ્ય છે, કેમકે ઠિન્ડિયોનો તે વ્યાપાર પૂર્ણ થયા પછી પણ - ઠિન્ડિયોથી જ્ઞાનોલ અર્થનું સમરપાત્ર થાય છે, અને કોઈ વખત ઠિન્ડિયોનો વ્યાપાર થાલું હોવા છતાં પણ અર્થબોધ નથી થતો, આ સંબંધી હમજુંજ આગળ કહેવાશે.
૧૯૫૫-૧૯૫૬-૧૯૫૭.

આત્મજ્ઞાધક બીજું અનુમાન કરે છે.

तदुवरमेऽवि सरणउते तब्बावरेऽवि नोबलंभाओ ।
इदियभिन्नसम भई पंचगवक्षाणुभविणो च ॥१६५॥

उवलभन्नेण विगारणहणओ तदहिओ धुवं अतिथ ।
पञ्चावरुवातायणगहणविगाराङ्गुरिसो च ॥१६५१॥

सखिंदिवोबलद्वाणुसरणओ तदहिओऽणुमंतव्यो ।
जाह पञ्चभिन्नविभ्राणपरिसविभ्राणसंपन्नो ॥१६६॥

જાહ પચાસજ્ઞાવન્નાગચુરૂઆપમાનની કાંઈ વિષયો?

પાંચ બારીથી વલુને જોનાર વ્યક્તિ, એ બારીથી ભિન્ન છે, તેમ જ્ઞાનરૂપમાટે ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે, કેમકે ઈન્દ્રિયોથી જ્ઞાનેલ અવધિનું, ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર પૂર્ણ થયા બાદ પણ સ્મરણ થાય ભિન્ન છે, અને કોઈ વખત ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ અવધિનું જ્ઞાન નથી થતું. તથા પૂર્વપર વાતાવરનથી અથ ગ્રહણ કરનાર પુરુષ જેમ એ વાતાવરનથી ભિન્ન છે, તેમ આત્મા અન્ય સાધનવડે વિકાર પણ છે, માટે તે આત્મા રૂપ વ્યક્તિ દેહ અને ઈન્દ્રિયોથી અવશ્ય ભિન્ન છે. વળી પાંચ જુદા પણ છે, માટે તે આત્મા રૂપ વ્યક્તિ દેહ અને ઈન્દ્રિયોથી અવશ્ય ભિન્ન છે. તેમ સર્વ ઈન્દ્રિયોથી જુદા જ્ઞાનવાળા પાંચ પુરુષોથી પાંચે જ્ઞાનવાળો છઢો પુરુષ જેમ જુદો છે, તેમ સર્વ ઈન્દ્રિયોથી જુદા જ્ઞાનવાળા એવી છઢો આત્મા, તે ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે. એમ અનુમાન થાપ છે. ૧૯૫૮-૧૯૫૯-૧૯૬૦.

પરાદિ જ્ઞાનરૂપ ભતિ, ઈન્દ્રિયોથી લિખ કોઈ વ્યક્તિની છે, ક્રારણ કે ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર મુજબ ઈન્દ્રિય રહિત થવા છતાં-અધત્વ-બહેરાપણું વિગેરે અવસ્થામાં ઈન્દ્રિયના વ્યાપારનો અભાવ હ્ય છે, છતાં પણ ઈન્દ્રિયદારા જ્ઞાનોથ અર્થનું સમરણ તો થાપ છે. અથવા ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ કોઈક વખત અનુપર્યોગ અવસ્થામાં વસ્તુનું જ્ઞાન નથી થતું. જો ઈન્દ્રિયોનું પદાર્થને શુદ્ધજ્ઞાર હોય, તો આંખો મુલ્લી છતાં, શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો સારી છતાં, રૂપ-રાખદ આદિ વસ્તુઓ હોય દેશમાં હોવા છતાં પણ ઉપર્યોગ શૂન્ય ચિત્તવાળાને વસ્તુનો બોધ નથી થતો, તેનું શું હોય દેશમાં હોવા છતાં પણ ઉપર્યોગ શૂન્ય ચિત્તવાળાને વસ્તુનો બોધ નથી થતો? આથી એમ જરૂરાય છે, કે ઈન્દ્રિયોના સમૂહથી કોઈ અતિરિક્ત એવી વ્યક્તિને એ વસ્તુનો ક્રારણ? આથી એમ જરૂરાય છે, કે ઈન્દ્રિયોના સમૂહથી કોઈ અતિરિક્ત એવી વ્યક્તિને એ વસ્તુનો બોધ હાય છે. જેમ પાંચ-બારીથી સત્ત્રી આદિ વસ્તુને જોનાર વ્યક્તિ એ પાંચે બારીથી લિખ છે. રેણી એવી નિયમ ચરિતાર્થ થાય છે, કે જેનો ઉપરમ થવા છતાં પણ તે વડે જ્ઞાનોથ અર્થનું જે વ્યક્તિ સ્મરણ કરે છે, તે વ્યક્તિ બારીવડે જ્ઞાનોથ અર્થનું બારી બંધ કર્યા પણ સ્મરણ કરનાર

દેવદાની જેમ ભિત્ત છે, અહીં આત્મા પણ ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર અટક્યા પડી અંધત્વ-ખફેરાપણું વિગેરે ઈન્દ્રિય રહિત અવસ્થામાં પૂર્વે ઈન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરેલ અર્થનું સ્મરણ કરે છે, તેથી આત્મા ઈન્દ્રિયોથી ભિત્ત છે, કણી જેનો વ્યાપાર છતાં પણ જે વડે જાણી શકતા અર્થનું જાન જેને ન થાય, તે વ્યક્તિ ખુલ્લી બારીથી શૂન્ય ચિત્તે જોનાર દેવદાની જેમ તે સાધનોથી ભિત્ત છે.

કણી આત્મા ઈન્દ્રિયોથી ભિત્ત છે, કેમકે અન્ય ઈન્દ્રિય વડે શ્રદ્ધા કરીને અન્ય ઈન્દ્રિયવડે વિકાર પામે છે, જે અન્યવડે જાણીને અન્યવડે વિકાર પામે છે, તે તે બસ્તેથી ભિત્ત હોય છે. જેમ ખફેલની અગાસી પર દરનાર દેવદાન પૂર્વે તરફની બાણીએથી સ્ત્રીને જોઈને પણ્યિસ તરફની બારીથી, તે તરફ આવેલી સ્ત્રીને હસ્તાદિવડે જ્ઞાનના સ્પર્શાદિનો વિકાર બતાવતો તે જેસે બારીથી જુદી છે, તેમ આ આત્મા પણ ચક્ષુ વડે કોઈને આંખલી ખાતો જોઈને જ્ઞાનમાં લાગ જરૂરાદિરૂપ વિકાર પામે છે, માટે આત્મા તે બસ્તેથી ભિત્ત છે. અથવા અન્યવડે જાણીને ગ્રહણ કરે છે માટે આત્મા ઈન્દ્રિયથી ભિત્ત છે, જેમકે ઘટ-પટાડિ પદાર્થ અન્યવડે જાણીને હસ્તાદિવડે આત્મા તેને ગ્રહણ કરે છે, માટે આત્મા એ બસ્તેથી ભિત્ત છે.

તથા સર્વ ઈન્દ્રિયોથી જાણેલ અથના સ્મરણથી આત્મા ઈન્દ્રિયોથી ભિત્ત છે. જેમ ઈચ્છાવશાનું સ્પર્શ રસ આદિ પાંચ ભિત્ત જ્ઞાનવાળા-પાંચ પુરુષોથી, એ પાંચે જ્ઞાનવાળો છઢો પુરુષ જુદી હોય છે, તેમ પાંચ ઈન્દ્રિયોથી જાણેલ જુદા જુદા સ્પર્શાદિથી તે સ્પર્શાદિ પાંચેના જ્ઞાનવાળો આત્મા તેથી ભિત્ત છે, અર્થાતું જે સાધનથી આત્મા જાણે છે તે સાધન અને આત્મા ભિત્ત છે.

પ્રશ્ન :- શબ્દાદિ ભિત્ત ભિત્ત વિજ્ઞાનવાળા પાંચ પુરુષોની જેમ પાંચ જુદી જુદી ઈન્દ્રિયોને પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ, જો એમ ન હોય, તો ઉપરોક્ત હેતુ અસિદ્ધ ગણાય.

ઉત્તર :- ઈચ્છાવશાનું એવું જે વિશેષજ્ઞ આપ્યું છે, તેથી કર્છ દોષ આપતો નથી. કારણ કે ઈન્દ્રિયોને ઈચ્છા હોતી નથી, અથવા સહકારી કારણપણે ઉપલબ્ધિનું કારણ માત્ર ઈન્દ્રિયોમાં છે, એટલે ઉપચારથી ઈન્દ્રિયોને પણ જ્ઞાન માનીએ તો કર્છ વિરોધ નથી. અથવા આ ઉદાહરણ તો જ્ઞાનનો ઉપાય માત્ર છે. અતીન્દ્રિય પદાર્થોના સદ્ગ્યાપની પ્રતીતિ માટે આગમ અને પુસ્તિ એ ઉલ્લભ સંપૂર્ણ દસ્તિનું કારણ છે. ૧૬૫૮-૧૬૫૯-૧૬૬૦.

વિષણાણંતરપુષ્ટં બાલણાણમિહ નાણભાવાઓ ।

જહ બાલનાણપુષ્ટં જુવનાણં તે ચ દેહઽહિઝં ॥૧૬૬૧॥

પઢ્મી ધણાહિલાસો અણાહારાહિલાસપુલ્લોઽય ।

જહ સંપદાહિલોસોઽણનુભૂડુઝો સો ય દેહઽહિઝો ॥૧૬૬૨॥

બાલસરીર દેહંતરપુષ્ટં ઇંદ્રિયાઇમત્તાઓ ।

જુદુદેહો બાલાદિવ સ જસ્સ દેહો સ દેહિ ત્તિ ॥૧૬૬૩॥

અણણસુહ-તુકખાપુષ્ટં સુહાઙ બાલસ્સ સંપદસુહં ચ ।

અણુભૂડમયત્તણાઓ અણુભૂડમાઓ ચ જીવો ત્તિ ॥૧૬૬૪॥

જેમ યુવકનું જ્ઞાન જ્ઞાનપૂર્વક છે, તેમ બાળજ્ઞાન પણ જ્ઞાનરૂપ હોવાથી અન્ય જ્ઞાનપૂર્વક છે, તેથી જ તે જ્ઞાન પણ આ શરીરથી ભિન્ન છે. વળી બાળકનો પ્રથમ સ્લનાભિલાઘ, વર્તમાનના અભિલાઘની જેમ અન્ય આહારના અભિલાઘપૂર્વક છે. એ અભિલાઘ અનુભવાત્મક હોવાથી શરીરથી ભિન્ન છે. તથા યુવાન શરીર જેમ બાલ્ય શરીરપૂર્વક છે, તેમ બાલ્યશરીર ઠંડિયવાળું હોવાથી અન્ય શરીરપૂર્વક છે, તે શરીર જેનું છે, એવો તે શરીરવાળો આત્મા આ શરીરથી ભિન્ન છે, તેમજ બ્યાળકના સુખ-દુःખ વિગેરે વર્તમાન સુખદુઃખની જેમ અનુભવાત્મક હોવાથી, અન્ય સુખ-દુઃખપૂર્વક છે. અને એ અનુભવમય આત્મા છે. (તે શરીરથી ભિન્ન છે.) ૧૯૯૧-૧૯૯૨-૧૯૯૩-૧૯૯૪.

હું વાયુભૂતિ ગૌતમ ! આત્મા ભૂતથી વ્યતિરિક્ત છે, એમ સિદ્ધ કરવા ભીજાં પણ અનુમાનો ક્રૂ છું, તે સાંભળ. જે બાળવિજ્ઞાન છે, તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે, કેમકે તે વિજ્ઞાનરૂપ છે. જે વિજ્ઞાન હોય છે, તે અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે. જેમ યુવકનું વિજ્ઞાન બાળવિજ્ઞાન પૂર્વક હોય છે, તેમ અહીં જે વિજ્ઞાનપૂર્વક બાળવિજ્ઞાન છે, તે વિજ્ઞાન આ શરીરથી ભિન્ન છે, કેમકે પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ થાય છતાં આ શરીરના વિજ્ઞાનનું તે કારણ છે. જે વિજ્ઞાન ગુણ છે, તે તેના ગુણીઆત્મા સિવાય હોઈ શકે નહિ. માટે આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, પણ શરીર જ આત્મા છે એમ નહીં.

વાયુભૂતિ :- બાળવિજ્ઞાન વિજ્ઞાનરૂપ હોવાથી અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે, એમ જે તમે કહું છો, તેમાં કહેલો હેતુ પ્રતિજ્ઞા કરેલ અર્થનોજ એક વિભાગ છે, એટલે એ હેતુ અસિદ્ધ છે.

અગવન્તા :- ના, એમાં વિશેષનો પણ કર્યો છે, વિશેષને પણ કરવાથી સામાન્ય હેતુ થાય, પણ અસિદ્ધ ન થાય. જેમકે - “વર્ણાત્મક શાષ્ટ મેધના શાષ્ટની જેમ અનિત્ય છે.” આ પ્રયોગમાં હેતુ અસિદ્ધ નથી પણ સામાન્ય છે; તેવી રીતેજ અહીં પણ “બાળ વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાનપૂર્વક છે.” એમ વિશેષનો પણ કર્યો છે. પરંતુ “સામાન્ય વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાન પૂર્વક છે.” એમ પણ નથી કર્યો, કે જેથી અમે કહેલ હેતુ “શાષ્ટ, શાષ્ટ હોવાથી અનિત્ય છે.” એવા પ્રયોગની જેમ પ્રતિજ્ઞા કરેલ અર્થનો એક ભાગ થઈને અસિદ્ધ થાય.

વળી બાળકનો પ્રથમ સ્લનાભિલાઘ, અભિલાઘાત્મક હોવાથી, વર્તમાન અભિલાઘની જેમ અન્ય અભિલાઘપૂર્વક હોય છે. જે અભિલાઘપૂર્વક બાળકનો પ્રથમ સ્લનાભિલાઘ છે, તે અભિલાઘ શરીરથી જુદી છે, કેમકે પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ થવા છતાં પણ અહીંના અભિલાઘનું તે કારણ છે. એ અભિલાઘ ગુણ છે, ને ગુણ ગુણી સિવાય હોઈ શકે નહિ, માટે એ ગુણના આશ્રયભૂત જે જુદી છે, તે બીજું કોઈ પણ શરીરથી જુદી એવો આત્માજ છે.

વાયુભૂતિ :- એ અનુમાનમાં કહેલો હેતુ અનેકાંજિક દોષવાળો છે, કેમકે બધાએ અભિલાઘ, અભિલાઘપૂર્વક નથી હોતા. જેમ મોકાનો અભિલાઘ મોકાના અભિલાઘપૂર્વક નથી હોતો તેમ આ અભિલાઘ પણ કેમ ન હોય ?

ભગવત્ : - ગૌતમ ! તે કલું એ પ્રમાણે અમે “સતનાભિલાપ અન્યસતનાભિલાપપૂર્વક છે,” એમ વિશેષથી જો કલું હોત, તો અમારો હેતુ અનેકાંનિકટોધોષવાળી થાય, પણ અમે તાં એમ કલું છે, કે સતનાભિલાપ અન્ય સામાન્ય અભિલાઘપૂર્વક હોય છે. એટલે ઉપરોક્ત દોષ આવતો નથી. એજ પ્રમાણે મોકનો અભિલાપ પણ અન્ય સામાન્ય અભિલાઘપૂર્વક હોય છે જ.

તથા બાલ્યશરીર ઈન્દ્રિયવાળું હોવાથી, અન્યશરીર પૂર્વક છે. જે ઈન્દ્રિયવાળું હોય છે, તે અન્યશરીર પૂર્વક હોય છે. જેમ યુવકનું શરીર બાલ્યશરીર પૂર્વક હોય છે, તેમ બાલ્યશરીર પણ અન્યશરીર પૂર્વક હોય છે. જે શરીરપૂર્વક બાલ્યશરીર હોય છે, તે આ શરીરથી ભિન્ન હોય છે, કેમકે પૂર્વશરીર નાશ પામ્યા છતાં પણ આ શરીર ઉત્પત્ત થાય છે. અને જેનું એ શરીર છે, તે ભવાન્તરગામી એવો તથા શરીરથી ભિન્ન એવો આત્મા છે; પણ શરીર એજ આત્મા છે, એમ નહિ. વળી આ આધ આપકનું સુખ, વર્તમાન સુખની પેઠે અનુભવાત્મક હોવાથી અન્યસુખ પૂર્વક છે. જે સુખપૂર્વક આ ભાગનું છે, તે શરીરથો જુદું છે. કેમકે તેનો નાશ થયા છતાં પણ આ સુખનું તે કારણ છે. એ સુખ તે ગુજરાત છે, ગુજરાતી સિવાય રહી શકે નહીં, આથી તે ગુજરાતા આશ્રયભૂત જે ગુજરી છે, તે શરીરથી જુદો છે. બાથી સુખાનુભવમય આત્મા છે, એમ સિદ્ધ થયું. આ સ્થળે દુઃખ-શોક-રાગ-દેષ વિગેરે હેતુઓ પણ એજ પ્રમાણે પોજાવા. ૧૬૬૧ થી ૧૬૬૪.

પૂર્વજીવ અને કર્મની ક્ષિદ્ધિમાં જે અનુમાનો કહ્યાં છે, તે અનુમાનો અહીં પણ કરીથી મંદ પુર્દ્વિવાળાની સમૃતિ માટે કહે છે.

સંતાપોડપાઈ ઉ પરોધર હેડ-હેડમાચાઓ ।

દેહસ્સ ય કામ્મરસ ય ગોયમ ! બીંદુ-કુરાણ વ ॥૧૬૬૫॥

તો કામ્મ-સરીરાણ કલાર કરણ-કલ્જભાવાઓ ।

પાંડિચ્છ તદભહિઓ દંડ-ઘડાણ કુલાલ વ ॥૧૬૬૬॥

અન્યિ સરીરવિહાયા પઙ્ગનિયયાગારાઓ ઘડરસેવ ।

અકાંક્ષાણ ચ કરણાઓ દંડાઈણ કુલાલો વ ॥૧૬૬૭॥

અત્યદિય-વિસયાણ આયાળાદેયભાવાઓડવરસ ।

કામ્માર ઇચ્છાદાયા લોએ સંડાસ-લોહાણ ॥૧૬૬૮॥

ભોજ્ઞ દેહાઈણ ભોજ્ઞત્તણાઓ નરો વ ભત્તસસ ।

સંધાયાઇત્તણાઓ અન્યિ ય અત્થી ઘડરસેવ ॥૧૬૬૯॥

જો કત્તાઈ સ જીવો સજ્જાવિસ્થદો નિ તે મર્ઝ હોજ્જા ।

મુત્તાઈપસંગાઓ તં નો સંસારિણો દોરસો ॥૧૬૭૦॥

હ ગૌતમ ! બીજ અને અંકુરની જેમ શરીર અને કર્મનો હેતુ-હેતુમદ્દભાવ છે, તેથી કર્મ સંતાપ (પરંપરા) અનાદિ છે. વળી દંડ અને ઘટથી કુંભાર જેમ ભિન્ન છે, તેમ કર્મ અને શરીરનો અનુક્રમે કરણ તથા કાર્ય ભાવ હોવાથી, તેનો કર્તા તેમ્ભોથી ભિન્ન છે, એમ અંગીકાર કર. તથા

શરીર ઘટની જેમ (આદિ હોવાથી) પ્રતિનિયત આકારવાળું છે, તેથી તેનો કોઈ કર્તા છે. અને ઇન્દ્રિયો હડ આદિની જેમ કરણભૂત હોવાથી કુંભારની પેઢ તેનો કોઈ અધિકાત્મા છે. લોકમાં સાંભસા અને લોખંડની જેમ ઇન્દ્રિય અને વિષયોનો આદ્વાનઅદ્વાય આવ હોવાથી લુહારની જેમ ત્યાં કોઈ નાફળા (અલણ કરણારો) હોવો જોઈએ. શરીર દિનેરે આદ્વાનાદિકની જેમ બોગ્ય હોવાથી મનુષ્યની જેમ તેનો કોઈ બોક્તા હોવો જોઈએ. બળી શરીર સંઘાતાદિરૂપ હોવાથી ઘરની જેમ તેનો કોઈ સ્વામી છે. (ઉપર કહ્યા મુજબ) જે કર્તા વિનેરે છે, તે જીવ છે. મૂર્ત હોવાથી (હિતુ) જાયથી વિઝુદ્ધનો સાધક થશે. એમ તરીકે બુદ્ધિ થાય, પરંતુ અહિ સંસારી જીવ છે તેથી તેમાં એ હોય નથી આવતો. (આ ગાથાઓનો વિસ્તારાં પૂર્વે જાણ્યા ૧૫૬૭ થી ૧૫૭૦ સુધીમાં આવી ગયો છે, ન્યાંથી જોઈ લેવો.) ૧૬૬૫ થી ૧૬૭૦.

અહીં બીજમાનનુસારે એમ કહેવામાં આવે કે સર્વ પદાથો કારણવિનાશી હોવાથી જીવ પણ શરીરની સથેજ નાશ પામે છે, એટલે વલ્લુત: આત્મા શરીરથી જુદો છે, એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રપાદ કરવાથી શો લાભ છે? એના ઉત્તરમાં એમે કહીએ છીએ -

જાઇસસરો ન વિગતો સરળાઓ બાલજાઇસરણો વ્ય ।

જહ ચા સદેસવત્તાં નરો સરંતો વિદેસમિસ ॥૩૬૭૧॥

આહ મન્નસિ ખણિઓડવિ હુ સુમરહ વિન્નાણસંતઙુપાઓ ।

તહવિ સરીરદળણો સિલ્દ્રો વિણાણસંતાણો ॥૩૬૭૨॥

ભાગઅવર્થામાં બનેલ બનાવ જેમ વૃદ્ધઅવર્થાવાળો સંભારે છે, અથવા સ્વદેશમાં બનેલ બનાવ પરદેશમાં ગયેલો મનુષ્ય સંભારે છે, તેમ પૂર્વજન્મને સંભારવાથી તેની સ્મૃતિવાળો જીવ નાશ પામેલ નથી તે આત્મા કાશિક છતાં પણ વિજ્ઞાત સંતતિવાળો આત્મા હોવાથી પૂર્વજન્મને સંભારે છે એમ તું માનતો હોય. તો તેથી પણ વિજ્ઞાનસંતાન શરીરથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૬૭૧-૧૬૭૨.

જેમ ભાગઅવર્થામાં બનેલ બનાવને પુરૂપ વૃદ્ધાવર્થામાં સંભારે છે, અથવા સ્વદેશમાં બનેલો બનાવ પરદેશમાં ગયેલો પુરૂપ સંભારે છે, તેથી તે (સંભારનાર) નાશ પામેલો નથી, તેમ જે જાળિસ્મરણવાળો આત્મા હોય છે, તે પૂર્વમબવનું શરીર નાશ પામ્યા છતાં પણ તે ભવના બનાવને સંભારે છે, તેથી તે પણ નાશ પામેલો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે જે અન્ય દેશ-કાળાદિમાં અનુભવેલા અર્થનું સ્મરણ કરે છે તે તે ભાગડાળમાં અનુભવેલ અર્થનું વૃદ્ધાવર્થામાં સ્મરણ કરનાર દેવદાની જેમ વિદ્યમાન હોવાથી, અને જેમાં અનુભવનાર નાશ પામેલ હોય છે, તેમાં પાછળાવાળાને ઉત્પત્ત થયા ખાદ કરી સાંભરતું નથી. આ ઉપરથી એમ નહીં કહી શકાય, કે પૂર્વ પૂર્વકાળમાં અનુભવેલું હોય, તે તેના સંસ્કારથી ઉત્તરોત્તર કાળોમાં સંભારે છે, કારણ કે પૂર્વ પૂર્વના કાળો અન્વય સિવાય સર્વથા નાશ પામે છે, તેથી ઉત્તરોત્તર કાળો સર્વથા જુદા જ છે. એટલે અન્યે અનુભવેલું હોય, તે અન્ય સંભારે જેવું કહિ બને જ નહિં, અને જો એમ બને, તો દેવદાને અનુભવેલું હોય, તે પણ દાતને પણ સાંભરતું જોઈએ.

આત્મા કાણબંગુર છતાં પણ વિજ્ઞાન-સંતતિના સામર્થ્યથી પૂર્વવૃત્તાન્ત સંભારે છે, કેમકે કાણસંતાન હુમેશાં અવસ્થિત હોય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે એમ મરણવાથી પણ જ્ઞાનરૂપ સંતાનનો આગળના શરીરમાં સંક્રમ થવાથી ભવાન્તરમાં પડા તેનો સદ્ગ્રાવ સિદ્ધ થાય છે, અને સર્વ શરીરોથી વિજ્ઞાન-સંતાન અર્થાત્તરપણે સિદ્ધ થાય છે, તેથી અવિચિત્ર વિજ્ઞાનસંતાનાન્મક આત્મા શરીરથી સિત્ર છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૯૭૧-૧૯૭૨.

એ પ્રમાણે પરભવની અપેક્ષાએ સ્મરણથી આત્માનો અવિનાશ ભાવ જ્ઞાનબ્યો. હવે આ ભવની અપેક્ષાએ તેનો અવિનાશભાવ કહે છે. અથવા તો તે ક્ષણિકજ નથી, એમ જ્ઞાનવા કહે છે.

ન ય સબ્બહેવ ખરણિઓ નાર્ણ પુલ્લોવલછસરણાર્ણો ।

ખરણિઓ ન સરઙ્ગ ભૂર્ય જહ જમ્માણંતરવિનદ્રો ॥૧૬૭૩॥

અરણોઽપ્રેગતંધ્યણમેગનેણ ખરણિયં ચ વિણણાણ ।

સબ્બખરણિયવિણણાણં તસ્સાજુત્તં કદાચિદવિ ॥૧૬૭૪॥

જં સવિસયનિયં ચિય જમ્માણંતરહયં ચ તં કિહ ણુ ।

નાહિતિ સુબહુયવિણણાણવિસયખ્યણભંગદ્યાઈણિ ? ॥૧૬૭૫॥

પૂર્વ જીણેલ અર્થનું સ્મરણ થાય છે, તેથી જ્ઞાન સર્વથા ક્ષણિક નથી, કેમકે જો ક્ષણિક હોય તે ઉત્પત્ત થયા પછી તરત જ નાશ પામે છે, તેથી પૂર્વોપલબ્ધ અર્થનું સ્મરણ તેને થતું નથી. જો એક એટલે બીજા કાણની સહાય વિનાનું જ્ઞાન છે, તેને સર્વકાલનું ક્ષણિકવિજ્ઞાન થવું અથવા કહેવું તે સર્વથા અધ્યોગ્ય છે. કેમકે તે એક આલંબનવાળું છે અને એકાન્તે ક્ષણિક છે. વળી સ્વવિષ્ય નિયત અનું જે પ્રમાતાનું જ્ઞાન છે, તે ઉત્પત્ત થયા પછી તરત જ નાશ પામેલું હોય છે, તેથી વિવિધ વિષયક વિજ્ઞાના કાણબંગુરાદિ ધર્મો કેવી રીતે જીણી શકે ? ન જીણી શકે. ૧૯૭૩-૧૯૭૪-૧૯૭૫.

જ્ઞાન સર્વથા ક્ષણિક છે, એમ ન કહી શકાય, (કષ્ટચિત્ત ક્ષણિક કહેવાય) જ્ઞાન શા કારણથી ક્ષણિક નથી ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે પૂર્વ બાલ્યાકાલાદિમાં જીણેલ અર્થનું વૃદ્ધાવસ્થાદિ કાળમાં સ્મરણ થાય છે. તેથી જો જ્ઞાન એકાન્તે ક્ષણિક હોય, તો એ પ્રમાણે સ્મરણ ન થાય. જો એકાન્તે ક્ષણિક હોય છે, તે ઉત્પત્ત થયા પછી તરત નાશ પામે છે, તેથી તેને અતીત અર્થનું સ્મરણ નથી થતું, એ રીતે જ્ઞાનને ક્ષણિક માનવાથી સ્મરણનો સર્વથા અભાવ થાય.

“એકવિજ્ઞાનરંતરતથ: રાત્યા: એક વિજ્ઞાનસંતતિવાળા છુંબો છે” એ વાક્યથી ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધોનું એક-અસહાયવાળું જો જ્ઞાન, તે “સર્વમણિ વસ્તુ ક્ષણિક” સર્વ વસ્તુ ક્ષણિક છે, એ પ્રમાણે સર્વ વિષયને જ્ઞાનવાર કે જ્ઞાનાર કદિ પણ થઈ શકે નહિ, છતાં બૌદ્ધો સર્વ ક્ષણિકતાવાળું વિજ્ઞાન માને છે. તેઓ કહે છે કે “યત् સત् તત् સર્વી ક્ષણિકમ્” જે કંઈ વિદ્યમાન છે, તે સર્વ ક્ષણિક છે.” તથા ક્ષણિકા: સર્વસંસ્કરણા: સર્વ સંસ્કારો ક્ષણિક છે. આ પ્રમાણે ક્ષણિકતાગ્રાહી જ્ઞાન એકત્વમાં સંભવે નહિ. કેમકે જો ત્રિલુલાલર્ગત સર્વ પદ્ધતો સન્મુખ રહીને તેવું જ્ઞાન કોઈ ઉત્પત્ત કરે,

વળી ખેઅધ્ય રિષ્પથી વિજ્ઞાન છતાં પણ જો તે ઉત્સર્થ થયા બાદ તરતજ જ નાશ ન પામતું
કીય, તો સર્વ પદાર્થ સંબંધી કાણિકતા જાણી શકે, કારણ કે તે અવિનાશીપણેના અવસ્થાનીએ
સહેલું હોવાથી જુદા જુદા પદાર્થને ઉત્સર્થ થયા પછી તરતજ ઉપરમ (નાશ) પામતા જોઈને
“અમારા સિવાય અને અમારા સજીતિય સિવાય સર્વ વસ્તુ કાણિક જ છે” એમ જણાય. પરંતુ
“અમારા સિવાય અને અમારા સજીતિય સિવાય સર્વ વસ્તુ કાણિક જ છે” એમ જણાય. પરંતુ
એમ જણાતું નથી; કારણકે બૌદ્ધાનું શાન એકાંતે શાશ્વતાંસી છે, દીર્ઘકાળ પર્યત રહેનારું નથી,
એમ જણાતું નથી; કારણકે બૌદ્ધાનું શાન કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થઈ શકે. તથા જે
એકલે તેમને સર્વ વસ્તુગત કાણિકતાનું શાન કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થઈ શકે. તથા જે
દ્વારિધ્ય માત્રમાં નિયત અને ઉત્સર્થ થયા પછી તરતજ નાશ પામતારું પ્રમાતાનું વિજ્ઞાન છે,
દ્વારિધ્ય માત્રમાં નિયત અને ઉત્સર્થ થયા પછી તરતજ નાશ પામતારું વિજ્ઞાન છે,
તે અતિ ધ્યાન વિજ્ઞાન સંબંધી ખર્ચો જેવા કે કષણાંગ-નિરાત્મકપણું-સુખી-દુઃખી વિગેરે, એ અનેક
તે અતિ ધ્યાન વિજ્ઞાન સંબંધી ખર્ચો જેવા કે કષણાંગ-નિરાત્મકપણું-સુખી-દુઃખી વિગેરે, એ અનેક
ખર્ચોને કેવી રીતે જાણી શકે ? ન જ જાણી શકે માટે પ્રમાતાનું શાન અકાણિકજ માનવું જોઈએ.
માટે અને શાન એ ગુણ હોવાથી તેને અનુરૂપ ગુણી સિવાય તે બીજાનું સંબંધી હોઈ શકે નહિ. માટે
આત્મા શરીરથી જુદો છે. એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું. ૧૯૭૩-૧૯૭૪-૧૯૭૫.

गिरिहाल सम्भवं जड य मर्द सविसयाणुमाणावो ।

तं पि न जओऽण्माणं जुर्तं सत्ताइसिद्धीओ ॥१६७६॥

तत्त्वादेव वास्तवाद्यो सा यि ह वारित्त वास्तविण्ड्याणं ।

ઉત્તેન થાં પછી તરતજ નાશ પામ તન ન હટા શક. ૧૯૭૦ ૧૧
વાયુભૂતિ ! કાણિકવાદી કઢાચ એમ કહેવા માગે કે એકાલેખનવાળું અને કાણિક છતાં પણ
સ્વ રે વિષયની કાણિકતાની અનુમાનથી પ્રમાતાનું જ્ઞાન સર્વ વસ્તુગતની કાણિકતા જાણી શકે
છે; કારણકે એમ “મારો વિષય કાણિક છે. અને હું કાણિક છું.” એ પ્રમાણે વિજ્ઞાનની સમાનતાથી
બીજા વિજ્ઞાનો અને વિષયની સમાનતાથી બીજા સર્વ વિષયો પણ કાણિક છે. આ રીતે સ્વ અને
વિષયોના અનુમાનથી સર્વ વસ્તુસમૂહની કાણિકતા વિગેરે ગ્રહણ થાય છે. તેઓનું એ ડથન પણ
યુક્ત નથી, કારણ કે એ સ્વ-વિષયાનુમાન, અન્ય વિજ્ઞાનો અને અન્ય વિષયોની સત્તાદિની

પ્રસિદ્ધિમાં જ ઘરી શકે, અન્યથા ન ઘરી શકે, કારણકે છે સત્તારૂપે જ અપ્રતીત હોય એવા શબ્દાદિમાં કૃતકન્યાદિ હંતુઓ વડે અનિત્યતાદિ પર્મા કોણ સાધે ?, તેમ અહીં પણ સત્તારૂપે જ અપ્રસિદ્ધ એવા ધર્મીમાં ક્ષણિકતાદિ ધર્મ કેવી રીતે સધારે ?, વળી એકાલંબનવાળું જે ક્ષણિક વિજ્ઞાન તે આ પ્રમાણે આહી શકે પણ નહિ કે અન્ય જ્ઞાનો છે, અને તેના વિષયો છે, વળી તે જ્ઞાનો અને વિષયોના સ્વવિષ્યજ્ઞાનોત્પાદક વગેરે ધર્મ છે, અને જો એ પ્રમાણે જ્ઞાન ન થાય, તો એ સર્વંમાં ક્ષણિકતા કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે ? કારણ કે જેમાં જેમાં એ ક્ષણિકતા ધર્મ સિદ્ધ કરવાનો છે, તે તે ધર્મની જ પ્રસિદ્ધિ નથી.

વળી તેઓ કઢી એમ કહે કે સ્વવિષ્યાનુમાનથીજ બીજા વિજ્ઞાનાદિની સત્તા વગેરે સિદ્ધ થઈ શકે, જેમકે - હું છું, તેમ અન્ય જ્ઞાનો પણ છે, તથા એમ મારો વિષય છે તેમ બીજા જ્ઞાનના વિષયો પણ છે, વળી જેમ - હું અને મારો વિષય ક્ષણિક છીએ તેમ અન્ય જ્ઞાનો અને અન્ય જ્ઞાનના વિષયો પણ ક્ષણિક છે, એ પ્રમાણે સર્વની જ્ઞાન અને ક્ષણિકતા સ્વવિષ્યાનુમાનથી સિદ્ધ થશે.

તેઓનું એ કથન પણ સર્વથા અધોગ્ય છે, કારણ કે સર્વ ક્ષણિકતા આહુક જ્ઞાન કણ વિનાશી હોવાયી, ઉત્પન્ન થયા પછી “હું મરેલા જેવો છું અને ક્ષણિક છું” એમ પોતાને પણ જાણી શકતું નથી, તો પછી અન્ય જ્ઞાનો છે, અને તેના વિષયો છે, એ પ્રમાણેનું જ્ઞાન તો તેને ક્યાંથી જ થાય ?, અને વળી એવું ક્ષણવિનાશી જ્ઞાન પોતાના વિષય માત્રની પણ ક્ષણિકતા નથી જાણતું. કેમકે તેમના મતે તે જ્ઞાન અને વિષય બસેનો સમાનકાળમાં જ નાશ થાય છે. જો કઢી તે જ્ઞાન પોતાના વિષયને નાશ પામતો જોઈને, તદ્ગત ક્ષણિકતાનો નિશ્ચય કરીને, પછી કાલાન્તરે પોતે નાશ પામે, તો તેને સ્વવિષ્યગત ક્ષણિકતાનો બોધ થાય, પણ એમ તેઓ માનતા નથી. તેઓ તો જ્ઞાન અને વિષય પોત-પોતાનો ક્ષણ ઉત્પન્ન કરીને સમકાળે જ નાશ પામે છે, એમ માને છે. વળી બૌધ્ધો સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષથી ક્ષણિકતા નથી માનતા, પણ અનુમાનથી માને છે.

એ સિવાય તેઓ એમ કહેવા માંગે કે પૂર્વ પૂર્વ વિજ્ઞાનકણોમાં એવા પ્રકારની વાસના ઉત્પન્ન કરે છે, કે જે વાસના વડે - એકાલંબનવાળું ક્ષણિક વિજ્ઞાન, બીજાં જ્ઞાનો અને તેમના વિષયોના સત્તા-ક્ષણિકતા વગેરે ધર્મ જાણે છે, આથી સર્વ ક્ષણિક છે એવું જ્ઞાન માનવામાં અમારે કોઈ વિરોધ નહીં આવે.

તેઓનું એ કથન પણ અધોગ્ય છે, કારણ કે એ વાસના પણ વાસક અને વાસનીય બંને વિદ્યમાનનો સંયોગ હોય, તોજ ઘરી શકે, પણ ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ નાશ પામે તે જ ઘરી શકે. જો વાસક અને વાસના સંયોગવડે બંનેનું અવસ્થાન માનવમાં આવે, તો ક્ષણિકતા ન ટકી શકે, અને વળી એ વાસના પણ ક્ષણિક છે કે અક્ષણિક છે ? જો તે ક્ષણિક હોય, તો તેનાથી સર્વ ક્ષણિકતાનું જ્ઞાન કેવી રીતે થાય ? અને અક્ષણિક હોય, તો ‘સર્વ ક્ષણિક છે’ એવી તમારી પ્રતિજ્ઞાની હાનિ થાય. એ રીતે બૌધ્ધોનો ક્ષણિકવાદ કોઈ પણ રીતે ધુક્કિત-સંગત નથી. ૧૯૭૬-૧૯૭૭.

હવે સ્વપ્ન જતાવીને ઉપસ્થિત કરે છો :-

ब्रह्मिष्ठापाप्यभवो ज्ञावमणेगत्ययाऽहवेगस्त् ।

विष्णुपाणवस्था या पदच्चवित्तीविधात्री वा १२६७८॥

द्विषांसे द्वोऽपा इत्यादयो परमजीति ।

विष्णाणाणस्त्रणविष्णा स दासा इत्पादया ॥१८॥
न उ द्विय-संभुव्य-च्च विष्णाणाणमयमिम जीवमिम ॥१९॥

ਅਤ ਵਿਚਿਨੀ ਪਾਸ ਆਂਖ ਬੁਝ ਸੁਭ ਜਾਂਦੇ ਧਿੱਤ ਰਥਾਂ ।

तरस्य विचक्षणविरणक्षम्याप्तिसमग्राः ॥१८॥
समीपापि स क्षालंतरविहीनि य मद्विहाणादे ॥१९॥

ਇੱਕੋ ਸੰਤਾਪੋ ਸਿੰ ਸੁਭਾਬਹਣਪਰਿਸੰਖਣੇ ਜੋ ਚ ।

तेवलमटिये क्षेत्रलभावेणाणंतमविगच्च ॥१६४॥

केवलमुद्दिय कवलभावणाणतमावगच्च ॥८५८॥
 धृष्टा विशाननी उत्पत्ति, एकी साथे अनेक अर्थने ग्रहण करवापणु, एक विश्वानने एकी
 साथे सर्व अर्थनु ग्रहण करवापणु, विशाननी अवस्था, अने प्रतीत्यवृत्तिनो विधात उत्पादि दोषों
 काहिनाशी ज्ञान मानवाथी थाय छ; परंतु उत्पाद-व्यय ने पुरुष रूप विशानवाणों आत्मा
 मानवाथी भे दोषो नथी थता. तेवा आत्माने विचित्र प्रकारना कायोपशमथी थयेला विविध
 प्रकारना काषिक अने कालान्तर पर्यंत रहेनारा भतिशानना भेदो थाय छ. ए भेदोनो सामान्य
 प्रकारना काषिक अने कालान्तर पर्यंत रहेनारा भतिशानना भेदो थाय छ, ते
 ज्ञान भाव संतान नित्य होय छ, अने सर्व आवस्थानो काय थवाथी केवणज्ञान थाय छ, ते

નીચે મજબુતકાળ સુધી જાદુરાણ હોય.

કણિકવાદીએ ક્રિયુવનમાં રહેલ સર્વ અથ જાળવા માટે ઓક્ટોસાથે ઘણા શાનોની ઉત્પત્તિ ભાનવી જોઈએ અને એ શાનના આશ્રયભૂત ને અર્થને, સુરજુ કરનાર આત્માને અવસ્થિત ભાનવો ભાનવી જોઈએ અને એ શાનના આશ્રયભૂત ને અર્થને, સુરજુ કરનાર આત્માને અવસ્થિત ભાનવો જોઈએ. એમ ન ભાનવામાં આવે, તો “જે છે, તે કણિક છે, સર્વ સંસકારો કણિક છે, સર્વે ભાવો જોઈએ. એમ ન ભાનવામાં આવે, તો સ્વરૂપાદિ વિજાન ઉત્પત્ત ન થાય, અને જો એ પ્રમાણો ઘણા શાનાં નિરાલ્ફ છે.” ઉત્પાદિ સર્વ કણિકતાદિ વિજાન ઉત્પત્ત ન થાય, અને જો એ પ્રમાણો ઘણા શાનાં નિરાલ્ફ છે.

વિજ્ઞાનની દીર્ઘકાળપર્યત અવસ્થા માનવી પડે, કે જે અવસ્થાથી વિજ્ઞાન ઉમેદા અવસ્થા
રહીને અન્ય અન્ય વસ્તુની નશરતા (નાશપણું) ઓઈને તે સર્વની ભાગિકતા જાણો પડા આ રીતે
માનવાથી ભાગ વિજ્ઞાનદ્વારા નામાલારથી આત્મા જ માનેલો ગણાય.

ઉપરોક્ત બધુ વિજ્ઞાનોત્પત્તિ વિગેરે ન માનવામાં આવે, તો પ્રતીત્યવિધાત નામનો હોય પ્રામ થાય. અહીં આ રહસ્ય જાણવું કે જે કારણની અપેક્ષાએ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય, પરંતુ કાર્ય અવસ્થામાં કારણનો અન્યાય (સંબંધ) ન હોય, તેને બીજો પ્રતીત્યવૃત્તિ કહે છે. હવે આ પ્રમાણે પ્રતીત્યવૃત્તિ બીજો માને, તો અતીતાર્થનું સ્મરણ વિગેરે સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય. અને જો અતીત

અનેક સંકેતાદિ જ્ઞાનના આશ્રયવાળો આત્મા તે તે વિજ્ઞાનરૂપે પરિજ્ઞામથી અન્વયી છે, એમ માને તો પ્રતીત્યવૃત્તિના વિધાત થાય, કારણ કે એમ માનવામાં આત્માને અન્વયી માનવો પડે છે.

એ પ્રમાણે સાધાવિનાશી વિજ્ઞાન માનવાથી અનેક દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જો ઉત્પાદવ્યય અને પ્રુવ એવો વિજ્ઞાનમય આત્મા માનવામાં આવે, તો એ દોષો પ્રાપ્ત નથાય, એટલે કે કથંચિત્ દવ્યરૂપે સ્થિત, કથંચિત્ ઉત્તર-નવીન પર્યાપ્તરૂપે ઉત્પત્ત, અને કથંચિત્ પૂર્વ પર્યાપ્તરૂપે વિનષ્ટ એવા વિજ્ઞાનરૂપે આત્માને માને, તો ઉપર કહેલા દોષો ન થાય આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે ઉત્પાદવ્યય અને પ્રુવચુણયુક્ત એવો આત્મા શરીરથી જૂદી છે - એમ માનવું જોઈએ. કારણ કે પથોક્લિનસ્વરૂપવાળા આત્માને, વિચિત્રપ્રકારના મતિજ્ઞાનાવરણના કથોપશમથી થયેલા વિવિધ પ્રકારના મતિજ્ઞાના ભેદો ઘટે છે, તે આત્મા પર્યાપ્તરૂપે કણિક અને દવ્યરૂપે નિત્ય હોવાથી કાલાનર અવસ્થાથી થાય છે. ઉપલક્ષ્યથી શુત-અવધિ-અને મન: પર્યવ્શાનાવરણના વિચિત્ર કથોપશમથી મનુષ્માને વિવિધ પ્રકારના શુત-અવધિ અને મન:પર્યવ્શાન પણ આત્માને થાય છે. તથા કેવળજ્ઞાન પોતાના આવરણનો સર્વથા કથ થવાથી થાય છે. મતિજ્ઞાનાદિના ભેદોનો સામાન્યથી જ્ઞાનરૂપ સંતાન હંમેશા અવિચિન હોય છે, અને કેવળજ્ઞાન જે માટે ભેદ રહિત હયું છે, તેથી તે તો સર્વથા સ્વભાવરણનો કથ થવાથી અનંતકાલસ્થાયી થાય છે. આ શાન કેવળામાં અનંતકાળ પર્યત અવસ્થાથી અને અનન્ય અથ્યને વિષય કરનાર હોવાથી અનન્ય છે. ૧૯૭૫-૧૯૮૦-૧૯૮૧.

મુના: વાયુભૂતિ ભગવાનને પૂછે છે અને ભગવાન તેનો ઉત્તર આપે છે -

સો જડ દેહાદનો તો પવિસંતો વ નીસરંતો વા ।

કીસ ન દીસડ, ગોયમ ! દુવિહાડણુબલછ્છિઓ સા ય ॥૩૬૮૨॥

અરાઓ ગ્રસંગરસ વ સાઓડવિ દૂરાડુભાવત્તોડભિહિયા ।

સુહુમા-ઇમુતત્તણાઓ કમ્માણુગયરસ જીવરસ ॥૩૬૮૩॥

જો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, તો તે શરીરમાં પ્રવેશ કરતો અથવા નીકળતો કેમ નથી જાણાતો ? હે ગૌતમ ! અનુપલભિય બે પ્રકારે છે. એક તો ખરશુંગની જોમ અવિદ્યમાન પદાર્થની અને બીજી દૂર આદિ ભાવથી વિદ્યમાન પદાર્થની. તેમાં સૂક્મ કમતુગત અમૂર્ત એવા જીવની અનુપલભિય છે, તે વિદ્યમાન પદાર્થની છે. પણ અવિદ્યમાનની નથી. ૧૯૮૨-૧૯૮૩.

વાયુભૂતિ :- જો આત્મા શરીરથી ભિન્ન હોય, તો કેમ ઘટાડિમાં જોઈ પણી વગેરે પેસતું નીકળતું જણાય છે, તેમ તે આત્મા પણ શરીરમાં પેસતો-નીકળતો કેમ નથી જાણાતો ?

ભગવન્ત :- ગૌતમ ! પદાર્થ નહીં જણાવવામાં અનુપલભિય કારણ છે, પણ તે અનુપલભિય બે પ્રકારે છે, એક તો અવિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલભિય અનુપલભિય અને બીજી વિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલભિય, તેમાં અશશુંગ-ખરશુંગ-વંધ્યાપુત્ર વગેરે નથી જાણાતા, તે અવિદ્યમાનપદાર્થની અનુપલભિય કહેવાય, અને સ્વર્ગ-નરક વગેરે જે ભાવો દૂર હોવાથી નથી જાણાતા, તે વિદ્યમાન પદાર્થની અનુપલભિય કહેવાય.

આ અનુપલભિંબ એકવીસ પ્રકારે છે :- ૧ અતિ દૂર હોવાથી, ૨ અતિ નજીક હોવાથી, ૩ અતિ સૂક્ષ્મપણાથી, ૪ મનની અનવસ્થાથી, ૫ ઈન્ડ્રિયની અપટુતાથી, ૬ મતિની મંદતાથી, ૭ અશક્યપણાથી, ૮ આવરણાથી, ૯ પરામ્બરાથી, ૧૦ સમાનતાથી, ૧૧ અનુપરોગથી, ૧૨ ઉપાયના અભાવથી, ૧૩ વિસ્મરણાથી, ૧૪ ખોટા ઉપદેશાથી, ૧૫ મોહમ્મદાનથી, ૧૬ વિદર્શનથી, ૧૭ તિકારથી, ૧૮ ડિયાના અભાવથી, ૧૯ શાશ્વત નહિ સંભળવાથી, ૨૦ કાળની દીર્ઘતાથી, અને ૨૧ સ્વભાવ વિપ્રકર્ષથી, જેમને -

૧ સ્વર્ગ-નરકાદિ પદાર્� અતિ દૂર હોવાથી નથી જણાતા. ૨ (પોતાની) આંખનો મેલ પંપણો વગેરે અતિ નજીક હોવાથી નથી જણાતા. ૩ પરમાણુ વગેરે અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતા. ૪ મનની અનવસ્થાથી (અનુપરોગ) શબ્દ વગેરે હોય છતાં ન જણાય. ૫ ઈન્ડ્રિયની અપટુતાથી કંઈક બહેરા હોય એવા મનુષ્યને ન સંભળાય. ૬ મતિમંદતાથી-શાશ્વતના સૂક્ષ્મ અથનો ખોષ ન થાય. ૭ કાન-મસ્લેક-પીઠ વિગેરે અશક્યપણાથી ન જોઈ શકાય. ૮ લાંખો પર હાથ મુક્કવાથી અથવા સાદી ભીત વિગેરેના આવરણાથી હાથ વગેરે પણ ન જણાય. ૯ શૂર્યના તેજભાં પરામ્બર પામેલ તારાઓ વગેરે ન જણાય. ૧૦ મગ-અડહ આદિ પોતાની અમાન આતિની વસ્તુના ફગલામાં પડવાથી સમાનતાથી ન જણાય. ૧૧ ઉદ્ધી ગયેલા મનુષ્યને જેમ એથાનીનો સ્પર્શ નથી જણાતો તેમ હરકોઈ વિષય અનુપરોગથી ન જણાય. ૧૨ ગાય-બેસ આદિના દૂર્ઘટના પ્રમાણ જીવાનાની ઈચ્છાવાળો, જેમ શુંગ આદિથી તેનું પ્રમાણ ન જોઈ શકે, કારણ કે તે જીવાનાનો તે ઉપાય નથી અથવા આકાશનું ભાપ ન જોઈ શકાય, કારણ કે તેવો ઉપાય નથી. ૧૩ વિસ્મૃતિથી-ભૂલી જવાથી. ૧૪ પ્રતિરૂપ કરીને બનાવેલા સોનાને હ્યાઈથી-ખોટા ઉપદેશથી ન જોઈ શકાય. ૧૫ મોહ-મજાનથી જીવાદિ પદાર્થ ન જોઈ શકાય. ૧૬ સર્વધા અંધ હોય એવાને રૂપી પદાર્થ ન જણાય. ૧૭. પૂર્વ અનેકવાર જીવોલ હોય છતાં વૃદ્ધાવસ્થાદિના વિકારથી ન જોઈ શકાય. ૧૮ વૃદ્ધનાં મૂળ વિગેરે પૂઢ્યી ખોદવા વગેરેની ડિયાના અભાવથી ન જણાય. ૧૯ શાશ્વત શ્રવણના અભાવથી તેનો અર્થ ન સમજાય. ૨૦ ભૂત-અવિષ્યકાળાની દીર્ઘતા-દૂર્ઘટાથી અભિમદેવ-પદ્ધનાભ વિગેરે ન જણાય. ૨૧ આકાશ અને પિશાય વગેરેનો સ્વભાવ વિપ્રકર્પ (વિભિન્ન) હોવાથી ન જણાય.

આ પ્રમાણો વિવધમાન પદાર્થની એકવીસ પ્રકારે અનુપલભિંબ થાય છે. એટલે કે પદાર્થ છતાં પણ એકવીસ પ્રકારના કારણાથી નથી જણાતો. અહીં કર્માનુગત સંસારીણવ વસ્તુના આકાશની પેટ અમૃત છે. અને કાર્મણા શરીર (કર્મ-પરમાણુનો સમુદ્ધાય વિકાર) છે, તે પણ પરમાણુની જેમ સૂક્ષ્મ છે, તેથી વિવધમાન છે, તો પણ નથી જણાતા. પણ અરશુંગની જેમ અવિધમાન છે, તેથી નથી જણાતા એમ નહીં. કારણ કે અનુમાનથી તેની સત્તા સિદ્ધ કરેલ છે. ૧૬૮૨-૧૬૮૩.

હવે વેદોક્ત વચ્ચનથી આત્મા શરીરથી જુદો છે એમ સિદ્ધ કરે છે :-

દેહા�ણો વ જિએ જમગિહોત્તાઙું સગ્રામકામરસ ।

વૈયવિહિયં વિહણાઙું દાણાઙું કલે ચ લોયમિં ||૧૬૮૪||

વિજાનધારણાદુણ વૈદ્યપદાર્થાં જમત્યમવિદંતાં ।
દેહાણણાં મન્નસિ તાર્થાં ચ પદાણમયમત્થાં ॥૧૬૮૫॥

(૧૫૬) છિન્નમિમ સંસયમિમ જિણેણ જરામરણવિપ્પમુક્કેણ ।

સો સમણો પવડું પંચહિં સહ ખંડિયસએહિં ॥૧૬૮૬॥૬૦૯॥૧૪૭॥

આત્માને શરીરથી અભિજ્ઞત માનવાથી, સ્વર્ગની ઉચ્છાવાળાને જે અભિજ્ઞતાદિ કરવાનું વેદમાં કહ્યું છે, તેથી અને લોકમાં દાનાદિનું ફળ કહ્યું છે તેનો નાશ થાય. વળી “વિજાનધનાદિ” વેદનાં પદોનો અર્થ તું જ્ઞાનનો ન હોવાથી આત્માને શરીરથી અભિજ્ઞત માને છે. પણ તે વેદનાં પદોનો અર્થ આ પ્રમાણો છે. એ પ્રમાણો જરા અને ભરણથી મૂક્ષાંજેલા શ્રી કિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પણ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૬૮૪-૧૬૮૫-૧૬૮૬.

વળી હે ગૌતમ ! આત્મા શરીરથી અભિજ્ઞત હોય, એટલે શરીર એ જ આત્મા હોય, તો સ્વર્ગની ઉચ્છાવાળાને અભિજ્ઞતાદિ અનુભાવ કરવું-એમ જે વેદમાં કહ્યું છે, તેનો વિધાત (નાશ) થાય; કારણ કે શરીર તો અભિજ્ઞતે બાળીને અહીં જ ભર્મ કરાય છે, એટલે પછી જીવના અભાવે કોને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય ? તેમજ તે શરીરવડે કરેલ દાનાદિનું ફળ પણ કોને થાય ? તથા “વિજાનધનાદિ” વેદનાં પદો પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થવાળા સાંભળીને તને આ સંશય થયો છે. (આ સંબંધી ચચ્ચા પૂર્વે પ્રથમ ગણપત્રવાદમાં આવેલ છે, તાંથી જોઈ લેવી.) વિજાનધન છે નામ જેનું એવો આત્મા ભૂતોથી અતિરિક્ત-જીવો છે, એમ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો પણ તું જાણે છે, જેમ કે “સત્યન લભ્યસ્તપસા હોષ બ્રહ્મચર્યેણ નિત્ય જ્યોતિર્મયો વિશુદ્ધો યં પશ્યન્તિ ધીર યતય: સંયતાત્માન” એટલે કે સત્ય-તપ-અને બ્રહ્મચર્યથી આ જ્યોતિર્મય શાશ્વત આત્મા લભ્ય છે, તેને ધીર અને સંયમી યોગીઓ જોઈ શકે છે આ પ્રમાણો અનેક વેદવાક્યો ભૂતોથી અતિરિક્ત આત્મા છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે. માટે આત્મા શરીરથી જીવો છે. અને ચેતના એ આત્માનો ધર્મ છે, પણ ભૂતોનો ધર્મ નથી એમ અંગીકાર કર.

એ રીતે અનેક યુક્તિઓથી વાયુભૂતિના સંશયનો કૃપાનિષિ ભગવંતે છેદ કર્યો, એટલે તે વાયુભૂતિએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૬૮૪-૧૬૮૫-૧૬૮૬.

॥ નૃતીધો ગણપત્રવાદ: સમાજ: ॥

હવે ચોથા ગણપત્ર સંબંધી વક્તાન્યતા કરે છે-

(૧૫૭) તે પવડું સોડું વિયતુ આગચ્છર્ડ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણું વંદામિ વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૬૮૭॥૬૧૦॥૧૪૮॥

(૧૫૮) આભડું ય જિણેણ જાડ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણ ।

નામેણ ગોત્રેણ ય સલ્વણ્ણુસલ્વદરિસીણ ॥૩૬૮૮॥૬૧૧॥૧૪૯॥

(૧૫૯) કિ મળણે અત્યિથ ભૂયા ઉદાહુ નતિથ જિ સંસારો તુજ્જા ।

વૈચયપદ્યાગય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થા ॥૩૬૮૦॥૩૬૯૦॥

તે વાયુભૂતિએ દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને વ્યક્તનામા દ્વિજોપાધ્યાય ભગવન્ત પાસે આવયા નીછે છે, અને વિચારે છે કે 'હું ત્યાં જઈશ, તેમને વાંદીશ, અને વાંદીને તેમની સેવા કરીશ.' (તે ત્યાં ગયા એટલે) જન્મ-જરા અને મરણથી મૂકાયેલા સર્વશ-સર્વદશી શ્રી જિનેશ્વર ભગવન્તે તેમને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવ્યા; અને કશ્યું કે (હે વ્યક્ત !) પૃથ્વીઆદિ ભૂતો છે કે નહીં આવો સંશય તને (વિરુદ્ધ વેદપદો સાંભળાવાચી) થયો છે; પણ તે વેદપદોનો અર્થ તું બરાબર નથી જાણતો. (તેથી એવો સંશય થયો છે.) ૧૬૮૭-૧૬૮૮-૧૬૮૯.

વાયુભૂતિએ ભગવન્ત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ જ્યારે વ્યક્ત નામના ઉપાધ્યાયે જાણ્યું, ત્યારે તેઓનું પણ અભિમાન ગળી ગયું, અને તે પણ વિચારવા લાગ્યા કે 'હવે હું પણ તે ભગવન્તની પાસે જાઉ, તેમને વંદના તથા સેવના કરીને મારો સંશય દૂર કરું.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે સમવસરણમાં આવ્યા, એટલે ભગવન્તે તેમને તેમના નામ અને ગોત્ર પૂર્વક બોલાવીને કશ્યું 'હે વ્યક્ત !' તને એવો સંશય છે, કે પૃથ્વી-અપુ-તેજ-વાયુ-અને આકાશ આ પાંચ ભૂતો છે કે નથી ? આવા પ્રકારનો સંશય, તને પરસ્પર વિરુદ્ધ વેદપદો સાંભળાવાચી થયો છે. તે વેદપદો આ પ્રમાણે છે. "સ્વાજોપમં વૈ સાકલમિત્વેષ બ્રહ્મવિધિર્જસા રિલેય;" એટલે આ સર્વ જગત સ્વપ્ર સમાન છે, માત્ર આ બ્રહ્મવિધિ-પરમાર્થ પ્રકાર તેજ જાણવા યોગ્ય છે. આ પદો ભૂતનો અપલાપ કરે છે. અને ઘારા પૃથ્વીની પૃથ્વી કેવી આપો કેવા આ વિગેરે પદો ભૂતોની ક્ષતા પ્રતિપાદન કરે છે. આ રીતે પરસ્પરવિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો સાંભળીને તને એવો સંશય થયો છે, પરંતુ ખરી રીતે તું એ વેદપદોનો અર્થ એ યુક્તિનું તાત્પર્ય નથી જાણતો, તેથીજ તું એવો સંશય કરે છે. એ પદોનો અર્થ તો હું કહું છું તે પ્રમાણે છે, અને તે તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ, ૧૬૮૭ બી ૧૬૮૯.

એ અર્થ સ્પષ્ટ કરવાને આધ્યકાર કરે છે કે -

ભૂએસુ તુજ્જા સેકા સુવિણય-માડોયમાડું હોજ્જ જિ ।

ન વિયારિઝિનાડું ભર્યાતિ જં સચ્ચહા જુન્નિ ॥૩૬૯૦॥

ભૂયાડુસેસયાઓ જીવાડુસુ કા કહન્નિ તે ચુઢી ।

તં સચ્ચસુણણસંકી મન્નસિ માયાંવમં લોય ॥૩૬૯૧॥

પૃથ્વી આદિ સર્વ ભૂતો સ્વપ્ર સમાન-માયા જેવા છે એમ તને ભૂતો વિષે સંશય છે, એ પ્રમાણે આધારભૂત ભૂતોના સંશયથી - તેના આધેયભૂત જીવાદિ પદાર્થોમાં સંશય હોય તેની તો વાતજ શી ? આ રીતે સર્વ લોકોને તું માયા જેવો ભાને છે, તેથી તું સર્વશૂન્યતાની શર્કાવાળો છે, પણ તારી એ ભાન્યતા વિચાર કરતાં સર્વથા યુક્તિ રહિત છે. ૧૬૯૦-૧૬૯૧.

હે આયુષ્માન્ વ્યક્ત ! તું એવું ભાને છે, કે જેમ કોઈ નિર્ધન પુરુષ સ્વપ્રમાં પોતાના ગૃહના અંગણામાં હાથી-ધોડાનો સમૂહ, સુવર્ણ રાશિ વિગેરે, નહીં હોવા છતાં જુએ છે, ઈન્દ્રજાળનાં

વિલાસ સમી માયામાં પણ અવિદ્યમાન એવા સુવર્ણ-મહિભાસિક્ય-મોતી-રજીતનાં વાસણો-ભગીચા-પુષ્પ-ફળ વિગેરે અવિદ્યમાન વસ્તુઓ દર્શિયોચર થાય છે; તેવી રીતે આ પૃથ્વી વળેં ભૂતો પણ આવેદ્યમાન છતાં જણાય છે, એટલે વસ્તુતાઃ તે પણ સ્વપ્ર અને ઈન્દ્રજાળમાં જોએલ વસ્તુઓ જેવાં જ છે. તારી આ માન્યતા સર્વથા પુક્ષિત રહેત છે. વળી જ્યારે ભૂતોમાં સંશય હોય, ત્યારે જીવાદિ પદાર્થમાં પણ સંશય હોવોજ જોઈએ, કારણ કે એ જીવાદિ પદાર્થો, પણ ભૂતના વિકાર સ્વરૂપ શરીરમાં અધિક્ષિત છે. આથી પૃથ્વી આદિ ભૂતો અને જીવાદિ પદાર્થો, તારસ અભિપ્રાયે અવિદ્યમાન છે. એટલે સર્વ શૂન્યતાની શંકાવાળો તું આજા વિશ્વને માયા સરળું તેમજ સ્વપ્ર અને ઈન્દ્રજાળ જેવું માને છે. ૧૯૮૦-૧૯૮૧.

સર્વ શૂન્ય છે, તે સંબંધમાં અનેક પુક્ષિતઓ કહે છે.

જહ કિર ન સસો પરઊં નોભયાંઓ ણાયિ અન્નઊં સિદ્ધી ।
ભાવાળમબેકખાંઓ વિદ્યત ! જહ દીહ-હરસાળાં ॥૧૬૧૨॥

અતિધિલ-ઘડગાળેગયા વ સચ્ચેગયાઇદોસાંઓ ।
સચ્ચેદણમિલપ્પા વા સુણણ વા સચ્ચાહાભાવા ॥૧૬૧૩॥

જાયા-કાંજાંઓ-ભયાંઓ ન જાયમાણાં ચ જાયએ જમ્હા ।
અણવત્થા-કભાવો ભયદોસાંઓ સુણણયા તમ્હા ॥૧૬૧૪॥

હેઉ-પચ્ચયસામગિં વીસુભાવેસુ નો વ જે કંજં ।
દીસડુ સામાગિમદ્ય રચ્ચાભાવે ન સામગ્ની ॥૧૬૧૫॥

પરભાગાદરિસણાંઓ સચ્ચારાભાગસુહુમયાંઓ ય ।
ઉમયાણુબલભાંઓ સચ્ચાણુબલલિંદાંઓ સુણણ ॥૧૬૧૬॥

હે વ્યક્ત ! જેમ સ્વર્થી, પરથી-ઉલ્લયથી અને અન્યથી દુસ્વ-દીર્ઘની-સિદ્ધિ નથી; તેમ પદાર્થોની પણ એ સ્વાદિ અપેક્ષાઓથી સિદ્ધિ નથી. વળી અસ્તિત્વ અને ઘટ, એ બનેની એકતા છે, કે અનેકતા છે ? એ ઉભયમાંથી કોઈ પણ રીતે માનતાં-સર્વની એકતા આદિ દીધો, સર્વ ભાવો, અનભિલાસ્ય, અને સર્વ પદાર્થોની સર્વથા શૂન્યતા પ્રાપ્ત થશે. ઉત્પત્ત થયેલું, નહિ ઉત્પત્ત થયેલું, અને ઉભય સ્વરૂપવાણું, ઉત્પત્ત થતું હોય, તે ઉત્પત્ત થતું નથી; કારણ કે એથી અનવસ્થા, અને અભાવ, એ ઉભય દીધ થાય છે, માટે સર્વ શૂન્યતા જ પોત્ય છે. તથા હેતુ-પ્રત્યપરૂપ સામગ્રીની જુદી જુદી અવસ્થામાં કાર્ય નથી જણાતું, પણ સંભૂર્ણ-સામગ્રીમાં જ જણાય છે અને સર્વ અભાવમાં સામગ્રી નથી હોતી. તેમજ પાછળનો ભાગ જણાતો નથી અને આગળનો ભાગ અનિ સૂક્ષ્મ છે, આથી ઉભયનો અનુપલંબ ધવાથી સર્વનો અનુપલંબ થાય છે, માટે સર્વ શૂન્યતા જ ઉચ્ચિત છે. ૧૯૮૨ થી ૧૯૮૬.

હે આસત્રકલ્યાણી વ્યક્ત ! તું જે સર્વ શૂન્યતા માને છે, તેમાં તું-આ પ્રમાણે પુક્ષિતાં ઘેજે છે, કે કાર્ય-કારણભાવ પરસ્પર સાપેક્ષ છે, માટે પોતાથી, પરથી, ઉભયથી, કે એ સિવાય

અન્યથી પડા પદાર્થની સિદ્ધિ નથી થતી. કારણ કે જે કોઈ પદાર્થનો સમુદ્દર છે, તે સર્વ કાર્યરૂપ અથવા કારણરૂપ હોય જોઈએ, તેથી જે કાર્ય હોય, તે કારણવડે કરાય છે, એટલે તેનો કાર્યત્વ વ્યવહાર કારણને આધીન હોય છે, પરંતુ કાર્યનું કાર્યપણું તે સ્વભાવથી સિદ્ધ નથી; એ જ પ્રમાણે કારણ કાર્ય કરે છે, તેથી તેનો કારણત્વવ્યવહાર કાર્યને આધીન છે, પડા તેનું કારણપણું કંઈ સ્વતઃ સિદ્ધ નથી. આ રીતે જે સ્વતઃ (પોતાથી) સિદ્ધ નથી, તે ખરવિશાળની જેમ પરતઃ (બીજાથી) પણ સિદ્ધ નથી, અને તેથી કાર્ય-કારણાદિભાવ પોતાથી કે પરથી વિદ્યમાન નથી. સ્વ-પર ઉભયથી કાર્યાદિ ભાવની સિદ્ધિ માનવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે પૂર્વોક્ત પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે સિદ્ધ નથી, તો પછી તેના સમુદ્દરમાં ઉભયથી તો સિદ્ધિ કર્યાથી જ થાય ? જેમ રેતીના જુદા જુદા કષ્ટીયામાં તેલનો અભાવ હોવાથી, રેતીના કષાના સમુદ્દરમાં પણ તેલની ઉત્પત્તિ નથી હોતી, તેમ ત્યાં પણ સમજવું.

વળી જે ઉભય પક્ષથી કાર્યાદિભાવની સિદ્ધિ માનવામાં આવે, તો ઈતિહાસ આશ્રયદોપ આવે; કારણ કે જ્યાં સુધી કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય, જ્યાં સુધી ફરજાની સિદ્ધિ ન થાય અને જ્યાં સુધી કારણની સિદ્ધિ ન થાય, ત્યાં સુધી કાર્યની સિદ્ધિ પણ ન થાય. માટે ઉભય પક્ષથી પણ કાર્યાદિ ભાવની સિદ્ધિ નથી ધતી. તેમજ આ ઉભય પક્ષ સિવાય અન્યથી પણ સિદ્ધિ નથી થતી. કેમકે સ્વ-પર-અને ઉભય સિવાય અન્ય વસ્તુનો અભાવ હોવાથી આવોની સિદ્ધિ નિર્હેતુક થાય.

ઉદાહરણ નરીકે જેમ પ્રદેશીની (અંગુઠા પાસેની) આંગળી અંગુઠાએ દીર્ઘ-લાંબી જુલ્દાય છે, અને મધ્ય આંગળીની અપેક્ષાએ છૂસ્ય-ટુંકી જુલ્દાય છે, વસ્તુતઃ એ આંગળી સ્વતઃ હસ્ત કે દીર્ઘ નથી. સ્વતઃ હસ્તદીર્ઘ ન હોવાથી, પરતઃ ઉભયતઃ-અને અન્યતા પડા તેની હસ્ત કે દીર્ઘપણાંની સિદ્ધિ થતી નથી. એટલે સર્વશૂન્યતા માનવી જ યોગ્ય છે. કારણ કે પદાર્થની વિદ્યમાનતા જ સંભવિત નથી. જેમકે અસ્તિત્વ અને ઘટ, એ ઉભયની એકતા છે, કે અનેકતા છે ? જો એકતા હોય, તો સર્વ પદાર્થની એકતાનો જ પ્રસંગ થશે, કેમકે જે જે છે, તે તે ઘટ છે, એમ અસ્તિત્વમાં ઘટનો પ્રવેશ થવાથી, સર્વને ઘટપણાની પ્રાતિ થશે, પણ પટાઈ જુદા પદાર્થ નથી કહેવાય; અથવા ઘટ, સર્વની અસ્તિત્વથી અભિન્ન હોવાને લીધે, ઘટ સર્વાંત્મક થશે. અથવા ઘટ ને જ અસ્તિત્વ છે, એમ કેવળ ઘટ માત્રમાં જ અસ્તિત્વનો સમાવેશ થવાથી માત્ર એક ઘટ જ અવશેષ રહેશે. અભાવને લીધે, ઘટ સિવાયના સર્વ પદાર્થનો અભાવ થવાથી માત્ર એક ઘટ જ અવશેષ રહેશે. અથવા એ ઘટનો અભાવ થશે, કેમકે અધિત્થી વ્યાવૃત (ઘટ સિવાયના પદાર્થી ભિન્ન) તે જ ઘટ કહેવાય છે, જ્યારે ઘટના પ્રતિપક્ષભૂત અઘટ (ઘટ સિવાયના પદાર્થ)નો જ અભાવ હોય ત્યારે કોની અપેક્ષાએ “ઘટ” છે, એમ કહેવાય ? ન જ કહેવાય, આથી સર્વ શૂન્યતા જ માનવી પુરુષ યુક્ત છે.

હવે બીજા વિકલ્પથી ઘટ અને અસ્તિત્વનું અન્યપણું અનેકતા માનીએ તો પડા ઘટ અસ્તિત્વ રહિત હોવાને લીધે ગણેડાના શીંગડાની જેમ અવિદ્યમાન છે, કેમકે જે વિદ્યમાન ભાવ હોય, તે અસ્તિત્વ રૂપે કહેવાય, અને એ અસ્તિત્વના આધારભૂત-ઘટ-પટાઈ પદાર્થ છે, તેમાં અસ્તિત્વથી ભિન્નતા હોવાને લીધે અસ્તિત્વનો પણ અભાવ જ થાય; કેમકે આધારથી તે આધેય અન્ય હોવાને

લીધે, આધાર વિના આધેય હોઈ થકે નહીં. આ રીતે અસિત્વની સાથે ઘટ-પટાહિની અન્યતા અને અનેકતાના વિકલ્પ વડે કહેલા ન્યાયથી સર્વની એકતા વિગેરે દીખો પ્રામ થાય, અથવા સર્વ પદાર્થ અનભિલાઘ થાય, અથવા સર્વથા શૂન્ય થાય, અથવા સર્વથા તેમનો અભાવ થાય.

વળી જે ગધેડાનાં શીંગડાની જેમ ઉત્પત્ત નથી થતું, તે અવશ્ય અવિદ્યમાન જ હોય છે, એટલે તે સંબંધી ચચા કરવી નિરથ્યક છે; અને લોકમાં જે ઉત્પત્ત (ઉત્પત્તિ પામતું) કહેવાય છે, તેની ઉત્પત્તિ પણ યુક્તિપૂર્વક વિચાર કરતાં ઘટતી નથી; જેમકે ઉત્પત્ત થયેલ હોય, તે પુનઃ ઉત્પત્ત થતું નથી, કેમકે ઉત્પત્ત થયેલા ઘટની જેમ તે ઉત્પત્ત થયેલું હોય છે, તેથી તેને ઉત્પત્ત થવાનું હોતું નથી અને જો ઉત્પત્ત થયેલું પણ પુનઃ ઉત્પત્ત થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો પુનઃ પુનઃ ઉત્પત્ત થવાથી અનવસ્થા દોષ પ્રામ થશે. અને બીજા વિકલ્પથી નહીં ઉત્પત્ત થયેલું ઉત્પત્ત થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો કંદિ પણ નહિ ઉત્પત્ત થયેલાં ગધેડાનાં શીંગડાં પણ ઉત્પત્ત થવાં જોઈએ, કેમકે અનુત્પત્તપણું તો એમાં પણ સરખું જ છે. હવે બીજા વિકલ્પથી ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત રૂપ હોય તે ઉત્પત્ત થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે પ્રત્યેકમાં કહેલા દીપો ઉભયમાં પણ આવે છે. વળી એ ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત ઉભય રૂપ વસ્તુ વિદ્યમાન છે, કે અવિદ્યમાન છે? જો વિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પત્ત થયેલું જ કહેવાય, પણ ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત ઉભયરૂપ ન કહેવાય, કેમકે એમાં ઉપર કહેલ દોષ આવે છે. અને જો એ ઉભયરૂપ વસ્તુ નથી, એમ કહેવામાં આવે, તો પણ તે ઉભયરૂપ વસ્તુ ન કહેવાય પણ અનુત્પત્ત જ કહેવાય, અને તેમાં પણ ઉપર કહેલ દોષ પ્રામ થાય છે.

ઉત્પત્ત થતું હોય તે ઉત્પત્ત થાય છે, એમ જો કહેવામાં આવે, તો તેમાં પણ ઉપરોક્ત વિકલ્પોથી એજ દોષ પ્રામ થશે, કેમકે એ ઉત્પત્ત થતી વસ્તુ વિદ્યમાન છે, કે અવિદ્યમાન છે? જો વિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પત્ત થયેલ જ છે, અને એ અવિદ્યમાન હોય, તો તે ઉત્પત્ત જ નથી થયેલ, આ ઉભય પક્ષમાં પણ ઉપર કહેલ દોષ જ આવે છે. આ રીતે અનવસ્થા વિગેરે દીખોની સંભાવનાથી પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી, એટલે જગતુની શૂન્યતા માનવી એજ ઢીક લાગે છે.

વળી ઉપાદાનકારણ અને નિમિત્તકારણરૂપ સામગ્રીની પૃથક અવસ્થામાં તે કાર્ય નથી જણાતું; પરંતુ સંપૂર્ણ સામગ્રીની અવસ્થામાં જણાય છે; આવી કાર્યનો સર્વથા અભાવજ ફોર્ય છે, અને સર્વના અભાવમાં સામગ્રીનો સદ્ગ્યાવ નથી હોતો એટલે તેમાં સર્વથા શૂન્યતાજ છે. તાત્પર્ય એ છે કે હેતુ અર્થત્ત ઉપાદાનકારણ અને પ્રત્યે અર્થાત્, નિમિત્ત કારણ સ્વજ્ઞન્ય અર્થને એક પછી એક કરે છે? કે મળીને કરે છે? એક પછી એક તો નથી કરતા, કેમકે તેમ જણાતું નથી, એટલે એકેકથી કાર્યનો અભાવ હોવાથી સામગ્રીમાં પણ કાર્યનો અભાવ જ હોય છે, જેમ રેતીના જુદા જુદા કણમાં તેલનો અભાવ હોવાથી તેના સમુદ્દરમાં પણ તેલ નથી હોતું, તેમ અહીં પણ જણાતું. આ રીતે સર્વ કાર્યની ઉત્પત્તિનો અભાવ હોવાથી સામગ્રીનો સદ્ગ્યાવ નથી રહેતો, અને અનુત્પત્ત સામગ્રીનો પણ સદ્ગ્યાવ નથી રહેતો એટલે જગતુની સર્વ શૂન્યતા જ પ્રામ થાય છે.

અને જે વસ્તુ અદર્શ હોય છે, તે વસ્તુ ગધેડાનાં શીંગડાની જેમ જણાતી ન હોવાથી અવિદ્યમાન જ હોય છે, એટલે તે સંબંધી ચર્ચા કરવી નકારી છે, અને ઘટ-પટ-સંભ-ભીત વિગેરે

દેશ્ય વસ્તુ છે, તે વસ્તુનો પાછળનો અને મધ્યનો ભાગ, આગળના ભાગથી અંતરિત-આવરિત હોવાથી જણાતા નથી, એટલે તે પણ અવિદ્યમાન છે. વળી આગળનો ભાગ અવયવવાળો હોવાથી, તે ભાગ પણ બીજા આગળના ભાગથી અંતરિત છે, એ ભાગ પણ વળી બીજા આગળના ભાગથી અંતરિત છે, એ પ્રમાણો છેક આગળનો ભાગ પરમાણુના પ્રતરૂપ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતા. આ પ્રમાણો ઉપરોક્ત ન્યાયે પાછળનો ભાગ અને સર્વની આગળનો ભાગ, એ ઉભય ભાગ જણાતા ન હોવાથી સર્વ વખ્તું સમૂહની ઉપલબ્ધિ નથી થતી, માટે સર્વ જગત શૂન્ય છે. ૧૬૮૫ થી ૧૬૯૯.

એ પ્રમાણો વ્યક્તતના હદ્યગત સંશયને પુંક્તિપૂર્વક બતાવીને શ્રીમાનુ મહાવીર દેવ તેના સંશયનો છેદ કરવા કહે છે કે -

મા કુરુ વિયત્ત ! સંસયમસ્ફુર્ભાવો જુતો ।

ખ્રકુરામ-ખરસિંગેસુ વ, જુતો સો થાણુ-પુરિસેસુ ॥૧૬૯૫॥

કો વા વિસેસહેઊ સબાભાવેઽધિ થાણુ-પુરિસેસુ ।

સંકા ન ખ્રપુષ્ટાઙ્સુ વિવજ્જાતો વા કહે ન ભવે ? ॥૧૬૯૬॥

પચ્ચવખ્રાઓડણુમાળાદાગમાઓ વા પરિલિંગ્રત્થાણ ।

સબ્બપ્પમાળણવિસયાભાવે કિહ સંસારો જુતો ? ॥૧૬૯૭॥

જં સંસયાદારો નાળાપજ્જયા તં ચ નેયસંબદ્ધે ।

સબ્બજ્ઞેયાભાવે ન સંસારો તેણ તે જુતો ॥૧૬૯૮॥

સંતિ ચ્ચિય તે ભાવા સંસયારો રોમ્મ ! થાણુ-પુરિસ વ ।

અહ દિંગુતમસિદ્ધં ભણણસિ નણુ સંસયાભાવો ॥૧૬૯૯॥

હે વ્યક્ત ! ભૂતોનો અભાવ માનીને સંશય ન કર. કેમકે તેનો અભાવ હોય તો આકાશપુરુષ અને ખરથૃંગની જેમ સંશય ન થાય, પણ અભાવનો જ નિશ્ચય થાય. જે વિદ્યમાન હોય તેનો જ સ્થાણુ અને પુરુષની જેમ સંશય થવો યોગ્ય છે. અથવા સર્વના અભાવમાં સર્વશૂન્યતામાં પણ સ્થાણુઅદિમાં સંશય થાય છે અને આકાશપુરુષાદિમાં નથી થતો, એમાં વિશેષ હેતુ ક્યો છે ? કેમકે વિશેષ હેતુના અભાવે તો સર્વત્ર સંશય થવો જોઈએ. અથવા નિયામકના અભાવે વિપર્યય થવો જોઈએ (આકાશપુરુષાદિમાં સંશય થાય, અને સ્થાણુઅદિમાં ન થાય એ વિપર્યય) વળી પ્રત્યક્ષ-અનુમાન-અને આગ્યમ પ્રમાણોથી જ્યારે પદાર્થોની પ્રસિદ્ધિ થાય, ત્યારે કોઈ કખત વસ્તુમાં સંશય થાય પણ જ્યારે સર્વ પ્રમાણ અને તેના વિધયનો અભાવ હોય, ત્યારે ક્યાંથી સંશય થાય ? કેમકે સંશય-વિપર્યય-અનધ્યવસાય-નિર્ધાર્ય-એ શાનના પયાંય છે, અને તે જૈપની સાથે સંબંધવાળા હોય છે, જ્યારે સર્વશૂન્યતા માનવામાં આવે, ત્યારે જૈપનો પણ અભાવ થાય છે. એટલે તારો ને સંશય પુંકત નથી. હે ક્ષીમ્ય ! (તને જેનો સંશય છે.) તે ભાવો વિદ્યમાન છે, કારણ કે તને તે સંબંધી સંશય થાય છે. જેનો સંશય થાય, તે વસ્તુ સ્થાણુ-પુરુષ આદિની જેમ વિદ્યમાન હોય છે. જે વસ્તુ આકાશપુરુષની જેમ અવિદ્યમાન હોય છે, તે વસ્તુમાં સંશય નથી થતો, આમાનું

સ્થાણું અને પુરુષનું દેખાત અસિદ્ધ માનતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે સ્થાણું-પુરુષાદિ સર્વ જીવને તું જામાન્યથી અવિદ્યમાન માને છે, એટલે સર્વ જીવોના અભાવમાં સંશાળનો પણ અભાવ જ થાય. ૧૯૯૩ થી ૧૯૦૯.

સ્વપ્રમાં તો પૂર્વ અદેખાદિ નિમિત્તથી સંદેહ થાય છે, તેથી સ્વપ્રના નિમિત્તો અને સ્વપ્ર એ બે વસ્તુની તિંડિ કરતાં કહે છે કે :-

સવ્વાભાવેઽવિ મई સંદેહો સુમિળણે ચ, નો તં ચ ।

જં સરળાઙ્ગનિમિત્તો સિમિળો ન ઉ સવ્વહાભાવો ॥૧૭૦૨॥

અણુભૂય-દિદ્ધ-ચિંતિય-સુય-પયઇવિયાર-દેવયા-દણૂયા ।

સિમિળણસ્ નિમિત્તાઙ્ પુરુણાં પાવ ચ નાભાવો ॥૧૭૦૩॥

વિણણાજમયતણાઓ ઘડદિપણાણાં વ સુમિળગાઓ ભાવો ।

અહચા વિહિયનિમિત્તો ઘડો ચ નેમિત્તિયત્તાઓ ॥૧૭૦૪॥

સ્વપ્રમાં (વસ્તુનો) સર્વથા અભાવ છતાં પણ સંદેહ થાય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે સ્મરણાદિના નિમિત્તથી તે થાય છે, પજા સર્વથા તેનો અભાવ નથી. પૂર્વાનુભવ, જોખેલું, ચિંતાલ, શ્રવણ, પ્રકૃતિ-વિકાર, દેવતા, સજ્જણ પ્રદેશ, પુન્ય અને પાપ એ સર્વ સ્વપ્રનાં નિમિત્તો છે, માટે સર્વથા તેનો અભાવ નથી. અથવા ઘટના જ્ઞાનની જેમ સ્વપ્ર વિજ્ઞાનમય હોવાથી ભાવરૂપ છે, અથવા કહેલા નિમિત્તથી તે ઘટની જેમ નિમિત્તવાળું છે, માટે તે આવરૂપ છે. ૧૭૦૨ થી ૧૭૦૪.

પ્રશ્ન :- 'સ્વપ્રમાં વસ્તુનો સર્વથા અભાવ છતાં પણ સંશય થાય છે. જેમ કે કોઈ નિર્ધિન પામર મનુષ્ય સ્વપ્રમાં પોતાના ગૃહના આંગણામાં આ હસ્તી છે, કે પર્વત છે ? આમ સંશય કરે છે, એમાં વસ્તુત : કંઈ નથી, છતાં પજા એવો સંશય થાય છે, તેમ અન્યત્ર પણ વસ્તુના અભાવમાં સંશય થઈ શકે.'

ઉત્તર :- સ્વપ્રમાં જે સંદેહ થાય છે, તે પૂર્વ જોખેલ અથવા અનુભવેલ કે અનુભવનું સ્મરણ એ આદિ નિમિત્તથી થાય છે, પજા સર્વથા વસ્તુના અભાવથી નથી થતો, જો સર્વથા વસ્તુના અભાવથી પજા સંશય-સંદેહ થતો હોય, તો છઢું ભૂત વિગેરે જે કદી પજા નથી હોતું તેમાં પજા સંદેહ થવો જોઈએ, કારણ ઉભય અભાવ સમાન છે.

વળી સ્વપ્ર નિમિત્ત સિવાય થતું નથી, સ્વપ્ર થવામાં અનેક નિમિત્તો છે, તેમાંના કંઠલાંક આ પ્રમાણો છે. સ્નાન-ભોજન-વિલેપન વગેરે પૂર્વ અનુભવેલ વસ્તુ સ્વપ્રમાં જણાય, તે સ્વપ્ર અનુભૂત નિમિત્તવાળું કહેવાય. હાથી-યોડા વગેરે પૂર્વ જોખેલ વસ્તુ સ્વપ્રમાં જણાય, તે દૃષ્ટાર્થ નિમિત્તવાળું સ્વપ્ર કહેવાય. સ્ત્રીની પ્રાણિ વગેરે જણાય, તે ચિન્તિતાર્થ નિમિત્તવાળું સ્વપ્ર કહેવાય. સ્વર્ગ-નરક વગેરે સાંભળેલી વસ્તુ જણાય, તે શુતાર્થ નિમિત્ત સ્વપ્ર કહેવાય વાયુ-પિત વગેરેથી ધર્મેલ પ્રકૃતિના વિકારથી સ્વપ્ર થાય, તે પ્રકૃતિસ્વપ્ર કહેવાય, વિકાર નિમિત અનુકૂળ અથવા

પ્રતિકૂળ હેવતાના નિમિત્તથી સ્વપ્ર થાય, તે ટેવનિમિત્ત સ્વપ્ર કહેવાય. જલવાળા પ્રદેશમાં જે સ્વપ્રાં વિશેષ જાણાય છે, તેમાં તે પ્રદેશ જલવાળો છે, ને નિમિત્ત છે, તથા ઈષ્ટ સ્વપ્ર અને અનિષ્ટ સ્વપ્ર થાય, તેમાં પુષ્ટ અને પાપ નિમિત્ત છે. વસ્તુ સ્વભાવથી આ રોતે સ્વપ્ર પણ ભાવસ્વરૂપ હોવાથી “સ્વપ્રની માઝક જગત શૂન્ય છે” એમ કેમ કહી શકાય? નજ કહી શકાય, કારણકે ઘરવિજ્ઞાનની જેમ સ્વપ્ર પડો વિજ્ઞાનમય હોવાથી ભાવસ્વરૂપ છે. અથવા ઘટની જેમ પૂર્વે કહેવા નિમિત્તથી ઉત્પત્ત થાય છે, ભારે તે ભાવ સ્વરૂપ છે. ૧૭૦૨-૧૭૦૩-૧૭૦૪.

સર્વશૂન્યતા માનવામાં આવે, તો સ્વપ્ર-અસ્વખ વિગેરે વ્યવહારનો અભાવ થાય, તે જતાવે છે.

સવ્યાભાવે ચ કઓ સિમિણડસિમિણો તિ સચ્ચમલિયંતિ ।

ગંધબ્બપુરં પાડલિપુત્રં તત્થોચયારોનિ ? ||૧૭૦૫||

કજ્જં તિ કારણં તિ ય સજ્જામિણં સાહણ તિ કત્ત તિ ।

ચક્તા વયણં વચ્ચે પરપચ્છોડયં સાપકચ્છોડયં ? ||૧૭૦૬||

કિં બેહ થિર-દવો-સિણ-ચલયા-ડલવિજ્ઞાણાઙ્ નિયથાઙ્ ।

સહાદાઓ ય ગેજ્જા સોત્તાઇયાઙ્ ગહણાઙ્ ? ||૧૭૦૭||

સમયા વિવજજાઓ વા સવ્યાગહણં વ કિં ન સુણણમિ ।

કિં સુણણા વ સમ્મ સાગહા કિં વ મિચ્છતં ? ||૧૭૦૮||

કિહ સ-પરો-ભયબુદ્ધી કહે ચ તેસિ પરોષ્પર સિદ્ધી ।

અહ પરમદ્દી ભણણઙ્ સ-પરમદ્વિસેસણં કત્તો ? ||૧૭૦૯||

સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આ સ્વખ છે, આ સ્વખન નથી, આ સત્ય છે, આ મિથ્યા છે, આ વાદળાના વિકારરૂપ ગંધર્વનગર છે, આ પાટલીપુત્ર નગર છે. આ તથ્ય છે, આ ઉપચારિક છે, આ કાય છે, આ કારણ છે, આ સાધ્ય છે, આ સાપન છે, આ કર્તા છે, આ વક્તા છે, આ વચન છે, આ વાચ્ય છે, આ સ્વપ્ન છે, આ પરપત્ર છે-ઈત્યાદિ વિશેષ ક્યાંથી થાય? વળી આ સિદ્ધર છે, આ દ્રવ છે, આ ઉધરા છે, આ ચપળ છે, આ અરૂપી છે, શબ્દાદિ ગ્રાન્થ છે, શ્રોત્રાદિ ગ્રાન્થક છે, દર્ગેરે નિયત સ્વરૂપ શાથી થાય? તથા સર્વ શૂન્યતામાં સર્વની સમાનતા, વિપર્ય, અને સર્વ અશ્રદ્ધા કેમ ન થાય? અથવા શૂન્યતાનું શાન સદ્ગ્રહ છે, કે મિથ્યાત્વ છે? તથા સ્વ-પર અને ઉભ્ય એવી બુદ્ધિ એવી રીતે થાય? તેમની પરસ્પર સિદ્ધિ એવી રીતે થાય? બીજાની બુદ્ધિથી એમની સિદ્ધિ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તો સ્વમતિ અને પરમતિ એવો તફાવત શાથી થાય? ૧૭૦૫ થી ૧૭૦૯.

હે વ્યક્ત! વસ્તુનો સર્વથા અભાવ માનીને સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આવે, તો વ્યવહારમાં અનેક પ્રકારની હાનિ થાય. જેમકે “આ સ્વખ છે, અને આ સ્વખ નથી, આ સત્ય છે, આ અસત્ય છે. આ મિથ્યા છે, આ ગંધર્વપુર છે અને આ પાટલીપુત્ર છે, આ ઉપચાર રહિત સાચો

સિદ્ધ છે, અને આ ઓપરારિક મનુષ્ય વિશેષ જે (માણવક) સિદ્ધ જેવો છે, વળી આ ઘટ-પટાઈ કાર્ય છે, અને આ મૂત્રિપણાદિ કારણ છે. આ અનિત્યતા વગેરે સાધ્ય છે, અને આ કૃતકપણું વગેરે સાધન છે. હુલ્લકાર આદિ ઘટ વગેરેના કર્તા છે, આ વક્તા છે, આ ત્રિઅવયવી-અથવા પંચાવયવી વયન છે. તથા આ શાષ્ટસમૂહનું આ વાચ્ય છે, આ સ્વપ્ન છે, આ પરપ્રક છે - ઈત્યાદિ વ્યવહારની વિશેષતા શૂન્યતામાં નિયત શાથી જણાય ? વળી પૃથ્વી વગેરેનું સિદ્ધરપણું, પાણી વિગેરેનું દ્રવ્યપણું (પ્રવાહીપણું) અનિની ઉષ્ણતા, વાયુની ચપળતા, આકાશનું ગમૂહતપણું વગેરે હંમેશના નિયત સ્વભાવો; તમજ શાષ્ટ-રૂપ-ગંધ વગેરે ગ્રાવ છે, અને શ્રોત્ર-ચક્ર-પ્રાણ વગેરે ઈન્દ્રિયો તેના ગ્રાહક છે - ઈત્યાદિ નિયમની સિદ્ધિ સર્વ શૂન્યતામાં ડેવી રીતે થશે ?

અથવા સર્વ-શૂન્યતામાં સ્વભાવ-અસ્વભાવ, સત્ય-અસત્ય વગેરેના તફાવતનું કારણ ન હોવાથી, જેવું સ્વભાવ, તેવું અસ્વભાવ અને જેવું અસ્વભાવ તેવું જ સ્વભાવ એમ સર્વમાં સમાનતા કેમ ન થાય ? અથવા જે સ્વભાવ હોય, તે અસ્વભાવ અને અસ્વભાવ હોય તે સ્વભાવ ઈત્યાદિ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય ? તેમજ સર્વ-શૂન્યતામાં સ્વભાવ-અસ્વભાવ વગેરે સર્વનું અગ્રહણ કેમ ન થાય ? બાન્તિથી સ્વભાવ-અસ્વભાવ આદિનું ગ્રહણ થાય છે, એમ કહેતો હોય, તો તે અયુક્ત છે, કારણ કે દેશ-કાળ-સ્વભાવ વગેરે નિયત હોવાથી તે તે પદાર્થ ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. વળી સ્વભાવ-અસ્વભાવ આદિનાં ગ્રહણમાં કારણ તરીકે જે તું બાન્તિ કહે છે તે બાન્તિ વિદ્યમાન છે કે અવિદ્યમાન છે ? જો વિદ્યમાન હોય, તો સર્વ-શૂન્યતા ક્યાં રહી ? અને બાન્તિ અવિદ્યમાન હોય, તો પદાર્થ ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન બાન્તિરહિત હોવાથી સર્વ ભાવો વિદ્યમાન છે પણ સર્વ-શૂન્યતા નથી. અથવા આ સંબંધમાં તને બીજું પૂછું છું કે સર્વ-શૂન્યતા માનવામાં, વિદ્યમાન પદાર્થોની શૂન્યતા માનવી, એ શું સમ્યકું સદ્ગ્રહ છે ? અને વિદ્યમાન પદાર્થોની વિદ્યમાનતા માનવી એ શું મિથ્યાગ્રહ છે ? આ પ્રમાણો માનવામાં તારી પાસે વિશેષ હેતુ ક્યો છે, કે જેથી તું સર્વશૂન્યતા માને છે ?

તથા "પદાર્થોની સિદ્ધિ સ્વતઃ નથી" ઈત્યાદિ માનવામાં, દ્રુસ્વ-દીર્ઘ-અને દ્રુસ્વદીર્ઘ સ્વરૂપવાળા પદાર્થમાં, આ દ્રુસ્વ છે, આ દીર્ઘ છે, અને આ દ્રુસ્વદીર્ઘ છે એ પ્રકારની બુદ્ધિનો તું એકી સાથે આશ્રય કરે છે, તો પછી તેવા પદાર્થની પરસ્પર અસિદ્ધ ડેવી રીતે કહે છે ? કેમકે સર્વ પદાર્થની શૂન્યતા કહે છે, અને તે સાથે આ દ્રુસ્વ છે, આ દીર્ઘ છે, ઈત્યાદિ પણ કહે છે - એમ પૂર્વપર વિરૂઢ બોલવું સર્વથા અયુક્ત છે. તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થોની સત્તામાં માત્ર અપેક્ષા કારણ છે, એમ નહીં, પણ તે સાથે સ્વવિષ્યજ્ઞાન ઉત્પત્ત કરવાદિરૂપ અર્થક્રિયાકારીપણું પણ કારણ છે. અને તેથી જે દ્રુસ્વ-દીર્ઘ ઉભય તે સ્વસંબંધી જ્ઞાન ઉત્પત્ત કરે છે, તે હોય છે જ. એટલે તેમનો અભાવ ડેવી રીતે મનાય ? અને વળી મધ્યમ અંગુલીની અપેક્ષાએ, પ્રદેશીની અંગુલીમાં દ્રુસ્વપણું નહીં છતાં પણ છે, એમ કહેવાય છે ઈત્યાદિ જે તું માને છે, તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે જો મધ્યમ અંગુલીની અપેક્ષાએ પ્રદેશની અંગુલી સ્વતઃ સર્વથા અવિદ્યમાન છતાં પણ તેમાં દ્રુસ્વપણું છે, એમ હોય તો પછી ગણેડાનાં શીંગડાં કે જે સર્વથા અવિદ્યમાન છે, તેમાં પણ દ્રુસ્વપણું હોવું જોઈએ, અને અતિદીર્ઘ એવા ઈન્દ્રધ્વજ આદિમાં પણ તે હોવું જોઈએ. કેમકે

અવિદ્યમાનતા ઉભયસ્થળે સમાન છે. વસ્તુતઃ સ્વતઃ વિદ્યમાન એવી પ્રદેશીની અંગુલી અનાલઘમાત્મક હોવાથી તે તે સહકારી કારણોની જરૂરીએ, તે તે રૂપે જણાતી હોવાથી તે તે પ્રકારનું જ્ઞાન ઉત્પત્ત કરે છે. પણ સર્વથા અવિદ્યમાન અંગુલીમાં અપેક્ષામાત્રથી જ દુસ્ય-દીર્ઘાદિજ્ઞાન ઉત્પત્ત થાય છે એમ નહીં. એ પ્રમાણે દીર્ઘ ઉભયાદિમાં પણ આ દીર્ઘ, આ ઉભય ઈત્યાદિ સ્વપર ઉભય બુદ્ધિ બીજના મતની અપેક્ષાએ કરું છું. પણ મારી માન્યતા પ્રમાણે તો સ્વતઃ સિદ્ધ એવા સ્વવિષ્ટપુક્ક જ્ઞાન ઉત્પત્ત કરનાર દુસ્ય-દીર્ઘ આદિ કંઈ જ નથી. એટલે મારી માન્યતામાં પૂર્વપર વિરોધ કોઈ પણ રીતે નથી આવતો, એમ જો તું કહેતો હોય, તો સર્વ-શૂન્યતામાં આ સ્વમત છે અને આ પરમત છે એવો સ્વ-પરભાવનો તફાવત પણ ક્યાંથી થાય ? નજ થાય. અને જો સ્વ-પરભાવ માનતો હો, તો શૂન્યતાનો અભાવ પણે. ૧૭૦૫ થી ૧૭૦૮.

જુગવં કમેણ વા તે વિણણાણ હોજ્જ દીહ-હસ્તેસુ ।

જડુ જુગવં કાડવેકદ્રા કમેણ પુલ્લમિ કાડવેકદ્રા ? ||૧૭૧૦||

આદ્મવિણણાણ વા જં બાલસ્તેહ તરસ કાડવેકદ્રા ? ।

તુલ્લેસુ વ કાડવેકદ્રા પરોઘરં લોયણદુગે વ ? ||૧૭૧૧||

કિ હસ્તાઓ દીહે દીહાઓ ચેવ કિ ન દીહમિ ? ।

કીસ વ ન ખ્રાપુષ્ટાડ કિ ન ખ્રાપુષ્ટે ખ્રાપુષ્ટાઓ ? ||૧૭૧૨||

(વળી) દીર્ઘ અને દુસ્ય પદાર્થમાં તે તે રૂપે જણાતું જ્ઞાન, એકજ કાળે થાય છે, કે અનુકૂળે થાય છે ? જો એકજ કાળે થતું હોય, તો કોને કોની અપેક્ષા રહી ? અને અનુકૂળે થતું હોય તો પ્રથમ જ્ઞાનમાં કઈ અપેક્ષા છે ? અથવા બાળકને જન્મ પછી તરત જ જે પ્રથમ વિજ્ઞાન થાય છે, તેમાં તેને કઈ અપેક્ષા છે ? અથવા એ આંદોળની જેમ તુલ્ય પદાર્થમાં પરસ્પર કોને કોની અપેક્ષા હોય ? તેમજ દુસ્યથી દીર્ઘમાં દીર્ઘતાનું જ્ઞાન કેમ થાય છે ? અને દીર્ઘથી દીર્ઘમાં કે દુસ્યથી દુસ્યમાં કેમ જ્ઞાન પતું નથી ? તથા આકાશપુષ્પથી દુસ્ય-દીર્ઘમાં અને આકાશપુષ્પથી (આકાશપુષ્પમાં) તે તે રૂપે જ્ઞાન કેમ નથી થતું ? ૧૭૧૦ થી ૧૭૧૨.

વ્યક્ત ! દુસ્ય-દીર્ઘ પદાર્થમાં તે તે આકારે જણાતું જ્ઞાન જે થાય છે, તે જ્ઞાન એક જ કાળે થાય છે, કે અનુકૂળે થાય છે ? જો એક જ કાળે થતું હોય, તો તે બતે એકી સાથે સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાનમાં જણાતા હોવાથી, કોને કોની અપેક્ષા રહી ? અને જો અનુકૂળે તેવું જ્ઞાન થતું હોય, તો પ્રથમ સ્વપ્રતિભાસિ જ્ઞાનવડે દુસ્યાદિ પદાર્થનું ગ્રહણ થવાથી ઉત્તરકાળમાં દીર્ઘાદિ પદાર્થને ગ્રહણ કરવામાં કઈ અપેક્ષા છે ?, કોઈ નહીં. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે, ચક્ષુ આદિ સામગ્રીના સદ્ગ્રાવમાં બીજાની અપેક્ષા વિના સર્વ પદાર્થો પોતપોતાના જુદા જુદારૂપે સ્વપ્રતિભાસિજ્ઞાનમાં જુણાય છે, એટલે સર્વ પદાર્થોની સિદ્ધિ સ્વભાવથીજ છે.

અથવા તરતના જન્મેલા બાળકને જન્મ પછી તરત જે પ્રથમ વિજ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાન કઈ અપેક્ષાએ થાય છે ? વળી દુસ્યમાં નહિ, તેમ દીર્ઘમાં નહિ, પરંતુ ચક્ષુયુગ્લની જેમ પરસ્પર તુલ્ય વસ્તુમાં એકીકાળે તે બતેને તુલ્યરૂપે ગ્રહણ કરનાર સ્વપ્રતિભાસિ જ્ઞાન કરવામાં પરસ્પર

કઈ અપેક્ષા છે ? કોઈ નથી. માટે અંગુલી વળે પદાર્થનું સ્વરૂપ અન્યની અપેક્ષામે નથી, પરંતુ સ્વપ્રતિભાસિ-જ્ઞાન વડે અન્યની અપેક્ષા સિવાય તેઓ સ્વરૂપથીજ બ્રહ્મણ થાય છે. અને ઉત્તરકાળમાં તે તે રૂપની જિજ્ઞાસામાં, તેના તેના પ્રતિપક્ષના સ્મરણ આદિ સહકારી કારણોથી દીર્ઘ-દ્રુષ્ટ વળે વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, એટલે પદાર્થ માત્ર સ્વરૂપથી જ સિદ્ધ છે.

વળી જે સર્વશૂન્યતા હોય, તો દ્રુષ્ટ પદાર્થથી દીર્ઘપદાર્થમાં દીર્ઘપદાર્થના જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેવી રીતે થાય ? અને દીર્ઘની અપેક્ષાથીજ દીર્ઘ-જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેમ ન થાય ? કેમકે શૂન્યતા ઉભય સ્થળોને સમાન છે. વળી અજ પ્રમાણો દીર્ઘથી દીર્ઘમાં અને દ્રુષ્ટથી દ્રુષ્ટમાં પણ તેવો જ્ઞાન અને વ્યવહાર કેમ ન થાય ? તેમજ આકાશપુષ્પથી પણ દીર્ઘ અને દ્રુષ્ટ પદાર્થમાં દીર્ઘ-દ્રુષ્ટના જ્ઞાન અને વ્યવહાર, અને આકાશપુષ્પથી જ આકાશ પુષ્પમાં દ્રુષ્ટ-દીર્ઘ જ્ઞાનનો વ્યવહાર કેમ નથી થતો ? કારણ કે એમાં પણ શૂન્યતા સમાન છે. એ પ્રમાણો જ્ઞાનવ્યવહાર નથી થતો, માટે જ ભાવો-પદાર્થો વિદ્યમાન છે, પણ જગતું શૂન્ય નથી. ૧૯૧૦-૧૯૧૧-૧૯૧૨.

કિંબાડવેકણાએ ચિય હોજ મર્ડ વા સભાવ એવાયે ।

સો ભાવોનિ સભાવો બંઝાપુત્રે ન સો જુતો ॥૧૭૧૩॥

હોજજાડવેકણાઓ વા વિણણાણ યાડભિહાણમેત્ત વા ।

દીહં તિ વ હસસં તિ વ ન ઉ સત્તા સેસધમ્મા વા ॥૧૭૧૪॥

ફુહરા હરસાભાવે જાબ્યવિસાળો હદેજ દીહરસ ।

ન ય સો તમ્હા સત્તાદઽણવેકણા ઘડાઈણ ॥૧૭૧૫॥

અથવા સર્વશૂન્યતામાં અપેક્ષાથી શું ? સ્વભાવથી જ અપેક્ષા વડે દ્રુષ્ટાદિ વ્યવહાર થાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે પોતાનો ભાવ તે સ્વભાવ, એવો સ્વભાવ વંધ્યાપુત્ર જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થમાં ઘટે નાર્દી, કારણ કે અપેક્ષાથી વસ્તુમાં વિજ્ઞાન થાય, અથવા દ્રુષ્ટ-દીર્ઘ એવું નામ માત્ર સિદ્ધ થાય, પરંતુ વસ્તુની સત્તા અને શેષ પર્મો તો અપેક્ષામાત્રથી સિદ્ધ ન થાય. અન્યથા જે એમ ન હોય, તો દ્રુષ્ટના અભાવે દીર્ઘનો સર્વથા અભાવ થાય પણ તેમ જણાતું નથી, માટે ઘટાડિની સત્તા વિગેરે અન્યની અપેક્ષા વિના જ સિદ્ધ છે. ૧૭૧૬ થી ૧૭૧૫.

જો વસ્તુનો સર્વથા અભાવ હોય, તો દ્રુષ્ટાદિને દીર્ઘાદિની અપેક્ષાથી શું લાભ ? કારણકે અપેક્ષા માનવી એ શૂન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે. સ્વભાવથી જ અપેક્ષા વડે દ્રુષ્ટ-દીર્ઘ આદિ વ્યવહાર થાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે, કારણકે “અનિબન્ને બણે છે, આકાશ નથી બળતું” આમાં જેમ સ્વભાવ હેતુ છે, તેમ તારા કહેવામાં નથી. કેમકે વંધ્યાપુત્ર જેવા અવિદ્યમાન પદાર્થમાં સ્વભાવ માનવો એ સર્વથા અધોગ્ય છે. પોતાનો ભાવ, તે સ્વભાવ, અને બાકીનો પરભાવ કહેવાય એવો સ્વ અને પરભાવ માનવાથી શૂન્યતાની હાની થશે, અથવા જલે અપેક્ષા માનો, પણ એથી તમારી શૂન્યતા સિદ્ધ નહીં થાય.

અથવા સ્વતઃસિદ્ધ વસ્તુમાં અન્ય અપેક્ષાથી “દ્રુષ્ટ-દીર્ઘ” એવું નામ માત્રથી વિજ્ઞાન સિદ્ધ થશે, પરંતુ અન્ય અપેક્ષાથી વસ્તુની સત્તા સિદ્ધ નહિ થાય, તેમજ દ્રુષ્ટ દીર્ઘાદિ પર્મ સિવાય રૂપ-

રસાદિ ધર્મો પણ સિદ્ધ નહિ થાય. કેમકે વસ્તુની સત્તા અને રસાદિ ધર્મ બ્રહ્મા કરનારે જીવન સ્વતઃ ઉત્પસ થાય છે એટલે અન્ય અપેક્ષાથી સ્વતઃ સિદ્ધ વસ્તુની સત્તાદિનો અભ્યાવ કેવી રીતે થાય ? અને જીવારે સત્તા વગેરેનો અભ્યાવ સિદ્ધ ન થાય, ત્યારે જગતની શૂન્યતા પણ ક્યાંથી સિદ્ધ થાય ?

વળી જો ઘટાદિ પદાર્થના સત્તાદિ ધર્મો અન્યની અપેક્ષાવાળા હોય તો હુસ્ય વસ્તુના સર્વ નાશમાં દીર્ઘવસ્તુનો પણ સર્વનાશ પ્રાપ્ત થાય, કેમકે દીર્ઘ સત્તાદિ ધર્મો હુસ્ય વસ્તુની સત્તાની અપેક્ષાવાળા માનેલા છે. પરંતુ એ પ્રમાણે હુસ્યનો નાશ થતાં દીર્ઘ વસ્તુનો સર્વથા નાશ નથી અધ્યાત્મા . આથી નિશ્ચય થાય છે કે ઘટ વગેરેના સત્તાદ્રૂપ માદિ ધર્મો અન્ય અપેક્ષાવાળા જ નથી અને એમ હોવાથી શૂન્યતાનો અભ્યાવ થાય છે. ૧૭૧૩-૧૭૧૪-૧૭૧૫.

અપેક્ષાથી પદાર્થની સિદ્ધિ સ્વતઃ, અને ઉભયથી નથી. એમ જે તારું કથન છે, તેમાં અપેક્ષાદ્રૂપ હેતુ વિપ્લભમાં રહેતો હોવાથી વિરુદ્ધ છે, તે દેખાડવા કહે છે.

જાવિ અવિકાદવિકાદવિકાદવિકાદવિકારણજમણવિકા

સા ન મયા સબ્બેસુ વિ સંતેસુ ન સુન્નયા નામ ॥૧૭૧૬॥

કિંચિ સત્તો લહ પરઝા તદુભ્યઓ કિંચિ નિચ્છસિચ્છદ્ધિ ।

જલઝા ઘડઝા પુરિસો નહં ચ વયહારઝા નેયં ॥૧૭૧૭॥

નિચ્છયઓ પુણ વાહિરનિમિત્તમેતોઽબોગઝો સર્વે ।

હોઙ્ગ સત્તો જમભાવો ન સિજ્જાઙ્ગ નિમિત્તભાવેડવિ ॥૧૭૧૮॥

હુસ્યાદિને દીર્ઘાદિની અપેક્ષા કરનાર છે તું કહે છે, તે પણ કતા-કમ-કિયાદ્રૂપ હોવાથી, મનાપ તેમ નથી. એ કતા-કમ-અને કિયાદ્રૂપ ત્રણ પદાર્થની અપેક્ષાએ સર્વ વિદ્યમાન હોવાથી શૂન્યતાનો અભ્યાવ થાય છે, આથી તે કહેલો હેતુ વિપ્લભમાં રહેતો હોવાથી અસિદ્ધ છે. વળી શૂન્યતાનો અભ્યાવ થાય છે, આથી તે કહેલો હેતુ વિપ્લભમાં રહેતો હોવાથી અસિદ્ધ છે. વળી શૂન્યતાનો અભ્યાવ થાય છે, આથી નિશ્ચય થાય છે (કેમકે ભાતા-પિતા અને સ્વકૃત કર્મથી પુરુપનો જન્મ). કેટલાક પદાર્થ પર ઉભયથી સિદ્ધ થાય છે (કેમકે ભાતા-પિતા અને સ્વકૃત કર્મથી પુરુપનો જન્મ). કેટલાક પદાર્થ પર ઉભયથી સિદ્ધ થાય છે. આ વ્યવહાર-નયની અપેક્ષાએ જાણવું. પણ નિશ્ચયથી તો માત્ર આકાશની જેમ નિત્ય સિદ્ધ છે. આ વ્યવહાર-નયની અપેક્ષાએ જાણવું. પણ નિશ્ચયથી પદાર્થ-નિમિત્તની અપેક્ષાએ વસ્તુ સ્વતઃ સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે ભાવ નિમિત્ત છતાં પણ ભરવિષાળ ભાવ-નિમિત્તની અપેક્ષાએ વસ્તુ સ્વતઃ સિદ્ધ નથી થતી. માત્ર ઉભય નયની અપેક્ષાએ માનવું એ જ શ્રેષ્ઠ છે. ૧૭૧૯-૧૭૨૦-૧૭૨૧.

હવે “અસિત્તબ અને ઘટની એકતા છે કે અનેકતા છે” હત્યાદિ પૂર્વધકનો ઉત્તર આપે છે.

અનિયત-ઘડેગાળેગયા વ પજાયમેનચિનેય ।

અતિથ ઘડે પડિવન્ને, ઇહરા રા કિ ન ખરસિંગે ? ॥૧૭૨૨॥

ઘડ-સુન્નયન્નયાએવિ સુન્નયા કા ઘડાહિયા ગામ્મ ! ।

એગતે ઘડારો ચ્ચિય ન સુણણયા નામ ઘડધમ્મા ॥૧૭૨૩॥

વિજ્ઞાણ વયણ-વાઈણમેગયા તો તદત્થિયા સિલ્લા ।

અણણતે અણણાણી નિબયણો વા કહે વાઈ ॥૧૭૨૪॥

“ઘડો છે” એમ માન્યા પદી, અસ્તિત્વ અને ઘટની એકતા-અનેકતાનો જે વિચાર તે માત્ર તેના પર્યાપ્તનો વિચાર છે, પરંતુ એથી ઘટનો અભાવ નથી, અન્યતા (જો તેનો અભાવ હોય), તો ખરશુંગમાં અને વંધ્યાપુત્રમાં પણ એવો એકતા-અનેકતાનો વિકલ્પ કેમ નથી કરાતો? વળી ઘટ અને શૂન્યતા એ ઉભય અન્ય છે, કે અનન્ય છે? જો અન્ય હોય, તો હે સૌભ્રમ્ય! ઘટ સિવાય એથી અધિક કરી શૂન્યતા છે? (કોઈ નહીં) અને જો અનન્ય હોય, તો પણ તે ઘટ જ છે, કેમકે પ્રત્યક્ષથી તે ઘટ જ જણાય છે, પણ શૂન્યતારૂપ ઘટનો ખર્મ કોઈ પણ પ્રમાણથી નથી જણાતો. વળી “સર્વ (વિશ્વત્રય) શૂન્ય છે” એવા પ્રકારનું તારું વિજ્ઞાન અને વચન એ ઉભયનાં પણ અસ્તિત્વની સાથે એકતા છે કે અનેકતા છે? જો એકતા હોય, તો વસ્તુનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું, અને જો અનેકતા હોય, તો અજ્ઞાની અને વચનરહિત વાદી પત્થરના સમૂહની જેમ શૂન્યતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે? ન જ કરી શકે. ૧૭૧૯-૧૭૨૧.

ઘડસત્તા ઘડધામ્મો તત્તોભણણ્ણો પડાડુઓ ભિણ્ણો ।

અતિથિતિ તેણ ભણિએ કો ઘડ એવેતિ નિયમોડય ॥૧૭૨૨॥

જે વા જદતિથ તે તે ઘડો ત્તિ સવ્યઘડયાપસંગો કો? ।

ભણિએ ઘડોત્થિ વ કહે સવ્યત્વિત્તાવરોહો ત્તિ? ॥૧૭૨૩॥

અતિથિતિ તેણ ભણિએ ઘડોડઘડો વા ઘડો ઉ અત્થેવ ।

ચૂઽાડચૂઽા વ દુમો ચૂઽા ઉ જહા દુમો નિયમા ॥૧૭૨૪॥

ઘટની અસ્તિત્વરૂપ ઘટની સત્તા, તે ઘટનો ખર્મ છે, અને તે ખર્મ ઘટથી અભિજ્ઞ છે, પટાડિ સર્વથી ભિજ્ઞ છે. આથી “ઘટ છે” એમ કહેવાથી “આ ઘટ જ છે” એવો નિયમ કર્યાંથી થયો? (કેમકે પોતપોતાની સત્તા પટાડિ સર્વ પદાર્થમાં છે, એટલે તેઓ પણ વિદ્યમાન જ છે.) વળી “જે જે છે, તે તે સર્વ ઘટ છે.” એ કથનમાં સર્વ પદાર્થને ઘટપણાનો પ્રસંગ કેવી રીતે થાય? (કેમકે જ્યારે ઘટની સત્તા ઘટમાં જ છે, અન્યત્ર નથી; ત્યારે જ્યાં જ્યાં ઘટનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાં ત્યાં ઘટ છેજ, એથી સર્વ પદાર્થને ઘટપણાની પ્રાપ્તિ નથી થતી.) અને વળી “ઘટ છે,” એમ કહેવાથી સર્વ પદાર્થની અસ્તિત્વાનો અવરોધ કેવી રીતે થાય? તથા ઘટ સર્વાત્મરૂપે કેવી રીતે થાય? નજ થાય (કેમકે ઘટની સત્તાવડે ઘટ છે, એમ કહેવાથી કરી ઘટનું સર્વાત્મકપણું નથી જાણાતું.) આથી એ સિદ્ધ થાય છે, કે જેમ “વૃક્ષ” એમ કહેવાથી આજ અથવા તે સિવાય ગમે તે લિંગડી વિગેરે સમજાય છે, (કેમકે વૃક્ષપણું સર્વ વૃક્ષોમાં છે.) પણ “આસ્ત” એમ કહેવાથી તો વૃક્ષત્વ જ સમજાય છે, (કેમકે વૃક્ષત્વ સિવાય આજપણું હોઈ શકે નહિ.) તેમ અહીં પણ ઘટની સત્તા તે ઘટનો ખર્મ હોવાથી ઘટમાં જ હોય છે, અન્યત્ર નથી હોતી અને સામાન્ય સત્તા જ્ઞાન પદાર્થમાં છે તેથી “અરિત” (છે) એમ કહેવાથી ઘટ અથવા તે સિવાય પટાડિ સમજાય છે, (કેમકે પોતપોતાની સત્તા સર્વ પદાર્થમાં છે.) પણ “ઘટ” એમ કહેવાથી તો ઘટની અસ્તિત્વ જ સમજાય છે, કેમકે ઘટની પોતાની સત્તા ઘટમાં હોય છે જ. ૧૭૨૨-૧૭૨૩-૧૭૨૪.

હવે ઉત્પત્ત થબેલ ઉત્પત્ત નથી થતું, હત્યાદિ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

કિં તં જાયં તિ મર્ઝી જાયા-જાઓ-મયં પિ જદજાયં ।

અહ જાયં પિ ણ જાણ કિ ત ગ્રાપુએ વિગારોદ્ધયં ? ||૧૭૨૫||

જડી સબ્બહા ન જાયં કિ જમ્માણંતરે તદુવલમ્ભો ? ।

પુલ્લ વાડળુદલંભો પુણોડવિ કાલંતરહયરસ ? ||૧૭૨૬||

જહ સબ્બહા ન જાયં જાયં સુણણવયર્ણ તહો ભાવા ।

અહ જાયં પિ ન જાયં પગાસિયા સુણણયા કેણ ? ||૧૭૨૭||

એવી કઈ ઉત્પત્ત થબેલ વસ્તુ છે, કે જે ઉત્પત્ત નહિ ઉત્પત્ત અને ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત વસ્તુને તું અનુત્પત્ત માને છે ? ઉત્પત્ત છતાં પણ અનુત્પત્ત છે, (એમ કહેતો હોય) તો આકાશપુષ્પમાં પણ એવો વિચાર કેમ નથી કરતો ? વળી જો વસ્તુ સર્વ પ્રકારે ઉત્પત્ત થબેલ ન હોય, તો તેનું ઉત્પત્તિ પછી જ્ઞાન કેમ થાય છે ? અને તે પહેલાં તથા કાળાન્તરે નાશ પામા પછી તેનું જ્ઞાન કેમ નથી થતું ? વળી (શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચન જેમ સર્વ પ્રકારે ઉત્પત્ત નથી, છતાં કેમ નથી થતું) પછી શૂન્યતાની અભાવ થયો અને તેથી પૂર્વ “ઉત્પત્ત થબેલ ઉત્પત્ત થાય છે, કે વિદ્યમાન હોવાથી શૂન્યતાનો અભાવ થયો અને તેથી પૂર્વ “ઉત્પત્ત થબેલ ઉત્પત્ત થાય છે, કે નહિ ઉત્પત્ત થબેલ ઉત્પત્ત થાય છે ? કે ઉત્પત્તઅનુત્પત્ત, ઉત્પત્ત થાય છે.” હત્યાદિ શૂન્યતાની સિદ્ધિ મારે કહેલ વિકલ્પો નિર્ધક થાય છે. અને જો ઉત્પત્તઅનુત્પત્તાદિ વિકલ્પના આશ્રયભૂત બે વસ્તુ ઉત્પત્તિ રૂપે તને ભાન્ય ન હોય, અને તને અનુત્પત્તરૂપ જ માનતો હોય, તો “ઉત્પત્ત છતાં પણ અનુત્પત્ત” એમ કહેવાથી તારા વચનમાં વિરોધ આવે છે. વળી ઉત્પત્ત વસ્તુની સત્તા નહિ માનવાથી, ઉત્પત્ત-અનુત્પત્તાદિ વિકલ્પો આશ્રય રહિત પવાથી નિર્ધક થાય છે. અને જો એ વિકલ્પોના આશ્રયભૂત વસ્તુ સિદ્ધ ન હોવા છતાં પણ તેમાં પૂર્વોક્ત વિકલ્પો થઈ શકે, એમ કહેતો હોય, તો આકાશપુષ્પમાં પણ એવા વિકલ્પ કેમ નથી કરતો ? તેમાં પણ અવિદ્યમાનતા સમાન છે. બીજાઓએ ઉત્પત્તરૂપે માનેલ વસ્તુ માનીને હું એ વિકલ્પો કરે છું, એમ પણ તારાથી ન કહેવાય, કારણ સ્વ-પરભાવ માનવાથી શૂન્યતામાં ઉનિ આવશે.

વળી સર્વ પ્રકારો વડે ઘટ-પટાદિ કાય ઉત્પત્ત થતું નથી, એમ તું અને તારા જેવા અન્યવાદીઓ કહે છે, તો તેના સંબંધમાં અમે પૂછીએ છીએ કે-મૃત્તિપદાદિ અવસ્થામાં નહી જણાબેલો ઘટ કુંભાર વગેરે સામગ્રીએ ઉત્પત્ત થયા પછી તે શાથી જણાય છે ? અને તેની ઉત્પત્તિ પહેલાં તે કેમ નથી જણાતો ? વળી કાળાન્તરે લાકડી આદિના પ્રહારથી ભાંગી નાખ્યા પછી તે કેમ નથી જણાતો ? જો એ ઘટાદિ વસ્તુ અનુત્પત્ત હોય, તો આકાશપુષ્પની જેમ તે કહે પણ જણાય

જ નહીં, પણ જે કોઈ વખત જણાય, અને કોઈ વખત ન જણાય, એવું તો ઉત્પત્ત થબેલ વસ્તુમાં જ ધરી શકે.

વળી “સર્વ જગત શૂન્ય છે” એવા પ્રકારનું જે શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચ્ચન, તે જેમ ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત આદિ પ્રકાર વડે ઉત્પત્ત થબેલું અથવા ન થયેલું હોવા છતાં પણ કોઈ પણ રીતે ઉત્પત્ત થબેલ છે, તેમ ધટ-પટાદિ પદાર્થો પણ ઉત્પત્ત થબેલા માનવા ઓઈએ. અને જો શૂન્યતા સંબંધી વિજ્ઞાન અને વચ્ચન ઉત્પત્ત થબેલ છતાં અનુત્પત્ત માનતો હો, તો તે વિજ્ઞાન અને વચ્ચન વિના આ શૂન્યતા કોના વડે પ્રકાશિત ધરી તેવી શૂન્યતાનો અભાવ જ સિદ્ધ થાય છે. ૧૭૨૫-૧૭૨૬-૧૭૨૭.

હવે ઉત્પત્ત થબેલ ઉત્પત્ત નથી થતું, અને અનુત્પત્ત પણ ઉત્પત્ત નથી થતું. એ પૂર્વપ્રકાનો ઉત્તર આપે છે.

જાયદ્વ જાયમજાયે જાયાજાયમહ જાયમાણે ચ ।

કજજામિહ વિવરજ્જાએ ન જાયએ સચ્ચહા કિંચિ ॥૧૭૨૮॥

રૂદ્ધિ નિ જાડુ જાઓ કુંભો સંઠાણાઓ પુણરજાઓ ।

જાયાજાઓ દોહિ વિ તરસમયં જાયમાણોનિ ॥૧૭૨૯॥

પુલ્વકાંડો ઉ ઘડતયા પણજ્જાએહિં તદુભએહિં ચ ।

જાયંતો ય પડતયા ન જાયએ સચ્ચહા કુંભો ॥૧૭૩૦॥

યોમાઙુ નિચ્ચયજાયે ન જાયએ તેણ સચ્ચહા સોમ્ય ! ।

ઇય દચ્ચતયા સર્વે ભયણિજ્જં પજ્જવગર્દે ॥૧૭૩૧॥

આ વિશ્વમાં કેટલાંક કાર્ય વિવક્ષાવડે ઉત્પત્ત થબેલાં ઉત્પત્ત થાય છે, કેટલાંક અનુત્પત્ત તે ઉત્પત્ત થાય છે, કેટલાંક ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત થાય છે, કેટલાંક ઉત્પત્ત થતાં ઉત્પત્ત થાય છે, અને કેટલાંક સર્વથા ઉત્પત્ત જ નથી થતાં, એ બધી વિવક્ષાઓ એવી રીતે છે, કે રૂપી તરીકે ધટ ઉત્પત્ત થબેલ ઉત્પત્ત થાય છે, ધટાકારદૃપે અનુત્પત્તધટ ઉત્પત્ત થાય છે, એ ઉભયવડે ઉત્પત્ત-અનુત્પત્ત ધટ ઉત્પત્ત થાય છે, અને વર્તમાન સમયે કિયા થતી હોવાથી ઉત્પત્ત થતી ધટ ઉત્પત્ત થાય છે. પૂર્વોત્પત્ત ધટ, ધટરૂપે અને પર પર્યાયવડે તથા ઉભયવડે ઉત્પત્ત થતો નથી. તેમજ ધટપણે ઉત્પત્ત થતો ધટ પટપણે સર્વથા ઉત્પત્ત નથી થતો. વળી આકાશ વિશેરે નિત્યોત્પત્ત હોવાથી કદીપક્ષ ઉત્પત્ત થતાં જ નથી, માટે હે સૌભ્ય ! એ પ્રમાણે દ્રવ્યપણે કોઈપણ ઉત્પત્ત થતું નથી, અને પર્યાયરૂપે તો તે સર્વની ભજના છે. ૧૭૨૮ થી ૧૭૩૧.

આ વિશ્વમાના ધટ-પટાદિ જે કાર્ય છે, તેમાના કેટલાંક કાર્ય નીચે પ્રમાણે છે, જેમ કે-ઉત્પત્ત થબેલાં હોય તે ઉત્પત્ત થાય છે. જેમ રૂપીપણાવડે ધટ ઉત્પત્ત થબેલ હોય, તે ઉત્પત્ત થાય છે, કેમકે ધટરૂપની પૂર્વ માટીનું રૂપ હોય છે, એટથે રૂપીપણાની અપેક્ષાઓ ઉત્પત્ત થબેલ જ ધટ ઉત્પત્ત થાય છે. અને સસંથાનપણે-ધટાકારદૃપે તો ધટ ઉત્પત્ત થબેલો નથી, તે ઉત્પત્ત થાય છે,

ક્રેમને મુત્તિપાદિ અવસ્થામાં તેવો આકાર ન હતો. રૂપિપણા વડે માટી અને પટાકાર એ ઉભય પ્રકારે ઉત્પત્તા-અનુત્પત્ત એવો ઘટ ઉત્પત્ત થાય છે, કારણ કે એ ઉભય પ્રકારથી ઘટ જિસ નથી હોતો. તથા અતીત કાળ નાશ પાખેલ છે, અને અનાગતકાળ ઉત્પત્ત નથી થાંબે, એટલે એ ઉત્પત્ત થતો ઘટ ઉત્પત્ત થાય છે, એ રીતે જુદી જુદી અપેક્ષાએ ઘટ-પટાડિ કાર્ય ઉત્પત્ત થાય છે.

વળી કેટલાંક કાર્ય ઉપરોક્ત વિકલ્પોમાંથી કોઈપણ વિકલ્પના પ્રકારથી નથી થતાં. જેમકે પૂર્વે કરાયેલો ઘટ, પુનઃ ઘટરૂપે ઉકેલ પ્રકારમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે નથી થતો, કારણ કે તે ઘટરૂપે પ્રથમ જ થયેલ છે. તેમજ પટાડિગત પરપર્યાયવડે પણ ઘટ નથી થતો, કેમકે પટના સ્વપર્યાય તો પ્રથમ જ થયેલા છે, અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ તો કોઈને પણ કોઈના પરપર્યાય નથી હોતા. એ પ્રમાણે ઉત્પત્ત થયેલ પટની તથા અનુત્પત્ત ખરચિષાણની જેમ પૂર્વે કરાયેલો ઘટ પરપર્યાય વડે ઉત્પત્ત થતો નથી. વળી વર્તમાન કિયા સમયે ઉત્પત્ત થતો ઘટ, પટપણે ઉત્પત્ત પરપર્યાય એ ઉત્પત્ત નથી થતો નથી, કારણ કે ઘટાડિ સ્વરૂપે ઘનું કાર્ય કઢિ પણ પટાડિ જે પરરૂપે છે તે સ્વરૂપે નથી થતો નથી, કારણ કે ઘટાડિ સ્વરૂપે ઘનું કાર્ય કઢિ પણ પટાડિ જે પરરૂપે છે તે હંમેશા અવસ્થિત છે. ઘનું એ જ પ્રમાણે આકાશ વળેરે પણ કઢિ ઉત્પત્ત નથી થતાં, કેમકે તે હંમેશા અવસ્થિત છે. એટલે પુનઃ ઉત્પત્ત નથી થતાં. એ રીતે ઘટ-પટ-આકાશ વળેરે સર્વ વસ્તુ દ્વારાપણે કઢિ પણ ઉત્પત્ત અને એટલે પુનઃ ઉત્પત્ત નથી થતાં. એ રીતે ઘટ-પટ-આકાશ વળેરે સર્વ વસ્તુ દ્વારાપણે કઢિ પણ ઉત્પત્ત નથી થતી, કેમકે તે તે ડ્રેપે તે સદા અવસ્થિત હોય છે. અને પર્યાયરૂપે તો એ સર્વની ભજના નથી થતી, કેમકે તે તે ડ્રેપે તે સદા અવસ્થિત હોય છે. અને પર્યાયરૂપે તો એ સર્વની ભજના નથી થતી, એટલે પૂર્વોત્પત્ત એવા ઘટાડિ કાર્ય ડ્રેપાડિ સ્વપર્યાયવડે ઉત્પત્ત નથી થતાં, પણ અનુત્પત્ત છે. એટલે પૂર્વોત્પત્ત એવા ઘટાડિ કાર્ય ડ્રેપાડિ સ્વપર્યાયવડે ઉત્પત્ત નથી થતું. એ સર્વ વિકલ્પો સ્વપર્યાયવડે તે થાય છે, અને પરપર્યાયવડે તો કોઈપણ પ્રકારે ઉત્પત્ત નથી થતું. એ સર્વ વિકલ્પો પ્રાય: ઉપર કહી ગયા છીએ. ૧૭૨૮ થી ૧૯૩૧.

હું સર્વ કાર્ય સામગ્રીમય જાળાય છે, પણ સર્વના અભાવે આમચી ક્યાંથી હોઈ શકે ?
એ પૂર્વપ્રશનનો ઉત્તર આપે છે.

दीर्घ सामग्रिमयं सबमिहृत्य न य सा नाणु विरुद्धं ।

धीणह व न पच्चकर्णं किं कच्छुपरोमसामग्नी ? ||१७३॥

— अमिताली बता चयणे चत्थि जडू तो कओ सुण ? ।

अह विद्या केण भणिअं ? वयणाभावे सुर्य केण ? ॥१७३३॥

तें तें न बला कराण वा तो न संति चयणिज्जा

ज्ञानं च व न वक्ता वयणं वा ता न सति पदाग्रस्या ।
विद्या को माणसमिद् वयणमिदं राज्यमालियं वा ? ||१७३४||

— ते वार्षिक उपलब्धान्वयं ति ।

जड़ राच्यं नाभादो अहालियं तप्पमाणमयं ति ।
—१८३॥

अध्युवगम्य तिव मङ्ग नाभाव जुज्जाव ता ता ता ता ता

अर्व (वस्तु) सामग्रीमय अही जडाय छे, पश्च सर्वना अलावे सामग्री नथी. ए ताढे कुथन सर्वथा विरुद्ध छे; केमके अर्व सामग्री प्रत्यक्ष जडाय छे. (अविद्यावी एम जडाय छे.) एम कुडे तो काचबाना रोभनी सामग्री केम प्रत्यक्ष नथी जडाती? वणी सामग्रीमय वक्ता

અને તેનું વચન (એ બસે છે, કે નથી ?) જો છે, તો શૂન્યતા ક્યાં રહી ? અને એ નથી, તો શૂન્યતા કોણે રહી ? અને કોણે સાંભળી ? જે કારણથી વક્તા અને વચન નથી, તે કારણથી વચનીય ભાવો પણ નથી, એટલે આ જગતું શૂન્ય છે. તો એ વચન સત્ય છે ? કે અસત્ય છે ? જો સત્ય હોય, તો શૂન્યતા નથી; અને અસત્ય હોય, તો તે પ્રમાણો નથી. ગમે તે રીતે શૂન્યતા માનીએ છીએ, એમ કહેતો હોય, તો સર્વના અભાવમાં એ પણ ઘટતું નથી. ૧૭૩૨-૧૭૩૩-૧૭૩૪-૧૭૩૫.

આ વિશ્વમાં સર્વ પદાર્�ો સામગ્રીમય જ્ઞાય છે, પણ સર્વના અભાવે સામગ્રીજ નથી; એટલે આ જગતું શૂન્ય છે-એ પ્રમાણો જે તારી માન્યતા છે, તે સર્વધા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે વચન ઉત્પત્ત કરનાર કંઈ, ઓઈ, તાલુ વગેરે સામગ્રી પ્રત્યક્ષથી જ્ઞાય છે. એટલે સામગ્રીનો અભાવ ક્યાં છે ? કામ-સ્વપ્ર-ભય-ઉન્માદ-અને અવિદ્યાથી મનુષ્યને અવિદ્યમાન અર્થ પણ જ્ઞાય છે, એટલે વસ્તુતા : એ કંઈ જ નથી, એમ જો તું કહેતો હોય, તો કાચબાના રોમને ઉત્પત્ત કરનાર સામગ્રી પ્રત્યક્ષ કેમ નથી જ્ઞાપત્તી ? અવિદ્યમાનતા તો બતે સ્વાને સમાન છે. અર્થાત્ કેમ વચનોત્પાદક સામગ્રી જ્ઞાય છે, તેમ તે પણ જ્ઞાવી જોઈએ, અથવા તો બતે ન જ્ઞાવી જોઈએ. અથવા કાચબાના રોમને ઉત્પત્ત કરનાર સામગ્રી જ્ઞાય, અને વચન ઉત્પત્ત કરનાર સામગ્રી ન જ્ઞાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ ન થાય ? કારણ કે અવિદ્યમાનતા સર્વત્ર સમાન માનેલ છે.

વક્ત ! એ સંબંધમાં હું તને પૂર્ણાંદું કે હદ્ય-મસ્તક-કંઈ ઓઈ-તાલુ-શ્વાસ વગેરે સમુદ્દરાત્મક સામગ્રીમય વક્તા અને તેનું વચન, એ ઉભયવસ્તુ છે કે નહિ ? જો છે, તો જગતની શૂન્યતા ક્યાં રહી ? કેમકે વક્તાને વચનના સદ્ભાવે તેમાં વ્યભિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. હવે જો એ વક્તા અને વચન ઉભય નથી એમ કહેવામાં આવે, તો ઉભયના અભાવે આ જગતું શૂન્ય છે એમ કોણે કહું ? અને પ્રતિપાદ અથવા વચનીય (વચન-ગોચર) ભાવોના અભાવે તે શૂન્ય વચન કોણે સાંસારિયું ? કેમકે અભાવ જ સર્વ માન્યતામાં માન્ય નથી.

જે કારણથી વક્તા અને વચનનો અભાવ છે, તેજ કારણથી વચનીય ભાવો પદાર્થોનો પણ અભાવ છે, એટલે વસ્તુતા : આ જગતું શૂન્ય છે. એમ કહેતો હોય તો પુનઃ તને પૂછીએ છીએ કે એ વક્તા-વચન અને વચનીય પદાર્થનો અભાવ પ્રતિપાદન કરનાર વચન સત્ય છે, કે અસત્ય છે ? જો એ વચન સત્ય હોય, તો પૂર્વે કહેલા પદાર્થનો અભાવ થાય, એમ ઉભય રીતે શૂન્યતાનો અભાવ જ થશે.

ગમે તે રીતે શૂન્યતા પ્રતિપાદન કરનાર વચન અમે અંગીકાર કર્યું છે, એટલે અમારું વચન પ્રમાણ હોવાથી શૂન્યતા સિદ્ધ જ છે- એમ તું કહેવા માગે, તો તે પણ અધોગ્ય છે, કારણ કે તે જે અંગીકાર કર્યું છે, તે સત્ય છે, કે અસત્ય છે ? ઈત્યાદિ વિકલ્યોના પ્રશ્નોત્તરમાં ઉપરોક્ત દોપ આવશે જ. વળી અંગીકાર કરનાર વ્યક્તિ, અંગીકાર, અને અંગીકાર કરવાયોગ્ય વસ્તુ-એ પ્રશ્નોનો સદ્ભાવ હોય, તો જ અંગીકાર કરવાપણું નારા વચનની પટી શકે, અન્યથા ન ધરી શકે. ૧૭૩૨-૧૭૩૩-૧૭૩૪-૧૭૩૫.

સિક્યાસુ કિં ન તેલલં સામગ્રીઓ તિલેસુડવિ કિમતિથિ ? ।

કિ વ ન સબ્બં સિજ્જાઝ સામગ્રીઓ ખપુણ્ણાણ ? ||૧૭૩૬||

સબ્બં સામગ્રીમયં નેગંતોડયં જાઓડણુરપાસો ।

અહ સોડવિ સાપ્પણુસો જત્યાવત્થા સ પરમાળું ॥૧૭૩૭॥

દીસઝ સામગ્રીમયં ન યાણવો સંતિ નણુ વિરુદ્ધમિદં ।

કિં બાડણૂળમભાવે નિષ્ફળામિણં ખ્રષ્પુણ્ણેહિં ? ||૧૭૩૮||

વળી રેતીના કષ્ટદૂપ સામગ્રીથી તેલ નથી નીકળતું અને તલદૂપ સામગ્રીથી કેમ નીકળે છે ? અથવા આકાશપુષ્પદૂપ સામગ્રીથી પણ સર્વ કાર્ય કેમ સિદ્ધ નથી થતું ? વળી સર્વ વસ્તુ સામગ્રીથી જુન્યજુ છે, એવો એકાલ નિયમ નથો. કેમકે અણુ અજાંદાર હોવાથી તે કોઈથી જાય નથી. તે અણુ પણ સપ્રદેશી છે-એમ તું માને, તો જ્યાં તને અણુભુદ્ધિ થાય, ત્યાં તે પરમાણુ અપ્રદેશી છે. સર્વ સામગ્રીમય જે જણાય છે, તે જ વસ્તુ છે પણ અણુઓ નથી એમ કહેતું, તે સર્વથા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે અણુઓનો અભાવ હોય, તો આ સર્વ કાર્ય સમૃદ્ધાય, શું આકાશપુષ્પથી થાયેલ છે ? ૧૭૩૯-૧૭૪૦-૧૭૪૧.

મહાનુભાવ ! જો સર્વ પદાર્થનો અભાવ જ હોય, તો લોકમાં જે આ સર્વ પ્રતિનિયત વ્યવહાર પ્રવર્તે છે, તેનો ઉચ્છેદ થાય. જેમકે રેતીના કષ્ટદૂપ સામગ્રીથી તેલ નથી નીકળતું, અને તલ વગેરે સામગ્રીથી નીકળે છે, તેનું શું કારણ ? અથવા આકાશપુષ્પદૂપ સામગ્રીથી જ સર્વ કાર્યસમૂહ કેમ નથી થતો ? એમ ન થવામાં બાપ્તિક પ્રતિનિયત કાર્ય-કારણભાવ છે. માટે સામગ્રીની સત્તા હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારે સર્વથા અભાવ નથી ઘટતો, પણ યથાસ્તભાવ સામગ્રીથી પદાર્થની ઉત્પત્તિ થતી ઘટે છે, એટલે જગતું શૂન્ય છે, એમ સિદ્ધ નથી થતું.

વળી સર્વ વસ્તુ સામગ્રીજન્ય છે-એવો કોઈ એકાંત નિયમ નથી; કારણકે દ્વયણુક-ન્યણુક રક્ષણ સપ્રદેશી હોવાથી તેઓ અણુભાડિ સામગ્રીથી જન્ય છે, પરંતુ જે પરમાણુ છે, તે અપ્રદેશી હોવાથી કોઈથી પણ ઉત્પત્ત નથી થતા, એટલે તે સામગ્રીજન્ય નથી. કેમકે પરમાણુ એ મૂત્ર-અપ્રદેશી સર્વનું અન્ય કારણ-નિત્ય-એકવર્ણ-એકગંધ-એક રસ બે સ્પર્શવાળો છે, અને તે કાર્યદૂપ લિંગથી જ ગમ્ય છે. એ પરમાણુ સપ્રદેશી છે, એમ જો કહેતો હોય, તો તને જ્યાં પરમાણુની ભુદ્ધિ થાય, તે પરમાણુ કઠીએ તો તે સામગ્રી જન્ય નથી એમ માનવો જ પડશે.

સામગ્રીજન્ય નથી, માટે તે પરમાણુઓ જ નથી એમ જો કલીશ તો તારા પોતાના વચ્ચનમાં જ વિરોધ આવશે. કેમકે તે પૂર્વે કહેલ છે, કે “સર્વ સામગ્રીમય જણાય છે.” આ વિશ્વમાં તને જે કોઈ સામગ્રીમય-સામગ્રીજન્ય જણાય છે, તે સર્વ પરમાણુના સમૃદ્ધાયરૂપ છે. આથી તે પોતે જ પોતાના વચ્ચનથી અણુઓનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, એટલે તેનો અભાવ કેવી રીતે કઢી શકીશ ? વળી જો પરમાણુઓનો અભાવ હોય, તો આ સર્વ ઘટ-પટાડિ કાર્યનો સમૂહ શું આકાશપુષ્પથી થાયેલ છે ? કારણ કે જો પરમાણુ ન હોય તો ઘટાડિ ઉત્પત્ત કરનાર મૃત્યિભાડિ સામગ્રી પણ

ન હોય. એથી સર્વ સામગ્રી પણ ન હોય. માટે સર્વ સામગ્રીમય જણાય છે. એમ જે તું કહે છે, તે સામગ્રી પરમાણુઓ જ છે. ૧૭૩૮-૧૭૩૭-૧૭૩૮.

હવે ૧૯૪૮ મી ગાયામાં જે કંદું છે કે પાછળનો ભાગ નથી જણાતો, અને સર્વનો આગળનો ભાગ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો ભાટે સર્વ શૂન્ય છે. હત્યાદી પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર કહે છે :-

દેસસરસારભાગો ઘેણ્યડ ન ય સોનિ નણુ વિરુદ્ધમિણ ।

સબ્બાભારે વિ ન સો ઘેણ્યડ કિ ઘરવિસાળરસ ? ॥૧૭૩૯॥

પરભાગાદરિસણઓ નારાભાગોડવિ કિમળુમાળણ તિ ? ।

આરાભાગાગહણે કિ વ ન પરભાગરસિદ્ધી ? ॥૧૭૪૦॥

દૃશ્ય વસ્તુનો આગળનો ભાગ જણાય છે, પણ તે નથી. એ કથન વિરુદ્ધ છે; કારણ કે સર્વના અભાવમાં ખરવિધાણનો પણ આગળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? વળી પાછળનો ભાગ નથી જણાતો તેથી આગળનો ભાગ પણ નથી એમ કહેવામાં કંદું અનુમાન છે ? અથવા આગળનો ભાગ શ્રહણ કરવાથી, પાછળના ભાગની શું સિદ્ધિ નથી થતી ? થાય છે જ. ૧૭૩૮-૧૭૪૦.

દૃશ્ય વસ્તુ છતાં પણ તેનો પાછળનો ભાગ નથી જણાતો, અને આગળનો ભાગ જણાય છે; પરન્તુ તે આગળનો ભાગ પણ જુદા જુદા પરભાગની ઉત્પન્નાએ પૂર્વ કલ્યા મુજબ સૂક્ષ્મ હોવાથી નથી જણાતો એટલે તે પણ નથી જ- આ કથન સર્વથા વિરુદ્ધ છે, કારણ કે “તે જણાય છે, પણ નથી.” એમ કહેવું એ “મારી માતા વંધ્યા છે” એના જેવું છે. ખરી રીતે તો સર્વનો અભાવ છે, પણ આનિયથી તે જણાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે સર્વનો અભાવ છતાં પણ જો આગળનો ભાગ જણાય છે, તો પછી અભાવ સ્વરૂપ ખરવિધાણનો આગળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? અથવા અભાવ સ્વરૂપ સર્વત્ર તુલ્ય હોવાથી ખરવિધાણ જેવા પદાર્થનો આગળનો ભાગ જણાય, અને ઘટ-પટાડિ જેવા પદાર્થનો આગળનો ભાગ ન જણાય, એમ વિપર્યય પણ કેમ નથી થતો ?

વળી “પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી.” એમ કહેવામાં તું કેવું અનુમાન કરે છે ? કેમકે જે આગળનો ભાગ, અનિન્નની ઉષ્ણતાની એમ સર્વલોકોને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે, તેને અનુમાન કરે તું કેવી રીતે બાધ આપે છે ? પાછળનો ભાગ હોય, તો આગળનો ભાગ હોઈ શકે, અન્યથા ન હોઈ શકે-એ પ્રમાણે આગળનો ભાગ અપેક્ષાવાળો છે તેથી આગળના આગથી પાછળના ભાગનું જ્ઞાન અનુમાનથી ઘટે પણ પાછળનો ભાગ નહીં જણાવાથી આગળનો ભાગ પણ નથી, એમ કહીને આગળના ભાગનો અપલાપ કરવો, એ સર્વથા અસંભદ છે. આધ્યકાર મહારાજ પણ એમ જ કહે છે, કે - આગળના ભાગને હોવાથી પાછળના ભાગનું અનુમાન થટી શકે છે. જેમકે - દૃશ્યવસ્તુનો પાછળનો ભાગ છે, કારણ કે તેના સંબંધવાળો આગળનો ભાગ જણાય છે. જેના સંબંધવાળો એક ભાગ જણાય તેનો બીજો ભાગ હોય છે જ. એમ આકાશનો પૂર્વ ભાગ જણાવાથી તેનો પણીમ ભાગ પણ છે; તેમ અહીં પણ ઘટ-પટાડિ વસ્તુનો આગળનો ભાગ જણાય છે, તેથી તેનો પાછળનો ભાગ પણ જણાય છે.

વળી આગળના ભાગનો પણ આગળનો ભાગ છે- એમ જુદા જુદા આગળના આગવડે સીધી આગળના ભાગની છે કલ્પના કરી છે, તે કલ્પના પણ તારા અનુમાન વડે નહીં ધરી શકે. કારણ કે ત્યાં પણ પાછળનો ભાગ અવિઘમાન હોવાથી સર્વની આગળના ભાગની કલ્પના અધોગ્ય છે. વસુતઃ આગળનો ભાગ જણાય છે, માટે પાછળનો ભાગ પણ છે- એ અનુમાન જ યોગ્ય છે. ૧૭૭૮-૧૭૪૦.

સચ્ચાભાડવેવિ કર્તો આરા-પર-મજ્જ્ઝાભાગનાણતં ।

અહ પરમર્દીએ ભણણિ સપરમઙ્ગિસેસણં કર્તો ? ||૧૭૪૧||

આર-પર-મજ્જ્ઝાભાગા પંડિવણા જાડ ન સુણણા નામ ।

અપ્પંડિવણોરુ વિ કા વિકપ્પણા ખરવિસાણસ ? ||૧૭૪૨||

સચ્ચાભાડે વારાભાગો કિં દીસએ ન પરભાગો ? ।

સચ્ચાગહણં બ ન કિં કિં વા ન વિવજાઓ હોડુ ? ||૧૭૪૩||

(વળી જો) સર્વનો અભાવ હોય, તો આગળનો ભાગ-પાછળનો ભાગ અને મધ્ય ભાગ એવો તફાવત ક્યાંથી થાય ? બીજાના મતની અપેક્ષાએ એમ કહેવાય છે (એમ કહેતો હોય,) તો સ્વરૂપ અને પરમતનો તફાવત પણ કેવી રીતે થાય ? આગળનો પાછળનો અને મધ્યનો ભાગ છે- એમ જો માનતો હો, તો શૂન્યતા ક્યાં રહી ? એ ભાગો ન માનતો હો, તો અધેડાના એવા પદાર્થના વિકલ્પો શા ભાટે કરે છે ? અથવા સર્વવસ્તુના અભાવમાં આગળનો ભાગ કેમ જણાય છે ? અને પાછળનો ભાગ કેમ નથી જણાતો ? અથવા (ઉભયનું) સંપૂર્ણ અગ્રહણ કેમ નથી થતું ? અથવા એથી વિપરીત અહણ પણ કેમ નથી થતું ? ૧૭૪૧-૧૭૪૨-૧૭૪૩.

પરભાગદરિસણં વા ફલિહાઇણિ તે ધૂવં સંતિ ।

જડુવા તે વિ ન સંતા પરભાગદરિસણમહેઊ ||૧૭૪૪||

સચ્ચાદરિસણઉ ચ્ચિય ન ભણણા કીસ, ભણિ તત્ત્વામ ।

પુલ્લાનુવગયહાણી પચ્ચાકખવિરોહાઓ ચેવ ||૧૭૪૫||

સ્ફટિક વળેરે પદાર્થોનો પાછળનો ભાગ જણાય છે, એટલે તે તો અવશ્ય છે જ. જો તે પણ નથી (એમ કહેતો હોય) તો પાછળનો ભાગ ન જણાવાથી (આગળનો ભાગ પણ નથી) એ હેતુ અસિદ્ધ થશે. તેથી સર્વ ન જણાવાથી (સર્વભાવો નથી) એ હેતુ કેમ નથી કહેતો ? એ હેતુ કહીશ તો પૂર્વ અંગીકાર કરેલાની હાની અને પ્રત્યક્ષવિરોધ થશે. ૧૭૪૪-૧૭૪૫.

પાછળનો ભાગ ન જણાવાથી પદાર્થોની અવિઘમાનતા તું પ્રતિપાદન કરે છે, તે પણ અધોગ્ય છે, કારણ કે સ્ફટિક-અભરણ વળેરે પારદર્શક પદાર્થોનો પાછળનો ભાગ જણાય છે, તેથી તે ભાવો તો અવશ્ય છે જ. એટલે “પાછળનો ભાગ ન જણાવાથી” એ હેતુદડે સર્વ પદાર્થોની અવિઘમાનતા-શૂન્યતા સિદ્ધ નથી થતી. સ્ફટિક વળેરે પદાર્થો પણ નથી, એમ કહેતો હોય, તો તે માનેલ પાછળો ભાગ ન દેખાવારૂપ હેતુ એ સ્ફટિકાટિ સર્વપદાર્થની શૂન્યતા સિદ્ધ નથી કરતો તેથી અહેતુ થશે; કેમકે તે પદાર્થોનો પાછળનો ભાગ પણ જણાય છે.

હવે જે આધી એવો અવ્યાપક હેતુ તજ્જેને “સર્વ ન જલ્દાવાથી કોઈ પણ ભાવો નથી.” એમ કહીને આવા વ્યાપક હેતુથી શૂન્યતા સિદ્ધ કરવા ધન કરીશ, તો ઉમણાં “સર્વ ન જલ્દાવાથી” એમ કહીને પૂર્વે “પાછળનો ભાગ ન જલ્દાવાથી” એમ જે અંગીકાર કર્યું છે, તેની હાની થશે. વળી ગામ-નગર-નદી-સમુદ્ર-ઘટ-પટ વિગેરે પદાર્થ પ્રત્યક્ષ જલ્દાય છે, તેથી હેતુ પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ થશે.

પ્રશ્ન :- જે હેતુ સર્વ સપ્તકાળાં વ્યાપક ન હોય, પણ વિપક્ષથી સર્વથા નિવૃત્ત હોય, તો તેને હેતુ કહી રાકાય છે, જેમ કે શબ્દ પ્રયત્ન સિવાય નથી થતો માટે અનિત્ય છે. આમાં સર્વ અનિત્ય અર્થ કંઈ પ્રયત્ન સિવાય નથી થતા એમ નથી વિદ્યુત-મેધ વગેરે પ્રયત્ન સિવાય થનારા પણ અનિત્ય છે. તેવી રીતે અહીં પણ સર્વ પદાર્થોના પાછળના ભાગનું અદર્શન નથી થતું. પરન્તુ પણ પદાર્થોના પાછળના ભાગ નથી જણાતા, આથી તે પદાર્થોમાં આ હેતુ શૂન્યતા સિદ્ધ કરે છે, માટે તે સદ્ગુરુનું હેતુ નથી.

ઉત્તર :- એ અધોગ્ય છે, કારણ કે ત્યાં એ હેતુમાં વ્યતિરેક વ્યાપ્તિ ધરે છે, જેમકે “જે અનિત્ય નથી, તે આકાશની જેમ પ્રયત્ન સિવાય બનેલ છે.” અને અહીં વ્યતિરેક-વ્યાપ્તિ લઈએ તો જ્યાં શૂન્યતા નથી, ત્યાં શું છે? વસ્તુની વિદ્યમાનતા, કે અન્ય કંઈ? વળી પાછળનો ભાગ નથી જણાતો એમ નહિ, પણ જલ્દાય છે. આથી સર્વ શૂન્યવાદી! તારે કંઈ પણ વ્યતિરેક-વ્યાપ્તિ સિદ્ધ થશે નહિ, માટે તારો હેતુ તે હેતુ જ નથી. ૧૭૪૫.

નાન્ય પર-મજઝાભાગ અપચ્ચકણતાઓ મई હોજા।

નણુ અધ્યાત્માની અપચ્ચકણતાની કા ॥૧૭૪૬॥

અન્ય અપચ્ચકણ પિ હુ જહ ભવાઓ સંસયાઇવિચાણ ।

અહ નાન્ય સુણણા કા કાસ વ કેણોવલદ્ધા કા ? ॥૧૭૪૭॥

પરભાગ અને ભધ્યભાગ એ બે અપ્રત્યક્ષ હોવાથી નથી-એમ કહેવામાં આવે; તો ઈન્દ્રિય અને અર્થની સત્તા પ્રામ થાય, અથવા અપ્રત્યક્ષપણાની હાની થાય. વળી જેમ તારું સંશયાદિ વિશ્વાન છે, તેમ તે ઈન્દ્રિયાદિ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે, અને જે તે સંશયાદિ વિશ્વાન નથી, (એમ કહેવામાં આવે,) તો તે શૂન્યતા કઈ? કોણી શૂન્યતા? અને કોણે જાણી? ૧૭૪૬-૧૭૪૭.

ગણેડાના શીંગડાની પેઠે પરભાગ અને ભધ્યભાગ અપ્રત્યક્ષ હોવાથી નથી. એ બને ભાગ નથી એટલે તેની અપેક્ષાએ કહેવાતો અદગળનો ભાગ પણ નથી, માટે સર્વ-શૂન્યતા છે-એમ કહેવા તારી બુદ્ધિ તૈયાર થાય, તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે પ્રતિ-અક્ષ એટલે ઈન્દ્રિય તરફ જે હોય, તે પ્રત્યક્ષ, તેમ ન હોય તે અપ્રત્યક્ષ. આ અપ્રત્યક્ષ હેતુ કહેવાથી ઈન્દ્રિય અને અર્થની સત્તા પ્રામ થાય છે અને તેની સત્તા સિદ્ધ થવાથી શૂન્યતા અંગીકાર કરવામાં તે અપ્રત્યક્ષતાની હાનિ થશે. અથવા શૂન્યતામાં અપ્રત્યક્ષરૂપ હેતુની હાની થશે. અથવા ઈન્દ્રિય અને અર્થના અભાવે પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષનો વ્યવહાર નહિ થઈ શકે.

વળી જેમ તારું સંશયાદિ વિજ્ઞાન બીજાઓને અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે, તેમ કોઈ વસ્તુ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે; જેમ તે અપ્રત્યક્ષ સંશયાદિ છે, તેમ પરમાગ અને ભધ્યભાગો પણ અપ્રત્યક્ષ છતાં પણ છે. આથી તે કહેલ અપ્રત્યક્ષ હેતુ અનેકાન્તિક દોષવાળો છે. અને જો તારું સંશયાદિ વિજ્ઞાન એ. એ હાય, તો દૂરદૂર કર્યું? અદદા ગોની શૂન્યતા? અને એ શૂન્યતા કોણે જાણી? કારણ કે તે સંબંધમાં તને જ સંશય છે. અને જો તે સંશય જ ન હોય, તો પછી બીજા એને ગામ-નગર વગેરે વિવિધાન પદ્ધતિમાં સંશય છે? એઠિને નહિ. ૧૭૪૭.

એ પ્રમાણે અનેક પુંજિયોથી શૂન્યતા દૂર કરીને હવે પૃથ્વી આદિ ભૂતોની સિદ્ધિ માટે ભગવાન શ્રીમહાવીરદેવ વ્યક્તને ઉપદેશો છે કે -

પચ્ચબદ્ધેસુ ન જુતો તુહ ભૂમિ-જલા-દનલેસુ સંદેહો ।
અનિલા-દદ્રગાસેસુ ભવે સોડથિ ન જુતોદણુમાણાઓ ॥૧૭૪૮॥

અતિથ અદિસસાડ્ડપાઇયફરિસાઈણ ગુણી ગુણલણાઓ ।
રૂબસ્સ ઘડો બ્ય ગુણી જો તેસિ સોડનિલો નામ ॥૧૭૪૯॥

અતિથ વસુહાઇભાણાં તૌયસ્સ ઘડો બ્ય મુત્તિમજ્જાઓ ।
જે ભૂયાણાં ભાણાં તં કોમં વત ! સુલ્લતં ॥૧૭૫૦॥

વ્યક્ત! તારે તારા સ્વસ્વરૂપની જેમ, પ્રત્યક્ષ એવા પૃથ્વી-જળ અને અભિનમાં સંશય કરવી પોત્ય નથી; અપ્રત્યક્ષ એવા વાયુ અને આકાશમાં સંશય થાય, તો તે પણ પોત્ય નથી, કેમકે અનુમાનથી તેની પણ સિદ્ધિ થાય છે. જેમકે પ્રાત થયેલા સ્પર્શ-શબ્દ-સ્વાસ્થ્ય-કુંપ વિગેરે ગુણો દશ્યમાન હોવાથી, તેનો કોઈ ગુણી અદેશ્ય છે. જેમ રૂપ વગેરે ગુણો હોવાથી ઘટ તેનો ગુણી છે, તેમ સ્પર્શ વગેરે ગુણો હોવાથી, વાયુ તેનો ગુણી છે. વળી જળનો આધાર જેમ ઘટ છે, તેમ પૃથ્વી-પાણી અભિન અને વાયુનો કોઈ આધાર છે. હે વ્યક્ત! તે ભૂતોનો જે આધાર, તે જ આકાશ છે. ૧૭૪૮-૧૭૪૯-૧૭૫૦.

એવ પચ્ચબદ્ધાઇ પમાણસિદ્ધાઇ સોમ્ય ! પદ્ધિચ્છજ !
જીવ-સરીરાહારોચારોમધમાઇ ભૂયાઇ ॥૧૭૫૧॥

કિહ સજીવાઇ મહી તલ્લિઝગાઓડનિલાયરાણાઇ ।
યોર્મ વિમુત્તિભાવાદાધારો ચેવ ન સજીવં ॥૧૭૫૨॥

હે સૌભ્ય! એ પ્રમાણો છુંબ અને શરીરને આધારાદિ ઉપયોગ ખર્મવાળા એ ભૂતો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી સિદ્ધ છે-એમ તું અંગીકાર કર. વળી શસ્ત્રોપહત સિદ્ધાય પૃથ્વી-અપ્તેજ અને વાયુ-એ ચાર ભૂતો સંયેતન છે. શાથી કહો છો કે એ સંયેતન છે? તેમાં છુંબનું લાલશ જગ્ઘાય છે માટે, તથા આકાશ અમૂર્ત હોવાથી કેવળ આધાર ભૂત જ છે, તેથી તે સંયેત નથી. ૧૭૫૧-૧૭૫૨.

હવે પૃથ્વી અને વનસ્પતિ સંયેત છે, તેનું લિંગ કહે છે :-

જમ્મ-જરા-જીવણ-મરણ-રોહણાડુહાર-દોહલાડુમયડો ।
રોગ-તિગિચ્છાઈફિ ય નારિ ચ સંચેયણા તર્થો ॥૧૬૫૩॥

છિકકપ્પરોડ્યા છિકકમેન્સંકોયડો કુલિંગો ચ ।
આસયસંચારાઓ વિયજ્ઞ ! વલ્લીવિયાળાડે ॥૧૬૫૪॥

સમાદાઓ ય સાવ-પ્રબોહ-સંકોયણાડુઓડભિમયા ।
ઘરલાદાઓ ય સહાડવિસયકાલોવલંભાઓ ॥૧૬૫૫॥

મંસંકુરો ચ સામાણજાડુલુચુરોચલંભાઓ ।
તરુગણ-વિહુમ-નવણો-ઘરલાદાઓ સાસયાવત્થા ॥૧૬૫૬॥

વેલડી આદિ સચેતન છે, કારણ કે સ્ત્રીની જેમ તેઓને જન્મ-જરા-છુવન મરણ-ક્ષતસંરોહણ-આધાર-દોહદ-રોગ અને તેની ચિકિત્સા વગેરે થાય છે. વળી ઉત્પત્તિ ! સ્પૃષ્ટપ્રરોદ્ધકા (રીસામણી) વગેરે વનસ્પતિ સ્વર્ણમાત્રથી જ કીડાની જેમ સંકોચ પામે છે, લતા વગેરે પોતાના આશ્રય માટે સંચાર કરે છે, શમી વગેરેમાં નિદ્રા-પ્રભોષ અને સંકોચ આદિ દેખાય છે, તથા બદ્દુલ આદિ વૃક્ષાંમાં સ્પર્શ આદિ પંચે વિધયો પ્રાપ્ત થાય છે તેથી સચેતન માનેલા છે. વળી દરેક વનસ્પતિ તથા પરવાળાં-લવણા-પત્થર વગેરે પદાર્થો સ્વજન્મ સ્થાનમાં સચેતન છે, કેમકે માંસના અંકુરની જેમ તેમને સમાન ઔપંત્રુપ અંકુર કરત થાય છે. ૧૬૫૭-૧૬૫૮-૧૬૫૯-૧૬૫૯.

જન્મ-જરા-છુવન-મરણ-ક્ષતસંરોહણ-આધાર-દોહદ-રોગ-અને રોગની ચિકિત્સા જેમ સ્ત્રીને થાય છે, તેમ વનસ્પતિને પજી થાય છે, તેથી વનસ્પતિ સચેતન છે.

પ્રશ્ન :- “દહી ઉત્પત્ત થયું, વિષ છુબ્યું, કસુંખો નાશ પામ્યો” એ પ્રમાણે અચેતન પદાર્થમાં પજા છુવન-મરણાદિનો વ્યવહાર કરાય છે, તો પહી ઉપરોક્ત હેતુથી વનસ્પતિ સચેતન છે, તેમ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર :- વનસ્પતિમાં ઉપર કહેલા, જન્મ જરા વગેરે સર્વ થૈતન્ય લિંગ-ચિન્દ જણાય છે. તેથી મનુષ્યની જેમ તેમાં સાચો વ્યવહાર થાય છે, અને દહી વગેરે પદાર્થમાં તો પ્રતિનિયત કોઈક જ ઉત્પત્તિ આદિ વ્યવહાર કરાય છે, અને તે પજા ઉપચારથી, નહીં કે વસ્તુતઃ એવો વ્યવહાર થાય છે.

વળી સ્પૃષ્ટપ્રરોદ્ધકા વગેરે વનસ્પતિ કીડા વગેરેની જેમ સ્વર્ણ માત્રથી જ સંકોચ પામે છે. લતા-વેલા વગેરે સ્વરક્ષણ માટે વાડ-વૃક્ષ-વંડી વગેરે ઉપર આશ્રય માટે ચેડે છે. શમી વગેરે મનુષ્યની જેમ નિદ્રા-પ્રભોષ-સંકોચાદિ પામે છે. બદ્દુલ, અશોક, કુરુભક, વિરહક, ચંપક, લિલક, વગેર વૃક્ષાં ધોંધકાણે શબ્દ-રૂપ-ગન્ય-રસ- સ્વર્ણરૂપ વિધયોનો અનુક્રમ ઉપભોગ કરે છે, દૂધમાંડી, બીજોરું વગેરે વનસ્પતિને દોહદ થાય છે, તે તેમને પૂરવાથી શીંગ ફળે છે. હત્યાદિ લક્ષ્ણોથી વનસ્પતિ સાણ્ય છે એમ માનવું.

વળી દરેક વૃક્ષ-પરવાળાં-સિંધવ-પત્થર વગેરે પોતાની ઉત્પત્તિના સ્વર્ણોમાં સચેતન છે. જેમ હરસ અથવા મસાના અંકુર પુનઃ ઉત્પત્ત થાય છે, તેમ તે પરવાળા આદિ પદાર્થો પજા છેદી નાંખ્યા હોય છે, છતાં પુનઃ તે સ્વર્ણે તેના પજા અંકુર ઉત્પત્ત થાય છે.

પ્રશ્ન :- પૃથ્વી આદિ ભૂતોમાં સચેતનપણું સિદ્ધ કરવાનું છે, તે મૂકીને વનસ્પતિમાં તે પ્રથમ સિદ્ધ કરીને પછી પૃથ્વીમાં તે સિદ્ધ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર :- વનસ્પતિ એ પૃથ્વીના વિકારભૂત છે, તેથી તેનો પાંચ ભૂતોમાંથી પૃથ્વીભૂતમાં જ અજાર્ભાવ થાય છે, વળી વનસ્પતિમાં ચૈતન્ય લક્ષણ જેવું સ્પષ્ટ જણાય છે, તેવું પત્થરાદિમાં નથી જગ્યાપણું આ કારણથી પ્રથમ વનસ્પતિમાં ચૈતન્ય સિદ્ધ કર્યું અને પછી પૃથ્વીમાં ચૈતન્ય સિદ્ધ કર્યું છે. ૧૭૫૭-૧૭૫૮-૧૭૫૫-૧૭૫૬.

હવે પાણી-અઞ્જિન અને વાયુમાં ચૈતન્ય સિદ્ધ કરે છે :-

ભૂમિકાદ્વારાભાવિયસંભવાઓ દદ્દુરો બ જલમુત્તં ।
અહવા મચ્છો બ સભાવવોમસંભૂયપાયાઓ ॥૧૭૫૭॥

અપરસ્પેરિયતિરિયાનિયમિયદિગમણાઓડણિલો ગો બ ।
અનલો આહારાઓ વિદ્ધિ-વિગારોવલમ્ભાઓ ॥૧૭૫૮॥

તણવોડગબ્બાડવિગારમુત્તજાડતાઓડણિલંતાડે ।
સત્થાસત્થહયાઓ નિજીવ-સર્જીવરુલવાઓ ॥૧૭૫૯॥

ભૂમિ ખોદવાથી સ્વાભાવિકપણે નીકળેલું પાણી દેડકાની જેમ સચેતન છે, અથવા સ્વાભાવિક આકારામાંથી પડતું પાણી મતસ્યની જેમ સચેતન છે. તેમજ બીજાએ પ્રેર્યા સિદ્ધાય આજૂભાજૂ અનિયમિતપણે ગમન કરતો હોવાથી વાયુ પણ ગાયની જેમ સચેતન છે. તથા (કાણું) આહારથી શૂદ્ધ અને વિકાર જગ્યાતા હોવાથી મનુષ્યની જેમ અઞ્જિન સચેતન છે. અદ્ભુતાદિના વિકારથી અલગ હોવા છતાં મૂર્ત અને જીતિમાન હોવાથી પૃથ્વી આદિ ચારે ભૂતોનાં શરીર શાખથી હણાયેલા ન હોય તો સજ્જવદૂપ છે, અને શાખથી હણાયેલ હોય તો નિશ્ચિવ છે. ૧૭૫૭-૧૭૫૮-૧૭૫૯.

પ્રકારાન્તરે પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિયમાં જીવત સિદ્ધ કરે છે :-

સિજ્જંતિ સોમ્મ ! બહુસો જીવા નવરસતસંભવો નવિ ય ।
પરિમિયદેસો લોગો ન સંતિ ચેરિંગદિયા જેરિં ॥૧૭૬૦॥

તેસિં ભવબિચ્છુતી પાવહુ નેઢ્હ ય સા જારો તેણ ।
સિજ્જમરણંતા જીવા ભૂયાહારા ય તેઽવરસે ॥૧૭૬૧॥

એવમહિસાભાવો જીવઘણં તિ ન ય તે જારોડભિહિં ।
સત્થ્યોવહૃથમજીવં ન ય જીવઘણં તિ તો હિંસા ॥૧૭૬૨॥

ન ય ઘાયડ તિ હિંસો નાઘાયંતો નિ નિચ્છિયમહિસો ।
ન વિરલજીવમહિસો ન ય જીવઘણં તિ તો હિંસો ॥૧૭૬૩॥

અહણાંતો યિ હુ હિંસો દુદુતણાઓ મઝો અહિમરો બ ।
ચાહિનો ન યિ હિંસો સુદુતણાઓ જહા વેજ્જો ॥૧૭૬૪॥

પંચસમિઓ તિગુતો નાણી અવિહિસાઓ ન વિવરીઓ ।
હોઉ વ સંપત્તી સે મા વા જીવોવરોહેણ ॥૧૭૬૫॥

વળી હે સૌભ્ય ! પણ જીવ ભોક પામે છે, અને નવા જીવોની ઉત્પત્તિ નથી થતી, તેમ જ આ લોક પરિમિત છે. એટલે જે વનસ્પતિ આદિ જીવો છે, એમ જેઓ ન માને તેમના ભરે સંસારનો નારા પ્રાસ થાય, અને એ પ્રમાણે સંસારનો નારા કોઈના પજી મતે હુણ નથી. તે કારણે પૃથ્વીઘાદિ ભૂતોના આધારવાળા તે વનસ્પતિ વળેરે અવશ્ય અનન્તા જીવો છે, એમ માનવું સિદ્ધ થાય છે. ૧૭૬૧.

જો આ પ્રમાણે પૃથ્વી આદિ (અનન્તા) જીવોથી લોક વ્યામ હોય, તો સંપદીઓને ખોરાક આદિ લેવા પડે તેથી અહિસાત્ત્વ પાણી શકાય નહીં. (એમ સાંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે) હમજું જ તે ભાટે કહેલું છે, કે શસ્ત્રોપહત પૃથ્વી આદિ અજીવ છે, (એટલે અદૂત-અકાર્દિતાદિ આધારાદિનો પરિભોગ થાય છે, તેથી યતિઓના જ્રતનો નિર્વાહ થવામાં હરકત નથી) "લોક જીવોથી વ્યામ છે." એટલા જ માત્રથી હિસા સંભવતી નથી. વળી "ધાતક છે" એટલા જ ઉપરથી હિસ્ક ન કહેવાય, તેમજ અધાતક છતાં પણ નિશ્ચયનયના મતે આહેસ્ક નથી. "અથ જીવ છે" એટલા ઉપરથી પજી અહિસ્ક નથી, તેમજ "જીવોથી વ્યામ છે" એટલા ઉપરથી હિસ્ક છે, એમ પજી ન કહેવાય પરન્તુ રાજાભાદ્રિના ધાતની ચેષ્ટા કરનારની જેમ દુષ્ટ અધ્યવસાયથી કોઈને માર્યા વિના પજી હિસ્ક છે. અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી વૈધની જેમ બીજાને પીડા કર્યા છતાં પજી અહિસ્ક છે. એટલે એમ સમજવાનું કે હિસા કરતો છતો પજી અહિસ્ક અને નહિ હિસા કરતો છતો હિસ્ક છે. કારણ કે પાંચ સમિતિ અને જ્રાત ગુમિલાણા જ્ઞાની પુરુષથી, (સ્વરૂપ અને તેની રક્ષાનો જ્ઞાન જીવરક્ષાના પરિણામવાળો અને તેમાં જ્યાણા કરનાર હોવથી) કદાચ હિસા થઈ જાય, તો પજી તે અહિસ્ક છે, અને જે તેવા અધ્યવસાયથી વિપરીત પરિણામવાળો હોય, તો તે હિસ્ક જ છે સાધુ વળેરેને જીવધાત્ત્વી હિસા થાય, અથવા ન પજી થાય. ૧૭૬૫.

કારણ કે-

અસુભો જો પરિણામો સા હિસા સો ઉ બાહિરનિમિત્ત ।
કોધિ અવેકજ્ઞેજ નવા જમ્હાડળોગંતિર્ય કર્જણ ॥૧૭૬૬॥

અસુભપરિણામહેર જીવાબાહો તિ તો મયં હિસા ।
જસ્સ ઉ ન સો નિમિત્ત સંતો વિ ન તસ્સ સા હિસા ॥૧૭૬૭॥

સદ્ગાદાઓ ઝફલા ન શીયમોહસ્સ ભાવસુદ્ધીઓ ।
જહ તહ જીવાબાહો ન સુદ્ધેમણસો વિ હિસાએ ॥૧૭૬૮॥

નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જે અશુભ પરિણામ, તે જ હિસા કહેવાય છે, તે અશુભ પરિણામરૂપ હિસા બાહ્ય જીવહિસારૂપ નિમિત્તથી થાય છે, અને કોઈ વખત તન્તુલ-મત્સ્યાદિની જેમ તેવા નિમિત્તની અપેક્ષા વિના પજી થાય છે, ભાટે બાહ્ય નિમિત અનેકાન્તિક છે, જીવધાત કરવાના

હેતુરૂપ અશુભ પરિણામ તે હિસા કહેવાય છે અને જેને તેવા પરિણામરૂપ હેતુ ન હોય, તેને જીવધાત થયા છતાં પણ હિસા નથી કહી. જેમ વીતરાળને ભાવશુદ્ધિથી શબ્દાદિ વિષયો પ્રીતિજ્ઞનક નથી થતા, તેમ શુદ્ધ પરિણામવાળાને જીવધાત થયા છતાં પણ તે હિસાનું નિમિત્ત નથી થતા. ૧૯૬૬-૧૯૬૭-૧૯૬૮.

રાગદ્રેષ રહિત ભગવંત વીતરાળદેવને જેમ શબ્દરૂપ વળેરે ઈઝ વિષયો પ્રીતિજ્ઞનક નથી થતા અથવા જેમ શુદ્ધાત્માને ભાતા સ્વરૂપવતી છતાં તેના પર વિષયાભિલાઘ નથી થતો; તેમ શુદ્ધપરિણામવાળા યતનાવળ મુનિને જીવધાત થયા છતાં પણ તે હિસાનું કારણ નથી થતો. માટે બાબ્દ નિમિત્ત એ અશુભપરિણામ ઉત્પન્ત કરવામાં અનેકાન્તિક છે.

આથી હે વ્યક્ત ! પૃથ્વી આદિ પાંચે ભૂતો છે, અંમ અંગીકાર કર, અને તેમાંના પ્રથમના યાર સચેતન છે, એમ પણ કબૂલ કર. વળી “સ્વજોપમે વે સંકલમ” આ સર્વ સ્વર્ણ જેવું છે, ઈત્યાદિ વેદપદોથી જે કણું છે, તે ભવભવધી ઉદ્ગે પામંદા ભવ્યશ્વરાં સ્વી-પુત્ર-ધન વળેરેની અસારતા જણાવીને તેવા ભવ્યાત્માઓ ધનાદિ વસ્તુ ઉપરની આસક્તિ તણ દઈને મુક્તિ માટે પણ કરે, એટલા માટે કહું છે : પણ તેથી સર્વ ભૂતોનો અભ્યાવ નથી કણ્યો; માટે હે સૌખ્ય ! તું તારા મનનો સંશાય મૂકી દે, અને ભૂતોનું અસ્તિત્વ અંગીકાર કર. ૧૯૬૮.

એ પ્રમાણો -

(૧૬૦) છિન્નમિમિ સંસયમિમિ જિણેણ જરા-મરણવિષ્યમુક્કેણ ।

સો સમણો પબ્બડ્ઝાઓ પંચહિં સહ ખંડિયસરહિં ॥૧૭૬૯॥૬૧૩॥

જ-મ-જરા અને મરણાથી મૂકાયેલા જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તે વ્યક્ત સ્વામિએ પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૯૬૮.

॥ અહીં ચોથ્ય ગણ્યકરનો વાદ સંપૂર્ણ થયો. ॥

હવે પાંચમા ગણ્યકર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે :-

(૧૬૧) તે પબ્બડ્ઝ સોડ સુહમ્મ આગચ્છદ જિણસગાર્સ ।

ઘચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૭૭૦॥૬૧૪॥

(૧૬૨) આભદ્રો ય જિણેણ જાડ્ઝ-જરા-મરણવિષ્યમુક્કેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સચ્ચાણ્ણ સબ્દદરિસીણ ॥૧૭૭૧॥૬૧૫॥

(૧૬૩) કિ મન્ત્રે જારિસો ઇહભરમિ સો તારિસો પરભવેદવિ ।

વૈયપયાણ ય અત્યં ન યાણાસી તેસિમો અત્થો ॥૧૭૭૨॥૬૧૬॥

તેમોએ દીક્ષા લીધી એમ સાંભળીને સુધર્મના નામના દ્વિજોપાધ્યાય પણ ભગવંત પાસે આવે છે. તે વિચારે છે, કે હું તેમની પાસે જઈશ, વાંદીશ અને વંદના કરીને સંશય દૂર કરીને તેમની સેવા કરીશ-એમ વિચારીને તે ભગવંત પાસે આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા-અને મરાણથી મુક્ત થયેલા સર્વશ-સર્વદશી જિનેશ્વર ભગવંતે, તેને નામ હું બોતલી વેદપદોના; કાંઈ રહું કે (પરસ્પર વિરુદ્ધાર્થવાળાં વેદપદો સાંભળીને) તું એમ માને છે, કે આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મ છે, તેવો જ પરભવમાં પણ મનુષ્યાદિ થશે, કે કેમ? (અંદો તને સંશય છે) પણ તું તે વેદપદોનો અર્થ જાપીતો નથી, તેથી એવો સંશય કરે છે, તેનો સત્ય અર્થ હું કહું તે પ્રમાણો છે. ૧૭૭૦-૧૭૭૧-૧૭૭૨.

પૂર્વોક્ત રીતે ઈન્ડભૂતિ વગેરે ચાર પંડિતોએ ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જાહીને સુધર્મનામના પાંચમા દ્વિજોપાધ્યાય ભગવંત પાસે આવ્યા, તેમને આવેલા જાહીને કલાકાસિષ્પુ ભગવંતે તેમને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવીને કહ્યું કે, હું સુધર્મ! તને એવો સંશય છે કે “આ ભવમાં જેવો મનુષ્યાદિ જન્મ છે, તેવો જ જન્મ પરભવમાં થતો હશે કે કેમ?” તને આવો સંશય થવામાં પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થું પ્રતિપાદન કરનારાં વેદના પદો કારણભૂત છે. તે પદો આ પ્રમાણો છે. પુરુષો હે પુરુષન્ય મશ્નુતે, પશવાઃ પશુત્વં, એટલે પુરુષ મરણ પામીને પુરુષ થાય છે અને પશુઓ મરીને પશુ થાય છે. તથા “શુણાલો હે એવ જાયતે યા સુપુરીષો દહ્યતે” જેને વિષ્ટા સહિત બાળવામાં આવે છે, તે શિયાળ થાય છે. આમાનું પહેલું વાક્ય ભવાંતરમાં જનારો છુબ પુનઃ તેવો જ ભવ પામે છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે, અને બીજું વાક્ય પહેલા ભવના જન્મથી વિલક્ષણ જન્મ માપવાનું કહે છે. આ રીતે પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો સાંભળીને તને એવો સંશય થયો છે; પરંતુ તારો એ સંશય અયોગ્ય છે, કારણ કે તે પદોનો અર્થ તું સમજે છે - તેવો નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણો છે, તેને તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ. ૧૭૭૨.

ઉપરોક્ત સંશયમાં જે પુર્કિલાઓ છે, તેને ભાષ્યકાર પ્રગટ કરે છે :-

કારણસરિસં કંજં બીયસ્સેવડડુકુરો ત્તિ મણણંતો ।

ઇહભવસરિસં સચ્ચં જમવેસિ પરેઝવિ તમજુત્તં ॥૧૭૭૩॥

જાહ સરો સિંગાઓ ભૂતણાઓ સાસવાળુલિત્તાઓ ।

સંજાયઙ્ગ ગોલોમા-ડવિલોમરસંજોગાઓ દુચા ॥૧૭૭૪॥

ઇતિ રૂક્ખગ્રાયુલ્લેદે જીળિધિહાણી થ વિસરિસેહિંતો ।

દીસડ્ઢ જમ્હા જમ્મં સુહમ્મ । તો નાથમેગંતી ॥૧૭૭૫॥

તું એમ માને છે, કે જેવું કારણ હોય તેવું કાર્ય હોય છે, કંમકે જેવું બીજ હોય તેવો અંકુર થાય છે, તેવી જ રીતે પૂર્વજન્મ, આગણના ભવનું કારણ છે, અને તેથી જેવો આ જન્મ છે, તેવો જ પુરુષાદિ સર્વ જન્મ પરભવમાં પણ હોવો જોઈએ. તારું એ માનવું અયોગ્ય છે, કારણ કે શુંગથી પણ શર (શરૂગટ) નામની વનસ્પતિ થાય છે, અને સરસવના અનુલોપથી ભૂતૂણ નામનો ધાસનો સમૂહ થાય છે, વળી ગોલોમ અને અવિલોમથી પણ દુવા થાય છે. વળી એ જ પ્રમાણો

વૃષાયુર્વેદમાં, યોનિવિષાન એટલે યોનિપ્રાભૂતમાં અનેક વિસદેશદ્વયના સંયોગથી સર્પ-સિહ-વળેરે પ્રાણીઓ, અને મણિસુવર્ણ વળેરે વિવિધ પદ્ધાથોનો જન્મ જતાયો છે. માટે હે સુપર્મ ! "કારણાનુરૂપ કાર્ય હોય" એવો કંઈ એકાન્ત નેયમ નથી. ૧૭૩૩-૧૭૭૪-૧૭૭૫.

અથવા જેવું કારણ હોય તેવું કાર્ય થાય છે, એથી જ ભવાંતરમાં જીવોની વિચિત્રતા થાય છે, એમ જજ્ઞાનનું જી ભ્રાન્યાનું હેતુ હોય હે ?

જહુવ જર ચ્ચિય બીયાળુખજમ્મે મયં તારો ચેંબ ।

જીબં ગેણહ ભચાડો ભવંતરે ચિત્તપરિણામં ॥૧૭૭૬॥

જેણ ભવંકુરદીણ કમ્મ ચિત્ત ચ તં જારોઽમિહિયં ।

હેઉવિચિત્તતણાં ભવંકુરવિચિત્તયા તેણં ॥૧૭૭૭॥

જડ પઢિવન્ન કમ્મ હેઉવિચિત્તતાં વિચિત્ત ચ ।

તો તષ્ફલં પિ ચિત્ત યવજ્જ સંસારિણો સોમમ ॥૧૭૭૮॥

અથવા જેમ ભીજાને અનુરૂપ એવા કાર્યની ઉત્પત્તિને તું માને છે, તેમ ભવધી ભવાંતરમાં પણ જાતિ-કુળાદિ વિચિત્ર પરિષામદૂર્પે જીવને માન; કારણ કે સંસારાંકુરના ભીજભૂત જે કર્મ છે, તે હેતુની વિચિત્તતાથી વિચિત્ર છે, તેથી સંસારરૂપ અંકુરની પણ વિચિત્રતા છે. હેતુની વિચિત્રતાથી કર્મનું વિચિત્રપણું પણ જો તું માનતો હોય, તો હે સૌભ્ય ! સંસારી જીવને મનુષ્ય-નરકાદિરૂપ તેનું ફળ પણ વિચિત્ર થાય છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૭૭૯-૧૭૭૭-૧૭૭૮.

ચિત્તં સંસારિત્ત વિચિત્તકમ્મફલમાચારાં હેઊ ।

ઇહ ચિત્તં ચિત્તાણ કમ્માણ ફલં ચ લોગમ્મિ ॥૧૭૭૯॥

ચિત્તા કમ્મપરિણહ્ પોગળપરિણામાં જાહા બજ્ઝા ।

કમ્માણ ચિત્તયા પુણ તદ્દેઽવિચિત્તભાવાં ॥૧૭૮૦॥

અહ્વા ઇહભવસરિસો પરલાંગોડધિ જડ સમ્માં તેણં ।

કમ્મફલં પિ ઇહભવસરિસે પઢિવજ્જ પરલાંપ ॥૧૭૮૧॥

કિં ભળિયમિહે મળ્યા નાણાગઙ્કમ્મારિણો સંતિ ।

જડ તે તષ્ફલભાજો પરે વિ તો સરિસયા જુતા ॥૧૭૮૨॥

લોકમાં જેમ કૃષિ-વાણિજ્યાદિ વિચિત્ર કર્મનું ફળ વિચિત્ર જાણાય છે, તેમ જ વિચિત્ર કર્મના ફળરૂપ સંસારી જીવોનું નરકાદિરૂપ સંસારીપણું પણ વિચિત્ર છે. જેમ વાદળ પૃથ્વી આદિ ભાષ્યપુરુષગલોનો પરિષામ વિચિત્ર છે, તેમ કર્મપરિષાતિ પણ પુરુષલ પરિષામાત્મક હોવાથી વિચિત્ર છે. (જે વિચિત્ર પરિષાતિરૂપ નથી હોતું, તે આકારની જેમ પુરુષલપરિષામાત્મક પણ નથી હોતું.) કર્મની જે વિચિત્રતા છે, તે તેના મિથ્યાત્વાદિ હેતુની વિચિત્રતાથી છે. અથવા જો આ ભવના જેવો જ પરભવ તું માને છે; તો કર્મનું ફળ પણ આ ભવની કિયાના જેવું

જ પરલોકમાં અંગીકાર કર. અર્થાતુ આ ભવમાં વિવિધ ગતિના હેતુભૂત વિધિન કિયા કરનારા મનુષ્યો જ્ઞાય છે, તો પરલોકમાં પણ તેઓ તે કિયાને અનુરૂપ ફળ બોગવનાર થશે જ. ૧૭૭૯ થી ૧૭૮૨.

પુનઃ સુધર્મ શાખાધરની શંકાનો ઉત્તર કહે છે :-

અહ ઇહ સફળં કર્મં ન પરે તો સચ્ચાના ન સરિસત્ત ।

અકયાગમ-કયનાસા કર્માભાવોડહવા પત્તો ॥૧૭૮૩॥

કર્માભાવે ય કારો ભવંતરં ? સરિસયા વ તદભાવે ।

નિષ્કારણારો ય ભવો જાડ તો નાસોડવિ તહ ચેવ ॥૧૭૮૪॥

કર્માભાવોડવિ મર્ઝ કો દોસો હોજજ જાડ સભાદોડયં ।

જહ કારણાપુસ્ત્ર્યં ઘડાડ કજ્જં સહાવેણ ॥૧૭૮૫॥

આ લોક સંબંધી કર્મ સફળ છે, પણ પરલોક સંબંધી કર્મ સફળ નથી; (એમ કહેતો હોય) તો સદેશ્યપણું સર્વથા નહી ધટે. તેથી અકૃતાગમ-દૃતનાશ તથા કર્મનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે. વળી કર્મના અભાવે ભવાન્તર નહી થાય, ભવાન્તરના અભાવે સદેશ્યતા પણ નહી થાય; અને જો નિષ્કારણ ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે, તો નાશ પણ તેમજ થશે. (કઢી તું એમ કહેશે કે .) કર્મના અભાવે પણ ઉત્પત્તિ થશે, એમાં શું દોષ છે ? કેમકે એવો જ સ્વભાવ છે, જેમ કારણાનુરૂપ ધટાડિ કાર્ય સ્વભાવથી થાય છે, તેમ તે પણ સમજવું (આ સ્વભાવવાદનું ખંડન આગળની ગાથામાં સમજવારો) ૧૭૮૭ થી ૧૭૮૫.

સુધર્મ :- આ ભવમાં થતું ખેતી આદિ કિયારૂપ કર્મ જ સફળ છે, પરભવ સંબંધી જે દાનાદિ કિયારૂપ કર્મ તે નિષ્કળ છે, એટલે પરલોકમાં જીવ વિસદેશ પણ નથી.

ભગવંત :- જો એમ હોય, તો જીવોનું સદેશ્યપણું સર્વથા નહિ ધટે, કારણ કે તે સદેશ્યપણું પણ કર્મથી જ થાય છે, અને પરભવ સંબંધી કિયારૂપ કર્મ તો તું નિષ્કળ માને છે, એટલે તેની નિષ્કળતામાં સદેશ્યપણાનો જ અભાવ થાય છે.

સુધર્મ :- કર્મના અભાવે પણ જીવ સદેશ થાય, જેમ માટીમાંથી એક સરખા ઘડા થાય છે.

ભગવંત :- જો એમ હોય, તો તે સાદેશ્યપણું અકૃતિ-નિર્હેતુક થાય, અને દાનહિંસાદિ કિયાના ફળરૂપ કર્મનો નાશ થાય અથવા દાનહિંસાદિક કિયા નિષ્કળ માનવાથી મૂળથી કર્મબન્ધ પણ ન થાય. એ પ્રમાણે કર્મના અભાવે કારણનો અભાવ ધવાથી ભવાન્તર જ ક્યાંથી થાય ? અને ભવાન્તર ન થાય, તો પછી સાદેશ્યપણું તો ક્યાંથી જ થાય ?

સુધર્મ :- જેમ જડ પદાર્થોનાં કાયોને કારણો સરખાં જ થાય છે, તેમ કર્મના અભાવે પણ ભવાન્તર સદેશ થાય છે.

ભગવંત :- જો એમ હોય, તો ભવાન્તર તથા ભવનો નાશ પણ કારણ સિવાય જ માનવો જોઈએ. અને પછી તપ-નિયમાદિ અનુફાનનો પ્રયાસ નિરર્થક થાય. વળી જેમ તું નિષ્કારણ

ભવાન્તર માને છે, તેમ જીવોનું વિસ્તદ્દશપણું પણ નિષ્કારણ કેમ નથી માનતો ? કેમકે કારણનો અભાવ ઉભયત્ર સમાન છે.

શુદ્ધિ :- જેમ મૃત્યિંડ આદિ કારણને અનુરૂપ ઘટાડિ કાર્ય, કર્મ વિના પણ પોતાના સ્વભાવથી જ ઉત્પત્ત થાય છે, તેવી રીતે સદ્દશપ્રાશીઓના જામની પરંપરારૂપ ભવ પણ સ્વભાવથી જ થાય છે.

જગ્યાત : - એમ નથી, ઘટરૂપ કાર્ય પણ કંઈ સ્વભાવથી જ નથી થતું, તેને પણ કર્તા-કરણ આદિની અપેક્ષા છે, તેવી રીતે અહો પણ શરીરરૂપ કાર્યનાં કર્તા અને કરણ હોય છે. અર્થાતું જેમ કુલ્ભાર અને ઘટથી યકાદિસાધન ભિત્ત જણાય છે, તેમ શરીરાદિરૂપ કાર્યથી તે કાર્યનો કરનાર જે આત્મા-તે કર્તા છે અને તેમાં કરણ તરીકે કર્મ છે.

શુદ્ધિ :- ઘટાડિ કાર્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ હોવાથી કુલ્ભાર વિગેરે તેના કર્તા-કરણ આદિ હોઈ શકે; પરંતુ પરભવનાં શરીરાદિ કાર્ય તો વાદળાદિના વિકારની જેમ સ્વભાવથી જ થાય છે, એટલે એમાં કર્માદિરૂપ કરણ હોય એવું કંઈ જણાતું નથી.

જગ્યાત :- તારું એ કથન અધોગ્ય છે, કારણ કે ઘટની જેમ શરીરાદિ જે કાર્ય છે તે આદિમાન અને પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી સ્વભાવિક નથી. વળી “કારણના જેણું જ કાર્ય થાય” એમ માનીને પરભવમાં તું સાદ્દશ્યપણું માને છે, તે સાદ્દશ્યપણું પણ વાઢળ આદિ વિકારના દ્વારાંતમાં ઘટનું નથી. કેમકે એ વાઢળ આદિનો વિકાર સ્વકારણભૂત પુરુગલદ્વાર્યના આકારાદિથી અતિ વિલભજી થાય છે. ૧૭૮૩-૧૭૮૪-૧૭૮૫.

સ્વભાવનું સ્વરૂપ વિભારીને તેનાથી ભવાન્તરની સદ્દશાનાં નિધેષ કરે છે :-

હોજ્જ સહાવો વત્યું નિવકારણયા વ વત્યુધમ્મો યા ? ।

જડ વત્યું ણત્યિ તઝોડણુદ્દુલદ્ધીઓ ખ્રાફ્ફં વ ॥૧૭૮૬॥

અચ્યાંતમણુદ્દુલદ્ધોડચિ અહ તઝો અત્યિ નત્યિ કિ કમ્મે ? ।

હેઊ વિ તદત્યિત્તે જો નણુ કમ્મસ્સ વિ સ એવ ॥૧૭૮૭॥

કમ્મસ્સ ચાભિહાણ હોજ્જ સહાવોસિ હોઉ કો દોસો ।

નિચ્ચયં ચ સો રાભાવો સરિસો એથં ચ કો હેऊ ? ॥૧૭૮૮॥

સો મુત્તોડમુત્તો વો જડ મુત્તો તો ન સબ્બા સરિસો ।

પરિણામઓ પદ્ય પિવ ન દેહહેऊ જડ અમુત્તો ॥૧૭૮૯॥

ઉથગરણાભાવાઓ ન ય હવઙ્સ સુહમ્મ ! સો અમુત્તોડચિ ।

કજજસ્સ મુત્તિમત્તા સુહસ્વિત્તાદિઝો ચેવ ॥૧૭૯૦॥

વળી સ્વભાવ એ વસ્તુ છે ? નિષ્કારણતા છે ? કે વસ્તુધર્મ છે ? જો વસ્તુ હોય, તો તે જજ્ઞાતી ન હોવાથી આકારાપુર્ણની જેમ વસ્તુ જ નથી; અને અત્યંત નહિ જણાવા છતાં પણ

જો તે છે, તો વળી કર્મ નથી, એમ કેમ કહેવાય ? અથવા તેની અસ્લિતામાં જે હેતુ છે, તે જ હેતુ કર્મની અસ્લિતામાં પણ છે. અને એથી સ્વભાવને કર્મનું બીજું નામ કહેવામાં આવે તો શો દોષ છે ? અથવા એ સ્વભાવ નિત્ય સદ્ગત છે, એમાં કયો હેતુ છે ? વળી એ સ્વભાવ મૂર્ત છે, કે અમૂર્ત છે ? જો તે મૂર્ત હોય, તો તે મૂર્ત વસ્તુ દૂધની જેમ અથવા મૂર્તપણાથી અભાદ્રિના વિકારની જેમ પરિણામી હોવાથી તેની સમાનતા સર્વથા ન ઘટી શકે. અને જો એ અમૂર્ત હોય, તો તે આકાશની જેમ અનુપકરણરૂપ હોવાથી શરીરનો હેતુ ન થાય. તેમ જ હેતુ સુધ્રમ્ય ! શરીર-સુખસંવિજ્ઞિ વગેરે કાચો મૂર્તિમાન હોવાથી સ્વભાવ અમૂર્ત ન હોઈ શકે. (આ સંબંધી વિશેષ વિવેચન પૂર્વે ૧૯૮૫-૧૯૮૬ મી ૨૦૮૩ાં વાલી રિપોર્ટ છે, તેની અછી મુના તે રિપોર્ટ કહેતા.) ૧૭૮૬ થી ૧૭૯૦.

વળી સ્વભાવ એ નિષ્કારણતા નથી. તેમજ વસ્તુનો ધર્મ હોય તો પણ સદ્ગત ન હોય એમ બતાવે છે.

અહૃત્કારણ ચિદ્ય સમાવાદો તો વિ સરિસયા કરતો ? ।

કિમકારણ ન ભવે વિસરિસયા ? કિ વ વિચ્છિન્ની ? ||૧૭૯૧||

અહૃત્ સહાદો ધર્મો ચત્યુસ્ત, ન સોભગ્ય સરિસાદો નિચ્ચં ।

ઉષ્ણાય-દ્વિદ્ધ-ભંગા ચિત્તા જં ચત્યુપજ્જાયા ॥૧૭૯૨॥

અથવા સ્વભાવથી એટલે કારણ વિના જ ભવોત્પત્તિ માનીએ તો પણ સદ્ગતા ક્યાંથી થશે ? કારણ વિના વિસદેશતા પણ કેમ ન થાય ? અથવા ભવિચ્છેદ પણ કેમ ન થાય ? અને સ્વભાવ એ વસ્તુ ધર્મ હોય, તો તે વસ્તુધર્મ પણ હંમેશા સદ્ગત નહી થટે, કેમકે ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને નાશ વગેરે વસ્તુના વિચિત્ર પર્યાયો જુદા જુદારૂપે જણાય છે. ૧૭૮૧-૧૭૮૨.

સ્વભાવથી જ એટલે અન્ય કોઈ પણ કારણ સિવાય ભવોત્પત્તિ થાય છે, તારી એ માન્યતાથી પણ પરભવમાં સદ્ગતા કેવી રીતે થટી શકે ? કારણ કે કારણ સિવાય જેમ સદ્ગતા થાય છે, તેમ વિસદેશતા પણ કેમ ન થાય ? અથવા અકસ્માતું અવનો વિચ્છેદ પણ કેમ ન થાય ? વળી કારણ સિવાય અકસ્માતું એ પ્રમાણો જો થતું હોય, તો કારણ સિવાય ગણેડાનાં શીંગડાં પણ થવાં જોઈએ અને શરીર વગેરેના પ્રતિનિધિત અને આદિવાળા આકાર પણ અભાવિકારાદ્દિની જેમ ન થવા જોઈએ. માટે સ્વભાવ એ અકારણતા નથી.

હવે સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એવી માન્યતાથી પણ સ્વભાવ હંમેશા સદ્ગતરૂપે નહી થટે એટલે શરીરાદ્દિની સદ્ગતા પણ તેથી હંમેશા કેવી રીતે થટી શકે ? કારણ કે ઉત્પાદ-સ્થિતિ અને નાશરૂપ વિચિત્ર પ્રકારના વસ્તુપર્યાયો હોય છે; તે હંમેશાં અવસ્થિત-સદ્ગતરૂપે નથી હોતાં કેમકે નીલાદિ વસ્તુના ધર્માની અન્ય અન્યરૂપે પરિણતિ પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

વળી આ સ્વભાવ જે વસ્તુધર્મ છે, તે આત્માનો ધર્મ છે, કે પુદ્ગલનો ધર્મ છે ? જો ને આત્માનો ધર્મ હોય, તો તે આકાશાદ્દિની જેમ અમૂર્ત હોવાથી શરીર વગેરેનું કારણ ન અને. અને જો તે પુદ્ગલનો ધર્મ હોય, તો તે કર્મ જ છે, કેમકે કર્મ એ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો જ ધર્મ છે. ૧૭૮૧-૧૭૮૨.

कम्मरस्स यि परिणामो सुहम्म ! धम्मो स पोगगलमयस्स ।
 हेऊ चित्तो जगओ होइ सहावो नि को दोझो ? ॥१७९३॥

 अहवा सब्बं चत्थु पड़कछणं चिय सुहम्म ! धम्मेहि ।
 संभवइउवेइ केहिं वि केहिइ तदवत्थमच्चंते ॥१७९४॥

 तं अप्पणो पि ससिरं न पुब्बधम्मेहि पञ्चिभिल्लाणं ।
 सयलस्स तिहुअणस्स य ससिरं सामण्णधम्मेहि ॥१७९५॥

એ વસ્તુપમનું સ્વભાવ પુરુષભાગ અંથા કર્મના પરિણામનું ધર્મ છે, અને એ ધર્મ મિથ્યાન્વાદિ હેતુની વિચિત્રતાથી થવાવાળા જગતની વિચિત્રતામાં કારણ છે અને વિચિત્ર સ્વભાવવાળો છે એટલે તેનાથી પરબ્રહ્મમાં ભાગ્ર સાદૃશ્યપણું જ થાય છે, એમ નહિં, પરલું વિચિત્રપણું પડ્ય થાય છે. અથવા હે સુધર્મ ! એક પરબ્રહ્મ તો શું ? પણ ત્રિભુવનાલાર્ગત સર્વ ઘટ-પટાદિ વસ્તુ કેટલા સમાન-અસમાન પર્યાયો વડે પ્રતિસભયે ઉત્પન્ન થાય છે, કેટલાક સમાન અતમાન પર્યાયો વડે નાશ પામે છે, અને કેટલાક તેવા પર્યાયો વડે અવસ્થિત રહે છે. આથી એક જ ભવવસ્તુનું પોતાના પૂર્વ પૂર્વ ધર્મો વડે ઉત્તરોત્તર ધર્માની સાથે સમાનપણું નથી. સામાન્યધર્મો વડે તો ત્રિભુવનાલાર્ગત સર્વ વસ્તુનું સમાનપણું છે. ૧૯૮૩ થી ૧૯૮૫.

को सबहेय सरिसोऽसरिसो वा इहभवे परभवे वा ? ।
सरिसोऽसरिसों सब्बं नित्यानित्याङ्गवं च ॥५८७६॥

जह निःपत्तिपि सरिसो न जुगा भुवि चाल-चुहूधर्मेहि ।
जगज्ञोऽवि समो सत्ताइप्ति तह परभवे जीवां ॥१७६७॥

કોઈક પહાર્યાં અન્યપદાર્થ સાથે અથવા પોતાની સાથે આ ભવમાં પણ સમાન અસમાન હોય છે, તો પછી તે પરભવમાં તેમ હોય, એમાં શું નવાઈ ? વળી સર્વ વસ્તુ સર્વ પદાર્થની સાથે આ ભવમાં પણ સમાન-અસમાનરૂપે હોય છે, એટલે પરભવમાં સમાનપણું જ હોય છે, એમ કેમ કહેવાય ? વળી સર્વ વસ્તુ નિત્ય-અનિત્ય આદિ અનન્તધર્માન્તક છે. જેમ કોઈ પુચાન પુરૂપ આ ભવમાં પોતાના અતીત-અનાગત બાળવૃદ્ધાટિ પણથોડે સર્વથ; પોતાની સમાન નથી, અને સત્તા વગેરે સામાન્ય પર્યાપ્ત વડે સર્વ વસ્તુની સાથે સમાન છે, તેવી રીતે આ જીવ પણ પરલોકમાં સર્વની સાથે સમાન-અસમાનરૂપે છે. માત્ર સમાનરૂપે જ છે, એમ નહીં. ૧૭૮૬-૧૭૮૭.

ઉપરોક્ત હુકીકત દ્વારાનથી સિદ્ધ કરે છે :-

ਮणੁओ ਦੇਵੀਭੂਓ ਸਰਿਸੋ ਸਜਾਇਏਹਿ ਜਗਓਭਿ ।
ਫੇਖਾਉਹਿ ਵਿਸਰਿਸੋ ਨਿਚਾਨਿਚਦ੍ਵ ਬਿ ਏਮੇਬ ॥੩੬੯॥

उवकरिसा-उवकरिसा न समाणाए वि जेण जाईए ।
सरियमाहे उक्का द्वाणाइफलं विहा तम्हा ॥१७९६॥

દેવપણે થયેલ મનુષ્ય અને સર્વ જગતું સત્તાદિ પર્યાયવદે સમાન છે, પણ દેવત્વાદિ પર્યાયવદે સમાન નથી; વળી એ જ પ્રમાણે સર્વ નિત્યનિત્ય પણ છે એકાંત સંદેશપણું ભાનવાથી સમાન જાતિમાં ઉત્કર્ષ-અપકર્ષ ન થટે, અને તેથી દાનાદિ કિયાનું ફળ વૃથા થશે. ૧૭૮૮-૧૭૯૯.

મરણ પામીને દેવપણું પામેલ મનુષ્ય અને સધણું જગતું તે સત્તા વગેરે પર્યાયોધી સંદેશ-સમાન છે, પણ દેવત્વ-મનુષ્યત્વ આદિ પર્યાયો વડે સંદેશ નથી; એ પ્રમાણે કોઈપણ રીતે એકાંતથી સંદેશપણું પટતું નથી, વળી પદાર્થમાત્ર દવ્યપણો નિત્ય અને પર્યાયપણો અનિત્ય છે.

સ્થાપન :- હું એકાંતથી પરભવમાં સંદેશપણું નથી કહેતો, પરન્તુ સમાન જાતિના અન્યથ ભાગથી જ તેમ કહું છું, એટલે કે પુરુષભાદિ ભરીને પુરુષભાદિ જ થાય, પશુભાદિ ભરીને પશુભાદિ જ થાય.

ભગવંત :- તારું એ કથન પણ અધોગ્ય છે, કેમકે પુનર્જન્મ ખથવા પરભવ એ કરેલા કર્માને અનુસારે જ થાય છે, અને એ કર્મ મિથ્યાત્વાદિ વિચિત્ર હેતુથી થાય છે, તેથી કર્મવડે થયેલ પરભવ પણ વિચિત્ર જ થવો સંભવે છે, પણ સમાન જાતિનો અન્યથ ત્યાં ઘટતો નથી.

વળી સંદેશપણું ગ્રહણ કરવાથી સમાન જાતિમાં ઉત્કર્ષપકર્ષ ઘટશે નહિ એટલે કે જે આ ભવમાં ધનવાન હોય, તે પરભવમાં પણ ધનવાન હોય, અને જે દરિદ્રી હોય તે પરભવમાં પણ દરિદ્રી થાય; એ પ્રમાણે જો હોય તો આ ભવથી પરભવમાં કોઈપણ રીતે ઉત્કર્ષ-અપકર્ષ નહિ થાય, પરન્તુ એકાંતે સંદેશતા સમાનતા જ થશે. અદે ઉત્કર્ષપકર્ષ ન થાય, એમાં શું હાનિ છે? એમ જો તું કહેતો હોય, તો એ પ્રકારના ઉત્કર્ષ-અપકર્ષના અભાવે દાનાદિ કિયાઓ નિરધિક થશે. એટલે કે લોકો પોતાના ઉત્કર્ષ માટે પરભવમાં દેવત્વાદિની સમૃદ્ધિ મેળવવાને માટે દાનાદિ કિયા કરે છે, હવે જો ઉપર કથા મુજબ ઉત્કર્ષપકર્ષ ન હોય, તો કોઈ દરિદ્ર મનુષ્ય આ ભવમાં દાન-તપ-તીર્થસ્થાન વગેરે ધર્માનુભાન કરીને મરણ પામી પરભવમાં પણ દરિદ્ર જ થાય, તો પછી કરેલ દાનાદિ કિયાનું ફળ ક્યાં રહ્યું? માટે સંદેશતા ભાનવી એ અધોગ્ય છે. ૧૭૮૮-૧૭૯૯.

વળી સંદેશપણું ભાનવાથી વેદનાં પદી પણ અપ્રમાણ થશે એમ જણાવતા કહે છે ક-

જં ચ સિગાલો વહે એસ જાયએ વેદવિહિયમિચ્ચાઇ ।

સાગીયં જં ચ ફલે તદસંબદ્ધ સરિસયાએ ॥૧૮૦૦॥

(૧૬૪) છિન્નમિમિ સંસયમિમિ જિણેણ જરમરણવિપ્પમુક્કેણ ।

સો સમણો પવઙુઓ પંચહિં સહ ખંડિયસએહિં ॥૧૮૦૧॥૬૧૭॥

“વિદ્યાસહિત જેને બળાય છે, તે ભરીને શિયાળ થાય છે” તથા “અવગની ઈચ્છાવાળાએ અગ્નિહોત્ર કરવો (મૈશ્વર્યપનિપદ ૬-૩૬”) હત્યાદિ સ્વર્ગીય ફળ જે વેદમાં કહ્યું છે તે જ્યાં સર્વથા સંદેશપણું ભાનવાથી અસંબદ્ધ થશે. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુકાયેલા જિનેશર ભગવંતે તેના સંશયનો છે કંધો એટલે તેણે પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે ઢીકા લીધી. ૧૮૦૦-૧૮૦૧.

વળી હે ભદ્ર સુધર્મ ! જો પરભવમાં પણ સદેશતા જ માનવામાં આવે, તો “શુગાલો યે એ જાયતે યા સપુરીઓ દહ્યતે” એટલે જે પુરુષને વિદ્યા સહિત બળાય છે, તે પરભવમાં શિયાળ શાય છે, ઈત્યાદિ જે વેદમાં કહ્યું છે, તે અસંબદ્ધ થશે, કેમકે તારી માન્યતા મુજબ તો પુરુષ મરીને પુરુષ જ થાય, અન્ય કોઈ ન થાય. એટલે પુરુષ હોય તે મરણ પામીને પરભવમાં શિયાળ કેવી રીતે થાય ? તથા “અગિનહોત્રં જુહ્યાત् સ્વર્ગકામ” સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળાને અગિનહોત્ર કરવી. “અગિનાયેન યમરાજમભિજયતિ” (મૈશ્વર્યનિધિ ૬-૩૬) અગિનાયેન પણ વડે તે પમના રાજ્યને જોતે છે, મેળવે છે. ઈત્યાદિ સ્વર્ગીય કણ સૂચવનાર વેદપદો પણ અસંબદ્ધ થશે, કેમકે તારા અમિત્યાયે મનુષ્ય મરીને દેવ થાય જ નહિ.

“યુર્ખો વે પુરુષત્વમશનુતે, પશવર પશુત્વ” પુરુષ મરીને પુરુષપણું જ પામે છે, અને પશુઓ મરીને પશુપણું જ પામે છે. એ વેદપદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, કે જે કોઈ પુરુષ આ જન્મમાં સ્વભાવથી જ ભદ્ર, વિનોત-મત્સર રહિત હોય, તે મનુષ્યગોત્રનું કર્મ બાંધીને મરણ પામ્યા પછી મનુષ્યત્વ પુરુષત્વ પામે છે, પરન્તુ સર્વ મનુષ્યો નિયમા અને જ થાય છે અને નહિ. અન્યક્રમદશાતુ અન્યગતિમાં કોઈ જુદા જ રૂપે પણ ઉત્પત્ત થાય છે. એ પ્રમાણે કોઈક પશુઓ પણ ભાયા વિગેરે દીઘને લીધે પશુનામ અને પશુગોત્ર કર્મ બાંધીને પરભવમાં પશુ થાય છે, પણ સર્વ પશુઓ એ પ્રમાણે પશુ જ થાય છે, એમ નહિ, કેમકે જીવની જતિ કર્મને આધીન છે. આ પ્રમાણે પરમહૃપાળુ જગઠીશ્વર મહાવીરહેવે સુધર્મસ્વામીના સંશયનો નાશ કર્યો, એટલે સુધર્મસ્વામિને પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૮૦૦-૧૮૦૧.

॥ ઈતિ પંચમગુણપત્રવાદ સમાપ્તઃ ॥

હે છઢા ગણધરનું આગમન અને સંશયનું પ્રકાશન :-

(૧૬૫) તે પબ્બદ્વાર સોઉં મંડિઓ આગચ્છદ જિણસગાસે ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૮૦૨॥૬૧૮॥

(૧૬૬) આભદ્રો ય જિણેણ જાડ-જરા-મરણવિપ્રમુક્કેણ ।

નામેણ ય ગોત્રેણ ય સવ્યણ્ણ સવ્યદરસીણ ॥૧૮૦૩॥૬૧૯॥

(૧૬૭) કિ મન્ને બંધ-મોક્ષા સંતિ ન સંતિ તિ સંસારો તુજ્જાં ।

વેદપયાળ ય અત્યં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥૧૮૦૪॥૬૨૦॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ જાંભળીને મંડિકનામા દિલ્હોપાધ્યાપ ભગવંત પાસે આવે છે, તે વિચારે છે કે હું ત્યાં જાઉ, તેમને વાંદુ વંદન કરી સંશય નિવારીને તેમની પર્યુપાસના કરું તેઓ ત્યાં ગયા એટલે જન્મ-જરા-અને મરણથી મૂકાયેલા સર્વજ્ઞ-સ્વર્દર્શી એવા મહાવીર જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા. બોલાવીને કહ્યું કે હું મંડિક ! તું એમ માને છે કે ‘અન્ય અને મોક્ષ

છે કે નહિ ?' આવો સંશય તને વેદપદોના અર્થથી થયો છે, પણ તું તે પદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો. ૧૮૦૨ થી ૧૮૦૪.

પોતાના સંશયનો છે થવાથી સુધર્મસ્વામીએ પણ ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ જાણીને મંડિક નામા હિંદોપાદ્યાય પોતાના શિષ્યો સહિત જિનેશ્વર પાસે આત્મા એટલે કર્માચાર્યાશ્રી ભગવંતે તેમને નામ અને ગૌત્રપૂર્વક ભોગવીને કહું કે- 'હું મંડિક તને એવો સંશય છે' કે- "અંધ અને મોક્ષ છે કે નહિ ?" વિરુદ્ધ અર્થવાળી વેદના પદોની શુદ્ધિઓ સાંભળવાથી તને એ અયોગ્ય સંશય થયો છે, તે શુદ્ધિઓ આ પ્રમાણો છે. "સ એવ વિગુણો વિભૂતિ બધ્યતે સંસરતિ વા, ન મુચ્યતે મોક્ષયતિ વા ન વા એવ બાહ્યમધ્યનાર વા વેદ" આ શુદ્ધિનો અર્થ તું એવો સમજે છે, કે સત્ત્વ-રજો-તમોગુણ રહિત, વિભુસર્વંગત એવો આ આત્મા પુષ્ય-પાપવડે બંધાતો નથી, વળી નદનુસારે જુદી જુદી ગતિમાં જતો પણ નથી, તેમજ કર્મથી મૂકાતો નથી, તેમ બીજાને મૂકાવતો નથી, કેમકે બન્ધનો જ અભાવ છે. ભલદ-અહંકાર વળેરે બાધ્ય વસ્તુ અને આધ્યનાર જે સ્વસ્વરૂપ તે પણ એ જાણતો નથી, કારણ કે જ્ઞાન એ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે અને પ્રકૃતિ તે અયેતન છે. આ પ્રમાણો આ પદો જીવને કર્મના બંધ, મોક્ષનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. નથી "ન હ વૈ સશરીરસ્ય પ્રિયાઽપ્રિયયોરપહનીરસ્ત, અશરીર વા વસન્તે પ્રિયા-કાંપિયે ન સ્વશરીર (ાન્દોગ્યોપનિષદ ૮-૧૨-૧)" એટલે શરીરવાલા કોઈને પણ પ્રિયાપ્રિયની અભાવ નથી અને અશરીરને પ્રિયાપ્રિય કદી પણ સ્વર્ગતા નથી. અર્થાતું બાધ્ય-અધ્યનાર અનાહિ શરીર સંતાન યુક્ત હોવાથી સંસારી જીવને સુખ-દુઃખનો અભાવ નથી અને અશરીરી એટલે અમૃતાં આત્માને સુખ-દુઃખ સ્વર્ગતા નથી, કેમકે તેના કારણભૂત કર્મનો જ તેને અભાવ છે. આ વેદપદો બન્ધમોક્ષનું પ્રતિપાદન કરતારા છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરતારાં વેદપદો સાંભળીને તને સંશય થયો છે, પણ તે અયોગ્ય છે. કેમકે એ પદોનો અર્થ જેમ તું જાણો છે, તેમ નથી, પણ તું કહું છું તે પ્રમાણો છે, તે તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ. ૧૮૦૨ થી ૧૮૦૪.

જે પુંક્તિવડે મંડિક બન્ધ-મોક્ષનો અભાવ માને છે, તેનો ખુલાસો કરતાં ભગવંત ફરમાવે છે કે :-

તં મન્ત્રસિ જડુ વંધો જોગો જીવરસ કમ્મુપા સમયં ।

પુલ્લ પચ્છા જીવો કમ્મં વ સમં વ તે હોજ્જા ॥૧૮૦૫॥

ન હિ પુલ્લમહેઊઓ ગ્રારસિંગ વાદ્યસંભવો જુનાં ।

નિવકારણજાયરસ ચ નિવકારણ ચિદ્ય વિણાસો ॥૧૮૦૬॥

અહ્યાઽણાઙ્ગ ચિદ્ય સો નિવકારણાઓ ન કમ્મજોગો સે ।

અહ નિવકારણાઓ સો, મુક્તકારસવિ હોહિઙ્ગ સ ભુજ્જો ॥૧૮૦૭॥

હોજ વ સ નિચ્યમુક્તકો વંધાભાવમિન્મ કો વ સે મોક્ષો ? ।

ન હિ મુક્તકચાસો વંધાભાવે મર્ગો નભસો ॥૧૮૦૮॥

(પૂર્વીકલ વેદપદો સાંભળીને) હે આયુષ્માનુ મંડિક ! તું એમ માને છે કે જો જીવનો કર્મની સાથે સંબંધ હોય, તો તે સંબંધ આદિમાન છે કે અનાદિ છે ? જો સંબંધ આદિમાન હોય, તો પહેલાં જીવ અને પછો કર્મ ઉત્પત્ત થાય ? અથવા પહેલાં કર્મ અને પેઢી જીવ ઉત્પત્ત થાય ? કે બજે સાથે જ ઉત્પત્ત થાય ? જો પહેલાં જીવ અને પછી કર્મ ઉત્પત્ત થાય (એમ કહેવામાં આવે) તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે કર્મની સત્તા જ પહેલાં ન હોવાથી ગણેડાનાં શીંગડાની જેમ હેતુ સિવાય આ સંસારીપણે આત્માની ઉત્પત્તિ જ સંબંધે નહિ, (જે નિર્હેતુક હોય છે, તે ગણેડાનાં શીંગડાની જેમ ઉત્પત્ત પતું નથી. અને જે ઉત્પત્ત થાય છે, તે ઘટની જેમ નિર્હેતુક નથી હોય.) જે કારણ સિવાય ઉત્પત્ત થાય છે, તેનો નાશ પણ કારણ સિવાય થાય છે. કર્મની પહેલાં આત્મા અનાદિકણથી સિદ્ધ છે, તેથી તેમાં સહેતુક-નિર્હેતુકની ચિંતા શા માટે કરવી ? એમ કહેવામાં આવે, તો તેને કારણ સિવાય આકાશની જેમ કર્મનો બંધ નહિ ઘટે; કારણ સિવાય પણ કર્મ બંધ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તો મુક્ત જીવને પણ પુનઃ બંધ પ્રાપ્ત થશે, અને વગર કારણે કર્મ બંધ થવાથી મોક્ષનો જ અભાવ થશે અથવા કર્મબંધના અભાવે આત્મા નિત્ય મુક્ત કહેવાશે, અથવા કર્મબંધના અભાવે જીવને મોક્ષનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરાશે ? કારણ કે જેમ અભદ્ર આકાશને મોક્ષનો વ્યવહાર નથી કરાતો, તેમ અભદ્ર આત્માને પણ મોક્ષનો વ્યવહાર નહિ કરાય. (જે બદ્ધ હોય તેનો જ મોક્ષ થાય.) ૧૮૦૫ થી ૧૮૦૮.

ન ય કર્મરસ વિ પુબ્બ કન્તુરભાવે સમુદ્ભવો જુતો ।

નિકકારણાં સો વિ ય તહ જુગવુપ્પત્તિભાવે ય ॥૧૮૦૯॥

ન હિ કન્તા કર્જની તિ ય જુગવુપ્પત્તીએ જીવ-કર્માણ ।

જુતો વવએસોડયં જહ લોએ ગોવિસાણાણ ॥૧૮૧૦॥

હોજ્જાણાઈઓ વા સંબંધો તહ વિ ન ઘડાએ મોક્ષનો ।

જોડણાઈ સોડણાંતો જીવ નહાણ વ સંબંધો ॥૧૮૧૧॥

ઇય જુતીએ ન ઘડાએ સુદ્વાય સુ સુદ્વા સુ બંધ-મોક્ષ તિ ।

તેણ તુહ સંસારોડયં ન ય કર્જાઓડયં જહા સુણસુ ॥૧૮૧૨॥

જીવની પહેલાં પણ કર્મની ઉત્પત્તિ નહિ ઘટે, કારણ કે કર્મ બન્ધું ત્યારે તેનો કર્તા જે જીવ તેનો અભાવ હોય છે, અને કર્તા સિવાય કર્મ હોઈ શકે નહિ, જે કારણ સિવાય પણ કર્મની ઉત્પત્તિ હોય, તો તેનો નાશ પણ કારણ સિવાય જ થાય. વળી જો જીવ અને કર્મ બજે સાથે ઉત્પત્ત થાય, એમ કહેવામાં આવે (તો તે પણ નહિ બને, કેમકે નિર્હેતુક હોવાથી પ્રત્યેક પણમાં કહેલા હોખો એ બજેને નિર્હેતુક માનવામાં પણ આવશે.) વળી એકીસાથે ઉત્પત્ત થતા ગાયના શીંગડાની જેમ જીવ અને કર્મની પુગપત્ર ઉત્પત્તિમાં કર્તા અને કાર્યનો વ્યવહાર પણ નહિ ઘટે. અને જો જીવ તથા કર્મનો અનાદિ સંયોગ માનવામાં આવે, તો પણ મોક્ષ નહી ઘટે; કેમકે જીવ અને આકાશના સંબંધની જેમ જે વસ્તુ અનાદિ હોય છે, તેનો અંત નથી થતો. એટલે કે જેમ આકાશની સાથે જીવનો સંબંધ કદીપણ દૂર નથી થતો; તેમ કર્મની સાથેનો સંબંધ પણ જીવથી

કદી હુર નહિ થાય, અને બેથી મોકાનો અભાવ થશે, આ રીતે યુક્તિપૂર્વક બંધ-મોક છે-એમ ઘટતું નથી, અને વેદની શુતિઓમાં તે છે-એમ પણ સંભળાય છે-આથી તને સંશય થયો છે પણ તારો તેવો સંશય થોડ્ય નથી. ૧૮૦૯ થી ૧૮૧૨.

હવે ઉપરની યુક્તિઓનું ખંડન કરીને જે સત્ય છે, તે કહે છે :-

સંતાણોડણાઈઝો પરોપ્પર હેડ-હેડભાવાઓ ।

દેહસ્સ ય કમ્મરસ ય મંડિય ! ચીયકુરાણ ચ ॥૧૮૧૩॥

અદિદ લ દેનો જો કામકારણ જો ય કર્જમણસ્સ ।

કમ્મ ચ દેહકારણમાથિ ય જં કર્જમણસ્સ ॥૧૮૧૪॥

કતા જીવો કમ્મસ્સ કરણાઓ જહ ઘડસ્સ ઘડકારો ।

એવં ચિય દેહસ્સ વિ કમ્મકરણસંભવાડ સિ ॥૧૮૧૫॥

કમ્મ કરણમસિદ્ધ ચ તે મહી કર્જાઓ તથં સિદ્ધ ।

કિરિયાફલાઓ ય પુણો પદ્ધિવજ્જ તમગિામ્ભૂઙ ચ ॥૧૮૧૬॥

હે મંડિક ! બીજ અને અંકુરની જેમ શરીર અને કર્મનો પરસ્પર હેતુ-હેતુમદ્દભાવ હોવાથી તેઓનો અનાદિ સંતાન છે, જેમકે શરીર એવું છે, કે જે આગામી જીવના કર્મનું કારણ છે અને અન્ય અતીત જીવના કર્મનું કાર્ય છે, તેવી રીતે અનાદિ સંસારમાં જે જે આગણના શરીરનું કારણ અને અતીત શરીરનું કાર્ય છે, તે તે શરીર અને કર્મનો અનાદિ સંતાન છે. જેમ દંડાદિ કરણપુક્ત કુલાર ઘટનો કર્તા છે, તેમ કર્મરૂપ કરણપુક્ત જ જીવ કર્મનો કર્તા છે; એ પ્રમાણે જ કર્મરૂપ કરણથી શરીરનો કર્તા પણ આત્મા છે. કર્મ અતીન્દ્રિય હોવાથી તેને કરણ ન કરી શકાય-એમ તું માનતો હોય, તો તે અધોઽય છે; કારણ કે (ઘટાદિની જેમ) શરીરાદિ કૃતક હોવાથી તેનું કોઈક કરણ છે, અને એમાં જે કરણ છે તે કર્મ જ છે અથવા કુલાર અને ઘટની જેમ આત્માનું અને શરીરનું જે જે કરણ છે, તે કર્મ જ છે. આ પ્રમાણે શરીરાદિરૂપ કાર્યથી તે કર્મની સિદ્ધિ છે વળી (દાનાદિ કિયાઓ કૃષિ આદિ કિયાની જેમ ચેતન દ્વારા આરંભેલી હોવાથી ફળવાણી છે અને તેનું જે કળ તે કર્મ છે.) આવી રીતે કિયાના ફળથી પણ તેની સિદ્ધિ છે. ભાડે અભિનભૂતિની જેમ તું કર્મ (બંધ) છે, એમ અંગીકાર કર. ૧૮૧૩ થી ૧૮૧૬.

જે સંયોગ અનાદિ છે, તે અનંત છે, એ એકાંત સત્ય નથી. એ જણાવે છે.

જં સંતાણોડણાઈ તેણાણંતો વિ ણાયમેગંતો ।

દીસઙ્ગ સંતો વિ જાગો કત્યઙ્ગ ચીયં-કુરાઈણ ॥૧૮૧૭॥

અણાયસ્મણિવજ્જતિયકર્જં ચીયં-કુરાણ જં વિહ્યં ।

તત્થ હાગો સંતાણો કુવકુડિ-અંડાઇયાણ ચ ॥૧૮૧૮॥

જહ વેહ કંચણો-વલસંજોગોડણાઈસંતહગાઓ વિ ।

વોચિછજ્જઙ્ગ સોવાયં તહ જોગો જીવ-કમ્મરાણ ॥૧૮૧૯॥

જે અનાદિ સંતાન હોય, તે અનંત જ હોય, એમ એકાન્તે ન કહી શકાય, કારણ કે બીજુ અને અંકુરનો અનાદિ સંતાન છતાં પણ તેનો અંત જણાય છે. વળી જેમ બીજુ અને અંકુરમાંથી કોઈ પણ એક વસ્તુ કાર્યને ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય નાશ પણે, તો તેમાં તેનો સંતાન-પરંપરા પણ નાશ પણે છે. એ જ પ્રમાણે કુકડી અને ઈડામાં તથા પિતા અને પુત્રમાં પણ અમજૂં. અથવા જેમ સુવર્ણ અને ઉપકા (પત્થર)નો અનાદિ કાળથી ચાલ્યો આવેલો સંયોગ અદ્દિન આદિના તાપથી દૂર કરાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનો સંયોગ દૂર કરાય છે, તેથી મોકા થાય છે. ૧૮૧૭ થી ૧૮૧૯.

સુવર્ણ અને માટીના જીવો નાશ નાશ થાય છે છતાં તે પુદુશલો તો અનાદિના પ્રવાહવાળા છે. અથવા મેરુ સરખા સ્થાનની અપેક્ષાએ આ અનાદિ સંયોગ લેવામાં હરકત નહિ. તેના કોઈક ભાગમાંથી તેવા કાંઈ સંયોગ સોનું કાઢવામાં આવે ત્યારે અનાદિ સંયોગનો પણ વિભાગ થાય, જગત ઈશરે કરેલું છે એમ નહીં માનનારાઓ માટે જ આ દષ્ટાંત છે. જેઓ ઈશરે કરેલું જગત છે એમ માને છે, તેઓને માટે પ્રાગભાવ લેવો અથવા અતીત અમયોની પરંપરા દષ્ટાંત તરીકે લેવી, કેમકે તેની આદિ નથી અને અંત છે, કારણ કે અતીતકાલ અને પ્રાગભાવ પણ અન્યાદિ સંત છે. ૧૮૧૭ થી ૧૮૧૯.

જીવ-કર્મનો સંબંધ અનાદિ અનંત અને અનાદિ સાન્ન છે. એમ જાણાવત્ત કરે છે.

તો કિ જીવ-નહાણ વ અહ જોગે કંચણો-વલાણ વ ? ।

જીવરસ ય કર્મરસ ય ભણણાઙ્ગ દુવિહોઽધિ ન વિરુદ્ધો ॥૧૮૨૦॥

પઢ્મોઽભવાણ ભવાણ કંચણો-વલાણ વ ।

જીવતે સામણે ભવ્ઓઽભવ્ઓનિ કો ભેઓ ? ॥૧૮૨૧॥

હોડ વ જાડ કર્મકાઓ ન વિરોહો નારગાઙ્ગભેડ વ ।

ભણહ ય ભવા-ઽભવા સભાવાઓ તેણ સંદેહો ॥૧૮૨૨॥

જીવ અને કર્મનો પરસ્પર સંબંધ, જીવ અને આકાશની જેમ અનાદિ અનંત છે ? કે સુવર્ણ અને પત્થરની જેમ અનાદિ સાંત છે ? (એના ઉત્તરમાં) કહીએ છીએ કે બસે પ્રકારનો સંબંધ અવિદૃષ્ટ છે. પહેલો જીવ ને આકાશના જેવો અનાદિ અનંત સંબંધ અભવ્યોને છે તથા બીજો સુવર્ણ અને પત્થરની જેમ અનાદિ સાંત સંબંધ ભવ્ય જીવોને છે. જીવત્વ સર્વમાં સમાન છતાં ભવ્ય અને અભવ્યમાં શાથી તફાવત છે ? (જીવત્વ સમાન છતાં પણ નારક તિર્યાદિરૂપ તફાવત જેવી રીતે છે, તેવી રીતે ભવ્ય-અને અભવ્યપણારૂપ તફાવત પણ છે, આ પ્રમાણે પણ નહીં કહી શકાય કારણ કે નારકાદિપણાનો તફાવત કર્મજીનિત છે, સ્વામાવિક નથી; તેવી રીતે) ભવ્યાભવ્યત્વનો તફાવત પણ નારકાદિ જેમ કર્મજીન્ય હોય, તો કઈ વિરોધ નથી, પણ એ ભવ્યાભવ્યત્વનો તફાવત તમે તો સ્વામાવિક કહો છો, તેથી સંદેહ થાય છે. ૧૮૨૦ થી ૧૮૨૨.

હુવે ભવ્યાભવ્યત્વના તફાવતનું કરે છે :-

દબ્બાઙ્ગતે તુલ્લે જીવ-નહાણ સભાવાઓ ભેઓ ।

જીવા-ઽજીવાઙ્ગાં જહ તહે ભવ્યે-યરવિસેસો ॥૧૮૨૩॥

એવં પિ ભવ્યભાવો જીવત્તં પિવ સભાવજાઈઓ ।
પાવડ નિચ્ચો તમ્મિ ય તદવત્થે નતિય નિચ્ચાણં ॥૧૮૨૪॥

જહ ઘડપુલાભાવોડણાડસહાવોડવિ સનિહણો એવં ।
જહ ભવ્યતાભાવો ભવેજ્જ કિરિયાએ કો દોસો ? ॥૧૮૨૫॥

જેમ જીવ અને આકાશમાં દવ્યત્વ-સત્ત્વ-પ્રમેયત્વ-શૈયત્વ વગેરે ખર્મો સમાન હોવા છતાં પણ,
તેમાં જીવત્વ અને અજીવત્વ આદિ બેદ સ્વાભાવિક છે; તેમ જીવોમાં પણ જીવપણું સમાન હોવા
છતાં એ ભવ્ય-અભવ્યપણાનો બેદ છે. એ પ્રમાણો ભવ્યભાવ જીવત્વની જેમ જો સ્વાભાવિક હોય,
તો તે ભવ્યભાવ નિત્ય-અવિનાશી થશે અને તે અવિનાશી એવા ભવ્યભાવમાં મોક્ષ નહીં થાય.
(કેમકે “સિદ્ધના જીવો ભવ્ય નથી, તેમ અભવ્ય પણ નથી,” એમ કહેવામાં આવે છે, ભાટે
તે અવિનાશી ભવ્યો મોક્ષને અધોગ્ય છે,) એમ ન કહેવું, કારણ કે જેમ ઘટનો પૂર્વ અભાવ
અન્નાદિ સ્વભાવવાળો છે, છતાં પણ ઘટની ઉત્પત્તિ સમયે તેનો નાશ જણાય છે, તેવી રીતે જ્ઞાનક્રિયા
રડે જો અન્નાદિ સ્વભાવવાળા ભવ્ય-ભાવનો નાશ થાય, તો શો દોષ છે ? કંઈ જ નહીં. ૧૮૨૩-
૧૮૨૪-૧૮૨૫.

આપુદાહરા મજાવો દ્વારાહેર ફિર મહી ન તે જમ્હા ।
ભાવો ચ્ચિય સ વિસિદ્ધો કુભાળ્યુષ્ટિમેતેણ ॥૧૮૨૬॥

એવં ભવુચ્છેઓ કોદ્વાગારસ યા અચ્ચાઓ તિ ।
તં નાણંતત્ત્વણાડણાગયકાલ-ચરાણ ય ॥૧૮૨૭॥

જં ચાનીતા-ડણાગયકાલા તુલ્લા જાઓ ય સંસિદ્ધો ।
એવકો અણંતભાગો ભવ્યાણમઈધકાલેણ ॥૧૮૨૮॥

એસેણ તત્ત્વિદ ચ્ચિય જુત્તો જં તોડવિ સંબંધાણં ।
જુત્તો ન સમુચ્છેઓ હોજ્જ મહી કહમિણ સિદ્ધં ? ॥૧૮૨૯॥

ભવ્યાણમણંતત્ત્વણમણંતભાગો ય કિહ ય મુક્કો સિ ।
કાલાદાઓ ય મંડિય ! મહ વયણાઓ ય પડિવજ્જ ॥૧૮૩૦॥

ઘટના જે પૂર્વઅભાવ તે ઉદાહરણ ન થાય, કેમકે તે અભાવસ્વરૂપ હોવાથી ગંધાના શીગડાની
જેમ અવસ્થાનું છે, એમ તું કહેતો હોય તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે એ ઘટનો પૂર્વઅભાવ,
ભાવરૂપ જ છે, ભાત્ર તેના કારણભૂત-અન્નાદિકાળથી પ્રવર્તેલ જે માટીના પુદ્ગલનો સમૂહ તેથી
ઘટની ઉત્પત્તિ જ થઈ નથી એટલો જ કેવળ તેમાં તફાવત છે. વળી થોડા થોડા ધાન્યથી હીન
થતો કોઠાર, કાળાનારે જેમ સર્વથા ખાલી થઈ જાય છે, તેમ કાળ અનાંતાના હોવાથી છ ભાસના
અને પણ એક ભવ્ય જીવ અવશ્ય મોક્ષે જાય, તો તેથી અનુકૂળે હીન થવાથી સર્વ ભવ્યશ્કવોથી
સંસાર કાળાનારે શૂન્ય થઈ જાય- એમ કહેવામાં આવે તો તે પણ અયુક્ત છે, કેમકે ભવ્ય જીવોનો
સમૂહ, અનાગત એટલે ભવિષ્યકાળ અને આકાશની જેમ અનાંત છે, એટલે તેનો વિચ્છેદ કરી
પણ થાય નહિં, કેમકે અતીત-અનાગત કાળ સમાન છે, અને અતીતકાળી એક નિર્ણાયકાના અનાંતમા

જ્ઞાને ભવ્ય જીવો મોક્ષે ગયા છે, ભવિષ્યકણમાં પણ તેટલા જ મોક્ષે જશે, માટે સર્વ ભવ્યજીવોનો ઉચ્છેદ માનવો યોગ્ય નથી. ભવ્યજીવો અનન્તા છે, અને તેનો અનન્તમો ભાગ મોક્ષે જશે, એમ શાથી માની થકાય ? એમ તું પૂછતો હો, તો હે મંડિક ! કાળ અને આકાશ આદિની જેમ ભવ્યો અનંત છે, તેથી તેમનો કાળ અને આકાશની જેમ સર્વથા વિચ્છેદ નથી થતો, આ પ્રમાણે તું મારા વચનથી અંગીકાર કર. ૧૮૨૬ થી ૧૮૩૦.

તમે કહો છો તે સત્ય છે, એમ શાથી મનાય ? એમ શંકા થતી હોય તો-

સભૂયમિણ ગિણહસુ મહ વયણાઓદ્વસેસવયણ વ ।

સબ્બણણુતાઙ્ગો વા જાણયમજ્ઞત્વવયણ વ ॥૧૮૩૧॥

મણણસિ કિહ સબ્બણણ સબ્બેસિ સબ્બસંસયચ્છેયા ।

દિંદુંતાભાવમિભ વિ પુચ્છત જો સંસરો જરસ ॥૧૮૩૨॥

મેં જે કહ્યું તે સર્વ સત્ય છે, એમ ગ્રહણ કર. કારણ કે હું સર્વજ્ઞ વીતરાગ છું. તેથી જ્ઞાપક મધ્યસ્થ પુરુષની જેમ મારું વચન તારા સંશયાદિ સર્વ વયનની જેમ સત્ય છે. તમે સર્વજ્ઞ છો કે નહિં, તેની શી ખાતરી ? એવો તને સંશય થતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે હું સર્વના સંશયનો છેદ કરું છું. આમાં બીજા કોઈ ઉદાહરણની જરૂર નથી, છતાં તને જે કંઈ પણ સંશય હોય તે પૂછ, હું તેનો છેદ કરું. જેથી તને પોતાને પ્રતીતિ થાય. ૧૮૩૧-૧૮૩૨.

જે ભવ્ય હોય અને મોક્ષે ન જાય, તેને અભવ્ય કેમ ન કહેવાય ?

ભવ્બા વિ ન સિજ્ઞાસ્તાંતિ કેઙ્ગ કાલેણ જહ વિ સબ્બેણ ।

નણુ તે વિ અભવ્બ ચ્ચય કિ વા ભવ્યતણં તેસિ ? ॥૧૮૩૩॥

ભણઙ્ગ ભવ્બો જોગ્ગો ન ય જોગતેણ સિજ્ઞાએ સબ્બો ।

જહ જોગમિભ વિ દલિઓ સબ્બમિભ ન કીરે પડિમા ॥૧૮૩૪॥

જહ વા સ એવ પાસાણ-કણગજોગ્ગો વિઓગજોગ્ગો વિ ।

ન વિજુજ્જઙ્ગ સબ્બો ચ્ચય સ વિજુજ્જઙ્ગ જરસ સંપત્તી ॥૧૮૩૫॥

કિ પુણ જા સંપત્તી સા જોગરરોદ ન અજોગરસસ ।

તહ જો મોકદ્ધો નિયમા સો ભવ્બાણ ન ઇયરેસિ ॥૧૮૩૬॥

ભવ્ય છતાં પણ જેઓ કોઈ કાળે પણ મોક્ષે ન જાય, તો પછી જેઓનો મોક્ષ ન થાય તેઓને અભવ્ય કેમ ન કહેવા ? તેઓને ભવ્ય કહેવામાં શું કારણ છે ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે) ભવ્ય એટલે સિદ્ધિગમનને યોગ્ય, (પણ સિદ્ધિગતિમાં જાય જ એવો અર્થ ન સમજવો.) યોગ્યતામાનથી જ સર્વ સિદ્ધ થશે એમ ન સમજવું. (પણ સિદ્ધિગતિમાં જવાની સામગ્રી મળે તો જ તે સિદ્ધિ પામે.) જેમ સુવર્ણ-પાધાણ-કાલ વિગેરેમાં પ્રતિમા થવાની યોગ્યતા હોય છે, પણ ને પધામાન્થી પ્રતિમા નથી કરતી. પણ જેને યોગ્ય સામગ્રી મળે છે, તેની જ પ્રતિમા કરાય છે. અથવા જેમ સુવર્ણ અને પાધાણનો યોગ જુદો પાડી થકાય એમ છે, છતાં સર્વનો વિયોગ

નથી થતો, પણ જેને વિયોગની સામગ્રી ભળે છે, તેનો જ વિયોગ થાય છે. અર્થાત् કે યોગ્ય-
સામગ્રી યોગ્યતાવાળાને ભળે તો જ કાર્ય થાય, ન ભળે તો ન થાય, પણ અયોગ્યતાવાળાને સામગ્રી
ભળે તો પણ કાર્યની સિદ્ધિ નથી થતી, તેવી જ રીતે જે મોકા થાય છે, તે અવશ્ય અવ્યને જ
થાય છે, પણ અભવ્યને નથી થતો. ૧૮૩૭ થી ૧૮૩૯.

મોક નિત્ય નથી, એમ કહેવામાં આવે તો, તે માટે કહે છે કે-

કયગાઇમતણાઓ મોકખો નિચ્ચો ન હોઇ કુંભો ચ ।

નો પદ્ધંસાભાગો ભુવિ તલ્લમા ચિ જ નિચ્ચો ॥૧૮૩૬॥

અણુદાહરણમભાગો એસોડવિ મહી ન તે જાઓ નિયતો ।

કુંભવિણાસવિસિદ્ધો ભાગો ચ્ચિય પોગલમયો અ ॥૧૮૩૮॥

કિં વેગંતેણ કય પોગલમેતચિલયમિમ જીવસ્સ ।

કિં નિબ્બાતેયમાહેય નમસો ઘડમેતાંવલયમેમ ? ॥૧૮૩૯॥

કાર્યસ્વરૂપ (કૃતક) હોવાથી ઘટની જેમ મોક નિત્ય નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો) તે
અયોગ્ય છે, કારણ કે પ્રધંસાભાવ કૃતક છતાં પણ નિત્ય છે. અભાવ એ અવસ્તુરૂપ હોવાથી
તેનું ઉદાહરણ નહીં ઘટે-એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ ઉચ્ચિત નથી; કેમકે નિશ્ચિત કુંભ વિનાશરૂપ
વિશેપણથી વિશિષ્ટ એવો પુદુગલાત્મકભાવ એજ પ્રધંસાભાવ છે. (તેથી એ ઉદાહરણ યોગ્ય
છે.) અથવા જેમ ઘટમાત્રનો જ વિનાશ થવાથી આકાશમાં શું વિશિષ્ટ કરાય છે? કંઈ જ નહીં.
તેવી જ રીતે કર્મના પુદુગલભાત્રનો વિનાશ થવાથી જીવમાં શો વિશેપ કરાય છે? કે જેથી મોકને
એકાન્તો કૃતક કહેવાય? ૧૮૩૭ થી ૧૮૩૯.

અંદિક :- મોક નિત્ય-અવિનાશી નથી, પણ ઘટની જેમ કૃતક હોવાથી-પ્રયત્ન પછી થતો
હોવાથી અને આદિમાન હોવાથી અનિત્ય-વિનાશી છે.

અગવંત :- નાર્દું કહેવું અયોગ્ય છે, કેમકે તે કહેલો હેતુ વિપક્ષમાં રહે છે, તેથી તે અનેકાન્તિક
છે. જેમ કે ઘટ વગેરેનો પ્રધંસાભાવ કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો છે, તો પણ તે નિત્ય છે; અને જો
તેને અનિત્ય કહેવામાં આવે, તો ઘટાદિ પુનઃ તદ્રૂપે થવા જોઈએ.

અંદિક :- પ્રધંસાભાવ, અભાવરૂપ હોવાથી વસ્તુરૂપ નથી, એટલે તેનું ઉદાહરણ આપ નહિએ
કરી શકો.

અગવંત :- એ પ્રધંસાભાવ અવસ્તુરૂપ નથી, પણ વસ્તુરૂપ છે; કારણકે નિશ્ચિત કુંભવિનાશરૂપ
જે વિશિષ્ટ પુદુગલાત્મકભાવ છે (કપાલ ઠીકરા થવાદિ રૂપ) એ પ્રધંસાભાવ છે. એટલે એમે
કહેલ ઉદાહરણ ફોગ્ય છે. તેથી મોકને કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો માનવામાં આવે તો પણ તે અનિત્ય
નહિ કરી શકાય. અથવા મોક કૃતક છે જ નહિ, કેમકે આત્મા અને કર્મપુદુગલનો વિયોગ એ
જ મોક કહેવાય છે. જ્યારે તપ-સંયમ આદિના પ્રભાવે આત્માથી કર્મો જુદાં પડે છે. ત્યારે આત્માનું
એમાં શું કરાય છે? કે જેથી મોકને કૃતકાદિ સ્વભાવવાળો માનીને તેમાં અનિત્યતા કહે છે? તે

વખતે આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં જ સ્થિત થાય છે, એટલે એમાં કંઈ વિશેષતા નથી કરતી, કે જેથી તે કૃતક કહેવાય.

ભાડિક :- આત્મા અને કર્મનો વિદ્યોગ કરાય છે, તેથી તે કૃતક છે, અને કૃતક હોવાથી મોક્ષ અનિત્ય છે.

ભગવંત :- મુદ્ગરાદિ વડે ઘટ માત્રનો વિનાશ થવાથી જેમ આકાશમાં કંઈ વિશેષતા થતી નથી તેવી રીતે અહીં પણ કર્મ માત્રનો વિનાશ થવાથી આત્મામાં કંઈ વિશેષતા થતી નથી મોક્ષને કૃતક માનીને અનિત્ય ન કહેવાય છે.

ભાડિક :- જેમ ઘટનો વિનાશ કરાય છે, તેમ કર્મનો પણ વિનાશ કરાય છે. તેથી તે કૃતક છે, એ પ્રમાણે કૃતક હોવાથી સર્વ કર્મના કથ્ય રૂપ મોક્ષ અનિત્ય છે.

ભગવંત :- જેમ ઘટનો વિનાશ થતાં પણ આકાશનો સદભાવ હોય છે, તેથી તે આકાશથી ઘટવિનાશ કંઈ ભિન્ન નથી. અને આકાશની કંઈ વિશેષતા નથી કરતી, કારણ કે તે હંમેશા અવસ્થિત હોવાથી નિત્ય છે એવો રીતે અહીં કર્માદિ વિનાશ પાતાં જે કેવળ આત્માનો સદભાવ છે, તે આત્મા-સદભાવથી કર્મવિનાશ કંઈ જુદો નથી, અને આત્મામાં કંઈ વિશેષ નથી કરાતું, કેમકે તે પણ આકાશની જેમ નિત્ય હોય છે, માટે મોક્ષ કૃતક નથી, અને કૃતક ન હોવાથી અનિત્ય પણ નથી. જો કે કુદ્યંચિત તો તે અનિત્ય છે જ, કેમકે દ્વય અને પર્યાપ્તિપુરે સર્વ વસ્તુ નિત્યાનિત્ય છે. ૧૮૩૭-૧૮૩૮-૧૮૩૯.

ભાડિક :- જીવે જે કર્મપુદુગલો નિર્જરીને તજી દીપેલાં હોય છે, તે કર્મપુદુગલો લોકમાં જ રહે છે તથા જેમ ઘટ ઇપથી વિયુક્ત થયેલ આકાશને ઘટના વિનાશથી તેના કપાલાદિ પુદુગલોનો સંયોગ રહેલો છે; તેમ કર્મથી વિયુક્ત આત્માને પણ વિયુક્ત કર્મપુદુગલોનો સંયોગ છે એથી તો પુનઃ તેને બંધ થશે.

ભગવંત :- પુનઃ તેને બંધ નથી થતો, વળી તે મોક્ષ નિત્ય છે, કારણ ક-

સોઽણવરાહો ક્વ પુણો ન બજ્જાએ બંધકારણાભાવા ।

જોગા ય બંધહેઝ ન ય તે તસ્યાસરીરો તિ ॥૧૮૪૦॥

ન પુણો તરસ પસૂઈ બીયાભાવાદિહંકુરસેવ ।

બીયં ચ તરસ કર્મં ન ય તરસ તથં તઓ નિચ્ચો ॥૧૮૪૧॥

દવ્યામુતત્તજ્ઞાઓ નહં ય નિચ્ચો મઝો સ દવ્યતથા ।

સવ્યનગયત્તાવત્તી મઝ તિ તં નાણુમારણાઓ ॥૧૮૪૨॥

નિરપરાધી પુરુષની જેમ મુક્ત આત્મા બંધકારણના અભાવે પુનઃ કર્મથી બંધાતો નથી. કેમકે મન-વચન-કાયરૂપ યોગ વગેરે બંધના હેતુઓ, શરીરના અભાવે મુક્તાત્માને નથી લોતા. (તેથી કર્મવર્ગજ્ઞાનો સંયોગ ન થવાથી બંધ નથી થતો.) વળી જેમ બીજાના અભાવે બંધુર નથી થતો, તેમ મુક્તાત્માને પુનઃ જન્મ નથી થતો. અહીં બીજ તે કર્મ જાણવું, ને તે કર્મરૂપ બીજ મુક્તાત્માને

ન હોવથી ભવોત્પત્તિરૂપ અંકુર થતો નથી, માટે તે મુક્તાત્મા નિત્ય છે. તે મુક્તાત્મા દવ્ય સ્વરૂપ અને અમૃત હોવથી આકાશની જેમ દ્રવ્યપણો નિત્ય છે. આથી આત્મા સર્વગત છે એમ ન કહેતું, કેમકે એ પક્ષ અનુમાનથી બાધિત થાય છે. (જેમ દવ્ય સ્વરૂપ અમૃત આકાશ દ્રવ્યપણો નિત્ય છે, તેમ સર્વગત પણ છે, એવી જ રીતે આત્મા પણ સર્વગત સિદ્ધ થશે-એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયુક્ત છે, કારણ કે તે હેતુ વિપરીતપર્મની સિદ્ધ કરે છે, તેથી તે વિરુદ્ધ છે; જેમકે કુંભાર કર્તા હોવથી અસર્વગત છે. તેમ આત્મા પણ કર્તા હોવથી અસર્વગત છે. અહીં આત્માનું કર્તાપણું અયુક્ત નથી, કેમકે જો એમ ન હોય, તો તે આત્મામાં ભોકૃતૃત્વ વગેરે ધર્મ ન ધટે. ૧૮૪૦-૧૮૪૧-૧૮૪૨.

વસ્તુતઃ સર્વ કોઈ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય અને શ્રીવ્યસ્વરૂપ છે.

કો વા નિચ્ચયગાહો સર્વં ચિય વિભવ-ભંગ-દ્વિદ્વમહ્યં ।
પજ્જાયંતરમેન્નાદનિચ્ચાડવવએસો ॥૧૮૪૩॥

મુદ્દજાલ કરેદ્વદ્વજારસો સૌભ્ય ! તિલોગસિહર્ણ, ગર્ઝ કિહ સે ? ।
કમ્મલહુયાતહાગડપરિણામાઈહિં ભણિયમિદં ॥૧૮૪૪॥

અથવા તે એકાન્ત નિત્ય છે, એવો આગ્રહ શા માટે હોવો જોઈએ ? વસ્તુતઃ સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય અને શ્રીવ્યમય છે. પર્યાયાન્તર ભાત્રની મુખ્યતાએ જ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર થાય છે. મુક્ત આત્માઓ ક્યાં રહે છે ? હે સૌભ્ય ! તેઓ લોકાને રહે છે. તેમની ગતિ કેવા પ્રકારે થાય છે ? સર્વ કર્મ રહિતતાથી અત્યંત લઘુત્તા થવાના યોગે અને તથાપ્રકારના ગતિપરિણામાદિથી એક સમયમાં જ તે મોક્ષમાં જાય છે- એમ શાલમાં કહ્યું છે. ૧૮૪૩-૧૮૪૪.

મુક્ત આત્મા એકાન્ત નિત્ય છે, એવો આગ્રહ શા માટે રાખવો ? એકાન્ત અનિત્ય વાદીને બોલતા બંધ કરવા જ અમે નિત્ય કલ્પો છે; વસ્તુતઃ જૈનદશંનના અભિપ્રાયે સર્વ પદાર્થ ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ ને વિનાશ સ્વરૂપ છે, કેવળ પર્યાયાન્તરભાત્રની મુખ્યતાએ જ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર થાય છે, જેમકે ઘટરૂપ પદાર્થ પૂર્વે મૃત્તિપણા પર્યાયરૂપે નાશ પામે છે, ઘટરૂપ પર્યાયપણો ઉત્પત્ત થાય છે અને ગ્રાટીરૂપ દ્રવ્યપણો અવસ્થિત રહે છે. એજ પ્રમાણે મુક્તાત્મા પણ સંસારીરૂપે નાશ પામે છે, સિદ્ધપણો ઉત્પત્ત થાય છે અને ઉપયોગાદિ રૂપ જીવપણો અવસ્થિત રહે છે. વળી પ્રથમ-સમયસિદ્ધરૂપે વિનાશ પામે છે, દ્વિતીય સમયસિદ્ધપણો ઉત્પત્ત થાય છે અને જીવત્યાદિ વડે દ્રવ્યપણો અવસ્થિત રહે છે. એમ કક્ત પર્યાયાન્તરની મુખ્યતાએ જ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર કરાય છે.

હે સૌભ્ય મંડિક ! તું કદાચ એમ પૂછતો હોય, કે એ મુક્તાત્માઓ ક્યાં રહે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, તેઓ લોકના અન્તે સિદ્ધશિલા ઉપર રહે છે.

મંડિક :- કર્મ રહિત જીવની આટલે બધે દૂર આ કોન્ઠથી ત્યાં સુધી ગતિ કેવી રીતે થાય ? કેમકે જીવની સર્વ ચેષ્ટાઓ કર્મધીન હોય છે, કર્મ રહિત જીવને વિહાયોગતિ વિગેરે કર્મના અભાવે એવી ગતિચેષ્ટા કેવી રીતે થઈ શકે ?

ભગ્યંત્ર :- ભર મંડિક ! કમેનો કથ થવાથી જેમ આત્મા અપૂર્વ સિદ્ધત્વમાં પરિણામ પામે છે, તેમ કર્મના અભ્યાવે લઘુતી પ્રામ થવાથી આત્મા એક જ સમયમાં એવી ગતિ કરે છે. વળી જેમ તુંબણું-એરેંડફણ-અઞ્ચિન-ખૂબ અને ખનુષ્યમાંથી મૂકેલું તીર, પૂર્વપ્રયોગ આદિથી ગતિ કરે છે, તેમ મુક્ત આત્મા પણ પૂર્વપ્રયોગ આદિથી ગતિ કરે છે. ૧૮૪૩-૧૮૪૪.

હવે આત્મા અક્ષિય નથી, તે વાત કહે છે. :-

કિં સવિકરિયમરૂચ મંડિય ! ભુવિ ચેયણ ચ કિમરૂચ ? ।

જહ સે વિસેસધમ્મો ચેયજ્ઞે તહ મયા કિરિયા ॥૧૮૪૫॥

કસાઇત્તણઓ વા સવિકરિઓડયં મઝો કુલાલો ચ ।

દેહષ્ટંદણઓ વા પચ્ચવકણં જંતપુરિસો ચ ॥૧૮૪૬॥

અરૂપી છતાં સક્રિય હોય એવો કષ્યો પદાર્થ છે ? એમ તું પૂછતો હોય, તો હે મંડિક ! અરૂપી છતાં સચેતન હોય એવો કષ્યો પદાર્થ છે ? જેમ ચૈતન્ય એ આત્માનો વિશેષ ધર્મ છે, તેમ ક્રિયા પણ તેનો વિશેષધર્મ જ માનેલ છે. અથવા જેમ કુલભાર કર્તા અને ભોક્તાદિ ક્રિયા સ્વરૂપ છે, તેમ આત્મા પણ તેવો હોવાથી સક્રિય છે, અથવા પંત્રપુરુષની જેમ પ્રત્યક્ષથી દેહપરિસ્પન્દ જીણાય છે, તેથી તે સક્રિય છે. ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

મંડિક :- જાળવારૂ ! રાજાલરાદુય એવે અસ્તુત પદાર્થો નિષ્ઠિય છે, એમ પ્રસિદ્ધ છે, તે છતાં તમે એવો કષ્યો પદાર્થ અરૂપી છતાં સક્રિય જોયો છે, કે જેથી અરૂપી એવા આત્માને તમે સક્રિય કહો છો ? અર્થાતુ જેમ આકાશાદિ અમૂર્ત હોવાથી અક્ષિય છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ અક્ષિય જ હોવો જોઈએ.

ભગ્યંત્ર :- મંડિક ! તારી એ માન્યાતા ધોર્ય નથી, એ વિષ્યમાં વધારે સારી રીતે સમજવાને તું જ તને પૂછું છું કે જગતમાં એવી બીજી કઈ અમૂર્ત સચેતન તે જોઈ છે કે - જેથી મુક્તાત્માને સચેતન માને છે ? જેમ આકાશ અમૂર્ત હોવાથી અચેતન છે, તેમ આત્મા પણ અમૂર્ત હોવાથી અચેતન હોઈએ. પણ આમ મનાતું નથી, કારણ કે આકાશ આદિની સાથે અમૂર્તપણાવડે આત્મા સમાન છે, તો પણ તેને ચૈતન્યસ્વરૂપ વિશેષ ધર્મ છે, તો તેવી જ રીતે ક્રિયા પણ તેનો વિશેષ ધર્મ હોય, તો શો વિશેષ છે ? કઈ જ નથી. અથવા જેમ કુલભાર કર્તા-ભોક્તાદિ સ્વરૂપ હોવાથી સક્રિય છે, તેમ આત્મા પણ કર્તા-ભોક્તાદિ સ્વરૂપ હોવાથી સક્રિય છે, અથવા પંત્રના પુરુષની જેમ દેહમાં પરિસ્પન્દ (હલન-ચલન) પ્રત્યક્ષથી જીણાતું હોવાથી આત્મા સક્રિય છે. ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

દેહષ્ટંદણહેઊ હોજ્જા પથતો તિ સોડવિ નાકિરિએ ।

હોજ્જાદિદ્વો વ મર્દ તદરૂઘતે નણ સમાણં ॥૧૮૪૭॥

સુચિત્તમિસ સ દેહો વચ્ચો તષ્ટંદણે પુણો હેઊ ।

પડ્દનિયયપરિષ્ટંદણમચેયણાર્ણ ન વિ ય જુતે ॥૧૮૪૮॥

હોડ કિરિયા ભવત્યરસ કમ્મરહિયરસ કિનિમિત્તા સા ? |
નણુ તમગફપરિણામા જહ સિદ્ધજ્ઞ તહા સાડવિ ॥૧૮૪૭॥

દેહપરિસ્પંદમાં આત્માનો પ્રયત્ન હેતુભૂત છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પ્રયત્ન પણ અદ્દિય આત્મામાં ઘટે નહીં. કોઈ અમૃત-અદેષ એમાં હેતુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો આત્મા પણ અમૃત હોવાથી તેમાં હેતુ કેમ ન થાય ? મૂર્ત-અદેષ દેહપરિસ્પંદમાં હેતુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે હેતુ કાર્મણાશરીર જ છે-એમ કહેવું જોઈએ, પણ અચેતન પદાર્થોમાં એવો પ્રતિનિયત પરિસ્પંદ થવો યોગ્ય નથી. ભવસ્થ જીવને સહિયપણું ખલે હોય, પણ કર્મ રહિત મુક્તાત્માને તે ક્યા નિમિત્તથી થાય છે ? એમ કહેતા હો તો ઉત્તરમાં જ્ઞાનવાનું કે જેમ સિદ્ધજ્ઞતિના પરિણામથી સિદ્ધપણું પ્રામ થાય છે, તેમ તે કિયા પણ થાય છે. ૧૮૪૭ થી ૧૮૪૮.

મંડિક :- દેહપરિસ્પંદમાં આત્માનો પ્રયત્ન હેતુ છે, પણ કોઈ કિયા હેતુ નથી, આથી આત્માને સહિય ન કરી શકાય.

ભગવંત :- જો આત્મા અદ્દિય હોય, તો આકાશની જેમ અદ્દિય એવા આત્મામાં પણ તે પ્રયત્ન હોઈ શકે નહિ, માટે આત્મા સહિય જ છે. વળી અમૃત પ્રયત્ન દેહપરિસ્પંદમાં હેતુ છે, એમ માનવામાં અન્ય બીજો ક્યો હેતુ છે ? અન્ય હેતુની અપેક્ષા સિવાય સ્વત : આ પ્રયત્ન જ દેહ પરિસ્પંદમાં હેતુ છે, એમ જો કહેવામાં આવે, તો એ પ્રમાણે આત્મા પણ દેહ પરિસ્પંદમાં હેતુ થઈ શકે, વચ્ચે નિર્બંધ પ્રયત્ન માનવાથી શો લાભ છે ?

મંડિક :- દેહપરિસ્પંદમાં કોઈ અદેષ હેતુ છે, પણ આત્મા નિષ્ઠિય હોવાથી તે પરિસ્પંદમાં હેતુભૂત નથી.

ભગવંત :- હું તને એ સંબંધમાં પૂરું છું કે એ અદેષ મૂર્ત છે, કે અમૃત છે ? જો અમૃત હોય તો, આત્મા પણ અમૃત હોવાથી તને દેહપરિસ્પંદમાં શા માટે હેતુભૂત નથી માનતો ? અને જો એ અદેષ મૂર્ત હોય તો તે કાર્મણાશરીર સિવાય અન્ય કંઈ સંભવતું નથી, જો એ પ્રમાણે એ કાર્મણ શરીર, બાધ્યદેશશરીરના હેતુપણે વપરાતું હોય તો તેના પરિસ્પંદનો પણ કોઈ અન્ય હેતુ હોવો જોઈએ, તેનો પણ પુનઃ બીજો હેતુ હોવો જોઈએ, પુનઃ તેનો પણ અન્ય હેતુ કહેવો પડશે, એમ છેવટે અનવસ્થા જ પ્રામ થશે. અદેષ કાર્મણ શરીરનો પરિસ્પંદ અન્ય હેતુ સિવાય સ્વભાવથી જ પ્રવત્તે છે. તેથી અનવસ્થા હોય નહિ પ્રામ થાય, એમ કહેવામાં આવે તો એ પ્રમાણે બાધ્ય દેશય શરીરને પરિસ્પંદ પણ સ્વભાવથી જ પ્રવત્તશે, માટે અદેષ કાર્મણશરીરની કલ્પના કરવાથી શો લાભ છે ?

મંડિક :- એને પણ એ પ્રમાણે સ્વભાવથી પરિસ્પંદ માનીએ તો કંઈ હરકત નથી, મને તો એ પણ માન્ય છે.

ભગવંત :- એમ માનવું અયુક્ત છે, કારણકે અચેતન પદાર્થને એ પ્રમાણે પ્રતિનિયત વિશિષ્ટ પ્રકારનો પરિસ્પંદ સ્વાભાવિક ન થઈ શકે, કેમકે 'જે અન્ય હેતુની અપેક્ષા સિવાયનો હોય, તે નિત્ય વિદ્યમાન હોય, અથવા નિત્ય અવિદ્યમાન હોય છે.' માટે કર્મ વિશિષ્ટ આત્મા જ પ્રતિનિયત દેહપરિસ્પંદમાં હેતુ છે. તેથી તે સહિય છે. એમ માનવું એજ યોગ્ય છે.

મંડિક :- અસ્તુ, તમારા કહેવા પ્રમાણો ભવસ્થ-સંસારી છવને તેવી કિયા હોવાથી સક્રિય હો, પરંતુ કર્મ રહિત મુક્તાત્માને તે કિયા કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ભગવંત :- જેમ મુક્તાત્માને સિદ્ધગતિના પરિષામથી સિદ્ધપણું પ્રમ થાય છે તેમ મુક્તાત્મા સક્રિય પણ છે. ૧૮૪૭-૧૮૪૮-૧૮૫૧.

મુક્તાત્માઓ ગતિવાળા હોવાથી સિદ્ધક્ષેત્રની આગળ પણ કેમ નથી જતા ? એ શંકાનું સમાધાન અને તેને અંગે ધર્માસ્તિકાય નથા લોકની સિદ્ધિ કરે છે -

કિં સિદ્ધાલયપરખો ન ગઈ ? ધર્મત્વિકાયવિરહાતો ।

સો ગડુડવગાહકરો લોગમ્બ જર્મત્વિ નાલોએ ॥૧૮૫૦॥

લોગરસડત્વિ વિવકઘો સુદ્ધત્તણાં ઘડસર અઘડો બ્ય ।

સ ઘડાડ ચ્ચિય મર્દ ન નિસેહાતો તયણુસ્લ્યો ॥૧૮૫૧॥

તમ્હા ધર્મા-ધર્મા લોયપરિચ્છેયકારિણો જુતા ।

ઇહરાડુગાસે તુલ્લે લોગોડલોગોન્નિ કો ભેઝો ? ॥૧૮૫૨॥

લોગવિભાગાભાવેપડિઘાયાભાવઽાડણવત્થાતો ।

સંબંધાભાવાતો હોજ્જા ॥૧૮૫૩॥

નિરણુગહતણાં ન ગઈ પરઝો જલાદિવ સસરસ ।

જો ગમણાણુગહિયા સો ધર્મો લોગપરિમાળો ॥૧૮૫૪॥

અત્યિ પરિમાળકારી લોગરસ પમેયભાવઽદવરસે ।

નાણ પિવ નેયરસાલોગત્વિતે ય સોડવરસે ॥૧૮૫૫॥

પ્રશ્ન :- સિદ્ધક્ષેત્રની આગળ પણ મુક્તાત્માની ગતિ કિયા કેમ નથી થતી ?

ઉત્તર :- સિદ્ધક્ષેત્રની આગળ ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ છે, માટે તે ધર્માસ્તિકાય છુવો અને પુદ્ગલોને ગતિકિયામાં ઉપકાર કરનાર છે, અને તે લોકમાં જ છે, પણ અલોકમાં નથી. વળી જેમ પટનો પ્રતિપક્ષી અઘટ છે, તેમ શુદ્ધપદ હોવાથી લોકનો પ્રતિપક્ષી અલોક છે, તે અલોક ઘટપટાદિ હશે, એમ કહેવામાં આવે. તો તે અયોગ્ય છે. કારણ કે નિષેધથી તેના અનુરૂપ પદાર્થની જ કલ્પના થાય છે. ધર્માસ્તિકાય, અને અધર્માસ્તિકાય એ બે દવ્યો લોકના નિયામક છે, અન્યથા સર્વત્ર આકાશદ્વયની છયાતી તુલ્ય હોવાથી “આ લોક છે અને આ અલોક છે” એવો બેદ કથાંથી થાય ? લોકવિભાગના અભાવે પ્રતિધ્યતના અભાવથી ગતિ અને અવસ્થાન ન થાય અને એથી સંબંધનો જ અભાવ થવાથી બન્ધ-મોક્ષાદિ વ્યવહારનો સર્વથા અભાવ થાય. તેથી જેમ જ્ઞાનિવાય મતસ્થની ગતિ નથી થતી, તેમ જીવ પુદ્ગલોને ઉપગ્રહ કરનાર ધર્માસ્તિકાયાદિના અભાવે લોક બહાર ગતિ નથી થતી. તેમને ગતિમાં જે અનુગ્રહ કરનાર છે, તે ધર્માસ્તિકાય છે, અને તે લોકપ્રમાણા જ છે. જેમ જોપણું પરિમાળ કરનાર જ્ઞાન છે, તેમ લોક પ્રમેય હોવાથી તેનું પરિમાળ કરનાર અવશ્ય કોઈ વસ્તુ છે. અહીં પરિમાળ કરનાર ધર્માસ્તિકાય છે, અને એ ધર્માસ્તિકાય અલોક હોય તો જ હોઈ શકે છે. ૧૮૫૦ થી ૧૮૫૫.

મોકસ્થાનમાંથી સિદ્ધનું પુનઃ પતન નથી થતું, તે માટે કહે છે :-

પથરણ પસલ્લમેવં થાળાઓ તં ચ જો જાઓ છઢી ।

ઇહ કતીલકષ્મણોયં કતુરણત્યંતરં થાણં ॥૧૮૫૬॥

નહનિચ્ચતણાઓ વા થાળવિણાસપદણં ન જુતં સે ।

તહ કમ્માભાવાઓ પુણવિન્દ્યાભાવાઓ વાવિ ॥૧૮૫૭॥

નિચ્ચત્યથાળાઓ વા વોમાઈણ પડણં પસજોજા ।

અહ ન મયમળોગંતો થાળાઓડવરસ પડણ તિ ॥૧૮૫૮॥

એ માનવાથી તો સિદ્ધને તે સ્થાનથી પુનઃ પતન પ્રાપ્ત થશે. ના તેમ નહિ, કારણ કે અહીં કર્તારૂપ છઢી વિભક્તિ છે, તેથી તે સ્થાન કર્તાંથી અનર્થાન્તર છે, વળી તે સ્થાન તેનાથી અર્થાન્તર માનીએ, તો પણ આકાશની જેમ નિત્ય હોવાથી તે સ્થાનનો વિનાશ કે પતન યોગ્ય નથી; કારણ કે તેમ થવાના કારણભૂત કર્મના અભાવે પુનઃ ડિયા ન હોવાથી તેમ નથી થતું. તથા “નિત્ય સ્થાનથી પતન” માનવામાં આવે, તો આકાશાદિનું પણ પતન થાય, અને જો તે માન્ય ન હોય તો, “સ્થાનથી અવશ્ય પતન” એ કથન અનેકાન્તિક છે. ૧૮૫૬-૧૮૫૭-૧૮૫૮.

જેમાં રહેવાય તેને સ્થાન કહેવાય એ વ્યુત્પત્તિથી સ્થાન શાખ અધિકરણવાચી છે, અને તેથી સિદ્ધનું સ્થાન તે સિદ્ધસ્થાન, આ પ્રમાણે અર્થ માનીએ તો, પર્વત અથવા દૃક્ષણા અભાવાણ પરથી જેમ દેવદાનું અથવા કણનું પતન થાય છે, તેમ સિદ્ધનું પણ સિદ્ધસ્થાનથી પતન થતું જોઈએ, કારણ કે જેમ હર કોઈનું જેનું કોઈ પણ સ્થાન હોય તેનું પોતાના સ્થાનથી પતન જણાય છે, તેમ સિદ્ધનું પણ પતન થતું જોઈએ.

અગવંત :- એમ માનવું અધોગ્ય છે, કારણ કે અહીં સિદ્ધનું સ્થાન એ વાક્યમાં કર્તાના અર્થમાં છઢી વિભક્તિ છે, તેથી સિદ્ધ જ્યાં અવસ્થિત રહે છે તે સ્થાન પરનું તે સિદ્ધથી અર્થાન્તર-જૂદું એવું સ્થાન ; સમજવું.

અથવા તે સ્થાન સિદ્ધથી અર્થાન્તર માનીએ, તો પણ ત્યાંથી સિદ્ધનું પતન થતું યોગ્ય નથી, કારણ કે એ સ્થાન આકાશની જેમ નિત્ય હોવાથી તેનો વિનાશ ન થાય અને વિનાશ ન થવાથી મુક્તાનું પતન પણ ન થાય, કેમકે આત્મા ને પતનાદિ ડિયામાં કર્મ જ મુખ્ય કારણ છે, અને તે કર્મ તો મુક્તાત્માને નથી, એટલે પતન કર્યાંથી થાય ? ન જ થાય. વળી પોતાના પ્રયત્નનો પ્રેરણા-આકર્ષણ-વિકર્ષણ ગુરુત્વ વળે પતન થવાનું કારણ છે, તે પણ મુક્ત આત્માને નથી હોતાં, એટલે તેમનું પતન કર્યાંથી થાય ?

વળી “સ્થાનથી પતન” એમ જે કહ્યું છે, તે સ્વવચ્છનવિદ્યા છે, કારણ કે અસ્થાનથી પતન થાય, પણ સ્થાનથી પતન ન થાય, જો સ્થાનથી પણ પતન માનીએ, તો આકાશ વળેને પણ પોતાના નિત્ય સ્થાનથી પતન પ્રાપ્ત થાય અને જો એ પ્રમાણે માન્ય ન હોય તો સ્થાનથી અવશ્ય પતન થાય છે, એ કથન અનેકાન્તિક છે. ૧૮૫૬-૧૮૫૭-૧૮૫૮.

સિદ્ધાત્માઓની આદિ નથી અને અમૃત હોવાથી પરિમિત ક્ષેત્રમાં સર્વ સમાય છે એ વાત જ્ઞાવે છે.

મહારો સિદ્ધો જિ મહી તેણાડુમનિદ્રસંભવો જુતો ।

કાલાળાઙ્ગનાંતરો પદ્મમસરીર ચ તદજુન્ન ॥૧૮૧૯॥

પરિમિયદેસેડણંતા કિહ માયા ? મુત્તિવિરહિયનાંતરો ।

નેયમિમ ચ નાળાઈ દિદ્દીઓ વેગરૂબમિમ ॥૧૮૨૦॥

સંસારમાંથી સર્વ મુક્તાત્માઓની ક્ષિદ્રિ થાય છે, તેથી સિદ્ધોની આદિ હોવી જોઈએ-એ કથન અયોધ્ય છે, કારણ કે કાળ અનાદિ હોવાથી જેમ કોઈ આદ્ય શરીર નથી, તેમ સિદ્ધોની પણ આદિ નથી. પરિમિત સિદ્ધક્ષેત્રમાં અનન્તા સિદ્ધો કેવી રીતે સમાય છે ? અમૃત છે, માટે અથવા જેમ તેમના શાન્દાદિમાં અનન્તા દ્રવ્યો સમાય છે તેમ અથવા એક નરકીની ઉપર જેમ હજારો દલિઓ પડે છે, તેમ તે સિદ્ધક્ષેત્રમાં સિદ્ધોનો સમાવેશ પણ સમજવો. ૧૮૫૮-૧૮૬૦.

સંસારમાંથી જ સર્વ છુંબુક થખેલા છે, તો પછી સર્વ સિદ્ધાત્માઓમાંથી અવશ્ય કોઈપણ એક સિદ્ધ સર્વથી પ્રથમ સિદ્ધ થખેલ હોવો જોઈએ, આવી શાકા કરવામાં આવે તો તે અયોધ્ય છે, કારણ કે જેમ સર્વ શરીરો અને સર્વ રાત્રિ-હિંદુસો આદિમાન્દ છે, પરંતુ કાળ અનાદિ હોવાથી અમુક આદ્ય શરીર છે અને અમુક આદ્ય અહોરાત્રિ છે, એમ જાણી શકાતું નથી, તેમ કાળ અનાદિ હોવાથી આદ્ય સિદ્ધ કોણ ? એ પણ જાણી શકાતું નથી.

સિદ્ધક્ષેત્ર પરિમિત પ્રમાણવાળું છે, તેની અંદર અનન્તા સિદ્ધોનો સમાવેશ કેવી રીતે થઈ શકે ? એમ જો તારો પ્રશ્ન થતો હોય, તો તેના ઉત્તરમાં હું કહું છું કે સિદ્ધો અમૃત હોવાથી અનન્તા હોવા છતાં પણ તેમાં સમાય છે. જેમ દરેક દ્રવ્ય ઉપર સિદ્ધોના અનન્તાશાન-દર્શાનાં પ્રકાશ પડે છે, અથવા એક જ નરકી ઉપર જેમ હજારો દલિઓનો સંપાત થાય છે, તથા એક પરિમિત ઓરડામાં જેમ ઘણા દીવાઓની પ્રભા સમાઈ જાય છે, તેવી રીતે અમૃત સિદ્ધો પણ પરિમિત સિદ્ધક્ષેત્રમાં સમાઈ જાય છે, જે દીપકની ઘડી મૂર્તપ્રભાનો સમાવેશ પરિમિત ક્ષેત્રમાં થઈ જાય, તો પછી અમૃત મુક્તાત્માઓનો સમાવેશ પરિમિત ક્ષેત્રમાં થઈ જાય એમાં બાબ્ધય જેબું શું છે ? ૧૮૫૮-૧૮૬૦.

વેદવાક્યઅનુસારે બંપ-મોક્ષની સિદ્ધિ કરે છે :-

ન હ વહુ સરસરીરસ્સ પિય-અપ્યાવહતિરેવમાઈણ ।

વૈયપથાણં ચ તુમં ન, સદત્થં મુણસિ તો સંકા ॥૧૮૬૧॥

તુહ બંધે મોક્ષમિમ ય, સા ય ન કજ્જા જરારો ફુડો ચેવ ।

સસરિરે-યરભાવો નણુ, જો સા બંધમોક્ષો જિ ॥૧૮૬૨॥

(૧૬૮) છિન્નમિમ સંસયમિમ જિણેણ જર-મરણવિષ્યમુદ્કેણ ।

સો સમણો પદ્માંદીઓ અછુદ્વિહિ સહ ખડિયસએહિ ॥૧૮૬૩॥૬૨૩॥

‘ન હિ વે સશરીરસ્ય પ્રિયાપ્રિયયોહ’ ઈત્યાદિ વેદનાં પદોનાં સત્ય અર્થ તું નથી જાણતો, તેથી તને બંધ અને મોક્ષમાં શંકા થાય છે, પણ એવી શંકા ન કરવી, કારણ કે જે સશરીરીભાવ અને અશરીરી ભાવ કહ્યા છે. એ જ પ્રગટ બંધ અને મોક્ષ છે, એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થયેલા શ્રીજિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પણ પોતાના સાડા ત્રણાસો શિષ્યો સહિત પ્રવક્ષ્યા અંગીકાર કરી. ૧૮૬૧-૧૮૬૨-૧૮૬૩.

“નહિ વે સશરીરસ્ય પ્રિયાપ્રિયયોહયહનિરરિત અશરીરે વાવસંતે પ્રિયાપ્રિયે ન સૃષ્ટાતः” એટલે સશરીરીને સુખ-દુઃખનો ભલાવ નથી, અને અશરીરીને સુખ-દુઃખ સ્પર્શિતા નથી, ઈત્યાદિ વેદનાં પદોનાં ખરો અર્થ તું નથી જાણતો, તેથી જ હે સૌભ્ય ! તને બંધ અને મોક્ષમાં શંકા થાય છે, પણ એવી શંકા ન કરવી, કારણ કે સશરીરીભાવ, અને અશરીરી ભાવ, તેજ પ્રગટ દીતે બંધ-મોક્ષ છે. સશરીરસ્ય ઈત્યાદિ પદવડે ભાવ અને અભ્યંતર અનાદિશરીર સંતાન સ્વરૂપ બંધ કહ્યો છે, અને અશરીરે વા ઈત્યાદિ પદવડે સર્વથી શરીરનો અભાવ થયેથી મોક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, વળી સ એવ વિગુણો વિમુન્ન કથાતે ઈત્યાદિ પદોને તું સંસારી છુબને બંધ-મોક્ષના અભાવને પ્રતિપાદન કરનારાં માને છે, પણ તેમ નથી, એ પદો તો મુક્તાત્મા સંબંધી છે, મુક્તાત્મા કદિપજ બંધાતો નથી વળેરે બધું મુક્તાત્માને ઉદેશીને કહેલ છે. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થયેલા શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના સાડાત્રણાસો શિષ્યો સહિત દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ૧૮૬૧-૧૮૬૨-૧૮૬૩.

“ઈતિ પણમ ગજાપત્રવાદઃ સમાપ્તમः”

હવે સાતમા ગજાપત્ર સંબંધી વાદ કહે છે :-

(૧૬૯) તે પચ્છાએ સોઊં મોરિઝો આગચ્છદ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૩૮૬૪॥૬૨૨॥

(૧૭૦) આભદ્રો ય જિણોણ જાડુ-જરા-મરણવિષ્યમુક્તકેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સબ્બળ્ણુ સબ્બદરિસણ ॥૩૮૬૫॥૬૨૩॥

(૧૭૧) કિં મણ્ણો અત્યિ દેવા ઉથાહુ નતિથત્તિ સંસારો તુજ્જ ।

વેયપયાણ ય અથણ ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥૩૮૬૬॥૬૨૪॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એમ સાંભળીને મૌર્યનામા દિલ્લોપાદ્યાય શ્રી મહાવીર પ્રલુબ પણે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું જિનેશ્વર પાણે જઈને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ. તે ત્યાં આવ્યા, એટલે જન્મ-જરા અને મરણથી મુક્તાયેલા, સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવંતે તેને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવ્યા, અને કલ્યાં કે. હે મૌર્ય ! તને એવો સંશય છે, કે હેવો છે કે નહિ ? તને આ સંશય વિરુદ્ધ એવાં વેદના પદો સાંભળવાથી થયો છે, પણ તું પદોનો સાચો અર્થ નથી જાણતો.

પોતાના શિષ્યો સહિત મંડિકે દીક્ષા લીધી-એમ મૌર્યપુત્ર નામના પંડિતે જાણ્યું, એટલે તે પણ અગવંત પાસે આવ્યા, તેને આવેલા શ્રદ્ધાને પરમકૃપાળું શ્રી જિનેશ્વરે તેને નામ અને ગોત્રપૂર્વક બોલાવીને કહ્યું, હું આયુષ્મનું મૌર્ય ! પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદન કરનારું વેદપદો સાંભળવાથી તને દેવો છે કે નહિ ? એવો સંશય થયો છે. તે પદો આ પ્રમાણો છે, સ એવ ચણાયુધી યજમાનોઽજસા સ્વર્ગલોકં ગચ્છતિ એટલે પણરૂપ શાખ ધારણ કરનાર આ યજમાન એકદમ સ્વર્ગલોકમાં જીવ્ય છે. આથી દેવોની વિદ્યમાનતા પ્રતિપાદન થાય છે. તથા અપામ સોમ અમૃતા અભૂમ અગમત્ જ્ય તિરવિદામ રેવાન, કિં નૂનમસ્યાનું રૂપનવદરાતિઃ કિન્મુ મૂર્તિમસૃત મત્યરસ્ય એટલે સોમ રસ પીને તેઓ દેવ થયા, સ્વર્ગલોકમાં શયા અને દેવપણું પામ્યા. અમરત્વ પામેલ તે દેવો પુરુષના બ્યાધિ અને વૃદ્ધાવસ્થાને તૃષ્ણાવત્તુ કરશે. આ પદો પણ દેવસત્તાને પ્રતિપાદન કરનાર છે. અને કો જાનાતિ માયોપમાનું ગીર્વાણાનિન્દ્ર-યમ-ઘરુણ-કુરોરાદીનું એટલે ઈંડજીણ જેવા જણાતા ઠન્દ-યમ-વર્ણા-કુલેર વગેરે દેવો છે કે નહિ, તે કોણ જાણો ? આ પદો દેવોની અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. આ સર્વ પદોનો અર્થ તું આ પ્રમાણો માને છે, તેથી તને એવો સંશય થયો છે. પણ તારો એ સંશય અયોગ્ય છે, કારણ કે તે પદોનો અર્થ તે પ્રમાણો નથી, પણ હું કહું છું તે પ્રમાણો છે તેને તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ. ૧૮૬૪-૧૮૯૫-૧૮૯૯.

એ પદોનો અર્થ હવે બાધ્યકાર પરમધિ વિસ્તારથી કહે છે :-

તં મજ્જસિ નેરહ્યા પરતંતા દુક્ખસંપત્તા ય ।

ન તરંતિ ઇહાગંતું સંદ્રેયા સુલ્લમાણા વિ ॥૧૮૬૭॥

સચ્છંદચારિણો પુણ દેવા દિવ્યભાવજુતા ય ।

જં ન કથાઇ વિ દર્સિસણમુદેંતિ તો સંસારો તેસુ ॥૧૮૬૮॥

મા કુરુ સંસયમેએ સુદૂરમણુયાઇભિત્રજાઈએ ।

પેચ્છસુ પચ્ચકણું ચિય ચરચિહે દેવસંઘાએ ॥૧૮૬૯॥

હું મૌર્ય ! તું એમ માને છે, કે નારકીઓ અત્યન્ત દુઃખી અને પણથિન હોવાથી અહીં આવી શકતા નથી, એટલા માટે પ્રત્યક્ષ થવાનો ઉપાય ન હોવાથી તેઓનું વર્ણાન સાંભળીને જ શ્રદ્ધા કરવા લાયક છે. આ કારણથી તેઓ “શાસ્ત્રાનુસારે વિદ્યમાન છે” એમ માનતું જોઈએ; પરંતુ દેવો તો સ્વરચુંદચારી અને દિવ્યપ્રમાણયુક્ત હોવા છતાં પણ કદાપિ પ્રત્યક્ષ જણાતા નથી, અને શુતિ-સ્મૃતિ આદિ ગ્રંથોમાં “તેઓ છે” એમ સંભળાય છે, આથી તને તેઓના વિષયમાં સંશય છે, પણ મૌર્ય ! એવો સંશય ન કર, જો અહીં (સમવસરણમાં જ) મનુષ્યાદિથી ભિત્ર જાતિવાળા અને દિવ્યઆભરણાદિપુક્ત વેમાનિક આદિ ચારે નિકાયના દેવો મને અહીં વંદન કરવા આવેલા છે, તેઓને તું પ્રત્યક્ષ જો. ૧૮૬૭ થી ૧૮૯૮.

અહીં સમવસરણમાં દેવોને જોયા પહેલાં પણ તે દેવોનો સંશય પોત્ય નથી.

પુંચ પિ ન સંદેહો જુતો જં જોહરા સપચ્ચકણં ।

દીર્ઘાતિ તબ્લકયા વિ ય ઊઘાયા-નણુગહા જગઓ ॥૧૮૭૦॥

આલયમેત્તાં ચ મહી પુરું વ તવ્યારિણો લહ વિ સિદ્ધા ।

જે તે દેવ ત્તિ મયા ન ય નિલય નિચ્ચપરિસુળણા ॥૧૮૭૬॥

દેવોને અહીં જોયા પહેલાં પણ તે દેવો સંબંધી સંશય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે ચંદ્રાદિ જ્યોતિષી દેવો તો સર્વને પ્રત્યક્ષ છે, વળી જગતમાં તેઓનો કરેલો અનુશ્રદ્ધ ને ઉપધાત પણ જણાય છે, જે ચંદ્રાદિ જણાય છે તે વસતિ વિનાના આલયમાત્ર(વિમાનો) છે, એમ કહેવામાં આવે તો તે આલયમાત્ર(નિવાસસ્થાન માત્ર) નથી, પણ નગરમાં વસનારા જનોની જેમ તેમાં કોઈ રસનારા છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. તેમાં જે વસનારા છે, તે દેવો છે, કેમ કે નિવાસસ્થાન હુંમેશા શૂન્ય નથી હોતાં. ૧૮૭૦-૧૮૭૧.

દેવોને અહીં સમવસરણમાં જોયા પહેલાં પણ તેઓ સંબંધી વિઘમાનતામાં સંશય કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે ચંદ્ર-સૂર્ય વગેરે આ જ્યોતિષી દેવો તો તને અને સર્વલોકને પણ પ્રત્યક્ષ જણાય જ છે, એટલે સર્વ દેવો સંબંધી વિઘમાનતામાં સંશય કરવો અયોગ્ય છે, વળી લોકને દેવકૃત અનુશ્રદ્ધને ઉપધાત પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, કેટલાંક દેવો કોઈને વૈભવાદિ આપીને અનુશ્રદ્ધ કરે છે, અને કેટલાંક દેવો રાજી વગેરેની જેમ શાસ્ત્રાદિ વડે ઉપધાત કરે છે, આવી દેવો વિઘમાન છે એમ નિશ્ચય થાય છે.

જે ચંદ્ર-સૂર્યાદિ તમે કહો છો, તે તો આલયમાત્ર-વિમાનો છે પણ દેવો નથી, એટલે જ્યોતિષી દેવો પ્રત્યક્ષ જણાય છે, એમ કેમ કહેવાય ? ઉદાહરણ તરીકે જેમ શૂન્ય નગરમાંના ધરો કેવળ સ્થાનમાત્ર છે, પણ તેમાં લોકો નથી હોતા, તેવી રીતે ચંદ્રાદિના વિમાનો પણ માત્ર નિવાસસ્થાન છે, પરંતુ તેમાં દેવો રહે છે-એમ કેમ કહી શકાય ? એમ જે કહેવામાં આવે, તો તે વિમાનદ્રૂપ નિવાસથી જ તેમાં નિવાસ કરનારા દેવો છે, એમ યુક્તિથી જ સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે જે નિવાસસ્થાન હોય છે, તે તે નિવાસ કરનાર વડે અધિષ્ઠિત હોય છે, જેમ દેવદાટાદિ વ્યક્તિઓ વડે અધિષ્ઠિત નગરના નિવાસસ્થાનો છે, તેમ તે વિમાનો પણ નિવાસસ્થાન હોવાથી તે સર્વ તેમાં નિવાસ કરનારા દેવોવડે અધિષ્ઠિત છે, એટલે તે વિમાનોમાં દેવો છે-એમ સિદ્ધ થાય છે.

જેમ નગરમાંના નિવાસસ્થાનમાં રહેનાર દેવદાટ વગેરે પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેમ તે વિમાનમાં રહેનાર દેવો પણ પ્રત્યક્ષ જણાવા જોઈએ. આવી શંકા કરવામાં આવે તો તે અપુક્ત છે, કારણ કે નગરમાંના નિવાસસ્થાન કરતાં તે વિમાનદ્રૂપ નિવાસસ્થાનો વિશેષ પ્રકારના છે, આથી તેમાં નિવાસ કરનારા દેવો પણ દેવદાટાદિ કરતાં વિલક્ષણ પ્રકારના હોવાથી પ્રત્યક્ષ નથી જણાતા, છતાં તેઓ વિઘમાન છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

જે નિવાસસ્થાન હોય, તે નિવાસ કરનાર સહિત જ હોય, એમ એકાન્તે કહેતું અયોગ્ય છે, કારણકે શૂન્ય નિવાસસ્થાનમાં કોઈ નિવાસ કરનાર હોતું નથી. વળી જે નિવાસસ્થાન હોય છે, તે હુંમેશા શૂન્ય નથી હોતું, પરતુ ભૂત-ભવિષ્ય કે વત્તમાનકાળમાં પણ તે નિવાસસ્થાન નિવાસ કરનાર વડે અવશ્ય અધિષ્ઠિત હોય છે, એટલે ગમે ત્યારે પણ તે વિમાનદ્રૂપ નિવાસસ્થાનમાં તે ચંદ્રાદિ દેવો નિવાસ કરનાર હોય છે જ. ૧૮૭૦-૭૧.

ચંદ્રાહિ વિમાનો સંબંધી કેટલીક શંકાઓનું સમાપ્તાન કરતાં કહે છે કે :-

કો જાળિ વ કિંમેયતિ હોજ્જ નિસસંસર્ય વિમાણાઇં ।
રથણમથનભોગમણાદિહ જહ વિજાહરાઈણ ॥૧૮૭૨॥

હોજ્જ મર્ડ માએયે તહા વિ તકકારિણો સુરા જે તે ।
ન ય માયાઇવિગારા પુરં વ નિચ્ચ્યોવલમ્ભાડો ॥૧૮૭૩॥

જડ નારગા પવન્ના એગિડુપાદફલભોડ્યો તેણા ।
સુબહુગપુષ્ણફલભુજો પવજિયચા સુરગણાવિ ॥૧૮૭૪॥

સંકંતદિવ્યપેમ્મા વિરાયપસત્તાડસમત્તકત્તવા ।
આણહીણમણુયકાજ્જ નરભવમસુહં ન એંતિ સુરા ॥૧૮૭૫॥

કોણ જાણો એ ચંદ્રાહિ વિમાનો શું હશે ? એવી શંકા થતી હોય તો તે વિધાપરોના વિમાનોની જેમ નિઃસંશય વિમાનો જ છે, કેમકે તે વિમાનો રત્નમય અનું આકાશમાંની છે. અંથો વિમાનો માયિક હશે, એમ કહેવામાં આવે, તો તમારા કહેવા મુજબ તેવા વિમાનો કરનારા જે છે, રે દેવો છે-એમ સિદ્ધ થાય છે, જો કે તે વિમાનોની માયા સંબંધી વિકાર નથી, કેમકે નગરની જેમ તેઓ નિત્ય ઉપલબ્ધ થાય છે. વળી જો ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનારા નારકીઓ છે, એમ તું અંગીકાર કરતો હો, તો(તદ્દનુસારે) ઉત્કૃષ્ટ પુન્યનું ફળ ભોગવનારા દેવો પણ છે-એમ અંગીકાર કર. તેઓ દિવ્યપ્રેમમાં મળન, વિષયમાં આસક્ત, અપૂર્ણ કાર્યવાળા અને તેમનું કાર્ય મનુષ્યોને આધીન ન હોવાથી અશુભ એવા મનુષ્યલોકમાં નથી આવતા. ૧૮૭૨ થી ૧૮૭૫.

પ્રશ્ન :- જેને તમે સૂર્ય-ચંદ્રના વિમાનો કહો છો, તે કોણ જાણો શું હશે જે સૂર્ય જણાય છે, તે કોઈ અભિનિમય ગોળો હશે; અને જે ચંદ્ર જણાય છે, તે સ્વભાવથી જ સ્વચ્છ એવો કોઈ જળમય ગોળો હશે ; અથવા એવા જ પ્રકારના કોઈ પ્રકાશમાન રત્નમય ગોળાસ્વરૂપ એ જ્યોતિષી વિમાનો હશે, એટલે એ વિમાનો તે જ્યોતિષી દેવોનાં નિવાસસ્થાનો જ છે, એમ કેમ માની શકાય ?

ઉત્તર :- વિધાપરોને તપથી સિદ્ધ થયેલ વિમાનોની જેમ તે આકાશમાં ગતિ કરે છે, તેથી નિઃસંશય એ રત્નમય એવાં વિમાનો જ છે, અને તે જ જ્યોતિષી દેવોનાં નિવાસસ્થાન છે.

એ વિમાનો તે જ્યોતિષીઓનાં નિવાસસ્થાન નથી, પણ કોઈ માયાવીએ એ પ્રમાણો બનાવ્યાં હશે - એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે વચ્ચનમાત્રથી જ તે માયિક છે એમ સિદ્ધ કરી શકાય નહિ. તે છતાં વિવાદની ખાતર તે માયિક છે, એમ માની લઈએ, તો પણ તથાવિષ્ટ માયાને કરનાર કોઈ મનુષ્યાહિ નહિ પણ દેવો જ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે જો કે તે વિમાનો માયિક વિકાર નથી, કેમ કે પ્રસિદ્ધ નગરાહિની જેમ હંમેશા ઉપલબ્ધ થાય છે, અને જે માયિક વિકાર હોય છે, તે હંમેશા ઉપલબ્ધ નથી થતા, માટે તે દેવોના નિવાસસ્થાનરૂપ વિમાન છે-એમ અંગીકાર કર.

વળી જેમ સ્વકૃત અતિશય પાપનું ફળ ભોગવનાર નારકીઓ છે-એમ તું અંગીકાર કરે છે, તેમ સ્વકૃત અતિશય પુન્યનું ફળ ભોગવનાર દેવો પણ છે, એમ શા માટે નથી માનતો ? અતિશય

દુઃખી મનુષ્યો અને તિર્યંચ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું કળ ભોગવનારા છે, અને અતિશય સુખી મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ પુન્યનું કળ ભોગવનારા છે, આમ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ-પુન્ય-પાપનું કળ ભોગવનાર દેવ-નારકીની કલ્યાણ શા માટે કરવી ? એમ કહીને દેવ-નારકીનો અભાવ નહીં કહી શકાય, કારણકે ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય-પાપનું કળ ભોગવનાર અત્યંત સુખી-દુઃખી હોય છે, તે પ્રમાણે અતિશય સુખીયા તથા દુઃખીયા સુનાય્ય-તિર્યંચ નથી હોતા, કેમકે જે અતિશય સુખી મનુષ્યો હોય છે, તેમને પણ રોગ-જરા વગેરે દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે અતિશય દુઃખી હોય છે, તેમને શીતલ-વાયુ-પ્રકાશ વગેરે સુખો પ્રાપ્ત થાય છે. આમ હોવાથી મનુષ્ય-તિર્યંચોને જ અતિશય સુખી કે દુઃખી ન કહી શકાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું કળ ભોગવનાર નારકીઓને જ અત્યંત દુઃખી કહેવાય, અને ઉત્કૃષ્ટ પુન્યનું કળ ભોગવનાર હેઠાને જ અત્યંત સુખી કહેવાય. તે દેવો ઉત્કૃષ્ટ રૂપાદિ ગુણ યુક્ત સુંદરીમાં આસક્ત થયેલા પુરુષની જેમ પંચવિદ્ય વિષયમાં આસક્ત છે અને દિવ્ય પ્રેમવાળા છે, તેમ જ પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ થતું ન હોવાથી તથા મનુષ્યોને આધીન કાર્યવાળા ન હોવાથી જેમ નિઃસંગ્રહિત અંસંમત ગૃહાદિમાં નથી આવતા, તેમ તેઓ પણ અશુલ નરલોકમાં નથી આવતા, કેમકે તેઓ નરલોકનો અતિશય દુર્ગાંધ સહી શકતા નથી. ૧૮૭૨ થી ૧૮૭૫.

તે છતાં જિનકલ્યાણકાદિ જે જે શુભ હેતુથી દેવો મનુષ્યલોકમાં આવે છે, તે કારણો અને બીજા કારણોથો દેવોનાં સંસારે જાહેરતાં કરે છે ક :

નવરિ જિણજમ-દિવચ્ચા-કેવલ-નિવ્યાળમહનિઓગેણ ।

ભતીએ સોમ્મ ! સંસયવિચ્છેયતં ચ એજહણહા ॥૧૮૭૬॥

પુચ્ચાણુરાગાં વા સમયનિધંધા તવોગુણાં વા ।

નરગણપીડા ડણગાહ-કંદપ્પાઈહિં વા કેઈ ॥૧૮૭૭॥

જાહૃસ્સરકહણાં કાસહ પચ્ચવચ્છદરિસણાં ય ।

વિજ્જા-મંતો-વાયણસિદ્ધીઓ ગહવિગારાં ય ॥૧૮૭૮॥

ઉવિકદૃપુણણસંચયફલભાવા ઓડભિહાણસિદ્ધીઓ ।

સબ્બાગમસિદ્ધીઓ ય સંતિ દેવતિ સલ્લેય ॥૧૮૭૯॥

દેવતિ સત્યયમિદં સુદ્ધજ્ઞણાં ઘડાભિહાણં ચ ।

અહુવ મર્ઝ મણુડ ચિચ્ય દેવોગુણ-રિદ્ધસંપણણો ॥૧૮૮૦॥

તં ન જાઓ તચ્ચત્થે સિલ્દે ઉવયારાં મયા સિલ્દી ।

તચ્ચત્થસીહ સિલ્દે માણવસીહોવયારો ચ ॥૧૮૮૧॥

શ્રી જિનેશ્વરદેવોનાં અધ્યવન જન્મ-દીક્ષા-કેવળજ્ઞાન અને નિવર્ણા કલ્યાણક સમયે સ્વકર્તવ્ય હોવાથી કેટલાક દેવો અહીં મનુષ્યલોકમાં આવે છે. વળી હે સૌભ્ય ! કેટલાક દેવો ભક્તિથી અને કેટલાક દેવો પોતાના સંશયનો છંદ કરવા માટે વેગથી અહીં આવે છે, તેમજ કેટલાક દેવો પૂર્વના અનુરાગથી, પૂર્વકૃત સંકેતથી, તપના પ્રભાવથી, કેટલાક પૂર્વના વૈરથી મનુષ્યોને પીડા

કરવા અથવા મૈત્રીભાવનાથી અનુશ્રણ કરવા, તેમજ કેટલાક કામાનુરાગથી અહીં આવે છે. વળી કેટલાક દેવો આતિસ્મરણ શાન્દયાળા પુરુષના કથનથી અને કેટલાક મનુષ્યોને પ્રત્યક્ષ જણાયથી તથા કેટલાક વિદ્યા-મંત્રની ઉપયક્ષયના વડે કાર્યની સિદ્ધિ ઘણાથી અને ગ્રહના વિકારથી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ પુન્ય સંચયના ફળના સદ્ગ્રાવથી આ મનુષ્યલોકમાં આવે છે.

એથી “દેવ” એવા (સાર્વક) નામથી, તેમજ સર્વ આગમ શાસ્ત્રોના પ્રમાણથી દેવો છે- એમ સિદ્ધ થાય છે તેથી તેમ માનવું જોઈએ, કે “દેવ” એ નામ “ધર્મ”ના નામની જેમ શુદ્ધપદ પુરુણ હોવાથી સાર્વક છે. (માટે દેવો છે.) મનુષ્ય જ દેવના ગુણ અને ઋદ્ધિથી સંપત્ત હોવાથી દેવ હશે-એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે મુખ્ય અર્થની સિદ્ધિ થાય, તો જ અન્યત્ર ઉપચારથી સિદ્ધિ કરી શકાય. જેમ પથાર્થ સિંહની સિદ્ધિ હોય, તો જ માણાવકમાં ઉપચારથી સિંહની સિદ્ધિ થાય. તેમ અહીં પણ સમજું. ૧૮૭૬ થી ૧૮૮૧.

દેવોના અભાવે અભિનહોત્રાદિ ધર્મ કિયા નિષ્ઠળ થાય, એમ જણાવતા વેદ વચનથી જ દેવોની સિદ્ધિ બતાવે છે :-

દેવાભાવે અફલં જમગિગહોત્તાઇયાણ કિરિયાણ ।

સગરીયં જગ્ઞાણ ય દાણાઇફલં ચ તવજુતં ॥૧૮૮૨॥

જમ-સોમ-સૂર-સુરગુરુ-સારજ્ઞાઇણિ જયઙ્ગ જણ્ણોહિં ।

મંતાવાહણમેવ ય ઇંદાઇણ વિહા સબં ॥૧૮૮૩॥

(૧૭૨) છિન્નમિત્ત્ર સંસદ્યમિત્ત્ર જિણેણ જર-મરણવિષ્યમુક્કેણ ।

સો સમણો પબ્બાઓ અછુદ્વિહિ સહ ખંડિયરાએહિ ॥૧૮૮૪॥૬૨૫॥

જો દેવો ન હોય, તો જે અભિનહોત્ર આદિ ક્રિયાઓ, યજો અને દાન વગેરે ધર્મનું સ્વર્ગીય ફળ કર્યું છે, તે સર્વ નિષ્ઠળ અને અધોગ્ય થાય. વળી પજોવડે ધર્મ-ચંદ્ર-સૂર્ય-બૃહસ્પતિ અને સ્વર્ગનું રાજ્ય વગેરે મેળવે છે. તેમજ ઈન્દ્ર વગેરેને મંત્રથી ધર્માનુભાનમાં આવવા માટે આદ્ધાન કરવું વગેરે વેદમાં કહેલ સર્વ વચન (દેવોના અભાવે) ફોગાટ થાય. એ પ્રમાણે જરા અને મરણાથી મુકાયેલા શ્રી જિનેશ્વરાદેવે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તે મૌર્યપુત્ર પંડિતે પણ પોતાના સાડાત્રણસો રિષ્યો સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. ૧૮૮૨ થી ૧૮૮૪.

હે સૌભ્ય ! જો દેવોનો અભાવ હોય, તો “અમિનહોવે જુહ્યાત્ સ્વર્ગકામઃ” (મૈશ્યુપનિષદ્દ-૬-૬) ઈત્યાદિ જે વેદપદો સ્વર્ગીય ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે કહ્યાં છે, તે તથા યજોનું અને દાન વગેરે ધર્મનું જે સ્વર્ગીય ફળ કર્યું છે, તે સર્વ અધોગ્ય સાર્વિત થાય, કારણ કે સ્વર્ગવાસી દેવો જ ન હોય, તો પછી તે સ્વર્ગ મેળવવાનું વિધાન કયાંથી હોય ? “સ એષ યજાયુધી” (શતપથ ભાગ્યા-૧૨, ૫, ૨, ૮). ઈત્યાદિ વેદવાક્યો પણ દેવોની વિવિધાનતાને પ્રતિપાદન કરનારાં છે તેથી તું દેવો છે એમ શા માટે અંગીકાર નથી કરતો ? વળી “કો જાનાતિ માયોપમાન્ ગીર્વાણનિન્દ-યમ-વરુણ કુબેરાદીન્” ઈત્યાદિ જે વેદવાક્ય છે, તેથી દેવોનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ આ વાક્ય દ્વારા દેવોની ઋદ્ધિ પજુ ઈન્દ્રજાલ જેવી અનિત્ય છે, તો પછી મનુષ્યાદિની ઋદ્ધિનો સમુદ્દ્રાય

તો અનિત્ય જ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. જો એમ ન હોય, તો દેવોનું અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરનારાં વેદવાક્યો, તેમજ શુનિના મંત્રોવડે ઈન્દ્રાદિ દેવોને બોલાવવાનું જે કહ્યું છે, તે સધણું નિરધ્વક થાય.

વળી શુનિમાં કહ્યું છે કે “ઉક્ષયોડશિપ્રભૃતિક્રતુમિર્યમ-સોમ-સૂર્ય-સુરગુરુ-સ્વારાજ્યાનિ જયતિ” એટલે ઉક્ષયખોડશિ વગેરે પણો વડે યમ-ચંદ્ર-સૂર્ય-બૃહસ્પતિ અને સ્વર્ગના રાજ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વેદવાક્યો દેવોનું અસ્તિત્વ સૂચન કરનારાં જ છે. તે વાક્યો હોવા છતાં જો દેવોનો અભાવ હોય, તો પજ્ઞાદિ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય. (અહીં પજ્ઞા અને કતુમાં એટલો તકાવત સમજવો, કે જે પૂપ સહિત કરવામાં આવે તેને પજ્ઞા કહેવાય છે અને તે સિવાયનો કતુ કહેવાય છે.) તથા “આગચ્છ મેધાતિથે મેષવૃષણ” ઈન્દ્રાદિ (તેત્તિરીય આરથ્યક-૧, ૧૨, ૩.) મંત્રપદો વડે ઈન્દ્રાદિ દેવોનું જે આદ્વાન કહ્યું છે; તે વચનો પજ્ઞા દેવોનું અસ્તિત્વ પ્રતિપાદન કરે છે, અન્યથા એ પજ્ઞા નિષ્ફળ થાય. માટે પૂર્વે કહેલ ધૂકિતઓથી અને ઉપરોક્ત વેદવાક્યોથી “દેવો” છે - એમ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રમાણે જગદ્ગુરુ, પરમકૃપાળુ, દવારપદેવ શ્રી અનંતરીં જગતને મૌર્યપુત્રના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના સાડાત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ૧૮૮૨ થી ૧૮૮૪.

ઈતિ સમય : ગાણધરવાદ : સમ્યાત :

હવે આઠમા ગાણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે :-

(૧૭૩) તે પવ્યાણ સોડે અકંપિતો આગચ્છર્દી જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૮૮૫॥૬૨૬॥

(૧૭૪) આમદૂરો ય જિણોણ જાઇ-જરા-મરણવિષ્યમુક્કેણ્ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સવ્યાણ્ સવ્યદરિસીણ્ ॥૧૮૮૬॥૬૨૭॥

(૧૭૫) કિં ભણો નેરદ્યા અતિથ નતિથતિ સંસારો તુજ્જણ્ ।

વેયપ્રયાણ ય અત્થં ન યાગરી તેસિમો અત્થો ॥૧૮૮૭॥૬૨૮॥

તે પંડિતે દીક્ષા લીધી, એમ સાંભળીને અક્ષપિત નામના આઠમા પંડિત શ્રી વીર ભગવંત પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) હું પજ્ઞા તેમની પાસે જઈને વંદન કરીશ, વંદન કરીને (તેમની) સેવા કરીશ; (એમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા, એટલે) જન-જરા અને મરણથી મુકાંબા સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી ભગવંતે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવીને કહ્યું, હે અક્ષપિત ! તું એમ માને છે, કે નારકી હશે, કે નહિ ? આવો તને જે સંશય છે, તે વિરુદ્ધ અર્થવાળા વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, પજ્ઞા તું તેનો ખરો અર્થ નથી જાણતો. ૧૮૮૫-૧૮૮૬-૧૮૮૭.

મૌર્યપુત્રે ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી એમ જગદ્રે અક્ષપિત નામના આઠમા પંડિતે જાણ્યું, ત્યારે તેઓ પજ્ઞા અભિમાન રહિત થઈ ભગવંત પાસે પોતાના સંશયનો છેદ કરવા માટે આવ્યા, એટલે પરમકૃપાળુ શ્રી વીર પ્રભુએ તેને નામ અને ગોત્રથી બોલાવીને તેમના અંતઃકરણનો સંશય કર્યો.

હું આયુધમનું અર્કપિત ! તારા હદ્યમાં એવો સંશય છે, કે - "નારકીઓ હશે, યા નહિ ?" નારકો વૈ એષ જાયતે યા શૂદ્રાન્નમશનાતિ એટલે જે (આસ્થા) શુદ્રનું અન્ન ખાય છે, તે નારકી શાય છે. આ પદો નારકીની વિધમાનતાનું પ્રતિપાદન કરે છે. તથા નહિ યૈ પ્રેત્ય નારકાં સન્નિ એટલે પરભવમાં નારકીઓ નથી. આ પદો નારકીનો અભાવ પ્રતિપાદન કરે છે. આવા પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થ પ્રતિપાદ કરનારાં વેદપદો સાંભળવાથી તને ઉપરોક્ત સંશય થયો છે, પરંતુ તે વેદપદોનો ખરો અથ્ય અને યુક્તિનું રહસ્ય તું નથી આશાતો, તેથી જ તને એવો સંશય થયો છે. તેનો સત્ય અર્થ અને યુક્તિનું રહસ્ય હું કહું છું, તેને તું લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કર, અને સંશયથી મુક્ત થા. ૧૮૮૫-૧૮૮૬-૧૮૮૭.

એ જ અર્થ વિસ્તારથી કહેવા માટે હવે આધ્યકાર પરમણી કહે છે :-

તં મજ્જસિ પચ્ચકણા દેવા ચંદાદારો તહેવેણિ ।

વિજ્ઞા-મંતોવાયણફલાઇસિદ્ધીય ગમ્માંતિ ॥૧૮૮૮॥

જે પુણ સુહુમેતફલા નેરહૃદયિ કિહ તે ગહેયબા ? ।

સક્ખ્રમણુમાણારો વાડપુલંભા ભિન્નજાઈયા ? ॥૧૮૮૯॥

મહ પચ્ચકણતણારો જીવાઈએ ક્વ નારએ ગેણહ ।

કિ જં સપચ્ચકણં તં પચ્ચકર્ણ નવરિ ઇકરં ? ॥૧૮૯૦॥

જં કાસઙ્ગ પચ્ચકણી પચ્ચકર્ણ તંયિ ઘેણએ લોએ ।

જહ સોહાઇદરિસણં સિલ્દ ન ય સચ્ચપચ્ચકર્ણ ॥૧૮૯૧॥

(હે આસત્રકલ્યાણિનું અર્કપિત !) તું એમ માને છે કે-ચંદ્રાદિ દેવો પ્રત્યક્ષ છે, તથા વિધા-મંત્રની સાધના દ્વારા ઈચ્છિત ફળની સિદ્ધિ દેખાય છે, તેથી તે સિવાપના બીજા દેવો પણ છે, એમ અનુમાનથી જુદ્ધાય છે. પણ જે માત્ર સાંભળવામાં જ આવે છે અને પ્રત્યક્ષ કે અનુમાનથી જણાતા નથી એવા દેવ-મનુષ્ય અને તિર્યંચથી લિપ્નજાતિવાળા નારકીઓ છે, એમ કેવી રીતે માની શકાય ? અર્કપિત ! જીવાદિ પદાર્થોની જેમ તે નારકીઓ મને પ્રત્યક્ષ છે, તેથી તે નારકીઓ છે એમ તું અંગીકાર કર, કારણ કે જે સ્વપ્રત્યક્ષ હોય તે જ એક પ્રત્યક્ષ કહેવાય એમ નથી, પણ જે કોઈ આમપુરુષને પ્રત્યક્ષ હોય, તેને પણ લોકમાં પ્રત્યક્ષસિદ્ધ કહેવાય છે. જેમ સિંહસરાલ આદિનું દર્શન સર્વને પ્રત્યક્ષ નથી, પણ કોઈકને જ પ્રત્યક્ષ હોય છે. વળી દેશ-કાલ ગામ-નગર સમુદ્રાદિક પદાર્થો તારે પ્રત્યક્ષ નથી, પણ બીજાઓને પ્રત્યક્ષ થાય છે, તે અંગીકાર કરે છે, તો જે મને નારકીઓ પ્રત્યક્ષ છે તે તું કેમ અંગીકાર નથી કરતો ? તેમ અહીં પણ સમજવું. ૧૮૮૮ થી ૧૮૯૧.

ઉન્નિય દ્વારા પ્રત્યક્ષ તે ખરું પ્રત્યક્ષ નથી, પણ તે માત્ર ઉપયારથી જ પ્રત્યક્ષ છે વસ્તુતા : તે પરોક્ષ જ છે, તે બતાવતાં ફરમાવે છે કે :-

અહ્વા જમિદિયાણં પચ્ચકર્ણ કિ તદેવ પચ્ચકર્ણ ।

ઉવયારમેતારો તં પચ્ચકર્ણમર્ણિદિયં તત્થં ॥૧૮૯૨॥

મુત્તાડભાવઓ નોવલદ્વિમંતિદિયાડ કુંભો ચ ।

ઉયલેશદ્વારાણિ ડ લાહે જીવો તદુગલછા ॥૧૮૯૩॥

તદુગરમેડવિ સરળાઓ તબાવ્વારેડવિ નોવલભાઓ ।

ઇદિયભિન્નો નાયા પંચગયકળોવલછા વા ॥૧૮૯૪॥

જો પુણ અર્ણિદિઓ ચ્ચય જીવો સબ્બાપિહાણવિગમાઓ ।

સો રૂગહુય વિયાણાડ અવળોયઘરો જહા દઢા ॥૧૮૯૫॥

અથવા જે ઈન્દ્રિયથી પ્રત્યક્ષ છે, તેને જ શું તમે પ્રત્યક્ષ કહો છો ? એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે તે તો ઉપચારભાગથી જ પ્રત્યક્ષ છે. સત્ય-પ્રત્યક્ષ તો અતીન્દ્રિય પદાર્થને જ્ઞાનનાર અવધિ આદિ જાનો છે અને તે જ સત્ય તાત્ત્વ છે. કુંભની જેમ ઈન્દ્રિયો મૂર્તિમાન હોવાથી પોતે વસ્તુને જ્ઞાની શકતી નથી, પણ તે ઉપલબ્ધિનાં દારો છે. વસ્તુને ઉપલબ્ધ કરનાર-જાણનાર તો જીવ છે. કારણકે ઈન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ તે દારા જાપોલ વસ્તુનું સ્મરણ થાય છે, અને ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર હોવા છતાં પણ કોઈ વખત (અનુપયોગમાં) વસ્તુનો બોધ નથી થતો. અથી પાંચ બારીઓથી જાણનાર તેથી ભિન્ન વ્યક્તિની જેમ ઈન્દ્રિયથી ભિન્ન કોઈ જાતા છે. ખુલ્લા આકાશમાં જોનારની જેમ સર્વ આવરણ રહિત જે જીવ છે. તે અનિન્દ્રિય હોવાથી સેન્દ્રિય જીવ કરતાં વધારે જાણો છે. ૧૮૯૨-૧૮૯૩-૧૮૯૪-૧૮૯૫.

હે અઙ્ગપિત ! મારું પ્રત્યક્ષ અતીન્દ્રિય હોવાથી, તું ન માનતો હો, તો શું જે ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ છે, તેને જ તું પ્રત્યક્ષ માને છે ? જો એમ માનતો હોય, તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષને તો ઉપચારભાગથી જ પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે જેમ અનુમાનની અંદર ધૂમાદિ બાલ્ય લિંગ દારા અજિન વગેરે વસ્તુ જ્ઞાન્ય છે, તેવું આમાં નથી, તેથી ઉપચારથી પ્રત્યક્ષ જેવું જ્ઞાનાં હોવાથી તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે, પણ વસ્તુત : તે પરોક્ષ જ છે. અથ એટલે જીવ, તે જીવ અનુમાનની જેમ અહીં પણ વસ્તુને સાકાત નથી જોતો, પરંતુ ઈન્દ્રિય દારા જુઓ છે એટલે અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ તેજ ખરું પ્રત્યક્ષ છે, અને જીવ તેમાં જ વસ્તુને સાકાત જુઓ છે.

અઙ્ગપિત :- જોકે ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષમાં જીવ સાકાતપણે વસ્તુને નથી જાણતો, પણ ઈન્દ્રિયો તો સાકાત જાણો છે, માટે ઈન્દ્રિયોનું પ્રત્યક્ષ તે પ્રત્યક્ષ છે - એમ કહેવામાં આવે, તો શું હરકત છે ?

અભવત :- ઘટની જેમ ઈન્દ્રિયો પુદ્ગલના સમૂહરૂપે મૂર્તિમાન તેમજ અચેતન હોવાથી વસ્તુને જ્ઞાની શકતી નથી, પણ તે બારીની જેમ શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો જાનનાં દારો છે. વસ્તુનો જાણનાર તો આત્મા જ છે. તે ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે, કારણ કે ઈન્દ્રિયોનો ઉપરમ થયા છતાં પણ ઈન્દ્રિય દારા જાપોલ વસ્તુનું સ્મરણ આત્માને થાય છે, અને કોઈક વખત જીવ અન્યમનરક હોય, તો ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર હોય, તે છતાં પણ વસ્તુનો બોધ નથી થતો, માટે પાંચ બારીઓથી વસ્તુ જોનાર જેમ બારીઓથી ભિન્ન છે, તેમ ઈન્દ્રિય દારા વસ્તુને જાણનાર જીવ પણ ઈન્દ્રિયોથી ભિન્ન છે.

ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ શાનથી અતીનિદ્રિયપ્રત્યક્ષ કરતાં વધારે જોઈ શકાય છે, એમ તું કહેતો લોય તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે પાંચ બારીઓવાળા ગૃહમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ કરતાં, ખુલ્લા મેદાનમાં રહીને વસ્તુ જોનાર વ્યક્તિ જેમ તે ગૃહવાળા મનુષ્ય કરતાં વધારે સારી રીતે વસ્તુ જોઈ શકે છે, તેમ ઈન્દ્રિયજન્ય શાનવાળા જીવ કરતાં, અતીનિદ્રિય કેવળશાન યુક્ત-શુદ્ધ સ્વરૂપવાળો જીવ જ અતિશાય સારું જુબે છે. ૧૮૯૨-૧૮૯૩-૧૮૯૪-૧૮૯૫.

ઈન્દ્રિયજન્ય શાન પ્રત્યક્ષ જ ન કહેવાય તે જીવાવી હવે નરકોની સિદ્ધિ કરતાં કહે છે કે :-

ન હિ પચ્ચયકણાં ધમ્મંતરેણ તલ્દ્રમ્મમેત્તગાહણાઓ ।

કયગત્તાઓ બ્ય રિદ્ધી કુંભાણિચ્ચત્તમેત્તસ્સ ॥૩૮૯૬॥

પુબ્બોવલલ્દ્રસંબંધસરણાઓ વાનલો બ્ય ધૂમાઓ ।

અહવ નિમિત્તંતરાઓ નિમિત્તમંદ્રસ્સ કરણાઙું ॥૩૮૯૭॥

કેવલ-મણો-હિરહિયસ્સ સચ્ચમણ્ણમાણમેત્તયં જમ્મા ।

નારગસચ્ચાવમિમ ય તદત્થિ જં તણ તે સાંત ॥૩૮૯૮॥

પાવફલસ્સ પગિદુસ્સ ભોડણો કમ્માઓડવરેસ બ્ય ।

સન્તિ ધુવં તેડભિમયા નેરદ્યા, અહ મર્દુ હોજ્જા ॥૩૮૯૯॥

અચ્ચયત્થદુકિદ્રયા જે તિરિય -નરા-નારગતિ તેડભિમયા ।

તં ન જાઓ સુસાંક્ષણ્ણગરિસસરિસં ન તં દુકણે ॥૩૯૦૦॥

ઘટની અનિત્યતાને સિદ્ધ કરનાર કૃતકપણા રૂપ હેતુની જેમ ધર્માંતર વડે તેના કેટલાંક ધર્મ માત્રનું જ ગ્રહણ થવાથી ઈન્દ્રિયજન્ય શાન પ્રત્યક્ષ નથી. અથવા પૂર્વોપલભ્ય સંબંધના સમરથાથી ધૂમવડે અગ્નિના શાનની જેમ નિમિત્તાંતરથી ઈન્દ્રિયો જીવને (શાનમાં) નિમિત્તરૂપ છે. કારણ કે કેવળશાન-મનઃપર્યવજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન સિવાયનું સર્વ શાન અનુમાનમાત્ર છે. નારકીનો સદ્ગ્યાવ સિદ્ધ કરવારૂપ પ્રસ્તુત વિષયમાં તો તે અતીનિદ્રિય પ્રત્યક્ષથી નારકો જીવાય છે, માટે નારકી વિધમાન છે, એમ અંગીકાર કર. અવશેષ કર્મશાળ ભોગવનારની જેમ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર કોઈક છે, તે નારકી છે. અત્યંત દુઃખી તિર્યથો અને મનુષ્યો જ નારકી છે-એમ તને માન્ય હોય, તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે દેવતાના ઉત્કૃષ્ટ સુખની માફક ઉત્કૃષ્ટ એવું દુઃખ તે બતેને નથી. ૧૮૯૯ થી ૧૯૦૦.

અન્યાંકિંગથી સાધ્યની સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ એવું જ અનુમાન તે જેમ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન નથી; તેમ ઈન્દ્રિયજન્ય શાન પણ પ્રત્યક્ષ નથી ઉદાહરણ તરીકે કૃતકપણાથી ઘટની અનિત્યતા માત્ર સિદ્ધ કરનાર અનુમાન જેમ પ્રત્યક્ષ નથી તેમ ઈન્દ્રિયજન્ય શાન પણ ચન્દુ આદિ ઈન્દ્રિયના રૂપાદિને જ જીવાળાની શક્તિરૂપ ધર્માંતર વડે અનત્તપરમાત્મક વસ્તુના ફક્ત રૂપાદિ ધર્મનું જ શાન થાય છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષ નથી.

અથવા ધૂમથી જેમ અજિનનું શાન થાય છે; તેમ ઈન્ડિયજન્ય શાન પણ પૂર્વોપલબ્ધ સંબંધના સ્મરણાથી થાય છે; માટે તે પ્રત્યક્ષ નથી, જેમકે- આ ઘટ છે. પૂર્વસંકેત કર્ણે આવા પદાર્થમાં તેને જ્ઞાનાર પુરુષે ઘટ શાબ્દનો સંકેત કર્યો હતો, મેં પણ તેની પાસેથી “આ ઘટ કહેવાય” એમ જાણ્યું હતું. આ પ્રમાણે પૂર્વોપલબ્ધ સંબંધના સ્મરણાથી સર્વને પણ ઘટાદિ પદાર્થનું તે ઘટ આદિ સ્વરૂપે ઈન્ડિયજન્ય શાન હશે છે; ગેન. ૧ લોય. તો નાટિકેર આડિ કીપમાંથી આવેલ મનુષ્ય, કે જેણે કદીપણ ઘટાદિનો શાબ્દ સાંભળ્યો નથી તેમ તે ઘટાદિ પદાર્થ જોવા પણ નથી, તેને પણ “આ ઘટ છે” એનું શાન જોવા માત્રથી જ થઈ જાય, પરંતુ એમ થતું નથી. અન્યાસની પટુતાદિના કારણે શીંગ્રતાથી ઈન્ડિયજન્ય શાન પ્રવત્તે છે, એટલે સર્વત્ર એ પ્રમાણે સ્મરણાદિ રૂપ શાન થતું હશે, એમ છઘસ્થને નથી જણાતું. વળી જેમ કોઈ વ્યક્તિને સ્વવ્યતિરિક્ત ધૂમથી અજિનનું શાન થાય છે, તે તેને પ્રત્યક્ષ નથી. જીવને જે પ્રત્યક્ષશાન થાય છે, તે અન્ય નિમિત્તથી નથી થતું. પણ અવધિ-મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાનની જેમ સાચાતું થાય છે, આ ત્રણે શાન રહિત પ્રમાતાતું સર્વ શાન પરોક્ષ અર્થનો વિષય કરનાર હોવાથી અનુમાન-માત્ર છે, અને અવધિ આડિ ત્રણ શાન પદાર્થને સાક્ષાત્ અહણ કરનાર હોવાથી પ્રત્યક્ષ છે.

આ પ્રમાણે નારકીનો સદ્ગ્ભાવ સિદ્ધ કરતાં પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષની સિદ્ધિ કરી, તેમાં મને કેવળજ્ઞાન રૂપ મારા પ્રત્યક્ષશાનથી નારકીઓ જણાય છે માટે તે નારકીઓ છે, એમ કબૂલ કર અનુમાનથી પણ તે વિદ્યમાન છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. જેમ જધન્ય-મધ્યમ પાપનું ફળ ભોગવનાર તિર્યંચ અને મનુષ્યો છે; તેમ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર પણ કોઈક છે, અને તે નારકીઓ છે, એમ તું અંગીકાર કર. અહીં કદાચ તું એમ કહેવા તૈયાર થાય, કે જે અત્યંત દુઃખી તિર્યંચ-મનુષ્યો છે, તેજ ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનાર હોવાથી, તેમને જ નારકી કહેવાય તો શું હરકત છે ? તારી આ ભાન્યતા સર્વથા અયોધ્ય છે. કારણ કે જે એવા ઉત્કૃષ્ટ પાપનું ફળ ભોગવનારા હોય, તે સર્વ પ્રકારે દુઃખી જ હોવા જોઈએ એનું સર્વ પ્રકારનું દુઃખ તે તિર્યંચ વગેરેને નથી હોતું; કારણ કે પ્રકાશ-વૃક્ષની છાયા-શીતળ પવન-નદી-દ્વારા વગેરે સુખના સાધનો તેઓને હોય છે, પણ ભોકાવું-રંધાવું-બળવું-કંટકમાં ચાલવું-શીલાઓ ઉપર પછિડાવું વગેરે જરૂર પ્રસિદ્ધ જયાતનું દુઃખો તેઓને નથી હોતાં. તેવાં દુઃખો તો નારકીઓને જ હોય છે. આગમમાં એમ પણ કહ્યું છે, કે નારકોને હમેશાં તીવ્ર પરિશામવાળું દુઃખ જ હોય છે, તિર્યંચોમાં ગરમી-ભય-શુદ્ધા-તુધા વગેરે બહુ દુઃખ અને અલ્ય સુખ હોય છે. મનુષ્યોને શરીર અને મન સંબંધી અનેક પ્રકારના સુખ-દુઃખ હોય છે અને દેવોને તો કેવળ સુખ જ હોય છે, અને દુઃખ તો તેઓને બહુ અલ્ય હોય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હે ભડ ! નારકીઓ છે, એમ માન્ય કર. ૧૮૬૬ થી ૧૯૦૦.

પુનઃ અનુમાનથી નારકીની સિદ્ધિ કરે છે :-

સચ્ચં ચેદમકંપિય ! મહ બયણાઓડવસેસવયણ વ ।

સચ્ચણણનુજણાઓ વા અણુમયસચ્ચણણનુવયણ ॥૧૯૦૧॥

ભય-રાગ-દોસ-મોહાભાવાઓ સચ્ચમણિઘાઇં ચ ।
સંબંધિય મે કથાં લાણથમચ્છાન્થનાયારી ળ ॥૧૧૦૨॥

કિહ સચ્ચણુ તિ મહી પચ્ચકબ્રં સચ્ચસંસયચ્છેયા ।
ભય-રાગ-દોસરહિઓ તલ્લિંગાભાવાઓ રોમ્મ ! ॥૧૧૦૩॥

(૧૭૬) છિન્દ્રમિમ સંસયંમિ જિણોણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેણ ।

સો સમણો પબ્બડ્ઝાઓ તીહિં સહ ખ્રંડિયસએહિં ॥૧૧૦૪॥૬૨૧॥

હુ અંકપિત ! મારા બીજા વચન જેમ સત્ય છે તેની જેમ “નારકીઓ છે” એ કથન પણ મારું વચન હોવાથી સત્ય છે, વળી તને ઈષ એવા કેમિનીય આદિ સર્વજ્ઞના વચનની જેમ હું પણ સર્વજ્ઞ હોવાથી મારું વચન સત્ય છે. તેમજ ભય-રાગ-દેખ અને મોહના અભાવે શાયક મધ્યસ્થ પુરુષના વચનની જેમ મારું વચન સત્ય દીખ રહેત હોવાથી સત્ય છે. તમે સર્વજ્ઞ છો એની શી પ્રતીતિ ? એમ તું કહેતો હો, તો પ્રત્યક્ષપણો તારા સર્વ સંશયનો હું છેદ કરે છું. બીજો પણ જે કંઈ સંશય હોય તે પૂછ.

વળી હુ સૌભ્ય ! ભય-રાગ અને દેખરહિત હોવાથી અને સર્વજ્ઞના લક્ષણથી હું સર્વજ્ઞ છું, એમ જીજા.

પૂર્વ “નહિ વે પ્રેત્ય નાર્કાર સન્તિ” ઈત્યાદિ પદોથી નારકીના અભાવની તને જે શંકા રહી છે, તે પણ અધોર્ય છે, કેમકે એ પદોનો અર્થ જે પ્રમાણે તું માને છે. તેમ નથી પરંતુ તેનો અર્થ અવો છે કે - પરલોકમાં કોઈ પણ નારકીઓ મેરુ આદિની જેમ શાશ્વતા નથી, પણ જે આ લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ પાપ કરે છે, તે અહીંથી મરીને પરલોકમાં નારકી થાય છે, (માટે કોઈએ પણ એવું પાપ ન કરવું, કે જેથી પરલોકમાં નારકી થવું પડે.) એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થયેલા જિનેશ્વર ભગવંતે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે નેણો પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સાથે અગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૯૦૧ થી ૧૯૦૪.

॥ ઇતિ અષ્ટમો ગણધર્માદઃ સમાપ્તઃ ॥

હવે નવમા ગણધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે :-

(૧૭૭) તે પબ્બડે સોડંડયલભાયા આગચ્છડ જિણસગાસં ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૧૦૫॥૬૩૦॥

(૧૭૮) આભડ્ઝો ય જિણેણ જાહુ-જરા-મરણવિપ્પમુક્કેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સચ્ચણ્ણુસબ્બદરિસીણ ॥૧૧૦૬॥૬૩૧॥

(૧૭૯) કિ મણ્ણે પુણ્ણ-પાવં અતિથ નતિથ ત્થિ સંસારો તુજ્જ ।

વૈયપ્યાણ ય અત્થં ન યાણસી તેસિમો અત્થો ॥૧૧૦૭॥૬૩૨॥

તેણો દીકા લીધી એમ સાંભળીને અચલભાતા નામે નવમા પંડિત ભગવંત પાસે આવે છે, (અને વિચારે છે કે) તું ભગવંત પાસે જઈને વંદન કરીશ. વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ (એ પ્રમાણે વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા એટલે) જન્મ-જરા અને મરણાથી મુક્ત થયેલ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવંતે તેમને નામ અને ગોત્રાથી બોલાવ્યા. પછી કહ્યું કે હે સૌભ્ય ! તું એમ માને છે કે - "પુણ્ય-પાપ છે, કે નથી ?" તને આ સંશય વિરુદ્ધ અર્થવાળાં વેદનાં પદો સાંભળવાથી થયો છે, (તે પદો યુરૂષ એવેરદિન સદમૃ છત્યાદિ જે બીજા ગજાધરનોના વાદમાં આવ્યા છે. તે અહીં સમજવાં,) તું તે પદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો, તેથી એવો સંશય થયો છે, તેનો સત્ય અર્થ તો હું કહ્યું છું તે પ્રમાણે છે, તે તું લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કર. ૧૯૦૫ થી ૧૯૦૭.

ઉપરોક્ત સંશય સ્પષ્ટ કરવા હવે ભાષ્યકર કર્ણે છે.

મણણસિ પુણ્ણાં પાવં સાહારણમહવ દોડવિ ભિત્ત્રાં ।

હોજ્જ ન વા કમ્મં ચિય સભવાઓ ભવપવંચોડયં ॥૧૯૦૮॥

તું એમ માને છે કે પુણ્ય હશે ? કે પાપ હશે ? અથવા ઉભય ભિશ હશે ? બત્તે ભિત્ત ભિત્ત હશે ? કે કર્મ જ નહિ હોય ? અને આ ભવનો પ્રપંચ સ્વભાવથી જ હશે ? ૧૯૦૮.

કેટલાક મતવાળાઓ એવું માને છે કે એકલું પુણ્ય જ છે, પાપ તો છે જ નહિ. બીજાઓ વળી એથી વિપરીત કેવળ પાપ જ છે અને પુણ્ય નથી-એવું માને છે, ત્રીજાઓ કહે છે કે મેચકમણિની જેમ બત્તે ભિશ છે, એટલે સુખ-દુઃખના હેતુભૂત પુણ્ય-પાપ એક જ ઉભયરૂપવાળી વસ્તુ છે, ચોથા પક્ષવાળાઓ ઉભયને સ્વતંત્ર માને છે, અને પાંચમા પક્ષવાળાઓ મૂળાથી કર્મનો જ અભાવ માનીને આ જગતનો સર્વ પ્રપંચ સ્વભાવિક માને છે, આવી પરસ્પર વિરુદ્ધ પાંચ પ્રકારની માન્યતાઓથી તું સંશયપ્રસ્ત થયો છે, પણ તે યોગ્ય નથી. ૧૯૦૮.

એકલું પુણ્ય, અથવા એકલું પાપ, અથવા ઉભયભિશ એક જ વસ્તુ માનવાવાળાના મતમાં જે શીતે સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે કહે છે.

પુણ્ણુચકરસિસે સુભયા તરતમજોગાવગરિસિસારો હાણી ।

તરસેવ ગ્રાણ મોકખો પત્યાહારોવમાણાઓ ॥૧૯૦૯॥

પાવુચકરિસોઽહમયા તરતમજોગાવગરિસિસારો સુભયા ।

તરસેવ ગ્રાણ મોકખો આપત્યભૂતોવમાણાખાઓ ॥૧૯૧૦॥

સાહારણવણાદિ ય અહ સાહારણમહેગમલાએ ।

ઉચ્કરસિસા-વગરિસિસારો તરસેવ ય પુણણપાવકખા ॥૧૯૧૧॥

પુણ્યના ઉત્કર્ષમાં ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો તરતમયોગે અપકર્ષ થવાથી હાનિ થાય છે, તથા તેનો કષય થવાથી પથ્ય આહારના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષ ન હોય પણ સર્વથા પથ્યાહારને ન કે તો મરણ પામે, એ દ્વારાંતે જીવનો મોકા થાય છે.

એ જ પ્રમાણે પાપના ઉત્કર્ષમાં અધમતા થાય છે, તરતમયોગે પાપનો અપકર્ષ થવાથી ઉચ્ચતા થાય છે, અને સર્વથા પાપનો કષય થવાથી અપથ્ય આહારના દ્વારાંતે જીવનો મોકા થાય છે, સંમીળિત

વાણીદિની જેમ પુન્ય-પાપ મંભીલિત એક જ વસ્તુ છે, તેના કોઈપણ એક અંશના ઉત્કર્ષપક્રથી તેનું જ પુન્ય અને પાપ એવું નામ કહેવાય છે. ૧૯૦૮-૧૯૧૦-૧૯૧૧.

પુન્ય જ છે, પાપ નથી, એ પ્રમાણે એકાંત માનનારાઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે, કે પુન્યનો કમશા: ઉત્કર્ષ થવાથી ઉચ્ચતા પ્રાપ થાય છે, અને તેથી અનુકમે સુખની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, એટલે છેવટે સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ થાય છે. તથા એ જ પુન્યની અનુકમે હાનિ થતાં, સુખની પણ હાનિ થાય છે, અને છેવટે નરકનું દુઃખ પ્રાપ થાય છે. મતલખ કે જેમ જેમ પુન્યની હાનિ થાય છે, તેમ તેમ અનુકમે જીવોને દુઃખ થાય છે, અને વધારેમાં વધારે નરકનું દુઃખ પ્રાપ થાય છે, સર્વથા તે પુન્યનો નાશ થવાથી જીવને મોકા મળે છે.

આ બાબત સ્પષ્ટ સમજવા એક ઉદાહરણ લઈએ. જેમ પણ આહારની વૃદ્ધિથી આરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પુન્યની વૃદ્ધિ થતાં સુખની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. વળી જેમ પણ આહારનો અનુકમે ત્યાગ કરવાથી પુનઃ રોગ પ્રાપ થાય છે, તેમ પુન્યનો અપયય થવાથી દુઃખ પ્રાપ થાય છે, અને સર્વથા પણ આહારનો ત્યાગ કરવાથી જેમ મરણ પ્રાપ થાય છે, તેમ સર્વથા પુન્યનો કાપ થવાથી મોકા મળે છે.

પુન્યનો અભાવ માન્યને એકાંત પાપને જ માનનારાઓ પણ એ જ પ્રમાણે કહે છે. પરંતુ તેથી રિપરીત ભાવના કહે છે. જેમ અપયય આહારની વૃદ્ધિથી રોગની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પાપની વૃદ્ધિથી દુઃખવૃદ્ધિરૂપ અધમતા પ્રાપ થાય છે, એટલે અનુકમે છેવટે નરકનું દુઃખ પ્રાપ થાય છે. તથા અપયય આહારનો ત્યાગ કરવાથી જેમ અનુકમે આરોગ્યવૃદ્ધિ થાય છે, તેમ પાપનો અપકર્પ થવાથી અનુકમે સુખની વૃદ્ધિ થાય છે, અને છેવટે સ્વર્ગ સુખ પ્રાપ થાય છે. વળી અપયય આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવાથી જેમ પરમ આરોગ્ય મળે છે, તેમ પાપનો સર્વથા કાપ થવાથી મોકા મળે છે.

પુન્ય-પાપ ઉભય સંકીર્ણ એક જ વસ્તુ છે, પણ જુદી જુદી નથી. આમ માનનારાઓ પોતાનો પણ પ્રતિપાદન કરવા એવું કહે છુટે કુ - જેમ હરતાલ અથવા ગળી વગેરે વણોમાંથી કોઈ પણ બે વણીથી મિશ્ર જેમ એક જ વસ્તુ છે, અથવા મેયકમલિમાં અનેક વળી છતાં જેમ એક જ વસ્તુ છે, અથવા "નરસિંહ"માં જુદી જુદી આકૃતિ છતાં તે એક જ વ્યક્તિ છે, તેવી જ રીતે આ પુન્ય-પાપ પણ ઉભય મિશ્ર એક જ વસ્તુ છે.

અહીં કોઈ એમ પૂછે કે જો એ એક જ વસ્તુ હોય, તો તેના પરસ્પર વિરોધી પુન્ય અને પાપ એવાં બે નામ કેવી રીતે કહી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ એમ કહે છે, કે એ પુન્ય-પાપથી મિશ્ર એક વસ્તુમાંના પુન્યાંશ વડે તેની વૃદ્ધિ થવાથી તેનું નામ પુણ્ય કહેવાય છે. વળી પુન્યાંશની હાનિ થવાથી પાપ કહેવાય છે, તેમજ પાપાંશની વૃદ્ધિ થવાથી પાપ કહેવાય છે, તેની હાનિ થવાથી પુન્ય કહેવાય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી પુન્ય-પાપ કંઈ જુદી જુદી વસ્તુ નથી પણ ઉભયમિશ્ર એક જ વસ્તુ છે. ૧૯૦૮-૧૯૧૦-૧૯૧૧.

પુન્ય-પાપની સ્વતંત્રતા છે અને જગતની વિચિત્રતા સ્વાભાવિક છે, એ યોથા અને પાંચમા વિકલ્પનું સ્વરૂપ કહે છે.

એવે ચિય દો ભિન્નાડું હોજ્જ હોચ્ચ ન રાખાનાઓ નેવ ।
ભવસંભૂર્દુ, ભળણદુ ન રાખાવાઓ જાડોભિમાઓ ॥૧૧૧૨॥

હોજ્જ સભાવો ચત્ર્યુ નિકકારણયા ય ચત્વ્યુધમ્મો વા ।
જાડ ચત્ર્યુ ણત્યિ તાડોણુવલદ્ધીઓ ખાપુફું વ ॥૧૧૧૩॥

અચ્ચંતમણુવલદ્ધોડવિ અહ તારો અતિથ નત્યિ કિં કર્મ ? ।
હેઊ વ તદતિથતે જો નણુ કમ્મસ્સવિ સ એવ ॥૧૧૧૪॥

કમ્મરસ વાભિહાણં હોજ્જ સભાવોન્તિ હોઉ કાં દેસો ? ।
પદ્ધિયાગારાઓ ન ય સો કત્તા ઘડરસેવ ॥૧૧૧૫॥

મુત્તોડમુત્તો વ તારો જાડ મુત્તો તોડભિહાણાઓ ભિન્નો ।
કમ્મન્તિ સહાવોન્તિ ય જાડ બાડમુત્તો ન કત્તા તો ॥૧૧૧૬॥

દેહાણં વોર્ં પિવ, જુત્તો કર્જાડો ય મુત્તિમયા ।
અહ સો નિકકારણયા તો ચ્છરસિગાદાઓ હોંતુ ॥૧૧૧૭॥

અહ ચત્ર્યુણો સ ધર્મો પરિણામો તો સ કમ્મ-જીવાણં ।
પુન્ને-યરાભિહાણો કારણ-કર્જાણુમેઓ સો ॥૧૧૧૮॥

કિરિયાણં કારણાઓ દેહાઈણં ચ કર્જભાવાઓ ।
કમ્મ મદભિહિયંતિ ય પદ્ધિવજ્જ તમગિગભૂર્દ વ ॥૧૧૧૯॥

ત ચિય દેહાઈણં કિરિયાણંયિ ય સુભા-દસુભત્તાઓ ।
પદ્ધિવજ્જ પુણાપાવં સહાવાઓ ભિન્નજાઈય ॥૧૧૨૦॥

એ જ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ બતે ભિત્ત છે તથા આ સંસારની ઉત્પત્તિ સ્વભાવથી જ છે (એમ કહેવામાં આવે) તો તેનો ઉત્તર અમે કહીએ છીએ કે સંસારની ઉત્પત્તિ સ્વભાવથી જ માનવાયોર્ય નથી; કારણ કે સ્વભાવ એ કોઈ વસ્તુ છે ? નિષ્ઠારણતા છે ? કે વસ્તુનો ધર્મ છે ? જો તે વસ્તુ હોય તો આકાશપુર્ણની પેઠે તે અનુપલઘ્ય (પ્રામ ન થાય તેવી) હોવાથી તેનો અભાવ જ છે. સ્વભાવથી જ વિચિત્રતા માનવામાં આગળ જણાવીએ છીએ એ દોષો આવશી. અત્યંત અનુપલઘ્ય છતાં પણ તે સ્વભાવ છે, અને કર્મ નથી, એમ શા ભાવે ? જે હેતુ સ્વભાવની અસ્તિત્વામાં છે, તે જ હેતુ કર્મની અસ્તિત્વામાં પણ છે. સ્વભાવ એ કર્મનું નામ કહીએ તો શું દોષ છે ? તે સ્વભાવ ઘટની જેમ પ્રતિનિયત આકારવાળું હોવાથી કર્તા ન થઈ શકે. વળી તે મૂર્ત છે ? કે અમૂર્ત છે ? જો મૂર્ત હોય, તો તે કર્મ અને સ્વભાવ એ નામથી જ માત્ર ભિન્ન છે, અને જો અમૂર્ત હોય, તો કર્તા નહી પણ શકે.

જેમ શરીરને કરનાર આકાશ નથી, અમૃત છે માટે. તેમજ સ્વભાવ પણ અમૃત છે માટે કર્તાનું ન થઈ શકે, કાયાદિપલાઘાથકી તેની મુત્તિમજા વળી યોગ્ય છે. હવે સ્વભાવ તે નિષ્ઠારણતા છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ગણેડાનાં શીંગડાં નિષ્ઠારણ જ છે, માટે તે પણ હોવાં જોઈએ. સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ગણેડાનાં શીંગડાં નિષ્ઠારણ જ છે, માટે તે પણ હોવાં જોઈએ. સ્વભાવ એ વસ્તુનો ધર્મ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે યોગ્ય છે, કેમકે તે જીવ અને કર્મનો પરિણામ થાય છે. અને તે પુન્ય-પાપના નામે કારણ તથા કાર્યથી અનુમેય છે. કિયાઓરૂપ કારણથી અને દેહાદિ રૂપ કાર્યથી કર્મ છે, એવું મારું કથન અર્થિનભૂતિની જેમ તું પણ અંગીકાર કર. વળી એ જ કર્મ શરીરાદિ અને કિયાઓનાં શુભાશુભ રૂપે હેતુ છે. માટે સ્વભાવથી જ બિન આત્મિવાળા તે પુન્ય-પાપ છે-એમ અંગીકાર કર. ૧૯૧૨ થી ૧૯૨૦.

કેટલાકના મને પુન્ય-પાપ બતે જુદા જુદા સ્વતંત્ર છે. કારણ કે તેના કાર્યભૂત સુખ દુઃખ એકો સાથે અનુભવાતા નથી, એ પ્રમાણે બતેનાં કાર્યો જુદાં જુદાં જલ્દાય છે માટે તેના કારણભૂત પુન્ય-પાપ પણ જુદાં જુદાં છે, એમ અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે.

કેટલાક લોકો પુન્ય-પાપ વિના સ્વભાવથી જ આ સંસારની વિચિત્રતા માને છે. આ પ્રમાણે પુન્ય-પાપ સંબંધી પાંચ પ્રકારના જુદા જુદા અભિપ્રાયોથી તને સંશાય થયો છે, પણ તે યોગ્ય નથી. કારણ કે એ પાંચ અભિપ્રાયમાંનો ચોથો અભિપ્રાય જ અહણ કરવા યોગ્ય છે, તે સિવાયના ચાર અભિપ્રાયો અધ્યોગ્ય હોવાથી ત્યાજ્ય છે. પ્રત્યામન્ત્રિ (નિકટતા) ન્યાયને અંગીકાર કરીને કહીએ છીએ કે તેમાં જો સ્વભાવથી જ આ સંસારની વિચિત્રતા થતી હોય, તો એ સ્વભાવ તે શું કોઈ વસ્તુ છે? નિષ્ઠારણતા છે? કે વસ્તુનો ધર્મ છે? આ નણ વિકલ્પોમાંથી પહેલો વિકલ્પ અંગીકાર કરીને સ્વભાવ એ કોઈ વસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે આકાશપુષ્પની જેમ કોઈ સ્થળે ઉપલબ્ધ નથી; માટે તેનો અભાવ છે.

આ પછીની ૧૯૧૭ થી ૨૦ ગાયાઓનું વિવેચન પૂર્વ અર્થિનભૂતિ ગણ્ઠાધરના વાદમાં થઈ ગયું છે, એટલે પુનઃ અહીં લખવાની જરૂર નથી. જે કર્દી તથી વિરોધ છે, તે એટલું જ કે આ પુન્ય તથા પાપ નામનો જીવ અને કર્મનો જે પરિણામ છે, તે કારણથી અને કાર્યથી જાણી શકાય છે. જેમ બેતી વિગેર કિયાઓનું ફળ ડાંગર-જવ-ઘઉ વિગેરે છે, તેમ દાનાદિ કિયાઓ અને વિસ્તાર કિયાઓ પણ કારણરૂપ હોવાથી તેનાં જે ફળ-કાર્યભૂત પુન્ય-પાપાત્મક તે જીવ તથા કર્મનો પરિણામ છે. આ કારણાનુમાનથી ગમ્ય થયું અને કાર્યાનુમાનથી ગમ્ય આ પ્રમાણે છે - જેમ માટી-દડ-શક-ચીવરાદિ ભાસગ્રીયુક્ત કુલાર ઘટનું કારણ છે, તેમ આ શરીરાદિ પણ કાર્ય હોવાથી તેનું પણ કોઈક કારણ છે. એમાં જે કારણ છે, તે શુભાશુભ કર્માત્મક પુન્ય-પાપ છે. શરીરની ઉત્પત્તિમાં માતા-પિતાદિ દષ્ટહેતુ છે, પણ ઉપરોક્ત કર્મરૂપ અદેષ્ટહેતુ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે અનુભિત છે. કારણ કે દષ્ટહેતુ સમાન છતાં પણ સુરૂપ કુરૂપાદિ ભાવે શરીરની જે વિચિત્રતા જળ્યાય છે, તે અદેષ્ટ હેતુ કર્મ સિવાય ન જ જની શકે. માટે પુન્ય અને પાપ એવા ને લેદ કર્મના છે, તેમાં શુભ શરીર વિગેરે પુન્યનું કાર્ય છે અને જે અશુભ શરીરાદિ તે પાપનું કાર્ય છે. ૧૯૧૪ થી ૧૯૨૦.

પ્રકારાન્તરે પુન્ય-પાપની સિદ્ધિ કરે છે.

સુહ-દુકખાણં કારણમણુસ્ત્રં કજ્જભાવઓડવસ્તં ।
પરમાણવો ઘડસ્ત વ કારણમિહ પુણા-પાવાઇ ॥૧૯૨૧॥

સુહ-દુકખકારણં જફુ કમ્ણો કજ્જસ્ત તયણુસ્ત્રં ચ ।
પત્તસ્ત્રં લંપિ હુ અહ રૂચિં નાણુસ્ત્રં તો ॥૧૯૨૨॥

નહિં સબ્બહાણુસ્ત્રં ભિન્ન કા કારણં અહ મથું તે ।
કિં કજ્જ-કારણતણમહવા વત્થુતણં તસ્ત ॥૧૯૨૩॥

સબ્બ તુલ્લાતુલ્લં જફુ તો કજ્જાણુસ્ત્રયા કેયં ? ।
જં સોમમ ! સપજ્જાઓ કજ્જં પરપજ્જાઓ સેસો ॥૧૯૨૪॥

જેમ ધટ કાર્ય હોવાથી તદનુરૂપ પરમાણુઓ તેનું કારણ છે, તેમ સુખ-દુઃખ કાર્યરૂપ હોવાથી તેનું કારણ પણ અવશ્ય તદનુરૂપ છોટું જોઈએ, એમાં જે કારણ છે, તે પુન્ય પાપ છે.

જો સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યનું કારણ કર્મ કહેતા હો, તો તે કર્મ સુખાદિરૂપ જે, અરૂપી કાર્ય છે તેને અનુરૂપ અરૂપી હોટું જોઈએ, અને જો કારણભૂત કર્મરૂપી કહેશો, તો સુખાદિ અરૂપી હોવાથી તે કર્મ-કાર્યનુરૂપ કારણ નહિ કહેવાય. ઉત્તરમાં કહેવાનું કે અમે સર્વથા અનુરૂપ કે અનનુરૂપ કારણ નથી કહેતા.

આથી તું એમ કહીશ કે જો એમ હોય, તો તેને કાર્યકારણભાવ તથા વસ્તુપણું કેમ કહી શકાય ? પણ એમ નહિ કહેવું, કારણ કે વિશ્વની સર્વ વસ્તુઓ તુલ્યાતુલ્ય રૂપ જ છે, જો એમ હોય તો કાર્યનુરૂપ કારણ કેમ કહો છો ? હે સૌમ્ય ! કારણનો સ્વપ્યાય તે કાર્ય, અને તે સિવાયનું અકાર્ય તે પરપ્યાય છે. (આથી જ કાર્યનુરૂપ કારણ કહેવાય છે.) ૧૯૨૧ થી ૧૯૨૪.

ભગવંત :- જેમ ધટરૂપ કાર્યના અનુરૂપ પરમાણુઓ તેનું કારણ છે, તેમ સુખ દુઃખ કાર્ય હોવાથી અવશ્ય તેને અનુરૂપ કારણ હોટું જોઈએ; તેમાં જે કારણ છે, તે પુન્ય-પાપ છે.

અચલભાત્તા :- જો એ પ્રમાણે સુખ-દુઃખનું કારણ કર્મ હોય, અને તદનુરૂપ કાર્ય થતું હોય, તો સુખ-દુઃખ આત્મપરિષામ હોવાથી અમૂર્ત છે. પુન્ય-પાપાત્મક કર્મરૂપી હોય છે, તો તે સુખ દુઃખાત્મક કાર્ય, કારણાનુરૂપ નહિ ગણાય.

ભગવંત :- અમે સર્વ પ્રકારે કારણ કાર્યનુરૂપ જ છોટું જોઈએ એમ નથી કહેતા, કે જેથી સુખ-દુઃખની જેમ કર્મ પણ અરૂપી ગણાય. વળી એકાંતે સર્વધમો વડે કારણને કાર્યથી અત્યંત લિઙ્ગ પણ નથી માનતા. તું એકાંતે સર્વધમો વડે કારણને કાર્યના અનુરૂપ અથવા અનનુરૂપ માને છે, તેથી જ ઉપરોક્ત રોકા કરે છે. પણ એમ માનવું અધોગ્ય છે, કારણ કે સર્વ પ્રકારે એકલું અનુરૂપ કારણ માનવામાં, તો તે બીજાનું પણ કારણ જ થાય. તથા એકનું અનુરૂપ કાર્ય માનવામાં તો તે બીજાનું પણ કાર્ય જ થાય, એટલે એ ઉભયમાં જે જે કાર્ય-કારણપણું તે શું રહ્યું ? ન જ રહ્યું. કેમકે બને કારણ થાય, અથવા બતે કાર્ય થાય. વળી કાર્ય-કારણનો એકાંત બેદ માનવામાં

કાર્યના વસ્તુપણામાં અને કારણના વસ્તુપણામાં શો તફાવત છે ? કંઈ જ નહિ. જો ઉભયના વસ્તુપણામાં કંઈ બેદ નથી, તો પછી એનો એકાંત બેદ શી રીતે કહેવાય ? ન જ કહેવાય. માટે સર્વથા એકાંતે કાર્ય-કારણની અનુરૂપતા અથવા અનનુરૂપતા ન કહી શકાય. પણ કથંચિતું તુલ્યાતુલ્યરૂપતા કહી શકાય.

માત્ર કાર્ય-કારણામાં જ તુલ્યાતુલ્ય રૂપતા છે, એમ નહિ, પરંતુ ત્રિભુવનાંતરગત સર્વ વસ્તુ પરસ્પર તુલ્યાતુલ્યરૂપ જ છે, કોઈપણ એકાંતે અનુરૂપ કે એકાંતે અનનુરૂપ નથી.

અથબાત્પા : - જો એ પ્રમાણે હોય, તો પછી કાર્યના અનુરૂપ કારણ હોય, એમ શાખી કહો છો ? જો કદાચ કોઈ પણ વસ્તુ એકાંતે અનુરૂપ હોય, તો એ પ્રમાણે કહી શકાય; પરંતુ કોઈ પણ વસ્તુ એકાંતે અનુરૂપ નથી, તેમ અનનુરૂપ પણ નથી, કેવળ સર્વ વસ્તુ તુલ્યાતુલ્યરૂપ જ છે, તો પછી તેને કાર્યાનુરૂપ કારણ હોય એમ કહી શકાય ?

ભગવંત : - સર્વ વસ્તુમાં તુલ્યાતુલ્યત્વ સમાન છતાં પણ, કાર્ય એ કારણનો સ્વપર્યાય હોવાથી કાર્યના અનુરૂપ કારણ કહેવાય છે. અને શેષ અકાર્યરૂપ સર્વ પદાર્થ કારણના પરપર્યાય હોવાથી તે કારણને અનનુરૂપ કહેવાય છે, અહીં સુખ-દુઃખ એ કર્મરૂપ કારણનાં સ્વપર્યાય છે. જેમકે જીવ અને પુન્યનો સંયોગ તે સુખનું કારણ છે, તથા જીવ અને પાપનો સંયોગ તે દુઃખનું કારણ છે. વળી જેમ સુખને શિવકલ્યાણ-શુભ ઈત્યાદિ નામે કહેવાય છે, તેમ તેનાં કારણભૂત પુન્ય કર્મને પણ તે સારા નાભોથી કહેવાય છે. વળી જેમ દુઃખને અશુભ-અકલ્યાણ-અશિષ ઈત્યાદિ નામે કહેવાય છે, તેમ તેનાં કારણભૂત પાપકર્મને પણ અશુભ નામે કહેવાય છે. આ જ કારણથી પુન્ય-પાપને સુખ-દુઃખના અનુરૂપ કારણ તરીકે કહેવાય છે. ૧૯૨૧ થી ૧૯૨૪.

હવે અમૂર્ત સુખ-દુઃખના હેતુ મૂર્ત એવું પુન્ય પાપકર્મ છે, વાત ઉદાહરણથી સિદ્ધ કરે છે.

કિં જહ મુત્તમમુત્તરસ કારણ તહ સુહાઇણ કરમ્મં ।

દિંહું સુહાઇકારણમન્નાઇ જહેહ તહ કરમ્મં ? ||૧૯૨૫||

હોઇ તયં ચિય કિં કરમણા, ન જ તુલ્લસાહણાણંપિ ।

ફલભેદાં સોડવરસં સ્કારણો કારણ કરમ્મં ||૧૯૨૬||

એતો ચિચ્છય તં મુત્ત મુત્તબલાહાણાઓ જહા કુંભો ।

દેહાઇકજ્જમુત્તાઇઓ ચ ભણિએ પુણો ભણાઇ ||૧૯૨૭||

જેમ મૂર્ત એવા ઘટાદિ પદાર્થ, અમૂર્ત એવા શાનનું કારણ છે, તેમ અમૂર્ત સુખાદિનું કારણ કર્મ પણ મૂર્ત છે. અથવા જેમ મૂર્ત અત્રાદિ સુખાદિનું કારણ છે, તેમ કર્મ પણ છે. તે અત્રાદિક જ સુખાદિનું કારણ હો, કર્મની કલ્યાણ વડે શું ? (એમ શંકા કરવામાં આવે તો તે અપોગ્ય છે) કેમકે તેવું અત્રાદિ સાધન સમાન છતાં પણ ઇણનો જે બેદ જણાય છે, બેદ અવશ્ય સકારણ છે, અને તેનું કારણ તે કર્મ છે. એ જ કારણથી ઘટની જેમ કર્મ, મૂર્ત શરીરને ભળ ધારણ કરાવતું હોવાથી મૂર્ત છે, અથવા શરીરાદિ કાર્ય મૂર્ત હોવાથી, તેનું કારણ કર્મ પણ મૂર્ત છે. આ પ્રમાણે (ભગવંતે) કહ્યું, એટલે પુનઃ તે કર્મનો નિર્જ્ઞ જાગ્રત્ત બોલ્યા. ૧૯૨૫ થી ૧૯૨૭.

જેમ અત્મ-પુણ્યમાળા-ચંદન-સ્ત્રી-સર્પ-વિષ-કંટક વિગેરે મૂર્ત છતાં, અમૂર્ત સુખ-હુદાનાં કારણ છે, અથવા નીલાદિ મૂર્ત પઢાંથી સ્વપ્રતિભાસી જ્ઞાનનું કારણ છે, તેમ પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ મૂર્ત છતાં પણ અમૂર્ત એવા સુખ-હુદાનું કારણ છે.

પ્રત્યક્ષ જાણાતા અત્મ-પુણ્યમાળા વિગેરે જ સુખાદિના કારણ ભલે હો, પણ ત્યાં અદેષ એવા કર્મની કલ્યાણાથી શો લાભ છે ? એ પ્રમાણો જો તું કહેતો હો, તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે કેટલેક સ્થળો અત્માદિ સાધનો સમાન હોય છે છતાં પણ ત્યાં સુખાદિ કાર્યમાં મહાનૃ ફળનો બેદ જણાય છે જેમકે કેટલીક વ્યક્તિઓએ અત્માદિ વલુઓનો સમાન ઉપલોગ કર્યો હોય, તેમાં કેટલાકને આનંદ થાય છે, અને કેટલાકને રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણો અત્માદિ સાધનો સર્વને સમાન છતાં પણ ફળનો બેદ જણાય છે, તે બેદ અવર્થ સકારણ હોવો જોઈએ અને જો એ બેદ નિષ્ઠારણ હોય, તો હંમેશા સત્ત્વાસત્ત્વ નો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય; અને તે ફળબેદમાં જે કારણ છે, તે અદેષ એવું કર્મ છે, તેથી તે કર્મની કલ્યાણ નિરથ્યક નથી.

એ પ્રમાણો અત્માદિ તુલ્ય સાધનો છતાં પણ જે ફળનો બેદ જણાય છે, તેમાં કર્મજ મુખ્ય કારણ છે, અને એ જ કારણાથી કર્મ મૂર્તિમાનૃ છે, કેમકે કુલભની જેમ મૂર્તિમાનૃ શરીર વિગેરે તેથી મજબૂત થાય છે. અથવા જેમ મૂર્ત એવા તેલ આદિ વડે ઘડો મજબૂત થાય છે, તેથી તે તેલાદિ મૂર્ત છે, તેમ પુણ્યમાળા-ચંદનાદિ વડે વૃદ્ધિ પામતું કર્મ પણ મૂર્તિમાનૃ છે અથવા જેમ ઘટાદિ કાર્ય જૂરી હોવાથી તેના કારણભૂત પરિણામુદ્દાં પણ જૂરી છે. તેમ શરીરાદિ કાર્ય પણ મૂર્ત હોવાથી તેના કારણભૂત કર્મ પણ મૂર્ત છે. ૧૯૨૭.

પુનઃ મૂર્તમૂર્ત કર્મ સંબંધી પ્રશ્નનું સમાધાન અને પ્રથમ વિકલ્યની અધોગ્યતા જણાવે છે :-

તો કિ દેહાઇણ મુજાત્તમણાં તથાં હવર મુર્તાં ।

અહ સુહ-દુક્ખાઇણ કારણભાવાદ રૂધ્વંતિ ॥૧૯૨૮॥

ન સુહાઇણ હેઊ કમ્મં ચિયકિન્તુ તાણ જીવોવિ ।

હોઙ્ સમવાઇકારણમિયર કર્મતિ કો દોસો ? ॥૧૯૨૯॥

ઇય રૂવિત્તે સુહ-દુક્ખકારણતે ય કમ્મણો સિદ્ધે ।

પુણાવગરિસમેત્તેણ દુક્ખબહુલત્તમણમ જુત્તાં ॥૧૯૩૦॥

કર્મપ્રગરિસજપિયં તદવસ્સં પગરિસાણુભૂર્દુંઝો ।

સોદુંઝપ્રગરિસમૂર્ઝ જહ પુણપ્રગરિસપ્પભવા ॥૧૯૩૧॥

તહ બજ્જસાહણપ્રગરિસંગભાવાદિહણના ન તર્ય ।

વિવરીયબજ્જસાહણબલપ્પગરિસં અઘેકદેઝા ॥૧૯૩૨॥

દેહો નાવચયકાં પુણુકવકરિસે વ્ચ મુત્તિમત્તાંઝો ।

હોઝ વ સ હીણતરાં કહમસુભયરો મહલ્લો ય ? ॥૧૯૩૩॥

પ્રશ્ન :- (જો એમ હોય) તો કર્મનાં કાર્ય જે શરીર વિગેરે તે મૂર્ત હોવાથી કર્મ શું મૂર્ત છે ? અથવા સુખ-દુઃખાદિ જીવના પરિણામભૂત કર્મના કાર્યો અમૂર્ત જણાતાં હોવાથી તેના કારણરૂપ કર્મ અમૂર્ત છે ? આ પ્રમાણે મૂર્ત અને અમૂર્ત ઉભય પ્રકારે કાર્ય જણાતાં હોવાથી કર્મ શું હોઈ રહે કે અરૂપી છે ?

ઉત્તર :- સુખ વિગેરેનું કારણ એકલું કર્મ જ નથી. પરંતુ તે સાથે જીવ પણ તેમાં સમવાયિ કારણ છે, અને કર્મ તો અસમવાયિ કારણ છે. (મતલબ કે સુખાદિ અમૂર્ત હોવાથી તેનું સમવાયિ કારણ જીવ અમૂર્ત છે અને કર્મ અસમવાયિ કારણ હોવાથી અમૂર્ત નથી.) એ પ્રમાણે સુખ-દુઃખના કારણભૂત કર્મ રૂપી છે-એમ સિદ્ધ થવાથી પુન્યના અપકર્ષમાત્રથી જ દુઃખની બહુલતા(પ્રથમ વિકલ્યમાં પૂર્વ) કહી છે, તે અચુક્ત છે. કારણ કે જેમ સુખના પ્રકર્ષનો અનુભવ પુન્યના પ્રકર્ષથી શું છે, તેમ તે (દુઃખનો અનુભવ) પણ સ્વાનુરૂપ (ઘાય) કર્મના પ્રકર્ષથી જ થાય છે. તથા કેવળ પુન્યના અપકર્ષમાત્રથી જ જીવોને દુઃખની બહુલતા નથી થતી, કેમકે ત્યાં બાદ અનિષ્ટ સાધનના પ્રકર્ષનો સદ્ગ્યાવ છે. જો એમ ન હોય, તો તેમાં વિપરીત એવા બાદ સાધનના બળની અપેક્ષા ન રહે. વળી જેમ પુન્યોત્કર્ષમાં શ્રેષ્ઠ શરીર થાય છે તેમ આ અશુભ મોર્દું શરીર મૂર્તિમાનું હોવાથી કેવળ પુન્યના અપયય માત્રથી જ નથી થતું, જો એમ હોય, તો તે અત્યંત હીન થતું જોઈએ, અશુભ અને ઘણું મોર્દું કેવી રીતે થાય ? ૧૯૨૮-૧૯૩૩.

કેવળ પુન્યના અપયય માત્રથી જ જીવોને દુઃખની બહુલતા નથી થતી, પરંતુ તે સાથે અનિષ્ટ આહારાદિ બાદ્ય સાધનોના પ્રકર્ષનો પણ સદ્ગ્યાવ છે. જો એ પ્રમાણે બાદ્ય સાધનોનો સદ્ગ્યાવ ન હોય અને એકલા પુન્યના અપયયમાત્રથી જ દુઃખ થતું હોય, તો પુન્યથી પ્રાપ થતા ઈષ્ટ આહારના અપયય માત્રથી જ તે થતું જોઈએ. પણ પાપોપયયથી પ્રાપ થતા અનિષ્ટ આહારાદિરૂપ વિપરીત બાદ્યસાધનોના સામર્થ્યના પ્રકર્ષની અપેક્ષા રહેવી ન જોઈએ. મતલબ કે જો પુન્યના અપકર્ષમાત્રથી જ દુઃખ થતું હોય, તો પુન્યોદયથી પ્રાપ થતા ઈષ્ટ આહારાદિ સાધનના અપકર્ષમાત્રથી જ તે થતું જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી, ત્યાં તો ઈષ્ટથી વિપરીત એવા પ્રાપ ઘણેલ અનિષ્ટ આહારાદિ સાધનના સામર્થ્યથી જ દુઃખ થાય છે.

વળી જેમ પુન્યોત્કર્ષમાં તજજન્ય અનુસરવાસી દેવ અને ચક્રવર્તીનું શરીર મૂર્તિમાનું હોવાથી પુન્યના અપયય માત્રથી જ નથી કરાયું; તેમ કોઈ દુઃખી હાથી વિગેરેનું શરીર પણ મૂર્તિમાનું હોવાથી કેવળ પુન્યના અપયયમાત્રથી જ નથી કરાયું. કેમકે જો કેવળ પુન્યના અપયય માત્રથી કરાયેલું હોય, તે મૂર્તિમાનું નથી હોતું અને કેવળ પુન્યના અપયય માત્રથી જ જો શરીર થતું હોય, તો તે અતિહીન અને શુભ જ થતું જોઈએ, ઘણું મોર્દું અને અતિ અશુભ કેવી રીતે થાય ? કારણ કે મોર્દું શુભ શરીર તો પુન્યના ઉપયયથી થાય અને અશુભ પાપોપયયથી થાય, વળી થોડા પુન્યવડે પણ શરીર શુભ જ એટલે સુખવાળું જ થતું જોઈએ પણ દુઃખી ન થતું જોઈએ કારણ કે જેમ થોડા સુવણ્ણથી પણ નાનો સુવણ્ણનો જ ઘડો થાય છે પણ મારીનો કે ત્રાંબાનો ઘડો નથી થતો; તેમ થોડા પુન્યથી પણ શરીર નાનું હો પણ તે શુભ જ થતું જોઈએ. ૧૯૨૮-૧૯૩૩.

હવે ત્રીજા અને ચોથા પક્ષમાં દૂધણ જતાવે છે.

એવું ચિંતા વિચરીએ હોયાન્જા સાધારણપદ્ધતેઽવિ ।

ન ય સાહારણસુલું કર્મં લક્ષ્યારણાભાવા ॥૧૯૩૪॥

કર્મ જોગનિમિત્તં રુભોડસુભો વા સ એગસમયમિમ ।

હોજ્જ ન ઉભયરૂલો કર્મંપિ તર્ઝો તયણુરૂલું ॥૧૯૩૫॥

કેવળ પાપપક્ષમાં પણ એ જ પ્રમાણો વિપરીતપણે પોજના કરવી, અને પુન્ય-પાપાત્મક સાધારણ એવું કર્મ તો છે જ નથી, કેમકે તેવા કર્મનો કોઈ હેતુ નથી. યોગવડે કર્મ થાય છે, ને તે યોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભ જ હોય છે. પણ શુભા-શુભ એટલે ઉભયરૂપ નથી હોતો, તેથી કર્મ પણ તદનુરૂપ શુભ અથવા અશુભ જ બંધાય છે. પણ શુભ અશુભ ઉભયરૂપ બંધાય નહિ. ૧૯૩૪-૧૯૩૫.

પાપના અપચયમાત્રથી જ સુખ થાય છે, માટે કેવળ પાપ જ છે, પુન્ય નથી; આવા ત્રીજા પક્ષમાં પણ એકાંત પુન્યના અસિત્તવવાળા પક્ષમાં કહેલા દૂધણે વિપરીતપણે પોજવાં, જેમકે-પાપના અપચય ભાત્રથી જ સુખ નથી થતું, કેમકે થોડું પણ પાપ હુંખ ઉત્પત્ત કરે છે. જેમ થોડું પણ વિષ સ્વાસ્થનો હેતુ નથી થતું, તેમ પાપાપચયથી થોડું પણ પાપ સુખનો હેતુ નથી થતું, પરંતુ જે થોડું પણ સુખ થાય છે, તે પુન્યથી જ થાય છે.

આ પ્રમાણો સુખ-હુંખના કારણભૂત પુન્ય-પાપ જીવા જીવા સ્વતંત્ર છે, આ જ કારણથી એ સંમિલિત-સાધારણ એટલે એક પુન્યપાપાત્મક કર્મ પણ નથી, કેમકે વંધ્યાપુત્રની જેમ એવા કર્મના બંધનું કોઈ કારણ જ નથી. મિથ્યાત્ત્વ અવિરતિ-કપાય-પ્રમાદ-ને યોગ, એ બંધના હેતુઓ છે. એમાં યોગ સિવાય તો કદીપણા કર્મનો બંધ થતો નથી, એટલે મુખ્યત્વે યોગ જ કર્મ બંધનો મુખ્ય હેતુ છે, તે યોગ મન-વચન-અને કાપા રૂપ વણ પ્રકારે છે. એ યોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભ હોય, પણ શુભાશુભ-ઉભય સ્વરૂપ ન હોય તેથી પુન્ય-પાપાત્મક એટલે ઉભયસ્વભાવવાળું સંકીર્ણ એવું કર્મ પણ ન હોય, કેમકે કારણના અનુરૂપ કાર્ય હોય છે, તેથી જ્યારે શુભયોગ વત્તતો હોય ત્યારે તદનુરૂપ પુન્યાત્મક શુભ કર્મ બંધાય અને જ્યારે અશુભ યોગ વત્તતો હોય, ત્યારે તદનુરૂપ પાપાત્મક અશુભ કર્મ બંધાય, પણ મિશ્રરૂપે યોગ ન હોવાથી કર્મબંધ મિશ્રરૂપે થાય જ નહિ. ૧૯૩૪-૧૯૩૫.

એક સમયે શુભાશુભ રૂપ મિશ્રયોગ ન હોય, તે વાત ઉદાહરણથી સમજાવે છે.

નણુ મણ-વહુ કાઓગા સુભાસુભાવિ સમયમિમ દીસાતિ ।

દવ્યમિમ મીસભાવો ભવેજ્જ ન ઉ ભાવકરણમિમ ॥૧૯૩૬॥

ઝાણું સુભમસુભં વા ન ઉ મીસં જં ચ ઝાણવિરમેઽવિ ।

લેસા સુભાડશુભા વા સુભમસુભં વા તર્ઝો કર્મં ॥૧૯૩૭॥

પુદ્રગહિયં ચ કર્મં પરિણામવરેણ મીસયં નેજ્જા ।

ઇયરેયરભાવં વા સમ્મા-મિચ્છાઈ ન ઉ ગહણો ॥૧૯૩૮॥

મोન્નૂણ આઉં ખલુ દંસણમોહં ચરિત્તમોહં ચ ।
સેસાર્ણ પયડીણં ઉત્તરવિહિસંકમો ભજો ॥૧૯૩૯॥

મન-વચન-કાયાનો શુભાશુભરૂપ મિશ્રયોગ એક સમયમાં જગ્ષાય છે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તે) મિશ્રભાવ દ્વયયોગમાં છે, પણ ભાવયોગમાં નથી, વળી ધ્યાન પણ એક વખતમાં શુભ અથવા અશુભ હોય છે, પરંતુ મિશ્ર નથી હોયનું; તથા ધ્યાન વિરમ્યા પછી લેશ્યા પણ શુભ અથવા અશુભ હોય છે, માટે કર્મ પણ શુભ અથવા અશુભ જ હોય છે, જે કે પૂર્વગૃહીત કર્મને પરિણામવશાત્ મિશ્રભાવે કરે, અથવા ઈતદેતરભાવે સમ્યક્કુમિશ્રાત્તરૂપે કરે, પરંતુ ગ્રહશક્તિને તેમ ન કરે. આપુણ્ય, દર્શન-મૌહનીય અને ચારિત્રમોહનીય કર્મ મૂકીને શેષ કર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિના સંક્રમની ભજના જાણવી. ૧૯૩૯ થી ૧૯૪૦.

અથબાત્તા :- કંઈક અવિધિથી દાનાદિ આપવાનો વિચાર કરતાં શુભાશુભ મનોયોગ થાય છે, કંઈક અવિધિથી દાનાદિ ધર્મનો ઉપદેશ આપતાં શુભાશુભ વચનયોગ થાય છે, અને કંઈ અવિધિથી જિનપૂજનવંદનાદિ કાયચેષ્ટા કરતાં શુભાશુભ કાયયોગ થાય છે, આ પ્રમાણે એકસમયમાં મન-વચન-કાયાના યોગ શુભાશુભરૂપે મિશ્ર જગ્ષાય છે, અને તમે તો એક સમયમાં શુભ અથવા અશુભ યોગ જ હોય, પણ મિશ્રયોગ ન હોય એમ કણો તો તેનું શું કારણ ?

ભગવંત :- તારી એવી માન્યતામાં જૂલ છે, કારણ કે દ્વયયોગ અને ભાવયોગ એમ બે પ્રકારે થોગ છે; તેમાં મન-વચન-કાયાના યોગરૂપે પ્રવર્તનારાં દ્વય અને મન-વચન-કાયાનો પરિસ્પંદનાત્મક વ્યાપાર તે દ્વયયોગ છે; અને એ ઉભયરૂપ એવો યોગહેતુક જે અધ્યવસાય તે ભાવયોગ છે. ઉપરોક્ત શુભાશુભ ચિંતવન-ઉપદેશ અને કાયચેષ્ટાના પ્રવર્તનરૂપ યોગમાં વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ શુભાશુભ-મિશ્રભાવ હોઈ શકે, પણ યોગહેતુક અધ્યવસાયરૂપ ભાવયોગમાં તો તે મિશ્રભાવ હોઈ શકે જ નહિ. તાત્પર્ય એ છે કે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ દ્વયયોગને શુભાશુભરૂપે માની રકાય છે, પણ નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તો તે કેવળ શુભ અથવા અશુભ જ છે, કેમકે તેના મતે તો પણોક્તદ્વયયોગના પણ શુભાશુભ રૂપ મિશ્રભાવનો અભ્યાવ છે, ભાવયોગમાં તો એ મિશ્રભાવ વ્યવહાર કે નિશ્ચય એકેયના મતે માન્ય નથી. વળી આગમમાં શુભ અને અશુભ અધ્યવસાય સ્થાનો સિવાય શુભાશુભ અધ્યવસાય રૂપ તીજો બેદ કયાંય પણ કહ્યો નથી, કે જેથી ભાવયોગમાં શુભાશુભપણું હોઈ શકે, માટે એક સમયે શુભ અથવા અશુભ એવા ભાવયોગ હોઈ શકે. પણ મિશ્રયોગ ન હોઈ શકે, અને એ જ કારણથી કર્મ પણ શુભ કે અશુભ એટલે પુન્ય કે પાપ રૂપ શુદ્ધ શુદ્ધ બંધાય, પરંતુ મિશ્રરૂપ ન બંધાય.

વળી સિદ્ધાંતમાં ધર્મ-શુદ્ધિ ધ્યાનાત્મક એક શુભ ધ્યાન, અથવા આર્ત-રૈદ્રધ્યાનાત્મક એક અશુભ ધ્યાન એક વખતે હોય છે - એમ કહ્યું છે, પણ શુભાશુભ રૂપ ધ્યાન નથી કહ્યું. ધ્યાન પૂર્વ ધ્યાન પછી પણ કાંતો તેજસાદિ શુભ લેશ્યા, અથવા કાપોત વગેરે અશુભલેશ્યા જ એક વખતે હોય છે, એમ કહ્યું છે, પણ શુભાશુભ મિશ્રપણી તો તે લેશ્યા હોય એમ નથી કહ્યું.

ભાવયોગ એ ધ્યાન અને લેશ્યાત્મક છે, તેથી તે ભાવયોગ એક સમયે શુભ અથવા અશુભ જ હોય, પરંતુ મિશ્ર ન હોય, આ જ કારણથી ભાવયોગનિમિતાક કર્મ પણ જ્યારે શુભ યોગ

હોય, ત્યારે પુન્યાત્મક શુભ બંધાય, અને અશુભ હોગ હોય, ત્યારે પાપાત્મક અશુભ બંધાય; પરંતુ પુન્ય-પાપાત્મક મિશ્રકર્મ ન બંધાય.

અથવા આ પ્રમાણે સંભાવના કરી શકાય, કે પૂર્વબદ્ધ કર્મને પરિણામવશાત્ શુભ, અશુભ કે મિશ્ર ભાવ પમાડે, એટલે જેમકે પૂર્વ બંધેલા મિથ્યાત્વના કર્મ પુદ્ગલોને વિશુદ્ધ પરિણામે શુદ્ધ કરીને સમ્યકૃત્વરૂપે કરે, અર્થશુદ્ધ પરિણામવશાત્ સમ્યક્-મિથ્યાત્વ રૂપ કરે, અને અશુદ્ધ પરિણામથી રસનો ઉત્કર્ષ કરીને સમ્યકૃત્વના પુદ્ગલો મિથ્યાત્વમાં સંકમાવીને મિથ્યાત્વ રૂપે કરે, આ પ્રમાણે પૂર્વબદ્ધ સતતામાં રહેલા કર્મના પણ પુંજ કરીને શુભ અશુભ ને મિશ્રભાવ કરે, પણ નવાં કર્મ ગ્રહણ કરતી વખતે એ પ્રમાણે પુન્ય-પાપરૂપે મિશ્ર-સંકીર્ણ સ્વભાવવાળું કર્મ ન બંધે.

ઉપર જે સંક્રમ કરવાનું કર્યું છે, તે સંક્રમ વિષિ આ પ્રમાણે છે.

પ્રથમ એટલું સમજવાનું છે કે જ્ઞાનાવરણાદિ મૂળ આઠ પ્રકૃતિનો તો અન્યોઅન્યમાં કઢી પણ સંક્રમ ન થાય, જ્ઞાનાવરણીયાદિ મૂળ પ્રકૃતિથી અભિજ્ઞ એવી ઉત્તર જે મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ છે તેનો પરસ્પર સંક્રમ થાય. એ સંજ્ઞાતીય ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં પણ ચાર આયુષ્યની પ્રકૃતિઓ પોતાની આયુષ્યનામની મૂળ પ્રકૃતિથી અભિજ્ઞ છે, છતાં એનો પરસ્પર સંક્રમ ન થાય તથા દર્શાનમોહનીય અને ચાર્દિત-મોહનીય પોતાની મૂળપ્રકૃતિ જે મોહ તેથી અભિજ્ઞ છતાં પણ તેમનો પરસ્પર સંક્રમ ન થાય. એ સિવાયની શેષ જે ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે, તેના સંક્રમની અજ્ઞના છે.

એટલે જ્ઞાનાવરણ પાંચ, દર્શાનાવરણ નવ, ક્ષય સૌણ, મિથ્યાત્વ-ભય-જીવુદ્ધા-તેજસ-કાર્મણા-વર્ણાચતુર્ભ-અગુરુલલધુ-નિમંજ્ઞ અને પાંચ અંતરાય એ પ્રુવબંધીની સુડતાલીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો પોતપોતાની મૂળપ્રકૃતિમાં અન્યોઅન્ય સંક્રમ સંદેશ થાય છે.

જેમકે મૂળ જ્ઞાનાવરણ પ્રકૃતિમાંના મતિજ્ઞાનાવરણમાં શુતજ્ઞાનાવરણાદિનો સંક્રમ થાય અને શુતજ્ઞાનાવરણાદિમાં મતિજ્ઞાનાવરણનો સંક્રમ થાય. એ પ્રમાણે સંજ્ઞાતીય પ્રકૃતિનો પરસ્પર સંક્રમ થાય, એમ સર્વત્ર સમજવું, તથા શેષ જે અધ્યુવબંધી પ્રકૃતિઓ રહી તેનો પોતાની મૂળ પ્રકૃતિથી અભિજ્ઞ એવી સંજ્ઞાતીય પ્રકૃતિમાં અભયમાન પ્રકૃતિનો સંક્રમ થાય, પરંતુ અભયમાન પ્રકૃતિમાં બંધાતી પ્રકૃતિનો સંક્રમ ન થાય. જેમકે શાતાવેદની બંધાતી હોય ત્યારે તેમાં નહિ બંધાતી અશાતાવેદનીનો સંક્રમ થાય, પણ એથી વિપરીત નહિ બંધાતી પ્રકૃતિમાં બંધાતી પ્રકૃતિનો સંક્રમ ન થાય. આ પ્રમાણે પ્રકૃતિસંક્રમનો વિષિ છે. શેષ પ્રદેશાદિ સંક્રમનો વિષિ અન્ય ચંચ્ચો (કર્મપ્રકૃતિ વિગેરથી) જાણી લેવો. ૧૮૭૬ થી ૧૮૭૮.

પુન્ય-પાપનું લક્ષણ અને તે ગ્રહણ કરવાની રીત કહે છે -

સોહણવરણાઇગુણં સુભાળુભાવं ચ જં તર્યં પુણણં ।

વિવરીયમઝો પાયં ન બાયરં નાઇસુહુમં ચ ॥૧૯૪૦॥

ગેણહઙ્ગ તજ્જોગં ચિય રેણું પુરિસો જહા કયાંગો ।

એગકખેત્તોગાંદે જીવો સવાપ્પણેસેહિં ॥૧૯૪૧॥

શુભવણીદિગુણવાળું અને શુભવિપાકવાળું જે કર્મ હોય, તે પુન્ય કહેવાય છે, તથા એથી વિપરીત હોય તે પાપ કહેવાય છે; આ બતે પ્રકારનું કર્મ અતિસ્થૂલ તેમજ અતિ સૂક્ષ્મ પણ ન હોય. જેમ તેથી આદિથી માલીસ કરાયેલો પુરુષ રજ ગ્રહણ કરે છે, તેમ રાગાદિ યુક્ત જીવ એક પ્રદેશમાં એટલે પોતાના આત્માની અવગાહનવાળા પ્રદેશમાં રહેલું કર્મયોજ્ય જે પુદ્ગલદ્વય તેને પોતાના સર્વ આત્મ પ્રદેશોવડે ગ્રહણ કરે છે. ૧૯૪૦-૧૯૪૧.

વર્ણ-ગંધ-રસ અને સ્વર્ણ લક્ષણોવાળા ગુણો જેના શુભ હોય, તથા વિપાક પણ જેનો શુભ હોય, તે પુન્ય કહેવાય છે; એથી વિપરીત એટલે જેના વણાદિ ગુણો તથા વિપાક અશુભ હોય તે પાપ કહેવાય છે.

આ ઉભય પ્રકારનું કર્મ મેરુઅદ્ધિની જેમ સ્થૂલ નથી હોતું, તેમ જ સૂક્ષ્મ કર્મ વર્ગણા દ્વયથી નિષ્પત્ત હોઈને પરમાણુ આદિની જેમ અતિ સૂક્ષ્મ પણ નથી હોતું. આવા પ્રકારનું પુન્ય-પાપાત્મક દ્વય, કર્મ યોગ્ય કાર્મણ્યવર્ગણાની અંતર્ગત છે, તેને જીવ ગ્રહણ કરે છે, પણ પરમાણુ આદિ અથવા ઔદ્ઘારિક વર્ગણાદિગત, જે કર્મને અયોગ્ય દ્વયો છે, તેને નથી ગ્રહણ કરતો; તે કર્મ દ્વયોમાંથી પણ એક ક્ષેત્રાવગાહને જ ગ્રહણ કરે છે. પોતાના અવગાહ પ્રદેશથી ભિત્ત પ્રદેશાંવગાહ (ભિત્ત પ્રદેશમાં રહેલાં) ને નથી ગ્રહણ કરતો.

આ સાથે એ પણ સમજદું કે જે દ્વયને જીવ ગ્રહણ કરે છે, તે દ્વયને રાગદ્વેષાદિયુક્ત જીવ પોતાના સર્વ પ્રદેશો વડે ગ્રહણ કરે છે, પણ હેતુ સિવાય અથવા કેટલાક પ્રદેશોથી જ ગ્રહણ કરતો નથી. આમાં જે જીવ ઉપશમ શ્રેષ્ઠિયી પડેલો હોય, તેને મોહનીયાદિ કર્મના બંધની આદિ હોય છે, અને જેવો શ્રેષ્ઠ પ્રાપ્ત ન કરી હોય તેવા જીવને તો તે મોહાદિનો અનાદિ બંધ હોય છે. ૧૯૪૦-૧૯૪૧.

વણાદિ શુભાશુભ ગુણવાળાં કર્મ કેમ હોઈ શકે ? તેનો ઉત્તર.

અવિસિદ્ધપોગગલધણે લોએ થૂલતણુકમ્મપવિભાગો ।

જુજુજેજજ, ગહણકાળે સુભા-સુભવિબેયણ કરતો ? ||૧૯૪૨||

અવિસિદ્ધ ચિય તં સો પરિણામા-હડસયભાવઓ ચિયં ।

કુરુએ સુભમસુભ વા ગહણ જીવો જહાહાર ||૧૯૪૩||

અવિશિષ્ટ પુદ્ગલોથી વ્યાપ એવા આ લોકમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કર્મનો વિભાગ ધરી શકે; પરંતુ ગ્રહણકાળે તેનાં શુભાશુભનું વિવેચન કેવી રીતે ધટે ?

(ઉત્તર) અવિશિષ્ટ છતાં પણ જીવ તે કર્મને ગ્રહણ કરતી વખતે આહારના પરિણામની જેમ આશ્રયના સ્વભાવથી એકદમ શુભ અથવા અશુભ કરી નાંબે છે. ૧૯૪૨-૧૯૪૩.

અચલજ્ઞાતા :- દરેક આકાશ પ્રદેશમાં શુભાશુભ આદિ બેદરહિત અનંતાનંત પુદ્ગલો વડે નિર્ણત વ્યાપ એવો આ લોક છે, તેમાંથી કર્મ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતી વખતે જીવને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કર્મનો વિભાગ ધરી શકે, અને તેથી અતિ બાદર નહિ અને અતિ સૂક્ષ્મ પણ નહિ એવાં

પુદુગલો ગ્રહણ કરે છે, એમ કહી શકાય કારણ કે એવા પુદુગલો સિવાય અન્ય સ્વભાવવાળા પુદુગલો જીવ ગ્રહણ કરતો નથી, પરંતુ જે શુભાશુભાનું વિવેચન તમે કરો છો, તે શુભ કે અશુભપણું એક સમય માત્ર ગ્રહણ કરુણમાં કર્મપુદુગલોને ગ્રહણ કરતા જીવને કેવી રીતે પટી શકે ?

બણવંત :- એ કર્મ વર્ગખાઓ શુભાશુભાદિ વિશેષાં રહિત છે, તો પણ તેને ગ્રહણ કરતી વખતે જીવપરિણામ અને આશ્વયના સ્વભાવથી શુભાશુભ રૂપે કરી નાંબે છે.

મતલબ કે જીવનો શુભ અથવા અશુભ જે પરિણામ જે ગ્રહણ સમયે કર્મને શુભ અથવા અશુભ રૂપે કરે છે, વળી કર્મશ્રયભૂત જીવનો પણ કોઈ એવો સ્વભાવ છે, કે જેથી શુભાશુભપણે પરિણામ પામતા એવા કર્મને ગ્રહણ કરે છે, તેમ જ શુભાશુભભાવાદિ આંકિત કર્મનો પજી એવો સ્વભાવ-યોગ્યતા વિશેષ છે, કે જેથી શુભ અથવા અશુભ પરિણામ પુકાર જીવ વડે ગ્રહણ કરતાં એ કર્મ જ એ પ્રમાણે શુભાશુભરૂપે પરિણામ પામે છે. તથા કર્મની પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-અને અનુભાગની વિચિત્રતા તેમ જ પ્રદેશોના અલ્યબદ્ધત્વ ભાગની વિચિત્રતા, એ સધણું આહારની જેમ ગ્રહણ કરતી વખતે જ કર્મ પુદુગલોમાં કરે છે. આ સંબંધમાં અન્યત્ર કહું છે કે - “સર્વ કર્મ પ્રદેશોમાં સર્વ જીવથી અનંતગુણા રસવિભાગને જીવ કર્મ ગ્રહણ કરતી વખતે જ ઉત્પત્ત કરે છે. તથા તે જ વખતે જો આયુ બંધાતું હોય તો સર્વથી થોડા પ્રદેશો આયુકર્મને આગે આવે છે, તેથી નામ-શોકને અધિક મળે છે, પણ એ એને પરસ્પર તુલ્ય મળે છે, તેથી જ્ઞાનાવરણા-દર્શનાવરણા-ને અંતરાયના ભાગે અધિક પ્રદેશો આવે છે, પણ ત્રણોને પરસ્પર તુલ્ય મળે છે, તેથી મોહનીયને અધિક ભાગ મળે છે, અને સર્વથી વેદનીય કર્મને પ્રદેશનો ભાગ અધિક મળે છે, કેમકે તે સુખ-દુःખનું કારણ છે ને ઘણા પ્રદેશો સિવાય સુખ-દુઃખની વ્યક્તતાના ન થાય. અના પેટા ભેદો જે ભતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ છે તેને તો સ્થિતિની વિશેપતાએ કર્મ દળની વિશેધતા પ્રાપ થાય છે.” આ પ્રમાણે કર્મ ગ્રહણ કરતી વખતે જ સર્વ વિભાગની વ્યવસ્થા થઈ જાય છે. ૧૯૪૨-૧૯૪૩.

ઉપરોક્ત વિભાગ આહારના દેશાંતે સમજાવે છે.

પરિણામા-કસયવસઽા ધેણૂએ જહા પાઓ વિસમહિસ્સ ।

લુલ્લોડવિ તદાહારો તહ પુણા-ક પુણાપરિણામો ॥૧૯૪૪॥

જહ વેગસરીરમિમવિ સારા-કસારપરિણામયામેડુ ।

અવિરિદ્ધો વાદહારો તહ કમ્મરસુભા-કસુભવિવાગો ॥૧૯૪૫॥

તુલ્ય આહાર છતાં પણ જેમ પરિણામ અને આશ્રયના વશથી તે આહાર ગાયમાં દૂધરૂપે થાય છે, અને સર્પમાં વિષ રૂપે થાય છે; તેવી રીતે શુભાશુભ પરિણામવશાત્ પુન્ય-પાપનો પણ પરિણામ થાય છે. અથવા એક જ પ્રકારનો આહાર એક જ શરીરમાં રસ-રૂપિર-અને ભાંસાદિ સારરૂપે પરિણામે છે, અને લધુનીતિ-વડીનીતિ આદિ અસારરૂપે પણ પરિણમે છે, તેવી રીતે અવિશિષ્ટપણે ગ્રહણ કરેલ કર્મ પજી પરિણામ અને આશ્રયના વશથી શુભાશુભ રૂપે પરિણમે છે. ૧૯૪૪-૧૯૪૫.

હવે પુન્ય-પાપનો સ્વભાવથી બેદ બતાવી, વેદમાં કહેલ નીતિથી પુન્ય-પાપની સિદ્ધિ કરીને ઉપસંહાર કરે છે.

સય સમ્રં હાસં પુરિસ-રહ-સુભાડ-નામ-ગોત્તાં ।
પુણં સેસં પાવં નેથં સવિવાગમવિવાગં ॥૧૯૪૬॥
અસાડ ચહિ પુણાદાવે જમગિહોત્તાં સાગકામસ્સ ।
તદસંબદ્ધં સચ્ચ દાણાદફલં ચ લોઅમિસ ॥૧૯૪૭॥

(૧૮૦) તિન્નમિમિ સંસયંમિ જિણોળ જર-મરણવિપ્પમુખકેરણ ।

સો રમણો પચ્છાઓ તિહીં સહ ઘંડિયસએહિં ॥૧૯૪૮॥૬૩૩॥

શાતાવેદનીય, સમ્યકૃત્વમોહનીય, હાસ્ય, પુરુષવેદ, રતિ, શુભ, આયુ, શુભ નામ અને શુભ ગોત્ર એ સર્વ પુન્ય છે, તથા એ સિવાયનું સર્વ-પાપ છે. એ બત્તે પ્રકારનાં કર્મો વિપાકવાળાં અને વિપાક વિનાનાં પણ જાણવાં, વળી, પુન્ય-પાપ ન હોય; તો સ્વર્ગની ઠંચાવાળાને જે અર્થિન-હોત્રાદિ કરવાનું કર્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાટિકનું ફળ કર્યું છે, તે સંધળું કથન અસંખ્ય થાય. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી વિમુક્ત એવા શ્રી નિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છે કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસૌ શિષ્ય સહિત (ભગવંત પાસે) દીક્ષા લીધી. ૧૯૪૯ થી ૧૯૫૦.

શાતા વેદનીય, સમ્યકૃત્વ મોહનીય (શોપેલ મિથ્યાત્વ પુદ્ગલ) હાસ્ય, પુરુષવેદ, રતિ, નરકાયુ વિના ત્રણ આયુ, ઉચ્ચ ગોત્ર દેવદિક મનુષ્યદિક, પંચેન્દ્રિયજ્ઞતિ, પાંચ શરીર, ત્રણ અંગોપાંગ, પહેલું સંધ્યયણ, પહેલું સંસ્થાન, શુભ વર્ષાચતુર્ભ, અગુરુલઘુનામ, પરાધાત નામ, ઉચ્છ્વાસ નામ, અતપનામ, શુભવિહાયોગતિ, ત્રસ, બાદર, પર્યામ, પ્રત્યેક, સ્વિર, શુભ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, યશ, નિર્માણ અને તીર્થકર-આ સર્વ મળીને છેતાલીસ પ્રકૃતિઓ શુભ હોવાથી પુન્ય કહેવાય છે. બીજા આચાર્યો આ છેતાલીસમાંથી સમ્યકૃત્વ મોહનીય, પુરુષવેદ, હાસ્ય, અને રતિ-એ ચાર પ્રકૃતિઓ સિવાય બેન્તાલીસ પ્રકૃતિઓને પુન્ય પ્રકૃતિ કહે છે. કેમકે એ ચાર પ્રકૃતિઓ મોહનીય કર્મની છે, અને મોહનીયકર્મની સર્વપ્રકૃતિઓ જીવનો વિપર્યાસ કરનાર છે, તેથી તે અને એ છર સિવાયની જે શેષ જ્યાંસી પ્રકૃતિઓ તે બધી અશુભ હોવાથી પાપ પ્રકૃતિ કહે છે.

પ્રશ્ન :- સમ્યકૃતને પાપપ્રકૃતિ કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર :- તાત્વરૂપિદ્રૂપ સમ્યકૃતને શુભ જ છે, પણ તેનો અહીં વિચાર નથી પરંતુ શોપિત એવા મિથ્યાત્વનાં જે દળીધાંદ્રૂપ સમ્યકૃત મોહનીય છે, તેનો વિચાર છે, અને તે શાંકા આદિ અનર્થના ડેતું ભૂત હોવાથી અશુભ છે, તેથી જ તેને પાપ પ્રકૃતિ કહી છે. સમ્યકૃતદ્રૂપિને એ શુદ્ધ પુદ્ગલો, અત્યન્ત આવરણ કરતા નથી, તેથી ઉપચારમાન્યથી જ એ શોપિત પુદ્ગલોને સમ્યકૃત કહેવાય છે, પરમાર્થથી તો તે મિથ્યાત્વના પુદ્ગલો જ છે.

ઉપરોક્ત પુન્ય-પાપાત્મક બત્તે પ્રકારનું કર્મ વિપાક કેનારું અને વિપાક નહિ કેનારું હોય છે, એટલે કોઈક કર્મ જેવું બાંધ્યું હોય તેવું જ વિપાકથી વેદાય, અને કેટલુંક મન્દ રસવાળું હોય છે, તેથી પરિશ્શામવિશેષથી રસવાળાને પણ રસ વિનાનું કરીને પ્રદેશથી વેદાય છે.

આ પ્રમાણે પુન્ય પાપ જુદા જુદા સ્વભાવવાળું છે. તેથી પુન્ય-પાપાત્મક એક સંકીર્ણ સ્વભાવવાળું કર્મ છે-એ કૃથન અધોગ્ય હરે છે.

વળી સુખ-દુઃખના હેતુભૂત કર્મને પુન્ય-પાપાત્મક મિશ્રસ્વભાવવાળું એક જ માનવામાં આવે, તો સર્વ જીવોને સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ એમ ઘનું નથી, હેવોને કેવળ સુખની જ અવિકતા જણાય છે, નારકી વિગેરેને કેવળ દુઃખની જ પ્રચુરતા જણાય છે, માટે સુખાતિશયનો હેતુ અન્ય છે, અને દુઃખાતિશયનો હેતુ અન્ય છે. વળી સર્વથા એકરૂપ પુન્યપાપ સંકીર્ણ છે તેથી પુન્યાંશની જે વૃદ્ધિ તે સુખાતિશયનું કારણ છે, અથવા દુઃખાતિશયના કારણભૂત પાપાંશની હાનિ વડે પણ સુખાતિશયની ઉત્પત્તિ છે. આમ માનવું એ પણ તારા મતને યોગ્ય નથી, કેમકે એથી તો પુન્ય-પાપાંશનો બેદ પ્રાપ્ત થશે જ; કારણ કે જેની વૃદ્ધિ થએ, જેની વૃદ્ધિ ન થાય, તે તેનાથી ભિન્ન છે. જેમકે દેવદાતાની વૃદ્ધિ થયે, વૃદ્ધિ નહિ પામતો એવો પણ દેવદાતાથી ભિન્ન છે, તેમ પુન્યાંશની વૃદ્ધિ યદે પણ પુન્યાંશની વૃદ્ધિ નહી ગઈ, એવે તે તેનાથી ભિન્ન છે, અને તેથી પુન્ય-પાપાંશની સર્વથા એકરૂપતા નથી ઘટતી. જો કર્મ સામાન્યરૂપે એ ઉભયની એકતા માનવામાં આવે, તો કંઈ દીધ નથી.

વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તો ઉપર કલ્યા મુજબ સુખ-દુઃખની જુદી જુદી વિચિત્રતાના કારણભૂત પુન્ય-પાપ જુદાં જુદાં છે, તેથી તે સંબંધી હે ભદ્ર ! તારે સંશય કરવો યોગ્ય નથી. વળી જે પુન્ય-પાપનો અભાવ હોય, તો શુદ્ધિમાં સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળાને જે અગ્નિહોત્રાદિ કરવાનું કર્યું છે તે, તથા દાન અને હિંસા વિગેરેનું પુન્ય-પાપાત્મક ફળ જે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે સર્વ કર્યન સંબંધ વિનાનું થાય, માટે વેદીક્ત કૃથનથી પણ પુન્ય-પાપ છે, એમ અંગીકાર કરીને સંશયને તણું હે. આ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થયેલા પરમકૃપાળું શ્રી જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત સમીપે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. ૧૯૪૬-૧૯૪૭-૧૯૪૮.

ઠિક નવમ ગજાધરવદ્ધ: સમાપ્ત:

હવે દસમા ગજાધર સંબંધી વક્તાવ્યતા કહે છે.

(૧૮૧) તે પચ્છાએ સોદું મેઅજ્ઝો આગચ્છર્ડ જિણસગાસે ।

ચચ્ચામિ ણ ચંદામિ ચંદિતા પજ્જુવાસામિ ॥૧૧૪૯॥૬૩૪॥

(૧૮૨) આભડ્ઝો ય જિણેણ જાઇ-જરા-મરણવિષ્યમુક્કેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સચ્ચણૂસચ્ચદરિસીણ ॥૧૧૫૦॥૬૩૫॥

(૧૮૩) કિં મન્ત્રે પરલોઓ અત્યિ નત્થિત્તિ સંસરો તુજ્જા ।

વેયપયાણ ય અત્થં ન યાણસી લેસિમો અત્થો ॥૧૧૫૧॥૬૩૬॥

મજ્જરિ જડુ ચેયણણ મજ્જોગમડ ક્વ ભૂયધમ્મોંતિ ।
 તો નત્થી પરલોગો તન્નાસે જેણ તન્નાસો ॥૧૯૫૨॥

અહુવિ તદત્થંતરણા ન ય નિચ્ચત્તણમઓવિ તદવત્થં ।
 અનલરસ બાડરણીઓ ભિન્નરસ વિણાસધમસ્સ ॥૧૯૫૩॥

અહ એગો સચ્ચગાઓ નિકિકરિઓ નહવિ નત્થિ પરલોઓ ।
 સંસરણાભાવાઓ વોમરસ વ સચ્ચપિંડેસુ ॥૧૯૫૪॥

ઇહલોગાઓ વ પરો સુરાઇલોગો ન સોવિ પચ્ચકાજો ।
 એવંષિ ન પરલોગો સુવ્વિ ય સુઈસુ તો શંકા ॥૧૯૫૫॥

તેણે દીકા લીધી એમ સાંભળીને મેતાર્ઘનામના પંડિત ભગવંત પાસે આવે છે, અને વિચારે છે કે (હું ભગવંત પાસે જઈને) વંદન કરીશ, વંદન કરીને (તેમની) સેવા કરીશ. (આમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા, એટલે) જ-મ-જરા-અને મરણાથી મુક્ત ધ્યેલા સર્વશ, સર્વદશી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, પણ કષ્ટું કે - હે આધુષ્યમાન ! તું એમ માને છે કે પરલોક છુ, કે નથી ? તને આવો સંશય વિજ્ઞાનઘન એવૈતેસ્યો ૦ ઈત્યાદિ - વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, પરંતુ તું તે પદોનો અર્થ બરાબર નથી જાણતો. (પરલોકના અમાર્ગમાં આવી પુંખિતાઓ હું માને છે, કે જો ચૈતન્ય એ મધ્યાંગની જેમ પૃથ્વીઅદિ ભૂતોનો ધર્મ હોય, તો તે ભૂતોનો નાશ થયે ચૈતન્યનો પણ નાશ થાય, અને તેથી ભવાન્તર ગમનરૂપ પરલોકનો પણ અભાવ થાય. વળી જો એ ચૈતન્ય ભૂતોથી બિજી હોય, તો પણ અરણીથી બિજી એવા વિનાશ ધર્મવાળા અદ્વિતની જેમ, ઉત્પત્ત થવાથી વિનાશ ધર્મવાળા ચૈતન્યનું નિત્યપણું સિદ્ધ નહિ થાય, અને તેથી પણ ભવાન્તર ઘટશે નહિ. (જુદે જુદે સ્થાને દરેક ભૂતમાં એક જ આત્મા વિદ્યમાન છુ, તે એક છતાં પણ જળથંડવતુ અનેક જણાય છે. આ પ્રમાણે) સર્વગત-નિષ્ઠિય એવો એક જ આત્મા માનવામાં આવે, તો પણ પરલોકની સિદ્ધિ નથી, કેમકે આકાશની જેમ તે આત્મા સર્વ પિડીમાં વ્યાપેલ હોવાથી તેની અન્યત્ર જતિ થતી નથી. અથવા આ લોકની અપેક્ષાએ દેવ-નારકાદિ ભવ તે પરલોક કહેવાય છે, અને તે પ્રત્યક્ષ જાણતો નથી, એટલે એથી પણ પરલોકની સિદ્ધિ નથી પતી; પરંતુ શ્રુતિઓમા પરલોક છે, એમ સંભળાય છે, તેથી તને તે સંબંધી શંકા થઈ છે. (પણ તે અધોગ્ય છે.) ૧૯૪૮ થી ૧૯૫૫.

ચૈતન્ય એ ભૂતનો ધર્મ નથી તેમ આત્મા સર્વગત અને નિષ્ઠિય નથી, તેમજ પરલોક પ્રમાણથી સિદ્ધ છે. તે બતાવે છે -

ભૂદ્ધિગિયાહરિતસ્ત ચેયણા સો ય દવાઓ નિચ્ચ્યો ।
 જાઇસરણાઇહિં પઢિવજ્જસુ વાઉભૂદ્ધ વ્ય ॥૧૯૫૬॥

ન ય એગો સચ્ચગાઓ નિકિકરાઓ લક્ષ્ણણાહ્ભેઅાઓ ।
 કુંભાદર વ્ય બહવો પઢિવજ્જ તમિંદભૂદ્ધ વ્ય ॥૧૯૫૭॥

ઇહલોગાડો ય પરો સોમ્મ ! સુરા નારગા ય પરલોડો !

પડિયજ્જ મોરિઝાડકંપિર બ્ય વિહિયઘ્યભાળાડો ॥૧૧૫૮॥

(ભગવંત ૪) હે નાના જીત, અને ઈન્દ્રિયથી અહિરિકૃત એવા આત્માનો ધર્મ છે. તે આત્મા આત્મિસ્મરણાદિના હેતુભૂત છે અને તેવો આત્મા દ્રવ્યથી નિત્ય છે, એમ વાયુભૂતિની જેમ અંગીકાર કર.

દળી આત્મા એક નથી. (પણ અનન્તા છે.) સર્વગત નથી. (પણ શરીર માત્ર વ્યાપી છે.) અને નિપિદ્ય પણ નથી. (પરંતુ ભોક્તા છે.) ધર્મ-પટાદિની જેમ (રાગ-દેષ-કષાયાદિ અધ્યવસાયો વડે ઉપાધિભેદે) લક્ષણાદિના ભેદથી ભેદ છે, માટે ઈન્દ્રભૂતિની જેમ અનંત છુંબો છે, એમ અંગીકાર કર. તથા હે સૌમ્ય ! આ લોકથી અન્ય એવો પરલોક તે દેવ-નારકીનો ભવ છે, તેને મૌર્ય અને અંકપિતની જેમ પ્રમાણથી કબૂલ કર. ૧૯૫૯ થી ૧૯૬૮.

મેતાર્થની પુનઃ શંકા અને તેનું સમાપ્તાન.

જીવો વિષણાળમાંઓ તો ચાળિચ્ચાતિ તો ન પરલોગો !

અહ વિષણાળાદળણો તો અણભિષણો જહાગારસં ॥૧૧૫૯॥

ઇત્તો ચ્છય ન સ કતા ભોજ્ઞ ય અઓંડિ નત્ય પરલોગો !

જે ચ ન સંસારી સો અણણાળાડમુત્તિઓ ચ્છં ય ॥૧૧૬૦॥

મન્દ્રસિ વિણાસિ ચેયા ઉષ્ણજિમયાડુઓ જહા કુભો !

નણુ એય ચિય સાહણમવિણાસિન્નેયિ સે સોમ્મ ! ॥૧૧૬૧॥

૩૪ વિજ્ઞાનમય હોય, તો તે વિજ્ઞાન અનિત્ય હોવાથી પરલોકની સિદ્ધિ નહિ થાય, અને જો વિજ્ઞાનથી આત્મા ભિન્ન હોય, તો તે આત્મા આકાશની જેમ અનભિજ્ઞ માનવો પડશે, અને તંદ્ધી તે કર્તા કે ભોક્તા નહિ થાય, એમ થવાથી પરલોકનો અભાવ થશે; કેમકે એવો આત્મા આકાશની જેમ અજ્ઞાની અને અમૂર્ત હોવાથી સંસારી નહિ કહેવાય. (ભગવંત) તું કુભની જેમ ચેતનાને ઉત્પત્તિમાન આદિ સ્વભાવવાળી માનીને એમ કહે છે, પરંતુ હે સૌમ્ય ! તેના અવિનાશીપણામાં પણ એ જ (ઉત્પત્તિસ્વાદિ) સાધન છે. ૧૯૫૯ થી ૧૯૬૧.

મેતાર્થ :- તમે આત્માને વિજ્ઞાનમય કહો છો, પણ વિજ્ઞાન અનિત્ય હોવાથી, વિજ્ઞાનથી અભિજ્ઞ એવો આત્મા પણ અનિત્ય થયો, અને એથી ભવાન્તરમાં ગતિરૂપ જે પરલોક તેનો અભાવ સિદ્ધ થયો. અને જો વિજ્ઞાનથી આત્મા ભિન્ન છે, એમ માનીને વિજ્ઞાન અનિત્ય છતાં પણ આત્મા નિત્ય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો પણ પરલોકની સિદ્ધિ નહિ થાય; કારણ કે એવી આકાશની પેઢે આત્મા વિજ્ઞાનથી ભિન્ન હોવાને લીધે તેને અનભિજ્ઞતા પ્રાપ્ત થશે, અને એથી અનભિજ્ઞ એવા નિત્ય આત્માને કર્તા નહિ કહેવાય, તેમ ભોક્તા પણ નહિ કહેવાય.

નિત્ય આત્માને પણ કર્તાદિ સ્વભાવવાળો માનવામાં આવે તો તે પણ એકસ્વરૂપ હોવાથી હમેશાં કર્તાદિ સ્વભાવવાળો જ રહેશે, અને જો તેને કર્તાદિ જુદાજુદા સ્વભાવવાળો નહિ માનવામાં

આવે, તો પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થશે. કર્તાદિ સ્વભાવવાળો ન હોવા છતાં પણ પરલોક માનવામાં આવે, તો સિદ્ધાત્માભોને પણ પરલોકની પ્રાપ્તિ થશે. આ જ પ્રમાણે નિત્ય અને અભોક્તા એવા આત્માને પરલોકના હેતુભૂત જે કર્મ ઓગ છે, તેના અભાવે પરલોકની સિદ્ધિ નથી થતી. નિત્ય અમૃતાં અને અજ્ઞાની એવા આત્માને આકાશની જેમ ભવાન્તર ગતિ ડ્રુપ સંસરણના અભાવે પરલોકનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે.

ભગ્યંત્ર : - ઘટની જેમ ચૈતન્યને ઉત્પત્તિમાન અને પર્યાય સ્વરૂપ માનીને તું તેને અનિત્ય કહે છે; કેમકે “જે પર્યાય છે, તે સર્વ સંભાદિમાં નવા-પુરાણાદિ પર્યાયની જેમ અનિત્ય છે.” આ પ્રમાણે અનિત્ય ચૈતન્યથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ અનિત્ય હોવાથી તે આત્માને પરલોકનો અભાવ છે, એમ તું માને છે; પરન્તુ તે અધોગ છે, કેમકે ચૈતન્યવિજ્ઞાન બેડાન્ત અનિત્ય નથી, પણ કર્થચિતું નિત્ય છે, કારણ કે ઉત્પાદબ્યય ને શ્રીવ્ય સ્વરૂપ વસ્તુ છે, તેથી ઉત્પત્તિમાનુપણાથી જેમ વસ્તુનું વિનાશીપણું સિદ્ધ થાય છે, તેમ શ્રીવ્યાત્મકપણાથી વસ્તુનું કર્થચિતું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે, આથી કર્થચિતું નિત્ય વિજ્ઞાનથી અભિન્ન એવો આત્મા પણ કર્થચિતું નિત્ય હોવાથી તેને પરલોકનો અભાવ નથી. ૧૯૫૮-૧૯૬૧.

ઉત્પત્તિમાનું હેતુથી ધરાદિ વસ્તુ નિત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? તેનો પુરુષપૂર્વક ખુલાસાં કરે છે.

અહયા યત્થુત્તણાં વિણાસિ ચેઽાં ન હાઙ કુભો ચ ।

ઉપ્રનિમયાઙ્ગને કહમવિણાસી ઘડો બુદ્ધી ? ॥૧૯૬૨॥

રૂપ-રસ-ગંધ-ફાસા સંખ્યા-સંઠાણ દવ્બ-સતીડ ।

કુભોલિ જાઓ તાઓ પરસ્ફુ-વિચ્છિન્ન-ધૂવધમ્મા ॥૧૯૬૩॥

દૃહ પિપઢો પિપઢાગાર-સતીપજ્જાયવિલયસમકાલ ।

ઉપ્રજ્જાહ કુભાગાર-સતીપજ્જાયરૂચેણ ॥૧૯૬૪॥

સુયાહ દવ્બથાએ ન જાહ ન ય વેંદ તેણ સો મિચ્ચા ।

એવં ઉપ્પાય-ચ્યા-ધૂવસ્સહાચં મય સર્વ ॥૧૯૬૫॥

ચૈતના એ ઘટની જેમ વસ્તુ હોવાથી વિનાશી નથી, (પણ અવિનાશી છે.) ઉત્પત્તિમાનાદિ હેતુવડે ઘટ અવિનાશી છે, એમ કેમ કહેવાય ? આવી બુદ્ધિથી થાય, (તાં તેના ઉત્તરમાં જાણતું કે) રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-સંભ્યા સંસ્થાન-દ્રવ્ય અને શક્તિ, એ સર્વનો સમુદાય તે ઘટ. અને એ રૂપાદિ સમુદાય, ઉત્પાદ-બ્યય ને શ્રીવ્ય સ્વરૂપી છે. જેમકે-માટીનો જે પિંડ હતો તે જ પિડાકાર અને સ્વશક્તિવિશેષ પર્યાયરૂપે નાશ થવાના વખતે જ ઘટાકાર અને જીવાધાર શક્તિવિશેષ પર્યાયરૂપે ઉત્પત્ત થયો. રૂપાદિ તથા દ્રવ્યપણો તે ઉત્પત્ત થતો નથી તેમ નાશ પણ પામતો નથી, તેથી તે નિત્ય છે; એ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-બ્યય અને બુધ સ્વભાવવાળી માનેલ છે. ૧૯૬૩ થી ૧૯૬૫.

ભગ્યંત્ર : - આસન્નકલ્યાણ મેતાર્થ ! ચૈતના એ ઘટની જેમ વસ્તુ હોવાથી વિનાશ પામનારી નથી, અહીં તેને એવી શોકા થતી હોય, કે ઉત્પત્તિમાનું આદિ હેતુથી દ્વારાત્માં કહેલો ઘટ અવિનાશી

કેમ કહી શકાય ? એ તો વિનાશી છે, એમ સર્વ કોઈને પ્રતીત છે, આથી દ્વારાંતમાં ઘટનું અવિનાશીપણું સિદ્ધ નહિ થવાથી દ્વારાંતિક જે વિજાન તેમાં પણ અવિનાશીપણું સિદ્ધ નહિ થાય, તારી આ શાંકા સમજ વિનાની છે. કારણ કે ઘટ એટલે શું ? રસ-રૂપ-ગંધ-સ્પર્શ લક્ષણ ચુણનો સમુદ્દર. એક રૂપ સંખ્યા, પહોળા પેટાકારાહિ રૂપ સંસ્થાન, માટી રૂપ દ્વાર્ય અને પાણી ધારણ કરવા રૂપ શક્તિ; આ સર્વનો સમુદ્દર તે ઘટ કહેવાય છે. અને એ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ-સંખ્યા-સંસ્થાન-દ્વાર્ય અને શક્તિ તે સર્વ ઉત્પાદ-વ્યય ને પ્રૌદ્ય સ્વરૂપી છે, તેથી ઘટ ઉત્પત્તિમાન ધર્મવાળો હોવાથી અવિનાશી પણ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

આ બાબત વધારે સ્પષ્ટ કરવા કંઈક વિજ્ઞારથી ઉદાહરણ પૂર્વક તને કહું છું, તે તું સાંભળ.

માટીના પિડનો પોતાનો ગોળાકાર રૂપ જે પિડ (આકાર) અને પોતાની કોઈ શક્તિવિશેષ એ ઉભય જે પર્યાયો હતા તે પર્યાયપણો નાશ પામ્યા અને તે જ વખતે તે મૃત પિડ ઘટાકાર અને તેની જળ ધારણરૂપ શક્તિ એવા ઉભય પર્યાયપણો ઉત્પત્ત થયા છે. રૂપ-રસ-ગંધ- અને સ્પર્શ રૂપે તથા મૃદુ ઇન્નાંનો હો એ માટીનો પિડ ઉત્પત્ત પણ નથો હતો, અને નાશ પણ નથી પામતો, તેવા રૂપે તો તે હંમેશા નિત્ય-અવસ્થિત છે. આ પ્રમાણે એક મૃતપિડ જ મૃતપિડના આકાર અને શક્તિ રૂપે નાશ પામે છે, ઘટાકાર અને ઘટશક્તિ રૂપે ઉત્પત્ત થાય છે, અને રૂપાદિ ભાવે તથા મૃદુ દ્વાર્યપણો અવસ્થિત રહે છે. આ જ પ્રમાણે ઘટ પણ પૂર્વપર્યાય રૂપે નાશ પામે છે. ઘટાકારના નવા પર્યાયોપણો ઉત્પત્ત થાય છે અને રૂપાદિ તથા મૃદુ દ્વાર્યપણો અવસ્થિત રહે છે, આથી એ પણ ઉત્પાદ-વ્યય અને પ્રૌદ્ય સ્વભાવવાળો છે. માત્ર ઘટ-જ આવા સ્વભાવવાળો છે એમ નહિ, પરન્તુ ત્રિભુવનમાં રહેલ સર્વ વસ્તુ આવા ત્રણ સ્વભાવવાળી છે, અને તેથી જેમ ઉત્પત્તિમાન આદિ હેતુથી ઘટભાં વિનાશીપણું સિદ્ધ થાય છે, તેવી જ રીતે અવિનાશીપણું પણ સિદ્ધ થાય છે; તેવી જ રીતે ચૈતન્યમાં અને ચૈતન્યથી કુર્યાયેનું અભિજ્ઞ એવા છુદમાં પણ કર્યાયેનું નિત્યપણું સમજવું. ૧૯૬૨ થી ૧૯૬૫.

ઉત્પાદાદિ ધર્મથી અને વેદવાક્યથી પરલોકની સિદ્ધિ કરીને ઉપસંહાર કરે છે.

ઘડચેયણયાનાસો પહુંચેયણયાસમુખ્યો સમયો ।

સંતાળોણાવત્થા તહેહ-પરલોગ-જીવાણો ॥૧૯૬૬॥

મણુષહલોગનાસો સુરાઇપરલોગસંભવો સમયો ।

જીવત્યાઽવત્થાણો નેહભવો નેવ પરલોઓ ॥૧૯૬૭॥

અસારો નત્ય પરસૂઈ, હોજ્જ વ જહી હોડ ખરવિસાણરસ ।

ન વ સબ્બહા વિણાસો સબુચ્છેયપ્રસંગાઓ ॥૧૯૬૮॥

તોડવત્યિયસ્સ કેણાડ વિલભૂતો ધર્મોણ ભવણમન્નેણ ।

વત્યુચ્છેભો ન મઝો સંવબહારાવરોહાઓ ॥૧૯૬૯॥

અસાડ વ પરમિમ લોએ જમગિગહોત્તાડું સગગકામસ્સ ।

તદસંબંધે સવ્ય દાણાદફલે વ પરલોએ ॥૧૯૭૦॥

(૧૮૪) છિન્નમિ સંસયંમિ જિણેણ જર-મરણવિપ્પમુક્કેણ ।

સો સમાણો પવ્વદ્વારો તિહિં સહ ખરિદ્યસએહિં ॥૧૯૭૬॥૧૯૭૭॥

ઘટરૂપ ચેતનાનો નાશ, પટરૂપ ચેતનાના ઉદ્ભબ અને ચેતનાસંતાન રડે અવસ્થાન પણ સાથે જ હોય છે; એ જ પ્રમાણે પરલોકમાં ગયેલા જીવોને મનુષ્યરૂપ આ લોકનો નાશ, દેવાદિ પરલોકનો ઉત્પાદ અને જીવપણે અવસ્થાન એ સર્વ એકી સાથે જાળાય છે. એ જીવત્વ અવસ્થામાં આ ભવ ન કહેવાય અને પરભવ પણ ન કહેવાય.

જે વસ્તુ સર્વથા અવિદ્યમાન હોય, તેની ઉત્પત્તિ નથી થતી, અને જો તેની ઉત્પત્તિ માનીએ તો ગયેડાના શીંગડાની પણ ઉત્પત્તિ માનવી જોઈએ, વળી વિદ્યમાન વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો, કેમકે એથી સર્વનાશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય. માટે અવસ્થિત વસ્તુનો જ કોઈ ધર્મવડે ઉત્પાદ થાય છે, પણ પદાર્થનો સર્વથા ઉચ્છેદ તો માનવો યોગ્ય નથી, કેમકે એથી વ્યવહારનો પણ નાશ થાય. વળી જો પરલોક ન હોય, તો સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળાને અનિહોચાદિ અનુષ્ઠાન કરવાનું જે કહું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિનું કણ કહું છે તે સર્વ અસર્ગત થાય. એ પ્રમાણે જરા અને મરણથી મુક્ત થયેલા શ્રી જિનેશ્વરે તેના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત માગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૯૬૬ થી ૧૯૭૧.

ભડ ! ઉત્પાદ-વ્યય અને મૂલ સ્વભાવવાળો આત્મા હોવાથી જ તેને પરલોક સંભવે છે; જેમકે-ઘટ સંબંધી વિજ્ઞાન તે ઘટચેતના અને પટ સંબંધી વિજ્ઞાન તે પટચેતના કહેવાય છે.

અયારે જીવને ઘટનું જ્ઞાન થયા પછી અનંતર પટનું જ્ઞાન થાય છે, તે વખતે તેનો ઘટચેતનારૂપે વિનાશ, પટચેતનારૂપે ઉત્પાદ, અને અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત ચેતનારૂપ સંતાનપણે અવસ્થાન હોય છે, આ જ પ્રમાણે આ ભવમાં રહેલા જીવના પણ ઉત્પાદ-વ્યય અને મૂલ એવા ત્રણ સ્વભાવ સમજવા, તથા પરલોકમાં ગયેલા જીવોના પણ એ જ ત્રણ સ્વભાવ હોય છે; જેમકે-જ્યારે મનુષ્ય મરણ પામીને દેવલોકાદિમાં ઉત્પત્ત થાય છે, તે વખતે તેના મનુષ્યરૂપ આ લોકનો વિનાશ, દેવાદિ પરલોકનો ઉત્પાદ અને જીવપણે અવસ્થાન હોય છે, કેવળ જીવત્વ અવસ્થામાં આલોક ન કહેવાય, તેમ દેવાદિ પરલોક પણ ન કહેવાય, પરંતુ પર્યાપ્તની વિવક્ષા રહિત કેવળ જીવ દ્વય જ કહેવાય. આ પ્રમાણે જીવનો ઉત્પાદ-વ્યય અને મૂલ સ્વરૂપ સ્વભાવ હોવાથી, તેને પરલોકનો અભાવ નથી.

વળી જે વસ્તુ એકાંતે અવિદ્યમાન હોય, તેની ઉત્પત્તિ જ ન થાય, અને જો અવિદ્યમાન વસ્તુની પણ ઉત્પત્તિ માનવામાં આવે, તો ગયેડાના શીંગડાની પણ ઉત્પત્તિ થવી જોઈએ, પરંતુ એમ કંઈ થતું નથી; માટે કોઈ પણ રૂપે વિદ્યમાન વસ્તુ હોય, તેની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. તથા વિદ્યમાન વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ પણ નથી થતો, કેમકે જો સર્વથા વિનાશ થતો હોય તાં નારકી તિર્યં વિગેરે સર્વનો સર્વથા નાશ થઈ જાય.

માટે અવસ્થિત એવા જીવાદિનો મનુષ્યાદિ કોઈ કોઈ ધર્મ વડે વિનાશ, અને દેવાદિ અન્ય ધર્મ વડે ઉત્પાદ થાય છે, પરંતુ સર્વથા વિનાશ નથી થતો, કેમકે એમ થવાથી સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય જેમકે એક રાજકુમારીને રમવાના સુવર્ણકણશને ભાંગીને તેનો રાજકુમારને રમવા

દો બનાવ્યો; આથી રાજકન્યાને શોક થયો, રાજકુમારને હર્ષ થયો. અને સુવિજ્ઞાના માલિક રાજાને કળા અને દડાની ઉભય અવસ્થામાં સુવર્ગી કાયમ હોવાથી હર્ષ કે શોક કંઈ જ ન થયું. ઈત્યાદિ પ્રકારનો જે લોક વ્યવહારનો વસ્તુને ઉત્પાદ-વ્યય અને મૂલ સ્વરૂપ માનવામાં ન આવે, તો સર્વથા વિચછેદ થાય; માટે આત્મા કથ્યંચિત અવસ્થાનું હોવાથી આત્માનો પરલોક છે.

વળી જો પરલોક સર્વથા ન હોય, તો સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળાને અનિનહોત્રાદિ અનુષ્ઠાન કરવાનું જે કહ્યું છે તે, અને લોકમાં દાનાદિકનું કણ સ્વભાવિત કહ્યું છે તે સર્વ સંબંધ વિનાનો કેવળ પ્રલાપમાત્ર ગણાય, આ પ્રમાણે જરા અને ભરણથી મુક્ષાયેલા શ્રી જિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત જગતુંધૂ મહાવીર દેવ પાસ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. ૧૯૬૬ થી ૧૯૭૧.

“ઈતિ દશમ ગજુધરવાદः સમાપ્તઃ ॥”

હવે અગીયારમા ગજુધર સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

(૧૮૫) તે પબ્લાણ સોરં પહાસો આગચુહું જિળસયાસ ।

વચ્ચામિ ણ વંદામિ વંદિત્તા પજ્જુવાસામિ ॥૧૯૭૨॥૬૩૮॥

(૧૮૬) જાભડૂ ય જિણેણ જાદુ-જરા-મરણવિષ્યમુક્લેણ ।

નામેણ ય ગોત્તેણ ય સચ્ચણ્ણૂસચ્ચદરિસીણ ॥૧૯૭૩॥૬૩૯॥

(૧૮૭) કિ મન્ત્રે નિવ્બાણ અત્યં નિત્યં નિત્યં સંસારો તુજ્જા ।

વેયપયાણ ય અત્યં ન ધાણસી તેસિમો અત્યો ॥૧૯૭૪॥૬૪૦॥

મન્દરિયિ કિ દીવરસ વ નાસો નિવ્બાણમર્સ જીવર્સસ ।

દુઃખજીવન્યાઙ્ગલ્યા કિં હોજ્જ વ સે સર્વોઽવત્યા ? ॥૧૯૭૫॥

અહિવાઙ્મણાઙ્તરણાઓ સ્વર્સ વ કિં કર્મ-જીવજીગરસ ।

અવિતોગાઓ ન ભવે સંસારાભાવ એવત્તિ ? ॥૧૯૭૬॥

તેણે દીક્ષા લીધી, એ સાંભળીને પ્રભાસ નામે દ્વિજોપાધ્યાય જિનેશ્વર પાસે આવે છે અને વિચારે છે કે હું ભગવંત પાસે જઈને વંદન કરીશ, વંદન કરીને તેમની સેવા કરીશ, એમ વિચારીને તે ત્યાં આવ્યા એટલે જન્મ-જરા અને ભરણથી મુક્ત, સર્વજ્ઞ-સર્વદશી જિનેશ્વરે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, બોલાવીને કહ્યું કે પ્રભાસ ! તું એમ માને છે કે “ભોક્ષ છે યા નથી ?” તને આવો સંશય વિરુદ્ધ અર્થવાળા વેદનાં પદી આંભળવાથી થયો છે, પણ તું તેનો ખરો અર્થ નથી જાણતો, તેથી એવો સંશય કરે છે, (એ સંશયમાં) તું એમ માને છે કે હીપકના નિવાણની જેમ આ જીવનો નિર્વાણ અભિવાદ તે ભોક્ષ કે દુઃખ જીવાદિથી માત્ર શુદ્ધ જીવની વિદ્યમાન અવસ્થા તે ભોક્ષ ? આ બેનો નિશ્ચય નહિ થાય અથવા આકાશ અને જીવની જેમ કર્મ અને જીવનો અનાદિ

સંયોગ હોવાથી તેનો વિયોગ ન થાય, તેથી સંસારનો અભાવ થઈ ન શકે. (માટે મોક્ષનો અભાવ છે.) ૧૯૭૨ થી ૧૯૭૬.

મેતાર્થ પંડિતે પોતાના શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી, એમ પ્રભાસપંડિતે જાણ્યું એટલે તે પણ ગર્વ રહિત થઈને વિચારવા લાગ્યા કે હું ભગવંત પાસે જઈને મારા સંશયનો છેદ કરું. એમ વિચારીને તે ભગવંત પાસે આવ્યા, એટલે પરમ કૃપાળું સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી જિનેખર શ્રી ભહાવીરટેકે તેમને નામ અને ગોત્રથી બોલાવ્યા, અને તેના મનમાં હતો તે સંશય વ્યક્ત કરીને બોલ્યા કે ‘હું આયુષ્યમનું પ્રભાસ ! તને મોક્ષની વિદ્યમાનતામાં સંશય છે. પણ એ સંશય પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થવાળા વેદપદો સાંભળવાથી થયો છે, એ પદો આ છે, “જરામર્ય વૈતત્ત સર્વ યદગિનહોત્રમૃ તથા રીષા ગુહા દુરબગાહા અને દ્વે બ્રહ્માણી પરમપરં ચ, તત્ત્વ પરં સત્ત્વં જ્ઞાનમનનારં બ્રહ્મ” આ પદોનો આવાર્થ અનુકૂળે તું આ પ્રમાણે ધારે છે, કે જીવનપર્યત અનિહોત્ર કરવો, અનિહોત્રની કિયા પ્રાણિવધના ઉતુભૂત હોવાથી શુભાશુભ પ્રકારની છે. અને તે સ્વર્ગનું હું આપનાર છે. મોક્ષ હું આપનાર નથી, તો પછી જીવનપર્યત એ કિયા કરવી એમ કહેવાથી મોક્ષના ઉતુભૂત બીજી કોઈ કિયા કરવાનો કાળ જ બતાવ્યો નહિ, એમ મોક્ષ સાધવાના કાળનો અભાવ હોવાથી મોક્ષના સાપનના અભાવે મોક્ષ રૂપ સાધનો પણ અભાવ છે.

આમ આ પ્રથમ પદથી ગોઝનો અભાવ મિઠ થાગ છે અને પદી બે પદોથી મોક્ષની વિદ્યમાનતા સિદ્ધ થાય છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણો છે, “મુક્તિરૂપ ગુફામાં સંસારરસિક જીવો દુઃખે પ્રવેશ કરી શકે છે,” તથા બે ભાગ છે, એક પરભ્રમ, અને બીજું અપર ભ્રમ; તેમાં પરભ્રમ તે મોક્ષ, અને અપરભ્રમ તે જ્ઞાન. આ પ્રમાણો આ પદો પરસ્પર વિરુદ્ધ હોઈને મોક્ષની અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે છે, એમ જાણીને તને તે સંબંધી સંશય થયો છે, પરંતુ એ પદોનો સત્ત્વ અથ તું જાણતો નથી. તેનો ખરો અર્થ હું કહું છું તે આ પ્રમાણો છે, તે અર્થને તું લક્ષપૂર્વક સાંભળ.

વળી મોક્ષના સંબંધમાં તું એમ માને છે કે જેમ ઓલવાઈ ગયેલો દીપક કોઈ પૂછ્યી પર જતો નથી, આકાશમાં જતો નથી, દિશાઓમાં જતો નથી, કોઈ વિદિશાઓમાં જતો નથી, પણ તેલનો કાય થવાથી કેવળ શાંતિ પામે છે, તેમ નિવૃત્તિ મોક્ષ પામેલો જીવ પણ કોઈ અન્ય પૂછ્યી પર જતો નથી, આકાશમાં જતો નથી, દિશાઓમાં જતો નથી, કે કોઈ વિદિશાઓમાં જતો નથી, પરંતુ ફ્લેશનો કાય થવાથી કેવળ શાંતિ પામે છે. આ પ્રમાણે દીપકના નાશની જેમ જીવનો નાશ બીજા માને છે, તે સ્વરૂપ મોક્ષનું હશે ? કે રાગ-હેષ-મદ-મોહ-જન્મ-જરા-રોગાદિ સર્વ દુઃખોનો કાય થવાથી કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન રૂપ પરમાનંદમય જીવની વિશિષ્ટ વિદ્યમાન અવસ્થા તે મોક્ષ હશે ?

એ સિવાય તારા સંશયનું આ બીજું કારણ પણ છે. તું એમ માને છે, કે જેનો અનાદિ સંયોગ હોય, તેનો વિયોગ કદી પણ ન થાય. જેમ આકાશ અને જીવનો અનાદિ સંયોગ હોવાથી તેમનો વિયોગ કદી થતો નથી, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ અનાદિ સંયોગ માનેલ હોવાથી તેનો પણ વિયોગ કદી થાય નહિ, કર્મનો વિયોગ ન થવાથી સંસારનો વિયોગ ન થાય, અને એ પ્રમાણો સંસાર વિયોગના અભાવે મોક્ષનો પણ અભાવ સિદ્ધ થાય છે. ૧૯૭૨ થી ૧૯૭૬.

શ્વ કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં તેનો વિયોગ થાય, પણ શ્વનો નાશ ન થાય, તે જરૂર છે.

પઢિવજ્જ મળિણાડી ડુબ વિયોગમિહ કર્મ-જીવજોગસ્ય ।
તમણાઙ્ગણોડિ કંચણ-ધારુણ વ ણાણ-કિરિયાહિ ॥૧૯૭૭॥

જ નારગાઙ્ગભાવો સંસારો નારગાઙ્ગોભણો ય ।
કો જીવો તં મજ્જસિ તજ્જાસે જીવનાસોંતિ ॥૧૯૭૮॥

ન હિ નારગાઙ્ગપજ્જાયમેત્તનાસમ્મિ સબ્બહા નાસો ।
જીવદ્વચ્ચસ્ય મારો મુહુનાસે વ હેમસ્સ ॥૧૯૭૯॥

કર્મકારો સંસારો તજ્જાસે તરસ જુજ્જાંહી નાસો ।
જીવત્તમકર્મકથં તજ્જાસે તરસ કો નાસો ? ॥૧૯૮૦॥

સુવર્ણ અને ભાઈની જેમ શ્વ-કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન-કિયાવડે વિયોગ થાય છે. એમ તું મંડિકની જેમ અંગીકાર કર. વળી તું એમ માને છે કે નારકાદિ પર્યાય, તે જ સંસાર છે, અને એ નારકાદિ પર્યાયથી ભિન્ન બીજો કોઈ શ્વ નથી, એટલે તે પર્યાયનો નાશ થવાથી શ્વનો પણ નાશ થાય છે. (તારી આ માન્યતા અધોગ્ય છે. કેમકે) મુદ્રાનો નાશ થયે જેમ સુવર્ણનો નાશ થતો નથી, તેમ નારકાદિ પર્યાય માત્રનો જ નાશ થવાથી શ્વદ્વચ્ચનો સર્વથા નાશ થતો નથી. સંસાર કર્મકૃત છે, તેથી કર્મનો નાશ થયે સંસારનો નાશ ઘટે છે, પણ શ્વન્ય કર્મકૃત નથી એટલે કર્મનો નાશ થયે શ્વનો નાશ કેવી રીતે થાય ? ન જ થાય. ૧૯૭૭ થી ૧૯૮૦.

ભગવંત :- જેમ સુવર્ણ અને ભાઈનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ ધમન (અજિન આદિ) વડે તે બેનો વિયોગ થાય છે; તેમ શ્વ અને કર્મનો અનાદિ સંયોગ છતાં પણ જ્ઞાન તથા કિયાવડે ઉભયનો વિયોગ થાય છે. તેથી અનાદિ સંયોગનો વિયોગ જ ન થાય, એમ એકાંતે ન કહી શકાય; માટે મંડિકની જેમ તું પણ અંગીકાર કર કે શ્વ અને કર્મનો વિયોગ થાય છે.

પ્રમાણ :- એ ગમે તેમ હો, પણ આ સંબંધમાં હું માનું છું કે જે આ નારક-તીર્યચાદિ પર્યાય તે જ સંસાર છે અને એ પર્યાયથી ભિન્ન એવો બીજો કોઈ શ્વ જ્ઞાનાતો નથી, એટલે નારકાદિ પર્યાયરૂપ સંસારનો નાશ થવાથી શ્વનો પણ નાશ થાય છે, કેમકે તે તેનાથી જુદો નથી. આ પ્રમાણે શ્વનો નાશ થવાથી મોક્ષ કોનો થાય ?

ભગવંત :- તારી એ માન્યતા અધોગ્ય છે. કારણકે નારકાદિરૂપ જે શ્વનો પર્યાય છે, તે પર્યાય માત્રનો જ નાશ થવાથી પર્યાયવાનું શ્વદ્વચ્ચનો સર્વથા નાશ નથી થતો, પણ કર્મચિત્ત થાય છે. જેમ મુદ્રાદિ પર્યાયમાત્રનો નાશ થવાથી સુવર્ણનો સર્વથા નાશ નથી થતો, પણ કર્મચિત્ત જ નાશ થાય છે; તેમ નારકાદિરૂપ સંસારના પર્યાયો નાશ પામ્યાથી શ્વનો સંસારિપજ્જારૂપે નાશ થાય છે, પણ તે સંસારિપજ્જાનો પર્યાય નાશ પામતાં બીજી મુક્તિરૂપ પર્યાયનો ઉત્પાદ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સુવર્ણમાં મુદ્રારૂપ પર્યાયનો નાશ થયેથી કુંઠણ રૂપ અન્ય પર્યાય ઉત્પત્ત થાય છે, પણ સુવર્ણનો સર્વથા નાશ નથી થતો, તેમ અહી શ્વમાં પણ સમજવું.

પ્રભાસ :- પરંતુ જેમ કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો નાશ થાય છે, તેમ કર્મનો નાશ થવાથી જીવનો પણ નાશ થાય અને એથી મોકાનો પણ અભાવ થાય.

ભગ્નંત :- ના, એમ નહિ, સંસાર કર્મજન્ય છે, એટલે કર્મનો નાશ થવાથી સંસારનો તો નાશ થઈ શકે, કેમકે કારણના અભાવે કાર્યનો અભાવ હોય, પરંતુ જીવત્વ તો અનાદિ કાળથી પ્રવૃત્ત છે, કર્મજન્ય નથી, તેથી કર્મનો નાશ થવાથી જીવનો નાશ ન થાય, કેમકે કર્મ કર્દી જીવપણાનું કારણ નથી, તેમ તે કર્મ જીવપણા સાથે વ્યાપક પણ નથી. ૧૯૭૭ થી ૧૯૮૦.

જીવ અને મોક વિનાશી નથી, પણ અવિનાશી છે, એ વાત કહે છે.

ન વિગારાણુચલંભાદાગાસં પિ વ વિણાસધમ્મો સો ।

ઇહ નાસિણો વિગારી દીસડ કુંભસ્સ વાડવયવો ॥૧૯૮૧॥

કાલંતરનાસી વા ઘડો બ્ય કદગાડ્ઝો મર્ઝ હોજજા ।

નો પદ્ધંસાભાવો ભુબિ તદ્ધ્રમ્માદિ જે નિચ્ચો ॥૧૯૮૨॥

અણુદાહરણમભાવે ખરસિંગંપિવ મર્ઝ ન તે જમ્હા ।

કુંભદિણાસવિસિદ્ધો ભાવો ચ્છિય પોગલમાઓ સો ॥૧૯૮૩॥

કિંદેગંતેણ કયં પોગલમેતચિલયમિમ જીવસ્સ ।

કિં તેચ્છાનિષમહિયં નભસો ઘડમેતચિલયમિમ ? ॥૧૯૮૪॥

વિકાર નહિ જણાતો હોવાથી, આત્મા આકાશની જેમ અવિનાશી ધર્મવણો છે, જે વિનાશ ધર્મવણા છે, તે ઘટના અવયવની જેમ વિકારવણા જણાય છે, (માટે મુક્તાત્મા અવિકારી હોવાથી નિય છે, અને આત્મા નિત્ય હોવાથી મોક પણ નિત્ય છે.) ઘટની જેમ મોક ફૂતક હોવાથી તે કણાનારે વિનાશી છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયુક્ત છે, કેમકે પ્રધંસાભાવ જગતમાં કૂક છતાં પણ નિત્ય છે, એટલે તારો હેતુ અનેકાન્તિક છે. (કૂતક હોય અને નિત્ય હોય એ કથનમાં કોઈ ઉદાહરણ નથી અભાવ તો ઘણેડાના શીંગડાની જેમ અવસ્તુ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે કુંભવિનાશ વિશિષ્ટ પુદ્ગલમય ભાવ, તેજ પ્રધંસાભાવ છે. અથવા ઘટમાત્રનો વિનાશ થવાથી જેમ આકાશમાં કર્દી વિશેપતા નથી થતી, તેમ પુદ્ગલદ્રૂપે થતા નારકાદિ પર્યાયનો વિનાશ થવાથી જીવને શું વિશેપતા થઈ કે જેથી મોકાને એકાન્તે ફૂતક કહી શકાય ? કર્મ પુદ્ગલનું આત્મપ્રદેશથી સર્વથા ખરી જવું તે રૂપ વિનાશ એ જ જીવનો મોક છે.) ૧૯૮૧-૧૯૮૪.

પ્રકારાંતરે મુક્તાત્માનું નિત્યપણું તેમ જ નિત્યાનિત્યપણું કહે છે.

દવ્બામુત્તત્તણાઓ મુત્તો નિચ્ચો નભં વ દવ્બતયા ।

નણુ વિભુયાડ્ઝપસંગો એવં સડ નાણુમાણાઓ ॥૧૯૮૫॥

કો વા નિચ્છગાહો સબ્બ ચિય વિભવ-ભદ્રા ટિઝમઝયં ।

પરજાયંતરમેતચ્છાદનિચ્છાડવબએસો ॥૧૯૮૬॥

જેમ આકાશદવ્ય અમૃતી હોવાથી દ્રવ્યપણો નિત્ય છે, તેમ મુક્ત જીવદવ્ય પણ અમૃતી હોવાથી નિત્ય છે. (આ આકાશના ઉદાહરણથી) જીવને વિભૂતા વિગેરેના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, (એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે) તેના બાધક અનુમાન વિદ્યમાન છે. અથવા એ નિત્ય છે એવો આગ્રહ શા માટે હોવો જોઈએ? કેમકે પર્યાયાંતરની મુખ્યતાએ અનિત્યાદિનો વ્યવહાર થાય છે, વસ્તુતા: સર્વપદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધૂલ સ્વરૂપ છે. ૧૯૮૪-૧૯૮૬.

જેમ આકાશદવ્ય અમૃતી હોવાથી દ્રવ્યપણો નિત્ય છે, તેમ મુક્ત જીવદવ્ય પણ અમૃતી હોવાથી નિત્ય છે. અહીં જોઈ એમ કહેવા માંગે કે તમે આ આકાશના દેખાંતે જેમ જીવની નિત્યતા સિદ્ધ કરો છો, તેમ તેનું વ્યાપ્તપણું આદિ પણ એ જ દેખાંતરી સિદ્ધ થાય છે.

જેમકે - આકાશ દ્રવ્ય અમૃતી હોવાથી જેમ સર્વવ્યાપક છે, તેમ જીવદવ્ય પણ અમૃતી હોવાથી સર્વવ્યાપક-વિભૂતિ છે. તથા આકાશ દ્રવ્ય અમૃતી હોવાથી જેમ બંધાતું કે મૂકાતું નથી, તેમ જીવદવ્ય પણ અમૃતી હોવાથી બંધાતું કે મૂકાતું નથી. આ પ્રમાણે આકાશના દેખાંતરી જીવનું વિભૂતપણું આદિ સિદ્ધ કરવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે. કેમકે એ સાધ્યમાં બાધા કરનાર બીજાં વિરુદ્ધ અનુમાનો વિદ્યમાન છે, જેમકે - જીવના ગુણો શરીરમાં જ જણાતા હોવાથી સ્પર્શની જેમ ત્વચા પર્વત શરીર વ્યાપી જ આત્મા છે. આ અનુમાનથી જીવનું વિભૂતપણું-સર્વવ્યાપકપણું બાધા પામે છે. તથા દાન-હિસા વિગેરે કિયાઓ કૃષિ-ખેતી આદિ કિયાની જેમ સફળ હોવાથી જીવ-પુન્ય-પાપ કર્મ વડે બંધાય છે, તથા સુવર્ણા અને માટીના સંઘોળની જેમ જીવ અને કર્મનો સંબંધ-સંઘોળ હોવાથી સમ્યકું ઉપાય વડે વિનાશ પામે છે. આ અનુમાનથી જીવનો સદા અબંધક અને અમુક્ત ભાવ બાધા પામે છે.

અરે! મુક્તાત્મા કે મોકા નિત્ય છે, એવો એકાંત આગ્રહ શા માટે રામવો જોઈએ? જુદા જુદા પર્યાયની મુખ્યતાએ જ નિત્ય કે અનિત્યપણાનો વ્યવહાર કરાય છે, વસ્તુતા: જરૂર પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને પ્રોબ્લેમ સ્વરૂપ છે. ૧૯૮૫-૧૯૮૬.

હવે “કે દીવસ્ત વ નાસો નિબ્વાસો” એવો જે પહેલાં પૂર્વપણ કર્યો હતો તેનો ઉત્તર આપે છે :-

ન ય સાબ્ધા ચિણાસોડણલસ્સ પરિણામાં પયસ્સેદ ।

કુભસ્સ કથાલાણ વ તહાચિગારોલંભાઓ ॥૧૯૮૭॥

જાઝ સાબ્ધા ન નાસોડણલસ્સ કિં દીસા ન સો સક્ખે ? ।

પરિણામસુહુમયાઓ જલયચિગારંજણરત ચ ॥૧૯૮૮॥

હોઊણમિદિયંતરગોઝા પુણરિદિયંતરગણહણં ।

ખંધા એતિ ન એતિ ય પોગલપરિણામયા ચિત્તા ॥૧૯૮૯॥

એગેંડિયગોઝા જહ વાયવ્યાદાઓ તહગેયા ।

હોઉં ચકખુગોઝા ધાણદિગજ્ઞયામેતિ ॥૧૯૯૦॥

જહ દીવો નિબળણો પરિણામન્તરમિત્રો તહો જીવો ।

ખ્રણાઙ્ગ પરિનિબળણો પત્તોડળાવાહપરિણામં ॥૧૧૧૩॥

દીપકનો સર્વથા વિનાશ નથી થતો, કેમકે તે દૂધની જેમ પરિણામી હોવાથી અથવા ઘટના દુકાની જેમ તેનો તથાપ્રકારનો વિકાર જણાય છે તેથી.

જે દીપકનો સર્વથા વિનાશ ન થતો હોય, તો તે પ્રત્યક્ષ કેમ નથી જણાતો ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તેના ઉત્તરમાં અભવિકાર અથવા અંજન રજની જેમ દીપકનો સૂક્ષ્મ પરિણામ થતો હોવાથી તે નથી જણાતો. પુદુગલસ્કંધો ઈન્દ્રિયાન્તર આદ્ય થઈને પુનઃ ઈન્દ્રિયાન્તરની ચહેરાતાને પણે છે, અને કેટલાક પુદુગલો પરિણામની વિચિત્રતાથી પહેલાં ઈન્દ્રિય આદ્ય થઈ પછી કોઈ ઈન્દ્રિયથી આદ્ય નથી પણ થતા, તથા જેમ વાયુ વિગેરે એકેક પ્રતિનિયત ઈન્દ્રિયથી આદ્ય થઈને પરિણામન્તર પામીને પુનઃ ઈન્દ્રિયાન્તરથી આદ્ય થાય છે, તેમ અનિના પુદુગલો પણ પ્રથમ ચક્ષુશ્રાદ્ય થઈને પછી પરિણામાન્તર પાખ્યા બાદ ધ્યાણોન્દ્રિયથી આદ્ય થાય છે. આ પ્રમાણે પરિણામાન્તર પામેલો દીવો જેમ “નિર્વાણ પાખ્યો” કહેવાય છે, તેમ કર્મ રહિત થઈને અવ્યાખ્યા પરિણામ પામવાથી આ જીવ “નિર્વાણ-નિર્ધૂતિ અથવા મોક્ષ પાખ્યો” કહેવાય છે. ૧૯૮૭ થી ૧૯૯૧.

ભગવંત :- પ્રભાસ ! દીપકના નાશની જેમ જીવનો નાશ માનીને તું જે મોક્ષ કહે છે, તે અધોગ્ય છે, કેમકે દીપકનો અનિન પણ સર્વ પ્રકારે નાશ નથી પામતો, માત્ર તેનું પરિણામાન્તર શ્વય છે. જેમ દૂધ પરિણામાન્તર પામીને દર્ઢી થાય છે, અથવા મુદુગરાઈ વડે પરિણામાન્તર પામેલો ઘડો હીકરા આઈ રૂપે થાય છે. આ પ્રમાણે તે તે વસ્તુઓના જૂદા જૂદા વિકાર જણાય છે, તેવી જ રીતે પ્રદીપના અનિનો પણ પરિણામાન્તર થવાથી અંધકાર રૂપ વિકાર થાય છે, પણ સર્વથા તેનો વિનાશ નથી થતો.

પ્રભાસ :- જો તેનો સર્વથા વિનાશ ન થતો હોય, તો તે ઓલવાઈ ગયા પછી સાક્ષાતુ કેમ નથી જણાતો ?

ભગવંત :- જેમ આકાશમાં એકદા થયેલા મેંઘના શ્યામ વાદળાંઓનો પુદુગલ વિકાર જણાય છે, પરંતુ તે વીભુરાઈ જાય ત્યારે તે કે તેના કોઈ ભાગો નથી જણાતા, કેમકે તેનો તેવો સૂક્ષ્મ પરિણામ થઈ જાય છે, અથવા અંજનરાશિ એકઠો હોય તો જણાય છે, પણ પવનથી વીભરાઈ જાય તો નથી જણાતો, કેમ કે તેનો પજ સૂક્ષ્મ પરિણામ થઈ જાય છે, તેથી નથી જણાતો, પણ તે અવિદ્યમાન છે માટે નથી જણાતો એમ નહિ, આજ પ્રમાણે દીવો ઓલવાઈ ગયા પછી નથી જણાતો, પણ તેનો અંધકારરૂપ પુદુગલ વિકાર જણાય છે, દીપકના અનિનરૂપ પુદુગલોનો અતિસૂક્ષ્મતર પરિણામ થવાથી અંધકાર રૂપ પરિણામ થાય છે, પણ સર્વથા તેનો અભાવ નથી થતો, કેમકે પુદુગલનો પરિણામ વિચિત્ર પ્રકારનો છે.

આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાય માટે તને ઉદાહરણ કર્યું છું તે લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કર, જેમ સુવણીપત્ર-લવણી-સૂંઠ-હરિતકી-ચિત્રક અને ગોળ વિગેરેના પુદુગલસ્કંધો પ્રથમ ચક્ષુ આઈ

ઈન્દ્રિયોથી ગ્રાહ્ય થઈને પછી ક્ષેત્ર કાળાદિ બિન્દુ સામની પામીને પુદુગલ પરિણામની વિચિત્રતાથી સ્પર્શન-રસન આદિ ઈન્દ્રિયોથી ગ્રાહ્ય થાય છે; જેમકે સુવર્ણાનું પતરું પ્રથમ ચક્કુ ગ્રાહ્ય હોય છે, પછી તેને શુદ્ધ કરવાને અભિનમાં નાખ્યું હોય અને ભસમ સાથે મળી ગયું હોય, તો તે સ્પર્શેન્દ્રિય ગ્રાહ્ય થાય છે, પુનઃ પ્રયોગ વડે ભસ્મથી જુદું કર્યું હોય તો પાછું ચક્કુગ્રાહ્ય થાય છે. એ જ પ્રમાણે લવાણ-સુંક-હરિતકી-ચિત્રક-ગોળ વિગેરેનાં પુદુગલો પ્રથમ ચક્કુગ્રાહ્ય હોઈને પછી રાખોડીમાં અથવા ધણાં ઓદ્ધધના સમુદાયમાં, ઉકાળા રૂપે ચૂકું રૂપે કે લેપરૂપે પરિણામ પામવાથી રસનેન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થાય છે. કર્પૂર, કસુરી આદિનાં પુદુગલો ચક્કુગ્રાહ્ય છતાં પણ વાયુવડે દૂર કાઢી જવાયાથી પ્રાણોન્દ્રિય ગ્રાહ્ય થાય છે. નવ પોજન ઉપરાંત ગયેલા કેટલાક પુદુગલો તથાવિદ્ય કંઈક વધારે સૂક્મ પરિણામ પામવાથી કોઈ પણ ઈન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય નથી થતા, એ સધણું થવામાં કેવળ પુદુગલ પરિણામની વિચિત્રતા જ મુખ્ય કારણ છે.

તથા વાયુ સ્પર્શેન્દ્રિયને જ ગ્રાહ્ય છે, રસ જીવાઈન્દ્રિયને જ ગ્રાહ્ય છે, ગંધ પ્રાણોન્દ્રિયને જ ગ્રાહ્ય છે, રૂપ ચક્કુ ઈન્દ્રિયને જ ગ્રાહ્ય છે અને શષ્ઠ શ્રોત્રેન્દ્રિયને જ ગ્રાહ્ય છે આ પ્રમાણે વાયુ વિગેરેનાં પુદુગલો પ્રતિનિયત એક ઈન્દ્રિયને જ ગ્રાહ્ય છે, તે છતાં તેઓ પરિણામાન્તર પામીને પછીથી બિન્દુ ઈન્દ્રિયોથી પણ ગ્રાહ્ય થાય છે. એ જ પ્રમાણે આ પ્રદીપગત અભિના પુદુગલો ચક્કુ ગ્રાહ્ય છે, તે છતાં દીપક ઓલવાઈ જવાથી તે જ પુદુગલો અંધકારરૂપે પરિણામ પામે છે, અને પ્રાણોન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય થાય છે. એટલે દીપક સર્વથા વિનારા નથી પામતો, પણ તેનો પરિણામાન્તર થવાથી અંધકારરૂપે વિકાર પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

આ રીતે જેમ પરિણામાન્તર પામેલો દીપક “નિર્વાણ” પાખ્યો કહેવાય છે, તેમ જીવ પણ કુર્મરહિત અમૂર્ત સ્વભાવરૂપ અવ્યાખ્ય પરિણામાન્તર પાસ્યો હોય. ત્યારે તેને “નિર્વાણ-નિવૃત્તિ-કે મોકષ પાસ્યો” કહેવાય છે. આથી એ સિદ્ધ થયું કે દુઃખાદિનો ક્ષય થવાથી જીવની શુદ્ધ શાશ્વત વિઘ્નમાન અવસ્થા તે જ મોકષ કહેવાય છે. ૧૯૮૭ થી ૧૯૯૧.

મુત્તસ્સ પરં સાંકરં ણાળાળાવાહારો જહા મુણિણો ।

તલ્દ્રમ્મા પુણ વિરહદાવરણા-કડચાહહેકણા ॥૧૧૧૨॥

મુત્તો કરળાભાવાદળણાળી ગ્રં વ નણુ વિલ્લદોડયં ।

જમજીવયા વિ પાવહુ એત્તો ચ્ચિય ભવત તજ્ઞામ ॥૧૧૧૩॥

દવા-દમુત્ત રાહાવજાઇઓ તરસ દૂરવિચરીય ।

ન હિ જલ્યંતરગમણ જુત્તં નભર્સો વ્ય જીવત્તં ॥૧૧૧૪॥

મુત્તાઇભાવારો નોબલદ્ધિમંતિદિયાઇ કુંભો વ્ય ।

ઉદ્ધલભદ્વારાળિ ઉ તાઇ જીવો તદુબલદ્ધા ॥૧૧૧૫॥

તદુદરમેવિ સરળારો તબાવારે વિ નોબલભારો ।

ઇદિયભિન્નો આયા પંચગવચ્છ્રોચલદ્ધા વા ॥૧૧૧૬॥

ઉત્કૃષ્ટ મુનિની જેમ પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનવાનું અને બાધારાહિત હોવાથી મુક્તાત્મા પરમસુખી છે. કેમકે આવરણ અને બાધાના હેતુનો અભાવ હોવાથી મુક્તાત્માનો તેવો જ - જ્ઞાનાદિમય ધર્મ છે.

મુક્તાત્મા કરણાના અભાવે આકાશની એક અણાની છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) તે કથન વિરુદ્ધ છે; કેમકે એથી તો જીવનું અશ્વચપણું સિદ્ધ થઈ જાય.

અસ્તુ ભલે એમ ધાર્ય, (એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે -) જેમ આકાશને જીવત્વ પ્રાપ્ત થતું વિપરીત છે, તેમ દ્વયપણું અને અમૂર્તપણું એ જીવની સ્વભાવનીતિ છે, તેની જાત્યન્તરપણાની પ્રામિ પણ અતિ વિરુદ્ધ છે. વળી ઈન્દ્રિયો કુલની જેમ મૂર્ત સ્વભાવવાળી હોવાથી તે જ્ઞાનવાર નથી, પણ જ્ઞાનવાના હારો છે, જ્ઞાનવાર તો જીવ જ છે. કારણ કે ઈન્દ્રિયોનો ઉપરમ રથા છતાં પણ સ્મરણ થાય છે અને ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ કોઈ વખત જ્ઞાન નથી થતું, માટે પાંચ બારીએથી જોનાર વ્યક્તિની જેમ આત્મા ઈન્દ્રિયોથી જિત્ત છે. ૧૯૮૨ થી ૧૯૯૬.

પ્રભાસ :- દુઃખાદિનો કથ થઈ પોતાના સ્વરૂપે જીવની વિઘ્નમાન અવસ્થા તે મોક્ષ, એમ જો આપ કહેતા હો, તો તે અવસ્થામાં શાંદાર વિષયના ઉપભોગના અભાવ, મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોવો જોઈએ.

ભગવંત :- તારી એ માન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે મુક્તાત્માને સર્વ આવરણનો કથ થયેલ છે, તેથી ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાન છે અને દુઃખના હેતુભૂત વેદનીયાદિ કર્મનો સર્વથા અભાવ હોવાથી કોઈપણ પ્રકારની બાધાથી રહિત છે, એટલે કે-ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાંદમાં મળું થયેલા મુનિ જેમ સુખી હોય છે, તેમ મુક્તાત્મા પણ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાની, અને જગ્મ-જગ્રા-વ્યાપિ-મરણ-ઈભ વિયોગ-અરતિ-શોક-કુષ્ઠા-તૃષ્ણા-ઠંડી-ગરમી-કામ-ક્રીષ-મદ-શાંતા-રાગ-દેષ-વિના-ઉત્સુકતા-વિગેરે નિઃશોષ દુઃખના અભાવે અત્યંત સુખી છે.

પ્રભાસ :- પરંતુ મુક્તાત્માને ઈન્દ્રિયો નહિ હોવાથી, તે આકાશની જેમ અણાની છે.

ભગવંત :- તારું એ કથન અયોગ્ય છે, કેમકે તે કહેલો હેતુ ધર્મના સ્વરૂપને વિપરીતપણે સિદ્ધ કરે છે, તેથી વિરુદ્ધ છે. વળી એ હેતુથી “મુક્તાત્મા ઈન્દ્રિયોના અભાવે આકાશની જેમ અશ્વ છે.” એમ પણ સિદ્ધ થશે.

પ્રભાસ :- અસ્તુ, મુક્તાત્માને અશ્વવપણું સિદ્ધ થાય, તે શી હરકત છે ?

ભગવંત :- જેમ દ્વયપણું અને અમૂર્તપણું એ જીવની સ્વભાવભૂત જીતિ છે, તે જીતિ અન્યજીતિપણો એટલે અદ્રવ્ય અને અમૂર્તપણો કોઈપણ અવસ્થામાં નથી થતી; તેમ અશ્વવપણું પજ જીવની સ્વભાવભૂતજીતિ છે, તેથી તે જીતિ અન્યજીતિપણે એટલે અશ્વવપણો કોઈપણ અવસ્થામાં નથી થતી. તેથી મુક્તાવસ્થામાં પણ જીવનું અશ્વવપણું નથી થતું, આ પ્રમાણે જેમ મુક્ત જીવ અદ્રવ્ય અને મૂર્ત નથી થતો, તેમ તે પોતાના જીવસ્વભાવથી પલટી અશ્વવપણો પજ નથી થતો, અન્યથા જો તે સ્વભાવનો ત્યાગ કરે તો આકાશ અને પરમાણુ આદિ પણ પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને વિપરીત બની જાય.

પ્રભ્યાકુ :- અસ્તુ, ભલે એ એમ થાય, પણ “મુક્તાત્મા ઈન્દ્રિયોના અભાવે આકાશની જેમ આપારની છે” શાન્ત મેં સ્વરૂપની ઈન્દ્રિયોના અભાવરૂપ હેતુ, ધર્મના સ્વરૂપને વિપરીત સિક્ક કરે છે, તેથી વિરુદ્ધ છે, એમ આપ કહો છો, તે કેવી રીતે ?

ભગવંત :- ઈન્દ્રિયો ઘટની જેમ મૂર્તાદિ સ્વરૂપવાળી હોવાથી તે જાણી શકતી નથી. તે જાણવાનાં હારો છે, ત્યાં જાણનાર તો આત્મા છે; કેમકે (ઈન્દ્રિયદે જોણેલ અર્થનું) ઈન્દ્રિયોની ઉપશમ થથા છતાં પણ આત્માને સ્મરણ થાય છે અને કોઈ વખત ઈન્દ્રિયોનો વ્યાપાર છતાં પણ આત્માને પદાર્થનું જ્ઞાન નથી થતું, માટે પાંચ બાસીઓથી જોનાર વ્યક્તિત્વની જેમ આત્મા ઈન્દ્રિયોથી બિના છે. આ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયોના અભાવરૂપ જે તારો હેતુ છે તે ધર્મના સ્વરૂપને વિપરીત સિક્ક કરે છે અથવા તેથી વિરુદ્ધ છે. ૧૯૮૨ થી ૧૯૮૬.

જ્ઞાન એ જીવનો સ્વરૂપ છે, તેથી ઈન્દ્રિયોના અભાવે મુક્તને જ્ઞાનનો અભાવ થાય તે જતાવે છે.

નાણરહિઓ ન જીવો સરૂવાડોણુ બ્ય મુત્તિભાવેણ ।

જં તેણ વિરુદ્ધમિદે અસ્થિ ય સો નાણરહિઓ ય ॥૧૯૯૭॥

કિહ સો નાણસરૂવો નણુ પચ્યકચ્છાણુમૂડિઓ નિયએ ।

પરદેહમિ વિ ગજ્જો સ પવિત્ત-નિવિત્તિલિંગાઓ ॥૧૯૯૮॥

સબ્બાવરણાવગમે મો સુદ્ધયરો હવેજ્જ સુરો બ્ય ।

તમ્મયભાવાભાવાદણાણિત્તં ન જુન્ન સે ॥૧૯૯૯॥

એવં પગાસમડિઓ જીવો છિદ્રાવભાસયત્તાઓ ।

કિંચિત્મેત્તં ભાસફ છિદ્રાવરણપ્રિંદો બ્ય ॥૨૦૦૦॥

સુબહૃતરે વિયાળફ મુત્તો સબ્બાવરણવિગમાઓ ।

અવણીયધરો બ્ય નરો વિયગાવરણો પર્ફીંબો બ્ય ॥૨૦૦૧॥

જેમ પરમાણુ મૂર્તાભાવરહિત નથી, તેમ જીવ પણ સ્વરૂપથી જ્ઞાનરહિત નથી, માટે “મુક્તાત્મા જ્ઞાનરહિત છે.” એ કથન વિરુદ્ધ છે. જીવ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે; એનો શી ખાત્રી ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી પોતાના અને પરના શરીરમાં પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના વિનિયોગ જીવથી વળી એ મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે સૂર્યની જેમ વધારે શુદ્ધ હોય છે, માટે ઈન્દ્રિયના અભાવે મુક્ત જીવને અજ્ઞાનપણું કહેતું થોળ્ય નથી. એ પ્રમાણે જીવ પ્રકાશમય-જ્ઞાનમય છે, પણ (સંસારી અવસ્થામાં) છિદ્રાવભાસકપણાથી, છિદ્રવાળા આવરણમાં (કટાદીકભાં) પ્રકાશતા પ્રદીપની પેઠે કિંચિત્ભાત્ર પ્રકાશો છે; પરંતુ સર્વ આવરણનો નાશ થવાથી, ઘરરહિત પુરુષ, અથવા નિરાવરણ પ્રદીપની જેમ મુક્તાત્મા અતિશાય (સર્વ) જાણો છે. ૧૯૯૭ થી ૨૦૦૧.

ભગવંત :- પરમાણુ જેમ મૂર્તાભાવ વિના નથી હોતા, તેમ જીવ પણ જ્ઞાન વિના નથી હોતો, કેમકે જ્ઞાન એ જીવનો સ્વરૂપ છે. તેથી “મુક્ત જીવ જ્ઞાનરહિત છે.” એ કથન સર્વથા વિરુદ્ધ છે. કારણ કે સ્વરૂપ સિવાય સ્વરૂપવાન કઢિ પણ હોઈ શકે નહિ.

પ્રભાસ :- છવ શાન સ્વરૂપ છે, એમાં પ્રમાણ શું ?

ભગવંત :- સ્વશરીરમાં છવ શાન સ્વરૂપ છે, એ તો પ્રત્યક્ષ અનુભવથી જ્ઞાપાય છે, કેમકે ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર બંધ પડ્યા પછી પણ ઇન્દ્રિય વ્યાપારથી જોખેલ અર્થનું સ્મરણ થાય છે. તથા કોઈ વખત અન્યમનસ્ક અવસ્થામાં (મનના બીજા ચિંતનમાં) ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર હોય, તો પણ અર્થનું શાન નથી થતું, તેમ જ કોઈ વખત વ્યાખ્યાન અવસ્થામાં, નહિ જોખેલ કે નહિ સાંભળેલ અર્થનું, જારા જાપોપશમથી સ્મરણ થાય છે, આ સધણું સર્વકોઈ વ્યક્તિને અનુભવસિદ્ધ હોય છે, વળી તથાવિષ્ય પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ આદિ લક્ષ્યાથી પર શરીરમાં પણ છવ શાનસ્વરૂપ છે, એમ જ્ઞાપાય છે.

એ જ પ્રમાણો મુક્તાત્મા પણ સંપૂર્ણ શાનવાન છે. ઇન્દ્રિયવાળા છવને થોડા આવરણનો કષ્ય થવાથી તે તરતમતાએ શાનવાન છે, અને જેને ઇન્દ્રિયો નથી, એવા મુક્તાત્માને સર્વ આવરણનો કષ્ય થવાથી સંપૂર્ણ શાન છે. જેમ સમસ્ત મેઘાદિ આવરણનો અપગમ થવાથી સૂર્ય સંપૂર્ણ પ્રકાશમય થાય છે, તેવી જ રીતે શાનસ્વરૂપ મુક્તાત્મા, ઇન્દ્રિયોના અભાવે સર્વ આવરણ દૂર થવાથી સંપૂર્ણ શાનરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશવાન થાય છે. એવા સ્વરૂપવાળો આત્મા કક્ત સંસારી અવસ્થામાં છઘસ્ય હોય, ત્યારે કંઈક આવરણ કષ્ય થયા હોય, અને કંઈક જીવન ન થયા હોય ત્યારે, ઇન્દ્રિયરૂપ છિદ્રોવડે, છિદ્રવાળી ભૂતિ આદિના આવરણથી આવૃત ઢોપકનો જેમ છિચિત્તમાત્ર વસ્તુ પ્રકાશો છે - જાણે છે. પણ મોટ અવસ્થામાં મુક્તાત્મા સર્વ આવરણના અભાવે, દીપક જેમ વધારે જારો પ્રકાશ આપે છે, અથવા ગુહ વિનાળો (ચોતરફથી છુટો થયેલો) પુરૂષ જેમ બહારની વસ્તુ વધારે જારી રીતે જોઈ શકે છે, તેમ સર્વ વસ્તુને સર્વ પ્રકારે જાણે છે માટે મુક્તાત્મા આધારાદિત અને પરમજ્ઞાનવાન હોવાથી અત્યંત સુખી છે. ૧૯૮૭-૨૦૦૧.

પુન્ય-પાપના અભાવે મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ હોય એમ પ્રભાસ કહે છે.

પુણ્ણા-પુણ્ણાકયાઙું જં સુહ-દુક્ખાઙું તેણ તજ્જાસે ।

તજ્જાસો તો મુત્તો નિરસુહ દુક્ખાં જહાગાસં ॥૨૦૦૨॥

અહ્વા નિરસુહ-દુક્ખાં નમં વ દેહે-દિયાદમાયાઓ ।

આહારો દેહો ચ્છિય જં સુહ-દુક્ખાંબલછ્છીણં ॥૨૦૦૩॥

પુણ્ણફલં દુક્ખં ચિય કમ્મોદ્યાઓ ફલં વ પાવસ્સ ।

નણુ પાવફલે વિ સમં પચ્ચક્ખવિરોહિતા ચેવે ॥૨૦૦૪॥

જ સુખ-દુઃખ છે, તે પુન્ય-પાપકૃત છે અને એ કારણભૂત પુન્ય-પાપનો નાશ થવાથી તેના કાર્યભૂત સુખ-દુઃખનો પણ નાશ થાય છે; માટે મુક્તાત્મા આકાશની જેમ સુખ-દુઃખ રહિત છે. અથવા શરીર અને ઇન્દ્રિયાદિના અભાવે મુક્તાત્મા આકાશની જેમ સુખ-દુઃખ રહિત છે. કેમકે શરીર જ સુખ-દુઃખની ઉપલબ્ધિનો આપાર છે. (યકૃવતિ આદિ પદપ્રામિદ્રિપ) પુન્યનું કણ કર્મોદ્યજન્ય હોવાથી દુઃખરૂપ જ છે. (એમ કહેવામાં આવે તો નરકાદિરૂપ) પાપના કણમાં પણ એ જ પ્રમાણો કલી શકાય. (જેમકે દુઃખરૂપે માનેલું પાપનું કણ, કર્મોદ્યજન્ય હોવાથી પરમાર્થથી સુખરૂપ જ છે.) અને એમ કહેતું એ પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ છે. ૨૦૦૨-૨૦૦૩-૨૦૦૪.

એના ઉત્તરમાં સાંસારિક સુખ તે દુઃখ જ છે, વાસ્તવિક સુખ તો મોક્ષમાં જ છે એમ જ્ઞાનતા ભગવંત ફરમાવે છે કે -

જતો ચ્ચય પચ્ચયાં સોમ્ય ! સુહં નતિથ દુષ્ટયમેદેદે ।
તપ્પદિયારવિભત્તં તરો પુણ્ણફલં પિ દુક્ષણં તિ ॥૨૦૦૫॥

વિસયસુહં દુક્ષણં ચિય દુક્ષયપદિયારાં લિગિચ્છ વ ।
તં સુહમુવયારાઓ ન યોવયારો વિણા તચ્ચં ॥૨૦૦૬॥

તમ્હા જં મુત્તમુહં તં તચ્ચં દુક્ષયસંખાએડબસ્સે ।
મુણિણોડણાવાહરસ વ ણિપ્પદિયારપ્પસૂડાઝો ॥૨૦૦૭॥

હે સૌમ્ય ! જે પ્રત્યક્ષ સુખ જ્ઞાય છે, તે સુખ નથી, પણ દુઃખ જ છે, માત્ર દુઃખના પ્રતિકારદૂપે તેની વ્યવસ્થા કરી છે, એટલે પુન્યનું કણ પણ દુઃખરૂપ જ છે. જેમ રોગોપશાન્તિ માટે કરેલું ઓષ્ઠપ્પાન દુઃખરૂપ છતાં સુખરૂપ મનાય છે, તેમ વિષયસુખ પણ દુઃખના પ્રતિકારરૂપ હોવાથી દુઃખરૂપ છતાં સુખ કહેવાય છે, તેને જે સુખ કહેવાય છે તે તે ઉપચારથી કહેવાય છે અને એ ઉપચાર સત્ય સુખ વિના થઈ શકે નહીં. માટે જે મુક્તાત્માનું સુખ છે, તે જ અવશ્ય સર્વ દુઃખનો કાય થવાથી, તેમજ નિરાબાધ મુનિની જેમ નિષ્પત્તિકાર હોવાથી સત્યસુખરૂપ છે. ૨૦૦૫-૨૦૦૬-૨૦૦૭.

ભગવંત :- સૌમ્ય ! પ્રભાસ ! આ સંસારચક્રમાં પુષ્પમાળા-ચેદન-અંગનાદિના બોગજન્ય જે સુખ છે, તે સર્વ દુઃખ જ છે. કેમકે સ્ત્રીસંભોગાદિ સંબંધી ઉત્સુકતાથી થયેલ અરતિરૂપ દુઃખનો, સ્ત્રીસંભોગાદિ પ્રતિકાર છે, તે પ્રતિકારરૂપ હોવાથી દુઃખરૂપ છતાં પણ તેને સુખરૂપે મૂક લોકોએ જેદ પાડ્યો છે. એટલે કે સ્ત્રીસંભોગાદિકને ખસને ખંજવાળવાના સુખની જેમ સુખ માન્યું છે, અને શૂલીપર ચડાવનું, શૂણ આવવું, મસ્તકમાં પીડા થવી, બંધન વિગેરેને દુઃખ માન્યું છે.

પ્રભાસ :- સ્ત્રીસંભોગ-ચક્રવર્તિઅદિ પદની પ્રાર્મિ વિગેરે સ્વસંવેદ સુખને દુઃખ કહેવું, એ તો પ્રત્યક્ષ વિરૂઢ જ્ઞાય છે.

ભગવંત :- એ મોહમૂદને પ્રત્યક્ષ હોવાથી સત્ય નથી. મોહથી મુદ થયેલા પ્રાણીઓ તે તે વસ્તુની પ્રાર્મિ માટેની ઉત્સુકતાથી થયેલ અરતિરૂપ દુઃખના પ્રતિકારને મિથ્યાપણો સુખ માને છે, દુઃખમાં પણ તેને સુખની કલ્પના થાય છે, ખસને ખંજવાળવામાં અને અપથ્ય આહારને ખાવામાં સુખ માને છે, તેમ વિષયસુખરૂપ પુન્યનું કણ પણ વસ્તુતા દુઃખ જ છે કારણ કે જેમ કોઢ-ગંડ-હરસ આદિ રોગોપશાન્તિ માટે ઉકાળનું પાન, ઉદન-ઊભન (ડામ દેવો) વિગેરે ઉપાયો દુઃખકારી છતાં પણ સુખરૂપ મનાય છે, તેમ તે વિષયસુખ પણ ઉત્સુકતાજન્ય અરતિરૂપ દુઃખના પ્રતિકારરૂપ હોવાથી ખરી રીતે દુઃખ જ છે. લોકમાં તેને સુખ કહેવાય છે. પણ તે સુખ ઉપચારથી કહેવાય છે, એ ઉપચાર સત્ય નથી. પણ સત્ય વસ્તુ જો ન હોય તો અન્યત્ર ઉપચાર કરી શકાતો નથી, એટલે કે જેમ સત્ય સિંહ હોવાથી જ અન્યત્ર કોઈ વ્યક્તિમાં સિંહપણાનો ઉપચાર કરાય છે.

તેમ અહીં પણ સંસારના વિષયસુખમાં સુખનો ઉપચાર છે, ઉપચાર વિનાનું સત્ય સુખ તો મોકષમાં જ છે; અને એવું સુખ, પુન્ય-પાપજન્ય સર્વ દુઃખનો કષય થવાથી, વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન નિરાભાષમુનિની જેમ નિરૂપમ અને સ્વાભાવિકપણે સિદ્ધાત્મકને જ ઉત્પત્ત થાય છે. ૨૦૦૫ થી ૨૦૦૭.

વળી કહેલું છે કે જેઓએ અહેકાર તથા કામને જીતો લીધા છે, અને જેઓ મન, વચ્ચન, કાયાના વિકાર રહિત છે અને જેઓને પરની આશાઓ શાંત પામી છે, તેવા ભાવિત આત્માને અહીં જ મોક્ષ છે.

જહ વા નાણમયોઽયં જીવો નાણોવધાઇ ચાવરણં ।
કરણમણુગાગહકારી સવ્યાવરણકદ્રાણ સુદ્ધી ॥૨૦૦૮॥

તહ સોકદ્રામઓ જીવો પાવં તસ્સોવધાયયં નેયં ।
પુણણમણુગાગહકારિં સોકદ્રાણ સવ્યકદ્રાણ સયલં ॥૨૦૦૯॥

જહ વા કમ્મકદ્રાયઓ સો સિદ્ધતાઇપરિણાઇ લભાઇ ।
તહ સંસારાઇયં પાવાઇ તજો ચ્ચિય સુહં તિ ॥૨૦૧૦॥

જેમ અનંત જ્ઞાનમય આત્મા છે, ભતિજ્ઞાનાવરણાદિ તે જ્ઞાનના ઉપધાતક છે, અને ઈન્દ્રિયો ભૂધના પ્રકાશને હાંકનાર મેઘના જમૂહમાં પડેલાં છિદ્રની જેમ જ્ઞાનમાં ઉપકારી છે, અને સર્વ આવરણનો ક્ષય થવાથી આત્માની અત્યંત જ્ઞાનશુદ્ધિ થાય છે. તેવી જ રીતે અનંત સુખમય આત્મા છે, પાપ તેનું ઉપધાતક છે અને પુન્ય અનુત્તર વિમાનપર્વત સુખરૂપ કણ દ્વારા અનુગ્રહ કરે છે, જે સર્વ પુન્ય-પાપનો ક્ષય થવાથી આત્માને સંપૂર્ણ નિરૂપમ સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. અથવા કુર્મનો ક્ષય થવાથી આત્મા જેમ સિદ્ધત્વાદિ પરિસ્થિતિ પામે છે, તેમ કર્મનો ક્ષય થવાથી સંસારાતીત નિરૂપમ સત્યસુખ પણ પામે છે. ૨૦૦૮ થી ૨૦૧૦.

સંસારિક સુખ-દુઃખનો આધાર શરીર છે, પણ મોકષસુખનો આધાર શરીર નથી. એ વાત બતાવે છે.

સાચા-કસાયં-દુકદ્રાણ તચ્છિરહમિમ ય જાઓ સુહં તૈણં ।
દેહિ-દિષસુ દુકદ્રાણ સોકદ્રાણ દેહિ-દિયાભાવે ॥૨૦૧૧॥

જો વા દેહિ-દિયં સુહમિચ્છાઇ તં પદુચ્ય દોસોઽયં ।
સંસારાઇયમિદે ધર્મંતરમેવ સિદ્ધિસુહં ॥૨૦૧૨॥

જ્ઞાતા અને અશાતા બંને દુઃખ જ છે, તેનો અભાવ થાય ત્યારે સુખ થાય, તેથી દેહ અને ઈન્દ્રિયો છે ત્યાં સુધી દુઃખ જ છે અને ખરું સુખ તો દેહ તથા ઈન્દ્રિયના અભાવે થાય છે. અથવા જે દેહ અને ઈન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ કરે છે, તેની અપેક્ષાએ એ (મોકષમાં સુખનો અભાવ હોવારૂપ) દોષ આવે, પણ આ મોકષસુખ તો સંસારાતીત છે અને ધર્માન્તરભૂત છે. (તેમાં એ દોષ ન આવે) ૨૦૧૧-૨૦૧૨.

શાતા વેદનીયરૂપ પુન્ય-કળ લોકમાં સુખ કહેવાય છે, તે દુઃખરૂપ જ છે, તે હમણાં જ ઉપર કહ્યું છે; અને અશાતાવેદનીયરૂપ પાપનું કળ તે તો નિર્વિબાદ દુઃખ જ છે, એટલે કે પુન્ય અને પાપ ઉભયનું કળ સંસારમાં દુઃખ જ છે, પણ સુખ નથી, એવું દુઃખ સિદ્ધાત્માઓને સર્વથા નાશ પામ્યું છે, તેથી તેમને અભાવાવિક, નિરૂપમ, અનંત સુખ છે અને સંસારી જીવોને આધારભૂત શરીર અને ઈન્દ્રિયો હોવાથી ઉપર કષ્ટ મુજબ દુઃખ જ છે. વાસ્તવિક સુખ તો શરીર અને ઈન્દ્રિયોનો અભાવ થાય લ્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા જે સંસારને જ ઈચ્છનાર, પરમાર્થને નહિ જોનાર, વિષયાભિલાષી, મોહભૂષાત્મા પ્રાણી હોય છે, તે શરીર અને ઈન્દ્રિયજન્ય સુખને સુખ માને છે, પણ મોક્ષ સુખને સુખ નથી માનતા, કેમકે તેવા સુખની તેને સ્વપ્રમાં પણ કલ્પના નથી હોતી, તેવા જીવોને પ્રમાણથી મોક્ષની પ્રતીતિ કરાવ્યા છતાં “મુક્તાત્મા શરીર અને ઈન્દ્રિયરહિત હોવાથી સુખ રહિત છે” એમ તેવાઓના પક્ષમાં દોષ આવે, પણ જે સંસારાતીત, સર્વથા વિલક્ષણ, ધર્માન્તરભૂત, અનુપમ, અથવા, નિરૂપાચિન્દ્રિયાના સુખને જ સુખ રહેતા હોય, એવા અભાવા જેવાઓના કથનમાં એ દોષ નથી આવતો. ૨૦૧૧-૨૦૧૨.

મુક્તાત્માનું શાન અને સુખ અનિત્ય નથી, પણ નિત્ય છે.

કહમણુમેયંતિ મહી નાણા-દણાબાહરતિ નણુ ભળિયં ।

તદળિલ્લંચં ણાણંયિ ય ચેયણધમ્મોનિ રાગો ચ ॥૨૦૧૩॥

કયગાઙ્ગભાવઓ ચા નાવરણા-દડબાહકારણાભાવા ।

ઉપ્પાય-દ્વિઙ્ગ-ભડ્ગાસસહાવઓ ચા ચ દીસોડયં ॥૨૦૧૪॥

(“મુક્તાત્મા સુખી છે” એમ) કયા અનુમાનથી માનતું ? એમ પૂછવામાં આવે, તો “શાની અને નિરાબાધ હોવાથી (તે સુખી છે.”) એમ પૂર્વ કહેલું જ છે. જો એમ હોય, તો શાન અને સુખ ચેતનાનો ધર્મ હોવાથી રાગની જેમ અનિત્ય છે, અથવા તે કૃતક હોવાથી અનિત્ય છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) આવરણ અને દુઃખના કારણના હેતુનો અભાવ હોવાથી, મુક્તાત્માને શાન અને સુખ અનિત્ય નથી, અથવા સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ-વ્યય-અને ધ્રુવ સ્વરૂપ હોવાથી તે દોષ અહીં નથી લાગતો. ૨૦૧૩-૨૦૧૪.

પ્રભાસ :- સિદ્ધના જીવો સુખી છે, એમ આપ કહો છો, તે કયા પ્રમાણથી આપ કહો છો ? જો અનુમાનથી કહેતા હો, તો તે અનુમાન કયું છે ?

ભગવંત :- પ્રભાસ ! કેમ ભૂલી જાય છે ? હમણાં જ કહ્યું છે તે પ્રમાણો જેમ “સિદ્ધના જીવો જાની અને નિરાબાધ હોવાથી મુનિની જેમ અત્યંત સુખો છે.”

પ્રભાસ :- જો આપ એમ કહેતા હો, તો તે ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે મુક્તાત્માનાં સુખ અને શાન ચેતનાનો ધર્મ હોવાથી, રાગની જેમ અનિત્ય છે, અથવા એ સુખ અને શાન તપ વિગેરે કષ્ટકારી અનુષ્ઠાનથી ઉત્પન્ન થતા હોવાથી. તેમજ તે ઘટની જેમ ઉત્પન્ત કરાતાં હોવાથી અનિત્ય છે.

અગરવાં :- ભદ્ર ! તારી એ માન્યતા અનુચિત છે. મુક્તાત્માના શાન અને સુખ જે નાશ પામે, તો તે અનિત્ય કહેવાય, પણ તે નાશ પામતાં નથી; કેમકે શાનાવરણના ઉદ્યથી શાનનો નાશ થાય, અને અશાનાવેદનીયના ઉદ્યથી સુખનો નાશ થાય, આ બજે શાનાવરણ અને વેદનીપક્રમ અધ્યાત્માદિ બંધ હેતુવડે બંધાય છે, તે હેતુ મુક્તાત્માને નથી, તેથી એ ઉભયના અભાવે, મુક્તાત્માના શાન અને સુખનો નાશ નથી થતો, પણ સઠા અવર્સિષ્ટ રહે છે. એટલે તે આનેત્ય કેવી રીતે કહેવાય ? ન જ કહેવાય.

વળી ચેતનના બધા ધર્મો અનિત્ય નથી, કેમકે ચેતનાગત દ્વારા અમૃતાત્મય વિગેરે ધર્મો નિત્ય છે, આથી “શાન અને સુખ ચેતનધર્મ હોવાથી રાગની જેમ અનિત્ય છે.” એ કથનમાં હેતુ અનેકાન્તિક સિદ્ધ થાય છે. તેમજ કૃતકાદિ હેતુ પણ અનેકાંતિક છે. કેમકે ઘટનો પ્રાચ્યસામાવ કૃતક (કરાયેલ) છે, છતાં નિત્ય છે. તથા કૃતકાદિ હેતુ અસિદ્ધ પણ છે, કેમકે સિદ્ધનાં શાન અને સુખ સ્વામ્ભાવિક છે. આવરણ અને બાધાના કારણનો અભાવ થવાથી જે તિરોભાવરૂપે હતા તે જ આવિભાવ પામ્યા છે, પણ ઘટાદિની જેમ કરાયેલા નથી, તેમ જ વિજળી-આદિની જેમ ઉત્પત્ત પણ થયા નથી, કેમકે મેધના પડલથી તિરોભૂત થયેલ ચન્દ્રજીપોત્સા અધ્યવા સૂર્યપ્રાભા, એ પડળ દૂર થવાથી આવિભાવ પામે, તેથી તે કંઈ કરાયેલ ન કહેવાય, પરંતુ વિશિષ્ટરૂપે આવિભૂત થયેલ કહેવાય. તેમજ કૃતકપણાથી મુક્તાત્માનાં શાન અને સુખ અનિત્ય જ છે, એમ કહી શકાય, કેમકે દરેક સમયે પર્યાપ્તશી જોયનો વિનાશ થતાં શાનનો પણ વિનાશ થાય છે અને સુખ પણ દરેક સમયે જીદુ જીદુ રૂપે પરિણામ પામે છે એથી ઉભયને કંધાચિત અનિત્ય કહેવામાં કંઈ દોષ નથી, કારણ કે આત્મા-આકાશ-ઘટ-પટ વિગેરે સર્વ વસ્તુનો સમુદ્દર ઉત્પાદ-વ્યય ને પ્રૂવ સ્વભાવવાળો છે. ૨૦૧૩-૨૦૧૪.

હવે વેદોકત કથનથી, મોકાની અને નિરૂપમ સુખની સિદ્ધિ કરે છે.

નહ યડુ સસરીરસસ પિંડપિયાવહતિરેચમાદિ વ યં ।

તદમોકઞ્જે નાસમિમ વ સાંકણાભાવમિમ વ ન જુત્તે ॥૨૦૧૫॥

નહુ અસરીરિ ચ્ચય સુહ-દુકણાઇ પિય-દપિયાઇ ચ ।

તાઇ ન સંતિ નહું ફુડમસરીર તિ કો દોસાં ? ॥૨૦૧૬॥

વેયપયણ ય અત્યં ન સુદ્રતુ જાળાસિ તાણ તં સુણસુ ।

અસરીરબ્યવએસો અધળાં વ્ય સારો નિસેહાઓ ॥૨૦૧૭॥

ન નિસેહાઓ ય અસ્ત્રમિમ તથિહે ચેવ પદ્ધાઓ જેરં ।

તેણાસરીરણહણે જુત્તો જીચો ન ખરસિંગ ॥૨૦૧૮॥

“સશરીરીને સુખ-દુઃખનો અભાવ નથી” ઈત્યાદિ જે કહ્યું છે, તે મોકાનો અભાવ, જીવનો નાશ અને (સિદ્ધ જીવને) સુખનો અભાવ માનવાથી અધોગ્ય હરે છે. અશરીરી એટલે નાશ પામેલ (જે નાશ પામેલ હોય તે અશરીરી કહેવાય) અને એવાને પ્રિયાપ્રિય એટલે સુખ-દુઃખ તે અપર્શતા નથી, એમ આ પદોનો અધ્ય માનવામાં શું દોષ છે ? હે પ્રભાસ ! તું એ વેદપદોનો અર્થ સારી

રીતે નથી આણતો, તે તું સાંભળ. વિદ્યમાનના નિષેધથી અધનની જેમ અશરીરનો વ્યપદેશ છે. એટલે કે નશાફના નિષેધથી તેવા જ પ્રકારના અન્યપદાર્થમાં તેની પ્રત્યય થાય છે. તેથી અશરીર કહેવાથી મુક્તાત્મક માનવો યોગ્ય છે, પણ ગણેદાના શીંગડાની જેમ અભાવ માનવો યોગ્ય નથી. ૨૦૧૫ થી ૨૦૧૮.

વળી :- “નહિ દૈરાશરીરસ્ય પ્રિય-અપ્રિયયોર્પહતિરસ્ત” “અશરીર વા બસંત પ્રિય-અપ્રિયે ન રૂશતः” ઈત્યાદિ જે વેદોક્ત શુણિ છે. તે મોક્ષનો અભાવ, મોક્ષ અવસ્થામાં જીવનો સર્વથા નાશ, અને મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ, એમ માનવાથી અયોગ્ય હરે છે; કેમકે એ જ શુણિથી જીવ-કર્મના વિષોગ્રૂપ મોક્ષ, મોક્ષમાં શુદ્ધ જીવની વિદ્યમાનતા અને મુક્તાત્માને નિરૂપમ અનંત સુખ એ ત્રણે બાબતો સ્થિર થાય છે.

પ્રભાસ :- અશરીરનો સર્વથા નાશ થવાથી નાશ પામેલ જીવ ખરશૂંગની જેમ અભાવરૂપ થાય છે, એવાને સુખ-હુઃખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પષ્ટ આણી શકાય એવું છે. તેથી ઓલવાઈ ગણેલા પ્રદીપની જેમ મોક્ષ પામેલ જીવનો સર્વથા નાશ માનવામાં શો દોષ છે !

ભગવંત :- હું આયુષ્મનું પ્રભાસ ! તું એ વેદ પદોની અર્થ બરાબર નથી આણતો તેથી એવેનો વિષોગ્ય અર્થ હરે છે, સાંભળ, નેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

એ પદમાં ન અવ્યય છે. તે નિષેધાથે છે. હિ અને વૈ અવ્યય પંચમી અર્થે છે, અને સશરીરસ્ય પદનો અર્થ શરીરવાળા જીવને, પ્રિય-અપ્રિયયોર્પહતિરસ્ત એનો અર્થ સુખ-હુઃખનો નાશ. આ સર્વનો સમુદ્દ્રાનું અર્થ આ પ્રમાણે થાય. જીવ શરીરવાળો ઢોવાથી તેને સુખ-હુઃખનો નાશ નથી તથા અશરીરસ્ય આદિનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, શરીરરહિત એવી મોક્ષ અવસ્થામાં વસતા જીવને સુખ-હુઃખ સ્પર્શના નથી. અર્થાતું જ્યાંસુધી જીવ શરીરયુક્ત છે ત્યાં સુધી તે સુખ અથવા હુઃખથી કદીપણ મૂકાતો નથી અને શરીરરહિત મુક્તાત્માને વેદનીય કર્માદિનો કાય થવાથી સુખ-હુઃખ કદીપણ સ્પર્શના નથી.

આ પ્રમાણે એ પદોનો અર્થ થતો હોવાથી અશરીર શખથી મુક્ત અવસ્થામાં રહેલા વિદ્યમાન જીવનું જ કથન કર્યું છે, પણ સર્વથા અભાવરૂપ નાશજીવનું કથન નથી કર્યું; જેમ “ધ્યાનરહિત દેવદત્ત” આમાં વિદ્યમાન દેવદત્તને ધનની નિષેધ કર્યો, પણ અવિદ્યમાન એવા ખરશૂંગને ધનનો નિષેધ નથી કર્યો, આણી કંઈ દેવદત્તનો અભાવ નથી સિદ્ધ થતો, તેમ અશરીરશાફથી જીવનો નાશ ન સમજવો, પણ શરીરરહિતપણે મુક્ત અવસ્થામાં લોકાન્તે તે વિદ્યમાન છે. કારણ કે જેનો જ્યાં નિષેધ કરાય છે, તે નિષેધ તે અમુક સ્થાને વિદ્યમાન હોય એનો જ કરાય છે, પણ ખરશૂંગની જેમ સર્વથા અવિદ્યમાનનો નિષેધ નથી કરાતો.

જેનો નિષેધ કરાય, તે અન્ય સ્થાનમાં વિદ્યમાન હોય, એમ કેમ માની શકાય ? એવી તને શંકા થતી હોય, તો જેમ “નશ્રાવણા” એટલે જે ભાષ્યણ નહિ તે અધ્યાત્મા, આમ કહેવાથી ભાષ્યણ સિવાય અન્ય ક્ષત્રિયાદિ સમજાય છે. પણ સર્વથા અભાવ નથી સમજાતો, તેવી રીતે અહી પણ “જેને શરીર નહીં, તે અશરીર” એમ કહેવાથી શરીરી જેવો અન્ય અશરીરી મુક્ત જીવ જ સમજાય છે, પણ તેનો સર્વથા અભાવ નથી સમજાતો. કારણ કે બત્તેમાં ઉપયોગપ્રમાણે

સમાન છે. તેથી તે અપેક્ષાએ ઉભયમાં સહશરતા છે. ઉભયની સહશરતામાં શરીર બાધક છે, એમ કુહેવામાં આવે, તો તે મયોંય છે; કેમકે શરીર તો જીવ સાથે કીર્ત-નીરની જેમ એકરૂપ થઈ ગયેલ હોવાથી એક જ છે. આ પ્રમાણે “ન” શબ્દના નિપેણથી તેની જેવા જ પદાર્થનો પ્રત્યુત્ત્વ અન્ય પદાર્થમાં થાય છે, પણ સર્વથા અભાવમાં નથી થતો, માટે અશરીર શબ્દથી જીવ જ સમજવો, પણ ખરવિપાણની જેમ અભાવ ન સમજવો. ૨૦૧૫ થી ૨૦૧૮.

હવે “ચા ચસન્ત” પદનો અર્થ કહે શે.

जं व चस्तं संतं तमाह वासद्भो सदेहंपि ।

न फसेज्ज वीयरायं जोगिणमिद्दे-यगदिसेसा ॥२०११॥

चाव लि वा निवाओ वासहृत्यो भवंतमिह संते ।

बुद्धाभ्य ति च संते नाणाइविसिद्धमहवाह ॥२०२०॥

न वसेतं अवसंतं ति वा मई नासरीरग्नातो ।
फसणादिसेसाणपि य जओ मध्यं संतचिसयंति ॥२०२६॥

જે મુક્તાવસ્થામાં વિદ્યમાન હોય તેને તથા વા શાબ્દથી સદેહી વીતરાગ યોગીને પણ છિદ્ધા-
નિષ્ટ વિરોધો એટલે સુખ-દુખ સ્પર્શતાં નથી. અથવા “વાવ” શાબ્દ અવ્યાય છે અને “સંત”
એટલે (મુક્તાવસ્થામાં) વિદ્યમાન એવા જીવને તથા વા શાબ્દથી સશરીરી વીતરાગને અથવા
જ્ઞાનાદિગુણ વિશિષ્ટ વિદ્યમાન છું, તેને સુખ-દુખ સ્પર્શતાં નથી, એમ જાણાનું.

નહિ વસતો તે અવસતો અર્થાતું “કોઈપણ સ્થળે ન હોય.” એવો અર્થ કરવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે અશરીર શાબ્દથી (પૂર્વ કહ્યા મુજબ) શાબ્દ સમજાય છે અને સ્પર્શના પણ વિદ્યમાન વિષયી જ માનેલ છે. ૨૦૧૮-૨૦૨૦-૨૦૨૧.

"વા ચરસન્તા" એટલે લોકાંશે રહેલ. આ વિશેષજ્ઞાથી અશરીર શબ્દવડે વાચ્ય એવા વિદ્યમાન જીવનું જ કથન કર્યું છે, પણ અવિદ્યમાન અધ્યનું પ્રતિપાદન નથી કર્યું. કેમકે વસવાનો-રહેવાનો ધર્મ એ વિદ્યમાન પદાર્થનો છે માટે જીવના નાશરૂપ મોકા નહીં, પણ જીવની શુદ્ધ મુક્તઅવસ્થા ને મોકા જ્ઞાણાંખે તથા જ શબ્દથી ભાગ અશરીરી જીવ જ તે વેદનાથી મુક્ત છે, એમ નહીં, પરંતુ જીતરાગ-જૈનો મોહ ઉપશાન્ત થયો હોય, અથવા કષ્ટ થયો હોય એવા પરમ સમાપ્તિવાળા ધોરણી, તે પણ તેથી મુક્ત કરેવાય, તેવાને પણ સુખ-દુઃખ સ્પર્શિતાં નથી.

अथवा "वा वसन्तं" शब्दनो "वाव सन्तं" अेवो श्लेष करीने वाव ए अव्ययनो अथ अष्टवा अने सन्तं शब्दनो अथ विद्यमान करीये, त्यारे मोक्षमां विद्यमान अेवा अशरीरी शृणने सुभ-दृभ स्पर्शतां नयो अने वाव शब्दधी पूर्वोक्त वीतराग योगीने पषा ते स्पर्शतां नयी.

અથવા વા-અવ-રાત્રં એવો શ્વેષ કરીએ. તેમાં અવધાતુના રક્ષણા-ગતિ-પ્રીતિ વિગેરે ઓગણીસ અર્થ થાય છે, અને જે ધાતુ ગતિવાયક હોય છે, તે ધાતુ જ્ઞાનવાચક પણ હોય છે. તેથી અશરીરી હોવા છતાં મુક્તાવસ્થામાં વિઘ્નમાન એવો શ્વા, અથવા જ્ઞાનાદિગુજા વિશીષ્ટ

ऐवो विघमान अशरीरी छूप, तेने सुख-दुःख स्पर्शतां नथी अने वा शब्दथी पूर्व कहेल वीतरागने पक्ष ते सुख-दुःख स्पर्शतां नथी.

प्रभास :- ऐ प्रभाषो शब्दमाना अकारोनो विश्लेष करीने स्वाभिप्रेत अर्थनी सिद्धि भट्टे जुदा जुदा व्याख्यान हुं पण करी शक्कु छुं. ऐसी पोताने अनुकूल आप कहो छो, तेवा प्रकारनी मोक्षनी सिद्धि नथी थती, केम्के “अशरीर वा वसन्त” एं पदमाना वा वसन्ते शब्दनो वा अवसन्ते ऐवो विश्लेष करीने जे कोई पण स्थले न होय ते, ऐवो अर्थ करीभे, तो अशरीरी ऐवा छवनो मुक्तावस्थामां अभाव होवाथी तेने सुख-दुःख स्पर्शतां नथी. आवा अर्थथी मोक्षनो अने छवनो अभाव पण सिद्ध थाय.

भगवंत :- तारो ऐ अर्थ अधोग्य छे, केम्के “ज्ञेन शरीर न होय, ते अशरीरी” ऐ प्रभाषो अशरीरनो अर्थ करतां मुक्तावस्थामां छवनी विघमानता समझाय छे, तेथी अहीं अकारनो प्रश्लेष करीने व्याख्या करवी योग्य नथी. वणी “सुखदुःख स्पर्शतां नथी.” ऐ वाक्यमां स्पर्शनात्रुप विशेषण छे, ते अशरीरीनु छे, ज्ञे अशरीरी शब्दनो अर्थ छवनो अभाव, ऐवो करवामां आवे तो ऐ विशेषण निरर्थक गताय, केम्के “वंच्याना पुत्रने सुख-दुःख स्पर्शतां नथी.” आमां अभावत्रुप वंच्यापुत्रने स्पर्शनात्रुप विशेषण नकामुं छे. तेम अहीं पण नकामुं ज थाय, तेथी अशरीर अटले जे मुक्तछव तेने ज ऐ विशेषण पुक्त छे.

भाटे “वा अवसन्ते” ऐवो प्रश्लेष करीने व्याख्या करवी अधोग्य छे. पण जे प्रभाषो अमे व्याख्या करी ते ज योग्य छे.

आथी छूप तथा कार्मणा शरीरना विधोग्यत्रुप मोक्षनी अने मुक्त छवनी विघमानता सिद्ध थाय छे. पण छवनो निषेष करवाची तो पूर्वकृत श्रुति ज निरर्थक थाय छे. २०१८-२०२०-२०२१.

मुक्तावस्थामां सुखना सद्भावनी सिद्धि अने उपसंहार.

एवं पि होज्ज मुत्तो निसुह-दुक्ष्यतणं तु तदवत्थं ।

नं नो पिय-क्षियाङ्गं जम्हा पुण्णोयरकयाङ्गं ॥२०२२॥

नाणाङ्गवाहत्तणओ न फुसंति वीयरागदोससर ।

तस्य पियमणियं वा मुत्तसुहं को पसंगोऽत्थ ? ॥२०२३॥

(१८८) छिन्नमि संसयमिम् जिणेण जर-मरणविष्यमुक्तेण ।

सो समणो पचड्डओ तिहिं सह खंडियसएहिं ॥२०२४॥६४६॥

अस्तु ऐ प्रभाषो मुक्तात्मा भवे होय, परंतु ते सुख-दुःख रहित होवाथी तेने प्रिया-प्रिय स्पर्शता नथी, अटले सुख-दुःख तो नथी ऐ वात तो नकी छे-अम इहेवामां आवे, तो ते अद्युक्त छे, केम्के प्रिया-प्रिय ऐ पुन्य-पापकृत छे, तथा ज्ञानी अने निराभाष होवाथी राग-द्वेषरहित ते मुक्तात्माने प्रिया-प्रिय स्पर्शता नथी, पण तेमने स्वभाविक भुक्तिसुख होय छे, अटले तेमने सुखनो अभाव कहेवानुं कुर्छ ग्रयोजन नथी. ऐ प्रभाषो जरा अने मरणाथी मूकायेला

શ્રી જિનેશ્વરે તેમના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધો. ૨૦૨૨-૨૦૨૩-૨૦૨૪.

પ્રભાસ :- અસ્તુ આપ કહો છો તેવો મુક્તાત્મા હોય અને એથી જીવકર્મના વિયોગરૂપ મોક્ષ, તથા તેમાં આત્માની વિદ્યમાનતા હોય એ પણ હું માનું છું, પરંતુ “સિદ્ધના જીવો સુખ-દુઃખ રહિત છે” એમ જે મેં પૂર્વે શુણિયી કર્યું છે, તે મુજબ “અશરીરીને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શાત્મા નથી” એવા વચ્ચનથી મુક્તાત્માને સુખનો તો અભાવ જ સિદ્ધ થાય છે.

ભગવંત :- જીવોને પ્રિય અપ્રિય, એટલે સાંસારિક સુખ-દુઃખ છે, તે તો પુન્ય-પાપરૂપી કુમંજન્ય છે અને એ પુન્ય-પાપ મુક્તાત્માને સર્વથા કષય પામેલા છે, તેથી તેમને સાંસારિક પ્રિયાપ્રિય ન સ્પર્શો, એ યોગ્ય જ છે, પરંતુ એથી કંઈ મુક્તાત્માને સુખનો અભાવ ન માની લેવો, કારણ કે રાગ-દેષરહિત મુક્તાત્મા ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાની અને નિરાભાષ હોવાથી, તેમને સ્વાભાવિક અને નિરૂપમ મોકાસુખ હોય છે, વળી તે પ્રાત થયેલું સુખ પુનઃ નાશ પણ નથી પામતું.

અથવા “અશરીરીને પ્રિયા-પ્રિય સ્પર્શાત્મા નથી” એ કથનથી મુક્તાત્માને સુખનોઅભાવ સિદ્ધ કરવા માટે વિવાદ કરવો જ નકારો છે, કેમકે પુન્ય-પાપજનિત પ્રિયા-પ્રિયનો અભાવ થવાથી મુક્તાત્માને તે સાંસારિક સુખ દુઃખનો સ્પર્શ ન થાય, એ સ્પર્શ જ છે, માટે આસત્ત કલ્યાણિ ! ભદ્ર ! પ્રભાસ ! “ન હિંદુ શરીરસ્ય” ઈત્યાહિ વેદના પદોથી જીવ અને કાર્મણ શરીરના વિયોગરૂપ મોક્ષ, મોક્ષમાં જીવની વિદ્યમાનતા, અને પુન્ય-પાપના કષય થવાથી ઉત્પત્ત થયેલાં મુક્તાત્માને સ્વભાવિક અપ્રતિપાતિ સુખ - આ ત્રણો બાબતો સિદ્ધ થાય છે.

વળી “જરામર્ય વૈતત્ત સર્વ યદમિનહોત્રમ्” એટલે ભરણકાળ પર્યત અનિનહોત્ર કરવો. આ વેદવાક્યમાં મોકાહેતુભૂત કિયાના આરંભનો કાળ બતાવ્યો નથી, તેથી જે તું મોકાના સંબંધે શંકા કરે છે, તારી તે શંકા પણ અયોગ્ય છે, કેમકે તેમાં વા શાષ્ટનો અવિ અર્થ હોવાથી તે પદનો અર્થ એવો છે, કે જીવનપર્યત-સર્વ કાળ સુધી પણ અનિનહોત્ર કરવો અને વા શાષ્ટથી મોકાની હૃદ્ઘાવાળાને મોકા હેતુ અનુભૂત પણ કરવું. આ પ્રમાણો વિશ્વબંધુ શ્રી જિનેશ્વરદેવે વેદોકત શુણિથી અને પુંજિતઓ વડે મોકાની સિદ્ધિ કરીને પ્રભાસના સંશયનો છેદ કર્યો, એટલે તેમણે પોતાના ત્રણસો શિષ્યો સહિત ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. ૨૦૨૨-૨૦૨૩-૨૦૨૪.

અર્હી અગ્નિયારમા ગજાપુરનો વાદ સમાપ્ત થયો અને એ સમાપ્ત થવાથી બધા ગજાપરોના વાદની સમાપ્તિ પર્યા.

* * *

હવે ઉપરોક્ત ગજાપરોની ઉત્પત્તિના કારણભૂત ક્ષેત્ર-કાળાહિ અગ્નિયાર દ્વારો જાણવા દ્વારા જાણાય કરે છે.

(૧૮૧) ખ્રોતે કાલે જમ્મે ગોત્તમગાર-છુટમત્થપરિયાએ ।

કેવલિય આજ આગમ પરિનિવ્યાળો તરે ચેવ ॥૨૦૨૫॥૬૪૨॥

(ગણધરોની ઉત્પત્તિ આદિના કારણભૂત) ક્ષેત્ર-કાળ-જન્મ-ગોત્ર-ગૃહસ્�ાવાસ પર્યાય-છદ્મસ્થપર્યાય-કેવળી પર્યાય-સક્લલમાયુધ્ય-આગમ-નિર્વાણ સમય-અને નિર્વાણ સમયનો તપ આ (આ અગ્નિયાર બાબતો હવે કહેવાશે.) ૬૪૩ થી ૬૫૩ નિર્ધિકિતની ગાથા ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી તે કહે છ.

ક્ષેત્રદારનો અવધવાથ.

(૧૧૦) મગહા ગોબ્રરગામે જાયા તિણણે ગોયમસગોત્તા ।

કોલ્લાગ સત્ત્રિવેસે જાતો વિઅત્તો સુહમ્મો અ ॥૬૪૩॥

(૧૧૧) મોરીયસત્ત્રિવેસે દો ભાયરો મંડમોરિયા જાયા ।

અયલો ય કોસલાએ મહિલાએ અકંપિતો જાતો ॥૬૪૪॥

(૧૧૨) તુંગીય સત્ત્રિવેસે મેયજ્જો વચ્છભૂમિએ જાતો ।

ભગવંપિય પ્રભાસો રાયગિહે ગણહરો જાતો ॥૬૪૫॥

અર્થ :- પહેલા નથી ઈન્દ્રભૂતિઆદિ ગૌતમગોત્તીય ગણધરો મગધદેશમાં ગોબર ગામની અંદર જન્મયા. કોલ્લાગસત્ત્રિવેશમાં વ્યક્ત તથા સુધર્મ ગણધર જન્મયા મંડિક ને મૌર્ય એ બે ભાઈ મૌર્ય સત્ત્રિવેશમાં જન્મયા. અચલગણધર કોશલામાં અને અકંપિત ગણધર મિથિલામાં જન્મયા. વત્સભૂમિ (ઉદ્યનના કોશાંબી દેશમાં) તુંગિક સત્ત્રિવેશની અંદર મેતાર્થ ગણધર જન્મ પામ્યા અને ભગવાન પ્રભાસગણધર રાજગૃહ નગરમાં થયા. ૬૪૩ થી ૬૪૫.

કાળદારનો અવધવાથ.

(૧૧૩) જેઢા કિત્તિય સાઈ સવણો હત્યુત્તરા મહાઓ ય ।

રોહિણિ ઉત્તરસાઢા મિગસિર તહ અરિસણી પૂરસો ॥૬૪૬॥

અર્થ :- જયેષ્ઠા-કૃતિકા-સ્વાતિ-શ્રવણ-હસ્તોત્તરા અથવા ઉત્તરાશાલગુની-મધા-રોહિણી-ઉત્તરાધારા-મૃગશિર-અચિની તથા પુષ્ય એ નક્ષત્રોમાં અનુકૂમે ઈન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરોનો જન્મ થયો હતો. ૬૪૬.

ગણધરોના ભાતા-પિતાના નામ

(૧૧૪) વસુમૂર્ડી ધણમિત્તે ધમિલ ધણદેવ મોરિએ ચેવ ।

દેવે વસૂ ય દત્તે બલે ય પિયરો ગણહરાણ ॥૬૪૭॥

(૧૧૫) પુહવી ય વારુણી ભદ્રિલા ય વિજયદેવા તહા જયંતી ય ।

ણંદા ય વરુણદેવા અદૃભદ્વાય ય માયરો ॥૬૪૮॥

અર્થ :- વસુભૂતિ, ધનમિત્ત, ધમિલ, ધનદેવ, મૌર્ય, દેવ, વસુ, દત્ત અને બલ એ ગણધરોના પિતા જાપાવા.

તેમાં ઈન્ડભૂતિ આદિ ત્રશેના પિતા વસુભૂતિ છે અને બાકીના ગણધરોના પિતા અનુકૂમે ધનમિત્રાદિ જ્ઞાનવા, પૃથિવી, વારુણી, ભારેલા, વિજયદેવા, જ્યાતી, નંદા, વરુણદેવા અને અતિભદ્રા, એ ગણધરોની માતાઓ જ્ઞાનવી, પહેલા ત્રશની માતા પૃથિવી છે ને બદ્કીનામોની અનુકૂમે બીજી વારુણી આદિ છે. તેમાં વિજયદેવા મંડિક ને મૌર્ય બંનેનાં પિતા બિજ હોવા છતાં એક જ માત્ર છે. વિજયદેવાનો પહેલો પતિ ધનદેવ મરણ પામવાથી તે મૌર્યના પરમાં રહી. આથી બિજ પિતા છતાં બસેની માતા એક હતી. તે વખતે તે દેશમાં તે કાળે તે રીતે અન્ય શૂહમાં સ્થાન કરવામાં કંઈ વિરોધ નહિ હોય. ૬૪૭-૬૪૮.

ગોત્રદ્વાર.

(૧૯૬) તિણિ ય ગોયમગોત્તા ભારદ્વા અગિગવેસ વારિદ્વા ।

કાસવ ગોયમ હારિય કોડિણણદુગં ચ ગોત્તાડુ ॥૬૪૯॥

અર્થ :- ઈન્ડભૂતિ આદિ પહેલા ત્રશ ગણધરો ગીતમગોત્તીય છે. વ્યક્ત-સુધર્મ-ને મંડિક અનુકૂમે ભારદ્વાજ-અતિનવેશ્યાયન-ને વાણિજ ગોત્તીય છે, મૌર્ય-અંકપિત-ને અચલ માતા એ ત્રશ અનુકૂમે કાશ્યપ-ગોતમ ને હારીતગોત્તીય છે અને મેતાર્થ તથા પ્રભાસ એ બે કોડીન્યગોત્તીય છે. ૬૪૯.

અગાર પર્યાયદ્વાર.

(૧૯૭) પણા છાયાલીસા બાયલા હોડુ પણા પણા ય ।

તેવણ પંચસદ્ગું અદ્ભુયાલીસા ય છાયાલા ॥૬૫૦॥

(૧૯૮) છતીસા સોલસગં અગારવાસો ભવે ગણહરાર્ણ ।

છઉમત્થયપરિયાગં અહુકુકર્મ કિજીઝસ્મામિ ॥૬૫૧॥

અર્થ :- પચાસ વર્ષ, છેંતાલીસ વર્ષ, બેંતાલીસ વર્ષ, પચાસ વર્ષ, પચાસ વર્ષ, તેપન વર્ષ, પાંસઠ વર્ષ, અડાલીસ વર્ષ, છેંતાલીસ વર્ષ, છતીસ વર્ષ અને સોણ વર્ષ પર્યાત, અનુકૂમે ઈન્ડભૂતિ આદિ ગણધરોનો ગૃહવાસ જ્ઞાનવો. હવે પછી અનુકૂમે છદ્ધસ્થપર્યાપ્ત કહેવાશે. ૬૫૦-૬૫૧.

છદ્ધસ્થ પર્યાયદ્વાર.

(૧૯૯) તીસા બારસ દસગં બારસ બાયાલ ચોહસ દુગં ચ ।

ણવગં બારસ દસ અદ્વુગં ચ છઉમત્થપરિયાગો ॥૬૫૨॥

(૨૦૦) છઉમત્થપરીયાગં અગારવાસં ચ ધોગસિત્તાણં ।

સલ્વાઉગસ્સ સેસં જિણાપરિયાગં વિયાળાહિ ॥૬૫૩॥

જિણ-ગણહરસિગમણ ભણિયમારો દ્વિત્તનિગમાવસરો ।

કાલંતરંગદર્શિસણહેડ તુ વિવજજારો તહ વિ ॥૨૦૨૬॥

અર્થ :- ત્રીસ, બાર, દસ, બાર, બેતાલીસ, ચૌદ, બે, નવ, ખાર, દસ અને આઠ વર્ષ પર્વતનો ઈન્ડ્રભૂતિ આટિનો છદ્રસ્થપર્યાય જાણવો. સર્વ આચુષ્યમાંથી છદ્રસ્થપર્યાય અને ગૃહવાસપર્યાય બાદ કરતાં શેષ જે રહે, તે કેવળી પર્યાય જાણવો. ૬૫૨-૬૫૩.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ અને ગણાધરનું નિર્ભાન કહેવાથી, દ્રવ્યનિર્ભાન દાર કષ્ટ; હવે ક્ષેત્રનિર્ભાન દાર કહેવું છોઈએ; પરંતુ કાળ એ દ્રવ્યની અંતર્ગતપણે જગ્યાતો હોવાથી, પ્રથમ કાળદાર કહીને પછી ક્ષેત્રનિર્ભાન દાર કહીશું. ૨૦૨૬.

૬૫૪ થી ૬૫૮ સુધીની ગાથા પણ ભાષ્યકારે નવી લીધી તે અહીં લઈએ છીએ.

(૨૦૧) બારસ સોલસ અદ્વારસેવ અદ્વારસેવ અદ્વેવ ।

સોલસ સોલ તહેકઘીસ ચોદ્દ સોલે ય સોલે ય ॥૬૫૪॥

(૨૦૨) બાણઉર્ડ ચઉહતરી સતરિ તત્તો ભવે અર્સીર્ડ ય ।

એં ચ સયં તત્તો તેસીર્ડ પંચ ણઉર્ડ ય ॥૬૫૫॥

(૨૦૩) અદુજ્ઞરિં ચ ચાસા તત્તો ચાવત્જરિં ચ ચાસાઇ ।

ચાવદ્વી ચત્તા ખલુ સબ્વગણહરાઉયં એયં ॥૬૫૬॥

(૨૦૪) સબ્વેએ માહણા જચ્યા સબ્વે અજ્ઞાવગ્યા વિઝ ।

સબ્વે દુવાલસંગી ય સબ્વે ચોદ્દસપુન્નિણો ॥૬૫૭॥

(૨૦૫) પરિણિવ્યુયા ગણહરા જીવંતે ણાયએ ણવજગણાઉ ।

ઇંદ્રભૂર્ડ સુહભ્રૂ ય રાયગિહે નિવ્યુએ વીરે ॥૬૫૮॥

(૨૦૬) માસં પાઓવગ્યા સબ્વેઽવિય સબ્વ લદ્ધિસંપન્ના ।

વજ્જરિસહસંધ્યણા સમચउરંસા ય સંઢાણે ॥૬૫૯॥

બાર, સોણ, અઢાર, અઢાર, આઠ, સોણ, સોણ, એકઘીસ, ચૌદ, સોણ અને સોણવર્ધનો અનુકૂલે ઈન્ડ્રભૂતિ આટિનો કેવળીપર્યાય છે.

બાણુ વર્ષ, ચુમોતેર, સીતેર, એશી, એકસો, ત્યારી, પંચાણું, અહ્યોતેર, બહોતેર, બાસઠ, અને ચાળીશ વર્ષનું અનુકૂલે બધા ગણાધરોનું સર્વાયુ જાણવું.

બધા ગણાધરો જીતિવંત ખાલિથો હતા, વળી તેઓ વિદ્વાન અધ્યાપકો તેમજ દાદશાંગી અને ચૌદપૂર્વને ધારણા કરનારા હતા, નવ ગણાધરો શ્રી વીર ભગવંતની હયાતીમાં મોકા પામ્યા અને ઈન્ડ્રભૂતિ તથા સુપર્ભર્સ્વતભી, શ્રી મહાવીરપ્રભુ નિર્વિશ્વા પામ્યા પછી રાજગૃહમાં મોકે ગયા. બધાને ગણાધરો એક માસનું પાદપોપગમન અણસણ કર્યું હતું તથા સર્વલભિષ્યુક્ત, વજ્જરિસહનારાચ સંધ્યઙ્ઘાવણા અને સમચતુરસંસ્થાનવાળા હતા. ૬૫૪-૬૫૮.

હવે કાળનું દ્રવ્યાનતરંગપણું તથા કાળશબ્દની વ્યુત્પત્તિ કહે છે.

જે વત્તણાઇસુદ્ધો વત્તુરણત્યંતરે માત્રો કાલો ।
આહારમિત્તમેવ ઉ ખોસં તેણાતરંગો સો ॥૨૦૨૭॥

કલણં પજ્જાયાણં કલિજ્જએ તેણ વા જાતો વત્થું ।
કલયંતિ તથં તમ્મ વ સમયાઇકલાસમૂહો વા ॥૨૦૨૮॥

સો વત્તણાઇસુદ્ધો કાલો દવ્યસ્સ ચેવ પજ્જાતો ।
કિંચિત્મેત્તવિસેરેણ દવ્યકાલાઇબવએસો ॥૨૦૨૯॥

જે વર્તનાદિરૂપ કાળ છે, તે દ્રવ્યથી અનથાનતરભૂત માનેલ હોવાથી દ્રવ્યની અભ્યંતર છે અને કોત્ર તો ભાત્ર તેનો આધાર છે નવા પુરાણાદિ પર્યાયોનું જેથી ક્ષયન થાય તે, અથવા જે છે તે વાર્ષિકાદિરૂપે વસ્તુ જણાય તે, અથવા સમયાદિ કણાઓનો સમૂહ તે કાળ, એ વર્તનાદિરૂપ કાળ, દ્રવ્યનો પર્યાય જ છે, પણ કિંચિત્નુભાત્ર વિશેષની અપેક્ષાએ દ્રવ્યકાળ-અદ્વકાળ આદિ વ્યપદેશ કર્યાય છે.

વર્તના-પરિણામ-કિયા-પરત્વ-અપરત્વ આ સર્વ કાળકૃત છે, તેથી તે કાળના વિંગ તરીકે છે.

તેમાં નવા-પુરાણાદિરૂપે તે તે ભાવે નિરંતર વર્તવું તે વર્તના કહેવાય અને નવા પર્યાયની જે પ્રાણિ થાય તે પરિણામ કહેવાય. આવો પરિણામ વાદળાં વિગેરેમાં આદિમાન છે, અને ચન્દ્રવિમાન વિગેરેમાં અનાદિ છે, એક સ્થળથી બીજી સ્થળે જવારૂપ દેશાંતર પ્રાણિ તે કિયા, દેવદાતથી પજ્જાદત પહેલા જન્મ્યો હોવાથી પર કહેવાય અને પજ્જાદાતથી દેવદત પાછળ ઉત્પન્ન થયેલ હોવાથી અપર કહેવાય, અસ ચારે લક્ષણવાળો વર્તનાદિરૂપ કાળ દ્રવ્યથી અભિન છે. અને કોત્ર તો દ્રવ્યનો આધાર માત્ર છે, તેથી કાળ પદાર્થ દરેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતરંગ છે, અને કોત્ર દ્રવ્યની બહારછે. આ કારણથી દ્રવ્ય નિર્ભાગ કષ્ટા પછી નિર્દેશાનુસારે કોત્ર નિર્ગભ કહેવો જોઈએ, તે છતાં પ્રથમ કાળનિર્ગભ કહીએ છીએ.

નવા-પુરાણાદિ અથવા સમયાદિ પર્યાયોનું ક્ષયન કરવું તે કાળ, એ માસિક છે, આ વાર્ષિક છે, આ શરદઋતુ સંબંધી છે, ઈત્યાદિરૂપે વસ્તુ જેનાથી જણાય તે કાળ. અથવા તે કાળ છે જ આ માસિક છે, આ સાંવત્સરિક છે, ઈત્યાદિરૂપે વસ્તુ જણાય છે માટે તે કાળ કહેવાય. અથવા સમયાદિ કણાઓનો સમૂહ તે કાળ, તે વર્તનાદિરૂપ કાળ દ્રવ્યનો પર્યાય જ છે, પરંતુ કિંચિત્નુભાત્ર વિશેષ વિવિધથી દ્રવ્યકાળ-અદ્વકાળ-યથાયુષ્ણ-કાળ આદિ વ્યપદેશ કરાય છે. ૨૦૨૭ થી ૨૦૨૮.

હવે દ્રવ્યકાળાદિના ભેદો કહી, ભાવકાળ જણાવી આ અધિકારમાં કયો કાળ લેવો છે તે ક્રો છે છે.

(૨૦૭) દવ્યે અલ્દ અહાઉય ઉવક્કમે દેસ-કાલકાલે ય ।

તહ ય પમાણે વન્ને ભાવે, પગયં તુ ભાવેણ ॥૨૦૩૦॥૬૬૦॥

(૨૦૮) ચેયણમચેયણરસ વ દવ્બરસ રિઝુ ત જા ચરુવિગપ્પા ।

સા હોઈ દવ્યકાલો અહવા દવિયં તયં ચેવં ॥૨૦૩૧॥૬૬૧॥

દવ્યકાળ-અધ્યાકાળ-પથાયુષ્યકાળ-ઉપકમકાળ-હેશકાળ-મરણકાળ-પ્રમાણકાળ-વર્ણકાળ અને ભાવકાળ, એવી રીતે નવ પ્રકારે કાળ જાણવો. તેમાં અહીં ભાવકાળ અવિકૃત છે. ચેતન અથવા અચેતન દવ્યની જે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ, તે દવ્યકાળ છે; અથવા એ દવ્યો જ દવ્યકાળ છે. ૨૦૩૦-૨૦૩૧.

નામ અને સ્થાપન કાળ સુખે સમજીય એવા છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા મૂકીને શૈષ દવ્યાટિ નવ ભેટો કાળના છે, તે કહે છે. તેમાં પ્રથમ વર્તનાદુપકાળ તે દવ્યકાળ કહેવાય. સૂર્ય-ચન્દ્રની ગતિથી પ્રગટ થતો અહીંથીપાન્તરવર્તી જે કાળ તે અદ્ધાકાળ દેવાહિના છ્યવનરૂપ કાળ તે પથાયુષ્યકાળ ઈચ્છિત અર્થને દૂરથી નજીક લાવવારૂપ કાળ તે ઉપકમકાળ. ઈષ્ટવસ્તુની પ્રાપ્તિ થવારૂપ અવસરકાળ તે દેશકાળ. મરણ પામવારૂપ કાળ તે મૂત્રયુકાળ. દિવસ-રાત્રિદુપકાળ તે પ્રમાણકાળ. શ્યામવર્ણ તે વર્ણકાળ અને ઔદ્યિકાટિ ભાવના સાહિ-સપર્યવસાનાટિ ભેટ તે ભાવકાળ. અહીં પ્રસ્તુતમાં ભાવકાળની અવિકાર છે; અને ભાડોના દવ્યકાળાંદે તો કાળના ભેટ હોવાથી જ અહીં પ્રશ્ન્યા છે.

દેવ-નારકાટિ સચેતન અને પુદુગળ સંખાટિ અચેતન દવ્યની અવસ્થાનરૂપ સ્થિતિ સાહિ-સપર્યવસાનાટિ ભેટે ચાર પ્રકારે છે. તે સ્થિતિ દવ્યનો પર્યાય હોવાથી દવ્યકાળ કહેવાય, અથવા સચેતન અચેતનરૂપ ઓદવ્ય જ દવ્યકાળ કહેવાય, કેમકે પર્યાય અને પર્યાયવાન બતે અભિન હોય છે. ૨૦૩૦-૨૦૩૧.*

દવ્યકાળ અને તેની ચાર પ્રકારની સ્થિતિ ભાષ્યકાર કહે છે.

દવ્બરસ વત્તણા જા સ દવ્યકાલો તદેવ ઘા દવ્ચં ।

ન હિ વત્તણાદિભિષણો દવ્ચં જમ્હા જાડોઽભિહિં ॥૨૦૩૨॥

સુતે જીવા ડ્જીવા સમયા-દડવલિયાદાઓ પદુચ્યંતિ ।

દવ્ચં પુણ સામન્ન ભણણાઙ દવ્બડ્યામેત્તં ॥૨૦૩૩॥

* જો કે આ ભાવથી ભાષ્ય ગાથા ૨૦૩૪ માં લીધો છે.

૨૦૩૧ મી ગાથા પછી નીચેની એક ગાથાની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.

(૨૦૯) ગડુ સિલ્દ્રા ભવિદ્યાયા અભવિદ્ય પુમગલ અણાગયદ્ધા ય ।

તીયદ્ધ તિનિ કાયા જીવાજીવાદ્વિર્દ્ધ ચરહા ॥૬૬૨॥

અર્થ :- ગતિ, સિલ્દ્ર, અભ્ય અને અભવિદ્યની અપેક્ષાએ સાહિસપર્યવસિતાટિ ચાર પ્રકારે છુંની સ્થિતિ છે; અને પુદુગળ, અનાગતકાળ, અતીતકાળ, નથા પર્માટિ ત્રણ અસ્તિકાયની અપેક્ષાએ સાહિસપર્યવસિતાટિ ચાર પ્રકારે અજીવની સ્થિતિ છે. ૬૬૨.

સુર-સિદ્ધ-ભવ-અમ્ભા સાડુ-સપજ્જવસિયાદારો જીવા ।
ખંધાળાગયતીયા નભાદારો ચેયણારહિયા ॥૨૦૩૪॥

દ્વયની જે વર્તના તે દ્વયકાળ અથવા એ દ્વયો જ દ્વયકાળ છે; કેમ કે દ્વય વર્તનાથી ભિન્ન નથી. એ માટે ચૂતમાં કહું છે કે અવા-જીવ દ્વયો જ સમયાવલિકાદિ બેઠ કહેવાય છે. અવાજીવને સામાન્યથી દ્વય કહેવાય છે, તે તો દ્વયાર્થ માત્રથી જ કહેવાય.

દેવ-સિદ્ધ-ભવ અને અભદ્રયની અપેક્ષાએ સચેતન-જીવ દ્વયના સાદિ-સપર્યવસિતાદિ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. તથા સુંધ-અતીતકાળ-અને આકાશાદિની અપેક્ષાએ અચેતન-મજૂર દ્વયની પણ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. ૨૦૩૨-૨૦૩૩-૨૦૩૪.

સાદિ-સાલાદિરૂપ દ્વયની વર્તના તે દ્વયકાળ કહેવાય છે અથવા એ સચેતન-અચેતનરૂપ દ્વય જ ઇલાજણ કહેવાય છે. કેમકે તર્ફના-પરિણામાદિ થકી દ્વય જૂદું નથી. તે માટે આગમમાં કહું છે કે- “કિમય ભંતે ! કાલેત્તિ પચુચ્ચઙ્ગ ? ગોયમા ! જીવા ચેવ અજીવા ચેવ.” હે અગવંત કાળ કોણે કહેવાય ? ગૌતમ ! જીવો અને અજીવો જ કાળ છે. આ પ્રમાણે આગમમાં જીવાજીવ દ્વયોને જ સમયાવળિકાદિરૂપે કાળ કહેલ છે. પણ દ્વયરૂપે તો દ્વયાર્થપણાથી જ માત્ર તેઓને સામાન્યપણે દ્વય કહેવાય છે. માટે એ દ્વય જ દ્વયકાળ કહેવાય છે.

એ સચેતન અચેતનરૂપ દ્વયની સ્થિતિ ચાર પ્રકારે છે. તેમાં દેવ-નારકી-તિર્યં અને મનુષ્યરૂપ પયારિની અપેક્ષાએ જીવની સાદિ-સાંત સ્થિતિ છે, અમૃત એક સિદ્ધની અપેક્ષાએ સાદિ-અનન્ત સ્થિતિ. ભવ્યજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાંતસ્થિતિ, કેમકે તેઓ સિદ્ધ થાએ ત્યારે તે ભવ્ય પણ ન કહેવાય અને અભદ્ર પણ ન કહેવાય, તેથી સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થતાં તેઓનું ભવ્યપણું સમાપ્ત થાય છે અને અભદ્રયજીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત સ્થિતિ છે, આ પ્રમાણે સચેતન દ્વયની સાદિ-સાંત વિગેરે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. એ જ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ અચેતન દ્વયની પણ છે. કેમ કે દ્વિઅણુકાદિ સુંધની સાદિ-સાંત સ્થિતિ, કેમકે એવા દ્વિઅણુકાદિ પુદ્ગલ દ્વયની વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતા કાળપર્યાતાની સ્થિતિ કહી છે. તથા અવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ સાદિ-અનન્ત સ્થિતિ. ભૂતકાળની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાંત સ્થિતિ. આકાશ-પરમાસિંહાય અધર્માસિંહાય વિગેરેની અપેક્ષાએ અનાદિ-અનન્ત સ્થિતિ. એ પ્રમાણે ચેતનારહિત અજીવદ્વયની પણ ચાર પ્રકારની સ્થિતિ છે. આ બજે પ્રકારના દ્વયની સ્થિતિ તે દ્વયકાળ કહેવાય છે. ૨૦૩૨ થી ૨૦૩૪.

હવે અદ્વાકાળનું સ્વરૂપ અને તેના બેઠ કહે છે.

સૂરકિરિયાવિસિદ્ધો ગોદોહાઇકિરિયાસુ નિરવેકજ્ઞો ।
અદ્વાકાલો ભણણદુ સમયકગ્રેતમિમ સમયાઈ ॥૨૦૩૫॥

(૨૧૦) સમયા-૬૬વલિય મુહુર્તા દિવસમહોરત-પચુબ્ર-માસા ય ।

સંવચ્છર-જુગ-પલિયા સાગર-ઓસપિય-પલિયદ્વા ॥૨૦૩૬॥૬૬૩॥

સૂર્યકિરિયાવિશિષ્ટ અને ગોદોહાદ્યાત્મક કિયામાં નિરપેક્ષ, જે સમયક્ષેત્રમાં સમયાદિરૂપે કાલ

પ્રવતે છે, તે અદ્વાકાણ કહેવાય છે.(તેના આ જેઠો છે.) સમય આવલિકા-મુહૂર્ત-દિવસ-અહોરાત્-પદ્ધતિ-માસ-વર્ષ-યુગ-પલ્યોપમ-ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી. અને પુદ્ગલપરાવત્ત. ૨૦૩૫-૨૦૩૬.

મેરુની ચારે દિશાએ સૂર્ય-ચંદ્ર વિગેરેના અમલશરૂપ ગતિક્રિયા વડે પ્રગટ કરાતો, અહીંથીપ અને બે સમુદ્રમાં જે સમયાદિરૂપ કાલ પ્રવતે છે, તે અદ્વાકાણ કહેવાય છે. આ અહીંથીપ અને બે સમુદ્રરૂપ સમયકોને સિવાય અન્યત્ર સૂર્ય વિગેરેની ગતિક્રિયાનો અભાવ હોવાથી ત્યાં અદ્વાકાણ કહેવાતો નથી; કેમકે ત્યાંતો કિયા જ પરિણામવતી હોવાથી કાળ કહેવાય છે. ઉપરોક્ત જે અદ્વાકાણ તે ગોદોહાલાત્મક કિયાની અપેક્ષા રાખતો નથી, પરંતુ સૂર્ય વિગેરેની ગતિક્રિયાની અપેક્ષા રાખે છે. એટલે કે ગતિમાનું સૂર્ય પોતાના કિરણોવડે જેટલા કોને પ્રકાશમાન કરે, તેટલા કોને દિવસ અને તે સિવાયના કોને રહ્યે કહેવાય છે. આ રાત્રિ અથવા દિવસનો અતિસૂક્ષ્મ અંશ તે સમય, તેવા અસંખ્યાતા સમયની આવલિ હત્યાદિરૂપે પ્રવતોલો કાળ સૂર્યાદિની ગતિ સિવાય અન્ય કિયાની અપેક્ષા નથી રાખતો.

નિર્વિભાગ(જેના ભાગ ન થઈ શકે)પરમસૂક્ષ્મ કાળનો અંશ તે સમય કહેવાય છે. તે સિદ્ધાંતમાં કહેલા કમાણાં રહે પાંદળાંડ અને ઊર્જા રૂપીઓ કાર્યવાતી દેખાંતથી જાણ્યાંનો. એવા અસંખ્યાત સમયે એક આવળી થાય. બે ઘરીરૂપ કાળ તે મુહૂર્ત કહેવાય. સૂર્ય કિરણોથી પ્રકાશિત આકાશ ખંડરૂપ, અથવા ચાર પ્રહારાત્મક જે હોય તે દિવસ અને સૂર્ય કિરણોથી અસ્પૃષ્ટ આકાશ ખંડ, અથવા બીજા ચાર પ્રહારાત્મક જે હોય ને રહ્યાં, એ ઉભય મળીને અહોરાત્ર કહેવાય. પંદર અહોરાત્ર મળીને એક પક્ષ, બે પક્ષનો એક માસ. બાર માસનું એક વર્ષ. પાંચ વર્ષે એક યુગ, અસંખ્યાત યુગે એક પલ્યોપમ. દશ કોડીકોડીપલ્યુપમે એક સાગરોપમ, દસ કોડીકોડી સાગરોપમે એક ઉત્સર્પિણી. તેટલા જ સાગરોપમે એક અવસર્પિણી અને અનન્તી. ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણી મળીને એક પુદ્ગલપરાવત્ત થાય. આ પુદ્ગલપરાવત્તના દ્રવ્યાદિ બેદ છે, તે અન્ય ગ્રન્થોથી જાણ્યી લેવા. ૨૦૩૫-૨૦૩૬.

હવે યથાયુષ્ટકાળનું સ્વરૂપ તથા તેના બેદ કહે છે.

આઉયમેત્તવિરિસિદ્ધો સ એવ જીવાણ વત્તાણઙ્ગમઝો ।

ભણણઙ્ગ અહાઉકાલો વત્તઙ્ગ જો જચ્ચિર જેણ ॥૨૦૩૭॥

(૨૧૧) નેર્દ્ધય-તિરિય-મળ્ણા-દેવાણ અહાઉં તુ જે જેણ ।

નિબ્રત્તિયમન્નભવે પાલેતિ અહાઉકાલો ઉ ॥૨૦૩૮॥૬૬૪॥

તે જ પૂર્વોક્ત વર્તનાદિમય અદ્વાકાણ આયુષ્યમાત્રથી વિશિષ્ટ હોય અને જેટલા કાળપર્યન્ત જે છે જે આયુષ્યપુક્ત વર્તો, તે તે જીવોનો યથાયુષ્ટકાળ કહેવાય છે. નારકી-તિર્યચ-મળ્ણાથી અને દેવ આયુમાંથી કોઈ પણ આયુ જે છેવે જે પ્રકારે પૂર્વભવમાં બાંધ્યું હોય, તેને તેવા વિપાકથી અનુભવવું. એ યથાયુષ્ટકાળ કહેવાય છે. ૨૦૩૭-૨૦૩૮.

પૂર્વોક્ત વર્તનાદિમય અદ્વાકાણ નારકાદિ આયુથી વિશિષ્ટ હોય ત્યારે તે જ યથાયુષ્ટકાળ કહેવાય છે. એટલે કે જે છેવે આર્ત-રૌદ્રવ્યાનાદિ પ્રકારે જેટલા કાળપર્યન્તનું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય,

તેટલા કાળપર્યન્ત તે જીવને તે આપુષ્યને વિપાકથી અનુભવવાનો કાળ તે પથાયુષ્કકાળ કહેવાય છે. નર્થાતું પૂર્વભવમાં બાંધેલું નરકાયુ નારકીપણે વિપાકથી અનુભવવાય તે નરકાયુકાળ. નિર્યચનું ખાપુ તિર્યંચપણે વિપાકથી અનુભવવાય તે નિર્યંચ આપુકાળ. મનુષ્યાપુ બાંધેલું હોય, તે મનુષ્યાયુપણે વિપાકથી અનુભવવાય તે મનુષ્યાયુકાળ. અને દેવાપુ બાંધેલું હોય, તે દેવાયુપણે વિપાકથી અનુભવવાય તે દેવાયુકાળ કહેવાય. એમ પથાયુષ્કકાળ ચાર પ્રકારે છે. ૨૦૩૭-૨૦૩૮.

હવે ઉપક્રમકાળનું સ્વરૂપ અને તેના લેણ કહે છે.

જેણોવચ્કકામિજ્જડ સમીચમાળિજ્જા જરૂરો જં તુ ।

સ કિલોવચ્કમકાલો કિરિયાપરિણામભૂડ્ઝૂં ॥૨૦૩૯॥

(૨૧૨) દુવિહોવક્કમકાલો સામાયારી અહાઉયં ચેવ ।

સામાયારી તિવિહા ઓહે દસહા પયવિભાગે ॥૨૦૪૦॥ ॥૬૬૫॥

૧. ૨૦૪૦ મી ગાથા પણી નીચેની ૬૬૬ થી ૭૨૩. ગાથાઓની ભાષ્યકારે વ્યાખ્યા નથી કરી.

જે વડે ઉપક્રમ કરાય એટલે દૂર રહેલી વસ્તુ નશ્ક લવાય તે (ઉપચારથી)ઉપક્રમ કાળ કહેવાય. અને એ ઘણી ઘણી કિયાના પરિણામથી ઘણો થાય છે. એ ઉપક્રમકાળ બે પ્રકારે છે. સામાયારી ઉપક્રમ કાળ અને પથાયુષ્ક ઉપક્રમકાળ(તેમાં)ઓધસામાયારી-દશવિધસામાયારી અને પદવિભાગ સામાયારી. એમ સામાયારી ઉપક્રમકાળ ત્રણ પ્રકારે છે. ૨૦૪૦.

દૂર રહેલી વસ્તુને તે તે ઉપાયભૂત એવી ડિયાવિશેષકદે નશ્ક લાવવી તે ઉપક્રમ કહેવાય. અથવા જે સામાયારી વિગેરે વસ્તુને નશ્ક લાવવી તે સામાયારી વર્ગેરેનો ઉપક્રમ કહેવાય, તે ઉપક્રમનો જે કાળ, તેને ઉપચારથી ઉપક્રમકાળ કહેવાય, તે ઉપક્રમકાળ ઘણી કિયાઓના પરિણામથી ઘણા ભેટે શાય છે.

ઉપરોક્ત ઉપક્રમકાળ બે પ્રકારે છે. એક સામાયારી ઉપક્રમકાળ અને બીજો પથાયુષ્ક ઉપક્રમ કાળ. તેમાં શિષ્ટ પુરુષોએ આચરેલ કિયાઓનો સમૂહ તે સામાયારી કહેવાય. તેવી સામાયારી પૂર્વો જેવા ઉપરના શુતમાંથી અહીં ઉત્તરાધ્યયનાદિમાં કે આવશ્યકાદિમાં લાવવી તે સામાયારી ઉપક્રમ કહેવાય, અને તેનો જે કાળ તે ઉપચારથી સામાયારી ઉપક્રમકાળ કહેવાય તથા દીર્ઘકાળે ભોગવવા યોગ્ય આપુષ્યને થોડા જ કાળમાં ભોગવીને ખપાવવું તે પથાયુષ્ક ઉપક્રમ કહેવાય અને તેનો જે કાળ તે ઉપચારથી પથાયુષ્ક ઉપક્રમકાળ કહેવાય. મતલબ કે સામાયારી દારા જે કાળનો ઉપક્રમ થાય તે સામાયારી ઉપક્રમકાળ અને આપુષ્યના ઉપક્રમ વડે જે કાળનો ઉપક્રમ થાય તે પથાયુષ્ક ઉપક્રમકાળ કહેવાય.

અહીં સામાયારી ત્રણ પ્રકારે છે.

પહેલી ઓધ સામાયારી, તે સામાન્યથી પડિલેહણ આદિ સાધુ સામાયારી કહેવારૂપ ઓધનિર્તુક્તિથી જાણવી.

બીજુ દશવિષસામાચારી, તે ઈચ્છાકાર-મિથ્યાદુભૂતાદિ દસ પ્રકારની સાધુસામાચારી મૂળ આવશ્યકનિર્ણયકિન્તથી જાણવી.

ત્રીજુ પદવિભાગ સામાચારી, તે છે કૃત્રો જાણવાં.

આ વિરિષ સામાચારીમાંની પ્રથમ ઓથ સામાચારી, નવમા પૂર્વગત આચાર નામની ત્રીજુ વસ્તુના વૌસમા પ્રાભૂતાન્તગેત આંધપ્રાભૂતપ્રાભૂતમાંથી ઉદ્ધરીને પરમોપકારી કલશાળુ પૂર્વોચાયોએ, વર્તમાન સમયના અલ્ય બુદ્ધિ તથા અલ્ય આપુવાળા સાધુઓના ઉપકાર માટે ઓથનિર્ણયકિન્ત નામનો સંક્ષિપ્ત ગ્રન્થ રચ્યો તે છે કેમકે ઉપર કહેલા શુતનું અધ્યયન એ કાળના છુંબો કરી શકે નહિ અને આગળ ઉપર તે શુત વિશ્વેદ થશે-એમ જાણીને ફૂપાળુ આચાયોએ અનુશ્રદ્ધ કરવા માટે ઉપરના શુતથી ઉદ્ધરીને ઓથનિર્ણયકિન્તથી કરીને આપી.

દશવિષ સામાચારી, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના છબ્બીસમા અધ્યયનમાંથી ઉદ્ધરીને, ચોડા વખતના જ ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલા અને તે શુતનું અધ્યયન ન કરી શકે એવા સાધુઓ પર ઉપકાર કરવાને માટે “ઈચ્છા-મિથ્યાદિ” સંક્ષિપ્તથી રચીને આપી અને છેદગ્રંથ સંબંધી પદવિભાગ સામાચારી, નવમા પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરીને આપી છે.૨૦૩૮-૨૦૪૦.

(૨૧૩) ઇચ્છા મિચ્છા તહાકારો આવસ્થિયા ય નિસીહિયા ।

આપુચુણા ય પઢિપુચુણા છંદણા ય નિમંત્તણા ॥૬૬૬॥

(૨૧૪) ઉવરસંપદા ય કાલે સામાચારી ભવે દસહા ।

એસિં તુ પયાળં પત્તેય પરુયણં વોચ્છં ॥૬૬૭॥

(૨૧૫) જડુ અભ્યત્યેજ્જ પર કારણજાએ કરેજ્જ સે કોઇ ।

તત્થયિ ઇચ્છાકારો ન કપ્પડુ બલાભિઓગો ઉ ॥૬૬૮॥

(૨૧૬) અભ્યુબગમંમિ નજ્જડુ અભ્યત્યેઝણ વડુડુ પરો ઉ ।

અણિગૂહિયબલવિરિણ સાહુણા તાવ હોયબ્દં ॥૬૬૯॥

(૨૧૭) જડુ હુજ્જ લસ્સ અણલો કજ્જસ્સ વિયાણતી ણ વા વા ણં ।

ગિલાણાઈહિં યા હુજ્જ વિયાવડો કારણોહિં સો ॥૬૭૦॥

(૨૧૮) રાહણિયં વજ્જેત્તા ઇચ્છાકારં કરેદુ સેસાણં ।

એયં મજ્જાં કજ્જં તુલ્લે ઉ કરેહ ઇચ્છાએ ॥૬૭૧॥

(૨૧૯) અહવાઽવિ વિણાસેતં અભ્યત્યેતં ચ અણણ દટ્ટૂણું ।

અણણો કોઇ ભણોજ્જા તં સાહું ણિજજરદ્દીઓં ॥૬૭૨॥

- (૨૨૦) અહયં તુબ્ધં એયં કરેમિ કજજં તુ ઇચ્છકારેણ ।
તત્થવિ સો ઇચ્છં સે કરેઢ મજજાયમૂલિથં ॥૬૭૩॥
- (૨૨૧) અહવા સયં કરેતં કિંચિ અણણસ્સ વાવિ દદ્દૂળં ।
તરસવિ કરેજજ ઇચ્છં મજ્જાંપિ ઇમં કરેહિતિ ॥૬૭૪॥
- (૨૨૨) તત્થવિ સો ઇચ્છં સે કરેડ દીવેડ કારણ વાવિ ।
ઇહરા અણુગહત્થં કાયબ્ધં સાહુણો કિચ્ચં ॥૬૭૫॥
- (૨૨૩) અહવા ણાળાઙ્ણં અદ્ભૂએ જડ કરેજજ કિચ્ચાણં ।
વેદાવચ્ચં કિંચી તત્થવિ લેસિ ભવે ઇચ્છા ॥૬૭૬॥
- (૨૨૪) આળાબલાભિઓગો ણિગંધાણં ણ કપ્પર્હ કાઉ ।
ઇચ્છા પરંજિયવા સેહે રાઈણા (ય) તહા ॥૬૭૭॥

આઈ :- હિચ્છાકાર, મિથ્યાકાર, તથાકાર, આવશિષ્ટકી, નેધેપિકી, આપૃથ્યા, પ્રતિપૃથ્યા, છંદના, નિમંત્રણા અને ઉપસંપદા, એ દસ પ્રકારે ઉપક્રમકાળ સંબંધી સામાયારી છે.

તે પ્રત્યેક પદોની હવે પ્રરૂપણા કરીશું. જો કોઈ સાધુ કારણ પડ્યે છતે અન્ય સાધુને કેઠ કરવા માટે અભ્યર્થના કરે, તો ત્યાં પણ હિચ્છાકાર સંભવે છે, પણ બલાભિયોગ કલ્પે નહિ. એ પ્રમાણે કાર્ય અંગીકાર કર્ય છતે જણાય છે કે બીજાને પ્રાર્થના કરવી ન જોઈએ, કેમકે સાધુએ બલ-વીર્ય ગોપવવા ન જોઈએ. જો રોગ આદિ કારણોથી તે ધેરાયેલો હોય અને એ કાર્ય કરવાને અસમર્થ જણાય, અથવા આવડતું ન હોય તો રત્નાધિક સિવાયના બીજાઓને “આ મારું કાર્ય તમે તમારી હિચ્છાએ કરો.” એમ હિચ્છાકાર કરે. અથવા બીજા અભ્યર્થના કરનાર છતાં તે કાર્ય વિનાશ પામતું દેખીને પણ તે કાર્ય કરવાને સમર્થ બીજો કોઈ નિર્જરાથી સાધુ તે સાધુને કહે કે. હું તમારું આ કાર્ય મારી હિચ્છાથી કરે છું. આમાં પણ તે કાર્ય કરાવનાર તેનો હિચ્છાકાર કરે છે, કેમકે સાધુની એ જ મર્યાદા છે. હિચ્છાકાર સિવાય કોઈની પાસે કેઠ કરાવવું નહિ અથવા કોઈક સાધુને તે કેઠક બીજાનું કાર્ય કરતા જોઈને તેને પણ “આ મારું કાર્ય તમે પણ તમારી હિચ્છાથી કરો.” એમ હિચ્છાકાર કરે. તેમાં તે પણ તેનો હિચ્છાકાર કરે, અથવા તે કારણને જણાવે, અન્યથા અનુગ્રહને માટે સાધુએ સાધુનું કાર્ય કરવું જોઈએ. અથવા જો શાનાદિના અથે આચાર્યાદિનું કોઈ વૈયાવૃત્ત્યાદિ કાર્ય કરે, તો તેમાં પણ તેમને હિચ્છાકાર થાય છે. આજા અને બળાત્કાર કરવાનું સાધુને કલ્પે નહિ, પ્રયોજન પડ્યે છતે હિચ્છાકારની જ યોજના શિક્ષક(લઘુ સાધુ)અથવા રત્નાધિકમાં કરવી. ૬૬૬ થી ૬૭૭.

- (૨૨૫) જહ જચ્ચબાહલાણ આસાણ જણવાએસુ જાયાણ ।
સયમેવ ખલિણગહણ અહવાવિ બલાભિઓગોણ ॥૬૭૮॥

- (૨૨૬) પુરિસજ્જાએવિ તહા વિણીયવિણયંમિ નત્થિ અભિઓગો ।
સેસંમિ ઉ અભિઓગો જણવયજાએ જહા આસે ॥૬૭૧॥
- (૨૨૭) અભ્યર્થણાએ મરુઝો વાનર્ઝો ચેવ હોડ દિંંતો ।
ગુરુકરણે સયમેવ ઉ ચાળિયગા દુધિણ દિંંતા ॥૬૮૦॥
- (૨૨૮) સંજમજોએ અભ્યુદ્ધિયસ્સ સઢ્ઢાએ કાઉકામસ્સ ।
લાભો ચેવ તવસ્સિરરસ હોડ અહીણમણસરસ ॥૬૮૧॥

એમ જાતિવંત બાલીકઅથ સ્વયમેવ લગ્નામ ગ્રહણ કરે છે અને ભગ્નાદિ દેશમાં થયેલ અથ
બળાત્કારે ગ્રહણ કરે છે, તેવી જ રીતે જાતિવંત વિનીત પુરુષના વિનયમાં બળાત્કાર નથી કરવો
પડતો, બાંકીના અવિનીત ભાટે ભગ્નાદિમાં થયેલા અથની જેમ બળાત્કાર ઘટે છે.

અભ્યર્થનામાં મ૩૫ અને વાનરનું દૃષ્ટાંત જાણવું, તથા ગુરુભે પોતે કાર્ય કરવામાં બે વંશિકના
દૃષ્ટાંત જાણવાં, સંયમયોગમાં અભ્યુસ્તિ અને કાર્ય કરવાની શ્રદ્ધાવાળા અને અદીનમનવાળા
તપસ્વીનાં નિજરાનો લાભ થાય છે જ.૬૭૮ થા ૬૮૧.

- (૨૨૯) સંજમજોએ અભ્યુદ્ધિયસ્સ જંકિંચિ વિતહમાયરિય ।
મિચ્છા એલંતિ વિયાળિઝણ મિચ્છત્તિ કાયબ્બ ॥૬૮૨॥
- (૨૩૦) જાડ ય પદ્ધિકકમિયબ્બ અવરસ કાઊળ પાવયં કમ્મ ।
તં ચેવ ન કાયબ્બ તો હોડ પણ પદ્ધિકંતો ॥૬૮૩॥
- (૨૩૧) જં દુયક્કડંતિ મિચ્છા તં ભુજ્જો કારણ અપૂરેતો ।
તિવિહેણ પદ્ધિકંતો તસ્સ ખ્રલુ દુયક્કડ મિચ્છા ॥૬૮૪॥
- (૨૩૨) જં દુયક્કડંતિમિચ્છા તં ચેવ નિસેવણ પુણો પાવં ।
પચ્ચકખમુસાવાઈ માયાનિયડીપસંગો ય ॥૬૮૫॥
- (૨૩૩) મિત્તિ મિતુમહવત્તે છત્તિય દોસાણ છાયણે હોડ ।
મિત્તિ ય મેરાએ ઠિઝો દુત્તિ દુગુંછામિ અપ્પાણં ॥૬૮૬॥
- (૨૩૪) કત્તિ કડું મે પાવં ડંત્તિય ડેવેમિ તં ઉવસમેણ ।
એસો મિચ્છાદુયક્કડપયકખરત્થો સમાસેણ ॥૬૮૭॥

સંયમયોગમાં પ્રવર્તતાએ જે કંઈ વિપરીત આચર્યું હોય, તેને "આ વિપરીત છે" એમ
જાણીને મિથ્યાદુષ્કૃત આપવું, તે મિથ્યાકાર છે. પાપકર્મ કરીને અવશ્ય મિથ્યાદુષ્કૃત આપવું
જોઈએ, એટલે તે પાપકર્મ ન કરવું જોઈએ. આવું ઉત્સર્જ પદમાં પ્રતિક્રમજી થાય છે. જે કારણથી
દુષ્કૃત થાય છે, એમ જાણીને તે કારણને પુનઃ ન આચરવાથી ત્રિવિષે પ્રતિક્રમતાં અવશ્ય તેનું
દુષ્કૃત મિથ્યા થાય છે.

જે દુષ્કૃત છે, એમ જાણીને મિથ્યાદુષ્કૃત આપ્યું હોય, અને પુનઃ તે જ પાપને સેવે, તો તે એટલે પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી અને ભાગ્યા એટલે નિકૃતિના પ્રકંશગવાળો જાણાવો.

અહીં મિ વર્ષા માઈવપણાના અર્થમાં છે, ચાર વર્ષા અસંયમયોગને અટકાવવાના અર્થમાં છે, મિ વર્ષા હું ચારિત્ર સર્વાદામાં હું એમ જણાવવાના અર્થમાં છે. દુ વર્ષા પાપકર્મ કરનારના આત્માને નિનદ્વાના અર્થમાં છે કંદ વર્ષા કરેલા પાપને અંગીકાર કરવાના અર્થમાં છે ડ વર્ષા ઉપરામભાવથી તે પાપ કર્મને ઉલ્લંઘવાના અર્થમાં છે. એ પ્રમાણે સંક્ષેપથી મિચ્છામિદુક્કડં પદના અકારોનો અર્થ છે. ૬૮૨ થી ૬૮૭.

(૨૩૫) કાયાકણો પણિણદ્વિગ્રસ્ય ઠાણોસુ પંચસુ ઠિયસ્સ ।

સંજમતચહુગરસ્ય ઉ અવિકષ્યેણ તહાકારો ॥૬૮૮॥

(૨૩૬) વાયણ પઢિસુણણાએ ઉવએસે સુત્તઅત્થકહણાએ ।

અવિતહમેયંતિ તહા પઢિસુણણાએ તહુક્કારો ॥૬૮૯॥

(૨૩૭) જસ્સ ય ઇચ્છાકારો મિચ્છાકારો ય પરિચિયા દોડવિ ।

તહુંઓ ય તહુક્કાગે ન દુલ્લભા સોગર્ઝ તસ્સ ॥૬૯૦॥

કલ્યાકલ્યમાં નિપુણા, પાંચ મહાદ્વતોમાં સ્થિર અને સંયમ તથા તપથી યુક્ત જે હોય તેને નિષ્ઠુપથી “તથાકાર”હોય છે. સૂત્રપ્રદાનત્રૂપ વાયના, પ્રતિશ્રવણા, ઉપદેશ, સૂત્રાર્થકથનમાં અને પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં “આપ જે આ કહો તે સત્ય છે.” એમ જે કહેવું તે તથાકાર કહેવાય છે. જેને ઇચ્છાકાર મિચ્છાકાર એ બે અને ત્રીજો તથાકાર પરિચિત છે તેને સદ્ગતિ દુર્લભ નથી. ૬૮૮ થી ૬૯૦.

હવે આવશ્યકી તથા નૈષેપિકી એ બે દાર કહે છે.

(૨૩૮) આવરિસયં ચ ણિતો જં ચ અઝીતો નિસીહિય કુણઙ ।

એયં ઇચ્છં નાડું ગળિવર ! તુબ્ધંતિએ ણિઉણ ॥૬૯૧॥

(૨૩૯) આવરિસયં ચ ણિતો જં ચ અઝીતો ણિસીહિય કુણઙ ।

વંજણમેયં તુ દુહા અત્થો પુણ હોડું સો ચેવ ॥૬૯૨॥

(૨૪૦) એગગારસ પસંતસ્ય ન હોતિ ઇરિયાઇયા ગુણા હોતિ ।

ગંતલ્યમલ્યરસં કારણંમિ આવરિસયા હોડું ॥૬૯૩॥

(૨૪૧) આવરિસયા ઉ આવસ્ફંહિં સબ્બેહિં જુત્તજોગિરસ ।

મણવયણકાયગુત્તિદિયસ્ય આવરિસયા હોડું ॥૬૯૪॥

(૨૪૨) સેજ્જં ઠાણ ચ જહિં ચેએડ તહિં નિસીહિયા હોડું ।

જમ્હા તત્થ નિસિછ્દો તેણ તુ નિસીહિયા હોડું ॥૬૯૫॥

- (૨૪૩) સેજું ટાળં ચ જદા ચેતેતિ તથા નિરીહિયા હોડુ ।
જમ્હા તદા નિસેહો નિસેહમઙ્ગયા ચ સા જેણં ॥૬૧૬॥
- (૨૪૪) આવરિસયં ચ ણિતો જં ચ અંતો નિરીહિયં કુણડુ ।
સેજ્જાળિસીહિયાએ ણિસીહિયા અભિમુહો હોડુ ॥૧૨૦॥ભા૦॥
- (૨૪૫) જો હોડુ નિરિલ્લષ્પા નિરીહિયા તરસ ભાવઓ હોડુ ।
અણિરિલ્લરસ નિરીહિય કેવલમેત્ત હવડુ સદ્ગુ ॥૧૨૧॥ભા૦॥
- (૨૪૬) આવસ્સયંમિ જુત્તો નિયમણિરિલ્લોત્તિ હોડુ નાયબો ।
અહયાડવિળિ સિલ્લષ્પા ણિયમા આવસ્સએ જુત્તો ॥૧૨૨॥ભા૦॥

(ગમે તે સ્થાનવિશેષમાંથી અહાર) નીકળતાં આવશ્વકી અને પેસતાં નેષેધિકી કરે છે, એ જનેનો તકાવત સૂક્ષ્મ રીતે હે ગણિવર ! તમારી પાસેથી જાણવાને ઈચ્છું છું, નીકળતાં આવશ્વકી અને પેસતાં નેષેધિકી કરે છે, એ શબ્દરૂપે બે પ્રકારે છે અને અર્થથી તો તે એક જ છે. એકાગ્ર અને પ્રશાન્ત ચિત્તવાળાને ઈપા-ગમનાદિ નથી થતા સ્વાધ્યાયાદિ ગુજો થાય છે, પણ કારણ હોય તો અવશ્ય જવું જોઈએ, તેને લીધે આવશ્વકી થાય છે. કર્તૃ આવશ્વકો વડે યુક્ત યોગવાળા તથા મન-વચન-કાયા અને ઈન્દ્રિયથી ગુમ એવા મુનિને આવશ્વકી થાય છે. જ્યાં થાયા ને સ્થાન કરે ત્યાં નેષેધિકી થાય છે, કેમકે ત્યાં તે પ્રમાણે નિષિદ્ધ છે, અને તેથી નેષેધિકી થાય છે. શાયાસ્થાન જ્યારે જ્યારે કરે ત્યારે ત્યારે નેષેધિકી થાય છે, કેમકે ત્યારે તે નિષિદ્ધ છે અને તે નિષેધિકીની કિયા નિષેધમય જ છે. નીકળતાં આવશ્વકી અને પેસતાં નેષેધિકી કરે છે તેમાં શાયાનેષેધિકીમાં નેષેધિકાલિમુખ થાય છે, જે નિષેધાત્મા છે, તેને ભાવથી નેષેધિકી થાય છે, અનિષિદ્ધાત્માને તો નેષેધિકી કેવળ શબ્દરૂપ જ થાય છે. આવશ્વકમાં યુક્ત મુનિ નિયમથી નિષિદ્ધાત્મા છે એમ જાણવું અધવા નિષિદ્ધાત્મા પણ નિયમા આવશ્વકમાં યુક્ત છે એમ જાણવું. ૬૮૧ થી ૬૮૬. નિ. ૧૨૦ થી ૧૨૨. આ.

હવે આપુચ્છણા દારો કહે છે.

- (૨૪૭) આપુચ્છણા ઉ કજ્જો પુલ્લનિરિલ્લેણ હોડુ પડિપુચ્છા ।
પુલ્લગહિએણ છન્દણ ણિમંતણા હોઅગહિએણ ॥૬૧૭॥
- (૨૪૮) ઉવસંપયા ય તિવિહા ણાણે તહ દંસણે ચરિતે ય ।
દંસણણાણે તિવિહા દુવિહા ય ચરિતઅદ્વાએ ॥૬૧૮॥
- (૨૪૯) વત્તણા સંધણા ચેવ, ગહણે સુતત્ય તદુભએ ।
ચેયાવચ્ચે ખ્રાવણે કાલે આવકહાફ્ય ॥૬૧૯॥
- (૨૫૦) સંદિદ્ધો સંદિદ્ધસ્ય ચેવ સંપજ્જદુ એમાઇ ।
ચઉભંગો એત્થં પુણ પઢમો ભંગો હવડુ સુદ્ધો ॥૭૦૦॥

- (૨૫૧) અધિરરસ પુષ્પગહિયસ્ય વત્તણા જં ઇહં થિરીકરણું
તરસેવ પણસંતરણદુરસ્સણુસંઘણા ઘડણા ॥૭૦૧॥
- (૨૫૨) ગહણ તપ્પદમતથા સુતે અત્યે ય તદુભાએ ચેવ ।
અત્યાગ્ગાહણંમિ પાયં એસ વિહી હોડુ ણાયબ્રા ॥૭૦૨॥
- (૨૫૩) મજજણ ણિસેજ્જ અકખ્રા કિતિકંમુરસમ્ગ વંદરણ જોડ્યે ।
ભાસંતો હોડુ જેડુ નો પરિયાએણ તો વંદે ॥૭૦૩॥
- (૨૫૪) ટાણ પમજિઝઊણ દોળણ નિસિજ્જાઉ હોન્તિ કાયબ્રા ।
એગા ગુરુણો ભળિયા ચિતિયા પુણ હોન્તિ અકખ્રાણ ॥૭૦૪॥
- (૨૫૫) દો ચેવ મત્તગાડું ખેલે તહ કાડ્યાએ બીયં તુ ।
જાવડ્યા ય સુણેની સબ્બેડવિ ય તે નુ વંદંતિ ॥૭૦૫॥
- (૨૫૬) સબ્બે કાઉરસમ્ગ કરેતિ સબ્બે પુણોડવિ વંદંતિ ।
ણાસણો ણાડુરે ગુરુવયણપડિછ્છગા હોન્તિ ॥૭૦૬॥

ક્રોછ ઈષ કાર્યમાં પ્રવતંતાં આપુષ્ટા, પૂર્વ નિષિદ્ધ કાર્ય પુનઃ કરતાં પ્રતિપૂષ્ટા પૂર્વેચૂલીન
આહારાદિ વડે બીજા સાપુષ્ટોને નિયંત્રણ તે છિદ્ધા, અને આહારાદિ નહીં લાવેલા હોય તેને
વિજાપ્તિ તે નિમંત્રણા, ઉપસંપદા જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રની એમ ત્રણ પ્રકારની છે.

તેમાં દર્શન અને જ્ઞાનની ઉપસંપદા ત્રણ ત્રણ પ્રકારે અને ચારિત્રને માટે બે પ્રકારે છે. સૂત્ર
અર્થ અને એ ઉભય સંબંધી વર્તના-સંખના-અને ગ્રહણ એ ત્રણ ત્રણ પ્રકારે જ્ઞાન અને દર્શનની
ઉપસંપદા છે. તથા વૈયાવૃત્ત્ય સંબંધી અને અપણા સંબંધી એમ બે પ્રકારે ચારિત્ર માટે ઉપસંપદા
છે. તે ક્રાણી યાવત્કથિક અને ઈત્વરકાલિક પણ છે. ગુરુએ કહેલ મુનિને ગુરુએ કહેલા સાપુને
ઉપસંપદા ઈત્યાદિ ચાર ભાંગા છે, એમાં પહેલો ભાંગો શુદ્ધ છે. સૂત્ર-અર્થ-અને તહુભય પૂર્વ
ગ્રહણ કરેલ છિતાં અસ્થિરને છે સ્થિર કરવાને માટે હોય તે વર્તના, પ્રદેશાંતરમાં નાષ્ટ થયેલ એવા
સૂત્રાર્થનું જ અનુસંધાન તે ઘટના, અને પ્રથમ ગ્રહણ કરવું તે ગ્રહણ, પણ અર્થગ્રહણને વિષે
આ વિષિ પ્રાય: એમ જાણવો. માર્ગન, નિષદ્ધા, અક્ષ, કૃતિકમ્, અને જ્યેષ્ઠને વંદન, અહીં ભાષક
હોય તે જ્યેષ્ઠ છે, પર્યાયથી જ્યેષ્ઠ નથી, તેથી તેમને વંદન કરવું. સ્થાન પ્રમાણને બે નિષદ્ધા
કરવાની હોય છે, એક ગુરુને માટે ડહેલી છે અને બીજી સમવસરદ્ધા(સ્થાપના)ને માટે. બે માત્રકો
ખેલ અને કાયિકી માટે. જેટલાઓ સાંભળે તેટલા બધા વંદન કરે છે. બધા કાયોત્સર્જ કરે
છે, બધા વાંદે છે, અતિ નશ્ચક નહિ અને અતિ દૂર નહિ એમ રહીને ગુરુનાં વચ્ચન સાંભળે
છે. ૬૮૭ થી ૭૦૬.

- (૨૫૭) ણિદ્ધાવિગહાપરિવજિએહિ ગુનેહિં પંજલિઉડેહિ ।
ભત્તિબહુમાણપુચ્ચ ઉબર્તેહિં સુણેઅબ્રં ॥૭૦૭॥

- (२५८) अभिकंखंतेहि सुहासियाइ वयणाइ उत्थसाराइ ।
विम्हियमुहेहि हरिसागएहि हरिसं जणंतेहि ॥७०८॥
- (२५९) गुरुपरिओसगएणं गुरुभत्तीए तहेव विणएणं ।
इच्छियसुत्तथाणं खिप्पं पारं समुवयंति ॥७०९॥
- (२६०) वकखाणसमत्तीए जोगं काऊण काङ्गाईणं ।
वंदंति, तओ जेझुं अण्णो पुब्बं चिय भण्णति ॥७१०॥
- (२६१) चोएति जड़ हु जिझो कहिंचि सुत्तथधारणाविगलो ।
वकखाणलछिहीणो निरत्थयं वंदणं तंभि ॥७११॥
- (२६२) अह वयपरियाएहि लहुगोऽविहु भासओ इहं जिझो ।
रायणिए वंदणे पुण तस्सवि आसायणा भंते ॥७१२॥
- (२६३) जड़वि वयमाइएहि लहुओ सुत्तथधारणापडुओ ।
वकखाणलछिमंतो सो चिय इह धेप्पई जेझो ॥७१३॥
- (२६४) आसायणावि णोवं पडुच्च जिणवयणभासयं जम्हा ।
वंदणयं रहिणिए तेण गुणोणपि सो चेव ॥७१४॥
- (२६५) न वओ एत्थ पमाणं न य परियाओऽविणि णिच्छयमएणं ।
ववहारओ उ जुज्जई उभयनयमयं पुण पमाणं ॥७१५॥
- (२६६) निच्छयओ दुन्नेयं को भावे कमिम बढ़ई समणो ? ।
ववहारओ उ कीरझ जो पुब्बठिओ चरित्तामि ॥७१६॥
- (२६७) ववहारोऽविहु बलवं जं छउमत्थंपि वंदई अरहा ।
जा होइ अणाभिण्णो जाणांतो धंमयं एयं ॥१२३॥भा०॥
- (२६८) एत्थ उ जिणवयणाओ सुत्तासायणबहुतदोसाओ ।
भासंतगजेझुगस्स उ कायचं होइ किइकम्मं ॥७१७॥

निद्रा-विकथाथी रहित, गुम्भान, अंजलि ज्ञेयीने विस्मितमुष्टे उर्धवंत थहने बीजाने उर्ध थाय तेम वर्तता सारा अर्थवाणा सुभाषित सांभणवा ठच्छनारामे भक्ति अने बहुमानपूर्वक उपयोगवंत थहने सांभणवुं.

युवनी भक्तिथी, युवना संतोषथी तेमज विनयथी(शिष्य)ठिंडित सूत्रार्थनो पार शीघ्रताथी पामे छे, व्याख्यान समाप्त थये कायिक आदिनो योग करीने ते पछी वडीलने वंदन करे छे.

बीजामो कुहे छे के प्रथम ज वडीलने वंदन करे, कोहि वभत सूत्रार्थ घारणामां विकल अने व्याख्यानलघ्यि विनानो ज्येष्ठ(वडील)होय छे, तेथी तेमने वंदन करतुं निर्वर्षक छे. आ

પ્રતિપાદનના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે- વય અને પર્યાય લથુ છતાં પણ ભાષક વાંચના દાતા પદાર્થનો બોધ કરાવનાર જ અહીં જ્યેષ્ઠ-વડીલ છે.

હે ભગવંત ! રત્નાધિકને વંદન કરવામાં તે સાધુને પણ આશાતના થાય છે. સૂત્રાર્થ ધારણ કરવામાં પડુ અને વ્યાખ્યાન લખિયંતે વય આદિવડે લથુ છતાં તેને જ અહીં જ્યેષ્ઠ ગણવામાં આવે છે, એ પ્રમાણે તે જિનવચન ભાષકને આશાતના ન થાય, પરંતુ ઉલદું જિનવચનભાષક હોવાથી તેને વંદન કરવું જ પોત્ય છે. રત્નાધિકમાં પણ તે ભાષકજ્ઞાન ગુણ વડે વડીલ જ છે. અહીં વંદનાધિકારમાં નિશ્ચયનયના મતે વય કે પર્યાય પ્રમાણ નથી, વ્યવહારથી તો તે ઘટે છે, પરંતુ પ્રમાણ તો ઉલ્ઘયનયનો મત જ છે. કયો સાધુ ક્યા ભાવમાં વર્તે છે. એ નિશ્ચયથી જાળવું દુર્લભ છે, તેથી વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે જે ચારિત્રમાં પૂર્વ સ્થિત હોય તેને વંદન કરાય છે. વ્યવહાર પણ બળવાન છે કેમકે જ્યાં સુધી આ કેવળી છે- એમ ન જપાય ત્યાં સુધી કેવળી પણ છુદ્ધસ્થ ગુરૂને વંદન કરે છે, અહીં વંદનાધિકારમાં જિનવચનથી અને સૂત્રની આશાતનાદિ ખસુ દોષ હોવાથી ભાપક એવા વડીલને જ વંદન કરવાનું છે.૭૦૭ થી ૭૧૭.

(૨૬૯) દુવિહા ય ચરિતંમી વૈયાવચ્ચે તહેવ ખ્રમણે અ ।

ગિયગચ્છા અણણંમિ ય સીયણદોસાઙ્ગણ હોંતિ ॥૭૧૮॥

(૨૭૦) ઇત્તરિયાઙ્ગિભાસા વંયાવચ્ચાંમિ તહ્ય ખ્રમણે ય ।

અવિગિદ્ધ-વિગિદ્ધંમિ ય ગણણો ગચ્છસ્સ પુછ્છાએ ॥૭૧૯॥

(૨૭૧) ઉદ્યસંપદ્ધો જં કારણ તુ તં કારણ અપૂરેતો ।

અહૃતા સમાણિયંમી સારણયા વા વિસગ્ગો વા ॥૭૨૦॥

(૨૭૨) ઇત્તરિયંપિ ન કષ્યદ્દ અવિદિનં ખલુ પરોગાહિસું ।

ચિદ્ભિત્તુ નિસિદ્ધ્તુ વ તદ્યબ્યયરક્ષણાઙ્ગાએ ॥૭૨૧॥

(૨૭૩) એવં સામાયનરી કહિયા દસહા સમાસઓ એસા ।

સંજમતવહૃયાણ નિગમંધાણ મહરિસીણ ॥૭૨૨॥

(૨૭૪) એયં સામાયારિં જુંજંતા ચરણકરણમાડતા ।

સાહૂ ખ્રવંતિ કર્મ અણોગભવસંચિયમણંત ॥૭૨૩॥

ચારિત્રોપસંપદા જે પ્રકારની છે, વૈયાવૃત્ય સંબંધી, અને ક્ષપણા સંબંધી સ્વગઢુથી અન્ય-ગણ્યમાં કારણથી જવાનું થાય છે. વૈયાવૃત્યોપસંપદામાં ઠત્વરકાલિક-યાવત્કાલિક વિભસણ જાણવી, તથા ક્ષપણોપસંપદામાં જયુને પૂછીને આચાર્ય અવિકૃષ્ટ-વિકૃષ્ટ ક્ષપકને ઉપસંપદા આપે, જે કારણ માટે ઉપસંપદા ગ્રહણ કરી હોય, તે કારણ પૂર્ણ કર્યા રિના વર્તે, અથવા સમામ કરે, ત્યારે તેને સ્મારણા કરે અથવા ત્યાગ કરે. (હવે ગૃહસ્થોપસંપદા કહે છે.)

ત્રીજા પ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે પરાબદ્ધાદિમાં આજ્ઞા લીધા વિના થોડો કાળ પણ ત્યાં ત્યાં રહેતું કે બેસવું કલ્પે નહીં, એ પ્રમાણે સંયમી અને તપસ્વી નિર્ભાન્યમહરિસીની આ દસ પ્રકારની

સામાચારી સંક્ષેપથી કહી. ચરણસિતરી અને કરણસિતરીયુક્ત સાધુઓ એ સામાચારીમાં જોડાતા અનેક ભવના સંચિત અનંત કર્મને બયાવે છે. ૭૧૮ ચી ૭૨૭.

યથાયુષ્ણ ઉપકુમ કાળ અને તે ઉપકુમના નિમિત્ત કહે છે.

(૨૭૫) અજ્ઞાવસાણ નિમિત્તે આહારે યેથણા પરાધાએ ।

ફારે આળાપાળું સત્તવિહું ભિજ્જાએ આતું ॥૨૦૪૩॥૭૨૪॥

(૨૭૬) દંડ-કરસ-સત્થ-રજ્જુ અગ્ગી ઉદગ-પડર્ણ વિસં વાલા ।

સીડળ્હં અરઙ્ગ ભર્ય ખુહા પિવાસા ય વાહી ય ॥૨૦૪૨॥૭૨૫॥

(૨૭૭) મુત્ત-પુરીસનિરોહે જિજ્ઞાજિન્ને ય ભોયર્ણ બહુસો ।

ઘંસળ-ઘોલળ-પીલળ આડસ્વ ઉચ્વકમા એણ ॥૨૦૪૩॥૭૨૬॥

અધ્યવસાન-નિમિત્ત-આધાર-વેદના-પરાધાત-સ્વર્ણ અને શાસોશાસ એ સાત પ્રકારે આપુષ ભેદાય છે-કથ થાય છે, દંડ-કરસ(ચાબૂક)શલ-દોરદું-અભિન-પાણીમાં પતન-વિષ-સર્પ-શીત-ઉષ્ણ-અરતિ-ભર્ય-કૃષ્ણ-તૃષ્ણા-વ્યાધિ-જાડા તથા પિશાખની અટકાયત ઘણીવાર કાચું પાર્દું બોજન કરદું-ઘસાવું-મસણાવું-અને પીલાવું, આ આપુષ્ણનાં ઉપકુમો છે. ૨૦૪૧-૨૦૪૨-૨૦૪૩.

અતિ હથ અને અતિ વિષાદને લીધે હથ બંધ પડી જવાથી આપુષ ભેદાય છે, અથવા રાગ, સ્નોહ અને ભર્ય એમ પણ પ્રકારે અધ્યવસાન છે. તે ગ્રંથેથી પણ આપુનો ઉપકુમ થાય છે. આ સંબંધમાં ત્રણ ઉદાહરણ કહે છે.

કોઈ યુવતિ શ્રીષ્મ ઋતુમાં વટેમાર્ગુઓને પાણી પાતી હતી, તેવામાં એક સ્વરૂપવાન પુરુણ પાણી પીવા આવ્યો તે પાણી પીને ગયો, તો પણ તેના રૂપમાં મુખ ધ્યેલી તે સ્ત્રી જળખારા ચાલુ રાખીને જનાર પુરુણ તરફ અતિ રાખ દાઢિથી જોઈ જ રહી, જ્યારે તે પુરુણ દાઢિપથની બહાર થયો, ત્યારે તે યુવતિ અતિ રાગના અધ્યાવસાયથી મૃત્યુ પામી. આ ઉદાહરણ રાગનું છે, એવું જ બીજુ ઉદાહરણ સ્નોહનું પણ છે, કોઈ અતિસ્નોહણ સ્ત્રીએ, પોતાના ભતરના ભરણની અસત્ય વાતાં સાંભળી, તેથી તે મૃત્યુ પામી અને તેનું ભરણ જાણીને તેનો પ્રેમાણ પતિ પણ મૃત્યુ પામ્યો.

રાગ અને સ્નોહમાં એટલો જ માત્ર તરફાત છે, કે રૂપાદિ ગુણથી ચિત્તનું આકર્ષણ થાય તે રાગ, અને સામાન્યે સ્વાભાવિક રીતે ચિત્તપ્રતિબંધ થાય તે સ્નોહ. ગજસુકુમાલનો વધ કરનાર સોમિલ ભાત્યણની પેઢે અતિભયના અધ્યવસાયથી પણ આપુનો ઉપકુમ થાય છે તથા નિમિત્તથી એટલે દંડ, ચાબૂક વિગેરેના તીવ્ર પ્રહારથી પણ આપુનો ઉપકુમ થાય છે. તેમ જ અતિ આધાર કરવાથી, મસ્તકાદિમાં અતિવેદના થવાથી, પરાધાતથી, સર્પ આદિના સ્વર્ણથી(ઉખથી)અને શાસોશાસનો નિરોધ થવાથી, એમ સાત પ્રકારે આપુ ભેદાય છે.

ઉપર જણાવેલ સિવાય બીજીં નિમિત્તોથી પણ આપુના ઉપકુમ થાય છે. તે હવે બતાવે છે. લાકડી વિગેરેના પ્રહારથી, તીક્ષ્ણ આણીવણા પરોજાથી, શલના થાથી, દોરડાદિના ફાંસાથી, અભિનથી, જળમાં રૂખ જવાથી, પડવાથી, વિષ ભક્ષણથી, સર્પ અથવા દુષ્ટ ઉસ્તીથી, અતિ ગરમી

અથવા અતિ હંડીથી, અરતિથી, ભયથી, કુપાથી, તૃષ્ણાથી, વ્યાવિથી, જાડા-પીશાબની અટકાયત પવાથી, પ્રથમ ખાંદેલું પચી ગયા અગ્રાઉ ભોજન કરવાથી, ચન્દનની જોમ શરીરને ઘસવાથી, મસળવાથી, શેરડી અથવા તલની પેઠે પીલાવાથી હત્યાદિ નિમિત્તોથી આધુણ બેદાય છે. ૨૦૪૧ થી ૨૦૪૩.

હવે સામાચારી ઉપક્રમકાળ અને પથાધુણ ઉપક્રમકાળનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે.

જેણો વરિમસુયા ઓ સામાયારિસુયમણિયં હેઢૂા ।

ઓહાડિતિવિહ એસો ઉચ્વક્કમો સમયચજ્જાએ ॥૨૦૪૪॥

જે જીવિયસંવદૃણમજ્જાવસાણા હેતુસંજણિયં ।

સોવક્કમાઉયાણ રૂ જીવિઓવક્કમણકાલો ॥૨૦૪૫॥

જે માટે ઉપરના શ્રુતથી સામાચારીશુત નીચે લાવ્યા, તે સામાચારી ઉપક્રમ કહેવાય છે, તે સિદ્ધાંતપરિભાષાએ ઓધાદિ ગ્રંથ પ્રકારે છે. તથા સોપક્રમ આધુણવાળાને અધ્યવસાનાદિ હેતુજ્ઞન્ય જે આધુનું સંવર્તન થાય, તે જીવિત ઉપક્રમકાળ કહેવાય. ૨૦૪૪-૨૦૪૫.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ ઉપરના નવમા પૂર્વથી ઉદ્દરીને જે પૂર્વચાર્યાઓએ ઓધનિર્ધુક્તિ હચ્છામિચ્છાદિ સ્વચ્છિ સામાચારી અને છેદસૂત્રો-એ વિચ્છિન્ન સામાચારીને પ્રાતેપાદન કરનારેં શુતં વર્તમાન મમપના જીવોને યોગ્ય કર્યું. તેને સિદ્ધાંત પરિભાષાથી સામાચારી ઉપક્રમકાળ કહેવાય.

લોકમાં સામાચારી ઉપક્રમકાળપણે એવો કોઈ કાળ પ્રસિદ્ધ નથી, પરંતુ જે સામાચારીઝૂપ શુત શિષ્ય ઘડ્યા કણે ભષાય એવા પૂર્વોમાં ભષી શકતો હતો, તે શુતને સ્વચ્છિરોએ ઉપક્રમીને અલ્યક્રમમાં મેળવો શકાય એવા આવશ્યકાદિમાં સ્વાપ્યું, તેથી ઉપચારથી તે કાળને સામાચારી-ઉપક્રમકાળ કહેવાય છે.

તથા સોપક્રમાધુવાળા જીવોનું જે દીધુકાળે દેદવાપોણ્ય ખાંદેલું આધુ હોય, તેને અલ્યસ્થિતિવાળું કરવું, તે પથાધુણ ઉપક્રમકાળ કહેવાય છે. નિરૂપક્રમાધુવાળા (જેમાં કદાપિ કોઈ પણ કારણાવસાદુ ફેરફાર ન થાય તેવા) જીવોને નિકાચિતપણે આધુ બંધ થતો હોવાથી તેમને અપવર્તનાદિનો સંબંધ નથી થતો, એટલે તેવા આધુનો ઉપક્રમ પણ નથી થતો, સોપક્રમાધુવાળાને જે આધુનો ઉપક્રમ થાય છે, તે નિરૂપતું નથી થતો, પણ અધ્યવસાનાદિ નિમિત્તોથી થાય છે. એટલે જે મરણ લાંબા કાળે થવાનું હતું, તેને આધુના અપવર્તન દ્વારા વહેલું ગ્રામ કરવું, તે પથાધુણ-ઉપક્રમકાળ કહેવાય છે. ૨૦૪૪-૨૦૪૫.

બીજા કર્મોનો પણ ઉપક્રમ થાય છે.

સન્ધ્યપગ્રીણમેવં પરિણામવસાદુવક્કમો હોજ્જા ।

પાયમનિકાઇયાણં તવસા ઉ નિકાઇયાણંપિ ॥૨૦૪૬॥

કમ્મોવક્કમિજ્જા અપત્તકાલંપિ જાઝ તજો પત્તા ।

અકયાગમ-કયનાસા મોકદ્ધાણાસાસયા દોસા ॥૨૦૪૭॥

ન હિ દીહકાલિયસ્સવિ નાસો તસ્સાણુભૂડુઓ રિબ્રં ।

વહુકાલાહાસ્સ વ દુયમગિગયરોગિણો ભોગો ॥૨૦૪૮॥

સત્ત્વં ચ પણ સત્ત્યા ભુજ્જઙ કર્મમણુભાવાં ભર્દાં ।

તેણાવસ્સાણુભવે કે કયનાસાદાં તરસા ? ॥૨૦૪૯॥

એ પ્રમાણે પરિષામવસાતું અનિકાચિત સર્વ કર્મ પ્રકૃતિનો ઉપકુમ થાય છે અને નિકાચિત કર્મનો પણ પ્રાય: તપવડે ઉપકુમ થાય છે. આ સ્થળે જો એ પ્રમાણે અપ્રામકાલીન કર્મનો પણ ઉપકુમ કરશો તો અકૃતાગમ-કૃતનાશ અને મોકામાં અનાશ્વાસ આદિ દોષો પ્રામ થશે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે.) કારણકે જેમ બહુકાળે ભોગવવા યોગ્ય આહારનો ભસ્મક રોગવાળો શીઘ્રપણે ભોગ કરી નાખે છે, તેમ દીર્ઘકાળ પર્યત ભોગવવા યોગ્ય કર્મનો શીઘ્રપણે અનુભવ કરીને નાશ કરે છે, (તેથી તે દોષ ન આવે.) સર્વ કર્મ પ્રદેશાનુભવે ભોગવાય છે જ, માત્ર અનુભાગથી ભજના છે, તેથી અવશ્ય અનુભવવા યોગ્ય એવો પ્રદેશોદ્ય થતો હોવાથી કૃતનાશાદિ દોષ કર્યાંથી આવે ? ૨૦૪૯ થી ૨૦૪૮.

માત્ર આયુષ્યનો જ ઉપકુમ થાય છે, એમ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનાવરણીયાદિ સર્વ પ્રકૃતિનો શુભાશુભ પરિષામથો અપર્વતનાકરણ વડે સ્થિત્યાદિ બંદુકાદર ઉપકુમ થાય છે. અને તે પ્રાય: જે કર્મ નિકાચના કરણ વડે નિકાચિત ન થયું હોય તેવા સ્પૃષ્ટ, બદ્ધ અને નિયત અવસ્થાવાળા કર્મનો જ થાય છે, અને પ્રાય: ગ્રહણ કરવાથી કોઈક વખત તીવ્ર તપસ્યા વડે નિકાચિત કર્મનો પણ ઉપકુમ થાય છે, જો સર્વ કર્મ ઉપકુમ વિના જેવું બાંધ્યું હોય, તેવું જ અનુભવાય, તો કટિપણ કોઈનો પણ મોકા ન થાય, કેમકે જે જીવો તદ્દ્દમ્બ મોકાગામી હોય છે, તેઓને પણ ચતુર્યાદિ ગુણાંખે પણ અત્તા: કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણવાળા કર્મની સ્થિતિ અવશ્ય સત્તા અને બંધમાં હોય છે.

શિષ્ય :- ત્યારે માત્ર આયુષ્યનો જ ઉપકુમ કાળ કર્યો, અને શેષ કર્મનો કેમ ન કર્યો ?

શુરૂ :- લોકમાં આયુષ્યનો ઉપકુમકાળ પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તે કર્યો છે, (અથવા આયુનો ઉપકુમ બાદ નિમિત્તોથી થાય છે, બાકીના કર્મનો જો અધ્યવસાયની મુખ્યાતાથી ઉપકુમ થાય છે (અથવા આયુની નિયત ઉદ્દીરણ કરતાં આ જુદી ઉદ્દીરણ છે) અને તદ્દનુસાર ઉપલક્ષાથી શેષ કર્મનો પણ ઉપકુમકાળ સમજૂ લેવો.

શિષ્ય :- પ્રભો ! આપે કલું તદ્દનુસાર ધણા કાળે વેદવા યોગ્ય કર્મ ઉપકુમ કરીને શાધ્યપણે વેદાય, તો અકૃત અભ્યાગમ, કૃતનાશ અને મોકામાં અવિશ્વસા આદિ દોષો પ્રામ થશે. કેમકે વેદાય, તો અકૃત અભ્યાગમ, કૃતનાશ અને મોકામાં અવિશ્વસા આદિ દોષો પ્રામ થશે. (એમકે સ્થિત્યાદિરૂપે કરેલું કર્મ ઉપકુમથી હમણાં જ વેદાનું હોવાથી આ કાળે વેદાય તેવું કર્મ પૂર્વે બહુ સ્થિત્યાદિરૂપે કરેલું હતું, તેના ઉપકુમ વડે નાશ થવાથી જે કાલે ઉદ્દ્ય આવવાનું હતું તે કાલની સ્થિત્યાદિરૂપે કરેલું હતું, તેના ઉપકુમ વડે નાશ થવાથી જે કાલે ઉદ્દ્ય આવવાનું હતું તે કાલની અપેક્ષાએ કૃતનાશ દોષ પ્રામ થયો. આ બે દોષને લઈને મોકામાં પણ અનાશ્વસ્તા થશે, કેમકે ઉપર કણા મુજબ નહિ કરેલા કર્મના આગમનથી સિદ્ધીને પણ કર્મ પ્રામ થવાથી પુનઃ સંસારાવતરણ થશે.

શુરૂ :- ભાઈ ! તું કહે છે તે દોષો પ્રામ નથી થતા, કેમકે આયુષ્યાદિકર્મ દીર્ઘ સ્થિત્યાદિરૂપે બંધ્યા છતાં પણ ઉપકુમવડે અધ્યવસાયવસાતું શીઘ્રપણે તેનો અનુભવ થઈ જાય છે, પરંતુ જે

કદી ઘણા કાળ પર્યન્ત વેદવા યોગ્ય કર્મ પુદ્ગલો અનુભવ્યા સિવાય જ નાશ પામે અથવા કર્મ ન બાંધ્યા હેઠય અને વેદાય, તો તું કહે છે તેમ કૃતનાશ અને અકૃતઅભ્યાગમ દોષ લાગે, પરંતુ જે દીવિકાળે વેદવા યોગ્ય કર્મ હોય તે અધ્યવસાય વિશેષ ઉપકુમાદીને અલ્પકાળે અનુભવાય, ત્યાં તે તોંબો કરીથી લાગે ? ન ર લાગે. જોન પણ આદ્યાત્રા કુથી ભોગવવા યોગ્ય આહાર ભસ્મક નામના થાત વ્યાખ્યિવાળો માણસ સ્વલ્પકાળમાં ભોગવી નાંબે છે - ખાઈ જાય છે, તેમાં કૃતનાશ કે અકૃતઅભ્યાગમ નથી, તેમ અહીં કર્મ સંબંધમાં પણ સમજજવું.

શિષ્ય :- જે બાંધેલું કર્મ હોય, તે સર્વ જો સ્વલ્પકાળે વેદાતું હોય, તો પ્રસત્તયન્દ્રરાજર્ષિએ સાતમી નરક યોગ્ય અશાનાવેદનીપાદિ કર્મ બાંધ્યું હતું એમ સંભાળાય છે, તે સર્વ કર્મ જો તેમણે સ્વલ્પકાળમાં વેદ્યું હોય, તો તેમને સાતમી નરકમાં થતા દુઃખનો ઉદ્ય થવો જોઈએ અને જો તે સર્વ કર્મને ન વેદ્યું હોય, તો કૃતનાશાદિ દોષ પ્રામ થવા જોઈએ.

શુરૂ :- તારું કહેવું સત્ય છે પરંતુ તેમણે તે સર્વ કર્મનો પ્રદેશોદ્યથી શીધપણે અનુભવ કર્યો હતો, રસોદ્યથી નહોતો કર્યો, કેમકે સર્વ કર્મ પ્રદેશાનુભવ હારા તો ભોગવાય છે જ એવો નિયમ છે. પણ અનુભાગના ઉદ્ય સંબંધી તો અજના છે. એટલે કે કોઈક કર્મનો અનુભાગ-રસ વેદાય છે અને કોઈક કર્મનો રસ અધ્યવસાય વિશેષથી લણાઈ જતો હોવાથી નથી પણ વેદાનો. એમાટે આગમમાં પણ કહ્યું છે કે "તત્ય એં જં તે અણુભાગકર્મનું તં અત્યેગઙ્ગય વેણું, અત્યેગઙ્ગય નો વેણું; તત્ય એં જે તે પણ્સકર્મનું તં નિયમા વેણું" ઇતિ । એટલે તેમાં જે અનુભાગકર્મ છે, તે કેટલાક વેદે છે, અને કેટલાક નથી વેદતા, પરંતુ જે પ્રદેશકર્મ છે, તે તો અવશ્ય સર્વ વેદે છે.

આ જ કારણથી પ્રસત્તયન્દ્રરાજર્ષિએ શુભ અધ્યવસાયથી નરક યોગ્ય કર્મનો રસ નાશ કરીને ખાત્ર નીરસ એવા તે કર્મના પ્રદેશો ભોગવ્યા, અને તેથી કરીને તેમને નરકમાં થતા દુઃખોનો ઉદ્ય ન થયો. સુખ-દુઃખનો અનુભવ થવો, એ કર્મના વિપાકોદ્યથી જ થાય છે, માટે બાંધેલા કર્મના સર્વ પ્રદેશો અવશ્ય વેદાય છે, તેથી કર્મનો ઉપકુમ કરનરાને કૃતનાશાદિ દોષો કદી પણ લાગે નહિં.

શિષ્ય :- આપ કહો છો તે પ્રમાણે પ્રસત્તયન્દ્રરાજર્ષિએ અનુભાગનો અનુભવ ન કર્યો તેથી તેમને નરકજીન્ય દુઃખોદ્ય ન થયો, જો એમ હોય, તોપણ તેમણે જેવો અનુભાગરસ બાંધ્યો, તેવો અનુભવ્યો નહિં, તેથી તેમને કૃતનાશદોષ પ્રામ થયો જ ગણાય.

શુરૂ :- એ પ્રમાણે કૃતનાશ તો ઈષ્ટ છે, કેમકે શુભ અધ્યવસાયથી રસનો નાશ થાય, એમાં શું અનિષ્ટ છે ? સર્વ કર્મનો સર્વથા મૂળથી નાશ કરવામાં સર્વ સાધુ પુરૂષો યત્ન કરે છે જ, તેથી તેવો કૃતનાશ તો સર્વથા સર્વને ઈષ્ટ છે.

શિષ્ય :- પણ જ્યારે બહુ રસ અને બહુ સ્થિતિવાળું કર્મ છતાં, તેને અલ્પ રસ અને અલ્પ સ્થિતિવાળું કરીને વેદે છે, ત્યારે તે અલ્પ રસ અને અલ્પ સ્થિતિવાળું કર્મ પૂર્વે કર્યું ન હતું છતાં પ્રામ થયું, એટલે અકૃત અભ્યાગમ પણ દોષ થયો જ, અને તેથી મોકામાં પણ અનરાખાસત્તા થશે, અને વગર કરેલ કર્મોના આવવાથી સિદ્ધાત્માઓને પુનઃ સંસારમાં અવતરણ થવાનું જ.

ગુરુ :- તારી તે સમજ અયોગ્ય છે, કેમકે જો કર્મનો અલ્ય રસ અને અલ્ય સિથતિનિહેતુક થતા હોય, તો તું કહે છું તે પ્રમાણે દોષ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ એમ થતું નથી. કર્મનો અલ્ય રસ થાય છે, તે અધ્યવસાય વિશેષથી થાય છે. એટલે અકૃત અભ્યાગમ દોષ નથી લાગતો તેમજ આયુ વિગેરેની અલ્યસિથતિ થાય છે, તે પણ હેતુ સિવાય નથી થતી. કિંતુ અધ્યવસાન વિગેરે પૂર્વોકાળ હેતુઓથી થાય છે, એટલે તેમાં પણ અકૃતઅભ્યાગમ દોષ નથી લાગતો. અને તેથી સિદ્ધાતમાચોને પણ કર્મસંબંધ નથી થતો, કેમકે તેઓને કર્મ આગમનના હેતુનો અભાવ છે. ૨૦૪૬ થી ૨૦૪૮.

કર્મનો ઉપકુમ સહેતુક થાય છે એમ બતાવવા કહે છે કે.

ઉદ્ય કણ્ણય-કણ્ણાઓવસમો-વસમા જં ચ કમ્મુણો ભરણયા ।

દવ્યાઇપંચયં એડ જુતમુક્કામણમાઓડયિ ॥૨૦૫૦॥

પુણા-ઝપુણાકયંપિ હુ સાયાસાયં જહોદયાઇએ ।

બજ્જાગલાહાળાઓ દેડ તહા પુણા-પાવંપિ ॥૨૦૫૧॥

ઉદ્ય-કણ્ણ-કણ્ણાઓ-ભવ-અને ઉપશમ જે કર્મના કહેલા છે, તે દ્વયાદિ પાંચની અપેક્ષાએ છે, માટે તેનો ઉપકુમ યોગ્ય છે. જેમ સુખ-દુઃખ એ પુન્ય-પાપજનિત છતાં પણ તે બાબ્દ બળના આધાનથી ઉદ્યાદિ આપે છે, તેવી રીતે પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ પણ (દ્વયાદિની અપેક્ષાએ ઉદ્ય થાય છે અને કણ્ણ પામે છે.) ૨૦૫૦-૨૦૫૧.

દ્વય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભવ-અને ભાવ એ પાંચની અપેક્ષાએ, કર્મનો ઉદ્ય-કણ્ણ-કણ્ણાઓપશમ-અને ઉપશમ થાય છે. આ કારણથી પણ શસ્ત્રાદિ દ્વયો પામીને આયુષ્યાદિ કર્મના કણ્ણને વિષે ઉપકુમ યુક્ત છે, જેમકે સર્વવિષાદિ દ્વય-નરકાવાક્ષાદિ ક્ષેત્રશ્રીભ્રાદિ કાળ-નારકાદિ ભવ અને વૃદ્ધત્વાદિ ભાવ પામીને જીવને અશાતાવેદનીયનો ઉદ્ય થાય છે. તથા સંગુરુનાં ચરણ કમલરૂપ દ્વય-ભાવ (પર્વિત્ર)તીવીદાદિ ક્ષેત્ર-સુષ્પમહુઃખમાદિકાળ-ઉત્તમ માનવકુળમાં જન્મ થવારૂપ ભવ-અને સમ્યગ્શાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ પામીને અશાતાવેદનીનો કણ્ણ થાય છે. (વેદનીયકર્મનો કણ્ણોપશમ અને ઉપશમ નથી થતો)

એજ પ્રમાણે મોહનીયકર્મમાંના મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ઉદ્ય કુતીથ્યાદિદ્વયકુર્ક્ષેત્ર અથવા સાધુ આદિ રહિત દેશ-દુઃખમાદિકાળ-તેઉ-વાઉ આદિ એકેદ્રિય અથવા અનાર્ય માનવકુળમાં જન્મ થવારૂપ ભવ અને કુસિદ્ધાન્તની દેશનારૂપ ભાવ પામીને થાય છે. અને તીર્થકરાદિ દ્વય-મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્ર-સુષ્પમહુઃખમાદિકાળ-ઉત્તમ માનવકુળમાં જન્મ અને સમ્યગ્શાન-ચારિત્રરૂપ ભાવ પામીને મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મનો કણ્ણ-કણ્ણોપશમ અને ઉપશમ થાય છે.

એ જ પ્રમાણે શાનાવરણ-દર્શનાવરણકર્મના ઉદ્ય-કણ્ણને કણ્ણોપશમ પણ થાય છે. જોશનું દહી તથા રીગણાનું શાક વિગેરે દ્વય, સજ્જલભાદિ ક્ષેત્ર-શ્રીભ્રાદિકાળ-એકેદ્રિયાદિ ભવ અને વૃદ્ધાવસ્થાદિરૂપ ભાવ પામીને નિત્રારૂપ દર્શનાવરણીય કર્મનો ઉદ્ય થાય છે અને પૂર્વ કણ્ણ મુજબના દ્વયાદિ પાંચ પામીને કણ્ણ કણ્ણોપશમ થાય છે. અને ઉપશમ બે નિત્રાકર્મના નથી થતા. એ જ પ્રમાણે બીજા કર્માના પણ ઉદ્યાદિ યથાયોગ્ય દ્વયાદિ પામીને થાય છે, તે સ્વભુદ્વિદ્યી વિશારી લેવા.

વળી સુખ-દુઃખ એ પુન્ય-પાપજનિત છે, તો પણ તે સુખ-દુઃખ પુષ્પમાળા-અંગના-વિધિ-કુટકાદિ બાધ્ય સહકારી દવ્યાદિના સામઘ્યથી થાય છે, પણ એમને એમ પુન્ય-પાપના ઉદયમાત્રથી નથી થતા. આ પ્રમાણે જેમ સુખ-દુઃખ રૂપ કાર્ય જે સર્વ લોકને અનુભવસિદ્ધ છે, પણ બાધ્ય-દવ્યા-ક્ષેત્ર આદિની અપેક્ષાએ જ ઉદ્ય પામે છે અથવા કાર્ય થાય છે, પણ એમને એમ નથી થતું, તેવી રીતે એ સુખદુઃખના કારણભૂત પુન્ય-પાપાત્મક કર્મ પણ દવ્ય ક્ષેત્રાદિની અપેક્ષાએ જ ઉદ્ય અથવા કાર્ય પામે છે. કારણ કે કાર્ય દવ્યાદિની અપેક્ષા રાપે છે અને કારણ અપેક્ષા નથી રાખતું-એમ કઢી શકાય નહિએ.

નોંધ તર્ફાનુભૂત હતું, કે કે બીજાદાદિની જોકાણ, કે ઉત્પત્ત થાય છે અને એ ઘટના કારણભૂત કુલભાર-ચક્ર વિગેરની અપેક્ષા સિવાય જ ઘટ ઉત્પત્ત કરે છે, એમ કહેવું એ અયોગ્ય છે, તેવી રીતે સુખ-દુઃખરૂપ કાર્ય અને તેના કારણમાં પણ સમજવું. માટે ઉદ્યાદિ પ્રત્યે દવ્યાદિની અપેક્ષાવાળાં જે કર્મ છે તેમનો દવ્યાદિના સત્ત્વિધાનમાં ઉપકુમ પણ થવો યોગ્ય છે. ૨૦૪૦-૨૦૪૧.

ઉપકુમ વિના, કર્મ જેવું બાંધ્યું હોય તેવું જ વેદાય તો મોકષનો અભાવ થાય.

જઝ તાણુભુડુડ ચ્છિય ખ્રવિજ્જાએ કમ્મમન્નહા ન મયં ।

તેણાસંહુભવજિજ્યનાણાગડકારણત્ત્વાઓ ॥૨૦૪૨॥

નાણાભવાણુભવણાભાવાદેવકમિમ પજજાણણ વા ।

અણુભવાઓ ચંધાઓ મોકદ્વાભાવો સ ચાણિદ્દો ॥૨૦૪૩॥

જો બાંધેલું સર્વ કર્મ અનુભવીને જ ખપાવાય છે, અન્યથા નહિ, એમ તારું માનવું હોય, તો તે અયોગ્ય જ છે, કેમકે અસંખ્યાત ભવમાં વિવિધ પ્રકારની ગતિના કારણભૂત કર્મ બાંધેલું હોય છે, તે કર્મ એક ભવમાં અનુભવાતું નથી અને અનુક્રમે તેનો અનુભવ થાય, તો પુનઃ પુનઃ બંધ તો થયા કરે તેથી મોકષનો અભાવ થાય, અને એ અભાવ હિંદ નથી. ૨૦૪૨-૨૦૪૩.

જો જેવું બાંધ્યું હોય, તેવું જ કર્મ પ્રતિસમય વિપાકાનુભાવથી જ ભોગવ્યા બાદ કાર્ય થાય, ઉપકુમદારા શીદ્રપણે વેદાઈને કાર્ય ન થાય, એમ માનવામાં આવે, તો કોઈપણ જીવનો કદાપિ મોકષ ન થાય, કેમકે તદ્દભવ મોકષગામી જીવને પણ અસંખ્યાત ભવોપાર્થિત કર્મ સત્તામાં હોય છે અને તે કર્મ વિવિધ અધ્યવસાયથી બાંધેલા હોવાથી નરકાદિ વિવિધ ગતિના કારણભૂત હોય છે. તે સર્વનો અનુભવ એક છેલ્લા ભવમાં કદીપણ થઈ શકે નહીં, કેમકે નારક-તિર્યાદિ વિવિધ ભવીના ડેતુભૂત પરસ્પર વિરુદ્ધ કર્મો એક ચરમભવમાં અનુભવી શકાય નહિ. તથા વિવિધ ગતિના કારણભૂત એ કર્મો અનુક્રમે જુદા જુદા ભવમાં અનુભવીને જીવ મોક પામે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે એ કર્મ જુદા જુદા ભવોમાં અનુક્રમે વિપાકથી અનુભવતાં પુનઃ વિવિધ ગતિના કારણભૂત કર્મનો બંધ થાય, અને પુનઃ પાણું જુદા જુદા ભવમાં ભમવાનું થાય. એ પ્રમાણે વારંવાર બંધ અને તેનો અનુભવ થબાથી કઢી પણ કોઈ પણ જીવનો મોક ન થાય, એટલે મોકષનો અભાવ જ થાય. એવો અભાવ માનવો હિંદ નથી, માટે કર્મનો ઉપકુમ માનવો એ જ લાભદાયી છે. (અને સત્ય છે.) ૨૦૪૨-૨૦૪૩.

૧૯૮] કર્મનો ઉપકભ અને કર્મનું સાધ્યાસાધ્યપણું. [વિશેષજ્ઞવરણક ભાગ ૨

સાધ્યાસાધ્ય રોગની જેમ કર્મ પણ સોપકમી અને નિરૂપકમી છે.

નણુ તત્ત્વ જહોવચિયં તહાણુભવઓ કયાગમાઈયા ।

તપ્પાઓગું તં ચિય તેણ ચિયં સજ્જારોગો બ્ય ॥૨૦૫૪॥

અણુવક્કમઓ નારાહ કાલેણોવક્કમેણ ગ્રિપ્પણ્તિ ।

કાલેણોવાડસજ્જાં સજ્જાસજ્જાં તહા કર્મમં ॥૨૦૫૫॥

કર્મ જેવું બાંધ્યું હતું તેવું ઉપકભ્યા પછી અનુભવાતું નથી, તેથી અકૃતાગમાદિ દીખો થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે. કેમકે જીવે સાધ્ય રોગની જેમ પૂર્વ ઉપકભ યોગ્ય જ કર્મ બાંધ્યું હોય છે. જેમ સાધ્ય રોગ ઉપકભ સિવાય, લાંબે કાળે નાશ પામે છે અને ઉપકભથી શીધ નાશ પામે છે, પણ અસાધ્ય રોગ તો મરણ થએ જ નાશ પામે છે. તેવી રીતે કર્મ પણ સાધ્ય અથવા અસાધ્ય એમ બંને પ્રકારનાં હોય છે. ૨૦૫૪-૨૦૫૫.

ગોધ્ય :- પૂર્વ જન્મમાં જીવે જેવું કર્મ બાંધ્યું હોય છે, તેવું કર્મ ઉપકભ પછી નથી હોતું, એટલે જેમકે સો વર્ષ પર્યત ભોગવવા યોગ્ય આયુકર્મ જીવે બાંધ્યું હોય છે, અને ઉપકભ પછી અન્તમુદૂર્તાદિ અલ્ય સ્થિતિવાળું અનુભવે છે, આ પ્રમાણે અન્યથા પ્રકારે અનુભવ થતો હોવાથી જીવને પૂર્વે કહેલા અકૃતાગમ વિગેરે દીખો પ્રામ થાય છે.

ગુરુ :- સાધ્ય રોગની જેમ જીવે પૂર્વ જન્મમાં કર્મ એવું જ બાંધ્યું હોય છે, કે જેથી તેનો ઉપકભ થઈ શકે. જેમ કોઈને કોઈ પ્રકારનો વ્યાપ્તિ થયો હોય, તે વ્યાપ્તિ ઓષ્ઠધાદિ ઉપકભ વિના લાંબા કાળે નાશ પામે છે અને ઓષ્ઠધાદિ ઉપકભથી શીધપણે-અલ્યકાળમાં જ નાશ પામે છે; પરંતુ જે અસાધ્ય વ્યાપ્તિ હોય છે, તે તો સેંકડો ઓષ્ઠધાદિ ઉપકભો વડે પણ નાશ પામતો નથી.

તેવી રીતે અમુક કર્મ પણ બાંધતી વખતે ઉપકભ યોગ્ય બાંધ્યું હોય છે, તો તે ઉપકભની સામગ્રી પ્રામ ન થાય તો જેટલી સ્થિતિનું બાંધ્યું હોય તેટલી સ્થિતિપર્યત ભોગવ્યા સિવાય કથ પામતું નથી અને ઉપકભની સામગ્રી પ્રામ થાય તો શીધપણે અન્તમુદૂર્તાદિ અલ્યકાળમાં જ પ્રદેશોદ્યવડે ભોગવાઈને નાશ પામે છે. પરંતુ જે કર્મ નિકાયિતપણે બાંધ્યું હોય છે, તે કર્મ બાંધતી વખતે જ એવું અસાધ્ય બાંધ્યું હોય છે કે તેને સેંકડો ઉપકભ લાગે, તોપણ તે જેટલા કાળપર્યત ભોગવ્યાનું હોય, તેટલા કાળપર્યત ભોગવ્યા વિના નાશ પામતું નથી. ૨૦૫૫.

પ્રમાણથી કર્મનું સોપકમપણું સિદ્ધ કરે છે.

સજ્જાસજ્જાં કર્મમં કિરિયાએ દોસઓ જહા રોગો ।

સજ્જામુવક્કામિજ્જાડ એતો ચિય સજ્જારોગો બ્ય ॥૨૦૫૬॥

સજ્જામયહેકઓ સજ્જાનિયાણાસઓડહવા સજ્જાં ।

સોવક્કમણમયં પિવપિવ દેહાઇભાવાઓ ॥૨૦૫૭॥

રોગની જેમ કર્મ પણ દીખ્યું હોવાથી ડ્રિયાવડે સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે, જે કર્મ સાધ્ય હોય છે, તેનો સાધ્યરોગની જેમ ઉપકભ થાય છે. સાધ્યરોગના હેતુભૂત હોવાથી અથવા

સાધ્ય બેવા નિદાનના (કારણના) આખ્યાયભૂત હોવાથી કર્મ સોપકમ છે. તેમજ દેહાદિપણે દેહમાં વર્તનું હોવાથી સાધ્ય છે. ૨૦૫૬-૨૦૫૭.

કર્મ દોષરૂપ હોવાથી ઉપકમરૂપ કિયાવડે સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે, કેમકે જે જે દોષરૂપ છે, તે તે જવરાદિ રોગની જેમ ઉપકમકિયાથી સાધ્ય અથવા અસાધ્ય હોય છે. માટે જે કર્મ સાધ્ય હોય છે, તેનો જ સાધ્ય રોગની જેમ ઉપકમ થાય છે. ઉપકમ થવો એટલે કેરકાર થવો.

અથવા ઉપકમવાળું કર્મ, સાધ્ય રોગના હેતુભૂત હોવાથી સાધ્ય છે. જેમ ગંડચ્છેદાદિ દ્વારાને, ઉપકમ કિયાના વિષયભૂત ધ્યેલું વિકૃત શરીર સાધ્ય છે, તેમ કર્મ પણ સાધ્ય છે. અથવા ઉપકમવાળું કર્મ, સાધ્ય કારણજન્ય હોવાને લીધે સાધ્ય છે, (તે કર્મની ઉત્પત્તિનાં કારણ પણ બેવા સોપકમી હોય છે.) કારણ કે જો તે સાધ્ય ન હોય તો તેને ઉપકમ લાગતો જ નથી.

શિષ્ય :- અહીં ઉપકમ જ સાધ્ય છે, તેથી ઉપકમનું સાધ્યપણું સિદ્ધ થયા બિના કર્મનું સાધ્યપણું સિદ્ધ નથી થતું અને તેનું સાધ્યપણું સિદ્ધ ન થવાથી કર્મજનક નિદાન-કારણનું પણ સાધ્યપણું સિદ્ધ નથી થતું, તેથી “સાધ્ય નિદાનજન્ય હોવાથી” એ હેતુનું “સાધ્ય” વિશેપણ અસિદ્ધ થવાથી હેતુ પણ અસિદ્ધ હરે છે.

ગુરુ :- પૂર્વે ‘જહ તાણુભૂડુડ’ ઈત્યાદિ ૨૦૫૨મી ગાધામાં કહેલી પુઞ્જિતાઓથી કર્મનું સોપકમપણું સિદ્ધ છે, તેથી કર્મનું સાધ્યપણું સિદ્ધ થાય છે અને તેને લઈને સાધ્ય કર્મનું જનક-તેનું નિદાન પણ સાધ્ય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

શિષ્ય :- પૂર્વે કર્મનું સોપકમપણું સિદ્ધ કર્યું છે, તો પછી પુનઃ અહીં તે કહેવાનું શું કારણ છે ?

ગુરુ :- વિસ્તૃત કથનની અપેક્ષાવાળા શિષ્યજનોના ઉપકાર માટે ફરીથી અહીં તે કણું છે અથવા કર્મનું નિદાન (કારણ) અધ્યવસાયસ્થાનો છે, તે અધ્યવસાયસ્થાનો વિચિત્ર પ્રકારનાં હોઈને અસંઘેય લોકાકાશ પ્રદેશ રાશિપ્રમાણ છે. તેમાંનાં કેટલાક અધ્યવસાયસ્થાનો, નિરૂપકમ કર્મને ઉત્પત્ત કરે છે અને કેટલાક સોપકમ કર્મને ઉત્પત્ત કરે છે. આ પ્રમાણે સાધ્યકર્મને ઉત્પત્ત કરનાર નિદાનનું સાધ્યપણું સિદ્ધ કરવું, તેની સિદ્ધ થવાથી તેનાં કાર્યભૂત કર્મનું સાધ્યપણું અને સોપકમપણું સિદ્ધ થાય છે.

અથવા શરીર અને જીવમાં કર્મ વર્તનું હોવાથી ઉપકમ કિયાના વિષયભૂત એવું એ કર્મ સોપકમ અને સાધ્ય છે. જીવની અંદર કર્મ અનિન અને લોહના ન્યાયે રહેલ છે અને શરીરમાં જીવ આધાર-આધેયભાવે છે, તેથી કર્મ પણ તેમાં તે પ્રમાણે રહેલ છે.

શિષ્ય :- આધાર-આધેયભાવે શરીરવૃત્તિ જીવ છે. એ કથન તો ધોરણ છે, પણ શરીરની વૃત્તિ શરીરમાં છે, એ કેમ માની શકાય ?

ગુરુ :- સર્વ પદાર્થો સ્વભાવે તો પોતામાં જ રહેલા છે અને બીજી વસ્તુમાં તો આધારે રહેલ હોય છે. એ ન્યાયથી શરીરની વૃત્તિ શરીરમાં છે, એ કથન અધોગ્ય નથી; અથવા કાર્મણ શરીરમાં

જેમ જીવની વૃત્તિ છે, તેમ આ ઓદારિક શરીરની વૃત્તિ પણ તેમાં છે, એ તો સર્વને પ્રતીત છે. માટે આ હેતુમાં આપેલું દણ્ણાત સાધનખરહિત નથી. ૨૦૫૬-૨૦૫૭.

કર્મનું સોપકમપણું સિદ્ધ કરવામાં બીજુ યુક્તિઓ બતાવે છે.

કિંચિદકાલેકથિ ફળું પાઇજાઇ પચ્ચા ચ કાલેણાં ।

તહ કર્મ પાઇજાઇ કાલેણ વિપચ્ચા ઘલેણાં ॥૨૦૫૮॥

ભિણણો જહેહ કાલો તુલ્લેકથિ પહમ્મિ ગડવિસેસાઓ ।

સત્યે ચ ગહણકાલો મહું-મેહાભંયારો ભિન્નો ॥૨૦૫૯॥

તહ તુલ્લમિનથિ કર્મે પરિણામાઇકિરિયાદિસેસાઓ ।

ભિણણોઽણુભવણકાલો જેદ્દો મજ્જ્ઝો જહન્નો ય ॥૨૦૬૦॥

જહ વા દીહા રજ્જૂ ડાંડાઇ કાલેણ પુજિઆ ચિપ્પણ ।

ચિયારો પઢો ચ સુસરાઇ પિંડીભૂઓ ય કાલેણ ॥૨૦૬૧॥

ભાગો ચ નિરોયદ્વો હીરાઇ કરમસો જહણણહા ચિપ્પણ ।

કિરિયાદિસેસાઓ વા સમેકથિ રોગ ચિગિચ્છાએ ॥૨૦૬૨॥

જેમ કોઈ આપ્યાદિકનું હણ વૃક્ષપર હોય તો કર્મભર પોણકાળે પાડે છે અને કોઈ વખત ઘસ વિગેરે હાંકવાથી અકાળે પણ પાડે છે; તેવી રીતે કર્મ પણ બંધકાળે બાંધેલ સ્થિતિને અનુસરે કર્મશાસનાં સંપૂર્ણકાળે ભોગવાય છે, અનેકોઈ વખત અપવર્તનાદિ વડે તે કર્મ અન્તર્મુદ્દૂર્તમાં શીદ્રપણે પણ ભોગવાય છે.

અથવા જેમ ત્રણ મુસ્તાકરોનો માર્ગ સરખો છતાં પણ ગતિની વિશેષતાથી માર્ગમાં જુદો જુદો - વધારે ઓછો કાળ લાગે છે. અથવા શાલ ચ્રહણ કરવામાં મતિ (ગ્રહણ કરવાની શક્તિ) અને મેધા (અવધારણ શક્તિ)ના ભેદથી ચ્રહણકાળમાં ભેદ થાય છે; તેમ સમાન સ્થિતિવાળું કર્મ છતાં પણ તેનો અધ્યવસાનાદિ પરિણામ અને ચારિત્રાદિ કિયાના ભેદથી ઉત્કૃષ્ટ-મધ્યમ-અને જધન્યરૂપ અનુભવકાળ ભિન્ન ભિન્ન થાય છે.

અથવા જેમ લાંબું દોરનું એક છેડાથી કર્મશાસનાં સણગાવતાં લાંબાકાળે સણગી રહે છે, અને એકદું કરીને સણગાવતાં શીદ્રપણે સણગી જાય છે, તેમ જ પણોણું કરેલું ભીનું વખત જલ્દી સૂક્ષ્મ જાય છે અને એકદું કરેલું લાંબાકાળે સૂક્ષ્માય છે અથવા અપવર્તના કિયાય જેમ કોઈ મોટી સંખ્યાનો આગ કરતાં લાંબો કાળ લાગે છે અને અપવર્તના કરવાથી શીદ્રપણે ભાગ કરાય છે. તથા જેમ કેટલાક માણસોને ક્રોધ આદિ રોગ થયો હોય, તે રોગ ઓધધાદિ કિયાના વિશેષપણાથી દૂર થવામાં કાળભેદ થાય છે-ઓછે વત્તે કાળે વ્યાધિ દૂર થાય છે. (તેમ કર્મમાં પણ અપવર્તનાદિ કરવા વડે અનુભવના કાળનો ભેદ થાય છે.) ૨૦૫૮ ચી ૨૦૬૨.

દ્વારે પ્રશાસ્ત અને અપ્રશાસ્ત દેશકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

જો જરસ જયાભવસરો કજજસ્સ સુભાસુભસ્સ સોપાયં ।

ભણણાઇ સ દેરકાલો દેસોભવસરોત્તિ થકકોત્તિ ॥૨૦૬૩॥

(૨૭૮) નિલ્દૂમગ ચ ગામે મહિલા થૂમં ચ સુણણયં દદરું ।

નીયં ચ કાગા વોલેંતિ જાયા ભિકખ્યસ્સ હરહરા ॥૨૦૬૪॥૭૨૭॥

(૨૭૯) નિમ્મચિઠ્યં મહું પાયડો નિહી ખજ્જગાવણો સુન્નો ।

જાયંગણે પસુજ્જા પરઉથ્યદૃયા ય મત્તા ય ॥૨૦૬૫॥૭૨૮॥

શુભાશુભ કાર્યનો જે વખત તેનો (હવે કહેવાશે તે) ઉપાયથી નિશ્ચય થાય, તે દેશકાળ કહેવાય છે.

દેશ-અવસર-અને થક એ તેના પર્યાપો છે.

ધૂમરહિત ગામ અને પણિયારીઓના સમૂહ વિનાના કૂવા વિગેરેના તટને જોઈને તથા કાગડાઓ નીચા સ્થાન તરફ આવે છે, ઈત્યાદિ ચિન્હ જોઈને હવે “બરાબર ભિકા સમય થયો.” એમ જાણો તે (પ્રશસ્ત કાર્યકાળ જાણવો.) તથા મસ્કિકારહિત મધ્યપુરો છે અને ઉઘડો પડેલો નિષિ પ્રગટ જણાય છે. (એમ જાણીને તે મધ્ય અને નિષિ ગ્રહણ કરવાનો અવસર જણાય છે) તથા ખાદ્યવસ્તુ વેચનારની દુકાનમાં કોઈ મનુષ્ય ન દેખાવાથી તેમની વસ્તુ લેવાનો અવસર જણાય તે, તેમ જ જેનો પતિ પરદેશ ગયેલ છે એવી સ્ત્રી ભદ્રિબ્ધી મત થઈને આંગણામાં સૂતી છે, તે અત્યારે બહુ કામાતુર છે, એમ જાણાનું ઈત્યાદિ અશુભ-અપ્રશસ્ત કાર્યનો કાળ જાણવો. ૨૦૬૩-૨૦૬૪-૨૦૬૫.

હવે કાળકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

કાલોન્તિ મધ્ય મરણ જહેહ મરણ ગરુન્નિ કાલગાડો ।

તમ્મા સ કાલકાલો જો જરસ મારો મરણકાલો ॥૨૦૬૬॥

(૨૮૦) કાલેણ કાર્યો કાલો અમ્હ સજ્જાયદેસકાલમિમ્ ।

તો તેણ હારો કાલો અકાલ કાલ કરતેણ ॥૨૦૬૭॥૭૨૯॥

કાળ એટલે સમય અને બીજો કાળ એટલે લોકરહિથી મરણ માનેલ છે. જેમકે મરણ પાખ્યો અધ્યવા કાળ પાખ્યો (કર્યો) ભાટે જે પ્રાણીનો જે મરણકાળ તેને તીર્થકરોએ કાળકાળ માનેલ છે. ઈયામ ફૂતરાએ (ઉપાશ્રયની નશ્ચક) સ્વાધ્યાય કરવાના વખતે કાળ કર્યો, તેથી તેણે અકાણે કાળ કરવાથી મરણ પાખ્યવાથી અમારા સ્વાધ્યાયના કાળનો ભંગ કર્યા. (આ વાક્યમાં લોકોક્લિંડારા કાળકાળ કહેવાય છે.) ૨૦૬૯-૨૦૬૭.

હવે પ્રમાણકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

અલ્દ્રાકાલવિસેસો પત્થયમારણ ચ માણુસે ચિન્તે ।

સો સંવચહારથે પમાણકાલો અહોરત્તં ॥૨૦૬૮॥

(૨૮૧) દુબિહો પમાણકાલો દિવસપમારણ ચ હોડ રાઝ ય ।

ચરુપોરિસિઓ દિવસો રત્તી ચરુપોરિસી ચેવ ॥૨૦૬૯॥૭૩૦॥

(ધાન્યને માપવાને) પ્રસ્થકના માનની જેમ આ પ્રમાણકાળ છે અને તે પ્રમાણકાળ અણકાળનો વિશેપ બેઠ છે અને તે પ્રમાણકાળ મનુષ્યસોત્તમાં જીવ અજીવાદિની સ્થિતિના વ્યવહાર માટે અહોરાત્રરૂપ કહેલ છે. તથા એ પ્રમાણકાળ બે પ્રકારે કહેલ છે. દિવસ પ્રમાણકાળ અને રાત્રિ પ્રમાણકાળ તેમાં ચાર પોરિધીવડે દિવસ થાય છે અને ચાર પોરિધી વડે એક રાત્રિ થાય છે. ૨૦૬૮ - ૨૦૬૯.

ઉવે પોરિધીકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

પોરિસિમાળમનિધયં દિવસ-નિસાવુદ્ધિ-હાણિભાવાઓ ।

હીણ તિનિ મુહુતલ્લઘંચમા માળમુક્કોસં ॥૨૦૭૦॥

ચુંદ્રી બાવીસુત્તરસયભાગો પડ્ઢદિણં મુહુતસ્સ ।

એયં હાણીવિ ભયા અયણદિણભાગાઓ નેયા ॥૨૦૭૧॥

દક્કોસ-જહણાળાં જદંતરાલમિહ પોરિસાણં તં ।

તેસીયસમવિભત્તં ચુંદ્રી હાણિ ચ જાણાહિ ॥૨૦૭૨॥

દિવસ અને રાત્રિની વૃદ્ધિ હાનિના ભાવથી પોરિધીનું પ્રમાણ નિયત નથી. પોરિધીનું જીવન્ય પ્રમાણ ત્રણ મુહૂર્તનું અને ઉત્કૃષ્ટથી સાડાચાર મુહૂર્તનું છે. દરરોજ મુહૂર્તના એકસો બાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ થાય છે અને હાનિ પણ એટલી જ પાય છે. આ હાનિ-વૃદ્ધિ ઉત્તરાયસા-દક્ષિણાયનના દિવસના ભાગે જાણવી. અથવા ઉત્કૃષ્ટ અને જીવન્ય પોરિધીના પ્રમાણની વર્ણે જે ત્રણ ઘટીકા પ્રમાણકાળ છે, તેમાં એકસો જ્યાસીમા ભાગની વૃદ્ધિ અને હાનિ દરરોજ જાણવી. ૨૦૭૦ થી ૨૦૭૨.

દિવસ અથવા રાત્રિનો ચોથો ભાગ તે પોરિધી કહેવાય છે એ પોરિધીનું પ્રમાણ હુંમેશા નિયત હોતું નથી, દિવસ અથવા રાત્રિની વૃદ્ધિ-હાનિ થતાં તેની પણ વૃદ્ધિ હાનિ થાય છે. શિયાળામાં મહરસંકાન્તિના દિવસે પોરિધીનું પ્રમાણ સર્વથી ઓછું હોય છે એટલે તે ત્રણ મુહૂર્ત અથવા છ ઘટિકાનું હોય છે પણ તે જ દિવસે રાત્રિ સંબંધી પોરિધીનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે હોય છે, અને તે સાડાચાર મુહૂર્ત અથવા નવ ઘટિકાનું હોય છે.

કર્ક સંકાન્તિના દિવસે દિવસ સંબંધી પોરિધીનું પ્રમાણ વધારેમાં વધારે હોય છે અને તે સાડાચાર મુહૂર્ત અથવા નવ ઘટિકાનું હોય છે, તથા તે જ દિવરો રાત્રિ સંબંધી પોરિધીનું પ્રમાણ ઓછામાં ઓછું હોય છે, અને તે ઉપર કલ્યા મુજબ ત્રણ મુહૂર્ત અથવા છ ઘટિકાનું હોય છે.

ઉપર જે હાનિ વૃદ્ધિ કરી છે, તેમાં જીવન્ય પોરિધીના દિવસથી આરંભીને ઉત્કૃષ્ટ પોરિધીના દિવસપર્યત્ત દરરોજ એક મુહૂર્તના એકસોબાવીસમા ભાગની વૃદ્ધિ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટ પોરિધીના (દિવસથી આરંભીને પુનઃ જીવન્ય પોરિધિના) દિવસ સુધી દરરોજ એટલી જ હાનિ થાય છે.

આ વૃદ્ધિ હાનિ ઉત્તરાયસા અને દક્ષિણાયનના દિવસથી જાણવી.

મતલબ કે છ ભડીને ઉત્તરાયસા થાય છે અને બીજા છ ભડીને દક્ષિણાયન થાય છે તેમાં ઉત્તરાયસામાં દરરોજ ચાર પણની દિવસમાં વૃદ્ધિ થાય છે, એ પ્રમાણે વધતાં ઉત્કૃષ્ટ

દિવસે છ મુહૂર્ત વધે છે અને એ જ પ્રમાણે રાત્રિમાં દરરોજ હાનિ થતાં સર્વથી જીવન્ય રાત્રિને છ મુહૂર્ત ઘટે છે.

દક્ષિણાયનમાં એથી વિપરીત થાય છે, એટલે કે રાત્રિમાં છ મુહૂર્ત વધે છે, અને દિવસમાં છ મુહૂર્ત ઘટે છે. આ પ્રમાણે થવાથી છ છ મહીને દિવસ અને રાત્રિના પથાયોગ્ય છ છ મુહૂર્ત વધે છે અને ઘટે છે, તે વૃદ્ધિહાનિનું કારક એમ છે કે એક મહીને એક મુહૂર્તની વૃદ્ધિ અને હાનિ થાય છે. પરંતુ સૂર્ય સંવત્સરમાં ત્રણસોને છાસઠ દિવસે એક વર્ષ થાય છે, અને તેથી એકસાં આસી દિવસો એક અયન થાય છે. તેથી સાડાનીસ દિવસો એક માસ થાય છે.

હવે દર મહિને જે એક મુહૂર્ત વધે છે, તેને સાડાનીસ દિવસોએ વહેંચીએ તો એક મુહૂર્તની બે ઘટિકા થાય, તે એક ઘટિકાના એકસઠ ભાગ કલ્પીએ. એ પ્રમાણે ભાગ કલ્પતાં બે ઘટિકાના એકસોભાવીસ ભાગ થાય અને સાડાનીસ દિવસના મહિનમાં રાત્રિ-દિવસ સંબંધી દરેક પોરિધીના પણ એકસોભાવીસ ભાગ થાય.

એ એકસોભાવીસ રૂપો મુહૂર્તના દરિદ્રાના ગોડસોનારીલ ભાગને વહેંચતાં મુહૂર્તનો એકસોભાવીસમો એક ભાગ આવે. એવો એક ભાગ દરરોજ દિવસ અને રાત્રિ સંબંધી પોરિધીમાં પથાયોગ્ય વધે છે અને ઘટે છે. અથવા આ વૃદ્ધિ-હાનિ સમજવાની બીજી રીત પણ છે.

જેમકે-ઉત્કૃષ્ટ પોરિધી નવ ઘટિકા પ્રમાણ છે, અને જીવન્ય પોરિધી છ ઘટિકા પ્રમાણ છે. આ બેની વચ્ચે ત્રણ ઘટિકાનું અંતર છે, તે ત્રણ ઘટિકાને એક અયનના એકસોઅયાસી દિવસની ભાયે ભાગ કરતાં જે આવે તેટલી દરરોજ વૃદ્ધિ-હાનિ જાણવી. ભત્તલબ કે એકસોઅયાસી દિવસે પોરિધીની ત્રણ ઘટિકા વધે છે, અથવા ઘટે છે. તદનુસાર ત્રણ ઘટિકાનાં એકસોઅયાસી ભાગ કરીએ, એટલે એક ઘટિકાના એકસઠ ભાગ કરતાં ત્રણ ઘટિકાનાં એકસોઅયાસી ભાગ થાય, એવો એક ઘટિકાનો એકસઠમો ભાગ દરરોજ પોરિધીમાં વધે છે અથવા ઘટે છે. આ ભાગ પણ એક મુહૂર્તના એકસોભાવીસમાં ભાગ ફેટલો જ છે. માત્ર રીતમાં ફેર છે. ૨૦૭૦-૨૦૭૧-૨૦૭૨.

હવે વર્ષાકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

(૨૮૨) પંચએં વર્ણાળણ જો ખાલુ વન્નેણ કાલઓ વર્ણણો ।

સો હોડુ વર્ણણકાલો વર્ણણજજડ જો વ જે કાલે ॥૨૦૭૩॥૭૩૧॥

પજ્જાયકાલભેઓ વર્ણણો કાલો જી વર્ણણકાલોઽય ।

નણુ એસ નામડ ચ્ચય કાલો નાનિયમનો તસ્સ ॥૨૦૭૪॥

પાંચ વર્ણોમાંથી જે વર્ણો (રંગે) શ્યામ હોય, તે વર્ષાકાળ કહેવાય અથવા જેનું જે વખતે વર્ષાન કરાય તે પણ વર્ષાકાળ કહેવાય. જે પર્યાયકાળના બેદથી શ્યામવર્ણ હોય, તે વર્ષાકાળ કહેવાય છે. આને નામથી ક્રાણવર્ણ કહેવાય છે, તો તેને નામકાળ કેમ ન કહેવાય ? ઉત્તર - તે નામનો કોઈ નિયમ નથી ભાવે. ૨૦૭૭-૨૦૭૮.

આ પ્રમાણોનું પ્રમાણ હાલમાં આ ક્ષેત્રમાં જીવાનું નથી, તેથી આ નિયમ કોત્ર વિશેષે જીવાય છે.

શેતાદિ પાંચ વર્ષામાંથી જે વર્ષો (રંગો-કાંતિએ) કાળો હોય, તે વર્ષકાળ કહેવાય. અથવા જે કોઈ શ્વાદિ પદાર્થનું જે કાળે વર્ણાન કરાય, તે વર્ષકાળ કહેવાય. અથવા જે કાળે શેતાદિ વર્ણની પ્રુપણા-વર્ણાન કરાય, તે પણ વર્ષકાળ કહેવાય.

આ જ વિષયનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરતા ભાષ્યકારી : હાજરી કે તે એ પર્યાપ્તિલાગના બેદથી શ્યામવર્ણા તે વર્ષકાળ કહેવાય છે. જેમકે જે કાળમાં દ્વયને જ્ઞાણો તે દ્વયકાળ, અને પર્યાપ્તને જ્ઞાણો તે પર્યાપ્તકાળ; કૃષ્ણવર્ણ દ્વયનો પર્યાપ્ત હોવાથી વર્ષકાળ છે અને તે પર્યાપ્તકાળનો બેદ છે.

શિષ્ય :- જો એ પ્રમાણે પર્યાપ્તકાળ પણ છે, તો પછી પૂર્વ ૨૦૩૦મી ગાથામાં તેનો ઉપન્યાસ કેમ ન કરો ?

આચાર્ય :- દ્વયથી પર્યાપ્ત કુર્યાચિતું અભિજ્ઞ છે. તેથી દ્વયકાળ કહેવાથી પર્યાપ્તકાળ પણ આથે આવી જ ગયો, તેથી તે જ્ઞાન નથી કુર્યા. અથવા પર્યાપ્તના બેદરૂપ આ શ્યામવર્ણનું કથન કર્યું, તેથી તે પણ ત્યાં કહેલો જ છે.

શિષ્ય :- શ્યામવર્ણને નામથી જ કાળો કહેવાય છે, તો તેનો નામકાળ કેમ નથી કહેતા ?

શ્રી :- કાળનામનો એવો કોઈ નિયમ નથી, કારપા કે ગૌરવર્ણમાં પણ કોઈ વખત કાળનામ હોય છે, આ કારણથી એનો બીજાથી બેદ જાણવવા માટે જે વર્ષો જ કાળો હોય, વર્ષકાળ કહેવાય છે; અન્ય નહીં એટલો નામકાળથી વર્ષકાળમાં તફાવત છે. ૨૦૭૩-૨૦૭૪.

આવકાળનું સ્વરૂપ કહે છે.

(૨૮૩) સાઈ સપ્તજંચસિઓ ચડભંગવિભાગભાવણા એતથી ।

ઓદિયાઈયાણં તં જાણસુ ભાવકાલં તુ ॥૨૦૭૫॥૭૩૨॥

સાઈ સંતોઽણંતો એવમણાઈવિ એસ ચડભંગા ।

ઓદિયાઈયાણં હોડ જહાજોગમાયોજ્જા ॥૨૦૭૬॥

અહીં ઔદ્ઘિક વિગેરે (ઔપશાખિક જ્ઞાયિક-જ્ઞાપોપશાખિક અને પારિશાખિક.) ભાવોની સ્થિતિની સાચી સાન્તાદિ ચાર ભાગામાં ભાવના થાય તે આવકાળ જ્ઞાણવો. સાદિસાન્ત, સાદિઅનંત, અનાદિસાન્ત અને અનાદિઅનંત - આ ચાર ભાગ ઔદ્ઘિક આદિ ભાવોના છે, તે પથાયોગ્ય જ્યાં ઘટે ત્યાં ઘોજવા. ૨૦૭૫-૨૦૭૬.

હવે સાદિસાન્તાદિ ભાગાન્તા બેદ જ્યાં ઘટે ત્યાં ઘોજે છે.

જો નારગાઈભાવો તહ મિચ્છતાઈઓ વ ભવ્યાણં ।

તે ચેદાભવ્યાણં ઓદિઓ ચિત્તિયવજ્જોડયં ॥૨૦૭૭॥

સમ્મત ચરિતાઇ સાઈ સંતો ય ઓવરમિઓડયં ।

દાણાડ્લલદ્વિપણં ચરણંધિ ય ખાડીઓ ભાવો ॥૨૦૭૮॥

સમ્મત નાણ-દંસણ-સિદ્ધતાઇ તુ સાઇઓડણંતો ।

નાણ કેવલવજ્જં સાઈ સંતો ખ્રાઓવસમો ॥૨૦૭૯॥

મહીઅજ્ઞાણાઈયા ભજ-ભભવાળ તઙ્ગચરિમોડયં ।
સંબો પોગલધમ્મો પઢમો પરિણામિઓ હોડ ॥૨૦૮૦॥

ભજને પુણ રહ્યાં જીતા-ભભલાડ ચરિમભંગો ઉ ।
ભાવાળમયં કાલો ભાવાવત્થાળાંગણણો ॥૨૦૮૧॥

નારકાદિ ઓદધિકભાવ સાદિસાન્ન છે, મિથ્યાત્વાદિ ભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ન, અને અભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે આ પ્રમાણે બીજા સાદિ અનન્ત ભાંગા સિવાય બાકીના ત્રણ ભાંગે ઓદધિક ભાવું છે. સમ્યકૃત-ચારિત્રયુપ જે ઔપશમિક ભાવ તે સાદિસાન્ન ભાંગે છે, દાનાદિ પાંચ લભિય અને ચારિત્રયુપ કાયિકભાવ પણ સાદિસાન્ન ભાંગે છે, તથા સમ્યકૃત હણન-દશન અને સિદ્ધપણું એ સાદિઅનન્ત ભાંગે છે.

કેવળશાન સિવાય ચાર જ્ઞાનને આશ્રયીને કાયોપશમિકભાવ સાદિસાન્ન ભાંગે છે, મતિઅજ્ઞાન વિશેરે ભવ્ય તથ અભવ્યની અપેક્ષાએ ત્રીજા અને ચોથા ભાંગે છે, સર્વ પુદ્ગલ-ધર્મરૂપ પારિણામિકભાવ પ્રથમ ભાંગે છે, ભવ્યપણું ત્રીજા ભાંગે છે, છ્યવ અને અભવ્યપણું ચોથા ભાંગે છે. આ પ્રમાણે આ ભાવોનો કાળ છે, કેમકે તે ભાવોના અવસ્થાનથી અભિવ્યક્ત છે. ૨૦૭૭ થી ૨૦૮૧.

નારક - તિર્યચ-મનુષ્ય અને દેવરૂપ ઓદધિકભાવ સાદિસાન્ન છે, કેમકે તે દરેકનો આદિ અને અન્ત છે. 'મિથ્યાત્વ, 'કૃષ્ણ, 'વેદ, 'અજ્ઞાન-'અસંયતપણું- 'અસિદ્ધપણું અને 'લેશયા આ સત્તર પ્રકારનો જે ઔદધિકભાવ તે ભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિસાન્ન અને અભવ્યોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનન્ત છે. આ પ્રમાણે બીજા સાદિસાન્ન ભાંગા સિવાય ત્રણ ભાંગે ઓદધિકભાવ છે.

ઔપશમિકભાવ પહેલા સાદિસાન્ન ભાંગે જ છે, તે સિવાધના ત્રણ ભાંગા આ ભાવ માટે શૂન્ય છે, કેમકે આખા સંસારમાં પહેલવહેલું ઉપશમ સમ્યકૃત થાય અથવા ઉપશમશ્રેષ્ઠિમાં ઉપશમ સમ્યકૃતની અને ઉપશમ ચારિત્રની પ્રાર્થિ થાય છે, તે બત્તેના અવશ્ય આદિ અને અન્ત હોય છે. માટે ઔપશમિકભાવ પહેલા સિવાય ત્રણ ભાંગે નથી.

દાન-લાભ-ભોગ ઉપભોગ અને (સકરણ) વીય, એ પાંચ લભિય તથા ચારિત્ર આદિ ભેદની અપેક્ષાએ કાયિક ભાવ સાદિસાન્ન છે.

શિષ્ય :- સિદ્ધાત્મકાંને ચારિત્ર હોય છે, તો તે અપેક્ષાએ ચારિત્રમાં સાદિઅનન્તનો ભાંગે કેમ ન કહેવાય ?

ગુરુ :- "સિદ્ધે નોચરિતી, નોઝરચરિતિ" એ વચ્ચનથી સિદ્ધના છુંબો ચારિત્રી નથી, તેમ અચારિત્રી પણ નથી. માટે ચારિત્રમાં એ બીજો ભાંગો ન ઘટે.

કાયિક સમ્યકૃત કેવળશાન, કેવળદશન અને સિદ્ધપણું, સિદ્ધઅવસ્થામાં હોય છે, તેથી તે અપેક્ષાએ સાદિઅનન્ત નામના બીજા ભાંગે પણ કાયિકભાવ હોય છે, આ સિવાયનો ત્રીજો અને ચોથો એ બે ભાંગા આ ભાવમાં નથી ઘટતા.

આ સંબંધમાં બીજા આચાર્યનો મત એવો છે કે સિદ્ધના છુંબોને દાનાદિ પાંચ લભિય અને ચારિત્ર હોય છે, કેમકે તેમને તેના ભાવરણનો અભાવ છતાં પણ જો તે દાનાદિ લભિયનો અને

ચારિત્રનો અભાવ માનવમાં આવે, તો કીશમોહાટિમાં પણ તેનો અભાવ માનવો જોઈએ. આથી તેઓના મતે ચારિત્ર વળેરે પણ સિદ્ધાવસ્થામાં છે, એ માન્યતાની અપેક્ષાએ કાયિક ભાવ સાદ્દ અનન્ત નામના એક બીજો જ ભાંગામાં છે, શેષ પણ ભાંગે નથી.

કેવળશાન સિવાયના શેષ ચાર જીનોની અપેક્ષાએ કાયોપશમિક ભાવ સાદિસાન્ન બાંને છે સાદ્દ અનન્ત નામનો બીજો ભાંગે અહીં ન હોય, મતિઅશાન અને શુલઅશાનની અપેક્ષાએ ભવ્યોને કાયોપશમિકભાવ અનાદિ સાન્ન છે, અને અભવ્યોને અનાદિ અનન્ત છે.

સર્વ પુદ્ગલ ધર્મ-દવ્યાળુકાદિ પરિણામદ્રૂપ પારિણામિકભાવ સાદિસાંત નામના પ્રથમ ભાંગે છે, સાદ્દ અનન્ત એવો જે બીજો ભાંગે તે આ ભાવમાં નથી હોતો, ભવ્યપણાની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ અનાદિ સાંત છે. "સિદ્ધે નોભલે, નોઝભલે." એ વચ્ચનથી સિદ્ધના જીવો ભવ્ય નથી તેમ અભવ્ય પણ નથી. જીવપણું અને અભવ્યપરંસું એ બેની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ અનાદિ અનન્ત છે. આ પ્રમાણે ઓદધિકાદિ ભાવોનો કાળ કહ્યો, કેમકે જીવાજીવાદિ ભાવોનું અવસ્થાન તે જ કાળ છે, એટલે ભાવોનું અવસ્થાન કહેવાથી ભાવકાળ પણ કહ્યો. ૨૦૭૭ થી ૨૦૮૧.

અહીં પ્રસ્તુત અધિકારમાં ક્યા કાળનું પ્રયોજન છે ? તે કહે છે.

(૨૮૪) એથેં પુણ અહિગારો પ્રમાણકાલેણ હોડી નાયબ્બો ।

ખેતમિમ કમિમ કાલમિમ ભાસિયં જિણવરિદેણ ? ||૨૦૮૨||૭૩૩॥

(૨૮૫) વહ્સાહસુલ્લિક્કારસીએ પુચ્છણહ્દેસકાલમિમ ।

મહસેણવણુજ્જાળો અણંતર પરંપરં સેસં ||૨૦૮૩||૭૩૪॥

આ અધિકારમાં પ્રમાણકાળનું પ્રયોજન છે. (કેમકે) ક્યા ક્ષેત્રમાં, કઈ વખતે શ્રી જિનેશ્વરે (સામાયિક અધ્યયન, કહ્યું ? એ પ્રક્રિયા ઉત્તરમાં) વૈશાખ સુદી અગિયારશી મહાસેનવન નામના ઉદ્ઘાનમાં અનન્તર નિર્ભય થયો અને તે સિવાયના ક્ષેત્રમાં પરંપરાએ નિગમ થયો. ૨૦૮૨-૨૦૮૩.

અહીં અનેક પ્રકારના કાળની પ્રકૃપણ કરી, તેમાં આ સ્થળો પ્રમાણકાળનું મુખ્ય પ્રયોજન છે.

શિષ્ય :- પૂર્વે ૨૦૩૦ મી દ્વારાયામાં ભાવકાળનું અહીં પ્રયોજન છે, એમ કહ્યું છે અને હમણાં પ્રમાણકાળનું પ્રયોજન કહ્યો છો. આમ પૂર્વાપર વિરોધવાળું કેમ કહ્યો છો ?

ગુરુ :- કાળમાં વર્તતા ભગવંતે સામાયિક અધ્યયન કહ્યું છે, માટે એ અભિપ્રાયથી પૂર્વે ભાવકાળનું પ્રયોજન છે એમ કહ્યું છે અને દિવસના પૂર્વાધીમાં-પ્રથમ પૌરિધીદ્રૂપ કાળમાં ભગવંતે સામાયિક અધ્યયન કહ્યું છે, એ અભિપ્રાયથી હમણાં અહીં પ્રમાણકાળથી પ્રયોજન કહ્યું છે, એટલે ઉભયકાળનું પ્રયોજન વિરોધ નથી અથવા પ્રમાણકાળ તે અદ્વાકાળનો પરાપર હોવાથી ભાવકાળ જ છે. તેથી પણ એ પ્રમાણે કહેવામાં કંઈ વિરોધ નથી.

શિષ્ય :- શ્રીમાનુ મહાવીર જિનેશ્વરે ક્યા ક્ષેત્રમાં, કઈ વખતે પ્રથમ સામાયિક અધ્યયનનો ઉપદેશ કર્યો ?

ગુરુ :- વૈશાખ સુટિ એકાદશીના દિવસે પ્રથમ પૌરિધીમાં, મહાસેનવન નામના ઉધાનમાં ભગવંતે પહેલવહેલું સામાયિક અધ્યયન ઉપદેશ્યું, અને એ સિવાયના શુદ્ધશીલાદિ ઉધાન-કોત્રમાં તે પરંપરાએ ઉપદેશ્યું, કેમકે સૌ પહેલાં મહાસેનવનમાં ઉપદેશ્યું અને તે બીજા કોત્રોમાં ઉપદેશ્યું છે. ૨૦૮૨-૨૦૮૩.

હવે ભાવ નિર્ગમ કહે છે.

(૨૮૬) ખ્રાદ્યમિમ વદૃમાણસ્સ ભગવાં નિગયં જિણવરસ્સ |

ભાવે ખ્રાદ્યાવસમિયમિમ વદૃમાણેહિ તં ગહિયં ॥૨૦૮૪॥૭૩૫॥

કિહ યગયં ભાવેણ કહમહિગારો પમાણકાલેણ ? ।

ખાદ્યભાવેઽરહયા પમાણકાલે ય જં ભળિયં ॥૨૦૮૫॥

અહવા પમાણકાલાંદિ ભાવકાલોતિ જં ચ સેસાવિ ।

કિંચિમ્મેત્તવિસિદ્ધા સંબ્રે ચ્છિય ભાવકાલત્તિ ॥૨૦૮૬॥

આહિક્ષેળણ ક્રજં પમાણકાલેણ જમહિગારોતિ ।

સેસાવિ જહાસંભવમાઉજ્જા નિગમે કાલા ॥૨૦૮૭॥

ખેત્તં મયમાગાસં સંબ્રદ્ધ્યાવગાહણાલિંગં ।

તં દવ્ય ચેવ નિવાસમેત્તપજ્જાયાં ખેત્તં ॥૨૦૮૮॥

તં ચ મહાસેણવળોવલયિદ્ધયં જત્ય નિગયં પુર્વ ।

સામાદ્યમન્નેસુ તુ પરંપરવિણિગમો તરસ્સ ॥૨૦૮૯॥

ક્ષાયિક ભાવમાં વર્તતા એવા ભગવંત જિનેશ્વરથી આ સામાયિક અધ્યયન નીકળ્યું અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તતા ગજાપરોએ તે શ્રદ્ધા કર્યું. શા માટે ભાવકાળનું પ્રયોજન છે, અને શા માટે પ્રમાણકાળનો અધિકાર છે ? ક્ષાયિક ભાવમાં વર્તતા શ્રીઅરિહંતે પ્રમાણકાળે કર્યું છે માટે અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળ જ છે અને બીજા કાળો છે, તે પણ તિંકિતમાત્ર વિશિષ્ટ ભાવકાળ જ છે, એટલે તે સર્વ ભાવકાળ જ છે. (અહીં) મુખ્યતાએ પ્રમાણકાળ વડે કાર્ય છે, તેથી તેનો અધિકાર છે શેષ બીજા કાળો પણ સામાયિક નિર્ગમમાં પથાસંભવ હોજવા, દ્રવ્યના નિવાસરૂપ ચિહ્નવાળું આકાશ તે કોત્ર માનેલ છે, જો કે તે દ્રવ્ય જ છે. (તો પણ) નિવાસમાત્ર રૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએ તેને કોત્ર કહેવાય છે. તે કોત્ર અહીં મહાસેનવન કર્યું છે, કે જ્યાંથી સામાયિક નીકળ્યું છે તથા બીજાં કોત્રોમાં પણ પરંપરાએ તેનો નિર્ગમ થયો છે. ૨૦૮૫-૨૦૮૬.

ક્ષાયિકભાવમાં વર્તતા ભગવંત શ્રી મહાવીરદેવથી સામાયિક અધ્યયન નીકળ્યું અને ક્ષાયોપશમિકભાવમાં વર્તતા ગજાપરોએ તે સામાયિક અને બીજું શુત શ્રદ્ધા કર્યું. ભગવંતને શાનાવરણ-દર્શનાવરણ-ચારિત્રમોહનીય અને અંતરાય સર્વથા ક્ષીણ થયેલ હોવાથી ક્ષાયિકભદ્ર હોય છે અને ગજાપરોને તે વખતે તે ને આવરણોનો ક્ષયોપશમ હોવાથી ક્ષયોપશમ ભાવ હોય

ઉ. તીર્થસ્થાપના વખતે આધ ગણધર જે ઈન્જબૂતિ તે ભગવંતને પ્રદક્ષિણા દઈ નમસ્કાર કરીને પૂછે છે કે 'હે ભગવંત ! તાર શુ છે તે કહો ?'

આથી ભગવંત કહે છે કે "ઉપદેહવા" (ઉત્પત્ત થાય છે.) પુનઃ તેવી જ રીતે પૂછતાં "વિગમેહવા" (નન્દ પામે છે) નેમ જ જીજુ વાર પૂછતાં "ધૂવેહવા" (સ્થિર રહે છે.) એમ ત્રિપદી કહે છે, આ પ્રમાણે પ્રણામ કરીને પૂછું તે નિષ્ઠા કહેવાય છે.

આ ગ્રંથ નિષ્ઠાથી ગણધરમહારાજાઓને એવો નિષ્ઠાય થાય છે કે "યત् સત् તતુલ્યાદ-
ચય-પ્રૌદ્યયુક્ત, અન્યથા વરતુન: સત્તાભ્યોગાત्" એટલે જે છે, તે ઉત્પત્તિ-વિનાશ અને સિદ્ધરતાયુક્ત છે, એ સિવાય વસ્તુની વિદ્યમાનતા જ હોતી નથી. આ પછી પૂર્વભવમાંથી ભાવિતમતિ લઈને આવેલા ગણધરો બીજબુદ્ધિવાળા હોવાથી સંપૂર્ણ શુદ્ધતાન પામે છે, તેથી ભગવંત તેમને દ્વારાંગ રચવાને આજા આપે છે, ને તે તેઓ રચે છે.

તે પછી ઈન્જમહારાજ ચૂકુંદો અર્દલો કંજમય દિવ્યથાળ લઈને ભગવંત પાસે ઉભા રહે છે, ભગવાન સિંહાસન પરથી ઉઠીને તેમાંથી સંપૂર્ણ ચૂંણની મૂડી ગ્રહણ કરે છે. તે પછી ઈન્જબૂતિ વિગેર અગિયારે ગણધરો કંઈક અવનત ગાત્રવાળા થઈને અનુકૂમે પ્રભુ આગળ ઉભા રહે છે. તે પછી વાજિનના ધ્વનિ-ગીતશબ્દ વગેરે બંધ કરીને સર્વ દેવો શાન્ત થઈને ભગવંત શું કહે છે, તે સાંભળવાને એકચિત થાય છે પછી ભગવંત "ઈન્જબૂતિ ગૌતમને દ્વય ગુણ અને પર્યાપ્તિથી તીર્થની અનુજ્ઞા કરે છે અને તેવી આજા સાથે સર્વ સાધુગાળની પણ સુધર્મસ્વામિને અનુજ્ઞા આપું છું." આ પ્રમાણે અનુજ્ઞા કરીને ભગવંતે તેમના મસ્લક પર મુદ્ધિ અરીને તે ચૂંણ નાંબું, તે વખતે દેવોએ પણ ચૂંણપુષ્પ વગેરે સુવાસિત વસ્તુની ગણધરો ઉપર વૃદ્ધિ કરી. આ પ્રમાણે સામાયિક અધ્યયનનો અર્થ ભગવંત પાસેથી નીકળ્યો અને સૂત્ર ગણધર મહારાજ પાસેથી નીકળ્યું.

શિષ્ય :- અહીં પ્રકૃતમાં ભાવકાળનો પ્રસ્તાવ છે, તે છતાં પ્રમાણકાળનો અધિકાર અહીં શા માટે કહેવો જોઈએ ?

ગુરુ :- કાયિક ભાવમાં વર્તતા ભગવાન અરિહંતદેવ, પ્રમાણકાળમાં સામાયિક અધ્યયન કર્યું છે માટે, અથવા પ્રમાણકાળ પણ ભાવકાળ જ છે અને એ સિવાયના બીજા દ્વયકાળ-મદ્ધકાળ વગેરે પણ ઇચ્છિત ઉપાધિમાત્રથી વિશિષ્ટ છતાં પણ સધળા ભાવકાળ જ છે કારણ કે દ્વયની જે ચાર પ્રકારની સ્થિતિ તે દ્વયકાળ કહેવાય છે, અન્ય ભાવકિકા વગેરે અદ્ભુતકાળ છે, પ્રાણિઓનું જીવન-આધુન તે આધુષ્યકાળ છે, આ સર્વ સ્થિતિ વગેરે છુદ-અછુદના પર્યાપ્ત હોવાથી ભાવરૂપ જ છે, એટલે જરી રીતે ભાવકાળથી તે જુદા નથી પરન્તુ "પ્રમાણકાળનો અહીં અધિકાર છે." એમ જે કર્યું છે, તે મુખ્યતાએ અહીં પ્રમાણકાળનું કાર્ય છે, માટે કર્યું છે. અન્યથા બીજા પણ દ્વયકાળ-અદ્ભુતકાળ વગેરે પરંપરાએ તો સામાયિક નિર્ગમમાં થંડે છે.

જેમકે કાયિકભાવમાં વર્તતા ભગવંતે રત્નમયસિંહાસનરૂપ દ્વય ઉપર બેસીને સામાયિક ઉપદેશ્યું, જ્યાં દ્વય હોય, ત્યાં તેની સ્થિતિરૂપ કાળ પણ હોય છે જ, તેથી પરંપરાએ દ્વય અને અદ્ભુત કાળ સામાયિક નિર્ગમમાં હોય છે, તથા આધુષ્ય કાળનો અનુભવ કરતાં ભગવંતે સામાયિક ઉપદેશ્યું, કર્મનો ઉપકુમ કરતાં ઉપદેશ્યું, પ્રસ્તાવ જાણતાં ઉપદેશ્યું, આવીચિમરણરૂપ મરણકાળ

અનુભવતા તથા છ્વાચ્છવાદિ પદાર્થનું વર્ણન કરતી વખતે ભગવંતે સામાયિક ઉપદેશનું છે. આ પ્રમાણે પરંપરાએ સામાયિક નિર્ગમનમાં બધા કાળ ઘટે છે, પરંતુ મુખ્યતા એ પ્રમાણકાળ અને આવકાળ ઘટે છે, તેથી બેનો જ અધિકાર અહીં (પ્રસ્તુતમાં) કહ્યો છે.

શિષ્ય :- કાળનિર્ગમ કહેતાં, તેના ભેદપૂર્વક કાળનું સ્વરૂપ નિર્યુક્તિકાર અને ભાગ્યકારે વિસ્તારથી કહ્યું, પણ કેન્દ્રનિર્ગમનું સ્વરૂપ ન કહ્યું, તેનું શું કારણ ?

ગુરુ :- કેન્દ્રનિર્ગમનું સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી નિર્યુક્તિકારે કહ્યું નથી; પણ ભાગ્યકાર મહારાજે કૃષિકું ભાગ્ય કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણો છે. જેમાં છ્વાચ્છવાદિ પદાર્થો રહે તે કેન્દ્ર કહેવાય છે. તેવું કેન્દ્ર આકાશ છે, તેમ સર્વજીવો કહે છે. કેમકે આકાશમાં જ સર્વ છ્વાચ્છવિ-દવ્યોનું અવસ્થાન છે. વસ્તુતા: આકાશ જુદા જુદા પર્યાય પામતું હોવાથી દવ્ય જ છે, કેવળ નિવાસરૂપ પર્યાયની અપેક્ષાએ જ તેને કેન્દ્ર કહેવાય છે. એવું કેન્દ્ર જુદી જુદી ઉપાધિના ભેદથી અનેક પ્રકારે છે, તેથી મહાસેનવનરૂપ કેન્દ્ર જ ગ્રહશા કર્યું છે, કેમ કે ત્યાંજ પ્રથમ સામાયિક ઉપદેશાયું છે, અને તે પછી ગુણશીલાદિ બીજા ઉધાનોમાં તે પરંપરાએ ઉપદેશાયું છે. ૨૦૮૪-૨૦૮૮.

અહીં સુધી છેણે પ્રકારનો નિર્ગમ કહ્યો, એ કહેવાથી “ઉદ્દેસે નિદ્રેસે” ઈત્યાદિ ઉપોદ્ધાત નિર્યુક્તિની ઈઠડ ભી ગાયામાં કહેલું ત્રીજું નિર્ગમદાર પૂર્ખ થયું, ચોણું કેન્દ્રદાર અને પાંચમું ક્રાણદાર એ બે સામાયિક નિર્ગમના અંગરૂપ જ છે. તેથી નિર્ગમાનતરીત કેન્દ્ર અને કાળનું સ્વરૂપ કહેવાથી તે બજે દ્વારા પણ કહેવાઈ જયા.

હવે ઉપોદ્ધાતનું છઢું પુરુષલક્ષણ દાર કહે છે.

(૨૮૬) દવ્યા-અભિલાઘ-ચિંધે વેણ ધર્મ-ત્યાભોગ-ભાવે ય ।

ભાવપુરિસો ઉ જીવો ભાવે પગર્ય તુ ભાવેણ ॥૨૦૯૦॥૭૩૬॥

દવ્યપુરુષ, અભિલાઘપુરુષ, ચિન્હપુરુષ, વેદપુરુષ, ધર્મપુરુષ, અર્થપુરુષ, ભોગપુરુષ અને ભાવપુરુષ, એ પુરુષના જેદો જાણવા, તેમાં ભાવપુરુષ તે શુદ્ધ છ્વા જાણવો, કેમકે ભાવદાર વિશ્વારતાં અહીં ભાવપુરુષ વડે જ અધિકાર છે. ૨૦૬૦.

હવે દવ્ય-અભિલાઘ-ચિન્હ-વેદ-ધર્મ-અર્થ-ભોગ અને ભાવપુરુષનું સ્વરૂપ કહે છે.

ણાગમત્તોઽણુબુજ્ઞો ઇથરો દવ્યપુરિસો તહા તડાઓ ।

એગભવિયાઇતિવિહા મૂલુતરનિમિસ્તો વાવિ ॥૨૦૯૧॥

અભિલાઘો પુલિંગાભિહાણમેત્તે ઘડો બ્ર ચિંધે ઉ ।

પુરિસાગિઝ નપુંસો વેઓ વા પુરિસવેસો વા ॥૨૦૯૨॥

વેયપુરિસો તિલિંગોવિ પુરિસવેયાણુભૂડુકાલમિમ ।

ધર્મપુરિસો તયજજણવાવાસપરો જહા સાહુ ॥૨૦૯૩॥

અત્યપુરિસો તયજજણપગયણો મર્મણો બ્ર નિહિપાલો ।

ભોગપુરિસો સમજ્જયવિસયસુહો ચવકવાદ્ય બ્ર ॥૨૦૯૪॥

(નામ અને સ્થાપના પુરુષનો વિચાર સુગમ હોવાથી તેનો વિચાર અહીં કર્યો નથી.) દ્રવ્યપુરુષ બે પ્રકારે છે, આગમથી અને નોઆગમથી. તેમાં પુરુષ પદાર્થને જ્ઞાનનાર અનુપરોગી જે જીવ તે આગમથી દ્રવ્યપુરુષ; અને ક્ષણરીર-ભવ્યશરીર તથા તદ્વયતિરિક્ત, એમ ત્રણ પ્રકારે નોઆગમથી દ્રવ્યપુરુષ છે આમાંનો ગ્રીજો વ્યતિરિક્ત નામનો બેદ, એકભવિક-ભજાપુરુષ અને અભિસુખનામગોત્ર, એમ ત્રણ બેદ છે. અથવા મૂળગુજ્ઞ નિર્મિત (પુરુષ પ્રયોગ દ્રવ્યો) અને ઉત્તરશુદ્ધનિર્મિત (તદકારવાળાં તે જ દ્રવ્યો.) એમ બે બેદ છે. ૧. ઘર-પટ ઈત્યાદિની જેમ પુલિંગશબ્દરૂપ જે અભિલાપ તે અભિલાપ પુરુષ. ૨. અને નપુંસક છતાં મૂછ આદિ પુરુષાકૃતિવાળો, પુરુષવેદના ઉદ્યવાળો તથા વેદથી સ્ત્રી છતાં પુરુષવેષ હોય, તો તે ચિહ્ન માત્રથી પુરુષ છે માટે ચિહ્નપુરુષ છે. ૩. ત્રિવિશ વૃત્તિવાળો જ્યથ છતાં પણ તૃષ્ણાજિન સમાન પુરુષવેદના વિપાકનો અનુભવ કરે, ત્યારે તે વેદપુરુષ કહેવાય છે. ૪. અને જે મનુષ્ય સાધુની જેમ પર્મ પ્રાપ્ત કરવામાં જ તત્પર હોય, તે પર્મપુરુષ કહેવાય છે. ૫. દ્રવ્યનું રક્ષણ કરનાર તથા ભમ્મણ શેઠની જેમ દ્રવ્ય મેળવવામાં જ તત્પર હોય, તે અર્થપુરુષ, ૬. અને યક્ષવર્તીની જેમ વિપયસુખનો ઉપભોગ કરનાર હોય, તે ભોગપુરુષ કહેવાય છે. ૨૦૯૧ થી ૨૦૯૪.

હવે ભાવપુરુષનું સ્વરૂપ કહે છે.

ભાવપુરિસો ઉ જીવો સરીરપુરિ સયણાં નિરુત્તિવસા ।

અહ્વા પૂરણ-પાલણભાવાઓ સાચભાવાણ ॥૨૦૯૫॥

દ્વારુરિસાદ્ભેયાવિ જં ચ તરસેષ હોતિ પજ્જાયા ।

તેણોહ ભાવપુરિસો સુલ્લો જીવો જિણિદો ચ ॥૨૦૯૬॥

પગયં વિસેસાંતો તેણ વેદપુરિસેહિ ગળહરોહિં ચ ।

સેસાવિ જહાસંભવમાયોજ્જા ઉભયવગ્નોવિ ॥૨૦૯૭॥

પુર એટલે શરીર, તેમાં વસવાથી પુરુષ અથવા સર્વ ભાવોના પૂરણ અને પાલનભાવથી પુરુષ, એ વ્યુત્પત્તિથી ભાવપુરુષ તે શુદ્ધ જીવ જ્ઞાનાં. કેમકે દ્રવ્યપુરુષાદિ પણ તે શુદ્ધ જીવના જ પર્યાપ્તિ છે, તેથી અહીં ભાવપુરુષ તે જિનેન્નની જેમ શુદ્ધ જીવ જ્ઞાનાં.

અહીં પ્રસ્તુતમાં તેવા ભાવપુરુષ શ્રીમાનુ મહાવીરદેવ વડે અને વેદપુરુષ એવા ગજાખરો વડે અધિકાર છે. (કેમકે તેમણે જ અનુકૂમે અર્થથી અને સૂત્રથી સામાયિક પ્રદ્યમું છે.) એ સિવાય શેષ પર્મપુરુષ અને ચિહ્નપુરુષાદિની પણ ધર્માસંભવ ઉભય દર્ગમાં (તીર્થિકર-ગણધરમાં) યોજના કરવી. ૨૦૯૫-૨૦૯૬-૨૦૯૭.

હવે કારણદાર કહે છે.

(૨૮૮) નિકખ્લેવો કારણમિમ ચર્ચિહો દુધિહ હોઇ દવ્યમિમ ।

તદ્વ્યમણણદચ્ચે અહ્વાવિ નિર્મિત-નેમિતો ॥૨૦૯૮॥૭૩૭॥

(૨૮૯) સમવાઇ અસમવાઈ છલ્લિહ કત્તા ય કરણ કમ્મં ચ ।

તત્તો ય સંપર્યાળાવયાળ લહ સંનિહાળો ય ॥૨૦૯૯॥૭૩૮॥

કારણમાં ચાર પ્રકારનો નિષેપ છે. તેમાં તદ્દ્રવ્યકારણ અને અન્યદ્રવ્યકારણ એ બે ભેદ દ્રવ્યકારણના છે. અથવા નિમિત્તકારણ અને નૈમિત્તિક કારણ તેમજ સમવાયી કારણ અને અસમવાયી કારણ ને રાખ ગયા બે મે નેહ છે. તથા કર્તા-કરણ-કર્મ-સંપ્રદાન-અપાદાન-અને સંનિધાન (આધાર) એ છ પ્રકારે પણ દ્રવ્યકારણ છે. ૨૦૯૯.

જે કાર્ય કરે તે કારણ. (પણ જેથી કાર્ય થાય તે કારણ છે એમ અહીં ન સમજવું.) તે કારણમાં નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-અને ભાવ એમ ચાર પ્રકારે નિષેપ થાય છે. એમાંના નામ અને સ્થાપના એ બે કારણ સુખે સમજી શકાય એમ છે, તેથી તેનો વિસ્તાર કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી; પરંતુ દ્રવ્યકારણનો શશરીર, ભવ્યશરીર અને વ્યતિરિક્ત એવા ભેટો છે; તેમાં વ્યતિરિક્તદ્રવ્ય કારણના બે ભેદ છે. એક તદ્દ્રવ્યકારણ-અને બીજું અન્યદ્રવ્યકારણ. જે જન્ય એવા પટાડિ કાર્યના સંજીતીયપણાવડે સંબંધવાનું તંતુ આદિ દ્રવ્ય, તે પટાડિ કાર્યનું તદ્દ્રવ્યકારણ કહેવાય. અને એથી વિપરીત એટલે એ જન્ય કાર્યથી વિઝીતીય દ્રવ્ય વેમ (પટ બનાવવાનું સાધન) વગેરે છે તે તે કાર્યનું અન્યદ્રવ્યકારણ કહેવાય.

અથવા બીજી રીતે પણ વ્યતિરિક્ત કારણના બે ભેદ છે. એક નિમિત્તકારણ બીજું નૈમિત્તિકારણ. તેમાં જે સામીય-ભાવે કાર્ય સ્વરૂપને ઉત્પત્ત કરનપર તે નિમિત્ત કારણ, જેમ તંતુઓ સામીયભાવે પટરૂપ કાર્યને ઉત્પત્ત કરે છે, તેથી તે નિમિત્ત કારણ કહેવાય; કેમકે તેના સિવાય પટની ઉત્પત્તિ ન થાય. વળી જેમ તંતુ સિવાય પટ થતો નથી તેમ પટગત આત્માન-વિતાનાદિ ચેષ્ટા વિના પણ પટ થતો નથી, તેથી એ ચેષ્ટાનું કારણ જે વેમાદિ, તે નિમિત્તકારણનું પણ કારણ હોવાથી તેને નૈમિત્તિક કારણ કહેવાય.

અથવા સમવાયિ કારણ અને અસમવાયિ કારણ એવા પણ બે ભેદ વ્યતિરિક્ત કારણના છે. સમવાય એટલે સંશ્લેષ-એકીભાવ જેનો હોય તે સમવાયિ, જેમકે પટ કાર્યમાં તંતુઓ, કારણ કે એની અંદર પટ સંશ્લેષપણો-એકીભાવ રહેલ છે, આથી કરીને એ તંતુઓ સમવાયિ કારણ કહેવાય. તથા તંતુનો સંયોગ, તે કારણરૂપ દ્રવ્યનો બીજો ધર્મ છે અને પટકાર્યરૂપ દ્રવ્યાત્તરથી દૂરવાની છે, તેથી તે અસમવાયિ કારણ કહેવાય. અહીં વ્યતિરિક્ત કારણના નિમિત્ત નૈમિત્તિક આદિ ત્રિવિષ વિકલ્પોમાં જે પ્રકાર જણાવ્યા છે, તેઓના અવ્યામાં કંઈ તશીવત નથી, છતાં તે દરેકના જુદા જુદા પ્રકાર બતાવ્યા છે, તે માત્ર તંત્રાત્ત્રવાળાએ માનેલ જુદી જુદી સંશાખ્યો-નામો જણાવવા માટે જ છે.

અથવા વ્યતિરિક્ત કારણના બીજા છ ભેદ છે. ૧ ધરૂપ કાર્યનો કર્તા હુંભાર-કેમકે તે કર્તાનો તે કાર્યમાં સ્વતંત્ર વ્યાપાર છે. ૨. જે કરાય તે ધટાડિરૂપ કર્મ, એ પણ ધરૂપ-કાર્યનું કારણ છે; અહીં કોઈ શંકા કરે કે ધટાડિ કાર્ય તે જ પોતાનું કારણ કેમ થાય? તેને ઉત્તર આપે છે તે હુંભકારાદિ કારણથી કરાયેલી ડિપાનો વિષય હોવાથી ઉપચારથી તેને કારણ કહેવાય

છે, મુખ્ય વૃત્તિએ તો તે કાર્ય ગુણરૂપ હોવાથી કર્મનું કારણ છે. ૩. માટીનો પિંડ-દંડ-સૂત્ર વગેરે કરણ પણ ઘટનું કારણ છે, કેમકે તે સર્વ સાધકતમ છે. ૪. સંપ્રદાનકારણ. સં-પ્ર-દાન એટલે સારી રીતે સમારીને જેને અપાય તે, અર્થાત્ ઘટ ગ્રાહક દેવદત્તાદિ વ્યક્તિ તે સંપ્રદાન કારણ કહેવાય. કેમકે ગ્રાહકને ઉદેશીને જુ ઘટની ઉત્પત્તિ થાય છે, ગ્રાહક સિવાય ઘટોત્પત્તિ ન થાય. ૫. અપાદાન કારણ, એટલે જેનાથી મર્યાદાએ મૃત્યિપણાદિનું વિયોજન થાય તે ભૂમિરૂપ અપાદાન કારણ છે; કેમકે તેના વિના પણ ઘટરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય. ૬. સંનિધાન-આધાર કારણ. એટલે જ્યાં કાર્ય સ્વયાપ તે સંનિધાન કારણ અથવા આધાર કારણ એ આધાર પણ કાર્યમાં ઉપયોગી છે, કેમકે ઘટનો આધાર ચક, ચકનો આધાર ભૂમિ, અને ભૂમિનો આધાર આકાશ, એ પ્રમાણે આધાર-સંનિધાન પણ કાર્યનું કારણ છે, તેથી તેને સંનિધાનકારણ કહેવાય છે. ૨૦૮૮ થી ૨૦૯૯.

હવે ભાષ્યકર મહારાજ કારણદારાન્તર્ગત તદ્વદ્વ્યકારણ અને અન્યદ્વદ્વ્યકારણનું સ્વરૂપ કહે છે.

તદ્વદ્વકારણ તંતથી ઘડસ્સેહ જોણ લમ્મયયા ।

વિવરીયમજ્ઞકારણમિદું વેમાદારો તરસ ॥૨૧૦૦॥

જડુ તં તરસેવ મર્ય હેઝ નળુ કજજકારણોગત ।

ન ય તં જુનું તાડુ જારોડભિહણાઙ ભિજ્ઞાઙ ॥૨૧૦૧॥

તુલ્લોડયમુવાલંભો ભંએવિ ન તંતથો ઘડસ્સેવ ।

કારણમેગંલેવિ ય જારોડભિહણાદારો ભિજ્ઞા ॥૨૧૦૨॥

જં કજજ-કારણાઙ પજજાયા વત્થુણો જારો તે ય ।

અજ્ઞેડણન્ને ય મયા તો કારણ-કજજભયણોય ॥૨૧૦૩॥

નસ્થિ પુઢ્યીવિસિદ્ધો ઘડોત્તિ જં તેણ જુજ્જઙ અણન્નો ।

જં પુણ ઘડોત્તિ પુર્વ નાસી પુઢ્યી તારો અન્નો ॥૨૧૦૪॥

અહીં તંતુઓ તે પટનું તદ્વદ્વ્યકારણ છે, કેમકે તે ન-મય છે. અને એથી વિપરીત વેમાદિક તે તેનું (પટનું) અન્યદ્વદ્વ્યકારણ છે. જો ને તંતુને પટનું કારણ માનેલું છે, તો કાર્ય-કારણની એકતા ઘણે. અને એ એકતા (માનવી) યોગ્ય નથી, કેમકે નામાદિવડે તે (કાર્ય-કારણ) ભિન્ન છે.

ઉત્તર :- (કાર્ય-કારણના) ભેદમાં પણ એ ઉપાલંબ સમાન છે. જેમકે તંતુઓ ઘટની જેમ ભિન્ન હોવાથી પટનું કારણ નથી, વળી એકાંતમાં પણ એ જ દોષ છે, કેમકે નામ આદિવડે ભિન્ન છે. માટે કાર્ય અને કારણ એ બત્તે વસ્તુના પર્યાપ્ત છે, તેથી અન્ય અન્યરૂપ કારણ-કાર્યની ભજ્ઞા જાણવી. જેમકે પૃથ્વીથી વ્યતિરિક્ત ઘટ નથી, તેથી ઘટ પૃથ્વીથી અન્ય છે, અને ઘટોત્પત્તિ પૂર્વ વ્યક્તરૂપઘટ ન હતો પણ માત્ર પૃથ્વી જ હતી, તેથી ઘટ પૃથ્વીથી અન્ય છે. ૨૧૦૦ થી ૨૧૦૪.

પદાત્મક કાર્ય જણાય તે તદ્વદ્વ્યકારણ કહેવાય એટલે કે કાર્યદ્વદ્વ્યના સજ્ઞાનીયપણાથી સંબંધવાળું જે કારણ તે તદ્વદ્વ્યકારણ કહેવાય. જેમ તંતુરૂપ કારણનું જે પટરૂપ કાર્ય છે, તે તદાત્મક

છે, નેથી તંતુઓ પટનું તદ્વદ્વયકારણ કહેવાય. અને એથી વિપરીત એટલે જેનાથી તદ્વાત્મક કાર્ય ન થાય તે અન્યદ્વયકારણ જાણાનું. જેમ વેમાદિકથી જો કે પટરૂપ કાર્ય થાય છે, પણ તે પટરૂપ કાર્ય વેમાધાત્મક થતું નથી, નેથી વેમાદિક પટનું અન્ય દ્વય કારણ છે.

શિષ્ય :- બગવાનુ ! એ પ્રમાણે જો પટ સંબંધી તદ્વદ્વય જ પટનું કારણ થતું હોય, તો કાર્ય-કારણની એકતા થશે, અને એથી પટ અને પટસ્થરૂપની જેમ તંતુ અને પટનો કાર્ય-કારણભાવ નહિ થાય, વળી એ કાર્ય-કારણનું એકત્વ માનવું એ યોગ્ય નથી. જેમકે નામ-સંખ્યા-લક્ષણ અને કાર્યાદિ વડે એ અને મિત્ર મિત્ર છે; જેમ કે - "પટ" અને "તંતુઓ" આ નામથી બેદ છે. પટ એક છે અને તંતુઓ ઘણા છે - આ સંખ્યાથી બેદ છે. જે વડે જણાય તે લક્ષણ, એવું લક્ષણ, પટનું જુદું છે, અને તંતુનું જુદું છે - આવી રીતે લક્ષણથી બેદ છે. શીતાદિથી રક્ષણ કરવાદિરૂપ કાર્ય પટનું છે, અને બંધનાદિરૂપ કાર્ય તંતુઓનું છે - આ કાર્યથી બેદ છે. આ પ્રમાણે નામાદિ વડે બેદ હોવાથી ઘટ અને પટની જેમ, પટ અને તંતુરૂપ કાર્ય-કારણનું મિત્રપણું જણાય છે, પણ આપ કલો છો તેમ બતેનું એકત્વ જણાતું નથી.

આગાર્ય :- તંતુ અને પટની એકતાનાં કાર્ય-કારણના અભાવચણાનો જે દીખ તારા મનમાં ઉદ્દૂમવ્યા છે, તે દીખ તંતુ અને પટનો બેદ માનવામાં પણ સરખો જ છે. જેમકે તંતુઓ પટની જેમ પટથી મિત્ર હોવાથી પટનું કારણ નથી. વળી તંતુ અને પટની જેમ એકતા માનવામાં આવે તેમાં પણ વસ્તુઓનાં નામ વિગેરે જુદાં જુદાં જણાય તે વિરુદ્ધ નથી, જેમકે ઘટ અને રૂપ વગેરેનો એકતા તો લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, પણ નામ વગેરે તો તેઓના મિત્ર જ છે.

જેમ કે "ઘટ" અને "રૂપ વગેરે" એ નામથી બેદ, ઘટ એક છે અને રૂપ વગેરે ઘજાં છે, એ સંખ્યાથી બેદ. પહોળા ઉદરાદિ આકારવાળો ઘટ છે અને રક્તાપીતાદિ લક્ષણવાળાં રૂપ વગેરે છે, એ લક્ષણથી બેદ. પાણી લાવવાદિરૂપ કિયા કરનાર ઘટ છે અને વર્ણ ધારણ કરવાદિના કારણભૂત રૂપ વિગેરે છે, એ કાર્યથી બેદ. આ પ્રમાણે નામાદિનાં બેદથી બેદ છે, એ કથન અનેકાન્નિક છે, જેમકે એની વિરુદ્ધમાં એમ પણ કહી શકાય છે કે-નામાદિના બેદથી ઘટ અને ઘટના રૂપાદિકની જેમ, પટ અને તંતુ આદિરૂપ જે કાર્ય-કારણ તે અભિજ્ઞ છે.

શિષ્ય :- પ્રભો ! જો એ પ્રમાણે કાર્ય-કારણના બેદ અને અભેદ પણમાં સરખો જ દીખ આવતો હોય, તો પછી જગતમાં તંતુ અને પટનો જે કારણ-કાર્ય ભાવ પ્રસિદ્ધ છે, તે કેવી રીતે યોગ્ય માની શકાય ?

આગાર્ય :- પ્રાજ્ઞ ! સાંભળ, જેમ માટીથી વત્તિરિકત-મિત્ર ઘટ જણાતો નથી, તેથી માટીથી ઘટ અનન્ય-અભિજ્ઞ છે એમ કહી શકાય. અને સ્વસ્વરૂપે ઉત્પન્ન થયા પહેલાં ઘટ હતો નહિ, પણ કેવળ માટી જ હતી, તેથી મિત્ર છે એમ કહેવાય. જો એમ ન માનતાં સર્વથા એકપણું માનવામાં આવે તો જે કાળે એકલી પૃથ્વી હતી તે કાળે પણ ઘટ જણાવો જોઈએ, પરંતુ તે કાળે તે જણાતો નથી, માટે પૃથ્વીથી-માટીથી ઘટ મિત્ર છે, આ પ્રમાણે જેમ કારણ અને કાર્યરૂપ માટી અને ઘટનું મિત્રાભિજ્ઞત્વ છે, તે જ પ્રમાણે સર્વત્ર કારણ કાર્યમાં મિત્રાભિજ્ઞપણું સમજ લેવું.

હવે નિમિત્તકારણ, નૈમિત્તિકકારણ, સમવાયિકકારણ અને અસમવાયિકકારણનું સ્વરૂપ કહે છે.

જહ તંતવો નિમિત્તં પડસ્સ વેમાદારો તહા તેણિ ।

જં ચેદ્વાઇનિમિત્તં તો તે પડયરસ્સ નેમિત્તં ॥૨૧૦૫॥

સમવાડકારણ તંતવો પઢે જેણ તે સમવયંતિ ।

ન સમેદ જારો કર્જો વેમાડ તારો અસમવાયિ ॥૨૧૦૬॥

વેમાદારો નિમિત્તં સંજોગા અસમવાયિ કેસિંચિ ।

તે જેણ તન્નુધમ્મા પડો ય દવ્યંતરં જેણ ॥૨૧૦૭॥

દવ્યંતરધમ્મસ્સ ય ન જારો દવ્યંતરમિય સમવારો ।

સમવાયમિય ય પાવડ કારણ-કર્જોગયા જમ્હા ॥૨૧૦૮॥

જેમ તંતુઓ પટનું નિમિત્ત કારણ છે, તેમ વેમાદિક સાધનો તંતુઓની-આતાન-વિતાનાદિ ચેષ્ટાનું નિમિત્ત કારણ છે, તેથી તે વેમાદિક પટનું નૈમિત્તિક કારણ છે. (પટના કારણનું એ કારણ છે.) તથા તંતુઓ પટનું સમવાયિકારણ છે, કેમકે તે પટમાં સંખ્લિષ્ટ છે. (એથી અહીં તંતુઓમાં પર છે, એમ વૈશેષિકો માને છે.) અને વેમાદિક જે છે તે પટરૂપ કાર્યમાં સંખ્લિષ્ટ નથી, તેથી તે પટનું અસમવાયિ કારણ છે. કેટલાક વૈશેષિકો વેમાદિકને નિમિત્ત કારણ કહે છે અને સંયોગોને અસમવાયિ કારણ કહે છે; કેમકે તે સંયોગો તંતુના ધર્મ છે અને પટ જુદુ દવ્ય છે, તેથી અન્યદ્રવ્યનાં ધર્મનો અન્યદ્રવ્યમાં સમવાય ન હોય અને જો હોય તો કારણ-કાર્યની એકતા થાય. ૨૧૦૫-૨૧૦૮.

નિમિત્તકારણ અને નૈમિત્તિકકારણ, તથા વૈશેષિકોએ માનેલ સમવાયિ અને અસમવાયિ કારણમાં કોઈ વિશેષ કહેવાનું નથી, પરંતુ કેટલાક વૈશેષિકોમાં મતલેદ છે, તેઓમાંના કેટલાકનું એમ માનનું છે, કે સજીતીય-વિજીતીય તુરી-દિશા-કાળ-વેમાદિક સર્વ પટનાં નિમિત્ત કારણ છે, પણ અસમવાયિ કારણ નથી, કેમકે તે સર્વ તંતુઓનો સંયોગ માત્ર કરવામાં નિમિત્તભૂત હોવાથી તંતુરૂપ કારણદ્રવ્યને આંશિકે રહેલ્ય છે, પરંતુ સંયોગો એટલે તંતુના ગુણ અથવા ધર્મ, તે તંતુરૂપ કારણને આંશિકે રહેલા હોવાથી અસમવાયિ કારણ છે. પણ નિમિત્તકારણ નથી, કેમકે એ તંતુ સંયોગ, તંતુનો ધર્મ હોવાથી નિમિત્તકારણથી વિલક્ષણ છે.

અહીં કોઈ એમ કહેવા માગે કે તંતુસંયોગો પણ તંતુઓની જેમ પટમાં સંખ્લિષ્ટ છે, તેથી તેમને સમવાયિકારણ કહેવામાં આવે, તો શું દીધ છે ?

આ પ્રશ્નના ઉદ્દરમાં કહેવાનું કે તંતુદ્રવ્યથી પટદ્રવ્ય જુદુ છે અને પટદ્રવ્યથી તંતુદ્રવ્ય જુદુ છે. આથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દવ્યો અન્ય દ્રવ્યને આરંભે છે અને ગુણો અન્ય ગુણોને આરંભે છે, એવો સિદ્ધાન્ત છે.

એટલે જેમ શીતનો ધર્મ અન્નિમાં ન હોય, તેમ અન્ય દ્રવ્યના ધર્મનો સમવાય અન્ય દ્રવ્યમાં ન હોય, કારણ કે તંતુ ધર્મ જે તંતુ સંયોગ, તેનો પટરૂપ અન્ય દ્રવ્યમાં સમવાય માનવામાં આવે, તો એક બીજાના ગુણના સંશ્લેષથી પટ અને તંતુરૂપ કાર્ય-કારણની એકતા થાય છે અને એથી

જેમ શેતાદિ પટના ધર્મ પટમાં સમવેત (સંચિક્ષણ) છે, અને તેથી અવ્યતિરિક્ત છે, તે છતાં પણ તે પટનું કારણ નથી થતા, તેમ તંતુ સંયોગો પણ તેનું કારણ ન થાય, કારણ કે એકતામાં કાર્ય-કારણભાવ થટે નહિ. આ પ્રમાણે વૈશેષિકો કોઈ પણ રીતે કાર્ય-કારણોની એકતા માનતા નથી. ૨૧૦૫ થી ૨૧૦૮.

સ્થાદાદમતાનુસાર કારણથી કાર્ય બિજ્ઞાનભિજ્ઞ છે તે જણાવે છે.

જહ તંત્રુણ ધર્મા સંજોગા તહ પડૌધિ સાગુણ ચ ।

સમવાયાઇત્તણાઓ દવસ્સ ગુણાદાઓ ચેંચ ॥૨૧૦૯॥

અભિહાણ-બુદ્ધિ-લક્ષ્યવણભિજ્ઞા વિ જહા સદત્થઓઉણત્રે ।

દિક્-કાલાઇચિસેસા તહ દવાઓ ગુણાઇઆ ॥૨૧૧૦॥

ઉવયારમેત્તભિજ્ઞા તે ચેવ જહા નહા ગુણાઇઆ ।

તહ કજ્જં કારણાઓ ભિજ્ઞમભિજ્ઞં ચ કો દોસો ? ॥૨૧૧૧॥

જેમ તંતુસંયોગો, તંતુના ધર્મ છે, તેમ પટ પણ, સમવાયાદિપણાથી, તંતુઓના ગુણની જેમ તંતુઓનો ધર્મ છે, એ જ પ્રમાણે ગુણ વગેરે પણ દ્રવ્યના ધર્મ છે. જેમ દિશા કાળ વગેરે વિશેષો નામ-બુદ્ધિ અને લક્ષ્યાથી લિજ્ઝ છતાં પણ સંદર્થી અભિજ્ઞ છે, તેવી રીતે ગુણાદિક પણ દ્રવ્યથી અભિજ્ઞ છે. જેમ દિશા વગેરે (સત્તા સામાન્યથી) ઉપચાર માત્રથી લિજ્ઝ છે, તેમ ગુણ વગેરે પણ (દ્રવ્યથી) ઉપચારથી લિજ્ઝ છે. એ જ પ્રમાણે કારણ પણ કાર્યથી લિજ્ઞાલિજ્ઞ માનવામાં શોદ્દો છે ? ૨૧૦૯-૨૧૧૦-૨૧૧૧.

જેમ તંતુસંયોગો તંતુના ધર્મ છે, તેમ પટ પણ સમવાયાદિપણાથી તંતુઓના શેતાદિ ગુણની જેમ તંતુઓનો ધર્મ છે, કારણ કે જેમાં સમવેત (સંચિક્ષણ) હોય, તે તેનો ધર્મ કહેવાય છે. તદનુસાર તંતુના શેતાદિ ગુણોની જેમ પટ પણ તંતુઓમાં સમવેત (સંચિક્ષણ) છે તેથી તે તેનો ધર્મ છે. એ જ પ્રમાણે જેમ પટ તંતુઓનો ધર્મ છે, તેમ ગુણ કર્મ-સામાન્ય-વિશેષ અને સમવાય પણ દ્રવ્યના ધર્મ છે.

શૈખ્ય :- પટ તંતુઓનો ધર્મ છે અથવા ગુણ વગેરે દ્રવ્યના ધર્મ છે, એ ક્યાનું અહીં કારણ-કાર્યના બેદાભેદ વિચારમાં શું પર્યોજન છે ?

આચાર્ય :- અહીં પ્રસ્તુત કારણ-કાર્યના બેદાભેદ વિચારમાં તેનું પર્યોજન છે, તેથી જ ઉપર મુજબ કહું છે, જેમ દિશા-કાળ-આત્મા વગેરે વિશેષો, નામ-બુદ્ધિ અને લક્ષ્યાદિ વડે લિજ્ઝ છે. તો પણ સત્તા-કોયાત્વ-પ્રમેયત્વાદિ સત્તા સામાન્યવડે અભિજ્ઞ છે. એ જ પ્રમાણે ગુણ-કર્મ-સામાન્ય અને સમવાય વગેરે પણ દ્રવ્યથી અનન્ય છે.

આ વિષય વધારે સ્પષ્ટ સમજાવવાને માટે કંઈક વિસ્તારથી કહીએ, જેમ દિશાકાળ વગેરેનું નામ જુદું છે અને સામાન્યનું નામ પણ તેથી જુદું છે. દિશા વગેરેમાં જુદી બુદ્ધિ થાય છે, અને સત્તા સામાન્યમાં પણ એથી જુદી જ બુદ્ધિ થાય છે. દિશા વગેરેનું લક્ષ્યા-સ્વરૂપ જુદું છે અને સત્તા સામાન્યનું જુદું છે.

આ પ્રમાણે નામાદિ વડે દિશા વગેરે દરેક વિલક્ષણ હોવાથી ભિન્ન છે, પણ સત્ત્વ-શૈયત્વાદિ સત્તા સામાન્ય વડે અભિન્ન છે. એ જ પ્રમાણે તંતુઆદિના શેતાદિ શુષ્ઠો નામાદિ વડે ભિન્ન છે, તે છતાં શૈયત્વાદિ વડે અભિન્ન છે. જેમ સત્તા સામાન્યથી અભિન્ન એવા દિશા વગેરેમાં નામાદિકના ભેદ વડે ભેદનો ઉપયાર કરાય છે, તેવી રીતે દ્રવ્યથી અભિન્ન એવા શુષ્ઠો વગેરેમાં પણ ભેદનો ઉપયાર કરાય છે.

જેમકે . પ્રાતઃકાળે મંદ મંદ પ્રકાશ હોય ત્યારે, મુઢળ પત્રવાળી તરુણાભા વડે આચ્છાદિત વાદળીનું કોઈને દર્શાન થાય, તે વખતે “કંઈક શેત જાણાય છે” એ પ્રમાણે શેતપણનો નિશ્ચય થાય છે, પણ “વાદળી છે” એવું ભાન થતું નથી.

આ પ્રમાણે ભાન થવામાં શુષ્ઠા-શુષ્ઠીનો કંઈકિત ભેદ હોય છે. એકાન્તે અભેદ માનવામાં શુષ્ઠાનું ગ્રહણ થતાં શુષ્ઠીનું પણ અવશ્ય ગ્રહણ થાય, માટે દ્રશ્યથી શુષ્ઠા વગેરેનો કંઈકિત ભેદ છે અને કંઈકિત અભેદ છે, એ જ પ્રમાણે કાર્યપણ નામાદિના ભેદવડે કારણથી ભિન્ન છે અને સત્ત્વ શૈયત્વાદિ વડે અભિન્ન છે. પણ વેશેષિક વગેરે એકાન્ત ભેદે જ કાર્ય-કારણ ભાવ માને છે, તે અધોગ્ય છે. ૨૧૧૧.

૭ પ્રકારે વ્યતિરિક્ત કારણ કહે છે.

કારણમહવા છલ્લા તત્થ સંતતોનિ કારણ કત્તા ।

કજજરસ સાહગતમં કરણમિમ ઉ પિંડ-દંડાઈ ॥૨૧૧૨॥

કમ્મ કિરિયા કારણમિહ નિચ્છિદ્વો જાઓ ન સાહેઙ્ઘ ।

અહવા કમ્મ કુમ્મો સ કારણ ચુદ્ધિહેતનિ ॥૨૧૧૩॥

ભજ્યોનિ વ જોગોનિ વ સવકોનિ વ સો સસ્યલાભસ્સ ।

કારણસંનેજ્ઞામિમિવિ જં નાગાસત્થમારંભો ॥૨૧૧૪॥

બજ્ઞાનિમિત્તાવેવખ્યાં કજજંચિય કજજમાણદનલમિમ ।

હોઇ સકારણમિહરા ચિવજ્જયા-ઉભાવથા હોજ્જા ॥૨૧૧૫॥

દેઓ સ જરસ તં સંપયાણમિહ તંપિ કારણ તરસ ।

હોઇ તદસ્થિત્તાઓ ન કીરણ તં વિણા જં સો ॥૨૧૧૬॥

ભૂપિંડાવાયાઓ પિંડો વા સવકરાદવાયાઓ ।

ચવકમહવાઓ ઘાડવાયાણ કારણ તંપિ ॥૨૧૧૭॥

વસુહાડગાર્સ ચવકું સસ્યમિચ્યાઇ સંનિહાણ જં ।

કુંભસ્સ તંપિ કારણમભાવાઓ તરસ જદસિદ્ધી ॥૨૧૧૮॥

અથવા (વ્યતિરિક્ત) કારણ છ પ્રકારે છે. તેમાં (કુંભકારાદિ) સ્વતંત્ર કર્તા. (એ ૧ લું કારણ, ૨. કરણમાં દડ-પિંડ વગેરે કાર્યનાં પ્રસાધકતમના કર્મરૂપ છેયા, તે બીજું કારણ. ૩. ચેષ્ટારહિત (કાર્ય) સધાતું નથી નેથી કુંભ (ઘટ) રૂપ કર્મ એ ત્રીજું કારણ કેમકે ઘટકાર્યરૂપ બુદ્ધિમાં તે હેતુ

અથવા તે સ્વરૂપ પ્રામિને ધોરણ છે, સ્વરૂપ પ્રામિનું કારણ સમીપ છતાં પણ તે કાર્યનો આકાશ માટે આલંબ થતો નથી. તેથી કાર્ય કરતી વખતે જાહેર નિશ્ચિતની અપેક્ષા એ કાર્ય પણ પોતાનું કારણ છે; અન્યથા વિપર્યય કે અભાવ પ્રામ થાય. ઝ. જેને એ કાર્ય આપવા ધોરણ હોય, તે ગ્રાહક પણ તેનું સંમદાન કારણ છે, કેમકે તેને માટે કરાય છે, તેના વિના તે ન કરાય. ૫. પિંડનો અપાય થવાથી પૃથ્વી, કંકરાનો અપાય થવાથી પિંડ, અને ઘરના અપાયે ચક્કાપાક તે પણ અપાદાન કારણ છે. ૬. પૃથ્વી, આકાશ, ચક, સ્વરૂપ વગેરે સંનિધાન કારણ છે, કેમકે તેમના વિના તેની (કાર્યની) સિદ્ધિ થતી નથી. ૨૧૧૨ થી ૨૧૧૮.

“જે કર્તા વડે કરાય ને કર્મ” જેમકે ઘટ કરવા માટે કુલભકારના વ્યાપારરૂપ ઘટ પ્રત્યેની કિયા તે કર્મ, એ કર્મ અથવા કિયા ઘટરૂપ કાર્યનું બીજું કારણ છે.

શિષ્ય :- ભગવનું ! કુલભાર જ ઘટ કરતો જણાય છે, પણ આપ કહો છો તે કિયા ઘટ કરવામાં કંઈ જણાતી નથી. એટલે તે કેવી રીતે ઘટનું કારણ માની શકાય ?

ગુરુ :- હા, કુલભાર જ ઘટ કરે છે, પણ તે ચેપ્ટારહિત ઘટ કરી શકતો નથી, તેથી ઘટ કરવામાં કુલભારની જે ચેપ્ટા થાય છે, તે ચેપ્ટા જ કિયા છે અને તે કિયા ઘટ પ્રત્યે કારણ છે. અથવા કરાતો ઘટ તે જ કર્તાને હુંએ હોવાથી હંઈ કે અને તે હાર્દિકા હોય.

શિષ્ય :- પ્રભો ! આપ બીજું કારણ ઘટ કહો છો તો ઘટ તો કાર્ય છે, એટલે એ ઘટ, એ ઘટનું જ કારણ છે એમ કેવી રીતે હોઈ શકે ? કારણ કે જેમ અતે તીક્ષ્ણ એવી સૌય, પણ પોતાને વીધી શકતી નથી તેમ તે પણ પોતાનું કારણ થઈ શકે નહિએ.

ગુરુ :- વિચાર કર્ય વિના સહસ્રા આ આમ છે એ કહેવું, એ બુદ્ધિનો હુરૂપયોગ કરવા જેવું છે. તેથી હું કહું છું તે બરાબર લક્ષપૂર્વક સંભળ, વિચાર કર અને પછી જો તારી બુદ્ધિમાં તે ન ઉત્તરે તો શંકા કર.

ઘટ એ ઘટરૂપ બુદ્ધિનો ડેતું હોવાથી ઘટનું કારણ છે, કેમકે સર્વ કોઈ પ્રથમ બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરીને પછી જ કાર્ય કરે છે, તેથી બુદ્ધિવડે નિશ્ચિત કરેલો ઘટ, કરવા હિંચેલા માટીમય ઘટનું, ઘટબુદ્ધિના આલંબન વડે કારણ છે. અનુત્પત્ત ઘટ અવિદ્યમાન હોવાથી ઘટબુદ્ધિનું આલંબન કેવી રીતે થાય ? એવી શંકા પણ તારે ન કરવી, કેમકે દવ્યરૂપે તો તે ઘટ સર્વકાળે વિદ્યમાન હોય છે.

શિષ્ય :- આપ કહો છો, તે સત્ત્વ છે, પરંતુ આહી માટીમય કાર્ય સ્વરૂપ ઘટના કારણનો વિચાર કરવાનો છે, કેમકે તે જ અહી પ્રસ્તુત છે અને આપે કહેલ બુદ્ધિમાં અધ્યવસિત ઘટ, તે તો આનાથી અન્ય છે, એટલે તેને તેનું કારણ કહેવું, એ પ્રસ્તુત નથી.

ગુરુ :- ભવિષ્યમાં થવાના કાર્યમાં, થયેલા કાર્યની જેમ ઉપયાર કરવાના ન્યાયે એ બનેનો એક જ અધ્યવસાય હોવાથી, તેનું કારણપણું કહેવામાં કંઈ દોય નથી. કારણ કે જેમ સ્થાસ કોસ કરતી વખતે કુલભારને પૂછવામાં આવે કે તું “શું કરે છો ?” આના ઉત્તરમાં એ કહેશે કે “હું ઘટ કરુ છું” આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાં નિશ્ચિત કરેલા ઘટની સાથે ઉત્પત્ત થતા ઘટની ઐકતા છે, તેથી બુદ્ધિમાં નિશ્ચિત ઘટને ઘટનું કારણ કહેવામાં કાંઈ દોય નથી.

અથવા સ્વરૂપ પ્રામ કરાવવાને યોગ્ય એવી જે કિયા, તે કિયા સ્વરૂપને પ્રામ કરાવતી હોવાથી તે પણ પોતાનું કારણ છે, આથી કરીને અવશ્ય કર્મનું કારણપણું માનવું જોઈએ; કેમકે સર્વ કારણ સામની સમીપ છતાં પણ, જેમે તેમ નિરથ્યક આકાશને માટે કાંઈ પ્રારંભ થતો નથી; પરંતુ અમૃક કાર્યને માટે જ આરંભ થાય છે. એ સિવાય આરંભ થતો નથી માટે એ આરંભ અથવા કિયા કાર્ય પણ પોતાનું કારણ છે.

જેમકે કુંભાર-ચક્ર-ચીર વગેરે જે બાળ નિમિત છે તેને અપેક્ષીને, કાર્ય કરતી વખતે અંતરગભુદ્ધિએ વિચારલું જે કાર્ય તે પોતાનું કારણ થાય છે; અન્યથા જો પ્રથમ બુદ્ધિવડે વિચારાં સિવાય કાર્ય કરાય, તો વિચાર વિના શૂન્ય મનથી કરેલા આરંભમાં તો કાર્યનો વિપર્યય થાય, એટલે કે ઘટરૂપ કાર્યના કારણો સમીપમાં છતાં ઘટ ન જનતાં, એ સિવાય બીજું કંઈ શરાવણું વગેરે થાય અથવા કંઈ પણ કાર્ય ન થાય. માટે બુદ્ધિમાં નિમિત કરેલું કાર્ય પાંતાનું કારણ થાય છે. આ પ્રમાણો જે જે યદ્યિની ધરે, તે તે યુક્તિશી બુદ્ધિમાને કર્મનું કારણપણું કહેવું.

પૃથ્વી, મુનિપંડ, ચક્ર, આપાક વગેરે અપદાનકારણ છે અને ચક, પૃથ્વી, આકાશ, સ્વરૂપ વગેરે ઘટના સંનિધાન (આપાર) કારણો છે, કેમકે ઘટનો આધાર ચક, ચકનો આધાર પૃથ્વી, પૃથ્વીનો આધાર આકાશ છે અને આકાશનો આધાર સ્વરૂપ છે, કેમકે તે પોતાના સ્વરૂપમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. આ પ્રમાણો પૃથ્વી વગેરે ઘટના સંનિધાન કારણ છે, તેઓના અભાવે ઘટની સિદ્ધિ ન થાય. ૨૧૧૨ થી ૨૧૧૮.

હવે ભાવકારણ ને તેના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એવા બે વેદ કહે છે.

(૨૧૦) ભાવમ્મિ હોઇ દુચિહં અપરસત્ય પસત્યં ચ અપરસત્યં ।

સંસારસેગચિહં દુચિહં તિચિહં ચ નાયર્વ ॥૨૧૧૯॥૭૩૯॥

(૨૧૧) અસંજમો ય એચકો અજ્ઞાણં અવિરહી ય દુચિહં તુ ।

મિચ્છત્તં અજ્ઞાણં ચ અવિરહી ચેવ તિચિહં તુ ॥૨૧૨૦॥૭૪૦॥

(૨૧૨) હોઇ પસત્ય મોક્ષસ્રસ કારણં એગચિહ દુચિહ તિચિહં વા ।

તં ચેવ ય વિચરીય અહિગાર પસત્યએણોત્ય ॥૨૧૨૧॥૭૪૧॥

ભાવ કારણ બે પ્રકારે છે. એક અપ્રશસ્ત અને બીજું પ્રશસ્ત; તેમાં સંસારનું જે કારણ તે અપ્રશસ્ત ભાવ કારણ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં અવિરતિ એ એક પ્રકારે, અવિરતિ અને અજ્ઞાન એમ બે પ્રકારે, મિથ્યાત્વ અવિરતિ ને અજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રશસ્ત ભાવ કારણ મોકણનો હેતુ છે, તે પણ એક પ્રકારે, બે પ્રકારે અને ત્રણ પ્રકારે છે, તે તેનાથી વિપરીત સ્વરૂપે જ્ઞાનવા, અહીં પ્રસ્તુતમાં પ્રશસ્ત ભાવ કારણનો અવિકાર છે. ૨૧૧૯ થી ૨૧૨૧.

ઓદયિકાદિ ભાવરૂપ કારણ તે ભાવકારણ છે. તે ભાવકારણ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે પ્રકારે છે. એમાંનું અપ્રશસ્ત ભાવકારણ સંસારનો હેતુ છે, તે એક પ્રકારે, બે પ્રકારે, અને

ત્રણ પ્રકારે છે. અવિરતિ એ એકવિષ કારણ, અજ્ઞાન અને અવિરતિ એ દ્વિવિષ કારણ, મિથ્યાત્મ-અજ્ઞાન ને આવેરણે અ ત્રિવિષ કારણ તથા આદે શાખથી કષાય આદિએ યુક્ત-ચતુર્વિષાદિ કારણ પણ સમજવું.

પ્રશસ્ત ભાવકારણ મોકાનો હેતુ છે, તેના પ્રકાર પણ કણા મુજબ એકવિષાદિ છે, માત્ર સાધ્યપ અંધી વિપરીત છે, એટલે અવિરતિથી વિપરીત સંપર્મ-વિરતિ એ એકવિષ કારણ અજ્ઞાન અને અવિરતિથી વિપરીત જ્ઞાન અને વિરતિ એ દ્વિવિષ કારણ; અજ્ઞાન મિથ્યાત્મને અવિરતિથી વિપરીત સાધ્યગ્ર જ્ઞાન-દર્શન ને યારિત્ર એ પ્રશસ્ત ભાવકારણ ત્રણ પ્રકારે છે. એ જ પ્રમાણે નામાદિ ભેટે ચાર પ્રકારે પણ ભાવકારણ છે અહીં પ્રસ્તુતમાં સામાયિકનો વિચાર કરવાનો છે, તેથી પ્રશસ્ત ભાવકારણનો અહીં અવિકાર છે, કેમકે સામાયિક અધ્યયન કાયોપશમિક ભાવરૂપ છે. અને તે પ્રશસ્ત હોવાથી મોકાનું કારણ છે. ૨૧૧૯ થી ૨૧૨૧.

હવે શા માટે તીર્થકરો સામાયિક કહે છે ? એવો પ્રશ્ન ને તેનો ઉત્તર કહે છે.

(૨૧૩) તિત્થયરો કિં કારણ ભાસઙ્ સામાઝ્યં તુ અજ્ઞાયર્ણ ? ।

તિત્થયરનામકમ્ ચદ્ધમિમં વેદ્યઅચ્ચં તિ ॥૨૧૨૨॥૭૪૨॥

(૨૧૪) તં ચ કહું વેદ્યજ્ઞઙ્ ? અગિલાએ ધમ્મદેસણાઈહિ ।

બજ્જઙ્ તં તુ ભગવાં તદ્યભવોસક્કઙ્તા ણ ॥૨૧૨૩॥૭૪૩॥

(૨૧૫) નિયમા મણુયગ્રીએ ઇત્થી પુરિસેયરો વ સુહલેસ્સો ।

આસેયિયબહુલેહિ વીરાએ અજ્ઞયરએહિ ॥૨૧૨૪॥૭૪૪॥

શ્રી તીર્થકરદેવ શા માટે સામાયિક અધ્યયન કહે છે ? એના ઉત્તરમાં મેં પૂર્વે તીર્થકર નામ કર્મ બાંધ્યું છે, તે મારે આ પ્રકારે વેદ્યં જોઈએ. (એમ માનીને તે કહે છે.) તીર્થકર નામકર્મ કેવી રીતે વેદાય ? ઉત્તર-જ્ઞાનિરહિતપણે ધર્મદેશનાદિ વડે (વેદાય છે.) આ તીર્થકર નામકર્મ ભગવાનને તે ભવથી પૂર્વના ગ્રીજા ભવમાં બંધાય (નિકાચિત કરાય) છે.

તીર્થકર કેવળજ્ઞાન ઉત્પત્ત થયા પછી ઇતિહસ થયા હોય છે, છતાં તે શા માટે સામાયિકાદિ અધ્યયનો કહે છે ? આવી કોઈને શંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે મેં તીર્થકર નામકર્મ બાંધેલું છે, તે મારે આ પ્રમાણે જ્ઞાનિ રહિતપણે ધર્મદેશનાદિ આપીને વેદ્યં (ભોગવંદું) જોઈએ, એમ માનીને તીર્થકર ભગવાન સામાયિકાદિ અધ્યયનો કહે છે, તીર્થકર નામકર્મનો બંધ થયા પછી ન્રણ ભવ સુધી સંસારમાં રહીને જીવ સિદ્ધિ પામે છે, એટલે કે જે ભવમાં તીર્થકર નામકર્મ બાંધ્યું હોય, તે એક ભનુધ્યભવ, બીજો હેવ અથવા નારકીનો ભવ અને ગ્રીજા ભવે તીર્થકર થઈ ને મોકા પામે.

આરંભમાં તીર્થકરનામકર્મનો બંધ અવસ્થ મનુષ્ય ગતિમાં જ થાય, અન્ય ગતિમાં નહિ. તીર્થકર નામકર્મ બાંધનાર સાધ્યગ્રહણિ-શુભ લેશયાવાળો જીવ સ્ત્રી-પુરુષ-અથવા મંત્રાદિ કારણથી કૃત્રિમ નપુંસક હોય છે, પણ કુદરતી નપુંસક ન હોય અને તે પણ અરિહંત સિદ્ધ, પ્રવચન આદિ

२२० सामाधिकाहि अध्ययनु श्रवण शा माटे ? [विशेषावश्यक भाष्य भाग. २

वीथ स्थानोमांथी एक-बे-त्रया अथवा सर्व स्थानको आराधी तीर्थकर नामकर्मनो बंध निराचित करे छे. २१२२-२१२३-२१२४.

गणधर्मादि सामाधिक अध्ययन वर्गेरे था माटे श्रवण करे छे ? ते शंका अने तेनो उत्तर कहे छे-

(२९६) गोयममाई सामाइयं तु किं कारणं निसामेति ।

नाणस्स तं तु सुन्दर-मङ्गुलभावाण उवलच्छी ॥२१२५॥७४५॥

(२९७) होइ पवित्रि-निवित्ती संजमतव पावकम्मअग्गहणं ।

कम्मविवेगो य तहा कारणमसरीरया चेव ॥२१२६॥७४६॥

(२९८) कम्मविवेगो असरीस्या य असरीरया अणाबाहं ।

होअणवाहनिमित्तं अवेयणोऽणाउलो निरुओ ॥२१२७॥७४७॥

(२९९) निरुयत्ताए अयलो अयलत्ताए य सासओ होइ ।

सासयभायमुदगडी अब्बाबाहं सुहं लहइ ॥२१२८॥७४८॥

गौतमादि गणधर्मो शा माटे सामाधिकाहि अध्ययननु श्रवण करे छे ?

उत्तर :- सामाधिकाध्ययन श्रवण करवाई तेमने तेना अर्थ संबंधी ज्ञान थाय छे, ऐ ज्ञान शुभाशुभ पदार्थनी उपलब्धिनु कारण थाय छे, ने ऐ उपलब्धिथी शुभमां प्रवृत्ति अने अशुभथी निवृत्ति थाय छे, ऐ प्रवृत्ति-निवृत्ति, संयम अने तपनु कारण थाय छे, संयम अने तपथी पापकर्मनु अग्रहणा तथा कर्मनी निर्जरा थाय छे, कर्म निर्जरा अशरीरतानु कारण थाय छे, सर्वथा अशरीरताथी निराभाष्यपशुं थाय छे, नीराभाष्यपशाथी वेदना रहित थवाय छे, वेदना रहित थवाथी अनाकुल थवाय छे, अनाकुलपशाथी सर्व भावरोगरहित थवाय छे, भावरोगरहित थवाथी अचणता प्राप्त थाय छे, अचणताथी मुक्तिक्षेत्रमां शाश्वतपशुं थाय छे अने शाश्वतभाव पाभीने छुव अव्याबाध सुख भोगवे छे. आ प्रभावो परंपरामे सामाधिक अध्ययन मोक्ष सुखनु कारण होवाथी गणधर्मो ते श्रवण करे छे. २१२५ थी २१२८.

ऐ ज हकीकत भाष्यकार संक्षेपथी कहे छे.

नित्ययरनामकम्मक्षयस्स कारणमिदं जिणिदस्स ।

सामाइयाभिहाणं नाणस्स उ गोयमाईणं ॥२१२९॥

तंपि सुभेयरभावोवलच्छिए, सा पवित्रि-नियमाणं ।

ग्रं नेये कमसो पुञ्चं पुञ्चं परनिमित्तं ॥२१३०॥

सामाधिक अध्ययनो उपटेश, श्री जिनेश्वरने तीर्थकर नामकर्मना कायनु कारण छे, अने ऐने श्रवण करतुं ऐ गौतमादिको ज्ञाननु कारण छे, ते ज्ञान शुभाशुभ भावोनी उपलब्धिनु कारण छे, ते उपलब्धि प्रवृत्ति-निवृत्तिनु कारण छे, ईत्यादि पूर्वं कल्पा मुक्तिपूर्वं पूर्वं वस्तु ते उत्तर-उत्तरनु कारण छे. २१२९ - २१३०.

હવે પ્રત્યયદાર કહે છે.

(૩૦૦) પચ્ચયનિકદ્રોબો ખલુ દવ્યમ્મી તજમાસગર્ડાંઓ ।

ભાવમ્મા ઓહિમાઈ તિવિહો પગાં નુ ભાવેણ ॥૨૧૩૩॥૭૪૯॥

(૩૦૧) કેવલનાળિની અહે અરહા સામાઙ્યં પરિકહેઇ ।

તેસિંપિ પચ્ચાઓ ખલુ રસ્બણણુંતી નિસામેંતિ ॥૨૧૩૩॥૭૫૦॥

પ્રત્યય નિક્ષેપ પણ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે. તેમાં તાત્ત્વભાષક વગેરે દ્રવ્યપ્રત્યયમાં ગણાય છે. અહીં ભાવપ્રત્યયનો અવિકાર છે, કેમકે “હું કેવળજ્ઞાની છું” એવા પ્રત્યયથી અર્થિતો સામાયિક કહે છે તથા ગોતમાદિ ગણધરો “આ સર્વજ્ઞ છે” એવો પ્રત્યય થવાથી સાંભળે છે. ૨૧૩૧-૨૧૩૨.

જેનાથી પ્રતીતિ થાય તે, અથવા પ્રતીતિ તે જ પ્રત્યય કહેવાય છે. એ પ્રત્યયનો નિક્ષેપ પણ કારણના નિક્ષેપ મુજબ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે; નામપ્રત્યય, સ્થાપનપ્રત્યય, દ્રવ્યપ્રત્યય અને ભાવપ્રત્યય.

નામ અને સ્થાપના પ્રત્યય સુગમ છે, અને દ્રવ્ય પ્રત્યયના ત્રણ બદલાં લાયરીર તથા અવ્યશરીરપ્રત્યય ફરા સુગમ હોવાથી એ સંબંધમાં કંઈ વિશેપ કહેવાનું નથી. ચીજાં જેંદ જે તદ્વયતિરિક્ત પ્રત્યય છે તે ૧. તપાવેલા લોઢાના ચલા આથ વડે ઉપાડવા, ૨. સર્પવાળા પડામાં લાથ નાખવો, મંચિત ચોખા ચાવવા, એમ કરવાથી જો કાંઈ પણ લાનિ ન થાય તો તેને જે દોષથી આરોપિત કરવામાં આવ્યો હોય તેને, તે દોષ વિનાનો સિદ્ધ થયેલ ગણવામાં આવે છે. કેમકે એ દ્રવ્યો નીતિના હેતુભૂત હોવાથી તે દ્રવ્યપ્રત્યય કહેવાય.

ભાવપ્રત્યયમાં-અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળજ્ઞાન એ ત્રણનો સમાવેશ થાય છે. કેમકે એ ત્રણથી બાધ્યલિંગની અપેક્ષા વિના આત્માને પ્રતીતિ થાય છે, આ કારણથી એ ત્રણ તાત્ત્વ અપત્યયરૂપ હોવાથી ભાવપ્રત્યય ત્રણ પ્રકારે છે. મતિ અને શુંત બાધ્યલિંગની અપેક્ષાએ આત્માને પ્રત્યય ઉપજીવે છે, તેથી તેની વિવક્ષા અહીં કરી નથી.

અહીં પ્રસ્તુતમાં ઉપરોગી તો ભાવપ્રત્યય છે, કેમકે “હું કેવળજ્ઞાની છું” એ પ્રમાણેના પોતાના ભાવપ્રત્યયથી અર્થિતો સામાયિકનો અર્થ જાહીને તેનો ઉપદેશ કરે છે તથા ગણધરો પોતાના હદ્યના સંશયનો છેદ થવાથી- “આ સર્વજ્ઞ છે” એવા પ્રત્યયથી તેઓ શ્રી તીર્થકર પાસેથી તે સામાયિક સાંભળે છે. ૨૧૩૧-૨૧૩૨.

હવે ઉપરોક્ત વિષય વધારે સ્ફુર્ત કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ દ્રવ્ય અને ભાવપ્રત્યયનું સ્વરૂપ છે. છે.

દવ્યસ દવ્યાઓ વા દવ્યેણ વ્ચ દવ્યપચ્ચાઓ નેઽાઓ ।

તચ્ચિવરીઓ ભાવે સોઽવહિનાણાઈઓ તિવિહો ॥૨૧૩૩॥

કેવલનાળિનીણાઓ અષ્ટચ્ચિય પચ્ચાઓ જિર્ણિદસસ ।

તષ્ઠ્યચ્ચકલ્યાણાઓ તતો સ્થિય ગોધમાઈણ ॥૨૧૩૪॥

જેણાઇંડિયમિઠું સામડ્યં તોડબહાઇવિસયં તં ।

ન ઉ મડું-સુયાંચ્ચકલ્યં જં તાઇ પરોક્ષબ્રવિસયાઇ ॥૨૧૩૫॥

દવ્યનો, દવ્યથી અથવા દવ્યવડે જે પ્રત્યય તે દવ્યપ્રત્યય જ્ઞાણવો. તેથી વિપરીત પ્રત્યય ને ભાવપ્રત્યય, એ પણ અવધિજ્ઞાનાદિ ત્રણ પ્રકારે છે.

કેવળજ્ઞાનીપજ્ઞાધી શ્રી કિનેશરને આત્મિક પ્રત્યપ છે, (તેથી તે સામાયિક પ્રરૂપે છે.) અને આ કેવળી છે, એવા પ્રત્યયાનાંના સત્ત્વથી ગૌતમાદિ ને જાત્માયિકને સાંભળે છે. તથા સામાયિકને અતીન્દ્રિય વિષયવાણું માનેલ હોવાથી તેને અવધિ આદિ જ્ઞાનોના વિષયવાણું કહ્યું છે; કેમકે મતિ શ્રુત પ્રત્યક્ષ વિષયવાળાં નથી, પણ તે પરોક્ષાર્થ વિષયવાળાં છે. ૨૧૩૩-૨૧૩૪-૨૧૩૫.

પ્રત્યવાનું પુરુષરૂપ દવ્યની જે પ્રતીતિ તે તથા તત્ત્વમાખકાંઈ દવ્યથી થયેલ પ્રતીતિ અથવા ઘટાદિ દવ્ય વડે થયેલ પ્રતીતિ તે દવ્યપ્રત્યય કહેવાય છે; અને જે પ્રતીતિ ભાત્ય દવ્યથી ન થાય, પરંતુ એથી વિપરીત ભાત્યદવ્યની અપેક્ષા વિના સાકાનું ઉપલંબથી-આત્મોપયોગથી થાય, તે ભાવપ્રત્યય કહેવાય છે. એ ભાવપ્રત્યય, અવધિ મનઃપર્યવ, અને કેવળજ્ઞાન એમ ત્રણ પ્રકારે છે. આ ભાવપ્રત્યયનો અહીં અધિકાર છે.

તીર્થકર ભગવાન કેવળજ્ઞાની હોવાથી સામાયિકનો અર્થ સાકાનુપણે જ્ઞાણીને “હુ કેવળી હું” એવા કેવળજ્ઞાનાત્મક ભાવપ્રત્યયથી સામાયિક પ્રરૂપે છે. અને ગૌતમાદિ ગણધરો, જગદબંધુ ભગવાનું સર્વ સંશયનો છેદ કરે છે, તેથી તે “કેવળજ્ઞાની છે” એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવ દ્વારા જ્ઞાણીને ભાવપ્રત્યયથી ભગવદ્બુકન સામાયિકનું શ્રવણ કરે છે.

પ્રશ્ન :- મતિ-શ્રુત જ્ઞાન પણ પ્રતીતિ કરાવનાર છે, તો પછી તેને ભાવપ્રત્યય શા માટે ન કહેવાય ? અને અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાનો જુદું ભાવપ્રત્યય કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર :- સામાયિક એ જીવનો પર્યાય છે અને જીવ અમૂર્ત છે. તેથી સામાયિક ઈન્દ્રિયનો વિષય નથી, એમ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોએ માનેલ છે. આ કારણથી અવધિ આદિ જ્ઞાનોનો જુદું તે વિષય છે, મતિ-શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય નથી, કેમકે તે બે જ્ઞાન ભાત્યપરોક્ષાર્થ વિષયવાળાં હોવાથી ઈન્દ્રિય દ્વારા ભાત્ય પદ્ધત્યાનું જ્ઞાન કરાવનાર થાય છે. ૨૧૩૩ થી ૨૧૩૫.

સામાયિક એ જીવનાં પર્યાય હોવાથી માત્ર કેવળજ્ઞાનનો જુદું વિષય થઈ શકે, અવધિ અને મનઃપર્યવ જ્ઞાન પુરુષના વિષયી હોવાથી તેનો વિષય સામાયિક કેવી રીતે થાય ? તેનો ઉત્તર કહે છે.

જુત્તમિહ કેવલ ચેય પચ્ચાઓ નોહિ-માણસ નાર્ણ ।

પૌગગલમેન્નવિસયાઓ સામડ્યારૂચ્યા જં ચ ॥૨૧૩૬॥

જં લેસાપરિણામો પાચ્ય સામડ્યં ભવત્યસ્ત ।

તપ્પચ્ચકલ્યત્તજણાઓ તેસિં તો તંપિ પચ્ચકલ્યં ॥૨૧૩૭॥

ઓહાઇપચ્ચય ચિય જાઇ તે ન સુયંમિ પચ્ચાઓ પજો ।

પચ્ચકલ્યત્તજણાણિવજ્જસ્ત તેણ ઘયણાં ન સદ્ગ્રેયં ॥૨૧૩૮॥

સુયમિહ સામડ્યં ચિય પચ્ચડ્યં તં જારો ચ તચ્ચયણં ।
પચ્ચકચ્છનાળિણો ચિચ્ચય પચ્ચાચણમેજાવારં ॥૨૧૩૧॥

ઓહાઇપચ્ચારોલી ચ ભણિએ તો તંષિ પચ્ચારોડમિહિયં ।
ઓહાઇતિગં ચ કહું તદભાવે પચ્ચારો હોજ્જા ? ॥૨૧૪૦॥

સામાયિક શ્વરૂપનો પર્યાય હોવાને લીધે અરૂપી છે ને તેથી તે અરૂપીને જ્ઞાનાવનાર કેવળજ્ઞાનને જ ભાવપ્રત્યય તરીકે કહેવું યોગ્ય છે, પણ અવધિ મનઃપર્યવજ્ઞાનને ભાવપ્રત્યય તરીકે કહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે તે પુદુગલમાત્રાને જ વિષય કરનાર છે. જે લેશ્યાજ્ઞનિત પરિણામ તે જ ઘણું કરીને અવસ્થા શ્વરૂપનું સામાયિક કહેવાય છે, ને તે પરિણામ અવધિ તથા મનઃપર્યવજ્ઞાનીને પ્રત્યક્ષ થતા હોવાથી તે સામાયિક પણ તેમને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

શંકા :- જો અવધિઆદિત્રણ જ્ઞાનો જ પ્રત્યય કહેવાય, તો પછી શુતજ્ઞાનને પ્રત્યય નહીં કહેવાય અને તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિનાનું વચ્ચે માનવું નહિ. (એમ એ ઉપરથી સિદ્ધ થયું).

ઉત્તર :- એમ નહીં. ગંગાધરાદિ રચિત શુત અહીં (સામાયિકનો હેતુ હોવાથી) સામાયિક છે. અને તે પ્રત્યય કરાવનાર છે. માત્ર વચ્ચેનું દ્વારાશુતને પ્રત્યય કહેવાનાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળાનું વચ્ચે પણ પ્રત્યય કરવાના વ્યાપાર-રૂપ છે, અવધિ આદિ તથા જ્ઞાન પ્રત્યય છે. એમ કહેવાથી શુત પણ અર્થાપત્તિથી પ્રત્યય છે, એમ કહું કેમકે શુતના અભાવે અવધિ આદિ તથા જ્ઞાનો પણ કેવી રીતે પ્રત્યય થઈ શકે ? ૨૧૭૬ થી ૨૧૪૦.

રિષ્ય :- જો સામાયિક શ્વરૂપનો પર્યાય હોવાથી અરૂપી હોય, તો તે માત્ર કેવળ જ્ઞાનનો જ વિષય થઈ શકે અને એથી કરીને એક કેવળજ્ઞાન % પ્રત્યય કહેવાય પણ અવધિ-મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રત્યય ન કહેવાય, કેમકે તે બસ્તે રૂપી દ્વારાનો જ વિષય કરનારા છે. જો કદી સામાયિક પૌદગલિક હોય, તો તે બસ્તે જ્ઞાન તેનો વિષય કરે અને પ્રત્યય કહેવાય, પરંતુ એવું નથી, સામાયિક તો શ્વરૂપનો પર્યાય હોવાથી અરૂપી છે, એટલે તે સામાયિક તેનો વિષય કેવી રીતે કરી શકે ? એથી એ બસ્તેને પણ ભાવપ્રત્યય ન કહેવાય.

આચર્ય :- સિદ્ધાત્માને સમ્યકૃત સામાયિક હોય છે, તે લેશ્યાના પરિણામ-રૂપ નથી તથા અયોગી કેવળીને સમ્યકૃત સામાયિક અને ચારિત-સામાયિક હોય છે, તે પણ લેશ્યાના પરિણામરૂપ નથી, આ એ સિવાયના ભવસ્થ શ્વરૂપને જે સામાયિક હોય છે, તે પ્રાય: દ્વારાલેશ્યાજ્ઞનિત પરિણામરૂપ હોય છે. એવું સામાયિક અવધિમનઃપર્યવ જ્ઞાનવાળાને પણ પ્રત્યક્ષ થાય છે કેમ કે સામાયિકના પરિણામ ઉત્તરાં કરનાર લેશ્યા દ્વારાને તે જ્ઞાનવાળાઓ સાક્ષાત જુઓ છે. તેથી તે દ્વારાએ થયેલું સામાયિક પણ તેમને પ્રત્યક્ષ છે, અને મતિ-શુત જ્ઞાનવાળાઓ એ પ્રમાણો કરી પણ સાક્ષાત જોતા નથી, એથી કરીને તે બસ્તેને ભાવપ્રત્યયપણે કહેલ નથી.

રિષ્ય :- જો આપ કહો છો એ પ્રમાણે અવધિ-મનઃપર્ય ને કેવળજ્ઞાન, એ તથા જ્ઞાનના પ્રત્યયરૂપ જ સામાયિક હોય તો શુતજ્ઞાનને પ્રત્યયરૂપપણું જ નહીં કહેવાય. કેમકે ઉપરોક્ત ન્યાયે અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન રાહિત જે મનુષ્ય હોય, તેનું વચ્ચે જ્ઞાનવા યોગ્ય નથી, એમ થયું.

પરંતુ સિદ્ધાન્ત એ ગુરુની વિરુદ્ધ છે, કેન્દ્ર ચંદ્ર પૂર્વસર આદિનું વચન પ્રમાણારૂપે માનેલ છે. તેથી શુત પણ પ્રત્યપરૂપ માનવું જોઈએ.

આખર્ય :- ગણધરાદિકે રચેલા શુતને તું પ્રત્યપરૂપે કહે છે, પણ તે સામાયિકનો હેતુ હોવાથી શુત સામાયિક છે અને તે સર્વ અભિલાષ્ય અર્થગોચર એટલે સર્વ દ્રવ્ય અને તેના કેટલાક પર્યાપ્તિને અહેઠા કરનાર શુતજ્ઞાન છે, ઈત્યાદિ રૂપે કેવળાદિ જ્ઞાનત્રયની પ્રતીતિ કરાવનાર પ્રત્યાયિક છે, પણ કેવળાદિ જ્ઞાનત્રયની જેમ સ્વયં પ્રત્યપરૂપ નથી, તેથી તેને ભાવપ્રત્યપરૂપનો કહ્યું નથી.

વચનરૂપ દ્રવ્યશુતને પ્રત્યપરૂપ કહેવામાં આવે, તો તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળાનું વચન પણ બીજાને બોધ કરવાના હેતુરૂપ છે પણ બોધરૂપ નથી, તેથી કેવળ પ્રતીતિ કરાવવાના વ્યાપારરૂપ જ છે. એટલે આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે કેવળીએ કહેલું વચન માનવા યોગ્ય છે, તેથી તે વચન પણ ઉપચારથી પ્રત્યય કહેવાય, પરંતુ કેવળજ્ઞાનાદિની જેમ સ્વયં પ્રત્યપરૂપ કહેવાય નહિએ.

એ પ્રમાણે અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રયને પ્રત્યય કહેવાથી તેને જ્ઞાનવનાર શુતજ્ઞાન પણ પ્રત્યય છે, એમ સામર્થ્યથી સમજાય છે, કેમકે શુતજ્ઞાનના અભાવે અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રય પણ કેવી રીતે પ્રત્યય કહેવાય ? ન જ કહેવાય. “અવધિ આદિ જ્ઞાનત્રય પ્રત્યય છે” એ પ્રમાણે વચનરૂપ દ્રવ્યશુત વડે બીજાને પ્રતીતિ કરાવી શકાય છે. તેના અભાવે અવધિ આદિ જ્ઞાનો પોતાનું પ્રત્યપરૂપનું બીજાને જ્ઞાની શક્તિ નથી અને બીજાને જ્ઞાન્યા સિવાય પ્રત્યપરૂપનું સિદ્ધ ન થાય, માટે દ્રવ્યશુત શુતજ્ઞાન અને તેનાં કરણ પણ પ્રત્યપરૂપનાં પામે છે, તે શુત પણ અવધિ આદિ જ્ઞાનોનું પ્રત્યપરૂપનું સામે છે, તેથી તેનું એટલે શુતજ્ઞાનનું પ્રત્યપરૂપનું અહી ઉપચારથી સમજાવું. ૨૧૭૬ થી ૨૧૪૦.

હવે પ્રકારાન્તરે આત્મા-ગુરુ અને શાલ એ ત્રણ પ્રત્યય કહે છે.

આયા ગુરવો સત્યાતિ પચ્ચયા વાડડદિમો ચિદ્ય જિણસ્સ |
સપ્પચ્ચયકચ્છત્તરણાં સીસાણ ઉ તિષ્યયારોવિ ||૨૧૪૧||

એમ ગુરુ સચ્ચણ્ણ પચ્ચયકજ્ઞ સચ્ચસંસયચ્છેયા |
ભય-રાગ-દોસરહિતો તન્નિંગાભાવઓ જં ચ ||૨૧૪૨||

તાણુચકયપરાણુગાહપરો પમાણં ચ જં તિહૃયણસ્સ |
સામાઝ્યઉવણ્સે તમ્હા સળ્ઢેયવયણોન્તિ ||૨૧૪૩||

સત્યં ચ રાબ્દસત્તોવગારિ પુચ્ચાબરાવિરોહીદં |
સચ્ચગુણાદાણફલં સચ્ચં સામાઝ્યજ્ઞાયણં ||૨૧૪૪||

ચુદ્ધામો ણ નિજમિવ વિણાણં સંસયાદભાવાઓ |
કમ્મકદ્વારોયસમાઓ ય હોઙ સપ્પચ્ચાઓ તેરિં ||૨૧૪૫||

અથવા આત્મપ્રત્યય, ગુરુપ્રત્યય અને શાલપ્રત્યય, એમ ત્રણ પ્રકારે પ્રત્યય છે. તેમાં પહેલો આત્મપ્રત્યય શ્રી જિનેશ્વરને સ્વપ્રત્યક્ષપરૂપથી હોય છે અને ગણધરાદિ શિષ્યોને એ ત્રણો પ્રકારના

પ્રત્યયો હોય છે. આ અમારા ગુરુ સર્વ સંશયનો છે કરનારા હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, એ અનુભવ સિદ્ધ છે. વળી જ્યા-રાગ અને દ્વેષથી રહિત છે, કેમકે તેનાં કોઈપણ ચિન્હ તેમનામાં નથી. કોઈએ ઉપકાર કર્યા વિના પણ બીજા પણ ઉપકાર કરવાને તત્ત્વર અને ત્રિલુલનજીનને પ્રમાણભૂત હોવાથી સામાયિકના ઉપદેશનાં તેમના લયના શ્રદ્ધાયોગ્ય છે. (આ પ્રમાણો ગુરુપ્રત્યય હોય છે.)

સર્વ જીવોને ઉપકારી, પૂર્વપરવિરોધ રહિત, સર્વ ગુણોને ગ્રહણ કરવાના ફળરૂપ આ શાખ છે. એ શાખ પ્રત્યય કહેવાય અને એવા જું સર્વ સ્વરૂપવાળું આ સામાયિક અધ્યયન છે. (આ પ્રમાણો શાખપ્રત્યય હોય છે.)

સંશયાદિના અભાવે અથવા કર્મના કષ્યોપણમથી સ્વવિજ્ઞાનની જેમ (સામાયિક અધ્યયન) અમે જ્ઞાનીએ છીએ. આ પ્રમાણો શિષ્યોને પણ સ્વપ્રત્યય આત્મપ્રત્યય થાય છે. ૨૧૪૧ થી ૨૧૪૫.

પ્રકારાન્તરે આત્મપ્રત્યય-ગુરુપ્રત્યય અને શાખપ્રત્યય એમ ત્રિવિષ પ્રત્યય છે. તેમાં પહેલો આત્મપ્રત્યય શ્રી જિનેશ્વરને હોય છે, કેમકે તેઓ કેવળી હોવાથી તેમને સર્વ વસ્તુ આત્મ પ્રત્યક્ષ છે અને તેથી તેઓ આત્માધારે જું સામાયિક ઉપદેશો છે. તથા ગાણધરોને અને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોને ત્રણો પ્રકારના પ્રત્યયો હોય છે. તેમાં શિષ્યોના આત્મપ્રત્યય સંબંધી પછી કહીશું, પહેલાં ગુરુપ્રત્યય અને શાખપ્રત્યય તેમને છે તેનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ.

ગાણધરોના ગુરુ તીર્થેકર હોય છે, તેથી ગાણધર મહારાજા એમ વિચારે છે કે આ અમારા જગતભંદુ ગુરુ સર્વ સંશયનો છે કરનારા હોવાથી સર્વજ્ઞ છે, એમ પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે, વળી તેઓ જ્યા-રાગ-દ્વેષરહિત છે, કેમકે તેઓમાં ભ્યાદિના ચિન્હરૂપ શાખાઘટણ-સ્ત્રી સંનિષિ-મુખમલિનતા વગેરે જણાતા નથી. તેમજ બીજાએ પોતાના ઉપર ઉપકાર ન કર્યો હોય, તે છનાં કરુણાસિન્દુ ભગવાન પરોપકારમાં તત્ત્વર છે, અને તેથી ત્રણો ભુવનમાં તે પ્રમાણભૂત છે.

આ પ્રમાણે તીર્થેકર મહારાજ સર્વજ્ઞ અને ભ્યાદિ રહિત હોવાથી તેઓ કદીપણ અસત્ય બોલે નહિ, આટે સામાયિકોપદેશમાં તેમનું વચ્ચે અમારે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. આ જું પ્રમાણો જંબૂ-પ્રભવાદિને તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યોને પણ પોતપોતાના ગુરુને વિચે ગુણોદ્ભાવન પૂર્વક સામાયિક શ્રવણ કરવાનો પ્રત્યય થાય છે. તેથી તેઓને ગુરુ પ્રત્યય કહેવાય છે.

હું શાખપ્રત્યયનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ-આ શાખ સર્વ જીવોને ઉપકારી છે, પૂર્વપર વિરોધ રહિત છે અને સર્વ ગુણાઘટણ કરવાના ફળરૂપ છે. આથી આ શાખ અમારે પ્રમાણભૂત છે. આ સામાયિક અધ્યયન પણ એવા જું સ્વરૂપવાળું છે. માટે તે અમારે શ્રવણ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણો શાખ ઉપરના પ્રત્યયથી શિષ્યો તે શ્રવણ કરવાને પ્રવત્તે છે, તેથી તેઓને તે શાખપ્રત્યય કહેવાય છે.

શિષ્ય :- શાખને ભરાબર જાણ્યા સિવાય તે સર્વસત્ત્વોપકારકાદિ ગુણવાળું છે, એમ પ્રથમ જું શિષ્યો કેવી રીતે જ્ઞાની શકે ? અને સર્વ શાખ જાણીને તેના ગુણો શિષ્ય જાણો છે, એમ આપ કહેતા હો, તો તે અયુક્ત છે. કેમકે એથી શાખની પ્રવૃત્તિમાં તે શાખના પ્રત્યયનો અધ્યવસાય નિર્ણય ગણાશે, કારણ કે પ્રથમ પ્રત્યય વિના પણ શાખમાં શિષ્યની પ્રવૃત્તિ થઈ, એમ સ્વીકારવું પડશે.

ગુરુ :- તારું કથન યોગ્ય નથી, કેમકે સર્વ શાખ સાંભળ્યા વિના માત્ર અલ્પાંશે શાખશ્વષ્ણ કરીને પણ શિષ્યો તેના તે ગુણો જાણે છે અને તેથી શેષ સર્વ શાખ સાંભળે છે. અથવા ગુરુ પાસેથી શાખનો સમૃદ્ધાયાર્થ સામાન્યપણો જાણીને પછી વિશેષ જાણવાની ઈચ્છાએ ઉપરોક્ત ગુણો જાણીને સમગ્ર શાખ શ્રવજી કરવાને પ્રવત્ત છે. એથી તેઓને શાખપ્રત્યય કહેવામાં કાંઈ દોષ નથી.

વળી શિષ્યોને આત્મપ્રત્યય પણ હોય છે, જેમ કે - ધર્ટ-પટાડિકના વિજ્ઞાનની જેમ અમે સામાયિક અધ્યયન વિજ્ઞાનરૂપે જાણીએ છીએ. જેમ અમારા ધર્ટ-પટાડિના જ્ઞાનમાં અમને સંશયાદિ નથી, તેમ સામાયિક અધ્યયનના વિજ્ઞાનમાં પણ અમને સંશય-વિપર્યય કે અનધ્યવસાય નથી. આ પ્રમાણે તેઓને આત્મપ્રત્યય થાપ છે, અથવા કર્મના ક્ષયોપણમથી તેઓને એવો આત્મપ્રત્યય થાય છે. ૨૧૪૧ થી ૨૧૪૫.

હવે લક્ષણદાર કહે છે.

(૩૦૨) નામ રદ્વણા દવિએ સરિસય સામન્નલક્ષ્યણ-કંગારે ।

ગઙ્ગરાગડ-નાણતી નિમિત્ત ઉપ્પાય-વિગમે ય ॥૨૧૪૬॥ ૭૫૧-૨૧૩॥

(૩૦૩) વીરિયભાવે ય તહા લક્ષ્યણમેર્ય સમાસઓ ભળિયં ।

અહવાવિ ભાવલક્ષ્યણ ચર્ચિયિં સદ્ગુરુમાર્ઝ ॥૨૧૪૭॥ ૭૫૨-૨૧૪॥

(૩૦૪) સદ્ગુરુ જાણણા ખાલુ વિર્દ્દ મીસં ચ લક્ષ્યાં કહેણ ।

તેવિનિરસામિતિ તહા ચર્ચલક્ષ્યણસંજુંં ચેવ ॥૨૧૪૮॥ ૭૫૩-૨૧૫॥

નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-સાદેશ્ય-સામાન્ય લક્ષણ આકાર-ગત્યાગતિ નાનાત્વ-નિમિત્ત-ઉત્પાદવિગમ-વીર્ય અને ભાવ અમે સંક્ષેપથી બાર પ્રકારે લક્ષણ કહ્યું છે. અથવા ભાવ લક્ષણ પણ શ્રદ્ધાન, જાલવું, વિરતિ અને મિશ્ર-અમે ચાર પ્રકારે લક્ષણ કહે છે, તેથી તે ચાર લક્ષણાયુક્ત સમ્પર્ક, શૂન, સર્વ વિરતિ દેશવિરતિ આ ચાર પદથો સાંભળે છે. ૨૧૪૯ થી ૨૧૪૮.

હવે નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય ને સાદેશ્ય સામાન્યાદિ લક્ષણનું સ્વરૂપ કહે છે.

લક્ષ્યણમિહ જં નામ જસ્સ વ લક્ષ્યિંદ્રજ્જાએ વ જો જેણ । દારે ।

રદ્વણાકંગારવિસેસો વિણણાસો લક્ષ્યણાણ વા ॥૨૧૪૯॥

લક્ષ્યિંદ્રજ્જા જં જેણ દવ્ય તં તરસ લક્ષ્યણ તં ચ ।

ગચ્છુદગારાર્ઝય ચહુહા ધર્મત્થિયાર્ઝણ ॥૨૧૫૦॥

કિંચિમિત્તવિસિદ્ધું એય ચિય રેસલક્ષ્યણવિસેસા ।

જં દવ્યલક્ષ્યણ ચિય ભાવોચિ સ દવ્યધર્મોત્તિ ॥૨૧૫૧॥

૧. જે "લક્ષણ" અથું લકારાદિ નામ અને નામલક્ષણ, અથવા જીવાદિ કોઈ વસ્તુનું "લક્ષણ" અથું નામ કરાય તે નામલક્ષણ, અથવા નામ અને નામવાનના અભેદપણાથી

નામ અને તેનું લક્ષણ તે નામલક્ષણ અથવા સંભ-કુલાદિ પદાર્થ જે પોતાના સંભ-કુલાદિ નામથી વિવલા કરાય તે નામલક્ષણ.

૨. તથા "લક્ષણ" રૂપ પ્રાણ અકાર આકાર વિશેષ અથવા સ્વસ્લિંક-શંખ-ગુંડ-ધ્વનિ વગેરે લક્ષણોની મંગળપણ આદિમાં અકાતાદિ વડે રચના કરાય તે સ્વાપનાલક્ષણ.
૩. જે વડે પર્માસ્તિકાદ્યાદે દ્રવ્ય જીવાય, તે દ્રવ્યલક્ષણ જાપાવું. તે પર્માસ્તિકાદ્યાદિકનું ગતિ ઉપકારાદિ લક્ષણ અનેક પ્રકારે જાપાવું.

આ તથા સિવાય શેષ નવ લક્ષણો, ડિચિતુભાત્ર વિશિષ્ટ દ્રવ્યલક્ષણ રૂપ જ છે, કેમકે જે લાવ છે તે પણ દ્રવ્યનો ધર્મ હોવાથી દ્રવ્યલક્ષણ જ છે. (તો પછી સાદેશ્વરસામાન્યાદિ તો તે રૂપ હોય એમાં શું આશર્વ ?) ૨૧૪૮ થી ૨૧૫૧.

એ જુ પ્રમાણો સામાન્યથી સાદેશ્વરલક્ષણ સામાન્યલક્ષણ-આકારલક્ષણ અને ગતિ-આગતિલક્ષણ ક્રે છે.

તુલ્લાગારદરિસણં સરિસં દવ્યસ્તર લક્ષણણં તંષિ ।
જહ ધડતુલ્લાગારો ધડોતિ તહ રબ્યમુત્તીસુ ॥૨૧૫૨॥

સામણણમણ્યમણણ્યણ ચ તત્થ્યતિમં જહા સિદ્ધો ।
સિદ્ધસ્તર હોઇ તુલ્લો સંચો સામણણધમેહિ ॥૨૧૫૩॥

એગસમયાઇસિદ્ધત્તળેણ પુણરાપ્યાઓ રા તરસેવ ।
તુલ્લો સેસાડતુલ્લો સામણણ-વિસેસધમ્મોતિ ॥૨૧૫૪॥

ચાહિરચિદ્ગારારો લક્ષિત્રજજ્ઞ જેણ માણસં ગૂઢે ।
આહારાદિચ્છા હત્થ-વયણ-નેત્તાઙ્ગસણાહિં ॥૨૧૫૫॥

અદરોપ્પર પચાણ વિસેરસવિસેસણિજ્જયા જત્થ ।
ગચ્છાગાઈ ય દોણહં ગચ્છાગાઙ્ગલક્ષણણં લં તુ ॥૨૧૫૬॥

તુલ્ય આકારનું દર્શાન તે "સાદેશ્વ" કહેવાય આ પણ દ્રવ્યનું જ લક્ષણ છે. કેમ એક ઘટના જેવો બીજા ઘટનો પણ તુલ્ય આકાર છે, તેમ સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોમાં "સાદેશ્વ" જાપાવું. અર્પિત અને અનાર્પિત એમ સામાન્ય બે પ્રકારે છે. તેમાં અનાર્પિત (અવિશેષિત) સામાન્ય તે સામાન્ય ધર્માવડે એકસિદ્ધ સર્વસિદ્ધ સમાન છે. અને એક-સમયાદિસિદ્ધ એક સમયાદિ સિદ્ધપણાની સાથે સમાન છે, તથા શંખ-અસમાન સમયાદિ સિદ્ધપણાની સાથે અસમાન છે, કેમકે તે સામાન્ય-વિશેષ ધર્મવાળા છે. હસ્ત-વયન અને નેત્રાદિની સંશાવડે કેમ આહારાદિકની ઈચ્છા જાપાય છે, તેમ જે વડે મનમાં ચિંતવેલું જાપાય, તે ખાદ્ય ચેષ્ટારૂપ "આકાર" લક્ષણ જાપાવું. જ્યાં બે પદની પરસ્પર વિશેષજ્ઞ-વિશેષજ્ઞપણે, અનુકૂળ-પ્રત્યકૂળપણે પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ થાય. તે "ગતિ-આગતિ" લક્ષણ છે. ૨૧૫૨ થી ૨૧૫૬.

બે વગેરે વસ્તુઓના સમાન આકારનું દર્શાન તે "સાદેશ્વ" કહેવાય છે. આવું સાદેશ્વ પણ દ્રવ્યનું લક્ષણ છે; કેમકે એવું સાદેશ્વ હોવાથી "આ વસ્તુ આના જેવી છે" એવો વ્યવહાર તો

થાય છે ને તેથી દ્વય જીવાય છે, માટે સામાન્યથી એ પણ દ્વયનું જ લક્ષણ છે, અને વિશેષથી તેને સાદેશ્વલક્ષણ કહેવાય છે.

એ જ પ્રમાણો આગળ પણ સર્વ લક્ષણોમાં સામાન્યથી દ્વયલક્ષણતા અને વિશેષથી તે ને વિશેષલક્ષણતા જીવાવી; જેમ કે :- એક જીવાતો ઘટ જેવા આકારવાળો છે બીજા ઘટ પણ તેવા જ આકારવાળા છે. આ પ્રમાણો સર્વ મૂર્તિમાન પદાર્થોમાં જેનું જ્યાં "સાદેશ્વ" ઘટે, ત્યાં તે સર્વ સાદેશ્વલક્ષણ છે.

સામાન્ય બે પ્રકારનું છે, એક અપિત સામાન્ય અને બીજું અનપિત સામાન્ય. અપિત એટલે વિશિષ્ટ અને અનપિત અવિશિષ્ટ. તેમાં અવિશિષ્ટ સામાન્યલક્ષણ આ પ્રમાણો છે એક સિદ્ધાત્મા, બીજા સર્વ સિદ્ધાત્માઓના સત્ત્વ-લેપત્વ-દ્વયત્વ પ્રમેયત્વ-અમૂર્તત્વ ક્ષીણકર્મત્વ-અનાભાપત્વ વગેરે સામાન્ય એમની સમાન છે. આ અવિશિષ્ટ સામાન્ય લક્ષણનું ઉદાહરણ છે. તથા એક-બે જીવ આદિ સમપસિદ્ધ સમાન સમયે સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધોની તુલ્ય છે, અને એથી વિપરીત અસમાન સમયે સિદ્ધ થયેલા બીજા સિદ્ધો તેમનાથી અસમાન છે. અહીં એક જ સિદ્ધાત્માની બીજા સિદ્ધાત્માઓ સાથે સમાનતા અને અસમાનતા કહી છે, તે તેઓના સામાન્ય-વિશેષ ધર્મની અપેક્ષાએ કહી છે, પણ એ જ પ્રકારના ધર્મથી સમાનતા અસમાનતા નથી કહી કે જેથી વિરોધ આવે. અહીં એક સિદ્ધની બીજા સિદ્ધની સાથે જે સમાનતા તે સામાન્ય લક્ષણ જીવાનું.

હવે આકારલક્ષણ કહે છે. જેથી મનોવિકલ્પિત વસ્તુ જીવી શકાય, તે બાબચેષ્ટા-આકારલક્ષણ કહેવાય છે જેમ હાય, મુખ અને નેત્ર વગેરેની સંજ્ઞાવડે રાજ્ઞિકની આહારાદિ ઈચ્છા જીવાય છે, તે સર્વ આકારલક્ષણ કહેવાય છે. અથવા ગતિ-ચેષ્ટા-ભાષણ-નેત્ર-મુખવિકાર અને ઈંગિતાકારકરે મનોવિભ્રેત વસ્તુ જીવાય છે, તેથી તે આકારલક્ષણ કહેવાય.

પરસ્પર બે પદનો જ્યાં વિશેષલક્ષણ-વિશેષઘરૂપે સંબંધ થાય, તે ગત્યાગતિ કહેવાય છે. જેમકે "હે ભગવનું જીવ દેવ છે ?" આ પ્રશ્નમાં જીવનું ઉદાહરણ આપીને દેવપણું પૂછાય છે, અને જીવપદથી દેવપદમાં અનુકૂળપણે ગતિ થાય છે, તેથી તે ગતિ કહેવાય છે. તથા 'હે ભગવનું દેવ જીવ છે ?' આ પ્રશ્નમાં દેવનું ઉદાહરણ આપીને જીવપણું પૂછાય છે, અને દેવપદથી જીવપદમાં પ્રતિકૂળપણે આગતિ થાય છે તેથી આગતિ કહેવાય છે. આ ગતિ અને આગતિવડે જે લક્ષણ થાય તે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે. ૨૧૫૨ થી ૨૧૫૬.

ઉપરોક્ત જે ગત્યાગતિ લક્ષણ તે ચાર પ્રકારે છે, તે ઉદાહરણ પૂર્વક કહે છે.

પુષ્ટા-ચરો-ભાસું વાહયમચ્ચાહ્યે ચ તં તત્થ ।

જીવો દેવો દેવો જીવોત્તિ વિગપ્પનિયમોડ્યં ॥૨૧૫૭॥

જીવઙ્ જીવો જીવો જીવો જીવોત્તિ વિગપ્પોડ્ય ।

દેવો ભચ્ચો ભચ્ચો દેવોત્તિ વિગપ્પસો દોડિ ॥૨૧૫૮॥

જીવો જીવો જીવો જીવોત્તિ દુગે વિગપ્પણે નિયમો ।

જીવો જહોવાગો તહોવાગો ય જીવોત્તિ ॥૨૧૫૯॥

રૂદી અણોતિ ચૂઝો ચુમોતિ નીલુઘલે ચ લોયાન્નિ ।

જીવો સચેયણોતિ ય વિગપનિયમાદારો સિદ્ધા ॥૨૧૬૦॥

પૂર્વપદ વ્યાહત, ઉત્તરપદવ્યાહત ને ઉભયપદ વ્યાહત અને ઉભયપદ અવ્યાહત (એમ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે) તેમાં “જીવ દેવ છે, અને દેવ જીવ છે,” આ વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો ભેટ. “જીવે છે તે જીવ, અને જીવ જીવે છે” આ નિયમ નામે બીજો ભેટ છે. “દેવ ભવ્ય, અને ભવ્ય દેવ” આ બસે વિકલ્પ નામે તૃજો ભેટ છે. “જીવ જીવે છે અને જીવે છે જીવ” આ બસે નિયમ નામે ચોથો ભેટ છે કેમ કે જેમ જીવ ઉપયોગવાળો છે, તેમ ઉપયોગવાળો જીવ છે. અથવા રૂપી ઘટ છે, આત્મ વૃક્ષ છે, નીલક્ષ્મણ છે, અને જીવ સચેતન છે. આ પ્રમાણે લોકમાં પણ વિકલ્પ નિયમ આદિ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિલક્ષણથી વ્યવહારવૂતિ સિદ્ધ છે. ૨૧૫૭ થી ૨૧૬૦.

પૂર્વપદ વ્યાહત (પ્રથમપદ વ્યભિચારી હોય), ઉત્તરપદ વ્યાહત (બીજું પદ વ્યભિચારી હોય) ઉભયપદ વ્યાહત (બત્તે પદ વ્યભિચારી હોય) અને ઉભયપદ અવ્યાહત (બત્તે પદ અવ્યભિચારી હોય) એમ ચાર પ્રકારે ગત્યાગતિ લક્ષણ છે. તેમાં પ્રથમ ભેટનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે. “દે ભગવનુ ! જીવ દેવ છે કે દેવ જીવ છે ?” આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં જગદ્ગુરુ કહે છે કે જીવ દેવ હોય છે અને નથી પણ હોતો; પરંતુ દેવ અવશ્ય જીવ હોય છે. આ પ્રમાણે ભગવંતના ઉત્તરમાં “જીવ દેવ છે.” એ વિશેષણ-વિશેષભૂત બે પદમાં પહેલું પદ જીવ, ઉત્તર પદ દેવત્વની સાથે વ્યભિચારી છે, કેમકે દેવ અને અદેવ જે નારકાદિ તેમાં પણ જીવ હોય છે. અને “દેવ જીવ છે ?” આ બે પદમાંનું પહેલું પદ દેવ, ઉત્તર પદ જીવની સાથે વ્યભિચારી નથી; કેમકે દેવ અવશ્ય જીવ હોય છે. આ પૂર્વપદ વ્યાહત વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો ભેટ સમજવો. વિકલ્પ એટલે વ્યાહત ભજના અથવા વ્યભિચાર અને નિયમ એટલે નિશ્ચય અથવા અવ્યભિચાર. આ ઉપરથી પ્રથમ ભાંગાનો અર્થ એવો થયો કે, જ્યાં ભજનાવણા પૂર્વપદયુક્ત ઉત્તર પદમાં નિશ્ચિતપણું હોય તે વિકલ્પ નિયમ નામે પહેલો પ્રકાર છે.

“જીવઙુ ભંતે ! જીવે, જીવે જીવઙુ ?, ગોયમા ! જીવઙુ તાવ નિયમા જીવે, જીવે પુણ રિય જીવઙુ સિદ્ધ નો જીવઙુ’ ઇતિ ॥ બીજો ભાંગો પ્રતિપાદન કરનાર ભગવતી સૂત્રમાંનું આ વાક્ય છે, તેનો અર્થ એ છે કે તે ભગવંત ! જીવે છે તે જીવ, (કુ) જીવ જીવે છે ? આના ઉત્તરમાં, હે ગૌતમ ! જીવે છે તે અવશ્ય જીવ છે, પણ જીવ છે તે જીવે છે, અને નથી પણ જીવતો. આ વાક્યમાં “જીવે છે” એ શાખથી દશ પ્રકારના પ્રાણરૂપ જીવન સમજવું. આ પ્રાણરૂપ જીવન અવશ્ય જીવમાં હોય છે, અજીવમાં તે સર્વથા હોતું નથી.

પરંતુ જીવ એ જીવનરૂપવાળો હોય છે અને નથી પણ હોતો, કેમકે સિદ્ધ જીવોમાં એ દશવિધ પ્રાણરૂપ જીવન નથી, સંસારી જીવોમાં હોય છે. આ વાક્યમાં ઉત્તરપદ વ્યભિચારી છે અને પૂર્વપદ વ્યભિચારી નથી, કેમકે જીવ સિવાપ જીવન નથી હોતું, પણ દશપ્રકારના પ્રાણરૂપ જીવન સિવાપ જીવ હોય છે. આથી પૂર્વપદમાં વ્યભિચાર ન હોવાથી તે નિશ્ચિત કહેવાપ અને ઉત્તરપદમાં વ્યભિચાર હોવાથી વિકલ્પ કહેવાપ, તેથી કરીને નિશ્ચયયુક્ત વિકલ્પવાળો જે વાક્યમાં વિશેષજ્ઞ-વિશેષયનો સંબંધ હોય તે ઉત્તરપદવ્યાહત નિયમ વિકલ્પ નામનો બીજો ભાંગો જાણવો.

“देवे पां भंते ! भवसिद्धिए भवसिद्धिए देवे ? गोरमा ! देवे सिय भवसिद्धिए, सिय अभवसिद्धिए, भवसिद्धिएवि सिय देवे सिय नो देवेति” आवी रीते प्रश्नमिसूत्रमां कहेला आ वाक्यथी गत्यागतिलक्षणो त्रीज्ञे भांगो समझाव्यो छे. तेनो अर्थ आ प्रमाणो छे.

हे भगवंत ! देव भवसिद्धिक छे ? के भवसिद्धिक देव छे ? गौतम ! देव भवसिद्धिक छे, अने अभवसिद्धिक पषा छे; तेम ज भवसिद्धिक पषा देवपणो पक्ष छे अने अटेव ऐटले नारकादिपक्षे पक्ष होय छे. आ उपरना वाक्यमां पूर्वपदवती देव शब्द, अव्यत्वनी साथे व्यभिचारी छे, केम्के अभव्य पषा देव होय छे, उत्तरपदवती भव्य शब्द पषा देवत्वनी साथे व्यभिचारी छे, केम्के अव्यत्व, देव सिवाय नारकादिमां पषा होय छे. आधी आ वाक्य उभयपदव्यभिचारी कहेवाय अने तेथी करीने विकल्पयुक्त विकल्प छे, जे वाक्यमां बजे पदना व्यभिचारवाणो विशेषज्ञ-विशेष्यनो संबंध होय, ते विकल्प विकल्प नामे उभयपद व्यभिचारी अेवो त्रीज्ञे भांगो ज्ञानावो.

जीवे भंते ! जीवे, जीवे जीवे ? गोरमा ! जीवे ताव नियमा जीये, जीयेवि नियमा जीवेति ॥ व्याख्या-प्रश्नमिसूत्रमां कहेला आ वाक्यथी योथो भांगो समझाव्यो छे. ए पदमां एक “छव” शब्दनो अर्थ उपयोग समझावो ऐटले आमा वाक्यमां अर्थ आ प्रमाणे थाए - हे भगवंत ! छव उपयोग छे, के उपयोग छव छे ? गौतम ! छव अवश्य उपयोगमय छे, अने उपयोग पषा अवश्य छवस्त्रूप छे. केम्के छव अने उपयोग बजे परस्पर गुण-गुणी भावे अभिन्न छे आधी करीने ए वाक्य उभयपद अव्याहत छे. कारण के बजे प्रश्नमां निश्चय छे. तेथी करीने नियमयुक्त नियमवाणो जे वाक्यमां विशेषज्ञ-विशेष्यनो संबंध होय, ते नियम नियम नामे उभयपद अव्यभिचारी योथो भांगो ज्ञानावो.

लोकव्यवहारमां पषा आ गत्यागति लक्षण चार प्रकारे प्रसिद्ध ज छे. जेम के “उपी धट” आ वाक्यमांनुं प्रथमपद “उप” धटमां अने तेथी अधिक पटाडिकमां पषा छे. तेथी पूर्वपद व्यभिचारी छे, पषा उत्तरपद व्यभिचारी नथी-केम्के धट तो उपी ज होय छे. तेथी विकल्प नियम नामे आ पहेलो भांगो ज्ञानावो. “आम् वृक्ष छे” आ वाक्यमां उत्तरपदवती वृक्ष तो आम् पक्ष छे अने ए सिवाय बीजा पषा छे. तेथी उत्तरपद व्यभिचारी नियमविकल्प नामे आ बीजो भांगो ज्ञानावो. “नीलकमण” आ वाक्यमांनुं प्रथमपद “नील” ते कमणमां होय छे, अने ते सिवाय भरकतादिमां पषा होय छे. वणी उत्तरपदवती “कमण” ते नीलु पषा होय छे, अने चेत पषा होय छे, तेथी उभयपद व्यभिचारी विकल्प नामे त्रीज्ञे भांगो ज्ञानावो. “छव सचेतन छे” आ वाक्यमांनुं पहेलुं पद छव ते सचेतन ज होय छे अने चेतना पषा छवने ज होय छे, तेथी उभयपद अव्यभिचारी नियम नामे आ योथो भांगो ज्ञानावो. २१६०.

हे नानात्व, निभित, अने उत्पाद-व्यय लक्षणनुं स्वरूप कहे छे.

णाणत्तिति विसेसो सो दब्ब-क्षेत्र-काल-भावेहि ।

असमाणाणं णोओ समाणसंख्याणमविसेसो ॥२१६१॥

परमाणु-दुयणुयाणं जह नाणतं तहावसेसाणं ।

असमाणाणं तह ख्येत-काल-भावण्यमेयाणं ॥२१६२॥

લક્ષ્ણજ્ઞજી સુભાસુભમળેણ તો લક્ષ્ણર્ણ નિમિત્તંતિ ।
ભોમાડ તદ્ગૃહિં તિકાલદિવિસયં જીણાભિહિયં ॥૨૧૬૩॥

નાણુપ્રત્રે લક્ષ્ણજ્ઞએ જાઓ ચત્યુ લક્ષ્ણર્ણ તેણ ।
ઉપ્પાઓ સંભવાઓ તહ ચેવ વિગચ્છાઓ વિગમો ॥૨૧૬૪॥

નાનાત્વ એટલે વિશેષ (તફાવત), તે વિશેષ, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ વડે અસમાન સંખ્યાવાળાનો જાણવો, પણ સમાનસંખ્યાવાળાનો નહિ; જેમ દ્રશ્યમાં પરમાણુ અને દ્વયશુકનો વિશેષ છે, તેમ અવશેષ અસમાન-સંખ્યાવાળાનો પણ ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવના બેઠે તફાવત જાણવો. જે વડે શુભાશુભ જ્ઞાય, તે નિમિત લક્ષ્ણ ને તે નિમિત શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે ભૌમાદિ આઠ પ્રકારનું ત્રિકાળ વિષયી કહ્યું છે. અનુત્પત્ત વસ્તુ જ્ઞાતી નથી, તેથી ઉત્પત્ત થતી વસ્તુનું લક્ષ્ણ ઉત્પાદ છે અને તે જ પ્રમાણો નાશ પામતી વસ્તુનું લક્ષ્ણ વિગમ - (નાશ) છે. ૨૧૬૧ થી ૨૧૬૪.

નાનાત્વ એટલે પદાર્થોનો પરસ્પર તફાવત એ તફાવત દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવ વડે અસમાન સંખ્યાવાળા પદાર્થોનો જાણવો, પણ દ્રવ્યાહિ વડે અમાન-રાંખ્યાવાળા પદાર્થોમાં એ તફાવત નથી હોતો. જેમકે-દ્રશ્યમાં સંખ્યાવડે પરમાણુનો અને દ્વયશુકાદિકનો, દ્વયશુકનો અને અશુકાદિકનો અણુકનો અને ચતુરણુકનો, ચતુરણુકનો ને પંચાણુકનો હત્યાદિ દ્રવ્ય સંખ્યાવડે અસમાન સંખ્યાવાળાનો પરસ્પર તફાવત જાણવો.

એ જ પ્રકારે ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવના બેઠોનો પણ તફાવત જાણવો. જેમકે એકપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો અને બેઅદિપ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો તફાવત, બે પ્રદેશાવગાહીનો અને ગ્રાન્પ્રદેશાવગાહી પદાર્થનો તફાવત. ત્યા એકસમય સ્થિતિવાળા પદાર્થનો અને બેઅદિ સમય સ્થિતિવાળા પદાર્થનો તફાવત. તેમજ કૃષ્ણાદિ એક ગુણવાળાનો અને કૃષ્ણાદિ બે વર્ગેર ગુણવાળા પદાર્થનો તફાવત.

વળી ઉપલક્ષ્ણથી આ પણ વિશેષ જાણવું કે દ્રવ્યથી સમાન સંખ્યાવાળા પરમાણુ આદિનો પણ ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવની સાથે તફાવત છે, એ જ પ્રમાણો સમાન સંખ્યાવાળા એકાદિપ્રદેશાવગાહીનો અન્યક્રોનાવગાહી પ્રદેશોની સાથે દ્રવ્ય-કાળ અને ભાવવડે તફાવત છે, સમાનસંખ્યાવાળા છતાં એક સમયાદિ સ્થિતિવાળાનો અન્ય સમય સ્થિતિવાળાની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને ભાવવડે તફાવત છે, સમાન સ્થિતિવાળા કૃષ્ણાદિ એક ગુણવાળાનો વર્ણ-ગન્યાદિ ગુણોની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર અને ક્રાળવડે તફાવત છે.

જે વડે શુભાશુભ જ્ઞાય, તે નિમિત લક્ષ્ણ કહેવાય. એ નિમિત લક્ષ્ણ ભૌમ આદિ આઠ પ્રકારનું છે, એમ જગદ્દ્વાંધુ શ્રી જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે. એ આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણો છે.

ભૂમિ સંબંધી, સ્વપ્ર સંબંધી, અંતરિક્ષ સંબંધી, દેવ સંબંધી, અંગ સંબંધી, સ્વર સંબંધી, લક્ષ્ણ સંબંધી અને વ્યંજન સંબંધી. આ આઠ પ્રકારનું નિમિત અતીત-અનાગત અને વર્તમાન એમ ત્રણે ક્રાળ સંબંધી છે, તેનું વિશેષ સ્વરૂપ અન્ય ગ્રંથોથી જાણી લેવું.

અનુતપ્ત વસ્તુ જણાતી નથી, તેથી ઉત્પત્ત થતી વસ્તુઓનો ઉત્પાદ એ તે પદાર્થનું લક્ષણ છે, તેવી જ રીતે વિગમ મેટલે નાશ તે પદા નાશ પામતી વસ્તુઓનુંલક્ષણ છે.

હવે વિનાશ વસ્તુનું લક્ષણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેનો તથા જેઓ વિનાશને સર્વથા વસ્તુ જ નથી માનતા, તેનો ખુલાસો કરે છે.

લખિદ્રજ્જઙ્ગ જં વિગર્ય વિગમેણ વિણા વ જં ન સંભૂર્ડી ।

વિગમોવિ લદ્રઘ્રણમારો વિચ્છારો વત્થુણોડણણણો ॥૨૧૬૫॥

અંગુલિરિજુતા નિયયપ્પસૂહ-વક્કળણાસારો સમયું ।

લખિદ્રજ્જઙ્ગ નેયરહા તહ સબે દવ્યપજ્જાયા ॥૨૧૬૬॥

ઉપ્પાયસ્સ હિ જુતા લક્ષ્રણયા નાસારો વિણાસસ્સ ।

નાસોદલખિદ્રયં વા ધત્થુમભાધો સ્થાપુણ્ણ વ ॥૨૧૬૭॥

નાસો ભાવો સંભૂડહેઉઓ વત્થુણો ધુવતં વ ।

અહગ સાગુણ્ણાઓ હૃત વત્થુણ્ણાલાહમાદ્રાઓ ॥૨૧૬૮॥

જે નાશ પામેલું જણાય છે, તે વિનાશ વડે જણાય છે. વળી વિનાશ વિના વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી; તેથી વિનાશ પણ નાશ પામતી વસ્તુનું લક્ષણ માનેલ છે, કેમ કે તે નાશ તે વસ્તુથી અનન્ય છે. જેમ જાજુતાની ઉત્પત્તિ અને વક્તાનો નાશ થવાની સ્થાયે જ અંગુલીની સરળતા જણાય છે, તેમ સર્વ દવ્યપર્યાયો પોતાનો ઉત્પાદ થતાં અને સ્વ વિપક્ષભૂતપર્યાયનો નાશ થતાં જ જણાય છે. (અહીં શંકા થાય કે) ઉત્પાદને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું યોગ્ય છે, પણ અવિદ્યમાન એવા વિનાશને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું યોગ્ય નથી. અથવા નાશપુક્ત પદાર્થ અવિદ્યમાન હોવાથી આકાશપુણ્ણની જેમ અભાવરૂપ હોવો જોઈએ. (ના એમ નહિ) વિનાશ એ વસ્તુની ઉત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી ધૂવપણાની જેમ ભાવરૂપ છે અથવા વસ્તુની પ્રકૃષ્ટતા થવામાં હેતુભૂત હોવાથી ઉત્પાદની જેમ ભાવરૂપ છે. ૨૧૬૫-૨૧૬૮.

જેમ ઉત્પાદવડે ઉત્પત્ત થયેલ વસ્તુ જણાય છે, તેમ નાશ પામેલ વસ્તુ વિનાશ વડે જણાય છે. વળી જેમ ઉત્પાદ સિવાય વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી, તેમ વિનાશ વિના પણ વસ્તુની ઉત્પત્તિ નથી; કારણ કે માટીનું પૂર્વ સ્વરૂપ નાશ પામ્યા વિના ઘટની ઉત્પત્તિ થતી નથી તેવી જ રીતે સર્વ વસ્તુમાં સમજવું, માટે વિનાશ પણ ઉત્પાદની જેમ ઉત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી વસ્તુનું લક્ષણ છે; વળી જેમ ઉત્પાદ, ઉત્પત્ત થતી વસ્તુથી અભિજ્ઞ છે, તેમ વિનાશ પણ નાશ પામતી વસ્તુથી અભિજ્ઞ છે, માટે વિનાશ વસ્તુનું લક્ષણ છે.

આ જ વાત વધારે સ્પષ્ટપણે સમજવાને એક ઉદાહરણ લઈએ. જેમ અંગુલીરૂપ દવ્યનો સરળતારૂપ પર્યાય, પોતાના ઉત્પાદ વડે અને વક્તાના નાશ વડે જણાય છે, અન્યથા જણાતો નથી; કેમકે ગવેડાના શીંગડાની જેમ અનુતપ્ત પદાર્થને લક્ષણ ન હોય, વળી સ્વપ્રતિપક્ષભૂત પર્યાયનો વિનાશ થયા વિના ઉત્પદ પણ ન થાય; માટે જેમ અંગુલીનો સરળતારૂપ પર્યાય પોતાના ઉત્પાદ અને વક્તાના વિનાશવડે જણાય છે, તેમ બીજા પણ સર્વ દવ્યના પર્યાયો પોતાનો ઉત્પાદ

તथા સ્વવિપક્ષભૂત પદ્યાંયનો નાશ થવાથી જ જણાય છે, અન્યથા જણાતા નથી, તેથી જેમ ઉત્પાદ વસ્તુનું લક્ષણ છે, તેમ વિનાશ પણ વસ્તુનું લક્ષણ ન છે, કેમ ચૂંએ પરિધિ રિનિશ્ચાસા રિનાય વસ્તુનું લક્ષણ ઘટે નહિ.

આજી જેઓ વિનાશને સર્વથા વસ્તુરૂપ માનતા નથી, તેઓ કઢાય એમ કહેવા માગે કે . ઉત્પાદને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું યોગ્ય છે, કેમકે ઉત્પાદ થયેલ વસ્તુથી તે અન્યથા હોવાથી વિદ્યમાન છે; પરંતુ વિનાશ તો અવિદ્યમાનરૂપ હોવાથી તેને વસ્તુનું લક્ષણ કહેવું એ યોગ્ય નથી. કેમકે અવિદ્યમાન ખરશુંગ, જેમ કોઈનું લક્ષણ ધ્યાને યોગ્ય નથી, તેમ વિનાશ પણ લક્ષણ થવાને યોગ્ય નથી. અને જો વિનાશને પણ વસ્તુનું લક્ષણ માનવામાં આવે, તો તે વિનાશ અભાવરૂપ હોવાથી વિનાશ યુક્ત વસ્તુ પણ આકાશપુષ્પની જેમ અભાવરૂપ જ થશે. આ કથનના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે ઉપરોક્ત માન્યતા અયોગ્ય છે, કારણ કે વિનાશ પણ પ્રુવત્વની જેમ વસ્તુની ઉત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી, ભાવરૂપ જ અથવા વસ્તુના પ્રકૃષ્ટપણામાં એટલે કે વસ્તુના પ્રૌદ્ધતારૂપ પર્યાપ્તની આદિમાં પ્રથમ વિનાશ વિદ્યમાન હોય છે, તેથી ઉત્પાદની જેમ તે પણ ઉત્પત્તિમાં હેતુ હોવાથી અભાવરૂપ છે “જે કાંઈ વસ્તુની પ્રકૃષ્ટતા થવાની આદિમાં હોય છે, તે ઉત્પાદની જેમ ભાવરૂપ છે.” તેવી જ રીતે વિનાશ પણ વસ્તુની ઉત્પત્તિની આદિમાં હોય છે, માટે ભાવરૂપ છે.

નાસોયલવિદ્યાય પિય તદભાવો ન્યિય તહેન્નહા ભાવો ।

આહ નણુ પજ્જમેવં ભાવાભાવોભયસભાવં ॥૨૧૬૧॥

એવં ચિય તં બત્યું સચ્ચઅભાવે ય તં ખ્રાપુફં વ ।

ભાવે વ સચ્ચહા સચ્ચસંકરે-ગત-ણિચ્ચાઇ ॥૨૧૬૦॥

ઉત્પન્ન વિગયં વાળાણિયમવિસેસિયં સથમ્મેહિ ।

તં ચિય પજ્જાયંતરવિસેસિયમિહધિયં નામ ॥૨૧૬૧॥

(વસ્તુ) નાશ યુક્ત જણાતી હોવાથી તેટલા અંશો તે અભાવરૂપે તે જ વસ્તુ ભાવરૂપ છે. જો જેમ હોય, તો વસ્તુને ભાવ અને અભાવ ઉભય સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થાય. વસ્તુસ્વરૂપ એ જ પ્રમાણે છે. એકાન્તે સર્વથા અભાવ માનવામાં વસ્તુ આકાશપુષ્પ જેવી જણાય, અને સર્વથા એકાન્તે ભાવ માનવામાં, સર્વ સાંક્રાંતિકા-એકત્વ અને નિત્યત્વાદિ દોષ પ્રાપ્ત થાય. વસ્તુ ઉત્પાદ થઈ અથવા નાશ પામી, એમ જે કહેવાય છે, તે સર્વ અર્પિત અને અનર્પિત એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સ્વધર્મ વડે અવિશેષિત તે અનર્પિત કહેવાય અને તે જ વસ્તુ અન્ય પર્યાપ્ત વડે વિશેષિત હોય તો અર્પિત કહેવાય છે. ૨૧૬૮ થી ૨૧૭૧.

પૂર્વોક્ત યુક્તિથી નાશ વડે વસ્તુ જણાય છે, તેથી તે નાશ યુક્ત કહેવાય છે, એ કારણથી વસ્તુ એટલા અંશો અભાવરૂપ કહેવાય, તેમાં કઈ વિવાદ કરવા જેવું નથી, કેમકે કર્થચિત્ત વસ્તુને અભાવરૂપે જૈનો માને છે, પરંતુ ઉપર કબું તેથી અન્યથા પ્રકારે એટલે ઉત્પાદ-પ્રૌદ્યોગિકરૂપે તો વસ્તુ ભાવરૂપ જ છે.

શિખ :- જો એ પ્રમાણે હોય તો વસ્તુને ભાવભાવરૂપ-ઉભય સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થઈ અને એમ માનવું એ અધોગ્ય છે, કેમકે અધિ અને અભાવ, તે છાયા આત્મપની જેમ એકત્ર હોઈ શકે નહિએ.

શુદ્ધ :- વસ્તુ માત્ર ભાવભાવરૂપ-ઉભયસ્વરૂપવાળી છે, એકાન્તે ભાવરૂપ નથી, તેમ એકાન્તે અભાવરૂપ નથી. કારણ કે વસ્તુને સર્વથા અભાવરૂપ માનવામાં તે આકાશ પુષ્પ જેવી થાય અને એકાન્તે સર્વથા ભાવરૂપ માનવામાં સર્વ સાંકર્ય-એકત્વ-નિત્યત્વ વિગેરે દોષો પ્રામ થાય છે.

જેમકે - “સર્વ પ્રકારો વડે ઘટનો સર્વથા ભાવ છે.” આમ કહેવાથી જેમ ઘટરૂપે ઘટનો સદ્બાવ છે, તેમ પટ સંભ-પૃષ્ઠી-પર્વતાદિરૂપે પણ ઘટનો સદ્બાવ થાય, કેમકે વસ્તુને કથંચિત અભાવરૂપે ઉપરોક્ત વાક્યમાં નથી માનેલ એ જ પ્રમાણે બીજી વસ્તુઓ-પૃષ્ઠી-પર્વતાદિનો પણ સર્વાત્મપણો સદ્બાવ થવાથી પરસ્પરાનુપ્રવેશરૂપ સર્વ સાંકર્ય દોષ પ્રામ થશે. અથવા કોઈ એક ઘટાદિ વસ્તુમાં નિભુરૂપત સર્વવસ્તુને, પ્રલેણ જીવાથી સર્વાની એકતા થઈ જાય; અને તેથી કરીને એક આકાશાદિ વસ્તુમાં રહેલી સર્વ વસ્તુઓની એકતા વડે સર્વદા અવસ્થાન થવાથી સર્વનિત્યતા પ્રામ થાય.

વળી આદિ શબ્દથી ઘટાદિ એક વસ્તુનો નાશ થતાં નિભુરૂપનાન્તર્ગત સર્વ વસ્તુનો નાશ થવાથી સર્વ શૂન્યતાનો પ્રસંગ આવે, અથવા સર્વ વસ્તુ સર્વત્ર નિધમાન હોવાથી સર્વ પદાર્થોમાં સમગ્ર વિશ્વ આકાંક્ષા વિનાનું જ થઈ જાય.

આ પ્રમાણે એકાન્ત ભાવરૂપ અથવા અભાવરૂપ વસ્તુ માનવાથી ઉપરોક્ત દોષો પ્રામ થાય છે, તેથી ભાવભાવ-ઉભય સ્વરૂપ વસ્તુ માનવી એ જ યોગ્ય છે, એ રીતે માનવાથી કોઈ પ્રકારનો વિરોધ અસ્વતો નથી કેમ કે ભાવ અને અભાવ બંને નિભન્ન નિભિત્તવાળા છે. જો કઢી જે નિભિત્તવડે ભાવ હોય, તેજ નિભિત્ત અભાવ હોય તો વિરોધ આવે, પરંતુ એમ નથી. કારણ કે દો઱ેક વસ્તુ સ્વરૂપે ભાવરૂપ છે અને પરંતુ એકાન્ત અભાવરૂપ છે.

શિખ :- જો વસ્તુસ્વરૂપ એમ હોય, તો ઉત્પત્ત વસ્તુ પણ અભાવરૂપે હોવાથી અનુત્પત્ત કહેવારો અને અભાવભૂત અનુત્પત્ત વસ્તુ અભાવરૂપે નિધમાન હોવાથી છે - એમ કહેવાશે, અને એમ થવાથી “આ વસ્તુ ઉત્પત્ત થઈ, અથવા નાશ પામી” ઉત્પાદ લોકવ્યવહાર કેવી રીતે પ્રવર્તશે ?

શુદ્ધ :- વસ્તુ ઉત્પત્ત થઈ અથવા નાશ પામી, એમ જે લોકમાં કહેવાય છે, તે સર્વ જે પ્રકારે છે; એક અર્પિત અને બીજું અનર્પિત તેમાં સ્વર્ધમ વડે અવિશેષિત-સામાન્યરૂપ જે વસ્તુ તે અનર્પિત કહેવાય છે, અને તે જ વસ્તુ અન્યપર્યાપ્તિ વડે વિશેષિત હોય, તો અર્પિત કહેવાય છે. આ પ્રમાણે જીવાથી જ્યારે સામાન્યરૂપની અપેક્ષા વિના ઉત્પાદ-વ્યય આદિ કોઈ પણ પર્યાપ્ત વડે વિશેષિત વસ્તુને કહેવા હીચીમે, ત્યારે વસ્તુ ઉત્પત્ત થઈ અથવા નાશ પામી, ઈત્યાદિ વ્યપદેશથી સર્વ લોકવ્યવહાર પ્રવત્તે છે.

આ પ્રમાણે ઉત્પાદ-વ્યય લક્ષણ કષ્ણ, પૂર્વ લક્ષણનું સ્વરૂપ પણ દ્વય લક્ષણના જેતું છે, તેથી જે દ્વય લક્ષણ, તે જ પૂર્વલક્ષણ સમજવું, કેમકે પૂર્વત્વ અને દ્વયત્વ બંને એકાર્થવાથી છે. ૨૧૬૮ થી ૨૧૭૧.

હવે વીર્યલક્ષણ અને ભાવલક્ષણનું સ્વરૂપ કહે છે.

વિરિયંતિ ચલં જીવસ્સ લક્ષ્યણ જં વ જસ્સ સામર્થ્ય |
દબ્ધસ્સ ચિત્તરૂબં જહ વિરિયમહોસહાઇણ ||૨૧૭૨||

જમિહોદહ્યાઇણ ભાવાણ લક્ષ્યણ ત એવહવા |
તં ભાવલક્ષ્યણ ખાલુ તથુદાઓ પોગળવિવાયો ||૨૧૭૩||

ઉદે રહુ જો તેણ વ નિબત્તો ઉદ્ય એવ હોદહુદાઓ |
ઉદ્યવિઘાય ઉદ્યસમો ઉદ્યસમ એવોવસમિત્તિ ||૨૧૭૪||

ખ્રય ઇહ કમ્મઅભાવો તથાવે ખાહુદાઓ સ એહવા |
ઉભયસહાવો મીસો ખ્રાઓવસમિત્તા તહેવાયં ||૨૧૭૫||

સબત્તો કિર નામો પરિણામોડભિમુહ્યા સ એવેહ |
પરિણામિત્તિ સુદ્ધો જો જીવા-જીવપરિણામો ||૨૧૭૬||

વીર્ય એટલે બળ, એ બળ જીવનું લક્ષણ છે, અથવા જે ભણિ-મંત્ર-ઔદ્ધધિ વગેરેનું અચિન્ત્ય સામર્થ્ય છે, તેમ જે સચેતન અથવા અચેતન દવ્યનું વિચિત્ર પ્રકારનું સામર્થ્ય તે પણ વીર્ય કહેવાય છે, (વીર્યથી આ બળવાન અથવા સામર્થ્યવાન છે, એમ જ્ઞાય છે, માટે વીર્ય જીવ અજીવનું લક્ષણ છે.) જે ઔદ્ધધિકાદિ ભાવોનાં કર્મ પુદૃગલો-દ્યાદિરૂપ લક્ષણ તે ભાવલક્ષણ. અથવા તે ભાવો જ ભાવલક્ષણ છે, તેમાં ઉદ્ય એટલે પુદૃગલનો વિપાક જાણાયો. કર્મ પુદૃગલનો ઉદ્ય ક્ષવાધી અથવા તે વડે ધયેલ ભાવ તે ઔદ્ધધિક ભાવ, કર્મ પુદૃગલના ઉદ્યનો અભાવ તે ઉપશમ અને તે જ ઔદ્ધધમિકરૂપ ભાવલક્ષણ છે. કર્મ પુદૃગલનો સર્વથા અભાવ તે ક્ષમ, તે અથવા તેથી થનાર કાયિક ભાવલક્ષણ કષ્યોપશમરૂપ મિત્રાતા તે કષ્યોપશમ ભાવલક્ષણ. સર્વથા સામાન્યરૂપ પુદૃગલ અને જીવની પરિણાતિ તે પારિણામિક ભાવ, તેનાથી જીવ અથવા અજીવનો જે શુદ્ધ પરિણામ તે પારિણામિક ભાવલક્ષણ. બે વગેરે ભાવોનો સંયોગ તે સાંનિપાત્રિક ભાવ છે. (આ ભાવોથી નારકાદિ જીવો જાણી શકાય છે, માટે તે ભાવો લક્ષણ છે) આ પ્રમાણે અહીં સંક્ષેપથી બાર પ્રકારના લક્ષણનું સ્વરૂપ કહ્યું. ૨૧૭૨ થી ૨૧૭૬.

અહીં પ્રસ્તુતમાં ભાવલક્ષણનો અધિકાર હોવાથી ભાઈકાર મહારાજ એ ભાવલક્ષણનો અધિકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

સમ્પત્ત-ચરિતાદું મીસો-વસમ-કણ્યાસ્સભાવાઇં |
સુય-દેસોદરહુદાઓ ખાઓવસમભાદ્યરૂબાઓ ||૨૧૭૭||

સામાઇપસુ એવ સંભવાઓ સેસલક્ષ્યણાઇપિ |
જોએજ ભાવાઓ વા ચડસેસિયલક્ષ્યણ ચઉહા ||૨૧૭૮||

સહહણાઇસહાવ જહ સામઝય જિણો પરિકહેઝ |
લલલક્ષ્યણ ચિય તયં પરિણામએ ગોયમાઇરણ ||૨૧૭૯||

સમ્યકૃત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક, મિશ્ર ઉપશમ અને ક્ષાયિક ભાવવાળા છે, શુદ્ધ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક ક્ષયોપશમભાવરૂપ છે, એ પ્રમાણે સર્વ સામાયિકોમાં વથાસંભવ સર્વ લક્ષણોની યોજના કરવી. અથવા પ્રકારાન્તરે વિશેષ લક્ષણ ભાવથી ચાર પ્રકારે છે, એ શ્રદ્ધાનાટિ સ્વભાવવાળું સામાયિક જેવી રીતે શ્રી જિનેશ્વર કહે છે, તે તેવા જ લક્ષણવાળું તે ગૌતમાદિકને પરિણામે છે. ૨૧૭૭ થી ૨૧૭૮.

સમ્યકૃત્વ સામાયિક, શુદ્ધ સામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વ વિરતિ સામાયિક - આ ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંથી સમ્યકૃત્વ સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક એ બસે મિશ્ર-ઉપશમ અને ક્ષાયિક સ્વભાવવાળા છે. એટલે કે એ ત્રણો ભાવમાં ઉપરોક્ત બે સામાયિક હોય છે. અને શુદ્ધસામાયિક તથા દેશવિરતિસામાયિક એ બે એક ક્ષયોપશમિક ભાવમાં જ વર્તે છે. આ ચારે પ્રકારનાં સામાયિક પથોક્ત ભાવવાળા છે, અને જીવ પણ એ ભાવોવડે સામાયિકવાનું કહેવાય છે, તેથી તે ચારે સામાયિક ભાવલક્ષણરૂપ છે. આ પ્રમાણે સામાયિકોમાં વથાસંભવ બીજા નામાદિ લક્ષણોની પણ યોજના કરવી. જેમકે એના વડે જીવદ્વય છે માટે તે દ્રવ્યલક્ષણ છે, આ રીતે બીજાં લક્ષણો પણ વિચારીને યોજી ઢેવાં.

ઉપરોક્ત ભાવલક્ષણ, જીવ અને અજીવ સર્વને જીણવનારું હોવાથી સામાન્ય ભાવલક્ષણ છે, પણ એ સિવાય શ્રદ્ધાનાટિક જે લક્ષણ છે, તે સમ્યકૃત્વાટિ સામાયિકોમાં જ હોવાથી વિશેષ ભાવલક્ષણ છે. જેમકે-જીવા-જીવાટિ પદાર્�ોની શ્રદ્ધા તે સમ્યકૃત્વ સામાયિકનું લક્ષણ છે, જીવાટિ પદાર્થનું જ્ઞાન તે શુદ્ધસામાયિકનું લક્ષણ છે, સર્વ-સાવધયોગનો ત્યાગ તે ચારિત્રસામાયિકનું લક્ષણ છે, અને વિરતાવિરતિ તે દેશવિરતિસામાયિકનું લક્ષણ છે. આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાનાટિ ચાર લક્ષણવાળું સમ્યકૃત્વાટિ સામાયિક જિનેશ્વર ઉપદેશે છે. અને તેવા જ લક્ષણવાળું તે ગૌતમાદિ શ્રોતાઓને પરિણામે છે. ૨૧૭૭ થી ૨૧૭૮.

॥ સમામનિદ્દ લક્ષણાદારમ् ॥

॥ નય દ્વાર ॥ હવે નય એટલે શું ? અને તે કેટલા ભેટે છે ? તે કહે છે.

એગેણ વન્થ્યુણોઽણોગધમ્મુણો જમવધારણેણેય ।

નયણ ધમ્મેણ તારો હોડ નારો સત્તહા સો ય ॥૨૧૮૦॥

(૩૦૫) નેગમ સંગહ ચચહારુજ્જસુએ ચેવ હોડ બોલ્દ્યે ।

સહે ય સમભિરુદ્ધે એવંભૂએ ય મૂલનયા ॥૨૧૮૧॥૭૫૪॥

(૩૦૬) ણેગેહિં માણેહિં મિણડિસ્તિ ણેગમરસ નેરુતી ।

સેસાણંપિ નયાણ લક્ષ્ણણમિણમો સુણહ, બોચ્છે ॥૨૧૮૨॥૭૫૫॥

(૩૦૭) સંગહિયપિંડિયત્થં સંગહયણ સમારાઓ બિંતિ ।

ઘર્ચ્છડ વિણિચ્છયત્થં વવહારો સવ્યદલ્લેસુ ॥૨૧૮૩॥૭૫૬॥

(૩૦૮) પચ્ચુષ્પજ્ઞગાહી ઉજ્જુસુઓ નયથિહી મુણેઅબો ।

હૃદ્ભડુ વિસેશિશતરં પચ્ચુષ્પજ્ઞ નાઓ સહો ॥૨૧૮૪॥૭૫૭॥

(૩૦૯) વત્થૂઓ સંકમण હોડુ અવત્થું નએ સમભિરૂઢે ।

વંજણ-મત્થ-લદુભા એવંભૂઓ વિસેસેદુ ॥૨૧૮૫॥૭૫૮॥

અનંતધર્માત્મક વસ્તુનો બીજાને નિયોધ કર્યા વિના એક ધર્મવડે પ્રરૂપવી, તે નય કહેવાય છે, એ નય સાત પ્રકારે છે, નેગમ-સંગ્રહ-વ્યવહાર-કાળુસૂત્ર-શાષ્ટ-સમલિકુઢ અને એવંભૂત, એ મૂળ સાત નથો છે, તેમાં જે અનેક મતોવડે વસ્તુને કહે, તે નેગમ કહેવાય, એ નયની વ્યુત્પત્તિ છે, આ પ્રમાણે શેષ બીજા નયોનું લક્ષણ પણ હું કહું છું, તે હે શિષ્ય ! તું સાંભળ, સંગૃહીત અને વિદ્યિતાર્થવાનું સંગ્રહનથનું વચન સંકેપથી કહે છે, સર્વ દ્રવ્યોમાં વિનિશ્ચિતાર્થને વ્યવહારના પામે છે, પ્રત્યુત્પત્તન-વર્તમાનકાળ ભાવી વસ્તુને ગ્રહણ કરનાર તે કાળુસૂત્ર નયની વિધિ જાણવી, એથી વધારે વિશેષિત પ્રત્યુત્પત્ત ભાવી વસ્તુને શબ્દના છીએ છે, સમલિકુઢના મતમાં વસ્તુનું સંકુમણ માનતાં અવસ્તુ થાય છે, અને એવંભૂતના વ્યંજન અર્થ તથા એ ઉભયને વિશેષિત કરે છે. ૨૧૮૦ થી ૨૧૮૬.

અનંત ધર્માત્મક વસ્તુને નિત્ય અથવા અનિત્ય આદિ કોઈ પણ એક અંશવડે પ્રરૂપવી તે નય કહેવાય છે.

પ્રશ્ન :- એક વસ્તુ એકીસાથે અનંતધર્માત્મક ડેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર :- દરેક વસ્તુ પર્યાપ્ત સહિત છે, અને તે પર્યાપ્ત બે પ્રકારના છે, એક યુગપદ્ધભાવી અને બીજા કુમભાવી, તેમાં જે રસ રૂપ વિગેરે પર્યાપ્ત છે, તે યુગપદ્ધભાવી છે, અને નવા પુરાણાદિ પર્યાપ્ત કુમભાવી છે. પુનઃ એ શબ્દપર્યાપ્ત અને અર્થપર્યાપ્ત બે પ્રકારે છે, તેમાં “ઈન્દ્ર હરિ” ઈત્યાદિ એક અર્થવાળા શબ્દો જે બોલાય છે, તે બધા શબ્દપર્યાપ્ત છે, અને જે પર્યાપ્તો શુત્રશાનના વિષય રહિત હોવાયી બોલી શકાતા નથી, માત્ર ડેવણાદિ જ્ઞાનના જ વિષયભૂત છે, તે અર્થપર્યાપ્તો છે. પુનઃ એ સર્વ સ્વપપર્યાપ્ત અને પરપપર્યાપ્ત બે પ્રકારે છે. તે પર્યાપ્તોમાં પણ કેટલાક સ્વાભાવિક છે, અને કેટલાક પૂર્વાપર શબ્દની જેમ આપેક્ષિક છે એ પર્યાપ્તો પણ અતીત અનાગત અને વર્તમાનકાળના બેદે પણ પ્રકારે છે, ઈત્યાદિ પ્રકારે શાસ્ત્રાનુસારે પોતાની બુદ્ધિથી વસ્તુનું એકીસાથે અનંતધર્માત્મકપણું સમજી લેવું, એ નય મૂળ સાત પ્રકારે છે, તે દરેકનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ હવે સ્વિસાર કહે છે; તેમાં પ્રથમ નેગમ-નયનો શાષ્ટાર્થ વ્યુત્પત્તિ અને માન્યતા કહે છે.

ણેગાઇ માળાઇ સામાન્લો-ભય-વિસેસનાળાઇ ।

જં તેહિં મિણાઇ તો ણેગમો ણાઓ ણેગમાળોઝિ ॥૨૧૮૬॥

લોગત્થનિશોહા વા નિગમા તેસુ કુસલો ભદ્રો વાડયં ।

અહ્યા જં નેગગમોઝણોગઘો ણેગમો તેણ ॥૨૧૮૭॥

સો કમવિસુદ્ધભેઓ લોગપસિદ્ધિવસાડણગંતબો ।

વિહિણા નિલયણ-પત્થય-ગામોવમાઇસસિદ્ધો ॥૨૭૮॥

સામાન્ય અને વિશેષ ઉભય જ્ઞાનરૂપ અનેક પ્રમાણો વડે જે વસ્તુને માને છે, તે નૈગમન્ય છે અને તે અનેક પ્રમાણવાળો કહેવાય છે. લોકાર્થના બોધક એવા જીવાદિ પદાર્થો, તે નૈગમો કહેવાય, તેમાં જે કુશળ તે નૈગમન્ય, અથવા જેના અનેક ગમ છે એટલે જ્ઞાનવાના માર્ગ અનેક છે, તે નૈગમ કહેવાય છે, અનુકૂળે વિશુદ્ધ ભેદવાળો આ નય, લોકપસિદ્ધિવશાનું શાસ્ત્રોક્ત વિવિદ નિલયન, પ્રસ્થક અને ગ્રામોપમ્યાદિવડે સિદ્ધ કરીને જ્ઞાનવો. ૨૧૮૬-૨૧૮૭-૨૧૮૮.

સત્તારૂપ સામાન્ય વૃક્ષત્વ-ગોત્ર ગજત્વાદિ, સામાન્યવિશેષ ઉભયરૂપ અપાજારાબ સામાન્ય, અને નિત્યદ્રવ્યમાં રહેલ અન્ય સ્વરૂપવાળા વ્યાવૃત્તિ (નિત્યતા) આકાર બુદ્ધિના હેતુરૂપ વિશેષો-એ સામાન્યાદિને પ્રહળા કરનારા અનેક જ્ઞાનોવડે જે વસ્તુને માને છે, તે નૈગમન્ય. આથી જ આ નયને એક જ્ઞાનગ્રાહી નથી કહેતા, પણ વિચિત્ર જ્ઞાનગ્રાહી કહે છે. અથવા લોકમાં રહેલા જીવાદિ પદાર્થને જ્ઞાનવાના અનેક પ્રકારમાં જે કુશળ હોય, તે નૈગમ અથવા વસ્તુ જ્ઞાનવાનો જેનો એક પ્રકાર નથી, પરન્તુ અનેક પ્રકાર છે, તે નૈગમ કહેવાય.

આ નૈગમન્ય અનુકૂળે વિશુદ્ધ ભેદવાળો છે. જેમકે આનો પ્રથમ ભેદ નિવિદુલ્ય મહાસત્તા નામનો છે, તે માત્ર સામાન્યવાદી હીવાદી અશુદ્ધ છે, ગોત્ર-ગજત્વાદિ સામાન્ય વિશેષવાદી બીજો ભેદ શુદ્ધાશુદ્ધ છે અને વિશેષવાદી ચીજો ભેદ સર્વદા વિશુદ્ધ છે. આ કમવિશુદ્ધ નિલયન (વલતિ) પ્રસ્થકાદિના ઉદાહરણથી વધારે સ્પષ્ટ સમજાશે.

જેમકે અરે ભાઈ ! તમે ક્યાં રહો છો ? હું લોકમાં રહું છું. લોકમાં ક્યાં ? તિથાલોકમાં, તિથાલોકમાં ક્યાં ? મનુષ્યસૌત્રમાં, મનુષ્યસૌત્રમાં ક્યાં ? જમ્બૂદીપમાં, જમ્બૂદીપમાં ક્યાં ? ભરતસૌત્રમાં, ભરતસૌત્રમાં ક્યા ખંડમાં ? મધ્યખંડમાં, મધ્યખંડના ક્યા નગરે અથવા ક્યા ગામે ? પાટલિપુત્ર નગરમાં, પાટલિપુત્રમાં ક્યાં ? ઉપાશ્રયમાં, ઉપાશ્રયમાં ક્યે સ્થળે ? સંધારા ઉપર, સંધારા ઉપર ક્યાં ? આકાશ પ્રદેશોમાં, ક્યા આકાશ પ્રદેશોમાં ? જ્યાં આત્મા છે ત્યાં, આ બધા નિલયનની ઉપમાએ કહેલ સધળા પ્રકાર નૈગમન્ય માને છે.

બીજું પ્રસ્થકનું ઉદાહરણ :- કાણનું જનાવેલું ધાન્ય માપવાનું માન વિશેષ તે પ્રસ્થક કહેવાય છે. આવા પ્રસ્થક માટે કોઈ માણસ જંગલમાં લાકડું કાપતો હોય, તેને કોઈ પૂછે કે ભાઈ ! તમે શું કરો છો ? કાણ કાપનાર કહે કે પ્રસ્થક કાપું છું. કરી માર્ગમાં જતાં કોઈ પૂછે કે તમોએ શું સ્કરે ચડાવ્યું છે ? ઉત્તરમાં કહે કે પ્રસ્થક આ પ્રમાણે લાકડું ચીરતાં-ઘડતાં-છોલતાં, સુંવાળું કરતાં અને માન તેયાર થયે ધાન્ય માપતાં કોઈ પૂછે તો તે સર્વને કહે કે આ પ્રસ્થક છે. તાત્પર્ય એ છે કે કાણની એ સધળી અવસ્થામાં નૈગમન્ય તેને પ્રસ્થક માને છે.

સીમા પર્યન્ત જેની જમીન હોય તે ગ્રામ, અથવા પ્રજાપુક્ત ગૃહ-બગીચા-વાપી-હેવમંદિરાદિ રૂપ જે કિલ્લા સુધીનો ભાગ હોય તે ગ્રામ, અથવા માત્ર પ્રજાનો સમૂહ તે ગ્રામ, અથવા કોઈ મુખ્ય પુરુષ હોય તે ગ્રામ. આ સર્વ પ્રકારોને નૈગમન્ય ગ્રામ (ગ્રામ) માને છે.

આ ઉદાહરણોના અનુસારે બીજોં પટાડિ પદાર્થોમાં પણ અશુદ્ધ-મધ્યમ ને વિશુદ્ધ પણ અંગીકાર કરવાનાં બેઠ્થી ઉદાહરણો સમજી લેવાં, ૨૧૮૬ થી ૨૧૮૮.

સામગ્રેમન્નદેવ હિ હેઊ સામગ્રેબુદ્ધિ-વયણાણં ।
તરસ વિસેસો અન્નો વિસેસમહૃ-વયણહેડત્તિ ॥૨૧૮૯॥

સદિતિ ભળિપ્રભિમગ્રહ દવાડિત્યતરં તુ સામગ્રે ।
અવિસેસાઓ મહૃપ્ર સવત્યાણુપ્રવિત્તીઓ ॥૨૧૯૦॥

ગોત્તાદાઓ ગવાડસુ નિયયાધારાણુવિત્તિબુદ્ધિઓ ।
પરાઓ ય નિવિત્તીઓ સામગ્રેવિસેસનામાણો ॥૨૧૯૧॥

નેગમનય સામાન્ય વિશેષને પોતાના આશ્રયથી પણ પરસ્પર ભિત્ત માને છે.

સામાન્ય બુદ્ધિ અને વચનનો હેતુ સામાન્ય છે, તેથી તે વિશેષથી ભિત્ત જ છે, અને વિશેષ પણ વિશેષ બુદ્ધિ તથા વિશેષ વચનનો હેતુ હોવાથી સામાન્યથી ભિત્ત છે. “સત् - વિધમાન છે” એમ કહેવાથી (આ નાય) સામાન્યને દ્વારા આદિથી જુદુ જ માને છે. કારણ કે “છે” એવા વચન અને બુદ્ધિની સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ થાય છે, ગોત્વ વગેરે ગાય આદિમાં છે, તે પોતાના આધારમાં અનુવૃત્તિ-સમાન વૃત્તિનો હેતુ છે, અને ભિત્તમાંથી નિવૃત્તાનો હેતુ છે, માટે એ ગોત્વાદિ સામાન્યવિશેષ-અવાજરસામાન્ય કહેવાય છે. ૨૧૮૯ થી ૨૧૯૧.

નેગમનય સામાન્ય અને વિશેષને માને છે, પરંતુ તે બતેને પરસ્પર ભિત્ત માને છે. આ માન્યતાની પુછ્છિમાં ને એમ કહે છે કે “સત્” એટલે “વિધમાન છે” આવી સામાન્યબુદ્ધિ અને એવા જ સામાન્ય વચનનો હેતુ હોવાથી સામાન્ય જે છે તે વિશેષથી ભિત્ત જુદુ જ છે: અને નિત્યદ્વારા રહેલ અન્ય વિશેષ પણ સામાન્યથી ભિત્ત-જુદો છે, કેમકે “વિશેષ વિશેષ” એવી બુદ્ધિ અને વચનનો વિશેષ એ જ હેતુ છે, મતલબ કે સામાન્ય અને વિશેષ, ઘટ-પટાડિની એમ ભિત્તભિત્ત કાર્યવાળા હોવાથી અત્યંત જુદા છે.

અહીં એક બીજો વિશેષ જુલાવવાની જરૂર છે, કે નેગમનય સામાન્ય-વિશેષને જ પરસ્પર ભિત્ત માને છે, એમ નહિ, પરંતુ એ બતેના આશ્રયભૂત જે ગાય અને પરમાણુ આદિ છે તેનાથી પણ એ ઉભયનો બેદ માને છે. “દ્વાર્ય-ગુણ-કર્મસુ સા સત્તા” એટલે દ્વાર્ય-ગુણ અને કર્મમાં તે સત્તા છે, આ વાક્યથી સત્તા સમવાયથી જ પરસ્પર વિલક્ષણ એવા દ્વાર્ય-ગુણ અને કર્મમાં સત્ત પણની બુદ્ધિ થાય છે, આથી કરીને સત્ત એટલે છે” એમ કહેવાય છે, એમ નેગમનય દ્વારાદિથી સામાન્યને જુદા પદાર્થિને જ માને છે. કારણ કે એ સામાન્ય અન્યોન્ય વિલક્ષણ એવા પણ દ્વાર્ય-ગુણ અને કર્મમાં સમાન પણ વર્તે છે. મતલબ કે સત્તા સામાન્ય જો દ્વારાદિથી અભિત્ત હોય, તો દ્વારાદિની જેમ ભિત્તપણાથી સર્વત્ર દ્વારાદિમાં સત્ત એવી અભિત્ત બુદ્ધિ ન થાય, કેમકે ભિત્ત પદાર્થથી અભિત્ત બુદ્ધિ કઢી પણ ઉપજે નહિ, અને જો કઢી ઉપજે, તો ઘટ-પટ-સંભાદિથી પણ એવી અભિત્ત-એકતાની બુદ્ધિ થવી જોઈએ. અને ભિત્ત પદાર્થોમાં પણ અભિત્ત બુદ્ધિની અન્યથા અનુપપત્તિ છે. તેથી કરીને તે સત્તબુદ્ધિ કરાવનાર સામાન્ય દ્વારાદિથી ભિત્ત છે.

તથા ગાય અને હસ્તિ આદિમાં જે ગોત્ર-જાયપણું અને ગજત્ર (હસ્તિપણું) રહેલ છે, તે સામાન્ય વિશેષ બેટલે અવાંતર સામાન્ય જાપાવું; કેમકે તે પોતાના આધારભૂત ગાય અને હસ્તિ આદિમાં અનુગતાકાર બુદ્ધિનો હેતુ હોવાઓ સામાન્ય છે, અને જાય-નહિંબાદિયો મેદ પાડતું હોવાથી વિશેષ છે, વળી એ ગોત્ર વગેરે પણ ભિત્ર પદાર્થોમાં અભિજ્ઞ બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી તે પણ પોતાના આશ્રયભૂત ગાય આદિથી ભિત્ર જ છે, એમ આ નૈગમનયનું મંતવ્ય છે. ૨૧૮૮ થી ૨૧૯૧.

હવે આ નાય વિશેષનું સ્વરૂપ જેવી રીતે માને છે તે નિરૂપક્ષ કરે છે.

(૩૧૦) તુલ્લાગિતિ-ગુણ-કિરિએગદેસતીયાગએણુદ્વભિમિ ।

અન્નત્તચુદ્ધિકારણમંતવિસેસોત્તિ સે બુદ્ધી ॥૨૧૯૨॥

તુલ્ય આકૃતિ-ગુણ અને ડિપાવાળા, એક દેશથી નિર્ભત ને આગત-પરમાણુ દવ્યમાં અન્યત્ર બુદ્ધિનું જે કારણ તે અન્ય વિશેષ છે, એમ તે નૈગમનયનો અભિપ્રાય છે. ૨૧૯૨.

જેની આકૃતિ-ગુણ-અને ડિપા તુલ્ય હોય, તથા જે એક દેશમાંથી ગયેલ અને આવેલ હોય, એવા પરમાણુ દવ્યમાં “આ પરમાણુ આનાથી ભિત્ર છે” એવા પ્રકારની યોગીઓને જે અન્યત્રબુદ્ધિ થાય છે, તેનું જે કારણ છે, તે અન્ય વિશેષ છે. એમ આ નૈગમનયનું માનવું છે. તાત્પર્ય એ છે કે બધાએ પરમાણુ પરિમંડલાકારવાળા છે, એમ વૈશેષિકો કહે છે, આથી સમાન આકૃતિવાળા સર્વ પરમાણુઓમાં “આ સર્વ પરમાણુઓ ભિત્ર ભિત્ર છે, પણ અભિજ્ઞ નથી” એવી જે પરસ્પર ભિત્રતાગાહક બુદ્ધિ યોગીઓને થાય છે, તેમાં જે હેતુભૂત છે, તે પરમાણુદવ્યમાં રહેલ અન્ય વિશેષ જ છે. કારણ કે જેવી વિશેષતા પ્રથમ અણુમાં છે. તેવી બીજામાં નથી ને જેવી બીજામાં છે, તેવી પ્રથમમાં નથી. જો આમ ન હોય, તો સર્વની એકતાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

તથા સર્વ પાર્થિવ અણુઓ પરસ્પર તુલ્ય ગુણવાળા છે. તેમજ અણુ અને મનનું પ્રથમ કાર્ય અદેખપણે જ કરાયેલું છે. જંમકે અગ્નિનું ઉચ્ચે બળવું, વાયુનું તિર્યકું વાવું, હિત્યાદિ. તથા એ જ કે સર્વ પરમાણુઓ સમાનડિપાવાળા છે.

વળી જ્યારે એક આકાશ પ્રદેશથી એક પરમાણુ સ્થિતિક્ષય થવાથી અન્ય પ્રદેશમાં હોય છે, અને તે જ વખતે સ્થિતિનો ઉદ્ભવ થવાથી તે જ પ્રદેશમા બીજો પરમાણુ આવીને રહે છે, ત્યારે એક દેશમાંથી ગતાગતપણું થાય છે. આ જ કારણથી વૈશેષિક દર્શાનની ભાન્યતાનુસાર સમાન આકૃતિ, સમાન ગુણ-અને સમાન ડિપાવાળા, એક પ્રદેશમાંથી નિર્ણાતાગત પરમાણુ દવ્યમાં જે અન્યત્ર બુદ્ધિનું કારણ છે, તે અન્ય વિશેષ છે. અને એ અન્ય વિશેષ જ આકૃતિ આદિવડે સમાન પરમાણુઓમાં અસમાન બુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી અણુઓથી ભિત્ર છે. આમ નૈગમનયનો અભિપ્રાય છે.

નણ દ્વા-પર્જનબદ્ધિયનયાવલંબિતિ ગોગમો ચેવ ।

સમ્મદ્ધિદ્વી સાહુદ્વ કીસ મિચ્છતભેડોડયં ? ॥૨૧૯૩॥

જ સામન્વયિસેસે પરોપર વત્થુઓ ય સો ભિત્રે ।

મન્નડ મચ્છંતમાઓ મિચ્છદ્વી કળાદો વ ॥૨૧૯૪॥

દોહિવિ નએહિ નીંય સત્યમુલૂણ તહવિ મિચ્છતું ।
જં સવિસયાધ્યહાણતણોણ અન્નોબ્રનિરવેકછા ॥૨૧૯૫॥

જહુ સામન્ન સામન્નબુદ્ધિહેઉત્તિ તો વિસેસોવિ ।
સામન્નમન્નસામન્નબુદ્ધિહેઉત્તિ કો ભેંગો ? ॥૨૧૯૬॥

જહુ જેણ વિસેસિજ્જહ સ વિસેસો તેણ જંપિ સામળણો ।
તંપિ વિસેસોડવસસ સત્તાઇવિસેસયત્તાઓ ॥૨૧૯૭॥

જો ઉપર કલ્યા મુજબ હોય (સામાન્ય તે દ્રવ્ય અને વિશેષ તે પર્યાપ્તિ) તો નૈગમન્ય દ્રવ્યાસ્લિક અને પર્યાપ્તિસ્લિક નયાવલંબી કહેવાય, અને તેથી કરીને તેને સાખુની જેમ સમ્યગુદ્ધિ કહેવો જોઈએ. શા માટે તેને મિથ્યાત્વનો ભેદ કહેવો ? ઉત્તર - નૈગમન્ય સામાન્ય ને વિશેષને વસ્તુથી (દ્રવ્ય ગુણા કર્મ પરમાણુરૂપ આધારથી) તથા પરસ્પર અત્યાત બિન્ન માને છે, તેથી કણાદની જેમ તે મિથ્યાદ્ધિ છે. દ્રવ્યાસ્લિક અને પર્યાપ્તિસ્લિક નયોવડે વૈશેષિક દર્શનકારે પોતાનું સર્વ શાખ રચ્યું છે, તો પણ તે મિથ્યાત્વરૂપ છે, કેમકે સ્વ સ્વ વિષયને પ્રધાનપણે અંગીકાર કરતા તેઓ, દ્રવ્યાસ્લિક અને પર્યાપ્તિસ્લિકને અન્યોઅન્ય નિરપેક્ષ માને છે, (જૈનો એ બજેને પરસ્પર સાપેક્ષ માને છે) જો સામાન્યને સામાન્યબુદ્ધિનો હેતુ માનવામાં આવે, તો વિશેષને પણ સામાન્યબુદ્ધિનો હેતુ માનવો જોઈએ, તો પછી સામાન્ય અને વિશેષનો ભેદ શો ? વળી જો જેના વડે વિશેષ કરાય તે વિશેષ કહેવાય, તો જે સામાન્ય છે, તે પણ સત્તાદિના વિશેષપણાથી અવશ્ય-વિશેષ કહેવાય. ૨૧૯૮ થી ૨૧૯૯.

આ પાંચ ગાથામાંની પહેલી ત્રણ ગાથામોના અર્થ માટે કંઈ વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી, પણ પાછળની બે ગાથાઓ માટે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. ઉપર કલ્યા મુજબ આ નૈગમન્ય સામાન્ય તથા વિશેષને પરસ્પર અત્યાત નિરપેક્ષ માને છે, તેથી કરીને સામાન્યને વિશેષપણું પ્રાપ્ત થાય છે અને વિશેષને સામાન્યપણું પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જ આ નયની આવી માન્યતા મિથ્યાત્વ સંયુક્ત છે. “આ ગાય છે, આ ગાય છે” હત્યાદિ (કથન) સામાન્યબુદ્ધિ અને સામાન્યવચનનો હેતુ હોવાથી તે “સામાન્ય” કહેવાય છે, જો આ પ્રમાણો હોય, તો પરમાણુઓમાં રહેલ અન્ય વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે જેમકે “આ વિશેષ છે, આ વિશેષ છે.” હત્યાદિ (કથન) પણ અન્યની સાથે સામાન્યબુદ્ધિ અને સામાન્યવચનનો હેતુ છે, એથી વિશેષ પણ સામાન્ય કહેવાશે. પરંતુ તે અધોગ્ય છે, કેમકે વિશેષમાં સામાન્ય નથી હોતું, દ્રવ્ય-ગુણ અને કર્મમાં જ તેની વૃત્તિ માનેલ છે. અથવા ગોત્ર ગજત્વાદિ વિશેષ, તે પણ સામાન્ય કહેવાશે, એટલે કે ગોત્ર-ગજત્વાદિ સામાન્યમાં પણ સામાન્ય પ્રાપ્ત થશે. કેમકે “આ સામાન્ય આ સામાન્ય” એવી બુદ્ધિ અને વચનની પ્રવૃત્તિ તેમાં પણ થાય છે. પરન્તુ એમ માનનું તે પણ ઉચ્ચિત નથી, કારણ કે સામાન્યમાં સામાન્ય હોતું નથી “નિઃસામાન્યાનિ સામાન્યાનિ” એટલે સામાન્ય, સામાન્ય રહિત છે. આ પ્રમાણો ઉપર કહેલ બુક્તિથી વિશેષ અને સામાન્ય ઉભયને સામાન્યપણું પ્રાપ્ત થતું હોવાથી સામાન્ય અને વિશેષમાં કંઈ તકાવત નહિ રહે.

વળી જે વસ્તુ વડે બુદ્ધિ અને વચનનો ભેદ પડાય તે વિશેષ કહેવાય, આ વ્યાપ્તા વિશેષની હોય, તો પરાપર સામાન્ય (સત્તા અને ગોત્રવાદિક)ને પણ વિશેષપણું પ્રાપ્ત થાય, કેમકે સત્તા

વળેરે પણ વિશેષક (ભેદ પાડનાર) છે એટલે કે સત્તા સામાન્ય પણ ગોત્વાદિ થકી બુદ્ધિ અને વચનમાં ભેદ પાડે છે, અને ગોત્વાદિક પણ સત્તાદિકથી ભેદ પાડે છે. આથી ઝલિતાર્થ એ થપોકે સામાન્ય પણ અન્ય વિશેષની જેમ બુદ્ધિ અને વચનમાં ભેદ પાડનાર હોવાથી વિશેષ જ છે. અને એ જ પ્રમાણે વિશેષ પણ સામાન્ય છે, આ પ્રમાણે થશે. ૨૧૬૮ થી ૨૧૭૭.

વળી “ત્રિપદાર્થસત્ત્વહરી સત્તા” અંદલ દ્વય, જુદી ને કર્મ, એ જાણ પદાર્થમાં વિઘ્નમાનતા કરનાર હોય તે સત્તા. એ વચનવડે સત્તા સમવાય “રત્ત્વ” એટલે વિઘ્નમાનતા માનવામાં આવે છે, તે પણ અથ્યોગ્ય છે, કારણ કે-

સત્તાજોગાદસારો સારો વ સત્તાં હૃદેજ દવ્બરસ્સ |

અસારો ન ખ્યાપુફસ્સ વ સારો વ કિં સત્તાદા કર્જાં ? ||૨૧૯૮||

પહુંચ્યું સામજ્ઞ જહ તો ણેગં ન યાવિ સામજ્ઞ |

અહ દવ્યેસુ તદેગં તહવિ સદેસં ન સામજ્ઞ ||૨૧૯૯||

અહ પદ્યત્યુમિહેગં ચ તહવિ તં નત્યિ ખરવિસાર્ગં વ |

ન ય તદુચલચચ્છણં તં સચ્ચગયણણતારો ખ્યં વ ||૨૨૦૦||

સામજ્ઞવિસેસકયં જહ નાર્ણ તેસુ કિંનિમિજ્ઞ તો ? |

અહ તત્તો ચ્ચિય તમ્હા તં પરહેડતિ ણેગંતો ||૨૨૦૧||

તમ્હા વત્થૂણો ચિય જો રસિસો પજ્જાઓ સ સામજ્ઞ |

જો વિસરિસો વિસેસો સ મારોડણત્યંતરં તત્તો ||૨૨૦૨||

સત્તાના યોગથી વસ્તુનું સત્તુપણું માનવામાં આવે છે, તે સત્તુપણું સ્વરૂપ વિઘ્નમાનનું છે, કે અવિઘ્નમાનનું છે ? સ્વરૂપે અવિઘ્નમાનનું તો નહિ કઢી શકાય, કેમકે આકાશપુષ્ય જેવી અવિઘ્નમાન વસ્તુનું સત્તુપણું થઈ શકે નહિ; અને જો સ્વરૂપે વિઘ્નમાન વસ્તુનું સત્તુપણું માનવામાં આવતું હોય, તો પછી સત્તાવડે શું કાર્ય છે ? કેમકે સત્તા વિના પણ વસ્તુનું સત્તુપણું માનેલ જ છે, વળી જો એ સત્તારૂપ સામાન્ય દરેક વસ્તુમાં હોય, તો તે સત્તા દરેક વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી એક નહિ કહેવાય; અથવા દરેક વસ્તુસ્વરૂપની જેમ દરેક વસ્તુમાં રહેલું છતાં તે એક છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે સામાન્ય સાવયવી થશે, કેમકે પરમાણુંની જેમ અનવયવીની વૃત્તિ ધ્યાં દવ્યોમાં હોઈ શકે નહિ, અને જો તેને સાવયવી માનવામાં આવે તો તે સામાન્ય નહિ કહેવાય, કેમકે અવયવનો ભેદ થતાં તેનાથી અભિજ્ઞ એવા અવયવીનો પણ ભેદ થાય છે. સામાન્ય દરેક વસ્તુમાં વર્તો છે, છતાં એક છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ગણેજાના શીર્ણગડાલી જેમ તે જણાતું ન હોવાથી અવિઘ્નમાન છે. વળી આકાશની જેમ તે સર્વગત અને વ્યક્તિથી અન્ય હોવાને લીધે તે કોઈનું ઉપલક્ષધાર નથી. વળી જો સામાન્ય વિશેષ કૃત જ્ઞાન હોય તો તે પદાર્થોમાં તે જ્ઞાન ક્રય નિમિત્તે થાય છે ? જો તે પદાર્થોથી થતું હોય, તો તે પરહેદુક થયું, એકાન્તિક ન થયું. માટે વસ્તુનો જ જે સંદેશ પર્યાય તે સામાન્ય અને વિસંદેશ પર્યાય તે વિશેષ છે, એ જીતે તો વસ્તુથી અભિજ્ઞ છે. ૨૧૬૮ થી ૨૨૦૨.

પરસ્પર નિરપેક્ષ સામાન્ય-વિશેષ માનવાથી જે દોષ આવે છે તે આ ગાથાઓમાં જણાવ્યા છે, તેમાંની પહેલી ત્રણ ગાથાઓનો અર્થ સમજી શકાય એવો છે, પાછળાની બે ગાથાઓના સંબંધમાં કંઈક વિશેષ કહેવાની જરૂર છે, તે કહીએ છીએ. “આ ગાય છે, આ ગાય છે” હત્યાદિ સામાન્ય શાન અને સામાન્ય વચન તે સામાન્ય હેતુથી પ્રવત્તે છે, અને પરમાજૂઓમાં “આ પરમાજૂ આનાથી વિશેષ - જુદી છે” એવું વિશેષ શાન અને વચન તે વિશેષહેતુક છે, એવી જો ભાન્યતા હોય, તો ગોત્વ-ગજત્વાદિ સામાન્ય પદાર્થોમાં “આ સામાન્ય છે, આ સામાન્ય છે” હત્યાદિ શાન અને વચન તથા વિશેષ પદાર્થોમાં “આ વિશેષ છે, આ વિશેષ છે” એવું શાન અને વચન પ્રવત્તે છે, તે કયા નિભિતથી પ્રવત્તે છે ? સામાન્ય વિશેષથી પ્રવત્તે છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે સામાન્યમાં ગોઠૂ રાનાન્ય ન હોય, અને વિશાંખમાં બીજુ વિશાંખ ન હોય. તથા જો એમ કહેવામાં આવે, કે બીજા સામાન્ય સિવાય વિષયમૂત્ત જે ગોત્વાદિ સામાન્ય પદાર્થ તેનાથી તે સામાન્ય શાન અને વચન પ્રવત્તે છે, અને અન્ય વિશેષની અપેક્ષા વિના તે વિશેષથી જ વિશેષ શાન અને વચન પ્રવત્તે છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે સામાન્ય વિશેષ શાન અને વચન પરનિભિતક થથા ગણ્યાય, પણ એકાન્ત સામાન્ય-વિશેષ નિભિતક ન ગણ્યાય. કેમકે તે સામાન્યવિષય અને વિશેષવિષયથી થયું ગણ્યાય.

આ પ્રમાણે એકાન્ત નિરપેક્ષ સામાન્ય વિશેષ માનવાથી આવા દૂધસ્થે આવે છે. તાત્કથી પસુસ્વરૂપ તો એવું છે કે ગાય આદિ પદાર્થના ખરી, સુંધ, પુચ્છ, શીંગડા, ગલદુંબલાદિ રૂપ જે સદેશપર્યાય, તે જ સામાન્ય છે, પણ એક નિત્ય નિરવયવ-અક્રિયસર્વગતાદિ ધર્મયુક્ત જ હોય તે સામાન્ય, એવું જે બીજાઓ માને છે, તે નહિ. અને એ જ ગાય વગેરે પદાર્થના શ્યામતા શૈતતાદિ અન્ય વિસદેશપર્યાય તે વિશેષ છે, આ જે સામાન્ય-વિશેષ રૂપ પર્યાય તે ગાય આદિ પદાર્થથી અલિઙ્ગ છે, અને પરરૂપાદિવડે કંચચિન્ત ભિન્ન છે, એકાન્તે ભિન્ન કે અભિન્ન નથી. ૨૧૯૮ થી ૨૨૦૨.

હવે સંગ્રહનયની વ્યાખ્યા અને ભાન્યતા કહે છે.

સંગહણ સંગિણહઙ્ગ સંગિજ્ઞાંતે વ તોણ જં ભોયા ।

તો સંગહોન્તિ સંગહિયપિંડિયત્થ વાઓ જસ્સ ॥૨૨૦૩॥

સંગહિયમાગહિય સંપિંડિયમેગજાડમાણીય ।

સંગહિયમણુગમો વા વડેરેગો પિંડિય ભળિય ॥૨૨૦૪॥

અહવ મહાસામજ્ઞ સંગહિયપિંડિયત્થમિયરંતિ ।

સંગહિયમણુગમો વા વડેરેગો પિંડિય ભળિય ॥૨૨૦૫॥

એગ નિચ્ચં નિરવયમધિકય સંગહિય ચ સામજ્ઞ ।

નિસ્સામજ્ઞતાઓ નતિથ વિસેસો ખાપુષ્ટ વ ॥૨૨૦૬॥

सदिति भणियमि जम्हा सचत्याणुप्पवत्तए चुच्छी ।

तो सब्बं तम्मतं नत्थि तदत्थंतरं किंचि ॥२२०७॥

सामान्यरूपे सर्ववस्तुओने एकठी करवी ते संग्रह, अथवा सामान्यरूपे सर्व वस्तु जे एकठी क्रे छे ते संग्रह अथवा तेथी सर्वभेदो सामान्यरूपे संग्रहाय ते संग्रह, अथवा संगृहीत पिंडितार्थवाणु वयन जेनुं होय ते संग्रह, सामान्याभिमुखे ग्रहण करेल होय, ते संगृहीत करेवाय; अने एक ज्ञातिने पमाडेल होय ते पिंडित करेवाय. आवा प्रकारनुं संगृहीतपिंडितार्थवाणु वयन संग्रहनयनुं छे. अथवा सर्व व्यक्तिभोमां अनुगत सामान्यनु प्रतिपादन करवुं ते संगृहीत, अने ऐशी विपरीत-परपश्चानो निरास करनार ऐवा विशेषनु प्रतिपादन करवुं ते पिंडित करेवाय. (आ व्याख्याथी जे संगृहीत पिंडितार्थ एटले अनुगम-व्यतिरेकार्थवाणु वयन ते संग्रहनयनुं छे.) अथवा सत्तारूप भद्रासामान्य ते संगृहीत, अने गोत्व-गज्जत्वादि अवान्तरसामान्य ते पिंडित करेवाय. (आ व्याख्याथी परसामान्य अने अपरसामान्य अर्थवाणु वयन ते संगृहीत नयनुं छे.) अथवा सर्व विशेषो जेनाथी अभिन्न नवी अेवुं सर्व प्रकारे सामान्य वयन अभिधेयपशो संग्रहनयनुं करेल छे. सामान्य एक छे, केम्के सर्वत्र तेनो ज सहभाव छे अने विशेषनो अभाव छे, वरी ते अविनाशी होवाथी नित्य छे, देशरहित होवाथी अनवयवी छे, देशान्तरभां गतिना अवावे अङ्गिय छे, अने अङ्गिय होवाथी सर्वगत छे. तथा सामान्यरहित विशेषोनो अभाव छे, केम्के जे सामान्यस्थी आत्मरिक्त छे, तेनो अत्काश पुष्पनी फेम अभाव छे. कारण के “सत्-छे” एम करेवाथी सत्ता सर्वत्र त्रिभुवनांतर्गत वस्तुमां अनुसरे छे, केम्के विश्वभां ऐवी क्रोर्ह वस्तु नवी के जे “सत्” एम करेवाथी बुद्धिभां प्रतिभासमान न थाय; माटे सर्वत्र सत्तामात्र ज छे, तेनाथी अतिरिक्त बीज्ञुं कंड नवी के जेने विशेषपशो मानी शकाय. २२०८ थी २२०९.

पदार्थ भात्र सत्तारूप ज छे, एम प्रतिपादन करवाने हवे करे उ के -

कुंभो भावाणन्नो जइ तो भावो अहॄन्लहाऽभावो ।

एवं पदादओवि हु भावाणन्नति तम्मतं ॥२२०८॥

सम्मतिह विसेसा सामन्नपिव पमेयभावाओ ।

सब्बत्थ सम्मईओ वभिचारभावाओ वावि ॥२२०९॥

चूओ वणस्सङ्ग च्चिय मूलाङ्गुणोति तस्समूहो व्य ।

गुम्मादओवि एवं सब्बे न वणस्सङ्गिसिङ्गा ॥२२१०॥

सामन्नाओ विसेसो अन्नोऽणन्नो व नत्थि जइ अन्नो ।

निस्सामन्नत्ताओऽणन्नो सामन्नमेत्तं सो ॥२२११॥

भावथी एटले सत्ताथी पट अन्य छे के अनन्य छे ? ज्ञे अनन्य-अभिन्न होय, तो ते सत्तारूप ज छे; अने ज्ञे भावथी सत्ताथी अन्य-भिन्न होय तो ते भरशुंगवत् अभावदृप थरी, अे ज प्रभाषो पटादि सर्व वस्तुओ भावथी अनन्य होवाने लीधे सत्तारूप ज अथवा सर्व विशेषो सामान्यनी ज्ञे भ्रमेय होवाथी सत्तारूप छे, अथवा सर्वत्र सत् ऐवी भति प्रवर्ते छे, माटे ते

સત્તપુર્ણ જ છે. જેમકે . આપ વૃક્ષ છે મૂલાદિ ગુણવાળ હોવાથી, આપાદિ સામાન્યની માફક વૃક્ષસમૂહ પણ વનસ્પતિ સામાન્યરૂપ જ છે, એ જ પ્રમાણે સર્વ લતાસમૂહ વળેરે પણ સામાન્ય વનસ્પતિથી વિશિષ્ટ . જુદા નથી, એટલે કે સર્વત્ર સામાન્ય છે, વિશેષ નથી. કારણ કે સામાન્યથી વિશેષ ભિન્ન છે, કે અભિજ્ઞ છે ? જો ભિન્ન હોય તો તે સામાન્યથી બહિર્ભૂત હોવાથી ખરશુંગની જેમ નથી જ, અને જો અભિજ્ઞ હોય, તો તે સામાન્યના સ્વરૂપની જેમ સામાન્યભાવ જ છે. ૨૨૦૮ થી ૨૨૧૧.

હવે વ્યવહારનયની વ્યાખ્યા અને તેની ભાન્યતા કહે છે.

વચહરણ ચચહરાએ સ તેણ વડ્વહીરએ વ સામન્નાં ।
ચચહરપરા વ જરા વિસેસારો તેણ ચચહારા વ ||૨૨૧૨||

સદિતિ ભણિયમિ ગચ્છઙ્ગ વિણિચ્છયં સદિતિ કિં તદન્નંતિ ।
હોજ્જ વિસેસેહિતો સંચચહારાદવેતં જં ? ||૨૨૧૩||

ઉવલંભચ્ચવહારાભાવાઓ નિચ્ચિસેસભાવાઓ ।
તં નતિથ રૂપુણ્ણપિવ સંતિ વિસેસા સપચ્ચકણં ||૨૨૧૪||

જં ચ વિસેસેહિ ચિય સંચચહારોવિ કીરએ સક્ખ્યં ।
જમ્હા તમ્મતં ચિય ફુડું તથત્યંતરમભાવો ||૨૨૧૫||

અન્નાણન્નાં વ મયં સામન્નાં જઙ્ગ વિસેસારોણન્નાં ।
તમ્મતમન્નમહવા નતિથ તયં નિચ્ચિસેસંતિ ||૨૨૧૬||

તહ ચૂયાઇવિરહિઓ અન્નો કો સો ચણસસ્ફેદ નામ ।
અચણસસ્ફેદ ચિય તારો ઘડો વ્ય ચૂયાઇભાવાઓ ||૨૨૧૭||

તો ચચહારા ગચ્છઙ્ગ વિણિચ્છયં કો ચણસસ્ફેદ ચૂઓ ? ।
હોજ્જ વ ચ઱લાઇઝારો તહ સચ્ચદચ્ચભેએસુ ||૨૨૧૮||

અહિગો ચરતિ ચા નિચ્છાઓન્તિ સામન્નમસ્સ ચચહારા ।
વચ્છઙ્ગ વિણિચ્છયત્યં જાઙ્ગ વિસામન્નભાવતિ ||૨૨૧૯||

ભમરાઙ્ગ પંચદણાઙ્ગ નિચ્છાએ જત્ય ચા જણવથરસ્સ ।
અત્થે વિણિચ્છાઓ સો વિણિચ્છયત્યોન્તિ સો ગેજ્જાઓ ||૨૨૨૦||

બહુતરઉત્તિ ય તં ચિય ગમેઙ્ગ સંતેવિ સેસએ મુયતિ !
સંચચહારપરતયા ચચહારા લોગમિચ્છંતા ||૨૨૨૧||

વ્યવહાર કરવો તે વ્યવહાર, અથવા જે વ્યવહાર કરે છે તે વ્યવહાર અથવા જે સામાન્યનો જિરસ્કાર કરે છે તે વ્યવહાર અથવા જે ભાટે વિશેષથી લોક વ્યવહારમાં તત્પર છે, તેથી તે વ્યવહાર નથી કહેવાય છે. આ વ્યવહાર કહેલી સારી ઉક્તિને અંગીકાર કરતો નથી ભાટે ૨૧૮૭ મી ગાથાનું

પદ વબ્બદી વિણિચ્છિપથત્થવવહારો સબ્બદચેસું સમજાવે છે. (જેમકે) સત્ત એમ કહેવાથી આ નય વ્યવહાર કરવા લાયક વિશેષોને જ વસ્તુપણે વ્યવસ્થાપન કરે છે. જેમકે સત્ત એમ જે કહેવાય છે, તે ઘટપટ આદિ વિશેષોથી જુદું ક્યાં છે ? કે જે સંવ્યવહાર વિના જાણાતું હોય, ? એ સામાન્ય તો કહેવાનું ભાગ છે, કોઈ સ્થળે જુદું જણાતું નથી. કેમકે એ સામાન્યની ઉપલબ્ધિ વ્યવહાર નથી, તેથી તથા વિશેષથી વ્યતિરિક્ત માનેલ હોવાથી આકાશપુષ્પની જેમ તે નથી; અને વિશેષો તો ઘટ-પટાડિકની જેમ સ્વપ્રત્યક્ષ હોવાથી વિદ્યમાન છે. કારણ કે પાણી લાવવું, ગ્રંથાદિપર પોટીસ કરવી વગેરે જે લોક વ્યવહાર છે, તે સાણાતું ઘટ-લીમડાનાં પત્ર આદિ વિશેષો વડે જ કરતો જણાય છે, (નહિ કે સામાન્યવડે) કેમકે તે વિશેષરૂપ જ પ્રગટ જણાય છે, માટે સામાન્ય ઐહું જુદું હી છ એ. નહિ હે સાણાના કણે હો તે વિશેષોથી અન્ય માનો છો, કે અન્ય માનો છો ? જો અન્ય માનો તો તે વિશેષરૂપ જ છે, અને અન્ય હોય, તો તે વિશેષ રહિત હોવાથી આકાશપુષ્પની જેમ અભાવરૂપ જ છે. તથા જે વનસ્પતિ સામાન્યપણે કહેવાય છે, તે આગ-નિબ-કંદંબ-જંબુ વગેરે વિશેષોથી જિત્ર છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે આગાદિના અભાવરૂપ હોવાથી ઘટાડિકની જેમ અવનસ્પતિ જ છે. માટે ઉપરોક્ત ન્યાયથી આ નય સામાન્ય-રહિત વિશેષોનો જ સ્વીકાર કરે છે. તે એમ વિચારે છે કે વનસ્પતિ એ શું છે ? આગ છે ? કે ખુલાદિ છે ? કેમકે એ સિવાય કૃશ્ણત્વરૂપ સામાન્ય તો જણાતું નથી. આ પ્રમાણે સર્વ દવ્ય જેદીમાં આ વ્યવહારનય નિશ્ચય કરે છે અથવા અધિક ચય તે નિશ્ચય, એ નિશ્ચય અહીં સામાન્ય છે, તે સામાન્યના વિનિશ્ચય માટે એટલે સામાન્યના અભાવ માટે વ્યવહારનય યત્ન કરે છે. જેમકે નિશ્ચયનયથી વિચારતા અમરાદિક પાંચ વફા-એ ગંધ-પાંચ રસ-અને આઠ સ્પર્શવાળાં છે છતાં, જે શ્વામવણાદિક અર્થમાં લોકનો નિશ્ચય થાય છે, તે નિશ્ચયાર્થને વ્યવહારનય અનુસરે છે. લાત્યર્થ એ છે કે વર્ષ-ગંધ-રસ અને સ્પર્શ હોવા છતાં પણ એમાંથી લોકને જે બધું સ્પષ્ટ ગ્રાહ હોય, તેને જ વ્યવહારનય અનુસરે છે. માને છે, ને પ્રશ્ને છે, કેમકે આ નય સંવ્યવહારમાં તત્પર હોવાથી લોકવ્યવહારને ઈચ્છે છે, તેથી વિદ્યમાન એવા પણ બીજા વણાદિકને મૂકી દે છે. ૨૨૧૨ થી ૨૨૨૧.

હવે ઋજુસૂત્રનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા જણાવે છે.

ઉજું રૂજું સુયં નાણમુજ્જસુયસ્મ સોઽયમુજ્જસુઓ ।
સુત્તયઙ્ગ થા જમુજું યત્યું તેણુજ્જસુત્તોત્તિ ॥૨૨૨૨॥

પચ્ચુપ્પત્ત્રં સંપયમુપ્પત્ત્રં જં ચ જસ્સ પત્તેયં ।
તં રિજુત્યેવ તસ્તત્વિ ઉ ચક્કમત્ત્રતિ જમસંત્ ॥૨૨૨૩॥

ન વિગયમણાગયં ચા ભાગોઽણુદ્દલંભઓ ખ્રપુર્ણ વ ।
ન ય નિપ્પત્તોયણાઓ પરકીયં પરધણનિવડત્તિ ॥૨૨૨૪॥

જઙ્ગ ન મયં સામજ્રં સંવયવહારોવલદ્ધિરહિયંતિ ।
નણ ગયમેરસ્ ચ તહા પરચકમદિ નિષ્ફલતણાઓ ॥૨૨૨૫॥

તમ્હા નિયર્ય સંપયકાલીં લિંગ-વયળભિજ્ઞંપિ ।
નામાઙ્ગભેયવિહિયં પડિવજઙ્ગ યત્થુમુજ્જનુસુઝો ॥૨૨૨૬॥

ऋજુ એટલે અવક અને શુત એટલે બોધ, આથી જેનો અવક બોધ તે ઋજુશુત અથવા જે વસ્તુને અવકપણો-સરળતાથી કહે તે ઋજુસૂત. વર્તમાનકાલીન તથા સ્વકીય વસ્તુ તે પ્રત્યુત્પત્ત કહેવાય છે, તેવી વસ્તુને આ નથ અવક કહે છે, એથી અન્ય જે દિપરીત વસ્તુ હોય, તે અવિઘમાન હોવાથી તેને વક કહે છે; કેમકે અતીત ઉત્તુ નાશ પાનેલ છે, જેને ગનાગત વસ્તુ ઉત્તુ થયેલ નથી, આથી એ ઉભય સ્થરૂપી વસ્તુ આકાશપુષ્પની જેમ ઉપદબ્ધ થતી નથી, માટે તે વસ્તુ નથી; વળી પરકીય વસ્તુ પણ પરફનની જેમ નિષ્ઠયોજન હોવાથી વસ્તુ નથી, સંવ્યવહારોપલભિરહિત હોવાથી સામાન્યને ન માનવામાં આવે તો અતીત અને અનાગત વસ્તુ, તથા પરકીય વસ્તુ પણ નિષ્ઠણ હોવાથી માનવી ન જોઈએ. એ પ્રમાણે સાંપ્રતકાલીન લિંગ અને વચનથી લિંગ હોવા છતાં, નામ-સ્થાપનાદિયુક્ત સ્વકીય વસ્તુને આ ઋજુસૂતનાં અંગીકાર કરે છે. (તાત્પર્ય એ છે કે અતીત-અનાગત નહિ પણ વર્તમાનકાલીન સ્વકીય વસ્તુ લિંગ અને વચનથી લિંગ છતાં પણ એક તરીકે જ માને છે.) ૨૨૨૬ થી ૨૨૨૮.

હવે શબ્દનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

સવરણ રસપણ સ તૈણ વ સત્પએ ચત્યુ જં લાઓ સહ્યો ।
તસ્સત્પરિગ્રહાઓ નડોવિ સહ્યોલિ હેઊ ક્ર ॥૨૨૨૭॥

તં ચિય રિઉસુત્તમયં પચ્યુપ્પન્ન વિસેસિયયરં સો ।
ઇચ્છાહ ભાવઘંડ ચિય જં ન જ નામાદાઓ તિજ્ઞિ ॥૨૨૨૮॥

નામાદાઓ ન કુંભા તયક્તજ્ઞાકરણાં પડાડુ ક્ર ।
પચ્યકચ્છ્વધિરોહાઓ તર્લિલગાભાવાઓ વાવિ ॥૨૨૨૯॥

જાહ વિગયા-ણૃપ્પન્ના પાંદ્રોયણાભાવાઓ ન તે કુંભા ।
નામાદાઓ કિમિદ્દા પાંદ્રોયણાભાવાઓ કુંભા ॥૨૨૩૦॥

બોલાવવું તે શબ્દ, અથવા જે બોલાવે છે, યા જે વડે વસ્તુ બોલાવાય, તે શબ્દ કહેવાય, તે શબ્દનો વાચ્યાર્થ ગ્રહણ કરવાથી આ નથ પણ હેતુની જેમ શબ્દનય કહેવાય છે. ઋજુસૂત નથને અભિમત એવી પ્રત્યુત્પત્ત વસ્તુને વિશેષપણે આ નથ માને છે, એટલે કે પૃથુબુધેદરથી આકારથુક્ત ભાવઘટને જ આ નથ ઘટરૂપે માને છે, પણ નામાદિ ત્રણાને માનતો નથી. કારણ કે નામાદિ ઘટ જળધારણાદિ કાર્ય કરતા નથી, ને તેથી તે પટાદિની જેમ ઘટ નથી, વળી આ નથ શબ્દને પ્રધાન માને છે એટલે ઘટ શબ્દનો અર્થ ભાવઘટમાં ઘટ છે. વળી ઘટના ચિન્હોનો પણ અભાવ હોવાથી (નામાદિ ઘટને ઘટ કહેવામાં) પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે. અતીત અને અનુત્પત્ત ઘડાઓ પ્રયોજનના અભાવે ઘટરૂપ ન મનાય, તો પછી નામાદિ ઘડાઓ પ્રયોજનના અભાવે ઘટરૂપ કેમ મનાય ? ૨૨૨૭ થી ૨૨૩૦.

જે બોલાવવું તે શબ્દ, અથવા જે બોલાવે તે, અથવા જે વડે વસ્તુ બોલાવાય તે શબ્દ કહેવાય.

એ શબ્દના વાચ્યાર્થની પ્રધાનતાથી નય પણ શબ્દ કહેવાય છે. જેમ પંચમી વિભક્તિવાળો શબ્દ ઉપચારથી હેતુ કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ ઉપચારથી શબ્દને શબ્દનય કહેવાય છે.

પ્રત્યુત્પત્તિ-વર્તમાનકાલીન વસ્તુને ઋજુસૂત્રનય માને છે, તે જ વસ્તુને શબ્દનય વિશેષતર માને છે. એટલે કે પહોળા તળીયા પેટાડારાદિ આકારવાળા, માટી આદિથી બનેલા જળધારણાદિ કિયામાં સમર્થ એવા પ્રસિદ્ધ ઘટરૂપ અર્થને શબ્દનય ભાવપટ કહે છે, પણ તે સિવાયના નામ-સ્થાપના અને દ્રવ્યરૂપ ઘટને આ નય ઘટરૂપ કહેતો નથી. કેમકે શબ્દપ્રધાન આ નય છે, તેથી શબ્દાનુસાર વાચ્ય અર્થ હોય તેને જ તે વસ્તુપણે માને છે, એટલે કે જ જળધારણાદિ કિયામાં સમર્થ હોય, તે ઘટ કહેવાય, બીજા નામાદિ ઘટ જળધારણાદિ કિયામાં સમર્થ થતા નથી માટે તે ઘટ ન કહેવાય આ રીતે ઋજુસૂત્રથી વિશેષતર વસ્તુને આ શબ્દનય માને છે. કારણ કે નામ-સ્થાપના અને દ્રવ્યરૂપ ઘટ, પટની જેમ જળધારણાદિ કાર્ય કરવાને સમર્થ નથી, માટે તે ઘટરૂપ નથી, વળી ઘટનું લિંગ-ચિહ્ન પણ તેમાં જણાતું નથી, તેથી પ્રત્યક્ષ વિરોધ જણાય છે, એટલે તે અઘટરૂપ છે.

જો અતીત એટલે નાશ પામેલ અને અનુત્પત્ત એટલે નહિ ઉત્પત્ત થયેલ ઘટ, સ્વપ્રયોજનના અભાવે ઘટરૂપ ન મનાય, તો પછી નામ-સ્થાપનાદિ ઘડાઓ પણ સ્વપ્રયોજનના અભાવે, ઘટરૂપ કેમ મનાય? તેઓ પણ જળધારણાદિ સ્વકાર્ય કરવામાં અસમર્થ છે. માટે તે પણ ઘટરૂપ ન કહેવાય. ૨૨૨૯ થી ૨૨૩૦.

હવે ઋજુસૂત્રથી શબ્દનયની વિશેષતા જણાવે છે.

અહો પચ્ચુપ્પજ્ઞા રિઉસુત્તસસાવિસેસિઓ ચેય ।

કુંભો વિસેસિયયયરો સાભાવાઈહિં સહસ્ર ॥૨૨૩૧॥

સાભાવા-સાભાવો-ભયપિઓ સ-પરપજ્જાવો-ભયઓ ।

કુંભા-કુંભા-દ્વજતલ્લોભયરૂપાહૃભેઓ સો ॥૨૨૩૨॥

ચત્યુમધિસેસાઓ વા જ ભિન્નાભિન્નલિંગ-વયણાપિ ।

દ્વચ્છડ રિઉસુત્તનાઓ વિસેસિયયરં તચ્ચ સહો ॥૨૨૩૩॥

ધણિભેયાઓ ભેઓ યો પુલિઙ્ગાભિહાણવચ્ચાણા ।

યડ-કુંભાણા વ જાઓ તેણાભિન્નત્યમિહું તં ॥૨૨૩૪॥

તો ભાવો લિંગ વત્થું વિસેસિયમભિપ્પણલિંગ-વયણાં ચ ।

બહુપજ્જાયાપિ મયં સદત્થવસ્તેણ સહસ્ર ॥૨૨૩૫॥

અથવા ઋજુસૂત્ર નયને સામાન્યથી પ્રત્યુત્પત્ત ઘટ માન્ય છે, અને શબ્દ-નયને તે જ પ્રત્યુત્પત્ત ઘટ સહભાવવડે વિશેપતર માન્ય છે, એટલે કે સદ્ગ્ભાવ-અસદ્ગ્ભાવ અને ઉભયરૂપથી; સ્વપર્યાપ-પરપર્યાપ અને ઉભયપર્યાપથી; ઘટ, અઘટ, અવક્તવ્ય અને ઉભયરૂપ આદિથી તે નય ઘટને માને છે. અથવા ઋજુસૂત્રનય, જે ભિન્ન ભિન્ન લિંગ અને વચ્ચનવાળી વસ્તુને સામાન્યથી માને છે, તે જ વસ્તુને શબ્દનય વચ્ચન અને લિંગ વડે વિશેષતર માને છે. (કારણ કે) સત્રી-પુરુષ અને

નપુંસકલિંગવાળા નામીના વાચ્ય અર્થનો પટ અને ઘટની જેમ ધનિના ભેદથી ભેદ છે, માટે આ નય લિંગ અને વચનથી અર્થને અભિજ્ઞ માને છે. વળી વિશેષિત અભિજ્ઞ લિંગ અને વચનવાળી ભાવવસ્તુને જ વસ્તુપણો માને છે. તેમજ શબ્દાર્થવશાતું બહુ પર્યાયવાળી વસ્તુ પણ શબ્દનયને માન્ય છે. ૨૨૩૧ થી ૨૨૭૫.

ક્રજ્ઞસૂત્રનય પ્રત્યુત્પત્ત અવિશેષિતઘટ સામાન્યથી માને છે. પણ શબ્દનય તો તે જ પ્રત્યુત્પત્ત ઘટને વિશેષિત માને છે; આટલો આ બે નયની માન્યતામાં નકાવત છે. સ્વપર્યાયવડે-પરપર્યાયવડે અને ઉભયપર્યાયવડે; સદભાવવડે-અસદભાવવડે અને ભાવાભાવવડે વિશેષિત ઘટ-અઘટ-અવક્તવ્ય ઉભયરૂપાદિ ભેદે માને છે, અર્થાતું સમબંધી આ નય માને છે, જેમકે-ઉધ્વર્શીવા ક્રોલ કુલિ-ભૂખાદિ સદભૂત સ્વપર્યાયો વડે વિશેષિત ઘટને ઘટ કહેવાય છે, આ વ્યાખ્યાથી “ઘટ છે” એવો પ્રથમ ભાંગો થાય છે. તથા પટાદિગત જે ત્વચાનું રક્ષણ કરવાદિરૂપ પરપર્યાયો તે ઘટમાં નથી, તેથી અસદભૂત એવા પરપર્યાયો વડે વિવક્તા કરતાં ઘટ ન કહેવાય એટલે કે પરપર્યાયો વડે ઘટની અસત્ત વિવક્તા કરતાં “ઘટ નથી” એવો બીજો ભાંગો થાય છે. વળી સ્વ-પર ઉભય પર્યાયો વડે અને સદભાવ અસદભાવથી વિશેષિતપણે એકો સાથે કહેવા ઈચ્છિએ તો અસ્તિ કે નાસ્તિપણે કહી શકાય નહિ, તેથી ‘‘અવક્તવ્ય’’ નામનો આ ગીજો ભાગો થાય; કેમકે સદભૂત અસદભૂત સ્વપરપર્યાયથી સત્ત અસત્ત એવા તેરે કોઈપણ એનું અસાંકેતિક રૂપ લે એકી રાથે કહી શકાય નહિ, આ ત્રણ ભાંગા સ્કુલાદેશ કહેવાય છે. અને બાકીના ચાર ભાંગા વિકુલાદેશ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણે એકદેશમાં સ્વપર્યાયની વિદ્યમાનતા વડે અને અન્યત્ર પરપર્યાયની અવિદ્યમાનતા વડે કહેવાતો ઘટ, સદસત્ત એટલે ઘટાઘટ થાય છે તથા એક દેશમાં સ્વપર્યાયો વડે સદભાવે વિશેષિત, અને અન્યત્ર દેશમાં સ્વ-પર ઉભય પર્યાયો વડે સદ-સદભાવે એકો સાથે અસાંકેતિક એક શબ્દવડે કહેવાને ઈચ્છેલો ઘટ, સદ અને અવક્તવ્ય થાય છે, કેમકે એક દેશમાં ઘટ છે, અને અન્યદેશમાં અવક્તવ્ય છે. તથા એક દેશમાં પરપર્યાયો વડે અસદભાવે વિશેષિત, અને અન્યદેશમાં સ્વ-પર પર્યાયો વડે ભાવાભાવથી એકી સાથે અસાંકેતિક એક શબ્દવડે કહેવા ઈચ્છેલો ઘટ, અસદ અને અવક્તવ્ય થાય છે, એટલે અઘટ અને અવક્તવ્ય થાય છે; કેમકે એક દેશમાં અઘટ છે અને એક દેશમાં અવક્તવ્ય છે. તથા એક દેશમાં સ્વપર્યાયો વડે સદભાવે વિશેષિત, અને અન્યદેશમાં પરપર્યાયોવડે અસદભાવે વિશેષિત, અન્યત્ર દેશમાં સ્વ પરપર્યાયો વડે ભાવાભાવે વિશેષિત ઘટ એકી સાથે કહેવા ઈચ્છેલ હોય, તો તે સદ-અસદ અને અવક્તવ્ય થાય છે; કેમકે એક દેશમાં ઘટ છે, એક દેશમાં અઘટ છે, અને એક દેશમાં અવક્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે ગાથામાં સ્પષ્ટ કહેલા છ ભેદ અને સાતમો ભાંગો “સદસદવક્તવ્ય” આદિ શબ્દથી જાળવો. સ્થાદાદ દસ્તિએ આ સાત ભાંગા યુક્ત ઘટાદિક પદાર્થ છે, તે છતાં આ શબ્દનય સાત ભાંગામાંના કોઈપણ એક ભાંગાવડે વિશેષતર પદાર્થને માને છે, કેમકે કોઈ પણ એક વિદ્યમાન પર્મને અંગીકાર કરીને સંપૂર્ણ વસ્તુ માને તે નય કહેવાય છે, પરંતુ સ્થાદાદર્શની તો સંપૂર્ણ સમ-ભંગાત્મક વસ્તુ માને છે.

અહીં ક્રજ્ઞસૂત્ર અને શબ્દનયનો નકાવત જ્ઞાનાવવો જોઈએ. ક્રજ્ઞસૂત્ર નય-ભિત્ત ભિત્ત લિંગ અને વચનવાળી વસ્તુને પણ વિશેષતા રહિત માને છે, શબ્દનય તેમ નથી માનતો, તે તો તેવી

વસ્તુમાં પણ વિશેષતા માને છે; કેમકે ઓલિંગ-પુલિંગ અને નપુંસકલિંગવાળા નામોથી વાચ્ય તટ તટી આદી પદાર્થોમાં બેદ છે એકતા નથી. “તટી” એ નામનો અર્થ જુદો છે, “તટ” એ નામનો અર્થ જુદો છે, અને “તટમુ” એ નામનો અર્થ પણ જુદો છે; વળી “ગુરુ અને ગુરુઓ” ઈત્યાદિ એકવચન તથા બહુવચનથી વાચ્ય પદાર્થોમાં પણ બેદ છે; કારણ કે ધનિના બેદથી ઘટ-પટાડિ પદાર્થોની જેમ તે શબ્દોમાં પણ બેદ છે. માટે તે લિંગ અને વચનનો બેદ હોય તો અભિજ્ઞ અર્થ માનવો, એટલે કે જેવો ધનિ તેવો તેનો અર્થ જાણવો, અન્ય લિંગવાચી શબ્દનો અન્યલિંગવાળો અર્થ થઈ શકે નહિ, તેમજ એક વચનવાચી શબ્દનો અર્થ દ્વિવચનવાચી કે બહુવચનવાચી પણ થઈ શકે નહિ.

વળી ઋજુસૂત્રનય નામાદિ ચાર નિકોપયુક્ત વસ્તુ માને છે. અને શબ્દનય તો ભાગ ભાવનિકોપને જ માને છે, તે પણ પૂર્વોક્ત નીતિએ સદ્ભાવાદિ વડે વિશેષિત અને લિંગ તથા વચનથી અભિજ્ઞ અર્થવાળી વસ્તુ માને છે, પણ એક જ અર્થને ત્રિલિંગવૃત્તિ શબ્દથી વાચ્ય માનતો નથી, તેમ એકવચન બહુવચન વૃત્તિ શબ્દથી વાચ્ય પણ માનતો નથી. એ પ્રમાણે ઋજુસૂત્ર અને શબ્દનયનો પરસ્પર બેદ છે.

હવે અનાનતર કહેવાશે તે સમભિરૂક નયની સાથે આ શબ્દનયને તક્ષાવત જણાવે છે. “ઈન્દ્ર-શક-પુરાણર” ઈત્યાદિ બહુ પર્યાયો ઈન્દ્રાદિક વસ્તુના જે છે તે શબ્દનયના મતે એક છે, કેમકે ઈન્દ્રાદિક શબ્દના ઈન્દ્રાના ઈન્દ્રાના જે અર્થ છે, તે વડે ઈન્દ્રાદિક એક વસ્તુમાં ઈન્દ્રન-શકનન-પુરાણાદિ બધા અર્થ થટે છે, તેથી ઈન્દ્ર-શક આદિ બહુ પર્યાયવાળી છતં પણ તે વસ્તુ એક જ છે, એમ શબ્દનયનું મન્તવ્ય છે, પરંતુ સમભિરૂકનય એમ માનતો નથી, તે તો પર્યાયના બેદે વસ્તુનો પણ બેદ માને છે, એ સંબંધી હકીકત આગળ કહેવાશે. ૨૨૩૧ થી ૨૨૩૫.

હવે સમભિરૂકનયની માન્યતા જણાવે છે અને તેની વ્યાખ્યા કહે છે.

જ જ સણણ ભાસડ તં તં ચિય સમભિરોહે જમ્હા ।

સણણાતરત્થવિમુહો તારો નારો સમભિરુઢો ત્તિ ॥૨૨૩૬॥

દવ્બ પજ્જાતો વા વત્થું વયણાતરાભિધેય જં ।

ન તદ્બ્રવત્થુભાવં સંકમએ સંકરો મા હુ ॥૨૨૩૭॥

ન હિ સહ્બતરવચ્ચં વત્થું સહ્બતરત્થતામેડ ।

સંસય-વિવજાએ-ગત્ત-સંકરાઙ્ગસંગાતો ॥૨૨૩૮॥

ઘડ-કુડસહ્બત્થાણ જુનો ભેઓડભિહાણભેઆતો ।

ઘડ-પડસહ્બત્થાણ વ તારો ન પજ્જાયવયણાંતિ ॥૨૨૩૯॥

ધણિભેયાણ ભેઓડણુમારો જહ લિંગ-વયણભિન્નાણ ।

ઘડ-પડવચ્ચાણ પિવ ઘડ-કુડવચ્ચાણ કિમણિદ્વો ? ॥૨૨૪૦॥

આ નય જે જે સંશા-નામ કહે છે તે તે સંશાનાર વિમુખ હોવાથી)

અનુસરે છે, તેથી આને સમભિરુદ્ધનય કહે છે. દ્વય અથવા પર્વાયદ્રૂપ વસ્તુ જે વચનાલરથી અભિધેય હોય છે, તે સંકરાદિ દોષ ન થાય માટે અન્ય શબ્દના વાચ્યમાં સંકરાનું નથી; કેમકે અન્ય શબ્દથી નાચા નાલું એથી થાય નથી તો રહાને પામતી નથી. કારણ કે સંકરપણાદિ દોષના પ્રસંગથી સંશય-વિપર્યય અને એકત્વાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય. માટે ઘટપટાદિ શબ્દના અર્થની જેમ ઘટ અને કુટાદિ શબ્દના અર્થનો પણ અભિધાનના ભેદથી બેદ યોગ્ય છે, અર્થાતું તેથી પર્વાય વચનનો અભાવ છે. પછિ લિંગ અને વચનથી ભિન્ન એવા ઘટ તથા પટાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ધનિના ભેદથી બેદ માનવામાં આવે છે, તો પછી ઘટ અને કુટાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ધનિના ભેદથી વાચ્ય અર્થનો ભેદ શા માટે માનવામાં ન આવે ? ૨૨૭૯ થી ૨૨૪૦.

જે જે ઘટાદી સંશા છે, તે તે સંશાને વચનથી વાળી જ આ નાય માને છે, કારણ કે તે ઘટાદિ સંશા કુટાદિરૂપ નામંતરના અર્થમાં વિમુખ હોવાથી ઘટશબ્દથી વાચ્ય જે અર્થ છે, તે અર્થ કુટ-કુંભાદિ શબ્દથી વાચ્ય હોતો નથી. એટલે કે જે દ્વય અથવા પર્વાયાત્મક ઘટાદિ વસ્તુ ઘટાદિ વચનથી વાચ્ય છે, તે કુટાદિરૂપ વચનાંતરથી વાચ્ય ભાવને પામતી નથી. જો એક ઘટાદિ વસ્તુનો અન્ય કુટાદિ વસ્તુમાં સંકર થાય તો સંકરાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય, એમ થવાથી ઘટાદિ અર્થમાં પટાદિ અર્થનો પણ સંકર થતો શું આ ઘટ છે ? કે પટાદિ વસ્તુ છે ? એવો સંશય થાય, અથવા ઘટાદિકમાં પટાદિકનો નિશ્ચય થવાથી ઘટ-પટાદિ અર્થની એકતા થઈ જાય, અથવા મેચકમણિની પેઠે ઘટ-પટાદિ અર્થની સંકીર્ણરૂપતા થાય.

આ સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઘટ-કુટ-કુંભ ઈત્યાદિ શબ્દો, પટ-સંભાડિ શબ્દોની જેમ ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ નિમિત્તવાળા હોવાથી, ભિન્ન ભિન્ન અર્થના વાચ્યક છે, એમ સમભિરુદ્ધનય માને છે. જેમકે વિશિષ્ટ ચેચ્છાવાન પદાર્થ તે ઘટ, કુટિલતાના યોગે કુટ, કુલિતપણે પૂર્ણ હોવાથી કુંભ. આ પ્રમાણે ઘટ-કુટ આદિ શબ્દો ભિન્ન ભિન્ન અર્થવાળા છે; તેથી કરીને જ્યારે ઘટાદિ અર્થમાં કુટાદિ અર્થનો પ્રયોગ કરવામાં આવે ત્યારે કુટાદિ વસ્તુનો તેમાં સંકર કર્યો ગણાય, અને એમ થવાથી ઉપરોક્ત સંશયાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય.

તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ઘટ-કુટ કુંભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય પટાર્થનો પરસ્યર ભેદ યોગ્ય છે, કેમકે જેમ વાચ્યક શબ્દના ભેદથી ઘટ-પટ-સંભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય જે ઘટાદિ પદાર્થો ભિન્ન છે તેમે ઘટ-કુટ-કુંભ આદિમાં પણ વાચ્યક શબ્દોનો જોદ છે; માટે કુટ કુંભ-કળાશ આદિ શબ્દો ઘટના પર્વાય વચન નથી. પણ દરેક ભિન્ન ભિન્ન એવા ઘટ-પટ-સંભ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય અર્થોનો જેમ શબ્દના ભેદથી ભેદ માનવામાં આવે છે, તો પછી ઘટ-કુટ-કુંભ-કળાશ આદિ શબ્દોથી વાચ્ય અર્થોના ભેદ શા માટે ન માનવો જોઈએ ? તેમાં એ ધનિનો ભેદ તો સમાન છે. ૨૨૭૯ થી ૨૨૪૦.

હવે વસતિ અને પ્રસ્યકાદિ વિચારમાં પણ આ નાયનો પૂર્વના નથોથી ભેદ જણાને છે.

આચારે વસડાતી ય ભણિએ ભણાડ કિહ અન્નમન્નમિમિ ।

મોન્નણાયસહાવં વસેજ્જ ચત્યું ચિહ્નમ્રમિમિ ? ||૨૨૪૧||

वत्थुं वसइ सहावे सज्जाओ चेयणा व जीवमिम् ।
न विलक्षणताणाओ भिन्ने छायातवे चेव ॥२२४२॥

माणं पमाणमिदुं नाणसहावो स जीवओऽणन्नो ।
कह पत्थयाइभावं चएज्ज मुज्जाइरुवं सो ? ॥२२४३॥

न हि पत्थाइ पमाणं घडो व भुवि चेयणाइविरहाओ ।
केवलमिव तन्नाणं पमाणमिदुं परिच्छेओ ॥२२४४॥

साधु आटिक अमुक व्यक्ति क्यां रहे छे ? ऐवो प्रश्न थतां, नेगमादि नयो कहे के लोकमां-गाममां अने उपाश्रयाटिमां रहे छे; पछ ऋजुसूत्र नयवाही कहे छे के ज्यां अवगाह छे, ते आकाश घंडमां रहे छे. ऋजुसूत्रनये ए प्रमाणे कहुं ऐटले समित्रुदनय कहे छे के आत्मस्वभाव भूडीने वस्तु अन्य विधमंक वस्तुमां केवी रीते रहे ? न ज रहे. कारण के सर्व वस्तुओ स्वभावमां विद्यमान छे जेम छवमां ज येतना रहेली छे, तेम सर्व वस्तुओ आत्मस्वभावमां ज रहे छे अने छाया-आतपनी जेम विलक्षण स्वरूपवाई वस्तु जिन्ह वस्तु रहेती नहि. (उद्यालियाप पंचमा छहा अने सातमा ए नषेय नयोनो छे.) सधाणां आ नयमानने ज प्रमाण माने छे, केमके ते प्रमाण शानस्वरूप छोवाथी छुवथी अनन्य छे; ऐटले ते प्रमाण भूतीदि स्वरूप प्रस्थकादि भावने केवी रीते पाए ? काष्टनुं बनावेल प्रस्थाटिक षट-पटादिकनी जेम अयेतन छोवाथी कही पश प्रमाण थहि शके नहि. परंतु ते प्रस्थकनुं शान ज बोधात्मक छोवाथी प्रमाण तरीके उष्ट छे, २२४१ थी २२४४.

हवे ज्ञे शानना कारणाभूत विधयने पछ प्रमाण मानवामां आवे तो प्रमाण अने अप्रमाणानी व्यवस्था टके नहि ते कहे छे.

पत्थादओ यि तक्कारणंति माणं मई न तं तेसु ।
जमसंतेसु यि बुद्धी कासइ संतेसु यि न बुद्धी ॥२२४५॥

तक्कारणं ति वा जइ पमाणसिद्धं तओ पमेयं पि ।
सब्दं पमाणमेवं किमप्पमाणं पमाणं वा ? ॥२२४६॥

देसी चेव य देसो नो वत्थुं वा न वत्थुणो भिन्नो ।
भिन्नो व न तस्स तओ तस्स व जइ तो न सो भिन्नो ॥२२४७॥

एतो चेव समाणाहिगरणया जुज्जाए पगाणं पि ।
नीलुप्पलाइयाणं न राथपुरिसाइसंसगगो ॥२२४८॥

घडकारविवक्ष्याए कत्तुरणत्थंतरं जओ किरिया ।
न तदत्थंतरभूए समवाओ तो मओ तीसे ॥२२४९॥

कुभमिम् वत्थुपज्जायसंकराइप्पसंगदोसाओ ।
जो जेण जं व कुरुए तेणाभिन्नं तथं सब्दं ॥२२५०॥

પ્રસ્થાદિક પણ, પ્રસ્થાદિક જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી પ્રમાણ છે, એમ માન્યતા થાય તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે પ્રસ્થાદિકનો અભાવ છતાં પણ કોઈને પ્રસ્થાદિકનું જ્ઞાન થાય છે અને કોઈને તે હોવા છતાં પણ થતું નથી અથવા જો તે પ્રસ્થાદિક પદાર્થ તેના જ્ઞાનનું કારણ છે, માટે પ્રમાણ માનેલ છે, તો પ્રમેય પણ પ્રમાણ થાય, અને એથી સર્વ કાઈ પ્રમાણરૂપ બને, અને તેમ થતાં પ્રમાણ શું અન અપ્રમાણ શું? પ્રમાણ અપ્રમાણની વ્યવસ્થાનો જ લોય થાય. તથા દેશી એ દેશ જ છે, વસ્તુ દેશ નથી, દેશીથી ભિન્ન પણ નથી, જો ભિન્ન હોય તો તે દેશ તેનો ન કહેવાય, અને જો તે દેશ તે દેશીનો હોય, તો તે તેનાથી ભિન્ન ન ગણાય. માટે નીલોત્પલાદિકની જેમ વિશેષજ્ઞ-વિશેષજ્ઞભૂત પદોની કર્મધારય સમાસ યોગ્ય છે, પણ રાજપુરુષાદિકની જેમ પદ્ધીતત્ત્વરૂપ સમાસ યોગ્ય નથી. વળી વડકારની તિથકામાં, એ જ્ઞાનની કિયા કર્તાથી અભિજ્ઞ છે, તેનાથી અર્થાત્તરભૂતમાં સમવાય તો તેનો માન્ય નથી. કારણ કે એથી ઘટમાં વસ્તુ પર્યાયના સંકરાદિ દોષનો પ્રસંગ થાય, તેથી કરીને જે જેના વડે કરાય અથવા જેને જે કરે છે, તે સર્વ તેનાથી અભિજ્ઞ છે. ૨૨૪૫ થી ૨૨૫૦.

જેમ નદ્વલનું પાણી પગના રોગનું કારણ હોવાથી તેને પગનો રોગ કહેવાય છે, તેમ પ્રસ્થાદિક પણ, પ્રસ્થાદિકના જ્ઞાનનું કારણ હોવાથી પ્રમાણભૂત છે, એ પ્રમાણો જો કોઈ કહેવા માગે તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે પ્રસ્થાદિકના અભાવે પણ કોઈક ધાર્ય રાશિમાત્રમાં જ પરિચ્છેદ બુદ્ધિ ઉત્પત્ત થાય છે, અને કોઈ નાલિકેરાદિ દીપમાંથી આવેલા અજ્ઞાન મનુષ્યને પ્રસ્થકાદિ વિધમાન છતાં પણ પ્રસ્થક પરિચ્છેદ બુદ્ધિ ઉત્પત્ત થતી નથી. તેથી તે કાષ્ઠમય પ્રસ્થક વગેરે તે સંબંધી જ્ઞાન ઉત્પત્ત કરવામાં કારણભૂત જ છે, એમ એકાંતે કહી શકાય નહિ; એટલે તે પ્રસ્થકાદિ પ્રમાણરૂપ કેવી રીતે થઈ શકે? ન જ થઈ શકે. અથવા પ્રસ્થકાદિ ખલે તેના કારણભૂત થાય, તોપણ તેમને પ્રમાણરૂપના તો પ્રાપ્ત નહિ થાય; કારણ કે જો પ્રસ્થકાદિ જ્ઞાનની કારણતા માત્રાથી જ તે પ્રસ્થકાદિ પ્રમાણરૂપે ઈષ્ટ હોય તો પ્રમેય પણ પ્રમાણજ્ઞાનનું કારણ હોવાથી તેને પણ પ્રમાણ માનવું પડશે. અને એમ થતાં દયિલકષ્ણાદિ પણ પરંપરાએ જ્ઞાનનું કારણ થવાથી પ્રમાણરૂપ થશે પછી કોઈ પણ વસ્તુ અપ્રમાણ નહિ રહે. દયિલકષ્ણાદિ સર્વ તેનું કારણ છતાં પણ તે પ્રમાણરૂપ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો કાષ્ઠમય પ્રસ્થાદિક પણ પ્રમાણ નહિ થાય, આ પ્રમાણો અતિપ્રસંગ થવાથી પ્રમાણ અને અપ્રમાણની વ્યવસ્થાનો જ અભાવ થશે. માટે જ્ઞાન શબ્દનયોને પ્રસ્થકનું જ્ઞાન તે જ પ્રસ્થક પ્રમાણરૂપે ઈષ્ટ છે. પણ કાષ્ઠમય પ્રસ્થક તે પ્રમાણરૂપે ઈષ્ટ નથી.

વળી પ્રમાસિનીકાય અધમાસિનીકાય-આકાશાનિતકાય-પુદુગ્લાસિતકાય અને જીવ આ પાંચેના દેશ-પ્રદેશની કલ્યાનમાં આ નય પદ્ધીસમાસ માનતો નથી, પણ કર્મધારય માને છે. કારણ કે આ નય પ્રમાસિનીકાય વગેરે જે દેશી છે, તે જ દેશ છે, પણ ઘટથી જેમ અરથક અત્યંત ભિન્ન છે, તેવી રીતે દેશ, દેશીથી અત્યંત ભિન્ન સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી. દેશ એ સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ દેશીના સંબંધથી અસ્વતંત્ર છતાં પણ દેશ, દેશીથી ભિન્ન છે, એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે 'દેશી' રૂપ વસ્તુથી દેશ ભિન્ન નથી; તેમ છતાં પણ જો દેશીથી દેશ ભિન્ન માનવામાં આવે, તો અત્યંત ભિન્ન એવા વિનાયાગળ અને ડિમવાન આદિનો જેમ સંબંધ ન ધરે, તેમ તે દેશ તથા દેશીનો સંબંધ પણ ન ધરે, તે દેશીનો આ દેશ છે, એમ માની શકાય,

તો ઘટાદિકના સ્વસ્વરૂપની જેમ તે દેશ તે દેશીથી બિના નહિ, પણ તદાત્મક જ ગણાય. આ જ કારણથી નીલકમળાદિકની જેમ વિશેષણ-વિશેષ્યભૂત સર્વ પદોનો કર્મધારય સમાસ જ ઘટે છે. કોઈકનો હંડ સમાસ પણ ઘટે છે, પરંતુ રાજીનો પુરુષ તે રાજ્યપુરુષ. એવો જે પદી સમાસ તે આ નયને માન્ય નથી, કેમકે બિના વસ્તુનો અન્યોન્ય સંબંધ થઈ શકે નહિ. જેમ કે બે જોડાયેલ વસ્તુનો જે સંબંધ છે, તે સંબંધ તે વસ્તુથી બિના છે, કે અભિન છે? જો બિના હોય, તો ને જોડાયેલ બે વસ્તુથી સંબંધ એ કીછ સ્વતંત્ર વસ્તુ હોવી જોઈએ પણ તે સ્વતંત્ર વસ્તુ રૂપ સંબંધ ન ગાય, એટલે જીવી પ્રભાસહિ કેવી દીર્ઘ કાર્ય રહે ? જેમ વિનય અને વિમવાન આદિથી બિના એવા ઘટાદિકનો સંબંધ કહેવાતો નથી, તેમ તેનો પણ સંબંધ કહેવાય નહિ. એટલે તેમને પણ પદી વિભક્તિ આદિ ઘટે નહિ. અને જો બે જોડાયેલ વસ્તુથી સંબંધ અભિન હોય, તો તે પદ્ધયાદિ વિભક્તિનો હેતુ ન થાય, કેમકે તે સંબંધ જોડાયેલ વસ્તુથી સ્વરૂપની જેમ અભિન છે. હત્યાદિ અહીં ધંધું કહી શકાય એમ છે, પણ ગ્રથ વિસ્તારના ભયથી કહેતા નથી, જિજ્ઞાસુએ તે અન્ય શ્રંયોમાંથી ઓઈ લેવું.

વળી ઘટ કરે તે ઘટકાર(હુંભાર) એવી પ્રરૂપાં કરતાં, તે તે ઘટકારની ઘટ કરવાની કિયા તેનાથી અવ્યતિરિક્ત છે, એટલે કે કરતાને વિષે જ કિયાનો સંબંધ છે, પણ કરતાથી વ્યતિરિક્ત ઘટને વિષે તે કિયાનો સંબંધ નથી, એમ આ નય માને છે, કારણ કે જો કર્તા સંબંધી કિયાનો સંબંધ ઘટરૂપ કર્મમાં પણ માનવામાં આવે, તો વસ્તુના પર્યાપ્તિ પરસ્પર એકતાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય અને તેથી જે હુંભકારાદિ જે કિયાવિશેષ વડે જે હુંભ આદિને કરે છે, તે કિયાવિશેષ વડે તે કિયા સ્વરૂપે સર્વ કર્તા-કર્મ વગેરે અભિન થઈ જાય માટે કર્તાં સંબંધી કિયાનો સંબંધ કર્મમાં ન માનવો. એમ આ સમભિરુદ્ધનય માને છે. ર૨૪૫ થી ર૨૫૦.

હવે અંબૂતનયની વ્યાખ્યા અને માન્યતા કહે છે.

એવં જહ સહત્થો સંતો ભૂઝો તદન્નહાડભૂઝો ।
તેણેવેભૂયનઽા સહત્થપરા વિસેરેણ ॥૨૨૫૧॥

વંજણમત્થેણત્થં ચ વંજણોભયં વિસેસેઙ્ ।
જહ ધડસહં ચેદ્વાયયા તહા તંધિ તેણેવ ॥૨૨૫૨॥

સહવરાદભિધેયં તપ્પચ્ચયાઓ પર્ઝિ-કુમ્ભો ચ ।
સંસય-વિદ્જજાએ-ગત્ત-સંકરાદ્વિષસંગો ચ ॥૨૨૫૩॥

જે પ્રમાણો શબ્દાર્થ હોય, તે પ્રમાણો જ નામ હોય, તો તે અર્થ વિદ્યમાન છે, પણ તેથી અન્યથા અર્થ હોય, તો તે અવિદ્યમાન છે. આ કારણથી અંબૂતનય વિશેષે કરીને શબ્દાર્થમાં તત્પર છે. વ્યંજનને (શબ્દને) અર્થવડે અને અર્થને વ્યંજન વડે એમ ઉત્થયને આ નય વિશેષિત (નિયત) કરે છે; ઘટ શબ્દને ચેષ્ટાવાન અર્થ વડે અને તે ચેષ્ટરૂપ અર્થને તે શબ્દ વડે નિયત કરે છે પ્રદીપ અને હુંભની જેમ શબ્દના વશથી અભિધેયનો પ્રત્યય થાય છે, અન્યથા સંશય-વિપર્યય-એકત્વ-અને સંકરાદિ દોષોની પ્રાપ્તિ થાય. ર૨૫૧ થી ર૨૫૩.

ઘટ એટલે ચેષ્ટાવાન પદાર્થ, ઈત્યાદિરૂપે જેમ શબ્દાર્થ વ્યવસ્થિત છે, તે પ્રમાણે જે ઘટાદિ પદાર્થ હોય તે જ વિદ્યમાન અર્થ છે, તેથી અન્ય પ્રકારે શબ્દના અર્થનું ઉલ્લંઘન કરીને જે પદાર્થ હોય, તે તત્ત્વથી ઘટાદિ અર્થ પણ ન કહેવાય, આ પ્રમાણે આ નયની માન્યતા હોવાથી શબ્દ તથા સમભિકૃઠ નય કરતાં એવંભૂતનય શબ્દના અર્થમાં વિશેષ તત્ત્વ છે. તત્ત્વયે એ છે કે જગત્પારશાદિ ડિયાપુક્ત, લીના મસ્લક પર રહેલો જે ઘટ હોય, તેને જ આ નય ઘટરૂપે માને છે, પણ જગત્પારશાદિ ડિયારહિત ગૃહના ખૂલામાં પડી રહેલા ઘટને આ નય ઘટરૂપે માનતો નથી.

જે વડે પદાર્થ પ્રગટ કરાય તે વ્યંજન, એટલે પદાર્થવાચક ઘટાદિ શબ્દ; એ શબ્દ વડે તદ્વાચ્ય અર્થને, અને અર્થ વડે તદ્વાચક શબ્દને આ નય નિયત કરે છે. જેમકે તે જ ઘટ શબ્દ કહી શકાય, કે જે ચેષ્ટાવાન અર્થનું પ્રતિપાદન કરતો હોય, અન્ય પદાર્થનું નહિ, આ પ્રમાણે શબ્દને અર્થવડે નિયત કરે તથા ચેષ્ટાવાન (ઘટ) અર્થ-પદાર્થ પણ તે જ કહેવાય, કે જે સ્ત્રીના મસ્લક પર રહેલ, જગત્પારશાદિ ડિયારૂપે પ્રસિદ્ધ હોય, પણ એક સ્થાને પડી રહેલ અથવા બીજી ડિયારૂપે હોય, તે નહિ. આ પ્રમાણે અર્થને શબ્દ વડે નિયત કરે છે. આમ ઉભય પ્રકારે શબ્દને અર્થવડે અને અર્થને શબ્દવડે આ નય નિયત કરે છે, કેમકે સ્ત્રીના મસ્લક પર રહેલ જગત્પારશાદિ ડિયાવાન જે પદાર્થ હોય, તે જ ઘટ શબ્દથી વાગ્ય છે, અને તે ઘટ શબ્દથી વાગ્ય નથી પણ તે જ ચેષ્ટાવાન પદાર્થ છે, આથી ઉભય વિશેષક એવંભૂતનય છે. એ જ વાત વધારે દૃઢ કરવાને હવે પ્રમાણથી તેની સિદ્ધિ કરે છે. જેમકે-જેવો અભિધારકશબ્દ હોય, તેવા જ અભિધેય-પદાર્થની પ્રતિપત્તિ થાય છે, કેમકે તેવા શબ્દથી તેવા જ અર્થની પ્રતીપત્તિ થાય છે, જેમ પ્રદીપ-શબ્દથી પ્રકાશમાન અર્થની અને ઘટશબ્દથી ચેષ્ટાવાન અર્થની પ્રતીપત્તિ થાય છે, તેમ અહીં સામાન્ય શબ્દોમાં પણ જાણવું, અન્યથા જે શબ્દ પ્રમાણે અર્થબોધ ન થતો હોય તો સંશયાદિ પ્રાપ્ત થાય. જેમકે જો દીપન-પ્રકાશન ડિયારહિત પદાર્થ પણ દીપક હોય, તો કોઈએ દીપશબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો હોય, તે સાંભળીને એવો સંશય થાય કે શું આજે પ્રકાશમાન પદાર્થ કહ્યો, કે કોઈ અપ્રકાશમાન અંધ જે પદ્ધરાદિ પદાર્થ તે કહ્યો? અથવા એ શબ્દથી એકો અંધ પદ્ધરાદિ જ કહ્યો, આવો રિપર્ચય થાય. વળી દીપશબ્દ કહેવાથી અંધ પદ્ધરાદિની પ્રતીપત્તિ થાય, અને અંધ એથર કહેવાથી દીપકની પ્રતીપત્તિ થાય, એમ થતાં પદાર્થની એકતા અથવા સંકરતા થાય. માટે વસ્તુતઃ શબ્દના વશથી અભિધેય છે, અને અભિધેયના વશથી શબ્દ છે. ૨૨૫૧ થી ૨૨૫૩.

હવે સમભિકૃઠ નયની માન્યતામાં દૂષણ આપે છે.

સહપરિણામઓ જાડ ઘડ-કુડસહત્થભેદ્યપદિકતી ।

તો નિશ્ચેદ્ધોવિ કહેં ઘડસહત્થો ઘડોડભિમાઓ ? ||૨૨૫૪||

જાડ વસ્તુસંકમો વા નિદ્રો ચિદ્રોવાઓ ય સંકલ્તી ।

તો નહિ નિચ્ચિદૃતયા જુત્તા હાણી વ સમયસ્સ ||૨૨૫૫||

એવં જીવં જીવો સંસારી પાળધારણાણુભવો ।

રિદ્ધો પુણરજીવો જીવણપરિણામરહિતતી ||૨૨૫૬||

શબ્દના બેદથી ઘટ-કુટ-કુલ આદિ પર્યાય શબ્દોનો જો અર્થ બેદ માન્ય હોય, તો પછી ઘટ શબ્દથી વાચ્ય એવા અર્થને ચેષ્ટારહિત છતાં પણ ઘટ રૂપે કેમ માની શકાય? ન જ માની શકાય. વળી જો વસ્તુ સંક્રમ ઈષ્ટ ન હોય, તો પછી ચેષ્ટાવાનું છતાં પણ ભાવ-ઘટની નિશ્ચેષ્ટતા વડે શું? ચેષ્ટારહિત દ્રવ્યઘટમાં ઘટ શબ્દની પ્રવૃત્તિથી સંકાન્તિ થાય છે અને તે વોષય નથી; અને જો ચેષ્ટાવાનું છતાં પણ નિશ્ચેષ્ટ અર્થમાં સંકાન્તિ માનવામાં આવે તો સ્વપ્નની હાનિ થશે. તથા આ જ પ્રમાણે જીવે તે જીવ, એ શબ્દાર્થવશાતું દશવિષ પ્રાણોને ધારજુ કરે તે જીવ-એમ આ નયની માન્યતા છે. આવું પ્રાણધારક રૂપ જીવન નારકાદિ સંસારી જીવોને જ છે, આથી સિદ્ધના જીવાનો આ એ જીવ-અનુષ્ઠાન પ્રાણી ઈત્યાદિ શબ્દોથી બોલાવતો નથી, પણ સતતના પોગથી સાચ, જ્ઞાન-દર્શન-સુખ આદિ પર્યાયોને પામતો હોવાથી આત્મા, ઈત્યાદિ શબ્દો વડે બોલાવે છે. ૨૨૫૪-૨૨૫૫-૨૨૫૬.

દેશ અને દેશીની એકતા માનવામાં દૂષણ આપે છે.

જહુ દેસિ ચ્ચય દેસો પજા પજ્જાયવયણપદિલક્તી ।
પુણરુત્તમાણત્યં કત્થુસંકમો વા ણ ચેદું તે ॥૨૨૫૭॥

અહ ભિણણો તસ્સ તારો ન હોઝ ન ય કત્થુસંકમભયાઓ ।
દેસી ચેચ ય દેસો ન વા પએસી પએસોન્તિ ॥૨૨૫૮॥

નોસદ્દોભિ સમતં દેસે દ ભણેજ્જ જહુ સમતં તો ।
તસ્સ પાઓગોડણત્યાં અહ દેસો તો ન સો વત્થું ॥૨૨૫૯॥

જો દેશો તે જ દેશ હોય, તો તેને પર્યાયવચનની પ્રાપ્તિ થશે, અને તેથી પુનરુક્તિ, આનંદ તથા વસ્તુનો સંક્રમ થશે, તે સંક્રમ (સમભિરુદ્ધ નયને) ઈષ્ટ નથી. અને જો દેશીથી દેશ ભિસ માનવામાં આવે, તો તે દેશ તેનો નહિ થાય, વસ્તુ સંક્રમના ભવથી દેશી તે જ દેશ છે એમ પણ નહિ કહેવાય, એ જ પ્રમાણે પ્રદેશી તે જ પ્રદેશ એમ પણ નહિ કહેવાય. (દેશનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નોશબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તે) નોશબ્દ પણ સમસ્ત દેશીનું પ્રતિપાદન કરે છે, કે તે દેશનું જ પ્રતિપાદન કરે છે? જો સમસ્ત દેશીનું (સંપૂર્ણ વસ્તુનું) પ્રતિપાદન કરતો હોય, તો તેનો પ્રયોગ નકારો છે, અને દેશનું પ્રતિપાદન કરતો હોય તો તે વસ્તુ જ નથી. ૨૨૫૯ થી ૨૨૫૮.

દેશ અને દેશીની એકતા માનવાર સમભિરુદ્ધનય દેશી એ જ દેશ છે, એમ જે કહે છે, તે પણ અધ્યોગ્ય છે. કારજ કે જો દેશી તે જ દેશ હોય, તો જેમ વૃક્ષ-પાદપ ઈત્યાદિ શબ્દો પર્યાયવચનરૂપ છે, તેમ દેશ અને દેશી એ ભજે શબ્દ પણ પર્યાય વચ્ચે જ થાય. આથી જેમ વૃક્ષ-પાદપ ઈત્યાદિ એક અર્થવાળા શબ્દોનો પ્રયોગ કરતાં પુનરુક્તિ થાય છે, તેમ દેશી-દેશ શબ્દનો પ્રયોગ કરતાં પણ થાય વળી એક શબ્દ વડે બીજા શબ્દના અર્થનું પ્રતિપાદન થતું હોવાથી, બીજા શબ્દનો પ્રયોગ નિરર્થક થાય. તેમજ ઉપરોક્ત માન્યતાથી દેશીને, દેશમાં અને દેશનો દેશીમાં અનભર્ત્વ થતો હોવાથી વસ્તુ-સંક્રમ પણ થાય, અને એવો વસ્તુસંક્રમ

સમભિરુદ્ધને માન્ય નથી, માટે દેશ અને દેશીની એકતા માનવી ધોરણ નથી, અને એ બજેનો બેઠ તો એ નય પણ માને છે જ.

કદાચ દેશ અને દેશીની એકતામાં કહેલા હોથોના ભયથી બજેને જુદા માનવામાં આવે, કે દેશીથી દેશ ભિન્ન છે, તો પૂર્વ કહેલ પુરુષથી તે દેશીનો તે દેશ નહિ થાય, અને વસ્તુસંક્રમાદિ દોષના ભયથી દેશી એજ દેશ એમ પણ નહિ માની શકાય. એ જ પ્રમાણો પ્રદેશી તે પ્રદેશ એમ પણ નહિ માની શકાય, કેમકે તે માન્યતામાં પણ ઉપરના જ દોષો આવે છે. માટે દરેક દેશી અને દરેક પ્રદેશી સર્વ અખંડ સંપૂર્ણ વસ્તુ જ છે, એમ માનવું પડશો, પણ દેશ-પ્રદેશની કલ્યાણના નહિ કરી શકાય, કેમકે તેમનો ભેદાભેદ માનતાં ઉપરોક્ત દોષોની પ્રાપ્તિ થશે આ કારણથી આ નયના મતે સર્વવસ્તુઓ અખંડ સ્વરૂપવાળી હોવાથી રહોનો કર્મધારય સમાસ પણ નહિ થાય.

જો દેશનું પ્રતિપાદન કરવાને 'નોદેશી' એવો શબ્દ પ્રયોગ કરવામાં આવે, (કેમકે નોશબ્દ એકદેશ વાચી છે) અને દેશ પણ દેશીનો એક દેશભૂત જ છે, ને તે તેનાથી ભિન્ન નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે પણ અધોરણ છે, કારણ કે "નોદેશી" એ પ્રયોગમાં જે નોશબ્દ છે, તે સંપૂર્ણ-અખંડ દેશી વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે, કે તે દેશનું જ પ્રતિપાદન કરે છે ? જો સંપૂર્ણ દેશીનું પ્રતિપાદન કરતો હોય, તો નોશબ્દનો પ્રયોગ નકાર્યો છે, કેમકે માત્ર દેશી શબ્દથી જ સમસ્ત વસ્તુની પ્રતીતિ થાય છે; અને જો નોશબ્દ વડે દેશનું પ્રતિપાદન થતું હોય, તે દેશ રૂપ વસ્તુ જ નથી, કેમકે દેશીથી દેશ ભિન્ન છે કે અભિજ્ઞ છે ? એ બજે પણ પુરુષથી ઘટી શકતાં નથી. ૨૨૫૭-૨૨૫૮-૨૨૫૯.

એ પદનું એક અધિકરણ ન હોઈ શકે, તેથી કર્મધારય સમાસ ન થાય એમ જણાવે છે.

નોલુપ્પલાઇસદ્વાહિગરણમેં ચ જં મયં તત્ય ।

નણુ પુણરૂતા-દ્વાત્થય-સમયવિધાયા પુહૃતં વા ॥૨૨૬૦॥

તો વત્થુસંકરાઇપ્પસંગારો સચ્ચમેવ પદિપુન્ન ।

વત્થું સેરમવત્થું વિલક્ષ્યણ ખરવિસાળં વ ॥૨૨૬૧॥

અત્થપ્રહારણ સદ્ગોવસજ્જણં ઘત્યમુજ્જુસુતતા ।

સહ્યપ્રહારણમત્થોવસજ્જણં સેસયા વિંતિ ॥૨૨૬૨॥

ઝય નેગમાઇસંખેવલક્ષ્યણ મૂલનાઇભેણ ।

એવે ચિય વિત્થરાઓ વિષણોયે તષ્ણભેણ ॥૨૨૬૩॥

નીલોત્પલાદિ શબ્દોનું જે એક અધિકરણ (કર્મધારય સમાસ સમભિરુદ્ધનયે) માનેલ છે, તેમાં પુનરુક્તિ, અનર્થતા, અને સ્વપ્નનો વિધાત આદિ દોષો આવે છે. જો તે દોષો માનવામાં ન આવે, તો નીલોત્પલાદિ શબ્દથી વાચ્ય અર્થનો ભેદ નહિ થાય, (માટે કર્મધારય સમાસ માનવી ધોરણ નથી.) આ કારણથી વસ્તુ સાંકર્ય આદિ દોષને લીધે પર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ વસ્તુને દેશી-દેશની કલ્યાણ રહિત અખંડ-સંપૂર્ણ માનવી જોઈએ. એથી વિપરીતપણે દેશી-દેશની કલ્યાણવાળી વસ્તુ તો પુરુષ રહિત હોવાથી ગઢેડાના શરીરાડા જેવી અવસ્તુ છે. ઋજુસૂત્ર પર્યતના

यार नयो, अर्थने मुख्य भानीने शब्दने गौक्ष मानी वस्तुनु प्रतिपादन करे छे; भाकीना शब्दादि त्रष्ण नयो, शब्दने मुख्य मानी अर्थने गौक्ष मानीने वस्तुनु प्रतिपादन करे छे. ऐ प्रभाषे नेगमादि नयोनु संक्षेप लक्षण मूलनीतिभेटे क्षम्यु, अने विस्तारथी पश्च ऐ ज प्रभाषे तेना उत्तरभेटे ज्ञानातु. २२६० थी २२६३.

हुवे अे नपोनो उत्तर भेट ज्ञाप्ते छे.

(३११) एक्केचको य सयविहो सत्त नयसया हवंति एमेव ।

अन्नोवि य आएसो पंचेव रथा नयार्ण तु ॥२२६४॥७५९॥

~~रुक्मिली~~जावन्तो वयणपहा तावन्तो वा नयाविसद्वावो ।

ते चेव य परसमया सम्मतं समुदिया सब्बे ॥२२६५॥

न समेन्ति न य समेया सम्मतं नैव वत्थुणो गमगा ।

वत्थुविघायाय नया विरोहओ वेरिणो चेव ॥२२६६॥

सब्बे समेन्ति सम्मं चेगवसाओ नया विरुद्धावि ।

भिच्च-चवहारिणो डृव राओदासीणवसवन्ती ॥२२६७॥

नेगमादि अडेक नयोना सो सो भेट ज्ञातां सात नयोना सातसो भेट थाय, अे ज प्रभाषे बीजा आदेशथी पांच नयोना पांचसो आदि भेटो थाय छे. अपि शब्दादि जेटला वयनना मार्ग छे, तेटला नयो छे, अने ते दरेक परसिद्धान्तरूप छे, पश्च ते सधणा समुदित छोप तो ते जिनशासनरूप छे. (इदाय कहेवामां आवे के) ते नयो समुदित थता नथी, अने समुदित थाय, तो पश्च ते सम्यक्त्वभाव पापता नथी, तेम ज वस्तुने ज्ञानावनारा पश्च थता नथी; परंतु परस्पर विरोधने लीषे वैरानी जेम उलटा वस्तु विधातक थाय छे. (आम कहेवामां आवे, तो ते अयोग्य छे केमडे) राज्ञाने अधीन नोकरो अने उदासीन (भृष्टस्य) वृत्तिवाणाने आधीन व्यवहारीनी जेम सर्व नयो परस्पर विरुद्ध छतां पश्च ते ओक जैन साधुना वशवती लोवाथी सम्यक्त्वभाव पापे छे. २२६४ थी २२६७.

ऐ नेगमादि साते नयोना दरेकना सो सो उत्तर भेट ज्ञाप्तीभे, त्यारे भधा भणी सातसो उत्तर भेट थाय अने शब्दादि त्रष्ण अटेले शब्द-सम्बिन्द अने अवंभूत अे त्रष्णने अेक ज शब्दनय कहीभे त्यारे भूषा पांच नयो थाय, अने ते दरेकना उत्तर भेट सो सो ज्ञाप्तीभे तो सर्व भणी पांचसो भेट थाय. वणी अपि शब्दादि बीजा प्रकारे भूषा नयो ७-यार अने ऐ पश्च थाय जेमडे सामान्यग्राही नेगमनो संग्रहनयमां, अने विशेषग्राही नेगमनो व्यवहारनयमां अंतर्भाव फ्रवामां आवे, त्यारे भूषा ७ नयो थाय, अने तेनां उत्तर भेट छसो थाय. संग्रह-व्यवहार ने ऋग्नुसूत्र अे त्रष्ण नयो अने शब्दादि त्रष्ण शब्दनयने अेक ज पर्यायास्तिक कहेवामां आवे, त्यारे भूषा यार नयो थाय, अने तेना उत्तर भेट यारसो थाय. तथा नेगमादि यार नयोने अेक द्रव्यास्तिक नय कहेवामां आवे, अने शब्दादि त्रष्ण नयोने अेक पर्यायास्तिक नय कहेवामां आवे, त्यारे भूषा ऐ नयो अने तेना उत्तर भेट बसो थाय.

અથવા ઉપરોક્ત સંખ્યા પુંક્ત જ નથી પ્રકારો છે એમ નહિ, પણ જેટલા વચ્ચના પ્રકાર છે, તેટલા જ નથના પ્રકાર છે, જે જે નથો છે, તે દરેક એકાંત નિશ્ચયવાળા હોવાથી અન્ય દર્શનીના સિહાન્તરૂપ છે, પરંતુ જો તે ખ્યા સમુદ્દર હોય તો એકાંત નિશ્ચય રહેત થતાં સ્થાતું શબ્દ પુંક્ત થવાથી સમ્યકૃત્વભાવ પામે છે. આ સંબંધમાં સ્તુતિકાર મહારાજ કહે છે કે “હે નાથ ! જેમ સમુદ્રમાં સર્વ નહીંમાં મળે છે, તેમ આપને વિવે સર્વ દર્શનો મળે છે; પરંતુ નહીંમાં સમુદ્ર જ્ઞાતો નથી, તેમ તે વિલક્ત દર્શનોમાં આપ જ્ઞાતાના નથી.”

અહીં કદાચ કોઈ એમ કહેવા માગે કે - એ સધણા નથો કદી પણ સમુદ્રિત થાય નહિ, અને જો કદાચ થાય, તો તે સમ્યકૃત્વભાવ પામે નહિ, કારણ કે તે દરેક પ્રત્યેક અવસ્થામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી સમુદ્રિત અવસ્થામાં તો તે વિરોધે કરીને મહામિથ્યાત્ત્વી થાય. વળી તે સમુદ્રિત થયા હોય, તો વસ્તુને જ્ઞાતાવનારા પણ ન થાય, કેમકે તે પ્રત્યેક અવસ્થામાં પણ વસ્તુને સંપૂર્ણ જ્ઞાતાવનારા નથી, તેથી કરીને સમુદ્રિત થયેલા નથો પરસ્પર વિરોધી હોવાથી શરૂની જેમ માંહોમાંદે વિવાદ કરતા વસ્તુને જ્ઞાતાવનારા નથી થતા, પણ ઉલટા વસ્તુનો વિદ્યાત કરનારા થાય છે, એટલે તે સમ્યકૃત્વ અથવા જિનશાસનભાવ પણ પામતા નથી.

ઉપરનું કથન પુંક્તિ સંગત નથી, કેમકે પરસ્પર વિરુદ્ધ છતાં પણ તે સધણા નથો સમુદ્રિત થાય છે, અને સમ્યકૃત્વભાવ પામે છે. જેમ પરસ્પર વિરોધભાવ પામેલા નોકરવર્ગને ન્યાયદર્શી રાજી થોડ્ય ઉપાયથી તેમનો વિરોધ દૂર કરીને એકત્ર કરે છે, અને તેમની પણ સતતવૃત્તિ કરાવે છે અથવા ધન ધાન્ય ભૂમિ આદિને માટે પરસ્પર વિવાદ કરતા લોડોને, સમ્યગ્ય ન્યાયદર્શી કોઈ મધ્યસ્થ પુરુષ તેમના વિવાદનું કારણ પુંક્તિ વડે દૂર કરવાપૂર્વક, સમાપ્તાન કરીને સન્માર્ગ ગ્રહણ કરાવે છે; તેમ અહીં પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા ઘણા નથોને સમ્યગ્ય જાની જૈન સાધુ તેમનું એકાંતનિશ્ચયરૂપ વિરોધનું કારણ દૂર કરીને એકઠા કરે છે, જ્યારે એકાંતનિશ્ચયરૂપ તેમના વિરોધનું કારણ દૂર થાય છે, ત્યારે તેઓ સમ્યકૃત્વ પામે છે - જૈનાગમભાવ પામે છે. જેમ પુરુષ વિધના અંશો છતાં પણ તેને પ્રોઢમંત્રવાદી વિધરહિત કરીને કોઢ આડિ રોગવાળાને આપે છે, તો તે અમૃતભાવ પામે છે, તેમ અહીં પણ જ્ઞાતાનું. ૨૨૬૪ થી ૨૨૬૭.

દરેક નથો એકેક અંશશ્રાદી હોવાથી સમુદ્રિત થયેલા તે વસ્તુને જ્ઞાતાવનારા કેવી રીતે થાય ? જો વસ્તુ જ્ઞાતાવનારા હોય, તો તે દરેક મિથ્યાદૃષ્ટિ કેમ કહેવાય ? અને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી સમુદ્રિત થતાં સમ્યગ્યદૃષ્ટિ કેવી રીતે થાય ? એ માટે કહે છે કે :-

દેસગમગતણાઓ ગમગच્છય વત્થુણો સુધાઇ બ ।
સવ્યે સમજગમગ કેવલમિવ સમ્મભાવમિ ॥૨૨૬૮॥

જમણેગથમળો વત્થુણો તદંસેવિ સવ્યપદિવતી ।
અન્ય બ ગયાવયવે તો મિચ્છદિદિઠણો ચીસું ॥૨૨૬૯॥

જ પુણ સમજપજાયવત્થુગમગતિ સમુદ્દિયા તેણ ।
સમ્મતં ચક્ષુમાં સવ્યગયાવયવગહણે બ ॥૨૨૭૦॥

દરેક નય વસ્તુને દેશાથી જણાવનારા હોવાથી શુતાદિકની જેમ તે વસ્તુને જણાવનારા જ છે; તેથી સર્વ નયો સમ્યક્લાવને પામવાથી કેવળજાનની જેમ સમસ્ત વસ્તુને જણાવનારા છે. હસ્તીના અવયવમાં હસ્તિની પ્રતિપત્તિ માનનાર અંધળાઓની જેમ અનંતધર્માત્મક વસ્તુના એકાદ અંશ-ધર્મમાં સંપૂર્ણ વસ્તુ માનનાર જુદા જુદા નયો મિથ્યાદચ્છિ છે. હસ્તીના સર્વ અવયવ સમુદ્દ્રને હસ્તી કહેનાર દેખતા મનુષ્યની જેમ, સમુદ્રિત ધ્યેલા નયો સમસ્ત પર્યાપ્તમક વસ્તુને જણાવનારા છે, તેથી તે સમ્યગ્યુવાઈ છે. ૨૨૬૮-૨૨૭૦.

ચચુ ભાત ઘટ-પરાદિનું રૂપ જ અહઙ્કાર કરે છે, પણ રસાદિ નહિ, અને પર્વતાદિકનો ભાત આગળ આગળનો જ ભાગ જણાય છે, પાછળનો જણાનો નથી, આ પ્રમાણે વસ્તુનો એક દેશ જણાય છે, તે હતાં ચચુ તે તે સંપૂર્ણ વસ્તુને જણાવનાર છે, એમ કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે દરેક નયો પણ વસ્તુનો એક દેશ જણાવનાર હોવાથી સામાન્યપણે તેઓ વસ્તુને જણાવનારા છે, એમ કહેવાય છે, મિથ્યાત્વ દૂર થતાં સમ્યક્લતરૂપ થવાથી સર્વ નયો અનુક્રમે વિશુદ્ધ થતાં સર્વ આવરણ-પ્રતિબંધના અભાવે જેમ કેવળજાન જણાવે છે તેમ નયો પણ સમસ્ત વસ્તુને જણાવનાર થાય છે.

અનંતધર્માત્મક વસ્તુના કોઈ એક અનિત્યાદિરૂપ ધર્મને ગ્રહણ કરીને ભૌદ્રાદિનયવાદીઓને એવી પ્રતીતિ થાય છે, કે મેં “સંપૂર્ણ વસ્તુ જાણી” આવી રીતે જુદા જુદા દરેક નયો વિપરીતખુદ્દિવાળા હોવાથી મિથ્યાદચ્છિ છે, જેમ અનેક અવયવવાળા હસ્તીના પુષ્ટાદિમાંથી કોઈ એક અવયવને ગ્રહણ કરીને હસ્તીની કલ્પના ઇન્દ્રાર અંધ વાનુથોડી ગતીની-રીતે જુદા જુદા નયોની પણ માન્યતા એક અંશગ્રાહી છે.

પરંતુ સમુદ્રિત ધ્યેલા સર્વ નયો સમસ્તપર્યાપ્ત પુક્ત વસ્તુને જણાવનારા થાય છે, તેથી તે સમ્યગ્યુદચ્છિ કહેવાય છે, જેમ સર્વ અવયવના સમુદ્રાયાત્મક હસ્તિને દેખતો પુરુપ હસ્તિને સત્ય સ્વરૂપે કહે છે, તેમ સમુદ્રિત નયોનું પણ સર્વ અવયવમય વસ્તુ કહેવાપણું જાણવું. એકાંત નિશ્ચયરહિત અન્ય નયની અપેક્ષાવાળો સ્યાતું શબ્દ પુક્ત એક નય હોય, તો પણ તે સમ્યગ્યવાદી છે, પરંતુ જે એકાંત નિશ્ચયવાળા અન્ય નયની અપેક્ષારહિત સ્યાતું શબ્દ વિનાના સમુદ્રિત ધ્યાન નયો હોય, તેને સમુદ્રિત નય કહેવાતા નથી, કેમકે ખરી રીતે તેઓ સમુદ્રિત નથી, એકાંત નિશ્ચય વિનાના પૃથ્વી પૃથ્વી નયો હોય, તો પણ તેમને પરસ્પરની અપેક્ષાએ સમુદ્રિત કહેવાય છે. ૨૨૬૮ થી ૨૨૭૦.

સમુદ્રિત નયો વસ્તુને સમસ્ત પ્રકારે જણાવે છે, તે વાત બીજા ઉદાહરણથી કહે છે.

ન સમજીવત્યુગમગા વીસું રયણાવલીએ મણાડ ચ ।

સહિયા સમજીગમગા મણાઓ રયણાવલીએ ચ ॥૨૨૭૧॥

એવં સવિસયસચ્ચે પરથિસયપરં મુહે ણયે નારુ ।

નેએસુ ન સંમુજ્જઝ ન ય સમયાસાયળં કુણઝ ॥૨૨૭૨॥

અથ્ય જો ન સમિક્ષાર્થી નિક્ષેપ-નય-પ્રમાણાઓ વિહિણા ।

તસ્સ અજુત્ત જુત્ત જુત્તમજુત્ત ચ પડિહાઝ ॥૨૨૭૩॥

પરસમણાગનયમયં તપ્પણિધબદ્ધનથઉસે નિયત્તેજ્જ ।

સમએ ચ પરિગણિયં પરેણ જં દોસબુઢીએ ॥૨૨૭૪॥

જેમ છૂટા છૂટા મણીઓ રત્નમાળા ન કહેવાય, તેમ જુદા જુદા નયો પણ સમસ્ત વસ્તુના શાપક ન કહેવાય; પરંતુ સમુદ્દર મણીઓ જેમ રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદ્દર નયો પણ સમસ્ત વસ્તુના શાપક થાય છે. ઉપર કહ્યા મુજબ સ્વવિષયને સત્યપણે તથા પરવિષયને પરાદ્ભુતપણે જાણીને નયવિદ્ધિશ સાધુ શૈયવસ્તુમાં સંમોહ પામતો નથી અને સિદ્ધાંતની આશાતના કરતો નથી. જે વ્યક્તિ વિધિપૂર્વક નિષેપ નય અને પ્રમાણથી વસ્તુને જાણતો નથી, તે વ્યક્તિને અયુક્ત હોય તે યુક્ત જણાય છે અને યુક્ત હોય તે અયુક્ત જણાય છે. અન્ય દર્શનવાળાઓનો મત એકનથાનુસારી છે, તેને તેના પ્રતિપક્ષી નયથી દૂર કરવો, અને સ્વસિદ્ધાંતમાં બીજાઓને જે દોષ બુદ્ધિથી ગ્રહણ કર્યું હોય, તેને પણ નયની યુક્તિ વડે શુષ્પદ્રપે સ્થાપવું. ૨૨૭૧ થી ૨૨૭૪.

જેમ છૂટા છૂટા મણીઓ રત્નમાળા કહેવાય નહિ. તેમ જુદા જુદા નયો પણ પરસ્પર નિરપેક હોવાથી સમસ્ત વસ્તુના શાપક થતા નથી; પરંતુ જેમ એકગ્રિત કરીને સૂત્રમાં પરોવેલા મણીઓ રત્નમાળા કહેવાય છે, તેમ સમુદ્દર નયો પણ પરસ્પર સાપેક્ષ હોવાથી સમસ્ત વસ્તુના શાપક થાય છે.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ પરસ્પર વિવાદ કરતા નયોને જોઈને કોઈ મૂંજાઈને એમ કહે કે “આમાં તો પરસ્પર કુઈ મેળ ખાતો નથી.” આ પ્રમાણો બોલીને જેઓ સિદ્ધાંતની આશાતના કરે છે, તે તેઓનું મહા અજ્ઞાન છે કેમકે જે જે દ્વયાસિન્નાદિ નય છે, તે પોતાનો નિત્યત્વાદિ વિષય માત્ર પ્રતિપાદન કરવામાં તત્ત્વ છે, અને બીજા પર્યાયાસિન્નાદિ નયના અનિત્યત્વાદિ વિષયનો નિરસ્કાર કરતા નથી, તેમ તેનું પ્રતિપાદન પણ કરતા નથી, કારણ કે દરેક નય એકાંશગાઢી હોવાથી માત્ર સ્વવિષયનું જ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તે સમ્યગ્રનય છે. આ પ્રમાણો સર્વ નયો જાણીને અન્યોન્યરૂપે તેઓના સ્વસ્વવિષયના પ્રતિપાદનમાં પણ નયવિધિ જાણાર પંડિત શૈય વસ્તુમાં સંમોહ પામતો નથી, તેમ જ નિદા કરવાદિ વડે સિદ્ધાંતની આશાતના કરીને મિથ્યાત્વ પણ પામતો નથી; પરંતુ “અમુક અપેક્ષાએ એમ પણ છે, અને અમુક અપેક્ષાએ આમ પણ ઘટે છે,” ઇત્યાદિ પ્રકારે નયોને વિષયવિભાગે સ્થાપીને વસ્તુ જાણો છે.

સંમોહ ઉત્૪ત્ર કરનાર આવા નયવિચારનું જ શું પ્રયોજન છે ? એવી કોઈ શંકા કરે તો તે અયોગ્ય છે; કારણ કે જે મનુષ્ય નામ-સ્થાપનાદિ નિષેપ, નેગમાદિ નય, અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વડે સૂક્ષ્મબુદ્ધિપૂર્વક વસ્તુ તાત્ત્વનો વિચાર કરતો નથી, તેને અજ્ઞાનને લીધે ધોર્ય હોય તે અયોગ્ય ભાસે છે, અને અયોગ્ય હોય તે ધોર્ય ભાસે છે, આ કારણથી વસ્તુને પથાર્થપણે જાણવા માટે નય વિચાર કરવો જોઈએ, વળી બૌદ્ધાદિક અન્ય દર્શનીના અનિત્યત્વાદિનું પ્રતિપાદન કરનાર જાણુસ્ત્રાદિ નયના મતનું, તેના પ્રતિપક્ષી નિત્યત્વાદિકનું પ્રતિપાદન કરનાર દ્વયાસિન્નાદિ નયના મતથી નિરાકરણ કરવું, અથવા જૈનાગમમાંથી પણ અજ્ઞાન અને દેખાદિ યુક્ત અન્યદર્શનીએ દોષબુદ્ધિથી જે જીવાદિ વસ્તુ ગ્રહણ કરી હોય-માની હોય, તેનું પણ નયવિધિશ પંડિતે નયની યુક્તિઓ વડે નિરાકરણ કરવું. આ કારણથી પણ નયનો વિચાર કરવો સપ્રયોજન છે. ૨૨૭૧ થી ૨૨૭૪.

नयनो विचार क्यां करवो अने क्यां न करवो ते कहे છે.

(३१२) एएहिं दिद्विवाए परुचणा सुज-अत्थकहणा य ।

इहपुणअण्डभुचगमो अहिगारो तीहिं ओसन्नं ॥२२७५॥૭૬૦॥

पायं संबवहारो चवहारतेहिं तिहि य जं लोए ।

तेण परिकम्मणत्थं कालियसुत्ते तदहिगारो ॥२२७६॥

(३१३) नत्थि नएहिं विहणं सुतं अत्थो य जिणमए किंचि ।

आसज्ज उ सोयारं नए नयविसारजो बूया ॥२२७७॥૭૬૧॥

भासिज्ज वित्थरेणवि नयमयपरिणामणासमत्थम्मि ।

तदसत्ते परिकम्मणमेगनएणंपि चा कुज्जा ॥२२७८॥

એ नेगभादि नयो वડे दण्डिवादमां સર्व વस्तुની પ્રકृપણા તथા સૂત્રાર्थનું કથન કરાય છે; પરંતુ અહીં કાલિકશુતની વ्यાખ્યા નયો વડે કરાતી નથી, જો શ્રોતાની અપેક્ષાએ નય વિચાર કરાય, તો ધણું કરીને પ્રથમના ત્રણ નયો વડે અધિકાર છે. કેમકે ધણું કરીને લોકમાં નેગમસંગ્રહ ને વ્યવહાર એ ત્રણ નયો વડે સ્થૂલ વ્યવહાર પ્રતિપાદન થાય છે, તેથી કરીને શિષ્યની ભતિની પરિકુર્મણા માટે કાલિક શુતમાં તેનો અધિકાર છે. કિનમતમાં એટું કોઈ સૂત્ર કે અર્થ નથી, કે જે નયે કરીને રહિત હોય, પરંતુ ભતિમંદ આચાર્ય અને શિષ્યની અપેક્ષાએ સર્વ નયનો વિચાર નિષેધ્યો છે, જો કોઈ બુદ્ધિમાન શ્રોતા મળે તો તેને નય વિશારદ આચાર્ય વિસ્તારથી પણ સર્વ નયનો વિચાર કહે, પરંતુ તેવો શ્રોતા ન હોય (ભતિમંદ હોય) તો એક નયનો વિચાર પણ ન કહે. ૨૨૭૫ થી ૨૨૭૮.

॥ સમ્પાદભૂ નયદારભૂ ॥

એ પ્રમાણે નયદાર કહીને, હવે સમવતારદાર કહે છે, એટલે કે એ નયનો સમવતાર ક્યાં થાય અને ક્યાં ન થાય તે કહે છે.

(३१४) મૂढનઙ્ગયં સુયં કાલિયં તુ ન નયા સમોયરતિ ઇહં ।

અપુહુત્તે સમોયારો નતિથ પુહુત્તે સમોયારો ॥२२७૯॥૭૬૨॥

ઉવિભાગત્યા મૂડા નયતિ મૂડનઙ્ગયં સુયં તેણં ।

ન સમોયરતિ સંતા પઙ્ગપર્ય જં ન ભણણતિ ॥२२८૦॥

અપુહુત્તમેગભાડો સુતે સુતે સવિત્થરં જત્થ ।

ભણણંતરણુઓગા ચરણ-ધમ્મ-સંગ્રાણ-દવ્યાણં ॥२२८૧॥

તત્થેવ નયાણંપિ હુ પઙ્ગત્થયું વિત્થરેણ સવેસિં ।

દેસિતિ સમોયાર, ગુરખો ભયણા પુહુત્તમિય ॥२२८૨॥

એગો ચ્છિય દેસિજઙ્ગ જત્યણુઓગો ન સેસાં તિણિણ ।
સન્તાયિ તં પુહુનું તત્ય નયા પૂરિસમાસજ્જ ॥૨૨૮૩॥

લાલમાં મૂઢનયિક એટું કાલિકશુત હોવાથી તેમાં નયોનો સમવતાર થતો નથી પણ જ્યાં સુધી ચારે અનુયોગોનો એકીભાવ હતો ત્યાં સુધી સમવતાર થતો હતો, પૃથગ્રભાવમાં થતો નથી. અવિભાગસ્ય નયો જ્યાં હોય તે તે મૂઢનયો કહેવાય, અને તે વડે શુત પણ મૂઢનયિક કહેવાય. અને મૂઢનયિક કાલિકશુત (જે શુત પહેલી અને છેલ્લી પૌરિસીમાં ભણાય તે)માં નયોનો સમવતાર થતો નથી. જો કે લાલ પણ નયો છે તો પણ તે દરેક પદે કહેવાતા નથી. આ પૃથગ્રભાવ એટલે જ્યાં સુધી દરેક સૂત્રમાં ચરણ-કરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને ઇવ્યાનુયોગ એ ચાર સંવિસ્તર વર્ણવાતા હતા ત્યાં સુધી સર્વ નયોનો સમવતાર દરેક વસ્તુ પર ગુરુ મહારાજ બતાવતા હતા, પણ પૃથગ્રભાવમાં સમવતારની બજના છે; કેમકે પૃથગ્રભાવમાં એકેક સૂત્રે એકેક અનુયોગ જ બતાવાય છે, શેષ ગ્રંથ અનુયોગ બતાવાતા નથી. પરંતુ કોઈ યોગ્ય પુરુષની અપેક્ષાએ ત્યાં પણ સમવતાર બતાવે છે. ૨૨૭૮ થી ૨૨૮૫.

ક્ષા પુરુષ વિશેષથી આર્દ્ધભીને એ પૃથગ્રભાવ થયો તે જ્ઞાવવાને નિર્યુક્તિકાર તથા ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે કે -

(૩૧૫) જાવંતિ અજ્જવઙ્ગર અપુહુત્ત કાલિયાળુઓગસ્સ ।
તેણારેણ પુહુત્ત કાલિયસુથ દિદ્ધિવાય ય ॥૨૨૮૪॥૭૬૩॥

અપુહુત્તમાસિ વઙ્ગર જાવંતિ પુહુત્તમાર્ઝોઽભિહિએ ।
કે તે આસિ કયા વા ? પસંગાં તેસિમુપ્પત્તી ॥૨૨૮૫॥

મહાબુદ્ધિમાન આર્યવજ્ઞસ્વામી પર્વત કાલિકશુતનો અનુયોગ પૃથક ન હતો. ત્યાં સુધી શ્રોતા અને વક્તા તીવ્ર બુદ્ધિવાળા હતા.(અહીં આ જે કાલિકશુત કહ્યું છે, તે તેની મુખ્યતા જ્ઞાવવાને માટે જ કહ્યું છે. અન્યથા ઉત્કાલિકશુતમાં પણ દરેક સૂત્રમાં ચારે અનુયોગ તે વખતે હતા.) તે પછી આર્યરક્ષિતાચાર્યથી કાલિકશુત અને દિદ્ધિવાદમાં અનુયોગનું પૃથક્કપણું થયું. આર્યવજ્ઞાચાર્ય સુધી અનુયોગનું પૃથક્કપણું ન હતું, તે પછી પૃથક્કપણું થયું; એમ કષ્ટા પછી તે આર્યવજ્ઞાચાર્ય કોણ હતા અને તે ક્ષારે થયા એ શંકાના સમાધાન માટે પ્રસંગથી તેમની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ. ૨૨૮૪ થી ૨૨૮૫.

અસાધારણ ગુજરાતાણ આર્યવજ્ઞાચાર્ય મહારાજની ઉત્પત્તિ કહેવાને ગ્રંથકાર “તુંબવણ” ઈત્યાદિ ગ્રાણાં વડે તેમની સ્તુતિ કરે છે, તે ગ્રાણાં સુગમ હોવાથી ભાષ્યકારે તેની વ્યાખ્યા કરી નથી, તે જ્ઞાવવાની ઈચ્છાવાળાએ, મૂળ આવશ્યકની ટીકામાંથી તે જ્ઞાની લેવી. અહીં તે સંબંધની નિર્યુક્તિ ગાણાથી વ્યાખ્યા ન કરતાં, ભાષ્યકાર તે અનુયોગના પૃથક્કપણાની ઉત્પત્તિ કહે છે.*

*(૩૧૬) તંબુવળસન્નિવેસાડ નિગર્ય પિઉસગારમલ્લીણ ।
છમાસિઅ છસુ જય માર્જ સમન્નિઅ વંદે ॥૭૬૪॥

(૩૧૭) જો ગુજરાતીને વાલો નિમંત્તિઓ ભોડણેણ વાસંતે ।

નિચ્છંસુ વિણીતાવિણાઓ તે વયરરિસિં નમંસામિ ॥૭૬૫॥

(૩૧૮) ઉજેણીએ જો જંભગેહિં આલવિખૂળ થુઅમહિઓ ।

અવખીણમહાણસિંહ સીહગિરિપસંસિંહ વંદે ॥૭૬૬॥

તુંબવન શામમાંથી નીકળી પિતા (ધનગિરિ મુનિ) પાસે રહેલા, છવનિકાયમાં પ્રયત્નવાન, મતાસહિત છ મહિનાના, શ્રી વિજસ્વામીજીને હું વંદન કરું છું. ૭૬૪.

જેને વરસાદ વરસતે છતે દેવોએ ભોજનની નિમંત્રણા કરી તે નિમંત્રણાનો અનાદર કરનાર વિનયપુક્ત શ્રીવિજસ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરું છું. ૭૬૫.

૭૬૭થિની નગરીમાં તિર્યગૃજૂંભકદેવોએ પરીક્ષા કરીને જેમની સ્તુતિ પૂજા કરી એવા અદ્વીપા મહાસસી લભિવાન અને આર્ય સિંહગિરિજીથી પ્રશંસાને પામેલા તેમને હું વંદન કરું છું. ૭૬૬.

(૩૧૯) અપુહુતે અણિઓગો ચન્નારિ દુવાર ભાસએ એગો ।

પુહુતાણુઝોગકરણો તે અત્થ તારોવિ વોચ્છિન્ના ॥૨૨૮૬॥૭૭૩॥

કિં વડેરેહિં પુહુતં કયમહ તદણંતરેહિં ભણિયમિ ।

તદણંતરેહિં તદભિહિયગહિયસુજતથસારેહિં ॥૨૨૮૭॥

આર્ય વજાચાર્ય પર્યંત અપૃથગુમાવમાં સૂત્રવ્યાખ્યારૂપ અનુયોગ કરતાં દરેક સૂત્રે ચરણકરણાદિ ચારે અનુયોગ કરાતા હતા પણ અનુયોગ પૃથક કરવામાં આવે, તો તે ચારે અનુયોગ તેમનાથી પણ વ્યવછિત થાય, તેથી તે પછી ચાર અનુયોગમાંથી કોઈ પણ એક અનુયોગ દરેક સૂત્રે કરવાનો નિયમ છે, પણ ચારે કરાતા નથી. એ પૃથકુપણું આર્યવજાચાર્ય કર્યું કે તેમના પછી આર્યરક્ષિતસૂરિએ કર્યું એ પ્રશ્ના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે આર્ય વજાચાર્ય કહેલ સૂત્રાર્થ અહંકાર કરનાર એવા આર્યરક્ષિતસૂરિએ તેમના પછી અનુયોગ પૃથક કર્યા. ૨૨૮૬-૨૨૮૭.

(૩૨૦) જસ્સ અણુનાએ વાયગત્તણેણ દસપુરમિ નથરમિ ।

દેવેહિં કયા મહિમા પયાણુસરિં નમંસામિ ॥૭૬૭॥

(૩૨૧) જો કન્નાડ ધણેણ ય નિમંત્તિઓ જુવ્વગમિ ગિહવડણા ।

નથરમિ કુસુમનામે તં વડેરરિસિં નમંસામિ ॥૭૬૮॥

(૩૨૨) જેણુદ્ધરિઓ વિજા આગાસગમા મહાપરિન્નાઓ ।

વંદામિ અજ્જવડરે અપચ્છિમો જો સુઅધરણો ॥૭૬૯॥

(૩૨૩) ભણડ ય આહિંડિજા જંબુદીવ ડેમાડ જ્જાએવિ ।

ગંતું ચ માણુસનગ વિજાએ એસ મે વિસાઓ ॥૭૭૦॥

અનુયોગ પૃથ્વી કરવાનું કારણ કહે છે.

(૩૨૪) દેવિદવંદિએહિ મહાણુભાવેહિ રવિઘ્રયજેહિ ।

જુગમાસજદિભત્તો અણુઓગો તો કાઓ ચાઉહા ॥૨૨૮૮॥૭૭૪॥

દેવેન્દ્રાથી વંદિત, મહાનુભાવ આર્ય રક્ષિતાચાર્ય દુષ્યમકાળ જાણીને પ્રવચનહિતાર્ય અનુયોગનો વિભાગ કરીને તે ચાર પ્રકારે જુદા જુદા સ્થાપિત કર્યા છે. ૨૨૮૮.

(અહીં આ સંબંધમાં "માયા ય રૂદ્ધસોમા" વિશે ગાથાઓ છે, તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવી.)^{૧૦}

(૩૨૫) ભણડ અ ધોરેઅચ્ચા ન હુ દાયવા ડુમા મએ વિજા ।

અપ્પિદિલા ઉ મણુઆ હોહિન્ન અઝો પર અન્ને ॥૭૭૧॥

(૩૨૬) માહેસરીઓ સેસાપુરિઓ નીઆ હુઆસણગિહાઓ ।

ગયણયલમફુલતા વઙ્ગેણ મહાણુભાગેણ ॥૭૭૨॥

જેના આચાર્યપદની અનુશાનો ભહિમા દશપુર નગરમાં દેવોએ કર્યો તે પદાનુભારિ લભિવાળા શ્રીવજસ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરે છું. ૭૬૭.

જેમને કુસુમપુર નગરમાં ધનાવણ શેઠે કુન્યા અને ધનની નિમંત્રણ કરી તે શ્રી વજસ્વામીજીને હું નમસ્કાર કરે છું. ૭૬૮.

જેમણે ભહાપરિજ્ઞા-અધ્યયનમાંથી આકાશગામિની વિદ્યાનો ઉદ્ધાર કર્યો તે ઉલ્લા શુત્થર (દશપૂરી) આર્યવજસ્વામીને હું નમસ્કાર કરે છું. ૭૬૯.

એ વિદ્યાના પ્રભાવથી જંબૂદીપનું અમણ કરી માનુષોત્તર પર્વત સુધી જઈ શકે છે. ૭૭૦.

તેઓ બોલ્યા કે આ વિદ્યા શાસનના ઉપકાર માટે મારે ધારી રાખવી પરંતુ હવે પછી મનુષ્યો અલ્પત્રાદ્વિવાળા થશે મારે કોઈને આપવી નહિ. ૭૭૧.

જે મસાનુભાવ વજસ્વામીજી હુતાશન વનથી પુષ્પસમૂહ ગગનમાર્ગે માહેશ્વરપુરીમાં લાવ્યા. ૭૭૨.

(૩૨૭) *માયા ય રૂદ્ધસોમા પિઆ ય નામેણ સોમદન્તુલિ ।

માયા વ ફગ્નુરવિઘ્રઅ તોસલિપુત્તા ય આયરિઆ ॥૭૭૫॥

(૩૨૮) નિજનવણ ભહગુજે વીસું પઢણ ચ તસ્સ પુષ્પગયં ।

પવ્યાવિઓ અ માયા રવિઘ્રઅખમણેહિ જણાઓ અ ॥૭૭૬॥

શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિજીની ભાતા દુદ્રસોમા, પિતા સોમદેવ, ભાતા કલ્યુરક્ષિત અને આચાર્ય તોસલીપુત્ર હતા. ૭૭૫.

એમણે આર્ય ભદ્રગુમસ્તૂરિજીને નિર્યામણા કરાવી, આર્ય વજસ્વામી મહારાજ પણે ભિન્ન ઉપાશ્રયે રહી પૂર્વગત શુતનો અભ્યાસ કર્યો અને પોતાના ભાઈ તથા પિતાને દીક્ષા આપી. ૭૭૬.

ઉપરોક્ત ગાથાનો વિશેષાર્થ કહેવાને ભાષ્યકાર કહે છે.

નાઊણ રવિદ્વયજ્જો મહૃ-મેહા-ધારણાસમગ્રંથિ ।
કિચ્છેણ ધરેમાણ સુયપણાં પૂસમિત્તંતિ ॥૨૨૮૯॥

અઙ્ગસ્યકાઓવાઓગો મહૃ મેહા-ધારણાઙ્ગપરિહીણે ।
નાઊણ ગમેરસપુરિસે ઘેત્તં કાલાણુભાવં ચ ॥૨૨૯૦॥

સાણુગહોઽણુઓગે વીસું કાસી ય સુયવિભાગેણ ।
સુહગહણાઙ્ગનિમિત્તં નએ ય સુનિગૃહીયવિભાગે ॥૨૨૯૧॥

સંવિસયમસદ્ધહંતા નયાણ તમ્મતય ચ ગિણહંતા ।
મણણંતા ગ વિરોહે અપરીણામાતિપરિણામા ॥૨૨૯૨॥

ગંછેજ્જ મા હુ મિચ્છું, પરિણામા ય સુહુમાઙ્ગબહુભેણ ।
હોજ્જાસ્ત્રા ઘેત્તું ન કાન્નિએ નો નગવિભાગો ॥૨૨૯૩॥

તે આર્થરક્ષિતાચાર્ય, ભતિ-મેધા અને પારણાદિ સમગ્ર ગુણવાળા પોતાના શિષ્ય પુષ્પમિત્રને પણ મુખીભતે શુતાર્થાં પારણા કરતા જાણીને, તથા અતિશય શાનોપથોગથી ભવિષ્યના પુરુષો કોતકણાનુરૂપ ભતિ-મેધાદિ ગુણ રહિત થશે એમ જાણીને, તેઓ પર અનુગ્રહ કરવાને કાલિકાદિ શુત વિભાગ વડે અનુયોગો કર્યા તથા સુખે ગ્રહણ કરી શકાય તે માટે અતિગૃહાંશવાળા નયો જુદા કર્યા, કારણ કે નયોના સ્વવિપયને નહિ સદ્ગુરુનારા, તેમ જ નયના એક જ વિષયને ગ્રહણ કરીને તેમાં વિરોધ માનનારા અપરિણામી અને અતિપરિણામી શિષ્યો મિથ્યાત્મ ન પામે, તથા પરિણામી શિષ્યો પણ સૂક્ષ્માદિ બહુ ભેદવાળા નયોને ગ્રહણ કરી શકે નહીં, તે કારણથી કાલિકશુતમાં નય વિભાગ રાખ્યો નથી. ૨૨૯૪ થી ૨૨૯૫.

શ્રીમાનુ આર્થરક્ષિતાચાર્ય, મતિ (અવબોધ શક્તિ), મેધા (પાઠ શક્તિ), અને પારણા (અવધારણ શક્તિ) આદિમાં સમર્થ અને બુદ્ધિમાન એવા પોતાના શિષ્ય દુર્લભિકા પુષ્પમિત્રને અતિમુશીભતે શુત પારણા કરતા જોઈને તેમજ ભવિષ્યમાં ભતિમેધા આદિ ગુણાંની પુરુષો થશે એમ શાનોપથોગથી જાણીને, તેઓના ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે શ્રીમાનુ આચાર્ય કાલિકાદિ શુતના વિભાગે અનુયોગ જુદા કર્યા. માત્ર અનુયોગ જુદા કર્યા એટલું જ નહિ, પણ તે સાથે કોત અને કાળનું સ્વરૂપ જાણીને નૈગમાદિ નયો પણ જુદા કર્યા; કારણ કે નયોની વ્યાખ્યા અતિગૃહ અર્થવાળી છે, તે સુખપૂર્વક ગ્રહણ કરી શકાય, તે માટે તે જુદા કર્યા.

નયો જુદા કરવાનું બીજું પણ વિશેષ કારણ છે કે અપરિણામી અતિપરિણામી, અને પરિણામી એમ ત્રણ પ્રકારના શિષ્યો હોય છે. તેમાં અવિપુલમતિ, અગ્રીતાર્થ એવા અને જિનવચનનું રહસ્ય જેને સમજાયું ન હોય, તે અપરિણામી કહેવાય છે. જે અતિવ્યામિ આદિ વડે જિનવચનમાં અપવાદ દંચિવાળા હોય, તે અતિપરિણામી કહેવાય છે, અને જે સમ્યક પ્રકારે જિનવચનનું રહસ્ય જાણીને મધ્યસ્થદૂતિવાળા હોય, તે પરિણામી કહેવાય છે. એમાંના જે અપરિણામી શિષ્યો હોય તે “માત્ર જ્ઞાન જ શ્રેષ્ઠ છે, અથવા કિયા જ શ્રેષ્ઠ છે” હત્યાદિ નયોના સ્વ સ્વ વિષયને નહિ માનતા,

મિથ્યાત્મને ન પામો, તથા જે અતિપરિણામી શિષ્યો હોય તે અમૃત એક નથે છીયા વગેરે કહેલ હોય, તેને જ પ્રમાણ તરીકે ગ્રહણ કરીને, એકાંત નિત્યાદિ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરનારા નથોનો પરસ્પર વિરોધ માનતા મિથ્યાત્મ ન પામો, તેમજ જે પરિણામી શિષ્યો હોય તે જો કે મિથ્યાત્મ ન પામે, તો પણ નથો વડે વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરતાં, તેના સૂક્ષ્મ-અતિસૂક્ષ્મ ભેદો ગ્રહણ કરી શકે નહિ. તેથી તેઓ ૫૨ અનુગ્રહ કરવાની બુદ્ધિવાળા આર્થરક્ષિતાચાર્ય કાલિકશુતમાં તેમ જ બીજા સર્વ શુતમાં વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરવા રૂપ નથે વિભાગ કર્યો. ૨૨૮૮ થી ૨૨૯૭.

હવે ચરણકરણાદિ ક્ષય ક્યા અનુયોગ શુતવિભાગમાં છે તે કહે છે.

(૩૩૧) કાલિયસુદ્ય ચ ઇસિભાસિયાદ્ય તઙ્ગા ય સૂરપન્નત્તી ।

સંબો ય દિદ્ધિવાઓ ચઉત્થાઓ હોડે અણુઓગો ॥૨૨૯૪॥મૂ.ભા.

(૩૩૨) જ ચ મહાકપ્પસુદ્ય જાળિ અ સેસાળિ છેયસુતાળિ ।

ચરણકરણાણુઓગોન્તિ કાલિયત્થે ઉવગયાળિ ॥૨૨૯૫॥૭૭૭॥

કાલિકશુતમાં પહેલો, ઋષિભાસિત શુતમાં બીજો, સૂર્યપ્રજ્ઞાનિ આદિમાં તીજો અને સમગ્ર દાઢિવાદમાં ચોથો એમ અનુક્રમે ચાર અનુયોગ છે, તથા જે મહાકલ્પશુત અને એ સિવાયના શૈષ જે છેદ સૂતો, તેમાં પણ ચરણ-કરણાનુયોગ છે. કેમકે તે સર્વ કાલિકશુતમાં અન્તર્ભૂત થાય છે. ૨૨૯૪ થી ૨૨૯૫.

કાલગ્રહણાદિ વિધિ વડે ભણાતું અગીઆર અંગ રૂપ સર્વ શુત કાલિકશુત કહેવાય છે. તેમાં ઘણે ભાગે ચરણસિતારી અને કરણસિતારીનું જ પ્રતિપાદન કરેલું છે, આથી તેમાં આર્થરક્ષિતાચાર્યે ચરણકરણાનુયોગને જ વ્યાખ્યામાં કર્તવ્યપદો કહેલ છે, તેમાં શૈષ ત્રણ અનુયોગો છે, પણ તેની વ્યાખ્યા કર્તવ્યપદો કહી નથી. અહીં અનુયોગ અને અનુયોગવાનનો અભેદ ઉપચાર કરીને કાલિકશુતને પ્રથમ ચરણકરણાનુયોગ તરીકે કહ્યું છે. જેમાં નમિ, કપિલ વગેરે મહર્ષિઓનાં ધર્મકથાનકો જ ઘણે ભાગે કહેલાં છે, એવા ઋષિભાસિત ઉત્તરાધ્યયન વિગેરેમાં ધર્મકથાનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે, તેથી તેને બીજો ધર્મકથાનુયોગ કહેવાય છે. સૂર્યપ્રજ્ઞાનિ વગેરેમાં ચંદ-સૂર્ય-ગ્રહ-નક્ષત્ર વગેરેની ગતિ સંબંધી ગણિત જ ઘણો ભાગે કહેલ છે, તેથી તેમાં ગણિતાનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે. અને સમગ્ર દાઢિવાદમાં પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષાદિ વડે જીવાદિ દવ્યનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, તથા સુવર્ણ-રજત-મણિ-મોતી વગેરે દવ્યની સિદ્ધિઓ કહેલ છે, તેથી તેમાં દવ્યાનુયોગ જ સ્થાપન કર્યો છે. આ પ્રમાણે શુતના વિભાગથી ચાર અનુયોગની વ્યવસ્થા કરી છે, અને દરેક સૂતે ચારે અનુયોગ કરવાનું નિષેધ્યું છે.

ઉપર જ્ઞાનેલ ગ્રંથો સિવાય, મહર્ષિઓએ દાઢિવાદમાંથી ઉદ્વરીને મહાકલ્પ શુત છેદ સૂતો વગેરે ગ્રંથો, ધર્મકથાનુયોગના પ્રસંગે ચરણકરણાનુયોગનું પ્રતિપાદન કરવાને કહેલા હોય, તે પણ સર્વ ચરણકરણાનુયોગ સમજવા. કારણ કે તે સૂતો પણ કાલિકશુતમાં અન્તર્ભૂત થાય છે. ૨૨૯૪-૨૨૯૫.

હવે બહુરચ પાણ ઉત્પાદિ ૨૩૦૦મી જાથાની પ્રસ્તાવના કહે છે.

એવ વિહિયપુરુત્તેહિ રયિદ્વયજોહિ પુરુસમિતમિસ્મ ।
ગણિમિસ્મ કિર ગોડુમાહિલો પડિનિવેસગં ॥૨૨૯૬॥

સા મિચ્છત્તોદયતો સતતમારો નિષ્ણહતો સમૃપ્યણણો ।
કે અન્ને છ અણિએ પસંગારો નિષ્ણહત્પત્તી ॥૨૨૯૭॥

અહ્વા ચોએદ્દ નયાણુઓગનિષ્ણહવણતો કહ ગુર્ખો ।
ન હિ નિષ્ણહવત્તિ, ભણણદ્દ જારો ન જંપંતિ નાસ્થિત્તિ ॥૨૨૯૮॥

ન ય મિચ્છભાવણાએ વથંતિ જો પુણ પથંપિ નિષ્ણહવદ્દ ।
મિચ્છાભિનિવેસારો સ નિષ્ણહતો બહુરથાદ ચ ॥૨૨૯૯॥

(૩૩૩) બહુરથ પએસ અબ્દત સમુચ્છ દુગ તિગ ઉચ્છિદ્ધાણં ચ ।

એસિં નિગમણં બોચ્છામિ જહાણુપુબીએ ॥૨૩૦૦॥૭૭૮॥

એ પ્રમાણો અનુયોગનો વિભાગ કરનાર આર્યરક્ષિતાચાર્ય મહારાજે દુર્ભલિકા પુષ્પમિત્રને
આચાર્યપદ પર સ્થાપ્ય પછી ગોષ્ઠામાહિલ ગાઢ અનુશાય વડે મિથ્યાત્વના ઉદ્યથી સાતમો નિલ્લવ
થયો. ગોષ્ઠામાહિલ નિલ્લવ સાતમો થયો તો એ સિવાય બીજા નિલ્લવ ક્યા? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં)
બીજા નિલ્લવોની ઉત્પત્તિ પણ પ્રસંગથી કહેવાશે. અથવા અહીં કોઈ એવી શંકા કરે કે (એ
પ્રમાણો) નય અને અનુયોગને ગોપવવાથી આર્યરક્ષિતાચાર્ય કેમ નિલ્લવ ન કહેવાય? તેના
ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તેઓ નય અને અનુયોગનો અભાવ કહેતા નથી, તેમજ મિથ્યાત્વભાવનાથી
પણ તેમ કહેતા નથી. (પ્રવચનના હિતાર્થે જ તેમણે તેમ કહ્યું છે.) જો મિથ્યાઅભિનિવેશથી
જેનેશ્વરે કહેલ એક પણ પદનો અપલાપ કરે, તો તે બહુરત જમાલિ આદિની એઠે નિલ્લવ
કહેવાય. (તે નિલ્લવો આ પ્રમાણો છે.) (પ્રથમ) દીર્ઘકાળે વસ્તુની ઉત્પત્તિ પ્રરૂપનાર, (બીજો)
છીલ્લા પ્રદેશમાં જીવત્વ માનનાર, (ત્રીજો) અવ્યક્ત મતવાળા (સંદિપ્ય બુદ્ધિવાળા), (ચોથા)
કાણકયિત્તાવ પ્રરૂપક, (પાંચમા) એક સમયે બે કિયા પ્રરૂપનાર, (છદ્રા) ત્રિરાશિની પ્રરૂપણ
કરનાર, અને (સાતમો) અબદ્ધ-સ્પૃહ કર્મનો વિપાક પ્રરૂપનાર એ સાત નિલ્લવોની અનુકૂમે
ઉત્પત્તિ કહેવાશે. ૨૨૭૬ થી ૨૩૦૦.

પૂર્વે કહ્યા મુજબ નય અને અનુયોગનો વિભાગ કરનાર શ્રીમાનુ આર્યરક્ષિતાચાર્યે પોતાનું
આયુષ્ય અલ્ય અવશેષ છે, એમ જ્ઞાણીને સક્લ-ગચ્છની સમક્ષ ધી, તેલ ને વાલના ઘટ એ ત્રણ
પ્રકારના ઘટની પ્રરૂપણા કરીને દુર્ભલિકા પુષ્પમિત્ર વગેરે મુનિને સૂત્રાર્થ લેનારા જ્ઞાણાવી વાલઘટની
માફક બધા સૂત્રાર્થ લેનાર શ્રી દુર્ભલિકા પુષ્પમિત્રને પોતાના પદ પર સ્થાપિત કર્યા, તે વખતે
મધુરા નગરીમાં અન્ય દર્શનીઓની સાથે વાદ કરવાને મોકલેલા ગોષ્ઠામાહિલ મુનિ કે જે સંસારી
અવસ્થામાં આર્યરક્ષિતાચાર્યના મામા થતા હતા, તે, ત્યાં વાદીનો પરાજ્ય કરીને આવ્યા હતા.
તેમણે તે વખતે વિચાર્યુ કે દરેક વાદીને અતનાર મારા જેવા વર્યસ્વીને મૂકીને ગુરુમહારાજે મૂક
જેવા આ દુર્ભલિકા પુષ્પમિત્ર મુનિને આચાર્ય પદપર સ્થાપિત કર્યા, એ અધોગ્ય કર્યું છે. આવા
અભિપ્રાયથી તેમજ ધી, તેલ વગેરેની પ્રરૂપણા સાંબળીને ગાઢ અનુશાયથી તેમને મિથ્યાત્વનો

ઉદ્ય થવાથી તે સાતમો નિહિત થયો, આ પ્રસંગે તેમની ને પહેલાના બીજા પણ છ નિહિતોની ઉત્પત્તિ વળેરે કહેવાશે.

શિખ :- પૂર્વે કહા મુજબ નથ અને અનુયોગનું ગોપન કરવાથી શ્રીમાનુ આપીરક્ષિતાચાર્ય પણ નિહિત કેમ ન કહેવાય ?

ગુરુ :- તેઓશ્રી નથ અનુયોગની અભાવ છે, એમ કહેતા નથી, તેમજ મિથ્યાત્ત્વમાદવનાથી પણ એ પ્રમાણે કર્યું નથી, કેવળ પ્રવચનના હિત માટે જ તેમણે તે પ્રમાણે નથ અને અનુયોગનું ગોપન કર્યું છે, પરંતુ જો તેમણે મિથ્યા અસ્તિત્વનેદેવાથી હિતનેચરે કહેતા એકાડી પદનો અપલાપ કર્યો હોય, તો તે બહુરત, જમાલિ વળેરેની જેમ નિહિત કહેવાય, પણ તેમણે તેવું કઈ કર્યું નથી.

શિખ :- બહુરત જમાલિ આદિ એમ આપ કહો છો, તો તે બહુરત કહેવાય ? તેમજ આદિ શાન્દથી બીજા પણ કોણ છે ? તે આપ કૃપા કરીને જણાવો.

(૩૩૪) બહુરય જમાલિપભવા જીવપણ્સા ય તીસગુત્તાઓ ।

અવ્યજ્ઞાનસાદાદાઓ સામુચ્છે મિતાઓ ॥૨૩૦૩॥૭૭૯॥

(૩૩૫) ગંગાઓ દોકિરિયા છલુગા તેરસિઆણ ઉપ્પતી ।

થેરા ય ગોદુમાહિલ પુડુમબદ્ધ પરુચિતિ ॥૨૩૦૨॥૭૮૦॥

(૩૩૬) રાવત્થી ઊસભપુર સેઅમ્બિઆ મિહિલ ઉલ્લુગાતીરં ।

પુરિસંતરંજિ દ રહ્યીરપુરં ચ નયરાઙુ ॥૨૩૦૩॥૭૮૧॥

ગુરુ :- વત્સ ! સાંભળ, જેઓ એમ માને છે કે ડિયાસમયમાં વસ્તુ ઉત્પત્ત થતી નથી, પણ ઘણા સમયે ઉત્પત્ત થાય છે, એ પ્રમાણે માનીને બહુસમયવાદમાં આસક્ત થઈ દીર્ઘકાળે વસ્તુની ઉત્પત્તિ પ્રરૂપે, તે 'બહુરત' નિહિત કહેવાય છે. એક જીવના અસંખ્યાતા પ્રદેશોમાંથી છેલ્લા એક જ પ્રદેશમાં જીવત્વ છે, એમ માનીને બાકીના પ્રદેશોના જીવત્વનો અપલાપ કરનાર 'જીવપ્રદેશ' નિહિત કહેવાય છે, કોણ જાણે અહીં કોણ સંયમી છે અને કોણ અસંયમી છે ? એ પ્રમાણે માનીને સંયત અથવા અસંયતની પ્રતીતિમાં સંહિત્ય બુદ્ધિવાળા હોય, તે 'અવ્યક્ત ભતી' પ્રમાણે માનીને સંયત અથવા અસંયતની પ્રતીતિમાં સંહિત્ય બુદ્ધિવાળા હોય, તે ઉત્પત્તિ બાદ તરત નિહિત કહેવાય છે. વસ્તુ સમુદ્ધાયનો અસુક એક ભાગ જ જણાય છે, અને તે ઉત્પત્તિ બાદ તરત જ નાશ પામે છે, એ પ્રમાણે માનીને કણ્ણાકથિત્વની પ્રરૂપણા કરનાર 'સામુચ્છેદિક' નિહિત જ નાશ પામે છે, એક સમયમાં ઉપયોગવાળી બે ડિયાની પ્રરૂપણા કરનાર 'દ્વિક્કિય' નિહિત કહેવાય છે. જીવ, અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિની પરૂપણા કરનાર 'ત્રિરાશિક' નિહિત કહેવાય છે. જીવ સાથે કર્મનો સંબંધ સ્કર્પના અવયવોની જેમ બદ્ધ નથી, પણ અબદ્ધ છે. એમ માનીને ભાત્ર સ્વૃદ્ધ કર્મનો વિપાક પ્રરૂપનાર 'અબદ્ધિક' નિહિત કહેવાય છે. એ પ્રમાણે મિથ્યાલિનિવેશથી જોઈ શીતે વસ્તુસ્વરૂપને માનનાર સાત નિહિતો અનુકૂમે થયા છે.

હવે નિહિતોની ઉત્પત્તિ, ઉત્પત્તિસ્વાન અને ભગવંત પછી કેટલા વર્ષે ઉત્પત્તિ થઈ, તે અનુકૂમે કે છે છે.

(३३७) चोहस सोलस वासा चोहा-बीसुत्तरा य दोन्नि सया ।

अद्वावीसा य दुवे पंचेव सया य चोआला ॥२३०४॥७८२॥

(३३८) पंच सया चुलसीउगो छच्चेव सया नवुत्तरा हुंति ।

नाणुप्पत्तीए दुवे उप्पन्ना निक्षुजे सेसा ॥२३०५॥७८३॥

भगवान् महावीरने केवणशान उत्पत्त थया पछी चोह वर्षे श्रावस्ती नगरीमां जमालि आचार्यथी भहुरत निक्षव थया १. भगवानने शानोमत्ति पछी शोण वर्षे ऋषभपुरनगरमां तिष्ठगुमाचार्यथी छेला प्रदेशमां छवन्व भाननार निक्षव थया २. भगवंतना निवाण काण पछी असो ने चोह वर्षे श्वेतविकानगरीमां आपाढाचार्यथी अव्यक्तवाटी निक्षव थया ३. भगवानना निवाण पछी असो ने वीस वर्षे भिष्मिलानगरीमां अश्वमित्राचार्यथी सामुख्येहिक निक्षव थया ४. असो अद्वावीस वर्षे उल्लुकातीर नगरमां रंगाचार्यथी द्विक्षेय निक्षव थया ५. पांचसो ने चुमालीस वर्षे अंतरंगका नगरीमां घटुलुकाचार्यथी त्रिराशिक निक्षव थया ६. पांचसो ने चोराशी वर्षे दशपुर नगरमां स्पृष्ट कर्म प्रदृपनार स्थविर गोष्ठाभाडिकथी अव्यक्तिक थया ७. अने आठमा खोटिक (दिगंबर) निक्षव रथवीदपुर नगरमां भगवंतना निवाण पछी असो ने नव वर्षे थया. ऐवी रीते भगवानने केवणशान उत्पत्त थया पछी बे अने निवाण पछी ७ ऐम आठ निक्षव थया. २३०१ थी २३०५.

हवे पहेला भहुरत निक्षवन्तु दर्शन कयां अने केवी रीते उत्पत्त घयुं ते कहे ७.

(३३९) चोहस वासाणि तया जिणोण उपाडियसा नाणरस ।

तो बहुरथाण दिझी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥२३०६॥

(३४०) जिझा सुदंसण जमालिणोज्ज सावत्थितिंदुगुज्जाणो ।

पंच सयाय सहस्रं ढंकेण जमालि भोत्तूणं ॥२३०७॥

श्रीमान् महावीरटेवने केवणशान थया पछी चोह वर्षे श्रावस्ती नगरीमां भहुरत निक्षवन्तु दर्शन उत्पत्त घयुं. ज्येष्ठा अष्टवा अनवद्यांगी जे जमालिनी भार्या तेनाथी सहित जमालि श्रावस्ती नगरीमां तिन्हुक उद्यानमां निक्षवदेहि थयो. त्यां जमालि सिवाय, पांचसो साधु बोध पाभ्या अने एक हजार साध्वीओने फुंभकार ढंक श्रावके प्रतिषोध पभाई. २३०६-२३०७.

आ भरतक्षेत्रना फुंडपुर नगरनो राजकुमार भगवंत महावीरनो भाष्टोऽ जमालि हतो. तेनी साथे भगवंते खोतानी पुत्री सुदर्शनाने परणात्वी हती. (ज्येष्ठा अने अनवद्यांगी ऐवा बीआं पछा ने नाम तेनां हतां.) एक वर्षते भगवंतना उपदेशथी राजकुमार जमालिअे पांचसो पुरुषो सहित भगवंत पासे दीक्षा अंगीकार करी. ते वर्षते भगवंतनी पुत्री सुदर्शनाअे पशा एक हजार स्त्रीओना परिवार पुक्त तेनी पाछण दीक्षा लीधी. ते पछी अंगीआर अंग भइया. बाढ जमालिअे अन्यत्र विहार करवा भाटे भगवंत पासे आज्ञा भागी. भविष्य जाग्नीने भगवंते कुठि पशा उत्तर न आयो.

રજા નહિ આપ્યા છતાં જમાલિ પાંચસો સાખુ સહિત ભગવંત પાસેથી મન્યત્ર વિહાર કરવા નિકળ્યો. જુદા જુદા ગામ-નગરે વિહાર કરતાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં સર્વ આવ્યા. ત્યાં તિન્દુક ઉઘાનમાં કોષ્ટક નામના ચૈત્યની અંદર સૌ ઉત્થાન. તે પછી ત્યાં કેટલાક દિવસે અત્યારાન આહાર વડે જમાલિને દાહજવર થયો. તેથી તે બેસવાને પણ અશક્ત થયો, એટલે તેણે બીજા મુનિઓને કહ્યું કે મારા માટે શીંગ સંધારો કરો, હું બેસી શકતો નથી. મુનિઓએ સંધારો કરવા માંડયો, દાહજવરથી પરાભૂત થયેલા જમાલિએ પુનઃ પૂછ્યું “અરે ! સંધારો પાથ્યો કે નહિ ?” એ વખતે સંધારો કેટલોક પથરાયો હતો અને કેટલોક બાકી હતો, એટલે સાખુઓએ કહ્યું “સંધારો પાથ્યો.” આ ઉપરથી વેદના વડે વ્યાપુણ ચિત્તવાળો જમાલિ ઉઠીને સંધારામાં સુવાની ઈચ્છાથી ત્યાં ગયો. જઈને જુવે છે તો સંધારો અરથો પથરાયેલો અને અરથો બાકી હતો. તે જોઈને કોષ્ટકમાન થઈ મિથ્યાત્વના ઉદ્ઘાટની, વિભાગ ન થઈ શકે તેવા સમયની અપેક્ષાએ કહેલ “ક્રિયમાણ કૃતં” એટલે “કરતું હોય તે ક્યું” એ સિદ્ધાંતનું વચન અસત્ય છે. એમ વિચારવા લાગ્યો. બીજા સ્વચ્છિયાએ અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માંડયો છતાં તે પ્રતિબોધ ન પામ્યો, એટલે તેઓ તેને તજીને ભગવંત પાસે ગયા, અને કેટલાક બીજા સાખુઓ તેની પાસે રહ્યા. તે વખતે સુદર્શના સાધ્યી પણ કુભકાર હેંક શ્રાવકનં પીર હતી. તેણે જમાલિ ઉપરના અનુરાગને લઈને તેનો મત સ્વીકાર્યો, અને હેંક નામના શ્રાવકને પણ તે મત ગ્રહણ કરવા ઉપદેશ આપવા લાગી આથી હેંક શ્રાવકે જાણ્યું કે આ સાધ્યી મિથ્યાત્વ પામી છે, તેથી તે આમ વિપરિત ઉપદેશ આપે છે, અવસર આવે આને કોઈ પણ રીતે ભગવંતના માર્ગમાં સ્થિર કરવી જોઈએ. એમ વિચારીને તેણે કહ્યું. “મારા જેવા એવું હેઠળ જીણું જીણું સમજુ શકે નહિ.”

એક વખત હેંક શ્રાવકે નિભાડામાં મારીનાં વાસણી પછીવા મૂકેલાં, તે ઊંચા-નીચાં કરતાં તેમાંનો એક અંગારો જાણી જોઈને ત્યાં નજીકમાં સ્વાધ્યાય કરતી સુદર્શના સાધ્યીના વણ પર નાંખ્યો, તેથી તેની સંધારીનો વણનો ઉડો સણન્યો, આથી સાધ્યીએ કહ્યું, અરે શ્રાવક ! તે આ મારી સંધારી કેમ બાળી ? તેના ઉત્તરમાં હેંક કહ્યું : ક્યાં બાળી છે ? હજી તો બણે છે, બજતું હોય તે બણ્યું કેમ કહેવાય ? તમારો સિદ્ધાંત તો એવો છું કે “બળતું હોય તે બણ્યું ન કહેવાય.” એટલે તમારું વણ ક્યાં બણ્યું છે ? હત્યાદિ યુક્તિવાળા વચનોથી સાધ્યી પ્રતિબોધ પામીને કહેવા લાગી, ખરેખર શ્રાવક ! તે મને યોગ્ય માર્ગ પ્રેરી છે, મારી માન્યતા કેવળ અસત્ય છે. એમ કહીને મિથ્યાદુષ્કૃત આપીને જમાલિ પાસે ગઈ. તેને પોતાનો અભિગ્રાહ જલ્દાવ્યો. સભ્યગુ માર્ગમાં લાવવાને ઘણો સમજાવ્યો, પણ તે સમજાપ્યો નહિ, એટલે તે સાધ્યી પોતાના પરિવાર સહિત જમાલિને ત્યાં મૂકીને ભગવંત પાસે ગઈ. ને બાકી રહેલા સાખુઓએ પણ જમાલિને છોડી શ્રી મહાલીર મહારાજનો મત ફરીથી અંગીકાર કર્યો. જમાલિએ ઘણા લોકોને પોતાનો મત ગ્રહણ કરાવ્યો, તે પાપની આલોચના કર્યા સિવાય કાળખર્મ પામીને જમાલિ ડિલિમધિક દેવપણો ઉત્પત્ત થયો. આ ચરિત્ર વ્યાખ્યાપ્રકષમિત્રાં વિસ્તારથી કહ્યું છે, માટે તે જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ ત્યાથી જોઈ લેવું. જથેછા-સુદર્શના અને અનવધારી એ ત્રણ નામ જમાલિની સ્ત્રીનાં જાણવાં, બીજી ક્રે છે કે ભગવાનની મોરી બેન સુદર્શના હતી તેનો પુત્ર જમાલિ અને ભગવાનની પુત્રી અનવધારી-જમાલિની સ્ત્રી. ૨૩૦૬-૨૩૦૭.

સચરદ્ધં ચિય સંથારો ન કર્જમાળાં કરતિ મે જમ્હા ।

ચેદ્દ જમાલી સંબં ન કર્જમાળાં કયં તમ્હા ॥૨૩૦૮॥

જસ્સેહ કર્જમાળાં કયંતિ તેણેહ ચિર્જમાળસ્ય ।

કરણકિરિયા પદના તહા ય બહુદોસપદિવતી ॥૨૩૦૯॥

કયંતિહ ન કર્જમાળાં સભાસાઝા ચિરતનધડો ય ।

અહવા કયંપિ કીરત કીરત નિચ્ચં ન ય સમતી ॥૨૩૧૦॥

કિરિયાવેફલ્લપિ ય પુલ્લમહૂયં ચ દીસએ હોતં ।

દીસઙ્ગ દીહો ય જાઓ કિરિયાકાલો ઘડાઈણં ॥૨૩૧૧॥

નારંભે ચ્ચિય દીસઙ્ગ ન સિવાદદ્વાએ દીસઙ્ગ તદંતે ।

તો નહિ કિરિયાકાલે જુતે કર્જ તદંતમિમ ॥૨૩૧૨॥

સાક્ષાતું આ ભારો સંથારો કરતો હોવાથી કર્પો નથી, તેથી સર્વ વસ્તુ કરાતી હોય તે કરી ન કહેવાય-એમ જમાલિ કહે છે. જેઓ કરાતી વસ્તુ કરી, એમ માનતા હોય, તેઓએ વિદ્યમાન કાર્યની કરણ કિયા અંગીકાર કરી ગણાય, અને તેથી ઘણા દીખો પ્રાભ થાય. જેમ કે જે કરેલું હોય, તે કરાતું નથી, કરણ કે કરેલું કાર્ય ચિરતન ઘટની જેમ વિદ્યમાન હોય, જો કરેલું કાર્ય પણ કરાય, તો હંમેશા તે કરાઓ, (કરાઓ એટલે આજાર્થ સૂચવનારો કણ જાણવો.) કદી પણ નેની સમાનિ નહિ થાય. (વળી કરાતું હોય તે કર્યું, એમ માનવામાં આવે તો) કિયા નિષ્ઠળ થાય. તેમજ પૂર્વ ન હોય, તે થતું જણાય છે, અને ઘટાદિ કાર્યનો કિયાકાળ દીર્ઘ જણાય છે. આરંભ કિયા સમયે કાર્ય જણાતું નથી, શિવકાદિ કિયાકાળે પણ જણાતું નથી, પરંતુ દીર્ઘ કિયા કણના અંતે જણાય છે; માટે કિયાકાળે કાર્ય માનતું યોગ્ય નથી, પણ અંતે માનતું યોગ્ય છે. ૨૩૦૮ થી ૨૩૧૨.

દાહજીવરની વેદનાથી વ્યાકુળ થયેલા જમાલિ મિથ્યાત્મના ઉદ્યથી વિચારવા લાગ્યો કે આ કામળીઓથી કરાતો ભારો સંથારો કર્પો નથી એમ પ્રત્યક્ષથી જણાય છે, એટલે જે કંઈ કરાતું હોય, તે કર્યું છે, એમ ન કહેવાય, પરંતુ જે કરેલું હોય, તે જ કર્યું કહેવાય. આથી અગવતી વિગેરેમાં ચલમાળે ચલિए, ઉદ્દરિજમાળે ઉદ્દરિએ વેદાએ “ચલવા માંડયું તે ચલ્યું કહીએ, ઉદીરવા માંડયું તે ઉદીયું કહીએ અને વેદવા માંડયું તે વેદ્યું કહીએ, હત્પાદિ જે કલ્યું છે, તે સર્વ અસત્ય છે.

વળી જેઓ કરાતું હોય, તે કર્યું એમ માનતા હોય, તેઓના મતે વિદ્યમાન કાર્યની કરણરૂપ કિયા અંગીકાર કરી કહેવાય, અને તેથી કરીને અનેક દીખોની પ્રાન્તિ થાય જેમકે જે કરાતું હોય, તે કરેલું છે, એમ ન કહેવાય. કરણ કે પૂર્વ કરેલા ઘટની જેમ કરેલું કાર્ય વિદ્યમાન હોય છે. જો કરેલું કાર્ય પણ કરાય છે, એમ માનવામાં આવે, તો હંમેશાં-નિરાત તે કરવું જોઈએ, અને એથી કદી પણ કાર્યની કિયા સમાન થાય નથી. તેમજ કરાતું કાર્ય કર્યું છે, એમ જો માનીએ, તો ઘટાદિ કાર્ય માટે કરાતી ચક્કાભમણાદિ કિયા નિષ્ઠળ ગણાય, કેમકે તે કિયાકાળે પણ કાર્ય કરેલું છે એમ માનેલ છે.

વળી “કરાતું હોય, તે કર્યું” એમ કહેનારાઓ કિયા વખતે પણ વિદ્યમાન કાર્યનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને એથી તો પ્રત્યક્ષ વિરોધ જણાય છે; કારણ કે ઉત્પત્તિકાળની પહેલાં અવિદ્યમાન એવું કાર્ય, ઉત્પત્તિ કરેલે થતું જણાય છે. આથી જે કરાતું હોય, તે કર્યું, એમ ન કહેવાય. વળી “કરાતું હોય તે કર્યું” એમ માનનારાઓ કિયાના આરેલ સમયે જ કાર્ય ઉત્પત્ત થાય છે, એમ માને છે, અને એ માન્યતા સર્વથા અયોગ્ય છે, કારણ કે ઉત્પત્ત થતા ઘટાડિ કાર્યોનો ઉત્પત્તિ કરણ તો ઘણો લાંબો જણાય છે. વળી કિયાના આરેલ સમયે ઘટાડિ કાર્ય થતું જણાતું નથી, તેમજ શિવક, સ્વાસ, કોશ, કુશુલાદિ કિયાસમયમાં પણ થતું જણાતું નથી. પરંતુ એ દીધી એવા કિયાકાળના અંતે જ પદાડિ કાર્ય થતું જણાય છે; માટે કિયાકાળે કાર્ય માનવું યોગ્ય નથી, કારણ કે તે વખતે તે નથી જણાતું, ને એ વાત સર્વ લોકને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. ૨૩૦૮ થી ૨૩૧૨.

હવે ઉપર કહેલા જમાલિના સર્વ પૂર્વપક્ષનો સ્થવિરો અનુકૂળે ઉત્તર આપે છે. તેમાં પ્રથમ “કીરત નિચ્ચે” એ પૂર્વપક્ષનો ઉત્તર આપે છે.

થેરાણ મયં નાકયમભાવઓ કીરણ ખ્યાપુષ્ટ ચ ।

અહ ચ અકયંપિ કીરણ કીરત તો ખરવિસાણંપિ ॥૨૩૧૩॥

નિચ્ચ્યકિરીયાઇદોસા નણુ તુલ્લા અસા કદૃતરણા ચ ।

પુલ્લમભૂયં ચ ન તે દીસઙ્ગ કિં ખરવિસાણંપિ ? ॥૨૩૧૪॥

સ્થવિરોનો એવો ભત છે કે અકૃત કાર્ય આકાશપુષ્પની જેમ અવિદ્યમાન હોવાથી કરાતું નથી. અને જો અકૃત કાર્ય પણ કરાય, તો ગધેડાનાં શીંગડાં પણ કરાવાં જોઈએ.

વળી જે નિત્યકિયાદિ દીધો કહ્યા, તે અવિદ્યમાન કાર્યમાં પણ તુલ્ય છે, અથવા એથી પણ વધારે અસ્તર છે. કારણ કે પૂર્વ નહિ થયેલું કાર્ય તને જણાય છે. તો પછી ગધેડાનાં શીંગડાં પણ શું જણાય છે ? ૨૩૧૫ થી ૨૩૧૪.

મિદ્યાત્મના ઉદ્યથી નિહિતપણું પામેલા જમાલિને પૂર્વોક્ત રીતે અયોગ્ય પ્રરૂપણા કરતો જાણીને, ગીતાર્થ સાધુઓ તેને કહેવા લાગ્યા કે (કિયાના સમયે પણ સર્વથા) અકૃત કાર્ય, આકાશપુષ્પની જેમ અવિદ્યમાન હોવાથી કરાતું નથી, અને જો અકૃત કાર્ય પણ કરાતું હોય, તો ગધેડાનાં શીંગડાં પણ કરાવાં જોઈએ. કારણ કે અકૃતપણું ઉલ્લય સ્થળે સમાન છે. વળી જે નિત્યકિયાદિ દીધો કૃતપક્ષમાં તમે કહ્યા, તે નિત્યકિયા, કિયાની અસમાપ્તિ, કિયાની નિષ્ઠળતા આદિ દીધો અકૃતપક્ષમાં અવિદ્યમાન વસ્તુ કરવાનું માનવાથી વિશેષે પ્રામ થાય છે. વિદ્યમાન વસ્તુમાં તો પર્યાપ્ત વિશેષ પારણ કરવા દારાએ કોઈક અપેક્ષાએ કિયા ઘટી પણ શકે છે; જેમકે “અવકાશ કરો, પગ કરો, પીઠ કરો,” ઉત્પાદિ. પરંતુ અવિદ્યમાન પદાર્થમાં તો સર્વથા એવું સંભવતું જ નથી. કારણ કે ગધેડાનાં શીંગડાંની માફક તે સર્વથા અવિદ્યમાન છે. વળી જો પૂર્વ કારણાદિ અવર્થામાં અવિદ્યમાન કાર્ય ઉત્પત્ત થાય છે, તો પછી જેમ માટીના પિંડથી ઘડો થાય છે, તેમ તેનાથી ગધેડાનાં શીંગડાં પણ કેમ ન થાય ? કારણ કે અવિદ્યમાનતા ઉલ્લયત્ર સમાન છે. અને તેથી જેમ ખરવિધાણ થતું જણાતું નથી, તેમ ઘટ પણ ઘતો ન જણાવો જોઈએ. અથવા ખરવિધાણ જણાય, અને ઘટ ન જણાય, એમ વિપર્યથ પણ કેમ ન થાય ? ૨૩૧૫ થી ૨૩૧૪.

૨૭૪] અકૃત કાર્ય અને નિત્યકિયાદિ દોષનું ખંડન. [વિશેષજ્ઞત્વક ભાગ બાગ, ૨

એ "દીસહી દીસો પ જાઓ" એ પૂર્વપદનો ઉત્તર કહે છે.

પદ્મસમાપ્તનાળાણ પરોપરવિલક્ષણાણ સુબહૂરણ ।

દોહો કિરિયાકાલો જહ દીસહ કિં ત્ય કુંભરસ ? ||૨૩૧૫||

અનારંભે અનં કિહ દીસડ ? જહ ઘડો પઢારંભે ।

સિવકાદઝો ન કુંભો કિહ દીસડ સો તદજ્ઞાએ ? ||૨૩૧૬||

દરેક સમયે ઉત્પત્ત થતાં પરસ્પર વિલક્ષણ એવાં ઘણાં કાર્યોનો દીર્ઘ કિયાકાળ જણાય, તો એમાં ઘટને શું ? જેમ પટના આરંભમાં ઘટ ન જણાય, તેમ અન્ય કાર્યના આરંભમાં અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય ? શિવક વગેરે કંઈ ઘટરૂપ નથી, એટલે તે વખતે ઘટ ક્યાંથી જણાય ? ૨૩૧૫ થી ૨૩૧૬.

દરેક સમયે ઉત્પત્ત થતાં પરસ્પર વિલક્ષણ સ્વરૂપવાળા શિવક, સ્થાસ, કોશ, કુશુલ વગેરે પ્રતિસમય આરંભ થતાં અને સમાચિ પામતા એવાં ઘણાં કાર્યોનો દીર્ઘ કિયાકાળ જણાય, તો એમાં ઘટરૂપ કાર્યનો દીર્ઘ કિયાકાળ ક્યાંથી થયો ? તમારું એમ માનવું છે, કે માટી લાવવી, તેને મસળવી, પિડ કરવો વગેરે સર્વ ઘટ ઉત્પત્ત થવાનો કિયાકાળ છે. એ તમારી માન્યતા અધોશ્ય છે, કારણ કે કાર્યનો કિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ એક હોવાથી ત્યાં દરેક સમયે જુદા જુદા કાર્યો આરંભાય છે અને ઉત્પત્ત થાય છે, ઘટ તો છેલ્લા સમયે આરંભાય છે ને છેલ્લા સમયે જ ઉત્પત્ત થાય છે, એટલે ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પત્ત થવાનો દીર્ઘ કિયાકાળ ક્યાંથી આવ્યો ? કારણ કે જેમ પટરૂપ કાર્યના આરંભમાં ઘટરૂપ કાર્ય જણાતું નથી, તેમ શિવકાદિ અન્ય કાર્યના આરંભમાં ઘટાદિરૂપ અન્ય કાર્ય ક્યાંથી જણાય ? વળી શિવકાદિ કાર્યો કંઈ ઘટરૂપ નથી, પણ એથી જુદા જ છે, એટલે શિવકાદિ કાર્યકાળમાં ઘટાદિ કાર્ય ક્યાંથી જણાય ? ન જ જણાય. ૨૩૧૫ થી ૨૩૧૬.

"દીસહ તદન્તે" એ પૂર્વપદનો ઉત્તર કહે છે.

અંતે ચ્ચિય આરંભો જહ દીસહ તમિ ચેવ કો દોસો ? ।

અકાર્ય વ સંપદ ગાએ કહ કીરત કહ વ એસમાસિમ ? ||૨૩૧૭||

છેલ્લે સમયે આરંભેલું કાર્ય, જો છેલ્લા સમયમાં જણાય, તો એમાં શું દોષ છે ? વર્તમાન સમયે નહિ થયેલું કાર્ય, અતીતકાળ અને અનાગતકાળમાં, કેવી રીતે થાય ? ન જ થાય. ૨૩૧૭.

અન્યકિયા સમયે આરંભેલો ઘટ, જો અન્ય સમયે જ જણાય, એમાં શું દોષ છે ? કંઈ જ નહિ. વળી વર્તમાનકિયાસમયે કાર્ય કરાતું નથી, એમ માનવામાં આવે, તો અતીત અને અનાગત કિયાકાળે પણ તે કેવી રીતે કરાય ? કારણ કે અતીતઅનાગત કિયાકાળ વિનાશ અને અનુત્પત્ત હોવાથી, ગણેડાનાં શીંગડાની જેમ અવિઘમાન છે. એટલે તેમાં કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થઈ શકે માટે જે કરાતું હોય તે જ કંઈ કહેવાય. અને જો કરાતું હોય, તે કંઈ ન કહેવાય, તો પછી તે કાર્ય કરાય છે ? કિયા વીત્યા પછી કાર્ય થાય છે, એમ કહેવું થાય તો તે અધોશ્ય છે. કેમકે તે વખતે કિયાનો અભાવ હોય છે અને કિયાના અભાવે પણ કાર્યની

ઉત્પત્તિ ભગ્નવામાં આવે, તો કિયાના આરંભની પૂર્વે પણ કાર્યોત્પત્તિ થવી જોઈએ, કારણ કે કિયાનો અભાવ ઉભયસ્થળે સમાન હોય છે.

વર્તમાન સમય કિયમાણ (કાર્ય કરવાનો) કાળ છે અને તે પછીનો કુતકાળ છે (કાર્યકાળ છે.) કિયમાણકાળમાં કાર્ય હોતું નથી, એટલે નહિ કરાયેલું કાર્ય કરાય છે, પણ કરાયેલું કરાતું નથી, એમ તું કહેતો હોય, તો અમે તમને પૂછીએ છીએ કે કિયાવડે કાર્ય થાય છે ? કે કિયા વિના થાય છે ? જો કિયાવડે થતું હોય, તો અન્ય સમયમાં કિયા અને અન્ય સમયમાં કાર્ય, એમ કેમ થાય ? કારણ કે ખેરના લાકડામાં છેદ કિયા કરતાં ખાખરાના લાકડામાં કંઈ છેદ ન થાય. વળી કિયા ઉપરમ થયા પછી કાર્ય થાય છે, પણ કિયા હોય, ત્યારે થતું નથી, એમ કહેવાથી તો કાર્યોત્પત્તિમાં કિયા વિનનભૂત થઈ કહેવાય, અને તેથી કારણ તે અકારણરૂપ થવાથી પ્રત્યક્ષાદિ અનેક વિરોધ પ્રાપ્ત થાય.

જો કિયા સિવાય કાર્ય થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો ઘટાડિ કાર્યના અર્થજીનો માટી લાવીને તેને ભસળે, તેનો પિંડ કરે, ચકપર મૂકે, તેને ભમાવે વગેરે જે કિયા કરે છે, તે નિરર્થક થાય. અને એથી મોકાની ઈચ્છાવાળાએ તપ-સંયમાદિ કિયાનુષ્ઠાન પણ ન કરતું જોઈએ, કેમકે તમારે ભતે કિયા સિવાય પણ મોક પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. પરંતુ એમ થતું નથી, કિયકાળે જ કાર્ય થાય છે, કિયા ઉપરમ થયા પછી થતું નથી. ૨૭૧૭.

ઉપર પ્રમાણે સ્થવિરોધે યુક્તિ પૂર્વક કિયકાળમાં કાર્યનો ઉત્પાતો સેદ કરો, એટલે પુનઃ જમાલિએ કહું, કે માટી લાવવાથી આરંભીને છેક ચક ઉપરથી ઘડો ઉતારવા પર્યતનો બધોએ કાળ ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પત્ત થવાનો જ હોવાથી હું તો ઘડાનો દીઘ કિયકાળ જ અનુભવું છું, પરંતુ તમારા કહેવા સુજબ જે સમયે કાર્ય આરંભાય છે; તે જ સમયે તે ઉત્પત્ત થાય છે, એવું કંઈ જણાતું નથી એ પ્રમાણે જમાલિનું કથન સાંભળીને સ્થવિરોધે તેના ઉત્તરમાં કહું કે

પદ્મસમયકજ્જકગેડી નિરવેકદ્યો ઘડગયાહિલાસોઽસિ ।

પદ્મસમયકજ્જકાલં થૂલમહિ । ઘડમિલાસિ ॥૨૩૧૮॥

કો ચરમસમયનિયમો ? પદ્મમે ચ્છિય તો ન કીર્હ કજ્જો ।

નાકારણંતિ કજ્જો તે ચેવે તમિસ સે સમએ ॥૨૩૧૯॥

તેણોહ કજ્જમાણં નિયમેણ કથે કથે તુ ભગળિજ્જાં ।

કિંચિદિહ કજ્જમાણં ઉવરયકિરિય વ હોજ્જાહિ ॥૨૩૨૦॥

તમે ઘટસંબંધી અભિલાષાવાળા હોવાથી, દરેક સમયે પટની કાર્યપરંપરામાં અપેક્ષા રહિત છો તેથી રે સ્થુલમતિ ! દરેક સમયનો કાર્યકાળ તમે ઘટમાં યોજો છો. જો એમ હોય, તો છેલ્લા સમયે કાર્ય થાય, એવો નિયમ કેમ ? પહેલા જ સમયમાં કાર્ય કેમ ન કરાય ? કેમકે કારણ વિના કાર્ય થતું નથી, એથી તે કાર્યનું કારણ અન્ય સમયમાં જ છે. ને તેથી અહીં છેલ્લા સમયે જે કરાતું હોય, તે અવશ્ય કર્યું કહેવાય, પણ જે કરેલું હોય, તે માટે તો ભજના છે, કોઈક કરાતું કહેવાય અને કોઈક કરાતું ન કહેવાય. ૨૩૧૮ થી ૨૩૨૦.

સ્વાવિરો :- દરેક સમયે બિન્દુ કાર્યોની પરંપરા ઉત્પત્ત થાય છે, પરંતુ તમે તેમાં નિરપેક્ષ હોવાથી એ ઉત્પત્ત થતી કાર્ય પરંપરાને ગણતા નથી. કારણ કે તમે ઘટ સંબંધી અભિલાષવાળા છો એટલે કે “અહીં ઘટ ઉત્પત્ત થશે” એવા અભિલાષવાળા તમે છો આથી દરેક સમયે ઉત્પત્ત થતી કાર્યની પરંપરા તમે જોતા નથી, એટલે દરેક જુદા જુદા કાર્ય સંબંધી જે સર્વ કાળ છે તેને ઘટમાં થોળો છો, એટલે કે “આ સર્વ ઘટોત્પત્તિ કાળ છે.” એમ તમે માનો છો. પણ તમારો એ અનુભવ મિથ્યા છે. કેમકે ઘટોત્પત્તિકાળ તો માત્ર એક જ સમયનો છે, અને તમે તો ઉપર કષ્ટા મુજબ સર્વ કાળને ઘટોત્પત્તિનો જ કાળ માનો છો.

જુભાગિ :- દરેક સમયે ઉત્પત્ત થતી કાર્યની પરંપરા તો કંઈ જણાતી નથી, પણ શિવક, સ્થાસ વગેરે માત્ર કેટલાક કાર્યો જ જણાય છે.

સ્વાવિરો :- શિવકાટિ જે જાણી જાણાય છે, તે ને અનુસ કાર્યો છે, પરંતુ જે દરેક સમયે ઉત્પત્ત થનારાં સૂક્ષ્મ કાર્યો છે, તે કાર્યો છદ્રસ્થ વ્યક્તિ પ્રગટપણે જાણી શકે એમ નથી. તેવા સૂક્ષ્મ કાર્યોને પ્રદર્શા કરનાર તો અનંત સિદ્ધ અને કેવળી ભગવંતનાં જાણો જ છે. અને એ હાનો પણ દરેક સમયે ઉત્પત્ત થાય છે; તેથી તે પણ કાર્યો જ છે. એટલે દરેક સમયે કાર્યની પરંપરા ઉત્પત્ત થાય છે, એમ જે કહું છે, તે યોગ્ય જ છે.

જુભાગિ :- કાર્યોત્પત્તિમાં દીર્ઘ કિયાકાળ ન માનતાં, માત્ર એક જ સમય માનવામાં આવે છે, તો પછી છેલ્લા સમયે જ ઘટાડિ કાર્ય ઉત્પત્ત થાય છે, એલો નિયમ શા માટે હોઈએ ? પહેલા સમયે જ કાર્ય કેમ ન કરાય ?

સ્વાવિરો :- કારણ સિવાય કાર્ય થઈ શકે નહિ. ઘટાડિ કાર્યનું કારણ અન્ય સમયે જ હોય છે, પણ પ્રથમ સમયે હોતું નથી, એટલે ત્યાં પ્રથમ સમયાદિમાં કાર્ય પણ નથી થતું. જ્યાં કાર્ય હોય ત્યાં જ કારણ હોય, જ્યાં કાર્ય ન હોય, ત્યાં કારણ પણ ન હોય; એમ અન્ય વ્યતિરેકધી ઘટાડિ કાર્યનું કારણ અન્ય સમયે જ જણાય છે, તેથી તેનું કાર્ય પણ ત્યાં જ ઉત્પત્ત થાય છે. આથી “અન્ય સમયે કાર્યોત્પત્તિ થાય” એ નિયમ પુંઝિપૂર્વક યોગ્ય જ છે.

વળી એ જ કારણથી વર્તમાનકિયાસમયે કરાતું કાર્ય, અવશ્ય કરેલું જ કહેવાય; અને જે કાર્ય કરેલું હોય, તેની જજના જાણાવી, કારણ કે કેટલુંક કરેલું કાર્ય કિયા થતી વખતે કરાતું કહેવાય છે, અને બીજું કિયા ઉપરમ થયા પછી ચકાદિ પરથી ઉત્તરેલું ઘટાડિ કાર્ય, કરાતું ન કહેવાય, કેમકે તેની કિયાનો ઉપરમ થઈ ગયો છે - કિયા બંધ પડેલ છે. ૨૩૧૮-૨૩૧૯-૨૩૨૦.

સ્વાવિરોએ કહેલી પુંઝિઓ પ્રસ્તુત સંથારામાં યોજને જમાલિ પુનઃ પૂર્વપક્ષ કરે છે, અને સ્વાવિરો તેનો ઉત્તર આપે છે.

અં જત્ય નભોદેસે અત્યુબ્દ્ધ જત્ય જત્ય સમયમિન્મ ।

તં તત્ય તત્યમત્યુયમત્યુચ્ચ તંપિ તં ચેવ ॥૨૩૨૧॥

બહુવત્યજરણવિભળણદેસકિરિયાઇકજજકોડીણ ।

મળણસિ દીહે કાલં જદુ સંથારસ્સ કિ તત્ય ? ॥૨૩૨૨॥

પહુસમયકાજકોડીઓમાં હોય સંધારયાહિકયકાજો ।
પહુસમયકાજકાલને કિહ સંધારમિનું લાએસિ ? ॥૨૩૨૩॥

જે સંધારો જે આકાશ પ્રદેશમાં જે જે સમયમાં પથરાય છે, તે સંધારો તે તે સમયમાં પથરાયેલો છે, અને તે જ પથરાય છે પણ ખરો. વળી ધ્વણાં વજ્ઞ પાથરવાની વિભિન્ન દેશ કિયા વગેરે કાર્યની પરંપરાનો દીર્ઘકાળ તમે માનો છો, તો એમાં સંધારાનો દીર્ઘકાળ ક્યાં છે ? તમે સંધારારૂપ કાર્યમાં જ બુદ્ધિવાળા હોવાથી, દરેક સમયની કાર્યપરંપરાથી વિમુખ છો, ને દરેક સમયના કાર્યકાળને સંધારામાં કેમ યોજો છો ? ૨૭૨૧ થી ૨૭૨૩.

જમાલિ :- જે સંધારો જે આકાશ પ્રદેશમાં જે જે સમયે પથરાય છે, તે સંધારો તેટલા પ્રમાણમાં તે આકાશ પ્રદેશમાં તે તે સમયે પથરાયેલો છે, અને પથરાય છે પણ ખરો. મતલબ કે કેટલોક સંધારો પથરાય છે, ને કેટલોક પથરાયો છે, પણ સર્વ સંધારો પથરાયેલો ન કહેવાય; અને એથી “જે કરાતું હોય તે કર્યું કહેવાય” ઈત્યાદિ જે મહાવીરદેવતનું વચન છે તે અસત્ય જ્ઞાન છે.

સ્વાવિરો :- જમાલિ ! તમે ભગવંતના વચનનો અભિપ્રાય જીણ્યો નથી, માટે જ એમ અયુક્ત કહો છો; કારણ કે ભગવંતનું વચન સર્વનયાત્મક હોય છે, એથી “કરાતું હોય તે કર્યું નથી.” અનું પણ કોઈક વખત વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ માની શકાય છે. પરંતુ “ચલસાણે ચલિએ ઉર્ફિજ્જમાણે ઉર્ફિઝે” ઈત્યાદિ જે સૂત્રો છે, તે તો નિશ્ચયનયના મતે કહેલાં છે, તેથી એ નયના અભિપ્રાયે “કરાતું હોય તે કર્યું, પથરાતું હોય તે પાથર્યું” ઈત્યાદિ સર્વ ઘટી શકે છે, કેમકે નિશ્ચયનય એમ માને છે, કે પ્રથમ સમયથી જ ધર્ત કરવાનો આરંભ કર્યો નથી, પરંતુ માટી લાવવી તેને મસળાવી વગેરે જુદાં જુદાં કાર્યો દરેક સમયે આરંભાય છે. એમાંનું જે કાર્ય જે સમયે આરંભાય છે, તે કાર્ય તે જ સમયે ઉત્પત્ત થાય છે, કેમ કે કાર્યકાળ અને નિષ્ઠકાળ એક જ હોય છે, અન્યથા પૂર્વે કહેલા દીધો પ્રામ થાય. માટે “જે કરાતું હોય તે કરેલું જ છે.” એ જ પ્રમાણે પ્રસ્તુત વિવાદચ્છેલે એવો સંધારો પણ, પ્રથમ સમયથી જ સધળો પાથરવા માંડયો નથી, પરંતુ દરેક સમયે, તેના જુદા જુદા અવયવો પથરાય છે, એમાંનો જે અવયવ જે સમયે પાથરવા માંડયો હોય, તે અવયવ તે જ સમયે પથરાય છે પણ સંપૂર્ણ સંધારો તો છેલ્લા સમયે જ પથરાય છે, અને ત્યાં જ સંપૂર્ણ પથરાઈ રહે છે એટલે “પથરાતું હોય તે પથરાયેલું છે.” વળી જે કાર્યનો તમે દીર્ઘકાળ માનો છો, તે તો જુદા જુદા દેશકાળે વજ્ઞ-કંબળ વગેરે જુદી જુદી વસ્તુઓ પાથરવા સંબંધી કિયારૂપ કાર્યની પરંપરાનો છે, એમાં સંધારો કરવામાં દીર્ઘકાળ કંચાંથી આવ્યો ?

જમાલિ :- જે પહેલાં જુદાં જુદાં કાર્યો થતાં હોય, અને સંધારો તો છેલ્લા સમયે જ આરંભાટો હોય, ને ત્યાં જ પૂરો થતો હોય, એમ કિયાનો કાર્યકાળ અને નિષ્ઠકાળ (કાર્યની સમાપ્તિનો કાળ) એક જ હોય, તો પછી મને સંધારાનો જ દીર્ઘ કિયાકાળ કેમ અનુભવાય છે ?

સ્વાવિરો :- દરેક સમયે થતી કાર્યની પરંપરાથી તમે વિમુખ છો, અને માત્ર સંધારારૂપ કાર્યમાં જ બુદ્ધિવાળા છો, તેથી દરેક સમયે થતા કાર્યની પરંપરાનો કાળ સંધારામાં યોજો છો. એટલે એ બધો કાળ તમને સંધારાનો જ અનુભવાય છે. ૨૭૨૧-૨૭૨૨-૨૭૨૩.

સો ઉજ્જુસુયનયમયં અમુણંતો ન પડિવજ્જએ જાહે ।

તાહે સમણા કેરી ઉવસંપણા જિણા ચેવ ॥૨૩૨૪॥

પિયદંસણાવિ પછ્છણોડણુશાગાઓ તમ્મયં ચિય પબળણા ।

ઢંકોવહિયાગળિદહૃવત્થદેસા તયં ભણા ॥૨૩૨૫॥

સાવય ! સંઘાડી મે તુમણ દહૃત્તિ સોવિ ય તમાહ ।

નણ તુજ્જા ડજ્જામાણં દહૃત્તિ નાં ન સેલ્દેતા ॥૨૩૨૬॥

દહૃં ન ડજ્જામાણં જડ વિગાડણાગાએ ચ કા સંકા ।

કાલે તયભાવાઓ સંઘાડી કમ્મિ તે દહૃા ? ॥૨૩૨૭॥

તે જમાલિ ઝજ્જુસૂત્રનય (નિશ્ચયનયવિશેષ)ના અભિપ્રાયને નહિ જાણતા હોવાથી (સ્થવિરોધનું કથન) જ્યારે તેમણે અંગીકાર ન કર્યું, ત્યારે કેટલાક સાધુઓ ભગવંત પાસે ગયા; પણ પ્રિયર્દ્ધના અથવા સુદર્શના સાખ્ખીએ પતિના અનુરાગથી તેનો જ મત અંગીકાર કર્યો. તે પછી ઢંક શ્રાવકે નાંખેલા અંગારાથી તેના વલનો અમુક ભાગ બણ્યો, એટલે તેને સાખ્ખીએ કહ્યું શ્રાવક ! તે ભારી સંધારી (કેમ) બાળી ? ઢંક શ્રાવકે તેને કહ્યું, આર્થે ! “બળતું હોય તે બળ્યું” એવા અભિપ્રાયવાળો તમારો સિદ્ધાંત નથી. અને એ પ્રમાણે જો બળતું હોય તે બળ્યું ન કહેવાય, તો પછી અતીત ને અનાગત કાળમાં દાહંકિયાના અભાવે તમારી સંધારી મેં ક્યાં બાળી ? ૨૩૨૮ થી ૨૩૨૯.

અહ્યા ન ડજ્જામાણં દહૃં દાહકિસિયાસમતીય ।

કિસિયાડભાવે દહૃં જડ દહૃં કિં ન તેલોવકં ? ॥૨૩૨૮॥

ઉજ્જુસુયનયમયાઓ વીરજિર્ણિદવયણાવલંબીણં ।

જુજ્જોજ્જ ડજ્જામાણં દહૃં વોતું ન તુજ્જાપિ ॥૨૩૨૯॥

સમએ સમએ જો જો દેસોડગળિભાવમેહ ડજ્જાસ્સ ।

તં તમિ ડજ્જામાણં દહૃંપિ લમેવ તમેવ ॥૨૩૩૦॥

નિયમેણં ડજ્જામાણં દહૃં દહૃં તુ હોડ ભયળિજ્જં ।

કિંચિદિહ ડજ્જામાણં ઉવરયદાહેવ હોજ્જાહિ ॥૨૩૩૧॥

ઇચ્છામો સંબોહણમજ્જો ! પિયદંસણાદાઓ ઢંકં ।

વોતું જમાલિમેણ મોતૂળ ગયા જિણસમાસે ॥૨૩૩૨॥

અથવા (જો તમે એમ કહેતા હો કે) બળતું હોય તે બળ્યું ન કહેવાય, પણ દાહંકિયા સમાન થયા પછી બળ્યું કહેવાય, જો એમ હોય તો દાહંકિયાના અભાવે બળ્યું, એમ થયું, અને એમ હોય તો પછી આખું વિશ્વ પણ બળ્યું, એમ કેમ ન કહેવાય ? (કારણ કે) ત્યાં પણ દાહંકિયાનો અભાવ છે. બળતું હોય તે બળ્યું, એમ ઝજ્જુસૂત્રનયના અભિપ્રાયે વીર જિનેશ્વરના વચ્ચનું અવલંબન કરનાર કહી શકે, પણ તમારાથી તેમ ન કહી શકાય. (કારણ કે બળતું હોય તેને તમે બળ્યું છે એમ નથી કહેતા અને ઝજ્જુસૂત્રનયના અભિપ્રાયે તો) સમયે સમયે બળતી વલુનો

જે બાગ અનિનપણાને પામે છે તે બળયું કહેવાય તેથી તેને વિશે જે બળતું હોય તે અવશ્ય બળયું હોય છે અને બળયું છે તેમાં અજના છે; કેમકે એમાં કેટલુંક દાહદિયારહિત હોય છે ને કેટલુંક દાહદિયાવાંયું હોય છે, પછી (એ પ્રમાણે હંકની યોગ્ય પુરુષનો વડે બોધ પામેલી પ્રિયદર્શના અને બીજા સાધુઓએ કલ્યાણ) કહે આવ્ય હંક ! અમે તમારું કથન અંગીકાર કરીએ છીએ. એમ કહીને પ્રિયદર્શના વગેરે જમાલિને એકલો જ મૂકીને સયણા જિનેશ્વર પાસે ગયા. ૨૭૨૮ થી ૨૭૩૨.

ઉત્તિ ખૂસરતવાઢી જમાલિ નામના નિહિતનો વાદ સમામ થયો.

હવે બીજા નિહિતની વક્તવ્યતા સંબંધી કહે છે.

(૩૪૧) સોલસ વાસાળિ તથા જિણેણ ઉષ્પાદિયસ્સ નાણસ્સ |

જીવપણેસિયાદિદ્વી તા ઉસભપુરે સમુષ્યણા ॥૨૩૩૩॥

(૩૪૨) રાયગીહે ગુણસિલએ વસુ ચોદસપુલ્લિ તીસગુતો ય |

આમલકપ્પા નઘરી મિત્તસિરી કૂર પિઉડાઈ ॥૨૩૩૪॥

ભગવંત મહાવીરદેવને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી સોણ વર્ષે રાજગૃહ અથવા ઋષભપુર નગરમાં જીવ પ્રદેશીક દાખિ ઉત્પન્ન થઈ, રાજગૃહનગરના શુદ્ધશીલ ચૈત્યમાં આવેલા થૌં પૂર્વપ્રકર વસુ નામના આચાર્યના તિથ્યગુમ નામના શિષ્યને આગળ કહેવાણી તેવો પૂર્વગત આલાપક ભણતાં મિથ્યાત્વના ઉદ્યથી વિપ્રતિપત્તિ થઈ. તેને આમલકલ્પા નગરીમાં મિત્તશ્રી નામના શ્રાવકે કુર, સિકુથ આદિના દાનવડે (અનાજના દાણા આપવા વડે) પ્રતિબોધ પમાડ્યો. ૨૭૩૩-૨૭૩૪.

ઉપરોક્ત અર્થને વિશેષ પ્રતિપાદન કરવાને જે રીતે તિથ્યગુમ નિહિત થયો તે સ્પાટ કરવાને ભાષ્યકાર કહે છે.

આયપ્પદાયપુલ્લિ અહિજ્જામાણસ્સ તીસગુત્તસ્સ |

નયમયમયાળમાણસ્સ દિદ્વિમોહો સમુષ્યણા ॥૨૩૩૫॥

એગાદઓ પણસા નો જીવો ન ય પણસહીણોવિ |

જં તો સ જોણ પુણ્ણો સ એવ જીવોડતિમપણ્ણો ॥૨૩૩૬॥

આત્મપ્રવાદ પૂર્વ ભણતા તિથ્યગુમને નથનો અભિપ્રાય નહિ જીવાવાથી દાખિમોહ ઉત્પન્ન થયો. (તે આ પ્રમાણો) એકાદિ પ્રદેશ જીવ નહિ, (સર્વ પ્રદેશમાંથી) એક પ્રદેશહીન હોય તે પણ જીવ નહિ, તો પછી જે પ્રદેશ વડે જીવ પૂર્ણ કરાય છે, તે પ્રદેશ જ જીવ કહેવાય. ૨૭૩૫-૨૭૩૬.

આત્મપ્રવાદ નામનું પૂર્વ ભણતા તિથ્યગુમને તેમાં આ પ્રમાણો એક આલાપક આવ્યો. “એં ભંતે ! જીવપણે જીવેત્તિ વત્તવં સિયા ? નો ઇણઢૂ સમઢૂ ! એવ દો, તિંકિ, જાવ દરસ, સંગ્રહેજ્જા, અસંખેજ્જા ભલે ! જીવપણે જીવેત્તિ વત્તવં સિયા ? નો ઇણઢૂ સમઢૂ, એગપણસૂપોવિ જીવેણ જીવેત્તિ વત્તવં સિયા ! સે કેળા અદ્વેણ ? ! જમ્હા એ કરિણો પણિષુદ્ધે લોગાગાસપારસતુલ્લે જીવે જીવેત્તિ વત્તવં સિયા, સે તેણા અદ્વેણો ઇતિ !” હે ભગવંત ! જીવના એક પ્રદેશને જીવ કહેવાય ? ના, એ અર્થ યોગ્ય નથી. ત્યારે શું જીવના બે, ત્રણ, દરશ, સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા પ્રદેશને જીવ કહેવાય ? ના, એ અર્થ પણ યોગ્ય

નથી; જીવના સર્વ પ્રદેશોમાંથી એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય, તો પણ જીવ ન કહેવાય; કેમ કે સંપૂર્ણ લોકાશાન્ન પ્રદેશ જેટલા જીવના પ્રદેશ હોય, તો જ જીવ કહેવાય. આ આલાપક કોઈ એક નથની અપેક્ષાવાળો છે, પણ સર્વનયાત્મક નથી." આ પ્રમાણે આલાપકનો તાત્પર્યાર્થ ન જાણ્યાથી તિથ્યગુમને મિથ્યાત્વના ઉદ્યથી ઢાંચિમોહ થયો. તે ઉપરોક્ત આલાપકથી એમ સમજવા લાગ્યો કે એક, બે આદિથી આરંભીને યાવતુ એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય તો પણ જીવ ન કહેવાય, કેમકે તે આલાપકમાં તેનો નિર્ધેષ કર્યો છે. માટે જે કોઈ છેલ્લા પ્રદેશ વડે જીવ પૂર્ણ કરાય છે, તે પ્રદેશ જ જીવ છે, તે સિવાયના સર્વ પ્રદેશે જીવ નથી, એમ એ આલાપકથી જ સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે વિરુદ્ધ સ્વીકારવા લાગ્યો. ૨૭૫-૨૭૬.

એ પ્રમાણે એ વિપ્રતિપત્તિ પામ્યો, એટલે તેને બોધ પમાડવાને કૃપાજું આચાર્ય કહેવા લાગ્યું કે -

ગુરુણાડભિહિઓ જઢ તે પઢમપણેસો ન સંમાં જીવો ।

તો તપ્પરિણામો ચ્છય જીવો કહુમંતિમપણેસો ? ||૨૩૩૭||

અહવ સ જીવો કિહ નાડ્યમોલિ ? કો ચા વિસેસહેઊ તે ? ।

અહ પૂરણોન્તિ બુદ્ધિ એવકેકકો પૂરણો તસ્સ ||૨૩૩૮||

એવ જીવબહુતું પછ્યીચં સબ્બહા વ તદભાવો ।

ઇચ્છા વિવજઝો ચા ગિસ્સાન્તં સલાહિલી લા ||૨૩૩૯||

જ સબ્બહા ન વીસું સબ્બેસુવિ તં ન રેણુતેલ્લં વ ।

સેસેસુ અસંભૂતો જીવો કહુમંતિમપણે ? ||૨૩૪૦||

આચાર્ય :- જો પ્રથમ પ્રદેશને તું જીવ નથી માનતો, તો પછી અન્ય પ્રદેશ પણ જીવ કેમ કહેવાય ? તે પણ બીજા પ્રદેશોના જેવા જ પરિણામવાળો છે. અથવા એ અન્ય પ્રદેશને તું જીવરૂપ માને છે, તો પ્રથમ પ્રદેશને કેમ માનતો નથી ? અથવા એમ માનવામાં કર્યો વિશેષ હેતુ છે ? અન્ય પ્રદેશથી જીવ પૂર્ણ થાય છે, અને એ એમાં વિશેષ હેતુ છે, એમ માનતો હોય તો બીજા દરેક પ્રદેશથી પણ જીવની પૂર્ણ થાય છે, અને એમ માનવાથી તો દરેક જીવમાં અનેક જીવની પ્રાપ્તિ થાય, અથવા સર્વથા જીવનો અભાવ થાય, આમ છતાં આમહાથી ઈચ્છા મુજબ એમ કહેતો હોય, તો એથી વિપરીત કેમ નથી કહેતો ? અથવા વિપમતાએ કેમ નથી કહેતો ? કેમકે સ્વેચ્છા મુજબ બોલવાથી સર્વપક્ષની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. વળી રેતીના કણીયામાં તેલની જેમ જે દરેક જીવા જીવા અવયવોમાં હોતું નથી, તે સર્વ અવયવોમાં પણ હોતું નથી; તેવી રીતે શેષ પ્રદેશોમાં જીવ ન હોય, તો અન્ય પ્રદેશમાં કેવી રીતે હોય ? ૨૭૭ થી ૨૭૪૦.

તિથ્યગુમ ! જો જીવના પ્રથમ પ્રદેશને તું જીવ નથી માનતો તો તેના અન્ય પ્રદેશને જીવ કેવી રીતે કહે છે ? કારણ કે એ અન્ય પ્રદેશ પણ બીજા પ્રથમાદિ પ્રદેશોના જેવા જ પરિણામવાળો છે, એટલે તે પણ જીવ નહિ કહેવાય, વળી જેમ તું અન્ય પ્રદેશને જીવ માને છે, તેમ પ્રથમ પ્રદેશને પણ જીવરૂપ કેમ નથી માનતો ? કારણ કે એ આધ્યપ્રદેશ પણ અન્ય પ્રદેશની જેમ બીજા પ્રદેશોના જેવા જ પરિણામવાળો છે. અથવા એ ઉલ્લયમાં પ્રદેશપણું સમાન છતાં, અન્ય પ્રદેશ

જીવ કહેવાય અને આધ્યપ્રદેશ જીવ ન કહેવાય, એમ માનવામાં ક્યો વિશેષ હેતુ છે ? અસંખ્યાત પ્રદેશ રાશિની સંખ્યાને એ અન્ય પ્રદેશ પૂર્ણ કરે છે, તેથી તે જીવ કહેવાય છે, અને આધ્યપ્રદેશ સંખ્યાને પૂર્ણ કરતો નથી માટે તેને જીવ કહેવાતો નથી. એવો વિશેષ હેતુ તું જાણવતો હોય, તો તે પણ અધોગ્ય છે, કારણ કે જેમ એ અન્ય પ્રદેશ સંખ્યાને પૂર્ણ કરે છે, તેવી રીતે પ્રથમાદિ દરેક પ્રદેશો પણ તે સંખ્યાની પૂર્ણ કરે છે. એટલે તે દરેકને અન્ય પ્રદેશની જેમ જીવત્વ પ્રાપ્ત થશે, અને એથી દરેક જીવને અસંખ્યેય જીવાત્મક માનવો પડશે, અથવા તો પ્રથમાદિ પ્રદેશોની જેમ અન્ય પ્રદેશમાં પણ જીવત્વના અભાવે સર્વથા જીવનો જ અભાવ થશે.

દરેક પ્રદેશો વિવક્ષિત સંખ્યાની પૂર્ણ કરે છે, છતાં પણ અન્ય પ્રદેશ જ જીવ કહેવાય અને બાકીના ન કહેવાય, એવો આગાહ રાખતો હોય, તો પછી રાજ્ઞિ વગેરેની જેમ ઈચ્છા મુજબ તને ગમે તેવું બોલ, એ પ્રમાણે ઈચ્છા મુજબ બોલતાં આધ્યપ્રદેશને જીવ અને અન્ય પ્રદેશને અજીવ એમ દિપરીત પણ કેમ નથી કહેતો ? અથવા એમાનાં કેટલાક પ્રદેશો જીવ છે, અને કેટલાક અજીવ છે, એ રીતે વિષમતાથી પણ કેમ નથી કહેતો ? કારણ કે ઈચ્છા મુજબ બોલનારા સર્વ પણો ગમે તેમ બોલી શકે છે. વળી રેતીના કશીયામાં તેલની જેમ જુદા જુદા અંકેક અવયવમાં જે સર્વથા હોતું નથી, તે સર્વ અવયવોના સમુદ્દરયમાં પણ હોતું નથી; તેવી જ રીતે પ્રથમાદિ દરેક પ્રદેશમાં તું જીવત્વ માનતો નથી, એટલે બીજા પ્રદેશોમાં જીવત્વ નહિ હોય છતાં અને પરિણામાદિ વડે સમાન હોય છતાં પણ અક્સમાત અન્ય પ્રદેશમાં જ એ જીવત્વ ક્યાંથી આવ્યું ? ૨૩૭૭ થી ૨૩૪૦.

અહ દેસઓડવસેસેસુ લોવિ કિહ સબહંતિમે જુતો ? ।

જહ તમિમ વ જો હેઊ સ એવ સેસેસુવિ સમાણો ॥૨૩૪૩॥

નેહ પએસત્તણઽસો અન્તો જીવો જહાઇમપએસો ।

આહ સુયમ્મિ નિસિદ્ધા સેસો ન ઉ અન્તિમપએસો ॥૨૩૪૪॥

નણુ એગોત્તિ નિસિદ્ધો સોવિ સુએ જડુ સુયે યમાણં તે ।

સુતે સબ્બપએસા ભળિયા જીવો ન ચરિમોત્તિ ॥૨૩૪૫॥

તંતુ પડોવયારી ન સમત્તપડો ય સમુદ્દ્રા તે ઉ ।

સબ્બે સમત્તપડુઓ સબ્બપએસા તહા જીવો ॥૨૩૪૬॥

અન્ય જીવાયના અવશેષ પ્રદેશોમાં દેશથી જીવ છે, અને અન્ય પ્રદેશમાં સંપૂર્ણ જીવ છે. (એમ કહેવામાં આવે.) તો પણ અન્ય પ્રદેશમાં સંપૂર્ણ જીવ કેમ ઘટી શકે ? અન્ય પ્રદેશ પણ પ્રથમાદિ પ્રદેશોના જીવો જ હોવાથી તેમાં જીવ દેશથી ઘટી શકશે.) વળી અન્ય પ્રદેશમાં સંપૂર્ણ જીવ માનવામાં જે હેતુ છે, તે હેતુ શેષ પ્રદેશોમાં પણ સમાન છે. (તો પછી અન્ય પ્રદેશની જેમ શેષ દરેક પ્રદેશમાં પણ સંપૂર્ણ જીવ કેમ માનતો નથી ? વળી જેમ પ્રથમાદિ પ્રદેશો પ્રદેશરૂપ હોવાથી જીવ નથી, તેમ અન્ય પ્રદેશ પણ પ્રદેશરૂપ હોવાથી જીવ નથી, આગમની અંદર (પૂર્વોક્તા આલાપકમાં) શેષ પ્રદેશોમાં જીવનો નિષેષ કર્યો છે, પણ અન્ય પ્રદેશમાં નિષેષ કર્યો નથી, (એમ

કહેવામાં આવે તો તે અધ્યોઽય છે, કેમકે) એ અન્ય પ્રદેશ પણ એક જ હોવાથી શુતમાં તેમાં પણ જીવનો નિષેધ કર્યો છે. એ ભંગે ! જીવપણે જીવેતિ વજબ સિયા ? નો હણને સમન્દે વળી જો તને શુત પ્રમાણ હોય તો સંપૂર્ણ જીવના સર્વ પ્રદેશોને જ જીવપણે ત્યાં કહેલા છે. (જમ્હા એં કસિણે એઢિપુન્ને લોગાગાસપાસનુલ્લે જીવે જીવેતિ વજબ સિયા) પણ એક અન્ય પ્રદેશને કહ્યો નથી. જેમ એક તંતુ પટનો ઉપકારી છે, (તેના વિના પટ સંપૂર્ણ ન કહેવાય) પણ તે એક તંતુ સંપૂર્ણ પટ ન કહેવાય, (સથળા સમુદ્દ્રની તંતુઓ હોય, તો જ સંપૂર્ણ પટ કહેવાય.) તેવી જ રીતે જીવનો એક પ્રદેશ તે જીવ ન કહેવાય, પણ સર્વ પ્રદેશો સમુદ્રની હોય તો જ જીવ કહેવાય. ૨૪૪૭ થી ૨૪૪૪.

એવંભૂતનયમથ્યં દેસ-પણસા ન વત્યુણો ભિજા ।

તેણાવલ્યુતિ મયા કસિણ ચિય વત્યુમિદું સે ॥૨૩૪૫॥

જહ તં પમાણમેવં કસિણો જીવો અહોવયારાઓ ।

દેસેવિ સચ્ચવુદ્ધી પવજ્જ સેસેવિ તો જીવં ॥૨૩૪૬॥

જતો વ તહુચયારી દેસુણે ન ઉ પણસમેતમિમ ।

જહ તંતૂગમિમ પડે પડોવયારો ન તંતુમિમ ॥૨૩૪૭॥

એવંભૂત નયના મતે દેશ-પ્રદેશ વસ્તુથી ભિજ નથી, તેથી તે દેશ-પ્રદેશ વસ્તુરૂપ જ નથી. આથી દેશ-પ્રદેશની કલ્યના સિવાય સંપૂર્ણ વસ્તુને જ એવંભૂતનય વસ્તુરૂપે માને છે. તે માંં જો તું એવંભૂતનયના મતને પ્રદૂષા માનતો હંદું, તો ને પ્રદૂષાં સંપૂર્ણ પ્રદેશાભિક જીવ માન. (જાણી “ગામ બળધું, વસ્ત્ર બળધું” ઈત્યાદિ ન્યાયે) એક દેશમાં પણ સમસ્લ વસ્તુના ઉપયારથી સંપૂર્ણ વસ્તુ માનતો હોય તો એ પ્રમાણે શેષ પ્રદેશોમાં પણ ઉપયારથી જીવ અંગીકાર કર. અથવા એવો ઉપયાર પણ કંઈક ન્યૂન પ્રદેશોમાં થાય, પણ માત્ર અન્ય પ્રદેશમાં જ જીવ છે, એમ ઉપયાર ન થાય. જેમ થોડાક તંતુઓથી ન્યૂન પટમાં પટનો ઉપયાર કરાય છે, પણ એક જ તંતુમાં કરાતો નથી, તેમ અહીં પણ સમજવું. ૨૩૪૮ થી ૨૩૪૭.

ઉપરોક્ત યુક્તિઓ વડે ગુરુએ તેને જીવજીવ્યા છતાં તે વખતે તે બોધ ન પાસ્યો પણ પણી આગળ પાસ્યો તે વાત કહે છે.

ઇય પણણવિઓ જાહે ન પવજ્જા સો કાઓ તાઓ બજ્જાઓ ।

તત્તો આમલકપ્પાએ મિત્તસિરિણ સુહોવાય ॥૨૩૪૮॥

ભક્ષ્યણ-પાળ-વંજણ-વત્થંતાવયવલાભિઓ ભણાઝ ।

સાવદ્ય ! વિધમિયાડમ્લે કીસતિ ? તાઓ ભણાઝ સહૃદ્દો ॥૨૩૪૯॥

નણુ તુજ્જાં સિદ્ધંતો પજંતાવયદમિત્તઓડવથર્વી ।

જહ સચ્ચમિણ તો કા વિહમણા મિચ્છમિહરા ભે ॥૨૩૫૦॥

એ પ્રમાણે ગુરુએ જીવજીવ્યા છતાં જયારે તેણે તે પ્રમાણે સ્વીકાર્ય નહિ ત્યારે તે નિષ્ઠગુમને ગંધુથી બહાર કર્યો, એટલે તે વિધાર કરતો આમલકલ્યાનગરીએ આમ્રસાલ વનમાં રહ્યો, ત્યાં મિત્રશ્રી નામના શ્રાવકે (આ નિર્લય છે, એમ જાણીને તેને પ્રતિબોધ પમાડવાના હેતુથી ભિન્ના

માટે આમંત્રણ કર્યું, તે ત્યાં ગયો એટલે શ્રાવકે ઘણા આદર પૂર્વક તેની આગળ ભક્ષય-પાન-વંજન-વસ્ત્ર વગેરેનો સમૂહ ધરીને તે દરેકમાંથી એકેક અવયવ લઈને તેને આપ્યો, આથી નિષ્ઠગુમે કલ્યું-શ્રાવક ! આ પ્રમાણે કરીને, શું તે અમારી મશકરી કરી ? ત્યારે શ્રાવકે કલ્યું, (મહારાજ !) અંતિમ અવયવમાન જ અવયવી છે, એમ તમારો સિદ્ધાંત છે; જો એ સત્ય હોય, તો મેં આમાં મશકરી કરી કેમ કહેવાય ? અને એમ ન હોય, તો તમારો સિદ્ધાંત અસત્ય છે. ૨૩૪૮ થી ૨૩૫૦.

અંતાઽવયવો ન કુણઙ્ગ સમતકજ્જતિ જહુ ન સોડમિમારો ।
સંબંધહારાઈએ તો તમિમ કાઓડવયવિગાહો ? ||૨૩૫૧||

અંતિમતંતુ ન પડો તક્કજ્જાકરણારો જહા કુંભો ।
અહ તદ્વભાવેવિ પડો સો કિ ન ઘડો ખ્રાપુષ્ટ વ ? ||૨૩૫૨||
ઉચ્ચલંભબહારાભાવારો નત્ય ભે ખ્રાપુષ્ટ વ ।
અંતાવયવેઽવયવી દિદ્ધુંતાભાવારો વાવિ ||૨૩૫૩||

પચ્ચકખરારોડણુમાળા આગમારો વા પરિદ્વિઅત્થાળા ।
સચ્ચાપ્યમાણધિસાયાઈયં મિચ્છત્તમેવં ભે ||૨૩૫૪||

ઇથ ચોડ્ય સંચુલ્દો ખામિયપડિલાભિરો પુણો વિહિણા ।
ગંતું ગુરુપાયમૂલં સર્સીસપરસ્રો પડિબક્ચનો ||૨૩૫૫||

જો અંતિમ અવયવ સંપૂર્ણ અવયવીનું કાંચ ન કરતો હોય, અને તેથી તમને તે ઈષ ન હોય (એજ પ્રમાણે જો પદ્ધતામના તથા વલના અંતિમ અવયવો તમને સંતોષ ન પમાડતા હોય) તો સંવ્યવહારરહિત એ અંતિમ અવયવમાં સમસ્ત અવયવીનો તમને આગ્રહ કર્યાથી થયો ? જેમ ઘડો પટનું કાંચ કરતો નથી, તેમ અન્ય તાજુ પણ ઠીકીથી રક્ષણ કરવાદિરૂપ પટનું કાંચ કરતો નથી, તેથી તે પટ નથી અને જો તેમાં પટના કાર્યનો અભાવ છતાં પણ પટ કહેવામાં આવે, તો ઘટ અથવા આકાશપુષ્પને પણ પટ કેમ ન કહેવાય ? (તે પણ પટનું કાંચ કરતા નથી) વળી અન્ય અવયવમાં તમે માનેલો અવયવી જ્ઞાણાતો નથી, અને તેના વ્યવહારનો પણ અભાવ છે. તેથી આકાશપુષ્પની જેમ તેમાં તેનો અભાવ છે, અથવા તમારી માન્યતામાં કોઈ દાઢાંત નથી, તેથી તમારા સાધ્યની સિદ્ધિ પણ નથી. પ્રત્યક્ષ અનુમાન અને આગમથી પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે, અને એ પ્રમાણે તો તે તમારું સાધ્ય સિદ્ધ કરતા નથી, તેથી તમારો માનેલો પક્ષ સર્વ પ્રમાણના વિષયરહિત હોવાથી અસત્ય છે. આ પ્રમાણે મિત્રશ્રી શ્રાવકે તેને પ્રતિબોધ પમાડ્યો એટલે તેણે તેને ખમાંવ્યો, તેથી શ્રાવકે પુનઃ સંપૂર્ણ અત્ર-વસ્ત્રાદિ વિષિપૂર્વક વહોચાત્યા. પછી તે પોતાના શિષ્યોસહિત શુશ્રે પાસે ગયો અને શશ્વત માર્ગ પાંજીને ગુરુ સાથે વિચરવા લાગ્યો. ૨૩૫૧ થી ૨૩૫૫.

એ પ્રમાણે અન્યપદેશમાં છુંબ માનનાર નિષ્ઠગુમનામના દ્વિતીય નિકલનો વાદ સમાપ્ત થયો.

हવे त्रीजा निलव संबंधी वक्तव्यता कहे छे.

(३४३) चरहम दो वाग्मणा तइआ सिंहि गयस्स वीरस्स ।

तो अव्यत्ययदित्ती सेयविआए समुप्पणा ॥२३५६॥

(३४४) सेयविपोलासाडे जोगे तद्विसहियवसूले य ।

सोहम्मनलिणगुम्मे रायगिहे मुरियबलभडे ॥२३५७॥

अवर्वत् महावीरदेव भोक्ते गया पछी बसो चौट वर्षे शेतविका नगरीमां अव्यक्तवादीनु दर्शन उत्पत्त थयुं. शेतविका नगरीना पौलाधाढ चैत्यमां रहेका आचार्य पोताना शिष्योने पोगवहन करावता हता. तेओ ते दिवसे हृष्यमां शूण उत्पत्त थवाथी काणधर्म पामीने सौधर्म देवलोकना नविनीगुल्म विमानमां देव थया. साधु परनी अनुकंपाथी ते हवे आचार्यना भूतदेहमां दाखल थड्ठने साधुना पोग पूर्ण कराव्या, पछी प्रगट थड्ठने ते पोताने स्थाने गयो, औटले साधुओं अव्यक्त दृष्टि पाम्या. तेमने राजगृही नगरीमां भौर्यवंशी बणभद्र राज्ञामे जोध पमाइयो. २८५६-२८५७.

श्री महावीर देव निर्याण पाम्या पछी बसो ने चौट वर्षे अव्यक्तवादीनु दर्शन उत्पत्त थयुं. तेनी उत्पत्ति आ प्रमाणो छे. शेतविका नगरीना पौलाधाढ चैत्यमां आर्य आधाढ नामना आचार्य पोताना घरा शिष्यो सहित आवीने रह्या, अने शिष्योने आगाढ पोग वहन कराववा लाग्या. ते अवसरे बीजा कोई वाचनाचार्य न होवाथी, आचार्य पोते ज तेमना वाचनाचार्य थया; तथाविध कर्मविपाकथी आचार्यशी ते ज दिवसे रात्रे हृष्यमां शूणना व्याधिथी काणधर्म पामीने सौधर्म देवलोकना नविनीगुल्म विमानमां देव थया. आचार्य काणधर्म पाम्या छे. ते वात वयुमां कोईपङ्क जापातुं न हतुं, आथी पूर्वोक्त देव अवधिकानथी साधुओनो पोगद्वाहनादि पूर्वभवनो जनाव जाणीने, साधुओ परनी अनुकंपाथी आचार्यना भूत शरीरमां प्रवेश कर्यो, पछी उठीने साधुओने कह्युं, अरे मुनिओ ! वैश्विककाण (रात्रिना बीजा पछोरे लेवानो) ग्रहण करो; तेथी साधुओने ते प्रमाणो कर्युं, अने श्रुतना उदेश-समुदेश अनुशा वगोरे सर्व तेमनी आगण आचार्यउपधारी देवे कर्यो. आ प्रमाणो पोताना देवप्रभावथी ते हवे साधुओना पोगो कालभंगादि विघ्नथी अवावीने पूर्ण कराव्या. पछी ते शरीर तञ्चने देवलोकमां जतां ते हवे मुनिओने कह्युं, ते मुनिओ ! मे अविरतिओ चारित्रवाणा ऐवा तमारी पासे वंदनादि कराव्युं तेनी कमा करशो. हुं आचार्यनो ज ज्ञव हुं, ते दिवसे हुं भरणा पामीने देव थयो हुं, अवधिकान वडे तमारो वृत्तांत जाणीने तमारा परनी अनुकंपाथी अही आव्यो, अने तमने सर्वने आगाढयोग पूर्ण कराव्या. आपनी पासे वंदनादि अनुचित मे कराव्युं, ते मारो अपराध कमा करशो, ईत्यादि कहीने ते हवे पोताना स्थानके गयो.

देवना गया पछी साधुओ आचार्यना शरीरने परठवीने विचारवा लाग्या के अरे ! आपणी सधारणाए घरा काण सुधी अविरतिने वंदन कर्युं, आ प्रमाणो कपट युक्त अन्यत्र पण होय, तो शी अभर ? कोणा आणो कोणा विरतिवाणो हशे ने कोणा अविरति देव हशे ? माटे कोઈओ कोઈने

વંદન જ ન કરવું-એ વધારે લાભદારી છે, અન્યથા અવિરતિને વંદન કરતાં મૃધાવાદ દોષ થાય. આ પ્રમાણે તેવા પ્રકારના ભારે કર્મના ઉદ્દ્યથી અપરિપણ બુદ્ધિવાળા તે સાધુઓ અવ્યક્તટણિથયા, અને પરસ્પર એકખીજને પણ વંદન કરવું છોડી દીધું. આથી તમને બીજા વૃદ્ધ મુનિઓને કહ્યું, જો તમને સર્વત્ર એવો જ સંદેહ હોય, તો જેણે તમને “હું દેવ છું” એમ કહ્યું, તેમાં તમને એ દેવ છે, કે નહિ, એવો સંદેહ કેમ થતો નથી ? તેણે પોતે જ “હું દેવ છું” એમ કહ્યું, વળી પ્રત્યક્ષથી પાજ અમે તે દેવસ્વરૂપ જોધું, તેથી તેમાં અમને સંદેહ નથી, એમ કહેતા હો, તો જેઓ “અમે સાધુ છીએ” એમ કહે છે, અને પ્રત્યક્ષથી સાધુસ્વરૂપ જીથાય છે, તેઓમાં તમને સાધુપણાનો સંદેહ શાથી થાય છે કે જેથી તમે પરસ્પર પણ વંદન કરતા નથી ? વળી સાધુના વચન કરતાં દેવનું વચન સત્ત્ય છે, એમ ન કઢી શકાય, દેવો કીડા માટે અસત્ય વચન પણ બોલે, પરંતુ સાધુઓ મૃધાભાષણથી વિરત ધ્યેલા હોવાથી કઢી પણ અસત્ય બોલતા નથી.

ઠત્યાદિ પુઞ્જિઅંધી સમજાવ્યા છતાં પણ, તેઓ સમજાવા નહિ, એટલે તે સધણા અવ્યક્તવાદી સાધુઓને ગંઘ બહાર કર્યા, તેઓ વિહાર કરતા અનુક્રમે રાજગૃહ નગરે આવ્યા, અને ગુણશીલ ચૈત્યમાં રહ્યા. તે વખતે ન નગરનો મીરાનંદી બણાયક નામે રાજા શ્રાવક હતો. તેણે જાણ્યું કે તે અવ્યક્તવાદી નિકલો છે, આથી તેઓને યોગ્ય ભાર્ગ લાવવા માટે રાજાને પોતાના માણસો મોકલીને તે સાધુઓને રાજમહેલમાં બોલાવ્યા. અને તેઓને હાથીના પગ નીચે ચગદીને વધ કરવા માટે લશકરના માણસોને આજા કરી. પછી તેમને ચગદી નાખવા માટે હાથીનું લશકર આવ્યું ત્યારે તે સાધુઓ બોલ્યા, રાજનું ! અમે જાણીએ છીએ કે તું શ્રાવક છે, તો અમારા જેવા સાધુઓને આમ શા માટે મારે છે ? તે સાંભળીને રાજાએ કહ્યું, તમારા સિદ્ધાન્તાનુસાર હું શ્રાવક છું કે નહિ, તેની શી ખાતરી ? વળી તમે પણ ચોર, ડાકુ કે ગુમચર નથી અને સાધુ છો એની શી ખાતરી ? સાધુઓ બોલ્યા, રાજનું ! અમે નિશ્ચય સાધુઓ જ છીએ, અન્ય કોઈ નથી. રાજાએ કહ્યું જો તમને એમ નિશ્ચય હોય, તો જે જ્યેઠ મુનિઓ હોય, તેમને પણ તમે પરસ્પર વંદનાદિ કેમ કરતા નથી ? આ પ્રમાણે રાજાના નિષ્કર અને કોમળ વચનો સાંભળી તે મુનિઓ હોય પામ્યા, લજ્જા પામ્યા અને નિઃશક્તિ ધ્વાથી સન્માર્ગ પામ્યા પછી રાજાએ વિનયથી કહ્યું પૂર્ય ! તમને યોગ્ય ભાર્ગ લાવવા માટે જ મેં આ પ્રમાણે કર્યું છે, તેમાં મારાથી જે અવિનય કુ અપરાધ થયો હોય તે ક્ષમા કરશો. ૨૩૫૬ થી ૨૩૫૭.

એ જ અથ વિસ્તારથી હવે ભાગ્યકાર કહે છે.

ગુરુણા દેવોભૂએણ સમણરૂપેણ વાઇયા સીસા ।

સભાવે પરિકહિએ અવ્યતયદિદ્વિણો જાયા ॥૨૩૫૮॥

કો જાગાડ કિં સાહુ દેવો વા તો ન ચંદળિજ્જોનિ ।

હોજ્જ અસંજયનમણ હોજ્જ મુસાવાયમમુગોનિ ॥૨૩૫૯॥

ધેરવયણ જડ પરે સંદેહો કિં સુરો તિ સાહુનિ ? ।

દેવે કહેન ન સંકા કિં રા દેવો ન દેવો તિ ? ॥૨૩૬૦॥

તેણ કહિયેન્તિ વ મહે દેવોઽહં સ્વદરિસણાઓ ય ।
સાહુનિ અહે કહિએ સમાપણરૂપભ્રમ કા સંકા ॥૨૩૬૨॥

દેવસ્સ વ કિં વયળં સચ્ચં તિ ન સાહુસ્વધારિરસ ।
ન પરોપરાયિ વંદહ જં જાગન્તાવિ જયત તિ ॥૨૩૬૩॥

દેવ થયેલા ગુરુએ સાહુરૂપે શિષ્યો પાસે વંદનાદિ કરાયું, દેવરૂપ ગુરુએ સત્ય વાત કહી, ત્યારે તે શિષ્યો અવ્યક્ત દટ્ઠિ થયા. તેઓ એમ માનવા લાગ્યા કે આ બ્ધા સાહુઓમાં પણ કોણ સત્ય સાહુ હશે ને કોણ સાહુવેશપારી દેવ હશે ? એનો કોઈ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. માટે કોઈએ કોઈને પણ વંદનાદિ કરાયું નહિ; કેમકે આધાદેવની જેમ અસંયતિને વંદન થઈ જાય, ને “આ પ્રતી છે.” એમ બોક્ષવામાં મૃદ્ગાવાદ દોષ લાગે. (આ પ્રમાણે તેઓને અવ્યક્તાદટ્ઠિ પથેલા જાણીને) વૃદ્ધ સાહુઓએ કહ્યું, જો તમને બીજાઓમાં “આ સાહુ છે, કે દેવ છે ?” એવો સંદેહ થતો હોય, તો જેણે તમને “હું દેવ છું” એમ કહ્યું, તે દેવમાં “એ દેવ છે કે દેવ નથી ?” એવો સંદેહ કેમ થતો નથી ? તેણે પોતે જ કહ્યું કે હું દેવ છું, અને અમે પણ દેવ સ્વરૂપ જોયું, તેથી તેમાં સંદેહ થતો નથી; એમ કહેતા હો તો જે એમ કહે કે હું સાહુ છું, અને સાહુનું સ્વરૂપ પણ જોખામાં આવે છે, તો તેમાં તમને કેમ સંદેહ થાય છે ? અથવા શું સત્ય સાહુનું વચન અસત્ય હોય છે, અને દેવનું વચન સત્ય હોય છે ? કે જેથી “આ સાહુ છે” એમ જાણ્યા છતાં પણ પરસ્પર વંદનાદિ કરતા નથી ? ૨૩૬૪ થી ૨૩૬૮.

જીવાદૃપયત્યેસુવિ સુહુમ-બવહિય-વિગિદૃષ્ટેસુ ।
અચ્ચંતપરોક્ષેસુ ય કહ ન જિણાઈસુ મે સંકા ? ॥૨૩૬૩॥

તબ્યયણાઓ વ મહે નણુ તબ્યયણો સુરાહુવિતોતિ ।
આલયવિહારસમિઓ સમણોડયં વંદળિજ્જાંતિ ॥૨૩૬૪॥

જહ વા જિર્ણિદપડિમં જિણગુણરહિયંતિ જાણમાણાવિ ।
પરિણામવિસુદ્ધત્યં વંદહ તહ કિ ન સાહુયિ ? ॥૨૩૬૫॥

હોઝ નવા સાહુત્તં જડુરૂવે નાથિ ચેવ પડિમાએ ।
સા કીસ વંદળિજ્જા ? જડુરૂવે કીસ પડિસેહો ? ॥૨૩૬૬॥

અસરંજયજહુરૂવે પાવાણુમહે મહે ન પડિમાએ ।
નણ દેવાણુગયાએ પડિમાઅવિ હુજ્જ સો દોસો ॥૨૩૬૭॥

(જો એ પ્રમાણે તમને પતિઓમાં સંદેહ હોય) તો સૂક્મ-વ્યવહિત-અને વિપ્રકૃષ્ટ જીવાદિ પદાર્થોમાં, તેમ જ અત્યંત પરોક્ષ એવા જિનેશ્વરાદિમાં પણ તમને શંકા કેમ ન હોય ? જિનેશ્વરમાં શંકા નથી, અને તેમના વચનથી જીવાદિ પદાર્થમાં પણ શંકા નથી; એમ કહેતા હો, તો “સારા આચરણવાણા હોય ને સાહુ” એવા જિનવચનથી આલય-વિહાર યુક્ત આ સાહુ છે, અવશ્ય વંદન કરવા યોગ્ય છે. (એમ કેમ માનતા નથી ?) અથવા જેમ જિનેશ્વરની પ્રતિમા જિનેશ્વરના શુશ્નારાદિત

છે, એમ જાગવા છતાં પણ પરિષ્ઠમની વિશુદ્ધિ માટે, નમે તેને વંદન કરો છો, તેવી રીતે સાધુને પણ કેમ કરતા નથી ? વળી પતિરૂપમાં સાધુપણું હોય, અથવા ન પણ હોય, અને પ્રતિમામાં તો જિનપણું નથી જ હોય, તે છતાં તે પતિમાને શા માટે વંદન કરે જો ? અને પતિરૂપમાં શા માટે નિપેધો છો ? દેવાધિષ્ઠિત અસંયત પતિરૂપધારી સુનિને વંદન કરવાથી અસંયતના પાપની અનુમતિ થાય છે, તેવી પાપાનુમતિ પ્રતિમાને વંદન કરવાથી થતી નથી, એમ કહેતા હો, તો દેવાધિષ્ઠિત દેવ પ્રતિમાને વંદન કરતાં પણ તે અનુમતિરૂપ દોષ આવે જે જ. ૨૭૬૭ થી ૨૭૬૭.

અહ પદિમાએ ન દોસો જિણબુદ્ધીએ નમાં વિશુદ્ધરસ્ત ।

તો જડુલ્લં નમાં જડુદ્ધીએ કહે દોસો ? ||૨૩૬૮||

અહ પદિમંપિ ન વંદહ દેવાસંકાએ તો ન ઘેત્તબા ।

આહારો-વહૃ-સેજ્જા ગા દેવકયા ભવેજ્જ ણ્ણુ ||૨૩૬૯||

કો જાણાડ કિ ભત્તા કિમારો કિ પાણયો જલં મજ્જા ।

કિમલાવું માર્ણિકં કિં સાધ્યો ચીવરં હારો ? ||૨૩૭૦||

કો જાણાડ કિમરુદ્ધ કિં સુદ્ધં કિં સર્જીવનિજીવં ।

કિં ભવખ્રં કિમભવખ્રં ? પત્તમભવખ્રં તરં સર્વં ||૨૩૭૧||

જિનપ્રતિમામાં જિનબુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને અનુમતિરૂપ દોષ લાગતો નથી, (એમ કહેતા હો) તો પતિરૂપને પતિબુદ્ધિએ નમસ્કાર કરતાં વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને કુદી રીતે દોષ લાગે ? ન જ લાગે. (અહીં કોઈ એમ કહે કે એ પ્રમાણે સાધુબુદ્ધિએ લિંગ માત્ર ધારણા કરનારા પાસત્થા વગેરેને નમસ્કાર કરતાં પણ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળાને દોષ ન લાગવો જોઈએ. આ કથન અધોગ્ય છે, કારણ કે તેવાઓને પ્રત્યક્ષ સમ્યક પતિરૂપ જ હોતું નથી, (એટલે પાસત્થાદિને નમસ્કાર કરતાં સાવધ અનુશાસ્યરૂપ દોષ લાગે છે.) અને જો દેવશંકાથી પ્રતિમાને પણ વંદન નહિ કરો તો પછી આહાર-ઉપધિ-શાશ્વત વગેરે હેઠું દોષ, એમ ધારીને તે પણ ગ્રહણ ન કરવાં જોઈએ. વળી (એવી શંકાથી અર્વથા વ્યવહારનો જ ઉચ્છેદ થશે, જેમ કે.) કોણ જાણો આ ભાત છે કે કીડા છે ? આ પીવાના પદાર્થ જળ છે કે ભટિરા છે ? આ અલાખુ (તુંખડુ) છે કે માહિક્ય છે ? આ સર્પ છે કે વસ્તુ કે હાર છે ? કોણ જાણો આ વસ્તુ શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ છે ? આ સ્નાન હશે કે નિશ્ચિન્હ હશે ? આ બદ્ધ હશે કે અભક્ષય હશે ? આ પ્રમાણેની જ્ઞાનિથી સર્વ વસ્તુ તમારે અમોગ્ય અને અભક્ષય થશે. ૨૭૬૮ થી ૨૭૭૧.

જડુણાવિ ન સહવાસો સેઝો પમયા-કુરીલસંકાએ ।

હોજ્જ ગિહીવિ જડુતિ ય તસ્સાસીસા ન દાયબા ||૨૩૭૨||

ન ય સો દિક્ષાયબ્દો ભવ્યોઽભવ્યોઽજેણ કો મુણાડ ? ।

ચોરુણિ ચારિઉત્તિ વ હોજ્જ વ પરદારગામિતિ ? ||૨૩૭૩||

કો જાણાડ કો સીસો કો વ ગુરુ ? તો ન તવિસેસોવિ ।

ગજ્ઝો ન ચોવએસો કો જાણાડ રચ્યમલિયતિ ? ||૨૩૭૪||

કિં બહુણા સર્વં ચિય સંવિદ્ધં જિણમયં જિણંદા ય ।
 પરલોય-સગ-મોક્ષા દિક્ષાએ કિમત્યમારંભે ? ||૨૩૭૫||
 અહ સંતિ જિણવરિંદા તલ્યણાઓ ય સચ્ચાપદિયતી ।
 તો તલ્યણાડ ચિય જહેવંદણયં કહું ન મયં ? ||૨૩૭૬||
 જહ જિણમયં પમાણ મુળિતિ તો વજ્ઞાકરણપરિસુદ્ધં ।
 દેવંપિ વન્દમાણો વિશુદ્ધભાવો વિશુદ્ધો ઉ ||૨૩૭૭||

તથા લો અને કુશીલયાના શકાયો તમારે પતિ સાથના સેવાસ પણ શ્રેયસ્કર નથી, વળી ગૃહસ્થ પણ કદાચ પતિ હોય, એવી આનિથી, તેને આશીર્વાદ (ધર્મલાભ) ન આપવો જોઈએ, કોઈને દીક્ષા પણ ન આપવી જોઈએ, કેમકે કોણ જાણો-તે ભવ્ય છે, કે અભવ્ય છે ? ચોર હશે ? ગુમચર હશે ? કે પરસ્ત્રીગ્રામી હશે ? તેમજ કોણ શિષ્ય છે અને કોણ શુરૂ છે ? એવો તફાવત પણ કોણ જાણો છે ? તેમ વળી ઉપદેશ પણ ગ્રહણ ન કરવો જોઈએ, કારણ કે એ ઉપદેશ પણ સત્ય હશે કે અસત્ય હશે ? એવા પ્રકારની આનિથી તમારા અભિપ્રાયે જિનમત અને જિનેશ્વર, પરલોક, સ્વર્ગ, મોક્ષ વગેરે સર્વ કંઈ સંદેહવાણું જ છે. તો પછી દીક્ષાનો આરંભ શા માટે કરો છો ? જિનેશ્વર છે, અને તેમના વચનથી સ્વર્ગ-મોક્ષાદિ પણ છે એવી પ્રતીતિ થાય છે, એમ કહેતા હો, તો જિનવચનથી પતિવંદન કરવાનું કેમ માત્ય કરતા નથી ? વળી જો તમને જિનમત પ્રમાણ છે, તો આ “મુનિ” એવી બુદ્ધિયી આલય-વિહારાદિ ભાગ્ય કરણથી શુદ્ધ એવા દેવને પણ વિશુદ્ધભાવથી વંદન કરતાં કંઈ હોય નથી. ૨૩૭૮ થી ૨૩૮૭.

જહ વા સો જહસ્યો દિદ્ધો તહ કેતિયા સુરા અજ્ઞે ।
 તુબ્ધેહિં દિદ્ધપુષ્ટા ? સચ્ચત્યાપચ્ચાઓ જે ભે ||૨૩૭૮||

છુમત્યસમયચ્છા વવહારનયાણુસારિણી સચ્ચા ।
 તં તહ સમાયરંતો સુજ્ઞાઇ સચ્ચો વિશુદ્ધમણો ||૨૩૭૯||

સંવહારોવિ બલી જમસુદ્ધંપિ ગહિયં સુયવિહીએ ।
 કોચેદ ન સચ્ચણૂ બંદ્ડ ય કયાદ છુમત્યં ||૨૩૮૦||

નિવચ્છુયવવહારનાઓવણીયમિહ સાસણ જિર્ણિદાણ ।
 એગયરપરિચ્ચાઓ મિચ્છં સંકાદાઓ જે ય ||૨૩૮૧||

જહ જિણમયં પવજાહ તો મા વવહારનયમયં મુશ્યહ ।
 વવહારપરિચ્ચાએ તિત્યુચ્છેઓ જાઓડવરસં ||૨૩૮૨||

અથવા તમે જેમ તે આય આખાદેવને પતિ રૂપધારી જોયો, તેમ બીજા કેટલા દેવને તમે તે પ્રમાણે પૂર્વ જોયા કે જેથી સર્વત્ર એવી અપ્રતીતિ તમને થાય છે ? (માટે વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તમારે પરસ્પર વંદનાદિ કરવું જોઈએ) કારણ કે છુમત્ય સમયની સર્વચ્છ્યા વ્યવહારનયને અનુસારે હોય છે, તેથી વિશુદ્ધ મનવાળો તે પ્રમાણે આચરતો વિશુદ્ધ થાય છે. સંવ્યવહારની ભલવત્તા છે. શુતવિષિ વડે જે અશુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરેલ હોય, તેનો પણ સર્વજ્ઞ નિષેખ કરતા નથી, તેમ જ.

કોઈ વખત તેઓ છભસ્થને પણ વંદન કરે છે, જીનેશ્વરનું શાસન નિશ્ચય અને વ્યવહારનાં પુકલ છે, તેમાંના એકનો ત્યાગ કરવાથી તેમ જ શંકાદિ દોષો કરવાથી મિથ્યાત્મ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જે તમે જિનમત અંગીકાર કરતા હો, તો વ્યવહારનાં મતનો ત્યાગ ન કરો, કેમકે વ્યવહારનો ત્યાગ કરવાથી અવશ્ય તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે. ૨૩૭૮ થી ૨૩૮૨.

ઇય તે નાસગાહં મુધંતિ જાહે બહુંધિ ભણ્ણતા ।
તો સંઘપરિચ્છાણ હદગિહે નિદહિણ નાર્થ ॥૨૩૮૩॥

बलभदेणगधाया भण्णति सावय ! वर्यं तवसिसति ।
मा कुरु संकमसंकारुहेसु भणिए भणह राया ॥२३८४॥

को જાળદુ કે તુલ્લે ? કિં ચોરા ચારિઝા અભિમરતિ ? ।
સંજયસુવચ્છુણા અજ્જમહં ભે વિચાએમિ ॥૨૩૮૫॥

नाणचरियाहिं નજ्जङ્ગ સમણોડસમણો વ કીસ જાળંતો ।
તં સાવય ! સંદેહં કરેસિ ? ભણિઓ નિદો ભણહ ॥૨૩૮૬॥

તુલ્લ ચિય ન પરોપર વીસંભો સાહ્યોત્તિ કિહ મજ્જાં ।
નાણ-ચરિયાહિં જાયડ ? ચોરાણ વ કિં ન તા સંતિ ? ॥૨૩૮૭॥

ઉવવતીઓ ભયઓ ય પવણા સવ્યામયમસગાહો ।
નિવખામિયામિંગંતું ગુરુમૂલં તે પદ્ધિદ્વંતા ॥૨૩૮૮॥

એ પ્રમાણે વૃદ્ધોએ તેમને ધંધો પ્રકારે કહ્યું, તે છતાં જ્યારે તેમણે પોતાનો કદાચાલ મૂક્યો નહિ, ત્યારે સંધે તેમને (ગંધુથી) દૂર કર્યા, તેથી તે નિહિત મુનિઓ વિહિત કરતા રાજગૂહનગરે આવ્યા. તેમને આવેલા જાણીને ત્યાંના બળભદ્ર રાજાએ તેમને બોકાવ્યા ને પૂછ્યું, (અરે ! તમે કેશ છો ? મુનિઓએ કહ્યું,) શ્રાવક ! અમે તપસ્વી છીએ, અશંકાના સ્વરણમાં શંકા ન કર, તેઓ એમ બોલ્યા, એટલે રાજાએ કહ્યું, કોણ જાણો તમે કોણ છો ? જરૂર તમે સાધુવેષમાં દુપાયેલા કોઈ ચોર, ગુમચર કે ધાડપાડુ હશો, આજે અવશ્ય હું તમારો નાશ કરીશ (આથી ભ્રમ પામેલા મુનિઓ બોલ્યા કે) શાન અને ચારિત્ર વડે આ મુનિ છે કે મુનિ નથી, એમ જાણી શકાય છે, એ પ્રમાણે તું જાણો છે, છતાં હે શ્રાવક ! (અમારામાં) શા માટે સંદેહ કરે છે ? રાજાએ કહ્યું, “આ સાધુ છે” એવો તમને જ પરસ્પર વિશ્વાસ નથી, તો પછી તે શાન-ચારિત્રવડે મને ક્યાંથી વિશ્વાસ હોય ? શું ચોરોને પણ કૃત્રિમ ચારિત્ર નથી હોતું ? હોય છે. એ પ્રમાણે રાજાની યુક્તિ પૂર્વકની વાતથી અને ભયથી તેઓએ પોતાના અસદુ આશ્રમનો ત્યાગ કર્યો એટલે રાજાએ પોતે કરેલા (મિથ્યા અપરાધ માટે) ભાજી ભાંગી પછી તે મુનિઓએ ગુરુ પાસે જઈને તેની આલોચના કરી.

તૃતીય નિહિતવાદ ભાભામ ધયો.

હવે ચોથા નિર્ઝવ સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

(૩૪૫) વીરા દો વાસરસયા તર્ફા સિદ્ધિ ગયસસ વીરસસ ।

સામુચ્છેદ્યદિની મિહિલપુરીએ સમુષ્ટના ॥૨૩૮૯॥

(૩૪૬) મિહિલાએ લચ્છિઘરે મહગિરિ કોડિન્ન આસમિત્તે ય ।

નેઉળિયણુષ્યવાએ રાયગિહે ખંડરકખા ય ॥૨૩૯૦॥

અગવાન મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી, બસો ને વીસ વર્ષે ભિથિલા નગરીમાં સામુચ્છેદિક દર્શાન ઉત્પત્ત થયું; તે આ પ્રમાણો, ભિથિલા નગરીમાં લક્ષ્મીગૃહથૈત્યમાં મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય ક્રીડિન્ય મુનિનો અધ્યભિન્ત નામે શિષ્ય હતો, તે અનુપ્રવાદ પૂર્વની નૈપુણિક નામે વસ્તુનું અધ્યયન કરતો (મિથ્યાત્મોદ્યથી સામુચ્છેદિક દૃષ્ટિ થયો.) તેને રાજગૃહનગરમાં ખંડરક શ્રાવકોએ બોધ પમાડ્યો. ૨૩૮૮ થી ૨૩૯૦.

ભિથિલાનગરીના લક્ષ્મીગૃહ ચૈત્યમાં શ્રીમાન મહાગિરિ આચાર્યના ક્રીડિન્ય નામના શિષ્ય આવીને રહ્યા, તેમને અધ્યભિન્ત નામનો એક શિષ્ય હતો. તે એક વખત અનુપ્રવાદ પૂર્વમાંની નૈપુણિક નામની વસ્તુનું અધ્યયન કરતો હતો, તે વખતે તેમાં છિન્નછેદનક નયની વક્તવ્યતામાં આ પ્રકારના આલાપક આવ્યા. “પદુપ્પનસમયનેર્દ્યા સબે વોચ્છિજીરસંતિ એવે જાવ વેમાળિયતિ, એવે બીયાડુસમણસુવિ વતચં” અહીં તેને વિચાર થયો કે, પ્રત્યુત્પત્ત સમયના સર્વ નારકીઓ નાશ પામશે. અને એ જ પ્રમાણો સર્વ વેમાનિક દેવો પણ નાશ પામશે. જો આ પ્રમાણો ઉત્પત્તિ અનંતર સર્વ જીવો નાશ પામે, તો પછી તેઓને સુકૃત-દુષ્કૃત કર્મના કણનો અનુસવ ક્યાંથી થાય ? ન જ થાય. આ પ્રમાણો તેણો સ્વભતિકલ્યાણાએ પ્રત્રપણા કરવા માંડી, ત્યારે ગુરુએ તેને આગળ કહેવાણો તેવી અનેક પુણીઓથી સમજાવ્યો, છતાં તે મિથ્યાત્વના ઉદ્યથી ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સંધ ભહાર કર્યો. સંધ ભહાર થયા પછી અધ્યભિન્ત સામુચ્છેદવાદની પ્રત્રપણા કરતો પોતાના પરિવાર સાથે કાન્ધિલ્યપુર કે જેનું બીજું નામ રાજગૃહ નગર હતું, ત્યાં આવ્યો. તે નગરમાં ખંડરક નામના શ્રાવકો હતા, તેમણે આ નિર્ઝવો આવ્યા જાણીને તેમને બોધ કરવા માટે મારવા માંડ્યા, આથી ભય પામેલા અધ્યભિન્ત વગેરે સાધુઓએ કહ્યું, અરે ! અમે જાણીએ છીએ કે તમે શ્રાવકો છો, તે છતાં અમને સાધુઓને શા માટે મારો છો ? તેના ઉત્તરમાં શ્રાવકોએ કહ્યું, તમારા સિદ્ધાન્તના અનુસારે જે સાધુઓ હતા તે તો નાશ પામ્યા, તમે તો કોઈ ચોર વગેરે હશો, માટે અમે તમને સારી રીતે માર મારીને શિક્ષા કરીશું, આથી ભય પામેલા તેઓએ પોતાનો કદાશ્રદ્ધ તજી દીધો અને બોધ પામ્યા. પછી મિથ્યાદુષ્કૃત આપીને તેઓ ગુરુ સભીએ ગયા. ૨૩૮૮-૨૩૯૦.

એ નિર્ધુક્તકારે કહેલ અર્થ વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે હવે ભાષ્યકાર કહે છે.

નેઉળમળુષ્યવાએ અહિજ્જાઓ વત્થુમાસમિત્તસસ ।

એગસમયાડ્યોચ્છેયસુત્તાઓ નાસપડિવત્તી ॥૨૩૯૧॥

ઉપ્યાયાણંતરજો સબ્દ ચિથ સબ્દહા વિણાસિતિ ।

ગુરુવદ્યણમેગનયમયમેં મિચ્છું ન સબ્દમથું ॥૨૩૯૨॥

ન હિ સવ્યા વિણાસો અદ્ભાપજાયમેતનાસમિસ
સપરપજાયાણોતધમ્મણો વત્થુણો જુતો ॥૨૩૯૩॥

અનુપ્રવાદ પૂર્વમાંની નૈપુણિક વસ્તુનું અધ્યયન કરતા અશ્વમિત્રને એકસમયાદિ વ્યવચ્છેદ સૂત્રથી "ઉત્પત્તિ અનંતર સર્વ વસ્તુ સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે." એ પ્રમાણે વિનશ્ચરઙ્ગ બોધ થયો. આહીં શ્રી ગુરુ કહે છે કે એ વચન એકનયાનુસાર છે, પણ સર્વનયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે; કારણ કે અદ્ભા (એટલે કાળ) પર્યાય માત્રનો નાશ થાય તો પણ સ્વ-પર પર્યાયથી અનંત ધર્માત્મક વસ્તુનો સર્વથા નાશ થાય નહિ. ૨૩૯૧-૨૩૯૨-૨૩૯૩.

અનુપ્રવાદ પૂર્વમાંની નૈપુણિક રસ્તુનું અધ્યયન કરતા અશ્વમિત્રને પૂર્વોક્ત સૂત્રથી "ઉત્પત્તિ અનંતર સર્વ વસ્તુ સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે" એ પ્રમાણે સર્વ નાશનો બોધ થયો. આથી ગુરુને તેને કષ્ટું કે, વસ્તુઓનું પ્રતિસમય વિનાશીપણું જે કષ્ટું છે, તે કષ્ટાકાયવાદી એક ઋજુસૂત્રના અભિપ્રાયનું વચન છે, પણ એ વચન સર્વનયાત્મક નથી, માટે તે મિથ્યાત્વ છે; કારણ કે અદ્ભાપર્યાય માત્રનો નાશ થવાથી વસ્તુનો સર્વથા નાશ માનવો યોગ્ય નથી. દરેક વસ્તુ સ્વપર પર્યાયોથી અનંત ધર્માત્મક છે. આથી જે સમયમાં તે નારકાદિ પ્રથમસમય નારકાદિરૂપે નાશ પામે છે, તે જ સમયે દ્વિતીય સમય નારકાદિરૂપે ઉત્પત્ત થાય છે, અને છુદ્વદ્વયપણે અવસ્થિત રહે છે. આમ કેવળ અદ્ભા (કાલ) પર્યાય માત્રનો જ નાશ થાય છે, એથી સર્વ વસ્તુનો નાશ સર્વથા કયાંથી થાય ? ન જ થાય કારણ કે વસ્તુ અનંત પર્યાયાત્મક હોવાથી તેમના એક પર્યાયનો નાશ થવાથી વસ્તુનો સર્વથા નાશ ન જ થાય. ૨૩૯૧ થી ૨૩૯૩.

પૂર્વોક્ત સૂત્રની શંકાનું બીજા સૂત્રથી સમાપ્તાન કહે છે.

અહ સુત્તાડતિ મઈ સુતે નણુ સાસયંપિ નિદિદ્વં ।
વત્થું દવ્બદ્વાએ અસાસય પજજદ્વાએ ॥૨૩૯૪॥

એત્યથિ ન સવ્યનાસો સમયાડિવિસેસણં જાઓડભિહિય ।
ઇહરા ન સવ્યનાસે સમયાડિવિસેસણં જુતં ॥૨૩૯૫॥

કો પદ્મસમયનારગનાસે વિતિસમયનારગો નામ ? ।
ન સુરો ધડો અભાવો વ હોડ જહ સવ્યા નાસો ? ॥૨૩૯૬॥

ઓ પૂર્વોક્ત સૂત્રપ્રમાણથી સર્વથા વસ્તુવિચ્છેદ તું કહેતો હોય, તો અન્યત્ર સૂત્રમાં દવ્યાર્થપણે વસ્તુને શાશ્વત પણ કહેલ છે. અને પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વત પણ કહેલ છે. વળી એ સૂત્રમાં પણ સર્વથા નાશ કર્યો નથી, કારણ કે સમયાદિ વિશોષણ વડે તે કહેલ છે, એમ ન જ હોય તો સમયાદિ વિશોષણ ત્યાં ઘટે નહિ; કેમકે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્ત થયેલા નારકી સર્વથા નાશ પામ્યા હોય તો તે બીજા-ત્રીજાદિ સમયે ઉત્પત્ત થયા એમ કેમ કહી શકાય ? વળી સર્વથા નાશ થતો હોય, તો દેવ, ઘટ, અભાવ એવો વ્યવહાર ન થાય. ૨૩૯૪ થી ૨૩૯૬.

અશ્વમિત્ર ! પૂર્વોક્ત આલાપરૂપ સૂત્રથી પ્રતિસમય સર્વથા વસ્તુનો વિચ્છેદ માનીને સૂત્રની પ્રમાણાત્મ માનતો હો, તો અન્યત્ર સૂત્રમાં દવ્યાર્થપણે વસ્તુને શાશ્વત પણ કહેલ છે અને પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વત પણ કહેલ છે. જેમ કે :-

“નેહુયા એં અંતે ! કિં સાસયા, અસાસયા ? ! ગોયમા ! સિય સાસયા, સિય અસાસયા ! સેકેળાદ્રોણે ? ગોયમા, ! દવ્યદુયાએ સાસયા, ભાવદુયાએ અસાસયા.”

એટલે હે ભગવંત ! નારકો શાશ્વત છે, કે આશાશ્વત્ત્ર છે ? જૌતમ ! કોઈ અપેક્ષાએ શાશ્વત છે, અને કોઈ અપેક્ષાએ અશાશ્વતા છે. તે કેવી રીતે ભગવંત ? જૌતમ ! દવ્યાર્થપણે શાશ્વતા-નિત્ય છે, અને ભાવાર્થ-પર્યાયાર્થપણે અશાશ્વતા-અનિત્ય છે.

વળી “પ્રથમ સમયના નારકો વિચ્છેદ પામશે” એમ જે ત્યાં આલાપકમાં કહ્યું છે, તેથી વસ્તુનો કંઈ સર્વથા નાશ નથી. કારણ કે ત્યાં સમયાદિવિશેષજ્ઞ આપેલું છે. એટલે નારકો સર્વથા નાશ પામશે એમ ન સમજજું, એં પ્રથમ જ્ઞાન ના નારકાને વિચ્છેદ પામશે. જેજ પ્રમાણે બીજા સમયના નારકો દ્વિતીય સમયાદિ નારકપણે વિનાશ પામશે, પણ સર્વથા વિનાશ પામશે, એમ ન સમજજું. દવ્યપણે તો તે શાશ્વતા-નિત્ય છે. જો એમ ન હોય, અને વસ્તુનો સર્વથા નાશ માનીએ, તો તેમને પ્રથમ-દ્વિતીયાદિ સમયનું વિશેષજ્ઞ ન ધટે. કારણ કે જો પ્રથમ સમયે ઉત્પત્ત થયેલા નારકોનો સર્વથા નાશ થતો હોય, તો દ્વિતીયસમયનો અથવા તૃતીયસમયનો નારકી, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે કરી શકાય ? જે કોઈ અવસ્થિત હોય, તેને જ દ્વિતીય-તૃતીયાદિ સમયે ઉત્પત્ત થવાટિ રૂપ વિશેષજ્ઞ ધટે. વળી જો સર્વથા નાશ માનવામાં આવે, તો પ્રથમ સમયે ઉત્પત્ત થયેલા નારકોનો નિરન્યયપણે નાશ થવાથી દ્વિતીયસમયે ઉત્પત્ત થયેલો નારક એમ કેવી રીતે કહેવાય ? તથા નારકથી સર્વથા વિલક્ષણ હોવાથી આ દેવ, ધર કે અભાવ છે, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે થાય ? અને જો દેવ, ધર વગેરે વ્યવહાર કરાય તો દ્વિતીયાદિસમયનો નારક એવો વ્યવહાર ન થાય. માટે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્ત દ્વિતીય સમયે ઉત્પત્ત એવું વિશેષજ્ઞ જે કુંબચિત અવસ્થિત હોય એવા નપરક વગેરેને જ ધટે, અન્યને ન ધટે. એ પ્રમાણે એ સૂત્રમાં પણ નારકાદિનો સર્વથા વિચ્છેદ કહ્યો નથી. માત્ર તને તારા પોતાના અશુભકમના વિપાકેદ્યથી જ આવો વ્યામોહ થયો છે, તેથી તું આ પ્રમાણે વિપરીત પ્રરૂપણ કરે છે અને માને છે. ૨૩૮૪ થી ૨૩૯૯.

અહું સમાણુપ્ત્તી સમાણસંતાણઓ મર્ઝી હોજ્જા ।

કો સવ્યહા વિણાસે સંતાણો કિં વ સામળણો ? ||૨૩૯૫||

સંતાણિણો ન ભિણણો જડું સંતાણો ન નામ સંતાણો ।

અહું ભિણણો ન કખજણિઓ ખજણિસો વા જડું ન સંતાણો ||૨૩૯૬||

પુલ્વાણુગમે સમયા હોજ્જ ન સા સવ્યહા વિણાસમિમ ।

અહું સા ન સવ્યનાસે તેણ સમે વા નણુ ખ્રષ્ટું ||૨૩૯૭||

અણણવિણાસે અણણ જડું સરિસે હોડું હોઉ તેલોવંક ।

તદસંબંધતિ ઘ મર્ઝી સોચિ કાઓ સવ્યનાસમિમ ? ||૨૪૦૦||

અથવા સમાન સંતાનથી દ્વિતીયાદિ સમાન નારકાદિની ઉત્પત્તિ થાય, એમ કહેવામાં આવે, તો સર્વથા નિરન્યય નાશમાં સંતાન કોનો ? અને સમાનતા કોની ? વળી જો એ સંતાન સંતાનીથી ભિત્ર ન હોય, તો તે સંતાન ન કહેવાય, અને લિત્રા હોય, તો તે કણિક ન કહેવાય, જો કણિક

હોય, તો સંતાન ન કહેવાયા. તથા જો પૂર્વનો અન્વય હોય, તો પૂર્વોત્તર કષણની સમાનતા થાય, પણ સર્વથા વિનાશમાં તે સમાનતા ન થાય. અને જો સમાનતા થાય, તો સર્વથા નાશ ન સંભવે, સર્વથા નાશમાં પણ સમાનતા માનવી હોય, તો આકાશપુષ્પ સાથે પણ સમાનતા માનવી જોઈએ વળી નિરન્બય નાશમા, અન્યનાં વિનાશમાં જો અન્યની સમાનતા થતી હોય, તો ત્રૈલોક્યની પણ સમાનતા થવી જોઈએ, એ સર્વ અસંખ્ય હોવાથી સમાનતા થાય એમ કહેવામાં આવે, તો તે સંબંધ પણ સર્વથા વિનાશમાં કયાંથી સંભવે ? રત્ના થી ૨૪૦૦.

નારક વગેરેની ઉત્તરોત્તર સમાન કણ્ઠોત્પત્તિ થાય છે, તેથી તે સમાન કણ્ઠોત્પત્તિ વડે તે સમાન કષણ સંતતિકૃપ સંતાન થાય છે, તે સંતાનની અપેક્ષાએ કથંચિત્ પ્રીવ્ય સિવાય પણ નારકાદિની પ્રથમ-દ્વિતીયાદિ સમય ઉત્પત્તિકૃપ વિશોષણ ઘટે છે. એમ જો તું કહેતો હો, તો તે અથોગ્ય છે, કારણ કે વસ્તુનો ક્યાં સર્વથા વિનાશ માનવામાં આવે છે, ત્યાં કયો સંતાન કોણો છે ? અને સમાનતા પણ કોણી છે ? એટલે એ કથન જ સંબંધ વિનાનું છે. કારણ કે નિરન્બય નાશમાં નારકાદિના કોઈપણ કાણો અવસ્થિત નથી રહેતા કે જેની અપેક્ષાએ આ અના સંતાન છે, અને આ એની સમાન વે, એમ કહી શકાય.

વળી જો સંતાન સંતાની થકી લિન્ન ન હોય, પણ અભિજ હોય, તો તેને સંતાન ન કહી શકાય, કારણ કે સંતાનીથી અભિજ હોવાને લીધે તે પણ કણ્ઠિક સ્વરૂપવાળો જ પણ. અને જો સંતાનીથી સંતાન લિન્ન હોય, તો તેને કણ્ઠિક ન માનવો, કારણ કે તેને લિન્ન માનવાથી અવસ્થિતપણું અંગીકાર કર્યું ગણાય છે. અને સંતાન કણ્ઠિક માનવો હોય, તો સંતાનીની જેમ તે સંતાન નહિ કહેવાય. એથી સંતાનના અભાવમાં કહેવા દીખો ત્યાં પણ આવશે. આ પ્રમાણે વસ્તુનો સર્વથા વિનાશ માનવામાં સંતાન પટી શકતો નથી.

વળી સમાનતા કયારે થાય ? જો પૂર્વકષણનો ઉત્તરકષણની સાથે કોઈ પણ ઝેપે અન્વય હોય, તો તે અન્વયમાં પૂર્વોત્તર કષણની સમાનતા થાય; પરંતુ પૂર્વકષણના સર્વથા નિરન્બય વિનાશમાં ઉત્તરકષણની સાથે સમાનતા ન થાય, અને જો એ ઉભયકષણની સમાનતા હોય, તો પૂર્વકષણ અવસ્થિત હોવાથી સર્વથા તેનો વિનાશ ન હોવો જોઈએ. સર્વથા વિનાશમાં પણ તેની સમાનતા માનવામાં આવે, તો પછી સર્વથા અભાવરૂપ પૂર્વકષણની સાથે સર્વથા અભાવરૂપ આકાશપુષ્પની પણ સમાનતા કેમ ન થાય ? કારણ કે સર્વથા અભાવરૂપતા ઉભયમાં સમાન છે.

વળી સર્વથા નિરન્બય વિનાશ માનવામાં આ પણ એક દીખ આવે છે-જેમ ઘટથી પટ સર્વથા લિન્ન છે, તેમ ઉત્તરકષણથી પૂર્વકષણ, અને પૂર્વકષણથી ઉત્તરકષણ સર્વથા લિન્ન છે. હવે એ પ્રમાણે સર્વથા લિન્ન એવી પૂર્વકષણનો વિનાશ થયે, તેનાથી સર્વથા લિન્ન એવી ઉત્તરકષણની જો સમાનતા થતી હોય, તો પછી તેનાથી ત્રૈલોક્યની પણ સમાનતા તેની સાથે થવી જોઈએ. કારણ કે અન્યય રહિત લિન્નતા સર્વત્ર સમાન હોય છે.

પ્રસ્તુત પૂર્વકષણની સાથે ત્રૈલોક્ય, દેશકાળાદિ વડે વ્યવહિત હોવાથી તેની સાથે અસંખ્ય હોવાને લીધે સમાનતા ન થાય, પરંતુ ઉત્તરકષણ તો પૂર્વકષણની સાથે સંબંધ છે, એટલે તેની સમાનતા થઈ શકે. આમ કહેવામાં આવે, તો સર્વથા વિનાશમાં પૂર્વોત્તર કષણનો સંબંધ પણ કેવી રીતે

હોઈ શકે ? ન જ હોઈ શકે, કેમકે અન્ય સંબંધ સિવાય તેનો સંબંધ માનવામાં આવે, તો અન્ય માનવો પડે, અને તેથી કથંચિત્ ધૂવતા પ્રામ થાય. રૂટ્ટું થી ૨૪૦૦.

કણિકવાદમાં જ્ઞાન, તૃપ્તિ વગેરે સંભવે નહિ તે જણાવવા કહે છે.

કિહ વા સંબંધણિયં વિષણાયં ? જહ મહ સુયાતતિ ।
તદસંઘસમયસુત્તત્યગહણપરિણામઓ જુત્તં ॥૨૪૦૧॥

ન ઉ પડ્સમયવિણાસે જેણોબ્લેક્ક્ક્રાંગ્રાં ચિય પયરસ ।
સંઘાઈયસમહૃણં સંહિદ્જજાં પણ તાં ॥૨૪૦૨॥

સંખિજજપણ ચ્ચકં તદત્થગહણપરિણામઓ હુજ્જા ।
સંઘર્ણભંગનાણં તદજુત્તં સમયનદુરસ ॥૨૪૦૩॥

તિત્તો સમો કિલામો સારિકાગ્ર-વિવકાગ્ર-પચ્ચયાઈણ ।
અજ્ઞયણં ઝાણં ભાવણા ય કા સંબનાસમ્ભિ ॥૨૪૦૪॥

અણણણો પડ્ગાસં ભોત્તા અંતે ન સોચિ કો તિત્તી ? ।
ગંતાદઓડવિ એવ હ્ય સંબવહારવોચ્છિત્તી ॥૨૪૦૫॥

કણિકવાદમાં “સર્વ વસ્તુ કણિક છે.” એવું જ્ઞાન શાથી થાય ? એવું જ્ઞાન શુતથી થાય છે, એમ કહેવામાં આવે; તો તેવું શુતજ્ઞાન અસંખ્યાતા સમયે સૂત્રાર્થના ગ્રહણ પરિશામથી થઈ શકે છે, પણ પ્રતિસમયે વિનાશ ન ઘટે, કારણ કે એક અકાર અસંખ્યાત સમયે ઉત્પત્ત થાય છે, સંખ્યાતા અકારોએ પદ થાય છે અને સંખ્યાતા પદોએ વાક્ય થાય છે, તે પછી “સર્વ કણિક છે” એવું તે પદના અર્થનું જ્ઞાન થાય છે. આવું જ્ઞાન સમયાનંતર નાશ પામનાર મનવાળાને ન થઈ શકે. વળી તૃપ્તિ, શ્રમ, જ્ઞાનિ, સાધર્મ્ય, વિપક્ષ, પ્રત્યાધિ, અધ્યયન, ધ્યાન અને ભાવના એ સધળું પદાર્થની કણાભંગુરતામાં કયાંથી ઘટી શકે ? ન જ ઘટી શકે. તેમ જ ભોજન કરતી વખતે ભોજન કરનાર કણિક હોવાથી દરેક કોળિયો લેતાં તે ભોજન કરનાર જુદો જુદો થશે, અને ભોજન કિયાના અંતે તે ભોક્તા પણ નહિ રહે, (કેમ કે ભોજનકિયાના અભાવે તદ્દુલ ભોજન કરનારનો પણ સર્વથા વિનાશ થાય છે.) એટલે તૃપ્તિ કોને થશે ? અને એ જ પ્રમાણે ગમન કરનારાને શ્રમ વગેરે પણ નહિ થાય. એ રીતે માનવાથી સર્વથા લોકવ્યવહારનો ઉચ્છેદ થશે. ૨૪૦૧ થી ૨૪૦૫.

જેણ ચિય પડ્ગાસં ભિન્ના તિત્તી તબો ચ્ચિય વિણાસો ।
તિત્તીએ તિત્તસ્ય એવ ચિય સંબરસિદ્ધી ॥૨૪૦૬॥

પુબિલ્લસંબનાસે હુદ્ધી તિત્તી ય કિનિમિત્તા તો ? ।
અહ સાચિ તેઽળુબજ્જહ સંબવિણાસો કહું જુત્તો ? ॥૨૪૦૭॥

જે કારણથી દરેક ગ્રાસનો ભોક્તા અને તૃપ્તિ ભિન્ન છે, તે જ કારણથી તૃપ્તિ અને તૃપ્તિ થનાર કણા વિનાશી છે, અને એ જ પ્રમાણે શ્રમ આદિ સર્વ વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય છે. (એમ

જો કહેવામાં આવે) તો પૂર્વકણાનો સર્વથા વિનાશ થયે તૃપ્તિની વૃદ્ધિ થાય છે, તે શાથી થાય છે ? પૂર્વકણાની વાસનાથી તે તેમાં અનુસરે છે, તો પછી પૂર્વકણાનો સર્વથા વિનાશ કેમ કહી શકાય ? ૨૪૦૬-૨૪૦૭.

જે કારણથી દરેક ગ્રાસનો ભોક્તા જુદી જુદી છે, અને તૃપ્તિના અંશ પણ જુદા જુદા છે, તે જ કારણથી તૃપ્તિનો અને તુમ થનારનો અમે પ્રતિક્ષાળો વિનાશ માનીએ છીએ, કારણ કે વિશેષણા બેટે વિશેષણો પણ અવશ્ય બેદ હોય છે, એમ ન હોય તો વિશેષણનો પણ બેદ ન સંભવે પદાર્થની કણ વિનાશિતામાં તૃપ્તિ વગેરે ન સંભવે, એમ પૂર્વ કહ્યું છે, એ કથન અહીં કહેતા હો, તો તે અધ્યોગ્ય છે, કારણ કે તૃપ્તિ આદિ વાસનાથી વાસિત ઉત્તરોત્તર કણ, પૂર્વ પૂર્વ કણથી, ઉક ઉત્તુષ્ટ તૃપ્તિ આદિ થાય ત્યાં સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણો જો પદાર્થની કણિકતા હોય, તો જ તૃપ્તિ વગેરે સર્વ લોક-વ્યવહારની સિદ્ધિ થાય, પદાર્થની નિત્યતામાં ન થાય, કેમકે જે નિત્ય હોય, તે ઉત્પન્ન ન થાય, નાશ ન પાંચ અને સવંદા એક સ્થિર સ્વભાવવાળું જ રહે. અને પદાર્થ જો એવા સ્વભાવવાળા હોય, તો તૃપ્તિ વગેરેનો હંમેશાં સદ્બાવ અથવા હંમેશાં અભાવ થાય.

જો એ પ્રમાણો કણવાઈ તરફથી કહેવામાં આવે, તો તેઓને પૂર્છવું જોઈએ કે - પૂર્વકણનો સર્વથા વિનાશ થયે ઉત્તરોત્તર કણાંભાં તૃપ્તિ વગેરેની જે વૃદ્ધિ અનુક્રમે જગ્ઘાતાં છેવટે સંપૂર્ણ તૃપ્તિ આદિ થાય છે, તે ક્યા કારણથી થાય છે ? પૂર્વ પૂર્વ કણ વડે ઉત્તરોત્તર કણાની તૃપ્તિ આદિ જે વાસના ઉત્પન્ન થાય છે, તે વડે તેવી તૃપ્તિ આદિ થાય છે. આવો બચાવ કરવામાં આવે, તો તે અધ્યોગ્ય છે. કેમકે તે વાસના પૂર્વકણથી અભિપ્રા હોવાને લીધે પૂર્વ પૂર્વ કણાનો નાશ થતા સાથે તે વાસનાનો પણ નાશ થાય છે. ઉત્તરોત્તર કણાંભાં તે વાસનાની અનુવૃત્તિ છે, તેથી તેવી તૃપ્તિ થાય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો પૂર્વ પૂર્વ કણાનો સર્વથા વિનાશ નહીં કહી શકાશે, કેમકે તેનાથી અભિપ્રા એવી તૃપ્તિ આદિ વાસનાની અનુવૃત્તિ માનેલ છે. ૨૪૦૬ થી ૨૪૦૭.

કણિકવાદમાં બીજું પણ દૂષણો કહે છે.

દિક્ખા વ સબ્બનાસે કિમત્યમહવા મર્ઝ વિમોક્ષાત્મં ।

સો જરૂ નાસો સબ્બરસ્ તો સારો કિં વ દિક્ખાએ ? ||૨૪૦૮||

અહ નિષ્ઠો, ન કરુણિયે તો સબ્બ, અહ મર્ઝ સસંતાણો ।

અહરત્તિ તારો દિક્ખા નિસસંતાણરસ મોક્ષાત્મોત્તિ ||૨૪૦૯||

છિણ્ણેણ અછિણ્ણેણ વ કિં સંતાણેણ સબ્બનહુરસ ? +

કિં વ અભાવીભૂયરસ સ-પરસંતાણચિંતાએ ? ||૨૪૧૦||

વળી જો કણાનો સર્વથા નાશ થતો હોય તો દીક્ખા પણ શા માટે લેવી જોઈએ ? મોક્ષાથી દીક્ખા લેવી જોઈએ, એમ કહેવામાં આવે, તો એ મોક્ષ નાશરૂપ છે કે અનાશરૂપ છે ? જો મોક્ષ નાશસ્વરૂપ હોય, તો તે મોક્ષ સૌ જોઈને પ્રયત્ન વિના પ્રાપ્ત થવો જોઈએ, દીક્ખા વડે શું પ્રયોજન છે ? અને જો મોક્ષ અનાશરૂપ-નિત્ય હોય તો “સર્વ વસ્તુ કણિક છે” એમ નહિં કહેવાય, વિજ્ઞાન-

વેદના-સંશા-સંસ્કાર-રૂપરૂપની કાણ પરંપરારૂપ સંતાનનો નાશ તે મોક કહેવાય. તેથી નિઃસંતાન થવા માટે હીકા લેવી જોઈએ, એમ કહેવામાં આવે તો સર્વથા નાશરૂપ પદાર્થ માંગનારને કેટલાક છેદાયેલા અને કેટલાક નહિ છેદાયેલા એવા સંતાન વડે શું પ્રયોજન છે કે જેથી સંતાનના નાશ માટે હીકા લેવી જોઈએ ? વળી સર્વથા અભાવરૂપ અને કાણાંગુરપણે સર્વથા વિનાશ પામેલા એવા સંતાન માટે “આ સ્વસંતાન છે, આ પરસંતાન છે, તથા આ સંતાન નાશ પામેલ છે, આ સંતાન નાશ પામેલ નથી.” એવી ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ. ૨૪૦૮ થી ૨૪૧૦.

કાણિકવાદીના હેતુથી જ કાણિકવાદનો નિરાસ કરે છે.

સવં પયં વ ખળણિયં પજ્જંતે નાસદરિસણાઉ ત્તિ ।

નણુ ઇત્તો ચ્ચિય ન ખળણિયમંતે નાસોવલલ્લીઓ ॥૨૪૧૧॥

ઇહરાઇડ ચ્ચિય તઓ દીસેજ્જંતે વ કીરસ વ સમાણો ।

સવ્યવિણાસે નાસો દીસિડ અંતે ન સોડન્નત્થ ? ॥૨૪૧૨॥

અંતે વ સવનાસો પદ્ધિબળ્ણો કેળ જદુવલલ્લીઓ ।

કષ્પેસિ ખળણવિણાસં નણુ પજ્જાયંતરં તંષિ ॥૨૪૧૩॥

પર્યતે નાશ જણાતો હોવાથી દૂધની જેમ સર્વ વસ્તુ કાણિક છે. (એમ કહેવામાં આવે તો) એ હેતુથી જ પર્યતે નાશ જણાતો હોવાથી વસ્તુ કાણિક નથી, એમ સિદ્ધ થાય છે. જો વસ્તુ કાણાંનાં હોય, તો જેમ અંતે નાશ જણાય છે, તેમ આદિમાં પણ જણાવો જોઈએ અથવા વસ્તુના સર્વથા વિનાશમાં જે નાશ સર્વત્ર સમાન છે, તે પર્યતે જણાય છે અને અન્યત્ર કેમ જણાતો નથી ? વળી પર્યતે સર્વ નાશ, કોણો માનેલ છે, કે જેની ઉપલબ્ધિથી તું પદાર્થની કાણાંનાંના માને છે ? વસ્તુતઃ તે પણ પર્યાન્તર જ છે. ૨૪૧૧ થી ૨૪૧૩.

અન્યાની :- દૂધની જેમ પર્યતે નાશ જણાય છે, તેથી “સર્વ વસ્તુ કાણિક છે.”

આચાર્ય :- પદાર્થનો પર્યતે નાશ જણાતો હોય, તો પછી વસ્તુને કાણાંનાં કેમ કહેવાય ?

અન્યાની :- મારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પટાડિ પદાર્થનો જે પર્યતે નાશ જણાય છે. તે નાશ કેવળ નિર્દેશુક થાય છે, એમાં મુદ્રગરાદિ વિનાશના હેતુનો સંબંધ જ નથી હોતો. કારક કે જો ત્યાં તે મુદ્રગરાદિ હેતુ હોય, તો તે મુદ્રગરાદિ વડે વિનાશ કરતાં શું ઘટ જ કરાય છે, ક્રપાલ (હીકરા) કરાય છે, કે તુચ્છરૂપ અભાવ કરાય છે ? ઈત્યાદિ યુક્તિથી વિનાશની નિર્દેશુકતા પૂર્વ કહેલ છે. એ પ્રમાણે નિર્દેશુક નાશ થતો હોવાથી શરૂઆતમાં જ નાશ થાય છે, અને તેથી પર્યતે પણ નાશ જણાય છે. આથી પર્યતે નાશ જણાવારૂપ હેતુ સત્ય હોવાથી પદાર્થની કાણિકતા સિદ્ધ થાય છે.

આચાર્ય :- જે હેતુથી તું કાણિકતા સિદ્ધ કરે છે તે જ હેતુથી અમે અકાણિકતા સિદ્ધ કરીએ છીએ. જેમ કે પર્યતે નાશ જણાતો હોવાથી પટાડિની જેમ વસ્તુ કાણ વિનાશી નથી, યુક્તિ વડે બાધિત હોવાથી ઉપલબ્ધ આનિવાળી છે, એમ કહી શકાય નહિ, કારક કે સર્વ પદાર્થની સ્થિતિ એ જ પ્રમાણે સર્વત્ર પ્રવર્તે છે.

ભાષ્યંતર] આકાશાદિમાં નાશનું અદ્ધરન અને બધે પર્યાયનથે જ નાશપણું. [૨૮૭

વળી જો પદાર્થ પ્રતિક્ષાલ વિનાશી હોય, તો જેમ પર્યંતે સર્વથા નાશ થતો જણાય છે, તેમ આદિ અને મધ્યમાં પણ સર્વથા તે નાશ જણાવો જોઈએ. આદિ અને મધ્યમાં જણાતો નથી, પણ ગમે તેમ તે અંતે જ જણાય છે. એમ લૂલો બચાવ કરતા હો, તો પુનઃ અમે પૂછીએ છીએ કે એ વિનાશ, વસ્તુના અભાવરૂપે આદિમધ્યમાં સર્વત્ર સમાન માન્યા છતાં પણ મુદ્ગરાદિ વડે સર્વ વિનાશ કરતાં તે પર્યંતે જણાય છે, અને આદિ-મધ્યમાં થતો જણાતો નથી તેનું શું કારણ ?

તથા પર્યંતે પણ મુદ્ગરાદિના સંત્રિધાનમાં ઘટાદિ વસ્તુનો સર્વ નાશ કોણો માનેલ છે કે જેથી તું પર્યંતે નાશ જોઈને ઘટાદિ વસ્તુની કણાભંગુરતા સિદ્ધ કરે છે ?

અખભિન્ન :- જો મુદ્ગરાદિના સંત્રિધાનમાં ઘટાદિનો સર્વ નાશ તમે ન માનતા હો, તો તે વખતે ઘટાદિ જણાતા નથી, પણ કપાલાદિ જણાય છે, તેનું શું કારણ ?

આચ્યુર્ય :- માટીરૂપે અવસ્થિત એવા ઘટ દ્વયના ભૂત-ભવિષ્ય સંબંધી જે અનંત પર્યાય છે, તેની અપેક્ષાએ, એ કપાલ પણ પર્યાયવિશેષરૂપે જ જણાય છે, પરંતુ તે વખતે ઘટનો સર્વથા વિનાશ થતો નથી, જો સર્વથા વિનાશ થતો હોય, તો માટીરૂપે પણ તેનો અભાવ થબો જોઈએ, અને એથી જે કપાલ (ઠીકરા) થાય છે, તેને પણ મૃદુરૂપતાનો અભાવ થાય, માટે પર્યંત સર્વથા નાશ જણાય છે, એ હેતુ અસિદ્ધ છે. ૨૪૧૧ થી ૨૪૧૩.

કણાભંગુરતા સર્વવ્યાપી નથી, પણ તે પર્યાયનયનો ભત છે એમ જણાવે છે. -

જેસિ વ ન પજ્જાંતે વિણાસદરિસણમિહંવરાઇણં ।

તનિન્દ્વચ્છુવગમાં સવ્વકદ્રણવિણાસિમદહાણી ॥૨૪૧૪॥

પજ્જાયનયમધમિણ જં સચ્ચ પડુસમયવિગમસંભવસહાવે ।

દબ્દ્વિયરસ નિચ્ચ એગયરમય ચ મિચ્છત્તં ॥૨૪૧૫॥

જમણંતપજ્જયમય ચત્યું ભુવણ ચ ચિત્તપરિણામ ।

ઠિડ વિભવ-ભંગરૂલ નિચ્યાનિચ્ચાઇ તોડભિમય ॥૨૪૧૬॥

(ઘટાદિ પદાર્થનો નાશ જોઈને કદાચ કણાભંગુરતા તું સિદ્ધ કરે, જો કે તેમ થાય તેમ નથી તો પણ) જે આકાશ, કાળ વગેરેનો પર્યંતે કદી પણ નાશ જણાતા નથી, તેમાં કણાભંગુરતા કેવી રીતે સિદ્ધ કરીશ ? તેમને નિત્ય માનવાથી “સર્વ કણાવિનાશી છે” એ મતની હાનિ થશે. સર્વ વસ્તુ દરેક સમયે ઉત્પત્ત થાય છે, એ પ્રમાણે જે તું કહે છે, તે તો પર્યાયવાદી નયનો ભત છે, દ્વયાર્થિક નયના ભતે તો સર્વ વસ્તુ નિત્ય છે. એ બેમાંથી એકનો જ ભત માનવામાં આવે તો તે મિથ્યાત્ત્વ છે; કારણ કે દરેક વસ્તુ અનંત પર્યાયવાળી હોવાથી ત્રિભુવનની જેમ ઉત્પાદ, સ્થિતિ અને નાશરૂપ નિત્યાનિત્યાદિ અનેક વિચિત્ર પરિણામવાળી માનેલ છે. (પણ એકાંત પર્યાયમય કે એકાંત દ્વયમય માનેલ નથી.) ૨૪૧૪ થી ૨૪૧૬.

એકાંત પર્યાયાર્થિક નથે કણિકવાદ માનવાથી સર્વ વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થાય તે જણાવે છે.

સુહ-દુક્ષ-બંધ-મોક્ષા ઉભયનયમયાણુવત્તિણો જુતા ।

એગયરપરિચ્ચાએ સવ્વકદ્રણહારવોચ્છિત્તી ॥૨૪૧૭॥

ન સુહાઇ પજ્જયમણ નાસાઓ સવહા મયસોંવ ।
ન ય દ્વાર્દ્ધિયપક્ષયે નિચ્ચત્તણાઓ નભરસોંવ ॥૨૪૧૮॥

જાઇ જિણમયં પમાણં તો મા દ્વાર્દ્ધિયં પરિચ્ચયસુ ।
સવકરસ વ હોઇ જાઓ તન્નાસે સવનાસોંતિ ॥૨૪૧૯॥

દવ્ય, પર્યાય એ ઉભય નયના મતને અનુભરનારાને જ સુખ-દુઃખ-બંધ-મોક્ષ વળેરે ઘટી શકે છે, બેમાંથી એકનો ત્યાગ કરતાં સર્વ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થાય છે. કેમકે પર્યાય નયના મતે સવથા નાશ થતો હોવાથી મૃતની જેમ સુખ-દુઃખાદિ ન સંભવે અને દ્રવ્યાર્થિકનયના મતે આકાશની જેમ સર્વ નિત્ય હોવાથી સુખાદિ ન થટે; માટે ઉભય નયની અપેક્ષા માનવી જોઈએ. વળી જો પૂર્વોક્ત આલાપકના અનુસારે તને ક્રિનમત પ્રમાણ હોય, તો દ્રવ્યાર્થિક નયનો ત્યાગ ન કર. કારણ કે દ્રવ્યનો નાશ માનવાથી ભૌદ્ધોની જેમ તારે પણ સર્વથા તૃપ્તિ આદિ વ્યવહારનો નાશ પ્રાપ્ત થશે. ૨૪૧૭ થી ૨૪૧૯.

ઇય પણવિઓહિ જાઓ ન પવજજડ સો કર્તાં તારો ચચ્છાં ।
વિહરંતો રાયગિહે નાઓ તો ઘંડરકખેહિં ॥૨૪૨૦॥

ગહિઓ સીસેહિં સમ્ એપજહિમરતિ જંપમાળેહિં ।
સજ્જવેશાલુલાં, સર્વાં કંચે તમાળેહ ॥૨૪૨૧॥

આહે સાવય ! જાયારો કત્થુપ્પણા કહિં ચ પબ્બદ્યા ? ।
આમુગત્ય વેતિ સહ્ના તે વોચ્છિપ્પણા તયા ચેવ ॥૨૪૨૨॥

તુલ્લે તબ્બેસધરા ભળિએ ભયારો સકારણ ચ ત્તિ ।
પદ્ધિપ્પણા ગુરુમૂલં ગંતૂણ તારો પદ્ધિકકના ॥૨૪૨૩॥

એ પ્રમાણે અસ્થિર મહારાજે સમજાવ્યા છતાં તે ન સમજ્યો, ત્યારે તેને સંચ બહાર કર્યો, વિહાર કરતાં તે રાજગૃહ નગરે આવ્યો, ત્યાં તેને આવેલ જાણીને ખંડરકશ શ્રાવકોએ “આ કોઈ સાધુના વેશમાં છૂપાયેલા ધારપાડુઓ છે તેમને જલદી અહીં લાવો.” એમ કહીને શિષ્યો સહિત અશ્વમિત્રને પકડ્યો. તેણે કહ્યું શ્રાવક ! અમે સાધુ છીએ, અમને શા માટે પકડો છો ? તેઓએ પૂછ્યું, તમે ક્યાં ઉત્પત્ત થયા ? ક્યાં દીક્ષા લીધી ? અશ્વમિત્રે કહ્યું-અમુક વખતે અમુક આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. શ્રાવકોએ કહ્યું - તે તો તે વખતે જ નાશ પામ્યા, તમે તો કોઈ તેમનો વેશ ધારણ કરનારા (લુસ્યાઓ) છો. તેથી તેમને શિક્ષા કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે તેઓએ કહ્યું એટલે ભયથી અને પુક્લિથી શ્રાવકોનું વચ્ચન અંગીકાર કરીને અશ્વમિત્ર વળેરે નિહિત સાધુઓ પુનઃ ગુરુ પાસે ગયા અને પ્રાયશીંત લઈ શુદ્ધ થયા. ૨૪૨૦ થી ૨૪૨૩.

॥ ઈતિ અશ્વમિત્રનામા ચતુર્થ સામુચ્છેદિક નિહિતનો વાટ સમાપ્ત થયો ॥

હવે પાંચમા નિહિત સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે.

(૩૪૭) અદ્વાવીસા દો વાસરસયા તફ્ફા સિલેંદ્ર ગયરરસ વીરસ્સ ।

દોકિરિયાણ દિદ્દી ઉલ્લુગતીરે સમુષ્યણા ॥૨૪૨૪॥

(૩૪૮) નફ્ફેડજણવડલ્લુગ મહગિરિ ધણગુત્ત અજગાંગે થ ।

કિરિયા દો રાયગિહે મહાતવોતીરમળણાગે ॥૨૪૨૫॥

શ્રીમાન् મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી બસો ને અદ્વાવીસ વર્ષે ઉલ્લુકા નદીના તીર ઉપર આવેલા ઉલ્લુકતીર નગરમાં એક સમયે બે કિયાના ઉપયોગને કહેનારા નિબદ્ધની દાખિ ઉત્પત્ત થઈ, ઉલ્લુકાનદીના કાંઠે આવેલા નગરમાં મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય ધનગુમસૂરિના શિષ્ય અર્થ ગંગાચાર્યને નદી ઉત્તરતાં દ્વિકિય દાખિ ઉત્પત્ત થઈ, તેને રાજગૃહ નગરમાં મણિનાગે બોધ પમાડ્યો. ૨૪૨૪ થી ૨૪૨૫.

ભગવાન મહાવીર નિવર્ણ પાસ્યા પછી બસો ને અદ્વાવીસ વર્ષે બે (કિયાવાદી) નિબદ્ધ થયા, ઉલ્લુકા નદીના કાંઠા ઉપર આવેલા ઉલ્લુકતીર નામનું નગર હતું. આ નગર પૂર્ણના ડિલ્લાથી વીટાયેલું હોવાથી તે બેડ સ્થાન પણ કહેવાતું. તે નગરમાં મહાગિરિના પ્રશિષ્ય અને ધનગુમસૂરિના શિષ્ય આર્થગાચાર્ય આવ્યા હતા. તે આચાર્ય નદીના એક કાંઠે હતા અને તેમના ગુરુ બીજા કાંઠે હતા. એક વખત શરદ ઋતુના સમયે શુરૂને વંદન કરવાને ગંગાચાર્ય નદી ઉત્તરીને જવા લાગ્યા. નદી ઉત્તરતાં પોતાના મસ્તક પર તાલ હોવાથી સ્થૂર્ણના તાપને લીધે મસ્તક બળવા લાગ્યું, અને નીચે નદીના હંડા જળને લીધે પગે શીતળતા લાગવા માંડી. આ વખતે મિથ્યાત્વના ઉદ્યથી તે વિચારવા લાગ્યા કે . સિદ્ધાંતમાં એકી સાથે બે કિયાનો અનુભવ ન થાય એમ કહ્યું છે, પરંતુ હું તો અહી એક જ સમયે ઠંડી અને ગરમી બન્નેનો અનુભવ કરું છું, માટે આગમોક્ત કથન અનુભવ વિરુદ્ધ હોવાથી યોગ્ય લાગતું નથી. પોતાનો આ વિચાર તેણે શુરૂને જણાવ્યો, શુરૂ મહારાજે અનેક યુક્તિઓથી સમજાવવા માંડ્યો, છતાં તે ન સમજ્યો. એટલે ગુરુએ તેને સંધ પહાર કર્યો, સંધ બાધ થયા પછી તે વિહાર કરતો રાજગૃહ નગરે આવ્યો. ત્યાં એણો મણિનાગ નામે નાગના ચૈત્ય પાસે સભા સમજ એકીસાથે બે કિયાના વેદનની પ્રરૂપણા કરવા માંડી, તે સાંભળીને કોપાયમાન થયેલા નાગ તેને કહેવા લાગ્યો. કે ઓ હુષ્ટ ઉપદેશક ! આવી અસત્ય પ્રરૂપણા શા માટે કરે છે ? આ જ સ્થળે પૂર્વે સમવસરેલા સર્વજ્ઞ પ્રભુ વર્ધમાન સ્વામીને, એક સમયે એક જ કિયાનો અનુભવ થાય, એમ ઉપદેશ આપતા મેળે જાતે સાંભળેલા છે. તો હું નેમનાથી પણ વધારે સારો ઉપદેશક છે કે જેથી એક સમયે બે કિયાના અનુભવની પ્રરૂપણા કરે છે ? આવી મિથ્યા પ્રરૂપણાનો ત્યાગ કર, નહિ તો હું તારો નાશ કરીશ. આ પ્રમાણે તેના કથનથી બધ પામેલા તેણો પોતાનો આગ્રહ તરીકે મિથ્યાદુષ્કૃત આપી ગુરુ પાસે જઈને પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું. ૨૪૨૫.

હવે ઉપરોક્ત લક્ષીકાર મહારાજ વિસ્તારથી કહે છે.

નફ્ફેડજણવડલ્લુગમુત્તરાઓ સરએ સીયજલમજ્જગંગરસ ।

સૂરામિત્તરસિરસો સીઓસિણવેયણોભયાઓ ॥૨૪૨૬॥

લાગોલ્યાશાણાણો જુગં ઉપરકિરિઓવાઓગોન્નિ ।
જં દીવિ સમયમેવ ય સીઓસિણવેધણાઓ મે ॥૨૪૨૭॥

તરલમજોગેણાયં ગુરુણાઽભિહિંબો તુમં ન લક્ષ્યેસિ ।
સમયાઙ્સુહુમ્યાઓ મણોઽતિચલસુહુમ્યાઓ ય ॥૨૪૨૮॥

શરદ ઝતુમાં શીતળ જળવાણી ઉલ્લુકા નથી ઉત્તરતા આય અંગાચાર્યને સૂર્યના તાપ વડે
મસ્તક તપવાથી ઠંડી અને ગરમી બજેનો અનુભવ થયો, તેથી નેઓને “એક સમયે બે કિયાનો
ઉપયોગ હોય છે.” એવો અસદુચ્છાલ લાગ્યો. કેમકે ઠંડી અને ગરમી બજેનો અનુભવ મને એકી
સાથે થાય છે, એમ તેમને લાગ્યું. આથી શ્રીગુરુને કહ્યું કે જે બે કિયાનો અનુભવ તું એકી સાથે
કર્યે છે, તે અનુભવ વસ્તુતા: અનુભૂમે જ થાય છે, પરંતુ સમયાદિ કાળ સૂક્ષ્મ છે અને મન અતિયંચળ
તથા સૂક્ષ્મ હોવાથી તને તે અનુભવ અનુભૂમે જણાતો નથી. ૨૪૨૯ થી ૨૪૩૮.

સુહુમાસુચર ચિત્ત ઇન્દ્રિયદેસેણ જેણ જં કાલં ।
સંબળજ્ઞાઙ્ તં તમ્મતનાણહેવતિ નો નેણ ॥૨૪૨૯॥

ઉવલભા કિરિયાઓ જુગવં દો દૂરભિણણદેસાઓ ।
પાય-સિરોગયસીઉણહેદેયણાણુભવસ્વાઓ ॥૨૪૩૦॥

ઉવઓગમાઓ જીવો ઉવડજ્જાઙ્ જેણ જમ્મિ જં કાલં ।
સો તમ્માઓવાઓગો હોઙ્ જહિદોવાઓગમ્મિ ॥૨૪૩૧॥

સો તદુવાઓગમેતોવઉત્તરસતિ તિ તરસમ ચેવ ।
અથંતરોવાઓગ જાડ કહું કેણ વંસેણ ? ॥૨૪૩૨॥

સમયાઙ્સુહુમ્યાઓ મનસિ જુગવં ચ ભિન્નકાલંપિ ।
ઉપ્પલદલસાયચેહે વ જાઙ્ વ તદલાયચ્ચકતિ ॥૨૪૩૩॥

સૂક્ષ્મ અને શીધ સંચરણશીલ મન, જે વખતે જે ઇન્દ્રિયદેશ સાથે સંબંધ પામે છે, તે વખતે
તે મન તે ઇન્દ્રિયજ્ઞન્યજ્ઞાનનો જ હેતુ થાય છે તેથી અતિ ભિન્ન દેશમાં પગે અને મસ્તકે થતી શીતોષ્ણ
વેદનાનુભવરૂપ બે કિયાઓ એકીસાથે કોઈને પણ અનુભવાતી નથી. વળી ઉપયોગમય આત્મા,
જે ઇન્દ્રિય વડે જે વિષયમાં જે વખતે યોજાય છે, તે વખતે તે આત્મા તેના ઉપયોગવાળો જ થાય
છે. જેમ ઇન્દ્રોપયોગમાં યોજાયેલ વ્યક્તિ ઇન્દ્રોપયોગમય હોય છે, તેમ અમૃક અર્થના ઉપયોગમાં
જ ઉપયુક્ત હોવાથી તે આત્મા તે વખતે કથા અંશવડે કેવી રીતે અથાતીર ઉપયોગ પામે ? ન જ
પામે. તથા કુમણપત્રનો વેદ અને ઉલ્લાદિયાનું જ્ઞમણ જેમ ભિન્ન ભિન્ન કાળે થાય છે, તો પણ તે
ક્રિયા એકીસાથે થતી જણાય છે. તેમ બે કિયાના અનુભવ પણ ભિન્ન ભિન્ન કાળે થાય છે, પરંતુ
સમયાદિ ઘણા સૂક્ષ્મ હોવાથી તે એકીસાથે થાય છે, એમ તું માને છે. ૨૪૨૯ થી ૨૪૩૫.

અતીન્દ્રિય સૂક્ષ્મ પુદ્ગલસ્કંધથી બનેલું મન શીધ સંચરણશીલ હોવાથી, જે વખતે જે સ્પર્શનાદિ
ઇન્દ્રિયની સાથે સંબંધ પામે છે, તે વખતે તે મન તે સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયજ્ઞ શીતોષ્ણાદિ સ્પર્શ
વિષયક જ્ઞાનનો હેતુ થાય છે, પણ જે વખતે મન જે ઇન્દ્રિય સાથે સંબંધ પામેલું નથી, તે વખતે

તે ઈન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનનો હેતુ થતો નથી. એ જ કારણથી પણ અને મસ્લક સંબંધી ભિત્ર દેશમાં અનુભવાતી શીતોષ્ણા-વેદનારૂપ બે કિયા એકોસાથે કોઈને પણ અનુભવાતો નથી.

વળી ઉપયોગ સ્વરૂપ આત્મા જે વખતે સ્પર્શ આહિ દ્વારા ઈન્દ્રિય વડે જે શીતોષ્ણાદિ વિષયમાં યોજાય છે, તે વખતે તે આત્મા, તે વિષયના ઉપયોગમય જ થાય છે, પણ અન્ય ઉપયોગવાળો થતો નથી. જેમ કોઈ વ્યક્તિ ઈન્દ્રિયના ઉપયોગમાં વતતી હોય, તો તે વ્યક્તિ તે વખતે તન્મય જ હોય છે, પણ અન્ય ઉપયોગમય હોતો નથી, તેમ અહીં પણ સમજવું. આથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્મા એક પણ એક જ અર્થનો ઉપયોગવાળો હોઈ શકે, તે જ વખતે અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો ન હોય, જો અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળી થાય, તો સાંકર્ય વગેરે હોષી પ્રાપ થાય. ઉપયોગમય આત્મા જે સમયે અસુક અર્થમાં ઉપયોગશક્તિવાળો હોય છે, તે વખતે તે પોતાના સર્વ પ્રદેશો વડે તે અર્થમાં ઉપયોગવાન હોવાથી અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે તે વખતે આત્માના કોઈપણ પ્રદેશ તે ઉપયોગ વિનાના હોતા નથી. એટલે અન્ય અર્થમાં તે ઉપયુક્ત થઈ શકે નહિએ.

એકોસાથે બે કિયાનો ઉપયોગ ન હોય, તો મને એકી સાથે બે કિયાનો અનુભવ કેમ થાય છે ? આ પ્રમાણે તું જો કહેતો હો, તો તેના ઉત્તરમાં અમે કહીએ છીએ કે જેમ ક્રમજ્ઞાન સેંકડો પત્રને ઉપર નીચે ગોઠવીને અતિ તીક્ષ્ણ સોય વડે બળવાન પુરુષ તેનો છેદ કરે છે, તે વખતે તે સર્વ પત્રનો છેદ એકોસાથે થયો, એમ છેદ કરનાર પુરુષને જણાય છે, વસ્તુતઃ ઉપરના પત્રનો બેદ થયા વિના નીચેના પત્રનો બેદ થતો નથી, એટલે દરેક પત્રનો બેદ જુદા જુદા કાળે થાય છે, પણ તે બેદ સમયાદિ કાળ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે જાણી શકતો નથી ને તેથી વેપ કરનાર પુરુષ એકી સાથે સર્વની વેપ થયેલો માને છે. અથવા જેમ દિશાઓમાં અમાવાતું ઊંબાડિયું જુદા જુદા સમયે જુદી જુદી દિશાઓમાં અમાવા કરે છે, પરંતુ તે બેદ ઉપર કલ્યા મુજબ સમયાદિ કાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી જાણી શકતો નથી, એટલે તે ઊંબાડિયું નિરંતર અમતું જણાય છે. તેવી જ રીતે શીતોષ્ણા-વેદનાનુભવરૂપ કિયા જુદા જુદા સમયે અનુભવાય છે, પરંતુ સમય વગેરે કાળ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી જણાતો નથી, તેથી ભિત્ર ભિત્રકાળે થયેલી ભિત્ર ભિત્ર કિયા એક જ વખત થઈ એમ તને જણાય છે પણ તે સત્ય નથી.

સધળી ઈન્દ્રિયો સાથે મન એકીવખતે સંબંધ નથી પામતું તે વાત જણાવતા કહે છે કે -

ચિનંપિ નેદિયાઙ્ગ સમેઢ સમમહ ય રિપ્પચારિનિ ।

સમય વ સુકકસવકુલિદસણો સચ્ચોવલલિદ્ધિ ॥૨૪૩૪॥

સચ્ચિદિઓવલંભે જડ સંચારો મળસ્સ દુલ્લવચ્છો ।

એગિદિઓવઽોગંતરમિ કિહ હોઉ સુલ્લવચ્છો ? ॥૨૪૩૫॥

સર્વ ઈન્દ્રિયો સાથે મન એકી સાથે સંબંધ નથી પામતું, છતાં પણ શીંગ સંચારી હોવાથી સર્વત્ર સાથે જ સંબંધિત થાય છે. સૂક્ષ્મ તલસાંકળી આત્મા જેમ સર્વ ઈન્દ્રિયના જ્ઞાનની ઉપલબ્ધ થાય છે, એ તેમ ન હોવા છતાં લાગે છે. જુદી જુદી ઈન્દ્રિયની જ્ઞાનોપલબ્ધિમાં જો મનનો સંચાર

૩૦૨] મન એકી આથે સર્વ ઈન્દ્રિયો સહ સંબંધ પામે નહિ. [વિશેષાવશ્યક ભાગ, ૨

એકીસાથે જ્ઞાતો નથી તો પછી એક જ ઈન્દ્રિયના એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમાં સંચાર પામતું મન કેવી રીતે જ્ઞાય ? ન જ જ્ઞાય. રજુઝ થી ૨૪૩૫.

વળી સધળી ઈન્દ્રિયોની સાથે મન એકીસાથે સંબંધ પામતું નથી, તેમ જ પગ-મસ્તકાદિ એક સ્પર્શનેન્દ્રિય વગેરેના સર્વ દેશની સાથે પણ મન એકીસાથે સંબંધ પામતું નથી, પરંતુ શીધસંચારી હોવાથી સર્વની સાથે એકીવખતે સંબંધ પામતું હોય, તેમ જ્ઞાય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ કોઈ વ્યક્તિ લાંબી તલસાંકળી ખાતો હોય, તે વખતે તેને ચંદુઈન્દ્રિય વડે જોવાથી દુપનું શાન થાય છે, તેનો ગંધ આવવાથી ઘાણેન્દ્રિય વડે ગંધનું શાન થાય છે, તેને ખાવાથી રસનેન્દ્રિય વડે રસનું શાન થાય છે, તેનો સ્પર્શ થવાથી સ્પર્શનેન્દ્રિય વડે સ્પર્શનું શાન થાય છે અને તેને ચાવતાં શબ્દ સંભળવાથી શબ્દજ્ઞાન થાય છે. આ પાંચે પ્રકારના શાન, પાંચે ઈન્દ્રિયો સાથે મનનો કંબિક સંબંધ થવાથી થાય છે, પણ મન શીધસંચારી હોવાથી તે સર્વની સાથે તેનો એકીસાથે સંબંધ થયો હોય તેવો ભાસ થાય છે. વસ્તુતા: તેમ નથી, કેમકે જો એમ હોય, તો સાંકર્ય આદિ દોષો પ્રામ થાય, તેમજ ભતિ વગેરેના જ્ઞાનોપયોગના કાળે અવધિ આદિ જ્ઞાનનો ઉપયોગ પણ પ્રામ થાય. વળી ઘટાડિ એક અર્થનો વિચાર કરતાં ઘટાડિ અર્થનાં અનંતા વિડલ્યો પ્રામ થાય. આ પ્રમાણો કદી યતું નથી, તેથી કરીને અનુકૂમે ઉત્પત્ત થવા છતાં પણ પૂર્વોક્ત જ્ઞાનોનો સમયાદિ કાળ સૂક્ષ્મ હોવાથી જ્ઞાતા એકીસાથે તે ઉત્પત્ત થાય છે એમ માને છે. એ જ પ્રમાણો મસ્તક પગ વગેરે સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિભાગોમાં મન અનુકૂમે યોજાય છે, તે છતાં સમયાદિ કાળની સૂક્ષ્મતાને દીધે તે સર્વની સાથે મનનો એકીવખતે સંબંધ થાય છે, એમ અનુભવ કરનારને જ્ઞાય છે. વસ્તુતા: મનનો સ્વભાવ જ એવો છે કે “યુગપજ્ઞાનાનુત્પત્તિમનસો લિંગમ्” એકીસાથે જ્ઞાન ઉત્પત્ત થતું નથી તે જ મનનું ચિલ હોવા છતાં જ્ઞાનમાં અનુકૂમે સંચાર કરતા મનની ગતિ જાણી શકાતી નથી તો પછી એક સ્પર્શનેન્દ્રિયના શીત જ્ઞાનોપયોગ હારા ઉષ્ણજ્ઞાનોપયોગાન્તરે મનની ગતિ કેવી રીતે જાણી શકાય ? ન જ જાણી શકાય. આ પ્રમાણો મનની ગતિનો સંચાર ન જાણી શકાતો હોવાથી શીતોષ્ણ કિયાના દેદનરૂપ બે ઉપયોગનો અનુભવ તને એકીસાથે થાય છે. પણ વસ્તુતા: તેમ નથી. ૨૪૩૪ થી ૨૪૩૫.

એક ઉપયોગથી બીજા ઉપયોગમાં મન એકીવખતે જ્ઞાય, તો જે અનેક દોષો પ્રામ થાય તે કે -

અત્રવિણિતતમણણં વિણિતોગં લહઙ્ગ જડુ મણો તેણં ।

હસ્તિધિ દ્વિય પુરુણો કિમણચિત્તો ન લક્ષ્યેઙ્ગ ॥૨૪૩૬॥

વિણિતોગન્તરલાભે વ કિ ત્ય નિયમેણ તો સમં ચેવ ।

પદ્ધત્યુમસંઘેજાડણંતા ચા જં ન વિણિતોગા ? ॥૨૪૩૭॥

બહુ-બહુચિહાઇગહણે નવળૂઓગબહુયા સુએભિહિતા ।

તમણોગગહણં ચિય ઉવાઓગાણેગયા નત્યિ ॥૨૪૩૮॥

સમયમણોગગહણં જડુ સીઓસિણદુગમિમ કો દોસો ? ।

કેળ વ ભણિયં દોસો ઉવાઓગદુગ વિયારોડય ॥૨૪૩૯॥

અન્ય અર્થમાં ઉપયુક્ત મન જો અન્ય અર્થમાં ઉપયોગ પામે, તો પછી અન્ય મનસુઃ એવી વ્યક્તિ આગામ ઉલ્લેખા હાથીને પણ કેમ જાણી રાકતી નથી ? વળી એક અર્થના ઉપયોગ કાળે બીજો ઉપયોગ પણ જો પ્રામ થતો હોય, તો બે કિયાના ઉપયોગનો જ નિયમ શા માટે ? તથા પ્રતિવસ્તુગત અસંખ્યાતા અથવા અનંતા ઉપયોગ પણ એકીવખતે કેમ ન પ્રામ થાય ? પૂર્વે સૂત્રમાં અવગ્રહાદિના બહુ-બહુવિધાદિ ભેદનાં ગ્રહણમાં ઉપયોગની બહુલતા કહેલ છે, (એમ કહેવામાં આવે, તો) તેમાં અનેકપયાંયોનું સામાન્યરૂપે ગ્રહણ થાય છે, પણ ઉપયોગો અનેક નથી; વળી એમ કહેવામાં આવે કે અનેક વિપયો ગ્રહણ કરવામાં જો દોષ નથી, તો પછી શીત અને ઉષ્ણ એ બે વિષય ગ્રહણ કરવામાં શો દોપ છે ? ઉત્તર - એ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવામાં કોણ દોષ કહે છે ? અહીં બે ઉપયોગનો વિચાર પ્રસ્તુત છે; (એટલે એક જ સમયે બે ઉપયોગ ન હોય એમ અમે કહીએ છીએ.) ૨૪૭૬ થી ૨૪૭૮.

એક જ સમયે શીતવેદનાદિ એક અર્થમાં ઉપયોગવાળું ચિત્ત, જો ઉષ્ણવેદનાદિ બીજા અર્થમાં ઉપયુક્ત થતું હોય, તો કોઈ વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો હોય, ત્યારે તે પોતાની સન્મુખ રહેલા હાથી આંદ વસ્તુને પણ કેમ નથી જોઈ શકતો ? તેનું કારણ એ જ છે કે તે વ્યક્તિ તે વખતે અન્ય અર્થમાં ઉપયોગવાળો હોવાથી તેનું મન તે વખતે સન્મુખ રહેલા પદાર્થને પણ ગ્રહણ કરી રાકતું નથી.

વળી જો એક અર્થના ઉપયોગ કાળે અન્ય અર્થનો ઉપયોગ માનવામાં આવે, તો પછી ત્યાં બે કિયારુપ ઉપયોગનો જ નિયમ શા માટે હોવો જોઈએ ? તથા પ્રત્યેક વસ્તુગત અસંખ્યાત અથવા અનંતા ઉપયોગ પણ કેમ પ્રામ ન થાય ? આગમમાં કહું છે કે - "દ્વયથી અસંખ્યાત અથવા સંખ્યાતગુણા પર્યાય ગ્રહણ કરે ." અવધિજ્ઞાની એક પદાર્થમાં વધારેમાં વધારે એકીસાથે અસંખ્યાતા પર્યાયને પામે છે અને કેવલજ્ઞાનીએ અનંતા પર્યાયને પણ પામે છે.

પૂર્વે અવગ્રહાદિનું સ્વરૂપ કથન કરતાં, એકેકની અંદર બહુ-બહુવિધાદિ અનેક ગ્રહણ કહેલાં છે, તથનુસારે પ્રતિવસ્તુગત અસંખ્યાત અથવા અનંતા ઉપયોગ માનવામાં શી હરકત છે ? આમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે ત્યાં બહુ-બહુવિધાદિરુપ વસ્તુના પર્યાયોની સામાન્યરૂપે જ્ઞાનમાં ઉપયોગની ઘોગ્યતા માત્ર કહેલ છે, પણ એક વસ્તુમાં એક કાળે અનેક ઉપયોગ છે, એવું ક્યાંય કહું નથી, કેમકે ઉપયોગ તો અનુકૂમે જ થાય છે.

જો એકીસાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવામાં જોઈ દોષ આવતો નથી, તો પછી એકીસાથે શીત અને ઉષ્ણ પદાર્થ ગ્રહણ કરવામાં શો દોષ છે ? કે જેથી તમે તેનો નિષેષ કરો છો ? જો એમ કહેવામાં આવે, તો તે અમારો કથનનો ભાવાર્થ સમજ્યા જ નથી. એકીસાથે અનેક અર્થગ્રહણ કરવામાં જોઈ દોષ નથી, કેમકે સામાન્યપણે એકીસાથે સેના-વન-ગામ-નગર આદિ પદાર્થો ગ્રહણ થાય છે, એમાં અમે જોઈ પ્રકારનો નિષેષ નથી કરતા, પણ અમે તો એકીવખતે અનેક ઉપયોગનો નિષેષ કરીએ છીએ. કેમકે એક વખતે એક ઉપયોગ કરતાં વધારે ઉપયોગ કરી હોઈ શકે નહિ. ૨૪૭૬ થી ૨૪૭૮.

હવે એકીસાથે અનેક અર્થનું ગ્રહણ માનવા છતાં એક-અનેક ઉપયોગનો ભેદ શો છે ? તેનો ઉત્તર આપતા જણાવે છે કે :-

સમયમળેગગહણો એગાળોગોવારોગભેડો કો ?।
 સામણમેગજોગો ખંધાવારોગભેડો ચ ॥૨૪૪૦॥

ખંધાવારોડ્યં સામણમેજમેગોવારોગયા સમયં ।
 પડવત્થુવિભાગો પુણ જો સોડણેગોવારોગનિ ॥૨૪૪૧॥

તે ચ્ચિય ન સત્તિ સમયં સામણાણેગગહણમિલ્લં ।
 એગમળેગંપિ તયં તમ્હા સામણભાવેણ ॥૨૪૪૨॥

ઉસિણેયં સીયેયં ન વિભાગો નોવારોગદુગમિદું ।
 હોઝ્જ રમં દુગગહણં સામણં વૈયણા મેત્તિ ॥૨૪૪૩॥

જં સામણવિસેસા વિલક્ષ્ણણા તન્ત્રિબંધણં જં ચ ।
 નાણ જં ચ વિભિન્ના સુદૂરારોગહા-દ્વારા ॥૨૪૪૪॥

જં ચ વિસેસનાણં સામન્નનાણ પુછ્યમવસ્તાં ।
 તો સામણ વિસેસન્નાણાઙું નેગસમયમિમ ॥૨૪૪૫॥

એકીસાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવામાં અને અનેક ઉપરોગમાં શો બેદ છે ? લશ્કરની છાવણીના ઉપરોગની જેમ સામાન્ય ઉપરોગને એક ઉપરોગ કહેવાય. જેમકે આ લશ્કરની છાવણી છે, એ પ્રમાણે એક કાળે જે સામાન્ય માત્રગ્રાહી ઉપરોગ તેને એક ઉપરોગ કહેવાય. અને તેમણેની દરેક વસ્તુનો વિભાગગ્રાહી જે ઉપરોગ, તે અનેક ઉપરોગ કહેવાય, એ અનેક ઉપરોગ એક કાળે ન હોય. સામાન્યપણો અનેક અર્થનું ગ્રહણ થવામાં કંઈ વિરોધ નથી, કેમકે જે અનેક અર્થનું ગ્રહણ થાય છે, તે પણ સામાન્ય ભાવે તો એકાર્થરૂપ જ છે. આ જ પ્રમાણે આ શીત વેદના છે, અને આ ઉષ્ણ વેદના છે, એવા વિભાગરૂપે ઉપરોગદ્વયનો નિષેધ છે; પણ સામાન્યથી 'મને હે વેદના થાય છે,' એમ એકીસાથે ખતેનું ગ્રહણ થઈ શકે છે. સામાન્ય અને વિશેષ પરસ્પર વિલક્ષ્ણભાવ છે અને તેના કારણભૂત અવગ્રહ તથા અપાયરૂપ જ્ઞાન પણ પરસ્પર ભિન્ન છે; માટે સામાન્ય વિશેષ જ્ઞાન એક સમયે ન હોય, કેમકે વિશેપજ્ઞાન અવશ્ય સામાન્યજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે. વળી જે વિશેપજ્ઞાન છે તે અવશ્ય સામાન્ય જ્ઞાનપૂર્વક હોય છે. તે કારણથી સામાન્યજ્ઞાન અને વિશેપજ્ઞાન એક સમયમાં હોતા નથી. ૨૪૪૦ થી ૨૪૪૫.

ગ્રંથ :- એક સાથે અનેક અર્થનું ગ્રહણ થાય, એમ તમે કહો છો, તો પછી એક અનેક ઉપરોગમાં તકાવત કર્યો રહ્યો ? કે જેણી તમે એકીસાથે અનેક ઉપરોગ નથી માનતા.

આગ્રાહ :- જે સામાન્ય ઉપરોગ તેને એક ઉપરોગ કહેવાય છે. જેમકે "આ લશ્કરની છાવણી છે." આ પ્રમાણે એકસાથે સામાન્યમાત્રગ્રાહી ઉપરોગ તે એક ઉપરોગ કહેવાય. અને આ હાથીનું પૂછ છે, આ અશ્વો છે, આ રથો છે, આ પદાતિ છે, આ તલવારો છે, આ ભાલાં છે, આ શિરસત્રાણ (ટોપા) છે, આ કુવચ છે, આ તંખુઓ છે, આ ખજાઓં છે, આ પતાકાઓ, આ શાંખ, આ કાઢલ, આ ઊંટ, આ ગણેડા ઠત્યાહિ પ્રકારે દરેક વસ્તુગત ભેદના અધ્યવસાયને અનેક ઉપરોગ કહેવાય. આ અનેક ઉપરોગ એકીસાથે ન હોય, તેથી જ અમે તેનો નિષેધ કરીએ છીએ. પણ સામાન્યથી

એકી સાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કરવારૂપ એક ઉપયોગનો નિપેદું નથી કરતા, કારણ કે "આ લશકરની છાવણી છે" હત્યાદિ ઉપયોગમાં જે એકીસાથે અનેક અર્થનું ગ્રહણ થવાનું અમે કહીએ છીએ, તે અનેકાર્થનું ગ્રહણ છતાં પણ સામાન્યપણે તો એકાર્થનું ગ્રહણ જ છે. અર્થાતું અમે એકીસાથે અનેક અર્થ ગ્રહણ કહીએ છીએ, તે સામાન્યરૂપની અપેક્ષાએ છે. વિશેપડુપની અપેક્ષાએ ત્યાં અનેક અર્થનું ગ્રહણ નથી જ થતું. કારણ કે એક કાળે એક જ વિશેપ ઉપયોગ હોઈ શકે છે.

એ જ પ્રમાણે "આ ઉધ્ઘાંદેના છે અને આ શીતઘેના છે," એમ વિશેપડુપે બે અર્થનું એકીસાથે ગ્રહણ નથી થતું અને એ જ કારણથી તે સંબંધી ઉપયોગદ્વય પણ એકીસાથે નથી થતા; પરંતુ "મને બે ઘેના થાય છે" એમ સામાન્યપણે બે અર્થનું ગ્રહણ થાય છે, પણ શીત અને ઉધ્ઘાંદેના છે એમ વિશેપપણે કોઈ કાળે ગ્રહણ ન થાય.

આ જ કારણથી સામાન્યગ્રાહી જ્ઞાન અને વિશેપગ્રાહી જ્ઞાન એક કાળે નથી થતા, કારણ કે સામાન્ય-વિશેપ પરસ્પર અત્યંત ભિન્નભિન્નાન્ના છે, અન્ટણે બે ઉગ્રય એકીસાથે તે રીતે ભાસમાન થાય ? ન જ થાય, અહીં કદાચ એમ કહેવામાં આવે, કે સામાન્ય અને વિશેપજ્ઞાન બંને જ્ઞાનરૂપ હોવાથી એક કાળે થાય, તો શો દોષ છે ? આ કથન અધ્યોગ્ય છે, કેમકે સામાન્યજ્ઞાન અવગ્રહરૂપ છે, અને વિશેપજ્ઞાન અપાયરૂપ છે. આ પ્રમાણે એ બંને જ્ઞાન અત્યંત ભિન્ન હોવાથી એક કાળે ન થાય. વળી સામાન્ય-ગ્રાહીજ્ઞાનપૂર્વક જ વિશેપગ્રાહી જ્ઞાન થાય છે. પૂર્વ કહેલ છે કે સામાન્યપણે ગ્રહણ કર્યા સિવાય હિંદુ-વિચારજ્ઞાન ન થાય અને હિંદુ વિના નિશ્ચય ન થાય. એ જ કારણથી એ ઉભય જ્ઞાનનો ઉદ્ભબ એક કાળે ન થાય. ૨૪૪૦ થી ૨૪૪૫.

પુનઃ સામાન્ય-વિશેપ જ્ઞાન સંબંધી શંકા અને સમાધાન કહે છે :-

હેજજ ન વિલક્ષ્યણાઇ સમયું સામર્ણણ-ભેદનાણાઇ ।

બહુયાણ કરે વિરોહો સમયમિમ વિસેસનાણાણં ? ||૨૪૪૬||

લક્ષ્યણભેદાઉ ચ્યય સામર્ણણ ચ જમરોગવિસયંતિ ।

તમદેતું ન વિસેસનાણાઇ તે ણ સમયમિમ ||૨૪૪૭||

તો સામન્નગાહણાણંતરમીહિયમવેઇ તદ્ભેય ।

ઝ્ય સામન્નવિસેસાવેકદ્રો જાવંતિમો ભેદો ||૨૪૪૮||

ઝ્ય પણવિઓબિ જાતો ન પદ્બજાઇ તો તાતો કાતો ચજ્ઝો ।

તો રાયગિહે સમયું કિરિયાઓ દો પરલવંતો ||૨૪૪૯||

મળિનાગેણારૂદ્ધો ભડોવબત્તિઓ પડિબાંહિઓ વોતું ।

ઇચ્છામો ગુરુમૂલં ગંતૂણ તાતો પડિકંતો ||૨૪૫૦||

સામાન્ય અને વિશેપજ્ઞાન અત્યતિવિલક્ષ્યણ હોવાથી ભલે એકીસાથે તે બંનેનો ઉપયોગ ન થાય, પણ ઘણાં વિશેપોનો એકીસાથે એક સમયે ઉપયોગ થવામાં શો વિરોધ છે ? લક્ષ્યનો ભેદ હોવાથી તે ન બને કેમકે સામાન્યજ્ઞાન અનેકવિષયપણું છે, તેથી તે સામાન્યજ્ઞાન ગ્રહણ કર્યા વિના એક

304] સામાન્ય વિશેષજ્ઞાન સંબંધી શંકા અને સમાધાન. [વિશેષજ્ઞાવર્ણક ભાગ. ૨

સમયે ન થાય. વળી સામાન્યજ્ઞાન ગ્રહણ કર્યા : બાદ ઈલ્લા થયા પછી તંત્ર બેઠનો નેચ્ચય થાય, વળી આગળના વિશેપની અપેક્ષાએ અવગ્રહ ગણાય. એમ સામાન્ય વિશેપજ્ઞાની અપેક્ષાએ છેકું છેલ્લા બેદ સુધી સમજાતું એ પ્રમાણે ગુરુભે સમજાવ્યા છતાં જ્યારે તે ન સમજ્યો એટલે તેને સંઘ જ્ઞાર કર્યો. તે પછી તે વિહાર કરતો રાજગૃહ નગરમાં આવીને એક જ સમયે બે કિયાના ઉપયોગની પ્રદૂપજ્ઞા કરવા માંડ્યો, તે ખાંખણીને ત્યાં રહેલા મણિનાગ શ્રાવકે થાય અને યુક્તિથી તેને સમજાવ્યું, એટલે તે બોધ પામ્યો. તેના કથનને અંગીકાર કરીને પુનઃ ગુરુ પાસે ગયો અને પ્રાપણિત લઈને શુદ્ધ થયો. ૨૪૪૫ થી ૨૪૪૯.

ગંગ :- સામાન્યથી "વેદના થાય છે" એમ સામાન્યમાત્રજ્ઞાની જ્ઞાન, તે સામાન્ય જ્ઞાન અને "શીતવેદના અથવા ઉધ્ગ્રાવેદના" એમ જ્ઞાનજ્ઞાન તે વિશેષજ્ઞાન કહેવાય એ બંને જ્ઞાન અતિવિલક્ષણ હોવાથી, જ્ઞાન એકીસાથે ન થાય પરંતુ શીતોષ્ણાદિ ધ્રણાં વિશેપજ્ઞાન એક સમયે થાય, તો શો વિરોધ છે? કારણ કે વિશેપજ્ઞાન રૂપે તો તે બધાં સમાન હોવાથી તેમાં કંઈ વિલક્ષણતા નથી.

આચાર્ય :- શીત-ઉષ્ણ આદિ વિશેપજ્ઞાપુક્ત વિષયોમાં પરસ્પર બેદ હોવાથી મિત્રતા છે, તેથી તદ્ગ્રાહક જ્ઞાનો એકીસાથે નથી થતો. કારણ કે અનેક વિષયના આધારવાળું સામાન્ય જ્ઞાન થયા સિવાય વિશેપજ્ઞાન ન થાય, એથી પણ ધ્રણાં વિશેપ જ્ઞાન એકીસાથે ન થાય. મતલબ કે "વેદના થાય છે" એમ પ્રથમ સામાન્ય ગ્રહણ કરીને ઈલામાં પ્રવેશ કર્યા પછી "પગમાં શીતવેદના થાય છે" એમ વિશેપજ્ઞાને વેદનાનો નિશ્ચય થાય છે. એ જ પ્રમાણે મસ્તકે પણ પ્રથમ સામાન્યથી "વેદના થાય છે" એમ અવગ્રહરૂપ સામાન્ય ગ્રહણ કર્યા પછી ઈલામાં પ્રવેશ કરીને "ઉષ્ણવેદના થાય છે" એમ વિશેપજ્ઞાને વેદનાનો નિશ્ચય થાય છે.

વળી ઘટરૂપ વિશેપજ્ઞાન થયા પછી તરત જ પટાશ્ય સામાન્યરૂપ ગ્રહણ કર્યા વિના પટરૂપ વિશેપજ્ઞાન પણ નથી થતું, કેમકે પ્રથમ અવગ્રહ, તે પછી ઈલા અને તે પછી અપાય એવા અનુકૂમે જ ધર્યાદિ વિશેપજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે. વસ્તુસ્વરૂપ આમ હોવાથી વિશેપજ્ઞાન પછી પણ તરત જ વિશેપજ્ઞાન નથી થતું, તો પછી એકીસાથે તેવા ધ્રણા જ્ઞાન તો ક્યાંથી જ થાય?

એ પ્રમાણે સામાન્ય જ્ઞાનનું ગ્રહણ થયા સિવાય વિશેપજ્ઞાન નથી થતું, તેથી સામાન્ય જ્ઞાનનું ગ્રહણ થયા બાદ ઈલા થયા પછી ઘટત્વાદિ સામાન્યાંક્રિત ઘટ વિશેપરૂપ "આ ઘડો વગેરે વસ્તુ જ છે," એવો નિશ્ચય થાય છે. તે પછી ઉત્તર બેઠની અપેક્ષાએ એ ઘટાદિ વિશેપજ્ઞાન સામાન્ય થાય છે, તે ઘટરૂપ સામાન્યનું ગ્રહણ કર્યા પછી ઈલા કરીને આ ઘટ પાતુનો છે, પણ માટીનો નથી એવો વિશેપ નિશ્ચય થાય છે. એ પાતુનો ઘટ પણ તેના ઉત્તર બેઠની અપેક્ષાએ સામાન્ય છે. તેવા સામાન્યને ગ્રહણ કર્યા પછી ઈલા થયા બાદ આ તાંખાનો ઘટ છે, ચાંદીનો નથી, એવો વિશેપ નિશ્ચય થાય છે. આ પ્રમાણે સામાન્યવિશેપની અપેક્ષાએ છેકું અંતિમબેદ પર્યત સમજાતું ક જે બેદ પછી પુનઃ ઈલાની પ્રવૃત્તિ ન થાય. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કદીપણ ધ્રણાં વિશેપજ્ઞાનોની પ્રવૃત્તિ એકીસાથે ન થાય. પણ સામાન્યરૂપે ધ્રણાં વિશેપોનું પૂર્વે કઢ્યા મુજબ એકીસાથે

ગ્રહણ થઈ શકે. જેમકે - “સેના-વન” ઈત્યાદિ પરંતુ તેના એકીસાથે અનેક ઉપયોગ ન સંબંધે. માટે શીતોળા દ્રુપ વિશેપ શાન ભિન ભિન કાળે જ થાય છે અને તેથી તને જે શીતોળાદ્રુપ ડિયાફનો એકીસાથે અનુભવ થાય છે, તે જાંતિ છે.

ઈત્યાદિ અનેક ચુક્કિઓથી આચાર્યશ્રીએ ગંગને સમજાવ્યો, છતાં તે ન સમજ્યો એટલે તેને સંધ બહાર કર્યો. તેથી તે વિહાર કરતો રાજગૃહ નગરે આવ્યો, અને એકીસાથે બે ડિયાનો ઉપયોગ થાય, એમ પ્રદૂપવા લાગ્યો. તે વખતે ત્યાં નજીકમાં રહેલા મણિનાગ નામના આવકે તેને અપ બતાવીને કહ્યું કે અરે ! અનાડી ! તું આવી મિથ્યા પ્રદૂપણ કેમ કરે છે ? આ જ સ્થળે ભગવંત શ્રી મહાવારાભ્રમુખે પૂર્વે એક સમયે એક જ ઉપયોગ હોય, એમ કહ્યું છે. તું શું તેમનાથી વિશેષજ્ઞ છે ? કે જેથી એવી પ્રદૂપણ કરે છે. ઈત્યાદિ કથનથી બધ બતાવીને ગંગને સમજાવ્યો એટલે તેણે પોતાનો કદાગ્રહ તજ્જ્ઞને મિથ્યા દુષ્કૃત ભાગ્યું, પછી ગુરુ પાસે તે પાણું પ્રાયશ્ચિત લઈને શુદ્ધ થયો. ૨૪૪૫ થી ૨૪૫૦.

એ પ્રકારે ‘એક સમયે બે ડિયાવેદનાના વાડી’ પાંચમા નિહિતની વાદ સમ્પર્મ થયો.

હવે છાટા તૈરાશિક નિહિત સંબંધી વાદ કહે છે :-

પંચ સયા ચોયાલા તઙ્ગા સિંહિ ગયસ્સ વીરસ્સ |
પુરિમંતરંજિયાએ તેરાશિયદિદ્વી ઉપ્પજ્ઞા ||૨૪૫૩||

પુરિમંતરંજિયાએ મૂયગિહ બલસિરિ સિરિગુત્ત રોહગુત્તેય |
પરિવાયપોદૃરાલે ઘાંસણપંડિસેહણા વાએ ||૨૪૫૨||

વિચ્છૂ ય સર્પે મૂલસ મિરી વરાહી ય કાગ પોયાઈ |
એયાહિં વિજ્ઞાહિં સો ય પરિવાયગો કુસલો ||૨૪૫૩||

મોરી નડલિ વિગલી વગઘો સિહી ય ઉલુગિ ઉયાઈ |
એઆઓ વિજ્ઞાઓ ગિણહ પરિવાયમહણીઓ ||૨૪૫૪||

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ મોક્ષે પથાર્વા બાદ પાંચસો ચુમ્માલીસ વર્ષે અંતરંજીકા નામની નગરીમાં તૈરાશિક (દસ્તિ) મત ઉત્પત્ત થયો. તે અંતરંજીકા નગરીનો રાજા બલશ્રી નામે હતો, અને તે નગરીમાં ભૂતગૃહ નામે ચૈત્ય હતું. ત્યાં શ્રીગુમ આચાર્યના શિષ્ય રોહગુમે પોદૃશાલ પરિપ્રાજીકની ઘોષણાનો પ્રતિશેષ કર્યો અને વાદમાં તેને જીત્યો; તે પરિપ્રાજીક વૃદ્ધિક-સર્પ-મૃગ-વરાદ-મૂર્ખક-કાક અને પોતાડી વિદ્યાઓમાં મુશ્ણ હતો; પરિપ્રાજીકની એ વિદ્યાઓનો પરાભવ કરવાને મહુરી-નહુલી-બિલાડી-વ્યાધી-સિંહી ઉલૂકી અને ઉલાવડી નામની વિદ્યાઓ ચુરુએ રોહગુમને ગ્રહણ કરાવી. (અને તેણે પરિપ્રાજીકનો પરાભવ કર્યો.) ૨૪૫૦ થી ૨૪૫૩.

જગતું બંધુ શ્રી મહાવીરદેવ મોક્ષે પથાર્વા પછી પાંચસોને ચુમ્માલીસ વર્ષે અંતરંજીકા નગરીમાં તૈરાશિક નિહિત ઉત્પત્ત થયો એ નગરીનો રાજા બલશ્રી નામે હતો. તે નગરીમાં ભૂતગૃહ નામનું એક ચૈત્યમાં શ્રીગુમ નામના એક આચાર્ય આવીને રસ્તા હતા, તેમને વાંદવાને

માટે રોહગુમ મુનિ અંતરંજીકા નગરીમાં આવ્યો. એ અરસામાં એક પરિદ્રાજ્ઞક પેટ ઉપર લોકનો પાટો બાંધી, લાથમાં જંબૂવૃક્ષની ડાળી ગ્રહણ કરીને તે નગરીમાં જમણ કરવા લાગ્યો. તેને એવી વિચિત્ર ચેષ્ટાવાળાં જોઈને લોકોએ એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણે કહ્યું કે "મારું પેટ અતિશાય જ્ઞાનથી પૂર્ણ ભરેલું છે, તે ફૂટી ન જાય એટલા માટે નેને લોકાના પાઠાથી બાંધ્યું છે. વળી આ જંબૂદ્ધીપમાં મારો કોઈ પ્રતિવાદી નથી એમ જ્ઞાનવાને માટે લાથમાં જંબૂવૃક્ષની ડાળી રાખી છે આવી ગવિષ્ટ ઉક્તિ સાંભળી લોકોએ તેનું નામ "પોદુશાલ" રાખ્યું. તે પછી એ પરિદ્રાજ્ઞકે આખી નગરીમાં એવી ઉદ્ઘોષણા કરાવી કે "આ પૂર્ણી સર્વ પરપ્રવાદી શૂન્ય છે, વિશ્વમાં કોઈ પણ મારો પ્રતિવાદી નથી." નગરીમાં આવી ઉદ્ઘોષણા થતી હતી, તે દરમ્યાન શ્રીગુમ આચાર્યનાં શિષ્ય રોહગુમ અન્ય ગામમાં હતો, તે ગુરુને વંદન કરવા અંતરંજીકા નગરીમાં આવ્યો. નગરી-પ્રવેશ કરતાં જ ઉપરોક્ત ઘોષણા સાંભળીને ગુરુને પૂછ્યા સિવાય તેણે ઘોષણા કરનારને કહ્યું કે "હું એ પરિદ્રાજ્ઞ સાથે વાદ કરીશ" એમ જ્ઞાનવી તેના પટછનો નિષેષ કર્યો.

રોહગુમે ગુરુ મહારાજ પાસે આવીને તે સર્વ હકીકત કહી; તે સાંભળીને ગુરુ મહારાજે કહ્યું :- હે ભદ્ર ! તે આ યોગ્ય ન કષ્યું, કેમકે તું નારા જ્ઞાનવડે કદાચ તેને વાદમાં જીતીશ, પણ તે વિદ્યા-મંત્રમાં ઘણો મુશ્ણણ છે. તેથી તે વિદ્યાઓ વડે તને ઢેરાન કરશે. એની સધળી વિદ્યાઓમાં આ સાત વિદ્યાઓ બહુ સ્કુરાયમાન છે." વૃદ્ધિક વિદ્યાથી અનેક વિછીઓ ઉત્પત્ત કરે છે, સર્પવિદ્યાથી અનેક સર્પ ઉત્પત્ત કરે છે. મૂષકવિદ્યાથી અનેક ઉદ્ર ઉત્પત્ત કરે છે. અને તે સર્વ પોતાના પ્રતિસ્પદ્ધી વાદી ઉપર છોડે છે. વળી મૃગી-વરાહી-કાક અને પોતાકીની વિદ્યાઓ વડે અનુકૂમે અનેક અધ્યંકર મૃગી-વરાહી-કાક અને સમડી પેદા કરીને પોતાના શત્રુનો ધાત કરે છે. એ સાંભળીને રોહગુમે કહ્યું, હે ભગવાન ! જો એમ હોય, તો પણ શું હવે ક્યાંય ભાગી છૂટાય એમ છે ? મેં તેના પટછનો નિષેષ કર્યો છે, હવે તો જે ધવાનું હોય તે થાઓ. તેનું આવું દેર્ય જાણીને ગુરુદેવે કહ્યું, ભદ્ર ! જો તારો એવો નિશ્ચય જ છે કે - વાદમાં તેનો પરાભવ કરવો, તો તેની વિદ્યાઓનો પરાભવ કરનારી આ સાત વિદ્યાઓ હું તને આપું શું તે ગ્રહણ કર. એ વિદ્યાઓ પાઠ માત્રથી સિદ્ધ થાય એવી છે. વિછીનો પરાભવ કરનારી મોર વિદ્યા, સર્પનો નાશ કરનારી નકુલ વિદ્યા, ઉદ્રનો નાશ કરનારી ભિલાડી વિદ્યા, મૃગીનો નાશ કરનારી વ્યાઘ્રી વિદ્યા, વરાહીનો નાશ કરનારી સિંહી વિદ્યા, કાકનો નાશ કરનારી ઉલ્કૂકી વિદ્યા અને પોતાકીનો ધાત કરનારી ઉલાવકી વિદ્યા. આ સાત વિદ્યાઓ ગુરુ મહારાજે શિષ્યને આપી, તે ઉપરાંત એક રજોહરણ મંત્રીને આપ્યો, અને કહ્યું કે જો એ ઉપસર્ગ સિવાય, બીજો કોઈ કુદવિદ્યાકૂત ઉપસર્ગ તને આવે, તો તે ઉપસર્ગનું નિવારણ કરવાને તેના ભસ્તક ઉપર આ રજોહરણને ભમાવજે, એથી તું હન્દથી પણ અજેય થઈશ, તો પછી મનુષ્ય તો તને ક્યાંથી જતી શકે.

આ પ્રમાણે ગુરુ પાસેથી શિક્ષા અને વિદ્યા ગ્રહણ કરીને રોહગુમ રાજસભામાં ગયો. ત્યાં જઈને તેણે ગર્વપૂર્વક પ્રતિજ્ઞાપુરુક કહ્યું કે કોણ આ પરિદ્રાજ્ઞક વાદ કરવા માગો છે ? ભલે એ જમે તેવો હો એને પોતાને જ પોતાની ઈચ્છા મુજબ પૂર્વપક્ષ કરવા હો, હું તેનું ખંડન કરીશ.

તેના આવાં વચ્ચન સાંભળીને પરિપ્રાજકે વિચાર્યું કે આ લોકો ઘણા નિપુણ હોય છે, માટે તેમને જે ભાન્ય હોય, તે જ પક્ષ અંગીડાર કરીને હું બાંધું. જેથી તે તેનું ખંડન કરી શકે નહીં. આ પ્રમાણે વિચારીને પરિપ્રાજકે પૂર્વપ્રશનનો આરેખ કરતાં કહ્યું કે આ વિશ્વમાં જેમ શુભ અને અશુભ વગેરે બે જ રાશિ છે, તેમ જીવ અને અજીવ એ બે જ રાશિ છે, અને તે જ પ્રમાણે જ્ઞાન છે. આ પક્ષ જૈનીને સંમત છે, તે છતાં પરિપ્રાજકનો પરાભવ કરવાને રોહગુમે તે પક્ષનું ખંડન કરતાં કહ્યું કે તારું કથન અયોધ્ય છે, કારણ કે જીવ, અજીવ અને નોજીવ એવી જાણ રાશિ આ વિશ્વમાં છે. તેમાં નારકી-તિર્યચ વગેરે જીવો છે; પરમાણુ-ધટ-પટ વગેરે અજીવો છે અને ગરોળી વગેરેના છંદાયેલ અવદાનો તે નોજીવ છે. આ પ્રમાણે ઉત્તમ-મધ્યમ અને અધમની જેમ, જીવ-અજીવ અને નોજીવ એમ જાણ રાશિ છે, ઈત્યાદિ યુક્તિઓ વડે પરિપ્રાજકને બોલતો બંધ કરીને પરાજય પમાડ્યાં. જાણો કોણાદમાન ઘપેલા તેણા રોહગુમનો દિનારા કરવા માટે વૃદ્ધિક વિદ્યા વડે તેના ઉપર વિઠીઓ મૂક્યાં. તે જોઈને રોહગુમે મધૂરી વિદ્યાથી વિઠીનો નાશ કરનારા મધૂરો છોડ્યા આ પ્રમાણો એક બીજાએ એક બીજાની વિદ્યાનો પરાભવ કરવાને સર્પ ઉપર નોળીયા, ઉદરો ઉપર બિલાડા, મૂગીઓ ઉપર વાધો, વરાહ ઉપર સિંહ, કાગડા ઉપર ધૂવડો. સમરી ઉપર શ્યેનો અનુક્રમે મૂક્યાં. અંતે પરિપ્રાજકે ગઈબી વિદ્યા મૂકી, એટલે રોહગુમે તેને આવતી જોઈને તેના ભસ્તક ઉપર ગુરુએ આપેલો મંત્રિત રજોહરણ જમાવ્યો, પછી તે જ રજોહરણ વડે તે ગઈબીને મારી, એટલે તે ગઈબી પરિપ્રાજક ઉપર લઘુનીતિ-વડીનીતિ કરીને ચાલી ગઈ. આથી સભાપતિ રાજાએ, શબ્દોએ અને બીજા લોકોએ તેની ઘણી જ નિદા કરીને નગર બલાર કાઢી મૂક્યો. ૨૪૫૦ થી ૨૪૫૪.

આ બનાવ પછી જે થયું, તે ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે :

જેઝણ પાંદ્રસાલ છલુઓ ભણાડ ગુરુમૂલમાગંતુ ।
શાયમિસ મણ વિજિઓ સુણહ જહા સૌ સહામજ્જે ॥૨૪૫૫॥

રસિદુગગહિયપકણો તઙ્દ્યં નોજીવરસિમાદાય ।
ગિહકોકિલાઇપુચુચુંઓદાહરણઝોડમિહિએ ॥૨૪૫૬॥

ભણાડ ગુરુ સુદ્રુ કયં કિ પુણ જેઝણ કીસ નાભિહિયં ।
ઊયમવરસિદ્ધંતો ણો તઙ્ડ્યો નોજીવરસિન્તિ ॥૨૪૫૭॥

એવ ગર્વિ ગંતું પરિસામજ્જામિસ ભણસુ નાયં ણે ।
સિદ્ધંતો કિન્તુ મણ બુદ્ધિ પરિભૂય સો સમિઓ ॥૨૪૫૮॥

ચહુસો સ ભણણમાણો ગુરુણા, પડિભણાડ કિમદગિદ્ધંતો ? ।
જડ નામ જીવદેસો નોજીવો હુજ્જ કો દોસો ? ॥૨૪૫૯॥

પાંદ્રસાલ પરિપ્રાજકને જીતીને ઘુલ્ખૂક રોહગુમે શુલુ પાસે આવીને કહ્યું, હે જગવન ! સભાની મધ્યે તે પરિપ્રાજકને મેં વાદમાં જે રીતે જત્યો, તે હકીકત આપ સાંભળો. પ્રથમ તેણે જીવ અને અજીવ એ બે રાશિ ગ્રહણ કરીને પૂર્વ પક્ષ કર્યો, તે પક્ષનું મેં ગીજ નોજીવરાશિ ગ્રહણ

કરીને ગરોલી આદિના છેદાયેલા પુછુ આદિના ઉદ્ઘાટરણથી ખેડન કર્યું. એ સાંભળીને શ્રીગુરુએ કહ્યું, તે તેને જીત્યો એ ખાલુ સારું કર્યું, પણ તેને જીત્યા પછી તે એમ કેમ ન કહ્યું કે આ ત્રીજો નોંધવરાશિ તે અમારો અપસિદ્ધાંત છે? અસ્તુ જે ધ્યાન તે ખરં, હજી પણ તું સભામાં જઈને કહે કે—“નોંધવરાશિ એ અમારો સિદ્ધાંત નથી, પરંતુ મેં તેની બુદ્ધિનો પરાભવ કરીને તેનો ગર્વ સમાવવાને માટે એમ કહ્યું છે.” ઈત્યાદિ ખાલુ પ્રકારે ગુરુએ કહ્યું, એટલે રોહચુમે ઉત્તર આપ્યો, કે, એમાં અપસિદ્ધાંત થો છે? જીવનો એક દેશ તે નોંધવ હોય, તો શો દીપ છે? (કઈજ નહીં) કે જેને દૂર કરવાને ફરી મને ત્યાં મોકલો છો. ૨૪૫૫ થી ૨૪૫૮.

નોંધવરાશિનું પ્રતિપાદન સિદ્ધાંત-વિરુદ્ધ નથી, પરંતુ સિદ્ધાંતના અનુસારે જ છે. તેનું કથન કરે છે :-

જ દેસનિમેહપરો નોસદ્ધો જીવદ્વદેસો ય ।
ગિહકોડિલાઇપુચ્છ વિલકજ્ઞાન તેણ નોજીવી ॥૨૪૬૦॥

ધમ્માડુદસવિહાદેસઽા ય દંસોચિ જ પિહું ચન્દ્યું ।
અપિહુભૂતો કિ પુણ છિંન ગિહકોલિયાપુચ્છં ? ॥૨૪૬૧॥

ઇચ્છદ જીવપણસં નોજીવં જ ચ સમભિરૂઢોઽચિ ।
તેણન્થ તાં સમાએ ઘડદેસો નોઘડો જહ વા ॥૨૪૬૨॥

નોશબ્દ દેશનિપેખવાચી હોવાથી ગરોલી વગેરેનું પુંછદું (જીવાંધવથી) વિલક્ષણ હોવાને લીધે તે જીવદ્વદ્યનો એક દેશ છે, તેથી તેને નોંધવ કહેવાય. વળી પરમાસ્તિકાય વગેરેના દશ બેદ કથા છે, તે દેશ અપૃથકુભૂત છતાં પણ પૃથ્યે વસ્તુપણો ગણીને કહેલ છે, તો પછી કપાઈને જૂદું થયેલ ગરોલીનું પુંછદું નોંધવ કેમ ન કહેવાય? કારણ કે સમભિરૂઢનય પણ જીવપ્રદેશને નોંધવ માને છે, માટે સિદ્ધાંતમાં જેમ ઘટનો એક દેશ તે નોંધટ કહેલ છે, તેમ આ જીવનો એક દેશ તે નોંધવ છે. ૨૪૬૦ થી ૨૪૬૨.

દિવેચન :- રોહચુમઃ- અહીં નોશબ્દનો પ્રયોગ દેશનિપેખાથીમાં છે, પણ સવનિષેધાથીમાં નથી, નેથી નોંધવ એટલે ‘જીવનો એક દેશ’ એવો અર્થ સમજવો, પણ ‘જીવનો અભાવ’ એવો અર્થ ન કરવો. તથાનુસારે ગરોલીનું પુંછ અને પુરુષના છેદાયેલા ઉસ્લાદિ અવયવો વગેરે જીવાંધવથી વિલક્ષણ છે, એટલે કે એ અવયવો જીવના એક વિભાગુપ છે તેને જીવ ન કહી શકાય, તેમ અંધુર પણ નહિ કહી શકાય, કારણ કે છુટા પડ્યા છતાં પણ ઉછળે છે. આ પ્રમાણે એ જીવ-અંધુરથી વિલક્ષણ હોવાને લીધે તેને નોંધવ જ કહી શકાશે.

વળી સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે કે— “અજીવા દુચિહા પદ્ધતા, તંજહા-સુવિઅજીવા ય વાસ્વિઅજીવા ય । રૂધિઅજીવા ચરુલ્બિહા પદ્ધતા તંજહા-ગ્રંધા-દેસા-પણસા-પરમાણુપોગલા ઉરૂદિઅજીવા દસવિહા પદ્ધતા, તંજહા-ધર્મત્વિકાએ, ધર્મત્વિકાયસ્ત દેસો, ધર્મત્વિકાયસ્ત પણસે, એવમધર્મત્વિકાએવિ, આગામત્વિકાએવિ, અદ્ધરસમાએ ।” અંધુર બે પ્રકારે કથા છે, રૂપીઅંધુર અને અરૂપીઅંધુર, રૂપીઅંધુર ચાર પ્રકારે કથા છે; સ્ક્રિ-દેશ-પ્રદેશ અને પરમાણુપુરુષ અરૂપી અંધુર દસ પ્રકારે

ક્રિયા છે; ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ. એ જ પ્રમાણો અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના પણ ત્રણ ભેદ મળીને નવ, તથા દસમાં અદ્વાસમય. આ પ્રમાણો અજીવની પ્રતૃપણા કરતા પરમમુનિઓએ ધર્માસ્તિકાયાદિના દસ ભેદ ક્રિયા છે, તેમાં દરેકના દેશને પૃથ્વેવસ્તુપણે જ કહેલ છે; એ પૃથ્વેવસ્તુપણે ન કહેલ હોય, તો તેના દશ ભેદ ન ઘટી શકે. આમાં ધર્માસ્તિકાયાદિના દેશ તેઓથી અભિજ્ઞ છતાં પણ ભિત્ત વસ્તુપણે ક્રિયા છે, તો પછી ગરોલી આદિનાં પુચ્છ વગેરે છેદાઈને જીવા પડેલા હોય તેને તો પૃથ્વે વસ્તુ કહેવી જ જોઈએ. અને તે જીવ-અજીવથી વિલક્ષણ હોવાથી તેને નોંધવ કહેવી વધારે યોગ્ય છે. સમભિર્દ્વન્ય પણ જીવના પ્રદેશને નોંધવ કહે છે તેથી સિદ્ધાંતમાં પણ નોંધવનું પ્રતિપાદન કરેલું જ છે, કેવળ હું જ એમ કહું હું એમ નહિ. અનુયોગદારમાં પ્રમાણ દારાનાર્ગત નયપ્રમાણનો વિચાર કરતાં સમભિર્દ્વન્ય શબ્દનથને કહે છે કે “જહ કમ્મધારણ ખણદિ તો એવું ભણાહિ-જીવે ય સે પણસે ય સે, સે પણસે નોજીવે” । આ પદથી જેમ ઘટના એક દેશને નોંધટ કહે છે, તેમ પ્રદેશલક્ષણ જીવના એક દેશને નોંધવ કહ્યો છે. માટે જીવ-અજીવ તત્ત્વની જેમ આ ત્રીજો નોંધવ પણ યુક્તિવડે આગમથી સિદ્ધ છે. ૨૪૬૦ થી ૨૪૬૨.

હવે ઉપરોક્ત કથન આગમથી અને યુક્તિથી અસિદ્ધ કરે છે :-

જહ તે સુય પમાણ તાં રાશી લેશુ લેસુ રુનેલુ ।
દો જીવાજીવાણ ન સુણ નોજીવરાસિન્ન ॥૨૪૬૩॥

યિહકોલિયાઇપુચ્છે તિન્નમિમ નવંતરાલસંબંધો ।
સુનેભિહિતો સુહુમામુત્તતણતો તદગ્યહણો ॥૨૪૬૪॥

જો તને સૂત્ર પ્રમાણ હોય, તો તે તે સૂત્રોમાં જીવ અને અજીવ અને રાશિ જ કહેલા છે, પણ ત્રીજો નોંધવરાશિ નથી કહ્યો. વળી ગરોલી આદિનું પુચ્છ છેદાયા છતાં પણ શરીર અને પુચ્છ વચ્ચે જીવ પ્રદેશોનો સંબંધ સૂત્રોમાં કહેલો છે; પરંતુ તે સૂક્મ અને અમૂર્ત હોવાથી જગ્યાતા નથી. ૨૪૬૫ - ૨૪૬૪.

વિદેશન :- આચાર્ય :- રોહણુમ ! ‘ધર્માઙ્ગ દસવિહા’ વગેરે સૂત્રોક્ત પદોનું તું પ્રમાણ આપે છે, એ ઉપરથી તને સૂત્ર પ્રમાણ હોય એમ જગ્યાય છે. જો તને ખરેખર સૂત્રની પ્રમાણતા માન્ય હોય, તો જીવ જીવ સૂત્રોમાં-આગમોમાં જીવ અને અજીવ અને રાશિ જ કહેલા છે. સ્વાનાંગ સૂત્રમાં કહું છે કે “દુંબ રાસી પત્રના, તંજહા-જીવા ચેવ અજીવા ચેવ” એટલે બે જ રાશિ કહેલા છે; જીવરાશી અને અજીવરાશી, તથા અનુયોગદારમાં “કઢવિહા ર્ણ ભંતે । દબા પવ્રતા ? । ગોયમા ! દબા દુવિહા પવ્રતા, તંજહા-જીવદબા ય અજીવદબા ય.” । એટલે હે અગ્યવંત ! દ્વાય કેટલા પ્રકારનાં ક્રિયા છે ? જીતમ ! દ્વાયો બે પ્રકારનાં ક્રિયાં છે, જીવ દ્વાયો અને અજીવદ્વાયો. વળી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં પણ એમ જ કહું છે કે “જીવા ચેવ અજીવા ય એસ લોએ વિવાહિણ” આ જ પ્રમાણો બીજી સૂત્રોમાં પણ જીવરાશી અને અજીવરાશી એ બે જ રાશિ કહેલ છે. પણ ત્રીજો નોંધવરાશિ તો કોઈ પણ સૂત્રમાં નથી કહ્યો, એટલે તું જે નોંધવની પ્રતૃપણા કરીને તેની અજા સિદ્ધ કરે છે, તેથી કેવળ શુનતી આશાતના જ થાય છે. અને ધર્માસ્તિકાય વગેરેના જે દેશ કહેલા છે, તે દેશ તેમનાથી ભિત્ત નથી કેવળ વિવાહમાત્રથી જ તે દેશને ભિત્તવસ્તુરૂપે કહ્યેલ છે.

તथા ગરોળી વગરેના પુષ્ટાદિ અવયવો છરી આદિ શસ્ત્રથી છેદતાં જુદા પડ્યા પણી ઓ શરીર અને અવયવની વચ્ચે જીવના પ્રદેશોનો સંબંધ હોય છે, એમ સૂત્રમાં કહ્યું છે, એટલે તે પણ જીવ જ છે પણ નોજીવ નથી શ્રીમતીજી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે - "આહ ભંતે ! કુમ્મા કુમ્માવલિયા, ગોહા ગોહાવલિયા, ગોળે ગોળાવલિયા, મણુસસે મણુસસાવલિયા, મહિસે મહિસાવલિયા, એણિ એં દુહા ચા, તિહા ચા, અસંગ્રેજ્જહા ચા ચિન્નાં જે અંતરા તેવિ એં તેહિં જીવપણેસેહિં ફુડા ? | હેતા પુઢા, | પુરિસેણ ભંતે ! અન્નરે હન્થેણ ચા, પાણ ચા, અંગુલિયાએ ચા, કંદ્રેણ ચા, કિલિચેણ ચા, આમુસમાણે ચા, રંફુસમાણે ચા, આલિહમાણે ચા, વિલિહમાણે ચા, અન્નયરેણ ચા, નિષ્ઠાણે સત્યજાણેણ આછિંદમાણે ચા, અગળિકાણેણ સમાદહમાણે તેસિ જીવપણેસાણે કિંચિ આગાહે ચા વિબાહે ચા ઉપ્પાએહ વિચંદ્રેણ ચા કરેણ ? | નો ઇણદ્વે સમદ્વે | નો ખલુ તત્ય સત્ય સંક્રમણ" આ પ્રમાણે શરીરના આત્મપ્રદેશો અને અવયવોની વચ્ચે જીવના પ્રદેશોનો સંબંધ સૂત્રમાં કહ્યો છે, પરંતુ કાર્મણા-શરીર સૂક્ષ્મ છે અને જીવના પ્રદેશ અમૃત છે, એટલે અન્તરાલમાં જીવના પ્રદેશ વિદ્યમાન છે, તો પણ તે જીવાતા નથી. ૨૪૬૭ - ૨૪૬૮.

જેમ શરીર અને પુષ્ટાદિમાં સ્ફૂરણાદિવડે જીવ પ્રદેશો જીવાય છે; તેમ અન્તરાલમાં પણ તે કેમ નથી જીવાતા ? તે માટે આચાર્યશ્રી કહે છે કે -

ગજીના મુત્તિગયાઓ નાગાસે જહ પર્દીવરસસીઓ ।
તહ જીવલખણાદે દેહે ન તદંતરાલમિષ ॥૨૪૬૫॥
દેહરહિય ન ગિણહિ નિરતિસાઓ નાતિસુહુમદેહેં ચ ।
ન ચ સે હોઙ્ગ વિચાહા જીવસ્સ ભવન્તરાલેચ ॥૨૪૬૬॥

દ્વામુત્તાકયભાવાદવિકારદરિસણાઓ ચ ।
અવિણાસકારણાહિ ચ નભર્સો ચ ન ઘંડસો નાસા ॥૨૪૬૭॥

જેમ પ્રદીપરણિમાં ભીત આદિ મૂત્તિમાન વસ્તુના સંયોગથી આચ્ચ થાય છે, પણ આકારમાં કેલાયેલી હોય, તો આચ્ચ નથી થતી; તેમ ભાષા-ઉચ્છ્વાસ આદિ જીવના લક્ષણો વડે જીવ શરીરમાં જ જીવાય છે, પણ અન્તરાલમાં નથી જીવાતો; વળી દેહ વિનાના મુક્તાત્માને, સૂક્ષ્મ નિગોહના જીવને તથા કાર્મણકાયપોગવાણા જીવને જ્ઞાનાતિશય વિનાનો આત્મા જોઈ શકતો નથી, તેમ જ ભવાંતરાલવતિ જીવની જેમ અંતરાલવતિ જીવપ્રદેશોમાં અભિન-શલ્લ આદિના પ્રવેશના અભાવે તેને જોઈ આચ્ચ પણ નથી થતી. તથા આત્મા, અમૃત દ્વારા, અકૃત (નથી કરેલો, અને ઘડાડિના ઢીકણાની જેમ) વિકાર રહિત અને વિનાશના કારણો રહિત જીવાતો હોવાથી આકાશની જેમ જીવને દુક્કે દુક્કા થઈ વિનાશ નથી થતો. ૨૪૬૮ થી ૨૪૬૯.

જીવનો ખંડશ: નાશ ભાનવામાં અનેક દોષો થાય છે :-

નાસે ચ સચ્ચનાસો જીવનાસે ચ જિણમયચ્ચાઓ ।
તત્તો ચ અણમુક્ષો દિક્ષાવેફલલદોસા ચ ॥૨૪૬૮॥

અહ ગ્રંધો ઇવ સંઘાયભેયધમ્મા સ તો વિ સચ્ચેસિ ।

અવરોપ્યસંકરણો સુહાઇગુણસંકરો પત્તો ॥૨૪૬૯॥

અહ અવિમુક્તોઽવિ તર્યો નોજીવો તો પદ્ધ્યએસે તે ।

જીવમિમ અસંખ્યેજ્જા નો જીવા નતિથ જીવો તે ॥૨૪૭૦॥

એવમજીવાચિ પદ્ધ્યએસભેણ નોઅજીવત્તિ ।

નન્દિન ઇજીહા કોઈ નાયરે તે નિન્દિ રાસિત્તિ ? ॥૨૪૭૧॥

જો જીવના પ્રદેશનો નાશ માનવામાં આવે, તો સર્વથા તેનો નાશ પ્રામ થાય અને એ પ્રમાણે જીવનો નાશ માનવાથી જિનમતનો ત્યાગ થાય છે, એથી મોક્ષનો અભિવ, દીક્ષાની નિષ્ઠાતા વગેરે દોધો પ્રામ થશે, નથા સુંપની જેમ જીવને સંઘાતભેદ ધર્મવાળો માનવામાં આવે, તો પણ સર્વ જીવોને પરસ્પર સાંકર્યથી સુખાદિ ગુણની સાંકર્યતા પ્રામ થશે અને જો અવિષ્ટ જીવના દેશને પણ નોંધું કહેવામાં આવે, તો દરેક પ્રદેશે નોંધું થવાથી જીવમાં અસંખ્યાતા નોંધું જ થશે અને જીવનો સર્વથા અભાવ પ્રામ થશે એજ પ્રમાણે દરેક પ્રદેશના ભેદે સર્વ અશ્વાઓ નોભાસ્ત્વો થશે અને અશ્વનો સર્વથા અભાવ થશે, જીવ તથા અશ્વનો સર્વથા અભાવ થશે, એટલે તું જે ગ્રંથ ચાણી કહે છે, તે ક્યાંથી થશે ? ૨૪૬૮ થી ૨૪૭૧.

રોહગુમ ! વળી જો શાલના છેદાદિવડે જીવપ્રદેશનો નાશ માનવામાં આવે, તો અનુકૂમે કોઈ વખત જીવનો પણ સર્વથા નાશ થાય; કારણ કે જેનો એક અંશ નાશ પામે છે, તે ઘટાડિની જેમ અનુકૂમે સર્વથા નાશ પામે છે, એ પ્રમાણે માનવાથી જીવનો સર્વથા નાશ માનવો પડે, તેથી એ માન્યતા સર્વથા અધોગ્ય છે: કેમકે વિદ્યમાન જીવનો સર્વથા વિનાશ અને અવિદ્યમાન જીવનો સર્વથા ઉત્પાદ એવી માન્યતાનો જિનમતમાં સર્વત્ર નિષેષ છે. આ સંબંધમાં કહું છે “જીવા એ ભંતે ! કિ બદ્ધાંતિ, હાયતિ, અવદ્વિયા ? ગોયમા ! નો બદ્ધાંતિ, નો હાયતિ, અવદ્વિયા.” એટલે હે અગવંત ! જીવો વધે છે, ધ્યે છે કે જેટલા છે તેટલા જ અવસ્થિત રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અગવંત ફરમાવે છે કે - હે જીતમ ! જીવો વધતા નથી, અને ઘટતા પણ નથી, પરંતુ જેટલા છે, તેટલા જ અવસ્થિત રહે છે. આ પ્રમાણે જિનેશ્વરનું કથન છે, તેથી જો જીવનો સર્વથા નાશ માનવામાં આવે, તો જિનમતનો ત્યાગ કર્યો ગણાય. વળી જીવનો સર્વથા નાશ માનવાથી મોક્ષનો જ અભાવ થાય. કેમકે મોક્ષ પામનાર જીવનો જ અભાવ હોય, તો પછી મોક્ષ કોનો થાય ? તેમજ મોક્ષના અભાવે દીક્ષા વગેરે સર્વ કષ્ટાનુષ્ઠાન નિરર્થક થાય અને અનુકૂમે સર્વ જીવોનો વિનાશ થવાથી આપા સંસારની શૂન્યતા થાય, તથા જીવનો સર્વથા નાશ થબેથી કરેલા શુભાશુભ કર્મો પણ ફળ આપ્યા સિવાય નાશ પદ્મવાથી કૃતનાશ દીખ પ્રામ થાય; માટે જીવનો ખંડશઃ નાશ માનવો એ સર્વથા અધોગ્ય છે.

રોહગુમ :- ગરોલી વગેરેના શરીરથી જુદા પડેલા પુષ્ટાદિખંડનો વિભાગનો પ્રત્યક્ષથી નાશ જણાય છે, તો પછી તમે તેનો નિષેષ કેમ કરો છો ?

અપ્યાર્થ :- જે છુટો પડેલો વિભાગ નાશ પામતો જણાય છે, તે વિભાગ તો ઔદ્ઘારિક શરીરનો છે, પણ જીવનો નથી, કેમકે જીવ તો અમૃત હોવાથી કોઈ પણ શીતે તેનો વિભાગ થઈ શકે નહિ.

રોહગુમ :- જીવ પુદ્ગલસ્કર્ષની જેમ અવયવવાળો હોવાથી, તેને સંઘાતભેદ ધર્મવાળો માનવામાં આવે તો શું દોષ છે? જેમ કોઈ પુદ્ગલસ્કર્ષમાં અન્યપુદ્ગલસ્કર્ષનો ખંડ-અંશ આવીને ભળે છે અને તેમાંનો કોઈક ખંડ છૂટો પડીને અન્યત્ર પણ જાય છે; તેવી રીતે એક જીવમાં બીજા જીવનો અંશ આવીને ભળે, અને તેનો કોઈ અંશ છૂટો પડી જાય, એ પ્રમાણે સંઘાતભેદધર્મવાળો જીવ માનવાથી તેના અંશનો નાશ થવા છતાં પણ અન્ય અંશનો સંઘાત-સંબંધ થવાથી તેનો સર્વથા નાશ નહિ થાય.

આચાર્ય :- એમ માનવાથી વિષમાં રહેલા સર્વ જીવને પરસ્પર સુખાદિ ગુણની સંકરતા થાય કરણા કે જ્યારે એક જીવનો શુભમાશુભ કર્મપુક્ત અંશ અન્ય જીવની સાથે સંબંધ પામે, ત્યારે તેનો સુખાદિગુણ અન્યને પ્રાપ્ત થાય અને અન્ય જીવનો અંશ તેની સાથે સંબંધ પામે, ત્યારે તે અન્યના સુખાદિ તેને પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રમાણે સર્વ જીવને પરસ્પર સુખાદિનું સાંકર્ય થાય, તેથી એકને કરેલા કર્મનો નાશ અને બીજાને નહિ કરેલા કર્મનું આગમન થાય, એટલે જીવને સંઘાત-સંદર્ભધર્મવાળો માનવો એ સર્વથા અધોર્ય છે.

રોહગુમ :- અસ્તુ, ઉપરોક્ત દોષથી જીવથી ભિત્ત જીવદેશને નોશ્ચિવ ન માનો, પરંતુ જેમ ધર્માસ્તિકાયાદિથી અભિજ્ઞ એવો તેનો દેશ, તે નોધર્માસ્તિકાયાદિ કહેવાય છે; તેમ જીવથી અભિજ્ઞ એવા જીવદેશને નોશ્ચિવ કહીએ તો શો દોષ છે?

આચાર્ય :- એમ માનવાથી આત્માને દરેક પ્રદેશને નોશ્ચિવ માનવા પડશે, અને એથી એક જ આત્મામાં અસંઘ્યતા નોશ્ચિવ થશે અને જીવનો સર્વથા અભાવ થશે. આ જ પ્રમાણે અશ્ચિવમાં પણ થશે, ધર્માસ્તિકાયાદિ, દ્વયલૂક સ્કર્ષ અને ધટાહિ અશ્ચિવોમાં દરેક પ્રદેશે અશ્ચિવનો એક દેશ હોવાથી તે સર્વને અશ્ચિવ કહેવા પડશે, તેમજ પરમાશ્શુદ્ધો પણ પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ અશ્ચિવના દેશ હોવાથી તે પણ નોશ્ચિવ કહેવાશે, બાથી સર્વત્ર અશ્ચિવના અભાવે નોશ્ચિવ જ પ્રાપ્ત થશે, એમ થવાથી રાજસભામાં જે તે જણ રાણી કહા છે, તેની સિદ્ધિ ન થતાં, નોશ્ચિવ અને નોશ્ચિવ એવા બે રાણિની જ સિદ્ધિ થશે. આ પ્રમાણે અનેક દોષો આવવાથી જીવનો છેદ થતો નથી અને નોશ્ચિવની સિદ્ધિ પણ થતી નથી. ૨૪૬૮ થી ૨૪૭૧.

હવે પુચ્છાદિ અવયવોથી જીવપ્રદેશ છિદ્રાયા છતાં પણ તે જીવ છે, નોશ્ચિવ નથી. એમ જણપ્રવે છે :-

છિન્ના વ હોઉ જીવો કહ સો તલ્લકુબ્રણોડવિ નોજીવો ? ।

અહ એવમજીવરસરવિ દેસો તો નોઅર્જીવોન્તિ ॥૨૪૭૨॥

એવંપિ રાસીઓ તે ન તિન્નિ ચનારિ સંપસજ્જંતિ ।

જીવા તહા અજીવા નોજીવા નોઅર્જીવા ય ॥૨૪૭૩॥

અહ તે અજીવદેસો અજીવસામળણજાઇલિઙ્ગો તિ ।

મિન્નોડવિ અજીવો ચ્ચિય ન જીવદેસોવિ કિ જીવો ? ॥૨૪૭૪॥

હિત્રગિહકોલિયાડવિ હુ જીવો તલ્લવાણોહિં સયલો વ્ય ।

અહ દેસોત્તિ ન જીવો અજીવદેસોત્તિ નોડજીવો ॥૨૪૭૫॥

પુચ્છાદિ અવયવ છેદાયા છતાં પણ તેમાં જીવનાં સ્હુરણાદિ લક્ષણ છે તેથી તે જીવ છે, નોઝીવ નથી. તે છતાં તું આગ્રહથી તે અવયવોને નોઝીવ કહેતો હોય તો એ જ પ્રમાણે અજીવના દેશને પણ નોઝીવ તારે માનવો જોઈએ. અને એથી તારા અભિપ્રાયે ત્રણ રાશિ નહિ, પણ જીવ, અજીવ, નોઝીવ અને નોઝીવ એવા ચાર રાશિ થશે. જો અજીવસુંખથી છુટ્ટો પડેલો દેશ, અજીવની સમાન જીતિ અને લિંગવાળો છે, તેથી તે અજીવ જ છે, (નોઝીવ નથી, એમ કહેતો હો) તો જીવના દેશને પણ જીવ કેમ નથી માનતો? કારણ કે ગરોલીના છુંદાયેલા પુચ્છાદિ અવયવરૂપ દેશમાં પણ લક્ષણો જીવના જેવા જ છે. એ અવયવ એક દેશ હોવાથી જીવ નથી, એમ કહેતો હો, તો ઘટાદિ અજીવનો એક દેશ પણ અજીવ નહિ કહેવાય. ૨૪૭૨ થી ૨૪૭૫.

વિવેચન :- આચાર્ય :- રોહગુમ ! ગરોલી આદિના પુચ્છાદિ અવયવ છેદાયા છતાં પણ તે જીવ જ છે નોઝીવ નથી; કારણ કે સંપૂર્ણ ગરોલી વગેરે જીવને સ્હુરણાદિ લક્ષણો વડે જીવ કહેવાય છે, તે સ્હુરણાદિ લક્ષણો છેદાયેલ અવયવમાં પણ હોય છે, તેથી તેને પણ જીવ જ કહેવો જોઈએ. નોઝીવ કહેવો એ સર્વથા અયોગ્ય છે.

રોહગુમ :- ભલે એવા લક્ષણો જણાતા હોય, પણ તે અવયવને તો નોઝીવ કહેવો એ જ ઉચ્ચિત લાગે છે.

આચાર્ય :- જો તને એવો આગ્રહ હોય, તો પછી એ જ ન્યાયથી ઘટાદિ અજીવના એક દેશને પણ તારે નોઝીવ માનવો જોઈએ. અને જો એમ માનીશ તો તું જે ત્રણ રાશિ કહે છે તે ન રહેતા, જીવ, અજીવ, નોઝીવ, અને નોઝીવ એવા ચાર રાશિ થશે.

રોહગુમ :- સંપૂર્ણ પ્રદેશાત્મક હોય તેને જ જીવ કહેવાય છે, અને આ ગરોલી આદિનાં છુંદાયેલ અવયવ તો એક દેશ હોવાથી તેને જીવ ન કહેવાય, પણ નોઝીવ જ કહેવાય.

આચાર્ય :- એ ન્યાયે તો ઘટાદિ અજીવના એક દેશને પણ અજીવ ન કહેવો જોઈએ, કેમકે સંપૂર્ણ અજીવ પ્રદેશાત્મક હોય, તેને જ અજીવ કહેવાય તદનુસારે અજીવનો એક દેશ નોઝીવ કહેવાય, પણ અજીવ ન કહેવાય. અને એમ થવાથી પુનઃ ઉપર કહેલ ચાર રાશિ જ થાય, પણ ગૃષ્ણ રાશિ ન થાય. ૨૪૭૨ થી ૨૪૭૫.

હવે "સમબિલુદ્ધનય જીવ પ્રદેશને નોઝીવ માને છે" એ પ્રશ્નની ખુલાસો કરે છે :-

નોજીવંતિ ન જીવાદણં દેસમિહ સમભિરૂઢોડવિ ।

ઇચ્છઙ્ગ બેદ સમાસં જેણ સમાણાહિગરણ સો ॥૨૪૭૬॥

જીવે ય સે પણે જીવપણે સ એવ નોજીવો ।

ઇચ્છઙ્ગ ન ય જીવદલં તુમં વ ગિહકોલિયાપુચ્છં ॥૨૪૭૭॥

ન ય રાશિમેયમિચ્છઙ્ગ તુમં વ નોજીવમિચ્છમાણોડવિ ।

અન્નોડવિ નતો નેચ્છઙ્ગ જીવાજીવાહિયં કિંપિ ॥૨૪૭૮॥

इच्छउ व समभिरुद्धो देसं नोजीवमेगनड्यं तु ।
मिच्छतं सम्मतं सब्बनयमयोदरोहेण ॥२४७९॥

तं जहु सब्बनयमयं जिणमयमिच्छरिय पदज्ज दो रासी ।
पयविष्णुडिवत्तीएडवि मिच्छतं किं नु रासीसु ? ॥२४८०॥

(‘जीवे य से परसे य से से परसे नोजीवे’ आ अनुयोगदारोऽन आलावाथी) समभिरुद्धन्य पक्ष शुद्धी भिन्न शुद्धेशने नोश्च भाने छे, ऐम नहि परंतु (पूर्वोऽन आ आलावाथी) ते समानाधिकरण समास कहे छे. ऐटले श्याम कमण्णनी जेम शुद्धेशपद विशेषण अने विशेषना अभेटे छे. अने ते शुद्धी जुदो नहीं ते ज शुद्धेश ते नोश्च. ऐम भाने छे, पषा तुं कहे छे तेम छुटा पडेला गरोलीना पुंछडानी जेम शुद्धी भिन्न शुद्धेशने नोश्च नथी ईच्छतो; वणी ते नोश्च भानना छतां पषा तारी जेम ले भिन्नाय वीक्ष राशि नथी ईच्छतो, ऐ सिवाय बीज्ञ नैगमादि नयो पक्ष शुद्ध अने अश्च तिवाय बीज्ञुं कठ अधिक नथी भानता. अथवा अस्तु समभिरुद्धन्य शुद्धना देशने नोश्च तरीके अले भाने, परंतु ते भान्यता ऐक ज नपनी होवाथी भिन्नाय छे, पषा जे सर्वनयात्मक वचन होय ते ज सम्प्रकृत्व छे. तेथी जो तुं ते सर्वनयात्मक जिनमतने ईच्छतो हो, तो शुद्ध अने अश्च ऐवा बे राशि अंगीकार कर, केम के (जिनमतविद्ध) ऐक पदनी पषा विप्रतिपत्ति करवी ते भिन्नाय छे, तो पछी राशिभां विप्रतिपत्ति होय तो ऐमां भिन्नाय थाय, ऐमां शुं नवाई ? कहेलुं छे के-सूत्रना ऐक पदनी ऐक अक्षर पषा न उच्यनो होय अने शेष आपुं पद उच्यनुं होय तो ते पषा भिन्नाय आपुं. २४७९ थी २४८०.

उत्यादि पुक्तिओ वडे समजाव्या छतां रोहगुम न समज्यो, ऐटले गुरुओ तेनो परामर्श करवाने राजसभामां वाद शरू क्यो. अने तेने शत्यो ऐ वात जाह्नावे छे.

एवंपि भण्णामाणो न पदज्जह सो जओ तओ गुरुणा ।
चिंतियमयं पणहो नासिहई मा बहुं लोगं ॥२४८१॥

तो णं शथसभाए निगिण्हामि बहुलोगपच्यक्ख्यं ।
बहुजणनाओऽवसिओ होही अग्नेज्ञपवच्छोति ॥२४८२॥

तो बलसिरिनिवपुरुओ वायं नाओदणीयमगाणं ।
कुणमाणाणमईया सीसाडडयरियाण छम्मासा ॥२४८३॥

एककोऽवि नावसिज्जह जाहे तो भणह नखई नाहे ।
सत्तो सोउं सीयंति रज्जकज्जाणि मे भगवं ? ॥२४८४॥

गुरुणाऽभिहिजो भवओ सुणावणत्यमिथमेत्तियं भणियं ।
जहु सिन न सत्तो सोऊं तो निगिण्हामि णं कल्लं ॥२४८५॥

बीयदिणे बेड गुरु नरिंद ! जे मेहणी ए सब्बूयं ।
तं कुत्तियावणे सब्बमतिं सब्बपतीयमियं ॥२४८६॥

તં કુન્તિયાવળણસુરો નોજીવં દેહ જહ ન સો નતિથ ।
અહ ભણહ નતિથ તો નતિથ કિંચ હેઉપ્પબંધેણ ॥૨૪૮૭॥

તં મરીગજ્જડ મુલ્લેણ સચ્ચવત્થૂણિ કિંચ્ય કાલેણ ।
ઝ્ય હોડતિ પવળણે નરિદ-પઙ્ગવાદ-પરિસાહિં ॥૨૪૮૮॥

(૩૪૯) સિરિગુત્તેણ છલુગો છમ્માસ વિકફુઝણ વાએ જિઓ ।

આહરણ કુતિઆવળ ચોદાલસએણ પુચ્છાણ ॥૨૪૮૯॥ મૂ. ભા. ૧૩૯

એ પ્રમાણો અનેક ધુક્કિતાઓથી ગુરુએ કલા છતાં, રોહગુરે તેમનું કથન અંગીકાર ન કર્યું, તેથી ગુરુએ વિચાર્યું કે આ સભ્યગુ માર્ગથી પતન પામ્યો છે, તે ઘણા લોકોને માર્ગપતિત ન કરે, તે માટે રાજસભામા ઘણા લોકોની સમસ્યા (વાદ કરીને) તેનો નિશ્ચાહ કરું. કેમકે એથી “આ પરાજય પામ્યો છે” એમ ઘણા લોકો જાણે, તો તેનું વચન કોઈ માન્ય ન કરે. એમ વિચારીને તે બલશ્રી રાજાની આગળ ન્યાયોપનીત માર્ગનું સ્થાપન કરતા શિષ્ય અને ગુરુને વાદ કરતાં છ માસ વ્યતીત થયા તો પણ બેમાંથી એકેય પરાજય ન પામ્યા; ત્યારે રાજાએ કહું હે અગ્રવન ! મારાં રાજકાર્યભામાં વિદ્ધ પડે છે, તેથી હવે હું આ વાદ સાંભળવાને સમર્થ નથી. આથી ગુરુએ કહું, તમને શ્રવણ કરાવવાને માટે જ અત્યારસ્થુધી વાદ કર્યો, પણ જો હવે તે સાંભળવાને તમે સમર્થ નથી, તો આવતી કાલે જ તેનો પરાબદ કરીશ. તે પછી બીજે દિવસે ગુરુએ કહું, રાજન ! ત્રિભુવનમાં જે કોઈ વિદ્ધમાન વસ્તુ છે, તે સર્વ કુત્રિકાપણમાં હોય છે, એ વાત સર્વને પ્રતીત છે, તેથી કુત્રિકાપણમાં નોંધવની યાચના કરતાં તેનો અધિષ્ઠાયક દેવ નોંધવને આપે તો તે નથી એમ નહિ, પણ તે નથી એમ કહે તો ‘તે નોંધવ નથી’ એમ સિદ્ધ થાય; તો પછી આવા હેતુ ઉદાહરણથી કાળકોપ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? માટે ત્યાં જઈને મૂલ્યવડે સર્વ વસ્તુઓ માંગો, અહીં નિરર્થક કાળવ્યય શા માટે કરવો ? મસ્તુ એમ થાઓ. એ કથન રાજાએ પ્રતિવાદીએ અને સભ્યોએ કબૂલ કર્યું. તે પછી કુત્રિકાપણમાં એક સો ચુમ્માલીસ પ્રશ્નોના ઉદાહરણોથી શ્રીગુમ આચાર્ય રોહગુમ સાથે છ માસ પર્યાલ વિવાદ કરીને તેને વાદમાં જત્યો. ૨૪૮૧ થી ૨૪૮૮.

કુત્રિકાપણની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણો છે. કુ એટલે પૃથ્વી, ત્રિક એટલે ત્રણ, અને આપણ એટલે હાઈ-હુકાન. અથવા સ્વર્ગ-મૃત્યુ અને પાતાળગત સર્વ વિદ્ધમાન વસ્તુઓ જ્યાં વેચાતી મળે, તેને કુત્રિકાપણ કહેવાય અથવા કુત્રિકાપણ એવું બીજું નામ પણ અનું છે, ત્યાં એવો અર્થ થાય છે કે ત્રિભુવનના ધાતુ જીવ અને મૂળ એ નજારી ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુ જ્યાં વેચાતી મળે, તે કુત્રિકાપણ કહેવાય આવા કુત્રિકાપણ અથવા કુત્રિકાપણ ઉજ્જવિની-મર્ગુચ વગેરે કેટલાક પ્રતિનિયત નગરોમાં જ હતા, એમ આગમમાં કહું છે. એ કુત્રિકાપણમાં કોઈક વણિકને મંત્રારાધનથી વશ થયેલ વન્તરદેવ ત્રિભુવનગત સર્વ વસ્તુઓ લાવીને પૂરી પાડતો, તેથી આહકને જે કહું જોઈએ તે સર્વ ત્યાંથી મળતું અને તે વેચેલ વસ્તુનું મૂલ્ય તે વણિક લેતો. બીજા આચાર્યો એમ કહે છે કે એવા કુત્રિકાપણ વણિક વિના કેવળ દેવાપિછિત-દેવોની માલીડીની હોય છે અને તેથી તેમાંથી વેચેલી વસ્તુનું મૂલ્ય પણ એ દેવો જ ગ્રહણ કરે છે.

અદે કુત્રિકાપણામાં વાદી-પ્રતિવાદી-રાજી અને સભ્યો ગયા, ત્યાં જઈને એકસો ચુમ્માલીસ ઉદાહરણોના પ્રશ્નોથી જુદી જુદી વસ્તુઓ માળી, તેમાં જીવ અને અજીવથી વ્યતિરિક્ત નોજીવ માગતા તે ન ભણ્યો, તેથી રોહણુઃ પરાજ્ય પાણ્યો.

હવે ઉપરોક્ત એકસો ચુમ્માલીસ પ્રશ્નના ઉદાહરણો કહે છે :-

ભૂ-જલ-જલણા-નિલ-નહ-કાલ-દિસ-ડદ્યા મળો ય દવ્વાઇં ।
ભણણંતિ નવેયાઇં સત્તરસ ગુણા ઇમે જાણો ॥૨૪૯૦॥

સુવ-રસ ગંધ-ફાસા સંખ્રા પરિમાળમહ-પુહુત્તં ચ ।
સંજોગ-વિભાગ-પરા-ઉપરત્તબુદ્ધી સુહં દુચ્છં ॥૨૪૯૧॥

ઇચ્છા દોસ-પયત્તા એતો કર્મ તથં ચ પંચવિહં ।
ઉક્ખ્રેચણ-ઘક્ખ્રેચણ-પસારણાડડકુંચણં ગમણં ॥૨૪૯૨॥

સત્તા સામણણંપિદ સામણણવિસેસાયા વિસેસો ય ।
સમવાઓ ય પથત્થા છ, ગચ્છતીસપ્પભેયા ય ॥૨૪૯૩॥

પગડ્ઝી અગારેણ ય નોગારોભયનિસેહાઓ સબ્દે ।
ગુણિતા ચોયાલસયં પુલ્ઢાણં પુચ્છિતો દેવો ॥૨૪૯૪॥

પૃથ્વી-જળ-અજિન-વાયુ-આકાશ-કાળ-દિશા-આત્મા અને ભન એ નવ દવ્યો કહેવાય છે : એ સિવાપ્ય બીજા સત્તર ગુણો છે, તે આ પ્રમાણો-રૂપ-ગંધ-સ્પર્શ-સંખ્યા-પરિમાળ-પૃથકૃત્વ-સંયોગ-વિભાગ-પરત્વ-અપરત્વ-બુદ્ધિ-સુખ-દુઃખ-ઇચ્છા-દ્વેષ અને પ્રયત્ન. તથા કર્મ પાંચ પ્રકારે છે, ઉત્કોપણ-અપકોપણ પ્રસારણ-આદુંચન અને ગમન સામાન્ય-સત્તા, સામાન્ય-વિશેષ અને વિશેષ એ ત્રિવિધ સામાન્ય વિશેષ, અને સમવાય એ છ (મૂળ) પદાર્થના ઉત્તરભેદ છત્તીસ, એ સર્વને પ્રકૃતિથી, અકારથી, નોકારથી અને ઉભય નિષેધથી ગુણતાં એકસો ચુમ્માલીસ પ્રશ્ન થાય, એ પ્રશ્નોથી (કુત્રિકાપણાના) હેઠને પૂછ્યું, ૨૪૯૦ થી ૨૪૯૪.

વિવેચન :- પત્થર-માટી વગેરે પૃથ્વી, વરસાદ વગેરેનું પાણી તે અપુ, અજિન-વિદ્યુત વગેરે તેજ, વાયુ, આકાશ તે સર્વનો આપાર, સમયાદિસ્વરૂપ કાળ, પૂર્વાદિ દિશા, આત્મા અને ભન, એ નવ દવ્યો. શૈત-રક્તાદિ વર્ણ તે રૂપ, મધુરાદિ રસ, સુરભિ આદિ ગંધ, કોમળાદિ સ્પર્શ, બે ત્રણા વગેરે સંખ્યા, ગોળ, ચોરસ વગેરે પરિમાળ, જુદા પાડવામાં હેતુભૂત તે પૃથકૃત્વ, એકઠી કરવામાં હેતુ તે સંયોગ, ચીરવું વગેરે વિભાગ, પરત્વ-અપરત્વ, બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ અને પ્રયત્ન, એ સત્તર ગુણ ઉત્કોપણ એટલે ઊંચે ડેકવું, અવકોપણ એટલે નીચે ડેકવું, આદુંચન એટલે સંકોચવું, પ્રસારણ એટલે ડેલાવવું, ગમન એટલે ગતિમાન થવું, એ પાંચ કર્મ સત્તા-સામાન્ય, સામાન્ય-વિશેષ અને વિશેષ એ ત્રણ પ્રકારનું સામાન્ય; તેમાં દ્વય, ગુણ અને કર્મ એ ત્રણમાં સદ્બુદ્ધિનો હેતુ તે સત્તા. દવ્યત્વ-ગુણત્વ વગેરે સામાન્ય અને પૃથ્વીત્વ-જીવત્વ વગેરે કૃષ્ણત્વ વગેરે અવાજર સામાન્ય તે સામાન્ય વિશેષ. આ ત્રિવિધ સામાન્યનો અર્થ બીજા આચાર્યો આ

પ્રમાણે કરે છે. કોઈ પણ વિકલ્પરહિત તે મહાસામાન્ય, દવ્યાદિ ત્રણમાં સદબુદ્ધિનો હેતુ તે સત્તા, દવ્યત્વ-ગુજરત્વ વગેરે સામાન્ય-વિશેષ, આથી વિપરીતપણે પણ બીજાઓ આ ત્રણનો અર્થ કરે છે, કોઈ પણ વિકલ્પ રહિત તે સત્તા, દવ્યાદિ ત્રણમાં સદબુદ્ધિનો હેતુ તે સામાન્ય, અને દવ્યત્વાદિ રૂપ તે સામાન્ય-વિશેષ, વિશેષ એટલે અન્ય અને ગુજ-ગુજીનો સંબંધ તે સમવાપ.

ને પ્રમાણે નવ રૂપે, કાળ રુણે, કંઈ કર્યે, ત્રણ સામાન્ય, સમવાપ અને વિશેષ એ છત્રીસ જેદ મૂળ છ પદાર્થના થાપ. એ છત્રીસને પ્રકૃતિથી એટલે મૂળશબ્દથી, અકારથી, નોકારથી અને અકાર-નોકાર-ઉભયથી, એમ ચાર પ્રકારે ગુણતાં એકસો ચુમ્માલીસ જેદ થાપ, એ સર્વ બેદોથી કુત્રિકાપણના દેવ પાસે તે તે વસ્તુઓ માંગીને પ્રશ્ન કરવા. તેથી જો તે વસ્તુ ત્રિલુચનમાં હશે, તો તે વસ્તુ દેવ આપશે, અને નહિ હોય, તો ના પાડશે. એથી ને વસ્તુની વિદ્યમાનતા કે અવિદ્યમાનતા માટે વિવાદ કરીને કાળબેપ કરવાની જરૂર નહિ રહે. ૨૪૮૦ થી ૨૪૮૪.

એ પ્રશ્નો કેવી રીતે કર્યા ? તેનાં ઉદ્ઘાટકા બતાવે છે, તેમાં પ્રથમ પ્રકૃતિ, અકાર અને નોકાર યુક્ત પ્રશ્નનાં ઉદ્ઘાટકા આપે છે.

પુઢવિત્તિ દેઝ લેદ્રતું દેસોધિ સમાણજાઇ-લિગોત્તિ ।

પુઢવિત્તિ સોપુઢવી દેહી ત્તિ ય દેઝ તોયાઇ ॥૨૪૯૫॥

દેસપદિસેહપક્ષે નોપુઢવી દેઝ લેદ્રતુદેસં સો ।

લેદ્રતુહૃદ્વાદેકગ્રો કીર્દ દેસોવયારો યે ॥૨૪૯૬॥

ઇહરા પુઢવિ ચિચ્ય સો લેદ્રતુ ચ સમાણજાઇલવખણતો ।

લેદ્રતુદલંતિ ચ દેસો જડુ તો લેદ્રતુવિ ભૂદેસો ॥૨૪૯૭॥

પૃથ્વી આપો એમ (પ્રકૃતિથી-મૂળ શબ્દની યાચના કરતાં, દેવ હેઠું આપે છે, કેમકે તેનો તે દેશ પણ સમાન જ્ઞાતિ-લિંગવાળો હોવાથી પૃથ્વી જ છે. તથા અપૃથ્વી આપો, એમ યાચના કરતાં દેવ (પૃથ્વી સિવાપ્ય) જળાદિ આપે છે. દેશપ્રતિષેષ પક્ષમાં નોપૃથ્વી માથતાં તે ડેકાનો એક દેશ આપે છે, કેમકે ડેકારૂપ દવ્યની અપેક્ષાએ તે વિભાગમાં દેશનો ઉપયાર કરાય છે; અન્યથા પરમાર્થથી તો તે ડેકાનો વિભાગ ડેકાની જેમ સમાનજ્ઞતિ-લિંગવાળો હોવાથી પૃથ્વી જ છે. ડેકાનો વિભાગ દેશ હોવાથી પૃથ્વી ન કહેવાય, એમ જો કહેવામાં આવે તાં હેઠું પણ પૃથ્વીનો દેશ હોવાથી પૃથ્વી ન કહેવાય. ૨૪૮૫ થી ૨૪૮૭.

વિવેચન :- સધળાએ કુત્રિકાપણમાં જઈને પ્રકૃતિથી એટલે કેવળ મૂળ શબ્દથી "પૃથ્વી" આપો એમ યાચના કરીને પ્રશ્ન કર્યો, એટલે તેના અધિગ્ઠાયક દેવે હેઠું આપ્યું, પૃથ્વીત્વ અને સ્ત્રીલિંગ, એ ઉભય જ્ઞાતિ અને લિંગથી હેઠું પૃથ્વીની સમાન હોવાથી હેઠું પણ પૃથ્વી જ કહેવાય. પછી "અપૃથ્વી આપો" એમ યાચના કરી એટલે દેવે જળ વગેરે આપ્યું. કેમકે અપૃથ્વી એટલે જે પૃથ્વી નહિ તે. એથી કરીને પૃથ્વી સિવાપ્યના સર્વ પદાર્થ અપૃથ્વી જ કહેવાય.

તે પછી 'નોપૃથ્વી' ભાગી એટલે દેવે નોશબ્દનો અર્થ દેશનિષેષાર્થમાં સમજાને પૂર્વે સમસ્ત પૃથ્વીપણે ઉપયાર કરેલ જે હેઠું તેનો એક દેશ આપ્યો. દેશનિષેષાર્થમાં "નોપૃથ્વી" કહેવાથી

પૃથ્વીનો એક દેશ સમજાય, પરંતુ ડેકાનો એક દેશ તો પૃથ્વીના દેશનો પણ દેશ છે, એટલે તેને “નોપૃથ્વી” કેમ કહેવાય ? એવી રંગા કરવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં એમ સમજજવું કે તેમાં દેશનો ઉપચાર કર્યો છે, કારણ કે ડેકામાં પૂર્વોક્ત યુક્તિથી સંપૂર્ણ પૃથ્વીદ્વયનો આરોપ કર્યો છે. તેથી ડેકારૂપ પૃથ્વી દ્વયની અપેક્ષાને છેનાના દેશને-નિયમાનન જીએ પૃથ્વીના દેશનો માત્રાપ કરેલો છે; અન્યથા ખરી રીતે તો ડેકાનો વિભાગ પણ ડેકાની જેમ જીતિ આદિ સમાન લક્ષણાવળો હોવાથી પૃથ્વી જ છે. ડેકાનો દેશ તે ડેકાનો ખંડ ભાગ જ છે; તેથી જીતિ આદિ લક્ષણ સમાન છનાં પણ તે પૃથ્વી ન કહેવાય એમ શંકા કરવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કારણ કે એ ન્યાયે તો પૂર્વ ડેકાને પૃથ્વીપણે કહેલ છે, તે હેઠું પણ પૃથ્વીનો દેશ હોવાથી પૃથ્વી નહિ કહેવાય. ૨૪૮૫ થી ૨૪૮૭.

ડેકાનો વિભાગ પણ પૃથ્વી છે. એ બાબત દેખાંતથી સિદ્ધ કરે છે :-

દેહી ભુવં તો ભળિએ સવ્યાગેયા ન યાવિ રા સવ્યા ।
સવકા સવકે વિ યાળોં કિમુયાવસેસેણ ? ||૨૪૯૮||

જહ ઘડમાણય ભળિએ ન હિ સવ્યાગેયણસંભવો કિંતુ ।
દેસાડવિસિદ્ધ ચિય તમત્થવરસાઓ સમપ્રેદુ ||૨૪૯૯||

પુઢવિ જિ તહા ભળિએ તદેગદેસેડવિ પગરણવરસાઓ ।
લેદ્દુભ્રમ જાયહ મહી જહા તહા લેદ્દુદેસેડવિ ||૨૫૦૦||

લેદ્દુદ્વાવેકણાએ તહ વિ તહેસભાવાઓ તમ્મા ।
ઊવારો નોપુઢવિ પુઢવિ ચિય જાડલક્ષ્યણાઓ ||૨૫૦૧||

(જો ડેકાને પૃથ્વી ન કહેવાય.) તો “પૃથ્વી આપો” એમ કહેવાથી તેણે સર્વ-સંપૂર્ણ પૃથ્વી આપવી જોઈએ અને તે તો ઈન્દ્રથી પણ લાવી શકાય નહિ, તો પછી બીજા સામાન્ય દેવથી તો ક્યાંથી લવાય ? ન જ લવાય. માટે જેમ “ધડો લાવો” એમ કહેવાથી સામાન્યપણે સર્વ ઘટ લાવવાનો સંભવ નથી. (કેમકે સર્વનું પ્રયોજન નથી) પરંતુ તે અર્થવરણાત દેશ-કાળાદિ વિશિષ્ટ ક્રોછ અમુક જ ઘટ લાવીને આપે છે; તેવી જ રીતે “પૃથ્વી આપો” એમ કહેવાથી (સર્વ પૃથ્વી આપવી અશક્ય, તથા તેનું પ્રયોજન પણ નથી એટલે) પ્રયોજનવરણાત પૃથ્વીના એક દેશરૂપ ડેકામાં પૃથ્વીપણાની બુદ્ધિ થાય છે. તેમ ડેકાના દેશમાં પણ “નોપૃથ્વી આપો” એમ કહેવાથી પૃથ્વીપણાની બુદ્ધિ થાય છે. (આ પ્રમાણે ડેકાનો એક દેશ પૃથ્વી જ છે.) તો પણ ડેકારૂપ દ્વયની અપેક્ષાએ દેશભાવથી ડેકાના એક દેશમાં (પૂર્વોક્તન્યાયે) પૃથ્વીન્ય જીતિને લક્ષણથી નોપૃથ્વીપણાનો ઉપચાર કરાય છે. (તેથી ડેકાનો એક દેશ “નોપૃથ્વી છે.”) ૨૪૮૮ થી ૨૫૦૧.

ઉભ્ય નિષેષપક્ષની અપેક્ષાએ યાચવાનું ઉદાહરણ તથા પ્રસ્તુત અર્થમાં સર્વ યાચનારૂપ પ્રશ્નોનું અવતરણ કરે છે -

પડિસેહદું પગાઈ ગમેઇ જં તેણ નોઅપુઢવિત્તિ ।
ભળિએ પુઢવિ જિ ગાઈ દેસનિસેહેડવિ તહેસો ||૨૫૦૨||

ઉવયારાઓ તિવિહં ભુવમભુવં નોભુવં ચ સો દેઝ ।
નિચ્છયાઓ ભુવમભુવં તહ સાવયવાઙું સચ્ચાઇ ॥૨૫૦૩॥

જીવમજીવં દાં નોજીવં જાઇઓ પુણર્જીવં ।
દેઝ ચરિમમિમ જીવં ન ઉ નોજીવં સ જીવદલં ॥૨૫૦૪॥

બે નિષેષ મૂળ અર્થને જણાવે છે, તેથી કરીને “નોપૃથ્વી આપો” બેમ કહેવાથી (નોશબ્દ સર્વ નિષેષધાર્થક માનીને) દેવ પૃથ્વી આપે છે. તથા (નોશબ્દ દેશ નિષેષધાર્થમાં માનીને) અપૃથ્વીનો એક દેશ આપે છે. (એ પ્રમાણે) સર્વ સાવયવવાળી વસ્તુઓ (વ્યવહાર) પૃથ્વી-અપૃથ્વી અને નોપૃથ્વી એ ત્રણ પ્રકારે ઉપયારથી દેવ આપે છે. તથા (નિશ્ચયથી તો) પૃથ્વી અને અપૃથ્વી બેમ બે પ્રકારે જ આપે છે. ૨૫૦૨ થી ૨૫૦૪.

વિવેચન :- નોકાર તથા અકારરૂપ બે નિષેષધી પ્રકૃત અર્થનું પ્રતિપાદન થાય છે. તેથી કરીને “નોઅપૃથ્વી” ગાણ્યે બેમ કહેવાથી નોશબ્દને સર્વ નિષેષધાર્થનાં માનીને દેવ પૃથ્વી-દેઝ આપે છે. તથા નોશબ્દને દેશનિષેષધાર્થમાં માનીને જળાદિરૂપ અપૃથ્વીનો એક દેશ આપે છે.

આ પ્રમાણે યાચના કરવાથી કુન્નિકાપણનો દેવ ઉપયારથી વસ્તુ ત્રણ પ્રકારે આપે છે. પૃથ્વીની યાચના કરતા ઉપયારથી દેઝ આપે છે. અપૃથ્વી ભાગતા પાણી આદિ આપે છે અને નોપૃથ્વી માળનાં પૃથ્વીનો એક દેશ આપે છે. નોઅપૃથ્વીની યાચનાનો પ્રશ્ન પહેલા અને બીજા પ્રકારમાં અજાર્ભૂત થાય છે, એટલે ચોથી વસ્તુ મળતી નથી. આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે વસ્તુની યાચના વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ઘટે છે, કેમકે એ નય દેશ તથા દેશીનો વ્યવહાર માને છે. નિશ્ચયનય એ પ્રમાણે નથી માનતો. એ નયની અપેક્ષાએ તો પૃથ્વી અને અપૃથ્વી એ બે પ્રકારે જ વસ્તુ માળી શકાય. નોપૃથ્વીરૂપ નીજો પ્રકાર તો દેશ-દેશીના વ્યવહારમાં જ ઘટી શકે. તેવા વ્યવહારને નિશ્ચયનય માનતો નથી.

એ જ પ્રમાણે પૃથ્વી સિવાય બીજુ જળાદિ વસ્તુઓની યાચના કરતાં પણ કુન્નિકાપણનો દેવ વ્યવહારથી ત્રણ પ્રકારે જ વસ્તુ આપે છે. કારણ કે એ જળ વળેરે સર્વ વસ્તુઓ અવયવવાળી હોવાથી તેમાં દેશ-દેશીનો વ્યવહાર ઘટી શકે. પરંતુ નિશ્ચય નયના મતે એવો દેશદેશી વ્યવહાર માન્ય નથી, તેથી તેની અપેક્ષાએ અવયવવાળી વસ્તુઓનું દાન પણ બે જ પ્રકારે થઈ શકે. તાત્પર્ય એ છે કે અવયવવાળી વસ્તુનું દાન બે અથવા ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે. પરંતુ નિરવયવ વસ્તુનું દાન તો બે જ પ્રકારે થઈ શકે. ૨૫૦૨ થી ૨૫૦૪.

અવયવ રહિત વસ્તુ બે જ પ્રકારે આપી શકાય તે કહે છે :-

તો નિગણહિઓ છલુઓ ગુરુ વિ સક્કારસુત્તમં પત્તો ।
ધિદ્ધિકકારોવહુઓ છલુઓડવિ સમાહિં નિચ્છૂઢો ॥૨૫૦૫॥

(૩૫૦) વાએ પરાજિઓ સો નિવિસઓ કારિઓ નરિદેણ ।

ઘોસાવિયં ચ નયરે જયદ્દ જિણો વલ્લમાળો ત્તિ ॥૨૫૦૬॥

જીવ માગવાથી જીવ આપે છે. અજીવ માગવાથી અજીવ આપે છે. નોજીવ માગવાથી પુનઃ અજીવ આપે છે, અને નોઅજીવ માગવાથી જીવ આપે છે; પરંતુ જીવના વિલ્લાગ રૂપ નોજીવ નથી આપતો. (આ પ્રમાણે બે જ રાશિ હોવાથી) રોહગુમ પરામ્બવ પામ્યો, અને ગુરુ ઉત્તમ સત્કારને પામ્યા. આથી ગુરુએ ધિક્કાર પામેલા રોહગુમને સભામાંથી બહાર કાઢ્યો. અને રાજીએ તેનો દેશનિકાલ કથો, તથા નગરમાં ધોષણા કરાવી કે. શ્રી વર્ધમાન જિનેશ્વર સદા જ્ય પામે છે. ૨૫૦૫ થી ૨૫૦૬.

વિવેચન :- પૂર્વે કથ્ય મુજબ સાવયવી વસ્તુનું દાન વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ત્રણ પ્રકારે અને બે પ્રકારે થઈ શકે; પરંતુ નિરવયવી વસ્તુનું દાન તો બંને અપેક્ષાથી બે જ પ્રકારે થઈ શકે છે. “જીવ આપો” એમ યાચના કરી એટલે દેવે શુક-સારીકાદિ જીવ આપ્યા. “અજીવ આપો” એમ યાચના કરી એટલે દેવે મારી અથવા પત્થરનો ટુકડો આપ્યો. “નોજીવ આપો” એમ યાચના કરી એટલે દેવે નોથાદને સર્વ નિષેધાથમાં માનીને પુનઃ પત્થરના ટુકડા રૂપ અજીવ આપ્યો. “નોઅજીવ આપો” એમ યાચના કરી, એટલે બે નિર્ધેષ મૂળ અથને જાપાવતા હોવાથી દેવે શુક-સારિકાદિ જીવ આપ્યો, આ પ્રમાણે યાર વિકલ્પથી યાચના કરતાં જીવ અને અજીવ એવા બે જ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ, પણ તે સિવાય ગણેડાના શીંગડા જેવા અસતું ત્રીજા નોજીવની પ્રાપ્તિ ન થઈ. આથી રાજ અને સર્વ સભાસદોને ખાતરી થઈ કે જીવ અને અજીવ એવા બે જ રાશિ છે, પણ રોહગુમ કહે છે તેવો ત્રીજો નોજીવ રાશિ નામનો પદાર્થ નથી. આ પ્રમાણે સર્વને દૃઢ પ્રતીતિ થઈ એટલે રોહગુમ પરામ્બવ પામ્યો, તેથી ગુરુએ તિરસ્કાર કરીને તેને સભામાંથી બહાર કાઢ્યો, અને ગુરુને અતિશાય સન્માન પ્રાપ્ત થયું. રોહગુમ વાદમાં પરામ્બવ પામ્યો, એટલે રાજીએ તેને નિર્વિપદ કથો અને નગરમાં એવી ધોપણા કરાવી કે શ્રી વર્ધમાનજિન જ્યવંતા વતો છે. (પછી ઉદ્દેશ પામેલા ગુરુએ પરાજય પામેલા રોહગુમના મસ્તક પર બળાવાણું રાખ્યી ભરેલું ચંપણીયું ફોઇયું.) ૨૫૦૫-૨૫૦૬.

રોહગુમનો પરામ્બવ અને તેનું બીજું નામ ષડ્લુક કહેવાનું કારણ :-

તેણાભિનિવેસાતો સમઝવિગળિયપયત્યમાદાય |
બહસેસિયં પણીયં ફાઈકયમળણમળોહિ ||૨૫૦૭||

નામેણ રોહગુતો ગુતેણ લાઘે સ ચોલૂઓ |
દવાઙુછાયત્યોવપસણાતો છલૂડ તિ ||૨૫૦૮||

આથી અભિનિવેશિત થયેલા રોહગુમે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પેલા (દવ્ય-ગુણ-કર્મ આદિ) છ પદાર્થો પ્રતિપાદન કરનારું વૈશેષિક દર્શાન રચ્યું, તે દર્શાનને તેના બીજા શિષ્યોએ વિસ્તૃત કરીને આટલા કાળ પર્યાત પ્રસિદ્ધ રાખ્યું. આ રોહગુમ નિહિત ઉલ્લુકગોત્રનો હતો; તે દવ્ય-ગુણ-કર્મ-સામાન્ય-વિશેષ અને સમવાય એ છ પદાર્થની પ્રદૂપણ કરતો હતો, તેથી એનું બીજું નામ ષડ્લુક પણ કહેવાતું. ૨૫૦૭ થી ૨૫૦૮.

અહીં રોહગુમ નામના છણા નિહિતનો વાદ સમ્પૂર્ણ થયો.

હવે ગોષ્ઠામાહિલ નામના સાતમા નિન્હબની વિપ્રતિપત્તિ કહે છે.

(૩૫૧) પંચ રથા ચુલસીયા તડયા શિદ્ધિ ગયરસ વીરસ્સ |

તો અબદ્ધિયદિદ્દી દસઉરનથરે સમૃપ્યજ્ઞા ॥૨૫૦૯॥

(૩૫૨) દસઉરનગરુચુધરે અજજરકિદ્રય પૂસમિત્તતિયગં ચ ।

ગોઢ્ઠામાહિલ નવમ-દુમેસુ પુચ્છા ય વિઝસ્સ | ॥૨૫૧૦॥

સૌંકણ કાલધમ્માં ગુરુણો ગચ્છમ્મિ પૂસમિત્તં ચ ।

રવિયં ગુરુણા કિલ ગોઢ્ઠામાહિલો મચ્છરિયભાવો ॥૨૫૧૧॥

ભગવંત શ્રી ભણાવીરદેવ મોક્ષ ગયા પછી પાંચસોને ચોરાશી વર્ષે દશપુરનગરમાં અબદ્ધિકદ્દિષ્ટિ ઉત્પત્ત થઈ. દશપુરનગરમાં ઈક્ષુગૃહની અંદર આચાર્ય શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ રહેતા હતા, તેમને ખૃતપુષ્પમિત્ર-વલ્પપુષ્પમિત્ર-અને દુર્ભિક્ષિકાપુષ્પમિત્ર એ નામના ત્રણ શિષ્યો થયા. ગોષ્ઠામાહિલ નામના ચોથા શિષ્યને આહમા નથી નવમા પૂર્વમાં કર્મ અને પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી વિપ્રતિપત્તિ થઈ. તે માટે તે વિન્દ્યની સાથે પ્રશ્નોત્તર કરવા લાગ્યો. એ આ વાતની કર્મ છે. ગુરુનો કાળધર્મ સાંભળીને તથા ગુરુએ ગચ્છમાં પુષ્પમિત્રને પદપ્રતિષ્ઠિત કર્યા, એમ જાહીને ગોષ્ઠામાહિલ ભત્સરભાવવાળો થયો. ૨૫૧૮ થી ૨૫૧૧.

વિવેચન :- આ નિન્હબ-દર્શનની ઉત્પત્તિ આચાર્ય શ્રી આર્યરક્ષિતાચાર્યના કથાનકથી સારી રીતે જાણી શકાય એમ છે. એ કથા આવશ્યક સૂત્રમાં વિસ્તારથી છે, પણ અહીં તેનો અધિકાર હોવાશી સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે છે.

દશપુર નગરમાં સોમદેવ નામે આલણ હતો, તેને તુદ્રસોમા નાનની ભાર્યા હતી, તે જિનવચનમાં અનુરોગવાળી નથા પરમ શ્રાવિકા હતી. સોમદેવને તેનાથી રક્ષિત નામનો પુત્ર થયો, તે ચૌદ્વિદ્યામાં પારંગત હતો. તેણે પોતાની માતાની પ્રેરણાથી તોસલીપુત્ર નામના આચાર્ય પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. ગુરુ પાસે રહીને સંપૂર્ણ અગ્નીયાર અંગ અને ભારમા અંગ દર્શિવાદમાંથી પણ ગુરુ પાસે જેટલું ઉત્તું તેટલું અહણ કર્યું. તે સિવાય નવ પૂર્વ અને ચોવીસ પવિક, એટલું શ્રુત આર્યશ્રી વજ્જ્ઞસ્વામિ પાસેથી અહણ કર્યું. તે પછી ઇલ્લુરક્ષિત નામે પોતાનો ભાઈ માતાની આજ્ઞાથી પોતાને ઓદાવવા આવ્યો હતો, તેમને પ્રતિબોધ કરી દીક્ષા આપી. પછી બજે ભાઈઓ માતપિતા પાસે આવ્યા, ત્યાં ઉત્તમ દેશના દારા પોતાના માતા-પિતા તથા મામા ગોષ્ઠામાહિલ વગેરે સર્વ સ્વજનવગને કલ્યાણકારિણી દીક્ષા અંગીકાર કરાવી એ પ્રમાણે જુદા જુદા અનેક અવ્યાત્માઓને દીક્ષા આપવાથી આર્યરક્ષિતસૂરિના સાધુઓનો ગચ્છ બહુ મોટો થયો. એમાં દુર્ભિક્ષિકાપુષ્પમિત્ર, ખૃતપુષ્પમિત્ર અને વલ્પપુષ્પમિત્ર એવા નામના ત્રણ પુષ્પમિત્ર થયા. એમાંના દુર્ભિક્ષિકાપુષ્પમિત્ર નવ પૂર્વ ભણ્યા હતા. વળી આ ગચ્છમાં ચાર મુખ્ય સાધુઓ હતા. દુર્ભિક્ષિકાપુષ્પમિત્ર, વિન્દ્ય, ઇલ્લુરક્ષિત, અને ગોષ્ઠામાહિલ. આ ચારમાંથી દુર્ભિક્ષિકાપુષ્પમિત્રને આચાર્યશ્રીએ વિન્દ્ય નામના શિષ્યને વાયના આપવા માટે આજા કરી, તદ્દનુસારે વાયના આપતાં નવમા પૂર્વની અંદર સ્વભલના થવા લાગ્યી. આથી આચાર્ય ભણારજે વિચાર્ય કે આવા બુદ્ધિશાળીને

પણ આ પ્રમાણે જો ભૂત્રાર્થની વિસ્તૃતિ થાય, તો પછી બીજાનોને પણ સૂત્રો યાદ રાખવા મુશ્કેલ થશે. એમ વિચારીને પૂર્વે કહ્યા મુજબ જુદાજુદા અનુયોગની જવસ્થા કરી અને નયોને પ્રાય: ગુમ રાખ્યા, એટલે નયની વ્યાખ્યાનો વિભાગ બંધ કર્યો. અન્યદી આર્થરકિતસૂરિ મ. વિલાર કરતા અનુકૂળે મધુરા નગરીમાં આવીને ભૂતગુફામાં વ્યાજરના ગૃહની અંદર રહ્યા.

એ દરમાન મહાવિદેહ કોત્રમાં સીમંધરસ્વામિ પાસે નિગોદનું સ્વરૂપ સાંભળીને વિસ્મય થયેલા ઈન્દ્ર ભગવંતને પૂછ્યું હે પ્રભો ! લુક્ષમનિગોદનું સ્વરૂપ આપશ્રીએ ફરમાવ્યું તેવું જ સ્વરૂપ પ્રરૂપનારા કોઈ વ્યક્તિ વર્તમાન સમયે ભરત કોત્રમાં છે ? ભગવંતે ઉત્તરમાં કહ્યું કે દેવેન્દ્ર ! એ જ પ્રમાણે જાણીને પ્રરૂપનારા વર્તમાનકાળમાં આર્થરકિતસૂરિ વિઘમાલ છે. એ સાંભળીને વિસ્મય-કીનુક અને ભક્તિથી પૂર્ણ ચિત્તવાળા ઈન્દ્ર વૃદ્ધ ભાગ્યજીનું રૂપ પારજી કરીને, જ્યારે બીજા સર્વ સાધુઓ મિકા માટે ગયા, ત્યારે આર્થરકિતસૂરિ પાસે આવીને પૂછ્યું હે ભગવન્ ! મને મહાનું વ્યાધિ થયો છે, તેથી હવે અનશન કરવાની ઈચ્છા રાખું છું, તો કૃપા કરીને જાળાવશો કે મારું આયુષ્ય કેટલું અવશેપ છે ? આથી પવિકોમાં આયુશ્રોણિમાં ઉપયોગ આપીને આચાર્યશ્રીએ જ્ઞાન્યું કે આ મનુષ્ય નથી, કોઈ વંતરાદિદેવ પણ નથી, પરંતુ બે સાગરોપમની આયુણ્યતિવાળો સૌપરમાણિપતિ ઈન્દ્ર છે; તે પછી આચાર્યશ્રીએ વૃત્તાવસ્થાથી નીચે પડતી તેની બ્રહ્માણી ઉચ્ચી કરીને કહ્યું કે અરે ! તમે તો ઈન્દ્ર છો.

આથી પ્રસત્ત થયેલા ઈન્દ્ર સીમંધરસ્વામી પાસે બનેલી સર્વ હકીકત જાળાવી અને નિગોદના જીવોનું સ્વરૂપ પૂછ્યું એટલે આચાર્યશ્રીએ પણ વિજ્ઞારથી નિગોદનું પથાર્થ સ્વરૂપ કહ્યું. તેથી અતિપ્રસત્ત થયેલા ઈન્દ્ર નમસ્કાર કરીને કહ્યું હે પ્રભો ! આપે કહ્યું તેવું જ સ્વરૂપ શ્રી સીમંધરસ્વામિએ કહ્યું હતું હવે હું જાઉ છું. આચાર્યશ્રીએ કહ્યું-દેવેન્દ્ર ! સાધુઓ આવે ત્યાં સુધી થોડીવાર ઉભા રહ્યો, કારણ કે તેઓ તમને જોઈને તથા “ઈન્દ્રનું આગમન આવા કાળમાં પણ થાય છે.” એમ જાણીને સ્થિરતા પામશે, ઈન્દ્ર કહ્યું-ભગવંત ! અસ્તુ એમ કરીશ, પરંતુ મારું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ જોઈને હીનસત્ત્વવાળા તેઓ નિયાળું કરશો નો ? સૂરિએ કહ્યું તમારું તે કહેણું અત્ય છે, તેથી તમે જાતે અહીં ન રહેતાં તમારા આગમનનું કોઈ ચિન્હ કરી આઓ. આથી ઈન્દ્ર તે ઉપાશ્રયનું બારણું જે દિશામાં હતું, ત્યાંથી ફેરવીને બીજી દિશા તરફ કર્યું અને પછી પોતાના સ્થાનકે ગયા. ઈન્દ્રના ગયા બાદ ગોચરીથી પાછા ફરેલા સાધુઓ ઉપાશ્રયનું બારણું અન્ય દિશામાં જોઈને વિસ્મય પામ્યા, તે સંબંધી ગુરુશ્રીને પૂછતાં ગુરુએ સર્વ વ્યતિકર તેઓને કહી સંભળાવ્યો. તે પછી ત્યાંથી નીકળીને કેટલાક દિવસ વિલાર કરી પરિવાર સહિત આચાર્યશ્રીને દશપુરનગરમાં પાછા આવ્યા.

આચાર્યશ્રીનાં ગયા બાદ મધુરાનગરીમાં “માતા-પિતાદિ પણ નથી” ઈત્યાદિ પ્રરૂપશા કરનાર મલાનાસ્તિક ઉત્પત્ત થયો, તે વખતે ત્યાં તેનો કોઈ પ્રતિવાદી ન હતો, એથી ત્યાંના શ્રીસંયે તે વખતના પુગપ્રધાન શ્રી આર્થરકિતસૂરિ પાસે કેટલાક સાધુ-સમુદ્દરને તે બનાવ જાળાવવાને મોકલ્યો. સાધુઓએ દશપુરનગરમાં આવીને આચાર્યશ્રીને સર્વ હકીકત જાળાવી, એટલે

અતિવૃદ્ધાવસ્થાના યોગે પોતે જવાને અશક્ત હોવાથી વાદળભિન્નાણા ગોણમાહિલને મધુરાનગરીએ મોકલ્યા. તેમણે ત્યાં જઈને તે નાસ્તિકવાહિનો પરામર્શ કર્યો, એથી શ્રાવકોએ તેમને ત્યાં જ ચાતુર્માસ કરાવ્યું.

એ દરમ્યાન દશપુરનગરમાં આર્થરકિલસૂરિએ પોતાની પાટે દુર્લિકાપુષ્પમિત્રને સ્વાપવાનો નિશય કર્યો; પરંતુ બીજા સાખુઓનો વિચાર પોતાના સંબંધી એવા ગોણમાહિલ અથવા ફળ્યુરક્ષિતને પાટે સ્વાપવાનો હતો. આ પ્રમાણે મતલેદ થવાથી આચાર્યશ્રીએ જચ્છના સર્વ સાખુઓને ખોલાવીને કહ્યું કે ત્રણ ઘડા ભરેલા છે, તેમાં એક વાલથી ભરેલો છે, બીજો તેલથી ભરેલો છે અને ત્રીજો ધીથી ભરેલો છે. એ ઘડાઓ ઉધા વાળવાથી વાલ સધળા નીકળી જાય છે, તેથી અલ્પમાત્ર ચીટી રહે છે અને થી ઘણું જ વળગી રહે છે: એ જ પ્રમાણે હું દુર્લિકાપુષ્પમિત્ર પાસે વાલના ઘડા જેવો થયો છું, એટલે કે મારી પાસે જેટલું સુત્રાર્થમય શુત હતું, તે સર્વ તેણે ગ્રહણ કર્યું છે. ફળ્યુરક્ષિત પાસે હું તેલનો ઘડા જેવો થયો છું, એટલે કે સર્વ શુત તેણે મારી પાસેથી ગ્રહણ નથી કર્યું અને ગોણમાહિલ પાસે હું ધીના ઘડા જેવો થયો છું, એટલે કે ઘણું શુત હજુ તેને આપ્યા સિવાયનું મારી પાસે અવશેષ છે. આ પ્રમાણે દુર્લિકાપુષ્પમિત્ર મારા જેટલા જ શુતશાની હોવાથી તે જ તમારા આચાર્ય થવાને પોત્ય છે. એ પ્રમાણે ગુરુશ્રીના આદેશથી સર્વ સાખુઓએ દુર્લિકા-પુષ્પમિત્રને આચાર્ય તરીકે કબૂલ રાખ્યા, પછી આચાર્યશ્રીએ તેમને પોતાના પદે સ્વાપન કરીને કહ્યું કે જેવી રીતે ગોણમાહિલ અને ફળ્યુરક્ષિત તરફ હું વર્તું છું, તેવી જ રીતે તમે પણ વર્તજો, તેમને જરા પણ ખેદ પામવાનું કારણ આપશો નહિ. તે પછી જચ્છને કહ્યું, કે જે રીતે તમે મારી સાથે વિનયથી વત્થા છો, તેવી રીતે આમની સાથે પણ વર્તજો વળી મારે માટે તમે કાંઈ કર્યું હશે કે નહિ તે વખતે હું રોપ નહોતો કરતો, પરંતુ આ સૂર્ય તેમ કરશે નહિ, માટે તમે તેમનો વિનય બહુ સારી રીતે કરજો. ઈત્યાદિ બજે પક્ષને શિખામણ આપીને આચાર્યશ્રી “ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન” કરીને કાળધર્મ પામી દેવલોક ગયા.

આ બાજુ ગોણમાહિલે સાંભળ્યું કે “ગુરુશ્રી પરલોક ગયા.” તેથી તે ચાતુર્માસ વિત્યા પછી મધુરાનગરીથી દશપુરનગરે આવ્યા અને પૂછતાં લોકો પણ સેથી જાણ્યું કે ગુરુએ પોતાના પદ ઉપર દુર્લિકાપુષ્પમિત્રને સ્વાપન કર્યો છે, આથી રોષ પામીને ગોણમાહિલ બીજી વસ્તિમાં ઉત્પા, પછી તે દુર્લિકાપુષ્પમિત્રના ઉપાશ્રયે તે સર્વને મળવા ગયા એટલે બીજા સાખુઓએ ઉભા થઈને માનપૂર્વક કહ્યું કે-તમે જુદા શા માટે રહ્યા ? અહીં સર્વની જેગા જ રહી તો શી ઉરકત છે ? ગોણમાહિલે તેઓનું માન્યું નહિ અને જુદા જ રહ્યા, તે વખતે દુર્લિકાપુષ્પમિત્ર બીજા સાખુઓને ભાઈમાં પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વનું વ્યાખ્યાન આપતા હતા; ગોણમાહિલ તે વ્યાખ્યાન અભિમાનથી સાંભળતા નહિ, પરંતુ વ્યાખ્યાન-માંડલીમાં બેસીને લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કરતા વિધ્યનામના મુનિ પણ સેથી સર્વ સાંભળતા. કેટલાક દિવસ એમ ચાલ્યા પછી એક દિવસે ભાઈમાં કર્મપ્રવાદપૂર્વ અને નવમાં પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વમાં કર્મ તથા પ્રત્યાખ્યાનના વિચારમાં ગોણમાહિલને વિપ્રતિપત્તિ થઈ અને તે અભિનિવેશથી તે નિલ્બ થયો. ૨૫૦૮ થી ૨૫૧૧.

मत्सरनो अध्यवसाय नीचे मुजब इयो :-

वीसू वसहीए टिओ छिद्वेसणपरो य स कयाए ।

विडास्त सुणइ पासेउणुभासुमाणसा चक्रग्राण ॥२५१२॥

कम्मप्पचायपुञ्चे बंद्ध पुडु निकाइये कम्म ।

जीवपणसेहिं समं सूडकलावीवमाणाझो ॥२५१३॥

उवटुणमुक्केरो संथोभो खवणमणुभवो वाचि ।

अणिकाइयमिम कम्मे निकाइए पायमणुभवण ॥२५१४॥

सो उ भणइ सदोसं वक्ष्याणमिण ति पावइ जओ अे ।

मांकखाभावो जीवप्पएसकम्माविभागाझो ॥२५१५॥

ठिर ज्ञेवामां तत्पर अेवो गोष्ठामाहिल जुदा उपाश्रयमां आवीने रह्यो, अने सांभणीने व्याख्या करता विन्ध्यनी पासे ते व्याख्यन सांभणवा लाभ्यो. सोयना समूहना उदाहरणनी जेम बद्ध-स्पृष्ट अने निकाचित कम्म ज्ञवना प्रदेशनी साथे ज छोय छे, अनिकाचित कम्ममां उद्दतना अपवर्तना-संकम-कापणा अने विपाकानुभव थाय छे, अने निकाचितकम्ममां तो प्राप्य विपाकानुभव ज थाय छे. उत्पादि कम्प्रवादपूर्वनु व्याख्यान सांभणीने गोष्ठामाहिले कुन्हु के अव्याख्यान दोषवाणु छे, केमके अे प्रभाणे ज्ञवप्रदेश अने कम्मनो विभाग न थवाथी तमारे मोक्षनो अभाव प्राप्त थो. २५१२ थी २५१५.

विवेचन :- पूर्वे कुन्हा मुजब हुर्भिकापुञ्चमित्रने आचार्यपद उपर स्थापित थयेला ज्ञाणीने गोष्ठामाहिल मत्सरभावे तेमनी साथे न रहेतां जुदा उपाश्रयमां रह्यो. ते दरम्यान आचार्य श्रीपुञ्चमित्र साकु समुदायने आठमा कम्प्रवादपूर्व अने नवभा प्रत्याख्यान पूर्वनी वाचना आपता उता. अभिभानथी अंव थयेल गोष्ठामाहिल वाचना लेवा आचार्य पासे ज्ञता नहि, परंतु वाचना लहिने आवेला भीजा विन्ध्य नाभना मुनि पासे ते ज व्याख्यान सांभणता, एक दिवसे कम्प्रवाद पूर्वनी वाचना सांभणीने विन्ध्यमुनि गोष्ठामाहिलने ते ज वाचना कहेवा लाभ्या के-कुधायरहित उपापत्तेतुक जे कम्म छोय छे, ते ज्ञवप्रदेशनी साथे बद्ध मात्र छोय छे, अने ते सूक्षी भीत उपर पडेली थूर्हनी भूठीनी जेम प्रथम समये बंधाईने बीज्ज समये ज भोगमां आवी अल्प कालान्तरनी स्थिति पाभीने तरत ज ज्ञवप्रदेशथी छूटी ज्ञय छे. केटलाक कम्म बद्ध-स्पृष्ट छोय छे, बद्ध एटले ज्ञवप्रदेशनी साथे जेनो संयोग मात्र थयो छोय ते अने स्पृष्ट एटले ज्ञवप्रदेशनी साथे तहुप थर्ह थयेल छोय ते. अेवा बद्ध-स्पृष्टकम्म भीनी भीत पर पडेली भीनी रजनी जेम कहिक वधारे कालान्तरे छूटे छे. वणी केटलाक कम्म बद्ध-स्पृष्ट-निकाचित छोय छे, एटले के उपर कहेल स्वरूपवाणु बद्ध-स्पृष्टकम्म गाढ अध्यवसायथी बांधीने अपवर्तनादि कराणने अपोऽय कुन्हु छोय, ते निकाचित कहेवाय छे. आवुं कम्म कालान्तरे पण विपाकथी अनुभव्या सिवाय थहुं करीने दूर नथी थतुं. आ त्रिविधि कम्मनो बंध सोयना समूहना उदाहरणथी वधारे स्पष्ट समञ्च शकाशे. मात्र होरीवडे वीटाईने एकत्रित थयेल सोयना समूहनी जेम कम्म छोय छे. लोडाना पक्षाथी सभत

બંધાયેલ સોયના સમૂહની જેમ બહુ-સ્પૃષ્ટકર્મ હોય છે અને અનિથી તપાવી, હોડાથી ટીપીને સર્વથા એકત્રિત કરેલ સોયના સમૂહની જેમ બહુ-સ્પૃષ્ટ-નિકાચિત કર્મ હોય છે.

નિકાચિત અને અનિકાચિત કર્મમાં એટલે તફાવના કે કે-દેશ-સંકાળા આપાઈનું હિતેના-ઉદ્દીરણા-ઉપશમના-નિધિત્ત અને નિકાચના કર્મસંબંધી કરણો છે. એમાંના જે અપવર્તનાદિ કરણો છે, તે અનિકાચિત કર્મમાં પ્રવત્ત છે, એટલે કે અનિકાચિત કર્મની સ્થિતિની ઢાની-વૃદ્ધિ અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમાવીને પ્રદેશોદ્ય વડે તેનો થાય, તેમજ સ્વ-સ્વરૂપે પ્રકૃતિનો વિપાકથી અનુભવ એ સધર્ણ થાય છે, પરન્તુ નિકાચિત કર્મમાં એવું કેઠ પણ નથી થતું. તેનો તો ઘણાભાગે વિપાકથી જ અનુભવ થાય છે, ઉત્કૃષ્ટ તપના અધ્યવસ્થાયના બળથી નિકાચિતકર્મમાં પણ અપવર્તનાદિ કરણો થાય છે. આ પ્રમાણે નિકાચિત અને અનિકાચિત કર્મમાં તફાવત છે.

કર્મ સંબંધી આટલા વ્યાખ્યાનમાં કીરનીરવતુ અથવા અજિ અને લોહવતુ જીવ-પ્રદેશની સાથે કર્મનો સંબંધ છે. એવા તાત્પર્યવાળું વ્યાખ્યાન વિન્યુપમુનિ પાસેથી સાંભળીને તથાવિષ અશુભકર્મના ઉદ્યથી અભિનિવેશ વડે ગોખામાહિલને વિપ્રતિપ્રતિ થઈ, તેથી તે કહેવા લાગ્યો કે આ વ્યાખ્યાન દીપવાળું છે. કારણ કે જીવ-પ્રદેશની સાથે કર્મનો અભિનપજો સંબંધ હોવાથી મોકનો અભાવ પ્રાપ્ત થશે. ૨૫૧૨ થી ૨૫૧૫.

જીવકર્મનો સંબંધ કીરનીરની જેમ માનવો યોગ્ય નથી, પણ સપે-કંચુકની જેમ માનવો જોઈએ, તે જાણાવે છે :-

ન હિ કર્મ જીવાઓ અવેદ્ધ અવિભાગાઓ પણસો બ્ય ।

તદણવગમાદમુક્ખો જુન્નમિણં તેણ વક્ખાણં ॥૨૫૧૬॥

(૩૫૩) પુદ્રો જહા અબદ્ધો કંચુદ્રણ કંચુઓ સમન્નેદ્દ ।

એવે પુદ્રમબદ્ધે જીવં કર્મ સમન્નેદ્દ ॥૨૫૧૭॥

અધ્યાત્મ :- ઉપરોક્ત કથનાનુસાર જીવ-કર્મનો સંબંધ અજિ અને લોહપિડની જેમ તાદાત્મ્ય સંબંધ હોવાથી જીવના પ્રદેશોની જેમ કર્મ જીવથી(કદી પણ)જીવાં ન થાય, જો કર્મ જીવથી જીવાન થાય, તો મોક ન થાય, તેથી આ હું કહું છું તે વ્યાખ્યાન કરવું યોગ્ય છે. જેમ સ્પર્શમાત્રથી જ સંપુર્ણ એવો અબદ્ધકંચુક સપે સાથે સંબંધવાળો હોય છે, તેમ સ્પર્શમાત્રથી સંપુર્ણ એવો અબદ્ધ કર્મ જીવની સાથે સંબંધવાળું હોય છે,(એમ માનવાથી જ મોકનો યોગ થાય છે.) ૨૫૧૬-૨૫૧૭.

હવે નવમા પ્રત્યાખ્યાન-પૂર્વમાં જે વિપ્રતિપ્રતિ થઈ તે કહે છે :-

સોઝણ ભજ્ઞમાણં પચ્ચકુખાણં પુણો નવમપુદ્બે ।

સો જાવજીવવિહિયં તિવિહં તિવિહેણ સાહૂણં ॥૨૫૧૮॥

(૩૫૪) જંપહુ પચ્ચકુખાણં અપરિમાળાએ હોઝ સેયે તુ ।

જેસિ તુ પરિમાળં તં દુદું આસંસા હોઝ ॥૨૫૧૯॥

આસંસા જા પુણો સેવિસરામિ તિ દૂસિયં તીએ ।

જેણ સુયમ્ય વિ ભળિયં પરિણામા સુદ્ધિસુદ્ધં તુ ॥૨૫૨૦॥

૩૨૮] શ્વા અને કર્મનો સર્પ-કંચુક જેવો સંબંધ માનવામં દોષ [વિશેખાવશ્વક જ્યાય ભાગ ૨

વિઝાપરિપુચ્છિયગુલવએસકહિયંપિ ન પડિવજ્ઞો સો ।

જાહે તાહે ગુરુણા સયમુજ્જો પૂસમિત્તેણ ॥૨૫૨૩॥

“(કર્મમિ ભંતે ! સામાઙ્યં સર્વ સાવજ્ઞં જોગ પચ્ચકાળિમિ”) “સાધુઓમે યાવજ્ઞલ પર્યાન ત્રિવિષ ત્રિવિષે ઠત્યાદિ પ્રત્યાખ્યાન કરવું,” ઠત્યાદિ નવમા પૂર્વગત વ્યાખ્યાન વિન્ધ્યમુનિ પાસેથી સાંભળીને ગોષ્ઠામાહિલે કશું કે-સર્વ પ્રત્યાખ્યાન અવધિમયાદારહિત કર્યું હોય તો જ કલ્યાણકારી થાય. જેઓ યાવજ્ઞલ વિત્તાદિ મ્યાંદાથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, તે પ્રત્યાખ્યાન આશંસા દોષ વડે દૂષિત થાય છે. પ્રત્યાખ્યાન પૂર્ણ થયે “દેવાંગનાઓના ભોગાદિ હું સેવીશ.” એવા પરિણામરૂપ આશંસા વડે પ્રત્યાખ્યાન દૂષિત થાય છે. શ્રુતમાં પણ કશું છે કે સૌહી-સહૃદાણ-જાણણા ય વિણયેડણુભાસણા ચેવ. વ અણુપાલણા-વિસોહી-ભાવવિસોહી ભવે છટ્ઠો । પરિણામની અશુદ્ધિથી પ્રત્યાખ્યાન પણ અશુદ્ધ-દૂષિત થાય છે. (રાગદેષના પરિણામથી જે દૂષિત ન હોય, તે જ પ્રત્યાખ્યાન ભાવ-વિશુદ્ધ જાણવું.) આ પ્રમાણે વિપ્રતિપત્તિ પામેલ ગોષ્ઠામાહિલે કશું. બેટલે વિન્ધ્યમુનિએ ગુરુને પૂછીને તેનો ઉત્તર કર્યો, તો પણ જ્યારે તેણો તે માન્યું નહિ, ત્યારે આચાર્ય પુષ્પમિત્રે સ્વયં તેની પાસે આવીને કશું. ૨૫૧૮ થી ૨૫૨૧.

જીવ-કર્મનો સંબંધ સર્પ-કંચુકવત્ર ભાનવાથી અનેક દોષો પ્રામ થાય તે જ્ઞાવે છે.

કિં કંચુઓ ચ કમમં પદૃપ્પણસમહ જીવપજ્જંતે ।

પદૃદેસં સચ્ચગયં તદંતરાલાણવત્થાઓ ॥૨૫૨૨॥

અહ જીવબહિ તો નાણુવત્તએ તં ભવન્તરાલમ્મિ ।

તદણુગમાભાવાઓ બજ્જંગમલો ચ સુબત્તં ॥૨૫૨૩॥

એવં સચ્ચવિમુક્તજ્ઞો નિકકારણઉ ચ સચ્ચસંસારો ।

ભવમુક્તાણં ચ પુણો સંસરણમથો અણાસાસો ॥૨૫૨૪॥

દેહન્તો જા વિયણા કમ્માભાવમિસ કિનિમિત્તા સા ? ।

નિકકારણ વા જદુ તો સિદ્ધોઽવિ ન વૈયણારહિઓ ॥૨૫૨૫॥

જદુ બજ્જાનિમિત્તા સા નદભાવે સા ન હુજ્જ તો અન્તો ।

દિદ્ધા ય સા સુદહુસો વાહિની નિબૈયણસસાગિ ॥૨૫૨૬॥

જદુ વા વિભિણણદેસંપિ વૈયણ કુણઙ્દ કમમેવું તો ।

કહમણણસરીરગયં ન વૈયણ કુણઙ્દ અણણસસ ? ॥૨૫૨૭॥

‘સર્પકંચુકવત્ર જીવ સાથે કર્મનો સંબંધ છે,’ એમ તું માનતો હોય તો કર્મ જીવના દરેક પ્રદેશે સ્પર્શીને રહેલ છે કે જીવના પર્યાને સ્પર્શીને રહેલ છે ? જો દરેક પ્રદેશ સ્પર્શીને રહેલ હોય તો જીવના મધ્યગત પ્રદેશો પણ કર્મથી વ્યામ હોવાને લીધે જીવમાં કર્મ સર્વગત થશે, અને જો જીવનો ભાવની ભાગ ત્વચાને સ્પર્શીને રહેલ હોય, તો ભાવ અંગના મેલની જેમ અનુગમના અભાવે ભવન્તરાલમાં કર્મ તેની સાથે નહિ જ્ઞાય, એ સ્પષ્ટ છે. એમ ઘવાથી સર્વનો મોક્ષ થશે, અથવા કારણ સિવાય સર્વને સંસાર પ્રામ થશે અને ભવથી મુક્તાપેલા સિદ્ધાત્માઓને પણ પુનઃસંસરણ ઘવાથી મોક્ષમાં અવિશ્વાસ થશે. વળી જો (જીવની અંતગત) કર્મ ન હોય તો શરીરની અંદર જે વેદના થાય છે તે વેદના કર્યા નિમિત્ત થાય છે ?

તે વેદના કારણ વિના થતી હોય, તો સિદ્ધ પણ વેદનારહિત નહિ રહે, અને જો તે આંતરવેદના બાબુનિમિતાથી થતી હોય તો બાબુનિમિતના અભાવે તે આંતરવેદના ન થવી જોઈએ, પરંતુ બાબુવેદના વિનાનાને પણ આંતરવેદના ઘણીવાર જ્ઞાય છે. અથવા જો કંચુકવતુ બાબુ(ભિસ)દેશમાં રહેલું કર્મ પણ વેદના કર્તૃ હોય, તો એ પ્રમાણે અન્યના શરીરગત કર્મ અન્યને વેદના કેમ ન કરે? રપરર થી રપરજ.

આચાર્ય :- “સર્પકંચુકની જેમ જીવની સાથે કર્મ સ્પર્શને જ રહેલું છે, પણ કીરતનીરની જેમ સંબંધ નથી” એમ તારી માન્યતા હોય, તો હું તને એ સંબંધમાં પૂરું છું કે જીવના દરેક પ્રદેશે કર્મ સ્પર્શને કહું છે કે જીવના પર્યને ત્વચાને જ સ્પર્શને રહ્યું છે? જો જીવના દરેક પ્રદેશે તે સ્પર્શને રહેલું હોય, તો જીવની અંદર કર્મને આકાશની જેમ સર્વગત માનવું પડશો, કેમકે જીવના દરેક પ્રદેશે કર્મ વ્યાપ હોવાથી કોઈપણ પ્રદેશ કર્મ વિનાનો નથી, કે જેથી કર્મ અસર્વગત કહી શકાય. એ પ્રમાણે કર્મનું સર્વગતપણું સિદ્ધ થવાથી કર્મનો સંબંધ જીવ સાથે સર્પકંચુકવતુ છે, એ દાઢાંત અસંખ્ય થાય છે.

દ્વિતીય વિકલ્પાનુસાર “જેમ સર્પની ત્વચાએ કંચુક સ્પર્શને રહેલ છે, તેમ કર્મ પણ જીવની બહાર શરીરની ત્વચાને સ્પર્શને રહેલ છે” એમ જો કહેતો હો, તો જીવને એક અવધી બીજા ભવે જતાં કર્મ તેની સાથે નહીં જાય, કેમકે બાબુ શરીરના મેળની જેમ કર્મ ત્વચાને જ સ્પર્શને રહેલ માનેલું હોવાથી સાથે ન જાય. એમ નાનું બાળક પણ પ્રગટપણો જાણી શકે છે, એ પ્રમાણે કર્મ જીવ સાથે ન જાય, તો કર્મના અભાવે સર્વ જીવોનો મોકા થવાના પોતે સંસારનો અભાવ થાય. કર્મના અભાવે પણ જો કારણ સિવાય સંસાર માનવામાં આવે, તો જે લોકો ખ્રિયાર્થ-તપ-નિયમ-ગ્રત આદિ પર્માનુષ્ઠાનો કરે છે, તે લોકોને પણ સંસાર-પ્રાપ્તિ જ થાય, વળી જો સંસારની પ્રાપ્તિ કારણ સિવાય થતી હોય, તો મુક્તાત્માઓને પણ સંસાર-પ્રાપ્તિ થાય અને મોકામાં અવિશ્વાસ થાય.

વળી જો કંચુકવતુ શરીરની બહાર કર્મ હોય અને જીવની અંદર ન હોય, તો શરીરની અંદર શૂણા-ચૂંકુ આદિ જે વેદના થાય છે તે ક્યા નિમિતાથી થાય છે? વેદનાના કારણભૂત શરીરની અંદર કર્મના અભાવે પણ કારણ સિવાય આંતરવેદના થાય છે,” એમ માનવામાં આવે, તો સિદ્ધાત્માઓ પણ વેદનારહિત નહિ ગણાય. કેમકે નિષ્ઠારણતા ત્યાં પણ સમાન છે.

ગ્રોહામાદ્ધિલ :- બાબુવેદનાના નિમિતે આંતરવેદના થાય છે, એટલે કે દંડપ્રહારાદિજન્ય બાબુવેદના શરીરની અંદર વેદના કર્તૃ હોય કરે છે.

આચાર્ય :- જો એમ હોય, તો દંડપ્રહારાદિજન્ય બાબુવેદનાના અભાવે આંતર વેદના પણ ન થવી જોઈએ, પરંતુ એમ થતું નથી; બાબુ વેદનાનો અભાવ છતાં પણ શૂણાદિજન્ય આંતરવેદના ઘણીવાર જ્ઞાય છે, જો કદ્દી દંડપ્રહારાદિ જન્ય બાબુવેદના હોય, તો જ આંતરવેદના થાય એવો નિયમ જ હોય તો તારા કહેવા મુજબ થાય, પરંતુ એમ થતું નથી. એથી આંતરવેદનાના કારણભૂત કર્મનો પણ અંદર સહભાવ છે એમ માનવું જોઈએ, તથા કર્મ શરીરની અંદર નથી એમ માનવું હોય નથી.

उत्त०] शरीरनी अंदर अने बहार कर्मेनुं संचरण मानवामां दोषे, [विशेषावश्यक आध्य आग. २

गोष्ठाभाषिल :- शरीरनी बहार त्वयाने स्पर्शाने रहेलुं कर्म शरीरनी अंदर वेदनाने उत्पन्न क्रे छे, तेथी ते पशा तेना कारणभूत छे.

आचार्य :- तमारुं ए कथन पुक्तिसंगत नवी, केम्के शरीरना व्याख्यवती नित्य देशमां कहेलुं कर्म अन्य देशमां-शरीरनी अंदर वेदना करे छे. ऐम मानवामां आवे, तो अन्य व्यक्तिना शरीरे रहेलुं कर्म अन्य व्यक्तिने पशा वेदना उत्पन्न करे. केम्के देशांतरपशुं उभय शरीरमां समान छे. रपरर थी रपरछ.

शरीरनी बहार अने अंदर कर्म संचरणशील छे, ऐम मानवामां अनेक दोष थाय छे, ते जप्तप्तवे छे :-

अह तं संचरद्द मई न बहिं तो कंचुगां च निच्चत्य ।

जं च जुगर्वपि वियणा सब्बमिमिवि दीसए देहे ॥२५२८॥

न भवांतरमन्नेड य सरीरसंचारओ तदनिलो च ।

चलियं निज्जरियं चिय भणियमकम्मं च जं समए ॥२५२९॥

अन्तोऽवि अतिय कम्मं वियणासब्बावओ तयाए च ।

मिच्छत्ताईपच्ययसब्बावाओ य सब्बत्य ॥२५३०॥

ऐक ज शरीरनी अंदर अने बहार कर्म संचरे छे, ऐम कहेवामां आवे, तो शरीरनी बहार कंचुकनी जेम नित्यकर्म रहे छे, ऐम नहीं कही शकाय. (तथा कर्म संचरणशील मानवाथी अनुकम्भे वेदना थाय.) पशा ऐम न थतां ऐक्षिकाथे सर्व शरीरमां वेदना थती जप्ताय छे. वणी कर्मने शरीरांतःसंचारी मानवाथी वायुनी जेम ते भवांतरमां साथे नहि जाय तथा आगममां छे कर्म अवित होय छे, ते निर्जरीत ऐटले अकर्म छे, ऐम कहुं छे. २५२८-२५२९-२५३०.

गोष्ठाभाषिल-देवदत्ताहि ऐक ज व्यक्तिना शरीरनी बहार रहेलुं कर्म शरीरनी अंदर अने बहार संचरे छे, तेथी ते शरीरनी अंदर अने बहार वेदना करे छे; पशा अन्य व्यक्तिना शरीरगत कर्म अन्यव्यक्तिमां संचरतुं नवी; ऐटले तमे कहो छो ते दोष आवतो नवी.

आचार्य :- जो ऐम होय तो ज्ञवनी बहार ज संपर्कचुक्षतुं कर्म नित्य रहे छे, ऐम जे तमारी भान्यता छे ते नहीं रहे. केम्के उपरोक्त कथनवी कोईक वप्तत कर्म अंदर अने कोईक वप्तत बहार संचरतुं होयाथी “कंचुक्षतुं कर्म बहार ज रहे छे.” ए नियम नहि धटे. वणी कर्मने संचरणशील मानवाथी वेदना पशा अनुकम्भे थवी जोईऐ, परंतु ऐम थतुं नवी; दंडाहिनो प्रहार थतां शरीरनी अंदर अने बहार, ऐम ऐक्षिकाथे वेदना थाय छे. माटे कर्मने बहार रहेवानुं जे संचरणशील मानवुं ते योग्य नवी.

वणी जो कर्मने संचरणशील मानीऐ, तो भूतप्राणीनी साथे भवांतरमां कर्म न जाय केम्के जे शरीरनी अंदर अने बहार संचरणशील छे, ते उशासनिःशासनी जेम अवांतरमां साथे नवी जतुं.

ભાષાંતર] શરીરની અંદર અને બહાર કર્મનું સંચરણ માનવામાં હોયો. [૧૩૧

ગોઠામાંદિલ :- "ચલમાણે ચલિએ" એ વચ્ચનથી આગમમાં કર્મનું સંચરણશીલપણું કહું છે, છતાં તમે તેનો નિર્ધેષ કેમ કરો છો ?

આચાર્ય :- એ વચ્ચનાં અમિત્રાય તમે સમજ્યા નથી, તેથી એમ કહો છો. "ચલમાણે ચલિએ" ઈત્યાદિ તથા "નેરહા જાવ વેમાળિએ જીવાઓ ચલિયં કર્માં નિજીખા." એટલે નારકીધી વેમાનિકિદેવ પર્વતના જીવો ચલિતકર્મની નિર્જરા કરે છે. અને નિર્જીવમાળાં નિર્જીળનમ् એટલે નિર્જરા કરાતું હોય, તે નિર્જર્યું કહેવાય. એ વચ્ચનથી આગમમાં ચલિતકર્મને નિર્જર્લંકર્મ કહું છે, અને એ નિર્જર્લંકર્મ તે અકર્મ સમજવું. એવું કર્મ મધ્યમાં હોય, તો પણ આકાશ અને પરમાણુ આદિની જેમ વેદના કરવાના સામર્થ્યના અભાવે તે વેદના કરી શકતું નથી. એ પ્રમાણે કર્મને સંચરણશીલ માનવાધી અનેક હોયો પ્રામ થાય છે, ખરી રીતે અંતરવેદનના સહભાવથી મધ્યે પણ કર્મ છે; મિથ્યાત્વાદિહેતુએ કરીને કર્મબંધ જીવને થાય છે. તે જેમ બાધ્યપ્રદેશો તેમ મધ્યપ્રદેશો અને જેમ મધ્યપ્રદેશો તેમ બાધ્યપ્રદેશો થાય છે, તેમને બાંપવામાં અધ્યવસાધરૂપ હેતુ છે અને તે સમસ્ત જીવોમાં રહેલા છે. તેથી કર્મને મધ્યમાં રહેલું માનતું એ જ યોગ્ય અને શાલ્કસમ્ભત છે. ૨૫૮ થી ૨૫૩૦.

જીવ-કર્મનો સંબંધ કીરતનીરની જેમ છતાં પણ તેનો વિયોગ થવાથી મૌખ થાય તે જણાવે છે :-

અવિભાગત્યરસ વિ સે વિમોયણ કંચણોવલાણ વ ।

નાણ-કિરિયાઈં કીરહ મિચ્છતાઈં ચ આયાણ ॥૨૫૩૧॥

કહ વા દાણો કિરિયાસાફલ્લો નેહ તચ્ચિધાયમિ ।

કિં પુરિસકારસજ્જાં તસ્સેવાસજ્જરમેવકં તાં ॥૨૫૩૨॥

અસુભો તિચ્છાઈઝો જહ પરિણામો તદજ્જણોભિમાં ।

તહ તચ્ચિહો ચ્ચિય સુભો કિં નેદ્દો તચ્ચિઓગેવિ ? ॥૨૫૩૩॥

સુવર્ણ અને પત્થરની જેમ જીવની સાથે અવિભાગપણો કર્મ રહ્યા છતાં પણ, તેનો જીબ અને કિયાવડે વિયોગ થાય છે, અને મિથ્યાત્વાદિ વડે પુનઃસંયોગ થાય છે. વળી કર્મ અહંકાર કરવામાં હિંસાદિ કિયાનું સાક્ષ્ય છે, અને કર્મનો વિધાત કરવામાં દયા દગેરે કિયાનું સાક્ષ્ય નથી એમ માનો છો એનું શું કારણ ? શું એક પ્રયત્નથી એક કર્મબંધરૂપ કાર્ય સાધ્ય થાય, અને તેવાં જે એક શુલ્ષ પ્રયત્નથી નિર્જરારૂપ કાર્ય સાધ્ય ન થાય ? માટે જેમ તીવ્રાદિ અશુભ પરિણામને કર્મ ગ્રહણ કરવામાં હેતુરૂપ માનો છો, તેમ તેનો વિયોગ કરવામાં પણ તીવ્રાદિ શુભપરિણામ કેમ નથી માનતા ? ૨૫૩૧ થી ૨૫૩૩.

વિવેચન :- જીવની સાથે કર્મનો સુવર્ણ અને પત્થરની જેમ અવિભાગપણો સંબંધ છે, તે છતાં જીબ અને કિયાવડે તેનો વિયોગ થાય છે, તથા મિથ્યાત્વાદિ હેતુ વડે જીવ સાથે કર્મનો સંબંધ થાય છે. અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે - જીવોનો અવિભાગ સંબંધ એ પ્રકારે છે, એ આકાશની સાથે અને બીજો કર્મની સાથે, તેમાં જે આકાશની સાથે સંબંધ છે, તેનો કદી પણ વિયોગ નથી થતો, અને જે કર્મની સાથે જીવનો અવિભાગ સંબંધ છે, તેમાં અભિવ્ય જીવોની

ઉત્તર] શરીરની અંદર અને પણ કર્માંજુ સંચરણ માનવામા દાખ્યો [વિશેષજ્ઞવિશ્વક ભૂષણ લાગ. ૨

સાથે જે સંબંધ છે, તે તો કદી પણ વિયોગ પામતો નથી, પરંતુ જે ભવ્ય જીવોની સાથે કર્મનો સંબંધ છે, તેનો તથાવિષ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપાદિ સામગ્રીના સદ્ગ્રાવે વિયોગ થાય છે. પણ જો તથાવિષ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિ સામગ્રીનો અભાવ હોય, તો ભવ્યજીવોને પણ કર્મનો વિયોગ ન થાય.

ગૌર્ખામાહિલા :- તો પછી તેઓને ભવ્ય કેમ કરી શકાય ?

આચાર્ય :- મોક્ષપ્રાપ્તિની પોળ્યતામાત્રથી જ તે ભવ્ય કહેવાય છે. પણ પોળ્યતામાત્રથી જ સર્વ કોઈ અમુક પર્યાપ્તિપે થઈ જાય છું એમ ન સમજવું; કારણ કે જેમ પ્રતિમાદિ પર્યાપ્તિને પોળ્ય એવા કાષ્ઠ-પાષાણાદિ તથાવિષ સામગ્રીના અભાવે કેટલાક પ્રતિમાદિરૂપે નથી થતાં અને કેટલાક તથાવિષ સામગ્રીના સદ્ગ્રાવે પ્રતિમાદિરૂપે થાય છે, તેમ અહીં ભવ્યોના સંબંધમાં પણ સમજવું.

આ ઉપરથી એ સિદ્ધ ધર્યું કે “જીવ અને કર્મ માન્યોન્ય અવિભાગપણે અવસ્થિત હોવાથી, તેનો વિયોગ નથી થતો.” એ કથન અનેકાંતક છે. કેમકે કીર અને નીરનો, કંચન અને ઉપલનો, તથાવિષ ઉપાય કરવાથી વિયોગ થાય છે, તેમ જીવ અને કર્મનો પણ તથાવિષ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રાદિરૂપ ઉપાયથી વિયોગ થાય છે.

ગૌર્ખામાહિલા :- કુદેવાદિને દેવાદિની બુદ્ધિથી વંદનાદિ કરવું, તથા હિંસાદિ કિયાવડે જીવનો કર્મ સાથે સંબંધ થાય છે, પણ દ્યા-દાન-અમિતિ-ગુર્ણિ બાદિ વડે તેનો વિયોગ નથી થતો.

આચાર્ય :- મહાતુભાવ ! “કર્મ ગ્રહણ કરવામાં હિંસાદિ કિયાની સફળતા માનો છો અને કર્મનો વિધાન કરવામાં દ્યા-દાનાદિ કિયાની સફળતા નથી છીયુંતા, એમાં કઈ સમર્થ યુક્તિ છે ? અથ્વા પાપસ્થાનકમાં કરેલો પ્રયત્ન કર્મગ્રહણ કરવા રૂપ એક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને સંયમાદિ સ્થાનમાં કરેલો પ્રયત્ન કર્મની નિર્જરાદ્વાપ કાર્ય સિદ્ધ નથી કરતો,” આવી માન્યતામાં તમારી સ્વચ્છંદવૃત્તિ સિવાય બીજું શું કારણ છે ? વસ્તુતા : તમારી કર્મ સંબંધી બધી માન્યતા કદાગ્રહવાળી છે. ખરી રીતે તો જેમ તીવ્ર-મંદાદિ અશુભ પરિણામ કર્મ ગ્રહણ કરવામાં હેતુભૂત છે, તેમ તીવ્ર-મંદાદિ-શુભ પરિણામ કર્મનો વિયોગ કરવામાં પણ હેતુભૂત છે. આ જ માન્યતા યુક્તિસંગત છે અને આ ઉપરથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે કે જીવની સાથે કર્મ અવિભાગપણે રહેલ છે; તે છતાં પણ તેનો વિયોગ થાય છે. રૂપરૂપ ૩૫૩૩.

હવે પ્રત્યાખ્યાનના સંબંધમાં વિપ્રતિપત્તિ દૂર કરવાને કહે છે :-

કિમપરિમાળાં સત્તી અણાગયછા અહાપરિચ્છેઓ ? ।

જડુ જાવદત્તિ સત્તી તો નણુ સચ્ચેદ પરિમાળાં ॥૨૫૩૪॥

સત્તિ કિરિયાણુમેઝો કાલો સૂરકિરિયાણુમેઝો ચ ।

નણુ અપરિમાળહાણી આસંસા ચેવ તદવત્યા ॥૨૫૩૫॥

અપરિણામ એટલે શું ? શક્તિ હોય ત્યાં સુધી કરવું તે ? અનાગત બધો અછા ? કે અપરિચ્છેદ તે અપરિમાણ ? જો શક્તિ પર્યત કરવું તે અપરિમાણ હોય, તો તે જ પરિમાણ કરે છે. કેમકે

સૂર્યાદિની ગતિહિયા વડે જેમ સમયાદિ કાળ અનુમિત છે, તેમ શક્તિહિયા વડે પણ કાળ અનુમિત છે. તેથી કરીને અપરિમાણની હાનિ થાય છે. અને આશંસા દોપ કાયમ રહે છે. ૨૫૭૪ થી ૨૫૭૫.

વિવેચન :- આચાર્ય :- “જે પ્રત્યાખ્યાન પરિમાણ વિના જ કર્યું હોય તે કલ્યાણકારી છે.” એમ જે તમે કહો છો, તેમાં અમે પૂછીએ છીએ કે તમે અપરિમાણ કોને કહો છો ? જ્યાં સુધી શક્તિ હોય ત્યાં સુધી કરવું તે અપરિમાણ છે ? અથવા સર્વ અનાગતકાળ તે અપરિમાણ છે ? કે અપરિચ્છેદને અપરિમાણ કહો છો ? જ્યાં સુધી શક્તિ હોય ત્યાં સુધી હું અમૃક નહિ સેવું, એ પ્રમાણોની શક્તિને જો અપરિમાણ કહેતા હો, તો તે શક્તિ જ પરિમાણ થાય છે. કારણ કે “જ્યાં સુધી શક્તિ હોય, ત્યાં સુધી હું અમૃક નહિ સેવું.” એ પ્રકારની શક્તિરૂપ હિયા વડે પ્રત્યાખ્યાનની મર્યાદાનું પરિમાણ થાય છે. જેમ સૂર્યાદિની ગતિ વડે સમય-આવદિ વગેરે કાળનું પરિમાણ થાય છે, તેમ ઉપરોક્ત શક્તિરૂપ હિયા વડે પણ પ્રત્યાખ્યાનની મર્યાદાનું પરિમાણ થાય છે. અને એ પ્રમાણો માનવાથી “અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ.” એ તમારા પદની હાનિ થાય છે, તેમજ આશંસાદાંખ કાયમ રહે છે. કેમકે ‘શક્તિ પૂરી થયા પછી હું એ સેવીશ.’ એવી આશંસા અવસ્થિત રહે છે. ૨૫૭૪ થી ૨૫૭૫.

શક્તિરૂપ અપરિમાણ માનવામાં બીજા પણ અનેક હોષો છે, તે બતાવે છે :-

જહ ન વયભડુગદોસો મયરસ તહ જીવઓચિ સેવાએ ।
વયભડુગનિલ્બયાઓ પચ્ચકખાળાળવત્યા ય ॥૨૫૩૬॥

ઇતિયમેતી સત્તીનિ નાહ્યારો ન યાચિ પચ્છિત્ત ।
ન ય સચ્ચબ્યનિયમો એગેણચિ સંજયત્તનિ ॥૨૫૩૭॥

અમારા ભતે જેમ મરેલાને પરલોકમાં ક્રત ભંગનો હોય નથી, તેમ તમારા ભતે (શક્તિરૂપ અપરિમાણથી) છુવતાને બોગ ભોગવતાં પણ હોય નહીં લાગે અને એ પ્રમાણો ક્રતભંગના ભયના અભાવથી પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા થશે. વળી “આટલી જ મારી શક્તિ છે એથી અધિક નથી.” એવા અધ્યવસાયથી વિપરીત સેવન કરતાં તમારા અભિપ્રાયે અતિયાર નહિ લાગે, ક્રતભંગ નહિ થાય. પ્રાયશ્ચિત પણ નહિ લાગે, સર્વ ક્રત પાળવાનો નિયમ પણ નહિ રહે, અને એક જ ક્રતથી સંયમી કહેવાશે.

વિવેચન :- જેમ મરણ પામેલાને દેવગતિ આદિ પરલોકમાં દેવાંગનાદિ કાથે બોગ ભોગવતાં અમારા ભતાનુસારે દોપ નથી લાગતો, તેમ તમારા ભતાનુસાર શક્તિરૂપ અપરિમાણ માનવાથી છુવતાં છતાં પણ બોગ ભોગવતાં દોપ નહિ લાગે; કેમકે “આટલી જ મારી શક્તિ છે, તે પછી મારું પ્રત્યાખ્યાન પૂર્ણ થવાથી છુવતાં છતાં પણ હું ભોગો ભોગવું.” આવા અભિપ્રાયે પ્રત્યાખ્યાન લેવાથી બોગો ભોગવતાં છતાં પણ ઠોપાનુપંગ નહિ લાગે, પરંતુ આવી માન્યતા જિનશાસનમાં હિછ્ટ નથી. વળી “આટલી જ મારી શક્તિ છે” એવા અવલંખનથી ક્રતભંગનો ભય નહિ રહે, અને પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા થશે. કેમકે “આટલી જ મારી શક્તિ છે.” એમ માનીને બોગો ભોગવે, કરી પાછું પ્રત્યાખ્યાન લે; કરી એ જ પ્રમાણો બોગો ભોગવે અને પુનઃ પ્રત્યાખ્યાન

उत्तर] प्रत्याख्यानमां शक्तिरूप अपरिभाषा पश्चामां होषो [विशेषावश्यक भाष्य भाग. २

કરे, એ પ્રમાણે વારંવાર કરવાથી પ્રત્યાખ્યાનની અનવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. તથા “આટલી જ મારી શક્તિ છે, તેથી અધિક નથી” એવા અધ્યવસાયથી પ્રતિસેવના કરનાર સાધુને તમારા અભિપ્રાયનુસાર અતિચાર નહિ લાગે, ક્રતબ્બંગ નહી થાય, પ્રાયશ્વિત નહિ થાય, પ્રાયશ્વિત નહિ આવે અને સર્વ બ્રત પાળવાં જોઈએ એવો નિયમ પણ નહિ રહે; કેમકે શક્તિના બદાનાથી તમારા ભતાનુસાર એક ક્રત પાળવાથી પણ સંયમી કહેવાય. પણ આ સધાર્ણ શાસનવિરુદ્ધ અને યુક્તિરહિત છે, તેથી તેમ માનવું ધોરય નથી. ૨૫૭૬ થી ૨૫૭૭.

અપરિભાષા એટલે સર્વ અનાગતકાળ, અથવા અપરિચ્છેદ કહો તો તે પણ અધોગ્ય છે, તે કહે છે :-

અહદા સચ્ચાણાગયકાલગ્રહણં મર્ય અપરિમાણં ।
તેણાપુણ્ણપઙ્ગણોમારોડવિ ભગગ્રાતો નામ ॥૨૫૩૮॥

સિદ્ધોડવિ સંજાતો ચ્ચય સચ્ચાણાગયદ્વસંવરધયંતિ ।
ઉત્તરગુણ-સંવરણાભાવો ચ્ચય સચ્ચહા ચેવ ॥૨૫૩૯॥

अપરિચ્છેદવિ સમાણ એસ દોસો જાતો સુએ તેણં ।
વયભંગભયાત ચ્ચય જાવજીવંતિ નિદ્રિદ્રં ॥૨૫૪૦॥

અથવા સર્વ અનાગતકાળનું પ્રથમ કરીતું રેને હો અપરિભાષા માનતા હો, તો તેથી અપૂર્જ્ઞ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી મરણ પામીને પણ તે ભર્ણન્નતી કહેવારો. અને સિદ્ધ પણ સર્વ અનાગતકાળ પર્યત સંવરધારી હોવાથી સંયમી કહેવારો, વળી એ પ્રમાણે માનવાથી ઉત્તરગુણ સંવરણનો સર્વથા અભાવ જ થશે, તથા અપરિચ્છેદરૂપ અપરિભાષા માનવામાં પણ એ જ દોષ સમાન છે. તે માટે ક્રતબ્બંગના ભયથી શૂતમાં પ્રત્યાખ્યાનનું પરિમાણ યાવજ્ઞાવ પર્યન્તાનું કલ્યું છે. ૨૫૭૮ થી ૨૫૮૦.

વિવેચન :- સર્વ અનાગતકાળનું પ્રત્યાખ્યાન તે અપરિભાષા પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એમ જો અપરિભાષાની વ્યાખ્યા કરતા હો, તો મરણ પામીને દેવલોકાદિમાં ગયેલ મુનિ ભોગોનું સંવન કરતા અપૂર્જ્ઞ પ્રતિજ્ઞાવાળો થવાથી ભર્ણન્નતી કહેવારો; કેમકે સર્વ અનાગતકાળ સુધી પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન રેણો નથી કદ્યું. વળી અપરિભાષા પ્રત્યાખ્યાનની ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાથી મુક્તાત્મા પણ સંયમી કહેવારો, કેમકે તે સર્વ અનાગતકાળ પર્યત સંવરધારી છે; પરંતુ મુક્તાત્માને સંયમી કહેવા એ આગમ વિરુદ્ધ છે, કેમકે - “સિદ્ધ નો સંજણ નો અસંજણ, નો સંજયાસંજય” એટલે સિદ્ધના છુંબો સંયમી નથી, અસંયમી નથી અને સંયમાસંયમી દેશવિરતિ પણ નથી.

વળી એ સિવાય બીજા દોષો પણ એ માન્યતામાં આવે છે. પોરિધી-પુરિભાર્ધ, એકાસણા-ઉપવાસાદિ તપરૂપ ઉત્તરગુણ અને ઘણા આગારોથી બ્રહ્મણ કરેલ એ એકાસણાદિમાં પ્રત્યાખ્યાનને ઓજનાનંતર આગારો વડે સંક્ષેપવારૂપ સંવરણ એ બંને ઉત્તરગુણ અને સંવરણનો સર્વ અનાગતકાળ પર્યતના પ્રત્યાખ્યાનમાં સર્વથા અભાવ થાય છે, કેમકે તમારા ભતે પોરિધી આદિમાં સર્વ અનાગતકાળનું પ્રત્યાખ્યાન ઘટતું જ નથી અને એકાસણાદિમાં સંવરણ પણ કદાપિ ઘટતું નથી, એ સ્પષ્ટ જીઝી શક્યા એમ છે.

તથા નીજા વિકલ્પાનુસાર અપરિચ્છેદુપ અપરિમાણ માનવામાં આવે, તોપણ તેમાં ઉપર કહેલા દોષ આવે છે. જેમકે કાળના પરિચ્છેદ (નિયમ) વિના પ્રત્યાખ્યાન કરનાર બ્યક્ઝિત, ઘટિકાદિરૂપ ડિચિતું કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, કે સર્વ અનાગતકાળ પર્યત પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન કરે ? જો ઘટિકાદિરૂપ ડિચિતું કાળ વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે એમ કહેવામાં આવે, તો અનવસ્થા થશે; કારણ કે જો એક ઘટિકા વીત્યા પછી પ્રતિસેવા કરે, તો પછી બે અથવા ત્રણ ઘટિકા પછી શા માટે એમ ન કરે ? તેમ જ એથી વધારે પણ કાળ વીત્યા પછી શા માટે એમ ન કરે ? એ પ્રમાણો વારેવાર પ્રત્ર થતાં અનવસ્થા પ્રાપ થશે. અને બીજા વિકલ્પાનુસાર સર્વ અનાગતકાળ પર્યત પ્રત્યાખ્યાનનું પાલન કરે એમ કહેવામાં આવ, તાં મરણ પામ્યા પછી પરલોકમાં ભોગ ભોગવનારાને પ્રતભંગ થાય, મુક્તાત્માને સંયમી કહેવા પડે અને ઉત્તર ગુણ-સંવરણનો સર્વથા અભાવ થાય. આ પ્રમાણો અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમાં અનેક દોષો આવતા હોવાથી પ્રતભંગના ભયને લીધે ઉપરોક્ત ત્રણો વિકલ્પનો પરિલાર કરીને આગમમાં “સર્વ સાવર્જન જોગ પચ્ચકાણમિ જાવજીવાએ” એટલે સર્વ સાવધયોગનો (વ્યાપારનો) છુદનપર્યાત ત્યાગ કરું છું, આ પાઠમાં “યાવજીકમ्” એ પદથી સાહુના પ્રત્યાખ્યાનનું છુદન પર્યતનું પરિમાણ કહું છે, માટે “અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ” એવો આગ્રહ તરું ધો. અને આગમોકત કષણ અંગીકાર કરો. ૨૫૩૮ થી ૨૫૪૦.

અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનમાં આશંકા દોષ નથી :-

નાસંસા સેવિસસામિ કિંતુ મા મે મયરસ વયભંગો ।

હોહિ સુરેસું કો વા વયાવગાસો વિમુક્કરસ્સ ? ||૨૫૪૧||

(જીવન પર્યતનું પ્રત્યાખ્યાન કરતા મરણ પામ્યા પછી) હું ભોગો સેવીશ એવી આશંકા નથી હોતી, પરંતુ મરણ પામ્યા પછી દેવલોકમાં મારે પ્રતભંગ ન થાઓ એવા પરિણામ હોય છે, અને મુક્તાત્માને તો પ્રતનો અવકાશ જ ક્યાં છે ? ૨૫૪૧.

વિવેચન :- યાવજુછુદન પર્યતની ભર્યાદિએ પ્રત્યાખ્યાન કરનારાને “મરણાનંતર હું ભોગો ભોગવીશ” એવી આશંકા કઢી પણ નથી હોતી, એટલે કે એવા પ્રકારના પરિણામથી ભર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન તે નથી કરતો, પરંતુ “મરણ પામ્યા પછી દેવલોકમાં ઉત્પત્ત થવાથી મારે ભોગો ભોગવતાં પ્રતભંગ ન થાય” એવા શુભ પરિણામથી તે ભર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, એટલે તેમાં આશંકા દોષ ક્યાંથી આવે ? ન જ આવે કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વિરતિને આવરનાર કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી અહીંથા તો સ્વાધીન છે, પરંતુ દેવલોકમાં વિરતિને આવરનાર કર્મનો ઉદ્ય થવાથી તે બ્યક્ઝિત પરાધીન થાય છે, તેથી છુદન-પર્યતની ભર્યાદિએ પ્રત્યાખ્યાન કરવું શક્ય છે, પણ તે પછીનું અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું શક્ય નથી.

ગોધ્યામાદિલ :- અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન લેતાં પરલોકમાં પ્રતભંગના ભયથી શા માટે ઉરવું જોઈએ ? ધારો કે એ પ્રમાણો પ્રત્યાખ્યાન લેનાર મરણ પામ્યા પછી મોશે જશે, ત્યાં ભોગ ભોગવવાના અભાવે પ્રતભંગનો ભય નહિ રહે.

૩૩] અધતનું ભાવિપણું નિયત છતાં અપરિમાણ. [વિશેખદરશક ભાષ્ય ભાગ. ૨

આચાર્ય :- તમારી એ દલીલ યોગ્ય નથી, કેમકે આ કાળે અહીંથી કોઈને મુક્તિ ગમનનો સંભવ નથી અને મહાવિદેહમાં પણ સર્વ જીવો મોક્ષે જાય એવો નિયમ નથી, એટલે તમારી દલીલ પુરુષસંગત નથી.

ઓદ્ધામાદિલ :- ગમે તે કોઈ મોક્ષે જાય તેને અને મુક્તાત્માને મારા કલ્યા મુજબ અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરતાં કિર્દ દોષ નહિ આવે, કેમકે મુક્તિમાં પણ મહાત્માનો સાથે જવાથી અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનની સફળતા થશે.

આચાર્ય :- તમારું એ કથન પણ યોગ્ય નથી, કેમકે જે મુક્તિમાં જાય છે, તેવા નિષ્ઠિતાથે મુક્તાત્માને પ્રતનો અવકાશ જ કયાં છે કે જેથી પ્રતોની સફળતા થાય ? તેમને તો સર્વ અથ સિદ્ધ થઈ જાયેલા હોવાથી પ્રતોની અપેક્ષા જ નથી. એટલે મોક્ષગામી જીવોની અપેક્ષાએ પણ અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું તે યોગ્ય નથી. ૨૫૪૧.

અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર મૃષાવાદી છે, તે જણાવે છે :-

જો પુણરબ્યયભાવં મુણમાળોડવરસમાવિનં ભણઙ્ઘ ।

વયમપરિમાળમેવં પચ્ચવખ્યં સો મુસાયાઇ ॥૨૫૪૨॥

ભાવો પચ્ચવખ્યાણં સો જડુ મરણપરઉં વિ તો ભાગં ।

અહ નલિથ ન નિદ્રિસઙ્ઘ જાબજીવંતિ તો કીસ ? ॥૨૫૪૩॥

જડુ અન્નહેવ ભાવો ચેયયાં વયણમન્નહા માયા ।

કિં વાડભિહિએ દોસો ભાવાઓ કિ વાં ગુરુયં ? ॥૨૫૪૪॥

અન્નતથ્ય નિવડિએ વંજણમિ જો ખાલુ મળોગાં ભાવો ।

તં ખાલુ પચ્ચવખ્યાણં, ન પમાણં વંજણો છલળા ॥૨૫૪૫॥

ભવિષ્યમાં દેવગતિ આદિમાં અવિરતિભાવ અવશ્ય ધનાર છે, એમ જાણવા છતાં પણ જે અપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરે છે, તે પ્રત્યક્ષ મૃપાવાદી છે. તથા વિરતિના પરિણામ રૂપ ભાવ તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય, એવો ભાવ જો મરણ પછી પણ હોય, તો પ્રતનો ભંગ ન થાય. અને એવો ભાવ ન હોય, તો યાવજ્ઞાવનની ભર્યાદાએ પ્રત્યાખ્યાન થા. માટે નથી કહેતા ? વિરતિપરિણામરૂપ ભાવ અન્ય પ્રકારના છે એમ જાણવા છતાં પણ પરિમાળરહિત અન્યથા પ્રકારે વચન કહેવું, એ કેવળ માયા જ છે. અથવા યાવજ્ઞાવન પર્યતનું પ્રત્યાખ્યાન કહેવામાં શો દોષ છે ? (કે જેથી એમ નથી કહેતા) અથવા શું વચન ભાવથી પણ વિશિષ્ટ છે ? (કે જેથી અન્યથા વચનોચ્ચાર કરો છો ? આગમમાં તો ભાવની જ મુખ્યતા છે.) અન્ય પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનનો ભાવ હોય અને અન્ય પ્રત્યાખ્યાનના વંજનનો ઉચ્ચાર થાય, એમાં મનોણત જે ભાવ હોય તે ભાવ જ નિશ્ચય પ્રત્યાખ્યાન છે, પણ વંજનની સખલના (અન્યપાઠનો ઉચ્ચાર) પ્રમાણ નથી. ૨૫૪૨ થી ૨૫૪૫.

કોઈ વ્યક્તિ શાલથી પરિચિતમતિવાળી હોવાથી વિશેખણ હોય અને તેથી “દોષરહિત સંપૂર્ણ વત પાળનાર દેવલોકમાં જાય છે ત્યાં ભવિષ્યમાં તેને અવિરતભાવ અવશ્ય થવાનો છે.” એ

પ્રમાણે જાણવા છતાં પણ જો યાવજુદ્ધિતના પરિમાણ રહિત પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરે, તો તે પ્રત્યક્ષ મૃષાવાદી છે. કેમકે તે અન્યથા પ્રકારે કરે છે.

ચિત્તનો વિરતિ-પરિણામરૂપ ભાવ તે પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. એવો ભાવ પ્રત્યાખ્યાન કરનારને જીવનપર્યત્ત જ હોય છે કે મરણ પછી પણ હોય છે? જો મરણ પછી પણ એવો ભાવ રહેતો હોય, તો તેના પ્રત્યાખ્યાનનો બંગ થશે. કેમકે દેવલોકાદિમાં બોગો અવશ્ય સેવવાના હોય છે. અને જો જીવનપર્યત્ત એવો ભાવ રહેતો હોય, તો જીવનપર્યત્તની ભર્યાદાવાળું પ્રત્યાખ્યાન શા માટે ન કરવું? અને મનમાં અન્ય છતાં વચ્ચનથી અન્ય શા માટે કહેવું?

ચિત્તમાં જીવનપર્યત્તની ભર્યાદાવાળા પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામ છે, એમ જાણવા છતાં પણ પરિણામરહિત પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરવો, એ ઉચ્ચારનું ફળ માયા સિવાય બીજું કેઈ નથી. વળી આ સંબંધમાં હું તમને પૂછું છું કે ચિત્તમાં પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામ જીવનપર્યત્તની ભર્યાદાવાળા છે, તે છતાં જીવન-પર્યત્તની ભર્યાદાવાળા પ્રત્યાખ્યાનનો ઉચ્ચાર કરવામાં તમે શું કોઈ દોપ જુઓ છો? કે જેથી સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન વચ્ચનથી પણ નથી કહેતા? અથવા વચ્ચનની સુખ્યતા ભાવ કરતાં વધારે છે? કે જેથી ભાવ અન્ય પ્રકારનો છતાં વચ્ચનોચ્ચાર અન્યથા પ્રકારે કરો છો? આગમમાં તો ભાવને જ પ્રમાણ કહેલ છે, વચ્ચનને પ્રમાણ નથી કહ્યું.

ધારો કે કોઈએ ત્રિવિષ આહારાદિનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો અને પછી “ચતુર્વિષ આહારનો ત્યાગ કરું છું” આવા પ્રકારનો પાડોચ્ચાર કરે, તેમાં તેને મનના ભાવની અનુવૃત્તિ સિવાય અન્ય પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનના પાદનો ઉચ્ચાર થવાથી, તે પ્રત્યાખ્યાન કરનારનો મનોગત ભાવ એ જ પ્રમાણભૂત છે, પણ અન્યથા થયેલો શબ્દોચ્ચાર પ્રમાણભૂત નથી. કેમકે એ શબ્દોચ્ચાર ભાવના અનુરોધ સિવાય થયેલ હોવાથી છાગમાત્ર છે. એ પ્રમાણે આગમમાં વચ્ચનની પ્રમાણિકતા નથી કહી. તેથી “જાવજીવાએ” એવી ભર્યાદાવાદી સપરિમાણ પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. એમ અંગેકાર કરીને મિથ્યા આચ્છણનો ત્યાગ કરો. ૨૫૪૨ થી ૨૫૪૫.

ઉત્પાદિ અનેક પુક્કિનથોરી સમજાવ્યા છતાં તે ગંધામાહિલ ન સમજયા, એટલે શ્રીસંદે તેમને સંઘ-ભાવ કર્યા.

ઇય પણદિઓડવિ ન સો જાહે સદહદ પૂસમિનોરં ।
અન્નગણન્યોરેહિ ય કારું જો સંઘરસમવાયં ॥૨૫૪૬॥

આહૂય દેવયં બેદ જાણમાણોડવિ પચ્યનિમિત્તં ।
ચચ્ચ જિણિદં પુચ્છસુ ગયાડગયા સા પરિકહેદ ॥૨૫૪૭॥

સંધો સામ્માચાઈ ગુરુપુરોગાંત્તિ જિણવરો ભણદ ।
ઇયરો મિચ્છાયાઈ રસ્તમાઓ નિણહવોડયં તિ ॥૨૫૪૮॥

એઈસં સામત્યં કરતો ગંતું જિણિદમૂલંમિ ।
બેદ કડપૂયણાએ, સંધેણ તરો કર્તો બજ્ઞાઓ ॥૨૫૪૯॥

३८] अत्यंत कठागळथी गोळामाहिल संघबद्धार. [विशेषावश्यक व्याख्य भाग २

એ प्रમाणે પુષ्पમિત્ર આચાર્ય અનેક પુજિતાથી સમજીત્વા છતાં ગોળામાહિલે તે કબૂલ ન કર્યું, ત્યારે તેને બીજા ગચ્છના બહુશુતસ્થવિરોની પાસે લઈ ગયા, (સ્થવિરોએ આચાર્યનું કથન સત્ય કહ્યું અને ગોળામાહિલનું અસત્ય કહ્યું, ગોળામાહિલે સ્થવિરોને કહ્યું કે હું પ્રરપણ કરું છું તેવું જ તીર્થકરોએ પ્રરપેદું છે. હે ઋપિયો તમો શું જીજો છો ? ત્યારે તેમણે કહ્યું, તમો મિથ્યાભિમાની છો ભગવાનની (તીર્થકરોની) આશાતના કરો નહીં. તમે કાંઈપણ સત્યતત્ત્વ જાણતા નથી ગોળામાહિલે તે પણ ન માન્યું એટલે તેમણે શ્રીસંઘને બોલાવ્યો, શ્રીસંઘે કાયોત્સર્વ કરીને દેવીને બોલાવી, તેમના પ્રભાવથી દેવીએ પ્રગત થઈને કાય માટે સંઘની આશા માગી. શ્રીસંઘે પ્રસ્તુત અર્થને જાણવા છતાં સર્વ લોકોની પ્રતીતિ માટે કહ્યું કે-મહાવિદેહમાં શ્રી સીમંધર જિનેશ્વર પાસે જઈને પૂછો, કે દુર્લભિત્તિપુષ્પનિત્તાંદે સર્વ રથ કહે છે, ત સત્ય છે, કે ગોળામાહિલ કહે છે તે સત્ય છે ? દેવીએ કહ્યું કે મને મહાવિદેહમાં જતાં વિદ્ધના નાશ કરવા માટે કાયોત્સર્વ કરો. સંઘે તેમ કરવાથી દેવીએ તદ્દનુસાર જિનેશ્વરને પૂછીને કહ્યું કે આચાર્યાદિ શ્રીસંઘ કહે છે તે સત્ય છે, અને ગોળામાહિલ તો મિથ્યાવાદી તેમ જ સાતમો નિહિત છે, એમ શ્રી જિનેશ્વરે કહ્યું છે. (આ સાંભળીને ગોળામાહિલે કહ્યું કે) આ મિથ્યારી અલ્યુસ્ટ્રાફિવાલી કટપૂતનાનું એવું સામન્ય ક્યાંથી હોય, કે તે જિનેશ્વર પાસે જઈ શકે ? આધી શ્રી સંઘે નિહિત જાણીને ગોળામાહિલને સંઘ બહાર ક્યા. ૨૫૪૬ થી ૨૫૪૮.

॥ ઠતિ અમમ નિહિત ॥

દેશ વિસંવાદી સાત નિહિતોની માન્યતા કહી, હવે ચહુરું પણેસ ઠત્યાદિ ૨૩૦૦ મી ગાચામાંના 'ચ' શબ્દથી ગ્રહણ કરેલ આઠમા બોટિક(દિગમ્ભર)નિહિતોની માન્યતા કહે છે :-

- (૩૫૫) છ બાસસયાઙે નવુત્તરાઙે તડાા સિદ્ધિ ગયસ્સ ચીરસ્સ ।
તો બોડિયાણ દિઝી રહવીરપુરે સમુષ્પણા ॥૨૫૫૦॥ મૂઠાં ॥૧૪૫॥
- (૩૫૬) રહવીરપુર નગર દીવગમુજ્જાણમજ્જકણહે ય ।
સિવભૂડીરસુચહિમિમ પુચ્છા થેરાણ કહુણા ય ॥૨૫૫૧॥ મૂઠાં ॥૧૪૬॥
- (૩૫૭) બોડિયસિવભૂડીઓ બોડિયલિંગરસ હોડ ઉપ્પત્તી ।
કોડિન્નકાંડુવીર પરંપરાફાસમુષ્પણા ॥૨૫૫૨॥ મૂઠાં ॥૧૪૭॥

ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરદેવ મોક્ષે ગયા પછી છસો ને નવ વર્પે રથવીરપુર નગરમાં બોટિક(દિગમ્ભર)મન ઉત્પત્ત થયો. રથવીરપુરનગરના દીપકઉદ્ઘાનમાં આર્યકુષ્ણાસૂરિ આવ્યા, તેમની પાસે શિવભૂતિએ દીક્ષા લીધી. અને સ્થવીરોને ઉપાધિ સંબંધી પૃથ્વી કરી, તેમણે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો તે તેને રહ્યો નહિ, તેથી શિવભૂતિ બોટિક થયો તેનાથી બોટિક મતની ઉત્પત્તિ થઈ, તે પછી તેના ક્રીડિન્ય અને કોહુવીર નામના શિષ્યોની પરંપરાએ તે વૃદ્ધિ પામી. ૨૫૫૦ થી ૨૫૫૨.

વિવેચન :- મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી છસો ને નવ વર્ષ, ખોટિક(દિગંબર)નિજિઓ થયા, તેની ઉત્પત્તિનો ઈતિહાસ આ પ્રમાણે છે. એક વખત રથવીરપુરનગરની બહારના દીપક નામના ઉધાનમાં આર્ધકૃષ્ણ નામના આચાર્ય આવ્યા. તે વખતે તે નગરમાં શિવભૂતિ નામનો રાજસેવક રહેતો હતો તેનું બીજું નામ સહસ્રમલ્લ હતું. તે રાજાની મહેરબાનીથી અનેક ભોગ-વિલાસ-ભોગવતો નગરમાં કરતો. અને બે પ્રછર રાત્રિ વિત્યા પછી ધેર આવતો, તેના હંમેશના આવા આચારણાથી હુઃખી થયેલી તેની સ્ત્રીએ એક દિવસ પોતાની સ્નેહાળ સાસુને કલ્યું કે તમારા પુત્ર કદી પણ રાત્રિએ દેણાસર આવતા નથી, તેથી હું હંમેશા ઉજાગરાથી અને ભૂખથી પીડા પામું છું. આ સાંભળી સાસુએ સ્નેહપૂર્વક કલ્યું-બેટી ! હંમેશાં જો એ જી પ્રમાણે થાય છે, તો તે વાત તે મને આજ સુવી કેમ ન કહી ? પણ ચિંતા ન કર. આજે તું સૂઈ જા, તારા જદુલે હું જાગીશ અને એ અવિનીત છોકરાને શિક્ષા આપીશ. સાસુના કઢેવાથી વહુ તે દિવસે સૂઈ ગઈ અને સાસુ જાગતી બેકી.

રાત્રિના બે પ્રછર વીત્યા એટલે શિવભૂતિએ આવીરે હાર ઉઘાડવાનું કલ્યું, તે વખતે કુદુ થયેલી માતાએ રોષપૂર્વક કલ્યું. અરે ! ઉન્માર્ગણામી ! ઉદ્ધત પુત્ર ! આટલી બધી રાત્રિ વીત્યા પછી નગરમાં રખડીને આવ્યો છે, તો જ્યાં અત્યારે હાર ખુલ્લાં હોય ત્યાં જા, તારી પાછળ એમે તને લેવા આવીશું નહિ, તેમ તારા વિના મરી જઈશું પણ નહિ. માતાના આવા કોષ અને અહંકારવાળા વચ્ચનો સાંભળીને શિવભૂતિને ઘણું માહું લાગ્યું, તેથી તે રિસાઈને ત્યાંથી પાછો કરીને નગરમાં કરવા લાગ્યો, કરતાં કરતાં તે વખતે સાપુનો ઉપાશ્રય ખુલ્લો જોયો, તે અવસરે ઉપાશ્રયમાં સાધુઓ કાલગઢણ કરતા હતા, તેમની પાસે જઈને શિવભૂતિએ વંદના કરીને ક્રત માટે યાચના કરી. સાધુઓએ તેની સર્વ હકીકત સાંભળ્યા પછી તેને રાજવલ્લભ તેમ જ માતા વળે સગાઓએ સુક્ત નથી કર્યો, એમ જાણીને દીક્ષા ન આપી, આથી સહસ્રમલ્લ શિવભૂતિએ કુદુ નાખવાના ચાપણિઆમાંથી રાખ લઈને સ્વયં-પોતાની મેળે જ લોચ કર્યો, તેથી મુનિઓએ સાપુરેશ આપ્યો, અને બીજે દીવસે તેઓ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. તે પછી ડાલાજારે પુનઃ તે જ નગરમાં આવ્યાં, તેમને સર્વને આવ્યા જાણીને તે નગરના રાજાએ આપૂર્વ સ્નેહથી શિવભૂતિ-મુનિને બહુમુલ્યવાનું કંબલરત્ન આપ્યું. આવી આચાર્ય મહારાજે શિવભૂતિને કલ્યું, મુનિ ! આપું બહુમુલ્યવાનું વલ સાધુને કલ્યે નહિ, તેમજ માગાદિમાં પણ આથી અનેક અનર્થ થવા સંભવ છે માટે તમારે તે રાખવું ન જોઈએ. શિવભૂતિએ તે કંબલ ઉપરની મૂર્ખાને લીધે ગુરુને કલ્યાં તેને ગોપવી રાખી દરરોજ ગોચરીથી આવીને તેને સંભળતો, પણ કદી તેનો વાપરવામાં ઉપયોગ કરતો નહિ. તેનો આવો વ્યવસાય જોઈને ગુરુને જાણ્યું કે આને આ કંબલરત્ન ઉપર ઘણી મૂર્ખાં છે, તેથી તેનો નાશ કરવો જોઈએ. એમ વિચારીને ગુરુશ્રીએ એક દિવસ તે મુનિ ઘણી મૂર્ખાં છે, તેથી તેનો નાશ કરવો જોઈએ. એટલે તે અત્યંત કોધી ચિંતવાળો થઈને મૌન રહ્યો. એક દિવસ આચાર્ય મહારાજ જિનકલ્યિનું વર્ણન કરતા હતા તેમણે એમ કલ્યું કે- “જિનકલ્યિ બે પ્રકારનાં હોય છે, એક હસ્તરૂપ પાત્રવાળા અને બીજા પાત્રવાળા કરનારા, પુનઃ તે દરેક

વલધારી અને વલરહિત એમ બજો પ્રકારના હોય છે. વળી ઉપધીના બે, જ્ઞાન, ચાર, પાંચ, નવ, દસ, અળીયાર અને બાર પ્રકાર જિનકલ્પમાં હોય છે, એટલે કે કેટલાક જિનકલ્પને રજોહરણ અને મુખવસ્તિકા એ બે પ્રકારની ઉપયિ હોય છે, કેટલાકને એક કલ્પસહિત જ્ઞાન પ્રકારની ઉપયિ હોય છે, કેટલાકને બે કલ્પસહિત ચાર પ્રકારની, કેટલાકને જ્ઞાન કલ્પસહિત પાંચ પ્રકારની, કેટલાકને રજોહરણ, મુદ્દપત્તિ, પાત્ર, પાત્રબંધન, પાત્રસ્થાપન, પાત્રકેસરિકા, પડલાદિ રજુસ્તાશ, ગુચ્છક એ પાત્રનિયોગ રૂપ નવ પ્રકારની ઉપયિ હોય છે. કેટલાકને એ નવ સાથે એક કલ્પસહિત દસ પ્રકારે, બે કલ્પસહિત અળીયાર પ્રકારે અને જ્ઞાન કલ્પસહિત બાર પ્રકારે ઉપયિ હોય છે.

એ પ્રમાણે સાંબળીને શિવભૂતિએ કહું જો એમ હોય, તો હમણા ઓધિક જે વિના સ્થિરકલ્પિપણું જ ન રહે અને ઓપગ્રહિક કારણસર લેવાય અને વપરાય આટલી બધી ઉપયિ શા માટે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, અને એ જિનકલ્પ કેમ નથી આદરતો ? એના ઉત્તરમાં આચાર્યશ્રીએ કહું કે આર્ય શ્રીજંબુસ્ત્વામીના નિવારા વખતમાં જ જિનકલ્પનો વિચ્છેદ થયો છે. વળી એવા સંઘયણ આદિના અભાવે હમણાં આપણા જેવાથી તે કરી શકાય તેમ નથી. તે વખતે શિવભૂતિએ અભિમાનપૂર્વક કહું કે “હું છુંનાં છતાં શું જિનકલ્પ વિચ્છેદ પામશો ? હું પોતે એ જિનકલ્પ આદરીશ. પરલોકના અથી મુનિએ તે નિષ્પરિગ્રહ જિનકલ્પ આદરવો જોઈએ. કખાય, ભય, મૂર્ખ્યા વગેરે દીધો ઉત્પત્ત કરવાર અનર્થકારી આવા પરિગ્રહનું શું પ્રયોજન છે ? આ જ કારણોથી આગમમાં પરિગ્રહરહિત થવાને કહું છે. વળી જિનેશરો પણ અચ્છેક હતા, માટે અચ્છેકપણું જ સુંદર છે અને સાધુએ તે જ ધારણ કરવું જોઈએ.

તેનું એ કથન સાંબળીને ગુરુલ્લાંભીએ કહું જો એ પ્રમાણે હોય, તો શરીરમાં પણ કખાય-ભય-મૂર્ખ્યા વગેરે દીધો હોય છે, તેથી ક્રત-ગ્રહણ કર્યા પછી તરત શરીર પણ તજુ કેવું જોઈએ. અને શ્રુતમાં જે નિષ્પરિગ્રહણપણું કહું છે, તે એ પ્રમાણે કહું છે કે ધર્માપકરણમાં પણ મૂર્ખાન કરવી, મૂર્ખાનો અભાવ એ જ પરિગ્રહરહિતપણું છે, પરંતુ અર્વથા ધર્માપકરણનો પણ ત્યાગ કરવો તેનું નામ પરિગ્રહરહિતપણું નથી. વળી જિનેશરો પણ અર્વથા અચેલક (વલરહિત) નથી. “સંદેશિ એંગટુરેણ નિગયા જિનવરા ચર્ચાસીં” એ વચનથી સર્વ ચોવીએ જિનવરા એક દેવહૃદ્ય (વલ) સહિત નીકળેલા છે. આ પ્રમાણે ગુરુએ તેમજ બીજા વૃદ્ધ સાધુઓએ અનેક યુક્તિઓથી શિવભૂતિને સમજાવ્યા છતાં તેણે ત્યાવિષ્ય કખાયમોહનીયાદિ કર્મના ઉદ્ઘથી પોતાનો કદાચન ન તજ્યો, અને વસ્ત્રો તજુ દઈ બહાર ઉદ્ઘાનમાં જઈને રહ્યો, તે પછી તે ઠેકાણો ઉત્તરાનામની તેની બહેન તેને વંદન કરવાને ગઈ, ત્યાં પોતાના ભાઈને વલરહિત જોઈને તેણે પોતે પણ વલ ન જિ દીધા, પછી વંદન કરીને તે મિશ્રા માટે નગરમાં ગઈ, તંતે વલરહિત બીજત્સરૂપ જોઈને એક ગણિકાએ વિચાર્ય કે-આ પ્રમાણે આને વલ વિનાની બીજત્સરૂપવાળી જોઈને લોકો અમારા પર વિરાગ પામશો, માટે હું તેને વલ ઓછાં, એમ વિચારીને ગણિકાએ તે સાધીની ઈચ્છા વિના પણ વલ ઓછાંચું. નગરમાંથી પાછા ફરીને તેણે આ સર્વ બનાવ શિવભૂતિને જાણાવ્યો. શિવભૂતિએ તેને કહું કે વલ વિના લતી ઘણી જ અરાબ અને અતિલજીજા પામવા યોગ્ય થાય છે, માટે તારે વલનો ત્યાગ ન કરવો, કેમકે હેવતાએ તને એ વલ આપ્યું છે. તે પછી કેટલાક દિવસે શિવભૂતિએ ક્રોદ્ધિન્ય અને ક્રોદ્ધવીર નામના બે શિષ્યોને દીક્ષા આપી. તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યની પરંપરાએ ઉત્પત્ત થયેલો આ બોટિક મત (દિગંબર સંપ્રદાય) વૃદ્ધિ પામ્યો. ૨૫૫૦ થી ૨૫૫૨.

ભાગ્યંતર] વસ્ત્રાદિની કથાપ હેતુતામાં શિવભૂતિનો પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તર. [૩૪૧

હવે ભાગ્યંતર મહારાજ શિવભૂતિને જે પ્રકારે વિપ્રતિપત્તિ થઈ, તે સવિસ્લાર જણાવે છે :

ઉદ્દ્દિષ્ટિભાગં સોં સિવભૂડી અજ્જકણહગુરુમૂલે ।

જિણકળિયાઇયાણ ભણાડ ગુરું કીમ નેયાળિં ? ||૨૫૫૩||

જિણકળોદણુચરિજ્જાડ વોચ્છિનોનિ ભળિએ પુણો ભણાડ ।

તદસત્તરસોચિછ્જાડ વોચ્છિજ્જાડ કિં સમત્થરસ ? ||૨૫૫૪||

પુદ્ધમણાપુચ્છિછ્જાણકંબલકસાયકલુરિઓ ચેવ ।

સો દેડ ધરેનાહજો કસાય-મુડ્ધા-બાયાઇયા ||૨૫૫૫||

દોસા જાઓ સુવહુયા સુએ ય ભળિયમપરિગહજીતિ ।

જમચેલા ય જિણિદા નદભિહિતો જ ચ જિણકળો ||૨૫૫૬||

જ ચ જિયાચેલપરીસહો મુણી જ ચ તીહિં ટાળેહિં ।

વત્થં ધરેજ નેગતઓ તઓચેલયા સેયા ||૨૫૫૭||

ગુરુણાઽભિહિતો જાડ જ કસાયહેઊ પરિગનો સો તે ।

તો સો દેહો ચ્ચિય ને કસાયડપ્પનિહેઉતિ ||૨૫૫૮||

અતિથ વ કિ કિચિ જાણ જસ્સ ચ તરસ વ કસાયદીય જ ચ ।

વત્થં ન હોજ એવં ધમ્મોઽવિ તુમે ન ઘેતલ્લો ||૨૫૫૯||

ઝંણ કસાયનિમિત્ત જિણોઽવિ ગોયાલ-સંગમાઇણ ।

ધમ્મો ધમ્મપરાઽવિ ગ પદ્ધિણીયાણ જિણમય ચ ||૨૫૬૦||

અહ તે ન મોક્ષસાહણમર્હા ગંથો કરસાયહેઝવિ ।

વત્થાડ મોક્ષસાહણમર્હએ સુલ્લં કહં ગંથો ? ||૨૫૬૧||

આયુષ્માસૂરી પાસે જિનકલિપક વગેરેના ઉપદ્ધિનો વિભાગ સાંભળીને શિવભૂતિએ ગુરુને કહું કે કોઈ હમણાં શા ભાટે જિનકલ્ય આચરતું નથી ? તથાવિષ સંઘયણના અભાવે જંભુસ્વામિના નિવાણના વખતમાં તેનો વિચ્છેદ થયો છે, એમ ગુરુને કહું, એટલે શિવભૂતિએ કહું કે અશક્તને ભાટે તેનો ભલે વિચ્છેદ થાઓ, પણ સમથને તેનો વિચ્છેદ શા ભાટે થાય ? (આ પ્રમાણે પૂર્વે રાલકંબલ ભાટે પુછાયેલ, તે પછી) તેને પુછ્યા સિવાપ કંબલના ટુકડા કરી નાભવાથી કષાયદી કલુષિત થયેલ એવા તેણે પુનઃ કહું કે-પરિશહ્યથી કષાપ, મૂઢણ, ભય વગેરે ધણા હોયો પ્રામ થાય છે, અને શ્રુતમાં પણ અપરિગ્રહપણું (ધારણ કરવાને) કહું છે, કેમકે જિનેશ્વરો અચેલક છે, અને તેમણે જ જિનકલ્ય કહેલો છે. વળી કેણે જચેલકપરિષ્ઠ જાત્યો હોય, તે જ મુનિ છે, અને તેમને (લઙ્ગણ-જીગુષા અને શીતોષ્ણાદિ પરિષદના હેતુથી) જણા ત્યાનકે વખત ધારણ કરવાનું કહું છે, પણ એકાન્તે (વખત ધારણ કરવા જ જોઈએ એમ) નથી કહું. ભાટે અચેલકપણું જ કલ્યાણકારી છે, (આથી) ગુરુને કહું, જો એ પ્રમાણે જે કોઈ કષાપનો હેતુ હોય, તો પરિશહ્ય

હોય તો પોતાનું શરીર પણ કષાયોત્પત્તિનો હેતુ હોવાથી પરિબ્રહ્ન કહેવાય, અને તેથી મુમુક્ષુએ તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ, વળી શિવભૂતે ! જગતમાં એવી કઈ વસ્તુ છે, કે જે ગમે તેવાને પણ કષાયના હેતુભૂત ન થાય ? અને એ પ્રમાણે હોય, તો તમારે શુત-ચારિત્રાત્મક ધર્મ પણ શ્રહણ કરવો ન જોઈએ. કેમકે શ્રી મહારવીર જિનેશ્વર પણ ક્રિલઘ્રકમી ગોશાલક અને સંગમક વગેરને કષાયના નિમિત્ત થયા, એ જ પ્રમાણે જિનથાસનથી વિપરીત વર્તનારણને જિનેશ્વરે કહેલો ધર્મ, તે ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સાધુઓ, અને દાદશાંગીરૂપ જિનમત પણ કષાયનું નિમિત્ત થાય છે. (એટલે તેઓનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ, પરંતુ તેમ ધતું નથી.) જિનેશ્વરે કહેલ શરીરાદિ પદાર્થો કષાયના હેતુભૂત હોવા છતાં પણ તે મોકષના સાધનભૂત હોવાથી પરિબ્રહ્ન ન કહેવાય. (એમ કહેવામાં આવે છે.) તો શુદ્ધ વસ્ત્રાદિ પણ મોકષસાધનની બુદ્ધિએ દેવામાં આવે, તો તે કેવી રીતે પરિબ્રહ્ન કહેવાય ? ન જ કહેવાય. ૨૫૫૭ થી ૨૫૬૧.

વસ્ત્રાદિ મૂછાનો હેતુ તથા ભયહેતુ હોવાથી, ત્યશુ દેવા જોઈએ, એનો ઉત્તર આપે છે :-

મુચ્છાહેઊ ગંથો જઙ્ઘ તો દેહાઙ્જો કહમગંથો ।

મુચ્છાવઽા કહે યા ગંથો વત્થાદસંગરસ્ય ? ||૨૫૬૨||

અહ દેહા-૬૭હારાઙ્ગસુ ન મોકષસાહણમઈય તે મુચ્છા ।

કા મોકષસાહણેસું મુચ્છા વત્થાઙ્ગસું તો ? ||૨૫૬૩||

અહ કુણસિ થુલ્લવત્થાઙ્ગસુ મુચ્છં ધુર્વ સરીરેઝવિ ।

અવ્યક્તેજદુલ્લભયરે કાહિસિ મુચ્છં વિસેસેણ ||૨૫૬૪||

વત્થાઙ્ગંથરહિયા દેહા-૬૭હારાઙ્ગમેતમુચ્છાએ ।

તિસિય-સવરાદાઓ નણુ હવંતિ નિરાંગ્રગા બહુરો ||૨૫૬૫||

અપરિગહારવિ પરસંતિએસુ મુચ્છા-કરસાય-દોસેહિ ।

અવિણિગહિયણાણો કમ્મમલમર્ણતમજ્જનિ ||૨૫૬૬||

દેહત્વવત્થ-મલ્લા-૬૪લેવણા-૬૬ભરણધારિણો કેઝ ।

ઉવસગાઙ્ગસુ મુણાઓ નિરસંગા કેવલમુવેંતિ ||૨૫૬૭||

જઙ્ઘ ભયહેઊ ગંથો તો નાણાઙ્ગણ નદુવધાએહિ ।

ભયમિઝ તાંગ ગંથો, દેહસ્વ ય સાવયાઙ્ગિહિ ||૨૫૬૮||

અહ મોકષસાહણમઈએ ન ભયહેઊવિ તાણિ તે ગંથો ।

વત્થાઙ્ઘ મોકષસાહણમઈએ સુદ્ધ કહં ગંથો ? ||૨૫૬૯||

જે મૂછાનો હેતુ હોય તે પરિબ્રહ્ન કહેવાય, જો એમ હોય તો મૂછાવાળાને શરીરાદિ પણ પરિબ્રહ્ન કેમ ન કહેવાય ? (તે પણ મૂછાનો હેતુ છે.) અને સંગરહિન એવા મુનિને વસ્ત્રાદિક પરિબ્રહ્ન શાથી કહેવાય ? શરીર-આહારાદિને મોકષસાધનની બુદ્ધિએ શ્રહણ કરવામાં આવે છે, તેથી તેમાં મૂછા નથી, (એમ કહેતો હો) તો મોકષ સાધનપણું વસ્ત્રોમાં પણ સમાન છતાં, તેમાં

મૂર્ખ શા માટે માને છે ? વળી (શરીરથી અત્યંત નિઃસાર, ક્ષણમાત્રમાં અજિન-ચોરાટિકથી ઉપક્રમવાલા સુલભ, કેટલાક કાળ પછી અવશ્ય નાશ પામનાર) સ્થૂલ વસ્ત્રાદિકમાં તું મૂર્ખ કરે છે, તો પછી શરીરમાં વિશેપે કરીને અવશ્ય મૂર્ખ કરીશ, કેમકે શરીર વસ્ત્રાદિની જેમ વેચાતું મળતું નથી, પ્રામ થવું દુર્લભ છે, ઘણા હિવસ રહેવાવાનું છે અને વસ્ત્રાદિ કરતાં વધારે કાર્ય સ્થાપન છે. (શરીરાદિ ગાવમાં કે ગૂર્છા છે; તે અથ કે અને વસ્ત્રાદિ પરિશ્રદ્ધની મૂર્ખ ઘણી છે, તેથી શરીરાદિ માત્રની મૂર્ખ હોવા છતાં પણ નજીન સાધુઓ મોક્ષ પામશે, અને તમારા જેવા વસ્ત્રવાળા મોક્ષ નહીં પામે, એમ કહેવામાં આવે તો) વસ્ત્રાદિ પરિશ્રદ્ધ વિનાના, અને શરીર-આદ્ધારાદિ માત્રમાં જ મૂર્ખવાળા તિર્યથ-ભીલ વગેરે અનેકવાર નરકાશમી થાય છે. દાર્શિદ્રથી પરામૂત થયેલા અને તથાપ્રકારનો પરિશ્રદ્ધ ન હોવા છતાં પણ પરધનમાં મૂર્ખા-કૃષાપાદિ દીપવડે અનિગૃહીત આત્મવાળા મનુષ્યો અનંત કર્મ ઉપાજે છે અને બીજા મહામુનિઓ કોઈએ ઉપસગ કરવાની બુદ્ધિથી શરીરે મહામૂલ્યવાળાં વસ્ત્રાભરણ માણા-વિલેપનાદિ ધારણ કરાવ્યા છતાં, તે નિઃસંગ મુનિઓ કેવળજીન યુક્ત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. વળી જે ભયનો હેતુ હોય તે પરિશ્રદ્ધ કહેવાય, તો જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રવાળાને તેના ઉપધાત કરનારથી ભય છે, અને શરીરને હિંમ પશુઓથી ભય છે, (તેથી તે પણ ભયહેતુ હોવાથી પરિશ્રદ્ધ કહેવા જોઈએ.) ભયહેતુ હોવા છતાં પણ તેને મોક્ષસાપનની બુદ્ધિએ શ્રહણ કરવાથી પરિશ્રદ્ધપણું નથી. (એમ કહેવામાં આવે તો.) દીપ રહિત વસ્ત્રાદિને પણ મોક્ષ સાપનની બુદ્ધિએ શ્રહણ કરવામાં આવે, તો શાથી પરિશ્રદ્ધ કહેવાય ? ર૪૬૨ થી ૨૪૯૮.

વસ્ત્ર વગેરે શૈદ્રધ્યાનનો હેતુ હોવાથી ત્યાગ કરવાં જોઈએ, એમ કહે એનો ઉત્તર જણાવે છે કે :-

સારક્રાણાણુબંધો રોહજ્ઞાણંતિ તે મર્હ હોજ્જા ।
તુલ્લમિયં દેહાઇસુ પસત્યમિહ તં નહેહાયિ ॥૨૫૫૦॥

જે જનિયા પગારા લોએ ભયહેઅબો અવિસ્યાણ ।
તે ચેવ ય વિરયાણં પસત્યભાવાણ મોક્ષાય ॥૨૫૫૧॥

(વસ્ત્રાદિ) સંરક્ષણાણુબંધી રોદ્રધ્યાનનો હેતુ છે. (માટે તે તથી દેવા યોગ્ય છે.) એમ તારી માન્યતા હોય, તો શરીરાદિમાં પણ એ સમાન છે. (યતનાથી શરીરાદિનું સંરક્ષણ મોકનો હેતુ હોવાથી) પ્રશસ્ત છે, તો નેવી રીતે વસ્ત્રાદિ પણ પ્રશસ્ત છે. વસ્તુતઃ આ લોકમાં અસંયતને જે આસન-શયનાદિ જેટલા પ્રકારના અયના હેતુ છે, તે ભધા પ્રશસ્તભાવવાળા સંયતને મોક માટે છે. ૨૫૭૦-૨૫૭૧.

હિંસાનુબંધી : - હિંસાનુબંધી રોદ્રધ્યાન, મૃષાનુબંધી રોદ્રધ્યાન, જ્ઞેયાનુબંધી રોદ્રધ્યાન અને સંરક્ષણાણુબંધી રોદ્રધ્યાન એમ ચાર પ્રકારે રોદ્રધ્યાન આગમમાં ડલ્યાં છે, તેમાં પ્રથમ પ્રાણિવધારિરૂપ હિંસાનું જેમાં નિરંતર ચિંતવન થાય તે હિંસાનુબંધી રોદ્રધ્યાન, જેમાં નિરંતર અસત્યનું ચિંતવન થાય તે મૃષાનુબંધી રોદ્રધ્યાન, જેમાં નિરંતર-ચોરીનું ચિંતવન થાય તે અલ્પાનુબંધી રોદ્રધ્યાન અને

જેમાં મારણાદિ અનેક ઉપાયોથી ચોરાઈ થકી પોતાના દ્વયને રક્ષણ કરવાનું ચિંતવાય તે સંરક્ષણાનુંથી રીડિથ્યાન કહેવાય. આ સંરક્ષણાનુંથી રીડિથ્યાન જો વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો અવશ્ય થાય. આ પ્રમાણે રીડિથ્યાનનો હેતુ હોવાથી વસ્ત્રાદિક શસ્ત્રાદિકની જેમ દુર્ગતિના ખેડુ છે, તથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આચાર્ય :- એ પ્રમાણે સંરક્ષણાનુંથી રીડિથ્યાન તો શરીરાદિમાં પણ સમાન છે, કારણ કે જળ-અનિ-ચોર-સર્પ-હિસ્પશુ-વિષ-કંટક આદિથી શરીરનું પણ સંરક્ષણ નિરંતર ચિંતવાય છે, એટલે તેનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

શિવભૂતિ :- શરીર વળેરે ભોક્ષસાધનનું અંગ હોવાથી પતના વડે તેના સંરક્ષણાનું ચિંતવન કર્યું તે પ્રસસ્ત છે.

આચાર્ય :- જો એમ હોય, તો આગમમાં કબા મુજબ પતનાના પ્રકારથી વસ્ત્રાદિમાં પણ સંરક્ષણાનુંથી કરવામાં શો દોષ છે ? તે પણ પ્રશસ્ત હોવાથી તેનો ત્યાગ શા માટે કરવો જોઈએ ?

શિવભૂતિ :- વસ્ત્ર વળેરે મૂઢ્યાદિ દોપના હેતુ હોવાથી પરિશ્રષ્ટ જ કહેવાય અને તે લોકને ભવભ્રમણાનું કારણ છે, એ સર્વ કોઈને પ્રતીત છે. જ્યારે એ પરિશ્રષ્ટ લોકોને ભવભ્રમણાનું કારણ છે, તો પછી વસ્ત્રાદિ પરિશ્રષ્ટવાળા જાણુને પણ તે ભવભ્રમણાનું કારણ કેમ ન થાય ? થાય જ, માટે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આચાર્ય :- તારી અં અંકાંત માણ્યતા થાય નથો, કેમકે આસન-શાયન-પાન-ભોજન-ગમન-અવસ્થાન-મન-વચન અને કાયાની ચેષ્ટા વળેરે જોટલા પ્રકાર છે, તે બધા અપ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા અસંયતને આલોકમાં ભયના હેતુ થાય છે, અને એ જ બધા પ્રકારો પ્રશસ્ત અધ્યવસાયવાળા સંયતને ભોક્ષના હેતુ થાય છે. એટલે જેણે લોભાદિ કષ્યપનો મૂળથી જ નાશ કરેલ છે, એવા સાધુઓને વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવા છતાં પણ કોઈ દીઘ નથી લાગતો, વળી વસ્ત્રાદિ મૂઢ્યાદિ વળેરેના હેતુ હોવાથી સુવર્ણાદિકની જેમ પરિશ્રષ્ટ છે, ઠત્યાદિ હેતુ અને દસ્તાંતના કષનમાત્રથી જ વસ્ત્રાદિકનું પરિશ્રષ્ટપણું તું સિદ્ધ કરે છે, તો અમે પણ એવા જ હેતુ અને ઉદાહરણથી સુવર્ણાનું અપરિશ્રષ્ટપણું સિદ્ધ કરીએ છીએ. ૨૫૭૦-૨૫૭૧.

આહારો વ ન ગંધો દેહત્યંતિ વિસધાયણત્યાણ ।

કણગંગિ તહા જુયાઝ ધમ્મતેવાસિણી મેત્તિ ॥૨૫૭૨॥

તમા કિમતિથ વત્થું ગંધોડગંધો વ સવહા લોએ ? ।

ગંધોડગંધો વ મઝો મુચ્છમમુચ્છાહિ નિચ્છયઓ ॥૨૫૭૩॥

વત્થાડુ તેણ જં જં સંજમસાહણમરાગ-દોસસ્સ ।

તં તમપરિહગાહો ચિયય પરિગાહો જં તદુબધાઈ ॥૨૫૭૪॥

પુવતિ મારી ધમાન્તેવાસિની છે, તથા સુવર્ણ વિષધાતક છે, (વિષધાત-રસાયન-મંગળ-ચુવિ-નય-પ્રદક્ષિણાવત-ગુરુતા અને દગ્ધકુષ્ટતા આ આઠ ગુણો સુવર્ણમાં છે.) એવી બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતાં,

(તે અતે) આહારની જેમ શરીરોપકારી હોવાથી પરિશ્રહ નથી (આ કહેલ સર્વ કુદુક્તિઓ છે પણ પ્રતિદ્બિંદી માટે કરી છે.) તે માટે લોકમાં એવી કઈ વસ્તુ છે કે જે સર્વથા પરિશ્રહ અથવા અપરિશ્રહ કહેવાય ? (કોઈ નહિ.) ‘મુચ્છા પરિગાહો ચુલ્લો’ એ આગમ વચનથી દવ્ય-દેહ-આહાર કનકાદિને વિષે મૂછાં અને અમૂછાં વડે જ પરિશ્રહ અને અપરિશ્રહપણું નિશ્ચયથી માનેલ છે. એ કારણથી રાગ-દેખરહિત વ્યક્તિને વસ્ત્રાદિ જે સાધન સંયમમાં ઉપકારક થાય તે બધા અપરિશ્રહ છે, અને જે જે સંયમનો ધાત કરનારા થાય, તે સર્વ પરિશ્રહ છે. ૨૫૭૨ થી ૨૫૭૪.

વસ્ત્રાદિ શો સંયમોપકાર કરે છે ?

નંદાનોદયારે કોરે રાખાહ નાં નાં રુણાસુ ।

સીયત્તાણં તાણં જલણતણગયાણ સત્તાણં ॥૨૫૭૫॥

તહ નિસિ ચાડકકાલં સજ્જાયઽજ્જાળસાહણમિસીણં ।

મહિ-મહિયા-વાસો-સા-ર્યાઙ્કરખાનિમિત્તં ચ ॥૨૫૭૬॥

મયસંદર્ભજ્જાણત્થં ગિલાણપાળોવગારિ વાભિમયં ।

મુહપુનિયાઙ્ક ચેવં પસ્યણિજ્જાં જહાજોગં ॥૨૫૭૭॥

સંસત્તસત્ત-ગોરસ-પાળયપાળીયયાણરક્ષણત્થં ।

પરિગલણ-પાળઘાયણ-પચ્છાકમ્માઙ્કયાણં ચ ॥૨૫૭૮॥

પરિહારત્થં પલં ગિલાણ-વાલાદુવગાહત્થં ચ ।

દાળમયધમમસાહણ સમયા ચેવં પરુષ્પરુસો ॥૨૫૭૯॥

વસ્ત્ર વગેરે પદાર્થો શો સંયમોપકાર કરે છે ? તું એમ પુછતો હો, તો સાંભળ હંડીથી સાધુનું રક્ષણ, અજિન અને તૃષ્ણાગત જીવો નું રક્ષણ, તથા રાત્રિના ચારેંચ કાળમાં મુનિઓને સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કરવાનું સાધન અને સચિત પૃથ્વી, મહિકા, વર્ધા, લિમ અને રજાથી રક્ષણ કરવાનું નિમિત્ત થાય છે. વળી મરેલાને ઢાંકવા માટે તથા બજાર લઈ જવાને તેમજ રોગીને વસ્ત્ર પ્રાણોપકારી માન્યું છે. એ પ્રમાણે મુહપત્નિ વગેરે પણ યથાયોગ્ય સંયમોપકારી છે, એમ કહેતું ઉચિત છે. તથા સંસક્ત સાધુઓએ ગોરશ-પાનક અને પેયગત પ્રાણીની રક્ષા માટે, હાથમાં ચહેરુ કરેલ ગોરસાદિ જરી જવાથી થતા પ્રાણીધાતથી બચવા પશ્ચાતુકમાદિદોષોનો ત્યાગ કરવાને અને રોગી, બાળ વગેરેનો ઉપકાર કરવા માટે દાનધર્મના સાધન રૂપ પાત્ર રાખવું જોઈએ. એ પ્રમાણે વસ્ત્રાદિ રાખવાથી સર્વને પરસ્પર સમતા થાય. ૨૫૭૫ થી ૨૫૭૯.

શ્રિવલ્લુલિ :- વસ્ત્ર-પાત્રાદિ સંયમમાં શો ઉપકાર કરે છે, કે જેથી તે બ્રહ્મણ કરવું જોઈએ ?

આચાર્ય :- સુતર અથવા તીનનું વસ્ત્ર હંડીથી પીડાયેલા સાધુનું રક્ષણ કરે છે અને આર્તિધ્યાંનને દૂર કરે છે, તથા અજિન-ધાસ-ઈન્ધનાદિભત જીવોનું પણ રક્ષણ કરે છે. કેમકે સાધુ પાસે જો વસ્ત્ર ન હોય, તો તે હંડીની પીડાના યોગે ધાસ ઈન્ધનાદિ વડે અજિનને પ્રજ્ઞવલિત કરે, અને તેથી તદ્દ્વાત જીવોનો વધ થાય, પરંતુ જો વસ્ત્ર હોય તો એ પ્રમાણે ન થાય અજિન પ્રજ્ઞવલિત કર્યા

विना ज ठडीधी रक्षण थाय. पणी जो पासे वस्त्र होय, तो उभयपार्थी शीतयुक्त आभी रात्रिमां झगरणा करतां मुनिओने विघ्नरहित स्वाध्याय-ध्यान थઈ शके. तेमજ महारात्रिमां उगीने पडती सचितापृथ्वी, महिका, वृष्टि, अक्षण, अने कोईक राते आकाशमांधी पडती सचितारज्ज तथा प्रदीप तेज वगेरेना छवोनु पश्च वस्त्रधी रक्षण थाय, पणी मृतव्यजित्तने ढांकवा अथवा तेने बहार लाई जवाने माटे पश्च शेत-उक्केल वस्त्र होयुं जोईये. अने रोगीजनोने पश्च ऐयुं वस्त्र प्राणोपकारी छे, अम परमगुरु श्री वीरप्रभुअे कहुं छे. आ ज प्रमाणो मुहपत्ति-रजोहरणादि उपकरणो पश्च सिद्धान्तानुसारे संयमोपकारी छे, ते पश्चापोऽय ज्यां घटे त्यां समझ लेवा.

इत्यभाष्यादिमां कहुं छे के - तुषाग्रहणा करीने अग्निसेवननु निवारण करवाने, परमध्यानाद्ये अने रोगी तथा मरणा पामेलाना उपकार माटे वस्त्र राख्युं जोईये, ते वस्त्र आत्म-प्रमाणा लांयुं अने अदी दाय पहोयुं ऐयुं जोईये. तेमां ऐ वस्त्र सुतरनां तथा मुख यांधवा मुखवस्त्रिका राखवी. वस्ति (उपाश्रय)नु प्रमार्जन करवा, कोई स्थानमां किँ लेता-मृकता, तथा रात्रिमां पाथरेलुं वस्त्र संकोचाई जतां प्रथम प्रमार्जन करवा तथा चिन्ह ज्ञासाववाने माटे रजोहरणा राख्युं. अनावृत-विकृत पुरुष-चिन्ह (अथवा स्त्रीचिन्ह) ने लक्षणाधी आच्छादन करवाने तथा स्त्री-दर्शनधी लिंगोदयनु रक्षणा करवाने माटे योलपक्क राखवो जोईये. आ प्रमाणो वस्त्रो संयममां उपकारी बने छे.

इवे पात्र अने मात्रक पश्च संयममां जे रीते उपकारी छे तेने तु सांभण, जो मुनि पासे पात्र होय, तो गोरस तथा ग्राहादिपानकर्गत प्राणीना प्राणानी रक्षा थाय; पात्रना अभावे ऐ गोरसादि अनाभोगादि कारणाधी दायमां ज ग्रहणा कर्या होय, तो तदगत छवोना प्राणानी छानी ज थाय, परंतु जो पात्रमां लीपेल होय, तो तेनु परिस्थापन थाय, तेम करवाधी छवोनी रक्षा थाय. पणी पात्रना अभावे दायमां ज ग्रहणा करेला गोरसादि ढणीने भूमि उपर पडवाधी दुखुआ-क्रिटिकादि छवो त्यां भेगां ध्वाधी तेमना प्राणानो धात थाय; पश्च जो पात्र होय तो तेम न थाय; तथा भाजन धोवा वगेरेधी थना पश्चात्कर्मादि होयो पश्च न थाय. पणी पात्रवडे रोगी-दुखण-नृदादि मुनि उपर उपकार करी शकाय; जेम के गृहस्थ पासेधी पथ वस्तु लावीने शेक्कोने आपवाधी तेओ उपर उपकार थाय, परंतु जो पात्र न होय तो तेम थई शके नहि. पणी पात्रवडे आहार-पाणी लावीने बीजा साधुओने आपतां ते पात्र दानपर्मनु साधन बने छे. पात्रना अभावे आहार-पाणी लावीने जोઈने पश्च आपी शकाय नहि, पणी पात्र होय तो लम्बिवाणाने तथा लम्बिविनाने, शक्तिवंतने तथा शक्ति रहितने, वस्तिमां रहेलाने तथा प्राहुषाने, अम सर्व साधुओने परस्पर सुगमता थाय. अटेले जो पात्र होय तो लम्बिवंत साधु तेमां आहार-पाणी लावीने बीजा लम्बिविनाना मुनिने आपे, अे ज प्रमाणो शक्तिमान अशक्तने, वस्ति (उपाश्रय)मां रहेल मुनि प्राहुषाने (महेमान साधुने) आपी शके. परंतु जो पात्र न होय तो अमानुं किँ पश्च न बनी शके. आ ज प्रमाणो मात्रक पश्च संयमोपकारी छे, अम आशावुं. रपत्य थी रपत्य.

इवे सुए भणियमपरिगहते तथा 'जमचेला च जिणिदा' ऐ कथननो आचार्यश्री उत्तर आपता इरभावे छे के :-

अपरिगાહય સુતેતિ જા ય મુચ્છા પરિગાહોઽભિમળો ।
સબ્બદ્વેસુ ન સા કાયવા સુત્તસદ્વાદો ॥૨૫૮૦॥

નિરૂધયધિઇસંધયણા ચડનાણાઇસયસતસંપણણા ।
અચ્છિદ્વનપાણિપજ્ઞા જિણા જિયપરીસહા સબ્બે ॥૨૫૮૧॥

તમ્હા જહુતદોસે પાવંતિ ન વત્થ-પત્તરહિયાદી ।
તદસાહણાંતિ તેસિં તો તગહણાં ન કુચ્ચંતિ ॥૨૫૮૨॥

તહયિ ગહિએગવત્થા સવત્થતિત્થોવણસણત્થંતિ ।
અભિનિકદ્વર્મંતિ સબ્બે તમ્મિ ચુણુંચેલયા હોંતિ ॥૨૫૮૩॥

જિણકળિયાદાઓ પુણ સંબદ્ધાદો સબ્બકાલમેગંતો ।
ઉવગરણમાણસેસિં પુરિસાવેકજ્ઞાએ ચહુભેયે ॥૨૫૮૪॥

સૂત્રમાં જે અપરિશ્રહતા કહી છે, તેમાં મૂઢાને જ પરિગ્રહ માનેલ છે, તે મૂઢા સર્વ દ્વયોમાં ન કર્યી, એવો સૂત્રનો પરમાર્થ છે, જિનેશ્વરો અનુપમ ધીરજ-સંધયણના સ્વામી, ચાર શાનના નિધાન અને અતિશય પરાક્રમી છે. તેમજ છિદ્રરહિત છલારૂપ પાત્રવાળા અને સર્વપરિષ્ઠહને છતનારા હોવાથી, વખ્ટ-પાત્ર રહિત હોવા છતાં પણ સંયમવિરાધનાટિ વથોકું દોષ તેઓશ્રીને પ્રામ નથી થતા. તેથી તેમને વસ્ત્રાટિ સંધમોપકારી થતા ન હોવાથી તેઓ તેનું ગ્રહણ કરતા નથી, તે છતાં “ધર્મતીર્થમાં સાધુઓ ઘણા કાળ સુધી વખ્ટયુક્ત થશે” એમ જણાવવાને સર્વ જિનેશ્વરો એક વખ્ટ ગ્રહણ કરીને નીકળે છે; તે વખ્ટ પડી જાય, તો અચેલક (વખ્ટરહિત) થાય છે. વળી જિનકલિપક વગેરે પણ સદાકાળ એકાંતે ઉપયિવાળા જ હોય છે, તેમના ઉપકરણનું પ્રમાણ પુરુષની અપેક્ષાએ ઘણા પ્રકારે કહ્યું છે. ૨૫૮૦ થી ૨૫૮૪.

વિવેચન :- “સબ્બાઓ પરિગાહાઓ ઘેરમણાં” હિત્યાટિ વચનથી સૂત્રમાં કહેલી જે અપરિશ્રહતા તું કહે છે, તે મૂઢાનો ત્યાગ કરવાથી જ પ્રામ થાય છે, એટલે કે મૂઢા સિવાય અન્ય કોઈ પરિગ્રહ નથી; જેવી મૂઢા વખ્ટમાં થાય છે, તેવી મૂઢા અન્ય સર્વ શરીરઆહારાટિ દ્વયોમાં થાય છે; એ મૂઢા સર્વથા ન કર્યી, એવો ઉપરોક્ત સૂત્રનો પરમાર્થ છે, પરંતુ “વખ્ટનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તેને જ અપરિશ્રહતા” કહેવાય એવો સૂત્રનો અર્થ નથી.

વળી શ્રી જિનેશ્વરોને તું અચેલક (સર્વથા વખ્ટરહિત) કહે છે, તે પણ એકાંત સત્ય નથી, કેમકે શ્રી જિનેશ્વરો છદ્રસ્ય અવસ્થામાં પણ અનુપમ ધીરજ, અનુપમ સંધયણ અને ચાર શાનયુક્ત છેય છે, તેમ જ અતિશય બલવાન છિદ્રરહિત છલારૂપ પાત્રવાળા અને સર્વ પરિષ્ઠહને છતેલ હોવાથી વખ્ટ-પાત્રના અભાવે પૂર્વ કહેલા સંયમ-વિરાધનાટિ દોષો તેમને પ્રામ નથી થતા, એથી વસ્ત્રાટિક તેમને સંયમના સાધક પણ નથી થતા, આ કારણથી આત્મગત સંયમને અનુપકારી એવા વસ્ત્રાટિ નિર્ધંક હોવાથી તીર્થકરો તેને ગ્રહણ કરતા નથી, અહીં કદાચ તું એમ કહીશ, કે જો તે વસ્ત્રાટિ નથી ગ્રહણ કરતા તો “સબ્બેવિ એગદૂસેણ નિગયા” સર્વ તીર્થકરો એક વખ્ટથી નીકળ્યા છે, એમ શાથી કહ્યું છે ? આ પ્રશ્ના ઉત્તરમાં અમે એમ કહીએ છીએ કે વખ્ટ તેમને

૩૪૮] સાધુ અને પિરોદરદી અગોદ્જાણું સ્વાહા. [દિગોદ્જવરણ] ભાગ. ૨

સંયમોપકારી નથી, તો પણ “તીર્થમાં સર્વ સાધુઓ દીર્ઘકાળ સુધી વખતવાહી જ થશે” એમ જણાવવાને સર્વ જિનેશ્વરો એક વલ્લ કહીને દીક્ષા માટે નીકળે છે. કોઈ વાત કોઈ સ્થળે તે વલ્લ પડી જાય, તો તેઓ વલ્લરહિત થાય છે, પરંતુ સર્વકાળ વલ્લ રહિત નથી હોતા. માટે “જિનેશ્વરો વલ્લરહિત છે” એમ તું જે એકાંતે કહે છે, તેમાં કેવળ તારી અજ્ઞાનતા જ પ્રચાર કરે છે.

વળી તીર્થકર અને જિનકલ્પિકના દેખાતથી તું અચેલકપણું અંગીકાર કરે છે, તેમાં પણ તારી અજ્ઞાનતા જ છે, કેમકે જિનેશ્વરો પણ ઉપર કદ્યા મુજબ એકાંતે વલ્લરહિત નથી, અને જિનકલ્પિક, સ્વયંભુક વગેરે મહામુનિઓ તો સર્વકાળ પર્યત એકાંતે ઉપદ્ધિવાળા જ હોય છે. એ સંબંધમાં પૂર્વે તેઓનાં ઉપકરણનું પ્રમાણ પુરૂષની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારે કલ્યું છે, પણ સર્વથા ઉપકરણનો અભાવ નથી કહ્યો. તેથી તે જેના ઉદાહરણથી સર્વ ઉપકરણનો ત્યાગ કર્યો છે, તેઓને પણ સર્વથા ઉપકરણનો અભાવ નથી, કેવળ તારો પોતાનો જ આ કોઈ બિન માર્ચ છે. ૨૫૮૦
થી ૨૫૮૪.

હવે “જમચેલા ય જિણિદા” એ કુથનને પ્રકારાંતરે સમજાવે છે :-

અરહંતા જમચેલા તેણાચેલજણ જડ મયં તે ।

તો તબ્યાણાડ ચિય નિરતિસર્વો હોહિ માડચેલો ॥૨૫૮૫॥

રોગી જહોવએસં કરેદ્દ વેજજરસ્ય હોઅરોગો ય ।

ન ય વેરં ચરિયં વા કરેદ્દ ન ય પરણાડ કરેતો ॥૨૫૮૬॥

તહ જિણવેજજાએસં કુણમાણોડવેદ્દ કસ્મરોગાદો ।

ન ઉ તત્ત્વેવત્યધરો તેરિમાએસમકરણો ॥૨૫૮૭॥

ન પરાવએસવસયા ન ય છુમત્યા પરોવએસંપિ ।

દેંતિ ન ય સીસવગં દિક્કબ્રેંતિ જહા જિણા સંબે ॥૨૫૮૮॥

તહ સોસેહિવિ સંબં કર્જં જડ તેહિં સબ્બસાહમ્મં ।

એવં ચ કર્જો તિત્યં ન ચેદચેલોનિ કો ગાહો ? ॥૨૫૮૯॥

જહ ન જિણિદેહિ સમં સોસાડુસાહિ સબ્બસાહમ્મં ।

તહ લિંગેણાભિમયં ચરિણવિ કિંચિ સાહમ્મં ॥૨૫૯૦॥

જે કારણથી અરિહંતો અચેલક છે, તે કારણથી તને અચેલકપણું માન્ય હોય, તો તેમના વચ્ચનથી તું અતિશાય રહિત અચેલક ન થા. (કારણ કે) જેમ રોગી વૈઘના ઉપદેશાનુસારે અીષધનું સેવન કરે છે, તેથી રોગ રહિત થાય છે; પરંતુ વૈઘનો વેશ કે આચરણ નથી કરતો, જેમ તે તને નિરોગી નથી કરતો, તેથી રીતે જિનરૂપ વૈઘની આજ્ઞાનુસાર ધર્મ કરનાર કર્મરોગથી રહિત થાય છે, પરંતુ તેમનો વેશ ધરનાર અને તેમના આદેશાનુસાર નહિ કરનાર કર્મ રોગથી રહિત નથી થતો. વળી જો તું સર્વથા તીર્થકરણ સાધુવેશમાં ચારિત્રાનુભાળનું કરનાર હો, તો જેમ સર્વ જિનેશ્વરો પરોપદેશાધીન નથી હોતા, અને બીજાને છદ્રસ્થ-અવરસ્થામાં ઉપદેશ નથી

આપતા. તથા શિષ્યવર્ગને દીક્ષા પણ નથી આપતા, તેમ તેમના શિષ્યોએ પણ કરવું જોઈએ. (પરંતુ) એ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો તીવ્ય દીઘડાળ પર્વત ક્યાંથી પ્રવતે? અને જો તીવ્યકરોની સાથે સર્વથા સમાનપણું ન હોય, તો અચેલકપણાનો આગ્રહ શા માટે રાજે છે? જિનેશ્વરોની ગાવે લેખ અદિશાલોભી અર્વાણ રાજા જાણી ગાયી, પણ તમે વેશ અને ચારિત્રથી કિચિત સમાનતા માનેલ છે. રૂપ૮૫ થી રૂપ૯૦.

હે શિવભૂતે! અરિહંતો વખરહિત છે, તેથી આપણે પણ વખરહિત-નનું થવું જોઈએ એમ તારી માન્યતા હોય, તો જેવું ગુરુનું ચિંહ હોય નેવું શિષ્યનું પણ હોવું જોઈએ, કેમકે બુદ્ધશિષ્ય શૈતબલધારી કે નનું નથી હોતો. તે તો બુદ્ધના જેવો જ વેશ પરનાર હોય છે, તેમ તારે પણ અરિહંતોના જેવું જ થવું જોઈએ, પરંતુ જિનેશ્વરના ઉપદેશથી જ તું નિરૂપમ ધીરજ અને સંઘયણના અભાવે વખ રહિત-નનું થતો હોય તો ન થા. તું તીવ્યકરનો શિષ્ય હોવાથી તને તેમનો વેશ પ્રમાણ હોય, તો તેમનો ઉપદેશ પણ તારે પ્રમાણ રાખવો જોઈએ, કારણ કે ગુરુનો ઉપદેશ ઉલ્લંધિને વર્તન કરનાર શિષ્ય કદી પણ ઈષ અર્થનો સાધક નથી થતો, પરમગુરુ શ્રી જિનેશ્વરોએ એ સંબંધમાં તો એમ કહ્યું છે, કે અનુપમ ધીરજ અને સંઘયણ આદિ અતિશયના અભાવે (સાધુએ) કદી પણ અચેલક (વખરહિત) ન થવું. આ પ્રમાણે પરમગુરુએ કહ્યા છતાં તું એમના ઉપદેશની વિરુદ્ધ વર્તન શા માટે કરે છે?

શિવભૂતિ :- જેમ ગુરુના ઉપદેશાનુસાર વતવું ધોરય છે, તેમ તેમના વેશ અને ચારિત્રનું પણ અવશ્ય અનુકરણ કરવું જોઈએ.

આચાર્ય :- તારું એ મંત્રય અધોરય છે, કેમકે તેમના ઉપદેશાનુસાર વતન જ કાર્યસાધક છે. જેમ રોગી મનુષ્ય વૈઘના ઉપદેશાનુસાર વતન કરવાથી જ રોગમુક્ત થાય છે; પરંતુ તેના વેશનું કે આચરણનું અનુકરણ નથી કરતો, જો તે પ્રમાણે કરે, તો ઉલટો સત્ત્રિપાતનો ભાગી થાય. તે જ પ્રમાણે અહીં પ્રસ્તુતમાં પણ જિનેશ્વરરૂપ વૈઘના ઉપદેશાનુસાર વતનાર તેમના વેશ અને ચારિત્રનું અનુકરણ કર્યા રિના પણ કર્મરૂપ રોગથી મુક્તાય છે, પરંતુ તેમના ઉપદેશાનુસાર વતન સિવાય તેમના વેશ અને ચારિત્રનું આચરણ કરનાર કર્મરોગથી મુક્ત થતો નથી, કેમકે તેવી ધોરયતા સિવાય તેમનો વેષ અને ચારિત્ર ધારણ કરનાર કેવળ ઉન્માદાહિનું જ ભાજન થાય છે.

વળી જો તું તીવ્યકરનાં વેષ અને ચારિત્રનો ધારક હો, તો તારું એ ધારકપણું તીવ્યકરોની સાથે સર્વ પ્રકારે સમાન છે? કે દેશથી સમાન છે? જો સર્વ પ્રકારે સમાનતા હોય, તો જે પ્રમાણે તેઓ કરે છે, તે પ્રમાણે તારે પણ સર્વ કરવું જોઈએ. કારણ કે જેમ તીવ્યકરો સ્વયંબુદ્ધ હોવાથી જીજના ઉપદેશાનુસાર વતની નથી, છઘસ્ય અવસ્થામાં બીજાને પ્રતિબોધવા ઉપદેશ આપતા નથી, કેવલજ્ઞાન સિવાય શિષ્યવર્ગને દીક્ષા પણ આપતા નથી; નેવી રીતે એમના શિષ્યોએ અને પ્રશિષ્યોએ પણ સર્વ કરવું જોઈએ. જો એ પ્રમાણે થાય, તો પછી કોઈને પણ ઉપદેશ દેવાના અભાવે દીક્ષાદિ આપાય નહિ, અને છંબટે તીવ્યનો વિચ્છંદ થાય. પરંતુ જો તેઓની સાથે સર્વ સાધર્મ ન હોય, તો પછી “તું અચેલક થાઉ” એવી મિથ્યા આગ્રહ શા માટે રાખે છે?

२५०] तीर्थकरना अनुकरणाभावं तीर्थविच्छेदनो प्रसंग. [विशेषावशक व्याख्या भाग. २

हવे ज्ञे उपरोक्त डारणाथी सर्वथा प्रकारे तीर्थकरोनी साथे साधम्य न होय, पश्च डिघित साधम्य होय, तो ते अमारे मान्य छे. ज्ञेमके लीच करवाहि भावाथी तेमनी साथे डिघितु लिंगाथी-वेधथी साधम्य छे, पश्च अयेलकपणाथी नव्ही, अेषाशीय आहारअनियत वास आहि वडे चारित्रथी डिघितु साधम्य छे, पश्च छस्त भोजपणाथी साधम्य नव्ही; केमके अतिशय रहित होवाथी आपणे तेम करवुं घोग्य नव्ही. आ प्रभाषे तीर्थकरनी साथे डिघितु साधम्य उक्त न्याये अन्यथा पश्च सिद्ध थाय छे, तो पछी तने अयेलकपणाहिनो मिथ्या आश्वळ शा माटे छे. २५८५ थी २५८०.

हवे "तदभिहितो जं च जिणकप्पो" ए कथननो उत्तर आपे छे.

'तीर्थकरोमे जिनकल्प इहेलो छे' ए कथन कोषा नव्ही मानतुं ? सर्व कोई ते माने छे, परंतु जंबा पुरुषांने माटे जे (वावेअ ते इहेल छे, ते सांभाळ.

उत्तमधिइसंघयणा पुब्विदोऽतिसङ्घणो रख्या कालं ।

जिणकपिण्यावि कण्यं कयपरिकम्मा पवज्जंति ॥२५९१॥

तं जड जिणवयणाओ पवज्जसि, पवज्ज तो स ठिक्को ति ।

अतिथिति कह पमाणं कह वोचित्त्रोति न पमाणं ? ॥२५९२॥

मण-परमोहि-पुलाए आहारग-खवग-उवसभे कण्ये ।

संजभतिय-केवलि-सिज्जणा य जंबूमिम वोचित्त्रणा ॥२५९३॥

उत्तम धीरज अने संघयणवाणा, ऋधन्यथी पश्च डिघित न्यून नव पूर्व जाणतारा, निरंतर अनुपभासक्ति आहि अतिशयसंपत्त जिनकल्पको (पूर्वोक्त विविधे ऐटले तपश्चुत अने सत्त्व आहि) परिकम करीने ज जिनकल्प अंगीकार करे छे, (अेवा पुरुषो माटे जिनकल्पनी आशा जिनेश्वरोमे आपी छे. पश्च तारा जोवा माटे नहि.) माटे ज्ञे जिनवयनथी "जिनकल्प" तुं माने छे, तो "ते जिनकल्प विच्छेद घयो छे" एम पश्च केम नवी मानतो ? अने ज्ञे ए कथन न मानतो हो, "ते जिनकल्प छे" ए कथन केवी रीते माने छे ? मनापर्यवशान-परमावधिशान-पुलाकल्पित्य-आहारकशरीर, कपकश्रेणि, उपशमश्रेणि, जिनकल्प-परिहारविशुद्धि-सूक्षमसंपराय ने पथाख्यात ए त्रष्णा चारित्र, केवली अने मोक्ष ए सर्व पदाथों जंबूस्वामि पछी विच्छेद थया छे. २५८१ थी २५८५.

अयेलक परिषड्हनो ज्वाब आपतां कहे छे के :-

जड चेलभोगमेत्तादजिआचेलयपरीसहो तेणं ।

अजियदिगिंगिंठाइपरीसहोवि भत्ताइभोगाओ ॥२५९४॥

एवं तुह न जियपरीसहा जिणिदावि सब्बहावन्नं ।

अहया जो भत्ताइसु स विही चेलेवि किं नद्वो ? ॥२५९५॥

जह भत्ताइ विसुल्दं राग-दोसरहिओ निसेवेतो ।

विजियदिगिंगिंठाइपरीसहो मुणी सपडियारोवि ॥२५९६॥

તહ ચેલં પરિસુદ્ધ રાગદોસરહિઓ સુયવિહીએ ।

હોડ જિયાચેલપરીસહો મુણી સંવમાળોડવિ ॥૨૫૧૭॥

જો વલ્લના પરિભોગ ભાગથી જ અચેલક પરિષહનો જ્ય નથી કર્યો એમ કહેવાય, તો પછી આહાર-પાણીના ભોગથી પણ શુખાદિ પરિષહનો જ્ય નથી કર્યો એમ કહેવાય. અને જો એ પ્રમાણે હોય, તો જિનેશ્વરો પણ પરિષહનો જ્ય કરનારા નથી એમ તારા કથનાનુસાર સર્વથા પ્રકારે થશે. અથવા (અંધારીય) આહાર-પાણી આદિ ગ્રહણ કરવામાં જે વિષિ છે, તે વિષિ (અંધારીય) વલ્લગ્રહણ કરવામાં શું નાશ પામ્યો છે? વિશુદ્ધ આહાર-પાણી રાગ-દ્રેપરહિત ભોગવતાં છતાં જેમ સપ્રતિકાર મુનિ શુખાદિ પરિષહ જીતનાર કહેવાય છે, તેમ વિશુદ્ધ-અંધારીય એવા રાગ-દ્રેપરહિત મુનિ શુદ્ધવિષિથી વલ્લને ગ્રહણ કરીને સેવવા છતાં પણ અચેલકપરીષહનો જ્ય કરનાર કહેવાય છે. ૨૫૧૮ થી ૨૫૧૯.

“જેણે અચેલક પરીષહનો જ્ય કર્યો હોય, તે મુનિ કહેવાય.” તારેં આ કથન યોગ્ય છે, અને અમે તે માન્ય કરીએ છીએ; પરંતુ એ સંબંધમાં પૂર્ણિએ છીએ કે વલ્લના ભોગમાત્રથી જ અચેલક પરીષહનો જ્ય નથી થતો, એમ માનીને તું વલ્લનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે કે અનેધારીયાદિ દોપથી દુષ્ટ એવા વલ્લના ભોગથી વલ્લનો ત્યાગ કરે છે? જો આદ્ય પક્ષાનુસાર એટલે વલ્લના ભોગમાત્રથી જ મુનિ વડે અચેલક પરીષહનો જ્ય નથી થતો, એમ માનીને તું વલ્લનો ત્યાગ કરતો હો, તો તેમાં તારી ભોગી ભૂલ છે. કેમકે એ પ્રમાણે તો આહાર-પાણી આદિના ભોગમાત્રથી પણ મુનિ શુખાદિ પરીષહનો જીતનાર નહિ કહેવાય, અને તદનુસાર નારા અભિપ્રાયે નિરૂપમ ધીરજ અને સંદ્યંશુવાળા મહાન સત્ત્વના ભંડાર શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો પણ પરીષહ જીતનાર ન કહેવાય. કદાચ તું એમ કલીશ કે ઉદ્ગમાદિ દોપરહિત તથા વિશુદ્ધઅંધારીય આહાર-પાણીને રાગ-દ્રેપ રહિત ભોગવનાર મુનિ શુખાદિપરીષહનો જ્ય કરનાર કહેવાય છે, તો પછી તદનુસાર અંધારીય વલ્લનો રાગ-દ્રેપરહિત ઉપભોગ કરનાર મુનિ પણ અચેલક પરીષહનો જ્ય કરનાર કેમ ન કહેવાય? કહેવાય જ. તાત્કાલિક એ છે કે શુખા-તૃખા-શીત-ઉષાતાદિકનો, આહાર-પાણી-વસ્ત્રાદિક વડે સૂત્રોક્તવિષિ પૂર્વક યતનાએ પ્રતિકાર કરનાર મુનિ પરીષહનો જ્ય કરનાર કહેવાય છે. આ સર્વ કથનથી એ કલિતાર્થ થાય છે કે અનેધારીયાદિ દોપથુકત વસ્ત્રાદિના પરિભોગથી જ અચેલક પરીષહથી પરાલ્પવ થાય છે. પણ સૂત્રોક્ત વિષિએ તેનો ઉપભોગ કરવાથી નથી થતો. ૨૫૨૦ થી ૨૫૨૧.

શિવભૂતિ :- જો સાધુ વલ્લનો ઉપભોગ કરે, તો તેણે અચેલક પરીષહ સહન કર્યો છે, એમ કેવી રીતે કહી શકાય? વલ્લનો અભાવ હોય, તો જ અચેલક પરીષહ સહન કર્યો કહેવાય.

આચ્યાર્થ :- તારી એ માન્યતા અધોન્ય છે, કેમ કે :-

સદસંતચેલગોડચેલગો ય જે લોગ-સમયસંસિદ્ધો ।

લેણાચેલા મુણદો સંતેહિં જિણા અસંતેહિં ॥૨૫૧૮॥

પરિસુદ્ધ-જુણણ-કુચ્છિય-થોવાઝનિયબ્રન્નભોગભોગહિં ।

મુણઓ મુચ્છારહિયા સંતેહિં અચેલયા હોંતિ ॥૨૫૧૯॥

उपर] अयेलक परीष्ठकनी माफु क शुद्धिं परीष्ठहोने प्रसंग. [विशेष्यवरयक भाष्य भाग. २

जह जलमवगाहतो वहुचेलोऽवि सिरवद्वियकडिल्लो ।
भणणह नगे अचेलो तह मुणओ संतचेलावि ॥२६००॥

तह थोध-जुव्र-कुलिछृदेहोहि दि अजः अचेलोति ।
जह तूर सालिय ! लहुंदेमोपोति नगिया मोति ॥२६०१॥

वलना सहभावे अने वखना अभावे अयेलकपणुं लोकमां अने आगममां प्रसिद्ध छे; तेथी वलना सहभावे मुनिओ अने वखना अभावे किनेश्वरो अयेलक कहेवाप छे. परिशुद्ध, छाँ अने असार ऐवा वखने अनियतपणो भूच्छरित भोगवतावी मुनिओ वस्त्रो छतां पश्च अयेलक छे. जेम कटीवखने मस्तके वीटीने जणमां पेसनार पुरुप, घणां वखवाणो छतां पश्च वख रहित कहेवाप छे, तेम मुनिओ पश्च वख होवा छतां अयेलक (वख रहित) कहेवाप छे. जेमके - अरे ! वषाकर ! त्वरा कर, मने जल्दीथी साडलो आप, हुं नग्न हुं. २६०८ थी २६०१.

विवेचन :- मुख्यवृत्तिथी अने उपचारथी ऐम ने प्रकारे अयेलकपणुं छे. तेमां मुख्य-अयेलकपणुं आ समयमां संयमोपकारी नथी, ए कारणाथी वख्तो छतां पश्च सामान्य साधुओ उपचारथी अयेलक कहेवाप छे. अने किनेश्वरो वखना अभावे मुख्यवृत्तिओ अयेलक कहेवाप छे. शुद्ध-ऐषजीय, घणां टिवसना छाँ, निःसार, अल्प संख्योपेत अने कोईक वभते ज गृहस्थयी जुही रीते उपयोगमां लेवाता, ऐवा वखोने भूच्छरित भोगवता मुनिओ उपचारथी अयेलक कहेवाप छे.

अथवा जेम कोई पुरुप कटीवखाथी मस्तक वीटीने जणमां पेटेलो होप, लोकमां ते पुरुप वख रहित कहेवाप छे; तेम मुनि पश्च ढीचणाथी उपरना भागमां चोलपक्षक धारण करे छे, कम्ह बांधता नथी. अने मस्तक उपर पश्च कोई वखाहि धारण करता नथी, ए प्रभाषो लोकप्रसिद्ध रीतिथी अन्यथा प्रकारे वखनो उपलोग करता होवाथी, वख्तो छतां पश्च ते अयेलक कहेवाप छे.

उपचारथी लोकप्रसिद्ध अयेलकपणुं एक बीजा देष्टानाथी समज्ञाए. जेम कोई स्त्री छाँ अने घणां छिनवाणुं वख पहेरीने वख वखनारने कहे, के अरे वषाकर ! जल्दीथी मारुं वख तेपार करी आप, तेमके हुं ते दिना नग्न हुं, अहीं स्त्री वखयुक्त होवा छतां घणा छाँ वखने लीषे नग्नता शब्दनो प्रयोग थाप छे. ए ज प्रभाषो मुनिओ पश्च पूर्वोक्त वखभोगथी अयेलक कहेवाप छे. २६०८ थी २६०१.

हुवे "जं च तीहिं टाणोहिं वत्थं धरेज्ज" ए कथननो उत्तर आपीने उपसंहार करे छे.

विहियं सुए च्चिय जओ धरेज्ज तिहिं कारणोहिं वत्थंति ।
तेण चिय तदवस्सं निरनिसएणं धरेयत्वं ॥२६०२॥

जिणकप्पाजोगाणं ही-कुच्छ-परीसहा जओउवरसं ।
ही लज्जनि व सो संजमो तदत्थं विसेसेणं ॥२६०३॥

जङ्ग जिणमर्य पमाणं तुह तो मा मुयसु वत्थ-पत्ताइं ।
पुञ्जुतदोसजालं लन्तिभिय मा रामिङ्गायं च ॥२६०४॥

અણુપાતેઉમરસાંડસજો ન સમજબેસથાસંભિદ્દુ ।
વત્થરહિઓ ન સમિઓ નિષ્ઠેવાદાણયોસગગા ॥૨૬૦૫॥

શુનમાં કહું છે કે ત્રણ કારણોએ વલ્લ ધારણ કરવું, તેથી નિરાલેશાયી અને જિનકુલ્યને અયોગ્ય એવા મુનિઓએ (પૂર્વે કહેલ કારણો જ) લજ્જા, કૃત્સા અને પરીષહને લીધે અવશ્ય વલ્લો ધારણ કરવાં, (કૃત્સા અને પરીષહ માટે કદાચ વલ્લ ન ધરે,) પણ લજ્જા એટલે સંયમને અર્થે તો વલ્લ વિશેષે કરીને ધરવા જોઈએ, (અન્યથા અજિન સળગાવવાટિ વડે મહાન અસંયમ પ્રામ થાય) વળી જો તને જિનમત પ્રમાણ હોય, તો વલ્લ-પાત્રાદિકનો તું ત્યાગ ન કર કેમકે એથી પૂર્વોક્ત દોપનાં સમૂહ પ્રામ થશે અને સમિતિનો ધાત થશે. પાત્ર વિના સંપૂર્ણ એધણા સમિતિ પાળવાને તું સમર્થ નહિ થાય, અને વલ્લ વિના નિષેપાદાન તથા ઉત્સર્ગસમિતિ તેમજ ભાગસમિતિવાળો નહીં થાય. (આ પ્રમાણે સર્વથા ત્રણ સમિતિ રહિત થશે.) ૨૬૦૨ થી ૨૬૦૫.

પૂર્વોક્ત રીતે સમજાવ્યા છતાં શિવભૂતિ સમજ્યો નહિ, અને વલ્લ તજુને ઉપાશ્રયની બહાર નીકળી જાયો.

ઇય પણવિડઓવિ બહુ સો મિચ્છુતોદયાકુલિયભાવો ।
જિણમયમસહહંતો છદ્ધિયવત્થો સમજ્ઞાઓ ॥૨૬૦૬॥

તરસ્સ ભગિણી સમુજ્જ્ઞયવત્થા તહ ચેવ તરણુરાગેણ ।
સંપત્થિયા નિયત્થા તો ગળિયાણ પુણો મુયહ ॥૨૬૦૭॥

તીએ પુણોઙ્વિ બદ્ધોરસ્સેગવત્થા પુણો વિદુદ્ધિતી ।
અચ્છત તે તેણ ચિય સમણુણ્ણાયા ધરેસી ય ॥૨૬૦૮॥

કોડિન્ન-કોડુચીરે પદ્ધાવેસી ય દોળણ સો સીસે ।
તજ્જો પરંપરાફાસાંડવસેસા સમૃપ્ણજ્ઞા ॥૨૬૦૯॥

આચાર્યશ્રીએ એમ બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા છતાં તે શિવભૂતિ ભિષ્યાત્વના ઉદ્યથી વ્યાકુળ પરિણામવાળો થઈ, જિનમતને નહિ સદાદતો, વલ્લ તજુને ઉપાશ્રયની બહાર નીકળ્યો; તંત્રી ભગિણી પણ તેના અનુરાગથી તે જ પ્રમાણો વલ્લ તજુને ચાલી નીકળી આથી ગણિકાએ તેને વલ્લ પહેરાવું, પુનઃ તેણે તે તજુ દીધું, કરી ગણિકાએ હૃદયપર એક વલ્લ પહેરાવું, તેને તે તજુની હતી, (પણ શિવભૂતિએ કહું, બલે તારે એક વલ્લ હો.) એમ તેની આજ્ઞાથી તેણે એક વલ્લ ધારણ કરું, પછી ક્રોડીન્ય અને કોડુચીર નામના બે શિષ્યોને શિવભૂતિએ દીક્ષા આપી, તેમની પરંપરાએ શેષ બોટીકાદખીઓ (દિગંબરો) પ્રવત્તા. ૨૬૦૯ થી ૨૬૦૯.

અહીં આહમા નિષ્ઠેવનો વાદ સમ્પામ થયો.

હવે સર્વ નિષ્ઠો પરસ્પર એક બીજાને બધ્યે દોષો આપે છે, તે સંબંધી વ્યક્તિવતા કહે છે.

(૩૫૮) એવું એ ભગિણા ઓસપ્રિણિએ ડ નિષ્ણગા સત્ત ।

ચીરવરસ્સ પવયણે સેસાણ પવયણે નતિથ ॥૨૬૧૦॥૭૮૪॥

(३५९) मोत्तुणोत्तो एकं सेसाणं जावज्जीविया दिव्वी ।

एककेक्करस्य य एतो दो दो दोसा मुणोयच्चा ॥२६११॥७८५॥

ऐ प्रभाषे अे सात निक्षेप (य शब्दथी आठमो ओटिक निक्षेप) आ अवसर्पिणी काणमां श्री वीर जिनेश्वरना तीर्थमां उत्पन्न थया, अे सिवाय बीजा निक्षेप नव्ही. ऐक गोष्ठामाहिल सिवाय बीजा जमाली वगेरे निक्षेप यावज्ज्ञानिक देखिवाणा थया अने अे देक्कने जेबे दोषो जाणवा. २६१० थी २६११.

विवेचन :- भगवान श्री भलावीरदेवना तीर्थमां जमाली वगेरे सात निक्षेप थया छे, अम निर्युक्तिकार कहे छे अने अे निक्षेपोना नाम जश्वावनारी गाथामाना य शब्दथी भाष्यकार तथा वृत्तिकार ओटिक (डिगोंबर) निक्षेप सहित आठ निक्षेप आ अवसर्पिणीमां थया छे अम कहे छे, अे सिवाय बीजा निक्षेपोनी साता नव्ही मानी.

सर्व निक्षेपोमां गोष्ठामाहिल सिवाय जमाली वगेरे जपा निक्षेप यावज्ज्ञानपर्यंतनुं परिभाषा पुक्त प्रत्याख्यान अंगीकार करता अने तेमज भानता, पश गोष्ठामाहिल तेम भानतो नहि, ते तो अपरिभाषा प्रत्याख्यान भानतो. आ वात जो के भूल ग्रंथ उपरथी समज शकाय अम छे, ते छतां पुनः कहेवानुं प्रयोजन अे छे के प्रत्याख्यान अवश्य करवा घोग्य होवाथी बहु उपयोगी छे, तथा कोइ गोष्ठामाहिलनी जेम न भाने, एटला भाटे श्री जश्वावी छे. कहेवानुं तात्पर्य अे छे के निक्षेप जपा छवनपर्यंत प्रत्याख्यान परिभाषा-पुक्त करनारा हता, भाटे कोई पश प्रत्याख्यान परिभाषा रहित न करवुं.

वर्णी आ सर्व निक्षेप अेक बीजाने परस्पर बब्जे दोषो आणे छे. अेक तो पोतानो दोषवाणो भन अंगीकार करे छे. अने बीजो परनो भन अंगीकार नव्ही करतो. आ प्रभाषे देक्क निक्षेपने बब्जे दोष लागे छे, तेने भाष्यकार भलाराज घोते ज विस्तारथी कहे छे. २६१० थी २६११.

मोत्तुण गोद्गुमाहिलमन्नेसि जावज्जीवसंवरणं ।

कम्मं च बद्धपुद्धं खीरोदयदअत्तणा समयं ॥२६१२॥

मोत्तुं जमालिमन्ने वेति कडं कञ्जमाणमेवं तु ।

एवकेक्को एवकेक्के नेच्छड अवज्जिओ दोन्नि ॥२६१३॥

अवरोप्परं समेया दो दोसे देति एकमेककरस्य ।

परमयसंपदिवत्ति विष्पदिवत्ति च समयमिम् ॥२६१४॥

अवज्जियस्य दोसे दिति तओ सोऽविति तिन्नि अन्नरस ।

तिष्पभिङ्गं तु समेया दोसे तिष्पभिङ्गे दिति ॥२६१५॥

गोष्ठामाहिल सिवायना बीजा निक्षेप यावज्ज्ञव पर्यंतनुं सपरिभाषा प्रत्याख्यान, अने शार-नीरनी जेम आत्मा साथे कम जष-स्पृष्ट छे अम माने छे अने जमालि सिवायना बीजा निक्षेप “करातुं छोय ते कर्यु” अम मानता. अे प्रभाषे अेकेक निक्षेप अेकेक पदार्थ नव्ही मानता, अने अवज्जिक (गोष्ठामाहिल) जे पदार्थ नव्ही मानतो. (आम होवाथी) तेओ अेकठा थया होय

તો દરેક જણા પરસ્પર-અભિભીજાને બે-બે દોષ આપે છે; એક પરમતની સંપ્રતિપત્તિ અને બીજું સ્વમતમાં વિપ્રતિપત્તિ. અબદ્ધિકને નિલ્કવો ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, તેથી તે પણ બીજાઓને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે. જ્યારે ત્રણ આદિ નિલ્કવો એકઠા થાય, ત્યારે તેઓ એક બીજાને ત્રણ ત્રણ આદિ દોષો આપે છે. ૨૬૧૨ થી ૨૬૧૫.

વિવેચન :- ગોષ્ઠામાહિલ સિવાયના સર્વ નિલ્કવો. પાવજ્ઞાવ પર્યંત સપરિમાણ-પ્રત્યાખ્યાન અને આત્મા સાથે કર્મનો સંબંધ કોરનોરવતુ માને છે, ગોષ્ઠામાહિલ એ બેમાંથી એક પણ નથી માનતો. જમાલિ સિવાયના તિષ્યગુમ વગેરે નિલ્કવો “કરાનું હોય તે જ ક્યું” એમ ભાને છે અને જમાલિ “કરેલું હોય તે જ ક્યું” માને છે. તિષ્યગુમ સિવાયના નિલ્કવો સંપૂર્ણ જીવ પ્રદેશોને જીવ માને છે, અને તિષ્યગુમ એક અંતિમ પ્રદેશને જ જીવ માને છે. એ પ્રમાણે દરેક નિલ્કવો જિનેશ્વરીયુક્ત પદાર્થોમાંથી એકેક પદાર્થ નથી માનતા, પણ ગોષ્ઠામાહિલ બે પદાર્થ નથી માનતા, એ સિવાય સર્વ નિલ્કવો જિનોકાંત સર્વ પદાર્થોને માને છે.

એ પ્રમાણે દરેકની માન્યતા ભિન્ન હોવાથી જ્યારે તેઓ એકઠા થાય, ત્યારે એકભીજાને બધે દોષો આપે છે; જેમકે બહુરત નિલ્કવ જમાલિ, પ્રાદેશિક નિલ્કવ તિષ્યગુમને કહે છે કે “કરેલું હોય તે જ ક્યું.” આવો મારો મત નિદોપ છતાં તું નથી માનતો એ પહેલો દોષ અને “અંતિમ પ્રદેશ જ જીવ છે” એ તારો મત સદોપ છે છતાં માને છે; એ બીજો દોષ સાંભળીને પ્રાદેશિક નિલ્કવ પણ બહુરત નિલ્કવને વિપરીતપણે એ જ બે દોષ આપે છે. તથા એ જ પ્રમાણે અવ્યક્ત વાદીને પણ દોષવાળો તેનો મત માનવારૂપ અને નિદોપ છતાં પોતાનો મત નહીં માનવારૂપ એમ બે દોષો આપે છે. અવ્યક્તવાદી પણ પ્રાદેશિકને વિપરીતપણે એ જ બે દોપ આપે છે. એ જ પ્રમાણે યાવતુ ત્રૈરાશિક નિલ્કવ અબદ્ધિક નિલ્કવને બે દોષ આપે છે અને અબદ્ધિક ત્રૈરાશિકને બે દોષો આપે છે.

અહીં એક બીજું વિશેષ વાત જણાવવાની જરૂર છે, કે વ્યક્તિની વિવકાખ અબદ્ધિક નિલ્કવ સ્વૃષ્ટાબદ્ધ કર્મ અને પરિમાણ રહિત પ્રત્યાખ્યાન માનતો હોવાથી તેના બે બેદા બે મત જીવા માનીએ તો તે અબદ્ધિક તેના પ્રતિયોગી નિલ્કવોને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, અને તેઓ પણ તેને ત્રણ દોષ આપે છે, પણ જ્યારે તેની બે પદાર્થની માન્યતા ભિન્ન છતાં એક જ માનીએ તો ઉપર કહ્યા મુજબ પરસ્પર બધે દોષો જ લાગે છે. ભાષ્યકાર મહારાજ પણ એ વાત કબૂલ કરે છે અને કહે છે કે તેની બે પદાર્થની ભિન્ન માન્યતાના બે દોષ અને બીજો તેના પ્રતિયોગીની માન્યતાનો, એમ અબદ્ધિક નિલ્કવ તેના પ્રતિયોગી નિલ્કવને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે, અને તંદો પણ તેને ત્રણ ત્રણ દોષ આપે છે; જ્યારે ત્રણ આદિ નિલ્કવો એકઠા થાય ત્યારે તેઓ પરસ્પર એકભીજાને ત્રણ ત્રણ આદિ દોષો આપે છે. જેમકે બહુરતરાદિ ત્રણ નિલ્કવો એકઠા થયા હંય, ત્યારે બહુરત નિલ્કવ બીજાઓને કહે છે કે તમે પોતપોતાનો દોષિતમત પ્રરૂપતા હોવાથી બે દોષ અને મારો નિદોપ મત ન માનતા હોવાથી એક દોષ એમ ત્રણ ત્રણ દોષ તમને લાગે છે. આ પ્રમાણે અબદ્ધિક સિવાયના બધા નિલ્કવો ત્રણ ત્રણના સંયોગે ત્રણ ત્રણ દોષો વધારીને ચાર દોપ આપે છે, એ જ પ્રમાણે ચાર પાંચ-૭ અને સાત નિલ્કવોના સમુદ્દરમાં દરેક નિલ્કવ એક બીજા

અનુકૂળે ચાર-પાંચ છ ને સાત દોષો આપે છે. માત્ર અબદ્ધિકના સંયોગે એક દોષ વધારીને કહેતું એટલે કે અબદ્ધિકસહિત ચારના સંયોગમાં પાંચ દોષ, પાંચના સંયોગમાં છ દોષ, છ ના સંયોગમાં સાત દોષ અને સાતના સંયોગમાં આઠ દોષ; કેમકે અબદ્ધિક નિહિત બે પદાર્થ વિપરીત ભાને છે. ૨૬૧૨ થી ૨૬૧૫.

હવે નિહિતોની ભાન્યતા સંસારનો હેતુ છે, કે મોકાનો હેતુ છે? તે કહે છે :-

(૩૬૦) સત્તેયા દિદ્ધીઓ જાડ-જરા-મરણગભવરસહીણ ।

મૂલં સંસારસ્ય ઉ હવંતિ નિર્ગાથરુવેણ ॥૨૬૧૬॥૭૮૬॥

(૩૬૧) પવયણનીહૃદ્યાણ જં તેસિ કારિય જહિં જત્થ ।

ભજં પરિહરણાએ મૂલે નહ ઉત્તરગુણો ય ॥૨૬૧૭॥૭૮૭॥

જત્થ વિસેસં જણાડ લોગો તેસિ ચ કુણાડ ભત્તાડે ।

તં કણાડ સાહૂણ સામગ્રકય પુણ અકાર્ય ॥૨૬૧૮॥

નિર્ગંધરૂપે એ સાતે નિહિત દાઢિઓ, જન્મ-જરા-મરણ અને ગર્ભના વાસરૂપ સંસારનું મૂળ (કારણ) છે, પ્રવચન તરફ બેદરકાર એવા તે નિહિતોને માટે જે કાળે જે સંત્રમાં આહારાદિ કરાત્યા હોય, તે મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણમાં પરિભોગવડે ભાજ્યા છે. એટલે કે જ્યારે લોક "આ નિહિત છે" એમ તેમનો તફાવત જાણો છે અને તે માટે આહારાદિ કરે છે, ત્યારે તે સાધુઓને કહ્યે છે. પણ જામાન્ય રીતે તેને માટે કરેલ આહારાદિ સાધુને કહ્યતા નથી. ૨૬૧૯ થી ૨૬૨૮.

વિશેષન :- પ્રભો ! નિહિતોની દાઢિ સંસારનો હેતુ છે, કે મોકાનો હેતુ છે?

શુદ્ધ :- એ સાતે નિહિત દર્શાનો મોકાનો હેતુ નથી, પણ જન્મ-જરા-મરણ અને ગર્ભના સ્થાનરૂપ કેવળ સંસારનો જ મૂળ હેતુ છે. માત્ર તેઓ નિર્ગંધ વેશધારી જ છે, પણ યચાર્ય નિર્ગંધ નથી.

શિષ્ય :- હે પ્રભો ! એ નિહિતો સાધુ ગણાય, અન્યદર્શની ગણાય, કે ગૃહસ્થ ગણાય ?

શુદ્ધ :- હમણાં જ અમે કહ્યું છે, કે તેઓ કેવળ નિર્ગંધનો વેશ પરનારા છે, પદાર્થ નિર્ગંધ સાધુ નથી; કેમકે એ સાધુને માટે કરેલ આહારાદિ શેષ સાધુઓને કહ્યે નહિ. પરંતુ નિહિતોને માટે કરેલ આહારાદિમાં એમ નથી. કારણ કે જે સંત્રમાં જે કાળે નિહિતોને માટે કરેલાં આહારાદિ હોય તેનો ઉપભોગ વિકલ્પે થાય, એટલે કે કોઈ વખતે એ આહારાદિનો ત્યાગ કરાય અને કોઈ વખત ત્યાગ ન પણ કરાય. "આ નિહિતો સાધુઓથી મિત છે" એમ લોકો જ્યારે ન જાણતા હોય, ત્યારે તે આહારાદિ ત્યાજ્ય છે, પરંતુ જ્યારે એમ જાણવામાં આવે કે આ નિહિતો ખચ સાધુ નથી ત્યારે તેમના માટે કરેલા આહારાદિ ત્યાજ્ય નથી આ પ્રમાણે મૂલગુણ સંબંધી આધ્યક્ષમાર્ણિ અને ઉત્તાર ગુણસંબંધી ક્રીત-કૃતાદિ આહાર વગેરે વિકલ્પે ખોજ્ય છે. માટે આ નિહિતો સાધુ ન કહેવાય, કેમકે તેમને માટે કરેલ આહારાદિ એકાંતે અકલ્ય નથી; વળી તે ગૃહસ્થો નથી, તેમ અન્યતીર્થીઓ પણ નથી, તંથી તેમને માટે કરેલ આહારાદિ સાધુને કથંચિત કલ્ય પણ છે, આથી તેઓ અવ્યક્ત સાધુ કહેવાય ૨૬૧૯ થી ૨૬૨૮.

હવે બોટિક સંબંધી કરાવેલા આહારાદિ માટે કહે છે :-

(૩૬૨) મિચ્છદિદ્વીયાણ જં તેરિં કારિયં જહિં જત્ય ।

સંબંધિ તયં સુદ્ધં મૂલે તહ ઉત્તરગુણે ય ॥૨૬૧૩॥૭૮૮॥

ભિન્નમય-લિંગ-ચરિયા મિચ્છદિદ્વિતિ ગોડિયાડભિમયા ।

જં તે કયમુહિસિડં તં કપ્પડ જં ચ જડ્ઝોગર્ણ ॥૨૬૨૦॥

જે કાળે જે ક્ષેત્રમાં મિથ્યાદઘિઓના માટે કરેલ જે આહારાદિ તે મૂળગુણમાં અને ઉત્તરગુણમાં સર્વ શુદ્ધ છે. જેના ભત-લિંગ અને ચર્ચા મિત્ર હોય; તે મિથ્યાદઘિ છે. તેવા મિથ્યાદઘિ અહીં બોટિક (દિગંબરો)ને માનેલા છે; તેમને ઉદેશીને કરેલ જે આહારાદિ તે સર્વ જે પત્રિને ધોય હોય તે કલ્પ્ય છે. ૨૬૧૮-૨૬૨૦.

વિવેચન :- જેની માન્યતા-વેશ અને મિથ્યાગ્રહણ સંબંધી આચયરણ મિત્ર હોય તે વ્યક્તલપણે મિથ્યાદઘિ કહેવાય. તેવા મિથ્યાદઘિ અહીં બોટિકને માનેલા છે. તેઓને ઉદેશીને જે કાળે જે સ્થળે આહારાદિ કરેલું હોય, તે સર્વ સાધુઓને મૂળગુણ સંબંધિ અને ઉત્તરગુણ સંબંધી શુદ્ધ છે. અહીં એટલું વિશેષ જ્ઞાનલું કે તેઓને ઉદેશીને કાકડી દાડમ વગેરે સચિત આહાર, અને અનંતકાય-વૃત્તાક વગેરે વધારીને અચિત કરેલ આહાર તે મુનિઓને કલ્પ્ય નહિ, પણ જે મુનિઓને ધોય હોય શાલમાં કહેલ છે તેવો પ્રાસુક આહાર હોય તે જ કલ્પ્ય છે બીજો નહિ. ૨૬૧૯ થી ૨૬૨૦.

આ સ્થળે એક વાત વિશેષ જ્ઞાનવવી ઉચ્ચિત છે કે - "સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિકાણ મોક્ષમાર્ગ;" આ મુખ્ય સામાન્ય માન્યતામાં શૈતાભ્રોનો મતભેદ નથી, પણ બીજુ વિશેષ માન્યતાઓમાં મતભેદ છે; જેમકે કેવલજ્ઞાનીને કવલાહાર, સ્ત્રીને મુક્તિ વગેરે દિગંબરો નથી માનતા અને શૈતાભ્રો તે માને છે. આ સંબંધી ધર્મલભી શકાય એમ છે, પણ ગ્રંથ-વિસ્તારના ભયથી તે અહીં નથી લખતા. તે સંબંધી વિશેષ જ્ઞાનવાની ઈચ્છાવાળાએ સ્યાહાદ રત્નાકર-ઉત્તરાધ્યયનાદિ ગ્રંથોમાં જોઈ લેવું.

એવી રીતે નયદ્વાર પણી હવે કયા નથેને કષ્ટું સામાયિક મોક્ષમાર્ગપણે ઈષ્ટ છે, તેનું સ્વરૂપ જ્ઞાનવવાને અનુમતદ્વાર કહે છે. તેમાં સામાન્ય જ્ઞાનવી પ્રથમના રણ નથેને જે ઈષ્ટ છે, તે કહે છે :-

(૩૬૩) તવસ્રંજમો અણુમઝો નેગંથં પવયણં ચ વવહારો ।

સદદુ-જ્જુસુયાણં પુણ નિવાણં સંજમો ચેવ ॥૨૬૨૧॥૭૯૧॥

કરસ નયરસાણુમય કિ સામાઙ્ગયમિહ મોક્ષમગ્રાતિ ।

ભન્નઙ્ગ નેગમ-સંગહ-વવહારણં તુ સંબ્ધાં ॥૨૬૨૨॥

તવસ્રંજમોતિ ચરિત્તં નિગંથં પવયણંતિ સુગનાણં ।

તગ્ગહણે સમ્મતં ચગ્ગહણાઓ ય બોલ્દચ્ચં ॥૨૬૨૩॥

તિન્નિવિ સામઙ્ગયાં ઇચ્છંતા મોક્ષમગ્રામાલ્લા ।

કિ મિચ્છદિદ્વીયા, વયંતિ જ સમુઙ્ગયાંપિ ॥૨૬૨૪॥

तपसंप्राप्तसंयम (चारित्रसामायिक), निश्चन्द्रपद्मु, अने प्रवचन (श्रुत सामायिक तथा च शब्दाती सम्प्रकृत्व सामायिक) आ ऋषि सामायिक व्यवहारपर्यंतना ऋषि नयने भोक्तमार्गपद्मे हुए छे. पष्ठ शब्द-ऋग्नसूत्र नयने तो संयम ज (चारित्र सामायिक ज) भोक्तमार्गपद्मे हुए छे. (बीज बे नहि, केमडे सर्व संवररूप चारित्र पछी तरत ज भोक्त प्राप्त थाय छे.) २६२१.

अहीं क्या नयने क्युं सामायिक भोक्तमार्गपद्मे हुए छे ? (तेना उत्तरमाँ) कहे छे के . नेगम, संब्रह तथा व्यवहार नयने सर्व (ऋषे) सामायिक भोक्त मार्गपद्मे हुए छे. तपसंयम एटले चारित्र (जैनी धीक्षा), प्रवचन एटले श्रुतज्ञान, आ बे ग्रहण करवाई य शब्दवडे सम्प्रकृत्व सामायिक ज्ञाणपद्मु. नेगमादि प्रथमना ऋषि नयो ऋषे सामायिकने भोक्तमार्गपद्मे भाने छे, तो पछी तेओ भिथ्यादृष्टि केम कहेवाय ? (जैनो पष्ठ ए ज ऋषने भोक्तमार्गपद्मे भाने छे, ए ऋषे सामायिकने ऋषो नयो भोक्तरूप कहे छे, परंतु ते नयो होवाई सर्वने समुद्दित भावे नथी कहेता “शान्तादिकथी भोक्त नथी.” ऐम नियम करे छे. पष्ठ (जैनो तो ऋषोने समुद्दितभावे भोक्तमार्गदृपे कहे छे.) आधी नयो भिथ्यादृष्टि छे. २६२२ थी २६२४,

उवे ऋग्नसूत्र तथा ते पछीना ऋषि नयोने जे सामायिक भोक्तमार्गपद्मे हुए छे ते ज्ञावे छे.

उज्जुसुयाइमयं पुण निव्वाणपहो चरित्तमेवेगं ।

न हे नाण-दंसणाहे, भावेऽवि न तैर्सि जं मोक्ष्यो ॥२६२५॥

जं सब्बनाण-दंसणलाभेऽवि न तक्षणं चिय विमोक्ष्यो ।

मोक्ष्यो य सब्बसंवरलाभे मम्गो स एवाओ ॥२६२६॥

आह नणु नाण-दंसणरहियरस न सब्बसंवरो दिहु ।

तरसहियरसेव तओ तम्हा त्तितयंपि मोक्षपहो ॥२६२७॥

जइ तेहि विणा णन्थिति संवरो तेण ताइं तरसेव ।

जुतं कारणमिह न उ संवरसज्जरस्स मोक्षरस्स ॥२६२८॥

अह कारणोवगारिति कारणं तेण कारणं सब्बं ।

भुवणं नाणाइणं जइणो नेयाइभावेणं ॥२६२९॥

तह साहणभावेणवि देहाइपरंपराइवहुभेयं ।

निव्वाणकारणं ले नाणाइतियमिम को नियमो ? ॥२६३०॥

अह पच्चासप्णतरं हेऊ नेयरमिहोवगारिपी ।

तो सब्बसंवरमयं चारितं चेव मोक्षपहो ॥२६३१॥

इदुत्थसाहयाइं सहहणाइगुणओ समेयाइं ।

सम्मकिरियाउरस्स व इह पुण निव्वाणमिदृत्यो ॥२६३२॥

ऋग्नसूत्र अने ते पछीना ऋषि शब्द नयोने ऐक चारित्रसामायिक ज भोक्त मार्गदृपे संभत छे, श्रुतसामायिक अने सम्प्रकृत्वसामायिक भान्य नथी; केमडे से बे होय, तो पष्ठ चारित्र-सामायिक

વિના મોક્ષ નથી થતો. કારણ કે સંપૂર્ણજ્ઞાન-દર્શન પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ તે વખતે તરત જ મોક્ષ નથી થતો, પરંતુ સર્વસંવર્ત્રાપ ચારિત્ર-સામાયિકનો લાભ થાય લ્યારે જ મોક્ષ થાય છે, તેથી તે ચારિત્ર-સામાયિક જ મોક્ષમાર્ગપણે ઈષ્ટ છે. સર્વ સંવર્ત્રાપ ચારિત્રનો લાભ જ્ઞાન-દર્શનરહિત હોય, તેને અકસ્માતુ ઉત્પત્ત થયેલો જણાતો નથી, પણ જે જ્ઞાન-દર્શનયુક્ત હોય તને જ તે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે એ રણે (સમ્યકૃત-શ્રુત અને ચારિત્રસામાયિક) મોક્ષમાર્ગ લે (નેગમાદિ નયોનું એ કથન યોગ્ય નથી કેમકે) જો તે જ્ઞાન-દર્શન વિના સંવર્ત્રાપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ ન થતી હોય તો તે બનેને સર્વ-સંવર્ત્રાપ ચારિત્રનાં કારણ કહેવા યોગ્ય છે, પણ સર્વસંવર્ત્રાપ ચારિત્રથી સાધ્ય એવા મોક્ષના કારણ કહેવાય નહિ. (કારણકે સર્વસંવર્ત પછી તરત જ મોક્ષ થાય છે, જ્ઞાનદર્શનાં પછી તરત નથી થતું.) (નેગમાદિ નયોનું આ કથન યોગ્ય નથી, કારણ કે) જો જ્ઞાન-દર્શન વિના સર્વસંવર્ત્રાપ ચારિત્રનો લાભ ન થતો હોય, તો તે તેના કારણ છે એમ કહેતું યોગ્ય છે, પરંતુ સર્વસંવર્ત્રાપ ચારિત્રથી સાધ્ય એવા મોક્ષનું કારણ છે, એમ કહેતું યોગ્ય નથી. (કેમ કે જ્ઞાન-દર્શનાનંતર મોક્ષ નથી થતો, પણ સર્વસંવર્ત્રાપ ચારિત્રાનંતર થાય છે.) જ્ઞાન-દર્શન મોક્ષના કારણરૂપ સર્વસંવર્ત ચારિત્રાત્મકના ઉપકારી છે, તેથી તે પણ મોક્ષનું કારણ છે એમ કહેવામાં આવે, તો શોય-શ્રદ્ધેય તથા પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિભાવે સર્વભૂવન, ધર્તિના જ્ઞાનાદિકના ઉપકારી હોવાથી તે પણ તેનાં કારણ થાય તથા સાધનભાવે પણ શરીર વગેરે (માતા-પિતા-વજ્ઞ-પાત્ર-આધાર-ઓધ્ય વગેરે) પરંપરાથી બહુ પ્રકારે મોક્ષનું કારણ થાય એટલે જ્ઞાનાદિ ત્રણમાં જ મોક્ષનાં કારણનો નિયમ ક્યાં રહ્યો? (બહુ પ્રકારના કારણ હોય તે છતાં) જે વધારે નશકનું કારણ હોય, તે જ મોક્ષનો હેતુ કહેવાય; બીજા શરીર વગેરે પરંપરાથી ઉપકારી હોય, તો પણ તે તેના હેતુ ન કહેવાય. (માટે જ્ઞાનાદિ ત્રણ જ મોક્ષના હેતુ છે.) એમ કહેવામાં આવે, તો તો સર્વસંવરાત્મક ચારિત્ર જ મોક્ષમાર્ગ થયો, કેમકે તે જ તેનું નશકનું કારણ છે. (એ પ્રમાણે જુદા જુદા નયોનો ભત છે, પણ ખરી રીતે તો) રોગી મનુષ્યને સમ્યકૃ કિયાની જેમ જ્ઞાનાદિ ત્રણ સમુદ્દ્રિત હોય તો જ તે શ્રદ્ધાનાદિ ગુણાથી ઈષ્ટ અર્થના સાધક છે. અહીં મોક્ષ એ ઈષ્ટ અર્થ છે. ૨૬૨૫ થી ૨૬૩૨.

વિવેચન :- ઉપર કહ્યા મુજબ જુદા જુદા નયોનો ભત છે. એટલે કે નેગમાદિ ત્રણ નયોની જ્ઞાનાદિ ત્રણે સામાયિકને ભિત્તિ-ભિત્તપણે મોક્ષના કારણ ભાને છે, અને ઋજુભૂત વગેરે નયોની એક ચારિત્રને જ મોક્ષના હેતુપણે ભાને છે, પરંતુ વલ્લુતઃ જ્ઞાનાદિ ત્રણે સામાયિક સમુદ્દ્રિત હોય, તો જ તે ઈષ્ટ અર્થના સાધક છે, એમાંના એક અથવા જુદાં જુદાં ત્રણ ઈષ્ટાર્થ સાધક નથી. જેમ રોગથી પીડાતા મનુષ્યને વૈદ્ય-ઓધ્ય વગેરે સમુદ્દ્રિત સમ્યકૃ કિયા નિરોગી થવામાં ઉપકારી છે, પણ એમાંની એક અથવા સંઘળી જુદી જુદી કિયા ઉપકારક નથી, તેમ અહીં સંસારરૂપ રોગથી પીડાતા જીવને એ જ્ઞાનાદિ ત્રણે અવ્યાખ્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં ઉપકારી છે. શ્રદ્ધાનાદિ ગુણપુરુક્ત થવાથી તે આત્મા સમ્યકૃત્વવડે શ્રદ્ધા કરે છે, જ્ઞાનવડે જ્ઞાણે છે અને ચારિત્રવડે સર્વસાવધ વ્યાપાર્થી વિરમે છે. આથી એ કલિતાર્થ થાય છે કે "સામગ્રી જ ઈષ્ટાર્થની સાધક છે, પણ એકાદ વસ્તુ નથી." અહીં પ્રસ્તુતમાં મોક્ષ-પ્રાપ્તિ ઈષ્ટાર્થ છે, તેને સાધનાર જ્ઞાનાદિ ત્રણનો સમુદ્દ્રાય છે, એમાંનું એક અથવા જુદા જુદા સર્વ સાધનાર નથી. ૨૬૨૫ થી ૨૬૩૨.

અહીં અનુમતદાર સમાસ થવાથી "ઉદ્દેસે નિદેસે" ઈત્યાદિ ઉપોદ્ઘાતના પ્રથમ દારમાં (૬૭૩) ગાથાની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ.

હવે "કિ કઠિવિદ્ધ" ઈત્યાદિ ૬૭૪ બીજા દાર ગાથામાંના "કિ" દારની વ્યાખ્યાને આરંભ કરે છે.

કિ સામાઝિય જીવો અજીવો દલ્બમહ ગુણો હોજ્ઞા ।

કિ જીવાજીવમય હોજજ તદત્યંતરં યત્તિ ? ॥૨૬૩૩॥

(૩૬૪) આયા ખ્રલુ સામાઝિય પચ્ચકખાયંતાં હવઙ્દ આયા ।

તં ખ્રલુ પચ્ચકખાણ આવાએ સચ્ચદચ્ચાણ ॥૨૬૩૪॥૭૧૦॥

સદહઙ્દ જાળાડ જાતો પચ્ચકખાયે તાતો જાતો જીવો ।

નાજીવો નાભાવો સો ચ્ચિય સામાઝિય નેણ ॥૨૬૩૫॥

સામાઝિયભાવપરિષિઃભાવાંતો જીવ એવ સામાઝિય ।

સંજ્ઞેય-નેય-કિરિણોવાંતોગાંતો સચ્ચદચ્ચાણ ॥૨૬૩૬॥

સામાધિક શ્રવ છે કે અજીવ છે ? તેમાં એ સામાધિક દ્વય છે, કે ગુણ છે ? અથવા શ્રવાજીવાત્મક ઉભ્ય સ્વરૂપ સામાધિક છે કે તેથી કોઈ અથાત્તર છે ? પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આત્મા જ સામાધિક છે, અને તેથી જ તે આત્મા સામાધિક થાય છે, કેમકે તે પ્રત્યાખ્યાન શ્રવપરિષિઃતિરૂપ હોવાથી વિષયની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્યોના આપાતમાં (સંબંધમાં) તે ઉત્પત્ત થાય છે. શ્રવ સ્વયં શ્રદ્ધા કરે છે, જાણો છે, અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે; અજીવ અથવા અભાવ એમાંનું કુઠી નથી કરતો, તેથી શ્રવ જ સામાધિક છે. સામાધિકના ભાવની પરિષિઃતિરૂપ શ્રવ સામાધિક રૂપ છે, કેમકે શ્રદ્ધેય-શૈય-અને કિયાના ઉપયોગથી સર્વ દ્રવ્યો તેનો વિષય છે. ૨૬૩૬ થી ૨૬૩૮.

વિશેષન :- શિષ્ય :- ગુરુદેવ ! સામાધિક શું વસ્તુ છે ? શ્રવ સામાધિક છે ? અજીવ સામાધિક છે ? શ્રવ-અજીવાત્મક ઉભ્યરૂપ સામાધિક છે ? કે વન્ધાપુત્રની જેમ અભાવ સ્વરૂપ સામાધિક છે ?

આચાર્ય :- આત્મા જ સામાધિક છે, પણ અજીવાદિ સામાધિક નથી. કારણ કે સમ્પૂર્કતવસામાધિક શુતસામાધિકવિદ આત્મા સર્વદ્રવ્યોની શ્રદ્ધા કરે છે અને જાણો છે, તેવી રીતે અજીવાદિ નથી જાણતા. વળી ચારિત્ર-સામાધિકથી સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરનાર આત્મા તે પ્રત્યાખ્યાનની કિયા વખતે સામાધિકરૂપ થાય છે, કારણ કે "કરાતું હોય તે કર્યું" એ ન્યાયે કિયાકાળ અને સમાસિકાળમાં નિશ્ચયનયના ભતે બેદ નથી. આ સાથે એ પણ સમજી લેવું કે જેણો પૂર્વે પ્રત્યાખ્યાન કરેલું હોય, તે આત્મા પણ સામાધિક રૂપ થાય છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-અને સાવધ પોગોની નિવૃત્તિરૂપ સ્વભાવમાં અવસ્થિત હોવાથી જે પ્રત્યાખ્યાનયુક્ત હોય, તે જ પરમાર્થથી આત્મા છે, તે સિવાયના શેષ સંસારીશ્વરો પ્રશુર ઘાતિકર્મ વડે સ્વભાવિક ગુણથી આવૃત હોવાને લીધે આત્મા નથી. પ્રત્યાખ્યાન એ શ્રવની પરિષિઃતિરૂપ હોવાથી શ્રવાદિ સર્વ દ્રવ્યો સામાધિકવંતને શ્રદ્ધેય-શૈય-અને પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિભાવે ઉપયોગમાં આવે છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો તેના વિષયભૂત છે શ્રવ સમ્પૂર્કત અને શુત સામાધિક વડે શ્રદ્ધા કરે છે, જાણો છે અને પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, પણ અજીવાદિ તેમ નથી કરતા. ૨૬૩૬ થી ૨૬૩૮.

હવે એક મહાત્માતાન્મક ચારિત્ર સામાયિકમાં સર્વ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ બતાવે છે :-

(૩૬૫) પદમિમ સાચુજીવા વિએ ચરિમે ય સાચદચ્ચાડું ।

સેલા મહાવ્યા ખાલુ તદેકકદેસેણ દચ્ચાણં ॥૨૬૩૭॥૭૯૧॥

જં સાચુજીવપાલણવિસયં પાળાદ્વાયવેરમણં ।

મિચ્છા-મુચ્છોવરમા સાચદચ્ચેસુ વિણિઅત્તા ॥૨૬૩૮॥

સુંસુ સહગએસુ બંભવયં ગહણ-ધારણિજ્જોસુ ।

તદ્દ્યં, છદ્રવયં પુણ ભોયણવિણિવિત્તિવાવારં ॥૨૬૩૯॥

એવં ચારિત્તમિયં સાચદચ્ચવિસયં તહ સુયંપિ ।

દેસે દેસોવરદ્દું સામન્તં સાચભાવેસુ ॥૨૬૪૦॥

કિં તંતિ પત્થુએ કિં ય વિસયચિતાએ, ભણણદું તારોવિ ।

સામાદ્વાયંગભાવં જ્ઞાન જ્ઞાનો તેણા તાયાહણં ॥૨૬૪૧॥

દચ્ચાં ગુણોત્તિ ભડ્યં સામદ્વાયં સાચનયમયાધારં ।

તં દચ્ચપજ્જવન્નિયનયમયમંગીકરેઝણં ॥૨૬૪૨॥

સર્વ જીવો પહેલા મહાત્માનાં વિષયપણો છે બીજામાં અને છેલ્લામાં સર્વ દ્રવ્યો, અને શેષ પ્રતોમાં દ્રવ્યોનો એક દેશ જ વિપયપણો છે, કારણ કે સર્વ જીવોનું પાલન કરવા માટે પ્રાણાત્મિકાત વિરમણ છે, મૃદ્ઘાવાદ અને મૂઢ્છાનો ઉપરમ સર્વ દ્રવ્યોના સંબંધમાં છે, સચેતન સ્ત્રી કે સ્ત્રીનું સખી, આમરણ વિનાની સ્ત્રી અથવા આમરણવાળી સ્ત્રીનાં સંબંધમાં ભ્રષ્ટચયૈપ્રત છે, ગ્રહણ અને ધારણ કરવા યોગ્ય વસ્તુના સંબંધમાં ત્રીજું પ્રત છે, તથા છદ્રું પ્રત રાત્રિલોજનના વ્યાપારની નિવૃત્તિ માટે છે. એ પ્રમાણે ચારિત્ર-સામાયિક સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, શુદ્ધ સામાયિક પણ તેવું જ છે, દેશવિરતિ-ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યમાંથી એક દેશના વિષયવાણું છે અને સામ્યદ્વાય-સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાણું છે. સામાયિક શું છે ? એ જ્ઞાનવાનું અહીં પ્રસ્તુત છે, તેમાં તેના વિષયનો વિચાર કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? ઉત્તર - એ વિષય પણ સામાયિકના હેતુભાવને પામે છે, તેથી તેના વિષયનું અહીં ગ્રહણ કર્યું છે. સામાયિક સર્વ નયમતનો આપાર છે, તેથી દવ્યાસ્તિક અને પદ્ધતિકાલીન નયનો મત અંગીકાર કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે કે જુણા છે ? તેનો વિચાર કરાય છે. ૨૬૩૭ થી ૨૬૪૨.

વિવેચન :- પહેલા પ્રાણાત્મિકાત વિરમણ મહાત્માનાં વિષય દ્વારા વિચાર કરતાં સૂક્ષ્મ-બાદરના ભેદે સર્વ જ્ઞાન-સ્થાવર જીવો આવે છે, કેમકે તે મહાત્માનાં ને સર્વજીવોનું સર્વ પ્રકારે રણણ કરવાનું કર્યું છે. બીજા મૃદ્ઘાવાદ વિરમણ મહાત્માનાં અને છેલ્લા પરિશ્રદ્ધ વિરમણ મહાત્માનાં સર્વ દ્રવ્યો વિપયપણો છે. "આ લોક પંચાસ્તિકાયાત્મક નથી" આ પ્રમાણેના મૃદ્ઘાવાદમાં સર્વ દ્રવ્યો વિપયભૂત છે, તેની નિવૃત્તિશુદ્ધ બીજું મહાત્મા વિચાર કરતાં પરિશ્રદ્ધ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી છે, અને એ છેલ્લું મહાત્મા પરિશ્રદ્ધની નિવૃત્તિશુદ્ધ હોવાથી તે પ્રતના પણ સર્વ દ્રવ્યો વિપયભૂત છે. એ સિવાયના શેષપ્રતો દ્રવ્યના એક દેશનો વિપય કરનારા છે, તેમાં ત્રીજું મહાત્મા ગ્રહણ કરવા

યોગ્ય અને ધારણ કરવા યોગ્ય દવ્યમાં અદાદાનની વિરતિરૂપ છે. ચોથું મહાક્રત રૂપ અથવા રૂપના સહયારી સ્ત્રી સંબંધી અભિવ્યક્તિની વિરતિરૂપ છે અને છુંટું ક્રત રાત્રિ ભોજનની વિરતિ રૂપરૂપ છે. આ પ્રમાણે આ ત્રણ મહાક્રતો દ્રવ્યના એક દેશના વિષયરૂપ છે.

નિર્યુક્તિકારે ઉપરોક્ત કહેલી વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. ગ્રસ-સ્થાવર-સૂક્મ-બાદર વગેરે સર્વ છુંબોનું પાલન કરવારૂપ પહેલું પ્રાણાત્મિકાત વિરમણ નામનું મહાક્રત છે, તેથી પહેલા પ્રતમાં સર્વ છુંબોને વિષયપણે શ્રહણ કરેલા છે. મિથ્યા-અનૃત-મૃષા-ઈત્યાદિ અસન્નાણ પર્યાયો છે અને ઘરાંનાં જીવિત વગેરે પરિબળના પર્યાયો છે, તથા ઉપરમનિયમ-વિરમણ વગેરે વિરતિના પર્યાયો છે. તેથી મિથ્યાઉપરમ એટલે મૃષાવાદવિરમજી, અને મૂઢ્યનોઉપરમ એટલે પરિગ્રહવિરમણ આ ભતે મહાક્રતના વિષય સર્વ દ્રવ્યો છે. કારણ શૂન્યવાદમાં સર્વ દ્રવ્યનો અપલાપ કરવાવડે અથવા વિપરીત પ્રકૃપણા કરવાવડે સર્વ દ્રવ્યો મૃષાવાદનો વિષય થાય છે, અને બીજું મહાક્રત તો તેની નિવૃત્તિરૂપ છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો બીજા મહાક્રતના વિષયરૂપ છે, હું “ત્રિલુબનનો સ્વામી છું, વિશ્વમાં વિદ્યમાન સર્વ કંઈ મારું છે” આવા પ્રકારની મૂઢ્યાંથી નિવૃત્ત થવારૂપ પાંચમું મહાક્રત છે, તેથી સર્વ દ્રવ્યો તેના પણ વિષય છે. તિર્યંચ-મનુષ્ય અને દેવની સ્ત્રી તથા નાયુંસકાદિ રૂપવાળા મૂર્તિ પદાર્થો તેમ જ સ્તન-નયન-જ્યઘન આદિ રૂપના સહગત અથવા સચેતનાથેતન કે સાભરણ-અનાભરણસ્ત્રીરૂપ પદાર્થોના ભોગની નિવૃત્તિ રૂપ ચોથું અભિવ્યક્ત મહાક્રત છે, તેથી આ પ્રતના વિષયરૂપ અને રૂપના સહગત મૂર્તિ પદાર્થો જ છે, પણ સર્વ દ્રવ્યો (વિષય) નથી. શ્રહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય સુવધા આદિ મૂર્તિ પદાર્થોના અપહરણની નિવૃત્તિરૂપ બીજું મહાક્રત છે, તેથી શ્રહણ-ધારણ કરવા યોગ્ય પદાર્થો જ આ પ્રતના વિષયમૂર્ત છે, પણ બીજા નથી. રાત્રિ ભોજનથી નિવૃત્તિ થવા રૂપ છુંટું રાત્રિ ભોજનવિરમણક્રત છે, તેથી તે પણ સર્વ દ્રવ્ય વિષયી નથી. આથી બીજું-ચોંચું ને છુંટું આ ત્રણોથી પ્રતના વિષય સર્વ દ્રવ્યનો એક દેશ જ છે.

એ પ્રમાણે સામાન્યથી આરિત-સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે, અને જુદા જુદા ક્રત વિભાગથી વિશેષપણે તેમનો ઉપર કહ્યા મુજાહ વિષય છે. “સર્વદ્વાંદ્વસર્વપર્યાયોષુ શુતમ्” એટલે સર્વ દ્રવ્યના કેટલાક પર્યાયો શુતણાનાં વિષય છે - આ વચ્ચનથી શુત સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે. અને દેશવિરતિ સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના એક દેશના વિષયવાળું છે, કેમકે તે સામાયિક જ દેશ સ્વરૂપવાળું છે. પરંતુ સમ્યક્રત સામાયિક તો સર્વ વસ્તુસમૂહના પથાવસ્થિત શ્રદ્ધાનરૂપ હોવાથી સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળું છે. આથી એ સિદ્ધ થયું કે જુદા જુદાં તરુણ સામાયિક અને તરુણ સમુદ્દ્રિત સામાયિક સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા છે.

શિષ્ય :- અહીં ‘સામાયિક શું છે’ એ જ્ઞાનવાળું પ્રસ્તુત છે, તેમાં તેના વિષયનો વિચાર કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?

આચાર્ય :- એ વિષય સામાયિકનો અંગમૂર્ત છે, તેથી તેના વિષયનું અહીં કથન કર્યું છે. એટલે અપ્રસ્તુત કંઈ નથી.

અહીં સામાયિક સર્વ નયોના વિચારનો વિષય છે, તેથી દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયનો મત અંગીકાર કરીને સામાયિક દ્રવ્ય છે કે ગુણ છે ? તેનો વિચાર કરીએ છીએ. ૨૬૩૭ થી ૨૬૪૨.

હવે દ્રવ્યાર્થિક તથા પર્યાયાર્થિક નયના મતે સામાયિકનો વિચાર કરે છે.

(૩૬૬) જીવો ગુણપડિવન્નો નયરસ દવ્ચદ્વિયરસ સામઝ્યં ।

સો ચેવ પજ્જાવન્દ્રિયનયરસ જીવરસ એસ ગુણો ॥૨૬૪૩॥૨૭૧॥

ઇચ્છિ જ દવ્ચનાઓ દવ્ચ તચ્ચમુવયારાઓ ય ગુણો ।

સામઝ્યગુણવિસિદ્ધો તો જીવો તરસ સામઝ્યં ॥૨૬૪૪॥

પજ્જાઓ ચ્છિ વત્યું તચ્ચ દવ્ચંતિ તદુવયારાઓ ।

પજ્જાવનયરસ જમ્હા સામઝ્ય લેણ પજ્જાઓ ॥૨૬૪૫॥

પજ્જાયનયમયમિણ પજ્જાયત્થંતર કલ્લો દવ્ચં ।

ઉવલંભ-વવહારાભાવાઓ ખરવિસાણ વ ? ॥૨૬૪૬॥

જહ રૂવાદ્વિસિદ્ધો ન ઘડો સવ્ચાષ્પમાળાવિરહાઓ ।

તહ નાણાદ્વિરિસિદ્ધો કો જીવો નામદણકલ્લો ? ॥૨૬૪૭॥

દવ્યાસ્તિકનયના અભિપ્રાયે શુષ્ણાત્રિત છુવદ્રવ્ય જ સામાયિક છે અને પર્યાયાર્થિક નથના મતે તે છુવનો ગુણ જ સામાયિક છે દવ્યનય દવ્યને જ સત્યરૂપે હુંછે છે, ગુણોને તો ઉપચારથી માને છે, તેથી સામાયિક શુષ્ણાવિરિષણ છુવદ્રવ્ય જ દવ્યનયના મતે સામાયિક છે. પર્યાયનયના મતે પર્યાય જ સત્ય વસ્તુ છે દવ્ય તો ઉપચારથી છે, તે માટે તે નથના મતે પર્યાય જ સામાયિક છે. પર્યાયનો મત એવો છે, કે ગંગેડાના શીગડાની જેમ ઉપલબ્ધ અને વ્યવહારના અભાવે પર્યાયથી ભિન્ન દવ્ય જ નથી. જેમ રૂપાદિથી ભિન્ન ઘટ કોઈપણ પ્રમાણાથી નથી, તેમ શાનાદિથી ભિન્ન એવો છુવ પણ નથી. ૨૬૪૮ થી ૨૬૪૯.

દવ્યાર્થિક નથના મતે શુષ્ણાત્રિત આત્મદ્રવ્ય જ સામાયિક છે. કારણ કે શુષ્ણો તો ઔપચારિક છે, અને દવ્યથી ભિન્ન જુણાતા નથી, તેથી તે અસતું છે. માટે ગૌરીભૂત શુષ્ણાઆમવાળો છુવ જ મુખ્ય વૃત્તિને સામાયિક છે, પણ પર્યાયો નથી, એમ દવ્યનયનું માનવું છે. જો રૂપાદિ શુષ્ણો ન જ હોય, તો લોકને દવ્યની અંદર તેની પ્રતીનિ ક્ષયાંથી થાય છે ? એવી શંકા થાય, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જેમ ચિત્રની અંદર ઉચા-નીચા ભાગની પ્રતીનિ તો થાય છે, પણ તે બાન્તિરૂપ છે, તેમ દવ્યમાં પણ જે શુષ્ણાની પ્રતીનિ થાય છે, તે બાન્તિ સ્વરૂપ જ છે.

પર્યાયનયના મતે સામાયિકાદિ શુષ્ણા જ પરમાર્થથી સામાયિક છે, પણ જીવ દવ્ય સામાયિક નથી, કારણ કે તે છુવનો ગુણ છે, અહીં છુવશુષ્ણ શબ્દમાં ઉત્તરપદ પ્રધાન તત્પુરૂપ સમાસ છે. જેમ તેલની ખારા તે તેલધારા, એમાં ધારથી ભિન્ન તેલ નથી, તેવી જ રીતે શાનાદિ શુષ્ણાથી ભિન્ન છુવ દવ્ય નથી માટે આ નથના મતે શુષ્ણાપર્યાય જ સામાયિક છે, પણ દવ્ય સામાયિક નથી.

ઉપરોક્ત હકીકત વધારે સ્પષ્ટ કરવાને ભાષ્યકાર મહારાજ એ જ વાત કાંઈક વિસ્તારથી કહે છે. દવ્યનય દવ્યને જ સત્ય માને છે, શુષ્ણોને તો ઉપચારથી માને છે, સત્યપણે નથી માનતો. તેથી ગૌરીભૂત સામાયિકાદિ શુષ્ણાવાળો છુવદ્રવ્ય જ મુખ્યપણે જ સામાયિક છે, એમ દવ્યનયનું મંત્રથી છે.

પર્યાયનયના મતે પર્યાય જ ઉપચારરહિત સત્ય વસ્તુ છે, દવ્યનો વ્યવહાર તો પૂર્વાપર પર્યાયોમાં માત્ર ઉપચારથી કરાય છે, વસ્તુત: દવ્ય નથી, આ કારણથી આ નથના મતે મુખ્યપણે

३६४] द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिक नयमां वीज्ञानोना भत. [विशेषावश्यक भाष्य भाग. २

पर्याय ज सामाधिक छ. कारण के परापर भावथी निर्वंतर प्रवर्तता पर्यायोमां भाँतिथी ज द्रव्यनो उपचार कराय छे, खरी शीते तो पर्याययी भिन्न खरविपाण जेवुं कोई द्रव्य ज नथी, अथवा पर्यायथी भिन्न द्रव्य ज्ञानातुं नथी अने व्यवहारमां उपयोगमां पण आवतुं नथी, तेथी खरविपाण जेवुं द्रव्य नथी. अथवा जेम शुप-रस-गंध-समशीलिथी भिन्न ऐवो घट गधेडाना शीणडानी जेम कोईपल प्रभाषाथी ज्ञानातो नथी, तेम ज्ञानादिगुण-पर्यायथी व्यतिरिक्त ऐवो छद पण ज्ञानातो नथी. भाटे पर्याय ज सत्य वस्तु छे, अने ते पर्याय अथवा गुण सामाधिक छे पण द्रव्य नथी. २६४७ थी २६४९.

हे पर्यायार्थिक नयनुं कुठक विशेष स्वरूप कहे छे :

(३६७) उपज्ञंति वियंति य परिणमंति य गुणा न दब्बाइ ।

दब्बप्पभवा य गुणा न गुणप्पभवाइ दब्बाइ ॥२६४८॥७९४॥

उप्पाय-विगमपरिणामओ गुणा पत्तनीलयाइ च ।

संति न उ दब्बमिदुं तव्यिरहाओ खपुण्फं च ॥२६४९॥

ते जप्पभवा जे वा तप्पभवं होज्ज होज्ज तो दब्बं ।

न य तं ते चेव जओ परोप्परपञ्चयप्पभवा ॥२६५०॥

गुणों ज उत्पाद-व्ययरूपे परिणामे छे, पण द्रव्यो नहि; वणी द्रव्योथी गुणों उत्पत्त थता नथी, अने गुणोथी द्रव्यो उत्पत्त थता नथी. पत्रना नीलत्वादि गुणोनी जेम उत्पादव्ययना परिणामथी गुणों ज वस्तुरूपे छे; परंतु उत्पाद-व्ययना परिणामना अभावथी आकाशपुण्यनी जेम द्रव्य (वस्तु) नथी. जो गुणों द्रव्यथी उत्पत्त थता होय, अथवा गुणोथी द्रव्य उत्पत्त थतुं होय, तो द्रव्य पारभार्थिक वस्तु थाय, परंतु तेम नथी, कारण के गुणों ज परस्पर प्रत्यपञ्चय छे. २६४८ थी २६५०.

उत्पाद-व्यय परिणामवाणा पत्रना-रक्तादि गुणोनी जेम गुणों ज उत्पाद-व्ययरूपे परिणाम पाए छे; पण आकाशपुण्यनी जेम तेवा परिणामरुदित द्रव्य परिणाम नथी पामतुं. कारण के जो द्रव्यथी गुणो अथवा गुणोथी द्रव्य उत्पत्त थतुं होय, तो गुणोथी व्यतिरिक्त द्रव्य पारभार्थिक वस्तु छे, ऐम भानी शकाय. परंतु ऐ प्रमाणे गुणोना कारणभूत अथवा कार्यभूत गुणथी भिन्न द्रव्य सत्य वस्तु नथी, वस्तुतः परस्पर उत्पादपडे उत्पत्त थेला नील-रक्त आदि गुणों ज पूर्वपरभावथी निर्वंतर प्रवर्तता ज्ञानाय छे, तेथी अतिरिक्त द्रव्य कुर्ह ज्ञानातुं नथी. भाटे गुणो-पर्यायों ज सत्य वस्तु छे, द्रव्य नथी. तेथी गुणों ज सामाधिक छे. आ प्रमाणे पर्यायार्थिकनयनुं मानवुं छे. २६४८ थी २६५०.

वीज्ञा व्याख्याताभोना अभिप्राये द्रव्य अने पर्याय नयनो भेद ज्ञावे छे :-

आहावकखाणमियं इच्छइ दब्बमिह पञ्जवनओऽवि ।

किंतच्यंतविभिन्ने मन्नइ सो दब्ब-पञ्जाए ॥२६५१॥

उप्पायाइसहावा पञ्जाया जं च सासयं दब्बं ।

ते तप्पभवा न तयं तप्पभवं तेण ते भिन्ना ॥२६५२॥

જીવસર ય સામડ્યં પજ્જાઓ તેણ તં તઓ ભિજ્ઞં ।
 ઇન્દ્રાદૃ પજ્જાયજ્જાઓ વાક્યાણમિયં જહત્યં તિ ॥૨૬૫૩॥

જહુ પજ્જાયનડ ચ્છિય સંમત્રદૃ દોધિ દલ-પજ્જાએ ।
 દવ્યાર્થિઓ કિમત્યં જહુ વ મહી દોધિ જમમિન્દે ॥૨૬૫૪॥

ઇચ્છાદૃ સાં તેણોભયમુભયગાદેઝિ સહ પિહભૂયં ।
 મિચ્છત્તમિહેગંતાદેગતજ્જગાહાઓ ॥૨૬૫૫॥

ઉપરનું વ્યાખ્યાન અયોગ્ય છે, કેમકે પર્યાય નય પણ દવ્યને ઈચ્છે છે. પરંતુ તે દવ્ય-પર્યાય બનેને પરસ્પર અત્યંત ભિજ માને છે. પર્યાયો ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા છે અને જે દવ્ય છે તે શાશ્વતસ્વભાવવાળું છે. પર્યાયો દવ્યથી ઉત્પત્ત થાય, પણ દવ્ય પર્યાયોથી ઉત્પત્ત નથી થતું, તેથી તે બજે (પરસ્પર) ભિજ છે. આ કારણથી સામાયિક તે જીવનો પર્યાય છે. અને તે તેનાથી ભિજ છે. આ વ્યાખ્યાન બરાબર છે, અને તે પર્યાયનય માને છે. (એ પ્રમાણે) જો પર્યાયનય દવ્ય-પર્યાય બજેને માને છે, તો પછી દવ્યાર્થિકનય શા માટે માનવો જોઈએ ? ઉત્તર - દવ્ય - પર્યાય એ બજે અભિજ્ઞ છે, તેથી તે માનવો જોઈએ, વળી તે ઉભય માનવા છતાં બજે પૃથગુલૂત છે, અને બેકાતે એકત્વ અને અન્યત્વ અહણા કરવાથી મિથ્યાત્વ થાય છે. રહપણ થી ૨૬૫૫.

કેટલાક અભિજ્ઞ પર્યાયનય અને દવ્યનયની વ્યાખ્યા કરતાં કહે છે કે-જોએઓ પર્યાયનયના મતે દવ્યનો સર્વથા અભાવ કહે છે, તે અયોગ્ય છે. કારણ કે પર્યાયનય પણ દવ્યને ઈચ્છે છે; પરંતુ તે નય દવ્ય-પર્યાય બજેને અત્યંત ભિજ માને છે. કેમકે પર્યાયો ઉત્પાદવ્યયસ્વભાવવાળા છે અને દવ્ય શાશ્વત છે. વળી તે શુદ્ધો દવ્યથી આત્મસ્વરૂપ પામે છે, પણ દવ્ય શુદ્ધોથી આત્મસ્વરૂપ નથી પામતું. એ પ્રમાણે દવ્ય-પર્યાય બજે ભિજ સ્વભાવવાળા હોવાથી પરસ્પર અત્યંત ભિજ છે. આ કારણથી શાશ્વત જીવ દવ્યના પર્યાયભૂત સામાયિક પણ જીવથી અત્યંત ભિજ છે. એમ પર્યાયનય માને છે.

ઉપર મુજબ વ્યાખ્યા કરનારાઓની માન્યતા અયોગ્ય છે. કારણ કે જો પર્યાયનય દવ્ય તથા પર્યાય બજેને માને છે, તો પછી દવ્યાર્થિકનયની કલ્પના શા માટે કરવી જોઈએ ? પર્યાયનયની માન્યતાનુસાર દવ્યની પણ સિદ્ધિ થઈ જશે.

દવ્યાર્થિકનય દવ્ય-પર્યાય બજેને પરસ્પર અભિજ્ઞ માને છે, એટલે કે દવ્યથી પર્યાયને અવ્યતિરિક્ત માને છે. આ તફાવત જુદાવવા માટે દવ્યાર્થિકનય પર્યાયાર્થિક નયથી જુદો માનેલ છે, અને પર્યાયાર્થિકનય દવ્ય-પર્યાય એ બજેને પરસ્પર ભિજ જ માને છે, આથી તે દવ્યાર્થિકથી ભિજ છે. એ શીતે દવ્યાર્થિકનય દવ્ય-પર્યાય ઉભયને અભિજ્ઞ માને છે અને પર્યાયનય ઉભયને અત્યંત ભિજ માને છે. એ પ્રમાણે માન્યતામાં બેઠ હોવાથી બજે નય મિથ્યાદિષ્ટિ છે. કેમકે એક નય, બજેને અભિજ્ઞ માને છે અને બીજો બજેને અત્યંત ભિજ માને છે. ૨૬૫૧ થી ૨૬૫૫.

એગતે નણુ દવ્યં ગુણો ત્થિ પજ્જાયવયણમિજ્જમિયં ।
 તમ્હા તં દવ્યં વા ગુણો વ દવ્યાર્થિયગાહો ॥૨૬૫૬॥

जह भिन्नोभयगाही पञ्जायनओ तदेगपकछमि ।

अविरुद्धं चेव तये किमओ दब्त्यियनएण ? ॥२६५७॥

तम्हा किं सामहृयं हुदेजा इर्वं गुणो ति वित्तेय ,

दब्त्यियस्स दब्बं गुणो तयं पञ्जवनयस्स ॥२६५८॥

इहरा जीवाणन्नं दब्बनयस्सेयस्स भिन्नं ति ।

उभयनउोभयगाहे घडेज्ज नेककेवकगाहमि ॥२६५९॥

द्रव्य-पर्याप्तिनी ऐकतामां “द्रव्य-गुणा” ए मात्र पर्याप्त वयन थाय, अने तेथी ते सामायिक द्रव्य अथवा शुष्करूप छे, ऐम द्रव्यार्थिक नयनी मान्यता थाय. तथा ओ (अत्यन्त) भिन्न द्रव्य-पर्याप्त उभयत्राई पर्याप्तिनय छे, तो तेना ऐक पक्षमां ते सामायिक अविरुद्ध द्रव्यरूप ज छे. तो पछी द्रव्यार्थिकनय मानवा वडे शुं ? अने तेथी सामायिक द्रव्यरूप छे, के गुणरूप छे, ऐवी यिन्ता करवानुं शुं प्रयोजन छे ? द्रव्यार्थिकनयना अभिप्राये सामायिक द्रव्यरूप छे अने पर्याप्तिकनयना अभिप्राये गुणरूप छे. अन्यथा द्रव्यार्थिकनयना अभिप्राये सामायिक शुवयी अभिन्न अने पर्याप्तिक नयना अभिप्राये भिन्न ऐम उभय नयनी उभय मान्यतामां सर्व घटे छे, पछा ऐकेकी मान्यतामां नवी घटतुं. २६५९ थी २६५८.

द्रव्य पर्याप्तिनी ऐकतामां द्रव्यार्थिकनयनी अपेक्षाए ‘द्रव्य अने गुण’ ए बते शब्द उन्ह अने पुरन्धरादि शब्दोनी जेम ऐकार्थवाची थवाथी पर्याप्तवयनरूप ज थाय, अने तेथी सामायिक द्रव्यरूप अथवा गुणरूप छे, ऐम द्रव्यनयनी मान्यता शेषाय, पछा सामायिक द्रव्यरूप ज छे, ऐवी मान्यता न थाय; परन्तु ऐम नवी केमके द्रव्यार्थिकनयनी अपेक्षाए सामायिक द्रव्यरूपे ज प्रसिद्ध छे, तथा द्रव्य पर्याप्ते परस्पर अत्यंत भिन्नरूपे शब्दा करनार पर्याप्तिनय छे, ऐम ओ मानवामां आवे, तो तेना ऐक पक्षमां (द्रव्य पक्षमां) सामायिक द्रव्यरूप ज छे ऐम कुर्हपछ विरोध सिवाय मानी शकाय ऐम छे, आ रीते पर्याप्तिनयी याली शके ऐम ठोकाथी द्रव्यनयनो उपन्यास करवानुं प्रयोजन काँठ ज नवी.

आ अथवा सामायिक द्रव्यरूप छे के गुणरूप ? ऐवो विचार करवानुं प्रस्तुत छे. तेमां द्रव्यार्थिकना अभिप्राये सामायिक द्रव्यरूप छे अने पर्याप्तिकनयना अभिप्राये गुणरूप छे, अन्यथा तो द्रव्यार्थिकनयना अभिप्राये सामायिक शुवयी अभिन्न छे, अने पर्याप्तिकनयना अभिप्राये शुवयी भिन्न छे, ए प्रभाषो ऐकेक नयनी मान्यता मानवाथी पूर्वे २६५४भी गाथामां कहेली पुक्तिओ वडे कुर्ह पछा घटतुं नवी, परंतु उमशां उपर कल्या मुजब ज्ञे द्रव्यनय सामायिकने द्रव्यरूप अने पर्याप्तिनय पर्याप्तरूप अथवा गुणरूप माने छे, ऐम समुदित उभयनयनी उभय प्रकारनी मान्यता छे, ऐम कहेवामां आवे तो कुर्ह दोष नवी, परंतु ऐकेक नयनी उभय प्रकारनी मान्यतामां तो पूर्वे कहेला दोष आवे छे. २६५९ थी २६५८.

हवे “सो चेव पञ्जवद्वियस्स नयस्स” (२६४३) उत्तरार्थनुं व्याख्यान भाष्यकार महाराज करे छे.

નણુ ભળિયં પજ્જાયદ્વિયસ્સ જીવસ્સ એસ હિ ગુણોત્તિ ।
છદ્વીએ તઓ દવ્વં સો તં ચ ગુણો તઓ ભિન્નો ॥૨૬૬૦॥

ઉપ્પાય-ભંગુરાણ પડુકસ્થણ જો ગુણાણ સંતાણો ।
દવ્વોવયારમણ બંડ કીએ લીન્ન તડાન ॥૨૬૬૧॥

તલ્લેદુકષ્ણણાઓ તં તસ્સ ગુણોત્તિ હોડ સામફ્યં ।
પત્તસ્સ નીલયા જહ તસંતાણોદિયત્થમિયા ॥૨૬૬૨॥

ઉપ્પાય-ભંગુરા જં ગુણ ય ન ય સોત્તિ તે ય તથભવા ।
ન ય સો તથભવોત્તિ ય જુજ્જઢ તં તદુવયારાઓ ॥૨૬૬૩॥

અહવોદારીપામર્ય દવ્વનયં પઢ ન જીવાઓ ભિન્નં ।
ભિન્નમિયરં પઢ જાઓ નન્દિ તદત્થંતરં જીવો ॥૨૬૬૪॥

પદ્યાર્થિક નયના અભિપ્રાયે પદ્ધીનિર્દેશથી સામાયિક જીવનો ગુણ છે, એમ કહ્યું છે. તેથી જીવ દ્વય છે તથા સામાયિક ગુણ છે, અને તે ગુણ તેનાથી ભિન્ન છે. (આ કથન ધોરણ નથી, કેમકે) પ્રતિકાળા ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા ગુણોનો છે સંતાન છે, તેમાં જો દ્વયનો ઉપચાર માત્ર કરાતો હોય, તો તે માનવા ધોરણ છે, અને તેથી પત્રના સંતાનના ઉત્પન્ન થઈને નારા પામતા નીલતાદિ ગુણોની જેમ તેના જેણી કલ્પનાથી તે સામાયિક તે જીવદ્વયનો ગુણ થાય તો કંઈ હોય નથી. ગુણો ઉત્પાદવ્યય સ્વભાવવાળા છે, પણ સંતાન નથી; ગુણો સંતાનથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. સંતાન ગુણથી ઉત્પન્ન થયેલ નથી. માટે ઉપચારથી તે જીવ દ્વય થણે છે. અથવા આ ઉદાશીન ભત કહ્યો છે. દ્વય નયની અપેક્ષાએ સામાયિક જીવથી ભિન્ન નથી. (જીવ જ સામાયિક છે.) અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ભિન્ન છે, કેમકે જીવ સામાયિક ગુણથી જુદો નથી. ૨૬૬૦ થી ૨૬૬૫.

“સો ચેવ પજ્જાયદ્વિયસ્સ” ઈત્યાદિ નિર્ધિકિતના કથનાનુસારે (૨૬૪૩ ગાથાનું ઉત્તરાધ) પર્યાયનયના અભિપ્રાયે સામાયિક જીવનો ગુણ છે. આ કથનમાં “સામાયિક જીવનો ગુણ છે” એવા પદ્ધીનિર્દેશથી એવો નિશ્ચય થાય છે કે, જીવ દ્વય છે. અને સામાયિક ગુણ છે, તે ગુણ જીવથી ભિન્ન છે. જો એ પ્રમાણે ન હોય તો પદ્ધીનિર્દેશ થઈ શકે નહિ, માટે પર્યાયનયના અભિપ્રાયે ભિન્ન દ્વય-પર્યાય ઉત્પયનો સહભાવ છે. આ પ્રમાણે બીજી રીતે વ્યાખ્યા કરનારાઓ કહેવા માગે, તો તેઓને તે સંબંધમાં પૂછું જોઈએ કે પર્યાય નયના અભિપ્રાયે દ્વયને પારમાર્થિક રૂપે મનાય છે, કે માત્ર કલ્પનાસ્વરૂપ જ મનાય છે? જો પારમાર્થિક (અત્ય) રૂપે મનાનું હોય, તો તે અધોર્ય છે, કારણ કે તે સંબંધી પૂર્વે ૨૬૫૪ મી ગાથામાં હોય બતાવેલ છે.

હવે બીજી પક્ષાનુશાર પર્યાયનયના અભિપ્રાયે દ્વય માત્ર કલ્પના રૂપ જ મનાનું હોય, તો તેમ માનવામાં કંઈ હોય નથી, કારણ કે પ્રતિસમય ઉત્પાદ-વ્યય સ્વભાવવાળા ગુણોના સંતાનમાં સમાન ભુદ્ધિ અને કથનના હેતુપણે દ્વયનો ઉપચાર માત્ર કરાય તો કંઈ હરકત નથી, કારણ

કે કલિપત સદ્ગ્રાવ માનવામાં કોઈપણ પ્રકારની હાનિ નથી. અને તેથી કલિપત દવ્યની સાથે ગુણનો બેદ માનતાં સામાયિક કલિપત છું દવ્યનો ગુણ છે, એમ માનવામાં કોણ અટકાપત કરી શકે એમ છે ? જેમ ગુણ સમૃદ્ધાયથી વ્યતિરિક્ત કલિપત પત્રાદિ દવ્યના નીલતાદિ ગુણો પત્રસંતાનમાં ઉત્પત્ત થઈ નાશ પામે છે તેથી તે ગુણો તેનાથી મિશ્ર કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ કલિપત છું દવ્યનો સામાયિક ગુણ તેનાથી મિશ્ર છે, એમ માનવામાં કઈ દોષ નથી. આ સ્વયં એમ ન કહેવું કે “દેવદાની શાયો” ઈત્યાદિ વાસ્તવિક સંબંધવાળી બે વસ્તુની જેમ દવ્ય-ગુણના વાસ્તવિક સંબંધમાં જ ઘણીનિર્દેશ ઘટે છે, અન્યત્ર દવ્યના કલિપત સંબંધમાં નથી ઘટતો, કેમકે “રાહુનું ભસ્તક, શિલ્પાપુત્રનું શરીર.” ઈત્યાદિ કલિપત પણ ઘણીનિર્દેશ થાય છે. તદ્દનુસાર દવ્ય-પર્યાયના સંબંધમાં પણ ઘણીનિર્દેશ થાય છે.

ગુણ-સંતાનનો બેદ જ્ઞાવનાર પર્મ બેદના અભાવે સ્વરૂપની જેમ ગુણ અને દવ્યરૂપ સંતાનની અભેદતા માનવી જ પોત્ય છે, તો પછી ગુણથી વ્યતિરિક્ત કલિપત દવ્યનો સદ્ગ્રાવ શા માટે માનવો જોઈએ ! એવી શંકા થાય, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે બેદ જ્ઞાવનાર પર્મબેદનો અભાવ છે, એ માન્યતા અસત્ય છે. ઉત્પાદ-વ્યવસ્થાગ્રાવવાળા ગુણો ઉત્પત્ત થાય છે અને નાશ પામે છે, પણ દવ્યરૂપ સંતાન તે પ્રમાણે ઉત્પાદ-વ્યવ નથી પામતો. આ એક રીતે ગુણ-સંતાનનો ઘર્મબેદ છે. તથા સામાયિકાદિ ગુણો અથવા નીલતાદિ ગુણો તે સંતાનમાંથી ઉત્પત્ત થાય છે, પણ સંતાનગુણોથી ઉત્પત્ત નથી થતો. આથી તે સંતાન કારણ છે, પણ કાર્ય નથી; અને ગુણો કાર્ય છે, પણ કારણ નથી. આ બીજી રીતે પણ ગુણ-સંતાનનો ઘર્મબેદ છે માટે જીવાદિ દવ્યનો અભાવ નથી પણ સદ્ગ્રાવ છે.

અથવા “સામાયિક શું દવ્ય છે કે ગુણ છે” એ ચિંતામાં દવ્યનયના અભિપ્રાયે સામાયિક દવ્ય છે, અને પર્યાયનયના અભિપ્રાયે ગુણ છે એમ રહ્યપટમી ગાથામાં પૂર્વો કશ્યું છે. અથવા દવ્ય-ગુણની વિચારણામાં એ નથી કશ્યું : પરંતુ “સામાયિક શું છે ?” એ પ્રસ્તુત હારની અંદર દવ્ય-પર્યાયાલિક નયમાંના કોઈપણ એક નયના મતે ઉદાસીન વૃત્તિવાળા આચાર્યશ્રીએ યુક્તિ વડે આ પ્રમાણો કશ્યું કે - દવ્યનયના અભિપ્રાયે સામાયિક છુંથી મિશ્ર નથી, પણ છુંપણ છે આથી આ નયના અભિપ્રાયે હવે પછી કહેવાશે તે યુક્તિઓ વડે જીવાદિ દવ્ય જ વિધમાન છે અને તેથી વ્યતિરિક્ત ગુણો પરમાર્થથી અસત્ય છે. તથા પર્યાય નયના અભિપ્રાયે સામાયિક છું દવ્યથી મિશ્ર છે, કેમકે પૂર્વોક્ત યુક્તિઓ વડે સામાયિકાદિ ગુણોથી છું મિશ્ર નથી. આથી આ નયના અભિપ્રાયે ગુણો જ પરમાર્થથી વિધમાન છે. જીવાદિ દવ્ય તો કલિપતામાત્રથી જ વિધમાન પણ છે પરમાર્થથી નહિ. ૨૬૬૦ થી ૨૬૬૪.

હવે બીજી દવ્યાર્થિકનયનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.

બિયરસ દવ્યમેત્તાની નામ |

સામન્નાવરથાળાભાવાઓ ખરવિસાળાં વ ||૨૬૬૫||

આવિભાગ-તિરોભાવમેત્તપરિણામિ દવ્યમેવેયં |

નિચ્ચં બહુરૂબંધિ નડો વ વેસંતરાવન્નાં ||૨૬૬૬||

(੩੬੮) ਜਾਂ ਕੋ ਜੋ ਹੈ ਆਵੇ ਰਖਿਆਲ੍ਹੁ ਪਾਰੋਗ-ਬੀਸਸਾ ਦਕਾਂ ।

तं सह जाणाङ्गु जिणे अपज्जवे जाणाणा नस्य ॥२६६७॥७५॥

બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયના અમિત્પાયે દ્રવ્ય જુ (સત્ત્ય વસ્તુ) છે. સામાન્ય અવસ્થાના અભાવે ખરશુંગ જેવા ગુણ તેનાથી જુદા નથી. જુદા જુદા વેશ પારણ કરનાર નટની જેમ નિત્ય અને ખડુ રૂપવાળું કેવળ દ્રવ્ય જુ આવિભાવ-તિરોધાવ માત્ર પરિણામવાળું છે. (કારણ કે) જે જે પ્રયોગ-વિભસા દ્રવ્ય જે જે ભાવે પરિણામ પામે છે, તે તે દ્રવ્યને તે તે રૂપે પરિણામ પામતું શ્રી જિનેશ્વર જાણે છે, કેમકે પર્યાપ્તરહિત વસ્તુમાં પરિજ્ઞા નથી. ૨૬૬૫ થી ૨૬૬૭.

બીજા દ્રવ્યાર્થિક નયના અમિત્રાયે સુવણી-રજતાદિ સર્વ દ્રવ્ય જ છે, શેતરકતાદિ ગુણો ખરથૂંગની જેમ સામાન્યરૂપે અવસ્થિત ન હોવાથી દ્રવ્યથી જીડા નથી. કુંડલાદિરૂપે આવિભાવ અને મુદ્રિકાદિરૂપે તિરોલ્લાબ પામવાના સ્વભાવવાળું સુવણીદિ કેવળ દ્રવ્ય જ છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ કોઈ નટ રામ-રાવણાદિના અનેક વેષ પારણ કરવા છતાં પણ સર્વ અવસ્થામોભાં પંતાના મૂળરૂપ ટેવદતાદિ સ્વભાવને તથી દેતો નથી; તેમ દ્રવ્ય પણ નિત્ય-અવિચલિત સ્વભાવવાળું હોવાથી કંકણ-આજુબંધ-કુંડળ-મુદ્રિકા વગેરે અનેક પ્રકારના પરિષામને પામવા છતાં પણ પંતાના સુવણી-રૂપતાદિ દ્રવ્ય સ્વભાવને તથી દેતું નથી. માટે તેથી વ્યતિરિકત ગુણો કોઈ છે જ નહિ.

નિર્યુક્તિકાર પણ આ જ હડીકત બીજી રીતે કહે છે. ચેતનવાળાના વ્યાપાર અથવા પ્રયત્ન તે પ્રયોગ કરેવાય, અને સ્વભાવ તે વિભસા કરેવાય, આ પ્રયોગવિભસા વડે ઉત્પત્ત થયેલું દવ્ય ને પ્રયોગ-વિભસાદવ્ય કરેવાય છે. તેમાં ઘટ-પટાઈ દવ્ય પ્રયોગ-નિય્યત છે, અને ઈન્ડિયન્યુઆઈ વિભસાદવ્ય જે જે ચેતન-રક્ત-શ્વામ-પીત આઈ પર્યાપ્તાએ પરિણામ પામે, તે તે દવ્ય, તે તે રૂપે પરિણામ પામતું કેવળ દવ્ય જ છે પણ બિન અંવા કોઈ પર્યાયો નથી, તેની વિદ્યમાનતા તો માત્ર ઉત્પેક્ષાથી જ છે એમ કરણાનિષિ શ્રીમાન જિનેશ્વરદેવ ફરમાવે છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ સપાંદિ દવ્ય ઉત્કષ્ણ-વિશ્લેષણ-કુડલિતા આકારવાળું થવા છતાં તે ઉત્કષ્ણાઈ આકારરૂપ પર્યાપ્ત સર્પદૂપ પર્યાપ્થી વ્યતિરિક્ત નથી જણાતા, પણ તેથી સર્વ અવસ્થામાં માત્ર સર્પાઈરૂપ દવ્ય જ જણાય છે. માટે પર્યાયો તેથી બિન નથી.

શિખ = જો પદ્ધતિનું હોય, તો એમ કેવું કહી શકાય કે “જે જે આવે પરિણામ પાસે છે ?”

આચાર્ય :- પદ્ધતિપરાહિત વલુમાં કેવળી વગેરેની પરિષા નથી. એ વાત જણાવવા માટે બેંક
કહેવાય છે. બાકી પર્યાયોની વિધમાનતા તો માત્ર ઉત્ત્રેક્ષાણી જ છે, વાસ્તવિક રીતે દ્રવ્યથી
વ્યનિરિક્ત કોઈ પણ પર્યાય નથી. કેવળ દ્રવ્ય જ પરમાર્થથી વિધમાન છે. ૨૬૬૫ થી ૨૬૬૭.

અહે એ જ વાત પથરું સ્પેલ કરવાને ભાગ્યકાર મહારાજ કહે છે.

जं जाहे जं भावं पुरिणमड तयं तया तओऽणन्ने ।

ਪਾਰਿਥਿਤਸੇਤਵਿਗਿਨੁ ਦੁਚਾਂ ਚਿਧ ਜਾਪਣੁ ਜਿਣਿਦੀ ॥੨੬੮॥

त अद्यापादनं कृष्णलाङ् हं चेष्टा तं वसाणारं ।

ਸੁਖਾਵਿਤ ਲਭਿ ਸਹਿਆਦਰਿ ਵਿ ॥੩੬੬॥

જહુ વા દવ્યાદને ગુણાદઓ નૂળ સપ્પાએરત્તાં ।
હોઙ્જ વ રૂવાડુણ વિભિન્નદેસોવિલંભો વિ ॥૨૬૭૦॥

જહુ પજ્જાવોયયારો લય-ઘ્યાસપરિણામમેત્તરસ ।
કીરહુ તત્ત્વામ ન સો દવ્યાદત્યંતરથ્યુઓ ॥૨૬૭૧॥

દવ્યપરિણામમેત્તાં પજ્જાઓ સો ય ન ગ્રહરસિંગસસ ।
તદપજ્જવં ન નજ્જહુ જં નાણં નૈયવિસયંતિ ॥૨૬૭૨॥

જે દવ્ય જે કાળે જે ભાવે પરિણામ પામે છે, તે દવ્ય તે કાળે તે પચાંયથી અભિજ્ઞ હોવાથી પરિણાતિમાત્ર વિશિષ્ટ દવ્ય છે, એમ શ્રી જિનેશ્વર જાણો છે. કુડલાદિ સુવર્ણથી ભિજ નથી, પણ તે દવ્ય જ ન તે આકારને પ્રાણ ચચાદી સ્વરૂપથી આભિજ્ઞ જેવા તે તે વ્યપદેશને પામે છે, જો ગુણ વગેરે દવ્યથી અન્ય હોય, તો અવશ્ય તેમને સપ્રદેશપર્યું પ્રાણ થાય, અને રૂપાદિ પજ્જ ભિજ દેશમાં જણાય. જો આવિભાવ-તિરોભાવરૂપ પરિણામવાળા દવ્યનો પચાંયરૂપે ઉપચાર કરાતો હોય, તો તે પ્રમાણો માનવામાં કંઈ દોષ નથી, કેમકે તે પચાંય દવ્યથી જુદો નથી. દવ્ય પરિણામમાત્ર પચાંય છે, તેવો પચાંય ખરશુંગને નથી, માટે પચાંયરહિત હોવાથી તે જણાતું નથી, કેમકે જ્ઞાન જીય વિષયવાળું હોય છે. ૨૬૭૮ થી ૨૬૭૨.

ઘટ-પટ-ઈન્દ્રધનુધાદિ દવ્ય, જે કાળે શેત-રક્તાદિ પચાંયરૂપે પરિણામ પામે છે, તે વખતે પચાંયથી અભિજ્ઞ પરિણાતિ માત્ર વિશિષ્ટ અવિશ્વકિત સ્વરૂપવાળું તે દવ્ય જ છે - એમ શ્રી જિનેશ્વર અખંકત જાણો છે.

પચાંયો વસ્તુરૂપ છતાં પજ્જ જો નથી, તો અવિશિષ્ટ સુવર્ણાદિ દવ્યની અંદર કુડલ વીઠી-નૂપુર વગેરે વ્યવહાર કેવી રીતે થઈ શકે ? આવી શંકા કરવામાં આવે, તો તેના ઉત્તારમાં સમજજું કે કુડલાદિ પચાંય સુવર્ણથી ભિજ નથી, કે જે વડે કુડલાદિ પચાંયો સુવર્ણાદિ દવ્યથી જુદા હોઈ શકે; પરંતુ તે સુવર્ણાદિ દવ્ય, કુડલ-કંકણ આદિ આકારને પામવાથી તે તે આકારરૂપે કહેવાય છે. કારણ કે એ કુડલ-કંકણાદિ આકાર દવ્યથી ભિજ નથી, જો ભિજ હોય, તો દવ્યને નિરાકારપર્યું પ્રાણ થાય. માટે ગુણ-પચાંયો દવ્યથી જુદા નથી. વળી જો રૂપાદિ ગુણો અને નવા-પુરાણાદિ પચાંયો દવ્યથી જુદા માનવામાં આવે, તો અવશ્ય તેમને સપ્રદેશપર્યું પ્રાણ થાય. કારણ કે “ગુણ વગેરે દવ્યના પ્રદેશો છે એ પ્રમાણો ઝઢ છે. તે છતાં જ્યારે ગુણ વગેરેને દવ્યથી જુદા માનવામાં આવે, ત્યારે તે અવયવો પ્રદેશોને બીજું સ્થાન ન રહેવાથી ગુણો જ પોતાના પ્રદેશો થશે. પરંતુ ગુણ વગેરે તો હુમેશાં પરાથીનપણે અન્યના પ્રદેશરૂપે જ ઝઢ છે. કોઈ પજ્જ વસ્તુ પોતે પોતાનો અવયવ થાય છે, એવું ક્યાંય જણાતું નથી. અને ઘટતું પજ્જ નથી. વળી જો ગુણ વગેરે દવ્યથી જુદા હોય તો રૂપ-રસ-ગંધ આદિ ઘટાદિ દવ્યથી ભિજ સ્થળો જ્ઞાનવા જોઈએ. જેમ ઘટથી પટ ભિજ સ્થળો જણાય છે, તેમ જે જેનાથી ભિજ હોય, તે તેનાથી ભિજ સ્થળો જણાયું જોઈએ રૂપાદિ તે પ્રમાણો જણાતા નથી, નેથી તે ઘટથી જુદા નથી. માટે પચાંય કેવળ દવ્યરૂપ જ છે, જુદા પચાંય નથી. પરંતુ આવિભાવતિરોભાવરૂપ પરિણામ માત્રને જો પચાંયરૂપે ઉપચાર કરાતો હોય, તો તે પ્રમાણો માનવામાં કંઈ હરકત નથી કેમકે દવ્યથી જુદો એવો કોઈ વાસ્તવિક પચાંય જ નથી.

જો પર્યાયો વાસ્તવિક નથી અને કલિપત છે, તો પછી ખરશુંગનો પણ એવો કલિપત પર્યાય કેમ નથી માનતા. ન્યાં પણ કલ્યાના કરતા કોઈ રોકી શકે એમ નથી. એ પ્રમાણો પૂછવામાં આવે તો તે અધ્યોર્થ છે, કારણ કે દ્વયનો વિશિષ્ટ પરિણામ તે જ પર્યાય છે, બીજું કેઈ નથી. અને તે પર્યાય દ્વયથી જુદી જગ્ઘાતો નથી, માટે કલિપત છે, તેવી રીતે ખરશુંગનો પરિણામ થતો નથી કે જેથી તેના પર્યાપ્તિની કલ્યાના કરી શકાય, કેમકે ખરશુંગ દ્વય જ નથી. આ જ કારણથી-ખરશુંગ દ્વય ન હોવાચી પર્યાપ્તિરહિત છે. તેથી કેવળીવડે જાણી શકાતું નથી. (તેમના જ્ઞાનનો વિષય થતું નથી.) કેમકે તે અભાવરૂપ છે. ૨૬૬૮ થી ૨૬૭૨.

હવે સામાધિકના પ્રકારનું દાર કહે છે :-

(૩૬૯) સામાઝ્યપિ તિવિહં સમ્મતં સુયં તહા ચરિત્તં ચ ।
હુવિદ્ધં ચેદુ ચરિતં અગારમણગારિયં ચેવ ॥૨૬૭૩॥૭૧૬॥

અજ્ઞાયણપિ ય તિવિહં સુતે અત્થે જ તદુભાએ ચેવ ।
સેસેસુવિ અજ્ઞાયણંસુ હોઇ એસેવ નિજુત્તી ॥૨૬૭૪॥

સમ્યકૃત સામાધિક-શુત સામાધિક અને ચારિત્ર સામાધિક એમ સામાધિક ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં ચારિત્રસામાધિક દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એમ બે પ્રકારે છે. તથા શુત સામાધિક પણ સૂત્રથી-અર્થથી અને સૂત્રાર્થથી એમ ત્રણ પ્રકારે છે. (અપી શબ્દથી સમ્યકૃત સામાધિક પણ અઓપથભિક, ક્ષાયિક અને કાયોપથભિક એમ ત્રણ પ્રકારે છે.) આ સામાધિક-અધ્યયન સિવાપ શોપ ચતુર્વિશતિસતવ આદિ અધ્યયનાંમાં પણ (ઉદેશ નિર્દેશાદિ ઉપોદ્ઘાતરૂપ આ જ નિર્ધુક્તિ હોય છે.) ૨૬૭૩ - ૨૬૭૪.

હવે ભ્રાઘકાર ભહારાજ સમ્યકૃતાદિ સામાધિકના બેદ જગ્ઘાવે છે.

સમ્મં નિસરગઊડહિગમાઓ ય દસહા તપ્પમેયાઓ ।
કારય-રોયગ-દીકગમહવા ખડ્યાઙ્યં તિવિહં ॥૨૬૭૫॥

સુત-ત્ય-તદુભયાં બહુહા વા સુતમક્ષારસુયાં ।
ખડ્યાઙ્ય તિહા સામાઝ્યાં વા યંચહા ચરણં ॥૨૬૭૬॥

દુવિહ-તિવિહાઙ્ણાણુબ્યાં બહુપગદેસચારિતં ।
વીસું સચ્ચાં પુણ પજ્જયાંડણંતભેયાં ॥૨૬૭૭॥

ચડવીસયત્યયાઙ્સુ રાબજ્જયણોસુ યાણુઓગમ્મિ ।
એસ ચ્ચિય નિજુત્તી ઉદ્દેશાં નિરૂત્તંતા ॥૨૬૭૮॥

નિસર્જથી અને અધિગમથી એમ સમ્યકૃત બે પ્રકારે છે અને તેના ઉત્તરભેદથી દશ પ્રકારે છે, અથવા ડારક-રોયક-ને દીપક એમ ત્રણ પ્રકારે, અથવા ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારે સમ્યકૃત સામાધિક છે. સૂત અર્થ અને સૂત્રાર્થ એમ ત્રણ પ્રકારે અથવા અકાર શુતાદિ ત્રણ પ્રકારે શુત સામાધિક છે, અને ક્ષાયિકાદિ ત્રણ પ્રકારે અથવા સામાધિકાદિ પાંચ પ્રકારે ચારિત્રસામાધિક છે.

તથા દ્વિવિધ ત્રિવિધાદિ વડે અણુપ્રતાદિ સંબંધી દેશવિરતિ ચારિત્ર બહુ બેદો છે અને પૃથ્વી પૃથ્વી એ સમ્યકૃત્વાદિ પર્યાયથી અનાત્મ ભેટવાળા છે તથા ચતુર્વિશનિસ્તવાદિ સર્વ અધ્યયનનોના અનુયોગમાં પણ ઉદેશાદિથી આરંભીને નિર્ણયિત પવાળ જે કલી તે ૪ નિર્ણયિત જાણવાની છે. ૨૬૭૫ થી ૨૬૭૮.

નિર્સર્ગથી અને અધિગમથી એમ એ પ્રકારે સમ્યકૃત્વ થાય છે, તેમાં નારકી વગેરેને જે સ્વભાવથી ૪ કોઈના ઉપદેશ વિના સમ્યકૃત્વ થાય છે, તે નિર્સર્ગ સમ્યકૃત્વ; અને તીવ્યિકરાદિકની સમીપે પર્મશ્રવણથી સ્કંદકમુનિ વિગેરેની જેમ તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યકૃત્વ થાય તે અધિગમ સમ્યકૃત્વ; આ અને પ્રકારના સમ્યકૃત્વના ઉત્તરભેદ વિચારતાં દશ બેદ થાય છે, તેમાં ઓપશમિક-સાસ્વાદન કાયોપશમિક-વેદક અને કાયિક-એ પાંચ પ્રાત્રે નિર્ઝર્ગ સમ્યકૃત્વ, અને ગેત્વા જ બીજા પાંચ પ્રકારે અધિગમ સમ્યકૃત્વ છે. બંને ભળીને દશ પ્રકાર, તથા કારક-રોચક-ને દીપક, અથવા કાયિક-કાયોપશમિક-ને ઓપશમિકના બેદે ત્રણ પ્રકારે પણ સમ્યકૃત્વ થાય છે. અનંતાનુંબંધી ચનુષ્ઠ તથા દર્શનમોહનીયની ત્રણ, એ સાત પ્રકૃતિનો સર્વથા નાથ થવાથી જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય, તેને કાયિક સમ્યકૃત્વ કહેવાય, એ સાત પ્રકૃતિમાંથી જે ઉદ્ય પામેલી હોય તેનો કથ્ય, અને અનુહિત પ્રકૃતિનો ઉપશમ થવાથી સમ્યકૃત્વ મોહનીયના રસોદ્યવંતને જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન થાય, તે કાયોપશમ સમ્યકૃત્વ છે. અને એ સાતે પ્રકૃતિ સત્તામાં છતાં સર્વથા ઉપશાંત હોય, તેથી જે તત્ત્વશ્રદ્ધાન ઉત્પત્ત થાય, તે ઓપશમિક સમ્યકૃત્વ છે. જે સમ્યકૃત્વ થવાથી જીવ સદનુષ્ઠાનની શ્રદ્ધા કરે અને તે પ્રમાણે જારી રીતે આચરે, મતલબ કે તે સદનુષ્ઠાન કરાવે માટે તે કારક સમ્યકૃત્વ કહેવાય છે, આ સમ્યકૃત્વ સાધુ વગેરેને હોય છે જે સમ્યકૃત્વથી શ્રેણીકાદિકની જેમ સદનુષ્ઠાનમાં રૂચિ થાય, પણ તે પ્રમાણે આચરણ ન થાય, તે રોચક-સમ્યકૃત્વ કહેવાય. અંગારમહકાચાર્યાદિની તેમ સ્વયં તત્ત્વશ્રદ્ધાનરહિત મિષ્યાદિટિ હોય છતાં જીજાને પમોપદેશાદિ વડે તત્ત્વશ્રદ્ધાન ઉત્પત્ત કરે, તેને દીપક સમ્યકૃત્વ કહેવાય છે.

સૂત-અર્થ-અને સૂત્રાથ, એમ ત્રણ પ્રકારે શુન સામાયિક છે. અથવા અકારશૂત અનક્ષર શુતાદિના બેદે બહુ પ્રકારે પણ શુનસામાયિક છે. આ અકારશૂતાદિનો વિચાર આજા શુતજ્ઞાનના અધિકારમાં બહુ વિસ્તારથી કહેલો છે. તેથી તે સંબંધી અહીં કંઈપ્ણ નથી કહેતા.

કાયિક-કાયોપશમિક અને ઓપશમિક એમ ત્રણ પ્રકારે ચારિત્રસામાયિક છે. અથવા સામાયિક-છેદોપસ્થાપનીય-પરિણારવિશુદ્ધિ-સૂક્ષ્મસંપરાય અને યાખ્યાતચારિત્ર એમ પાંચ પ્રકારે પણ ચારિત્ર સામાયિક છે. તથા દ્વિવિધ-ત્રિવિધાદિ બંગાળા વડે પ્રતિપાદિત અણુપ્રતાદિ સંબંધી દેશવિરતિ સામાયિકચારિત્ર અનેક પ્રકારે છે.

ઉપરોક્ત સર્વ સામાયિકના જીદા જીદા બેદો વિચારતાં, બધા સમુહિત બેદો પર્યાયની અપેક્ષામે અનંત છે, કેમકે સંયમ શ્રેણીમાં અસંઘ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણે અધ્યવસાય સ્થાનો છે, તે દરેક અધ્યવસાય સ્થાનો અનંતા પર્યાયવાળા છે.

એ પ્રમાણે શેષ ચતુર્વિશનિસ્તવાદિ અધ્યયનોમાં અને ચ શબ્દથી બીજા શાશ્વત પરિજ્ઞાદિ અધ્યયનોમાં પણ અનુયોગ કરતાં (વ્યાખ્યાન કરતાં) આ જ પ્રમાણે પ્રથમ ઉપદેશાદિકથી આરંભીને નિર્ણયિત પવીતનાં દારો રૂપ ઉપોદ્ઘાત નિર્ણયિત જાણવી. ૨૬૭૫ થી ૨૬૭૮.

હવે “સામાયિક કોને હોય છે ?” તેનું ડાર કહે છે.

(૩૭૦) જરસ સામાણિઓ અપ્પા સંજમે નિયમે તવે ।

તરસ સામાઇયં હોઇ ઇડ કેવલિભાસિઓ ॥૨૬૭૯॥૭૯૭॥

(૩૭૧) જો સમો સવ્યભૂએસુ તસેસુ થાવરેસુ ય ।

તરસ સામાઇયં હોઇ ઇડ કેવલિભાસિયં ॥૨૬૮૦॥૭૯૮॥

(૩૭૨) સાવજ્જોગપરિક્ષળણદ્વા સામાઇયં કેવલિયં પરસ્તયં ।

ગિહત્યધમ્મા પરમંતિ નચ્ચા કુજ્જા બુહો આથહિયં પરત્થા ॥૨૬૮૧॥૭૯૯॥

કેવલિયં પડિપુન્ને પરમં જિંદું ગિહત્યધમ્માઓ ।

તં હ્રિયમિઓ પરત્થા સિવં પરં વા તદત્થં વા ॥૨૬૮૨॥

ગિહિણાવિ સવ્યવજ્જં દુવિહં તિવિહેણં છિન્કાલે તં ।

કાયવ્યમાહ સવ્યે કો દોસો ભણણએડણુમઈ ॥૨૬૮૩॥

જેનો આત્મા મૂળગુણિત્રપ સંયમમાં, ઉત્તરગુણાત્મક નિયમમાં અને અનશનાદિ તપમાં સ્થિત હોય તેને તથા જે ત્રસ અને સ્થાપર અદેવા સર્વ જીવો ઉપર સમાનભાવે વતતો હોય (જીવમાત્રને આત્મવત્ત ગણનો હોય) તેને સામાયિક હોય છે, એમ શ્રીમાનુ કેવલી ભજવંતે કલ્યું છે. સાવધયોગથી (આત્માનું) રક્ષણ કરવાને સંપૂર્ણ અને પવિત્ર સામાયિક ગૃહસ્થધર્મથી શ્રેષ્ઠ છે, એમ જ્ઞાણીને વિદ્વાન પુરુષે મોકા માટે આત્મોપકારક એવું સામાયિક કરવું જોઈએ. કેવલિક એટલે પરિપૂર્ણ, પરમ એટલે ગૃહસ્થ ધર્મથી શ્રેષ્ઠ, તે આત્મહિતકારક સામાયિક, આલોક-પરલોક માટે, અથવા મોકા તે પર, તેને માટે કરવું જોઈએ. (સંપૂર્ણ સામાયિક ન કરી શકે અદેવા) ગૃહસ્થોએ પણ બેધાદિકાદિ કાળ-પ્રમાણ સર્વશબ્દ વળ્ણને દ્વિવિષ-ત્રિવિષ સામાયિક કરવું જોઈએ. સર્વ શબ્દમાં શો દોષ છે કે જેથી તેમાં તેનો નિષેષ કરાય છે ? (એમ પૃથ્વીબામાં આવે તો) કહેવાનું કે (સામાયિકમાં સર્વ સાવધયોગનો નિષેષ કરતાં ગૃહસ્થને ગ્રતબંગ થાય, કેમકે ગૃહાદિકમાં પૂર્વે અનેક આરંભ પ્રવતતાવેલા હોય છે, તેથી સામાયિકમાં રહેલા ગૃહસ્થને તેની) અનુમતિરૂપ દોષ લાગે છે. ૨૬૭૮ થી ૨૬૮૫.

સર્વ સાવધયોગની વિરતિ કરતાં, ગૃહસ્થને કેવી રીતે અનુમતિ દોષ લાગે છે ? તે નિયુક્તિકાર અને ભાષ્યકાર મહારાજ કરમાવે છે :-

(૩૭૩) સાર્વંતિ ભાણિજ્ઞણં ચિરડ ગ્રલુ જરસ સચ્ચિયા નત્યિ ।

સો સચ્ચિયિરદ્વાર્દી ચુક્કદ્વ દેસં ચ સચ્ચ ચ ॥૨૬૮૪॥૮૦૦॥

આહાણુમઈ ચ ન સો કિં પચ્ચકણાહ તિ મન્દ ન સત્તો ।

પુલ્વાપત્તસાવજ્જકમ્મસાડ્જણં મોનું ॥૨૬૮૫॥

નણુ તિવિહે તિવિહેણ પચ્ચકણાણં સુયમ્મિ ગિહિણોડબિ ।

તં થૂલવહાર્દીણં ન સચ્ચસાવજ્જજોગાણં ॥૨૬૮૬॥

જડ કિચિદપ્પાઓયળમણ્ણયો વા વિસેસિયં ચત્યું ।
પચ્ચબ્બજ્જેજ્જ ન દોસો સયંભૂરમણાઇમચ્છુ વ્ય ॥૨૬૮૭॥

જો વા નિકલુમિઉમણો પડિમં પુત્તાઙ્ગસંતહનિમિત્તં ।
પડિપજ્જેજ્જ તઅો વા કરેજ્જ તિવિહંપિ તિવિહેણ ॥૨૬૮૮॥

જો પુણ પુચ્ચાસ્થાણુજ્જ્વયસાવજ્જકમ્મસંતાણો ।
તદણુમઝપરિણં સો ન તરહ રહસા નિયતોડે ॥૨૬૮૯॥

(૩૭૯) સામાઙ્ગયમિમ ઉ કએ સમણો ઇવ સાવાઓ હવડ જમ્હા ।
એણ કારણોણ બહુસો સામાઙ્ગયં કુજ્જા ॥૨૬૯૦॥૮૦૩॥

(૩૭૧) જો ન વિવદૃદ્ધ રાગે નથિ દોસે દોષ્ણ મજ્જધારમિમ ।
સો હોડું ઉ મજ્જત્યો સેસા સંચે આમજ્જત્થા ॥૨૬૯૧॥૮૦૨॥

પાપકમારેભની અનુમતિના ખદભાવથી જેને સર્વવિરતિ નથી અંબો ગૃહસ્થ સર્વસાવધયોગનો ત્રિવિષે ત્યાગ કરું છું અંભ કહીને વિરતિ કરે છે તેને સર્વવિરતિ કહેનાર દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ઉભ્યનો નાશ કરે છે. (જેભ સાવધયોગ કરવા-કરાવવાનું ગૃહસ્થ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે) તેમ અનુમતિનું પણ પ્રત્યાખ્યાન કેમ નથી કરતો ? એ પ્રશ્ના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે પૂર્વગૃહાદિમાં પ્રવતાવીલા સાવધકર્મ ઉપરનો અભિધ્વંગ તજવાને ગૃહસ્થ શક્તિમાન નથી. તેથી સાવધયોગની અનુમતિનું તે પ્રત્યાખ્યાન નથી કરતો. ગૃહસ્થને પણ ત્રિવિષે પ્રત્યાખ્યાન સિદ્ધાંતમાં કહું છે.

ભગવતી સૂત્રમાં કહું છે કે- “ સમણોવારાગમસ ણ ખંતે ! પુચ્ચમેવ થૂલે પાણાઙ્ગાએ અપચ્ચકદ્વાએ
ખવડ, સેણ ખંતે ! પચ્છા પચ્ચાઙ્ગકુદ્ધમાણો કિં કરેડ ? ગોયમા ! તીયં પડિકક્મહ, પદુણ્ણન્ન સંબરેડ,
આગાગયં પચ્ચકુદ્ધાડ । તીયં પડિકક્મમાણે કિં તિવિહં તિવિહં પડિકક્મહ, તિવિહં દુવિહેણ
પડિકક્મહ, તિવિહં એગવિહેણ પડિકક્મહ, જાવ એગવિહં એગવિહેણ પડિકક્મહ ? ગોયમા !
તિવિહંતવિહેણ પડિકક્મહ જાવએકકવિહં એકકવિહેણ પડિકક્મહ” તો પછી તેનો નિષેખ કેમ કરો
છે ? અંભ કહેવામાં આવે, તો તે ત્રિવિષે ત્રિવિષે પ્રત્યાખ્યાન સ્થૂલ પ્રાણાત્માદિકનું સમજવું,
પાણ સર્વસાવધયોગનું નહિ. જેભ કોઈ સ્વયંભૂરમજ્જ સમુદ્રાદિના ભત્સ્ય સંબંધી ત્રિવિષે ત્રિવિષે
પ્રત્યાખ્યાન કરે તો તે દોષને માટે નથી, તેમ જો (કાકમાંસાદિ) ક્ષયિતિ નિષ્પયોજન, અથવા
(મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના દસ્તિદત્તાદિ) અપ્રાપ્ય વસ્તુ વિશેષનું ત્રિવિષે ત્રિવિષે પ્રત્યાખ્યાન કરે, તો
તે દોષને માટે નથી બનતું. અથવા કોઈ ચારિત્ર લેવાની ઈચ્છાવાળો, પુત્ર-પરિવારાદિના નિમિત્તે
(વિલંબ કરતો) અગ્રીયાર પ્રતિમા અંગીકાર કરે અને તે ત્રિવિષે ત્રિવિષે પ્રત્યાખ્યાન કરે તો દોષ
નથી. પણ જે પૂર્વ આરંભેક અને નહિ તજેલ સાવધકર્મસંતાનવાળો હોય, તે તેની અનુમતિના
પરિષામને એકદમ નિવત્વવાને શક્તિમાન નથી થતો, તેથી તે ત્રિવિષે ત્રિવિષે પ્રત્યાખ્યાન ન કરે.
સામાયિક કરતી વખતે ગૃહસ્થ શ્રાવક પણ સાધુ જેવો થાય છે. કારણ કે ઘણું કરીને અશુભયોગના
રહિતપદ્ધારી ઘણી નિજીરા કરે છે. (મધ્યસ્થ પછીને) ઘણીવાર સામાયિક કરવાં જોઈએ. જે રાગ
અથવા દેખમાં ન વત્તતો હોય પણ બજેના મધ્યમાં હોય તે મધ્યસ્થ કહેવાય છે, તે સિવાયના સર્વ
અમધ્યસ્થ છે. ૨૬૯૦-૨૬૯૧.

હવે “ક્યું સામાયિક ક્ષયાં હોય ?” તે જાળવવાને ત્રણ દાર ગાથાઓ કહે છે.

(૩૭૬) ખેત-દિસિ-કાલ-ગર્ભ-ભવિય-સન્નિ-ઊરસાર-દિદ્રિમાહારે ।

પરજન્ત-સુત-જમ્મ-દ્વિર્દી વેશ-સણણા-કસાયા-૫૫૫ ॥૨૬૯૨॥૮૦૩॥

(૩૭૭)* જીવો પમાયદહુલો બહુસોડધિ અ બહુધિહેસુ અત્થેસુ ।

એણ કારણેણ બહુસો સામાદ્રય કુજજા ॥૮૦૪॥

(૩૭૮) નાણે જોગુ-વારોગે સરીર-સંઠાણ-સંઘયણ-માણે ।

લેશારરિણાય વેણા ય લગ્નુભાસક્તમાં છ ॥૨૬૯૩॥૮૦૫॥

(૩૭૯) નિવેદૃણમુલ્બદ્વે આસવકરણ તહ્યા અલંકાર ।

સયણાસણદૃણદ્વે ચંકમંતે ય કિં કહિયં ॥૨૬૯૪॥૮૦૬॥

કોત્ર-દિશા-કાળ-ગતિ-ભવિક-સંજી-ઉદ્ધાર-દિશિ-આહારક-પર્યાત-શુમ-જીન્ભ-સ્થિતિ-વેદ સંશા-
ક્રપાય-માધ્યુપ-શાન-યોગ-ઉપયોગ-શરીર-સંસ્થાન-સંઘયષણતું પ્રમાણ, તથા લેશયાના પરિશામ-
વેદના-સમુદ્ધાન કર્મ-નિર્વાટન-ઉદ્વર્તન-આશ્વવકરણ-અલંકાર-શયન-આસન અને એક સ્થાનેથી
બીજો સ્થાને જતાં, ક્ષયાં ક્ષયાં સામાયિક ક્ષયાં છે ? (તે કહીશું) ૨૬૯૨ થી ૨૬૯૪.

પ્રથમ કોત્રદારની અપેક્ષાએ ઉધ્વલોકાદિમાં ક્ષયાં સામાયિક ક્ષયાં હોય ? તે કહે છે.

(૩૮૦) સમ્મસુયાણાં લાભો ઉદ્દે ય અહે ય તિરિયલોએ ય ।

વિરર્દી મણુસ્સલોએ વિરયાવિરર્દી ય તિરિણસુ ॥૨૬૯૫॥૮૦૭॥

(૩૮૧) પુન્યપદ્ધિવણણાયા પુણ તીસુદ્ધિ લોએસુ નિયમાં નિષ્ઠાં ।

ચરણસ્સ દોસુ નિયમા ભયણિજ્જા ઉહૂલોગમિમ ॥૨૬૯૬॥૮૦૮॥

સમ્યકૃત સામાયિક અને શુતસામાયિકનો લાભ ઉધ્વ-અધો-અને તિર્છલોકમાં થાય છે.
(ચારિત્ર સામાયિકમાંથી) સર્વવિરતિ મનુષ્યલોકમાં જ પ્રામ થાય છે, અને દેશવિરતિ નિર્યંયોમાં
પણ થાય છે. ત્રણો સામાયિક પૂર્વે પ્રામ થયા હોય બેવા છુંબો તો ત્રણો લોકમાં અવશ્ય હોય
છે. ચારિત્ર સામાયિકવાળા અધોલોક અને તિર્છાલોકમાં અવશ્ય હોય છે. ઉધ્વલોકમાં તો હોય
પણ ખરો અને ન પણ હોય. ૨૬૯૫-૨૬૯૬.

વિવેચન :- સમ્યકૃત સામાયિક અને શુતસામાયિક, અધો-ઉધ્વ-અને તિર્છાલોકમાં પ્રામ થાય
છે તેમાં મેરૂપવત નથા દેવલોકાદિ ઉધ્વલોકમાં નિયાગથી અધ્યાત્મ અધિગમથી સમ્યકૃત સામાયિકનો
લાભ થાય છે. અને તે જ વખતે શુતસાન શુતસાનરૂપે પરિણમતું હોવાથી શુતસાનનો લાભ
થાય છે. અધોલોકની અંદર અધોગમમાં નથા નરકોમાં જેઓ સમ્યકૃત પામે છે, તેમને પણ
ધર્યોક્ત બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે તિર્છાલોકમાં પણ ઉપરોક્ત બે સામાયિકનો
લાભ થાય છે. એ ત્રણો લોકમાં ઉપરોક્ત બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે જ, પણ એમ ન સમજતું
* છુંબ પણ પ્રકારના શાન્દાદિ અધોમાં વાર્ણવાર પ્રમાણી અને છે, તે કારણથી વાર્ણવાર સામાયિક કર્યું. ૮૦૯.

કે એ બે સામાયિકની જ પ્રાપ્તિ થાય છે, કેમકે નિષાંલોકમાં અઠી-ઢીપ અને બે સમુદ્ર પ્રમાણ મજૂર્યલોકની અંદર ત્રીજું ચારિત્ર સામાયિક પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ચારિત્ર સામાયિક નિષાંલોકમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. અન્યત્ર પ્રાપ્ત નથી થતું, કેમકે તેના અધિકારી મજૂર્યો જ છે, બીજા નથી, એ સંબંધી કોત્રનો નિયમ તો વિશેષજ્ઞ આણે. અને દેશવિરતિ સામાયિકનો લાભ તિર્યંચ તથા મજૂર્યોને થાય છે.

ઉપરોક્ત ત્રણે સામાયિક પૂર્વ-પ્રતિપત્ર (પૂર્વ પામેલા) જીવો તો અવશ્ય તરણે લોકમાં હોય છે, પણ ચારિત્ર સામાયિકવાળા પૂર્વપ્રતિપત્ર જીવો અધોલોક અને નિષાંલોકમાં અવશ્ય હોય છે, ઉધ્વલોકમાં અજાના હોય છે, એટલે કે કોઈ વખત હોય, અને કોઈ વખત ન પણ હોય. २६८५-२६८६.

હવે દિગ્દાર કહેવાને ભાડે સાત પ્રકારની દિશાઓ જાણાવીને, નામ-સ્થાપના દિશાનું સ્વરૂપ શુણું હોવાથી તે કથા સિવાય પ્રથમ દ્રવ્યદિશાનું અને કોત્રદિશાનું સ્વરૂપ કહે છે.

(३८२) નામં રૂપણા દવિએ ગ્રેત દિસા તાવખેત પણણવણ ।

સત્તમિયા ભાવદિસા પરુચણા તસ્ય કાયવ્ય ॥२६९७॥८०९॥

તેરસપણસિયં જં જહણાઓ દસદિસાગિઝ દવણ ।

ઉવકોસમણાતપણસિય ચ સા હોઇ દવદિસા ॥२६९८॥

એવકેવકાં વિદિસાગુ મજ્જો ય દિસાસુમાયયા દો દો ।

વિંતિ દયાળુગમળ્ણો દસદિસમેકેવકયં કાડુ ॥२६९૯॥

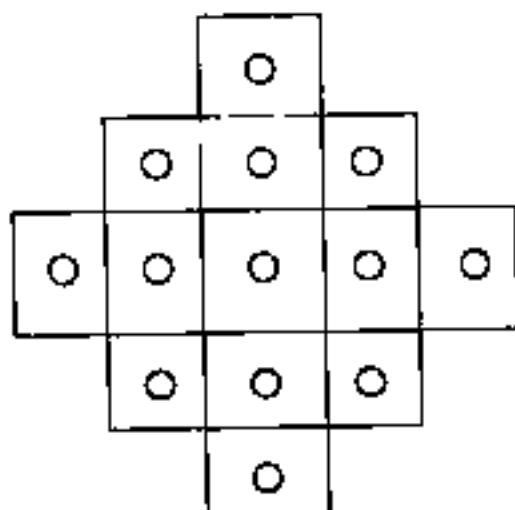
તં ન દસદિસાગારુ જં ચદરરરસંતિ તન્ન દવદિસા ।

ગ્રેતદિસદ્વાપણસિયરૂપગાઓ મેરુમજ્જરમ્મ ॥२७००॥

નામદિક-સ્થાપનાદિક-દ્રવ્યદિક-સેનદિક-તાપકોત્રદિક-પ્રજ્ઞાપકદિક અને સાતમી ભાવદિગૃ અંશ સાત દિશા છે તેની પ્રરૂપણ કરવી, જધન્યથી તેર પ્રદેશના અવગાઢવાળું અને તેરપ્રદેશવાળું તથા ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢવાળું અને અનન્તપ્રદેશવાળું, દશદિશાની આકૃતિવાળું જે દ્રવ્ય, તે (દશદિશાની ઉત્પત્તિનું કારણ હોવાથી) દ્રવ્યદિગૃ કહેવાય છે. વિદિશાઓમાં એકેક અને મધ્યમાં એક તથા દિશાઓમાં બે બે દીઘ. (એમ જધન્ય તેર પ્રદેશિક, દ્રવ્યદિક થાય છે.) કેટલાક બીજાઓ વળી એમ કહે છે કે દસદિશામાં એકેક પરમાળું સ્થાપીને દસદિશાકારવાળું જે દ્રવ્ય થાય, તે દ્રવ્યદિગૃ પણ તે દશ પ્રદેશવાળું દ્રવ્ય દસદિશાકારવાળું નથી, કેમકે તે ચોખંડુ થાય છે. તેથી તે દ્રવ્યદિગૃ ન કહેવાય, મેરુમધ્યે આઠુર્યક પ્રદેશથી કોત્રદિક કહેવાય છે. २६८७ થી २७००.

નામદિક-સ્થાપનાદિક-દ્રવ્યદિક-સેનદિક-પ્રજ્ઞાપકદિક-તાપકોત્રદિક અને સાતમી ભાવદિગૃ આ સાત પ્રકારમાંથી પ્રથમના બે પ્રકાર શુણું હોવાથી, તેનો વિસ્તાર કંધાં સિવાય પ્રથમ દ્રવ્યદિશાનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ, દ્રવ્ય જ દશ દિશાઓના ઉત્થાનનો હેતુ હોવાથી તેને દ્રવ્યદિક કહેવાય છે. અથવા દ્રવ્યપ્રધાન-દ્રવ્યસંબંધી દિશા તે દ્રવ્યદિક કહેવાય છે. તેમાં જધન્યથી તેર પ્રદેશી અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતપ્રદેશી એવું દશદિશાની આકૃતિવાળું દ્રવ્ય, સંપૂર્ણ દસદિશાઓના ઉત્થાનનું કારણ

હોવાથી તે દ્વયદિગુ કહેવાય છે. ઉદાહરણ તરીકે એક પરમાણુ મધ્યમાં અને ચાર પરમાણુ ચાર વિદિશામાં સ્થાપવા, તથા ચાર દિશાઓમાં બે બે હીર્ઘપણે સ્થાપવા. એમ તેરપ્રદેશાવગાહી સ્ક્રિપ્ટુએ એક પરિણામ પામેલું જે દ્વય, તેને જુધન્યથી દ્વયદિગુ કહેવાય છે. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે :-

એક પરમાણુને સ્થાને જો બેથી માંડીને અનંત પરમાણુ સુધીની અવગાહના કરવામાં આવે, તો પણ તે દશ દિશાઓના ઉત્થાનનો હેતુ હોવાથી દ્વયદિક થાય છે. આ કારણથી ઉત્કૃષ્ટ અનંતપ્રદેશી દ્વય કહું છે. તેનો પણ જુધન્યથી તેર પ્રદેશમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહ હોય છે.

શિષ્ય :- જે દ્વયથી દસ દિશાઓનું ઉત્થાન થાય છે, તે દ્વયને આપ દ્વયદિશા કહો છો. તેમાં જુધન્યથી તેર પ્રદેશો વડે જ તે થાય છે, ન્યૂનાધિક પ્રદેશો વડે નથી થતું. એમ કહેવામાં કઠી યુક્તિ છે ?

આચાર :- મધ્યમાં એક પરમાણુ સ્થાપવો જોઈએ. તે સિવાય દિશાઓની વ્યવસ્થા કરી શકાય નહિ. તે પણી મધ્ય-પરમાણુની ચારે દિશામાં એકેક પરમાણુની સ્થાપના કરીએ, એટલે છ દિશાઓનું ઉત્થાન થાય, પણ ચાર વિદિશાઓનું ઉત્થાન ન થાય. કેમકે એક પરમાણુથી વિદિશા ન ઉત્પત્ત થાય. “એગાપણે ગાડે સતપણે ય રે ફુસળા” એકપ્રદેશાવગાહી પરમાણુને સાત આકાશ પ્રદેશની સ્પર્શના હોય છે. એ વચ્ચનથી એક પરમાણુનો છ દિશાઓ સાથે જ સંબંધ હોય છે. જો પરમાણુનો વિદિશાઓની સાથે સંબંધ હોય, તો તેને અગ્રીયાર આકાશ પ્રદેશની સ્પર્શન્ય થાય, પણ સાત પ્રદેશની ન થાય. એ કારણથી બીજા પણ ચાર પરમાણુ ચાર દિશાઓમાં સ્થાપવા એટલે બધા મળીને નથી થાય. આ નવ પરમાણુથી પણ વિદિશાઓનું ઉત્થાન ન થાય, કેમકે વિદિશાઓમાં જે બીજા ચાર પરમાણુઓ સ્થાપ્યા છે, તેથી પણ દિશાઓનું જ ઉત્થાન થાય છે. તે કારણથી વિદિશાઓના ઉત્થાન માટે બીજા પણ ચાર પરમાણુ ચાર ખુદ્દામાં સ્થાપીએ એટલે દશ દિશાઓના ઉત્થાનનું ભેત્ર જુધન્યથી તેર પ્રદેશવાળું થાય, ન્યૂનાધિક ન થાય. આની સ્થાપના જે બતાવી છે, તે મુખ શિષ્યજીનને અમજાવવા માટે માત્ર કહી છે યથાધપણે તો તે બતાવી શકાય તેમ નથી.

બીજા કેટલાક વ્યાખ્યાતામો દશ દિશાઓમાં એકેક પરમાણુ સ્થાપીને જઘન્યથી દસ પરમાણુવાળા દ્રવ્યને દ્રવ્યદિશ કહે છે, તે ધોરણ નથી. કેમકે દશદિશાના આકારવાળા દ્રવ્યને વિશેષજ્ઞ પુરુષોએ ચતુભ્યોળ રૂપે જોયું છે. તે પૂર્વે બતાવેલ સ્થાપનાના અનુસારે જોવાથી જણાશે, તથા જે તે દશદિશામાં સ્થાપેલું દશપરમાણુવાળું દ્રવ્ય વૃત્તાકાર જ થાય છે, આથી અચતુભ્યોળ હોવાથી તે દ્રવ્યદિશ ન થાય, વળી મધ્યમાં એક પરમાણુ ન મૂકવામાં આવે, તો તેની અપેક્ષા રિવાય દિશાઓની કલ્પના જ ન કરી શકાય, જો તે પરમાણુ મધ્યમાં મૂકવામાં આવે તો અગીયાર પરમાણુ ધવાથી દશની સંખ્યાની હાનિ થાય, ભાટે આ માન્યતા ઉપેક્ષા કરવા ધોરણ છે.

મેરુના મધ્યમાં અસ્તપ્રદેશી રૂચકથી બીજી ક્ષેત્રદિશ થાય છે. તિચ્છાલોકના મધ્ય ભાગમાં લંબાઈ-પહોળાઈ વડે એક રાજ પ્રમાણ, સર્વ પ્રતરોમાંના બે કુલ્લક આકાશ પ્રદેશના પ્રતર છે. તે બતે પ્રતરો મેરુના મધ્યપ્રદેશમાં મધ્યભાગ પામે છે. તે મધ્યભાગમાં ઉપરના પ્રતરના ચાર આકાશપ્રદેશ અને નીચેના પ્રતરના ચાર આકાશપ્રદેશ એ આઠે પ્રદેશને સિદ્ધાંતની પરિભાષાથી રૂચક કહેવામાં આવે છે. સમસ્લ તિચ્છાલોકના મધ્ય ભાગમાં રહેલ આ અસ્ત પ્રદેશી રૂચક છે, તે ક્ષેત્રથી છબે દિશા અને ચાર વિદિશાઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. જેમકે પથોક્તરરૂચકથી બહાર ચારે દિશાઓમાં પ્રથમ બબ્લે આકાશપ્રદેશ હોય છે, તેની આગળ ચાર ચાર પ્રદેશો હોય છે, તેની આગળ છ છ પ્રદેશો હોય છે, અને તેની આગળ આઠ આઠ પ્રદેશો હોય છે, એ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠીવડે ચાર દિશાઓમાં પૂષ્પક પૂષ્પક સમજજવું, એ પ્રમાણે કરવાથી ગાડાની ઉધીના આકારે પૂર્વાદિ ચાર મહાદિશાઓ થાય છે, અને એ ચાર દિશાઓના ચાર અન્તરાલ ખૂલ્લાઓમાં ઉપર કહેલ વૃદ્ધિ રહિત છિદ્યાયેલી મુક્તાવલિના આકારે ચાર વિદિશાઓ થાય છે. તથા ઉપરની દિશા તરફ ચાર આકાશ પ્રદેશોથી આરંભીને, ઉપરોક્ત વૃદ્ધિ રહિત હોવાથી માત્ર ચાર પ્રદેશી અને રૂચક જેવી ચાર ખૂલ્લાવાળી દંડકાર એક ઊર્ધ્વ દિશા થાય છે. એજ પ્રમાણે નીચેની તરફ પણ અધો દિશા થાય છે.

○				○
○				○
○		○	○	
○	○			
○		○	○	
○				○
○				○

એ પૂર્વાદિ દસ દિશાઓનાં નામ આ પ્રમાણે છે. ઇંદ્રગોહ જમ્બા ય નેર્દૂ વાર્ણીય ચાયચા | સોમાઇસાણા ચિચય વિમલા ય તમા ય બોધચા ||૧|| ઇંદા વિજયદારાણુસારઓ સેસિયા પયકિદ્વણાઓ અદ્વાચિ તિરિય દિસાઓ ડરું વિમલા તવાચાહો ||૨||

હવે તાપક્ષેત્રદિશા પ્રક્ષાપકદિશા અને ભાવદિશાનું સ્વરૂપ કહે છે :-

જેસિ જન્તો સૂરી ઉપદ તેસિ તર્હ હવદ પુચ્ચા ।
તાવકિષ્ણતદિસાઓ પયાહિણ સેસિયાઓ સિ ॥૨૭૦૧॥

પણનવાઓ જદભિમુહો સા પુચ્ચા સેસિયા પયાહિણાઓ ।
અદ્વારસ ભાવદિસા જીવસ્સ ગમાગમો જેસુ ॥૨૭૦૨॥

પુઢવિ-જલ-જલણ-વાય મૂલાખંધ-ગ-પોર્વીયા ય ।
બિ-તિ-ચઉ-પર્વિદિય-તિરિય-નારગા-દેવસંઘાયા ॥૨૭૦૩॥

સંમુચ્છિમ-કમ્મા-કમ્મભૂમગનગ તહંતરહીયા ।
ભાવદિસા દિસસઙ જં સંસારી નિયયમેયાહિ ॥૨૭૦૪॥

ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં રહેનારા જે મનુષ્યોને જે દિશામાંથી સૂર્ય ઉદ્દ્ય પામે છે, તે તેમની પૂર્વદિશા કહેવાય છે. (સૂર્યાદ્યની અપેક્ષાએ પૂર્વદિશાનો વ્યવહાર પ્રવત્તે છે, તેથી તેને તાપક્ષેત્ર દિશા કહેવાય છે.) શેષ દક્ષિણાદિ દિશાઓ એ તાપક્ષેત્ર દિશાની પ્રદક્ષિણાથી જાપાવી. (સૂર્ય સંભૂત ઉભા રહેતાં જમણી ખાડુઅએ દક્ષિણ દિશા, પાછળ પશ્ચિમદિશા, અને ડાબી તરફ ઉત્તર દિશા છે.) જે દિશાની સંભૂત રહીને વ્યાપ્તાતા સૂત્રાર્થનું કથન કરે, તે પ્રક્ષાપક પૂર્વદિશા કહેવાય, અને શેષ દક્ષિણાદિ (ઉપર મુજબ) તેની પ્રદક્ષિણાએ જાપાવી.

જે પૃથ્વી આદિ સ્થાનોમાં કર્મની પરાપ્તીનતાથી જીવની શરી-આગતિ થાય, તે ભાવદિશા કહેવાય છે. તેના અદ્વાર બેદ છે. પૃથ્વી-જળ-અઞ્જન-વાયુ-વનસ્પતિ (ક્રમણ-કન્દ વગેરે) મૂળભીજ, સુંદરીજ (શલ્લકી વગેરે), અગ્રભીજ (કોરંટક વગેરે) પર્વભીજ (શેરી વગેરે) તથા (કૃમિ વગેરે) બે ઠન્નિય, (ક્રીડી વગેરે) તેઠન્નિય (અમરાદિ) ચૌરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિયમાં (જળચર-થલચર-ખેચર આદિ તિર્યં, નારકી, દેવસમૂહ, તેમજ કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ અને અલારહીપના સંમુચ્છિમ મનુષ્યો આ અદ્વાર પ્રકારે ભાવદિશા છે. કેમકે એ પૃથ્વી આદિ પર્યાયોવડે સંસારી જીવ નિયતપણે જણાય છે. (જેથી તેને પરમાર્થથી ભાવદિશા કહેવાય છે.) ૨૭૦૧ થી ૨૭૦૪.

અહીં પ્રસ્તુતમાં કહી દિશાનું પ્રયોજન છે ? તે જુણવીને ક્ષેત્રદિશાનું જે પ્રયોજન છે તે કહે છે :-

ખેત્રદિસાસું પગયં સેસદિસાઓ પસંગઓફભિહિયા ।
સંભવાઓ વા વચ્ચે સામઝયં જત્ય જં હુજ્જા ॥૨૭૦૫॥

(૩૮૩) પુલ્વાઙ્યાસુ મહાદિસાસુ પડિવજ્જમાણાઓ હોઇ ।
પુલ્વપડિવજ્જમાણાઓ પુણ અણણયરીએ દિસાએ યે ત ॥૨૭૦૬॥૮૩૦॥
છિણાવલિ-રૂધગાગિડિસાસુ સામાડ્યં ન જં તાસુ ।
સુદ્ધાસુ નાવગાહઙ જીવો તાજો પુણ ફુસિજ્જા ॥૨૭૦૭॥

અહીં દિગ્દ્વારમાં ક્ષેત્રદિશાથી પ્રયોજન છે, (નામસ્થાપનાદિ) શેષદિશાઓ તો પ્રસંગથી કહી છે. અથવા શેષદિશાઓની અંદર જ્યાં જે સામાયિક સંભવે, તે વિચારીને કહેવું, (અથવા મૂળ

આવશ્યકથી જાણી લેવું.) પૂર્વાદિ ચારે મહાદિશાઓમાં વિવક્ષિત કાળે ચારેય સામાયિક પ્રતિપદ્ધભાન હોય છે, (અનેકાન્તે હોય જે અનેવો નિશ્ચય નહિ, કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન રહે હોય.) પૂર્વપ્રતિપત્ર તો ગમે તે દિશામાં અવશ્ય હોય જ. છિત્ર મુક્તાવલિ જેવી ચાર વિદિશાઓમાં અને ચતુર્ભાગદેશી રૂચાકારવાળી ઉચ્ચ તથા અધોદિશામાં કોઈપણ સામાયિક નથી હોતું, કેમકે તે છબે શુદ્ધ દિશાઓમાં જીવ સંપૂર્ણ અવગાહતો નથી. (જધન્યથી પણ જીવ અસંઘાત પ્રદેશમાં અવગાહે છે અને એ દિશામાં તો એક પ્રદેશી તથા ચારપ્રદેશી હોવાથી તેટલા પ્રમાણામાં તેનો અવગાહ થઈ શકે નાનિ.) પરનું આમ તેમ ફરવાથી સામાયિકવાન જીવ છબે દિશાને રૂપરૂપ હોય. ૨૭૦૫ થી ૨૭૦૭.

હવે કાળજીએ કહે છે :-

(૩૮૪) સમ્મતસ્ત સુયસ્ત ય પડિવત્તી છબ્બિહેવિ કાલમિમ ।

વિરુદ્ધ વિરિયાવિરુદ્ધ પડિવજ્જડ દોસુ તિસુ વાવિ ॥૨૭૦૮॥૮૧૧॥

તદ્વાઙ્મસુ તિસુ ઓસપિણીએ ડસ્સપિણીએ દોસું તુ ।

નોઉસસપુદ્વસપિણિકાલે તિસુ સમ્મ-સુત્તાંડ ॥૨૭૦૯॥

પલિભાગમિ ચર્ચયે ચર્ચિહું ચરણવજ્જયમકાલે ।

ચરણાપિ હૃદદ ગમણે હચ્ચય સદ્ગય રાણુણે ॥૨૭૧૦॥

છબે પ્રકારના કાળમાં સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે, તથા સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ (ઉત્તસપિણીના) બે આરામાં અને (અવસપિણીના) ત્રણ આરામાં પ્રામ થાય છે. અવસપિણીના ગ્રીજો આદિ જ્ઞાન આરામાં અને ઉત્તસપિણીના બે આરામાં દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પામનારા જીવો હોય છે, નોઉસપિણીઅવસપિણી કાળમાં જીવને ત્રણ આરાની અંદર સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિક, તથા ચૌથા આરાના પ્રતિભાગમાં ચારે પ્રકારનાં સામાયિક પ્રામ થાય છે, અકાળે (બાદા દીપ સમુద્રમાં) ચારિત્ર વિના પ્રથમના ત્રણ સામાયિક પ્રામ થાય છે, (નંદીશરદીપમાં) જતા વિદ્યાયારણ મુનિઓને ચારિત્રસામાયિક પણ હોય છે અને (દેવાદિના) સંહરણાથી સર્વ કાળે સર્વ સામાયિક હોય છે. ૨૭૦૮ થી ૨૭૧૦.

વિવેચન :- સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિકની પ્રામિ સુષ્પમદુઃખમાદિક છબે આરાના કાળમાં સંભવે છે. તેમાં પૂર્વ પ્રતિપત્ર સમકિતી તો હોય છે જ. તથા અવસપિણી કાળના સુષ્પમદુઃખમાદિ ત્રણ આરામાં સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રામ કરનારા હોય છે, અને પૂર્વ પ્રતિપત્ર સમકિતી તો ચાર સામાયિકવાળા હોય છે. આ જ પ્રમાણે આગળ પણ પૂર્વ પ્રતિપત્રના સંબંધમાં સમજજવું. ઉત્તસપિણીકાળના દુઃખમસુષ્પમા અને સુષ્પમ દુઃખમા નામના બે આરામાં સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકને પ્રામ કરનારા હોય છે અને પૂર્વ પ્રતિપત્ર સમકિતી તો હોય છે જ. પ્રતિભાગની અપેક્ષાએ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં સુષ્પમ સુષ્પમા નામનો પ્રથમ આરો વર્તે છે, હરિવધ અને રમ્યકૃષ્ણેત્રમાં સુષ્પમા નામનો ગ્રીજો આરો વર્તે છે, હેમવંત અને હિરણ્યવંત કૈત્રમાં સુષ્પમ દુઃખમા નામનો ગ્રીજો આરો વર્તે છે, તથા પાંચ મહાવિદેહમાં દુઃખમ સુષ્પમા નામનો

ચોથો આરો વતે છે. આ ચારે સ્થળે ઉત્સર્પણી-અવસર્પણી કાળનો અભાવ હોવાથી ત્યાં નોઉત્સર્પણી-અવસર્પણી કાળ કહેવાય છે. સુધમસુધમાદિકાળ વિશેષની સાથે ત્યાંના કાળની સમાનતા હોવાથી એ ચારે સુધમસુધમાદિ આરા કહેવાય છે, એવા સ્વરૂપવાળા નોઉત્સર્પણી-અવસર્પણી કાળની અંદર પ્રથમ ત્રણ આરામાં એટલે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં, હરિવધ અને રમ્યકુમાં, ઉમવંત અને ઐરાધ્યવંતમાં જીવ સમ્યકૃત્વસામાયિક તથા શુતસામાયિક પ્રાપ્ત કરે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ. જ્યાં દુઃખમ સુધમાના જેવો કાળ વતે છે એવા મહાવિદેહ કોતની અંદર ચારે પ્રકારના સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ.

જ્યાં ઉપરોક્ત સ્વરૂપવાળા કાળનો અભાવ છે એવા બહારના દીપ-સમુદ્રોમાં ચારિત્ર સામાયિક સિવાય પ્રથમનાં ત્રણ સામાયિકને મહસ્યાદિ જીવો પ્રાપ્ત કરે છે, અને નંદીધરાદિદીપમાં વિદ્યાચારણાદિ મુનિઓના ગમનથી પૂર્વપ્રતિપત્ર ચારિત્ર-સામાયિક પણ હોય છે. તથા દેવ વરેદેના સંહરણાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે, તો સર્વ-ચારે પ્રકારના સામાયિક સર્વ કાળની અંદર હોય છે. ૨૭૦૮ થી ૨૭૧૦.

હવે ગતિદ્વાર અને સંજ્ઞિદ્વારથી સામાયિકનો વિચાર જણાવે છે કે :-

(૩૮૫) ચતુસુવિ ગર્ભસુ નિયમા સમ્મતસુયરસ હોડ પઢિવતી ।

મણુએસુ હોડ વિર્ભ વિર્ભ વિર્ભ વિર્ભ ય તિરિએરુ ॥૨૭૧૧॥૮૧૨॥

(૩૮૬) ભવસિલ્લીઉણ જીવો પઢિવજ્જાડ સો ચતુણહમએણયર ।

પઢિસેહો પુણ અસગિણ-મીસએ સણિણ પઢિવજ્જો ॥૨૭૧૨॥૮૧૩॥

પુણસદઓડસણ્ણી સમ્મ-સુણ હોજ્જ પુલ્લાપઢિવનો ।

મીરો ભવત્યકાલે સમ્મત-ચરિત્તપઢિવનો ॥૨૭૧૩॥૮૧૪॥

ચારે ગતિમાં શુતસામાયિક અને સમ્યકૃત્વસામાયિકની પ્રતિપત્તિ=પ્રાપ્તિ અવશ્ય હોય છે, મનુષ્યોમાં સર્વવિરતિ અને તિર્યચોમાં દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે. જે ભવ્ય સિદ્ધિ સિદ્ધિક જીવ છે, તે ચાર સામાયિકમાંથી કોઈપણ એક સામાયિક પામે છે. પણ અસંદી અને મિશ્રકસિદ્ધ આત્મા કોઈપણ સામાયિક પામતા નથી. પરતું ખંખી જીવ તો ચારમાંથી કોઈપણ એક સામાયિકને પામે છે. પુનઃશબ્દથી અસંદીજીવ સમ્યકૃત્વ અને શુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, તથા મિશ્રકાત્મા (ભવત્યકેવલિ) અવસ્થ કાળમાં સમ્યકૃત્વ અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ૨૭૧૧ થી ૨૭૧૩.

વિકેશન :- નારકી-તિર્યચ-મનુષ્ય અને દેવ એ ચારે ગતિમાં સમ્યકૃત્વસામાયિક અને શુતસામાયિકની પ્રતિપત્તિ અવશ્ય થાય છે. પરન્તુ તેની પ્રતિપત્તિ સહૈવ થાય છે એમ ન સમજવું, કોઈ વખત તેનું અન્તર પણ પડે છે. એ વાત આગળ કહેવાશે. આ બે સામાયિકના પૂર્વ પ્રતિપત્ર હોય એવા જીવો તો સહૈવ હોય છે. સર્વવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ મનુષ્યોમાં જ થાય છે, અન્યગતિમાં નથી થતી આ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય એવા જીવો તો આ ગતિમાં સહૈવ હોય છે. તથા તિર્યચોમાં દેશવિરતિ સામાયિકની પ્રતિપત્તિ સંભવથી હોય છે, અવશ્ય સર્વને હોય

એવો નિયમ નથી; કોઈ વખત કોઈને હોય અને કોઈને ન પણ હોય. પૂર્વપ્રતિપત્ર તો તેમાં સહેવ હોય છે.

જેને ભવિષ્યમાં મૌખ પ્રામ થનાર હોય, તે ભવ્યસિદ્ધિક કહેવાય છે. તેવો જીવ ચારમાંથી કોઈપણ એક સામાયિક પામે છે એટલે કે કોઈ વખત સમ્યકૃત અને કોઈ વખત શુતસામાયિક પામે છે, કોઈ વખત દેશવિરતિ પામે છે તથા કોઈ વખત અર્વવિરતિ પણ પામે છે. અનેક ભવ્યજીવોની અપેક્ષામે પૂર્વપ્રતિપત્ર ચારે સામાયિકવાળા જીવો સહેવ હોય છે.

એ જ પ્રમાણે સંશી પણ ચાર સામાયિકમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક કોઈ વખત પામે છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર સંશી જીવો ભવ્યની જેમ સહેવ હોય છે, તથા અસંજી-સિદ્ધ અને અભવ્ય જીવોની અંદર ચારમાંથી કોઈપણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર નથી, તેમજ પ્રતિપદ્ધમાન પણ નથી હોતા. પુનઃ શબ્દથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાનવર્તી અસંજી જીવ સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. તથા ભવસ્થકેવલિ સમ્યકૃતસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે.

શિષ્ય :- એ પ્રમાણે તો સિદ્ધના જીવો પણ સમ્યકૃતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર કહી શકાય, તો પછી શા માટે તેમને સર્વસામાયિકનો નિષેષ કર્યો ?

આચાર્ય :- સમ્યકૃતસામાયિક સિવાય બાકીના ત્રણ સામાયિક સંસારી જીવોને જ સંભવે છે; તેના સાહચર્યથી સમ્યકૃત-સામાયિક સંસારી જીવોના સંબંધમાં વિચારાય છે. તેવો પ્રકાર સિદ્ધમાં નથી હોતો, તેથી તેમને તેનો નિષેષ કર્યો છે. ૨૭૧૧ થી ૨૭૧૩.

હવે ઉચ્છ્વાસ-નિઃશાસહાર અને દાખિદ્વાર કહે છે :-

(૩૮૭) ઊસાસય-નીસાસય મીસે પડિસેહો દુવિહપડિવળણો ।

દિઝી ય દો નયા ખલુ બગ્ધહારો નિચ્છાઓ ચેવ ॥૨૭૧૪॥૮૧૪॥

મીસો નોઉસ્સાસયનોસારો તેહિં જો અપજ્જતો ।

હુજ્જ પચળણો દોન્નિ ઉ સેલેસિગાં ચરિત્તં ચ ॥૨૭૧૫॥

પઢમસ્સાસામાયિગી પડિવજ્જહ વિઝ્યગરસ સામયિગી ।

વગ્ધહાર-નિચ્છાયમય નેયં મડનાળલાભો ચ ॥૨૭૧૬॥

ઉચ્છ્વાસ-નિઃશાસક જીવ ચારે સામાયિકનો પ્રતિપદ્ધમાન હોય છે. મિશ્ર (શાસોશાસ પયાસિરહિત) ચાર સામાયિકનો પ્રતિપદ્ધમાન નથી, પણ (બે સામાયિક) પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. અહીં બે દાખિએ વિચાર કરવાનો છે, વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનય. મિશ્ર એટલે ઉચ્છ્વાસ-નિઃશાસરહિત અયોગી કેવલિ અથવા શાસોશાસ પયાસિરહિત જીવ તે અપર્યામજીવ સમ્યકૃત અને શુતસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. તથા શૈલેશીગત (અયોગી કેવલિ) સમ્યકૃતસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. પ્રથમ વ્યવહારનયની દાખિએ સામાયિકરહિત જીવ સામાયિક પામે છે, અને બીજા નિશ્ચયનયની દાખિએ સામાયિકવાન જીવ સામાયિક પામે છે, એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનના લાભની જેમ વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયનો મત જાણાયો. ૨૭૧૪ થી ૨૭૧૬.

વિવેચન :- ઉદ્યાસ-નિશ્ચાસક એટલે આસોખાસ પર્યામિવાળો જીવ, તેને ચારે સામાધિકની પ્રતિપત્તિ સંભવે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે જ. તથા મિશ્ર એટલે આસોખાસ પર્યામિ રહિત જીવ, તેને ચારે પ્રકારના સામાધિકની પ્રતિપત્તિ નથી સંભવતી, પણ સમ્યકૃત અને શુતસામાધિક દેવાદિના જીવાદીને પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. અથવા મિશ્ર એટલે સિદ્ધાત્મા કે શૈલેશીગત અધોગી કેવલિ. તેમાં સિદ્ધાત્માને પૂર્વોક્ત યુક્તિથી ચારે પ્રકારના સામાધિકની પ્રતિપત્તિ ઉભય પ્રકારે પણ નથી, એટલે પ્રતિપદ્ધમાન નથી, તેમ પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ નથી. અહીં ઉદ્યાસનિઃશાસરહિતપણા વડે શરીરરહિત હોવાથી મિશ્ર એટલે શૈલેશીગત અધોગી કેવલિ બ્રહ્મણ કરેલ છે, અને અધોગીકેવલિ સમ્યકૃતસામાધિક અને ચારિત્રસામાધિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા.

આ પ્રતિપત્તિના સંબંધમાં વ્યવહારનાના અને નિશ્ચાસકની ઠાંડાનો લિખાર કરીએ તો જેમ ભતિજ્ઞાનના વિચારમાં વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ અજ્ઞાની જ્ઞાન પામે છે, તેમ અહીં પણ સામાધિકરહિત જીવ સામાધિક પામે છે, તથા ભરતસામાધિકી (દીર્ઘકાળિકી) તેની પ્રતિપત્તિ હોય છે. બીજા નિશ્ચય નથની અપેક્ષાએ જેમ જ્ઞાની જ્ઞાન પામે છે, તેમ અહીં પણ સામાધિકવાન જીવ સામાધિક પામે છે. અને સામાધિકી તેની પ્રતિપત્તિ હોય છે, કેમકે કિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળનો બેદ નથી. ૨૭૧૪ થી ૨૭૧૬.

હવે આહારકદ્વાર અને પર્યાત્કદ્વાર કહે છે :-

(૩૮૮) આહારગો ઉ જીવો પદ્ધિવજ્જઝ સો ચતુણહમણણયરં ।

એમેવ ય પજ્જતો સમ્મત-સુએ સિયા ઝ્યરો ||૨૭૧૭||૮૧૫||

પુલ્પવવળણોડણાહારગો દુગં સો ભવંતરાલમિસ્મ ।

ચરણં સેલેસાઙ્ગસુ ઝ્યરોત્તિ દુગં અપજ્જતો ||૨૭૧૮||

આહારક જીવ ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાધિક પામે છે, (પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છે જ.) એ જ પ્રમાણે (જ પર્યામિએ) પર્યામ જીવ પણ (પ્રતિપદ્ધમાન અને પૂર્વપ્રતિપત્ત) હોય છે. એથી હિતર એટલે અનાહારી અને અપર્યામ જીવ તેમાં અપાલરાલગતિમાં રહેલ અનાહારી જીવ સમ્યકૃત અને શુતસામાધિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા. તથા સમુદ્ધાતઅવસ્થામાં અને શૈલેશીઅવસ્થામાં અધોગીકેવલિ અનાહારક હોય, તે સમ્યકૃતસામાધિક અને ચારિત્રસામાધિક પૂર્વના પ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા. અપર્યામ જીવ (દેવાદિ-) તેના જીવાદીને સમ્યકૃત તથા શુતસામાધિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા. ૨૭૧૭ થી ૨૭૧૮.

હવે સુમદ્વાર અને જીવદ્વાર કહે છે.

(૩૮૯) નિદાએ ભાવઓડયિ ય જાગરમાણો ચતુણહમણણયરં ।

અંડયં તહ પોય-જરો-વવાઝ દો તિળિણ ચતરો વા ||૨૭૧૯||૮૧૬||

સમ્મદ્ધિદ્વિ કિલ ભાવજાગરો દુળિણ પુલ્પવડિવન્નો ।

હોજ પડિવજ્જમાણો ચરણં સો દેસવિરં ચ ||૨૭૨૦||

મિચ્છો ઉ ભાવસુજ્ઞો ન પવજ્જઙ્ગ સોડહ્યા નથમયાઓ ।

સમ્મો વા મિચ્છો વા નિચ્છાદિ-વવહારાતોડમિહિઓ ॥૨૭૨૧॥

ચરૂરો જરાઉજમ્મે હુજ્જ પવણો પવજ્જમાળો વા ।

સેરો તિન્નિ પવણો દોળિણ તારો વા પવજ્જોજ્જ ॥૨૭૨૨॥

નિદ્રાથી અને ભાવથી જાગૃત શુદ્ધ ચારમાંથી કોઈપણ એક સામાયિક પામે છે. અંડજ-પોતજ-જરાયુજ-તથા ઓપપાતિક જન્મવાળાને પથાસંભવ બે-ત્રણ-અથવા ચાર સામાયિક હોય છે. સમ્યગુદાદિ ભાવજાગૃત કહેવાય છે, તે બે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, અને સર્વવિરતિ તથા દેશવિરતિ પ્રતિપદ્ધમાન હોય છે. મિથ્યાદાદિ ભાવસુમ કહેવાય છે, તે કોઈ પણ સામાયિક પામતો નથી, અથવા વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયથી તેને સમ્યગુદાદિ અથવા મિથ્યાદાદિ કહેલ છે. જરાયુજ જન્મમાં ચારે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર અથવા પ્રતિપદ્ધમાન હોય છે. શેષ જન્મમાં ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છું, ઓપપાતિક જન્મવાળા બે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર અને પ્રતિપદ્ધમાન હોય છે. ૨૭૧૮ થી ૨૭૨૨.

વિવેચન :- સુમ બે પ્રકારે હોય છે :- દ્વાયસુમ અને ભાવસુમ. એ જ પ્રમાણે જાગૃત પણ બે પ્રકારે હોય છે :- દ્વાયજાગૃત અને ભાવજાગૃત. તેમાં જે નિદ્રાસ્થ હોય તેને દ્વાયસુમ અને મિથ્યાદાદિને ભાવસુમ કહેવાય છે. તથા નિદ્રારહિત હોય તે દ્વાયજાગૃત અને સમ્યગુદાદિ હોય તે ભાવજાગૃત કહેવાય છે. એ ભાવજાગૃત સમ્યગુદાદિ શુદ્ધ વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે પ્રથમના બે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, અને નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે પ્રતિપદ્ધમાન હોય છે; સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ સામાયિકનો તો પૂર્વપ્રતિપત્ર તથા પ્રતિપદ્ધમાન પણ હોય છે.

નિદ્રાસુમ શુદ્ધ ચારે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા, કેમકે નિદ્રાસ્થજીવને તથાવિષ્ય વિશુદ્ધિ આદિ સામગ્રીનો અભાવ હોય છે. ભાવસુમ શુદ્ધ મિથ્યાદાદિ હોવાથી કોઈ પણ સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપત્ર નથી, તેમ પ્રતિપદ્ધમાન પણ નથી, અથવા ભાવસુમ-મિથ્યાદાદિશુદ્ધ વ્યવહાર તથા નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે સમ્યકૃત્વ-સામાયિક અને શુતસામાયિક પામતી વખતે સમ્યગુદાદિ અથવા મિથ્યાદાદિ કહેવાય છે. એટલે કે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે સમ્યગુદાદિ શુદ્ધ સમ્યકૃત્વ પામે છે, અને વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે મિથ્યાદાદિ શુદ્ધ સમ્યકૃત્વ પામે છે. આ ઉપરથી વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે ભાવસુમ-મિથ્યાદાદિ પ્રથમના બે સામાયિક પામે છે, એમ સિદ્ધ થયું.

જન્મ ચાર પ્રકારે છે :- અંડજ-પોતજ-જરાયુજ-અને ઓપપાતિક. તેમાં હંસ વગેરે અંડજ જાણવા, હંસિ વગેરે પોતજ જાણવા, મનુષ્ય વગેરે જરાયુ જન્મવાળા અને દેવ-નારકી ઓપપાતિક જન્મવાળા છે; તેઓને પથાસંભવ બે-ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક હોય છે. હંસ વગેરે પ્રથમના બે અથવા ત્રણ સામાયિક કોઈ વખત પામે છે, પણ પૂર્વપ્રતિપત્ર તો તેઓ હોય છે જ, એ જ પ્રમાણે હંસ વગેરેમાં પણ સમજતું. જરાયુજ જન્મવાળા મનુષ્યાદિ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો અવશ્ય હોય છે. દેવ-નારકી પ્રથમના બે સામાયિક પામે છે, અને તે બે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ અવશ્ય હોય છે.

મૂળ આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં “અંડ-પાયજ-જરાઉય તિગ તિગ ચર્ચો ભર્ચ કરમણો” અંદો પાછ છે, તેની ટીકામાં એ જ અનુસારે વ્યાખ્યાન કર્યું છે કે અંડજ-પોતજ-અને જરાવુજ એમ ગણ પ્રકારે જન્મ છે, તેઓને અનુકૂળે ગ્રાણ-ત્રણ અને ચાર સામાયિક હોય છે. એ પ્રમાણે અંડજાટિ ત્રણ જન્મવાળાનું વ્યાખ્યાન કર્યા પછી “ઓપપાતિક જન્મવાળાને પ્રથમના બંને સામાયિક હોય છે” એમ કર્યું છે. ભાષ્યમાં પણ પ્રાય: એ સર્વ મૂળ આવશ્યકની ટીકામાં લખ્યું છે; પરંતુ મૂળ ભાષ્યમાં ઓપપાતિક જન્મનું ચહેરા કર્યું છે. એ બંધે પ્રકારનું કથન ગંભીર છે, તંતું સમાધાન બહુશુત હોય તે જ જાણો. ટીકાકારે તો જે પ્રમાણે ભાષ્યમાં જોધું તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કર્યું છે, અમે પણ તથાનુસારે જ લખ્યું છે. એ સંગત છે કે અસંગત છે તે બહુશુત વિગાનો જાણો. ૨૭૧૮ થી ૨૭૨૨.

હવે સ્થિતિદ્વાર કહે છે.

(૩૯૦) ઉચ્કોસયદ્વિર્દ્દી પઢિવજ્જંતે ય નલિથ પડિવણ્ણો ।

અજહણણમણુચકોસે પડિવજ્જે યાવિ પડિવણ્ણો ॥૨૭૨૩॥૧૯॥

ઉચ્કોસદ્વિર્દ્દીકમ્મો ન પવજ્જંતો ન યાવિ પડિવણ્ણો ।

આઉચકોસે દુધિણ ત પવજ્જમાણો પવણ્ણો વા ॥૨૭૨૪॥

ન જહણાડદ્વિર્દ્દી પડિવજ્જ નેય પુચ્ચપડિવણ્ણો ।

સેસે પુચ્ચપવણ્ણો દેસવિરદ્વાજીએ હોજ્જા ॥૨૭૨૫॥

ઉત્કૃષ્ટ કર્મસ્થિતિવાળા જીવ કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા હોતા નથી; પરંતુ અજ્ઞાન્ય-અનુતૃપ્ત સ્થિતિવાળા સામાયિક પામે છે અને પામેલા પણ હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ કર્મસ્થિતિવાળા જીવ સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા પણ નથી; પરંતુ આયુષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જીવ બે સામાયિક પામે છે અને પામેલા પણ હોય છે. જ્ઞાન્ય આયુષની સ્થિતિવાળા સામાયિક પામતા નથી અને પામેલા પણ નથી, શેષ સ્થિતિમાં દેશવિરતિ બર્ણને બાકીના ગ્રાણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ૨૭૨૩ થી ૨૭૨૫.

વિવેચન :- આયુ રહિત જાનાવરણીયાટિ કર્મની ત્રીક્ષ કોડાકોડી આટિ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વર્તનાર જીવ ચારમાંથી કોઈ પણ સામાયિક પામતો નથી અને પૂર્વપ્રતિપત્ર (પામેલ) પણ નથી. કુમકે અતિસંક્રિલાટપણાવડે તેને તે સામાયિકોની અસંભવ છે. આયુષની તેત્રીક્ષ સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વર્તનાર અનુતરવિમાનવાસી દેવ પ્રથમના બે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, અને સાતમી નારક પૃથ્વીના અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસનો જીવ છમાસ આયુ અવરોધ રહે ત્યારે તથાવિષ વિશુદ્ધિયુક્ત થવાથી તે બે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે. કુલ્લકામવપ્રમાણ જ્ઞાન્ય આયુષની સ્થિતિમાં વર્તનાર નિગોડાટિ જીવો કોઈ પણ સામાયિક પામતા નથી અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ નથી હોતા, કેમકે અવિશુદ્ધપણાથી તે તેને ધોષ્ય નથી. બાકીના જાનાવરણીયાટિ સાતકર્મની અનુમુલૂત પ્રમાણ-જ્ઞાન્યસ્થિતિઆટિ બાંધનાર, દર્શન સમક

અતિકમેલ, અંતકૃતેવળીપણું પામનાર કષપક આત્મા દેશવિરતિ સિવાય શેષ સમ્યકૃત્વ-શુત-અને સર્વવિરતિ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. આ જીવને અતિવિશુદ્ધિપણા વડે અતિજધન્ય સ્થિતિ બંધાય છે, વળી તે કષપકને દેશવિરતિ નથી હોતી, સમ્યકૃત્વાદિકની પ્રાપ્તિ તો તેને પૂર્વે જ થયેલી હોય છે.

આઠ કમેની અજધન્યોત્કૃષ્ટ મધ્યમ સ્થિતિમાં વર્તનાર જીવ ચારે સામાયિકનો પ્રતિપદ્ધમાન (પામનાર છે) હોય છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર (પામેલ) પણ હોય છે. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૫.

હવે વેદદ્વાર-સંશાદ્વાર અને કથાચદ્રાર કહે છે.

(૩૯૧) ચરુરો વિ તિવિહવેએ ચરુસુવિ રુણણાસુ હોઙુ પડિવતી ।

હેઢ્હા જહા કસાએસુ ભળિયં તહ ચેવ ઇહઙું પિ ॥૨૭૨૬॥૮૧૮॥

ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ ત્રિવિધ વેદમાં થાય છે, ચાર સંજ્ઞાઓમાં પણ ચાર સામાયિકની પ્રતિપત્તિ થાય છે, અને કથાયોમાં પણ જેમ પૂર્વે કહ્યું છે, તેમ અહીં સમજ્યું. ૨૭૨૬.

વિવેચન :- અન્નીવેદ પુરુષવેદ અને નાનુભક્તવેદ, એ ત્રિવિધ વેદમાં વિવક્તિ કરે ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ. અવેદી આત્માઓ દેશવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા.

આહારસંશા, ભયસંશા, મૈથુનસંશા અને પરિગ્રહસંશા. આ ચારે પ્રકારની સંજ્ઞાઓમાં ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે જ.

સામાન્યથી સક્ષાયી આત્મા ચારે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે. અક્ષાયી-છદ્રસ્થલીતરાગ દેશવિરતિ સિવાય બાકીના ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા.

હવે આધુદ્વાર અને જ્ઞાનદ્વાર કહે છે :-

(૩૯૨) સંખ્યેજ્જાઊ ચરુરો ભયણા સમ્મ-સુયડસંખ્યવાસાણ ।

ઓહેણ વિભાગેણ ય નાણી ય પડિવજ્જએ ચરુરો ॥૨૭૨૭॥૮૧૯॥

દોસુ જુગય ચિય દુગં ભયણા દેસવિરઙ્ગએ ય ચરણે ય ।

ઓહિમ્મિ ન દેસવયં પડિવજ્જડ હોડુ પડિવન્નો ॥૨૭૨૮॥

દેસચ્યયવજ્જ પવજ્ઞો માણસે સમંયિ ચ ચરિત્ત ।

ભવકેવલે પવજ્ઞો પુદ્ધં સમ્મત્ત-ચારિત્ત ॥૨૭૨૯॥

સંખ્યાત વર્ણના આધુવાળા ચારે સામાયિક પામે છે, અને અસંખ્યાતવર્ણના આધુવાળાને સમ્યકૃત્વ તથા શુતસામાયિક ભજનાએ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાની ઓધે ચાર સામાયિક પામે છે. અને વિભાગથી બે સામાયિક પામે છે. ભતિ અને શુતજ્ઞાનમાં સમ્યકૃત્વ સામાયિક તથા શુતસામાયિક યુગપદ એકી સાથે પ્રાપ્ત થાય છે, અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ ભજનાએ પ્રાપ્ત થાય છે,

અવધિજ્ઞાનમાં દેશવિરતિ સામાયિક પ્રામણ થતું નથી. (પણ) પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, મન:પર્યવજ્ઞાનમાં દેશવિરતિ સિવાય (ત્રણ સામાયિક) પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, સમ્યકૃતસામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક પણ પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ભવસ્થ કેવળી સમ્યકૃત સામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૮.

સંખ્યાતા વર્ધના આયુષવાળો જીવ ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે. તથા અસંખ્યાત વર્ધના આયુષવાળા જીવને સમ્યકૃતસામાયિક અને શુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ ભજનાએ હોય છે. મતલબ કે અસંખ્યાતવર્ધના આયુષવાળાને અમુક કાળે સમ્યકૃત અને શુતસામાયિકની પ્રાપ્તિનો સંભવ છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ.

જ્ઞાનદ્વારમાં સામાયિકની પ્રતિપત્તિનો વિચાર કરતાં સામાન્યથી નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે જ્ઞાની જીવ ચારે સામાયિક પામે છે અને વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે અજ્ઞાની જીવને સમ્યકૃત તથા શુતસામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, બતેના અભિપ્રાયે પૂર્વપ્રતિપત્ર તો ચારેય સામાયિક હોય છે.

વિભાગથી એટલે જુદા જુદા ભેદથી જ્ઞાની જીવનો વિચાર કરવામાં આવે, ત્યારે મતિ-શુત જ્ઞાની યુગપત્ર સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિક પામે છે, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિક ભજનાએ પામે છે. પૂર્વપ્રતિપત્ર તો ચારે સામાયિકના આ જ્ઞાનવાળા હોય છે. અવધિજ્ઞાની સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા, દેશવિરતિસામાયિક પણ અવધિજ્ઞાની ન પામે, કારણકે દેવ-નારક-યત્ન અને શ્રાવક એ ચાર અવધિજ્ઞાનના સ્વામી છે, તેમાં પ્રથમના ત્રણને તો દેશવિરતિનો સંભવ જ નથી, અને શ્રાવક પણ અવધિજ્ઞાન પામ્યા પછી દેશવિરતિ ન પામે, પરંતુ પ્રથમ દેશવિરતિ ગુણ અનુભવેલ હોય, તો પછી અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય, કેમકે દેશવિરતિ આદિ ગુણની પ્રાપ્તિપૂર્વક અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ ગુરુજ્ઞન પાસેથી અમે જાણ્યું છે. તત્ત્વ તો કેવળી જાણો. અવધિજ્ઞાની સર્વવિરતિ સામાયિક પામે, અને પૂર્વપ્રતિપત્રમાં તો સર્વ સામાયિક હોય. મન:પર્યવજ્ઞાની દેશવિરતિ સિવાય પ્રથમના ત્રણ સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા. અથવા “પડિવનમિ ચસ્સે ચડનાણી જાવ છડમલ્યો” એ વચ્ચનથી તીર્થકરની અપેક્ષાએ મન:પર્યવજ્ઞાનની સાથે સર્વવિરતિ ચારિત્રસામાયિક પણ પામે છે. ભવસ્થ કેવળી સમ્યકૃતસામાયિક અને ચારિત્રસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, પણ પ્રતિપદ્ધમાન નથી હોતા. ૨૭૨૭ થી ૨૭૨૮.

હવે ધોગદાર-ઉપયોગદાર અને શરીરદ્વાર કહે છે.

(૩૯૩) ચરુરોવિ તિવિહજોએ ઉવઓગદુગમિમ ચરુર પડિવજો ।

ઓરાલિએ ચરુબક્ક સમ્મ-સુય વિરુચ્ચિએ ભરણા ॥૨૭૩૦॥૮૨૦॥

સબ્બાઓ લદ્દીઓ જહુ સાગરોવઽઓગભાવમિમ ।

ઇહ કહમુવઽઓગદુગે લદ્દ સામાઝુયચરુબક્ક ? ॥૨૭૩૧॥

સો કિર નિઅમો પરિવદ્ધમાણપરિણામયે પહુ, ઇહે તુ ।

જોડવદ્વિયપરિણામો લભેજ સ લમિજ વીણિ ॥૨૭૩૨॥

પાયં પવહુમાણો લભએ સાગાગાહણયા તેણ ।
 દૃયરો ઉ જહુચ્છાએ ઉવસમસમાઇલાભમિમ ॥૨૭૩૩॥

ઉસરદેસં દહિલ્લયં વ વિજ્ઞાઇ વણવાઓ પણ ।
 દૃથ મિચ્છરસ જણુદાએ ઉવસમસમં મુણોયચ્છે ॥૨૭૩૪॥

ઉવસામગસેઢિગયરસ હોઇ ઉવસામગ તુ સમ્મતં ।
 જો ચા અકયતિપુંજો અખ્યવિયમિચ્છો-લહાઇ રામ્મં ॥૨૭૩૫॥

જ મિચ્છરસાળુદ્ભો ન હાયએ તેણ તરસ પરિણામો ।
 જ પુણ સયમુવસંત ન બદ્ધએ તેણ પરિણામો ॥૨૭૩૬॥

દુગપડિવત્તી વેડલ્લિયમિમ સચ્ચાઇ પુલ્પડિવન્નો ।
 દેશલ્લયવજ્જાહ આહારાઇસુ તીસું તુ ॥૨૭૩૭॥

ત્રિવિધ યોગમાં ચારે સામાયિક હોય છે, (સાકાર-અનાકાર રૂપ) બે ઉપયોગમાં (પણ) ચાર સામાયિક પ્રામ થાય છે, ઔદ્ઘારિક શરીરમાં ચારે સામાયિક હોય છે અને વેદિય શરીરમાં સમ્યકૃતસામાયિક તથા શુતસામાયિક ભજનાંને હોય છે. સર્વ લભિયાઓ જો સાકાર ઉપયોગમાં થાય છે, તો બજે ઉપયોગમાં ચારે સામાયિક પ્રામ થાય છે એમ અહીં શાથી કહો છો ? ઉત્તર-એ નિયમ તો પરિવર્ધમાનપરિણામવાળા છુબની અપેક્ષાએ છે અને અહીં તો જે અવસ્થિત-પરિણામવાળા છુબની અપેક્ષાએ (એક ઉપયોગમાં સામાયિક પામે) તે બીજામાં પણ પામે છે. પ્રાયઃ વૃદ્ધિ પામના પરિણામવાળો છુબ લભિયાઓ પામે છે. તેથી સાકાર ઉપયોગ કલ્યાં છે અને છુતર (અવસ્થિતપરિણામવાળો છુબ) તો યદેચ્છાએ-ઉપશમ સમ્યકૃતાદિ ગુણો પ્રામ થાય ત્યારે પામે છે. ઉખર ભૂમિ પામીને જોમ દાવાનળ ઓલવાઈ જાય છે, તેમ (અંતરકરણ પામીને) મિથ્યાત્વનો અનુદ્ય થવાથી ઉપશમસમ્યકૃત થાય છે એમ જાણતું. ઉપશમશ્રેષ્ઠિ પામેલાને આ ઉપશમ સમ્યકૃત થાય છે, અથવા જેણે ગ્રણ પુંજ ન કર્યા હોય અને મિથ્યાત્વનો નાશ પણ ન કર્યો હોય તેને તે સમ્યકૃત પ્રામ થાય છે. મિથ્યાત્વના અનુદ્યથી તેના પરિણામની હાનિ નથી થતી, અને સત્તામાં રહેલું મિથ્યાત્વ ઉપશાન્ત હોવાથી પરિણામની વૃદ્ધિ નથી થતી. (તેથી તે અવસ્થિત પરિણામવાળો થાય છે.) વેદિયશરીરમાં બે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ત તો સર્વ સામાયિકના હોય છે તથા દેશવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિક આહારકાદિ ત્રણ શરીરમાં હોય છે. ૨૭૩૦ થી ૨૭૩૭.

વિવેચન :- મનોયોગ-વચ્ચનયોગ અને કાયયોગમાં સામાન્યથી વિચાર કરતાં વિવક્ષિતકાળે ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ સંભવે છે અને તેઓ પૂર્વપ્રતિપત્ત તો હોય છે જ; પણ વિરોધ પ્રકારે વિચાર કરતાં ઔદ્ઘારિકશરીરવાળાને ત્રિવિધ યોગમાં ચારે સામાયિક ઉભયપ્રકારે હોય છે, વેદિય શરીરવાળાને ત્રિવિધ યોગમાં સમ્યકૃત સામાયિક અને શુત સામાયિકની પ્રાપ્તિ બજે પ્રકારે હોય છે અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ માત્ર પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. આહારક શરીરવાળાને ત્રિવિધયોગમાં દેશવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. તેજસ-કાર્મણ કાયયોગ

અપાનયાલગતિમાં હોય છે, ત્યાં પ્રયમના બે સામાયિક (સમ્યકૃત્વ-શુતસામાયિક કક્ષ) પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે, પ્રતિપદ્યમાન નથી હોતાં. અને કેવળીસમુદ્ધાત વખતે સમ્યકૃત સામાયિકના અને ચારિત્ર સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે. એકલા વચ્ચનયોગ કે એકલા મનોયોગમાં કોઈ સામાયિકની પ્રાપ્તિ યા પૂર્વપ્રાપ્તિ નથી હોતી; પણ કાયયોગ અને વચ્ચનયોગ એ બે ધોગવાળા બેઈન્ડિયાટિમાં ઉત્પન્ન થયેલા સાસ્ત્રવાદનગુણસ્થાનવર્તિ જીવને સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ત હોય છે.

સાકાર અને અનાકાર એ બજે પ્રકારના ઉપયોગમાં ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ત પણ હોય છે.

ઓદારિક શરીરમાં ચારે સામાયિકની પ્રાપ્તિ બજે પ્રકારે હોય છે. વૈક્રિય શરીરમાં સમ્યકૃતસામાયિક અને શુતસામાયિકની બજના હોય છે, એટલે કે દેવાટિક કોઈ વખત તે સામાયિક પામે છે અને કોઈ વખત નથી પામતા, તથા વૈક્રિય શરીરવાળા તિર્યંચ, મનુષ્યો દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ પણ નથી પામતા, કારણ કે તેઓ પ્રમત્ત હોય છે, એ શરીરમાં પૂર્વપ્રતિપત્ત તો ચારે સામાયિક હોય છે. બાકીના શરીરોમાં સામાયિક પ્રાપ્તિનો વિચાર ઉપર કહી ગયેલા ધોગાનુસારે સમજી લેવો.

શિષ્ય :- “સવ્યાગ્રો લલ્દીઓ સાગારોવાગોયઉત્તરસ ભર્વતિ” એ આગમોક્ત વચ્ચનથી સર્વ લભિષાઓ સાકાર ઉપયોગવન્ત આપ્તમાને જ થાય છે, તો પછી અહીં બંને ઉપયોગમાં ચારે સામાયિક હોય છે, એમ શી રીતે કહો છો ?

આચાર્ય :- એ આગમોક્ત નિયમ વૃદ્ધિ પામતા પરિષ્ણામવાળા જીવની અપેક્ષામે છે, પણ જે અવસ્થિત પરિષ્ણામવાળો જીવ સાકાર ઉપયોગમાં સામાયિક પામે છે, તે બીજા અનાકાર ઉપયોગમાં પણ પામે છે.

શિષ્ય :- જો એ પ્રમાણે અનાકાર ઉપયોગમાં પણ લભિષાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તો આગમમાં “સાકાર ઉપયોગવન્તને લભિષાઓ થાય છે.” એમ કહ્યું છે, અને અવસ્થિત પરિષ્ણામવાળો જીવ તો પદ્ધતિશાયે કોઈ વખત ઓપશમિક સમ્યકૃત્વાટિ પામે ત્યારે જ લભિષ પામે છે. એ રીતે અનાકાર ઉપયોગવન્તને ભાગ્યે જ લભિષ પ્રાપ્ત થતી હીવાથી આગમમાં અનાકાર ઉપયોગવન્તને લભિષાઓ નથી કહી. જેમ “સવ્યાગ્રો લલ્દીઓ સાગારોવાગોયઉત્તરસ ભર્વતિ” સર્વ લભિષાઓ સાકાર ઉપયોગવન્તને થાય છે.” ઇત્યાટિ આગમમાં કહ્યું છે : તેમ “ઉવાગદુગમિમ ચડરો પડિવજો” બજે પ્રકારનું ઉપયોગમાં ચારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે.” ઇત્યાટિ પણ આગમમાં કહ્યું છે, આ પરસ્પરવિરુદ્ધ આગમત્વચન્તની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, તે આ પ્રમાણે-સમ્યકૃત પામીને મિથ્યાત્વે ગયેલા હોય અને ફરીથી કોઈ શુભકર્મના ઉદ્યથી દરેક જીમયે વૃદ્ધિ પામતા અધ્યવસાયવાળા જીવોને જે

સમ્યકૃત્ય-ચારિત્ર તથા અવધિજ્ઞાનાદિ લભિયાંનો ઉત્પત્ત થાય છે, તે સર્વ લભિયાંનો સાકાર ઉપયોગવંતને જ્ઞાણવી; અને પ્રથમ સમ્યકૃત્ય પામતી વખતે અંતકરણમાં આવેલા અવસ્થિત અધ્યવસાયવાળા જીવને જે સમ્યકૃત્યાદિ લભિયાં થાય છે, તે અનાકાર ઉપયોગવંતને પણ હોય છે - એમ જ્ઞાણવું, અંતકરણમાં વર્તનાર જીવ સમ્યકૃત્ય સામાયિક અને શુતસામાયિકનો લાભ થતાની સાથે જે કોઈક અતિ વિશુદ્ધપણાથી દેશવિરતિ પામે છે, કોઈ વળી તેથી પણ અતિવિશુદ્ધિથી સર્વવિરતિ પણ પામે છે, એ પ્રમાણે ઓપશમિક સમ્યકૃત્યની પ્રાપ્તિ વખતે અવસ્થિત પરિણામવાળા અનાકાર ઉપયોગમાં વર્તનાર કોઈ જીવને ચારે સામાયિક હોય છે. પરંતુ તે અલ્ઘપણાથી કોઈ વખત જ થાય છે, તેથી આગમમાં અનાકાર ઉપયોગનું ગ્રહણ નથી કર્યું.

શિષ્ય :- એ ઓપશમિક સમ્યકૃત્ય ક્યારે અને કેવી રીતે જીવને પ્રાપ થાય છે ?

અધ્યાર્થ :- ઉપર (ધાસાદિરદિત) ભૂમિ પામીને વનનો અજિન જેમ સ્વર્ણ ઓલવાઈ જાય છે, તેવી રીતે અંતરકરણ પ્રાપ કરીને મિથ્યાત્વનો અનુદ્ય થયેથી મિથ્યાત્વદ્રૂપ અજિન શાંત થાય છે એટલે જીવ ઉપશમ સમ્યકૃત્ય પામે છે. એ ઉપશમ સમ્યકૃત્ય-ઉપશમશ્રેણીગત જીવને અધ્યવા જેણે મિથ્યાત્વના ત્રણ પુંજ ન કર્યો હોય, અને તેનો કષ્ય પણ ન કર્યો હોય, તેને પ્રાપ થાય છે.

શિષ્ય :- ઉપશમ સમ્યકૃત્યની પ્રાપ્તિમાં અવસ્થિત પરિણામ કેવી રીતે હોય ?

આધ્યાર્થ :- જેમ કાષાદિ દાદ્ય પદાર્થના અભાવે દાવાનણ વધતો નથી પણ ઓલવાઈ જાય છે, તેવી રીતે અંતરકરણમાં મિથ્યાત્વના અનુદ્યથી જીવના પરિણામ હાનિ પામતા નથી અને સત્તામાં રહેલ મિથ્યાત્વ ઉપશાન હોવાથી તેના પરિણામ વૃદ્ધિ પણ પામતા નથી. આ કારણથી ઉપશમ સમ્યકૃત્યની પ્રાપ્તિમાં જીવના અવસ્થિત પરિણામ હોય છે, આહારક શરીરમાં દેશવિરતિ વજ્ઞને ત્રણે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે અને તેજ્જસકાર્મણમાં કેવલીસમુદ્ધાતના ત્રીજે, યોધે અને પાંચમે એ સમયોમાં સમકિત અને ચારિત્રસામાયિક અને વિશ્વાસિતિમાં સમકિત અને શુતસામાયિક પરમાપ થાય છે, અને તેના પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ૨૭૭૪ થી ૨૭૭૭.

૭૫ સંસ્કૃત-સંધયણ અને માનદાર કહે છે :-

(૩૯૪) સબ્બેસુવિ સંરાણેસુ લહઙ એમેવ સબ્બસંઘયણે ।

ઉક્કોસજહન્ન વજિજુણ માર્ણ લભે મણુઝો ॥૨૭૩૮॥૮૨૧॥

ન જહન્નોગાહણાઓ પવજ્જએ, દોળણ હોજ પડિવજ્ઞો ।

ઉક્કોસોગાહણગો દુહાવિ દો તિજ્ઞ ઉ તિરિક્ખ્ઝો ॥૨૭૩૯॥

સર્વસંસ્થાનોમાં સર્વ સામાયિક બત્તે પ્રકારે પ્રાપ થાય છે. એ જ પ્રમાણે સર્વ સંધયણમાં થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ અને જુધન્ય શરીર પ્રમાણ વજ્ઞને (મધ્યમ પ્રમાણવાળા) મનુષ્યને સર્વ સામાયિક બંને પ્રકારે હોય છે. જુધન્ય અવગાહનવાળાને કોઈ સામાયિક પ્રાપ થતું નથી, (પણ) પહેલા બે સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનવાળો બે સામાયિક બત્તે પ્રકારે પામે છે, અને તિંદ્યંચો બે અને ત્રણ સામાયિક બત્તે પ્રકારે પામે છે. ૨૭૭૮ થી ૨૭૮૮.

શરીરનો જે આકાર વિશેષ તેને સંસ્થાન કહેવાય. તે હંરણા સમબુરણ, ન્યોપનિમંડળ, સાદિ, વામન, કુલજ અને હુંડક એમ છ પ્રકારે છે. તે સર્વ સંસ્થાનોમાં ચારે સામાયિક પ્રામ થાય છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે.

હાડકાંનો સંચય વિશેષ તે સંહનન કહેવાય. એ સંહનન વજાખબનારાચ, ઝખબનારાચ, નારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા, અને સેવાર્ત એમ છ પ્રકારે છે. તે છેએ ભેદમાં સંસ્થાનની જેમ ચારે સામાયિક પ્રામ થાય છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે.

શરીરનું પ્રમાણ તે અવગાહના કહેવાય. મનુષ્યના શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉની અને જુધન્યથી અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અને જુધન્ય અવગાહનાને વર્જને શૈખ મધ્યમ અવગાહનાવાળો મનુષ્ય ચારે સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે. જુધન્ય અવગાહનાવાળો મનુષ્ય સમ્યકૃત્વસામાયિક અને શુતસામાયિક કદાચ પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય પણ પ્રતિપદ્ધમાન ન હોય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા મનુષ્ય સમ્યકૃત અને શુત એ બતે સામાયિકનો પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય અને પ્રતિપદ્ધમાન પણ હોય.

જુધન્ય અવગાહનાવાળા નારકી અને દેવો સમ્યકૃત્વ તથા શુતસામાયિક કદાચ પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય પણ પ્રતિપદ્ધમાન ન હોય મધ્યમ તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા દેવ-નારકીઓ એ બે સામાયિક પ્રતિપદ્ધમાન કદાચ હોય પણ પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય જ.

જુધન્ય અવગાહનાવાળા તિર્યં પંચેન્દ્રિય સમ્યકૃત્વ-શુતસામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર કદાચિત્ હોય, પરંતુ પ્રતિપદ્ધમાન ન હોય. છગાઉની-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા તિર્યંચો એ બતે સામાયિકના પૂર્વપ્રતિપત્ર અને પ્રતિપદ્ધમાન પણ હોય. મધ્યમ અવગાહનાવાળા તિર્યં સર્વવિરતિ સિવાય બે અથવા ત્રણ સામાયિક પ્રતિપદ્ધમાન કદાચિત્ હોય અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય જ. ૨૭૮૮-૨૭૮૯.

હવે લેશ્યાદ્વાર કહે છે :-

(૩૯૫) સમ્મત સુયં સાચાસુ લહઙ સુદ્ધાસુ તિસુયચરિત્ન ।

પુચ્છપડિવન્નાઓ પુણ અન્નયરીએ ઉ લેસાએ ॥૨૭૪૦॥૮૨૨॥

નણ મહ-સુયાઇલાભોડમિહિઓ સુદ્ધાસુ તીસુ લેસાસુ ।

સુદ્ધાસુ ગસુદ્ધાસુ ય કહમિહ સમ્મત-સુયલાભો ? ॥૨૭૪૧॥

સુર-નેરણસુ દુગું લઘઙ ય, દબ્લેસયા સબે ।

નાણેસુ ભાવલેસાડહિગયા ઇહ દબ્લેસાઓ ॥૨૭૪૨॥

સમ્યકૃત્વસામાયિક અને શુતસામાયિક સર્વ લેશ્યાઓમાં પ્રામ થાય છે, અને ચારિત્ર સામાયિક છેલ્લી ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાં જ પ્રામ થાય છે પણ પૂર્વ-પ્રતિપત્ર તો છમાંથી કોઈ પણ એક લેશ્યામાં હોય છે. પૂર્વે મનિ-શુતશાનની પ્રામિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાં જ કહી છે, અને અહીં શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ લેશ્યામાં પણ સમ્યકૃત્વ અને શુતનો લાભ કર્યો છે, તેનું શું કારણ ? દેવ-નારકીમાં સમ્યકૃત્વ અને શુતસામાયિકનો લાભ કર્યો છે, કેમકે તે સર્વ અવસ્થિત દ્વય લેશ્યાવાળા છે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં ભાવલેશ્યા અધિકૃત છે અને અહીં દ્વય લેશ્યા અધિકૃત છે. ૨૭૪૦ થી ૨૭૪૨.

કુષ્ણ-નીલ-કાપોત-તેજો-પદ્મ-અને શુદ્ધલ એ છે લેશ્યાઓમાં નારકાદિ જીવો સમ્યકૃતવસામાયિક અને શુતસામાયિક પામે છે. દેશવિરતિ અને સવવિરતિ (ચારિત) સામાયિક ઉપરની ત્રણ તેજો-પદ્મ અને શુદ્ધલ એ શુદ્ધ-લેશ્યાઓમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા પૂર્વપ્રતિપત્ર તો છમાંથી કોઈ પણ લેશ્યામાં હોય છે.

શિષ્ય :- હે ગુરુ મહારાજ ! પૂર્વ પાંચ જ્ઞાનના વિચારમાં મતિ-શુતાદિ જ્ઞાનનો લાભ તેજો આદિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યાઓમાં જ કહ્યો છે અને અહીં તો આપ શુદ્ધ તથા અશુદ્ધ બેચી છે લેશ્યાઓમાં સમ્યકૃત અને શુતનો લાભ કહો છો, તેનું શું કારણ ?

અચાર્ય :- દેવ નારકીને વિષે સમ્યકૃત તથા શુતસામાયિકની જ પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે દેવ-નારકીઓ સધળા અવસ્થિત દવ્ય લેશ્યાવાળા હોય છે, એટલે કે યથાસંબંધ કુષ્ણાદિ છે દવ્યલેશ્યાઓ તેઓમાં અવસ્થિત હોય છે, ભાવલેશ્યા તો તેમને પરાવૃત્તિએ હોય છે. તિર્યં તથા મનુષ્યોને દવ્યલેશ્યા અવસ્થિત નથી હોતી. તેમને તો દવ્યલેશ્યા અને ભાવલેશ્યા બત્તે પરાવૃત્તિએ હોય તે, તેથી દેવ-નારકીઓ જ્યારે સમ્યકૃતાદિ પામે છે, ત્યારે તેમને તૈજસાદિ ત્રણ શુદ્ધ લેશ્યામાંથી કોઈપણ એક લેશ્યા હોય છે, અશુદ્ધલેશ્યા તો તેઓને અવસ્થિત હોવાથી તેઓ દવ્યલેશ્યાવાળા જ કહેવાય છે. આથી કરીને પૂર્વ જ્ઞાનના વિચારમાં મતિ આદિ જ્ઞાનોની પ્રાપ્તિમાં ભાવલેશ્યાને અપેક્ષાને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો વિચાર કહ્યો છે; અને અહીં સમ્યકૃત તથા શુતસામાયિકની પ્રાપ્તિના વિચારમાં દેવ-નારકીને અપેક્ષાને દવ્યાતોરણ ગાધિકૃત છે તેશી શુદ્ધ અને અશુદ્ધ સવ લેશ્યાઓમાં તેનો લાભ કહેલ છે. ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ તો અહીં પણ તૈજસાદિ ત્રણ શુદ્ધલેશ્યાઓમાં જ તેની પ્રાપ્તિ જાણવી.

શિષ્ય :- ભગવન ! જો દેવ-નારકીઓને કુષ્ણાદિ અશુદ્ધ દવ્યલેશ્યાઓ હુમેશાં અવસ્થિત છે, તો પછી તેઓને સમ્યકૃતાદિ પ્રાપ્ત ધતી વખતે શુદ્ધ ભાવલેશ્યાઓ કેવી રીતે થઈ શકે ? દવ્યલેશ્યાઓ ભાવલેશ્યાઓને ઉત્પત્ત કરે છે એમ કઢેવામાં આવે, તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે કુષ્ણાદિ લેશ્યાનાં અશુદ્ધ દવ્યો શુદ્ધભાવલેશ્યાને કેવી રીતે ઉત્પત્ત કરી શકે ? અશુદ્ધ કારણથી શુદ્ધ કાર્ય થવું સંભવિત નથી.

અચાર્ય :- તારું કહેવું સત્ય છે, કે અશુદ્ધ કારણથી શુદ્ધ કાર્ય થઈ શકે નહિ, પરંતુ અહીં તો એમ છે કે નારકી વરોરિને સમ્યકૃતાદિની પ્રાપ્તિ વખતે કોઈ પ્રકારે યથાપ્રવૃત્તિકરણાવડે તૈજસાદિ દવ્યલેશ્યાનાં શુદ્ધ દવ્યો અશુદ્ધ લેશ્યાના દવ્યમાં નંબાય છે, તેથી કરીને જેમ દર્પણ શીત છતાં પણ વિવિધ રંગની પુષ્પાદિ વસ્તુના પ્રતિબિંબથી તે (દર્પણ) રક્તાદિ વર્ણવાળો જણાય છે, તેમ કુષ્ણાદિ અશુદ્ધ દવ્યો પણ તૈજસાદિ શુદ્ધદવ્યના પ્રતિબિંબથી સ્વસ્વરૂપની ઉત્કટતા તશ્છને તત્ત્વરૂપે બાસે છે. તેમાં તૈજસાદિ શુદ્ધ દવ્યો, કુષ્ણાદિ અશુદ્ધ દવ્યના સ્વભાવને મંદ કરીને શુદ્ધભાવલેશ્યાને ઉત્પત્ત કરે છે. આથી કરીને દેવ-નારકીઓને કુષ્ણાદિ દવ્યલેશ્યા અવસ્થિત છતાં પણ, સમ્યકૃતાદિની પ્રાપ્તિ વખતે શુદ્ધ ભાવલેશ્યાનો સંબંધ વિરુદ્ધ નથી. આ સંબંધમાં વિશેષ જ્ઞાનવાળાને "સે નું ભંને ! કિણહલેસા નીલ લેસ" ઈત્યાદિ પ્રજાપનાસૂત્ર તથા મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણી લેવું. ૨૭૪૦ થી ૨૭૪૨.

હવે પરિણામ વેદના અને સમુદ્ધાત દ્વાર કહે છે.

(૩૧૬) ચહુંતે પરિણામે પડિવજ્જઙ્ગ સો ચઉણહમણણયરું ।

એમેવ વદ્ધિયભિસ વિ હાયંતે ન કિચિ પડિવજ્જે ॥૨૭૪૩॥૮૨૩॥

(૩૧૭) દુવિહારે વેયણાએ પડિવજ્જઙ્ગ સો ચઉણહમણણયરું ।

અસમોહઓ વિ એમેવ પુલ્વપડિવવણાએ ભયણા ॥૨૭૪૪॥૮૨૪॥

વર્ધમાન પરિણામવાઓ જીવ પરિણામની વૃદ્ધિમાં ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે, પણ હીયમાન શુભ પરિણામમાં કોઈ પજ સામાયિક નથી પામતો. બંને પ્રકારની વેદનામાં તે જીવ ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે. અસમવહત જીવ પણ એ જ પ્રમાણે ચારમાંથી કોઈ એક સામાયિક પામે છે અને તે પૂર્વપ્રતિપત્ર તો ભજનાએ હોય છે. ૨૭૪૫ થી ૨૭૪૪.

અધ્યવસાય વિશેષ તે પરિણામ કહેવાય. તે પરિણામ શુભ-શુભતરદ્વારે વૃદ્ધિ પામતા હોય એવો જીવ સમ્યકૃત્વાદિ ચાર સામાયિકમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે. એ જ પ્રમાણે અંતરકરણાદિમાં અવસ્થિત શુભપરિણામમાં પણ તે જીવ ચારમાંથી કોઈ એક સામાયિક પામે છે; પરંતુ શુભપરિણામ હીયમાન-ઘટતા હોય, ત્યારે તે જીવ સંકિલણ પરિણામવાળો થતો હોવાથી કોઈપણ સામાયિક પામતો નથી. પૂર્વપ્રતિપત્ર તો એ ત્રણે પ્રકારના પરિણામમાં હોય છે.

શાતા તથા અશાતા એમ બંને પ્રકારની વેદના હોય ત્યારે જીવ ચારમાંથી કોઈ પજ એક સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ.

વેદના-કપાય આદિ અનુભવના પરિણામની સાથે એકોભાવ પામેલા જીવના વેદનીય આદિ કર્મ પુદુગલોનો સમ્યકૃપ્રકારે અત્યંત નાશ થાય, તેને સમુદ્ધાત કહેવાય છે. એવા સમુદ્ધાત સાત પ્રકારે છે :- કેવળી સમુદ્ધાત, કપાય સમુદ્ધાત, મરણસમુદ્ધાત, વેદના સમુદ્ધાત, વૈક્રિય સમુદ્ધાત, તેજસ સમુદ્ધાત અને આધાર સમુદ્ધાત, આ કેવળી આદિ સમુદ્ધાતવડે અસમવહત (નહિ સમુદ્ધાત કરતો) જીવ ચારે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વ પ્રતિપત્ર પણ હોય છે. તથા જે કેવળી આદિ સાત સમુદ્ધાતવડે સમવહત હોય, તે કોઈ પજ સામાયિક પામતો નથી; પરંતુ પૂર્વપ્રતિપત્રની અપેક્ષાએ ભજના છે. એટલે કે સમવહત (સમુદ્ધાતને કરતા) જીવને બે અથવા ત્રણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, તેમાં કેવળીસમુદ્ધાતમાં સમ્યકૃત સામાયિક અને ચારિત્રસામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે, બાકીના સમુદ્ધાતમાં દેશવિરતિ સિવાય ત્રણ, અથવા સર્વવિરતિ સિવાય ત્રણ સામાયિક પૂર્વપ્રતિપત્ર હોય છે. ૨૭૪૫ થી ૨૭૪૪.

હવે નિર્બંધન તથા ઉદ્દર્ભનાર કહે છે.

(૩૧૮) દવ્યેણ ય ભાવેણ ય નિબ્રેદુંતો ચઉણહમણણયરું ।

નરએસુ અણુબ્બે દુગ તિગ ચારો સિ ઉચ્ચે ॥૨૭૪૫॥૮૨૫॥

કમ્મ નિબ્રેદુંતો પવજ્જઙ્ગ વિસેસાઓ તદાવરણ ।

દલ્વ કમ્મપએસે ભાવે કોહાડ હાવિલો ॥૨૭૪૬॥

(૩૯૯) તિરિએસુ અણુબદ્ધે તિગં ચઉચકં સિયાડડબ્બદ્ધે ।

મણુએસુ અણુબદ્ધે ચઉરો વિ તિયં સિયાડબ્બદ્ધે ॥૨૭૪૭॥૮૨૬॥

(૪૦૦) દેવેસુ અણુબદ્ધે દુગ તિગ ચઉરો સિયા ઉ ઉબદ્ધે ।

ઉબદ્ધમાળાઓપુણ સબો વિ કિંચિ પડિવજ્જો ॥૨૭૪૮॥૮૨૭॥

દ્વયથી અને ભાગથી નિર્જરા કરનાર ત્રણ ભાગથી લોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે. નરકમાંથી નહિ નીકળેલો બે સામાયિક પામે છે, અને તેમાંથી નીકળેલો ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક પામે છે દ્વયને સામાન્યથી સર્વ કર્મ અને વિશેષથી તદાવરણીય કર્મની નિર્જરા કરનાર, તથા ભાવથી કોષાદિનો ત્યાગ કરનાર ચારે સામાયિક પામે છે. તિર્યચમાંથી નહિ નીકળેલાને ત્રણ સામાયિક હોય અને નીકળેલાને કદાચિત્ ચાર સામાયિક પણ હોય. મનુષ્યમાંથી નહીં નીકળેલાને ચાર સામાયિક હોય અને નીકળેલાને કદાચિત્ બે અથવા ત્રણ સામાયિક પણ હોય. દેવમાંથી નહીં નીકળેલાને બે સામાયિક હોય અને નીકળેલાને કદાચિત્ ત્રણ અથવા ચાર સામાયિક હોય. પણ ચારે ગતિમાંથી નીકળતા (અપાન્તરાલગતિમાં) કોઈ પણ જીવ એક સામાયિક પામે નહિ. ૨૭૪૫ થી ૨૭૪૮.

વિવેચન :- દ્વયથી ભાગાન્યપણે સર્વ કર્મપ્રદેશોની તથા વિશેષથી ચતુર્વિધ સામાયિકને આવરનાર જ્ઞાનાવરણ-મોહનીય રૂપ કર્મપ્રદેશોની નિર્જરા કરનાર, તેમજ ભાવથી કોષાદિ અધ્યવસાયોને દૂર કરનાર ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ. અનંતાનુભંગી કર્મના ઉદ્દે કોઈ પણ સામાયિક પ્રાપ્ત થતું નથી, શોપકર્મની અપેક્ષાએ તો ઉભ્ય પ્રકારે સામાયિક હોય છે.

નરકમાં રહેલો જીવ પ્રથમનાં બે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે. નારકીમાંથી નીકળીને તિર્યચમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ સર્વવિરતિ સિંવાય ત્રણ સામાયિક પામે છે, અને મનુષ્યમાં ઉત્પત્ત થયો હોય, તો ચારે સામાયિક પામે છે, પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ.

ગર્મજીતિર્યચગતિમાં રહેલો જીવ, સર્વવિરતિ વિના શોષ ત્રણ સામાયિક પામે છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે, તિર્યચમાંથી નીકળીને મનુષ્યમાં આવેલો જીવ કદાચિત્ ચાર-ત્રણ અથવા બે સામાયિક પણ પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો હોય છે જ.

મનુષ્ય ગતિમાં રહેલો જીવ ચારે સામાયિક પામે છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર પણ હોય છે. મનુષ્યમાંથી નીકળીને દેવ-નારકીમાં ઉત્પત્ત થયેલો જીવ પ્રથમનાં બે સામાયિક ઉભ્ય પ્રકારે પામે છે. તિર્યચમાં ઉત્પત્ત થયો હોય તો સર્વવિરતિ વિના બતે પ્રકારે ત્રણ સામાયિક પામે છે.

દેવગતિમાં રહેલો જીવ પ્રથમનાં બે સામાયિક પામે છે, દેવમાંથી નીકળીને તિર્યચમાં આવેલો સર્વવિરતિ સિંવાય ત્રણ સામાયિક બતે પ્રકારે પામે છે, અને મનુષ્યમાં આવેલો ચાર સામાયિક બતે પ્રકારે પામે છે, પરંતુ ચારે ગતિમાંથી નીકળતાં અપાન્તરાલ ગતિની અંદર, કોઈ પણ જીવ, કોઈ સામાયિક પામતો નથી. પણ પૂર્વપ્રતિપત્ર બે સામાયિક તો હોય છે. ૨૭૪૫ થી ૨૭૪૮.

હવે આશ્રમકરણ-અલંકાર-શયન-આસન-સ્થાન-અને ચંકમણ છારો કહે છે.

(૪૦૧) નીસવમાળાં જીવો પડિવજ્જાડ સો ચઉણમણયરં ।

પુલપડિવજ્જાઓ પુણ સિય આસવારો વ નીસવારો ॥૨૭૪૯॥૮૨૮॥

(૪૦૨) ઉમ્મુક્કમણુમ્મુક્કે ઉમ્મુચ્ચર્તે ય કેસલંકારે ।

પડિવજ્જેજ્જન્નયરં સયણાઈસું પિ એમેવ ॥૨૭૫૦॥૮૨૯॥

સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિકને આવરનાર મિથ્યાત્વાદિ ક્રમની નિર્જરા કરતા અને શોધકર્મ બાંધતા શ્વ, ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે. અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો ક્રમ બાંધનાર અથવા નિર્જરા કરનાર પણ હોય છે. (ઉપરના નિર્વિદ્ધનદ્વારમાં કહેલી વાત જ અહીં બીજી રીતે કહી છે, વસ્તુતા: કંઈ ભેટ નથી.) કેશ-કેયૂરાદિ અલંકારો ત્યાગ કર્યા પછી, ત્યાગ નહિ કરતા ચારમાંથી કોઈ પણ એક સામાયિક પામે છે. અહીં ભરતચઙ્ગી આદિનાં ઉદાહરણ જાણવાં એ જ પ્રમાણે શયન-આસન-સ્થાન અને ચંકમણનો ત્યાગ કરવાથી, નહિ કરવાથી અને કરતા-ચારમાંથી એક સામાયિક પામે છે. અને પૂર્વપ્રતિપત્ર તો સવત્ર હોય છે: ૨૭૪૮ થી ૨૭૫૦.

હવે ક્યા દ્રવ્ય-પર્યાયમાં સામાયિક હોય ? તે દાર કહે છે.

(૪૦૩) સબ્વગયં સમ્મતં સુત્તે-ચરિત્તે ન પજ્જયા સબ્વે ।

દેસવિરહેં પહુંચ્ચા દોણહ વિ પડિસેહણં કુજ્જા ॥૨૭૫૧॥૮૩૦॥

એં પિ અસહ્યહારો જ દવ્બં પજ્જવં ચ મિચ્છત્તં ।

વિણિત્તં સમ્મતં તો સબ્વદ્વબ્બ-ભાવેસુ ॥૨૭૫૨॥

નાણભિલઘેસુ સુયં જમ્હા ન ય દ્વબ્મણભિલપ્પં તિ ।

સબ્વદ્વેસુ તયં તમ્હા ન ઉ સબ્વભાવેસુ ॥૨૭૫૩॥

વિદ્યય-ચરિમદ્વયાઇ પઢ ચારિત્તમિહ સબ્વદ્વેસુ ।

ન ઉ સબ્વપજ્જયેસું સબ્વાણુદ્વારોગભાવારો ॥૨૭૫૪॥

સમ્યકૃત્વસામાયિક સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયગત છે. શુતસામાયિક અને ચારિત્ર સામાયિકમાં સર્વ દ્રવ્યો છે, પણ પર્યાયો નથી. દેશવિરતિની અપેક્ષાએ તો બત્તેનો (દ્રવ્ય-પર્યાયનો) નિધેષ કરવો. એક પણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયને નહિ સદહતાં મિથ્યાત્વ કહ્યું છે, તેથી સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયમાં સમ્યકૃત્વ વિનિયુક્ત છે. અનભિલાઘ્ય ભાવોમાં શુત નથી, કેમકે દ્રવ્ય અનભિલાઘ્ય નથી, તેથી તે સર્વ દ્રવ્યોમાં છે, પણ સર્વ ભાવોમાં પર્યાયોમાં નથી. અહીં બીજા અને છેલ્લા ગ્રતોની અપેક્ષાએ ચારિત્ર સર્વ દ્રવ્યોમાં છે પણ સર્વ પર્યાયોમાં નથી, કેમકે ચારિત્રમાં સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી. ૨૭૫૧ થી ૨૭૫૪.

એક પણ દ્રવ્ય અથવા પર્યાયની શ્રદ્ધા નહિ કરવાથી મિથ્યાત્વ ઉત્પત્ત થાય છે એમ પારમેશ્વર સિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે. તેથી શ્રદ્ધાનભાવે સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયોમાં સમ્યકૃત્વ વિનિયુક્ત છે. શુતશાન

અનભિલાઘ્ય ભાવોમાં નથી પ્રવત્તનું, કેમકે તે તેનો વિષય નથી; પરંતુ અભિલાઘ્ય ભાવોમાં જ તે પ્રવત્ત છે. ધમાલિલડાયાદિ દવ્ય અનભિલાઘ્ય નથી, પણ અભિલાઘ્ય જ છે, તેથી શુતજ્ઞાન સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રવત્ત છે, સર્વ પર્યાયોમાં નથી પ્રવત્તનું, કેમકે પર્યાયો તો અભિલાઘ્ય અને અનભિલાઘ્ય છે, શુતજ્ઞાન તો કેવળ અભિલાઘ્ય વિષયવાણું જ છે. અભિલાઘ્ય ભાવો અનભિલાઘ્ય ભાવોના અનંતમે ભાગે છે.

બીજા મૃધાવાદુન અને છેલ્લા પરિશ્રહત્રતની અપેક્ષાએ ચારિત્ર સામાયિક, સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રવત્ત છે પણ સર્વ પર્યાયોમાં નથી; કેમકે મૃધાવાદ વચનરૂપ છે અને પરિશ્રહ મૂર્ખાન્તમક છે, તેથી તે સર્વ દ્રવ્યોમાં પ્રવત્ત છે, કેમકે તે અભિલાઘ્ય વિષયવાળા છે. સર્વપર્યાયો તો અનભિલાઘ્ય વિષયવાળા છે, આથી જ ચારિત્રમાં સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી એમ કહ્યું છે. આ એ સિવાયના બાકીના ત્રણ ત્રતો સર્વ દ્રવ્યના વિષયવાળા નથી, તો પછી સર્વ પર્યાયના વિષયવાળા તો ક્યાંથી જ હોય ? એ કારણથી જ બીજા અને છેલ્લા ત્રતની અપેક્ષાએ ચારિત્રના સર્વ દ્રવ્યો અસર્વપર્યાયોધ્યકત વિષયરૂપ કહ્યા છે, અને દેશવિરદ્ધિ સામાયિક તો સર્વ દ્રવ્ય તેમજ સર્વ પર્યાયવાણું નથી. ૨૭૫૧ થી ૨૭૫૪.

હવે ચારિત્રમાં સર્વ પર્યાયોનો ઉપયોગ નથી, તે કહે છે :-

નણુ સંબનહપણાણંતગુણું પઢમસંજમદ્દ્વાણં ।

છબ્બિહપરિખુદ્ધિપુ છદ્વાણાઽસંગ્રહયા સેદી ॥૨૭૫૫॥

અણે કે પજ્જાયા જેણુંવડલા ચરિત્તવિસયમિમ ।

જે તનોઽણંતગુણા જેમિં તમણંતભાગમિમ ॥૨૭૫૬॥

અન્ને કેવલિગમ્મ જી તે મઈ, તે વ કે નદવહિયા ।

એવે પિ હોજ્જ તુલ્લા નાણંતગુણતણો જુને ॥૨૭૫૭॥

સેદીય નાણ-દર્સણપજ્જાયા તેણ તથ્યમાણા સા ।

ઇહ પુણ ચરિત્તમેતોદોગોગિણો તેણ તે થોવા ॥૨૭૫૮॥

નણુ સામાઙ્યવિસારો કિંદારમિમ વિ પરુલિઓ પુલ્લ ।

કહ ન પુણરૂત્તદોસો હોજ્જ ઇહ કો વિસંસો વા ? ॥૨૭૫૯॥

કિ તિ જાઙ્ગભાવેણ તત્થ ઇવ નેયભાવઓઽભિહિતો ।

ઇહ વિસય-વિસઙ્ગભેઓ તત્થાભેઓવયારો જી ॥૨૭૬૦॥

સર્વ આકાશપ્રદેશથી અનન્તગુરું પ્રથમ સંયમ-સ્થાનક છે, તે છ પ્રકારની વૃદ્ધિપ્તે છ સ્થાનવાળી સંખ્યાતી શ્રેણીરૂપ છે. તે સિવાય બીજા ક્યા પર્યાયો છે, કે જે ચારિત્રના વિષયમાં અનુપલોઝી છે ? અને તે ચારિત્રથી અનન્તગુરુા, તથા તે ચારિત્ર પર્યાયોના અનન્તમા ભાગે છે, એમ શાથી કહેવાય છે ? કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય બીજા (અનભિલાઘ્ય) પર્યાયો છે, એમ કહેવામાં આવે, તે તે પણ તેનાથી અધિક કેવી શીતે થાય ? એથી પણ તે પર્યાયો તુલ્ય જ થાય, પણ

અનન્તગુજ્ઝા કહેવા યુક્ત નથી. શ્રેણિમાં જ્ઞાન-દર્શનના પર્વાયો જ કહ્યા છે, તેથી તે શ્રેણિ તેટલા પ્રમાણવાળી કહી છે, અહીં માત્ર ચારિત્રોપયોગી પર્વાયો જ કહ્યા છે, તેથી તે બોડા છે, પૂર્વ કિદારમાં સામાયિકનો વિષય કહ્યો હતો, અને અહીં પણ (સમ્યકૃત સર્વ દ્વય પર્વાયનત છે.) એમ કહેવાથી પુનર્કિલ દોષ કેમ ન થાય? અથવા એ બેમાં શો તફાવત છે? ત્યાં (કિદારમાં) તે સામાયિક શું છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સામાયિક જાતિભાવે કહ્યું છે અને અહીં જોયભાવે કહ્યું છે, ત્યાં વિષય-વિષયીનો અલેટ ઉપયાર છે, અહીં ભેદ છે. (બેટલો એમાં ને આમાં તફાવત છે.) ૨૭૫૫ થી ૨૭૬૦.

વિષય :- સંયમશ્રેણિમાં સર્વ જ્ઞાન-દર્શની પ્રથમ સંયમસ્થાનક સર્વ આકાશ પ્રદેશથી એટલે લોકાલોકના અનંતા પ્રદેશથી અનન્તગુજ્ઝા પર્વાય રારિયુક્ત છે, એમ આગમમાં કહ્યું છે. તેનાથી વિશુદ્ધ બીજું સંયમસ્થાનક ૧ અનન્તમાં ભાગે વધારે છે. વલી તેથી બીજું ૨ અસંખ્યાતમાં ભાગે વધારે છે, વલી તેથી બીજું ૩ સંખ્યાત ભાગે વધારે છે, વલી તેથી બીજું ૪ સંખ્યાત ગુણ વધારે છે, વલી તેથી બીજું ૫ અસંખ્યાતગુજ્ઝા વધારે છે અને તેથી બીજું ૬ અનંત ગુણ વધારે છે. એ પ્રમાણે વારંવાર કરાતી છ પ્રકારની વૃદ્ધિવડે અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છ સ્થાનકવડે નિષ્પત્ત સંયમશ્રેણિ છે. તેથી કરીને હવે આ સિવાય બીજા કયા અધિક પર્વાયો છે, કે જેને આપ ચારિત્રના વિષયમાં અનુપયોગી કહો છો? અને એ ચારિત્રથી પર્વાયો અનન્તગુજ્ઝા તથા તે પર્વાયોના અનન્તમાં ભાગે ચારિત્ર છે, એમ પણ શાથી કહો છો? અભિલાઘ પર્વાયના વિષયવાણું ચારિત્ર છે. અને તે પર્વાયો અનભિલાઘ પર્વાયોના અનન્તમાં ભાગે જ છે, તેથી અનુપયોગી પર્વાયો ચારિત્રથી અનન્તગુજ્ઝા છે, અને ચારિત્ર તેના અનન્તમાં ભાગે છે. આ પ્રમાણે કદાચ આપ કહો તો તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે સર્વથી જ્ઞાન-દર્શન પણ સર્વ આકાશપ્રદેશથી અનન્તગુજ્ઝા પર્વાયના વિષયવાણું છે. પર્વાયો પણ જગતની અંદર તેટલા જ છે, તેથી ચારિત્રમાં અનુપયોગી પર્વાયો તો છે જ નહિ. એટલે અનુપયોગી પર્વાયો અનન્તગુજ્ઝા અને ચારિત્ર તેનાથી અનન્તમાં ભાગે છે, એમ ક્યાંથી બને?

હવે આપ કદાચ એમ કહેશો, કે કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય અનન્ત અનભિલાઘ પર્વાયો છે, તે ચારિત્રથી અનન્તગુજ્ઝા છે, અને ચારિત્ર તેના અનન્તમાં ભાગે છે. આ કથન પણ હીક નથી, કેમકે સર્વ જગતના પર્વાયરાશિનો સંયમસ્થાનના પર્વાયમાં સંગ્રહ કરી લીધો છે, એટલે ચારિત્રોપયોગી પર્વાયોથી બીજા અતિરિક્ત અધિક પર્વાયો છે જ નહિ. વળી એ પ્રમાણે પણ ચારિત્રના પર્વાયો કેવળજ્ઞાનગમ્યહોયગત પર્વાયોના જેટલા જ થશે. પણ તે અનન્ત ગુણા નહીં થાય. કારણ જેટલા જોયના પર્વાયો હોય તેટલા જ તેને જણાવનારા જ્ઞાનના પર્વાયો માનવા જોઈએ, અન્યથા તેનું જ્ઞાનત્વ ઘટે નહિ. માટે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સંયમશ્રેણિની અન્તર્ગત કેવળજ્ઞાન હોવાથી, સંયમ-શ્રેણ્યાત્મક ચારિત્રના પર્વાયો કેવળજ્ઞાનથી ગમ્ય જોયગત પર્વાયોની તુલ્ય જ છે, પણ તેથી હીન નથી.

આચાર્ય :- જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના અધ્યવસાયાત્મક સંયમશ્રેણિમાં જ્ઞાન-દર્શનના પર્વાયો મધ્યમાં કહ્યા છે, તેથી સર્વ આકાશપ્રદેશથી અનન્તગુજ્ઝા પર્વાયરાશિ પ્રમાણ સંયમશ્રેણિ કહેલ

છે. પરંતુ અહીં તો ગ્રહણ ધારણાદિના વિષયભૂત જે ચારિત્રમાં ઉપરોગી પર્યાયો હોય, તે જ કણ છે, તેથી તે ચારિત્રપર્યાયો થોડા છે.

શિષ્ય :- પૂર્વ 'કિ' દારમાં ખણા સામાયિકનો વિષય પ્રત્યો છે, અને અહીં 'કેવુ' દારમાં પણ "સમ્પ્રકૃત સર્વગત છે" હત્યાદિ કહેવાથી શું પુનરૂક્તિ હોય નથી થતો? અથવા એમાં અને આ દારમાં શો તફાવત છે?

આચાર્ય :- પૂર્વ 'કિ' દારમાં વિષય અને વિષયિનો અભેદ માનીને "સામાયિક શું છે?" એમ સામાયિકની જાતિ માત્ર જ્ઞાનવાળાને ઉત્તરમાં આયા ગ્રલુ સામાજિક "અત્મા જ સામાયિક છે" એ કથનથી મુખ્યપણે તે વિષય-સામાયિક જ કહ્યું છે. તેનો વિષય તેનાથી અભિજ્ઞ હોવાને લીધે ગૌણવૃત્તિથી કહેલ છે અને અહીં 'કેવુ' દારમાં મુખ્યપણે સામાયિકનો વિષય જ જ્ઞાનવાળાને જ્ઞાનભાવે તેના વિષયનું સ્વરૂપ જ કહ્યું છે. અથવા અભિહિંદ્ય ના બદલે અભિહિંડ પાઠ ભણવામાં આવે, તો તેના અર્થમાં 'કેવુ' દારની અંદર વિષય તથા વિષયિનો અભેદ માનીને મુખ્યપણે જ્ઞાનભાવે સામાયિકનો વિષય જ કહ્યો છે, અને 'કિ' દારમાં વિષય તથા વિષયિનો અભેદ માનીને મુખ્યપણે જ્ઞાનભાવથી વિષયભૂત સામાયિકનું સ્વરૂપ જ કહ્યું છે એટલે 'કિ' દાર દારમાં અને 'કેવુ' દારના વ્યાખ્યાનમાં તફાવત છે. ૨૭૫૫ થી ૨૭૬૦.

માણુસસ રેત્ત જાઈ કુલરૂપારોગમાઉં ચુંઢી ।

રબળોગહ સદ્ગ મંજમો ય લોગમિ દુલહાઇ ॥૮૩॥

મનુષ્યપણું, આર્થ્કોત્ર, ઉત્તમ જાતિ, ઉત્તમ કુલ, ઉત્તમ રૂપ, પંચેન્દ્રિયની પરિપૂર્ણતા, રોગરહિતપણું, આયુષ્ય, બુદ્ધિ, સમજાળ, શ્રદ્ધા, અને સંયમ-એ સધળી વસ્તુ લોકમાં પ્રામ એવી દુર્લભ છે. ॥૮૩॥

ઉન્નિયોની શક્તિ, ઉન્નિયોનું બનવું, ઉન્નિયની વિષય ગ્રહણ કરવાની તાકાત, ઉન્નિયોને ઉપધાતરહિતપણું, વિષયગ્રહણનું નિરૂપકવપણું, સુકાલ, રોગરહિતપણું, ભક્તિ, ગુરુની સેવા અને ધર્મનું અર્થીપણું આ સર્વ શીજો મળવી અતિ મુશ્કેલ છે. ॥(પ્રક્ષિમા).

ચોલ્લગ પાસ્ગ ધર્ણો જૂએ રહ્યણે ય સુભિણ ચક્કે ય ।

ચમ્મજુગે પરમાળૂ દસ દિહુલ્લા મળુધલંભે ॥૮૩॥

એ બધી વસ્તુની દુર્લભતા જ્ઞાનવાતાં મનુષ્યપણું પામવાની દુર્લભતામાં દશ દ્શાનો જ્ઞાનવે છે :-

યક્વતીના રાજમાં વારાકરતી ભોજન કરતાં વારો આવવો જેમ મુશ્કેલ છે, તેમ આવું પ્રામ થયેલું મનુષ્યપણું વ્યર્થ જાય તો કેર પ્રામ થવું મુશ્કેલ છે. એવી રીતે આગળના દ્શાનોમાં પણ ધટના કરવી (૧) જેમ દેવતાઈ પાશા નાખનારને છતવો મુશ્કેલ છે (૨) જગતુના બધા ધાર્યને એકઠા કરી તેમાં એક પ્રસ્તુ જેટલું અનાજ જુદી નિશાનીવાળું બેળવીને, તે બધા ધાર્યને હલાવી નાખવામાં આવે, પછી જેના હાથ કુપતા હોય, દસ્તિની નિર્ભલતા ન હોય, તેવી એક ડોશીને

હવે “સામાયિક કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?” એ દ્વાર કહેવું જોઈએ. તેની પ્રાપ્તિનો કમ બતાવનરાર માણુસસ ઈત્યાદિ ગાથાથી આરંભીને અભ્યર્થીને વિણાએ એ ગાથા પર્યંત અધાર ગાથાઓ છે. તેનો અર્થ સુગમ હોવાથી અહીં તેની વ્યાખ્યા નથી કરી, કોઈ સ્થળે કંઈક વિષમતા હોય તો તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાહી લેવું.

હવે ઉપર મુજબ કુમથી પ્રાપ્ત થયેલું સામાયિક કેટલો કાળ રહે છે ? એ પ્રશ્ન રૂપ કાળદ્વારમાં સામાયિકનો જુધન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ કહે છે :

(૪૦૪) સમ્પત્તસ્સ સુયસ્સ ય છાવદ્દી સાગરાવમાડ દિઝ ।

સેસાણ પુલ્વકોડી દેસૂણા હોડ ઉચ્કોસા ॥૨૭૬૩॥૮૪૯॥

પેલા દ્વારામાંથી નિશાનીવાળું તે બધું અનાજ જુદું પાડવું મુશ્કેલ છે. (૩) જેમ રાજસભાના ૧૦૮ થાંભલાના એક એક થાંભલાના ૧૦૮ ખુણામાંથી એક ખુણાને ૧૦૮ વખત વગર હાર્યે રાજપુત્ર રાજાથી જીતે એ મુશ્કેલ છે (૪) જેમ કોટિધ્વજના છોકરાએ બાપના પરદેશ જવાથી કરોડોના હીરા વેચ્યા, પછી કાલાન્તરે બાપના ઓલંભાથી તે હીરા પાછા મેળવવા મુશ્કેલ છે. (૫) જેમ ચંદ્રપાનનું આવેલું સ્વપ્ર વિષિશહિતપણાને લીધે, નિષ્ફલ ગયું, પછી બીજાને તેવા સ્વપ્રથી રાજ્ય મળ્યું હતું તેમ સાંભળીને તે ચંદ્રનું સ્વપ્ર મળવું મુશ્કેલ છે. (૬) જેમ તેલમાં દાઢિ રાખી ફરીથી થાંભલા ઉપર રહેલી પુતળીની ડાબી આંખની કીકી (જેના વચ્ચમાં આઠ આડ આડા અવળા ચક ફરતા) હોય તેને વિષવી મુશ્કેલ છે. (૭) જેમ હજાર યોજનના સરોવરમાં રહેલો ક્રાયબો વાયરાના યોગે ઉપરથી ચારે તરફ છવાયેલી સેવાલના છિદ્રમાંથી આશ્વિની પૂર્ણિમાની મધ્ય રાત્રિએ ચંદ્રને દેખી પોતાના કુટુંબને તે દેખાડવા અંદર ઝૂબકી ભારે, પછી તેવી જ રીતે તે છિદ્ર, તે કાલ અને તેવો ચંદ્ર દેખાડવો મુશ્કેલ છે. (૮) સ્વપંભૂરમણ સમુદ્રના એક કાંઠે ધુસરું અને બીજે કાંઠે સમોલ હોય અને તે સમોલ પાણીના જોરે ધુસરાના છિદ્રમાં સજજડ થાય તે જેમ મુશ્કેલ છે (૯) જેમ દેવતા એક થાંભલાને ચુરીને તેના પરમાખૂઅો મેરુ ઉપર ચઢીને ચારે તરફ ફૂકી હોય, પછી તે જ રજકણોથી તેવો જ જામન બનાવવો મુશ્કેલ છે. (૧૦) એ જ પ્રમાણે મનુષ્યપણું પણ આવીને જાય તો કેર પામવું મુશ્કેલ છે. ॥૮૩૨॥

પુંને હોજ્જ જું અવરંતે તરસ હોજ્જ સમિલા ઉ ।

જુગછિદ્રિમિ પવેસો ઇદ્ય સંસારો મણુયલંભો ॥૮૩૩॥

જહુ સમિલા પદ્મદ્વા રાગરસલિલે અણોરૂપાર્મિ ।

પવિસેજ્જ જુગછિદ્ર કહવિ ભમંતિ ભમંતંમિ ॥૮૩૪॥

સા ચંડવાયવીચીપણુલિલયા અવિ લભેજ્જ યુગછિદ્ર ।

ણ ય માણુસાએ ભદ્રો જીવો પદ્મિમાણુસ લહિ ॥૮૩૫॥

સમુદ્રના પૂર્વ છેરે ધુળ (ধুসর) હોય અને તેના પશ્ચિમ છેરે સમોલ હોય તે સમોલનો પ્રવેશ ધુળના છેમ દુર્લભ છે, એવી રીતે મનુષ્યપણાની પ્રમિ પણ શંકાસ્પદ છે. ॥૮૩૬॥ જેમ

દો વારે વિજયાઙ્કર ગયરસ તિણણચ્ચુએ વ છાવદ્દી ।
નસજમ્મપુલ્કકોડીપુહુત્તમુલ્કકોસથો અહિઅં ॥૨૭૬૨॥

અંતોમુહુત્તમિતં જહન્નયં ચરણમેગરસમયં તુ ।
ઉદાઓગતંમુહુત્તન નાનાજીવાણ સલ્લદ્દં ॥૨૭૬૩॥

ભાગ્યક્રત્વસામાયિક અને શ્રુતસામાયિકની લખિથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટિ પૃથ્વીક્રત્વ અધિક છે. તથા શેષ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દેશોન પૂર્વકોડ વર્ણની છે. બેવાર વિજયાટિ વિમાનમાં ગયેલાને અથવા ત્રણાવાર અચ્યુત દેવલોકમાં છૂટી પડેલી અપાર સમુદ્રના પાણીમાં ભમતી સમોદ ભમતા એવા કુગળા છિદ્રમાં પેસે તે દુર્લભ છે તેમ મનુષ્યપણું દુર્લભ છે. ॥૮૭૪॥ પ્રયંડ વાયરાના કલ્લોલોથી પ્રેરાયેલી તે સમોદ કદાચિત્ત પુગ (ધુસરા)નું છિદ્ર પામે એ સંભવ છે તો પણ મનુષ્યપણાથી ભાઈ થયેલો જીવ બીજી વખત મનુષ્યપણું પામે એ સંભવે નથી ॥૮૭૫॥

ઇય દુલ્લહલંભ માણુસત્તણ પાયિઝણ જો જીવો ।
ણ કુણાઙ પાસ્તહિયં સો સોયડુ સંકમણકાલે ॥૮૩૬॥

જાઙ વારિમદ્ધાછૂઢોબ ગયવરો મચ્છર ચ ગલગહિઓ ।
ધાન્યાર્થાઙ્કદ્વારાઓ સંઘદૃષ્ટાઓ અહ ચ પકુદ્રી ॥૮૩૭॥

સો સોયડુ મચ્છુજરાસમોચ્છુઓ તુસ્થિણદ્વપકિદ્રતો ।
તાયારમવિદંતો કમ્મભરપણોલિલાઓ જીવો ॥૮૩૮॥

કાઊળામણેગાંડુ જામમરણપરિયદૃણરાયાંડુ ।
દુક્ખબ્રેણ માણુસત્તં જાંડુ. લહાંડુ જહિચ્છયા જીવો ॥૮૩૯॥

તં તહ દુલ્લહલંભં વિજ્જુલયાચંચલં માણુસત્તં ।
લદ્ધુણો પમાયડુ સો કાપુરિસો ન સાફ્ફુરિસો ॥૮૪૦॥

એવી રીતે જેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે એવા મનુષ્યપણાને પામીને જે જીવ પરલ્લવમાં હિતને કરનાર ધર્મને આરાધતો નથી, તે મરણ વખતે અફસોસ કરે છે. ॥૮૭૬॥ જેમ બંધનમાં પડેલો હાથી, જીલમાં ફસાયેલો માછલો, ફાંસામાં આવેલો મૃગલો અને છટકામાં સપડાઈ ગયેલો પંખી પાછળાથી પશ્યાતાપ કરે, તેમ મૃત્યુ અને વૃદ્ધપણાથી વ્યાપ અને મરણરૂપ નિદ્રાથી વેરાયેલો, રક્ષણ કરનારને નહીં પામતો, એવો કર્મના ભારવાળો પુષ્પ રહિત જીવ અફસોસ કરે છે. ॥૮૭૭-૮૭૮॥ તે જીવ અનેક જન્મ-મરણના સેંકડો પરાવતો કરીને કદાચિત્ત ભવિતવ્યતાએ ઘણા કષ્ટી મનુષ્યપણું પામે તો પામે ! (ધર્મ કરનાર આરાધનાથી ભરે તો જ મનુષ્યપણું પામે છે.) ॥૮૭૯॥ તેવી રીતે દુર્લભ અને વીજળી જેવા ચંચલ મનુષ્યપણાને પામીને જે મનુષ્ય પ્રમાદ કરે, તે કાપુરથ કહેવાય પણ સાત્પુરુષ ન કહેવાય. ॥૮૪૦॥

ગયેલાને મનુષ્ય જન્મના પૂર્વકોડ પૃથ્વીની વર્ષથી અધિક છાસઠ આગરોપમનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ પૂછે થાય છે. લઘુધી પ્રથમના ત્રણ સામાયિકની જીવન્ય સ્થિતિ અન્તમુદ્દૂર્ત માત્રની છે અને ચારિત્રની જીવન્યસ્થિતિ એક સમય માત્રની છે. (કારણ કે સર્વવિરતિના પરિણામના આરંભના પછીના સમયે પણ આયુ ક્ષય થવાનો સંભવ છે, દેશવિરતિમાં તેવું નથી, તેથી તેની સ્થિતિ અંતમુદ્દૂર્ત છે) ઉપરોગથી બધા સામાયિકની સ્થિતિ અંતમુદ્દૂર્તની છે અને સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ તો સર્વ કાળની છે. ૨૭૬૧ થી ૨૭૬૫.

આલરસ મોહદ્વર્ણા ધંભા કોહા પમાય કિવણજ્ઞા ।
ભવસોગા અણણાણા વવખેવ કુતૂહલા રમણા ॥૮૪૧॥

દુરેહિ કાગળોમિન્દે હલ્દૂણસુદુલ્લહંપિ માણુસ્સં ।
ણ લહદ્દ સુતિ હિયકરિ સંરાસુતારણિ જીવો ॥૮૪૨॥

જાણાવરણપહરણે જુદ્ધે કુસલતણં ચ ણીતી ય ।
દવખુત્તં ઘવસાઓ રરીરમારોમગયા ચેવ ॥૮૪૩॥

દિંદે સુએઝનુભૂપ કમ્માણ ખાએ કય ઉવસમે અ ।
મણવથણકાયજોગે અ પસત્થે લથએ શોહીં ॥૮૪૪॥

અણુકંપડકામળિજ્જર ચાલતથે દાણચિણાયચિલ્લંગે ।
સંજોગવિષાઓગે વસણૂસવઙ્ઘિસ્કકારે ॥૮૪૫॥

વેજ્જે મેંટે તહ ઇંદળાગ કથઉણ પુષ્ટસાલસુપ ।
સિવદુમહુર્યણિમાઉય આહીરદસળિણલાપુત્તે ॥૮૪૬॥

સો ચાણરજૂહવતી કંતારે સુચિહિયાણુક્પાએ ।
ભાસુરવરખોદિધરો દેયો ચેમાળિઓ જાઓ ॥૮૪૭॥

અન્ધુદ્વાણે વિણાએ પરકકમે સાહુસેવણાએ ય ।
રંમદ્વંસણલંભો વિરયાવિર્દ્ધ વિર્દ્ધા ॥૮૪૮॥

આવું દુર્લભ મનુષ્યપણું મળવા છતાં પણ નીચેના કારણોથી સામાયિકની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે :-

આળસથી સાધુ પાસે જીય નહીં કે જિનવાણી સાંભળો નહીં - (૧), ઘરના કામમાં મુંજાઈ રહે - (૨), સાધુઓની અવજ્ઞા કરે - (૩), સદા ગર્વવાળો હોય - (૪), અગ્રંતના સાધુદર્શનથી કોષે કરનારો હોય - (૫), જુગારાદિ વ્યસનોમાં ચકસુર હોય - (૬), કંજુસાઈ ને લીણ કરીક ટેવું પડશે એવા અયવાળો હોય - (૭) નરકાહિનાં હુંખો સાંભળીને જીય ન પામતો હોય - (૮), કુટુંબના શોકને આગળ કરતો હોય - (૯), દાઢિ રાગથી મુંજાયો હોય - (૧૦), ઘણાં કામોમાં દોરાયો હોય - (૧૧), નટ વગેરે દેખવાના કુતૂહલવાળો હોય - (૧૨), કૂકડા વગેરેની

હવે સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિક અમુક સમયે કેટલા પામતા હોય, કેટલા પૂર્વે પામેલા હોય અને કેટલા તેથી પડેલા હોય, તે જ્ઞાવવાને કતિદ્વાર કહે છે :-

(૪૦૫) સમ્મત્ત-દેસવિરયા પલિયરસ અસંખ્યભાગમેત્તાઓ ।

સેઢીઅસંખ્યભાગો સુણ સહરસગગસો વિરહ્મ ॥૨૭૬૪॥૮૫૦॥

(૪૦૬) સમ્મત્ત-દેસવિરયા પડિવણા સંપર્દ અસંખ્યેજ્જા ।

સંખ્યેજ્જા ય ચરિતે તીસુ વિ પડિયા અણંતગુણા ॥૨૭૬૫॥૮૫૧॥

(૪૦૭) સુયપડિવણા સંપર્દ પયરસમાસંખ્યભાગમેત્તાઓ ।

સેસા સંસારથ્યા સુઅપડિવડિયા હુ તે સંબે ॥૨૭૬૬॥૮૫૨॥

સમ્યકૃત્વ સામાયિક તથા દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા હોય, શુત સામાયિક પામનારા શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગો હોય, અને કીડાઓમાં રસવાળો હોય - (૧૩), આવા આવસ્યાદિ અનેક કારણોથી અત્યંત દુર્લભ એવા મનુષ્યપણાને પામીને હિત કરનાર અને સંસારથી પાર ઉતારનાર એવા સામાયિકના શ્રવણાને પણ જીવ મહાપાપોદ્યથી પામતો નથી. ૮૪૧-૮૪૨.

જેમ લાથી આદિ યાન, કવચ આદિ આવરણ, ખડગ વગેરે પ્રહરણ, યુદ્ધની અંદર કુશલપણું, નિગમ-પ્રવેશરૂપ નીતિ, દક્ષત્વ, શીર્ય (વ્યવસાય), શરીરની આરોગ્યતા આદિ અનેક ગુણો સહિત હોય તે જ યોદ્ધો જયલક્ષ્મીને પામે છે, તેમ પ્રતરૂપ યાન, ઉત્તમ ક્ષમા રૂપ આવરણ, ધ્યાનરૂપ પ્રહરણ, ગોતાર્થન્ય રૂપ કુશળતા, દવ્યાદિના ઉપાયને અનુરૂપ પ્રતિપત્તિરૂપ નીતિ, સર્વ કિયાઓ કરવામાં દક્ષપણું તપ આદિ વગેરેમાં શીર્ય, આ સર્વ ધર્મના ગુણોના યોગે નિરોગી જીવરૂપ યોદ્ધો કર્મરૂપ હુશ્મનને જીતે છે. ૮૪૩.

ભગવાન વગેરેની પ્રતિમાના દર્શાનથી, શુતજ્ઞાનથી, અનુભૂતિ કિયાકલાપથી, કમનો ક્ષય અને ઉપશમ કરવાથી, અને પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયના યોગથી સામાયિક ગુણ પમાય છે. ૮૪૪.

વૈદ્યની જેમ અનુક્રમાથી લિંગજાયેલા ચિંતાવાળો, મહાવતની જેમ અકામ નિર્જરાવાળો, હૃદનાગની જેમ બાલ તપસ્વી, હૃતપુષ્પકની જેમ સુપાત્રને ધથાશક્તિ શ્રદ્ધાથી દાન દેનાર, પુષ્પશાલસ્તની જેમ વિનયનો આરાધક, તાપસ શિવરાજધિની જેમ વિલંગજાની, મધુરાવાસી બેવાણીયાની જેમ જોયેલ દ્રવ્ય મેળવી પછી ખોનાર, પ્રિયદેશ્યના બે પુત્રની જેમ દુઃખ અનુભવેલ, આભીરની જેમ ઉત્સવ અનુભવેલ, દસ્તાવ્યાલદ્ર રાજાની જેમ મહાર્દી જોનાર જીવ સામાયિક પામે છે. ૮૪૫-૮૪૬.

વાનર પૂર્ણપતિ ભરણ્યમાં સાધુનું શલ્ય કાઢવા રૂપ અનુક્રમા કરીને તેજસ્વી વૈમાનિક દેવ થયો. ૮૪૭.

અભ્યુત્થાનથી, વિનયથી, પરાક્રમ એટલે કષાયના જીવથી, અને સાધુસેવનથી સમ્યજ્ઞાનની, દેશવિરતિની અને સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૪૮.

સર્વવિરતિ પામનારા હજાર પૃથ્વકૃત્વ હોય છે. સમ્યકૃત્વ અને દેશવિરતિ પામેલા વર્તમાન સમયે ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા હોય, સર્વવિરતિ પામેલા સંખ્યાતા હોય, અને એ ત્રણે સામાયિકથી પડેલા (એકેકથી) અનન્તગુણા હોય છે. સામાન્ય શુત પામેલા વર્તમાન સમયે પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા માત્ર હોય, અને તે સિવાયના શૈષ પૃથ્વી આદિ સંસારી જીવો તે સર્વ શુતથી પડેલા છે. ૨૭૬૪ થી ૨૭૬૬.

વિવેચન :- કેન્દ્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની અંદર જેટલા પ્રદેશો હોય, તેટલા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયમાં સમ્યકૃત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક પામનારા હોય છે; પરંતુ તેમાં દેશવિરતિ કરતાં સમ્યકૃત્વ સામાયિક પામનારા અસંખ્યાત ગુણા હોવું છે. અને જીધન્યથી તો એક અથવા બે પામનારા હોય છે.

સમયતુરભ ઘનીકૃત લોકની એક પ્રદેશી સાતરાજ પ્રમાણ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશ પરેના હોય (૧૯૭૩) જીવો રીતુષ્ટથી એક સમયે શુતસામાયિક પામનારા હોય છે. અહીં તે શુત સમ્યકૃશુત વા મિથ્યાશુતના ભેદરહિત સામાન્યથી અક્ષરાત્મક શુત સમજવું તથા જીધન્યથી એવું શુતસામાયિક પામનારા એક અથવા બે હોય છે.

સર્વવિરતિ સામાયિક પામનારા એક સમયે ઉત્કૃષ્ટથી હજાર પૃથ્વકૃત્વ, (એટલે બે હજારથી નવહજાર પર્યાત) હોય છે. અને જીધન્યથી એક અથવા બે હોય છે.

સમ્યકૃત્વ સામાયિક તથા દેશવિરતિ સામાયિક પૂર્વે પામેલા હોય અંબા જીવો વર્તમાન સમયે જીધન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા હોય છે, પરંતુ જીધન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વિશેખાયિક હોય છે. આ બન્ને પૂર્વે પામેલા, પામનારા કરતાં અસંખ્યાતગુણા હોય છે. સર્વવિરતિ સામાયિક પૂર્વે પામેલા જીવો સંખ્યાતા હોય છે, તે પણ પામનારા કરતાં સંખ્યાત ગુણા હોય છે.

એ ત્રણેથી તે ગુણો પામીને પડેલા જીવો અનંતગુણા છે. તેમાં સમ્યગુદાદિ આદિ પામનારા જીવો અને પામેલા જીવો કરતાં ચારિત્રથી પડેલા જીવો અનંતગુણા છે, તે કરતાં દેશવિરતિથી પડેલા અસંખ્યાતગુણા છે, અને તે કરતાં સમ્યકૃત્વથી પડેલા જીવો અસંખ્યાતગુણા છે.

સામાન્ય-અક્ષરાત્મક શુત પૂર્વે પામેલા જીવો વર્તમાન સમયે સમયતુરભ ઘનીકૃત લોકના પ્રતરની અંદર અસંખ્યાતી શ્રેણિઓને વિધે જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય, તેટલા હોય છે, શુત પામેલા અને પામનારા જીવો સિવાય જે ભાષાલભિ વિનાના પૃથ્વી કાયાદિ સંસારી જીવો છે, તે સર્વ ભાષાલભિ પામીને તેથી પડેલા હોવાથી સામાન્ય શુતથી પણ પડેલા જાણવા, કારણ કે તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોએ અનાદિ અનંત સંસારમાં અમણ કરતાં પૂર્વે ભાષાલભિ પ્રાપ્ત રહી કરી એમ નહિ, કિન્તુ કરી છે, માટે તે જીવો સમ્યકૃત્વાદિ પડેલા જીવો કરતાં અનંતગુણા જાણવા. ૨૭૬૪ થી ૨૭૬૬.

ઉદ્દે સેઢિ “અસંગ્રભાગો સુએનિ” એ પદની વ્યાખ્યા કરે છે :-

સંવદ્ધિયચરુસ્સીકયરસ લોગરસ સત્ત રજૂઓ ।

સેઢી તદસંખેજ્જહભાગો સમએ સુય લહહ ॥૨૭૬૭॥

સા સેઢી સેઢિગુણા પયરે તદસંખ્રમાગસેઢીણા ।
સંગ્રાઈયાણ પણસરાસિમાળા ગુયપવજા ॥૨૭૬૮॥

સહે સંગ્રાઈયતે થોવા દેસવિરયા દુયિણહેચિ ।
તદસંખ્રગુણા સમ્મહિદી ય તજો સુયસહિયા ॥૨૭૬૯॥

મીસે પવજ્જમાળા રૂયસ્સ સેસપડિવન્નએહિંતો ।
સંગ્રાઈયગુણ ચિચય તદસંખ્રગુણા ગુયપવજા ॥૨૭૭૦॥

સદ્ગુણો સદ્ગુણો પુચ્ચપવણા પવજ્જમાળેહિ ।
હુનિ અસંખ્રિજ્જગુણા સંખ્રિજ્જગુણા ચરિત્તરસ ॥૨૭૭૧॥

ચરણપદ્મિયા અણંતા તદસંખ્રગુણા ય દેસવિરહુઓ ।
સમ્માદસંખ્રગુણિયા તબો સુયાઓ અણંતગુણા ॥૨૭૭૨॥

સામળણ સુયગહણ તિ તેણ સચ્ચત્ય બહુતરા નમ્મ ।
ઇહરા પછે સમ્મસુયે સમ્મતસમા મુણોયબા ॥૨૭૭૩॥

પડિય-પડિવન્નયાણ સદ્ગુણો સમહિઅં જહન્નાઓ ।
સલાલ્યુક્લોફાણ કનકલહુ જહણાણો ચેગો ॥૨૭૭૪॥

ઘનીકૃત સમચોરસ લોકની સાતરાજ પ્રમાણ શ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા આકાશ પ્રદેશ હોય તેટલા જીવો એક સમયમાં શુતસામાયિક (ઉત્કૃષ્ટથી) પામે છે. તે શ્રેણિને શ્રેણિવડે ગુજરાતી પ્રતર થાય, તેના અસંખ્યાતમા ભાગે તેવી અસંખ્યાત શ્રેણિના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ શુતસામાયિક પૂર્વ પામેલા હોય. સમ્યકૃત્વ સામાયિક તથા શુત સામાયિક પ્રતિપદ્ધમાન જીવો અસંખ્યાતા છે, તો પણ દેશવિરતિ થોડા છે; પ્રતિપદ્ધમાન સમ્યગ્રૂહિતી તેનાથી અસંખ્યાતા છે અને તે કરતાં સામાન્ય શુત પ્રતિપદ્ધમાન અસંખ્યાતગુણા છે. મિશ્રમાં રોષ સમ્યગ્રૂહિતી-દેશવિરતિ પૂર્વપ્રતિપત્રથકી સામાન્યશુત પ્રતિપદ્ધમાન અસંખ્યાતગુણા-તેથી પણ અસંખ્યાતગુણા શુત પૂર્વપ્રતિપત્ર છે. સમ્યકૃત્વ સામાયિક-શુત સામાયિક-અને દેશવિરતિ સામાયિક પ્રતિપદ્ધમાન જીવો કરતાં સ્વસ્વસ્થાનમાં પૂર્વપ્રતિપત્ર સામાયિકવાળા જીવો અસંખ્યાતગુણા છે અને સર્વવિરતિ પ્રતિપદ્ધમાન જીવો કરતાં પૂર્વપ્રતિપત્ર જીવો સંખ્યાતગુણા છે. સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિક પામતા અને પામેલા સર્વ જીવો કરતાં ચારિત્રથી પડેલા જીવો અનંતગુણા છે, તેથી દેશવિરતિથી પડેલા જીવો અસંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી અસંખ્યાત ગુણા સમ્યકૃત્વથી પડેલા જીવો છે, અને તેનાથી અનંતગુણા શુતથી પડેલા જીવો છે. સામાન્ય-અશરાત્મક શુતગ્રહણ કદ્યું છે, તેથી તેમાં ઘણા જીવો છે. અન્યથા સમ્યકૃશુતની અપેક્ષાએ તો સમ્યકૃત્વસમાન જીવો જ્ઞાણવા, સમ્યકૃત્વાદિ પડેલા જીવોની જ્ઞાન્ય સંખ્યાથી ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા સર્વત્ર સ્વસ્થાનમાં વિશેષાયિક જ્ઞાણવી. એ જ પૂર્વપ્રતિપત્ર સામાયિકવાળા જીવોમાં પણ જ્ઞાન્ય પદ્ધથી ઉત્કૃષ્ટ પદ વિશેષાયિક જ્ઞાણવું સમ્યકૃત્વાદિ પ્રતિપદ્ધમાન જીવો જ્ઞાન્યથી એક અથવા બે હોય, (અને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રથમનાં ત્રણ સામાયિક પ્રતિપદ્ધમાન જીવો અસંખ્યાતા

હોય, તથા ચારિત્ર પામનારા સંભ્યાતા હોય.) તેથી જ્વસ્થાનમાં પ્રતિપદ્ધમાનની અપેક્ષાએ જુધન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અસેંખ્યાતગુણા અથવા સંખ્યાતગુણા જાણવા. ૨૭૬૭ થી ૨૭૭૪.

હવે સાંતરુદ્વાર, અવિરહદ્વાર અને વિરહદ્વાર કહે છે :

(૪૦૮) કાલમણતં ચ સુએ અદ્ધાપરિયદ્વારો ય દેસૂણો ।

આસાયણચહુલાળં ઉકકોસં અન્તરં હોડે ॥૨૭૭૫॥૮૫૩॥

મિચ્છસુયરસ વળસલુકાલો સેસરસ સેસરસમણણો ।

હીણ મિણમુહુતં સચ્ચેસિમિહેગજીવરસ ॥૨૭૭૬॥

(૪૦૯) સમ્મસુયાગારણિ આવલિયતસંખ્યાગમેત્તાઓ ।

અદ્વા સમયા ચરિતે સચ્ચેસિ જહણ દો સમયા ॥૨૭૭૭॥૮૫૪॥

(૪૧૦) સુય-સમ્મ સત્તયં ઘલુ વિરયાવિરદી ય હોડ બારસગું ।

વિરદીએ પણરસગું વિરહિયકાલો અહોરત્તા ॥૨૭૭૮॥૮૫૫॥

શુતસામાયિકનું જુધન્ય અંતર અંતમુહૂર્તા અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળ સુધીનું છે. શેષ ત્રણ સામાયિકનું જુધન્ય અંતર અંતમુહૂર્તાનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અર્ધપુદ્ગલ પરાવત્તનમાં કંઈક ઓછું છે. તે અંતર અતિશાય આશાતનાવણા છુબોને હોય છે. મિદ્યાશુતનો કાળ વનસ્પતિના કાળ જેટલો જાણાવો. શેષ સમ્યકશુતનો અંતરકાળ સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિકના કાળ જેટલો છે, એ સર્વના જુધન્ય અંતર કાળ અંતમુહૂર્તનો છે, તે એક છુબની અપેક્ષાએ જાણાવો. સમ્યકૃત્વ-શુત અને દેશવિરતિસામાયિક નિરેતર પામનારા ઉત્કૃષ્ટથી આવલિના અસેંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ સમય સુધી હોય અને ચારિત્ર પામનારા આઠ સમય સુધી હોય, તથા જુધન્યથી મે સમય સુધી હોય, (તે પછી વિરહકાળ થાય.) સમ્યકૃત્વ અને શુતસામાયિક પ્રાપ્તિનો વિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્તિનો છે, દેશવિરતિનો બાર અહોરાત્તિનો અને સર્વવિરતિનો પંદર અહોરાત્તિનો (વિરહકાળ) છે. ૨૭૭૫ થી ૨૭૭૮.

વિવેચન :- કોઈ છુબ એકવાર સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિક પામીને તેથી આદ થયા પછી કરી જેટલા કાળ પછી તે સામાયિક પામે તેની વચ્ચેના કાળને અંતર કહેવાય. એવું અંતર સામાન્ય-જેટલા કાળ પછી તે સામાયિક પામે તેની વચ્ચેના કાળને અંતર કહેવાય. એવું અંતર સામાન્ય-અકરતામઙ્ક શુતમાં જુધન્યથી અંતમુહૂર્તાનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ પર્યતાનું છે. કારણ કે કોઈ બેઠન્દ્રિયાદિ છુબ શુત પામીને ભરી ગયો હોય, તે પૃથ્વીકાયાદિ જાતિમાં ઉત્પત્ત થઈ અંતમુહૂર્ત સુધી રહીને, કરી પાણો બેઠન્દ્રિયાદિમાં આવીને શુત પામે, ત્યારે તેને જુધન્યથી અંતમુહૂર્તાનું અંતર થાય, તથા જે બેઠન્દ્રિયાદિ છુબ ભરણ પામીને પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેમાં વાર્ષિક ઉત્પત્ત થઈને અંતર થાય, તેને જે નીકળીને બેઠન્દ્રિયાદિમાં આવીને શુત પામે, ત્યારે તેને અનંત કાળ સુધી તેમાં રહે, કરી ત્યાંથી નીકળીને બેઠન્દ્રિયાદિમાં આવીને શુત પામે, ત્યારે તેને તે ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ સુધીનું અંતર થાય. આ અનંતકાળ સંખ્યાતા પુદ્ગલપરાવત્ત પ્રમાણ જાણાવો.

શુતસામાયિક સિવાયના શેષ સમ્યકૃત્વસામાયિક-દેશવિરતિસામાયિક અને સર્વવિરતિ-સામાયિક. એ ત્રણ સામાયિકનું જુધન્ય અંતર અંતમુહૂર્તાનું છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અર્ધપુદ્ગલપરાવત્તમાં કંઈક ઓછું છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અંતર અતિશાય આશાતનાવણા છુબની અપેક્ષાએ

જ્ઞાનું. કેમકે . “તીર્થકર-પ્રવચન-શુત-આચાર્ય-ગણધર અને મહાર્દીકની ઘણીવાર આશાતના કરનાર અનંત સંસારી થાય છે.”

અહીં એ વનસ્પતિના કાળ એટલે એ દેનિયના કાળ જેટલો અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવતિભક્તકાળ શુતના ઉત્કૃષ્ટ અંતરપણે કલ્પો છે, તે મિષ્યાશુતની અપેક્ષાએ કલ્પો છે. તે સિવાય શૈષ સમ્યકુશુતનો ઉત્કૃષ્ટ અંતર કાળ સમ્યકૃત્વાદિ સામાયિકના કાળ જેટલો અર્થ પુદ્ગલપરાવતભાં કંઈક ઓછો જાણવો. તથા એ સર્વ સમ્યકૃત્વાદિસામાયિકનો જ્યદ્યન્ય અંતરકાળ અંતર્મુહૂર્તનો જ્ઞાનું. ઉપરોક્ત જ્યદ્યન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ અંતર એક જીવની અપેક્ષાએ જાણું, નાનાવિદ્ય જીવોની અપેક્ષાએ તો એ સમ્યકૃત્વાદિસામાયિકનું અંતર જ નથી.

સમ્યકૃત્વસામાયિક, શુતસામાયિક અને દેશવિરતિસામાયિક પામનારા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આખા વિશ્વમાં આવલિના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ સમય સુધી નિરંતર તે તે સામાયિક પામનારા એક અથવા બે વર્ગેરે હોય છે, તે પછી તેની પ્રાસિનો ઉપરમ થવાથી અવશ્ય વિરહકાળ થાય છે. અને ચારિત્ર પામનારા જીવો આઠ સમય સુધી નિરંતર એક, બે આદિ ચારિત્ર પામે છે, તે પછી તેનો વિરહકાળ થાય છે. જ્યદ્યન્યથી સર્વ સામાયિકની બે સમય સુધી પ્રાસિ થાય છે, તે પછી વિરહકાળ થાય છે.

સમ્યકૃત્વ-સામાયિક અને શુત-સામાયિકની પ્રાસિ આખા વિશ્વમાં જો ન થાય, તો ઉત્કૃષ્ટથી સાત અહોરાત્રિ પર્યંત ન થાય. તે પછી કોઈ પણ જીવ તે સામાયિક અવશ્ય પામે. દેશવિરતિ સામાયિક વધારેમાં વધારે ભાર અહોરાત્રિ પર્યંત ન પામે, તે પછી અવશ્ય કોઈ જીવ દેશવિરતિ પામે જ. સર્વવિરતિ સામાયિક ન પામે તો ઉત્કૃષ્ટ પંદર અહોરાત્રિ સુધી ન પામે, તે પછી અવશ્ય પામે. એ પ્રમાણે તે તે સામાયિકની પ્રાસિનો વિરહકાળ છે. ૨૭૭૫ થી ૨૭૭૮.

હવે ભવદ્વાર અને આકર્પદ્વાર કહે છે :-

(૪૧૧) સમત્ત-દેસવિરયા પલિયસ્સ અસંખ્યભાગમેત્તાઓ ।

અહુ ભવા ઉ ચરિતે અર્ણતકાલે ચ સુઊસમણ ॥૨૭૭૯॥૮૫૬॥

(૪૧૨) તિણહ સહસ્રપુહત્ત સયપુહત્ત ચ હોર્ડ વિરહ્ણે ।

એગભવે આગરિસા એવઙ્યા હુંતિ નાયવા ॥૨૭૮૦॥૮૫૭॥

(૪૧૩) દોણહ પુહત્તમસંખા સહસ્રપુહત્ત ચ હોર્ડ વિરહ્ણે ।

નાણભવે આગરિસા સુએ અર્ણતા ઉ નાયવા ॥૨૭૮૧॥૮૫૮॥

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં જેટલા પ્રદેશો હોય તેટલા ભવ સુધી સમ્યકૃત્વ-સામાયિક અને દેશવિરતિ-સામાયિક પામે છે. (જ્યદ્યન્યથી એક ભવ સુધી તે પછી મોક્ષ પામે. અહીં સમ્યકૃત્વપ્રાસિના અસંખ્યાતા ભવ કરતાં દેશવિરતિના અસંખ્યાતા ભવ ઓછા જાણવા.) ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ સુધી સર્વવિરતિ સામાયિક પામે (જ્યદ્યન્યથી એક ભવ સુધી. તે પછી મોક્ષ પામે.) સામાન્ય અક્ષરાત્મક શુત અનંત ભવ સુધી પામે છે, (અને જ્યદ્યન્યથી મરુદેવી ભાતાની

જેમ એક ભવ સુધી પામે છે, તે પછી મોક્ષ પામે.) આકર્ષણ એટલે ખેંચી કેવું તેનું નામ આકર્ષ એટલે પ્રથમ અથવા મુક્તેલાનું ગ્રહણ કરવું તે - સમ્યકૃત્વ સામાયિક - શુત સામાયિક અને દેશવિરતિ સામાયિક મુક્તેલાનું ગ્રહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમાં વધારેમાં વધારે હજાર પૃથ્વીત્વ હોય છે. (બે હજારથી નવ હજાર) સર્વવિરતિ મુક્તેલાનું ગ્રહણ કરનારા એવા આકર્ષ એક ભવમાં વધારેમાં વધારે થતુંપૃથ્વીત્વ (મસોથી નવસો) હોય છે. (અને જીવન્ય સધળા એક ભવમાં એક જ હોય છે.) નાનાવિષ ભવોની અપેક્ષાએ સમ્યકૃત્વ સામાયિક અને દેશવિરતિ-સામાયિક મુક્તેલાનું ગ્રહણ કરનારા આકર્ષ અસંખ્યાતા હજાર પૃથ્વીત્વ હોય છે. ચારિત્ર મુક્તેલાનું ગ્રહણ કરનારા આકર્ષ હજાર પૃથ્વીત્વ હોય છે, અકરાત્મક શુત પામનારા આકર્ષ અનંતા ભવોમાં અનંત છોના છે રહેણું થી : કે.૧૧.

હવે સ્પર્શનાદાર કહે છે.

(૪૧૪) સમ્મત-ચરણસહિયા સવં લોગં ફુસે નિખ્યસેસે ।

સત્ત ય ચોહસભાગા પંચ ય સુયં-દેસવિરહે ॥૨૭૮૨॥૮૫૯॥

(૪૧૫) સવ્યજીવેહિં સુયં સમ્મ-ચરિતાઈ સવ્યસિદ્ધેહિં ।

ભાગોહિં અસંખ્યિજ્જોહિં ફારિયા દેસવિરહૈ ઉ ॥૨૭૮૩॥૮૬૦॥

સમ્યકૃત્વ અને ચારિત્રસહિત જીવ સમગ્ર લોકને નિરવશોષપણે સ્પર્શો છે. શુત અને દેશવિરતિવાળા જીવો અનકમે ચૌદ યા સાત અને પાંચ ભાગ સ્પર્શો છે. સર્વ જીવોએ શુત સ્પર્શોનું છે, સમ્યકૃત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધોએ સ્પર્શોનું છે. અને દેશવિરતિ (સર્વ સિદ્ધોના) અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ જીવોએ સ્પર્શોન છે. ૨૭૮૨ થી ૨૭૮૪.

વિવેચન :- સમ્યકૃત્વ અને ચારિત્રયુક્ત જીવો ઉત્કૃષ્ટી દરેક પ્રદેશની વ્યામિષદે અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક સમગ્ર લોકને સ્પર્શો છે. આ સ્પર્શના કેવલિસમુદ્ધાત અવસ્થામાં કેવલિની અપેક્ષાએ જીજાવી. તથા જીવન્યથી તે જીવો લોકના સંખ્યાતમાં ભાગને સ્પર્શો છે.

ડોઈક તપસ્વી શુતજ્ઞાની અનુતર વિમાનમાં ઈલિકા ગતિએ ઉત્પત્ત થઈને સાત રાજલોકનો સ્પર્શો છે, અને ડોઈક સમ્યગ્રૂદ્ધિ શુતજ્ઞાની પૂર્વ નરકાયુધ બાંધ્યું હોય, તે પછીથી સમ્યકૃત્વ વિરાધીને ઈલિકાગતિએ છઢી નરકપૃથ્વીમાં ઉત્પત્ત થાય, તે પાંચ રાજલોકને પણ સ્પર્શો છે.

દેશવિરતિવાળો જીવ અચ્યુત દેવલોકમાં ઈલિકા ગતિએ ઉત્પત્ત થઈને પાંચ રાજલોકને સ્પર્શો છે, અને ય શબ્દથી બીજા દેવલોકને વિષે ઈલિકાગતિએ ઉત્પત્ત થતો બે આદિ રાજલોકને સ્પર્શો છે.

શિષ્ય :- અચ્યુત દેવલોક સુધીમાં છ રાજ કહેવાય છે, તો પછી આપ અચ્યુતમાં ઉત્પત્ત થનારાને પાંચ રાજની સ્પર્શના કેમ કહો છો ?

આચાર્ય :- અચ્યુત અને શ્રીવેદ્યકની અપેક્ષાએ અન્યત્ર છ રાજ કલા છે, પરંતુ અહીં તો અચ્યુત દેવલોકની અપેક્ષાએ પાંચ રાજ છે એમ વૃદ્ધ પુરુષોનો સંપ્રદાય છે, તેથી પાંચ રાજની સ્પર્શના કહી છે. વળી દેશવિરતિવાળા જીવો તે પરિશામ તજને નીચે નરકાદિમાં નથી જતા, તેથી ઉધ્વરલોકમાં જ તેની સ્પર્શના કહી છે, પણ અધોલોકમાં નથી કહી.

એ પ્રમાણે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સ્પર્શના કહી, હવે ભાવની અપેક્ષાએ સ્પર્શના કહે છે.

સંસારી અને મુક્ત એમ બે પ્રકારે જીવો જગતમાં છે. તેમા સંસારી જીવો સંવ્યવહાર અને અસંવ્યવહાર રાશિના એમ બે પ્રકારે છે. આમાંના સંવ્યવહાર રાશિના સર્વ જીવોએ સામાન્ય-અક્ષરાત્મક શ્રુત સ્પર્શાંથું છે. કેમકે વ્યવહારી સર્વ જીવોએ બેઈન્ડ્રિયાટિ ભાવ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે, તેથી તેઓને સામાન્ય શ્રુતનો સદ્ભાવ હોય છે. અહીં સંવ્યવહારરાશિંગત વિશેષજ્ઞ પૂર્વના ટીકાકરોએ કહેલું છે, એમાં અમારી બુદ્ધિની સંભાવના નથી.

સમ્યકૃત્વ અને ચારિત્ર સર્વ સિદ્ધાત્માઓએ પૂર્વ સ્પર્શોલ છે, કેમકે તેમને સ્પર્શાં વિના સિદ્ધપણું જ ઘટે નહિ. સર્વ સિદ્ધોના અસંન્યાતમા ભાગપ્રમાણ જીવોએ પૂર્વ દેશવિરતિ સ્પર્શોલ છે. ભાત્ર એક મરુદેવી ભાતાએ તેની સ્પર્શના નથી કરી. સમ્યકૃત્વ વળેરે જીવના પર્યાયો હોવાથી તે ભાવો કહેવાય છે, તેથી તેઓની સ્પર્શનાને ભાવસ્પર્શના કહેવાય છે. ૨૭૮૨ થી ૨૭૮૩.

હવે નિરૂક્તિદાર કહે છે :-

(૪૧૬) સમ્મદિદ્રી અમોહી સોહી સહભાવદંસણ બોહી ।

અવિવજ્જાતો સુદિદ્રી તિ એવમાઈનિરુત્તાઇ ॥૨૭૮૪॥૮૬૧॥

(૪૧૭) અક્ષર સન્ની સમ્મં સાઈયં ખાલુ સપજજવસિયં ચ ।

ગમિયં અંગપદિદું રત વિ એ સપદિવકાણ ॥૨૭૮૫॥૮૬૨॥

(૪૧૮) વિરયાવિરહી સંવુડમસંવુડે બાલપંડિએ ચેવ ।

દેસેકકદેસવિરહી અણુધમ્મો અગારધમ્મો તિ ॥૨૭૮૬॥૮૬૩॥

(૪૧૯) સામાઇયં સમઝ્યં સમ્માવાતો સમાસ-સંખેવો ।

અણવજ્જં ચ પરિજ્ઞા પચ્ચકખાળો ય તે અદ્વા ॥૨૭૮૭॥૮૬૪॥

સમ્યગ્નાદિ અમોહિ-શુદ્ધિ-સહભાવદર્શન-બોધિ-અવિપર્યય અને સુદાસ્તિ એ વળેરે સમ્યગ્નશર્ણના શબ્દાં છે. અક્ષરશ્રુત-સંશીશ્રુત-સમ્યક્ષુત-સાદિશ્રુત-સપવ્યવસિતશ્રુત-ગમિકશ્રુત-અંગપવિદ્યશ્રુત- એ સપતના બીજા સાત પ્રતિપક્ષી (મળીને ચૌદ ભેદ શ્રુતના છે.) વિરતાવિરતિ (કિંચિત ત્યાગ) એ સપતના જોગનો કંઈક ત્યાગ અને કંઈક નહિ ત્યાગ.) બાલપંડિતપણુ-દેશ અને - સંપત્તાસેન્ત્રત (ભાવધના જોગનો કંઈક ત્યાગ અને કંઈક નહિ ત્યાગ.) બાલપંડિતપણુ-દેશ અને એક દેશની વિરતિ (પ્રાણાત્મિકાત્માદિક અને એકદેશ તે વૃક્ષાંસું છેદનાટિ-એ બેનું વિરમણ તે) અણુધમ્મ- (મહાક્રતની અપેક્ષાએ અણુ નાનો) અને ગૃહસ્થ ધર્મ (એ દેશવિરતિના શબ્દાર્થ છે.) સામાધિક-સામાધિક-સમ્યગ્રૂવાદ-સમાસ-સંકેપ- અનવધ-પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન એ આઠ (સર્વ વિરતિ) સામાધિકના પર્યાયો છે. ૨૭૮૮ થી ૨૭૮૯.

કિંયા, કારકભેદ અને પર્યાયોવડે શબ્દના અર્થાં કથન કરવું, તેને નિરૂક્તિ કહેવાય. તેમાં પ્રથમ સમ્યકૃત્વસામાધિકની નિરૂક્તિ કહે છે :-

તચ્ચા સમ્મદિદ્રી તિ દંસણો તેણ સમ્મદિદ્રિતિ ।

મોહો ચિતહગાહો તદ્દ્રન્હા દંસણમમોહો ॥૨૭૮૯॥

મિચુત્તમલાવગમો સોહી સબ્બાવથા જિણાભિહિયં ।
દંસણમિહ તગાહો બોહી તજ્વત્યસંબોહો ॥ ૨૭૮૯ ॥

અવિવરીયં અચિવજ્જાઓ સુદિદ્ધિ તિ સોહળા દિદ્ધી ।
સમ્મતનિરૂત્તાઇં વજ્વાળીહેયમાઈણિ ॥ ૨૭૯૦ ॥

એમેવ સેસસામાઇયાણ સવ્વપરિયાયવયણાણં ।
વજ્વાઇં નિરૂત્તાઇં નિરૂત્તસહૃત્યમગોરણ ॥ ૨૭૯૧ ॥

સમ્યક એટલે અવિપરીત, દાઢિ એટલે દર્શન, (અવિપરીત દર્શન) તે સમ્યગુદર્શન, મોહ એટલે વિત્યભાઈ, તેથી અન્યથા દર્શન (સત્ય દર્શન) તે અમોહી મિદ્યાત્મમલનો અપગમ-નાશ તે શુદ્ધિ. જિનોકૃતપ્રવચનની પ્રાપ્તિ તે સદ્બાવ દર્શન, સત્ય અર્થનો બોધ તે બોધિ. અવિપરીત બોધ તે અવિપર્યય, સારી દાઢિ તે સુદાઢિ, હત્યાદિ સમ્યકૃતવના નિરૂકૃત-પર્યાપ્તો જ્ઞાના. એ પ્રમાણે શેષ સામાધિકનાં પર્યાપ્ત વચનોની નિરૂક્તિઓ-વ્યુત્પત્તિઓ નિરૂક્તા શબ્દાર્થના જ્ઞાનથી જાણવી-(અક્ષરશુંત-સંક્ષીશુંત-સમ્યકુશુંત-આદિશુંત-સપ્યંવસિતશુંત-ગમિકશુંત-અંગપ્રવિશુંત એ સાતના પ્રતિપક્ષી સાત, મળી થોડ પ્રકારના શુંતના પર્યાપ્ત જ્ઞાના. વિરતાવિરતિ-સંવૃતાસંવૃત-ભાલપંડિતપણું-દેશ- એટલે એક દેશની વિરતે-અશૂધર્મ અને ગૃહસ્થ ધર્મ, એ દેશવિરતિ સામાધિકના પર્યાપ્તો છે.) ૨૭૮૮ થી ૨૭૯૧.

હવે સર્વવિરતિ ચારિત્રની નિરૂક્તિ કહે છે :-

રાગ-હોસવિરહિઓ સમો ત્તિ, અયણ ઉાડ ત્તિ ગમણ ત્તિ ।
સમયાગમો સમાઓ સ એવ સામાઇય હોડ ॥ ૨૭૯૨ ॥

સમ્મમઓ સમઓલ્લિય સમ્મ ગમન ત્તિ સવ્બભુએસુ ।
સો જસત ત સમઝ્ય જમ્મિ વ ભેઓવયારેણ ॥ ૨૭૯૩ ॥

રાગાઇરહો સમ્મ વયણ વાઓડભિહાણમુત્તિ ત્તિ ।
રાગાઇરહિડવાઓ સમાવાઓ ત્તિ સામઝ્ય ॥ ૨૭૯૪ ॥
અપ્યક્ષ્યરસમાસો અહ્વાડસોડસણ મહાસણ સવ્બા ।
સમ્મ સમરસ વાસો હોડ સમાસો ત્તિ સામઝ્ય ॥ ૨૭૯૫ ॥

સંગ્રિવણ સંખ્યેવો સો જ થોડકબ્રર મહત્ય ચ ।
સામાઇય સંખ્યેવો ચોદસપુચ્ચત્યપિંડો ત્તિ ॥ ૨૭૯૬ ॥

પાવમદજ્જાં સામાઇય અપાવ ત્તિ તો તદણવજ્જાં ।
પાવમણ ત્તિ વ જમ્હા બજ્જાજ્જાં તેણ તદસેસં ॥ ૨૭૯૭ ॥

પાવપરિસ્વાયત્ય પરિતો નાણ મયા પરિણ ત્તિ ।
પઙ્ગત્યુમિહકજ્જાણ પચ્ચકજ્જાણ નિવિત્તિ ત્તિ ॥ ૨૭૯૮ ॥

४१०] सम्यक्त्वसामाप्ति अने सर्वविरति आरित्रना पर्याप्. [विशेषावश्यक भाष्य भाग. २

(४२०) दमदंते मेयज्जे कालगपुच्छा चिलाय अत्तेय ।

धम्मरुड़ इला तेयलि समाइए अट्टदुदाहरणा ॥२७९९॥

सम एट्टले रागदेखनो अभाव, आय एट्टले अयन-अबन्न गमन, समता प्रत्ये गमन ते समाप्त (जेकान्ते प्रशांत गमन) ते ज सामाप्तिक छे. सम्यक् अय एट्टले अर्वे छवो उपर द्यापूर्वक प्रवृत्ति झेने होय अथवा जेने विषे होय, ते भेदोपचारवडे सामाप्तिक छे. अभ्यग् एट्टले राग-देखरहित, वाद एट्टले वयन-अभिधान अथवा उक्ति, अर्थात् रागदेखरहितवाद ते सम्यग्वाद-सामाप्तिक छे. (महाअर्थवाणु छतां “सामाप्तिक”) अल्प अक्षरवाणु होवाथी समास कहेवाय छे. अथवा छवंथी कर्मने दूर ईक्ष्वा ते समास अथवा समनो एट्टले रागदेखरहित छवनो कम्क्षेप, ते समास-सामाप्तिक छे. संक्षेप करवो ते संक्षेप. केमडे ते थोडा अक्षरवाणु अने महा अर्थवाणु होवाथी तेमां चौट पूर्वना अर्थनो संग्रह छे, तेथी ते सामाप्तिकने संक्षेप कहेवाय छे. अवघ एट्टले पाप जेमां नवी ते, पापरहित सामाप्तिक होवाथी ते अनवघ कहेवाय छे. अथवा अन एट्टले पाप जेनाथी सवथा वज्य थाय ते अनवघ कहेवाय छे. पापनो परित्याग करवाने सर्व उक्षोपादेय वस्तुनु समस्त प्रकारे ज्ञान ते परिज्ञा. दरेक वस्तुनु गुरुसभीपे निवृत्ति कथन ते प्रत्याख्यान. सामाप्तिक अर्थना अनुष्ठान उपर दमदंत ऋषिनु दृष्टांत, सामाप्तिकना अथनुष्ठान उपर मेतार्य भुनिनु दृष्टांत, सामाप्तिक उपर कालिकाचार्यनी पृथग्नु दृष्टांत, समास उपर चिकातिपुत्रनु, संक्षेप उक्षा आत्रेय तद. उपर उपर उपर तेतकी पुत्रनु उदाहरण जाणानु. २७८२ थी २७८८.

अहीं उद्देसे निहेसे ईत्यादि बे गाथामां कहेला द्वारोना समुदायरूप उपोद्घात निर्धुक्ति पूरी थई.

निकछांतो हत्यिर्सीसा दमदंतो कामभोगमवहाय ।

जवि रुज्जड़ तेसु दुड्डेसु ण दोसमावज्ज ॥२८२॥ मू. भा.

मुनिओ क्रेवा होय ते ज्ञाप्तवे छे :-

वंदिज्जमाणा न समुक्कसंति, हीलिज्जमाणा न समुज्जलंति ।

दंतेण चित्तेण चरंति धीरा, मुणि समुग्धाङ्गरागदोसा ॥२८३॥

यक्षवत्ति आदि महासमूद्दिवंतनी जेओने वंदना मणती होय तो पश्च अभिमान न करे, अधम मनुष्यो निंदा करता होय तो पश्च जेओ होय न करे, शांत चित्तथी रहे, राग-देखने छोडे अने जेओ धैर्यवाणा होय, ते मुनिओ कहेवाय छे. ८६४.

तो समणो जड़ सुमणो भावेण य जड़ ण होइ पावमणो ।

सयणे य जणे य समो समो व माणावमाणोसु ॥८६५॥

णत्थि य सि कोइ वेसो पिओ न सब्बेसु चेव जीवेसु ।

एण होइ समणो एसो अणणोवि पज्जाऊगो ॥८६६॥

હવે સૂત્રસ્પર્શક નિર્ધિકિત કહે છે :-

ઇહ એસ ઉવળાઓભિહિઓ સામાદ્યસસ તરસેવ ।
આહુણા સુત્તાસિય નિજુજી સુત્તવકચ્ચાણ ॥૨૮૦૦॥

જો અંતઃકરણથી સારા મનવાળો હોય અને પાપ મનવાળો ન હોય તો (સતુ) મન કહેવાય (તેવી જ રીતે) પોતાના કુટુંબી અને ઈતરજનમાં સન્મન યુક્ત હોય તેમ જ જે માન અને અપમાનમાં સન્મન હોય ॥૮૬૭॥ તે સાધુને સર્વજીવોમાંથી કોઈપણ શરૂ ન હોય અને મિત્ર પણ ન હોય તેથી તે શ્રમણ કહેવાય, એ સામાયિકનો બીજો પર્યાપ્ત કલ્યો ॥૮૬૮॥

આ જગ્યા પર દીવો ઓલાય ત્યાં સુધી કાયોત્સર્વમાં રહેનાર ચેદ્રાવતંસક રાજ્યનું દેખાંત છે. વળી મેતાર્ય મુનિવરનું દેખાંત જણાવનાર ગાઢા કહે છે :-

જો કોચગાવરાહે પાણિદયા કોચગં તુ ણાડુકલ્યે ।
જીવિયમળાપેહંતુ મેયજ્જરિસિ ણમંસામિ ॥૮૬૯॥

નિષ્ઠાંડેયામિ દોષિણીં સૌસાંદેણ જસ્સ અચ્છીણિ ।
ણ ય સંજમાડ ચલિઓ મેયજ્જો મંદરાગરિલ્લ ॥૮૭૦॥

જે મેતાર્ય મુનિને હીચનો અપરાધ છતાં છુદ્ધયાથી કોચને ન જણાવ્યો, તે છુદ્ધિતની અપેક્ષા ન રાખનાર મેતાર્ય ઝાયિને હું નમસ્કાર કરે છું ॥૮૬૮॥ વળી જે મેતાર્ય મુનિને ભાથે વાધુર વીટાવાથી બસે આંખો નીકળી ગઈ તો પણ સંયમથી ચલાયમાન થયા નહીં એવા મેતાર્ય મુનિ મેરૂગિરિની જેમ નિશ્ચલ રહ્યા ॥૮૭૦॥

દત્તેણ પુચ્છિઓ જો જણણફલં કાલઓ તુરુમિણીએ ।
સમયાએ અહિએણં સમ્મં વુહ્યું ભદંતેણં ॥૮૭૧॥

દા નામના ભાષોજ એવા બ્રાહ્મણ રાજાને તુંગીનગરીમાં જે કાલકાચાર્યને યજાનું ફલ પૂછ્યું, ત્યારે મધ્યમ્યપણાથી જે આચાર્ય ભગવાને સાચું કહ્યું તે કાલકાચાર્ય સમ્યગ્વાદમાં દેખાત્રૂપ છે ॥૮૭૧॥

જો તિહિ પાએહિ સમ્મ સમભિગારો સંજમે સમાર્લ્લો ।
ઉવસમચિચેયસેવરચિલાયપુજં ણમંસામિ ॥૮૭૨॥

અહિસરિયા પાએહિં સોણિયગંધેણ જસ્સ કીડીઓ ।
ઓયંતિ ઉત્તમંગં તં દુબ્લકરકારયં વંદે ॥૮૭૩॥

જે ચિલાતીપુત્ર ઉપશમ, વિવેક અને સંવર એવા ઋષા પદોથી સમ્યકૃત્વને પામીને સંયમમાં લીન થયા તે ચિલાતીપુત્રને હું નમસ્કાર કરે છું ॥૮૭૨॥ જેના લોહીના ગંધથી આવેલી કીડીઓ પગથી પેસીને ભાથાને ખાય છે, છતાં સ્થિર રહેલા તે દુષ્કરકારક ચિલાતીપુત્રને હું વંદના કરે છું ॥૮૭૩॥

ધીરો ચિલાયપુજો મૂયઙ્ગલિયાહિં ચાલિણિલ્લ કાઓ ।
સો તહિં ગ્રજમાણો પદ્ધિવણો ઉત્તમ અદું ॥૮૭૪॥

सुतं सुलाणुगमो तं च नमोककारपूज्यं जेण ।
सो सञ्चसुयक्त्रिंघमंतरभुओ ति निद्विदो ॥२८०६॥

सुंदर सत्यवाणा ते चिलातीपुत्रने कीडीओमे याकषी जेवा कर्या तो पश्च कीडीओथी खवाता
अेवा ते भुनि उत्तम आराधनाने प्राप्त ॥२८०७॥

अद्विदाज्जेहिं राङ्दिएहिं पतं चिलाङ्गुत्तेण ।
देविदामरभवणं अच्छुरगणसंकुलं रम्म ॥२८०८॥

ते चिलातीपुत्रे अठी दिवसनी आराधना करवाना प्रभावथी देवीओना समुदायवाणु अने
देवेन्द्रना जेवुं भनोहर सुरविभान प्राप्त कर्यु ॥२८०९॥

सयसाहस्रा गंथा सहस्रस पंच य दिवङ्गमेगं च ।
ठविया एगतिलोए संखेवो एस पायबो ॥२८१०॥

सोऽण अणाङ्गी अणभीओ वज्जिङ्गण अणगं तु ।
अणवदज्जयं उवगओ धम्मरुङ्गाम अणगारो ॥२८११॥

जेवी रीते लाभ लाभ श्लोकना श्रव्योनो संक्षेप उक्तरभां, पांचसोभां, दोषसोभां यावद् यारो
ऋषिओ ऐक श्लोकभां कर्यो. (अेवी रीते सामाधिक चौदपूर्वनो अति संक्षेप सार छ.)

जे धर्मरूपि साधु पेलां तापसपणाभां अग्यारशना दिवसे अनाकुट्ठि (हिंसारहितपृष्ठुं) करतो
'साधुने हमेशां अनाकुट्ठिपृष्ठुं होय,' ऐवुं सांखणीने पापथी इरेलो सावध छोडीने निरवधपणने
पाप्यो, तेथी सामाधिकिनुं नाम अनाकुट्ठिपृष्ठुं पषा छे. ॥२८१२॥

परिजाणिङ्गण जीये अज्जीवे जाणणापरिणाए ।
सावज्जजोगकरणं परिजाणइ रो इलापुन्तो ॥२८१३॥

शानथी श्वव अने अछवनुं स्वरूप जाघीने सावधपोगनी डियानो त्याग करनार हलाचीपुत्र
थप्यो, तेथी सामाधिकने परिज्ञा कहेवाय छे. ॥२८१४॥

पच्चकर्जे दद्रुणं जीवाजीवे य पुण्णपावं च ।
पच्चकर्जाया जोगा सावज्ञा तेतलिसुण्णं ॥२८१५॥

पोहिक्ष देवताने प्रत्यक्ष देखवाई श्वव, अछव अने पुण्यपापना कृष्णे प्रत्यक्ष जाघीने
कुन्तक्ष्यज्ञ राज्ञाना प्रधाने सर्व सावधपोगनां पच्यक्षाणा कर्या, तेथी सामाधिकने प्रत्याग्यान तरीके
पश्च कहेवाय, अेवी रीते निरुक्तिक्षार अने उपोद्घातनिरुक्ति समाप्त थर्द. ॥ २८१६ ॥

हवे सूत्रनां लक्षणो जप्तावे छे :-

जेमां शब्दो थोडा होय, अर्थ घण्टो होय, तथा अलीक बगेरे उर दूधणो जेमां न होय.
ऐवुं लक्षणयुक्त अने ८ जुषावाणुं होय तेने सूत्र कहेवाय.

उपर जुषावेला वर्जवा थोड्य उर दूधो नीये प्रमाणो क्षमा छे :-

तं चावसाणमंगलमन्त्रे मन्त्रंति तं च सत्थस्य ।
सच्चस्स भणियमन्ते इयमाईए कहं जुतं ? ॥२८०२॥

अप्यगर्थमहत्य चत्तीसादोसविरहियं जं च ।
लक्षणजुतं सुतं अद्वहि य गुणेहि उब्बेयं ॥८८०॥

उलियमुवघायजणयं निरत्ययमवत्थयं छलं दुहिलं ।
मिरसारमधिधमूर्जं पुष्टरुता वाहयमानुसं ॥८८१॥

कमभिण्णवयणभिण्णं विभत्तिभिन्नं च लिंगभिन्नं च ।
अणभिहियमपयमेव य सभावहीयं ववहियं ॥८८२॥

कालजतिच्छविदोसा समयविस्त्रदं च वयणमित्तं च ।
अत्थायत्तीदोसो य होइ असमासदोसो य ॥८८३॥

उवमारुवगदोसाऽनिदेस पदत्थसंधिदोसो य ।
एए उ सुतदोसा चत्तीसं होति पायबं ॥८८४॥

अछती वात कहेवी अथवा छती वात ओलववी ते कूट नामनो प्रथम दोष (१), हिंसा पर्मने भाटे थाय ते कहेवुं ते उपधातजनक (२), तित्यादि जेवा नक्कामा शब्द कहेवायी निरधंक (३), संबंध वगरनुं बोलवुं ए अनर्थ (४), नव (५ नव) कम्बलवाणो देवदत्त ऐम कहेवुं ते छलवाक्य (५), हिंसा छतां पाप नथी अथवा पुष्ट-पापने ओलववुं ते दोह नामनो दोष (६), वेदना वयनोनी भाइक बोलवुं ते असार (७), जेमां वर्षायादि वधारे होय तो अधिक दोष अने ओछा होय तो हीन दोष अथवा डेतु-उदाहरण ओछा-वत्ता कहेवा ते अधिक अने हीन दोष (८-९), शब्द अथवा अर्थनी समझती वात करीयी कहेवी ते पुनरुक्त दोष (१०), कर्म छे अने कतां नथी एवुं बोलवुं ते व्याहत दोष (११), अयुक्त बोलवुं ते दोष (१२), प्रकम, वयन, लिंग, अने विभक्तिनो लोप करी बोलवुं ते व्यत्यपदोष (१३, १४, १५, १६), पोताना सिद्धान्तविद्व बोलवुं ते अनभिहितदोष (१५), छेद-मेद करवुं ते अपद दोष (१८), उलटो स्वभाव कहेवो ते स्वभावहीनदोष (१९), प्रासंगिक वात छोडीने वयमां बीज वातो विस्तारथी कहेवी ते व्यवहितदोष (२०), अतीतादि कालनो व्यत्यय करवो ते कालदोष (२१), अस्थाने विरति करवी अगर ते लेशमात्र न करवी ते यतिदोष (२२), अलंकाररचित बोलवुं ते छबीदोष (२३), जे वात पोताने खंडन करवानी होय ते वात स्थापवी ते समयविद्वद्दोष (२४), विना प्रमाण बोलवुं ते वयनमात्र दोष (२५), ज्यां भावार्थी अनिष्ट वाय ते अर्थपत्तिदोष (२६), समासमां समास न करे अथवा उलटो समास करे ते असमासदोष (२७), हीनाधिक उपमा देवी ते उपमादोष (२८), अन्योन्य अवयवनो व्यत्यय करे ते रूपक दोष (२९), ऐक्वाक्यता न करे ते अनिटेशदोष (३०), छतो पदार्थ कहेवो ते पदार्थ दोष (३१) सन्धिनो व्यत्यय करवो ते संधि दोष (३२) ८८१ थी ८८४.

सूत्रना आठ गुणा नीचे प्रमाणो कव्या छ :-

होज्जाइ मंगलं सो तं कयमाईए किं पुणो तेण ।
अहवा कयं पि कीरइ कत्थावत्थाणमेवं ति ? ||२८०३॥

तम्हा सो सुतं चिय तदाहभावादओ तयं चेव ।
पुबं वक्ष्नाणोऽ पच्छा वोच्छामि सामाहयं ||२८०४॥

ऐ प्रमाणे आ सामाधिकनो उपदधात क्ष्यो, हवे ते ज सामाधिकनी सूत्रस्पर्शक नियुक्ति-सूत्रव्याख्यान कहेवाशे. ("करेमिभंते ! सामाहयं" ईत्यादि) सूत्र ते सूत्रागम छे, ते नमस्कारपूर्वक कहेवाय छे, कारण के ए नमस्कार सर्वश्रुतस्तक्षंपनी अल्प्यंतर छे, ऐम प्रथम ज क्ष्युं छे. आ नमस्कारने बीजाओ उपदधात नियुक्तिनुं अंत्य भंगण माने छे, ते योग्य नथी. कारण के ते अंत्यभंगण (षड्ध्ययनात्मक) समश्रशास्त्रना अंते प्रत्याख्यान कहेवा दृपे कहेलुं छे, ऐटले ते (सामाधिकनी) आहिमां कहेलुं केवी रीते योग्य कहेवाय ? ते नमस्कार सामाधिकनुं आदिभंगण थाय, तो ते योग्य नथी, केम्डे आहिमां भंगण कर्या छतां करीथी करवानुं शुं कारण ? कर्या छतां करी कराय, तो ऐ प्रमाणे तेनु अवस्थान कर्यां थाय ? माटे ते नमस्कार सूत्रनी आहिमां छोवाथी सूत्ररूप ज छे, तेथी प्रथम तेनु व्याख्यान करीने पछी सामाधिकनुं व्याख्यान करीशुं. २८०० थी २८०४.

विवेचन :- ऐ रीते पूर्वे क्ष्या मुळभ सामाधिकनो आ उपदधात क्ष्यो, हवे ते ज सामाधिकनी सूत्रस्पर्शक नियुक्ति-सूत्रव्याख्यान कहेवाशे. "करेमिभंते ! सामाहयं" ईत्यादि सूत्र छे, सूत्रानुगमरूप व्याख्यान छे, अने ते सूत्रानुगम नमस्कारपूर्वक ज कहेवाय छे, कारण के नमस्कार सर्व श्रुतस्तक्षंपनी अल्प्यंतर छे, ऐम प्रथम ज कहेलुं छे, तेथी प्रथम नमस्कारनुं व्याख्यान करीने पछीथी सामाधिकसूत्रनुं व्याख्यान कराशे.

निहोसं सारवन्तं च हेऊजुतमलंकियं ।
उवणीयं सोवयारं च मियं महुरमेव य ||८८५॥

अर्प्पक्ष्यरमसंदिळं सारवं विस्सउमुहं ।
अत्थोभमणवज्जं च सुतं सव्यण्णुभासियं ||८८६॥

दोपरहित होय (१), सामाधिकनी माझक धक्षा पर्यायवाणो होय (२), देतुवाणी होय (३), उपमादि अलंकारवाणो होय ते (४), उपसंहारवाणो होय ते (५), गामडीया भाषावाणो न होय ते सोपयार (६), वष्टादि नियत प्रभाषवाणो होय ते (७), अने सांभवतां भनोहर लागे (८), ए आठ गुणवाणा होय तेने सूत्र कहेवाय छे. || ८८५ || अथवा सूत्रना बीजगुणो कहे छे :-

सामाधिकनी भाष्टक अल्पाक्षरवाणुं होय (१), संदेहरहित होय (२), धक्षा पर्यायवाणुं होय (३), दरेक सूत्रमां चार अनुयोग छोवाथी अथवा अनेक अर्थवाणुं छोवाथी सारवत् होय (४) वैयादि नकामा नियात्ये न होय ते हिसाने जपावनार न छोवाथी अनवद्य ऐतुं सूत्र सर्वज्ञ अवगतीत्ये कहेलुं छे. || ८८६ ||

અહીં સામાયિકસૂત્રની આદિમાં જે નમસ્કાર કર્યો છે, તે નમસ્કાર ઉપોદ્ઘાત નિર્ણયિતિરૂપ શાસ્ત્રનું અંત્ય મંગળ કહે છે, પણ સૂત્રની આદિમાં નમસ્કાર છે એમ નથી માનતા. કારણ કે શાસ્ત્રની આદિમાં-મધ્યમાં અને અંતમાં એમ જણ મંગળ કરવાં જોઈએ. તેમાં પ્રથમ ઉપોદ્ઘાત-નિર્ણયિતિની આદિમાં નન્દિરૂપ મંગળ છે, મધ્યમાં જિનેશ્વર તથા ગજાધરની ઉત્પત્તિ આદિ ગુણોત્ત્ત્રીતરૂપ મંગળ છે અને અંતમાં આ નમસ્કારરૂપ મંગળ છે.

એ પ્રમાણે કહેનારાઓની માન્યતા પોત્ય નથી, કારણકે શાસ્ત્રનું જે અંત્ય મંગળ તેઓ કહે છે, તે અંત્ય મંગળ તો અગવાન શ્રીભદ્રભાહુસ્વામીએ ષડધ્યયનાત્મક સમગ્ર આવશ્યકશાસ્ત્રના અંતે પ્રત્યાખ્યાનરૂપે કહેલ છે. પ્રત્યાખ્યાન તે તપ છે, તપ એ ધર્મ છે, અને “ધર્મ તે ઉત્કૃષ્ટ મંગળ છે” માટે આ નમસ્કાર રૂપ મંગળ તે સામાયિકની આદિમાં પ્રસ્તુત હોવાથી કહી શકાય નહિ.

શિષ્ય :- નમસ્કાર સામાયિકની આદિમાં કહેલ છે, તેથી તેને આદિમંગળ કહેવામાં શું હરકત છે ?

આચાર્ય :- પ્રથમ નન્દિનું સ્વરૂપ કહેવાથી આદિમંગળ તો કરેલું જ, તે પછી પુનઃ કરવાનું શું કારણ ? કરેલું આદિ મંગળ પુનઃ પણ કરાય, તો પછી તેનું અવસ્થાન ક્યાં થાય ? વાર્ણવર કરવાથી કેવળ અનવસ્થા જ પ્રાપ થાય.

શિષ્ય :- જો એમ હોય તો અહીં પ્રથમ નમસ્કાર કહેવાનું શું કારણ છે ?

આચાર્ય :- “કરેમિભંતે સામાદ્યર્થ” ઈત્યાદિ સૂત્રાવયવની જેમ નમસ્કાર સામાયિકની આદિમાં કહેલ હોવાથી પરમાર્થથી સામાયિકસૂત્ર જ છે, પણ મંગળ માટે નથી. આ કારણથી પ્રથમ નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કરીને પછી સામાયિકના અર્થનું વ્યાખ્યાન કરાશે. ૨૮૦૦ થી ૨૮૦૪.

હવે નમસ્કારનું વ્યાખ્યાન કહેવાને અનુયોગદારો કહે છે :-

(૪૨૧) ઉપ્પલી નિકરણેવો પર્ય પયત્થો પસુવણા વત્થું ।

અકુદ્રોવ પસિદ્ધિ કમો પઊોયણ ફલં નમોકુકારો ॥૨૮૦૫॥૮૮૬॥

(૪૨૨) ઉપ્પણાણુપ્પણો ઇત્થ નયા (ભાડ) ણોગમસસણુપ્પણો ।

સેસાણી ઉપ્પણો જડ કત્તો તિવિહસામિત્તા ॥૨૮૦૬॥૮૮૭॥

(૪૨૩) સમુદ્રાણ-વાયણા-લદ્ધિઓ ય પઢમે નયત્તિએ તિવિહં ।

ઉજ્જસુય-પઢમવજ્જ સેસનયા લદ્ધિમિચ્છેલિ ॥૨૮૦૭॥૮૮૮॥

ઉત્પત્તિ-નિક્ષેપ-પદ-પદાર્થ-પ્રદુષણા-વસ્તુ-આક્ષેપ-પ્રસિદ્ધિ-ક્રમ-પ્રયોજન અને ફળ. એટલાં દ્વારોથી નમસ્કારનો વિચાર કરાશે. ઉત્પત્તાનુત્પત્ત નમસ્કાર છે. તેમાં નેગમ નયાનુસારે અનુત્પત્ત છે અને શેષ નયાનુસારે ઉત્પત્ત છે. જો ઉત્પત્ત છે, તો તે કેવી રીતે ? જમુત્યાન-વાચના અને લખિય એ ત્રિવિષ સ્વામિત્વરૂપ કારણથી નેગમાદિ ત્રણ નયોમાં એ ત્રિવિષ કારણ છે, ઋજુસૂત્રમાં પ્રથમ સિવાયના બે કારણ છે અને શેષ નયો એક લખિયને જ કારણ જ માને છે. ૨૮૦૫ થી ૨૮૦૭.

વિવેચન :- નૈગમાદિ નથોની અપેક્ષાએ નમસ્કારને ઉત્પત્ત અને અનુત્પત્ત માનવો. સર્વસંગ્રહી અને દેશસંગ્રહી એમ બે પ્રકારે નૈગમનય છે. તેમાં સર્વસંગ્રહી નૈગમ સામાન્ય માત્રાનું જ અવલંબન કરતો હોવાથી તેના અભિપ્રાયે સર્વ કોઈ ઉત્પાદ-વ્યથરહિત છે. તેથી નમસ્કાર પણ ઉત્પાદ-વ્યથરહિત હોવાને લીધે અનુત્પત્ત છે. શેષ વિશેષગ્રાહી નૈગમ તથા બીજા નથો વિશેષગ્રાહી હોવાથી વસ્તુને ઉત્પાદ-વ્યયસ્વરૂપ માને છે. ઉત્પાદ-વ્યયશૂન્ય વસ્તુ વંધ્યાપુત્રની જેમ અવસ્તુરૂપ છે. તેથી કરીને નમસ્કારરૂપ વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યયસ્વરૂપ હોવાથી બીજા વિશેષગ્રાહી નથોની અપેક્ષાએ તે ઉત્પત્ત છે. કારણ કે સમૃત્યાન (જેનાથી સમ્યકું ઉત્પત્તિ થાય તે) એટલે નમસ્કારના આધારરૂપ દેહથી વાચના એટલે ગુરુ સમીપે શ્રવણ કરવાથી અને લભિય એટલે તદાવરણીયકર્મના કથ્યોપશમથી એમ ત્રણ પ્રકારના કારણથી વિશેષગ્રાહી નૈગમ-સંગ્રહ અને વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ નમસ્કાર ઉત્પત્ત થાય છે. ઋજુશૂલ નથના અલિપ્તાએ દેહરૂપ અભૂત્યાન જીવાય વાચના અને લભિયથી નમસ્કાર થાય છે, કારણ કે એ બે કારણરહિત જીવને શરીરમાત્રના સદ્ગ્રાવથી નમસ્કારાત્મક કાર્યનો વ્યભિચાર જણાય છે. શાન્દાદિ નથો એક લભિયને જ નમસ્કારનું કારણ માને છે. કેમકે લભિયરહિત અભવ્ય જીવને વાચનાથી પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ નથી થતી, અને લભિયયુક્ત પ્રત્યેકબુદ્ધાદિને વાચનાના અભાવે પણ નમસ્કારની ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે તે નથોના અભિપ્રાયે એક લભિય જ નમસ્કારોત્પત્તિનું કારણ છે. ૨૮૦૫ થી ૨૮૦૭.

હવે “ઉપ્જનાળુપ્જનો તથા સેસાણ ઉપ્જનો” એ વગેરે પદોની ભાષ્યકર મહારાજ વ્યાખ્યા કરે છે :-

સત્તામેત્તગ્રાહી જેણાઇમનેગમો તારો તસ્સ ।

ઉપ્જજહ નાભૂર્ય ભૂય ન ય નાસાએ વત્થું ॥૨૮૦૮॥

તો તરસ નમોકકારો વત્થુજ્જણાઓ નહે વ સો નિચ્ચો ।

સતં પિ ન તં સચ્ચો મુણિ રાસું અવરણાઓ ॥૨૮૦૯॥

સેસમય નાલ્ય તારોઝણુપ્યાય-વિણાસાઓ ખાપુફં વ ।

જમિહતિ તદુપ્યાય-વ્યા-ધ્રુવધમં જહા કુંભો ॥૨૮૧૦॥

આવરણાદગગહણં નાભાવાડ તિ તત્થ કો હેઊ ? ।

ભત્તી ય નમોકકારો કહમતિ ય સા ન યગગહણં ॥૨૮૧૧॥

આદ્ય નૈગમનય સત્તામાત્રગ્રાહી હોવાથી, તેના અભિપ્રાયે કોઈ વસ્તુ અવિદ્યમાન નથી અને કોઈ ઉત્પત્ત નથી થતી, જે વિદ્યમાન છે, તેનો નાશ નથી, તેથી તેના અભિપ્રાયે નમસ્કાર વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી, તે પ્રમાણે તે નિત્ય છે. તે વિદ્યમાન છે, તો પણ આવણાથી આત્માસ્વરૂપની જેમ તેને સર્વ કોઈ જાણતું નથી. શેષ નથોના ભતે તે નમસ્કાર ઉત્પાદ-વ્યય રહિત હોવાથી આકારાપુષ્ટની જેમ વસ્તુ નથી, જે વિદ્યમાન છે, તે ઘટની જેમ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવસ્વરૂપ ધર્મવાળું છે. અભાવથી નમસ્કાર નથી જણાતો એમ નહિ, પણ આવરણાથી નથી જણાતો. એમ કહેવામાં આવે તો

તેમાં હેતુ શો છે ? તીર્થકર પત્યે ભક્તિ કરવી તે નમસ્કાર છે. તે ભક્તિ સર્વદા છે તો તે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં કેમ નથી જણાતો ? ૨૮૦૮ થી ૨૮૧૧.

આધનેગમનથી સત્તામાત્રગ્રાહી હોવાથી તેના મતે સર્વદા સત્ત છે - વિદ્યમાન છે. જે સર્વદા સત્ત છે, તે આકાશની જેમ કદી ઉત્પત્ત નથી થતું. જો તેનો પણ ઉત્પાદ માનવામાં આવે, પણ ઉત્પાદ થવાના પ્રસંગથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય. વળી જે નિત્ય વિદ્યમાન છે, તે કદીપણ નાથ પામતું નથી. તેથી આધનેગમનથના અભિપ્રાયે નમસ્કાર વસ્તુસ્વરૂપ હોવાથી આકાશની જેમ (ઉત્પત્ત થતો નથી અને નાથ પણ પામતો નથી.) નિત્ય વિદ્યમાન છે. માટે આ નથના મતે નમસ્કાર અનુત્પત્ત સ્વરૂપ કહેવાય છે.

અહીં કોઈ એમ કહેવા માગે કે જો નમસ્કાર સર્વદા વિદ્યમાન છે, તો તે મિથ્યાત્વદિશામાં કેમ નથી જણાતો ? આના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે નમસ્કાર સર્વ અવસ્થાઓમાં વિદ્યમાન છે. પરંતુ અતિશયજ્ઞાની વિના બીજાઓ આવારું કર્મના સદ્ગ્માબથી આત્મસ્વરૂપની જેમ તેને જાણી શકતા નથી. મતલબ કે-જેમ આત્મસ્વરૂપ અમૃતું હોવાથી, તે સર્વદા વિદ્યમાન છતાં પણ કેવળી સિવાય બીજા કોઈ તેને જોઈ કે જાણી શકતા નથી, તેવી રીતે નમસ્કાર દવ્યરૂપે મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં પણ વિદ્યમાન છે, જો સર્વથા અવિદ્યમાન હોય, તો ગણેડાના શીર્ણાદાની જેમ પાછળ તેની ઉત્પત્તિ ન થાય, માત્ર કેવળજ્ઞાનાવરણથી આવૃત હોવાથી છઘણ્ય જીવો જેમ તે નમસ્કારને તે રૂપે જોઈ શકતા નથી. માટે આધનેગમનથના અભિપ્રાયે સર્વ વસ્તુ સર્વદા વિદ્યમાન હોવાથી નમસ્કારને અનુત્પત્ત કહેવાય છે.

આ સિવાયના બીજા વિશેષવાદી નથો એવી વિપરીત માને છે, તેઓનો અભિપ્રાય એવો છે કે-ઉત્પાદ-વ્યવરહિત વસ્તુ આકષાપુણ્યની જેમ અસત્ત-અવિદ્યમાન છે. અને જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે, તે સર્વ ઘટની જેમ ઉત્પાદ-વ્યવ અને પ્રુદ્ધસ્વભાવવાળી છે. તેથી ઉત્પાદ-વ્યવરહિત અનુત્પત્ત નમસ્કાર જેઓ માને છે તે અથોર્ય છે.

અનુત્પત્ત નમસ્કાર નથી, માટે તે જણાતો નથી એમ નહિ, પણ શાનાવરણકર્મના ઉદ્દ્યથી તે વિદ્યમાન છતાં પણ સર્વથી જણાતો નથી. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે તો તે કથનમાં પ્રમાણ શું છે ? કંઈ જ નહિ. વસ્તુતઃ તેવા નમસ્કારનો અભાવ હોવાથી જ, તેથી સર્વ જનોથી સર્વદા નથી જણાતો પણ આવરણના ઉદ્દ્યથી નથી જણાતો એમ નહિ.

તીર્થકરાદિક ઉત્તમોત્તમ આત્માઓની ભક્તિ કરવી તે નમસ્કાર કહેવાય છે, તે ભક્તિ સંદેશ હોય છે, એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ ધોર્ય નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વ-અવસ્થામાં તે ભક્તિ જુણાતી નથી, એટલે એ કથન પણ નિત્ય વિદ્યમાનતામાં વિરોધી છે. માટે ઉત્પત્ત નમસ્કાર છે, પણ અનુત્પત્ત નમસ્કાર નથી, એમ માનવું એજ વધારે સારું છે, આવરણાદિની કલ્યાણ કરવાથી શું ફલ ? ૨૮૦૮ થી ૨૮૧૧.

પુનઃ આધનેગમનથના મતની શંકા કરીને વિશેષવાદીનથો પોતાનો પણ સિદ્ધ કરવા માટે કહે છે કે-

अह परसंतो ति तओ संतो, किं नाम करस नासंतं ? ।

अहणाइव्यवएसो मेरं न य परधणाफलया ॥२८१२॥

सच्चधणं सामणणं पावइ भज्ञफलं व सेसं च ।

किरियाफलमेरं चाडकयागमो कयविणासो य ॥२८१३॥

अह भक्तिमंतसंताणओ स निच्छो ति कहमणुप्पणो ? ।

नणु संताणित्तणओ स होइ चीयंकुराइ च ॥२८१४॥

होज्जाहि नमोक्कारो णाणं सहो व कायकिरिया च ।

अहया तरसंजोगो न सब्बहा सो अणुप्पत्ती ॥२८१५॥

अन्य संतानमां ते छे, ऐम कहेवामां आवे, तो कोने कठ वस्तुनो अभाव थाय ? वली ऐ प्रभाणो निर्धनतानो व्यपदेश नहि थाय अने परधननी निष्कणता पशा नहि थाय. तेथी सर्व पन, भक्तिनुं इण, अने शेषडियानुं इण सर्वसामान्य थशे, तेभज अकृत-आगम अने इत-नाश ऐ बे प्राम थशे. भक्तिभानना संतानथो ते नित्य छे, ऐम कहेवामा आवे तो अं रीते पक्ष ते अनुत्पन्न केम कहेवाय ? संतानीपश्चाने लीये बीजंकुरादिनी ज्ञेम ते पक्ष उत्पन्न थाय छे. वली नमस्कार ऐ शान-शब्द-कायडिया-भथवा ते बे आदिनो संयोग थाय, तो पशा ते (उत्पादादि धर्मवाणा होवायी) सर्वथा अनुत्पन्न नथी. २८१२ थी २८१५.

विवेचन :- आधनैगमनयवाही अही ऐम कहेवा भागे के नानाविष छवोमां नमस्कारनो सर्व भ्रण, अव्यवयछेद होवायी अहीं नथी अण्णतो ते छतां पशा त्यां पर संतानमां ते सहेव विघमान छे. ज्ञे आ प्रभाणो अन्यसंतानवर्ति वस्तु अन्यनी विघमान छे ऐम कहेवाय, ते पशी-धनादिक ऐवी कठ वस्तु छे के जे कोठने अविघमान न होय ? अर्थानु सर्वने अभाव प्राम थाय, तेभज उपलब्धत्वी सर्व वस्तु सर्वने विघमान थाय. अने तेथी धनवानना धनवडे निर्धन पशा धनवाणो कहेवाय, परंतु क्रोठपशा निर्धन न कहेवाय अने आ प्रभाणो मानवायी तेनुं इण पक्ष त्यां विघमान होय छे.

आ प्रभाणो थवायी ऐक धनवाननुं धन, त सर्व दरिद्रिअोने पशा सामान्यपशो प्राम थाय, अथवा ऐक नमस्कारवाणानुं अर्हदादिनी भक्तिनुं इण, ते नमस्काररहित भिष्यात्वीअोने पशा साधारणपशो प्राम थाय, तथा बीज्ञुं जे दान-ध्यान-हिंसा-मृपावाद वगेरे दियानुं इण ते सर्वने साधारण प्राम थाय, अने तेम थवायी सुख-दुःख, पुन्य-पाप, वगेरे नहि करेलानुं आगमन थाय, करेला पुन्य-पापादिनो विनाश थाय.

वली कहाय ऐम कहेवामां आवे, के भक्तिभानु सम्यगृहीषि छवोनो जे सज्जान प्रवाह छे, तेनी अपेक्षाअे नमस्कार नित्य छे. कारण के सम्यगृहीषि छवोनो संतान कठी पशा विच्छेद पामतो नथी, तेथी ते नित्य छे. "जे नित्य छे ते आकाशनी ज्ञेम उत्पन्न नथी धतुं." माटे नमस्कार अनुत्पन्न छे. आ कथन पशा ठीक नथी, तेमके अं रीते पक्ष नमस्कार अनुत्पन्न थतो नथी, ज्ञे के सम्यगृहीषि छवो तो अनित्य जे छे, भनुप्पादिना भावयी तेमनो उत्पाद-व्यय थाय छे तेथी सम्यगृहीषिअोयी अभिन्न ऐवो नमस्कार पशा संतानी होवायी उत्पन्न थाय छे. जे संतानी छे,

તે બીજાંકુરાદિની જેમ ઉત્પત્ત થાય છે, તેવી રીતે અહીં પણ સમ્યગુદૃષ્ટિ-સંતાનીથી અભિજ્ઞત એવાં નમસ્કાર પણ સંતાની હોવાથી ઉત્પત્ત થાય છે, માટે નમસ્કાર અનુત્પત્ત નથી પણ ઉત્પત્ત છે.

અથવા નમસ્કાર એ જ્ઞાનરૂપ હોય, “નમો અર્થિંતાણો” ઉત્પાદિ શબ્દરૂપ હોય, શિરોનમન-હાથ જોડવા-અસુક અવયવો સંકોચવાટિ કાળિક કિયારૂપ હોય કે એ જ્ઞાનાદિ સંયોગરૂપ હોય, તો પણ તે નમસ્કાર અનુત્પત્ત કહી શકતાં, કારણ કે જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પો ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે. માટે તે ઉત્પત્ત થાય છે એમ માનવું તે જ વધારે લાભદાયી છે. ૨૮૧૨ થી ૨૮૧૫.

હવે આધ્યાત્મિક ઉપરોક્ત જ્ઞાનાદિ ચારે વિકલ્પોને નિત્યરૂપે સિદ્ધ કરવાને કહે છે :-

નણુ જીવાઓડણણણં નાણં, ણિચ્છો ય સો તઓ તં પિ ।

નિચ્છુગ્ઘાડો ય સુએ જમકરદ્રાક્ષરાણંતભાગો તિ ॥૨૮૧૬॥

અહ્વા અસુખગુણાંતો નાણં નિચ્છં નહાવગાહો ચ ।

લગ્ણ-પ્રયાસપરિણામાંતો ચ સબ્બ જહા અણવો ॥૨૮૧૭॥

દરિસણપસ્તથયાઓ અંદિદિયત્થતાઓડણવત્થાઓ ।

સંબંધનિચ્છયાઓ સહાવત્થાણમણુમેતો ॥૨૮૧૮॥

જ્ઞાન છુદ્ધથી અનન્ય છે અને છુદ નિત્ય છે, તેથી તે જ્ઞાન પણ નિત્ય છે. વળી સૂત્રમાં અક્ષરનો અનન્તમો ભાગ નિત્ય અનાવૃત કહ્યો છે. અથવા જ્ઞાન અરૂપી ગુણ હોવાથી આકાશના અવગાહની જેમ નિત્ય છે, અથવા જ્ઞાનાદિ સર્વ તિરોભાવ અને આવિભાવરૂપ સ્વભાવવાળા હોવાથી પરમાણૂની જેમ નિત્ય છે. શબ્દોચ્ચાર પરપ્રત્યાપક હોવાથી અતીનિત્ય અર્થનો અભિધાપક હોવાથી અનવસ્થાથી અને નિત્ય સંબંધધી શબ્દનું અવસ્થાન-નિત્યપણું સાથ્ય છે. ૨૮૧૬ થી ૨૮૧૮.

નિત્ય છુદ્ધથી જ્ઞાન અભિજ્ઞત છે તેથી જ્ઞાન પણ નિત્ય છે. જ્ઞાન આકાશની જેમ નિત્ય હોવાથી ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળું નથી. વળી “સબ્બજીવાળા પિ ય ણ અવચ્છરરસ અગન્તભાગો નિચ્છુગ્ઘાડિયાઓ” સર્વ છુદ્ધોને અક્ષરનો-ક્રેવળજ્ઞાનનો અનન્તમો ભાગ હમેશાં અનાવૃત છે. એમ શુંતમાં કહ્યું છે, તેથી પણ આકાશની જેમ તે અનાવૃત હોવાથી નિત્ય છે. અથવા આકાશ દ્રવ્યના અવગાહ ગુણની જેમ જ્ઞાન અરૂપી દ્રવ્યનો ગુણ હોવાથી નિત્ય છે. અથવા આકાશ દ્રવ્યના અવગાહ ગુણની જેમ જ્ઞાન અરૂપી દ્રવ્યનો ગુણ હોવાથી નિત્ય છે અથવા જ્ઞાન-શબ્દ વિગેરે સર્વ કંઈ પરમાણૂઓની જેમ આવિભાવ-તિરોભાવરૂપ ધર્મવાળું હોવાથી નિત્ય છે.

એ પ્રમાણે પૂર્વે વિશેષવાદીનયોએ જ્ઞાનાદિ ચાર વિકલ્પોને ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા માનીને નમસ્કારને ઉત્પત્ત કહ્યો હતો, તેમાંના પહેલા પક્ષને જ્ઞાનને ઉપર મુજબ નિત્યપણે સિદ્ધ કરીને હવે આધ્યાત્મિક શબ્દને નિત્યપણે સિદ્ધ કરે છે.

જ્ઞાનનો ઉચ્ચાર બીજાને પ્રતીંતિ કરાવનાર હોવાથી શબ્દ સદા અવસ્થિત છે. નિત્ય છે. મતલબ એ છે કે વક્તા જે જ્ઞાનનો પ્રયોગ કરે છે, તે ક્રેવળ જ્ઞાનને ઉત્પત્ત કરવા માટે જ કરે છે

એમ નહિ, પરંતુ બીજાને પ્રતીનિ કરાવવા માટે શબ્દપ્રવ્યોગ કરે છે, એ ઉપરથી એવો ન્યાય સિદ્ધ થાય છે કે જે બીજાને માટે વ્યાપારથાય છે, તે તે વ્યાપારકાળની પૂર્વે પણ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે જેમ વૃષ્ણ છેદવા માટે વ્યાપાર કરતો કુહાડો, વૃષ્ણ-છેદનની કિયા કાળની પૂર્વે પણ હોય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું, માટે શબ્દ સહા અવસ્થિત હોવાથી નિત્ય છે.

અથવા મેરુ, સ્વર્ગ વગેરે અથ્યો શબ્દના અભિધેયપણો હોવાથી કેવળજ્ઞાનની જેમ શબ્દ નિત્ય છે. કહેવાનું તાત્ત્વચ એ છે કે ઘટ-પટાદિ ઈન્દ્રિયગ્રાહ જે અથ્યો છે, તેઓમાં સંકેતના વશથી વાચકપણાનો સંબંધ કરાપેલો છે, તેથી શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ નહિ થાય, પરંતુ જે મેરુ વગેરે અતીન્દ્રિય અથ્યો છે, તેઓનો અતીન્દ્રિયપણાને લીધે જાહેર નહિ શકાય, તેઓમાં તો અનાદિ કાળથી સંસિદ્ધ શબ્દનો વાચ્ય-વાચકપણાનો સંબંધ અકૃતક છે. આથી અતીન્દ્રિય અથ્યોની સાથે અકૃતકપણાવડે અનાદિકાળથી સિદ્ધ એવા વાચ્ય-વાચકપણાવરૂપ શબ્દના નિત્ય સંબંધથી શબ્દનું નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે, પણ સ્વર્ગ અનિત્ય એવા શબ્દનો અનાદિસિદ્ધ નિત્ય, મેરુ આદિ અથ્યોની સાથે વાચ્ય-વાચક ભાવનો સંબંધ સિદ્ધ નથી થતો.

જો એ પ્રમાણે હોય, તો ઘટાદિ અર્થના વાચક શબ્દોનું નિત્યપણું કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ? એમ પૂર્બવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે - મેરુ આદિ અર્થના વાચક શબ્દોનું નિત્યપણું સિદ્ધ થવાથી ઘટાદિ વાચક શબ્દોનું પણ નિત્યપણું સિદ્ધ થાય છે, જેમકે ઘટાદિ અર્થવાચક શબ્દો, મેરુ આદિ અર્થવાચક શબ્દોની જેમ નિત્ય છે, કેમકે તેમાં પણ શબ્દપણું છે.

અથવા ભખાએ ઘટાદિ વાચક શબ્દો અનાદિકાળથી તદ્વાચકપણે સિદ્ધ હોવાથી નિત્ય છે. જે અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે, તે ચન્દ-સૂર્ય-વિમાન-ગાદિની જેમ નિત્ય હોય છે, ઘટાદિ વાચક શબ્દો અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે, તેથી તે નિત્ય છે.

ઘટાદિ વાચક શબ્દો સાંકેતિક હોવાથી અનાદિકાળથી સિદ્ધ નથી, એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોધ્ય છે, કારણ સંકેત કરી શકતો જ નથી. જે શબ્દ વડે સંકેત કરાય તેમાં બીજા સંકેતકારક શબ્દની અપેક્ષા રાખવી પડે, તેમાં ત્રીજા શબ્દની; પુનઃ તેમાં ચોથા શબ્દની અપેક્ષા રાખવી પડે, એમ વારવાર અન્યની અપેક્ષાથી અનવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, તેથી સંકેત કરી શકાય નહિ. કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે છીલ્યે ગમે તે કોઈ એક અકૃત સંકેતવાળો શબ્દ માની લઈશું, તો પૂર્વના પણ જ્ઞાન શબ્દો અન્ય શબ્દની જેમ શબ્દપણાથી અકૃત સંકેતવાળા જ છે. માટે ઘટાદિવાચક શબ્દો પણ અસાંકેતિક હોવાથી અનાદિકાળથી સિદ્ધ છે.

એ ઉપરોક્ત ન્યાયે ઘટાદિ પદાથો સાથે શબ્દનો વાચ્ય-વાચકપણ સંબંધ નિત્ય છે, જો શબ્દ અનિત્ય હોય, તો વાચ્ય-વાચક ભાવનો સંબંધ નિત્ય ઘટી શકે નહિ. આ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિનું નિત્યપણું સિદ્ધ થવાથી જ્ઞાનાત્મક નમ્રસ્કાર પણ આધ નેગમનયના અભિપ્રાયે અનુત્પત્તિ-નિત્ય છે, એથી સિદ્ધ થયું. ૨૮૧૬ થી ૨૮૧૮.

હવે બીજા નથો એ જ ઉપરોક્ત હેતુથી જ્ઞાનાદિનું અનિત્યપણું કહે છે :-

જેણ ચિય જીવાઝોડણનું તેણેય નાણમુણ્ણાછે ।

ઉપજજઙ્ગ જે જીવો બહુહા દેવાઇભાવેણ ॥૨૮૧૯॥

अविसिद्धुકજ्ञરभागो सुन्तेऽभिहितो न सम्मनाणं ति ।
कोऽवसरो तस्य इहं सम्मनाणाहिगारम्य ? ||૨૮૨૦||

अवगाहणादजो नणु गुणत्तओ चेव पत्तधम्म व्य ।
उप्पाधाइसहावा तह जीवगुणा वि को दोसो ? ||૨૮૨૧||

अवगाहारं च विणा कुओऽवगाहो ति तेण संजोगो ।
उप्पाई सोऽवसं गच्छवगारादओ चेवं ||૨૮૨૨||

न य पञ्जवओ भिन्नं दब्बमिहेगंतओ जओ तेण ।
तद्रासमिम कहं वा तहादओ सब्बहा निच्चा ? ||૨૮૨૩||

निच्चयतसाहणाणि य सद्वसासिद्धयाइदुड्डाई ।
संभवओ वच्चाई पक्खो-दाहरणदोक्षा य ||૨૮૨૪||

घणिरुप्पाई इंदियगज्ञताओ पयत्तजत्ताओ ।
पुगलसंभूईओ पच्चयभेए य भेयाओ ||૨૮૨૫||

उप्पाई नाणमिदुं निमित्तसब्बावओ जहा कुभो ।
तह सद्-कायकिरिया तसंजोगो व जोऽभिमओ ||૨૮૨૬||

જે કારણથી જ્ઞાન જીવથી અભિમન છે, તે કારણથી તે ઉત્પત્ત થાય છે. કેમકે જીવ બહુધા દેવાદિ ભાવે ઉત્પત્ત થાય છે, તેથી જ્ઞાન પણ ઉત્પત્ત થાય છે. અકારનો અનંતમો ભાગ નિત્ય અનાવૃત સૂત્રમાં કહ્યો છે, તે અવિશિષ્ટ ભાગ કહ્યો છે; તે સમ્યગુજ્ઞાનદ્વારા કહ્યો; તેથી અહીં સમ્યગુજ્ઞાનના અપિકારમાં તેનો શો અધિકાર છે ? વળી અવગાહનાદિ ગુણો હોવાથી પત્રના નીલ-રક્તાદિ ગુણોની જેમ. ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે, તેવી રીતે નમસ્કારાદિ જીવના ગુણો પણ ઉત્પાદાદિ ધર્મવાળા છે, એમ કહેવામાં શો દોપ છે ? (તથા જીવ અને પરમાણુ આદિ) અવગાહક વિના અવગાહ ક્યાંથી હોય ? આકાશની સાથે જીવાદિનો જે સંયોગ તેને અવગાહ કહેવામાં આવે, તો તે સંયોગ બે આંગળીના સંયોગની જેમ અવશ્ય ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળો છે. એ જ પ્રમાણે ગતિ ઉપકારાદિ ધમાસ્તિકાયાદિના ગુણો પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળા જીવના. વળી ઘટાદિનો સંયોગ વર્ષ-ગન્ય વગેરે પર્યાયથી આકાશ-પરમાણુ આદિ દ્રવ્ય, એકાતે જિત નથી, પરંતુ અભિમન પણ છે. કેમકે પર્યાયનો નાશ થવાથી તે દ્રવ્યનો પણ નાશ થાય છે, એટલે આકાશાદિ જરૂરથા નિત્ય કેમ કહી શકાય ? ન જ કહી શકાય. તથા શાન્દનનું નિત્યપણું સાધનારા દર્શન, પરાર્થતાદિ હેતુઓ અસિદ્ધતાદિ દોષોથી દુષ્ટ છે, વળી સંભવથી પક્ષ અને ઉઠાહરણાદિ દોષો પણ કહેવા. માટે શાન્દ (નિત્ય નથી પણ) ઉત્પત્ત થાય છે. કેમકે (ઘટની જેમ) તે ઠિન્ડિયથી શાન્દ થાય છે, પ્રયત્નથી ઉત્પત્ત થાય છે, પુદ્ગલોથી તેની ઉત્પત્તિ છે, અને તાલુઆદિ પ્રત્યયના ભેદથી ભેદવાળો છે; તેવી જ રીતે જ્ઞાન પણ ઘટની જેમ નિમિત્તના સદ્બાવથી ઉત્પત્ત થાય છે. તથા શાન્દ-શિરોનમન આદિ કાયિકિકા અને તેનો જે દિકાદિકસંયોગ નિત્યપણે કહેલ છે

તે પણ સ્વસ્વનિમિત્તથી થાય છે, તેથી તે પણ ઘટની જેમ ઉત્પત્ત થાય છે. માટે જાનાધાન્મક નમસ્કાર ઉત્પત્ત થાય છે, એ સિદ્ધ થયું. ૨૮૧૬ થી ૨૮૨૬.

હવે “જહ કર્તો તિવિહસામિત્તા” ૨૮૦૬ ઈત્યાદિ શાખાનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

ઉપ્પત્તિમાંઓઽવરસં નિમિત્તમસ્સ ઉ નયત્તિં તિવિહં ।

ઇચ્છિદી નિમિત્તમંતો જમપળહા નત્યિ સંભૂડુ ॥૨૮૨૭॥

દેહસમુત્થાણં ચ્ચય હેऊ ભવપચ્યયાવહિરસેવ ।

પુલ્લુપ્યણરસ વિ સે ઇહભવભાવો સમુત્થાણં ॥૨૮૨૮॥

આણો સયમુત્થાણં સધિરિયમન્નોવગારવિમુહં તિ ।

તદજુત્તં તદ્વત્થે ચુયલદ્ધે લદ્ધિઓ ણાણં ॥૨૮૨૯॥

પરઊ સવણમહિનમો પરોવાએસો જી વાયણાઽભિમયા ।

લદ્ધી ય તદાવરણક્ષાઓવસમાઓ સયં લાહો ॥૨૮૩૦॥

ઉજ્જુસુયણથમયમિણં પુલ્લુપ્યણરસ કિં સમુત્થાણં ।

અહ સંપઙ્ગમુપ્યજ્જહ ન વાયણા લદ્ધિભિન્ન તં ॥૨૮૩૧॥

પરઊ સયં વ લાભો જહ પરઊ વાયણા સયં લદ્ધી ।

જી ન પરઊ સયં વા તઓ કિમન્નો સમુત્થાણં ? ॥૨૮૩૨॥

ઉપ્પજ્જહ નાઈં તવિકરિઓવરમાઓ કયઘડો ક્ય ।

અહવા કયં પિ કીર્દુ કીર્દ નિચ્ચં કાઓ ણિદ્રા ? ॥૨૮૩૩॥

હોડ વ પુલ્લુપ્યાઓ તહ વિ ન સો લદ્ધિ-વાયણાભિન્નો ।

જેણ પુરા વિ સયં વા પસું વા હોજ્જ સે લાહો ॥૨૮૩૪॥

ઉત્પત્તિમાન વસ્તુનું નિમિત્ત અવશ્ય હોય છે, આ નમસ્કારના ત્રિવિધ નિમિત્ત ત્રણ નથો ઈથે છે, કેમકે તે નિમિત્ત વિના અન્યથા તેની ઉત્પત્તિ નથી થતી. ભવપ્રત્યયિક અવધિશાનને જેમ દેહસમુત્થાન જ હેતુ છે, તેમ પૂર્વે ઉત્પત્ત થયા છતાં પણ તે નમસ્કારને આ ભવનું શરીર કારણરૂપ છે. બીજા આચાર્યો અન્ય ઉપકારથી વિમુખ સ્વવીર્યને પોતાનું ઉત્થાન માને છે તે યોગ્ય નથી; કેમકે વીર્ય છતાં કોઈને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થાય છે અને કોઈને વિદોગ થવા છતાં પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે લભ્ય વિના બીજું કારણ નથી. બીજા પાસેથી સંભળવું, બોપ લેવો, અથવા પરોપદેશને વાયના કહેવાય છે. અને તદાવરણીય કર્મના કષ્યોપશમથી જે સ્વર્ય લાભ થાય તેને લભ્ય કહેવાય છે. ઋજુસૂત્રનયનો ભત એવો છે કે પૂર્વોત્પત્ત નમસ્કારને (દેહરૂપ) સમુત્થાન શું કરે છે ? (કંઈજ નહિ) અને જો હમણાં આ અવમાં તે ઉત્પત્ત થાય છે, તો વાયન અને લભ્ય સિવાય બીજું કોઈ કારણ નથી. કેમકે નમસ્કારનો લાભ પરથી અથવા સ્વર્ય થાય છે, જો પરથી થાય તો ને વાયના છે, અને સ્વર્ય થાય તો તે લભ્ય છે. પરથી અથવા સ્વર્ય જો ન થાય, તો

બીજું સમૃત્યાન એ શું છે ? અતીત કિયાવાળી વસ્તુ કરેલા ધડાની જેમ તેને કિયા ઉપરમાં થાંત થવાથી પુનઃ ઉત્પત્ત થતી નથી. અને જો કરેલી વસ્તુ પણ કરાતી હોય, તો નિત્ય કરાઓ, પણ તેને નિષ્ઠા ક્યાંથી થશે ? અથવા જલે નમસ્કારનો પૂર્વોત્પાદ હો, તો પણ તે લખિય અને વાચનાથી બિન નથી. કારણ કે પૂર્વે પણ સ્વયં અથવા બીજાથી નમસ્કારનો લાભ થાય છે. ર૮૮૭ થી ર૮૮૮.

વિવેચન :- જે વસ્તુ ઉત્પત્તિમાન હોય છે, તે અવશ્ય નિમિત્તવાળી હોય છે, એ નિયમાનુસાર અશુદ્ધ નેગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર એ ગ્રંથ નથી નમસ્કારને ઉત્પત્તિમાન માનતા હોવાથી, તેના સમૃત્યાન-વાચના-અને લખિય એ ગ્રંથ નિમિત માને છે, કારણ કે એ ત્રિવિધ નિમિત-કારણ વિના બીજી રીતે નમસ્કારની ઉત્પત્તિ નથી થતી.

ઉપરોક્ત નમસ્કારના ગ્રંથ નિમિત્તોમાંનું પહેલું નિમિત સમૃત્યાન (શરીર) છે. કેમકે શરીરથી નમસ્કાર ઉત્પત્ત થાય છે. અહીં એવી શંકા કરવામાં આવે કે સ્વાચારણાના કાયથી અન્ય ભવભાન નમસ્કાર ઉત્પત્ત થયો હોય, તો તેને આ ભવનું શરીર કેવી રીતે હેતુભૂત થઈ શકે ? આતા ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જેમ તીર્થકરાહિ સંબંધી ભવ પ્રત્યથિક અવધિશાન પૂર્વે ઉત્પત્ત થયા છતાં પણ આ ભવના શરીર સિવાય તે નથી હોતું, તેવી રીતે આ ભવનું શરીર પણ તે નમસ્કારનું કારણ થાય છે. અથવા જેમ ઘટાહિક પૂર્વે ઉત્પત્ત થયા હોય છે, છતાં તે વસ્તુઓને દીપકવડે પ્રગટ કરાય છે, તેવી રીતે નમસ્કાર ગ્રંથ પૂર્વે ઉત્પત્ત થયેલ હોય, છતાં પણ તે આ ભવના શરીરથી પ્રગટ થાય છે, તેથી સમૃત્યાન=દેખ નમસ્કારનું નિમિત કહેવાય છે.

બીજા આચાર્યો અન્ય ઉપકારની અપેક્ષાથી વિમુખ એવા સ્વવીર્યને નમસ્કારનું સમૃત્યાનકારણ કરે છે, તે અયોગ્ય છે, કેમકે નમસ્કારના અનંતર કારણપણે તે વ્યાખ્યારી છે. વીર્ય વિદ્યમાન છતાં કોઈકને નમસ્કાર પ્રાપ્ત થયો હોય, તે સ્વાચારણાના ઉદ્દ્યથી પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પુનઃ તદાવરણાના કથ્યોપણમથી પ્રાપ્ત પણ થાય છે. એ પ્રમાણે વીર્ય હોવા છતાં નમસ્કારનો લાભાલાભ થાય છે, તેથી જરૂરાય છે કે લખિય છે કે લખિય સિવાય નમસ્કારનું કારણ વીર્ય નથી કેમકે નમસ્કારના લાભાલાભમાં વીર્ય અન્વય-વ્યતિરેકાનુસારી નથી, તેથી તે વ્યાખ્યારી છે; અને લખિય તો અન્વયવ્યતિરેકાનુસારી હોવાથી અવધિયારી કારણરૂપ છે.

હવે બીજા નિમિત વાચના અને ત્રીજા નિમિત લખિયનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. પરથી ક્રવણ એટલે ગુરુ પાસેથી સાંસ્કૃતિક બોધ લેવો અથવા પરોપદેશ કરવો તેને વાચના કહેવાય છે. અને એ વાચના સિવાય તદાવરણાના કથ્યોપણમથી જે નમસ્કારનો લાભ થાય તે લખિય કહેવાય છે. વસ્તુતા : તો તદાવરણ એટલે નમસ્કારાવરણકર્મનો કથ્યોપણમ તે જ લખિય છે, અને નમસ્કારનો લાભ તે તેનું કાર્ય છે, પરંતુ અહીં જે નમસ્કારના લાભને લખિય કહી છે, તે કાર્યમાં કારણનું ઉપચાર કરીને કહી છે. એ પ્રમાણે અશુદ્ધ નેગમ-સંગ્રહ અને વ્યવહાર નથના અભિપ્રાયે નમસ્કારના ગ્રંથ કારણ છે. અજ્ઞુસૂત્રના તો વાચના અને લખિય એ બે જ કારણ માને છે.

ऋग्गुसूक्तनयनी ऐवी मान्यता छे के जो नमस्कार पूर्वभवमां उत्पत्त थयो होय, तो तेमे आ भवनुं शरीरदृप समुत्थान कारण शुं उपकार के ले के लेखी तेमे लारण उपे मान्यो छो ? ते कोई ज करतुं नथी. केमके उत्पत्त थयेलाने कारणानी अपेक्षा नथी होती. हवे जो आ भवमां नमस्कार उत्पत्त थाय छे ऐम भानवामां आवे, तो तेमां वाचना अने लघ्यि सिवाय बीजूं कोई कारण जपातुं नथी. कारण के नमस्कारनी लाभ परथी थाय, अथवा स्वयं थाय, जो परथी थाय, तो गुरुपदेशदृप वाचना ज तेमां कारण छे, अने स्वयं प्राप्त थाय, तो तदावरण क्षयोपशम दृप लघ्यि सिवाय बीजूं कोई कारण तेमां नथी जे परथी अथवा स्वयं उत्पत्त नथी थतुं, ते गधेडाना शींगडानी जेम अपस्तुरुप छे. जे वस्तु उत्पत्त थाय छे, तेमां वाचना अने लघ्यि विना बीजूं कोई कारण नथी.

आ भवमां अथवा परभवमां उत्पत्त थयेला नमस्कारनी उत्पत्तिनुं कारण (देहदृप) समुत्थान छे ऐम कुहेवामां आवे, तो ते पक्ष अयोग्य छे; कारण के जेनी उत्पादक किया थहि गहि होय, ते अतीत वस्तु कुहेवाय. तदनुसार पूर्व भवमां पयेल नमस्कारदृप वस्तु पुनः आ भवमां उत्पत्त थती नथी. जेम उत्पत्त थयेला वडानी कियानो उपरम थवाथी पुनः घडो उत्पत्त नथी थतो, तेवी रीते पूर्वभवमां उत्पत्त थयेला नमस्कारनी उत्पादक कियानो उपरम थवाथी पुनः आ भवमां ते उत्पत्त नथी थतो. करायेल वस्तु पक्ष पुनः कराती होय. तो पुनः पुनः निरंतर करवी ज्ञेइभे, पक्ष तेम करवायी करणकियानी समाप्ति क्यां थशे ? केवण अनवस्था ज थशे.

अथवा अद्वे कदाच पूर्वजन्ममां नमस्कार उत्पत्त थयो होय, तोपक्ष ते उत्पाद वाचना अने लघ्यि सिवाय समुत्थानदृप कारणाथी नथी थयो. कारण के पूर्व भवमां जे नमस्कारनो लाभ थयेल छे, ते स्वयं थयेल छे, के परथी थयेल छे ? जो स्वयं थयेल होय, तो तेमां लघ्यि ज कारण छे, अने परथी थयेल होय, तो तेमां वाचना हेतुभूत छे. ए ए सिवाय त्रीजूं समुत्थानदृप कारण ऐमां क्यांय जपातुं नथी. भाटे वाचना अने लघ्यि ए ए ज नमस्कारना कारण छे. ऐम ऋग्गुसूत्र नयनो अभिप्राय छे. २८२७ थी २८३४.

हवे “सेगनया लद्धिमिच्छन्ति” २८०७ ए पदनी व्याख्या करता आचार्य श्री शब्दादि नदा नयोना अभिप्राये नमस्कारनी उत्पत्तिनुं कारण कहे छे :-

सद्वाइमयं न लहड जं गुरुकम्मा पवायणा वि ।

पाहड य तयावरणकर्त्रओवसमउौ जओऽवससं ॥२८३५॥

तो हेऊ लद्धि च्छिय न वायणा जड मदवग्यग्नोवसमो ।

लवकारणो त्ति तम्मि वि ननु साउणोग्नं निन्ना ॥२८३६॥

जस्स वि स तन्निमित्तो तस्स वि तम्मत्कारणं होज्जा ।

न नभोवकारस्स तई कम्मकर्त्रओवसलञ्जस्स ॥२८३७॥

अह कारणोवगारि त्ति कारणं तेण कारणं सब्बं ।

पाएण बज्ज्ववन्त्यु को नियमो सद्वमेत्तम्मि ? ॥२८३८॥

અહ પચ્ચાસણણતરં કારણમેગં તિયં ચ તો (તરો) લંઘિ ।

પડિવજ્જ, ન ચેદેવ, ન વાયણમિતનિયમો તે ॥૨૮૭॥

શબ્દાદિ નયોનો અભો ભત છે, કે ભારેકમી જીવ વાયના સાંભળવા છતાં પણ નમસ્કાર નથી પામતો, પરંતુ લધુકમી જીવ વાયના વિના પણ તદાવરણકર્મના કયોપશમથી તે અવશ્ય પામે છે, માટે લંઘિ જ તેનો હેતુ છે પણ વાયના નથી. (વાયનાજન્ય) મતિશાનાવરણનો કયોપશમ હોવાથી પરંપરાએ વાયના જ નમસ્કારનું કારણ છે, એમ જો કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે તેવા કયોપશમમાં પણ તે વાયના ભારેકમીને પથોકત કયોપશમ કરતી નથી, તેથી અનેકાન્તિક જણાય છે. (વાયનાથી કોઈકને કર્મનો કયોપશમ થતો જણાય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ વાયના નમસ્કારનું કારણ છે એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) જેને વાયનાથી મતિશાનાવરણનો કયોપશમ થાય છે, તેને તે વાયનામાત્ર તે કયોપશમનું જ કારણ છે, પણ તદાવરણીયકર્મના કયોપશમથી પ્રામ થવા પોંચ નમસ્કારનું કારણ નથી. કયોપશમરૂપ કારણને તે વાયના ઉપકારી હોવાથી (કારણનું કારણ હોવાથી) નમસ્કારનું કારણ છે, એમ કહેવામાં આવે, તો પૃથ્વી આસન-શયન-આહાર-વલ્લપાત્ર આદિ સર્વ ભાવિવસ્તુ કયોપશમને ઉપકારી હોવાથી પરંપરાએ નમસ્કારનું કારણ પણ વાયનારૂપ શબ્દમાત્રમાં જ કારણનો નિયમ શા માટે કહી છો ? પરંપરાએ સર્વ ભાવિવસ્તુ નમસ્કારના કારણને ઉપકારી છે, તોપણ વાયના અનંતર-નશીકનું ઉપકારી હોવાથી તેને તેનું કારણ કહીએ છીએ, એમ કહેવામાં આવે, તો લંઘિ જ તેનું (નમસ્કારનું) એકાન્તિક કારણ માની લ્યો. (કેમકે તે જ નમસ્કારનું અનન્તર કારણ છે.) જો એમ નહિ માનવામાં આવે, તો તે વાયનામાત્રનો નિયમ સિદ્ધ નહિ થાય. (પૂર્વોકા-પૃથ્વી-આસન શયનાદિ પણ તેના કારણ થશે.) એ પ્રમાણે પ્રથમ કહી શયા મુજબ પહેલા ત્રણ નયોનું ત્રણ પ્રકારનું કારણ. ઝજૂસૂત્રને બે પ્રકારનું કારણ અને શબ્દાદિનયોનું એક લંઘિ જ કારણ છે. ૨૮૭૫ થી ૨૮૭૬.

એ પ્રમાણે પ્રથમના ત્રણ નય સમુત્થાન-વાયના અને લંઘિ એ ત્રણ કારણ માને છે, ઝજૂસૂત્રનય સમુત્થાન સિવાય બે જ નમસ્કાર કારણ માને છે અને શબ્દાદિ ત્રણ નય એક લંઘિને જ નમસ્કારનું કારણ માને છે.

અધી ઉત્પત્તિદાર સમાન ઘણું, હવે નિકોપદાર કહે છે :-

નમસ્કારનો નિકોપ ચાર પ્રકારે થાય છે. નામનમસ્કાર, સ્થાપનાનમસ્કાર, દવ્યનમસ્કાર અને ભાવનમસ્કાર. આમાંના નામ અને સ્થાપના નમસ્કારનું સ્વરૂપ સમજી શકાય એવું હોવાથી તેનું વિવેચન નથી કરતા, પણ ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિકત દવ્ય નમસ્કારનું સ્વરૂપ કહે છે.

(૪૨૪) નિષ્ણાઇ દવ્ય ભાવોવર્તત જં કુજ્જ સમ્મદિદ્વી ઉ ।

નેવાદ્વયં પદ્ય દવ્ય-ભાવસંકોથણ પદ્યત્થો ॥૨૮૪૦॥૮૯૦॥

નિહલાદિનો દવ્ય નમસ્કાર કહેવાય છે, અને ઉપયોગવંત સમુશ્રૂદિષ્ટ આત્માઓ જે અરિષ્ઠાદિકને નમસ્કાર કરે તે આવનમસ્કાર કહેવાય છે. નૈપાત્રિક, એ પદ છે અને દવ્ય-ભાવરૂપ સંકોચ તે પદાર્થ છે. ૨૮૪૦.

વિવેચન :- નમસ્કાર અને નમસ્કારવાનું અભેદ ઉપચારથી નિહિતાદિનો દવ્ય-નમસ્કાર કહેવાય છે. આદિ શબ્દધી દવ્યને માટે જે કોઈ વિદ્યા-મંત્ર-દેવતા વરેરેને નમસ્કાર કરે, તે પણ દવ્ય નમસ્કાર કહેવાય છે. તથા જે ઉપયોગવાનું સમ્યગૃદ્ધિ જીવો અર્હદાદિને જે નમસ્કાર કરે છે, તેને ભાવનમસ્કાર કહેવાય છે.

હવે પદદાર કહે છે :- જેના વડે અર્થ જીણાય, તેને પદ કહેવાય છે. તે પદ નામિકનેપાત્રિક-ઓપર્સર્વિચ-નાપાત્રિક અને ચિત્ર એલ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં 'અશ' એ નામિકપદ છે, 'ખલુ' એ નેપાત્રિક (અવ્યાધ) પદ છે, 'પરિ' એ ઓપર્સર્વિચ પદ છે, 'ધાવનિ' એ આખ્યાતિકપદ છે, અને 'સંયત' એ મિશ્રપદ છે. આ પાંચ પ્રકારનાં પદોમાંથી અહીં નેપાત્રિકનો અધિકાર છે. જે પદ અર્હદાદિની આદિમાં કે અંતમાં આવેલું હોય તે નેપાત્રિકપદ કહેવાય છે. નમઃ એ પદ અહીં નેપાત્રિક છે.

હવે પદાર્થદાર કહે છે :- "નમોઽહર્દભ્યા" ઈત્યાદિ પદોમાં જે નમઃ પદ છે, તેનો દવ્યસંકોચ અને ભાવસંકોચરૂપ અર્થ, તેને પદાર્થ કહેવાય છે. તેમાં લાય-મસ્તક-પગ વરેરેનો સંકોચ તે દવ્ય-સંકોચ કહેવાય અને અર્હદાદિના ગુણોમાં વિશુદ્ધ મનનો પ્રવેશ તેને ભાવસંકોચ કહેવાય છે. અહીં ચાર ભાંગા થાય તેમાં પ્રથમ ભાંગો પાલકાદિની જેમ દવ્યસંકોચ હોય, પણ ભાવસંકોચ ન હોય. બીજો ભાંગો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવાદિકની જેમ ભાવસંકોચ હોય, પણ દવ્યસંકોચ ન હોય. ત્રીજો ભાંગો શાંખકુમારાદિની જેમ દવ્યસંકોચ હોય અને ભાવસંકોચ પણ હોય. ચોથો ભાંગો દવ્યસંકોચ ન હોય, અને ભાવસંકોચ પણ ન હોય એ ભાંગો શૂન્ય છે. ૨૮૪૦.

હવે નામ-સ્થાપનાદિ ચારે પ્રકારના નમસ્કારનું સ્વરૂપ ભાષ્યકાર મહારાજ કહે છે :-

નામાઙ્ગચુદ્ધેરો નિકખંબો સંગલે ચ સો નેઝો ।

નામં નમોભિહાણં રૂવણા નાગોઽહવાગારો ॥૨૮૪૧॥

આગમાંઽળુવત્તો અજ્ઞોયા દ્વારો નમોવક્કારો ।

નોઆગમાં જાણય-ભવ્યસરીગુર્સ્તોઽયં ॥૨૮૪૨॥

મિચ્છોવહ્યા જં ભાવારો વિ કુલ્બન્તિ નિણહવાઈયા ।

સો દ્વબનમોવક્કારો સમ્માણુવત્તકરણં ચ ॥૨૮૪૩॥

સદસદવિસેસણારો ભવહેઊ જહિચ્છારોવલંભારો ।

નાણફલાભાવારો મિચ્છદિદ્વિસ અન્નારણ ॥૨૮૪૪॥

જો વા દવ્યત્થમસંજયરૂપ વ ભયાઙ્ગાઽહવા સો વિ ।

દ્વબનમોવક્કારો ચિચ્ય કીરહૃ દમણેણ રણણો વ ॥૨૮૪૫॥

આગમારો વિન્નાયા તચ્ચિતો ભાવારો નમોવક્કારો ।

નોઆગમારો સો ચિચ્ય સેસદ્યકરણોવત્તો તિ ॥૨૮૪૬॥

નામાદિ ચાર પ્રકારે નમસ્કારનો નિષ્ઠેપ થાય છે, તે પૂર્વોક્ત મંગળની જેમ જ્ઞાનો, નમા એવું નામ નમસ્કાર છે. અને નમા એવા બે અક્ષરો લખવા તે, અથવા નમસ્કાર કરવાને પ્રવર્તેલા સાથું આદિના સંકોચિત કર-ચરણાદિપુક્ત ચિત્રકમાટિગત જે આકાર તે સ્થાપનાનમસ્કાર છે. આગમથી અને નોઆગમથી બેમ બે પ્રકારે દ્વય નમસ્કાર છે. તેમાં ઉપયોગરહિત નમસ્કાર ભજાનાર તે આગમથી દ્વયનમસ્કાર છે. અને નોઆગમથી દ્વયનમસ્કાર જશારીર-મવ્યશરીર અને તદ્વયતિરિક્ત બેમ ત્રણ પ્રકારે છે. મિથ્યાત્થી ઉપહત નિહિતવાટિ ભાવથી જે નમસ્કાર કરે છે તે અને સમ્યગ્યૂદાદિ આના ઉપયોગરહિત જે નમસ્કાર કરે છે તે તદ્વયતિરિક્ત દ્વયનમસ્કાર છે. સદ અને અસદના વિશેષરહિત, ભવહેતુક, પદ્ધયાથી ઉપલંબ=પ્રાપ્તિ અને જાળના ફળનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદાદિનું જ્ઞાન ભજાનારૂપ છે, તેથી ભાવથી નમસ્કાર કરનારા નિહિતવાટિને કરેલો દ્વયનમસ્કાર છે. અથવા જે દ્વયને માટે દેવાટિકને નમસ્કાર કરાય તે, અથવા અધારિ કારણથી ભિસારી જેમ રાજાને નમસ્કાર કરે તેમ અસંયતિને નમસ્કાર કરાય તે પણ દ્વયનમસ્કાર જ કહેવાય છે. નમસ્કારના અર્થને જ્ઞાનનાર અને તેમાં ઉપયોગવાન હોય તે આગમથી ભાવનમસ્કાર છે, તથા જે નમસ્કાર કરવાસાં મનવડે ઉપયોગવંત, “અરિહંતને નમસ્કાર થાઓ” બેમ વચન વડે બોલે, અને હાથ આદિ અંગોના સંકોચાદિ વડે નમસ્કાર કરે, ત્યારે તેનો આગમથી ભાવનમસ્કાર કહેવાય છે. (અહીં ‘નો’ શબ્દ મિશ્રવાચી છે, તેથી ઉપયોગરૂપ આગમ અને વચન તથા કાયાની ક્રિયા તમા મન્ત્ર છ.) ૨૮૪૧ થી ૨૮૪૬.

હવે એ નામાદિ નમસ્કારનો નાયો હારા વિચાર કરે છું :

ભાવં ચિય સહનયા સેસા ઇચ્છંતિ સચ્ચનિકદ્રેચે ।

દુવણાવજે સંગહ-વબહારા કેદૃ ઇચ્છંતિ ॥૨૮૪૭॥

દ્વબ-દુવણાવજે ઉજ્જુસુઓ, તં ન જુજ્જાએ જમ્હા ।

ઇચ્છંડ સુયમ્મિ ભણિયં સો દ્વબં કિંતુ ન પુહુત્તં ॥૨૮૪૮॥

ઇચ્છંતો ય સ દ્વબં તદળાગારે પિ ભાવહેઽ તિ ।

નેચ્છેજ કહે દ્વબણ સાગાર ભાવહેઽ તિ ? ॥૨૮૪૯॥

નામં પિ હોજ સજ્ઞા તવ્યલ્ય વા તદત્થપરિસુત્તં ।

હેઽ તિ તદિચ્છંતો દ્વબ-દુવણા કહે નેચ્છે ? ॥૨૮૫૦॥

અહ નામં ભાવમ્મિ વિ તો ણેચ્છંડ તેણ દ્વબ-દુવણા વિ ।

ભાવરસાસન્નયરા હેઊ રસ્થો ડ ચજ્ઞાયરો ॥૨૮૫૧॥

સંગહિઓ અસંગહિઓ સબ્બો વા નેગમો દુવણમિચ્છે ।

ઇચ્છંડ જડ સંગહિઓ તં નેચ્છંડ સંગહો કીસ ? ॥૨૮૫૨॥

અહું મયમસંગહિઓ નો વબહારો વિ કિં ન તદ્દમ્મા ।

અહ સબ્બો તો તરસમધમાણો દો વિ તે જુતા ॥૨૮૫૩॥

જ ચ પવેસો નેગમનયસ્સ દોષુ ગૃહસો સમકખ્યાતો ।
તો તમ્મયં પિ ભિણણ મયમિયરોસિં વિભિન્નાણં ॥૨૮૫૪॥

સામણણાહીવિસિદું ચજ્ઞાં પિ જમુજ્જુસુતપજ્ઞાતા ।
ઇચ્છાંતિ ચત્થુધમ્મ તો તેસિં સચ્ચનિકદ્વેબો ॥૨૮૫૫॥

જ્ઞાન શબ્દનયો શુદ્ધપણાથી ભાવનમસ્કારને જ હીચે છે, અને શૈષ ઋજુસૂત્ર સુધીના ચાર નયો ચારે નિકોપાને હીચે છે, તથા કેટલાકના મતે સંગ્રહ અને વ્યવહારનય સ્થાપના સિવાયના ગ્રંથ નિકોપાને હીચે છે. અને ઋજુસૂત્ર નય દ્વય અને સ્થાપનાનિકોપને છોડીને બે નિકોપાને જ માને છે. આ વ્યાખ્યાન ધોરણ નથી, કેમકે તે દ્વયને માને છે એમ શુલમાં કલું છે, પરંતુ તે તેને જીદું નથી માનતો. વળી તે ઋજુસૂત્રનય ભાવહેતુક અનાકારદ્વયને હીચે છે, તો પછી ભાવહેતુક સાકાર સ્થાપનાને તે કેમ ન હીચે ? 'નામ' એ સંજ્ઞાથી વાચ્ય અર્થ અથવા તે અર્થથીશૂદ્ધ નામ ભાવનો હેતુ હોવાથી ઋજુસૂત્ર તેને હીચે છે, તો દ્વય અને સ્થાપનાને કેમ ન હીચે ? નામ ભાવની અંદર સંનિહિત છે, તેથી તેને હીચે છે અને દ્વય-સ્થાપનાને નથી હીચુંતો એમ કહેવામાં આવે, તો દ્વય-સ્થાપના પણ ભાવના વધારે નજીકના હેતુ છે, અને શબ્દનો બાબાદેતુ છે, તેથી તે બજેને તે હીચે છે જ. સંગ્રહિક-અસંગ્રહિક આદિ સર્વ નેગમનય સ્થાપનાને હીચે છે. જો સંગ્રહિકનેગમ સ્થાપનાને હીચે છે, તો પછી સંગ્રહનય તેને કેમ ન હીચે ? (હીચે જ) અથવા અસંગ્રહિક નેગમ સ્થાપનાને હીચે છે, સંગ્રહિક નથી હીચુંતો. એમ કહેવામાં આવે, તો દ્વયહાર પણ તેવા જ ધર્મવાળો છે. તે પણ સ્થાપનાને કેમ નથી હીચુંતો ? સંપૂર્ણ નેગમ સ્થાપનાને હીચે છે એમ કહેવામાં આવે, તો તેના સમાન ધર્મવાળા તે બજે નય(સંગ્રહ-દ્વયહાર) સ્થાપનાને હીચે એ ધોરણ જ છે. સંગ્રહ તથા દ્વયહારનયમાં નેગમનયનો અનતિભાવ પૂર્વ ધર્મિકાર કલ્યો છે, તેઓના મતે પણ ભિત્રપણે અને સામાન્યપણે તેઓ સ્થાપનાને હીચે છે જ. સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ જે બાધ્યવસ્તુધર્મને ઋજુસૂત્ર સુધીના નયો હીચે છે, તેથી તેઓને પણ નામાદિ સર્વ નિકોપા ભાષ્ય છે. ૨૮૪૭ થી ૨૮૫૫.

વિદેશન :- શબ્દ-સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ ગ્રંથ નયો શુદ્ધ હોવાથી કેવલ ભાવનમસ્કારને જ માને છે, અને ભાડીના ઋજુસૂત્ર સુધીના ચાર નયો અશુદ્ધ હોવાથી નામાદિ ચારે પ્રકારના નમસ્કારને હીચે છે. કેટલાક આચાર્યાં એમ કહે છે કે સદ્બાવ-સ્થાપના અને અસદ્બાવસ્થાપના કેવળ સાંકેતિક નામમાત્ર હોવાથી તેનો નામમાં જ અંતભાવ થાય છે, તેથી સ્થાપના વિના ભાડીના ગ્રંથ નિકોપાને જ સંગ્રહ તથા દ્વયહાર નય માને છે; વળી ઋજુસૂત્ર નય દ્વય અને સ્થાપના સિવાય ભાડીના બે નામ તથા ભાવનિકોપાને જ માને છે, તેઓની આ માન્યતા અધોરણ છે, કેમકે ઋજુસૂત્ર નય દ્વયને હીચે છે, પણ તે જીદું નથી હીચુંતો. અનુધોગદારમાં એ માટે કલું છે ક. "ઉજ્જુસુધરસ એ જણુવાને આગમતો એં, દબાવરસએ પુહુત્ત નેચ્છઙ્ગ" ઋજુસૂત્રનયના મતે અનુપર્યોગી મેવા એક આગમથી દ્વયાવશ્યકને ભિત્ર નથી માનતો."

વળી આ નય સ્થાપના-નિકોપને પણ માને છે. કેમકે પિડાવસ્થામાં તથાવિષ્ય કડાં-કેયુરાદિ આકાર-રહિત સુવર્ણાદિ દ્વયને, તથાવિષ્ય કેયુરાદિપણાયરૂપ ભાવ હેતુક હોવાથી માને છે. તો

પછી વિશિષ્ટ ઈન્ડ્રાદિ આજારયુક્ત સ્થાપના જે ઈન્ડ્રાદિ અભિપ્રાયના કારકોભૂત છે, તેને તે કેમ ન માને? અર્થાતું કે જે નય અનાકાર એવા દ્રવ્યને ભાવહેતુક માનીને ઈચ્છે છે, તે નય જે ઈન્ડ્રાદિ ભાવના હેતુભૂત સાકાર સ્થાપના છે, તેને કેમ ન માને? માને છે જ.

અથવા નામ સંજ્ઞામાત્ર હોય, કે તે નામથી વાચ્ય હોય, અથવા ઈન્ડ્રાદિ અર્થ રહિત તે નામ હોય, તો પણ તે નામ ભાવનું કારણ હોવાથી ઋજૂસૂત્ર નય તે નામને માને છે, તો પછી દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવનું કારણ હોવાથી તેને તે કેમ ન માને? માને જ. ઈન્ડ્રાદિક સંજ્ઞારૂપ નામ ભાવ-ઈન્ડ્રમાં છે, તેથી ઋજૂસૂત્રનય નામને ઈચ્છે છે. એમ કહેવામાં આવે, તો દ્રવ્ય અને સ્થાપના પણ ભાવ-ઈન્ડ્રમાં વધારે નજીકના હેતુ છે, અને શબ્દ રૂપ નામ તો ભાવિતર હેતુ છે. અર્થાતું કે ઈન્ડ્રમૂર્તિરૂપ દ્રવ્ય અને તેની વિશિષ્ટઆકૃતિરૂપ સ્થાપના એ બંને ઈન્ડ્રરૂપ પર્યાયના તાદાત્મ્ય સંબંધે રહેલા હોવાથી વધારે નજીકના હેતુ છે અને નામરૂપ શબ્દ તો વાચ્ય-વાચ્યકભાવ માત્રના સંબંધરૂપે જ રહેલ હોવાથી ભાવિતર હેતુ છે, તેથી દ્રવ્ય-સ્થાપનાનામ કરતા ભાવમાં વધારે નજીકના હેતુ હોવાથી ઋજૂસૂત્રનય તે બત્તેને ઈચ્છે છે જ.

સંગ્રહ અને વ્યવહારનય સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિક્ષેપાને માને છે. એમ જે કેટલાક કહે છે, તેના ઉત્તરમાં હવે કહીએ છીએ કે - સંગ્રહિક અથવા અસંગ્રહિક સર્વ નૈગમનય વિવાદરહિત સ્થાપનાને ઈચ્છે છે. તેમાં સંગ્રહનયના મતાનુસારી સંગ્રહિક નૈગમ સામાન્યવાદી છે, અને વ્યવહારનયના મતાનુસારી અસંગ્રહિક નૈગમ વિરોધવાદી છે, આ બેમાં સંગ્રહનયાનુસારી સંગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઈચ્છે છે, તો પછી તેના જેવી માન્યતાવાળો સંગ્રહનય પણ સ્થાપનાને કેમ ન ઈચ્છે? ઈચ્છે જ. અહીં કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે સામાન્યથી સર્વ નૈગમ સ્થાપનાને ઈચ્છે છે, પણ વિરોધ વ્યાખ્યાનથી અસંગ્રહિક નૈગમ સ્થાપનાને ઈચ્છે છે. સંગ્રહ નૈગમ નથી ઈચ્છતો એમ સમજવું, તેથી કરીને સંગ્રહનયને સ્થાપનાનો નિધેય નથી. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો એક બાજુ સાંઘતા બીજી બાજુ તુટશે. કેમકે એ પ્રમાણે તો વ્યવહારનય પણ અસંગ્રહિક નૈગમનયની સમાન વિરોધવાદી હોવાથી સ્થાપનાને માનશે જ. પરંતુ "સ્થાપના સિવાય ત્રણ નિક્ષેપાને સંગ્રહ તથા વ્યવહારનય માને છે." એ કથનથી વ્યવહારનયને સ્થાપનાનો નિધેય જીવાયો છે. સંપૂર્ણ નૈગમ સ્થાપનાને ઈચ્છે છે, પણ સંગ્રહિક-અસંગ્રહિકના ભેદથી તે નથી ઈચ્છતો, તેથી કરીને સંગ્રહ અને વ્યવહાર પણ સ્થાપનાને નથી માનતા એમ કહેવામાં આવે, તો એ બે નયો એકબીજાની અપેક્ષા વિના ભલે સ્થાપના ન માને, પણ તે બતે સમુદ્દીતનયો નૈગમનયરૂપ હોવાથી સ્થાપના માનશે જ. કેમકે તે પ્રત્યેક નય નૈગમથી લિઙ્ગ નથી.

અથવા પૂર્વે જો સામન્ગ્રામગાહિ સો નૈગમો સંગહે ગારો ઈન્દ્રાદિ ગાથાવડે સંગ્રહ તથા વ્યવહારનયમાં નૈગમનયનો અંતર્ભાવ કહેલ છે, તથાનુસાર પણ સંગ્રહ-વ્યવહારનય સ્થાપનાને માને છે, કારણ કે જેમ સ્થાપનાને માનનાર નૈગમનયનો એ બે નયમાં અંતર્ભાવ થાય છે, તેવી રીત તેની સ્થાપનાની માન્યતાનો પણ તે બે નયમાં અંતર્ભાવ થાય છે. એટલે કે સ્થાપના-સામાન્યને સંગ્રહ ઈચ્છે છે અને સ્થાપના-વિરોધને વ્યવહાર ઈચ્છે છે, એમ માનવું યોગ્ય છે, પરંતુ સર્વથા તે બે નયો તેને નથી માનતા એમ કહેવું તે યોગ્ય નથી. કારણ કે સામાન્યાદિ વિશિષ્ટ બહુ પ્રકારના ભાવ વસ્તુધર્મને

ઝજુસૂત્ર પર્વતના ચાર નયો હિંદે છે, તેથી કરીને નયોને નામાદિ ચારે નિશેપા માન્ય છે, ૨૮૪૭ થી ૨૮૫૫.

હવે “નૈવાઇય પર્વ” હત્યાદિ ૨૮૪૭ મી ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

નિવયઙ્ગ પયાડુપજ્જંતારો જરો તો નમો નિવાર તિ ।

સો ચ્ચિય નિયયત્યપરા પર્વમિહ નેવાઇય નામ ॥૨૮૫૬॥

પૂર્વલ્યમિણ સા પુણ સિર-કર-પાયાઇદવ્વસંકોઓ ।

ભાવરસ ય સંકોઓ મળસા સુદ્ધરસ વિણિવેસો ॥૨૮૫૭॥

એથીં તુ ભાવકરણ પહાણમેગનિય તિ તરસેવ ।

બજ્જાં સુદ્ધિનિમિત્ત ભાવાદેય તુ તં વિફલં ॥૨૮૫૮॥

જ જુજંતો વિ તય ન તપ્ફલં લહઙ પાલગાઇ ચ ।

તબ્બિરહિયા લહંતિ ય ફલમિહ જમણુતરાઇયા ॥૨૮૫૯॥

તહ વિ વિસુદ્ધી પાણ બજ્જા-સહિયરસ જા ન સા ઝહરા ।

સંજાયઙ્ગ તેણોભયમિદું સંબરસ નમારો ॥૨૮૬૦॥

નમા ૫૬ પદની આદિમાં અથવા અંતમાં પડતું હોવાથી તે નિપાત કહેવાય છે. એ નિપાત સ્વઅર્થમાં તત્પર હોવાથી તેને નૈપાતિકપદ કહેવાય છે. એમાં નમા ૫૬ પૂજાના અર્થમાં છે, તે પૂજા બે પ્રકારે છે. એક શિર-હાથ-પગ આદિના દ્રવ્યસંકોચરૂપ અને બીજી શુદ્ધ મનનો વિનિવેશ તે ભાવસંકોચરૂપ, એ બેમાં ભાવસંકોચ જ એકાંત શ્રેષ્ઠ છે, કેમકે તે જ ભાલુ-શુદ્ધિનું કારણ છે. ભાવરહિત દ્રવ્યસંકોચ નિષ્ઠળ છે, (કારણ કે ભાવરહિત દ્રવ્ય સંકોચથી) નમસ્કારમાં યોજાયેલ હીય, તેને પાલકાદિની જેમ તેનું ફળ મળનું નથી. પણ દ્રવ્યરહિત ભાવસંકોચવાળા અનુગ્રહ વિમાનવાસી દેવોનો જેમ ફળ પામે છે. તો પણ પ્રાય: ભાગ્ય વિશુદ્ધિસહિત જે ન હોય, તેને તેવા પ્રકારનું ઉત્તમ ફળ ન મળે, માટે શાંભકુમારની જેમ નમસ્કાર કરનારાને ઉભ્ય વિશુદ્ધિ ઉત્તમ ફળને માટે થાય છે. ૨૮૫૯ થી ૨૮૬૦.

હવે પ્રૃપણાર કહે છે :-

(૪૨૫) દુવિહા પરલ્યણ છલ્યયા ય નવહા ય છલ્યયાઇ ણમો ।

કિં કરસ કેળ વ કહિં કેવચ્ચિરં કઇવિહો વ ભવે ? ॥૨૮૬૧॥૧૯૩॥

(૪૨૬) કિં જીવો તપ્પરિણાઓ પુલ્પદિવણાઓ વ જીવાણ ।

જીવરસ ય જીવાણ ય પદુચ્ચ પડિવજ્જમાણ તુ ॥૨૮૬૨॥૧૯૨॥

પ્રૃપણ બે પ્રકારે છે, એક પ્રૃપણ છ પ્રકારે અને બીજી પ્રૃપણ નવ પ્રકારે છે. તેમાં નમસ્કાર એ શું છે ?, કોનો છે ?, કોના વડે થાય છે ?, ક્યાં થાય છે ?, કેટલો વખત રહે છે ?, અને કેટલા પ્રકારે છે ?, એ છ પ્રકારે પ્રૃપણ છે. નમસ્કાર શું છે ? તે જીવ છે, અથવા તે પરિણામ છે. પૂર્વપ્રતિપત્તની અપેક્ષાએ ઘણા જીવનો અથવા એક જીવનો નમસ્કાર છે, અને

પ્રતિપદ્યમાનની અપેક્ષાએ એક શુવનો અથવા ઘણા શુવનો નમસ્કાર છે. ૨૮૬૧-૨૮૬૨.
હવે છ દારમાંનું પહેલું “નમસ્કાર શું છે ?” એ દાર કહે છે :-

કિ હોજ્જ નમોક્કારો જીવોડજીવો ઽહવાગુણો દચ્ચં ।
જીવો નો ખંધો ત્નિ ય તહ નોગામો નમોક્કારો ॥૨૮૬૩॥

જં જીવો નાણમઓડણજ્ઞો નાણં ચ જં નમોક્કારો ।
તો સો જીવો દચ્ચં ગુણો ત્નિ સામાઇએભિહિયં ॥૨૮૬૪॥

સચ્ચતિથમઝો ખંધો તદેગદેસો ય જં નમોક્કારો ।
દેસપડિસેહવયણો નોસદ્ધો તેણ નોખંધો ॥૨૮૬૫॥

ભૂયગણમો ગામો તદેગદેસો તઉ ત્નિ નોગામો ।
દેસો ત્નિ સો કિસેગોડણોગો નેયો નયમયાઉંઓ ॥૨૮૬૬॥

તઘરિણડ ચ્ચિય જયા સદ્દાઈણં તયા નમોક્કારો ।
સેસાણમણુવઉત્તો વિ લલ્લિસહિઓડહવા જોગ્ણો ॥૨૮૬૭॥

સંગહનઝો નમોક્કારજાઇસામાણણઝો સથા એક ।
ઝુંછઙ્ગ વચહારો પુણ એગમિહેગં બહુ બહૂચો ॥૨૮૬૮॥

ઉજ્જુસુયાઈણં પુણ જેણ સથં સંપર્ય ચ વત્યું ત્નિ ।
એનેયં પન્નેયં તેણ નમોક્કારમિચ્છંતિ ॥૨૮૬૯॥

નમસ્કાર એ શું વસ્તું છે ? શુવ છે, કે અશુવ છે ? અથવા શુષ્ણ છે કે, દ્રવ્ય છે ? (એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નેગમાટિ અશુદ્ધનયની અપેક્ષાએ) નમસ્કાર એ શુવ છે પણ અશુવ નથી, અને તે શુવ સંઘર્ષનયની અપેક્ષાએ અવિશીષ્ટ પંચાસ્તિકાયાત્મક સુંપ્રુપ નથી, તેમજ વિશેષ અપેક્ષાએ અવિશીષ્ટ ગ્રામરૂપ પણ નથી. તેથી તે નમસ્કારનો સુંધ અને નોગ્રામરૂપ છે. (કેમકે શુવરૂપ નમસ્કાર પંચાસ્તિકાયાત્મક સુંપનો એક દેશ છે, તથા ચૌદ પ્રકારના ભૂતગ્રામનો પણ એક દેશ છે, અહીં નોશબ્દ દેશવાચી છે.) શુવ જ્ઞાનમાં છે, જ્ઞાનરૂપ છે અને તે જ્ઞાન શુવથી અભિન છે, તેથી શુવ નમસ્કાર છે. (અશુવ નથી, કેમકે તે જ્ઞાનરહિત છે.) તે નમસ્કાર શુષ્ણ છે કે દ્રવ્ય છે ? એનો ઉત્તર પૂર્વે ૨૬૪૭ મી ગ્રાથ્યામાં સામાયિકની અંદર કહેલ છે, તે પ્રમાણે સમજ્વા, પણ તેમાં સામાયિકના સ્થાને નમસ્કાર સમજ્વાઓ સર્વ પંચાસ્તિકાય સુંપ કહેવાય, શુવ તે સુંપનો એક દેશ હોવાથી નમસ્કાર પણ તેનો એક દેશ છે, કેમકે નમસ્કારવાન અને નમસ્કાર એ બંનેનો અભેદ ઉપયાર છે તેથી તેનો એક દેશ છે. અહીં ‘નો’ શાબ્દ દેશપ્રતિષેષવાચી છે. તેથી તે નમસ્કારવાન શુવના સુંપરૂપ કહેવાય છે. તથા એકેન્દ્રિયાટિ ચૌદ શુવભેદરૂપ ભૂતગ્રામને ગ્રામ કહેવાય છે, તે ગ્રામનો દેવ મનુષ્યાદિરૂપ નમસ્કારવાન શુવ એકદેશ હોવાથી તેને નમસ્કારનો ગ્રામ કહેવાય છે. તે નમસ્કાર ભૂતગ્રામનો એક દેશ હોવા છતાં પણ એક છે કે અનેક છે ? (આનો ઉત્તર) કોયનયના અભિપ્રાયથી જાણવો જરૂરે નમસ્કારના પરિષ્ઠામવાળો શુવ થાય ત્યારે

૪૭૨] પ્રદૂપક્રા દ્વાર અને 'નમસ્કાર શું છે ?' તે દ્વાર. [વિશેષજ્ઞવશ્યક ભાષ્ય ભાગ. ૨

શબ્દાદિ ત્રણ નથોના અભિપ્રાયે છુબ નમસ્કાર કહેવાય છે, અને શેષ નેગમાદિ નથોના અભિપ્રાયે નમસ્કારમાં ઉપયોગરહિત હોય તો પણ જો લભ્યસહિત હોય અથવા નમસ્કારને ધોય હોય તેવો છુબ પણ નમસ્કાર કહેવાય છે. સંગ્રહનય નમસ્કાર જીતિ સામાન્યથી હંમેશાં એક જ નમસ્કારને હશે છે, અને વ્યવહારનય (લોક વ્યવહારમાં તત્પર હોવાથી) એક નમસ્કારવાનું છુબને એક નમસ્કાર માને છે, તથા બહુ છુબોને બહુ નમસ્કાર માને છે: તેમ જ ઝજૂસૂત્રાદિનય વર્તમાનસમયવાતિ સ્વકીય વસ્તુને વસ્તુ માને છે, તેવી તે પ્રત્યેકના જુદા જુદા નમસ્કાર માને છે. ૨૮૬૭ થી ૨૮૬૯.

હવે "નમસ્કાર કોનો છે ?" એ દ્વાર કહેવાને 'પુષ્પદિવનભો' ઈત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા કરે છે કે :-

પડિવજ્ઞભાણઓ પુણ એગોડળોગો વ સંગહ મોનું ।
ઇદ્વો સેસનયાણ પડિવજ્ઞા ણિયમકોડળોગો ॥૨૮૭૦॥ દારં

કરસ તિ નમોક્કારો પુજ્જસ્સ હિ સંપયાણભાવાઓ ।
નેગમ-વદ્વહારમયં જહ મિવખા કરસ જદ્દણો તિ ॥૨૮૭૧॥

પુજ્જસ્સવ પજ્જાઓ તપ્પચ્ચયાઓ ઘડાદ્ધમ્મ વ ।
તલ્દેઉભાવાઓ વા ઘડવિષણાણાભિહાણ વ ॥૨૮૭૨॥

અહ્યા સ કરેતો ચેવ તરસ જ મિચ્ચભાવમાચજ્ઞો ।
કા તરસ નમોક્કારે ચિંતા દાસજીરોવમ્મે ॥૨૮૭૩॥

જીવસ્સ સો જિણસ્સ વ અજીવસ્સ ઉ જિણિદપડિમાએ ।
જીવાણ જઈણ પિવ અજીવાણ તુ પડિમાણ ॥૨૮૭૪॥

જીવસ્સાજીવસ્સ ય જદ્દણો ચિન્બરસ ચેગાઓ સમય ।
જીવાસમજીવાણ ય જદ્દણ પડિમાણ ચેગત્ય ॥૨૮૭૫॥

જીવસ્સાજીવસ્સ ય જદ્દણ ચિન્બરસ ચેગાઓ સમય ।
જીવાસમજીવાણ ય જદ્દણ પડિમાણ ચેગત્ય ॥૨૮૭૬॥

જીવો તિ નમોક્કારો નણ સચમય કહું પુણો ભેડો ।
ઇહ જીવસસેણ સતો ભણણદૃ સામિત્રચિતેય ॥૨૮૭૭॥

નમસ્કાર પામનાર છુબ એક હોય કે અનેક હોય, એ પક્ષ સંશ્લેષણ સિવાયના શેષનયોને સંમત છે, અને પૂર્વપ્રતિપત્તા તો તે સર્વને અનેક છુબો હશે છે. નમસ્કાર કોનો છે ? પૂજ્યનો. કેમકે તે તેમને અપાય છે. જેમકે લિક્ષા કોની ? પતિની, (તે પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું.) આ ભત નેગમ તથા વ્યવહારનયનો છે. અથવા નમસ્કાર એ પૂજ્યનો પર્યાપ્ત છે, કેમકે ઘટના આત્મીયસ્વરૂપની જેમ તેમાં 'આ પૂજ્ય છે,' એવો પ્રત્યે થાય છે. અથવા પૂજ્ય નમસ્કારનો હેતુ હોવાથી ઘટ વિશાળના અભિપ્રાનની જેમ નમસ્કાર પૂજ્યનો પર્યાપ્ત છે, અથવા તે નમસ્કાર

કરનાર પૂજયના ભૂત્યભાવને પામે છે, એટલે તે નમસ્કાર કરનારની દાસ અને ખરની ઉપમાવાળા નમસ્કારમાં શી ચિન્તા કરવી ? શ્રી જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવાં, તેથી તે જીવનો નમસ્કાર કહેવાય, જિનેશ્વરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવાથી અજીવનો નમસ્કાર, યતિઓને નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો નમસ્કાર, તેમની પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવાથી અજીવોનો નમસ્કાર, પતિને અને પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, યતિને અને પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો અજીવોને નમસ્કાર, યતિઓને અને પ્રતિમાને એકીસાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવોનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, પતિઓને અને પ્રતિમાઓને એકીસાથે નમસ્કાર કરવાથી જીવનો તથા અજીવનો નમસ્કાર છે. જીવ એ નમસ્કાર છે, એમ સર્વને સંમત છે, તો પછી એ મેદ શા માટે ? અહીં વિદ્યમાન જીવના અને નમસ્કારના સ્વામિત્વનો વિચાર કરાય છે, તેથી તે લેછ છે. ૨૮૭૦ થી ૨૮૭૭.

વિવેચન :- નમસ્કાર પામતા જીવો એક અથવા અનેક હોય છે, એમ સંગ્રહનય સિવાયના બધા નથી માને છે અને પૂર્વપ્રતિપત્ર નમસ્કારવાળા જીવો તો અવશ્ય અનેક હોય છે, એમ તે નથી માને છે; કેમકે ચારે ગતિમાં પૂર્વપ્રતિપત્ર સમ્યગુદૃષ્ટિ જીવો સફાકાળ અસંખ્યાતા હોય છે. સંગ્રહનય સામાન્યવાહી હોવાથી ઉભયપક્ષમાં બહુત્વ નથી માનતો આ ઉપરથી "નમસ્કાર કોનો છે ?" એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક જીવ અથવા અનેક જીવ નમસ્કારના સ્વામી છે, એમ સિદ્ધ થયું.

શિષ્ય :- નમસ્કારનો સ્વામી જીવ છે, તો તે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય પૂજય જીવ સ્વામી છે, કે નમસ્કાર કરનાર જીવ સ્વામી છે ?

આચાર્ય :- તારા એ પ્રશ્નનો જીવાબ નયના વિચારથી આપવો જોઈએ. તેમાં પ્રથમ નેમનું તથા વ્યવહારનયના અભિપ્રાય પ્રમાણે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય-પૂજય આત્મા નમસ્કારનો સ્વામી છે, પણ નમસ્કાર કરનાર જીવ તેનો સ્વામી નથી, કારણ કે નમસ્કાર પૂજયને આપાય છે. એમ લોકમાં પણ જિલ્લા કોની છે ? યતિની છે, પણ આપનારની નથી એમ કહેવાય છે તેવી રીતે અહીં પણ સમજજવું.

અથવા ઘટના પોતાના રૂપાદિ ધર્મો, ઘટની અંદર ઘટની પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી ઘટના પર્યાયો છે; તેમ નમસ્કાર પણ પૂજયની અંદર "આ પૂજય છે" એવી પ્રતીતિ કરાવનાર હોવાથી તે પૂજયનો પર્યાય છે. અથવા ઘટ સંબંધી જ્ઞાન અને તેનું કથન ઘટના હેતુ હોવાથી ઘટના પર્યાય છે. તેવી જ રીતે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય અરિહ્ંતાદિકને જોવાથી જ્ઞયજીવને વિશિષ્ટ ઉલ્લાસથી નમસ્કાર કરવાનો ભાવ ઉત્પત્ત થાય, તેવી તે પૂજય આત્મા નમસ્કારનો હેતુ હોવાથી નમસ્કાર પૂજાપણો પર્યાય છે.

વળી નમસ્કાર જીવ, નમસ્કાર કરનાર તે પૂજય આત્માનું દાસત્વ પામે છે, તેથી દાસ અને ખરની ઉપમાવાળા તે નમસ્કાર ઉપર નમસ્કાર કરનારનો અધિકાર નથી. કારણ કે જેમ- "દારોણ મેં ખરો કીઓ દાસો વિ મેં ખરોણે મેં" નોકરે મારા માટે ખર અરીધ્યો, તે દાસ પણ ભારો છે અને ખર પણ ભારો છે." આ સિદ્ધાંતોક્ત ન્યાયથી દાસ જોવો નમસ્કાર અને ખર સમાન નમસ્કાર એ બંને પૂજય આત્મા અર્હદાદિકના જ છે, પણ નમસ્કાર કરનારના નથી.

અહીં એક વાત વિશેષ સમજવાની છે કે - પૂજય વસ્તુ એ પ્રકારની છે, એક જીવરૂપ અને બીજી અજીવરૂપ. તેમાં જીવરૂપ પૂજય વસ્તુ તે શ્રી જિનેશ્વરાદિ અને અજીવરૂપ પૂજય વસ્તુ તે તેમની પ્રતિમા વળે જાણવી. આ જીવ તથા અજીવપદના એકવચન અને બહુવચનવડે આઠ ભાગ છે. જેમંકે ૧-જીવનો નમસ્કાર, ૨-અજીવનો નમસ્કાર, ૩-જીવોનો, ૪-અજીવોનો, ૫-જીવનો અને અજીવનો, ૬-જીવનો અને અજીવોનો, ૭- જીવોનો અને અજીવનો અને ૮-જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર. આ આઠ ભાગા ભાધ્યકાર મહારાજે ઉદાહરણ પૂર્વક કહ્યા છે. તેમાં ૧-પ્રથમ જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવો, તે જીવનો નમસ્કાર. ૨-જિનેશ્વરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કરવો તે અજીવનો નમસ્કાર, ૩-મુનિઓને નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો નમસ્કાર, ૪-પ્રતિમાઓને નમસ્કાર કરવો તે અજીવોનાં નમસ્કાર, ૫-મુનિને તથા પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવનો અને અજીવનો નમસ્કાર, ૬-મુનિઓને તથા પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો અને સાથે અજીવોનો નમસ્કાર, ૭-ધર્મા મુનિઓને અને એક પ્રતિમાને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો તથા અજીવનો નમસ્કાર, ૮-ધર્મા મુનિઓને તથા ધર્મી પ્રતિમાઓને સાથે નમસ્કાર કરવો તે જીવોનો અને અજીવોનો નમસ્કાર કહેવાય છે.

શિષ્ય :- મહારાજ પૂર્વે ૨૮૬૨ મી ગાયામાં “જીવનમસ્કાર છે,” એમ સર્વ નધોને સંમત સમાન અધિકરણ આપે કર્યું છે અને અહીં જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરવો તે “જીવનો નમસ્કાર” હત્યાદિ છદ્રી વિભક્તિનો નિર્દેશ કરીને બંનેનો લેટ શાર્થી કહો છો ?

આચાર્ય :- સમાન અધિકરણવાળો જીવરૂપ નમસ્કાર એ પૂજય આત્માનો છે ? કે નમસ્કાર કરનારનો છે ? એનો વિચાર અહીં પ્રસ્તુત હોવાથી છદ્રી વિભક્તિનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેથી કાંઈ બાધ નથી. ૨૮૭૦ થી ૨૮૭૭.

હવે સંગ્રહનયના ભતે નમસ્કારનું સ્વામિત્વ વિચારતા કર્ણે છે કે :-

સામણમેત્તગાહી સ-પરજિએ-યરવિસેસનિરવેકશ્યો ।
સંગહનાઓઽભિમણ્ણાઇ તમિહેગરસાવિરિદૃસ્સ ॥૨૮૭૮॥

જીવસ્માજીવસ્સ વ સર્સ પરસ વ વિસેરણોઽભિણ્ણો ।
ન ય ભેયમિચ્છદ્દ સયા ર નમો સામણમેત્તસ્સ ॥૨૮૭૯॥

જીવો નમો ત્તિ તુલ્લાઽહિગરણ તં બેડું ન ઉ સ જીવસ્સ ।
ઇચ્છદ્દ વાઽસુદ્ધયરો તં જીવસ્સેવ નત્રસ્સ ॥૨૮૮૦॥

ઘણાર્થ :- સ્વ-પર જીવાજીવ આદિ વિશેષની અપેક્ષારહિત સંગ્રહનય સામાન્ય માત્રગ્રાહી હોવાથી તે નમસ્કારને એક અવિશીષ્ટ સત્તારૂપ માને છે. જીવનો કે અજીવનો અથવા સ્વ-પરનો અભેદ વિશેપણમાં અભિન્ન આ નયાભેદ નથી માનતો પણ નમસ્કાર સામાન્યરૂપે જ તેને માને છે. જીવ એ જ નમસ્કાર છે, એ પ્રમાણે સમાન અધિકરણ આ નય કહે છે. પણ જીવનો નમસ્કાર એમ ભિન્ન અધિકરણ નથી માનતો. અથવા આ અશુદ્ધતર સંગ્રહનય તે નમસ્કારને જીવનો જ માને છે, બીજા સાત ખાંગે નથી માનતો. ૨૮૭૮ થી ૨૮૮૦.

સંગ્રહનય સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી શુદ્ધનો નમસ્કાર-અજ્ઞવનો નમસ્કાર ઈત્યાદિ વિશેષજ્ઞારહિત સત્તામાત્રરૂપે નમસ્કારને માને છે, કારણ કે શુદ્ધનો યા અજ્ઞવનો, સ્વનો કે પરનો નમસ્કાર ઈત્યાદિ વિશેષજ્ઞોવડે આ નય નમસ્કારનો ભેદ નથી માનતો પણ સત્તા-સામાન્યરૂપે એક જ માને છે.

અહીં કદાચ એમ પૂછવામાં આવે કે નમઃ શઙ રૂપ નમસ્કારનો સ્વર્ણરૂપે આપારાદિના ભેદ આ નય ભેદ માને છે કે નહિ? એના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે નમસ્કાર સામાન્ય માત્રના આપારાદિ ભેદમાં પણ આ નય સર્વકાળ ભેદ નથી માનતો, સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી સર્વત્ર એક જ માને છે. અથવા "શુદ્ધનો નમસ્કાર" એ પ્રમાણે છઢી વિભક્તિવડે જે ભેદ કહ્યો છે તેવો ભેદ આ નય મૂળથી જ સર્વથા નથી માનતો, એટલે શુદ્ધનો નમસ્કાર કે અજ્ઞવનો નમસ્કાર, એવો સ્વામિત્વનો વિચાર તો ક્યાંથી પઈ શકે? કારણ કે "શુદ્ધ એ જ નમસ્કાર છે" એ પ્રમાણે સમાન અધિકરણાતાને જ (એક વિભક્તિને) આ નય માને છે, પણ "શુદ્ધનો નમસ્કાર" એવું ભિન્ન અધિકરણ (જુદી વિભક્તિ) નથી માનતો. અથવા અશુદ્ધતર સંગ્રહનય પૂર્વોક્ત આઠ ભાંગાભાંગી પહેલો ભાંગો માને છે, એટથે કે શુદ્ધ સામાન્યનો નમસ્કાર છે. એમ આ નય માને છે. બાકીના સાત ભાંગા નથી માનતો. ૨૮૮૦.

હવે ઋજુસૂત્રના અભિપ્રાયે નમસ્કારનું સ્વામિત્વ વિચારે છે.

ઉજ્જુગુયમયં નાણં સહો કિરિયા ચ જે નમોકકારો ।

હોજ્જ નહિ સંબ્રહા સો જુત્તો તક્કનુરનુસ્સ ॥૨૮૮૧॥

નાણં જીવાળાન્ તં કહમત્થંતરસ્સ પુજ્જસ્સ ।

જીવરસ્સ હોત કિહ વા પદ્ધિમાએ જીવરહિયાએ ? ॥૨૮૮૨॥

એવં સહો કિરિયા ચ સહ-કિરિયાવારો જરી ધર્મો ।

ન ચ ધર્મો દવ્બંતરસંચારો તો ન પુજ્જસ્સ ॥૨૮૮૩॥

એવં ચ કયદિણાસા-ઉક્તાગમે-ગન-સંગરાઈયા ।

અન્નરસ્સ નમોકકારે દોરા બહ્યો પસજંતિ ॥૨૮૮૪॥

જહ સામિભાવારો હોજ્જ પૂર્ણિજ્જસ્સ સો તો કો દોરો ? ।

અત્યેતરભૂયરસ્સ વિ જહ ગાવો દેવદત્તરસ્સ ॥૨૮૮૫॥

અસ્સેદ્દ ચવાસો હવેજ્જ દવ્બમ્મિ ન ઉ ગુણો જુત્તો ।

પદ્યરસ્સ સુયકભાવો ભજ્જ ન હિ દેવદત્તરસ્સ ॥૨૮૮૬॥

ઋજુસૂત્રનયનો ભત એવો છે કે જે નમસ્કાર છે, તે ઉપથોગાત્મક શાનદ્રૂપ અરિહતોને નમસ્કાર થાઓ ઈત્યાદિ શાન્દરૂપ, અથવા શિરોનમનાદિ ક્રિયારૂપ છે; તેથી તે નમસ્કાર તેના કર્તા સિવાય બીજાનો કોઈ પણ રીતે કહી શકાય નહિ. કારણ કે શાનદ્રૂપ નમસ્કાર શુદ્ધી અભિગ્રા

છે, તો પછી તે અથાતરદુપ પૂજયનો છે એમ કેમ કહી શકાય? અથવા અધટમાન છતાં પણ વિવાદની ખાતર માની લઈએ કે ખલે શુદ્ધનો નમસ્કાર હો, પરંતુ જીવરહિત-અયેતન મનિમાનો તે કેવી રીતે હોઈ શકે? (ન જ હોઈ શકે.) એ જ પ્રમાણે શાબ્દકુમ અને કિયારુપ નમસ્કાર પણ શાબ્દ કરનાર અને કિયાવાનુ (નમસ્કાર કરનાર)ના ધર્મ છે, તે ધર્મ અન્ય દ્રવ્યમાં નહિ માટે પૂજયનો નમસ્કાર નથી, જો એ પ્રમાણે પૂજકે કરેલો નમસ્કાર પૂજયનો માનવામાં આવે તો, કૃતનાશ, અકૃતભાગમ, એકત્વ-અને સંકરાદિ ઘણા દીધો પ્રામ થાય. એમ ગાયો અન્યત્ર છતાં તે દેવદાતની છે એમ કહેવાય છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પૂજકને વિષે હોય, તો પણ સ્વામીમાંથે અર્થાત્તરભૂત પૂજયનો નમસ્કાર માનવામાં શો દીધ છે? (એમ કહેવામાં આવે તો) આ આનું છે એવો વ્યવહાર દ્રવ્યમાં કરી શકાય, પણ ગુણની સંદર ન કરી શકાય. કારણ કે પટનો શુદ્ધલભાવ તે દેવદાતનો ન કહી શકાય. (કેમકે એથી સાંકર્ય આદિ દીધો પ્રામ થાય.) ૨૮૮૧ થી ૨૮૮૬.

બચપણાભાવમિમ વિ નણુ સામિત્તમણિવારિય ચેવ |
અત્રાધારાણ પિ હુ સગુણાણ વ ભોગભાવાઽસો ||૨૮૮૭||

એવં પિ ન સો પુજજસ્ત તપ્ફલાભાવાઓ પરથરણ વ |
જુત્તો ફલભાવાઓ સધણાં પિવ પૂજયંતસ્ત | ||૨૮૮૮||

નણુ પુજજસ્તેવ ફલં દીસઙ પૂજા ન પૂજયંતસ્ત |
નાણુવજીવિતણાઓ તં તસ્ત ફલં જહા નભસો ||૨૮૮૯||

ન ય દિદ્ધફલાથ્યોડયં જુત્તો પુજજસ્ત વોવગારાય |
કિંતુ પરિણામસુદ્ધી ફલમિદું સા ય પૂજયાઓ ||૨૮૯૦||

કતુરહીણજણાઓ તમ્મુણાઓ તપ્ફલોવભોગાઽસો |
તસ્ત ગ્રાઓવસમત્તો તજ્જોગાઽસો ય સો તસ્ત | ||૨૮૯૧||

અન્ય આધારવાળા ગુણોનો એવા વ્યવહારનો અભાવ છતાં પણ સ્વગુણોની કેમ ભોગભાવથી તેનું સ્વામિત્વ નિવારી નહિ શકાય. (એમ કહેવામાં આવે તો) એ પ્રમાણે પણ પારક ધનની જેમ તેનો તે નમસ્કાર ફળના અભાવે પૂજયનો નહિ કહેવામ; પરંતુ સ્વધનની જેમ ફળના સહભાવથી પૂજકનો નમસ્કાર કહેવો યોગ્ય છે. પૂજારુપ ફળ પૂજયને જ જણાય છે, પૂજકને નથી જણાનું એમ કહેવામાં આવે, તો આકાશની જેમ વીતરાગ અનુપજીવી હોવાથી તે ફળ તેમનું નથી. વળી નમસ્કાર દ્રષ્ટફળરુપ પ્રયોજનવાળો નથી, અથવા પૂજયના ઉપકાર માટે પણ નથી; પરંતુ પરિણામની વિશુદ્ધિ એ નમસ્કારનું ફળ માન્યું છે, અને તે વિશુદ્ધિ પૂજકને જ થાય છે. નમસ્કાર કર્તાને આધીન હોવાથી તેના ગુણ હોવાથી તેના ફળના ઉપભોગથી, તેના કાપોપશમથી અને તેના યોગથી તે નમસ્કાર પૂજકનો જ કહેવાય છે. ૨૮૮૭ થી ૨૮૯૦.

અન્ય આધારવાળા-પટાદિગત શુદ્ધલાદિગુણો દેવદાતના એવા વ્યવહારનો અભાવ છતાં પણ તેનું સ્વામિત્વ નિવારી નહિ શકાય. કારણ કે જેમ પોતાના રૂપાદિ ગુણોનો ભોગવનાર દેવદાત પોતાના ગુણોનો સ્વામી છે, તેવી રીતે પોતાના વળના શુદ્ધલાદિ ગુણો દેવદાતવડે ભોગવતા

હોવાથી તેનો પણ તે સ્વામી છે, એજ પ્રમાણે જો નમસ્કાર પૂજાકની અંદર હોય અને પૂજય તેનો સ્વામી થાય, તો શું દોષ છે? એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો પણ તે નમસ્કાર પૂજયનો નહિ કહી શકાય, કારણ કે પારકાના પનની જેમ નમસ્કારના સ્વર્ગાદિદ્રૂપ કણનો પૂજયને અમાવ છે; અને પૂજનારને તે સ્વધનની જેમ સ્વર્ગાદિ કણના સદ્બાવવાળો હોવાથી તે પૂજાકનો છે એમ કહેતું યોગ્ય છે.

પૂજયને પૂજાદ્રૂપ કણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે અને પૂજાકને તે નથી જણાતું, માટે પૂજયને નમસ્કારના કણનો અમાવ છે એમ જે કહું છે, તે અધોગ્ય છે. આ પ્રમાણે નેગમાદિ નયવાદીઓ કહેવા માગે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે આકાશની જેમ અનુપજીવી હોવાથી તે પૂજાદ્રૂપ કણ પૂજયનું નથી. જે જેનો અનુપજીવી હોય, તે તેનું કણ ન કહેવાય જેમ દઘ્યમાન અગ્રા-કપૂરાદિનો પૂમ પ્રસરતા પુષ્ય-સુવાસાદિ કણ આકાશનું નથી, પરંતુ તેના ઉપજીવક દેવદત્તાદિકનું છે; તેવી રીતે અહીં પણ વીતરાશદેવ પૂજાના અનુપજીવી હોવાથી તે તેનું કણ નથી, પણ પૂજાકનું જ છે. વળી દક્ષકણવાળાના નમસ્કાર પૂજાકનું હું રોગ કહે, તેમ જ પૂજયના ઉપકાર માટે છે, એમ પણ નહિ, પરંતુ પરિણામની વિશુદ્ધિ એ નમસ્કારનું અનન્તર કણ છે અને સ્વર્ગ-અપવર્ગ આદિ પરંપર કણ છે. એ પરિણામની વિશુદ્ધિ તથા સ્વર્ગમાનિ વગેરે કણ પૂજાકનું જ છે. પૂજયનું નથી, માટે નમસ્કાર પણ પૂજાકનો જ કહેવાય પણ પૂજયનો ન કહેવાય.

વળી નમસ્કાર પૂજાકથી કરાતો હોવાથી તે તેને જ આધીન છે, તેથી સ્વધનની જેમ નમસ્કાર તેના કર્તાનો છે, તથા નમસ્કાર શાન-શબ્દ-કિયાદ્રૂપ હોવાથી નમસ્કાર કરનારના ગુણદ્રૂપ છે, તેથી તે તેનો છે. નમસ્કારનાં સ્વર્ગાદિ કણનો ભોક્તા તે પૂજા હોવાથી તે સ્વધનની જેમ તે તેનો છે, તેમજ નમસ્કારના કારણભૂત જે કેમનો કાર્યોપશમ તે પણ તેના કર્તામાં જ વિદ્યમાન હોવાથી તે તેનો છે. કેમકે કારણ વિના કાર્ય અન્યત્ર હોઈ શકે નહિ તથા નમસ્કાર એ તેના કરતાના પરિણામદ્રૂપે હોવાથી પણ તે તેના કર્તાનો જ છે અન્યનો નથી. ૨૮૮૧.

હવે શબ્દાદિ ત્રણ નયના મતે નમસ્કારનું સ્વામિત્વ કહે છે.

જ નાળાં ચેય નમો સદાઈણ ન સહ-કિરિયાઓ ।

તેણ દિસેસેણ તયં ચજ્ઞાસ્સ ન તેણુમણણંતિ ॥૨૮૯૨॥ દારે

શબ્દાદિ ત્રણ નયોના મતે ઉપયોગદ્રૂપ શાન જ નમસ્કાર છે, પણ શબ્દ તથા કિયા નમસ્કાર નથી. કેમકે એ નયો શુદ્ધ હોવાથી શાનવાદી છે, તેથી વિશેષે કરીને બાબુ જિનેશ્વરાદિનો અથવા તેમની પ્રતિમાનો નમસ્કાર તે નયો નથી માનતા. (પરંતુ તહુપયોગવાનું પૂજાકનો જ નમસ્કાર તેઓ માને છે.) ૨૮૯૨.

હવે નમસ્કાર શાનાથી થાય છે, તે કહે છે :-

(૪૨૭) નાળાવરણિજ્જરસ ય દંસણમોહસ્સ જો ખુઅસોવસમો ।

જીવમજીવે અડુસુ ભંગેસુ હોઇ સબત્થ ॥૨૯૯૩॥૮૯૩॥

કેળાં તિ નમોક્કારો સાહિજ્જાડ લભે વ ભરણયમિમ ।
 કમ્માદ્યાઓવસમારો કિ કર્મ કો ગ્રાઓવસમો ? ||૨૮૧૪||
 મડુ-સુયનાણાવરણ દંસણમોહ ચ તદુવધાઈણ ।
 નાફદૂયાઇ દુવિહાં સબ્જ-દેસોવધાઈણ ||૨૮૧૫||
 સબ્બેસુ સબ્વધાઈસુ હપસુ દેસોવધાઈયાણ ચ ।
 ભાગેહિ મુચ્યમાણો સમએ સમએ અણાંતેહિ ||૨૮૧૬||
 પઢ્મં લહડ નકારે એકેવકે બજ્ઞમેવમજ્ઞ પિ ।
 કમસો વિસુજ્જામાણો લહડ સમત્તં નમોક્કારે ||૨૮૧૭||
 ગ્રીણમુહ્ન્ન સેસયમુવસંતં ભણણાએ ગ્રાઓવસમો ।
 ઉદ્ય-વિધાય ઉવસમો જા સમુહનાસ્ય ય વિસુજ્જી ||૨૮૧૮||
 સો સુયનાણ મડુમણુમયે ચ, તં જં ચ સમ્મદિદ્વિસ્ય ।
 તો તલ્લાભે જુગાવ મડુ-સુય-સમ્મત્તલાભો ત્તિ ||૨૮૧૯||

જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનમોહનીયકર્મનો જે ક્ષયોપશમ થાય છે તેનાથી નમસ્કાર પ્રામ થાય છે. અને જીવમાં-અજીવમાં ઠત્યાટિ આઠે ભાંગામાં સર્વત્ર નમસ્કાર હોય છે. નમસ્કાર શાથી પ્રામ થાય ? એમ પૂર્ણવામાં આવે, તો તે કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રામ થાય છે. કર્મ કયું ? અને ક્ષયોપશમ કયો ? મતિ-શુતશાનાવરણ અને દર્શનમોહનીય કર્મના નમસ્કારને ઉપધાતક સ્પર્ધકો બે પ્રકારનાં છે, સર્વધાતિ અને દેશધાતિ સ્પર્ધકો. - એમાંનાં સર્વધાતિ સ્પર્ધકો સર્વ નાશ-પામવાથી અને દેશધાતિ સ્પર્ધકોના અનન્તમાં ભાગેથી સમયે સમયે મૂકાતા પ્રથમ નકાર અકાર પ્રામ થાય છે, તે પછી વિશુદ્ધ થતા અનુક્રમે બીજા પણ એકેક અકાર કર્મસર પ્રામ થવાથી સમસ્ત નમસ્કાર પ્રામ થાય છે. ઉદ્દિતકર્મનો કય અને શેષ અનુદિતકર્મનો ઉપશમ તેને ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. ઉદ્દ્યનો વિધાત તે ઉપશમ અને ઉદ્દિતની જે વિશુદ્ધ તેને કય કહેવાય છે. (ક્ષયસહિત ઉપશમ તે ક્ષયોપશમ.) નમસ્કાર સ્વયં શુતરૂપ છે, અને શુત મતિપૂર્વક છે. એ બંને સમ્યગુદિષ્ટિને હોય છે, તેથી કરીને તે નમસ્કારનો લાભ થવાથી પુરાપત્ર એકીસાથે મતિશાન-શુતશાન અને સમ્યકૃત્વનો લાભ થાય છે. (આ કારણથી મતિ-શુત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ અહીં ચ્રહા કર્યો છે.) ૨૮૧૯ થી ૨૮૮૮.

હવે નમસ્કાર શામાં હોય છે ? તે કહે છે :-

કમિન નમોક્કારાંદ્યે બાહિરવત્થુમિમ કત્તુરાધારો ।
 નેગમ-વવહારમય જીવાદાવદુભેયમિમ ||૨૯૦૦||

જં સો જીવાણજ્ઞો તેણ તજો જત્થ સો વિ તત્થેવ ।
 એગમિમ અણેગસુ ય જીવાજીવોભાસું વા ||૨૯૦૧||

નણુ નેગમાઇવયણ પુજાસસ તઓ કહું ન તત્થે વ ।
 તરસ ય ન ય તમિં તઓ ધર્મ વ નરસ ખેતમિં ॥૨૯૦૨॥

સામળણમેત્તગાહી સ-પર જિએ-પરવિસેસનિરવેવખો ।
 સંગહનઓડભિમજ્ઞાઇ આહારે તમવિરિદ્ધમિં ॥૨૯૦૩॥

જીવમિં અજીવમિં વ સમિં, પરમિં વ વિસેસણંડભિજો ।
 ન થ મેયમિચ્છાઇસયા સ નમો સામન્મેતરસ ॥૨૯૦૪॥

જીવો નમો લિ તુલાહિગરણય વેદ ન ઉ સ જીવમિં ।
 ઇચ્છાઇ વાડસુદ્ધયરો તં જીવે ચેવ નન્નમિં ॥૨૯૦૫॥

ઉજ્જુસુયમય નાણ સહો કિરિયા ચ જં નમોવકારો ।
 હોડો ન દિ રથહા રો મઓ તદત્થતરભૂઓ ॥૨૯૦૬॥

સગુણિમિં નમોવકારો તગુણઓ નીલયા વ પત્તમિં ।
 ઇહરા ગુણસંકરઓ સવેગતાદાદો દોસા ॥૨૯૦૭॥

ભિજ્ઞાધારં પિચ્છાઇ નણ રિઝુલો જહા વસાઇ ખ્યમિં ।
 દબ્બં તત્થાહિગય ગુણ-ગુણસંબંધચિતેય ॥૨૯૦૮॥

સો સંમબાઇ ન ગુણ નિયયાહારં તયા સયં ઇહરા ।
 કો દોસો જાઇ દબ્બં હવેજ્જ દબ્બંતરાહાર ? ॥૨૯૦૯॥

જં નાણ ચેય નમો સદ્ગાઈણ ન સહ-કિરિયા વિ ।
 તેણ વિસેસેણ તયં બજ્ઞામિં ન તેડનુભવન્તિ ॥૨૯૧૦॥

ઇચ્છાઇ અવિ ઉજ્જુસુઓ કિરિયં પિ સ તેણ નરસ કાણ વિ ।
 ઇચ્છાંતિ ન સહનયા નિયમા તો તેસિં જીવમિં ॥૨૯૧૧॥

આ નમસ્કાર કરી વસ્તુમાં હોય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જીવાદિ આઠે ભાંગમાં કર્તાના આધારભૂત જીવાદિ બાહ્ય વસ્તુની અંદર તે હોય છે એમ નેગમ તથા વ્યવહાર નયનો મત છે. કારણ તે નમસ્કાર જીવથી અભિન હોતો નથી. જ્યાં અંક શુષ્પ કે અશુષ્પ હોય અથવા અનેક જીવો કે અશુષ્પ હોય, અથવા ઉભ્યરૂપ હોય, ત્યાં તે નમસ્કાર પણ હોય છે. (અન્યથા અસેદ ઘટી શકે નહિ.) નેગમાદિ નયોના વચનાનુસાર નમસ્કાર પૂજ્યનો છે, તો તે તેમાં (પૂજ્યમાં) કેમ ન હોય ? નેગમાદિ નયોના મતે નમસ્કાર પૂજ્યનો છે, એ વાત સત્ય છે, પરંતુ તે નમસ્કાર તે પૂજ્યમાં જ હોય, એવો નિયમ નથી. કેમકે જે વસ્તુ જેના સંબંધી હોય, તે તેનો જ આધાર હોય, એવું કંઈ નથી. (અન્યથા પણ જગ્યાય છે) જેમ ધાર્ય દેવદાદિ મનુષ્યનું હોય છે, તે તેનો અંદર જ નથી હોતું, પરંતુ આધારભૂત કોત્રની અંદર હોય છે. (તેમ અહીં પણ સમજવું.) સ્વ-પરજીવાજીવાદિ વિશેષની અપેક્ષારહિત સંગ્રહનય સામાન્યમાત્રગ્રાહી હોવાથી નમસ્કારને અવિશિષ્ટ-સામાન્ય આધારમાં ભાને છે. (કેમકે જીવમાં યા અશુષ્પમાં અથવા સ્વમાં કે પરમાં ઈત્યાદિ

વિશેષાવશ્યકની અંદર આ નય અભિમવાઈ હોવાથી નમસ્કાર સામાન્ય માત્રનો આધારાદિ બેદ બેદ નથી માનતો. “જીવ-નમસ્કાર છે” એ પ્રમાણે (આ નય) તુલ્ય અવિકરણ કહે છે, પરંતુ તે નમસ્કાર જીવમાં છે, એમ વ્યવિકરણ નથી માનતો, અથવા જો એ પ્રમાણે માને છે, તો તે અશુદ્ધતર સંગ્રહ જીવમાં જ નમસ્કાર માને છે, પણ અજીવમાં નથી માનતો. ઋજુસૂત્રનયના મતે જો નમસ્કાર છે, તે શાનદૃપ, શાબ્દરૂપ અથવા કિયારૂપ થાય, તેથી તે નમસ્કાર કરીથી સર્વથા અથાંતરભૂત નથી માનેલ. કેમકે પત્રમાં નીલત્વ ગુણની જેમ નમસ્કાર તેના કરીનો ગુણ હોવાથી તે પોતાના ગુણીની અંદર જ હોય છે. અન્યથા (અન્યનો ગુણ અન્યત્ર જાય તો.) ગુણોની સાંક્રયતા થાય અને સર્વ ગુણીઓને સાંક્રયતા-અંકતા વગેરે દીખો પ્રાપ્ત થાય. “આકાશમાં રહુ છું” ઈત્યાદિની જેમ ઋજુસૂત્રનય બિજી આધાર માને છે. (તો પછી અહીં તેના મતે બિજી આધારનો નિષેષ કેમ કરાય છે ? એમ કહેવામાં આવે તો તે બિજી આધાર) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ માને છે. દેવદત્તાદિ દ્રવ્ય (આકાશાદિ દ્રવ્યાંતરમાં રહે છે, એમ આ નય માને છે) કેમકે ત્યાં અધિકૃત છે, અને અહીં તો ગુણ-ગુણીના સંબંધના વિચાર પ્રસ્તુત છે. (તેથી અન્યનો ગુણ અન્યમાં હોય એમ આ નય નથી માનતો) શાબ્દાદિનયો જ્ઞાનને જ નમસ્કાર કહે છે. શાબ્દ તથા કિયાને નથી કહેતા, તેથી વિશેષ કરીને નયો નમસ્કાર કરનાર જીવથી ભાગ્ય વસ્તુમાં નમસ્કાર નથી માનતા. ઋજુસૂત્રનય પણ એ પ્રમાણે નમસ્કાર કરનાર જીવમાં જ નમસ્કાર માને છે એમ કહેવામાં આવે, તો તે અધોગ્ય છે. કેમકે તે નય નમસ્કારને કિયારૂપ અને શાબ્દરૂપ પણ માને છે, તેથી તેના મતે નમસ્કાર કરનારના શરીરમાં પણ નમસ્કાર છે, અને શાબ્દનયો એ પ્રમાણે શાબ્દરૂપે તથા કિયારૂપે નમસ્કાર નથી માનતા, પણ ઉપયોગ રૂપે જ માને છે. તેથી તેઓના મતે નમસ્કાર અવશ્ય જીવની અંદર જ છે. (શરીરમાં નથી.) ૨૮૦૧ થી ૨૮૧૧.

હવે નમસ્કાર કેટલોક કાળ સ્થિર હોય છે ? તે દાર કહે છે :-

(૪૨૮) ઉવાગો પદુચ્ચંતોમુહૃત્ત લદ્ધી ઉ હોડુ જહ્ના ।

ઉવકોસહિયા છાવદ્ધી રાગારા, અરિહા પંચવિહો ॥૨૯૧૨॥૮૯૪॥

સો કફિવિહો તિ ભણિએ પંચવિહો ભણિ નણ પુરાભિહિય ।

દુકક નમોડભિહાણ કેણ વિહાણેણ પંચવિહું ॥૨૯૧૩॥

એણ નમોડભિહાણ તદરુહયાદ્યસંનિવાયાઓ ।

જાયડ પંચવિગર્ય પંચવિહત્યોવાગોગાઓ ॥૨૯૧૪॥

અહૃદ્યપયાદ્યનિવાયણાહિ નેવાડ્યં તિ તાં ચ ।

પંચારુહયાદ્યણ પયાણ તં નિવયએ જેસુ ॥૨૯૧૫॥

અહવા નેવાડ્યપયપયત્યયત્યમેતાભિહાણાં પુલ્લ ।

ઝ્યમરિહદાદ્યપંચવિધપયપયત્યોવદેસણયા ॥૨૯૧૬॥

નણ વત્યમિ પયત્યો ન જાઓ તચ્યકહર્ણ તહિ જુત્તા ।

તહ વિ પયત્યં તત્યોવ લાઘયત્ર્ય પવોચ્છિહિદ ॥૨૯૧૭॥

ઉપયોગની અપેક્ષાએ નમસ્કારની સ્થિતિ જુદ્ધન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અન્તર્મુહૂર્તની છે; તથા લભિયની અપેક્ષાએ જુદ્ધન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમથી અધિક છે. અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારે નમસ્કાર છે. તે નમસ્કાર કેટલા પ્રકારે છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો તે પાંચ પ્રકારે છે. પૂર્વ નમા એવું નામ એક જ કહ્યું છે, તો ક્યા બેટે તેના પાંચ પ્રકાર કહો છો ? એમ પૂછવામાં આવે તો તે નમા એવું નામ એક જ છે, પરંતુ તે અરિહંતાદિ પાંચ પદોની આદિમાં આવતું હોવાથી અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારના અર્થોપયોગી પાંચ પ્રકારે થાય છે. અથવા અન્ય પદોની આદિમાં તે નમા પદ આવતું હોવાથી તે નૈપાતિક પદ કહેવાય છે, જે અન્ય પદોની આદિમાં તે આવે છે તે અન્ય પદો અરિહંતાદિ પાંચ છે, તેથી તે નમસ્કાર પાંચ પ્રકારે છે. અથવા પૂર્વ (પદદ્વારમાં) નૈપાતિક પદનો પદાર્થમાત્ર કહેવાથી પાંચ પ્રકારનો નમસ્કાર કહ્યો છે; અને અહીં નમસ્કાર કેટલા પ્રકારે છે, તે દ્વારમાં અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારના પદોનો પદાર્થ કહેવાથી નમસ્કાર પાંચ પ્રકારનો કહ્યો છે. આગણ વસ્તુદ્વારમાં અરિહંતાદિ પદોનો અર્થ કહેવાશી, (તો પછી તે અહીં કહેવાશી એમ શાથી કહો છો ? એમ કહેવામાં આવે તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે અહીં અરિહંતાદિ પદોનો અર્થ કહ્યો છો તો ત્યાં તેમનું સ્વરૂપ નિવેદન કરવું યોગ્ય ગણ્યાય. તોપણ ત્યાં જ લાઘવાથે તે પદોનો અર્થ કહેવાશે. એ પ્રમાણે છ પ્રકારની પ્રત્યપદ્ધા કહી. ૨૮૧૨ ધી ૨૮૧૭.

હવે નવ પ્રકારની પ્રત્યપદ્ધા કહે છે :-

(૪૨૯) સંતપયપરુયણયા દબ્બપમાણં ચ ખ્રિત્ત ફુસણા ય ।

કાલો ય અંતરં ભાગ-ભાવ-અપ્યાબહું ચેવ ॥૨૯૧૮॥૮૯૫॥

(૪૩૦) સંતપય પદ્ધિવન્ને પદ્ધિવજ્જંતે ય મગ્ગણા ગઈસુ ।

ઇંદિય કાએ જોએ વેએ ય કસાય લેસાસુ ॥૨૯૧૯॥૮૯૬॥

(૪૩૧) સમ્મત્ત-નાણ-દંસણ-સંજયં-ઉવઓગઝો ય આહારે ।

ભારસગ-પરિત્ત-પજ્જત-સુહુમ-સણ્ણણી ય ભવચરિમે ॥૨૯૨૦॥૮૯૭॥

(૪૩૨) પલિયમરસંખેજઙ્ગમો પદ્ધિવજ્જો હોજ્જ ખ્રિત્તલોગસ્સ ।

સત્તસુ ચોદ્દસભાગંસુ હોજ્જ ફુસણા વિ એમેવ ॥૨૯૨૧॥૮૯૮॥

(૪૩૩) એગં પડુચ્ચ હેઢા જહેવ નાળાજિયાણ સંબદ્ધા ।

અંતર પડુચ્ચમેગં જહન્નમંતોમુહુતં તુ ॥૨૯૨૨॥૮૯૯॥

(૪૩૪) ઉક્કોસણાંતકાલં અવદૃપરિયઙ્ગં ચ દેસૂણો ।

ણાળાજીવે ણાત્યિ ઉ ભાવે ય ભવે ખાઓવસમે ॥૨૯૨૩॥૯૦૦॥

(૪૩૫) જીવાણણાંતભાગો પદ્ધિવજ્જો સેસગા અરણાંતગુણા ।

વત્થું તરહંતાઈ પંચ ભવે તેસિમો હેઊ ॥૨૯૨૪॥૯૦૧॥

અહવોસપુસ્તાપ્રિણિકાલો નિયારો ય તચિસિદ્ધો ય ।
તત્ત્વત્ત્વ નમોકકારો નવ ત્ત્વ નેથે જહા સુત્તં ॥૨૯૨૫॥

મહૃ-સુયનારણાં નવહા નંદીએ જહ પરસ્વિયં પુચ્ચં ।
તહ ચેવ નમોકકારો સોવિ સુયબ્રતરો જમ્હા ॥૨૯૨૬॥

સત્તુપદપ્રૂપણા, દ્રવ્યપ્રમાણા, ક્ષેત્ર, સ્પર્શના, કાળ, અંતર, ભાગ, ભાવ, અને અલ્પબહુત્વ. આ નવ છારોથી નમસ્કારની નવ પ્રકારે પ્રૂપણા કરવી. નમસ્કારદ્વારા સત્પદને પૂર્વ પામેલા અને પામતા છાવોની અપેક્ષાએ, ગતિ, ઠિન્ડ્રિય કાય, યોગ, વેદ, ક્ષાય, લેખયા, સમ્પ્રકૃત્વ, શાન, દર્શન, સંયમ, ઉપયોગ, આદારક, ભાષક, પરીત, પર્યામ, સૂક્ષ્મ, સંશી, અભ્ય અને ચરમદારમાં વિચારણા કરવી. ચારે ગતિમાં નમસ્કાર પૂર્વપ્રતિપત્ર નિયમથી હોય છે. અને પામતાની ભજના (નમસ્કાર પામતા છાવદ્વયો કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય, જો હોય તો જધન્યથી એક બે અથવા ત્રણ હોય, અને ઉત્કૃષ્ટથી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્ધ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય.) ૧. નમસ્કાર પૂર્વપ્રતિપત્ર છાવદ્વયો જધન્યથી સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્ધ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ હોય અને ઉત્કૃષ્ટથી તે કરતાં વિશેપાણિક હોય. ૨-નમસ્કારવાનું છાવ ઉંચે અનુત્તર વિમાનમાં જતા લોકના સાત ભાગ પ્રમાણમાં ક્ષેત્રમાં હોય અને નીચે છઢી પૂઢ્યીમાં જતાં પાંચ ભાગ પ્રમાણમાં ક્ષેત્રમાં હોય છે. ૩-નમસ્કારવાનું છાવની સ્પર્શના પણ એ જ પ્રમાણે સમજવી. (ક્ષેત્ર અને સ્પર્શનાનો તફાવત પૂર્વ કહ્યો છે.) ૪-એક છાવની અપેક્ષાએ નમસ્કારનો કાળ પૂર્વ રહ્યારમી ગાથામાં કહ્યા મુજબ છે. અને નાનાવિદ્ય છાવની અપેક્ષાએ સર્વ કાળ છે. ૫-એક છાવની અપેક્ષાએ નમસ્કારનું અંતર જધન્યથી અંતમુહૂર્તાનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અધ્યપુદ્ગલપરાવત્તમાં કંઈક ન્યૂન અનંતકાળ સુધીનું છે; નાનાવિદ્ય છાવની અપેક્ષાએ તો અંતર જ નથી. ૬-માવતી અંદર કાયોપણમભાવમાં ઘણું કરીને નમસ્કાર હોય છે, (કાયિક અને ઔપશાંખિક ભાવમાં પણ તે હોય છે એમ કેટલાક કહે છે.) ૭-કાયિકમાં શ્રેણિકાદિકને અને ઉપશમશ્રેણિમાં રહેલા નમસ્કાર પામેલા છાવો સર્વ છાવોના અનંતમા ભાગે હોય છે, નહિ પામેલા શેષ તેથી અનંતગુણા હોય છે. ૮-(અલ્પબહુત્વદ્વાર ભતિજ્ઞાનની જેમ જ્ઞાની લેખું, તેથી તે અહીં નથી કહું.) ૯-નમસ્કારને યોગ્ય અરિહતાદિ પાંચ દ્રવ્ય છે, તેઓની તે યોગ્યતામાં (હવે કહેવાશે તે) હેતુ છે. અથવા ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં ઉત્તર્સિદ્ધી-અવસર્પિણીદ્વાર નિયતકાળ છે અને હેમવંતાદિ ક્ષેત્રમાં તેના વિશિષ્ટ ભાગાદિદ્વાર કાળ છે, એ બતે પ્રકારના કાળમાં નમસ્કાર છે કે નહિ? એ જ્ઞાનવા માટે પૂર્વ જેમ શુત સામાયિકમાં કહું છે, તેમ સમજવું. (કેમકે નમસ્કાર પણ શુત વિશેષદ્વાર જ છે.) પૂર્વે નંદીમાં ભતિ-શુતજ્ઞાન જેમ સત્પદાદિ નવ પ્રકારે કહું છે, તેમ નમસ્કાર પણ નવ પ્રકારે જ્ઞાનવો, કેમકે તે પણ શુતની અંતર્ગત છે. ૨૯૧૮ થી ૨૯૨૯.

હવે પાંચ પ્રકારની પ્રૂપણા કહે છે :-

(૪૩૬) આરોવણા ય ભયણા પુચ્છા તહ દાયણા ય નિજજવણા ।

એસા ચા પંચવિહા પરુવણાઉઝોવણા તત્ય ॥૨૯૨૭॥૧૦૨॥

કિં જીવો હોજ્જ નમો નમો વ જીવો તિ જં પરોષ્પરાઓ ।

અજ્ઞારોવળમેસો પજજણુઓગો મયા રૂવળા ॥૨૯૨૮॥ ૧

જીવો નમોઉનમો વા નમો ઉ નિઝવણ આદ ઇતિ ભવણા ।

જહ ચૂઅં હોઇ દુમો દુમો ઉ ચૂઅ અચૂઅ વા ॥૨૯૨૯॥ ૨

તો જહ સવો જીવો ન નમોકકારો તો મયા પુચ્છા ।

તો હોજ્જ કિંવિસિદ્ધો કો વા જીવોઉનમોકકારો ? ॥૨૯૩૦॥ ૩

અહ દાયળા નમોકકારપરિણા જો તાઓ નમોકકારો ।

નિજવળાએ સો ચ્ચિય જો સો જીવો નમોકકારો ॥૨૯૩૧॥ ૪

દાયળ-નિજવળાણ કો ભેઓ દાયળા તયત્થસ્સ ।

દક્ષણાણ નિજવળા પચ્ચબ્બાસો નિગમણં તિ ॥૨૯૩૨॥ ૫

તપ્પરિણા એવ જહા જીવો હાયહિઓઝહવા તહા ભુજ્જો ।

તપ્પરિણા સ એવ હિ નિજવળાએ માઓડણવ્વો ॥૨૯૩૩॥ ૬

આરોપણા-ભજના-પૃચ્છા-દાયના અથવા દર્શના, અથવા દાપના અને નિયાપના એ પાંચ પ્રકારની પ્રેરણા તેમાં કરવી. છુંબ જ નમસ્કાર છે, કે નમસ્કાર જ છુંબ છે ? એ પ્રમાણે પરસ્પર અવધારણથી જે અધ્યારોપ કરવો, અથવા પર્યનુયોગ કરવો તેને મારોપણા માની છે. સમ્યગુદાટિ છુંબ નમસ્કાર હોય, અને મિથ્યાદાટિ ન હોય, તેથી છુંબ નમસ્કાર હોય અથવા ન હોય; પરન્તુ નમસ્કાર તો અવશ્ય છુંબ હોય છે. જેમ આંખો વૃદ્ધ છે, પરન્તુ વૃદ્ધ તો આંખો હોય અથવા ખદીરાટિ અન્ય પણ હોય એ ભજના જાણવી. જો સર્વ છુંબ નમસ્કાર ન હોય, તો શું કોઈક છુંબ જ નમસ્કાર છે ? જો એમ હોય, તો તે કેવા પ્રકારનો છુંબ નમસ્કાર છે ? અથવા ક્યો છુંબ નમસ્કાર છે ? આ પ્રમાણે કહ્યું તે પૃચ્છા જાણવી. નમસ્કારથી પરિણાત જે છુંબ તે નમસ્કાર, અને તેથી અપરિણત તે અનન્ત નમસ્કાર એ પ્રમાણે અનન્તરોક્ત પ્રશ્નની નિર્વચના તે દાપના કહેવાય; તથા નિયાપનામાં નમસ્કાર પરિણાત જે છુંબ તે જ નમસ્કાર, અને નમસ્કાર પણ છુંબપરિણામ જ છે પણ અજ્ઞાવપરિણામ નથી. દાપના અને નિયાપનામાં શો ભેદ છે ? દાપના નમસ્કારના અર્થનું વ્યાખ્યાન કરે છે અને નિયાપના એ બતાવેલા અર્થનું વારંવાર ઉચ્ચારણ કરવારૂપ નિગમન કરે છે. દાપના અને નિયાપનામાં માત્ર નિગમનથી કરાયેલો જ ભેદ છે પણ આત્મનિક ભેદ નથી અથવા દાપનામાં જેમ નમસ્કાર પરિણાત જે છુંબ હોય તે જ નમસ્કાર છે, અન્ય નથી. એમ નિયમિત છે. તેવી રીતે (નિયાપનામાં) નમસ્કાર પરિણાત જે છુંબ હોય તે જ નમસ્કાર માનેલ છે અન્ય નહિ એ પ્રમાણે વારંવાર અવધારણ કરાય છે. કેમકે તે બંને અભિન્ન છે. એટલે નિયાપના અને દાપનામાં ઘણો તફાવત છે. ૨૯૨૭ થી ૨૯૩૩.

એવે નમસ્કારની ચાર પ્રકારે પ્રેરણા કહે છે :-

પયદીએ અગારેણ ય નોગારો-ભયનિસેહાઓ વાબિ ।

ઇહ ચિન્નિજ્જાહ ભુજ્જો કો હોજ્જ તાઓ નમોકકારો ? ॥૨૯૩૪॥ ૭

एहु ति नमोककारो जीवो नायरिणओ स चाभिहितो ।

अनमोककारो परिणइरहितो तल्लिरहितो वा ॥२९३५॥ ८

नोपुब्बो नप्परिणयदेसो देसपडिसेहपक्खमिम् ।

पुणरनमोककारो च्छय सो सब्बनिसेहपक्खमिम् ॥२९३६॥ ९

नोअनमोककारो पुण दुनिसेहप्पयइगमयभावाओ ।

होइ नमोककारो च्छय, देसनिसेहमिम् तदेसो ॥२९३७॥ १०

उवयारदेसणाओ देस पण्सो ति नोनमोककारो ।

नोअनमोककारो वा पयइनिसेहाउ सब्बूया ॥२९३८॥ ११

त्वंवो वि नमोककारो नानमोककारो य वंजणनयरस ।

होउ चउरुवो वि हु सेराणं सब्बभेया वि ॥२९३९॥ १२

प्रकृति, अकार, नोकार अने उभय निषेध सहित, ए नमस्कार शुं छे ? ऐवो अहीं पुनः पशा विचार कर्वो. प्रकृतिथी विचार कर्तां नमस्कार शुं छे ? तेना उत्तरमां नमस्कारपरिशाम युक्त छ्व ते नमस्कार कहेल छे, अने अनमस्कार ऐट्ले नमस्कारना परिशामसहित अथवा तद्विभिरहित छ्व ज्ञाप्तावो. देशप्रतिषेधपक्षमां तो नमस्कार ते तेना परिशामवाणा छ्वनो एकदेश ज्ञाप्तावो. अने सर्व निषेध पक्षमां ते पुनः अनमस्कार ज छे. तथा नोअनमस्कार ए बे निषेध वयन वडे प्रकृतिभाव ज्ञाप्तावनार होवाथी नमस्कार ज थाय छे अने देशनिषेधपक्षमां नमस्कारना एक देश समझाय छे तो नमस्कारथी देश अने नोअनमस्कारथी प्रदेश ए बे भांगा उपचारधी कह्य छे, तथा नमस्कार अने अनमस्कार ए बे भांगा सद्भूत उव्या छे. व्यंजननयना (शब्दादि त्रया नयोना) अभिप्राये सर्व यारे भांगा थह्ने नमस्कार तथा अनमस्कार ए बे भांगा ज सद्भूत छे, शेष नयोना अभिप्राये यारे भांगा थाय छे. २८३४ थी २८३८.

विवेचन :- प्रकृतिथी, अकारथी, नोकारथी अने नोकार अकार-उप उभय निषेध वयनथी पुनः पशा नमस्कारनो अहीं विचार कर्वो तेमां प्रकृतिथी नमस्कार, अकार सहित कर्तां अनमस्कार, नोकारसहित नोनमस्कार अने उभयनिषेध वयनथी नोअनमस्कार आ चार भांगानो विचार कर्वो. ऐट्ले नमस्कार शुं वस्तु छे ? अनमस्कार शुं वस्तु छे ? नोनमस्कार शुं वस्तु छे ? अने नोअनमस्कार शुं वस्तु छे ? ए प्रमाणे विचार कर्वो ते चार प्रकारनी प्रूपशा ज्ञाप्तावी.

प्रथम भांगे प्रकृतिथी विचार कर्तां नमस्कार अने अनमस्कार ए शुं वस्तु छे ? एम पूछिवामां आवे, तो तेना उत्तरमां कह्युं के नमस्कारना परिशामवाणो सम्यगृदृष्टि छ्व ते नमस्कार छे अने नमस्कारनी परिशामतिरहित-अनुपयोगी सम्यगृदृष्टि छ्व, अथवा तदावरशीय कर्मना लयोपशमृप लघ्य रहित मिथ्यादृष्टि छ्व ते अनमस्कार छे.

नोनमस्कार अने नोअनमस्कार ऐट्ले शुं ? ए प्रश्नना उत्तरमां कहेवुं के नो शब्दनो अर्थ देशप्रतिषेधवाथी मानीये तो नमस्कारना परिशामवाणा सम्यगृदृष्टि छ्वनी एक देश ते नोनमस्कार अने नो शब्दनो सर्व प्रतिषेधवाथी मानीये तो पूर्वे कह्या मुजाब नमस्कारना परिशाम रहित

મિથ્યાદચિ જીવ તે નોનમસ્કાર કહેવાય. તથા નોશબ્દને સર્વનિષેધવાચી માનીએ અને અકાર તો સર્વનિષેધવાચી છે જ, તેથી બે નિષેધવડે ખૂબ અર્થ જુદ્ધાય છે એટલે ચોથા ભાંગામાં પૂર્વોક્ત સમ્બળદચિ જીવ ને નોઅનમસ્કાર કહેવાય, અને 'નો' શબ્દને દેશ પ્રતિષેધવાચી માનીએ તો પૂર્વોક્ત અનમસ્કારનો એક દેશ તે નોઅનમસ્કાર છે.

ઉપરોક્ત ચાર ભાંગામાંના નોનમસ્કારરૂપ ગ્રીજા ભાંગાને નમસ્કારનો દેશ કહેલ છે. ચોથા અનમસ્કારરૂપ ભાંગાનો અનમસ્કારનો એક દેશ કહ્યો છે, તે ઉપચારથી કહેલ છે, કેમકે નો શબ્દના દેશપ્રતિષેધવાચી અર્થથી નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો અભ્યાવ છે. આ બે સિવાયના પહેલા બે ભાંગા નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બસ્તે ઉપચારરહિત સદ્ભૂત છે, કેમકે નમસ્કાર અને અનમસ્કારરૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો સદ્ભ્યાવ છે, તથા ઉપરના બે ભાંગા એટલે ગ્રીજો અને ચોથો ભાંગો પણ નો-શબ્દને સર્વ નિષેધાર્થમાં માનીએ તો સદ્ભૂત છે. કેમકે એ ભાંગાથી વાચ્ય નમસ્કાર અને અનમસ્કારરૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુનો સદ્ભ્યાવ છે.

એ ચારે ભાંગાનો નથોથી વિચાર કરવામાં આવે, તો પણ શબ્દનયો શુદ્ધ હોવાથી વસ્તુને દેશ-પ્રદેશરહિત સંપૂર્ણ અખંડરૂપે જ માને છે, અને ભાડીના નેગમાદિ નયો અશુદ્ધ હોવાથી વસ્તુને દેશ-પ્રદેશવાચી પણ માને છે, તેથી કરીને ત્રિવિષ રણ નયના અભિપ્રાયે નમસ્કાર-અનમસ્કાર-નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કાર એ ચાર પ્રકારનો નમસ્કાર વસ્તુનઃ નમસ્કાર અને અનમસ્કાર એ બે રૂપે જ રહે છે, કેમકે નોનમસ્કાર અને નોઅનમસ્કારથી વાચ્ય દેશ-પ્રદેશનો તેમના મતે અભ્યાવ છે, તેથી તે બે ભાંગા શુન્ય છે. અને ભાડીના નેગમાદિનયોના અભિપ્રાયે તો એ ચારે પ્રકારના નમસ્કાર સદ્ભૂત છે, કેમકે તેમને મતે દેશ-પ્રદેશ પણ વિદ્યમાન છે. ૨૯૩૪ થી ૨૯૩૮.

એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની પ્રરૂપણા કહેવાથી પ્રરૂપણા દાર પુરું થયું.

હવે વસ્તુદાર કહે છે :-

વન્યું અરહા પુજા જોગા કે જે નમોઽભિહાણસ્ત ।

સંતિ ગુણરાસઓ તે પંચારૂહયાઇજાઈયા ॥૨૯૪૦॥ ૧૩

ભેઓવથારઝો વા વસન્તિ નાણાદઝો ગુણ જત્ય ।

તે વન્યુમસાહારણગુણાલઝો પંચજાઈયં ॥૨૯૪૧॥ ૧૪

તે અરિહંતા ય સિદ્ધા-યરિય-ઉવજ્ઞાય-સાહયો નેયા ।

જે ગુણમયભાવાઓ ગુણ ક્વ પુજા ગુણસ્થીણ ॥૨૯૪૨॥ ૧૫

મોક્ષાત્મિણો વ જે મોક્ષગ્રહેયવો દંસણાદિતિયં વ ।

તો તેઉવિ બંદળિજ્જા જઙ વ મહી હેઅવો કહ તે ? ॥૨૯૪૩॥ ૧૬

જે 'નમસ્કાર' નામને લાયક-પૂર્જ્ય અથવા પાંચ વસ્તુ છે, તે કોણ છે ? એમ પૂર્ણવામાં આવે, તો તે ગુણાના સમૂહભૂત અરિહંતાદિ પાંચ પ્રકારની વસ્તુ છે. અથવા ભેટોપચારથી કહીએ તો જ્યાં જ્ઞાનાદિ ગુણો વસે છે, તે અસાધારણ ગુણોના સ્થાન રૂપ પાંચ પ્રકારની વસ્તુ છે. તે પાંચ પ્રકારની વસ્તુ અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર-ઉપાધ્યાય અને સાપુત્ર ભગવંત જ્ઞાવા. તેઓ ગુણમય

હોવાથી મુત્તિમાન ગુણો જેવા છે, તેથી ગુણવાર્થી અથ્ય જીવોને તેઓ પૂજવાયોગ્ય છે. અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણાની જેમ તે અર્હદાદિ પાંચેય મોકાથી જીવોને મોકાના હેતુરૂપ છે, તેથી તેઓને તે પૂજવાયોગ્ય છે. કેવી રીતે એ અરિહંતાદિ મોકાના હેતુ છે ? એમ જો પૂછવામાં આવે, તો તે પણ હવે કહીસો છીએ. ૨૮૪૦ થી ૨૮૪૫.

અરિહંતાદિ પાંચ મોકાના હેતુ છે તેમાં પ્રથમ અરિહંતને મોકાના હેતુ કહે છે.

(૪૩૭) મગગો અવિપ્પણાસો આયારે વિણયયા સહાયત્તં ।

પંચવિહનમોકચારં કરેમિ એએહિં હેઝહિં ॥૨૯૪૪॥ ૧૦૩

મગગોબએસળાઓ અરિહંતા હેઅવો હિ મોકખસ્સ ।

તબ્બાવે ભાવાઓ તદભાવેઝભાવાઓ તસ્સ ॥૧॥૨૯૪૫॥

મગગો ચ્ચિય સિદ્ધહેઊ જુતો તઢેયવો કહું જુતા ? ।

તદહીણતણાઓડહવ કારણ કજ્જોવયારાઓ ॥૨૯૪૬॥

મગગોયયારિણો જહુ પુજ્જા ગિહિણો ચિ તો તદુવગારી ।

તસ્સાહણદાણાઓ સંબં-પુજ્જા પરંપરયા ॥૨૯૪૭॥

જ પાચ્ચાસચ્ચતર કારણનેભાગલિયં ચ નાણાઙું ।

મગગો તદ્વાયારો સથં ચ મગગો જિ તે પુજ્જા ॥૨૯૪૮॥

ભત્તાઙું બજ્જાયરો હેઊ ન ચ નિયમાઓ સિવરસેવ ।

તદ્વાયારો ગિહિણો સથં ન મગગો જિ નો પુજ્જા ॥૨૯૪૯॥

મોકભાર્ગ, અવિનાશીપણું, આચાર, વિનય અને સહાયત્વ એ હેતુઓ વડે હું પંચવિષ નમસ્કાર કરું છું. (કેમકે એ પાંચે હેતુમાં અરિહંતાદિ પાંચ અનુક્રમે હેતુભૂત છે.) મોકભાર્ગનો ઉપદેશ કરવાથી અરિહંતો મોકાના હેતુ છે, કેમકે સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગના સદ્ગ્રાવે મોકાનો સદ્ગ્રાવ હોય છે, અને તેના અભાવે તેનો અભાવ હોય છે. જો એમ હોય તો સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગ જ મોકાનો હેતુ કહેવા યોગ્ય છે, પણ તે માર્ગમાં હેતુભૂત અરિહંતાદિ મોકાના હેતુ કેવી રીતે યોગ્ય ગણાય ? એમ પૂછવામાં આવે તો ઉપદેશકપણાથી તે માર્ગ તેમને આધીન હોવાથી તેઓ તેના હેતુ છે. અથવા કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેઓ મોકાના હેતુ છે. મોકભાર્ગના ઉપકારીપણાથી જો તે અરિહંતાદિ પૂજ્ય છે, તો શૃદ્ધસ્થો પણ તેના સાધનભૂત આણાર વસ્ત્રાદિ આપવાથી મોકભાર્ગના ઉપકારી છે, અને એથી કરીને પરંપરાએ સર્વ કંઈ પૂજ્ય ગણાય. (એમ કહેવામાં આવે તો) જે વધારે નજીકનું અને એકાન્તિક કારણ જ્ઞાનાદિ ત્રણ મોકભાર્ગ છે, તે આપનારા અરિહંતો છે, વળી તે પોતે જ મોકભાર્ગભૂત છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે. આણારાદિ વધારે દૂરવિર્તે મોકાના હેતુ છે, પણ જ્ઞાનાદિ ત્રણાની જેમ નિયમથી મોકાના એકાન્તિક હેતુ નથી. તેથી તે બાબ સાધન આપનારા ગૃહસ્થો મોકાના હેતુ નથી, વળી તેઓ સ્વયં પણ માર્ગભૂત નથી માટે તેઓ પૂજ્ય નથી. ૨૮૪૪ થી ૨૮૪૯.

હવે નમસ્કાર કરવાને યોગ્ય સિદ્ધ ભગવાનનો અવિનાશીરૂપ હેતુ કહે છે :-

મગગોળણેણ સિદ્ધં પત્તા સિદ્ધા જમવિપ્પણાસેણ |
 તેણ કયત્થત્તણાઓ તે પુજ્જા ગુણમથા જં ચ ॥૨૧૫૦॥

ગુણપૂર્યામેત્તાઓ ફલં તિ તપ્પુર્યણ પવજ્જામો |
 જં પુણ જિણ ચ મગગોવયારિણો તે તથં કત્તો ? ॥૨૧૫૧॥

જહી તમગુણપૂર્યાઓ ફલં પવન્ન નણૂવગારો સો |
 તેહિં તો તદભાવે કા પૂર્યા કિં ફલં વા સે ॥૨૧૫૨॥

ગંતુરણાસાઓ વા સમ્મગોડય જહિચ્છયપુરસ્સ |
 સિદ્ધો સિદ્ધેહિંતો તદભાવે પદ્ધયાઓ કત્તો ? ॥૨૧૫૩॥

મગમિમ રૂહી તદવિપ્પણાસાઓ તફલોવલંભાઓ |
 જં જાયઙૃ તેહિંતો નેયરહા તદ્વુવગારો સો ॥૨૧૫૪॥

નણુ જિણવયણાડ ચ્ચિય તદત્થિયા તફલોવલંભો ય |
 સચ્ચં તહાયિ તફલસભાવો રૂહી હોડ ॥૨૧૫૫॥

અષ્ટ ચ્ચિય સિદ્ધમગો નિચ્છયાઓ તહ રૂહસમ્મંત તિ |
 મગગોવયારિણો જહ જિણા તહા ખીણસંસારા ॥૨૧૫૬॥

આ માર્ગ વડે (સમ્બગ્રદર્શન-શાન ચારિત્રદ્રૂપ) જે સિદ્ધો અવિચ્છિન્ત સંતાન ભાવે મોક પામેલા છે. તેથી તેઓ ફૂતાથી હોવાથી પૂજ્ય છે; વળી (જિનેશ્વરાટિકની જેમ) શાનાદિ ગુણમય હોવાથી પણ તેઓ પૂજ્ય છે. સમ્બગ્રદર્શનાદિ ગુણોની પૂજા માત્રથી (સ્વર્ગ-અપવર્ગાદિરૂપ વિશિષ્ટ) ફળ થાય છે, તેથી તે ગુણવાળાનું પૂજ્યપણું અમે માનીએ છીએ પરંતુ જિનેશ્વરની જેમ તેઓ માર્ગોપકારી છે, તે કેવી રીતે ? (એમ પૂજ્યવામાં આવે તો જો એ પ્રમાણે તે ગુણવાળના ગુણોની પૂજાથી વિશિષ્ટ ફળ થાય છે એમ માનો છો, તો એ ઉપકાર પણ તે સિદ્ધોથી જ તમે માનેલો છે, કેમકે સિદ્ધના અભાવે તેમની પૂજા કઈ અને તે પૂજકનું ફળ શું ? (સિદ્ધોના અભાવે મોકમાં અવિનાશી બુદ્ધિ પણ ન થાય, તેથી એ ઉપકાર પણ સિદ્ધોથી માનવો જોઈએ.) અથવા પદ્ધેપ્સિત મોકનગરનો આ શાન્દુદિ સન્માર્ગ છે, એમ સિદ્ધોથી જ નિશ્ચય થાય છે, કેમકે મોકનગરે જનારનો નાશ નથી થતો. (તેનો નાશ ન થવાથી સમ્બગ્રદર્શનાદિ મોકસુરીનો સન્માર્ગ છે, એવો પ્રત્યપ=વિશ્યાસ મુખુષુને થાય છે.) તેના અભાવે સિદ્ધનો નાશ થાય તો એવો પ્રત્યપ ક્યાંથી થાય ? માટે સિદ્ધો ઉપરોક્ત પ્રત્યપ ઉત્પત્ત કરતા હોવાથી માર્ગોપકારી છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે. વળી સિદ્ધોના અવિનાશી ભાવથી તથા તેમના અનુપમ સુખરૂપ ફળને જાણવાથી સમ્બગ્રદર્શનાદિરૂપ મોકમાર્ગમાં જે પ્રીતિ થાય છે, તે સિદ્ધોથી જ થાય છે, બીજાથી નથી થતી, માટે મોકમાર્ગમાં ઝચિ ઉત્પત્ત કરવારૂપ ઉપકાર સિદ્ધોનો જ છે. મોકમાર્ગમાં ઝચિ અને એ માર્ગના મોકસુખરૂપ ફળનું શાન જિનેશ્વરના વચનથી થાય છે, (તો પછી સિદ્ધોનો અવિનાશી હેતુ અહીં કહેવાનું શું પર્યોજન છે ?) એમ કહેવામાં આવે, તો તે સત્ય છે, તોપણ તે માર્ગના સિદ્ધત્વ-પ્રામિકરૂપ ફળના સદભાવથી મોકમાર્ગમાં વિશેષ પ્રીતિ થાય છે. (માટે સિદ્ધોનો અવિનાશી હેતુ અહીં કહેવો જોઈએ.)

નિશ્ચયનથના મતે આત્મા જ મોકામાર્ગ છે અને ઇથિ તે સમ્પૂર્ણત્વ છે, એ પણ આત્મા જ છે, બીજું કઈ નથી તો પછી અવિનાશીદ્ધ બાબ્દ હેતુ અહીં કહેવાથી શું ? એમ કહેવામાં આવે, તો તે સત્ય છે. પરંતુ વ્યવહારનથમતે જેમ જિનેશ્વરો માર્ગોપકારી છે, તેમ ક્ષીણ સંસારી એવા સિદ્ધભગવંતો પણ અવિનાશીભાવે માર્ગોપકારી છે. ૨૮૫૦ થી ૨૮૫૬.

હવે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુના નમસ્કારની ઘોષ્યતામાં હેતુ કહે છે :-

આચારદેસણાઓ પુજા પરમાવગારિણા ગુણો ।

વિણયાડગાહણા ઉવજ્ઞાયા સુનણા જી ચ ॥૨૯૫૭॥

આચાર-વિણય-સાહણસાહજ્ઞ સાહબો જાણો દિતિ ।

તો પુજા તહ પંચ વિ તગુણપૂર્યાફલનિમિત્ત ॥૨૯૫૮॥

(૪૩૮) અડવીએ દેસિયતં તહેવ નિજ્ઞામયા સમુહમ્મિ ।

છક્કાયરક્ષણદ્વા મહગોવા તેણ બુદ્ધંતિ ॥૨૯૫૯॥૧૦૪॥

આચારનો ઉપદેશ કરવાથી પરમોપકારી આચાર્ય ભગવંત પૂજ્ય છે, અને વિનયાદિ ગુણોને અદ્ભુત કરવાથી સૂત્ર-પાઠ આપનાર ઉપાધ્યાય ભગવંત પૂજ્ય છે. આચારવાનું, વિનયવાનું સાધુ મહારાજ મોકાસાપનમાં સહાય આપે છે, તેથી તે પણ પૂજ્ય છે. વળી અરિહ્ંતાદિ પાંચે શાનાદિ ગુણોની પૂજાના સ્વર્ગ-અપવગાદિ કળનું નિમિત્ત થાય છે, તેથી તેઓ પૂજ્ય છે. અરિહ્ંતોએ સંસારાટ્યોમાં માર્ગોપદેશકપજું કર્યું છે, ભવોદધિમાં નિર્યામકપજું કર્યું છે. અને છક્કાય જીવોની રક્ત માટે પણ કર્યો છે, તેથી તેઓ મહાગોપ કહેવાય છે. ૨૮૫૭ થી ૨૮૫૯.

આ પછી “જહ નિબુડ્ધપુરુષાં” ઈત્યાદિ સત્તર જાથાઓ ઉપરોક્ત અર્થ પ્રતિપાદન કરનારી છે, તે સુગમ હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન ભાષ્યકારે અને ટીકાકારે નથી કર્યું.

હવે પ્રકારાન્તરે નમસ્કારની ઘોષ્યતામાં અરિહ્ંતોના ગુણો કહે છે.

(૪૩૯) રાગ-દોસ-કરસાએ ય ઇંદિયાણિ ય પંચ વિ ।

પરીસહે ઉવસગે નામયંતા નમોરિહા ॥૨૯૬૦-૧૩૮॥

રજ્જંતિ તેણ તોમે ચ રંજણમહુયા નિરુચિઓ રાઓ ।

નામાદૃ ચડબેઓ દવે કમ્મેયરવિભિણણો ॥૨૯૬૧॥

જુગા બજ્ઞા બજ્ઞંતયા ય પત્તા ઊરણાયલિયં ।

અહ કમ્મદચ્ચરાઓ ચડબ્બિહા પોગળા હુંતિ ॥૨૯૬૨॥

નોકમ્મદચ્ચરાઓ પદોગાઓ સાં કુસુંભરાગાડી ।

ચિત્તિઓ ય વીસસાએ નેઓ સંઝયઅરાગાડી ॥૨૯૬૩॥

જં રાગવેયણિજ્ઞ સમુહણં ભાવઓ તઓ રાઓ ।

સો દિઙ્ગી-વિસય-નેહાણુરાયસ્યો અહિરસંગો ॥૨૯૬૪॥

કુળવયળોસુ પરમો વિહૃઓ સહાડાસુ વિસાસુ ।
વિસયાદનિમિત્તો હિ હુ સિણોહગાઓ સુધાઈસુ ॥૨૧૬૫॥

દુરંતિ તેણ તમ્મ ચ દૂસરામહ દેસણ ચ દેસો તિ ।
દેસો ચ સો ચઢ્છા દ્રચ્ચે કમ્મેયરવિભિન્નો ॥૨૧૬૬॥

જોગા બઢ્છા ચઢ્છાંતગા ચ પત્તા ઉદીરણાવલિયં ।
અહ કમ્મદબ્દોસો ઇયરો દુદુચ્ચણાઈઓ ॥૨૧૬૭॥

જ દોસવેયળિજ્જ સમુહુણં એસ ભાવઓ દોસો ।
વત્યુવિકિસહાવોડનિચ્છયમણીડિલિંગો ચા ॥૨૧૬૮॥

ગાગ, દેષ, કષાય, પાંચ ઈન્દ્રિયો, પરિષહ, અને ઉપસગાને જે નમાવે તે નમસ્કારને યોગ્ય છે. તે વડે અથવા તેની છાજરીમાં પ્રાણીઓ સ્ત્રી આદિક પદાર્થોમાં પ્રોત્સિ પામે તે રાગ. અથવા પૌદગલિક વસ્તુ ઉપર રંજન ઘણું તે રાગ. તે રાગ નામાદિ ચાર પ્રકારે કહેલ છે. તેમાં નામ, સ્થાપના અને શાશરીર, ભવ્ય શરીર, દ્રવ્ય રાગનો વિચાર સમજી શકાય એવો છે, પરંતુ શાશરીર, ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યરાગમાં કર્મદ્રવ્યરાગ અને નોકર્મદ્રવ્યરાગ એવા બે બેદ છે. કર્મદ્રવ્યરાગનાં પુદુગલો ચાર પ્રકારનાં છે. બંધન યોગ્ય એટલે બંધપરિણામને સંભૂત થયેલા બંધાતા, બંધાયેલા અને ઉદીરણાવલિકાને પામેલા (ઉદ્ય નહિ પામેલા) નોકર્મ દ્રવ્યરાગ બે પ્રકારે છે. પ્રયોગથી તે કસુખાનો રંગ વગેરે, અને બીજો વિદ્ધસાભાવથી તે સંધ્યાસમયના રંગ વગેરે જાણવા. જે રાગવેદનીયકર્મ એટલે ભાયા અને લોભ લક્ષણારૂપ કર્મનો ઉદ્ય પ્રામ ચચાથી ઘણેલા જીવના પરિણામ તે ભાવથી રાગ કહેવાય છે. તે રાગ દ્રષ્ટિરાગ, વિષયાનુરાગ અને સ્નેહાનુરાગ એમ ત્રણ પ્રકારે કર્યો છે. કુપ્રવચનમાં આસક્તિ તે પહેલો દ્રષ્ટિરાગ, શાખાદિ પાંચ વિષયોમાં જે રાગ થાય તે બીજો વિષયાનુરાગ, અને વિષયાદિ નિમિત્ત સિવાય પુત્રાદિકમાં જે પ્રેમ થાય તે ત્રીજો સ્નેહાનુરાગ કહેવાય છે. તે વડે અથવા તે હીતે છતે પ્રાણીઓ વિકાર પામે છે તે દેષ અથવા દોમ છે. અથવા દૂષણા તે દેષ યા દોષ કહેવાય છે. તે દેષ નામાદિ ચાર પ્રકારે છે. (નામ, સ્થાપના અને શાશરીર, ભવ્યશરીરદ્રવ્યદેષનો વિચાર સુણમ છે) શાશરીર, તથા ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય રાગની જેમ દ્રવ્ય દેષના કર્મદ્રવ્યદોષ અને નોકર્મદ્રવ્યદોષ બે બે બેદ છે. બંધનયોગ્ય, બંધાતા, બંધાયેલા, અને ઉદીરણાવલિકાને પામેલા (ઉદ્ય નહિ પામેલા) કર્મપુદુગલો. એમ ચારે પ્રકારે કર્મદ્રવ્યદોષ છે. અને નોકર્મદ્રવ્યદોષ તે ખરાબ વજાદિ જાણવા. તથા જે દોષ અથવા દેષવેદનીયકર્મ ઉદ્ય પામેલું હોય, તે ભાવદોષ અથવા ભાવદેષ કહેવાય છે. સ્વભાવમાં રહેલી વસ્તુ જે શરીરના દેશાદિકનો વિકૃતિ સ્વભાવ અથવા અનિષ્ટ કે અપ્રીતિ એ તેનું ચિન્હ છે. ૨૮૬૦ થી ૨૮૬૮.

હવે નયાભિપ્રાયથી રાગ-દેષનો વિચાર કહે છે.

કોહં માણ બાડપીડિજાઈઓ બેઝ સંગહો દોસં ।
માદા-લોભે ય સ પીડિજાડિસામણાઓ રાગં ॥૨૧૬૯॥

માય વિ દોસમિચ્છઙ બવહારો જ પરોવધાયાય ।
 નાઓવાદાળો ચ્ચિય મુચ્છા લોભો ત્તિ તો રાગો ॥૨૯૭૦॥

ઉજ્જુસુયમય કોહો દોસો સેસાણમયમળેગંતો ।
 રાગો ત્તિ વ દોસો ત્તિ વ પરિણામવસેણ ઉ ચસેઓ ॥૨૯૭૧॥

સંપયગાહિ ત્તિ તાઓ ન ઉવાઓગદુગમેગકાલમિમ ।
 અપીઙ્-પીઙ્મેજોવાઓગાઓ તં તહા દિસઙ ॥૨૯૭૨॥

માણો રાગો ત્તિ માઓ સાહેકારોવાગોગકાલમિમ ।
 સો ચ્ચિય હોઙ દોસો પરગુણદોસોવાગોગમિમ ॥૨૯૭૩॥

માયા લોભો ચેવં પરોવધાઓવાગોગાઓ દોસો ।
 મુચ્છોવાગોગકાલે રાગોડમિસસંગલિંગો ત્તિ ॥૨૯૭૪॥

સહાઇમય ભાજો માયાએ ચિય ગુણોવગારાય ।
 ઉવાઓગો લોભો ચ્ચિય જાઓ ય તત્થેવ અવરુદ્ધો ॥૨૯૭૫॥

સેસંસા કોહો વિ ય પરોવધાયમઝ્ય ત્તિ તો દોસો ।
 તલ્લકણ્ણાં ય લોભો અહ મુચ્છા કેવલો રાગો ॥૨૯૭૬॥

મુચ્છાણુરંજણ વા રાગો ય દૂસણ ત્તિ તો દોસો ।
 સહસ્ર વ ભયણોય ઝ્યરે એકકેવકદ્વિયપક્ષય ॥૨૯૭૭॥

ગ્રાથાર્થ :- અપીતિજ્ઞાતિવાણા કોષ અને માનને સામાન્યથી સંગ્રહનય દોષ અથવા દ્વેષ કહે છે, અને પ્રીતિજ્ઞાતિવાણા માયા-લોભને સામાન્યથી સંગ્રહનય રાગ કહે છે. કોષ, માનની સાથે માયાને પણ વ્યવહારનય દોષ યા દ્વેષ માને છે, કેમકે તે પણ બીજાને વંચના માટે કરાય છે. તથા ન્યાયોપાદાન પ્રવ્યભાં પણ મૂર્ખાં થાય છે. તેથી વ્યવહાર-નયના મતે લોભ એ રાગ છે. (પણ અન્યાયોપાદાન પ્રવ્યભાં માયાદિકદોષને લીધે દ્વેષ છે.) ઋજુસૂત્રનયના મતે કોષ એ દ્વેષ છે, અને બાકીનામાં અનેકાન્જિક મત છે, કોઈ રાગ છે અને કોઈ દોષ છે એ સર્વ પરિણામના વશથી જણાય છે. આ નય સાંપ્રતચ્છાલી હોવાથી એક કાળમાં બે ઉપયોગ નથી માનતો, અપીતિ અને પ્રીતિમાત્રાત્રપ ઉપયોગથી તે તે કથાયને તે તે નામે કહે છે અહંકારસહિત ઉપયોગ સમયે માન એ રાગ છે, એમ આ નયને સંમત છે, અને એ જ માન અન્યના ગુણના દોષોપયોગ સમયે દ્વેષ છે. એ જ પ્રમાણો માયા અને લોભ પરોપધાત્રપ ઉપયોગસમયે દ્વેષ છે, અને પોતાના શરીર, ધન, સગા-સંબંધીને વિધે મૂર્છાત્રપ ઉપયોગસમયે અભિધ્યંગ લક્ષણ રાગ છે. શબ્દાદિ નયોનો મત આ પ્રમાણો છે. સ્વગુણોપર માટે માન-માયાની અંદર જે ઉપયોગ છે, તે લોભ જ છે, કેમકે તે તેમાં જ અંતભૂત થાય છે. તેથી તે રાગ છે. શોષ અંશો અને કોષ પણ પરોપધાત્રના ઉપયોગમય હોવાથી તેમો દ્વેષ છે, શું મૂર્છાત્મક લોભ જ માત્ર રાગ છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) મૂર્છાત્મક જે અનુરંજન તે રાગ છે, અને અપીત્યાત્મક દૂષણ તે દ્વેષ છે. શબ્દનયના અભિપ્રાયે આ પ્રમાણે ભજના છે, અને બાકીના નયો (સંગ્રહ-વ્યવહાર) એકેક પદ્ધતિમાં સ્થિત છે. ૨૮૬૮ થી ૨૯૭૭.

વિવેચન :- અપ્રીતિરૂપ જ્ઞાતિસર્વમાન્યથી કોષ અને માન દેખ છે, ત્યા માયા અને લોભ ગ્રીતિરૂપ સામાન્ય જ્ઞાતથી રાગ છે, એમ સંગ્રહનય માને છે.

કોષ-માન અને માયા, એ ત્રણેને વ્યવહારનય દેખરૂપ માને છે, કેમકે માયા બીજાને હળવા માટે કરાય છે, તેથી માયા પણ કોષ-માનની જેમ પરોપથાતનો દેશુ હોવાથી દેખ જ છે, અને ન્યાયથી દ્રવ્યાદિ ઉપાર્જન કરવામાં જે મૂછાત્મક લોભ થાય છે, તે લોભ રાગ છે, પરંતુ અન્યાયોપાદાનમાં માયાદિક કખાપનો સંબંધ હોવાથી તે જ લોભ દેખરૂપ છે.

ઝજુસૂત્રનયના મતે અપ્રીત્યાત્મક કોષ જ દેખ છે, શોષ માન-માયા અને લોભના સંબંધમાં એકાંત નિશ્ચય નથી, એ ત્રણમાં પરિદ્ધામવશાતુ કોઈ રાગ છે અને કોઈ દેખ છે. કારણ કે આ નય વત્તમાન એક કષેત્રગ્રાહી હોવાથી કોષ-માન એ દેખ છે, અને માયા-લોભ એ રાગ છે, એમ નથી માનતો. જ્યારે પરગુણોમાં અપ્રીતિરૂપ ઉપયોગ થાય, ત્યારે માન એ દેખ છે, અન્યથા નહિ. અસે કોષ-માન વગેરે વિદ્યમાન સમકાળે હોય, તોપણ એક કાળે બે ઉપયોગ ન હોય, તેથી જે મિશ્ર કખાપના ઉપયોગથી રાગ અથવા દેખ કેવી રીતે થાય ? એમ પૂછવામાં આવે, તો અપ્રીત્યાત્મક અને પ્રીત્યાત્મક ઉપયોગથી માનાદિ કખાયને આ નય રાગ અથવા દેખ કહે છે એટલે કે સ્વગુણોમાં બહુમાનરૂપ અભિખ્યંગાત્મક ઉપયોગકાળે માન તે રાગ છે, અને પરગુણોમાં અપ્રીત્યાત્મક ઉપયોગ વખતે દેખ છે. એ જ પ્રમાણે પરોપથાત જાતે કરાતી માયા અને લોભ દેખ છે, અને જ્ઞાતીર-સ્વધન-સ્વજનાદિકની અંદર મૂછાત્મક ઉપયોગ કાળે તે જ માયા-લોભ રાગ છે. કેમકે મૂછાત્મક આસક્તિ ને રાગ છે.

શબ્દાદિ ગ્રંથ નયોના અભિપ્રાયે માન અને માયા સ્વઉપકાર માટે વપરાતાં જે ઉપયોગ થાય છે, તે લોભ જ છે. કેમકે સ્વગુણોપકારાત્મક ઉપયોગ પોતાની અંદર મૂછાત્મક હોય છે, તેથી તે બંનેનો લોભમાં અંતર્ભાવ થાય છે, તેમ થવાથી માન-માયાનો સ્વગુણોપકારાત્મક ઉપયોગ મૂછાત્મક હોવાથી લોભની જેમ તે પણ રાગ જ કહેવાય છે. સ્વગુણોપકારાત્મક સિવાયના પરોપથાત્મક માન-માયાના અંશો, કોષ, અને તે સાથે પરોપથાત્મક ઉપયોગરૂપ લોભ એ સર્વપરોપથાત્મક હોવાથી દેખરૂપ સમજવા. તાત્ત્વય એ છે કે કોષ સિવાયના માન-માયા અને લોભની અંદર જે મૂછાત્મક અનુરેજન, અથવા જે મૂછાત્મક ઉપયોગ તે રાગ છે અને એ ત્રણમાં અપ્રીત્યાત્મક ઉપયોગ તે દેખ છે. આ પ્રમાણે શબ્દનય અને ઝજુસૂત્રનયની ભજના છે. બાકીના સંગ્રહ-વ્યવહારનય નિયમિત પક્ષવાળા છે, એટલે કે સંગ્રહનય કોષ તથા માનને દેખ માને છે, અને માયા તથા લોભને રાગ માને છે. વ્યવહારનય એક લોભને જ રાગ માને છે, બાકીના ત્રણને દેખ માને છે. અને શબ્દાદિનયો ભજનાએ રાગ-દેખ માને છે, મેગમનયનો અભિપ્રાય જુદી નથી કણો, કેમકે સંગ્રહ-વ્યવહાર નયમાં તેનો અંતર્ભાવ થાય છે. ૨૮૬૮ થી ૨૯૭૭.

હવે કખાપોની વ્યાખ્યા કરે છે :-

કમ્મા કસ ભવો વા કસમાઓ સિ જાઓ કરસાયા તો ।

કસમાયયંતિ વ જાઓ ગમયંતિ કસ કરસાય ત્નિ ॥૨૯૭૮॥

બહારેય ઉદ્ઘારણે લેણ કરતાદ જરૂરો કરસસાયા ।
જીવાપરિણામરૂપ જેણ ઉ નામાડનિયમોડયં ॥૨૯૭૬॥

નામં રુવણા દવિએ ઉપ્તિ પચ્ચણ ય આપસે ।
રસ-ભાવ-કરસાએ વિ ય પરુવણા તેસિમો હોડુ ॥૨૯૮૦॥

દુધિહો દઢ્ઢકરસાઓ કમ્મદઢ્ઢે ય નો ય કમ્મમિમ ।
કમ્મદઢ્ઢકરસાઓ ચરુચિહા પોગળાણુદ્યા ॥૨૯૮૧॥

સજજકરસાયાડો નોકમ્મદઢ્ઢો કરસાઉંડયં ।
રંત્રાડુ સમુપ્પણી જલો પ્રભવો કરસાયાણ ॥૨૯૮૨॥

હોડુ કરસાયાણ વંથકારણ જં રસ પચ્ચયકરસાઓ ।
સહાઇ તિ કેઝ ન સમુપ્પણીએ ભિન્નો સો ॥૨૯૮૩॥

આપસાઓ કરસાઓ કદ્યયવકયભિડિભંગુરગારો ।
કેઝ ચિત્તાડુગાઓ રુવણાણત્થતરો સોડયં ॥૨૯૮૪॥

રસાઓ સસો કરસાઓ કરસાયકમ્મોડાઓ ય ભાવમિમ ।
સો કોહાડુ ચરુદ્ધા નામાડુ ચરુચિહેયકેચકો ॥૨૯૮૫॥

ભાવં સહાઇનયા અદ્વિહમસુદ્ધનેગમાઈયા ।
ણાણસુપ્પણીઓ સેસા જં પચ્ચયવિગપા ॥૨૯૮૬॥

દુધિહો ય દઢ્ઢકોહો કમ્મદઢ્ઢે ય નોયકમ્મમિમ ।
કમ્મદઢ્ઢે કોહો તજ્જોગા પોગળા ણુદ્યા ॥૨૯૮૭॥

નોકમ્મદઢ્ઢકોહો નેઝો ચમ્મારનીલિકોહાઈ ।
જં કોહવેયણિજં સમુદ્ધણ ભાવકોહો સો ॥૨૯૮૮॥

માણાદજો વિ એવં નામાડુ ચરુચિહા જહાજોગં ।
નેયા પિહપ્પિહા વા સચંડણતાણુબન્ધાડુ ॥૨૯૮૯॥

જલ-રેણુ-ભૂમિ-પચ્ચયરાડુસરિસો ચરુચિહો કોહો ।
તિણિસલયા-કદ્બુ-દ્વિયસેલત્થંભોવમો માણો ॥૨૯૯૦॥

માયાવલેહ-ગોમુન્તિ-મેદરિંગ-ઘણવંસિમૂલસમા ।
લોહો હાલિદ્દ-ખ્યાજણ-કદ્બમ-કિમિરાગસામાણો ॥૨૯૯૧॥

પચ્ચા-ચરુમારો-વચ્છર-જાવડ્જીવાણુગામિણો કમરો ।
દેવ-નર-તિરિય-નારયગડસાહણહેયવો નેયા ॥૨૯૯૨॥

જેનાથી જીવો પીડા પામે તે કષ-કર્મ અથવા ભવ તેનો જેનાથી લાભ થાય તેને 'કષાય'
કહેવાય, અથવા જેનાથી જીવ પથોકૃત કષ પામે ને 'કષાય' અથવા પૂરોકૃત કૃપના આય એટલે

ઉપાદાન હેતુ જે હીય તે કૃપાય. તે કૃપાના ઉપાદાન હેતુઓ જીવના પરિણામરૂપ કોષાદિ જ્ઞાનવા. તે કૃપાય નામાદિ આઠ પ્રકારે છે. નામકૃપાય, સ્થાપનકૃપાય, દ્રવ્યકૃપાય, ઉત્પત્તિકૃપાય, આદેશકૃપાય, રસકૃપાય અને ભાવકૃપાય. અંમની પ્રગ્રહણ આ પ્રમાણે છે. (નામ-સ્થાપના કૃપાયનો વિચાર સુગમ હોવાથી તે નથી કહેતા.) જ્ઞાનીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યકૃપાય બે પ્રકારે છે, કર્મદ્રવ્યકૃપાય અને નોકર્મદ્રવ્યકૃપાય. તેમાં પૂર્વે દર્દરમી જાથામાં કૃપા મુજબ દ્રવ્યકૃપાયના અનુદિત પુદુંગલો ચાર પ્રકારના જ્ઞાનવા. સર્જ, બીમિતક, હરીતકી વગેરે વનકૃપતિ વિશેષ નોકર્મદ્રવ્યકૃપાય જ્ઞાનવા. જેનાથી કૃપાયોની ઉત્પત્તિ થાય તે ઉત્પત્તિકૃપાય કહેવાય. કેમકે દવ્ય યા ક્ષેત્રાદિ રૂપ વસ્તુ કૃપાયની ઉત્પત્તિમાં હેતુભૂત હોવાથી તે વસ્તુ ઉત્પત્તિકૃપાય કહેવાય છે. કૃપાયોના અવિરતિ આદિરૂપ અંતર્ગંધનું જે કારણ તે પ્રત્યપકૃપાય કહેવાય. શબ્દાદિ વિષયોને કેટલાક પ્રત્યપકૃપાય કહે છે, તે ધોંય નથી, કેમકે તેમ માનવાથી ઉત્પત્તિ કૃપાયનો ભેદ ન થાય. અંતર્ગં કૃપાય સિવાય, આ કુપિત છે. એમ કહેવાય તે કુત્રિમ ભૂકુટિઅંગાદિરૂપ કરેલો આકાર આદેશકૃપાય કહેવાય. કેટલાક તેવા આકારવાળો ચિત્રાદિગત જીવ તે આદેશકૃપાય, એમ કહે છે. તે અધોગ્ય છે. કેમકે તેવો આકાર સ્થાપનાથી જુદી ન જણાય. હરીતકી વગેરેનો રસ તે રસકૃપાય છે, અને મોહનીય કર્મની ઉદ્ય તે ભાવકૃપાય છે. એ ભાવકૃપાય કોષાદિ ચાર પ્રકારે છે. (કોષ-માન-માયા અને લોભ) તે દરેક પુનઃ નામાદિ ચાર ભેદે છે. શબ્દાદિ શુદ્ધ નયો (ભાવકૃપાયને જ માને છે.) નામાદિ કૃપાયને નથી માનતા. નેગમાદિ અશુદ્ધનયો આઠ પ્રકારના નામાદિ કૃપાયોને માને છે, તથા શોષ નેગમાદિ વિશુદ્ધનયો અને ઋજુસૂત્રનય આદેશ અને ઉત્પત્તિ કૃપાયને નથી માનતા કેમકે તે બજે પ્રત્યપકૃપાયના વિકલ્પો છે. (એટદે પ્રત્યપ કૃપાયથી ભિન્ન નથી.) અથવા (જ્ઞાનીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત) દ્રવ્યકોષ બે પ્રકારે છે. કર્મદ્રવ્યકોષ અને નોકર્મદ્રવ્યકોષ તેમાં. (બંધ્યોગ્ય બંધાતા વગેરે ચાર પ્રકારના અનુદિત કોષના પુદુંગલો તે કર્મ છે, અને ચમ્ભકાર નીલિકોષ વગેરે નોકર્મદ્રવ્યકોષ જ્ઞાનવો તથા કોષવેનીયકર્મ ઉદ્યમાં આવવાથી થયેલા જે કોષના પરિણામ, તે ભાવકોષ છે. આ જ પ્રમાણે માન વગેરે પણ ધર્માયોગ્ય નામાદિ ચાર પ્રકારે જ્ઞાનવા અથવા એ સર્વે પૃથક પૃથક કોષાદિ અનંતાનુભંગિ આદિ ચાર પ્રકારે જ્ઞાનવા, પાણીની રેખા જેવો, રેતીની રેખા જેવો, ભૂમિની રેખા જેવો અને પર્વતની રેખા જેવો, એમ ચારે પ્રકારે કોષ છે. નેતરની લતા જેવા, કાણના સંભ જેવો, હાડકાના સંભ જેવો અને પત્યરના સંભ જેવો, એમ ચારે પ્રકારે માન છે. વાંસની છાલ જેવી, ગાયના મૂત્ર જેવી, ધેટાના શીંગડા જેવી, અને નક્કર વાંસના મૂળ જેવી એમ માયા ચાર પ્રકારે છે. હળદરના રંગ જેવો, અંજન જેવો, કાદવના રંગ જેવો અને કિરમજીના રંગ જેવો એમ લોભ ચાર પ્રકારે છે. તેમો પશ્ચાનુપૂર્વીકમથી એક પક્ષ, ચાર માસ, વરસ અને યાવજ્ઞય પર્યંત લિંગતિવાળા છે. તથા દેવ, મનુષ્ય, નિર્યાય અને નરકગતિના હેતુભૂત છે. એમ જ્ઞાનવું. ૨૬૭૮ થી ૨૮૮૨.

હવે ઈન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ કહે છે :-

ઇંદો જીવો સાંબોદ્ધલંઘિભોગપરમેસરતણતો ।

સોન્તાઙ્ગમિદ્યમિહ તલ્લિઅંગાઙ્ગમાદાવાતો ॥૨૯૧૩॥

તં નામાઙ્ગ ચउછા દવં નિવિત્તિ ઓદગરણં ચ ।
આગારો નિવિત્તિ ચિત્તા બજ્જા ઇમા અંડતો ॥૨૧૧૪॥

પુષ્ટ કલંબુગાએ-ધન્નમસૂરાહમુલચંદો ય ।
હાડ ખુર (મ)વ્યા નાગાંગાં ય સાંદ્રિદ્યાંણં ॥૨૧૧૫॥

વિસયગ્રહણસમત્યં ઉદગરણં હેદિયાંતરે તંપિ ।
જે મેહ તદુબદ્ધાએ ગેણહહ નિવિત્તિભાવે વિ ॥૨૧૧૬॥

સર્વ ઉપલબ્ધ અને સર્વ ભોગના પરમેશરપણાથી ઈન્ડ એટલે જીવ કહેવાય છે, તે જીવના લિંગાદિભાવથી શ્રોત્રાદિભેટે પાંચ પ્રકારની ઈન્દ્રિયો છે, તે ઈન્દ્રિય નામાદિ ચાર બેટે છે, તેમાં દ્વયઈન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે પ્રકારે છે, બાધનિવૃત્તિ તે વિવિધ પ્રકારની આકૃતિ છે, અને અંતર નિવૃત્તિ અનુકૂળે કંદંબ, પુષ્ટ, મસૂર, ધાન્ય, અતિમુક્તપુષ્પના ચાંદલા અથવા ચંદ્ર, કુરૂપ (અસ્ત્રો) અને વિવિધ પ્રકારના આકારવાળી શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો છે, વિષયગ્રહણ કરવાને સમર્થ ઈન્દ્રિયાંતર તે પણ ઉપકરણોન્દ્રિય કહેવાય છે, કેમકે તેનો ઉપધાત થવાથી અને નિવૃત્તિના સદ્ભાવે પણ વિષયગ્રહણ થતું નથી, રદ્દદુર થી રદ્દદુર.

વિવેશન :- પરમેશરપણાના યોગથી જીવ ઈન્ડ કહેવાય છે, કારણ કે ભાવરજીનો અભાવ થવાથી સર્વ વસ્તુ તેને જીવાય છે, વળી નાનાવિષ ભાવોમાં ભમતા સર્વ વસ્તુનો તેને ઉપભોગ થાય છે, તેથી જીવ પરમેશરવાનું કહેવાય છે, એ પરમેશરવાના યોગથી જીવ ઈન્ડ કહેવાય છે, તે જીવનું=ઇન્ડનું લિંગ ચિન્હ તે ઈન્દ્રિય અથવા ઈન્દ્રિયવડે હેખાયેલ આ સરજાયેલ તે ઈન્દ્રિય કહેવાય, તે ઈન્દ્રિય શ્રોત્ર, ચક્કા, પ્રાણ, રસના અને સ્વર્ણન એમ પાંચ પ્રકારે છે, પુનઃ તે ઈન્દ્રિયો નામ, સ્વાપના, દવ્ય અને ભાવ એમ ચાર બેટે છે, નામ અને સ્વાપના ઈન્દ્રિયનું સ્વરૂપ સુગમ હોવાથી તેનું વ્યાખ્યાન મૂકી દઈને શશદીર તથા અવ્યશદીરવ્યતિકૃત દ્વયેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ, તે દ્વયેન્દ્રિય નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં કાનનો નિવૃત્તિ એટલે આકાર, તે આકાર ભાવ અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં ભાધનિવૃત્તિ મનુષ્ય, અશ, સસલા વગેરેની અપેક્ષાએ વિવિધ માકારવાની છે, અને અભ્યંતર નિવૃત્તિ સર્વની સરખી હોય છે, શ્રોત્રેન્દ્રિયની અભ્યંતર નિવૃત્તિ કંદંબપુષ્પાકારે માંસના જોણાશ્રેપે છે, ચક્કાની મસૂર ધાન્ય વિશેષના જેવી છે, પાણેન્દ્રિયની અતિમુક્તપુષ્પના ચાંદલા જેવી છે, રસનેન્દ્રિયની કુરૂપ (અસ્ત્રા)ના આકારે અને સ્વરણનેન્દ્રિયની વિવિધાકારવાળી છે.

ઉપરોક્ત આકારવાળી અભ્યંતર નિવૃત્તિની વિષય ગ્રહણ કરવાની જે શક્તિ, તેને ઉપકરણ દ્વયેન્દ્રિય કહેવાય છે,

શિષ્ય :- જેને આપ ઉપકરણોન્દ્રિય કહો છો, તે અંતર્નિવૃત્તિની શક્તિઓ હોવાથી અંતર્નિવૃત્તિ જ છે, તેનાથી કોઈ બેદ જીવાતો નથી.

આચાર :- એ ઉપકરણોન્દ્રિય પણ દ્વયેન્દ્રિયનો એક બેદ છે, કેમકે કંદંબપુષ્પાદિ આકારવાળી શ્રોત્ર આદિ ઈન્દ્રિયોની શાખાદિ વિષય જાણનારી જે શક્તિ છે, તે શક્તિનો વાત-પિતાદિવડે

ઉપધાત થવાથી યથોક્ત અંતર્નિવૃત્તિનો સદ્ગ્રાવ હોય, તો પણ જીવ શબ્દાદિ વિષય ગ્રહણ કરી શકતો નથી, તેથી જીણાય છે કે અંતર્નિવૃત્તિની શક્તિઓન્નિય તે દ્વાર્યેન્દ્રિયનો બીજો બેદ છે, રહ્લું થી રહ્લું.

લલ્બુ-વાગોગા ભાવિંદિયં તુ લલ્બિ તિ જો ખાગોવસમો ।
હોડુ તદાવરણાણં તલ્લાભે ચેવ સેસંપિ ॥૨૯૯૭॥

જો સવિસયવાવારો સો ઉવાગોગો સ ચેગકાલમિમિ ।
એગેણ ચેય તમ્હા ઉવાગોગિંદિઓ સબ્બો ॥૨૯૯૮॥

એગિંદિયાઇભેયા પડુચ્ચ સેસંદિયાઇં જીવાણં ।
અહવા પડુચ્ચ લલ્બિંદિયં પિ પંચિંદિયા રાબે ॥૨૯૯૯॥

જં કિર બાળાઈણં દીસઙ્ગ સેસેદિઓવલંભો વિ ।
તેણ ત્યિ તદાવરણક્ષાગોવસમસંભવો તેસિ ॥૩૦૦૦॥

પંચેદિઉ ચ બાળો નરો ચ સવ્યવિસાગોવલંભાઓ ।
તહવિ ન ભણણઙ્ગ પંચિંદિઉ તિ બજીંદિયાભાવા ॥૩૦૦૧॥

સુત્તો વિ કુંભનિવત્તિસત્તિજુત્તો તિ જહ સ ઘડકારો ।
લલ્બિંદિયા પંચેદિઉ તહા બજીંદિયા વિ ॥૩૦૦૨॥

લાભકક્ષમો ઉ લલ્બી નિબુન્તુ-વગરણ ઉવાગોગો ય ।
દવ્યદિય-ભાવિંદિયસામણણાઓ કાઓ ભિણણો ॥૩૦૦૩॥

લભિય અને ઉપયોગ એ બે ભાવેન્નિય છે, તેમાં ઈન્દ્રિયાવરણીયકર્મનો જે કાયોપશમ તે લભિય છે, તે લભિય પ્રાપ્ત થાય તો જ બીજુ દ્વાર્યેન્નિય પ્રાપ્ત થાય, શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયોનો જે પોતાના શબ્દાદિ સ્વવિષયમાં પરિચ્છેદ=વ્યાપારને ઉપયોગ કહેવાય છે, એ ઉપયોગ એક કાળમાં દેવાદિકોને પણ એક જ હોય છે, તેથી ઉપયોગને આશ્રયીને સર્વ જીવ એકેન્દ્રિયવાલા કહેવાય છે, કેમકે સર્વકાળમાં દેવાદિકોને પણ પાંચ ઈન્દ્રિયોમાંથી એક ઈન્દ્રિયના ઉપયોગનો સદ્ગ્રાવ હોય છે. શેષ ઈન્દ્રિયો (નિવૃત્તિ, ઉપકરણ લભિય)ની અપેક્ષાએ જીવોના એકેન્દ્રિય બેઈન્દ્રિયાદિ બેદો છે. જેને જોટલી દ્વાર્ય-ઈન્દ્રિયો હોય તેને તેવા વ્યવહાર કર્યા પછી અથવા લભિય ઈન્દ્રિયની અપેક્ષાએ સર્વ જીવો પંચેન્દ્રિય છે. કેમકે બંદુલાદિ વનસ્પતિઓને શેષ બીજુ ઈન્દ્રિયોનો ઉપલંબ=ઉપયોગ પણ જીણાય છે, તેથી તેઓને તદાવરણકર્મના કાયોપશમનો સંભવ છે, એમ જીણાય છે. જો ના હોય તો બંદુલવૃક્ષને શ્રુંગારયુક્ત સજજ ધરેલી સ્ત્રી, સુંદર મહિરાના કોગળા વડે તથા ચંપકવૃક્ષને અત્યંત સુગંધી જીળના સિંચવાવડે તથા તિલકવૃક્ષને અવભોગથી સ્ત્રીના કટાક્ષવડે તથા વિરહકવૃક્ષને પંચમસ્તરવડે કરીને કુલ-અંકુરાદિની ઉત્પત્તિનો સંભવ ન થાય. વળી એકલા બંદુલવૃક્ષને શ્રુંગારવાલી સુંદર સ્ત્રીએ કરેલા મહિરાના કોગળા વડે તથા શરીરના સ્પર્શ વડે ઓછુંચુંખન વડે તથા ચંદનાદિમાં પડેલા ગંધ વડે સારરૂપ જોવાથી તથા મધુર શાંદોના ઉદ્ઘાર વડે કલવાપણું

થાય છે તેથી તે પંચેન્દ્રિય છે. સર્વ ઈન્ડ્રિયોના વિષયના ઉપલંબથી મનુષ્યની જેમ બનુલ પંચેન્દ્રિય જેવ્યા છે, તો પણ ભાગ્ય ઈન્ડ્રિયોના અભાવે તે પંચેન્દ્રિય કહેવાતો નથી. જેમ ઘટ અનાવવાની શક્તિપુક્ત કુભકાર સૂતેલો હોય, તો પણ તે કુભકાર કહેવાય છે, તેમ ભાગ્ય-ઈન્ડ્રિય રહિત હોવા છનાં પણ બજુલાદિ વૃક્ષો લભ્ય-ઈન્ડ્રિયવડે પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે. દવ્ય અને આવઈન્ડ્રિયોના પ્રાસીકમમાં (પ્રથમ લભ્ય-આવેન્દ્રિય પ્રામ થાય, તે પછી દવ્યેન્દ્રિય પ્રામ થાય.) જ્યારે દવ્યેન્દ્રિય-આવેન્દ્રિયના સામાન્યથી બિશ્વ કરાવેલો લાભ પૂર્છવામાં આવે, ત્યારે પ્રથમ ઈન્ડ્રિયાવરણીયક્ષયોપશમદ્રૂપ લભ્ય-ઈન્ડ્રિય પ્રામ થાય તે પછી બાહ્યઅંતરનિર્વિજ્ઞિ ઈન્ડ્રિય પ્રામ થાય, તે પછી અંતરનિર્વિજ્ઞિની શક્તિદ્રૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય પ્રામ થાય, અને તે પછી ઈન્ડ્રિયોના અર્થનો એટથે વિષયોનો ઉપયોગ થાય છે. ૨૬૭૭ થી ૩૦૦૩.

હવે પરિષહીની અને ઉપસગોની વ્યાખ્યા કરે છે.

પરિસરોઢબા જરૂરા મગાવિચ્ચુહુ-વિળિજ્જરાહેઊ ।

જુતો પરિસહા તે ગ્રુહાદારો હોંતિ વાવીસં ॥૩૦૦૪॥

ઉવસજ્જણમુવસગ્ગો તેણ તઝો ચ ઉવસજ્જએ જમ્હા ।

સો દિવ્ય-મણ્યુય-તૌરિચ્છિઓ-દ્વદ્યરંબેયણાભેંઓ ॥૩૦૦૫॥

હાસ-ષ્પાંસ-દીમંસારો વિમાયાએ વા ભવાં દિવ્બો ।

એવે ચિય માણુસ્સો કુસીલાધિસેવણચરત્યો ॥૩૦૦૬॥

તિરિઓ ભય-ષ્પાંસા-હારાવચ્ચાઇરકણ્ણણત્ય વા ।

ઘડુ-ત્વંભણ-પવણ-લેસણારો ચાયસંચેઓ ॥૩૦૦૭॥

મોશમાર્ગથી નહિ ઇગવા માટે તથા વિશેષ નિર્જરા માટે જે વિશેષે સહન કરવા યોગ્ય છે, તેને પરીષહી કહેવાય છે. તે પરીષહી કુધા, પીપાસા વગેરે ભાવીસ છે. પીડા પામવી તે ઉપસગ અથવા જેના વડે જીવને પીડા પરમાય તે ઉપસગ છે. તે ઉપસગ દેવથી, મનુષ્યથી, તિર્યથી અને આત્મસંવેદનથી એમ થાર પ્રકારે થાય છે. હાસ્યથી, પૂર્વભવના દેખથી, (પોતાની પ્રતિશાસ્યી આ ચલાયમાન થાય છે કે નહિ ? એવા) વિમર્શથી અને વિમાત્રાથી (કંઈક હાસ્ય, કંઈક દેખ, કંઈક વિમર્શથી) દેવો ઉપસગ કરે છે, એ પ્રમાણે મનુષ્ય પણ થાર પ્રકારે ઉપસગ કરે છે : એમાં ચોથો પ્રકાર કુશીલપ્રતિસેવનાથી જાણવો. તિર્યથો ભયથી, દેખથી, આહાર માટે, બરચાંઓનાં માળા તથા શુફાદિ સ્થાનના રક્ષણ માટે ઉપસગ કરે છે, અને નેત્રમાં પડેલા કષાદિ ખુંચવાથી, અંગો સાખ્ય થવાથી, ખાડા વગેરેમાં પડવાથી તથા બાહુ વગેરે અંગોને પરસ્પર મસળવાથી આત્મ-સંવેદનીય ઉપસગ્ગ થાય છે. ૩૦૦૪ થી ૩૦૦૭.

અહીં રાગ વગેરેનાં ઉદાહરણો છે, તે “રાગે રહદાતા” ઈત્યાદિ છ ગાયાઓનો અર્થ મૂળ આવસ્થકથી જાણી લેવો.

હવે “નામયંતા નમોરિહા” એ પદની વ્યાખ્યા તથા નમસ્કારનું ફળ કહે છે.

પહોંચિકરણં નામણમહવા નાસણમઓ જહાજોગં ।
નેયં રાગાઈણ તત્ત્વામાઓ નહોડરહા ॥૩૦૦૮॥

(૪૪૦) અરહંતનમોક્કારો જીવં મોએડુ ભવસહસ્માઓ ।
ભાવેણ કીરમાણો હોડુ પુણો બોહિલાભાએ ॥૩૦૦૯-૧૨૩॥

અરહંતાગારવું ટવણા નામં મયં નમોક્કારો ।
ભાવેણ તિ ય ભાવો દવ્ય પુણ કીરમાણો ત્તિ ॥૩૦૧૦॥

ઇય નામાઇચડચિહ્નબુદ્ધબ્ધંતરવિહાણકરણાઓ ।
સો મોએડુ ભવાઓ હોડુ પુણો બોહિબીયં ચ ॥૩૦૧૧॥

(૪૪૧) અરહંતનમોક્કારો ધજ્ઞાણ ભવકચ્છયં કરંતાણં ।
હિયયં અણુમુયંતો વિસોલ્લિયાવારખો હોડુ ॥૩૦૧૨-૧૨૪॥

ધજ્ઞા નાણાઇધણા પરિત્તસંસારિણો પદ્યણુકમ્મા ।
ભવજીવિયં પુણબ્ધબો તસ્સેહકચ્છયં કરિંતાણ ॥૩૦૧૩॥

ઇહ વિરાસોગાસણં ચિન્તાસુ વિસોલ્લિયા અબજ્ઞાણં ।
અરહંતનમોક્કારો હિયયગાઓ તં નિવારેડ ॥૩૦૧૪॥

રાગદિશત્રુઓને વશ કરવા અથવા તેમનો સમૂળ નાશ કરવો તેને નમન કહેવાય છે. એ નમનથી અહીંતો નમસ્કારને ચોગ્ય છે. ભાવથી કરાતો અરિહંતનો નમસ્કાર જીવને હજારો ભવથી મૂકાવે છે, અને પુનઃ બોધિબીજના લાભ માટે થાય છે. અહીંદક્કારવાળી બુદ્ધિ તે સ્થાપના કહેવાય. તેનો જે નમસ્કાર તે સ્થાપનાનમસ્કાર; નમસ્કાર શાષ્ટ્રવડે નામનમસ્કાર, 'ભાવથી' એ શાષ્ટ્ર વડે ભાવનમસ્કાર અને અંજલીશ્રદ્ધાદિવડે કરાતો નમસ્કાર તે દ્રવ્યનમસ્કાર એ પ્રમાણે નામાદિ ચાર પ્રકારના ભાષ્ય-અભ્યંતર વિધાન કરવાથી, તે નમસ્કાર જીવને સંસારથી મૂકાવે છે, અને બોધિબીજ માટે થાય છે. ભવકથ્ય કરતા શાનાદિ પનવાળા આત્માના હદ્યને નહિ મૂકતો અહીંનમસ્કાર અપધ્યાનને દૂર કરે છે. પંચ એટલે જાનાદિ ધનવાળા, પરીતસંસારી પ્રતનુકભી=લઘુકભી જીવના અવ એટલે જીવિત અથવા પુનર્ભવનો કષય કરનાર ચિત્તનું વિસ્ત્રોત્તગમન તે વિસ્ત્રોત્તિકા અથવા અપધ્યાન, તેને હદ્યમાં રહેલો અહીંનમસ્કાર નિવારે છે. ૩૦૦૮ થી ૩૦૧૪.

હવે અહીંત નમસ્કારની ભલાર્થતા બતાવે છે :-

(૪૪૨) અરહંતનમોક્કારો એવં ખલુ વળણાઓ મહત્વો ત્તિ ।
જો મરણમિ ઉવગો અભિકચ્છણં કીર્દુ બહુસો ॥૩૦૧૫-૧૨૫॥

જલણાઇભએ સેસં મોતું પેગરયણં મહામોલ્લ ।
જુદિ વાતિભએ ઘેણ્યા અમોહમલ્યં જહ તહેહ ॥૩૦૧૬॥

મોતું પિ બારસંગ મરણાઇભએસુ કીરણ જમ્હા ।
અરહંતનમોક્કારો તમ્હા સો બારસંગત્થો ॥૩૦૧૭॥

सब्बं पि बारसंगं परिणामविसुल्लिहेऽभित्तागं ।
तत्कारणभावाओ ए कहं न तयत्थो नमोक्कारो ? ॥३०१८॥

न हु तम्मि देसकाले सक्को बारसविहो सुयक्खांधो ।
सब्बो अणुचिंतेऽ धंतं पि समत्थचित्तेण ॥३०१९॥

एगम्मि वि जम्मि पए संवेगं कुणइ वीयरायमए ।
तं तस्स होइ नाणं जेण विरागत्तणमुवेड ॥३०२०॥

एगम्मि वि जम्मि पए संवेगं कुणइ वीयरायमए ।
सो तेण मोहजालं छिंदइ अज्जप्पओगेण ॥३०२१॥

बवहाराओ मरणे तं पयमेचकं मयं नमुक्कारो ।
अज्जं पि निच्छयाओ तं चेव बारसंगत्थो ॥३०२२॥

जं सोऽतिनिज्जरत्थो पिंडयत्थो वज्जिओ महत्थो वि ।
कांगइ निस्तरम्भिक्षणं तु बहुसो बहुवारा ॥३०२३॥

(४४३) अरहंतनमोक्कारो सब्बपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सब्बेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥३०२४-१२६॥

पंसेडु पिबइ व हियं पाइ भवे वा जियं तओ पावं ।
तं सब्बमदुरामन्नजाइभेयं पणासेडु ॥३०२५॥

नामाइमंगलाणं पढमं ति पहाणमहवं पंचणहं ।
पढमं पहाणतर्यं व मंगलं पुक्कऽभणियत्यं ॥३०२६॥

ऐ प्रभाणो निश्चय वश्विलो अईन्नमस्कार महा अर्थवाणो छे, केमके जे नमस्कार, मृत्यु सभीप थये छते निरंतर भहुवार कराय छे, अने भोटी आपत्तिभां द्वादशांगीने भूकीने तेनुं स्मरण थाय छे, अूँजिन आहिनो भय होवा छतां शेष सर्व भूकीने जेम भद्धामूल्यवाणुं भेघरत्न ग्रहणा कराय छे, अधदा अतिभयमां जेम अभोध शख्त ग्रहणा कराय छे, तेम अहीं पष्ठा भरणाटि भयोमां द्वादशांगी भूकीने अरिहंतने नमस्कार कराय छे, तेथी ते नमस्कार द्वादशांगार्थं छे. सर्व द्वादशांगी परिणामनी विशुद्धिनो हेतुमात्र छे, तेवा ज आरक्षभावथी नमस्कार पष्ठा तदर्थवाणो (द्वादशांगार्थवाणो) केम न कहेवाय ? भरणारूप तेवा देशकाणमां बार प्रकारनो सर्व शुतसंख अत्यंत समर्थ चिन्तकुवडे पष्ठा चिन्तवी शकाय नहि, तेथी ते नमस्कार द्वादशांगार्थं छे. वीतरागना भतमां जे एक पद पष्ठा छ्यवने संवेग उत्पन्न करे छे, ते तेने शानदृप थाय छे, केमके तेना वडे तेने वीतरागपष्ठुं प्राम थाय छे. वीतरागना भतमां जे एक पष्ठा पद संवेग करे छे, अने तेथी ते अध्यात्मयोगे भोडक्षाणने छ्ये छे. भरण वधते करातो नमस्कार अनेक पदात्मक छतां पष्ठा व्यवहारथी एक पद कहेवाय छे, अने निश्चयथी ते तथा बीजूं पष्ठा निर्झरारूप फणवाणुं पद द्वादशांगार्थं छे. ते नमस्कार कर्मनी अतिनिर्झरा भाटे छे, अने द्वादशांगारूप गणिपिटकार्थं छे,

એ રીતે એની ભધાર્થતા કહેલી છે. નેથી અભીક્ષા એટલે નિરન્તર, અને બહુજી એટલે ઘણીવાર તે નમસ્કાર કરાય છે. અરિહંતનો નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે, અને સર્વ મંગળોમાં પ્રથમ મંગળભૂત છે. જે જીવને મહિન કરે, જીવના હિતને પીએ, અથવા જીવને સંસારમાં પાડે, તેથી તે પાપ કહેવાય છે, એ આઠ સામાન્ય જ્ઞાતિભેદવાળા (આઠ કર્મને) સર્વ પાપનો (નમસ્કાર) નાશ કરે છે. નામાદિ મંગળોમાં અહિત્ત્રમસ્કાર પ્રથમ છે, અથવા મોક્ષરૂપ સુખ્ય પુરુષાર્થને સાધનાર હોવાથી પ્રધાન છે, અથવા અહિત્ત્રસિદ્ધ આદિ પાંચ ભાવમંગળોમાં આને પ્રથમ મંગળ કહેલ છે. અથવા પ્રથાનતર પરોપકારસાધક હોવાથી સુખ્ય છે એવું એ મંગળ, તેનો અર્થ પૂર્વ (૨૪મી ગાથામાં) કહેલો છે. ઉંઠો થી ઉંઠો.

॥ ઈતિ અહિત્ત્રમસ્કાર સભ્યામઃ ॥

હવે સિદ્ધના નમસ્કારની વ્યાખ્યા કરે છે :-

સિદ્ધો જો નિષ્ફળો જેણ ગુણોણ સય ચોદુસવિગણો ।
નેઓ નામાઈઓ ઓયણસિદ્ધાઇઓ દબ્બે ॥૩૦૨૭॥

(૪૪૪) કમ્મે સિદ્ધે ય વિજ્જાએ મંતે જોગે ય આગમે ।

અત્થ-જત્તા-અભિષ્પાએ તવે કમ્મકદ્વાએ ઇય ॥૩૦૨૮-૧૨૭॥

જે ગુણવડે જે નિષ્પત્ત હોય, તે સિદ્ધ કહેવાય છે. તે સિદ્ધ સામાન્યથી નામાદિ ચૌદ પ્રકારે જાણવા. (નામ-સ્થાપનાસિદ્ધ સુગમ છે.) ઓદનસિદ્ધાઇ દવ્યસિદ્ધ જાણવા. આદિ શાન્દથી પાહેલા ઘટાઇ પણ સમજવા. ઓદનાદિ નિષ્પત્તાદિ ગુણવડે સંપૂર્ણ છે, વળી અપ્રધાનપણો તે દવ્ય પણ છે. કર્મસિદ્ધ, શિલ્યસિદ્ધ, વિધાસિદ્ધ, મંત્રસિદ્ધ, યોગસિદ્ધ, આગમસિદ્ધ, અર્થસિદ્ધ, ધાત્રાસિદ્ધ, અભિપ્રાયસિદ્ધ, તપસિદ્ધ, અને કર્મકષયસિદ્ધ (આ અગીયાર અને પ્રથમના તણ મળી સિદ્ધના ચૌદ પ્રકાર જાણવા.) ઉંઠો થી ઉંઠો.

આ પછી કર્મસિદ્ધાઇ સિદ્ધોનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરનારી કમ્મ જમણાયરિય ઈત્યાદિ ગાથાથી આરંભીને ન કિલમ્યાડ જો તવસા ઈત્યાદિ ગાથા પર્યત એકત્રાળીસ ગાથાઓ કથાનક અને ભાવાર્થસહિત છે, તે મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાપી લેવી.

હવે કર્મકષયસિદ્ધનું સ્વરૂપ જાગ્રાવે છે :-

(૪૪૫) દીહકાલરથ્ય જં તુ-કમ્મ સે-સિયમદૃહા ।

સિર્ય ધંતં તિ સિદ્ધસ્સ સિદ્ધત્તમુકજાયઙ્ ॥૩૦૨૯-૧૨૮॥

(૪૪૬) નાઊણ વેયળિજ્જં અહૃબહૃથ્ય આઉગ્ં ચ થોવાગ્ં ।

ગંતૂણ સમુગ્ધાથ્ય ખવેડ કમ્મ નિરવસેગ્ં ॥૩૦૩૦॥૧૨૯॥

(૪૪૭) દંડ કવાડે મંથંતરે ય સાહરણયા સરીરસ્થે ।

ભાસાજોગનિરોહે સેલેસી સિજ્જાળા ચેવ ॥૩૦૩૧॥૧૩૦॥

(૪૪૮) જહ ઉલ્લા સાડીયા આસું સુબકડ વિરલિલયા રંતી ।

તહ કમલહૃદયસમએ વચ્ચંતિ જિણા સમુદ્ઘાયં ॥૩૦૩૨॥૧૩૧॥

પ્રવાહની અપેક્ષાએ દીર્ઘકાળની સિદ્ધતીવાળું જે બાધેલું આઠ પ્રકારનું કર્મ, તે બાધેલા કર્મને જે ભવ્ય જીવે ધ્યાનરૂપ અનિવડે બાળી નાખ્યું છે, એવા સિદ્ધને સિદ્ધપણું ઉત્પન્ન થાય છે. વેદનીયકર્મ અતિ વધારે અને આયુકર્મ થોડું છે. એમ જાણીને કેવળી સમુદ્ઘાત પામીને સમગ્ર કર્મનો ક્ષય કરે છે. શરીરમાં રહ્યે છતે આત્મપ્રદેશીનો દંડ, કપાટ, મંથન અને અંતરપૂર્ણ કરવાવડે ભાષ્યાયોગનો નિરોધ કરીને શૈક્ષેશીકરણ પામ્યા બાદ સિદ્ધ થાય છે. જેમ લીનું વણ પહોળું કર્યું હોય, તો તે શીંગ સૂકાઈ જાય છે, તેમ કર્મની લઘુતા વખતે જીવને સમુદ્ઘાત પામે છે. અને કર્મનો નાશ કરે છે. ૩૦૩૮ થી ૩૦૩૨.

“ઓ દીહકાલરં જંતુ” એ ગાયાની ભાષ્યકાર વ્યાખ્યા કરે છે.

સંતાણાં અણાઈ દીઓ ઠિઙ્કાલ એવ બંધાત્સો ।

જીવાણુર્જણાં રહ ત્ત જોગો ત્ત સુહુમો વા ॥૩૦૩૩॥

સો જસ્સ દીહકાલો કર્મ તં દીહકાલરઘમુત્તં ।

અદ્દીહકાલર્જણમહવા ચેદ્વાવિસેસત્તં ॥૩૦૩૪॥

જં કર્મ તિ તુસદો વિસેસણો પૂરણોહવા જીવો ।

જંતુ ત્ત, તસ્સ જંતો કર્મ સે જં સિયં બદ્ધે ॥૩૦૩૫॥

અહવા સે સિયમસિયં ગહિયં વત્તમદ્દસિલિદું વા ।

જં વા વિસેસિયમદ્વા ત્ત ઘયસેસિયં વ ત્ત ॥૩૦૩૬॥

નેરુત્તિયં સિયં ધંતમરસ તવસા મલો બ લોહસ્સ ।

ઇય સિદ્ધસ્સય સારો સિદ્ધતં રિજ્જણા સમએ ॥૩૦૩૭॥

ઉવજાયદી ત્ત વવહારદેસણમભાવયાનિસેહો વા ।

પજજાયંતરવિગમે તપ્પજજયંતરે રિદ્ધો ॥૩૦૩૮॥

બંધની અપેક્ષાએ સંતાનભાવે અનાદિ હોવાથી દીર્ઘસિદ્ધતિકાળવાળું, જીવને મલિન કરવાથી ૨૪, અથવા બંધ્યોગ્ય અને સૂક્ષ્મ હોવાથી કર્મરૂપ ૨૪, તે દીર્ઘકાળ જે કર્મનો હોય, તે દીર્ઘકાળવાથી ૨૪ કહેવાય છે, અથવા દીર્ઘકાળ પર્યંત જીવને મલિન કરતું હોવાથી ૨૪ કહેવાય. અથવા દીર્ઘકાળપર્યંત જેનો અનુભવ છે, તે દીર્ઘકાળ ૨૪ કહેવાય. જે દીર્ઘકાળની ૨૪ એટલે કર્મનું, શાણ વિશેપણાથે અથવા પૂરણાથે છે, અથવા જંતુ એટલે જીવ, તેનું જે કર્મ તે જંતુકર્મ, તેનું સિત એટલે જીવનું બાધેલું અથવા જીવનું સર્વ કર્મ સંસારાનુભંધી હોવાથી સિત એટલે અશુભ. અથવા સિત એટલે જીવે ગ્રહણ કરેલું, વ્યાસ થયેલ અથવા સંચિલણ થયેલું, અથવા આઠ પ્રકારે વિશેષિત કરેલું, અર્થાત્ કષય કરેલું તે શેષીત કહેવાય. જેમ અનિવડે લોહનો મળ ભસ્મ કરાય છે, તેમ તપ્પવડે બાધેલું કર્મ જેનું ભસ્મ થયું છે, તેને કર્મકષયસિદ્ધ કહેવાય. એ પ્રમાણે સિદ્ધિના સમયે વિદ્યમાન સિદ્ધને સિદ્ધપણું ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ઉત્પન્ન થાય છે’ એ કથન વ્યવહાર બતાવવાને

अथवा अभावद्वय सिद्धनो निधेय करवा माटे छे, पर्याल्लरनो विराम थतां ते सिद्धद्वय पर्याल्लरनी प्राप्तिने सिद्ध कहेवाय छे, उ०उ० थी उ०उ०।

हे नाउण वेयणिज्जं ईत्यादि गाथानुं भाष्यकार व्याख्यान करे छे।

कम्मचउक्कं कमसो समं ति ख्ययमेह तस्स भणियमि ।

समयं ति कए आसइ कतो तुल्लद्विइनियमो ? ||३०३९॥

कह य अपुत्रद्विइयं ख्यवेउ कतो च तस्समीकरणं ।

कयनासाइभयाउ तो तस्स कम्मक्ख्यओ जुतो ||३०४०॥

भणगाइ कम्मक्ख्ययम्भी जयाउमाईउ तस्स निद्वेज्जा ।

तो कहमत्थाउ स भवे सिज्जाउ च कहुं सकम्मासो ? ||३०४१॥

तम्हा तुल्लद्विइयं कम्मचउक्कं सभावओ जस्स ।

सोअक्यसमुग्धाओ सिज्जाइ जुगवं ख्यवेउणं ||३०४२॥

जस्स पुण थोवमाउं हवेज्ज सेसं तियं च बहुतरयं ।

तं तेण समीकुरुए गंतूण जिणो समुग्धायं ||३०४३॥

कयनासाइ विघाओ कओ पुरा जह य नाण-किरियाहिं ।

कम्मस्स कीरइ ख्यओ न चेदमोक्खादओ दोसा ||३०४४॥

असमद्विइण निअमो को थोवं आउयं न सेसं ति ।

परिणामसहाचाओ अल्लुवबंधो च तस्सेव ||३०४५॥

विसमं स करेह समं समोहओ बंधणेहिं ठिईए य ।

कम्मद्व्याइ बंधणाई कालो ठिई तेसि ||३०४६॥

आउयसमयसमाए गुणसेढीए तदसंख्यगुणियाए ।

पुवरङ्गं ख्यवेहिइ जह सेलेसीए पडसमयं ||३०४७॥

ते मुमुक्षु श्वना भवोपग्राही यार कर्मनो अनुक्ते क्षय थाय छे, के ऐकीसाथे क्षय थाय छे ? ऐम पूछवामां आवे, तो तेनो ऐकीसाथे क्षय थाय छे, पुनः पूछवामां आवे के ऐवो समानस्थितिनो नियम केवी रीते थहि शके अथवा अपूर्ण स्थितिवाणा कर्मनो क्षय केवी रीते करे ? केवी रीते वेदनीपादि कर्मनी साथे आयुष्यनी समान स्थिति करे ? माटे कृतनाशादि दोषना भयथी अनुक्ते ते कर्मनो क्षय योऽय छे, ऐनो उत्तर कहे छे के कर्मक्षय वधते ज्ञे तेनुं आयुष्य प्रथम पूर्ण थाय, तो ते आयुष्यना अल्लावे श्रीज्ञा कर्मानो क्षय करवाने संसारमां केवी रीते रही शके ? ज्ञे भोक्ते ज्ञाय, तो ते कर्मसहित केवी रीते ज्ञाय ? माटे जेना यारे कर्म स्वभावथी ज समानस्थितिवाणा होय, ते समुद्धात क्यों सिवाय ऐकीसाथे कर्मक्षय करीने सिद्ध थाय छे, परंतु जेनुं आयुष्य थोहुं होय, अने शेष कर्मत्रय वधारे होय, तो श्री जिनेश्वर समुद्धात पाभीने कर्मत्रयने आयुष्यनी समान करे छे, जेम ज्ञान अने कियावडे कर्मनो क्षय कराय छे, ईत्यादि पूर्वे उपक्रमकाणना विचारमां

૪૯૨] “નારણ ચેવળિજ્જં” કૃત્યાદિ ગ્રંથનું વ્યાખ્યાન [વિશેષજ્વાલાબદી ભાગ ૨

કૃતનાશાદિ દોષોનો વિધત કર્યો છે. જો એમ ન માનવામાં આવે, તો અમોક્ષાદિ દોષો પ્રામ થશે. આયુષ્ય થોડું અને શેષ કર્મત્રય થોડાં નહિ, એવો નિયમ અસમરન સ્થિતિવાળા કર્મોનો શાબી છે? (એમ પૂછવામાં આવે તો) બંધ પરિણામના સ્વભાવથી અપ્રેવ બંધની જેમ તેનો તેવો બંધ થાય છે. કેવળીસમુદ્ધાત પામેલો છુંબ વિષમ સ્થિતિવાળાં કર્મને બંધનવડે અને સ્થિતિવડે સમાન કરે છે. કર્મ દ્વારાબંધનો છે અને સ્થિતિ તે તેમનો કાળ છે. આયુષ્યના અવશેષ સમય સમાન અસંખ્યેયગુણી ગુણશ્રેષ્ઠિવડે વેદનીયાદિ પૂર્વરચિત કર્મત્રયને જેમ શેલેશી અવસ્થિતિમાં ખપાવે છે, તેમ તે ખપાવશે. ઉંઘણ થી ઉંઘણ.

શિષ્ય :- વેદનીય, આયુ નામ અને ગોત્રકર્મ એ ચાર ભવોપગાહી કર્મ મુમુક્ષુ છુંબને વોટાંનાં વાતો અનુક્રમે રૂપ પામે છે ક દુર્ઘટદ્વારીસાથે કાય પામે છે?

આચાર્ય :- એ ચારે કર્મ યુગપદ્ધ કાય પામે છે, પણ કર્મશા: નથી પામતાં.

શિષ્ય :- એ પ્રમાણો એ ચારે કર્મની સમાન સ્થિતિનો નિયમ શાબી હોઈ શકે? સ્થિતિ જ. તેઓને હોઈ શકે. અથવા આયુષ્યની અપેક્ષાએ દીર્ઘસ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મત્રયને તે મુમુક્ષુ છુંબ કેવી રીતે અલ્યસ્થિતિવાળા કરી શકે? અધિકસ્થિતિવાળા કર્મને અનુભવ્યા સિવાય નાશ કરવાથી કૃતનાશ હોય પ્રામ થાય. આયુષ્યકર્મ વધારીને વેદનીયાદિ કર્મ વધારીને વેદનીયાદિ કર્મની સમાન સ્થિતિવાળું કરીને એકીસાથે તે સર્વ ખપાવે છે એમ કહેવામાં આવે, તો દ્રોષ્ટસ્થિતિવાળાને દીર્ઘસ્થિતિવાળાની સમાન કરવાથી અકૃતયાગમ દોષ પ્રામ થાય માટે મુમુક્ષુ છુંબના કર્મોનો કાય અનુક્રમે કહેવો યોગ્ય છે, એટલે કે પ્રથમ આયુષ્યનો કાય અને પછી બાકીનાં ત્રણો કર્મોનો કાય થાય છે.

આચાર્ય :- એમ તારા કહેવા પ્રમાણો જો પ્રથમ આયુષ્યનો કાય થાય, અને પછી અનુક્રમે બીજાં કર્મોનો કાય થાય, તો સંસારમાં રહેવાના હેતુભૂત આયુષ્યના અભાવે ક્ષીણકર્મી છુંબ શેષ કર્મનો કાય કરવાને સંસારમાં કેવી રીતે રહી શકે? આયુષ્યના અભાવે તે છુંબ મોક્ષ પામે એમ કહેવામાં આવે, તો તે અયોગ્ય છે, કારણ કે આયુષ્યનો કાય થયા છતાં પણ વેદનીયાદિ કર્મો છુંબને હોય છે, એટલે કર્મસહિત છુંબ મોક્ષે કેવી રીતે જીય? “સર્વ કર્મનો કાય થવાથી જ મોક્ષ થાય છે.”

શિષ્ય :- ત્યારે એ બે પક્ષમાં કંધો પક્ષ સત્ય માનવા યોગ્ય છે?

આચાર્ય :- જે છુંબનાં ચારે કર્મ સ્વભાવથી જ તુલ્ય સ્થિતિવાળા હોય, તે છુંબ સમુદ્ધાત કર્યા સિવાય એકીસાથે સર્વ કર્મનો કાય કરીને સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ જે છુંબને આયુષ્યકર્મ થોડું હોય તથા શેષ કર્મ તેનાથી વધારે હોય, તે છુંબ અપવર્તનાકરણથી કર્મત્રયને સમુદ્ધાત પામીને આયુષ્યની સમાન કરે છે.

શિષ્ય :- એ પ્રમાણે કરવાથી તો કૃતનાશાદિ દોષો પ્રામ થશે.

આચાર્ય :- કૃતનાશાદિ દોષોનો પરિણાર પૂર્વ (૨૦૪૮મી ગાથામાં) ઉપક્રમ કાળના વિચારમાં કર્યો છે, તે પ્રમાણો અહીં પણ સમજવો. આ સંબંધમાં ઉપક્રમ જો ન માનવામાં આવે, તો અમોક્ષાદિ દોષો પ્રામ થાય.

શિષ્ય :- વેદનીયાદિ કર્મ અતિ બહુ અને આધુષ થોડું છે. એવો નિયમ રા કારણથી છે ? એથી ઉલદું આધુષ અતિ બહુ અને વેદનીય થોડું એવો નિયમ કેમ નથી ?

આચાર્ય :- આધુષના બંધનો પરિણામ કોઈ એવા જ પ્રકારનો છે, કે જેથી છેવટે તે આધુષ વેદનીય આદિ કર્મની અપેક્ષાએ થોડું અથવા સમાન રહે છે, પરંતુ અધિક નથી હોતું કારણ કે આધુષનો બંધકણ અંતમુદ્દૂર્ત માત્ર હોવાથી બંધ પરિણામના સ્વલ્બારથી તેનો અધ્યુવ બંધ થાય છે, અને વેદનીયાદિ કર્મ પ્રુવબંધી હોવાથી તેના બંધનો પરિણામ તેવાં નથી. તેથી આધુષ જ થોડી સ્થિતિવાનું રહે છે, વેદનીયાદિ કર્મ તેવું નથી રહેતું.

કેવળીસમુદ્ધાત પામેલો જીવ આધુષથી અધિક વેદનીય આદિ કર્મનું અપવર્તન કરીને બંધન વડે અને સ્થિતિવડે આધુષની સમાન કરે છે. અહીં બંધન તે કર્મ દ્વારા જાણવાં અને સ્થિતિ તે કાળ સમજવો. વિશિષ્ટદાલિકના નિષેકવડે સમાન કરીને સર્વ કર્મને અન્તમુદ્દૂર્તની સ્થિતિવાનાં કરે છે, એટલે કે વેદમાન આધુષના જેટલા સમય અવશેષ હોય તેટલા સમય પ્રમાણ ગુણશ્રેષ્ઠિવડે પ્રતિસમય અસંખ્યાતગુણા દલનિષેક કરીને વેદનીયાદિ નાંદોય કર્મને ખપાવતા ચરમ સમયે સર્વ કર્મને ખપાવે છે.

વેદનીય અધિક ત્રણ કર્મને ખપાવવાની ગુણશ્રેષ્ઠિની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે.

ગુણશ્રેષ્ઠી સ્થાપના

ચરમ સમયે	૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦
ચરમ સમયે	૦૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦૦૦
ચરમ સમયે	૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦૦
ચતુર્થ સમયે	૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦૦૦
તૃતીય સમયે	૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦	૦૦૦૦૦
દ્વિતીય સમયે	૦૦૦૦	૦૦૦૦	૦૦૦૦
પ્રથમ સમયે	૦૦૦	૦૦૦	૦૦૦

આધુષની ગુણશ્રેષ્ઠિ થતી નથી. તે તો જેવું બાધ્યું હોય તેવું જ વેદાય છે. તેથી તેની સ્થાપના નીચે મુજબ છે.

ચરમ સમયે	૦૦૦
ચરમ સમયે	૦૦૦૦
ચરમ સમયે	૦૦૦૦૦
ચતુર્થ સમયે	૦૦૦૦૦૦
તૃતીય સમયે	૦૦૦૦૦૦૦
દ્વિતીય સમયે	૦૦૦૦૦૦૦૦
પ્રથમ સમયે	૦૦૦૦૦૦૦૦૦

૪૬૪] “જહાલા સાડીયા” ઈત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન. [વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ભૂગ. ૨

હવે “જહાલા સાડીયા” ઈત્યાદિ ગાથાના ઉત્તરાર્થની વ્યાખ્યા કહે છે.

કમ્મલહુયાએ સમઝો ભિન્નમુહુત્તાવસેસારો કાલો ।

અન્ને જહન્નમેયં છુમ્માસમુયકોસમિચ્છંતિ ॥૩૦૪૮॥

તં નાડણન્નરસેલેસિવણારો જં ચ પાડિહેરણં ।

પચ્ચાયણમેવ સુએ ઇહરા ગહણ પિ હોજ્જાહિ ॥૩૦૪૯॥

તત્થાત્યસેસાહિયકમ્મસમુગ્ધાયણં સમુગ્ધારો ।

તં ગન્નુમળો પુર્વ આવજ્જીકરણમબેદ ॥૩૦૫૦॥

આવજ્જણમુવારોગો વાવારો ચા તદત્થમાઈએ ।

અંતોમુહુત્તમેત્ત કાં કુરુપ સમુગ્ધાયં ॥૩૦૫૧॥

આપુકર્મની લધુતાના સમયરૂપ અંતમુહુર્તકાળ અવશેષ રહે ત્યારે કેવળી ભગવંત સમુદ્ધાત કરે છે. બીજા આચાર્યો એટાંથી ૧૧૨ જ્યથન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ માસ પર્યતનો માને છે, તે માન્યતા યોગ્ય નથી. કેમકે સમુદ્ધાત બાદ શૈલેશીકરણ પ્રામ થાય છે, એ વચન સાથે આગમવિરોધ થાય છે. વળી જે પ્રતિહાર્ય વગેરેનું પ્રત્યપણ શુતમાં કશું છે, અન્યથા તેનું ગ્રહણ પણ થાય. આપુ સિવાયના શેષ સાતેપ અધિકકર્મનો સમ્યકું પ્રકારે અત્યંત ધાત, તેને સમુદ્ધાત કહેવાય. તે સમુદ્ધાત પામવાની ઈચ્છાવાળો જીવ પ્રથમ આવર્જિકરણ કરે છે. એટલે સમુદ્ધાત કરવા માટે પ્રથમ અંતમુહુર્ત સુધી આવર્જન એટલે ઉપયોગ મથવા વ્યાપાર કરીને પછી સમુદ્ધાત કરે છે. ૩૦૪૮ થી ૩૦૫૧.

વિવેચન :- જ્યથન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતમુહુર્ત પ્રમાણ પોતાનું આપુ અવશેષ જાણીને આયુધી અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મની સ્થિતિનો વિધાત કરવા માટે કેવળી ભગવાન સમુદ્ધાત આરંભે છે. બીજા આચાર્યો જ્યથન્યથી અંતમુહુર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ માસ પર્યતનું આપુ અવશેષ રહે ત્યારે કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે. એમ માને છે, તે માન્યતા આગમ-વિરુદ્ધ હોવાથી અયોગ્ય છે, કારણ કે સમુદ્ધાત પછી શૈલેશીઅવસ્થા પ્રામ થાય છે અને તે શૈલેશીઅવસ્થા પછી મોક્ષ ગમન થાય છે, એટલે ૧૨ માસનું આપુ ક્ષયાંથી અવશેષ રહે ? વળી સમુદ્ધાતથી નિવર્ત્તિને શરીરસ્થ જીવને પ્રતિષારક-પીઠકલક વગેરેનું પ્રત્યપણ કરવાનું શ્રી પ્રશાપનાસૂત્રમાં કશું છે, તે કેવી રીતે ઘટે ? અન્યથા છ માસ આપુ અવશેષ હોય, તો તે જરૂરનું ગ્રહણ પણ થાય, પરંતુ એવું કેઈ તે સૂતમાં કશું નથી, માટે અંતમુહુર્ત આપુ અવશેષ રહે, ત્યારે જ સમુદ્ધાત કરે છે, એ માન્યતા આગમસમ્મત છે. આપુ કરતાં અધિક સ્થિતિવાળા વેદનીયાદિ કર્મનો સમ્યકું પ્રકારે અત્યંત ધાત કરે તે સમુદ્ધાત કહેવાય, તે સમુદ્ધાત પામવાની ઈચ્છાવાળો જીવ પ્રથમ આવર્જિકરણ કરે છે. એટલે કે સમુદ્ધાત કરવા માટે પ્રથમ ‘મારે હવે આ કરતું જોઈએ.’ એવા પ્રકારનો કેવળીનો જે ઉપયોગ તે અથવા ઉદ્યાવલિકામાં કર્મપ્રક્ષોપરૂપ વ્યાપાર તેને આવર્જિકરણ કહેવાય. એ આવર્જિકરણ અંતમુહુર્ત સુધી કરીને પછી કેવળી સમુદ્ધાત કરે છે. ૩૦૪૮ થી ૩૦૫૧.

હવે ‘દંડ કચાડે’ ઈત્યાદિ ગાથાનું વ્યાખ્યાન કરે છે :-

उद्वाहायाथलोगंतगामिणं सो सदेहिकस्यंभं ।
पढमसमयमिम दंडं करेह विड्यमिम य कवाढं ॥३०५२॥

तह्यसमयमिम मंथं चउत्थए लोगपूरणं कुणइ ।
पडिलोभं साहरणं काउं तो होइ देहत्थो ॥३०५३॥

न किर समुग्धायगओ मणवइजोगप्पओयणं कुणइ ।
ओरालियजोगं पुण जुंजइ पढमहुमे समए ॥३०५४॥

उभयबावाराओ लम्मीसं विय-छट्टु-सत्तमए ।
ति-चउत्थ-पंचमे कम्मयं तु तम्मतच्छाओ ॥३०५५॥

विणिवत्तसमुग्धाओ तिन्नि वि जोए जिणो पंऊजेज्ज ।
सच्चमसच्चामोसं च सो मणं तह चईजोगं ॥३०५६॥

ओरालियकाओगं गमणाइ पाडिहारियाणं वा ।
पच्चप्पणं करेज्जा जोगनिरोहं तजो कुरुए ॥३०५७॥

किं न सजोगो सिज्जइ स बंधहेह ति जं सजोगो य ।
न समेह परमसुक्कं स निज्जराकारणं इगाणं ॥३०५८॥

पञ्जतमित्तसन्निस्स जत्तियाइ जहन्न-जरेगिस्स ।
होंति मणोदब्बाइ तव्वावारो य जामलो ॥३०५९॥

तदसंखगुणविहीणं समए समए निरंभमाणो सो ।
मणसो सच्चनिरोहं कुणइ असंखेज्जसमएहि ॥३०६०॥

पञ्जतमेत्तविदियजहन्नवइजोगपञ्जया जे उ ।
तदसंखगुणविहोणे समए समए निरंभतो ॥३०६१॥

सच्चवइजोगरोहं संग्राईरहिं कुणइ समएहि ।
तत्तो य सुहुमपणयस्स पढमसमओय-वन्नस्स ॥३०६२॥

जो किर जहन्नजोग्गो तदसंखेज्जगुणहीणमेककेक्के ।
समए निरंभमाणो देहतिभागं च मुंचतो ॥३०६३॥

रुभइ स कायजोगं संग्राईरहिं चेव समएहि ॥
तो कयजोगनिरोहो सेलेसीभावयामेह ॥३०६४॥

ते केवणी पहेला समयमां पोताना देहप्रभाषा उर्ध्व, अधो, दीर्घ, लोकांतगामी आत्म-प्रदेशना हुडने पहोणो करे, बीजा समये पूर्व-पश्चिम फेलावीने कपाट करे, त्रीजा समये दक्षिणोत्तर दिश्यमां फेलावीने भंथान करे, ए प्रमाणे लोक कांठिक न्यून पूराय छे. अने योथा समये उत्तर अने पुढगलनुं समश्रेष्ठिगमन होवाथी आंतरां पूर्या विनानां रहे छे. आंतरां पूरीने लोकपूर्षा करे ते पछी

પ્રતિલોમપણે સંહરણ કરીને દેહમાં રહે. સમુદ્ધાત પામેલ કેવળી પ્રયોજનના અભાવથી મનોયોગ તથા વચનયોગનો વ્યાપાર ન જ કરે, પરંતુ ઔદારિક કાયયોગને પહેલા તથા માઠમા સમયે વ્યાપારે છે. બીજા, છઢા અને સાતમા સમયે ઉલ્ભવયોગના વ્યાપારથી ઔદારિકમિશ્રકાયયોગનો વ્યાપાર કરે છે, અને ત્રીજા, ચોથા, તથા પાંચમા સમયે માત્ર કાર્મણયોગનો જ વ્યાપાર કરે છે. કેમકે ત્યાં માત્ર તેની જ ચેપ્ટા હોય છે. સમુદ્ધાતથી પાછા ફર્વા બાદ કેવળી અંતમુંઘૂર્ત સુધી સંસારમાં રહે છે ત્યાં ત્રણો યોગનો વ્યાપાર કરે છે, તેમાં સત્ય અને અસત્યામૃષામનોયોગ તથા વચનયોગનો વ્યાપાર કરે છે, અને ઔદારિક કાયયોગ વડે ગમનાદિ તથા પ્રાતિહાર્ય વગેરેનું પ્રત્યપદ્ધ કરે છે, અને તે પછી એ સર્વ યોગોનો નિરોધ કરે છે. યોગસહિત છુદ મોક્ષ કેમ ન પામે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો તે યોગ બંધનો હેતુ થાય છે, વળી સંયોગી છુદ નિર્જરાના કારણાભૂત પરમશુદ્ધિલઘ્યાનને ન પામે તેથી તે સંયોગી સિદ્ધ ન થાય. જીધન્યયોગવાળા પર્યામ સંજી પંચન્દ્રિયનાં જેટલાં મનોદ્રવ્ય હોય છે અને જેટલો તેનો વ્યાપાર હોય છે, તેનાથી અસંઘ્યાતગુણાલીન સમયે સમયે તે ડેવળી મનનો નિરોધ કરતાં અસંઘ્યાત સમયે સર્વથા નિરોધ કરે. તે પછી પર્યામા બેઈન્દ્રિયના જીધન્ય વચનયોગના જે પર્યાપ્તો હોય, તેથી અસંઘ્યાતગુણાલીન પર્યાપ્તો સમયે સમયે ઝુંધતા અસંઘ્યાત સમયે સર્વ વચનયોગનો નિરોધ કરે, તે પછી પ્રથમ સમયે ઉત્પત્ત થયેલા સૂક્મપનકનો જે જીધન્ય કાયયોગ હોય તેથી અસંઘ્યાતગુણાલીન પ્રત્યેક સમયે ઝુંધતા અને દેહના ત્રીજા ભાગને મૂક્તા અસંઘ્યાત સમયે તે સંપૂર્ણ કાયયોગને ઝુંધે. કાયયોગનો નિરોધ કરીને પછી શૈલેશીભાવને પામે છે. ઉંઘર થી ઉંઘણ.

હવે ‘શૈલેશી’ શબ્દનો અર્થ, તેનું કણમાન અને ત્યાં કષું ધ્યાન હોય, તે કહે છે.

સેલેસો કિલ મેરુ સેલેસી હોડુ જા તદચલયા ।
હોઉં ચ અસેલેસો સેલેસી હોડુ ધિરયાએ ॥૩૦૬૫॥

આહવા સેલુ ચ ઇસી સેલેસી હોડુ સોડતિધિરયાએ ।
સે ચ અલેસી હોડુ સેલેસીહોઅ લોવાઓ ॥૩૦૬૬॥

સીલં ચ સમાહારં નિચ્છયાઓ સલ્વસંવરો સો ય ।
તરસોસો સીલેસો સેલેસી હોડુ તદવત્થા ॥૩૦૬૭॥

હરસકછાડુ મજ્જોણ જેણ કાલોણ પંચ ભર્ણંતિ ।
આચહડુ સેલેસિગાડો તત્ત્વિયમેત્તા તાઓ કાલં ॥૩૦૬૮॥

તણુરોહારંમાડ્રો ઝાયડુ સુહુમકિરિયાનિયાંડું સો ।
ચોચ્છિન્નકિરિયમપ્પડિવાડુ સેલેરિકાલમ્બિ ॥૩૦૬૯॥

શૈલેશ ઐટલે મેરુની જેમ અવસ્થામાં જે સ્થિરતા હોય, તે શૈલેશી. અથવા અશૈલેશ ઐટલે શૈલેશની જેમ સિધ્રપણું થાય તે શૈલેશી. અથવા સ્થિરતા વડે શૈલની જેમ જે અવસ્થામાં ઋષિ થાય તે શૈલિધી અથવા જે અવસ્થામાં તે અલેશી થાય, તે અને લોપ થવાથી શૈલેશી. અથવા શીલ ઐટલે સમાધાન યા નિશ્ચયથી સર્વસંવર, તેનો જે ઈશ તે શૈલેશ તેની અવસ્થાને શૈલેશી

કહેવાય છે. પાંચ હુસ્ત અક્ષરો જે મધ્યમકાળે બોલાય, તેટલા કાળમાત્ર શૈલેશીગત છુંબ સંસારમાં રહે છે. કેમકે તેટલો જ કાળ છે. કાયયોગનો નિરોધ કરવાના સમયથી માંડીને તે સૂક્ષ્મકિયા-નિવૃત્તિપ્રધ્યાન કરે છે. અને સર્વ ધોગનો નિરોધ કર્યા પછી શૈલેશીકાળમાં વ્યુચ્છિત્રકિયા-અપ્રતિપાતિ ધ્યાન કરે છે. ઉંઠું થી ઉંઠું.

હવે મનના અભાવે ધ્યાન શી રીતે થાય ? તે માટે કહે છે :-

ઝાણં મણોવિસેસો તદ્ભાવે તરસ સંભવો કર્તો ।

ભણણઙ્ગ ભણિયં ઝાણં રસમાં તિવિહે વિ કરણમિ ॥૩૦૭૦॥

સુદૃઢ્યયત્તવાવારણં નિરોહો વ વિજ્ઞમાણાગં ।

ઝાણં કરણાણ મયં ન ત ચિત્તનિરોહમિત્તાગં ॥૩૦૭૧॥

હોજ્જ ન મણોમયં વાહ્યં ચ ઝાણં જિણરસ તદ્ભાવે ।

કાયનિરોહપ્રયત્તરસભાવમિહ કો નિચારેઙ્ગ ? ॥૩૦૭૨॥

જઙ્ગ છુંમત્થસસ મણોનિરોહમેત્તપ્રયત્તયં ઝાણં ।

કહ કાયજોગરોહપ્રયત્તયં હોઙ્ગ ન જિણરસ ? ॥૩૦૭૩॥

આહાભાવે મણરસો છુંમત્થસેવ તં ન ઝાણં સે ।

અહ તદ્યાદે વિ દંડ ઝાણં તં કિ ન સુત્તરસ ? ॥૩૦૭૪॥

અહવ મર્દ સુત્તરસ હિ ન કાયરોહપ્રયત્તસભાવો ।

એવં ચિત્તાભાવે કર્તો વ તારો જિણરસાવિ ? ॥૩૦૭૫॥

હોજ્જ વ કિચિમ્મેતં ચિત્તં સુત્તરસ સબ્બહા ન જિણે ।

જઙ્ગ સુત્તરસ ન ઝાણં જિણરસ તં દૂર્યરણં ॥૩૦૭૬॥

જુત્તં જં છુંમત્થસર કરણમેતાણુસારિનાણસસ ।

તદ્ભાવમિ પયત્તાભાવો ન જિણરસ સો જુત્તો ॥૩૦૭૭॥

છુંમત્થરસ મણોમેત્તવિહિયજત્તરસ જઙ્ગ મયં ઝાણં ।

કહ તં જિણરસ ન મયં કેવલવિહિયપ્રયત્તરસ ? ॥૩૦૭૮॥

પુચ્ચપ્તાઓગાઓ વિ ય કમ્મવિણિજજરણહેતુઓ કા વિ ।

સહત્યબહુત્તાઓ તહ જિણચંદાગમાઓ ય ॥૩૦૭૯॥

ચિત્તભાવે વિ સયા સુહમોધરથકિરિયાં ભણણાતિ ।

જીવોવાઓગસભાવાઓ ભવત્થરસ ઝાણાં ॥૩૦૮૦॥

જઙ્ગ અમણરસ વિ ઝાણં કેવલિણો કીસ તં ન સિદ્ધરસ ? ।

ભણણઙ્ગ જં ન પયત્તો તરસ જારો ન ય નિરુદ્ધચ્ચ ॥૩૦૮૧॥

મનની કોઈ પણ એક નિશ્ચળ અવસ્થા વિશેષને ધ્યાન કહેવાય છે. કેવળીને મનનો અભાવ

होय छे, तेथी तेमनो ध्याननो संभव क्यांथी होय ? ऐम पूछवामां आवे तो तेनो उत्तर कहीये छीये के सिद्धालमां त्रयो प्रकारना योगमां ध्यान कहुं छे. (उवण मनविशेष जू ध्यान छे ऐम नहि, वचन अने कायाना व्यापारमां पक्ष ध्यान कहुं छे.) कारणा के मन, वचन अने कायात्रप पिद्धवाना कारखोनो सुधक प्रयत्न वडे के व्यापार थाए तेने भगवंतोये ध्यान मान्युं छे, चित्तना निरोधमात्रने जू ध्यान नथी मान्युं. अने तेथी करीने मनना अभावे जिनेश्वरने मन संबंधी अने वचन संबंधी ध्यान अले न होय, परंतु कायनिरोधना प्रयत्नत्रुप स्वभाववाणा ध्याननो अहीं कोणा निरोध करी शके छे ? वणी ज्ञे छधस्थने मनोनिरोध मात्र प्रयत्नत्रुप ध्यान छे, तो जिनेश्वरने काययोगनो निरोध करवात्रुप प्रयत्नवाणुं ध्यान डेम न होय ? (होय जू.) जिनेश्वरने मनना अभावे छधस्थनी जेम ते सूक्ष्मकियानिवृत्याहि ध्यान संभवतुं नथी, मनना अभावे पक्ष जो ध्यान मानता हो, तो सूतेला छवने पक्ष ते डेम नथी मानता ? (मननो अभाव त्यां पक्ष समान छे.) अथवा ऐम कहेवामां आवे के सूतेला छवने कायनिरोध करवाना प्रयत्ननो सद्भाव नथी, तेथी तेने ध्यान नथी अने जिनेश्वरने तेवा प्रयत्ननो सद्भाव छे, तेथी तेमने ते ध्यान छे कहेवामां आवे तो जिनेश्वरने पक्ष चित्तना अभावे ते कायनिरोधना प्रयत्ननो सद्भाव क्यांथी होय ? अथवा सूतेलाने डिचित् मात्र मन होय जिनेश्वरने तो ते सर्वथा नथी अने तेथी जो सूतेलाने ध्यान नथी, तो जिनेश्वरने तो दूर ज रह्युं. आ घोग्य छे के मनत्रुप करणमात्रानुसारी शास्त्रवाणा छधस्थने सुमावस्थामां मनकरणाना अभावे कायनिरोधना प्रयत्ननो अभाव छे; परंतु जिनेश्वरने ते घोग्य नथी. (मनना अभावे पक्ष तेमने डेवणशान छे.) वणी मनोमात्र विडितयत्नवाणा छधस्थने जो ध्यान मान्युं छे, तो डेवणशानथी विडित प्रयत्नवाणा जिनेश्वरने ते डेम नथी मान्युं ? अवस्थ डेवणीने चित्तानो अभाव होवा छतां पक्ष हमेशां सूक्ष्मकियानिवृत्ति आहि बे ध्यान क्वां छे, केमके ते अवस्थामां तथाविष्य छवना स्वभावथी पूर्वविसित ध्यानना संस्कारथी अने कर्मनिर्जराना छेतुथी तथा 'ध्ये' पातुरुप शब्दना भावु अर्थथी जिनेश्वरना आगममां ते बे ध्यान कह्यां छे. जो अमनस्क डेवणीने ध्यान मनाय छे, तो सिद्धने ते केम नथी मानता ? ऐम पूछवामां आवे, तो तेमने करणाना अभावे प्रयत्न नथी अने कोई योगनो निरोध पक्ष करवानो नथी, तेथी तेमने ध्यान नथी. ३०७० थी ३०८१.

हवे शीलेशी अवस्थामां रुं करे छे ? ते कहे छे :-

तदसंखेजगुणाए गुणसेढीए रुद्धं पुरा कम्मं ।
समए समए खवियं कमसो सेलेसिकालेण ॥३०८२॥

सञ्चं झघेडु तं पुणा निल्लेवं किंचिदुवरिमे समए ।
किंचिच्च होडु चरिमे सेलेसीए य तं वोच्छ ॥३०८३॥

मणुयगड-जाइ-तस-बायरं च पज्जत-सुभयमाएज्जं ।
अन्नयरवेयणिज्जं नराउमुच्चं जसोनामं ॥३०८४॥

संभवओ जिणनामं नराणुपुच्ची य चरिमसमयमिमि ।
सेसा जिणसंता ओहुचरिमसमयमिमि निर्दुत्ति ॥३०८५॥

ઓરાલિયાહિ સબાહિં ચયડ વિષ્ણજહણાહિં જં ભળિથે ।
નિસ્સેસતથા ન જહા દેસચ્ચાએણ સો પુંબે ॥૩૦૮૬॥

તરસોદિયાઇયા ભવત્તં ચ વિળિયત્તએ સમયં ।
સમ્મત-નાણ-દેસણ-સુહ-સિદ્ધતાઇ મોતૃણં ॥૩૦૮૭॥

અસંખ્યાતગુણી ગુણશ્રેષ્ઠિમાં પૂર્વે રયેલું તે કર્મ શૈલેશીકાળે અનુકૂમે સમયે સમયે ખપાવે છે.
તે સર્વ ખપાવે છે, અને કિંચિત ઉપરના રૂમાસે નિસ્સેસતથાય હે, ત્યાં કિંચિત શૈલેશી અવસ્થામાં
ચરમ સમયે થાપ છે, તે હવે કહીશું. મનુષ્યગતિ-પંચનિદ્રિય જીતિ-ત્રસનામ-બાદરનામ-પર્યામનામ
સુભગનામ-આદેયનામ-બેમાંથી એક વેદનીય-મનુષ્યાયુ-ઉચ્ચગોત્ર-યશોનામ-જિનનામ હોય તો તે,
અને મનુષ્યાનુપૂર્વી (એ તેર પ્રકૃતિને તીર્થકર) ચરમ સમયે ખપાવે છે, અને સામાન્ય કેવળી તો
જિનનામ સિવાય શોષ બાર પ્રકૃતિઓ ચરમ સમયે ખપાવે છે. વળી ઔદારિકાદિ શરીરત્રયને સર્વથા
પ્રકારે નિઃશૈષપણો ત્યજે છે, પણ પૂર્વે જેમ તે દેશત્યાગથી (સંઘાત-બેદવડે) તજતા હતા તેમ નહિ.
મોક્ષે જતા તે છુને સમ્પ્રકૃત્વ-જ્ઞાન-દર્શન-સુખ અને સિદ્ધિ સિવાય ઔદારિકાદિ ભાવો તથા
અવ્યત્વ મુગપત્ર નિવર્તન પામે છે. (કેમ કે સિદ્ધે નો ભવે નો અભવે=સિદ્ધના શ્વષ અવ્ય નથી અને
અભવ્ય પણ નથી.) ૩૦૮૮ થી ૩૦૮૯.

આ સ્થળે, ઔદારિકાદિ શરીરોનો સર્વથા ત્યાગ કેવી રીતે પઈ શકે ? કેમકે કર્મસંતાન અનાદિ
છે, અને અનાદિ હોય તે અનંત હોય છે. ઈત્યાદિ શંકા અને સમાપ્તાન પ્રતિપાદન કરનારી
નણસંતાળોડણાઇ ઈત્યાદિ બાવીસ ગાથાઓ છે તે પૂર્વે હણા ગણધરવાદમાં થણે ભાગે વિસ્તારથી
કરી છે. એટલે કશી અહીં નથી કહેતા.

હવે કેટલા કાળે સિદ્ધ થાય ? ઈત્યાદિ કહે છે :-

રિઉસેઢીપદ્ધિવન્નો સમયપએસંતરં અફુસમાળો ।
એગસમએણ સિજ્જાઇ અહ સાગારોવઽત્તો સો ॥૩૦૮૮॥

સબ્બાઓ લદ્ધીઓ જં સાગારોવાઓગલામાઓ ।
તેણોહ સિદ્ધલદ્ધી ઉપ્પજાઇ તદુચત્તસ્સ ॥૩૦૮૯॥

એવં ચ ગમમાઇ ધૂવં તરતમજોગોવાઓગયા તરસ ।
જુગવોવાઓગભાવે સાગારવિસેસણમજુત્તં ॥૩૦૯૦॥

અહબ માઇ સબં ચિય સાગારં સે તાઓ અદોસો તિ ।
નાણ તિ દંસણ તિ ચ ન વિસેસો તં ચ નો જમ્હા ॥૩૦૯૧॥

સાગારમનાગારં લક્ષ્મણમેયં તિ ભળિયમિહ ચેવ ।
તહ નાણ-દેસણાઇ સમએ વીણું પરિદ્ધાઇ ॥૩૦૯૨॥

પત્તેયાવરણત્તં ઇહરા બારસવિહોવાઓગો ય ।
નાણ પંચવિયણ્ણ ચતુભિહે દંસણ કત્તો ? ॥૩૦૯૩॥

ભણિયમિહેવ ય કેવલનાણુવઉત્તા મુણંતિ સબ્બં તિ ।

પાસંતિ સબ્બર તિ ય કેવલદિદ્ધીહિણંતાહિ ॥૩૦૯૪॥

અજુ શ્રેષ્ઠને પામેલો તે જીવ સમય પ્રદેશાન્તરને એટલે બીજા સમયે અવગાહ કરેલા પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશને સ્પર્શયા વિના એક જ સમયમાં સાકાર ઉપયોગથી અચિંત્યશક્તિવડે સિદ્ધિ પામે છે. સાકાર ઉપયોગના લાભથી સર્વ લભિયારો પ્રામ થાય છે, તેથી અહીં તે સાકાર ઉપયોગવન્તને સિદ્ધલભિય ઉત્પન્ત થાય છે. એ પ્રમાણે તેને (સિદ્ધને) અવશ્ય તરતમ યોગોપયોગતા પ્રામ થાય છે. (અન્ય કાળે સાકારોપયોગ અને અન્ય કાળે અનાકારોપયોગ થાય છે.) એકી સાથે બે ઉપયોગ માનવામાં આવે, તો (પ્રશ્નપનામાં કહેલું) 'સાકાર' વિશેપણ અધ્યોગ્ય થાય. તે સિદ્ધને શાનદારન સર્વ સાકારમય જ છે, તેથી સાકાર વિશેધણ આપવામાં દોષ નથી. (કેમકે જે સ્વરૂપ વિશેપણ છે.) જો કે સિદ્ધને કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન કહેવાય છે, પણ તેમાં કંઈ તકાવત નથી. એમ કહેવામાં આવે તો તે અધ્યોગ્ય છે, કેમકે સિદ્ધાન્તનું સાકાર-અનાકારમય લક્ષણ કહેલું છે. અને સિદ્ધાન્તમાં શાન-દર્શન જુદા જુદા પ્રમિલ છે. (એટલે બજેમાં અવિશેષતા કેમ કહેવાય ?) વળી બજેમાં અવિશેષતા માનવાથી પ્રત્યેકના શાન-દર્શનનાં આવરજ્ઞ, બાર પ્રકારનો ઉપયોગ, પાંચ પ્રકારે જ્ઞાન અને ચાર પ્રકારે દર્શન એ સુર્વ ક્ષયાંથી પણે ? (ન જ ધટે.) તથા આ જ ગ્રંથમાં આગળ કહું છે કે સિદ્ધાત્મા અનેત કેવલ દૃષ્ટિવડે કેવળજ્ઞાનોપયોગવંત થઈને સર્વ પ્રકારે સર્વ વસ્તુ જાણે છે અને જુબે છે. (માટે સિદ્ધાત્માને શાન-દર્શનની એકતા માનવી તે અધ્યોગ્ય છે.)

પુનઃ બે ઉપયોગની એકતાના સંબંધમાં શાંકા-સમાધાન કહે છે :-

આહ પિહભાવમિ વિ ઉવડતા દંસણે ય જાણે ય ।

ભણિયં, તો જુગવં સો, નણુ ભણિયમિણ પિ તે સુણસુ ॥૩૦૯૫॥

નાણમિય દંસણમિય ય એતો એગયસ્યમિસ ઉવડતો ।

સબ્બસ્ત કેવલિસ્સ જુગવં દો નત્થિ ઉવાઓગા ॥૩૦૯૬॥

અહ સબ્બસ્તેવ ન કેવલિસ્સ દો કિંતુ કાસઙ્ગ હવેજ્જ ।

સો ય જિણો સિદ્ધો વા તં ચ ન સિદ્ધાહિગારાઓ ॥૩૦૯૭॥

અહવા પુલ્લદ્ધેણવ સિદ્ધમિકકો તિ કિંચ બિડ્દાણ ।

એતો ચ્ચિય પચ્છદ્ધે વિ ગમ્મહી સબ્બપદિસેહો ॥૩૦૯૮॥

તો કહમિહેવ ભણિય ઉવડતા દંસણે ય નાણે ય ? ।

સમુદ્દાયવયણમેય ઉમયનિસેહો ય એતેય ॥૩૦૯૯॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો પૃથગ્ ભાવ માનવામાં આવે, તો પણ કંઈ દોષ નથી, કેમકે સિદ્ધાત્મા દર્શનવડે અને શાનવડે ઉપયુક્ત કહેલ છે, અને તેથી બજે ઉપયોગ યુગપત્ર સિદ્ધ થાય છે. (જે અન્યમને) એ પ્રમાણે કહું છે, તો આ પ્રમાણે પણ કહું છે. તે સાંભળો. શાન અથવા દર્શન એ બેમાંથી એકમાં ઉપયોગવંત હોય છે. સર્વ કેવળીને એકીસ્પથે બે ઉપયોગ નથી હોતાં. (આ પ્રમાણે ભગ્નાહુસ્વામિને યુગપત્ર બે ઉપયોગનો નિર્ધેખ કર્યો છે.) સર્વ કેવળીને યુગપત્ર બે ઉપયોગ

ન હોય, પરંતુ કોઈને બે હોય અને કોઈને એક હોય ભવસ્થકેવળીને એક વખતે એક હોય છે, અને સિદ્ધકેવળીને એકીવખતે બે ઉપયોગ હોય છે. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અચ્છોઽય છે, કેમકે સિદ્ધના અધિકારથી યુગપદ બે ઉપયોગનો નિષેષ કર્યો છે. અથવા 'નાણમિ દંસણમિ ય' એ ગ્રાધાના પૂર્વિવડે એક સમયમાં એક ઉપયોગ સિદ્ધ છે, તો પછી બીજા પશ્ચાર્ધના=કુથનવડે શું? અને તેથી જ પશ્ચાર્ધમાં પણ (સર્વ કેવળીને યુગપદ બે ઉપયોગ નથી) એમ સર્વનો પ્રતિષેષ જણાય છે. (જે એમ છે, તો) શાન અને દર્શનમાં યુગપદ ઉપયોગવંત છે, એમ શા માટે કહું છે? એમ પૂછવામાં આવે, તો એ કુથન સમુદ્ધાયની અપેક્ષાએ છે. (અનંતા સિદ્ધોમાંથી કોઈ સિદ્ધ શાનોપયોગી હોય, અને કોઈ સિદ્ધ દર્શનોપયોગી હોય.) પરંતુ પ્રત્યેક સિદ્ધની વિવિધામાં તો ઉભય ઉપયોગનો યુગપદ નિષેષ છે. ઉંઠ્યા થી ઉંઠ્યા.

પુનઃ એ જ સંબંધમાં શંકા-સમાપ્તાન કહે છે :-

જમપજજંતાઙું કેવલાઙું તેણોભાવઓગો તિ ।

ભણણઙું નાયં નિતામો સંતં તેણોબાવઓગો તિ ॥૩૧૦૦॥

ટિઝકાલે જહ સેસદંસણ-નાણાણમળુબાવઓગો વિ ।

દિદ્ધમદ્યથાણં તહ ન હોઙું કિં કેવલાણ પિ ? ॥૩૧૦૧॥

નણુ સનિહણાલમેદં મિચ્છાવરણકખ્યાતો તિ ય જિણસ્ય ।

દ્વારેયરાવણયા અહચા નિવકારણાવરણં ॥૩૧૦૨॥

એગયરાણુબાત્તે તદસબ્બન્નુ-દરિસણત્તરણ ન તં ચ ।

ભણણઙું છુદુમત્યસ્ય વિ સમાણમેગન્નરે સબં ॥૩૧૦૩॥

સબ્બકલ્યીણાવરણો અહ મન્નસિ કેવલી ન છુદુમત્યો ।

ઉભાવઓગવિગંધો તો છુદુમત્યસ્ય ન જિણસ્ય ॥૩૧૦૪॥

દેસકખાએ અજુત્ત જુગવં કરિણોભાવઓગોગિત્તં ।

દેસોભાવઓગો પુણાઙું પડિસિજ્જાએ કિં સો ? ॥૩૧૦૫॥

અહ જમિમ નોવાત્તો તં નતિથ તારો ન દંસણાઙુંતિગે ।

અતિથ જુગવોવાઓગો તિ હોડ સાહૂ કહં વિગલી ? ॥૩૧૦૬॥

ટિઝકાલવિસંબાતો નાણાણ ન વિય તે ચાન્નાણી ।

એવં સઙ્ગ છુદુમત્યો અતિથ ન ય તિદંસણી સમએ ॥૩૧૦૭॥

કેવળજ્ઞાન-દર્શન અપર્યવસિત હોવાથી તે ભગ્રેનો યુગપદ ઉપયોગ છે. (એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો (ઉત્તર) કહીએ છીએ કે અદ્વા કરી નિયમ નથી, વિદ્યમાન હોવાથી સર્વદા ઉપયોગ છે. (કારક કે) એમ શૈવજ્ઞાન-દર્શનોનો સ્વર્ણસ્થિતિકાળપર્યત ઉપયોગ નથિ છતાં પણ તેનું અવસ્થાન જણાય છે, તેવી રીતે કેવળજ્ઞાન-દર્શનનું પણ એમ ન હોય? એ પ્રમાણે કુમસર ઉપયોગ માનવાથી કેવળજ્ઞાન-દર્શનને પ્રતિ સમય શાંતપણું પ્રાપ્ત થશે, અથવા જિનેશ્વરને થયેલા આવરક્ષાનો સાધ

મિથ્યા થશે. પરથ્યર આવરણરૂપ થશે, અથવા નિષ્કારણ આવરણ થશે, જેમાંથી એકનો ઉપયોગ ન હોય તો અસર્વદ્વાપણું અને અસર્વદ્વાપણું થશે. એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે એકાંતર ઉપયોગમાં એ સર્વ (દોષજાળ) છઘસ્થને પણ સમાન છે. કેવળી સર્વથા ક્ષીણાવરણ છે, છઘસ્થ આત્મા તેવો નથી, તેથી ઉભય ઉપયોગમાં આવરણરૂપ હોવાથી છઘસ્થને વિઘ્ન છે, જિનેખરને નથી, (કેમકે તે આવરણરહિત છે.) અને જો તું માનતો હોય, તો (છઘસ્થને) દેશથી આવરણનો કષય થયે છતે સમગ્ર ઉભય ઉપયોગનો સદ્ગ્ભાવ યુગપદ માનવો અધ્યોગ્ય છે, પરંતુ દેશથી તે ઉભય ઉપયોગના યુગપદ સદ્ગ્ભાવને શા માટે નિર્ધેખાય છે ? જેમાં ઉપયોગ ન હોય, તે નથી એમ કહેવામાં આવે, તો દર્શનાદિ ત્રણમાં યુગપદ ઉપયોગ ન હોવાથી, એમાંના એકથી પણ રહિત હોય, તો સાચું કેમ થાય ? વળી એ પ્રમાણો તારા અભિપ્રાયે શાન-દર્શનના સ્થિતિકાળનો વિસંવાદ થાય, તેમ જ ચાર શાની અને ત્રણદર્શની છઘસ્થ છે, એમ સિદ્ધાંતમાં કહું છે, તે પણ તેવા નહિ થાય. ૩૧૦૦-૩૧૦૭.

વિવેચન :- કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન અવિનાશી હોવાથી સદા અવસ્થિત છે, તેથી તેનો ઉપયોગ યુગપદ છે એમ અમે માનીએ છીએ, કેમકે જે બોધસ્વરૂપ અને સદા અવસ્થિત હોય છે તેનો ઉપયોગ પણ હુંમેશા હોય છે, અન્યથા તેનો બોધસ્વરૂપ ન હોય. સદા ઉપયોગ હોયથી એને ઉપયોગ વણ એકી વખતે સિદ્ધ થાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે યોગ્ય નથી, કેમકે એવો કંઈ નિયમ નથી કે જે લભિણી અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન સદા વિદ્યમાન હૈ, તેથી તે બંનેનો ઉપયોગ પણ સદાય હોવો જોઈએ, કારણ કે જેમ કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન સિવાપના શેષ શાન-દર્શનનો ઉપયોગ સ્વસ્વસ્થિતિકાળ પર્યત નહિ હોવા છતાં પણ તેઓની વિદ્યમાનતા જીણાય છે, તેવી રીતે કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ સ્વસ્થિતિકાળપર્યત ન હોય, તો પણ તેની વિદ્યમાનતા કેમ ન હોય ? હોય જ. જો એ પ્રમાણો હોય, તો પછી “વિદ્યમાન શાન-દર્શનનો ઉપયોગ નિરંતર હોય” એ અનેકાન્તિક જ થયું, તાત્પર્ય એ છે કે-પ્રજ્ઞાપનામાં કાયસ્થિતિની અંદર શેષ શાન-દર્શનોનો કાળ દીઘ સ્થિતિવાળો કહ્યો છે. ‘મહનાણીણ ભંતે ! મહનાણિ ત્થિ કાલતો કેચ્ચિર હોડ ? ગોયમા ! જહનેણ અન્નોમુહુતેણ ઉક્કોસેણ છાવદ્ધિ સાગરોવમાં સાફેણાં ! એવે સુયનાણીવિ ! ઓહીનાણી વિ એવું ચેવ નવરં જહનેણ એકું સમયું ! મણપજ્જવનાણી જહનેણ એકું સમયું ઉક્કોસેણ દેરૂણ પુલ્કોડિ ચક્કાદુંસણી જહનેણ અન્નોમુહુત્ત ઉક્કોસેણ સાગરોવમસહરસં સાફેણ અચક્ષાદુંસણિ અણાદ્દે વા સમજવસિએ, અણાદ્દે અપજ્જવણિએ વા ! ઓહિદેસણી જહા ઓહિનાણિન્નિ !’ તે અગવંત ! ભતિજ્ઞાની કાળથી કેટલો વખત હોય છે ? ગૌતમ ! જધન્યથી અન્તમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છાસઠ સાગરોપમ અધિક, એ જ પ્રમાણો શુતજ્ઞાની પણ જાણવા. અવધિજ્ઞાની પણ એ જ પ્રમાણો માત્ર એટલું વિશેષ કે જધન્યથી એક સમય સુધી. મનઃપર્યવજ્ઞાની જધન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડ વર્ધમાં કંઈક -યુનકાળપર્યત ચક્કાદર્શની જધન્ય અંતમુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી હજાર જાગરોપમથી અધિક અચક્ષાદુંસણી અનાદિ-સપર્યવસિત, અથવા અનાદિઅપર્યવસિતકાળ સુધી. અવધિદર્શનીનો કાળ અવધિજ્ઞાનીના જેટલો જાણવો. આ પ્રમાણો એ સર્વની સ્વસ્વ-સ્થિતિકાળપર્યત વિદ્યમાનતા કહી છે, પણ ઉપયોગ તો અંતમુહૂર્તનો જ છે, આથી “વિદ્યમાન શાન-દર્શનનો ઉપયોગ નિરંતર હોવો જોઈએ” એ અનેકાંતિક જ છે. લભિથી એ સર્વ એટલા કાળ સુધી હોય

છે, પણ બોધાત્મક ઉપયોગથી નથી હોતા. એ પ્રમાણે કેવળજ્ઞાન-દર્શન પણ લાભિષ્ઠી અનંતકાળાવસ્થાથી છે, પરંતુ ઉપયોગથી તો એક સમયની જ સ્થિતિવાળા છે.

એક સમયે કેવળજ્ઞાનોપયોગ અને બીજા સમયે કેવળદર્શનોપયોગ એ પ્રમાણે કમસર ઉપયોગ માનવામાં આવે, તો તે જ્ઞાન-દર્શનનો પ્રતિસમય અંત થશે, અને તેથી સિદ્ધાન્તમાં કહેલ તેમના અનંતપણાનો પણ અભાવ થશે. વળી સૌકર્યો કષ્ટ કરીને જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો કષ્ય કર્યો હોય, તે પણ જિનેશ્વરને નિરાધક થાય, કેમકે દરેક સમય પછી કેવળજ્ઞાન-દર્શનનો વારંવાર અભાવ થાય છે તથા આવરણારહિત થયેલા બે પ્રદીપ જેમ વસ્તુને અનુકૂળે નથી પ્રકાશના, પરંતુ સાથે જ પ્રકાશે છે, તેવી રીતે સર્વથા આવરણા રહિત થયેલ આ કેવળજ્ઞાન-દર્શન પણ સર્વ વસ્તુને પુગપત્ન=ઓકીસાથે જ પ્રકાશે છે. અથવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એકભીજાને આવરનારા થશે, કેમકે કર્મવિરણનો અભાવ હોવા છતાં પણ એકના સહભાવે બીજાનો અભાવ થાય. જો એક બીજાને તે આવરનાર નહીં માનો તો એકના ઉપયોગ કાળે બીજાને નિષ્કારણ આવરણા પ્રાપ્ત થશે, અને તેમ થવાથી "નિત્ય સત્તા વા અસત્તા પ્રાપ્ત થશે." તથા જ્ઞાન અથવા દર્શનમાં અનુપયુક્ત કેવળીને માનવાથી તેને અસર્વજપણું અથવા અસર્વદર્શીપણું પ્રાપ્ત થશે એટલે કે જ્ઞાનના અનુપયોગકાળે અસર્વજપણું અને દર્શનના અનુપયોગકાળે અસર્વદર્શીપણું થશે. તેવું અસર્વજપણું અને અસર્વદર્શીપણું જિનેશ્વરને માનવું ઈષ્ટ નથી, કેમકે તે તો સર્વદા સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી હોય છે.

એ પ્રમાણે કોઈ કહેવા માગે, તો જ્ઞાનસ્થને પણ જ્ઞાન-દર્શનનો લોકાંતર ઉપયોગ માનવાથી એ સર્વ દોષોને સમૂહ સરખી જ રીતે લાગુ થશે, એટલે કે જ્ઞાનના અનુપયોગ વખતે અજ્ઞાનીપણું, દર્શનના અનુપયોગ વખતે અદર્શીપણું, મિથ્યા આવરણનો કષ્ય અને નિષ્કારણ આવરણા એ દોષે છદ્રસ્થને પણ લાગુ થશે.

કેવળી સર્વથા આવરણા રહિત છે, અને છદ્રસ્થ સર્વથા આવરણારહિત નથી, તેથી જ્ઞાન-દર્શનના પુગપદ ઉપયોગમાં છદ્રસ્થને વિદ્યન છે. કેમકે તે આવરણાપુક્ત છે. અને જિનેશ્વર સર્વથા આવરણારહિત હોવાથી પુગપદ ઉપયોગમાં તેમને કંઈ બાધ નથી. એમ કહેવામાં આવે, તો છદ્રસ્થ જો કે સર્વથા આવરણારહિત નથી, તો પણ તેને દેશથી આવરણનો કષ્ય તો છે તેથી સર્વ વસ્તુવિષયી જ્ઞાન-દર્શનનો ઉપયોગ પુગપદ તેને ન કહી શકાય; પરંતુ દેશથી-અસર્વવસ્તુવિષયી જ્ઞાન - દર્શનનો ઉપયોગ તો કહી શકાય, તો પછી છદ્રસ્થને તેનો નિષેષ શા માટે કરાય છે? જો છદ્રસ્થને પુગપદ ઉપયોગ ન હોય, તો કેવળીને પણ તે યોગ્ય નથી.

કેવળીને કમસર ઉપયોગવાળા માનવામાં આવે, તો જે વખતે જે જ્ઞાન અથવા દર્શનમાં ઉપયુક્ત હોય, તે જ જ્ઞાન અથવા દર્શન હોય છે, અને જેમાં અનુપયુક્ત હોય છે, તે વખતે તે ખરણુંગવતૂ નહિ જણાતું હોવાથી નથી જ. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો દર્શન જ્ઞાન અને ચસરિત્રમાં છદ્રસ્થસાપુને પુગપદ ઉપયોગ નથી, કેમકે છદ્રસ્થને પુગપદ ઉપયોગનો અભાવ માનેલ છે, અને તેથી દર્શનાદિ ત્રણમાં જ્યાં અનુપયુક્ત તે હોય, તે પણ એ અભિપ્રાયે નથી જ એમ સિદ્ધ થયું. અને જો એમ હોય તો એમના એક પણ દર્શનાદિથી રહિત હોય, તો તેને સાધુ ન કહેવાય, પરંતુ લોકમાં અને સિદ્ધાન્તમાં તેવાને સાધુ કહેલ છે માટે કમસર ઉપયોગમાં આ દૂધણ નકારું છે.

વળી સિદ્ધાંતમાં જ્ઞાન-દર્શાનનો ઉપયોગ અજમુદૂરતાનો કહ્યો છે, તે પણ “જ્ઞાન ઉપયોગ ન હોય ત્યાં અવિદ્યમાન છે” એ કથનાનુસાર અવિદ્યમાન થશે. અને એમ થવાથી જ્ઞાન-દર્શાનનો ઉપયોગ જે છાસઠ સાગરોપમથી અધિક કાળપર્યતાનો કહ્યો છે, તે પણ અયોગ્ય ગણાશે. વળી ચાર જ્ઞાનવાળા અને ત્રણ દર્શાનવાળા ઉપરસ્ક્ર ગૌતમાદિ પ્રસિદ્ધ છે, તે પણ અવિદ્યમાન થશે કેમકે એક વાત્તે એક જ ઉપયોગ હોય છે, અને અનુપયોગવાનું અવિદ્યમાન માનેલ છે. ૩૧૦૦ થી ૩૧૦૭.

આહ ભણિયં નણુ સુણ કેવલિણો કેવલોવઽાગેણ ।

પદ્મમ ત્થિ તેણ ગમ્મદ્દ રહોવઽાગોભયં તેસિ ॥૩૧૦૮॥

ઝવઽાગમગહણાઓ ઇહ કેવલનાણ-દંસણગગહણં ।

જઙ્ઘ તદણત્યંતરયા હવેજ્જ સુતંમિ કો દોસો ? ॥૩૧૦૯॥

તગહણ કિમિહ ફલં નણુ તદણત્યંતરોવ઱સત્યં ।

તહ વત્થુવિસેસત્થં સયસો સુતાંડ સમયમિમ ॥૩૧૧૦॥

રિલ્લા કાઇય-નોરંજયાઇપજાયાઓ સ એવેગો ।

સુતેસુ વિસેસિજ્જઙ્ઘ જહેહ તહ સાચવત્થૂણિ ॥૩૧૧૧॥

ભણિયં પિ ય યન્ત્તી-યન્ત્તવણાઈસુ જહ જિણો સમયં ।

જ જાળાઇ ન વિ પાસાઇ તં અણુ-રથણપ્રભાઈણ ॥૩૧૧૨॥

શ્રુતમાં કહ્યું છે કે કેવળી કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે, તેથી તેમને હુમેશાં ઉલ્લય ઉપયોગ જણાય છે. કેવળોપયોગ ગ્રહણ કરવાથી અહીં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ગ્રહણ થાય છે. અને તેથી તે બેની અનર્થાન્તરતા થાય છે. જો ને બેની અનર્થાન્તરતા થાય, તો સૂત્રમાં શો દોષ છે ? તે બેને અનર્થાન્તરપણો ગ્રહણ કરવામાં શું કણ છે ? તે બેનું અનર્થાન્તરપણું જણાવવા માટે તથા વસ્તુના વિશેખણ માટે સિદ્ધાંતમાં સેંકડો સૂત્રો તેવાં છે. જેમ સિદ્ધ, અકાધિક, નોરંયત વગેરે પથપિથી સૂત્રોમાં તે જ એક સિદ્ધ કહેવાય છે, તેમ અહીં પણ સર્વ વસ્તુઓ અનેક પથપિથી કહેવાય છે. જેમ પ્રશ્નમિ અને પત્રવણાદિ સૂત્રોમાં કહ્યું છે, કે જિનેથર જે સમયે પરમાણુ રન્તપ્રભા વગેરે વસ્તુઓ જાણો છે, તે સમયે તેને જોતા નથી. (આમ છતાં કમસર ઉપયોગ શા માટે નથી માનતા.) ૩૧૦૮ થી ૩૧૧૨.

ભગવતીશૂત્રના અઢારમા શતકના પહેલા ઉદેશમાં કહ્યું છે કે :-

કેવલીણ ભંતે ! કેવલોવઽાગેણ કિ પદ્મમા અપદ્મમા ? ગોયમા ! પદ્મમા નો અપદ્મમા “હે ભગવત ! કેવળીઓ કેવળોપયોગ વડે પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? ગૌતમ ! પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી.” અહીં જે કોઈ જે ભાવે પ્રથમ ન હોય અને હમણાં થયો હોય, તે તે ભાવે પ્રથમ કહેવાય છે, અને તેથી કેવળીઓ કેવળોપયોગથી પ્રથમ છે, અર્થાતુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉપયોગ તે કેવળોપયોગ છે, તે કેવળોપયોગ વડે કેવળી પ્રથમ છે, પણ અપ્રથમ નથી, કેમકે તેમને તે પૂર્વ પ્રામ થયેલ નથી અને પ્રામ થયેલનો પુનઃ ધ્વંસ થતો નથી, તેથી જણાય છે કે તેમને હુમેશાં

ઉભય ઉપયોગ વર્તે છે. જો કમવડે ઉપયોગ માનીએ તો ફરી ફરી નાશ અને ફરી ફરી ઉત્પાદ થાય અને તેથી કેવળીઓ અપ્રથમ થાય.

એ પ્રમાણે સૂત્રના બહાનાથી “કેવળોપયોગવડે” કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનું ગ્રહણ કરવામાં આવે, તો તે એક ઉપયોગથી અવ્યતિરિક્ત હોવાથી પરસ્પર અનર્થાન્તરતા થશે, એટલે કે જ્ઞાન-દર્શન એક જ વસ્તુ થશે. ભલે બત્રેની એકરૂપતા થાય, એમ થવાથી સૂત્રમાં શું દોષ આવે છે? કહી જ નહિ, અમારે તો તે અનુકૂળ છે. એમ કહેવામાં આવે, તો અમે પૂછીએ છીએ કે “કેવળોપયોગવડે” કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને ગ્રહણ કરવાથી ફળ શું સિદ્ધ થાય છે? એમ કહેવામાં આવે કે કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની એકરૂપતા જ્ઞાનવા માટે એમ ગ્રહણ કર્યું છે, અથવા એક જ કેવળરૂપ વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનરૂપ પર્યાયશાબ્દવડે વિશેષિત છે. સિદ્ધાંતમાં અને લોકવ્યાવહારમાં પણ એ પ્રમાણે એક જ વસ્તુ અનેક પર્યાયશાબ્દવડે વિશેષિત છે. જેમકે સિદ્ધાંતની અંદર એક જ મુક્તાત્માને સિદ્ધ, અકાયિક, નોસંયત, નોભાદર, નોપર્યામ, નોપરીત, નોસંશી, પરિનિવૃત્ત આદિ પર્યાયો વડે વિશેષિત કરાય છે, તેવી જ રીતે અહીં પણ એક જ ક્ષાપિકજ્ઞાનરૂપ વસ્તુ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનરૂપ પર્યાયશાબ્દવડે વિશેષિત કરાય છે. એ જ પ્રમાણે લોકવ્યાવહારમાં પણ ઈન્દ્ર, પટ, વૃક્ષ વિગેરે વસ્તુઓ સ્વસ્વપ્રાપ્તવાથી શાબ્દોવડે વિશેષિત કરાય છે. તો પછી અહીં કેવળોપયોગમાં પણ એવા પર્યાયશાબ્દવડે વિશેષિત માનવામાં શું હરકત છે?

એ પ્રમાણે આગમવિરુદ્ધ યુક્તિથી કહેવામાં આવે, તો તે પણ અધોર્ય છે, કેમકે ભગવતીમાં અને પ્રજ્ઞાપનામાં સ્કુટ રીતે કહેલું છે, કે ક્રિનેશ્વર પરમાણુ અને રાત્ર પ્રભા વગેરે વસ્તુઓને જે સમયે જાણો છે, તે સમયે જોતા નથી; પરંતુ અન્ય સમયે જાણો છે, અને અન્ય સમયે જુબે છે. ભગવતીસૂત્રના અધારમા શતકના આઠમા ઉદેશમાં એ જ વાત સ્પષ્ટ રીતે કહી છે કે :-

છદ્મત્યોણ ભંતે ! મણૂસે પરમાણુપોગળં કિં જાણાન ન પાસાન, ન તાઓ ન જાણાન ન પાસાન ? ગૌયમા ! અત્યેગઙ્ગાએ જાણાન, ન પાસાન; અત્યેગઙ્ગાએ ન જાણાન ન પાસાન; એવ જાચ અર્થાદ્યજ્ઞપણસિએ ખંધે ! એવ ઓહિએ વિ ! પરમોહિએ ણ ભંતે ! મણૂસે પરમાણુપોગળં જે સમયે જાણાન તં સમયે પાસાન, જે સમયે પાસાન તં સમયે જાણાન ? નો ઝણાદું સમાદું ! સે કેણદ્રોણ ભંતે ? એવ બુલ્લાન ? ગૌયમા ! સાગારે સે નાણં ભવાન, અણાગારે સે દંસણે ભવાન, તેણદ્રોણ એવ બુલ્લાન !! હે ભગવંત ! છદ્મત્ય મનુષ્ય પરમાણુપુદુગળ જાણો છે અને નથી જોતો, અથવા નથી જ્ઞાનતો અને નથી જોતો ? ગૌતમ ! કેટલાક જાણો છે અને જોતા નથી, અને કેટલાક જાણતા નથી તેમ જોતા પણ નથી. એ પ્રમાણે યાવત્ત અસંખ્યાતપ્રદેશી લંઘોમાં પણ સમજવું. (અહીં જે છદ્મત્ય કહેલ છે, તે નિરતિશાયી છદ્મત્ય સમજવા. તેમાં ઉપયોગવાન શુત્રજ્ઞાની શુત્રજ્ઞાન વડે પરમાણુને જાણો છે, પણ જોતા નથી. કેમકે શુત્રમાં દશનનો અભાવ હોય છે. અનુપ્યુક્ત શુત્રજ્ઞાની તો જાણતા નથી, અને જોતા એ નથી.) એ જ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનમાં પણ સમજવું. હે ભગવંત ! પરમાયધિ શાનવાણો મનુષ્ય જે સમયે પરમાણુ-પુદુગળને જાણો છે, તે સમયે જુબે છે ? અને જે સમયે જુબે છે તે સમયે જાણો છે ? હે ગૌતમ ! તારો એ અથ યોગ્ય નથી. ભગવંત ! શા કારણથી એમ કહો છો ? ગૌતમ ! તેને

સાકાર શાન હોય છે, અને અનાકાર દર્શાન હોય છે, તેથી એમ કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતમાં પણ યુગપદ બે ઉપયોગનો નિષેષ કર્યા છતાં પણ જેઓ કમસર ઉપયોગ નથી માનતા તે તેઓનો કદાચણ જ છે. ૩૧૦૮ થી ૩૧૧૨.

ઇવસદ્-મતુપ્રચ્યયલોવા તં કેદ બિંતિ છુટમત્થો ।

અન્ને પુણ પરતિલિથયવત્તબ્રમિણ તિ જંયંતિ ॥૩૧૧૩॥

જં છુટમત્થો-હોહિય-પરમાવહિણો વિસેસિઉં કમસો ।

નિહિસદ્ કેવલિં તો એયરસ છુટમત્થિયા નતિથ ॥૩૧૧૪॥

ન ય પાસદ્ અણુમનો છુટમત્થો મોનુમોહિસંપદ્નો ।

તત્થ વિ જો પરમાવહિનાણી તત્તો ય કિંચૂણો ॥૩૧૧૫॥

તે દો વિ વિસેસેઝં અન્નો છુટમત્થકેવલો કો સો ।

જો પાસદ્ પરમાણુગહણમિણ જરસર હોંજાહિ ? ॥૩૧૧૬॥

તેસિં ચિય છુટમત્થાઇયાણ મગિગજ્જાએ જહિ રુતે ।

કેવલ સંવર-સંજમ બંભારુણહિ નિચ્ચાણો ॥૩૧૧૭॥

તિણિણ વિ પડિસેહેઊં તીસુ વિ કાલેસુ કેવલી તત્થ ।

સિજ્જાંસુ સિજ્જાંસુ નિ ય સિજ્જાંસાં વા વિનિહિદ્વો ॥૩૧૧૮॥

'ઈવ' શબ્દ અધ્યવા 'મતુ' શબ્દનો લોપ થવાથી તેને કેટલાક છુટસ્થ કહે છે. વળી બીજાઓ પરતીશિક વક્તવ્ય સંબંધી એ સૂત્ર છે એમ કહે છે, તેથી તે અમારે માન્ય નથી. સૂત્રમાં છુટસ્થ, આધોવિષિક અને પરમાવિષિક એ ત્રણ કમશઃ બતાવીને પણી કેવળીનો નિર્દેશ કરે છે તેથી એને છુટસ્થતા નથી. વળી અવિજ્ઞાની સિવાય અન્ય છુટસ્થ પરમાણુને જોતા નથી, તેમાં પણ જે પરમાવિજ્ઞાની અને તેનાથી કંઈક ન્યૂન અધોઅવિજ્ઞાની છે, તે જ તે જુબે છે. તે બંનેનો સૂત્રમાં પ્રથમ નિર્દેશ કરેલ છે, તે સિવાય અન્ય છુટસ્થ કેવળી કોણ છે કે જે પરમાણુને જુબે છે ? અને જેનું આ પ્રમાણે ગ્રહણ થાય ? તથા જે સૂત્રમાં છુટસ્થાદિકને કેવળ સંવર, સંપર અને પ્રલાયર્થ આદિ વડે ખોલ વિચારાય છે, અને તેમાં પણ છુટસ્થાદિ ત્રણનો નિષેષ કરીને ત્રણોપ કાળમાં કેવળી સિદ્ધ થયા છે, અને સિદ્ધ થશે એમ કહ્યું છે. ૩૧૧૯ થી ૩૧૨૮.

વિવેચન :- ભગવતીસૂત્રમાં કેવળીને યુગપદ બે ઉપયોગનો નિષેષ કર્યો છે, ત્યાં કેટલાક "કેવળી" શબ્દનો અર્થ "છુટસ્થ" કરે છે. કેવલી ઇવ કેવલી કેવળી જેવા તે કેવળી અર્થાતુ કેવળી નહિ પણ કેવળી જેવા તે કેવળી. અહીં 'ઈવ' શબ્દનો લોપ કરીને કેવળીનો એવો અર્થ કરે છે, અધ્યવા કેવલી શાસ્ત્રાડસ્યેતિ કેવળિમાનુ કેવળી જેને શિક્ષાદાતા છે, તે કેવળી. એમાં મત્ પ્રત્યયનો લોપ કરીને એવો અર્થ કરે છે. આવા છુટસ્થ કેવળીને યુગપદ-બે ઉપયોગનો નિષેષ છે, એમ તેઓનું માનવું છે, પણ નિરૂપચરિત કેવળીને નથી બીજાઓ વળી એમ કહે છે કે ભગવતીમાં કેવળીને યુગપદ ઉપયોગ નિષેષ કરનારં જે સૂત્ર છે, તે અન્યદર્શાનીની વક્તવ્યતા

સંબંધી છે, તે કોઈક પ્રસંગે અંદર લખાયેલું છે, તેથી અમને તે માન્ય નથી. આ કારણથી કેવળીને કમસર બે ઉપયોગ પણ અમને સમ્મત નથી.

એ પ્રમાણે સૂત્રનો અધ્યોગ્ય અર્થ કરીને જેઓ યુગપદ બે ઉપયોગ માને છે, તે અધ્યોગ્ય છે. કારણ કે ભગવતીના અટારભા શતકના આઠમા ઉદેશમાં પ્રથમ છઘસ્થ-આધોવિષિકનો નિર્દેશ કરીને પછી કેવળીનો નિર્દેશ કર્યો છે, તે કારણથી પુરુષ રહિત મિથ્યા અવસ્થાની 'ઈવ' અને 'મતુ' પ્રત્યયનો લોપ કરીને 'કેવળી' શબ્દનો અર્થ છઘસ્થ કરવો, એ કેવળ કદાચછ જ છે. જો ત્યાં છઘસ્થ ઈષ્ટ હોત તો તે સ્વણે કેવળી શબ્દનો પ્રયોગ શા માટે કરત ? જે કર્દી છઘસ્થને માટે કહેવાનું હોત તે સ્વણું છઘસ્થને નિર્દેશ કરતી વખતે જ કહી દેત.

વળી ભગવતીમાં “કેવલીણ અંતે ? પરમાણુપોગળં જં સમયં જાળણુ” “હે ભગવત ! કેવળી જે સમયે પરમાણુ પુદ્ગલને જાણો છે.” ઈત્યાદિ કહ્યું છે, તે પરમાણુ અવિજ્ઞાની સિવાય અન્ય છઘસ્થ નથી જોઈ શકતા. તેમાં એ બધા અવિજ્ઞાની પરમાણુને નથી જોઈ શકતા, પરંતુ જે પરમાવિષિક આધોવિષિક જ્ઞાનવાળા હોય તે જ જોઈ શકે છે. પરમાવિષિક કરતાં કંઈક ન્યૂન અવિજ્ઞાન હોય તે આધોવિષિક કહેવાય. તે બસે પ્રકારના અવિજ્ઞાનીનો કેવળીની પહેલાં જ નિર્દેશ કર્યો છે. એ બે સિવાય બીજો કયો છઘસ્થ કેવળી છે, કે જે પરમાણુ પુદ્ગલને જીએ છે ? અને તે છઘસ્થ કેવળીનું ભગવતીમાં ગ્રહણ થાય ખરું ?

વળી આગમમાં બીજે સ્વણે પણ છઘસ્થાદિ પછી કેવળીનો નિર્દેશ કર્યો છે, પરંતુ ઈવ આદિ શબ્દનો લોપ કરવાથી કેવળી શબ્દનો અર્થ છઘસ્થ નથી કયો. ભગવતીસૂત્રમાં પહેલા શતકના ચોથા ઉદેશમાં છઘસ્થ-આધોવિષિક-પરમાવિષિક અને કેવળીને કેવળસંવર, સંયમ અને ભ્રસ્યયથ આદિવડે મોક્ષનો વિચાર કર્યો છે, તેમાં પણ છઘસ્થ-આધોવિષિક અને પરમાવિજ્ઞાનવાળાનો નિર્ષેષ કરીને તે પછી કેવળી ત્રણેય કાળમાં સિદ્ધ પદ્યા, થાય છે, અને થશે એમ કહ્યું છે. આ વાત પણ જો છઘસ્થ સંબંધી હોય, તો પ્રથમ કહેલ છઘસ્થની એમ આને પણ કેવળસંવરાદિવડે સિદ્ધિ ન થાય. આ હકીકત પ્રતિપાદન કરનાર સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.” છડમત્યેણ અંતે ! મળૂરે તીયમણંતે સાસયં સમયં કેવલેણ સંવરેણ, કેવલેણ સંજમેણ, કેવલેણ બંભચેરવારેણ, કેવલાહિં પદ્યણમાયાહિં સિજ્જિસુ, ચુંઝિસુ, જાવ સબ્દુકદ્રાણમંતુકરિસુ । ગોયમા ! નો ડુણદ્વે સમદ્વ । સે કેળદ્વેણ અંતે ! એવં ચુચ્ચદ્વ તે ચેવ જાવ અન્તકરિસુ ? ગોયમા જે કે વિ અંતક્ષા વા અંતિમસરીરયા વા, સબ્દુકદ્રાણમંતુ કરેસુ વા, કરેંતિ વા, કરિસર્તિ વા, સબ્દેતે ઉપ્પજીનાણંદસણધરા અરહા જિણા કેવળી ભવિત્તા તઓ પદ્ધતા સિજ્જાંતિ, બુલ્લાંતિ, મુલ્લાંતિ પરિનિબાયંતિ, સબ્દુકદ્રાણમંતુ કરેસુ વા, કરેંતિ વા, કરિસર્તિ વા, સે તેણદ્વેણ ગોયમા ! જાવ સબ્દુકદ્રાણમંતુ કરિસુ । એદુષ્ણે વિ એવં ચેવ, નવરં સિજ્જાંતિ ભાળિયબેં । અણાગણ વિ એવં ચેવ, નવરં સિજ્જિસુસે તિ ભાળિયબે । જહ છડમત્યો તહા આહોહિઉં પરમાહિઓ વિ, ત્થિ તિંનિ આલાવગા ભાળિયબા । કેવળી એ અંતે ! મળૂરે તીયમણંતે સાસયં સમયં જાવ અન્તં કર્મસુ । હન્તા ! સિજ્જિસુ, જાવ અન્તકરિસુ । એવ તિંનિ આલાવગા ભાળિયબા છડમત્યે જહા, નવરં સિજ્જિસુ, સિજ્જાંતિ, સિજ્જિસર્તિ ? આ પ્રમાણે સિદ્ધાન્તમાં છઘસ્થાદિ પછી જે કેવળી કહ્યા છે, તે નિરુપયરિત જ કેવળી કહ્યા છે, ઈત્યાદિ શબ્દનો

લોપ કરીને કેવળી એટલે છચ્ચસ્થ અભ નથી કહું, જો અભ ન હોય, તો સૂત્રમાં કહાં પ્રમાણે મોક્ષગમન ઘટે નહિ. ઉ૧૧૩ થી ઉ૧૧૮.

એવં વિસેસિયન્મિસ વિ પરમયમેગત્તરોવાઓગો તિ ।
ન પુણરુભતોવાઓગો પરવત્તબ્ય તિ કા બુદ્ધિ ? ||૩૧૧૧||

ઉબાઓગો એગયરો પણુંબીસઙ્ગમે રાએ સિણાયસ્સ |
ભણિઓ વિયડત્થો ચ્ચિય છદ્રતુદેસે વિસેસેરુ ||૩૧૨૦||

એવં ફુડધિયડમિસ મિ સુતે સબ્બનુભાસિએ સબ્બે ।
કહ નીરઙ પરતિથિયવત્તબ્યમિણ તિ બોનું જે ? ||૩૧૨૧||

સબ્બત્થ સુત્તમત્થ ય ફુદ્દમેગયરોવત્તસત્તાણ |
ઉભાઓય-ઉત્તસત્તા સુતે કૃતા ન કત્થદ વિ ||૩૧૨૨||

કરસઙ્ગ વિ નામ કત્થદ કાલ જડ હોજ્જો દો વિ ઉબાઓગા ।
ઉભતોવત્તસત્તાણ સુત્તમેયકં પિ તો હોજ્જા ||૩૧૨૩||

દુધિહાણ ચિ ય જીવાણ ભણિઅમણ્ણાબહું ચ સમયમિસ |
સાગરણગારાણ ય ન ભણિયં ઉભતોવત્તાણ ||૩૧૨૪||

જડ કેચલીણ જુગવં ઉબાઓગા હોજ્જ, હોજ્જ તો એવ ।
સાગાર-ઉણાગારાણય-મીસાણ ય તિણહમણ્ણબહું ||૩૧૨૫||

હવે બીજાઓ “અન્યદર્શની સંબંધી વક્તવ્યતા માટે આ સૂત છે, અભ કહે છે, તે માટે કહે છે.

એ પ્રમાણે કમોપયોગ સાધક સૂત્ર પ્રગટ છતાં પણ ઉભય ઉપયોગનિષેષ સૂત્ર અન્યદર્શની સંબંધી છે, અભ કહેવું એ કેવી વિપરીત બુદ્ધિ છે ! ભગવતીસૂત્રના પદ્ધીસમા શાતકના છઢા ઉદેશમાં સ્નાતકને બેમાંથી એક ઉપયોગ પ્રગટપણે કહેલ છે. એ પ્રમાણે સર્વશાભાષિત સર્વ સૂત્રમાં સ્કુટ શીતે કહ્યા છતાં “આ સૂત્ર અન્યદર્શની સંબંધી વક્તવ્યતા માટે છે” એભ કેમ કહી શકાય ? વળી સર્વ સૂત્રોમાં એકતર ઉપયોગવાળા છ્વોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, પરંતુ કોઈપણ સૂત્રમાં ઉભય ઉપયોગવાળા છ્વો નથી કહ્યા. જો કોઈપણ કેવળીને કોઈપણ કાળે બે ઉપયોગ હોય, તો ઉભય ઉપયોગવાળા છ્વોનું પ્રતિપાદન કરનાર એક પણ સૂત્ર હોત. (પણ તેવું કથાંય જણાનું નથી.) તેમ જ સાકાર-અનાકાર એ દ્વિવિષ ઉપયોગવાળા છ્વોનું અલ્યબહુત્વ સિદ્ધાંતમાં (પ્રજ્ઞાપનામ્બી) કહું છે. પણ યુગપદું ઉભય ઉપયોગવાળા છ્વોનું નથી કહું. જો કેવળીને યુગપદું બે ઉપયોગ હોય, તો સાકાર, અનાકાર અને મિશ્ર-ઉપયોગવાળાં છ્વોનું એભ ત્રણ પ્રકારનું અલ્યબહુત્વ કહેત. ઉ૧૧૯ થી ઉ૧૨૫.

અહવ મર્ઝી છતુમત્યે પદ્દુચ્ચ સુત્તમિણ તો ન કેવલિણો ।
તં પિ ન જુજાઙ જ સબ્બસત્તસંખાહિગારોદ્ય ||૩૧૨૬||

काऊं सिद्धगगहणं बहुवत्त्वयपंदेसु राखेसु ।
इह केवलमगगहणं जड तो तं कारणं चच्चं ? ॥३१२७॥

अहवा विसेसियं चिय जीवाभिगमभिम एय-मण्यबहुं ।
दुविह ति सबजीवा सिद्धासिद्धाइआ जत्य ॥३१२८॥

सिद्ध सईदियकाए जोए वेए कराय लेसा य ।
नाणुवओगाहारय-भासय-ससरीर-चरिमे य ॥३१२९॥

अतोमुहुत्तमेव य काला भणिओ तहोवओगरस ।
साई अपज्जवसित ति नत्य कत्थइ विणिद्वौ ॥३१३०॥

जह सिद्धाइयाणं भणियं साईअपज्जवसियत्तं ।
तह जड उचओगाणं हवेज्ज तो होज्ज ते जुगवं ॥३१३१॥

करस व नाणुमयभिणं जिणस्स जड हुज्ज दो वि उयओगा ।
नूणं न हुलि जुगवं जओ निसिद्धा सुए बहुसो ? ॥३१३२॥

नवि अभिनिवेससुद्धि अम्हं एगंतरोवओगम्मि ।
तह वि भणिमो न तीरङ्ग जं जिणमयभन्नहा काऊं ॥३१३३॥

जड नन्नोन्नावरणं नाकारणया कहं तदावरणं ।
एगंतरोवओगे जिणस्स तं भणणइ सहावो ॥३१३४॥

परिणामियभावाओ जीवत्तं पिव सहाव एवायं ।
एगंतरोवओगो जीवाणमणणहेत ति ॥३१३५॥

अथवा अहीं ऐवी जुद्धि थाय, के ऐ सूत्र तो छधस्थ छवोनी अपेक्षाए छे, केवली संबंधी नथी; तो ते अयोग्य छे, केम्हे सर्व छवोनी संभ्यानो ऐ अधिकार छे, सर्व छवोनी संभ्या संबंधी ऐ अधिकार न होय तो अल्पबहुत्य-वक्तव्यता संबंधी लर्व पदोमां सिद्धने पृथक् ग्रहण करीने अहीं ज जो मात्र तेनुं ग्रहण न कर्यु होय, तो तेनुं कारण कहो ? अथवा ऐ अल्पबहुत्य छवाभिगम सूत्रमां कहेलुं ज छे, के सिद्ध अने असिद्धादि छवो ऐ प्रकारे छे, ऐम सूत्रमां कहेलुं छे. ते सूत्रनी गाथा आ प्रभाषे छे. सिद्ध-असिद्ध, सेद्रिय-अनिद्रिया, काय-अकाय ईत्यादि सर्व छवने आश्रयीने सूत्र कहेलुं छे. तथा ज्ञान-अज्ञान अने दर्शननो उपयोगकाण सर्वत्र अनार्मुहूर्तनो ज कह्ये छे, कोई पष्ठा स्थाने सादि-अपर्यवसित नथी कह्यो. जेम सिद्धादि भावोनुं सादि-अपर्यवसितपशुं कह्युं छे, तेवी रीते जो उपयोगनुं (सादि अपर्यवसितपशुं कह्युं होत, तो पुगपद उभय उपयोग होत, परंतु तेम नथी साटे पुगपद नथी, केम्हे सिद्धांतमां तेनो पश्चीवार निषेध कह्यो छे, वणी अमने अडांतर उपयोग मानवामां अभिनिवेश जुद्धि नथी, तो पष्ठा कहीमे छीऐ के जे ज्ञिनेश्वरनो मत छे, तेने अन्यथा करवाने अमे शक्तिमान नथी. जो (उ१०३ भी गाथामां कह्या मुज्जब) अन्योन्य आवरणा नथी अने अकारणता पष्ठा नथी, तो केवी रीते तेने आवरण

છે ? એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે . જિનેશ્વરને એકાંતર ઉપયોગમાં સ્વભાવ જ માવરણારૂપ છે. એટલે એવો સ્વભાવ જ છે કે કભસર ઉપયોગ પ્રવર્તે, પણ પુગપદ ન પ્રવર્તે. પારિષામિક ભાવથી જીવનું જીવત્વ એ જેમ સ્વભાવ જ છે, તેવી રીતે જીવોને એકાંતર ઉપયોગ પણ પારિષામિક હોવાથી સ્વભાવ જ છે. ઉ૧૨૬ થી ઉ૧૩૫.

હવે “લાડ” ઈત્યાદિ ઉ૧૪૧મી ગાથાની પ્રસ્તાવના કરે છે.

ગંતુણ સિજ્જાડ તિ ય ભળણે સુત્તમિમ કહકમ્મસ્સ |

આહ ગમણ તિ, ભળણડ સકમ્મગમણે ચિ કો હેऊ ? ||૩૧૩૬||

કમ્મ પુગમલમઝય નિજીવં તસ્સ નયણસામત્થે |

કો હેક પડિવળ્ણો-જહુ વ સહાયો ઇહ સ એવ ||૩૧૩૭||

સવિકરિય કિમરૂં ભળણડ ભુવિ ચેયણ ચ કિમરૂં ? |

જહ સે વિસેસધમ્મો ચેયણણ તહ મયા કિરિયા ||૩૧૩૮||

જ વેહ જેણ કિરિયાકારણમલ્લુવગયં તહિં એસ્સો |

તુલ્લોવાલંભો ચ્ચિય જજં ન સહાયો સરણમિયકો ||૩૧૩૯||

અવિય અસંગત્તણાઓ બંધચ્છેય પરિણામભાવાઓ |

પુલ્લ્યાપઽગડ ચ્ચિય તસ્સ ગર્દ તત્થ દિદ્દુંતા ||૩૧૪૦||

(૪૪૧) લાડ ય એરંડફલે અગ્ની ધૂમે ય ઉસુ ધણુવિમુક્તે |

ગર્દ પુલ્લ્યાપઽગોળણ એવ રિજ્જાણ ચિ ગર્દ ઓ ||૩૧૪૧-૩૫૭-૩૨૫||

“ત્યાં જઈને ખિદ્દિ પામે છે” એમ સૂત્રમાં કહે છતે કર્મરહિતને કાંઈક ઉણાસાતરાજ ગમન કેવી રીતે સંભવે ? એમ પૂછવામાં આવે તો કહીએ છીએ કે કર્મસહિત જીવને ગમનકિયામાં શો હેતુ છે ? કર્મ હેતુ છે, એમ કહેવામાં આવે તો પુદ્ગલમય નિર્ઝિવ કર્મ જીવને મોકષમાં લઈ જવાના સામર્થ્યમાં ક્ષ્યો હેતુ માનેલો છે ? જો તેમાં સ્વભાવ જ હેતુ છે, તો અહીં પણ તે જ સ્વભાવ જ હેતુ છે. અરૂપી જીવદ્વિષ મોકષગમનરૂપ કિયાવાળું કેવી રીતે હોય ? એમ પૂછવામાં આવે, તો અચે કહીએ છીએ કે-અરૂપી જીવદ્વિષ ચૈતન્યવાળું શાશ્વત છે ? જેમ ચૈતન્ય તેનો વિશેપ પર્મ છે, તેવી રીતે મોકષગમનરૂપ કિયા પણ તેના વિરોધપર્મર્દૂપે માનેલ છે, અથવા જેઓએ (ઈશ્વર-અદેષ આદિ) મોકષગમનરૂપ કિયાનું કારણ માન્ય છે, તેમાં પણ આ ઉપાલંબ સરખો જ છે. માટે સ્વભાવ માન્યા સિવાય બીજું કોઈ શરણ નથી. અથવા માટીના સંગરહિત થવાથી એમ તુંબણું, બંધનોચ્છેદ થવાથી એરંડ ફળ, તથાવિષ પારિષામથી પૂમ અથવા અજિન અને પૂર્વ-પ્રયોગથી ઘનુષ્યથી છુટેલા તીરની જેમ ઉર્ધ્વગતિ થાય છે, તેમ સિદ્ધની પણ સર્વ કર્મના કષયથી ઉર્ધ્વગતિ થાય છે. ઉ૧૩૯ થી ઉ૧૪૧.

હવે ઉપરોક્ત નિર્ધૂક્તિની ગાણનું વ્યાખ્યાન કરે છે.

जह मिल्लेवायगमादलाबुणोऽवस्समेव गडभावो ।
उच्छं च नियमओ नण्णहा नवा जलतलादुच्छं ॥३१४२॥

तह कम्भलेवविगमे गडभावोऽवस्समेव सिद्धस्स ।
उच्छं च नियमओ नण्णहा नवा लोगपरउ ति ॥३१४३॥

एरंडाइफलं जह बंधच्छेएरियं दुयं जाइ ।
तह कम्भबंधणच्छेयणोरिजो जाइ सिद्धो वि ॥३१४४॥

उहुंगडपरिणामो जह जलणस्स जह वेह धूमस्स ।
उहुंगडपरिणामो सहावओ तह विमुक्करस्स ॥३१४५॥

जह ते सलाभकाले चेव तहा गडसभावयमिति ।
परिणमइ तगाइ वा लेवायगमे जहालायु ॥३१४६॥

तह तगडपरिणामं परिणालृ जललाभ एहोह ।
सिद्धो सिद्धत्तं पिव सकम्भपरिणामनिरवेक्ष्य ॥३१४७॥

जह धणुपुरिसपयत्तेरिएसुणो भिण्णदेसगमणं तु ।
गड कारणविगममिम वि सिद्धं पुव्यप्पओगाओ ॥३१४८॥

बंधच्छेयणकिरियाविरमे वि तहा विमुच्यमाणस्स ।
तरसा लोगंताओ गमणं पुव्यप्पओगाओ ॥३१४९॥

जहा कुलालचकं किरियाहेउविरमे वि सरिकरियं ।
पुव्यप्पओगओ च्चिय तह किरिया मुच्यमाणस्स ॥३१५०॥

ग्रन्थ :- जेम माटीनो लेप दूर थवाथी तुंडिनी अवश्य उर्ध्वगति (भाव) थाय छे, ते नियमथी ते अन्यथा नथी जतु, तेम जणना तलथी उपर पषा नथी जतु; तेवी रीते कर्मनो लेप दूर थवाथी अवश्यमेव=नियमथी सिद्धनी उर्ध्वगति (भाव) थाय छे, अन्यथा गति नथी थती, तेम लोकनी उपर पषा गति नथी थती. तथा जेम बंधनो छेद थवाथी प्रेरणेला ऐरंडाटिकनां फण जल्ही जाय छे, तेम सिद्ध पषा कर्मबंधनो छेद थवाथी प्रेरणा पामीने मोक्षमां जाय छे, जेम अजिननो अथवा धूमनो उर्ध्वगतिपरिणाम थाय छे, तेम विमुक्त आत्मानो पषा स्वलाभथी ४ उर्ध्वगतिपरिणाम थाय छे. जेम अजिन अने धूम स्वलाभकाणे उर्ध्वगति भावने पामे छे, तेवी रीते सिद्ध पषा स्वकर्मपरिणामनी अपेक्षारहित सिद्धत्वनी जेम उर्ध्वगतिपरिणाम पामे छे. जेम धनुष अने पुरुषना प्रयत्नथी प्रेरणेल तीरनुं भिन्न प्रदेशमां गमन थाय छे, तेवी रीते कर्मउप गतिनुं कारण दूर थया छतां पषा पूर्वप्रयोगथी सिद्धनी गति थाय छे. अथवा बंधछेदनउप किया शांत थवा छतां पषा जेम गति थाय छे, तेम ते विमुक्त आत्मानी पूर्वप्रयोगथी लोकांतपर्यंत गति थाय छे. अथवा जेम कियानो हेतु कुम्भार विराम पामवा छतां पषा पूर्वप्रयोगथी कुम्भारनुं चक सक्रिय होय छे, तेवी रीते मुक्तात्मानी पषा उर्ध्वगतिउप किया होय छे. ३१४२ थी ३१५०.

હવે ઉપરોક્ત વિષયનું શંકા-સમાધાન કહે છે :-

નાલાવુગાદિસાહમમત્તિથ રિદ્ધરસ મુત્તિમત્તાઓ ।

તત્ત્વો તગગિપરિણામદેસસાહમમત્તો તેર્સિ ॥૩૧૫૧॥

જઇવ ન દેસોવણાઓ દિદુંતો તો ન સચ્ચા જુનો ।

જે નત્તિથ ચત્યુણો ચત્યુણા જએ સચ્ચસાહમ્મં ॥૩૧૫૨॥

ઉહુગિહેઉડ ચિચ્ચય નાહો તિરિયગમળાં નવાચલયા ।

સવિસેસપચ્ચયાભાવઅઓ ય સચ્ચચ્છુમયઅઓ ય ॥૩૧૫૩॥

ગઇમત્તાઓ વિણાસી કેસી ગચ્છાગમી ય મણુર ચ ।

હોઇ ગઇપજ્જયાઓ નારી ન ઉ સચ્ચહાણુ ચ ॥૩૧૫૪॥

કેસનિમિત્તાં કર્મં ન ગઈ તદભાવઅઓ તાઓ કલો ।

અહુ ગઇ એથ નિમિત્તાં કિનાંદીદાંગ તાઓ નત્તિથ ? ॥૩૧૫૫॥

કેસો તિ જીવધમ્મો હોજ્જ મર્ઝ હોઉ કહમજીવસ્સ ।

કહ વા ભવચ્છયધમ્મો હોઉ ભવાઓ ઘિમુક્કરસ ? ॥૩૧૫૬॥

ગ્યાયાર્થ :- તુંખું વગેરે મૂર્તિમાન હોવાથી સિદ્ધની સાથે તેનું આધમ્ય નથી. એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે (ઉધ્વરણમન્ત્ર) તે ગતિપરિણામથી તેઓનું સિદ્ધની સાથે દેશથી આધમ્ય છે. જો દેશોપનયથી દૃષ્ટાંત ન માનવામાં આવે તો સર્વથા પ્રકારે કોઈ પણ દૃષ્ટાંત સિદ્ધ ન થાય; કેમકે જગતમાં કોઈપણ વસ્તુનું કોઈપણ વસ્તુ સાથે સર્વથા સાધમ્ય નથી અને તેથી કરીને સવિશેષ પ્રત્યયના અભાવે અધોગમન, તિર્યાગમન કે અયક્તતા નથી. પ્રથમ સંસારમાં ભમતાં કર્મના સદ્ભાવે તે અહીં હતું અને હમણાં તેના અભાવથી સર્વક્ષણા મતથી ઉધ્વરણત્રિપ હેતુને લીધે તે ઉચ્ચે જ થાય છે. મુક્તાત્મા ગતિમાન થવાથી મનુષ્યની જેમ વિનાશી, કલેશી અને ગતિથી આવનાર થશે. (એમ કહેવામાં આવે તો તે અયોગ્ય છે, કેમકે) ગતિત્રિપ પર્યાયની અપેક્ષામે ભલે તે વિનાશી હો, પરંતુ પરમાણુની જેમ સર્વથા વિનાશી નહિ થાય. વળી કલેશનું નિમિત કર્મ છે, પણ ગતિ નથી, તેથી કર્મનાં અભાવે કલેશ ક્ર્યાંથી હોય ? જો ગતિ જ કલેશનું નિમિત હોય તો (ગતિમાન) પરમાણુ આદિ અજ્ઞાતોને પણ તે કેમ નથી ? કલેશ એ જીવનો ધર્મ છે, તે અજ્ઞાતોને કેમ હોઈ શકે ? એમ કહેવામાં આવે, તો એ કલેશ ભવસ્થશ્વનો ધર્મ છે, તે ધર્મ ભવથી મુક્ત થયેલાનો ડેવી રીતે હોઈ શકે ? (ન જ હોઈ શકે) ઉ૧૫૧ થી ઉ૧૫૬.

હવે સિદ્ધપરમાત્માની અવગાહનાનું સ્વરૂપ જણાવે છે :-

જ ગઇમાઓ વિધાતોભરસં લક્કારણં ચ જદ્વસ્સં ।

વિહિયરસાવત્થાણં જાઓ ય ગમણં તાઓ પુછ્છા ॥૩૧૫૭॥

(૪૫૦) કહિં પડિહયા સિદ્ધા કહિં રિદ્ધા પડદ્વિયા ।

કહિં બોંદિં ચહૃતાણં કત્થ ગંતૂણ સિજ્જાઙ ? ॥૩૧૫૮॥૩૧૫૯॥

(૪૫૧) અલોગે પદિહયા સિદ્ધા લોયગે ચ પડીદ્વિયા ।

ઇહું બૌંદિં ચઙ્ગતાર્ણ તત્ય ગંતૂણ સિજ્જાઇ ॥૩૧૫૯॥૧૫૯॥

જમહિં બૌંદિચ્ચાઓ નદેવ સિદ્ધતાર્ણ ચ જં ચેહે ।

તસ્સાહણ તિ તો પુછ્ચભાવનયાઓ ઇહું સિદ્ધી ॥૩૧૬૦॥

જેણ ઉ. ન. બૌંદિચ્ચાલે સિદ્ધો વાખસાર ચ જં શાખાર્ણ ।

પચ્ચુપ્પણનયમયં સિજ્જાઇ ગંતૂણ તેણેહ ॥૩૧૬૧॥

અત્થીસિપબારોવલકિદ્રયં મળુયલોગપરિમાર્ણ ।

લોગગગનભોભાગો સિદ્ધિયદ્વેત્ત જિણકગ્રાયં ॥૩૧૬૨॥

ગ્રાન્થાર્થ :- ગતિમાનની શતિનો વિધાત અવશ્ય થાય છે, અને તે ગતિવિષાતનું કારણ પણ અવશ્ય હોય છે, તથા જેથી નિધિદ્વ ગતિવાળાનું અવસ્થાન અને ગમન થાય છે, (તે અવશ્ય કહેવું જોઈએ) તેથી તે સંબંધી પૂર્વથા કરવી જોઈએ. સિદ્ધાત્મા ક્યાં પ્રતિહત થાય છે ? તથા ક્યાં પ્રતિષ્ઠિત છે ? ક્યા સ્થાનમાં શરીર તથાને ક્યાં જઈને સિદ્ધિ પામે છે ? (એ સથળી પૂર્વથાનો ઉત્તર એ છે કે) સિદ્ધાત્મા અલોકમાં પ્રતિહત છે, લોકાંચે પ્રતિષ્ઠિત છે, અહીં તિણાલોકમાં શરીર તથાને ત્યાં જઈ મોકને પામે છે. અહીં શરીરનો ત્યાગ એ જ સિદ્ધપણું છે; કેમકે સમ્પર્કત્વપ્રાપ્તિ વગેરેનું કારણ અહીં જ છે. તેથી પૂર્વભાવનય (કોઈ વ્યવહારનય વિશેષ)ની અપેક્ષાએ અહીં જ સિદ્ધિ છે, પરંતુ શરીરત્યાગના સમયે સિદ્ધિ નથી, કેમકે શરીર-ત્યાગના સમયે તો ગમન છે; તેથી પ્રત્યુત્પત્તનયના મતે (અજુભૂત્ત્રાદિ નિશ્ચયનયના મતે) સિદ્ધિક્ષેત્રમાં જઈને સિદ્ધિ પામે છે. (અહીં કિ ‘સિદ્ધાલય’ ઈત્યાદિથી આરંભીને ‘ભવાંગો સિદ્ધો’ ઈત્યાદિ પર્યત સત્તર ગાથાઓ છે, તે છઢા ગણધરવાદમાં વિસ્તારથી કહી છે, તેથી અહીં કરી નથી કહેતા. ઈધુપ્રાગ્ભારાનામથી પ્રસિદ્ધ, મનુષ્યલોકના પ્રમાણે લોકના અગ્રભાગે જિનેશ્વરે કહેલું સિદ્ધિક્ષેત્ર છે, ત્યાં ગણેલ મુક્તાત્મા સિદ્ધિ પામે છે. ઉ૧૫૭ થી ઉ૧૬૨.

આ સ્થળે ઇસી ઈત્યાદિથી માંડીને ઓગાહણાઇ ઈત્યાદિ ગાથાપર્યત પંદર ગાથાઓ નિર્ધિકિતની છે, તે સુગમ હોવાથી ભાગ્યકારે તેની વ્યાખ્યા નથી કરી તે જાપાવાની ઈચ્છાવાળાને મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાપી લેવી.

હવે સિદ્ધ ભગવાનની અવગાહના સંબંધી કહે છે.

દેહનિભાગો સુસિરં તપ્પૂરણઓ તિભાગહીણો તિ ।

સો જોગનિરોહે ચિચય જાગો સિદ્ધો વિ તદવત્થો ॥૩૧૬૩॥(૩૮૨૪)

સંહારસંભવાઓ પએસમેત્તમિમ કિં ન સંદાઇ ? ।

સામત્યભાવાઓ સકમ્યાઓ સહાવાઓ ॥૩૧૬૪॥

સિદ્ધો વિ દેહરહિઓ સપથત્તાભાવાઓ ન સંહરણ ।

અપથત્તરસ કિહ ગઈ, નણુ ભણિયાડસંગયાઇહિ ॥૩૧૬૫॥

જેદ્વા ઉ પંચસયધણુરસ મજ્જા ય સત્તનહત્થસમ ।
દેહલિભાગહીણ જહન્નિયા જા વિહન્થસ્સ ||૩૧૬૬||

કહ મરુદેવીમાણ નાભીઓ જેણ કિંચિદ્ગુણ સા ।
તો કિર પંચસય ચ્છય અહવા સંકોષઓ સિદ્ધા ||૩૧૬૭||

સન્નુરિએસુ સિદ્ધી જહન્નાઓ કહમિહ વિહન્થેસુ ? ।
સો કિર તિત્યયેસુ સેસાણ રિજ્જમાણાણ ||૩૧૬૮||

તે પુણ હોજ્જ વિહત્થા કુમાપુત્તાદાઓ જહન્નેણ ।
અન્ને સંવદ્ધિયરસત્તહત્થમિદ્ધસ્સ હીણ તિ ||૩૧૬૯||

વાહુલ્લાઓ સુતમિ સત્ત પંચ ય જહન્નમુદ્રકોસં ।
ઇહરા હીણઅહિયં હોજ્જાંગુલ-ધણુપુહુતેહિ ||૩૧૭૦||

અચ્છેરયાં કિંચિયિ સામજ્ઞસુએ ન દેસિઅં સવ્યં ।
હોજ્જ વ અળિબદ્ધે ચિય પંચસયાએસવયણ વા ||૩૧૭૧||

ગ્રાણ્યાદ :- શરીરનો ત્રીજો ભાગ પોલાણવાળો છે, તેને જીવ પ્રદેશોવડે પૂર્ણ કરવાથી ત્રીજે ભાગે હીન અવગાહના થાય છે. તે પ્રથમ યોગનિરોધકણે જ થાય છે, તેથી સિદ્ધ પરમાત્મા પણ તેટલી જ અવગાહનાવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે સ્વપ્રદેશો સંકાયોને જીવ એક આકાશ-પ્રદેશમાં જ કેમ નથી રહેતો ? એમ પૂછવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર એ છે કે તથાવિષ સામર્થ્યના અભાવે યોગનિરોધકણે સકર્મક હોવાથી અને જીવના અન્ના જ સ્વભાવને લીધે તેના કરતાં અધિક સંકોચ નથી થતો, તેથી દેહરહિત સિદ્ધ પણ સ્વપ્રયલના અભાવે (તે પ્રમાણે સ્વપ્રદેશોનો) સંકોચ ન કરતા પ્રયત્નરહિત હોય, તેની સિદ્ધક્ષેત્રમાં ગતિ શી રીતે થાય ? એમ પૂછવામાં આવે તો પૂર્વ કહેલું જ છે કે અસંગત્વાટિ કારણોથી ગતિ થાય છે. ત્રીજે ભાગે હીન પાંચસે ધનુષપ્રમાણ શરીરવાળાની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના, સાત હાથ પ્રમાણવાળાની મધ્યમ અવગાહના અને બે હાથવાળાની જુઘન્ય અવગાહના થાય છે. મરુદેવીમાતાની એ પ્રમાણે અવગાહના કેવી રીતે થાય ? કેમકે નાભિકુલકર્થી અને તેમના શરીરની ઉંચાઈ પાંચસો પચ્ચીસ ધનુષ છે એમ પૂછવામાં આવે, તો તે નાભિકુલકર્થી કંઈક ન્યૂન અવગાહનાવાળા છે, તેથી પાંચસો ધનુષની જ અવગાહના કહેવાય, અથવા હાથી ઉપર ચ્યાલા હોવાથી સંકુચીત અંગે મોક્ષપદને પામેલા છે. (તેથી તે અવગાહનામાં કંઈ જ વિરોધ આવતો નથી) સિદ્ધાંતમાં જુઘન્યથી સાત હાથ પ્રમાણ ઉંચાઈવાળાને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કહેલ છે, અને અહીં બે હાથ પ્રમાણવાળો શાથી કહી છો ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) તે સાત હાથ પ્રમાણ તીર્થકરોને વિષે જાણવું અને શેષ સામાન્ય કેવળીઓ મોક્ષ પામતા હોય, તેઓને બે હાથ પ્રમાણ જાણવું. તે બે હાથ પ્રમાણવાળા કૂમાપુત્ર વગેરે જુઘન્યથી હોય છે, અને બીજાઓ કહે છે કે - યંત્રપીલનાટિ વડે સંવર્તિત સાત હાથ પ્રમાણવાળા સિદ્ધની જુઘન્ય અવગાહના છે. અથવા સૂત્રની અંદર જુઘન્યથી સાત હાથ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચસો ધનુષ પ્રમાણ મોક્ષમાં જનારા જીવોની અવગાહના કહી છે, તે બહુલતા છે. અન્યથા કોઈ વખત જુઘન્યપદે

અંગુલ-પૃથ્વીન્દ્રિય અને (ઉત્કૃષ્ટપદે) પનુખ-પૃથ્વીન્દ્રિય પણ ન્યૂનાધિક હોય છે. સામાન્ય શુતમાં આશ્વયાદિ બધું જ નથી કહેલું, જેમ સિદ્ધમાં જનારા આત્માઓ ને હાથવાળા અને સવા પાંચશે ધનુષ્ણના માનવાળા હોય છે. આદેશ વચ્ચની જેમ શુતમાં નહિ કહેલું પણ તે હોય છે, માટે તે માનવું જોઈએ. ઉ૧૬૮ થી ઉ૧૭૧.

સુસિરયારેપૂરણાજો પુબાગારન્નાવદત્તયાજો ।
સંત્રાણમળિત્યંથં જં ભળિયં અળિયયાગાર ॥૩૧૭૨॥

એતો ચિચ્ચય પડિસેહો સિદ્ધાઇગુણેસુ દીહ્યાઇણ ।
જમળિત્યંથં પુબાગારાવેકયાએ નાભાવો ॥૩૧૭૩॥

નામુતસાગારો વિજ્ઞાણસેચ, ન કુભનભર્સો ચ ।
દિદ્રો પરિણામવાઓ નેયાગાર ચ વિન્નાણ ॥૩૧૭૪॥

જીવાણન્ન ચ જાઓ દેહાગારો ય સો તહા તે પિ ।
પરિમિયવત્યુત્ત્રણાઓ જુત્ત કુભોચ્ચ સાગાર ॥૩૧૭૫॥

આદર્થ :- પોલાણવાળો ભાગ પૂરાઈ જવાથી અને પૂર્વ આકારની અન્યથા પ્રકારે વ્યવસ્થા જવાથી જે અનિત્યસ્થ સંસ્થાન કહું છે, તે અનિયતાકારવાણું છે. અને તે જ કારણથી સિદ્ધાદિ ગુણોમાં દીર્ઘતા વગેરનો પ્રતિષેષ કર્યો છે. જે અનિત્યસ્થ કહું છે, તે પૂર્વ આકારની અપેક્ષામે કહું છે. સર્વથા આકારનો અભાવ નથી કર્યો. અમૃત વિજ્ઞાનની જેમ અમૃત સિદ્ધાત્માનો આકાર સંભવે નહિ. એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે પરિણામવાળા અમૃત પદાર્થનો આકાર પણ ઘટાકાશની જેમ જીજાય છે કારણ કે વિજ્ઞાન પણ જોયાકારવાણું છે. (અન્યથા નીલજ્ઞાનથી પીતાદિનું પણ જાન થાય, અથવા નીલજ્ઞાનનો પણ અભાવ થાય) વિજ્ઞાન જીવથી અભિન્ન છે અને જીવ શરીરાકારવાળો છે, તેથી તે વિજ્ઞાન પણ દેહપરિચિત્તવસ્તુરૂપ હોવાથી ઘટની જેમ સાક્ષાર ભાનવું પોગ્ય છે. ઉ૧૭૨ થી ઉ૧૭૫.

હે સિદ્ધિક્ષેત્રમાં બિરાજમાનની સ્થિતિ તથા સ્પર્શના કહે છે :-

(૪૫૨) જત્થય એમો સિદ્ધો તત્થ અણંતા ભવકખ્યવિમુક્તા ।
અન્નોચ્ચસમોગદા પુછા સબ્બે ય લોગંતે ॥૩૧૭૬॥૧૭૫॥

(૪૫૩) ફુસઙ્ગ અણંતે રિદ્ધે સબ્બપણેસેહિં નિયમસો સિદ્ધો ।
તે વિ અસંચિત્જનગુણા દેસપણસેહિં જે પુછા ॥૩૧૭૭॥૧૭૬॥

ન જરા-મરણવિમુક્તા જીવત્તણાઓ મર્ઝ મણુસ્સોચ્ચ ।
નહિ જીવણવિરહાઓ ન જીવણા કમમવિરહાઓ ॥૩૧૭૮॥

વયસો હાણીઙ્ગ જરા પાણચ્ચાઓ ય મરણમાઝું ।
સહી દેહમિ તદુભય તદભાવે તં ન ખરસેવ ॥૩૧૭૯॥

एगचक्रेतेऽणंता पाएसपरिवुडिह-हाणिओ तज्जो ।
होंति असंख्येजगुणा संख्यपाएसो जमवगाढो ॥३१८०॥

एगचक्रेतेऽणंता किह माया, मुत्तिविरहियताओ ।
नेयमिम व नाणाइ दिहुीओ वेगरूबमिम ॥३१८१॥

मुत्तिमयामवि य समाणदेसया दीसए पहुचाण ।

गम्मइ परमाणूण य मुत्तिविमुक्केसु का संका ? ॥३१८२॥ (३४३)

आप्यर्थ :- જ્યां એક સિદ્ધ છે, ત્યां ભવકાપ થવाथી મુક્ત થયેલા અનંતા સિદ્ધો રહ્યા છે, તે સર્વ લોકના અંતે પરસ્પર અવગાહીને રહેલા છે. નિયમથી એક સિદ્ધ સર્વપ્રદેશોવડે અનંતા સિદ્ધોને રાણ્ણ હું, અને તે એ પ્રત્યાંઃ દેશ-પદંશોથી સ્પર્શાન્બેલા છે, તે પણ તેનાથી અસંખ્યાત ગુણા છે, કેમકે સર્વપ્રદેશોવડે અનંતા સિદ્ધો સ્પર્શાપ્યેલા છે, એ પ્રમાણે જીવના એકેક દેશપ્રદેશવડે અનંતા સ્પર્શાપ્યેલા છે, એક જીવ અસંખ્યેચપ્રદેશાત્મક હોવાથી મૂળ અનંતાને સર્વ જીવના અસંખ્યેચ દેશપ્રદેશની સાથે ગુણતા પથોક્ત પ્રમાણ થાય છે. “સિદ્ધાત્મા જીવ હોવાથી મનુષ્યની જેમ જરા અને મરણાથી રહિત નથી.” એવી બુદ્ધિ થાય, તો તે અધ્યોગ્ય છે, કેમકે પ્રાણ ધારણારૂપ જીવનનો તેમાં અભાવ છે, જીવનનો અભાવ કર્મના વિરહથી છે, વધની હાનિ થાય તેને જરા અને પ્રાણનો ત્યાગ થાય તેને મરણ કર્યું છે. શરીર હોય, તો એ બત્તે હોય; શરીરના અભાવે એ બત્તેનો અભાવ હોય છે, તેથી આકાશની જેમ સિદ્ધોને તેનો અભાવ છે. એક ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધો અવગાહીને રહેલા છે. તેના કરતાં પ્રદેશની વૃદ્ધિ હાનિથી જે અવગાહી રહ્યા છે, તે અસંખ્યેચગુણા છે, કેમકે એક સિદ્ધનો અવગાહ અસંખ્યેચ પ્રદેશાત્મક છે, તો પછી એક ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધો કેવી રીતે સમાય ? એમ પૂર્ણવામાં આવે તો જેમ એક હોયમાં અનેક જીવનોનો સમાવેશ થાય છે, અથવા એક રૂપમાં અનેક દસ્તિઓ રહેલી છે, તેમ મૂર્તિના અભાવે એક ક્ષેત્રમાં અનંતા સિદ્ધો સમાય છે. અથવા મૂર્તિમાન પ્રદીપાદિના પરમાણુઓની પણ સમાનદેશલા દેખાય છે અને જગ્યાય છે, તો પછી મૂર્તિરહિત સિદ્ધોમાં એ પ્રમાણે હોય, એમાં શંકા શી ? ઉ૧૭૬ થી ઉ૧૮૨.

આ સ્થળે અસરીર ઈત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ નિર્યુક્તિની છે, તે સુગમ છે તે પછી મુજકરણાભાવે ઈત્યાદિથી આરંભીને સુબહુયતર ઈત્યાદિ ગાથાપર્યત નવ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે અગ્રીયારમા ગાથાપરવાદમાં સવિસ્તર કહી છે, તેથી ફરી અહીં નથી કહેતા તે પછી નવિઅત્ય ઈત્યાદિથી આરંભીને રૂપસબ્કાલ ઈત્યાદિ ગાથાપર્યત સાત ગાથાઓ સુગમ છે, તે આવશ્યકની અંદર સવિસ્તર કહી છે, ત્યાંથી જોઈ લેવી.

હવે સિદ્ધિપદના સુખનું વર્ણન કરે છે :-

તેસિં સિદ્ધતં પિવ સોકખમસાહારણ લાઓઽણુવમં ।
દેસોવણયાઓ પુણ પુરિસોદાહરણમકદ્રાય ॥३१८३॥

જડ્યા સંસારે ચ્યાય હોજ્જ તર્ય કિત્ય મોકખચિંતાએ ।
તચ્યિહમચ્યંતસુહં જત્ય વ સો કેળ સંસારો ? ॥३१૮૪॥

અતુલમણન્નસરિસયં નિબ્બાણં નેલ્યું પરં સોકથો ।
અન્નેસિ નિબ્બાણં દીવરસ વ સબ્બહા નાસો ॥૩૧૮૫॥

જે ચ તણુ-કમ્મસેતઙ્નાસો બીંયંકુરાણ વા મોકથો ।
અન્નો ન ય સંતાણી સંતાણાઓ તઝો નાસો ॥૩૧૮૬॥

જો નારણાઙ્ગાનો ખેડે વ એ નારણાઙ્ગાઓ ભિન્નો ।
કોઈ જીવો તો નારણાઙ્ગાસમ્મિ તબ્બાસો ॥૩૧૮૭॥

જહ તંતુમાઓ તિપડો તંતુવિણાસમ્મિ સબ્બહા નતિથ ।
તહ નારણાઙ્ગામઙ્ગાઓ જીવો તદભાવાઓ નતિથ ॥૩૧૮૮॥

ગ્રાણાર્થ :- તેઓને સિદ્ધત્વની જેમ અસાધારણ સુખ છે, તેથી તે અનુપમ છે એ સંબંધમાં દેશોપનથથી પુરુષનું ઉદ્ઘાટરણ કરેલું છે. જો સંસારમાં જ મોક જેલું સુખ હોય, તો મોકની ચિંતા અહીં શા માટે કરવી ? અથવા તેવા પ્રકારનું આત્મન્િંક સુખ જ્યાં હોય, તેને સંસાર શાથી કહેવાય ? (મોક જ કહેવાય.) અતુલ એટલે અનન્ય સદેશ, નિર્વાણ એટલે નિરૂત્તિ, તેનું સુખ અત્યંત છે. બીજુ મતવાળાઓ દીપની જેમ જીવનો સર્વથા નાશ થાય તેને નિર્વાણ કહે છે. કારણ કે બીજુ અને અંકુરની જેમ શરીર અને કર્મસંતાનનો નાશ થાય તે મોક છે. સંતાનથી સંતાની (જીવ) મિત્ર નથી, તેથી સંતાનનો નાશ થયે જીવનો પણ નાશ થાય તે પુંકિત ઘટે છે. વળી નારકાદિ ભાવ તે જ સંસાર છે, અને તે નારકાદિ ભાવથી કોઈ પણ જીવ જુદો નથી, તેથી નારકાદિ ભાવનો નાશ થયે, તે સંસારનો પણ નાશ થાય છે. જેમ તંતુમય પટ તંતુનો વિનાશ થયે સર્વથા નથી હોતો, તેવી રીતે નારકાદિ ભાવમય જીવ છે, તે જીવ પણ નારકાદિ ભાવનો અભાવ થયે સર્વથા તે ભાવોમાં હોતો નથી. ઉ૧૮૩ થી ઉ૧૮૮.

આ સ્થળે મહિ નારણાઙ્ગ ઈત્યાદિથી કયગાડુ ભાવાઓ ઈત્યાદિ ગાથા પર્યંત ઓગણત્રીસ ગાથાઓ છે, તે પૂર્વે અગ્રીયારમા ગણપત્રવાદમાં કહી ગયા છીએ. તે પછી સિદ્ધ સિદ્ધ ઈત્યાદિ છ ગ્રાણાર્થો સુગમ છે, તેથી તેની વ્યાખ્યા નથી કરી.

હવે આચાર્ય ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે :-

(૪૫૪) નાર્મ દુવણ દવિએ ભાવેય ચર્ચિહો ઉ આયરિઓ ।

દચ્ચમિમ એગભવિયાઙ લોર્ડેણ સિપ્પસત્થાઈ ॥૩૧૮૯॥૧૯૩॥

(૪૫૫) પંચવિહં આયારં આયરમાણ તહા પયસેતા ।

આયારં દંસેતા આયરિયા તેણ વુચ્ચતિ ॥૩૧૯૦॥૧૯૪॥

આગમદબાયરિઓ આયરિયવિશાળાડ અણુચુત્તો ।

નો આગમઊરો જાણય-ભચ્ચસરીરાઙ્ગરિલોડયં ॥૩૧૯૧॥

ભવિઓ બઢાઊ અભિમુહો ય મૂલાઙ્ગનિમિઓ વાવિ ।

અહવા દચ્ચબ્બૂઊરો દચ્ચનિમિતાયરણાઓ વા ॥૩૧૯૨॥

आ मज्जायावयणो चरणे चारो ति तीए आयारो ।
सो होइ नाण-दंसण-चरित-तप-दीरियवियप्पो ॥३१९३॥

तरसायरण-वभासण देसणओ देसिआ विभोक्त्रत्य ।
जे ते भावायरिया भावायारोवउना य ॥३१९४॥

अहवायरति जे सयमायारंति व जमायरिज्जंति ।
मज्जाययाभिगम्मंति जमुतं तेणयायरिडा ॥३१९५॥

ग्रन्थार्थ :- नाम-आचार्य, स्थापना-आचार्य, द्रव्य-आचार्य अने भाव-आचार्य अंम चार प्रकारना आचार्य कહ्या छे. एक भविक्षाहि अथवा लोडिकमां शिल्प-शास्त्रादिने जाणनार द्रव्य-आचार्य कहेवाय छे, पांच प्रकारना आचारने आचरनार तथा उपदेश आपनार अने आचारने भतावनार होवाथी ते आचार्य कहेवाय छे. पञ्चविष्ट आचारना विज्ञानथी अनुपमुक्त ते आगमथी द्रव्याचार्य छे. अने शापक-भव्य शरीरथी व्यतिरिक्त ते एक भविक, आचार्य थवानुं बांधेलुं आयुष्य होय ते अथवा अप्रधान ते नोआगमथी द्रव्याचार्य छे. 'आ' शब्द भर्यादावाथी छे, 'चार' ऐटले आचरण ते भर्यादावडे आचरण करवुं ते आचार कहेवाय. ए आचार ज्ञान-दर्शन-चारित्र-तप अने वीर्य अंम पांच प्रकारे जग्धाव्यो छे. ते पांच प्रकारना आचारने भोक्त भाटे जे आचरनार तेनुं कथन करनार, दियाविधिना दर्शनथी परभात्मानो उपदेश करनार ते भावाचार उपमुक्त होवाथी भावाचार्य कहेवाय छे. अथवा जे स्वयं सदनुष्ठान आयरे छे, अने भीज्ञा शुवोने आचरण करावे छे; अथवा जे मुमुक्षुवडे आचराय छे, अने भर्यादावडे पमाय छे, ते कारणाथी ते आचार्य कहेवाय छे. ३१९५ थी ३१९८.

हवे उपाध्याय भगवाननुं स्वदृप कहे छे :-

(४५६) नामं रुद्रणा दविए भावंभि चउच्चिहो उचज्ज्वाओ ।
दब्बे लोड्याखिष्या धम्मे तह अन्नतित्वीया ॥३१९६॥१०००॥

(४५७) बारसंगो जिणकज्ज्वाओ सज्ज्वाओ कहिओ बुहे ।
जम्हा तं उवझसंति उवज्ज्वाया तेण बुच्चंति ॥३१९७॥१००१॥

(४५८) उत्ति उवओगकरणे इत्ति य ज्ञाणस्स होइ निहेसे ।
एएण होइ उज्ज्वा एसो अण्णो वि पज्जाओ ॥३१९८॥१००२॥

उवगम्म जओडहीयह जं चोवगयमज्ज्वायाविति ।
जं चोवायज्ज्वाया हियस्स तो ते ऊवज्ज्वाया ॥३१९९॥

आयत्रदेसणाओ आयरिया विणयणादुवज्ज्वाया ।
अत्थपदायगा वा गुखो सुतसुवज्ज्वाया ॥३२००॥

ग्रन्थार्थ :- नाम-उपाध्याय, स्थापना-उपाध्याय, द्रव्य उपाध्याय अने भावउपाध्याय अंम चार प्रकारे उपाध्याय कह्या छे. (नाम-स्थापनाउपाध्याय सुगम छे.) लोडिक शिल्पादिनो उपदेश

કરનાર તથા સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનાર અન્યદર્શનીઓ, તે તદ્વયનિરિક્ત દવ્ય-ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. દાદશાંગરૂપ સ્વાધ્યાય શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલ છે, અને ગણધરોએ પરંપરાએ ઉપદેશેલો છે. અનો સ્વાધ્યાય શિષ્યોને સૂત્રથી ઉપદેશે છે, તેથી તેઓને (ભાવ) ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. અથવા ‘ત’ શબ્દ ઉપયોગ કરવાના અર્થમાં છે, અને ‘જા’ શબ્દ ધ્વાનના નિર્દેશમાં છે. એથી ઊંડા એટલે ઉપયોગપૂર્વક ધ્વાન કરનાર, એવો અર્થ થાય છે. ઉપાધ્યાય શબ્દના આ અને બીજા અનેક પર્યાપ્ત છે, જેને પામીને જેના પાસેથી ભણાય, અથવા જે પોતાની પાસે આવેલા શિષ્યોને ભણાવે, તેમજ જે હિતનો ઉપાય ચિંતવનાર હોય, તેને ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. આચારનો ઉપદેશ કરવાથી આચાર્ય કહેવાય અને અન્યને ભણાવવાથી ઉપાધ્યાય કહેવાય. અથવા અર્થપ્રદાયક આચાર્ય અને સૂત્રપ્રદાયક ઉપાધ્યાય કહેવાય. ઉ૧૮૬ થી ઉ૨૦૦.

સાધુના નમસ્કારના અધિકારમાં નિર્ધુક્તિની દરશ વાથાઓ છે, તે સુગમ હોવાથી અહીં કહી નથી.

અહીં વસ્તુદાર સમાપ્ત પણું.

હવે આશૈપદાર અને પ્રસિદ્ધિદાર કહે છે :-

(૪૫૯) નવિ સંખેચો ન વિત્થારો સંખેચો દુવિહો સિદ્ધ-સાહૂરણ ।

વિત્થરઽઽણોગવિહો પંચવિહો ન જુજ્જાએ તમ્હા ॥૩૨૦૧॥૧૦૧૮॥

(૪૬૦) અરહંતાઈ નિયમા સાહૂ સાહૂ ઉ તેસુ ભડ્યબા ।

તમ્હા પંચવિહો ખાલુ હેડનિમિત્ત હવડ્ય સિદ્ધો ॥૩૨૦૨॥૧૦૧૯॥

નમસ્કાર સંક્ષિમ નથી તેમ વિસ્તૃત પણ નથી. જો સંક્ષિમ હોય, તો સિદ્ધ અને સાધુનો એમ બે પ્રકારે છે, તથા વિસ્તારથી અનેક પ્રકારે છે, માટે પંચવિષ નમસ્કાર યોગ્ય નથી. એમ કહેવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે. કેમકે અરિહંતાદિક નિયમા સાધુ છે, પણ સાધુઓ તેમાં ભજનાએ છે માટે પંચવિષ લેતુનાં નિમિત્તથી નમસ્કાર પાંચ પ્રકારનો છે. ઉ૨૦૧ થી ઉ૨૦૨.

વિવેચન :- જે કોઈ સૂત્ર હોય, તે સંક્ષેપરૂપ હોય અથવા વિસ્તૃત હોય. જો સંક્ષિમ હોય, તો સામાયિકસૂત્રની જેમ હોય. અને વિસ્તૃત હોય, તો ચીદ પૂર્વની જેમ હોય. આ નમસ્કારરૂપ સૂત્ર સંક્ષિમ નથી, તેમ વિસ્તૃત પણ નથી; જો સંક્ષિમ હોય, તો નમસ્કાર પંચવિષ ન થાય, પણ દ્વિવિષ જ થાય. સિદ્ધ થબ્દવડે મોકા પામેલા અહીંદાદિનો નમસ્કાર ઘ્રણથાય અને સાધુ શબ્દવડે સંસારીનું ઘ્રણથાય; કેમકે સંસારી આત્મા અહીં-આચાર્ય વગેરે સાધુત્વરહિત નથી. તેથી કરીને સંક્ષિમથી સિદ્ધનો અને સાધુનો એમ બે પ્રકારનો જ નમસ્કાર થાય. વિસ્તારથી આ નમસ્કાર છે એમ કહેવામાં આવે, તો તે અનેક પ્રકારનો થાય. રૂપભટેવ-અશ્વતનાથ-સંભવનાથ વગેરે સર્વ તીર્થકરોના નામઘળણપૂર્વક સર્વ અરિહંતોના નમસ્કાર થાય એક સમયે સિદ્ધ થયેલા બે સમયે સિદ્ધ થયેલા, ત્રણ સમયે સિદ્ધ થયેલા ઈત્યાદિથી આરંભીને યાવતું અનંતસમયે સિદ્ધ થયેલા સિદ્ધોના અનંત નમસ્કાર થાય, તથા તીર્થદિન, પ્રત્યેકબુદ્ધ વગેરે વિશેષપણાયુક્ત અનેકબેદો દ્વારા પણ વિસ્તારથી અનંતબેદ નમસ્કાર થાય, આ પ્રમાણો બત્તે પક્ષની અપેક્ષાએ વિચાર કરતાં પાંચ પ્રકારનો નમસ્કાર યોગ્ય નથી, પણ બે પ્રકારનો જ યોગ્ય છે.

કૃતાર્થ-અકૃતાર્થપણાથી સિદ્ધ-અને સાધુનો એમ બે પ્રકારનો જ સંકેપથી નમસ્કાર છે, એમ અમે કહીએ છીએ, આ પ્રમાણે કહેતું તે પણ અયોગ્ય છે, કેમકે કૃતાર્થ-અકૃતાર્થપણા સિવાય બીજું પણ કારણ છે. અરિહંતાદિક પ્રારંભમાં અવશ્ય સાધુઓ હોય છે, કેમકે તેઓમાં સાધુના ગુણોનો સદ્ગ્રાવ હોય છે, પરંતુ સાધુઓ અહીંદાદિકમાં ભજનામે હોય છે. કેમકે બધાએ સાધુઓ અહીંદાદિ નથી હોતા. જેઓને તીર્થકરનામ-કર્મનો ઉદ્ય હોય, તે અરિહંતો હોય, કેટલાક સામાન્યકેવળી હોય, કેટલાક વિશિષ્ટ સૂત્રાદિદાપક આચાર્ય હોય, કેટલાક સૂત્રપાઠક ઉપાધ્યાય હોય, અને કેટલાક અવિશિષ્ટ સામાન્ય સાધુઓ જ હોય. એ પ્રમાણે સાધુઓનો અહીંદાદિમાં વ્યભિચાર હોવાથી તેમને નમસ્કાર કરવા છતાં પણ અહીંદાદિના નમસ્કારથી સાધ્ય વિશિષ્ટકળની સિદ્ધિ થતી નથી અને તેથી કરીને સંકેપથી દ્વિવિષ્ય નમસ્કાર અવ્યાપક હોવાથી અયુક્ત છે. “સાધુમાત્રનો નમસ્કાર મનુષ્યમાત્રના નમસ્કારની જેમ અથવા જીવમાત્રના નમસ્કારની જેમ તત્ત્વમાન્ય-અભિધાનનમસ્કારરૂપ હોવાથી વિશિષ્ટ અહીંદાદિના ગુણના નમસ્કારનું ફળ પ્રદમ કરાવવાને સમર્થ નથી.” તેથી સંકેપથી પણ પંચવિષ્ય જ નમસ્કાર હોય છે, પણ દ્વિવિષ્ય નથી. તથા વિસ્તારથી તો નમસ્કાર કરાતો જ નથી, કેમકે તેમ થતું અશક્ય છે. અથવા ‘મણે અવિષ્ણાસો’ ઈત્યાદિ જે પંચવિષ્ય હેતુ પૂર્વે કહેલ છે, તે નિમિત્તથી પણ આ પંચવિષ્ય નમસ્કાર સિદ્ધ થાય છે. ઉરોં૧ થી ઉરોં૨.

હવે ભાઈકાર ઉપરોક્ત અર્થ કહે છે :-

નિબ્યુય-સંસારિકયાકયત્યલક્ષ્મણવિહાણાં જુત્તો ।

સંખ્રેચનમોક્કારો દુવિહોચિડઅયં સિદ્ધ-સાહુણં ॥૩૨૦૩॥

ઉરભાઈણમણંતરસિદ્ધાઈણં જિણાઇયાણં ચ ।

વિત્યરાં પંચવિહો નવિ સંખ્રેચો ન વિત્યાગે ॥૩૨૦૪॥

જઙ્ગિ જઙ્ગગણાઓ હોડ્ઝ કથં ગહણમરહયાઈણં ।

તહ વિ ન તગુણપૂયા જિગુણસામણણપૂયાઓ ॥૩૨૦૫॥

પરિણામસુચિહેઊ ચ પયત્તો સો ય ચજ્ઞાચત્સૂઓ ।

પાયં ગુણાહિઓાં જા સા ન લદૂણગુણલભા ॥૩૨૦૬॥

જહ મણુઆઈગાહણો હોડ્ઝ કથં ગહણમરહયાઈણં ।

ન ય તવિસેસબુદ્ધી તહ જઙ્ગસામણણગહણમિમ ॥૩૨૦૭॥

જઙ્ગ એવં વિત્યરાં જુત્તો તદણંતગુણવિહાણાઓ ।

ભણણાઈ તદસજ્જમાઓ પંચવિહો હેતુભેયાઓ ॥૩૨૦૮॥

મગ્ગોચાસપાઈ સોડભિહિઓ તપ્પભેઅઓ ભેઝો ।

જહ લાવગાઇભેઓ દિદ્દો લચણાઇકિરિયાઓ ॥૩૨૦૯॥

નિર્વૃત અને સંસારી કૃતકૃતર્થરૂપ લક્ષ્મણા વિધાનથી સિદ્ધનો અને સાધુનો એમ બે પ્રકારે નમસ્કાર સંકેપથી યોગ્ય છે, તથા વિસ્તારથી ઋષભાદિનો-અનંતર સિદ્ધોનો અને બીજા જિનોનો

નમસ્કાર કહેવાય; તેથી પંચવિષ નમસ્કાર સંક્ષેપથી નથી, તેમ વિસ્તારથી પણ નથી. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અધોંય છે કેમકે જો કે પતિને ગ્રહણ કરવાથી અરિહંતાદિનું ગ્રહણ કર્યું ગણાય છે, તો પણ પતિગુણની સામાન્યપૂજાથી તેમના ગુણની પૂજા નથી થતી. અથવા તે પૂજા પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ છે અને તે વિશુદ્ધિ બાધ્યવસ્તુના પ્રયત્નથી થાય છે. પ્રાય: ગુણાવિક્રયથી જે શુદ્ધિ થાય છે, તે શુદ્ધિ તેનાથી ન્યૂલ ગુણાથી પ્રાપ્ત નથી થતી. એમ મનુષ્યાદિનું ગ્રહણ કરવાથી અરિહંતાદિકનું ગ્રહણ કર્યું ગણાય છે, પણ તેમાં તદ્વિશેષ બુદ્ધિ નથી થતી, તેવી રીતે પતિના સામાન્ય-ગ્રહણમાં પણ સમજવું જો એમ હોય તો તેમના અનંતગુણના વિધાનથી નમસ્કારને વિસ્તારથી કહેવો યોગ્ય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે વિસ્તારથી નમસ્કાર કહેવો અસાધ્ય છે, તેથી હેતુના ભેદથી પંચવિષ નમસ્કાર યોગ્ય છે. જેમ લવનાદિ ક્રિયાવદે લાવકાદિનો ભેદ જણાય છે, તેમ સાર્ગોપદેશનાદિ ભેદ કહેલ છે, તેના પ્રભેદથી નમસ્કારનો ભેદ કર્યો છે. ઉર્દૂથી તૃઠુર્દું થિયાનું હતું હોય તો ૩૨૦૮.

હવે કમદારનું કથન કહે છે :-

(૪૬૧) પુચ્ચાણુષુદ્ધિ ન કમો નેવ ય પચ્છાણુપુદ્ધિએ સ ભવે ।

સિદ્ધાઈઓ પદમા બિતિયાએ સાહુણો આઈ ॥૩૨૧૦॥ ॥૧૦૨૦॥

જેણ કયત્થા સિદ્ધા ન જિણા, સિદ્ધાઈઓ કમો જુત્તો ।

પચ્છાણકમો વ જડુ સંજયાઈસિદ્ધાવસાણા તો ॥૩૨૧૧॥

જં ચ જિણાણ વિ પુજ્જા સિદ્ધા જં તેસિ ભિક્કમણકાલે ।

કયસિદ્ધનમુખકારા કરીંતિ સામાઇયં સાચે ॥૩૨૧૨॥

(૪૬૨) અરહંતુવએસેણ સિદ્ધા નજ્જંતિ તેણ અરહાઈ ।

ન વિ કોઈ વિ પરિસાએ પણમિત્તા પણમઝુ રન્નો ॥૩૨૧૩॥ ૧૦૨૧॥

જડુ એવં આયરિઓવએસાઓ જં જિણાઈપડિવત્તી ।

તેણાયરિયાઈ કમો જુત્તો નો ચેદળોગંતો ॥૩૨૧૪॥

જુત્તો વ ગણહરાણ જિણાઈઓ જં જિણોવએસેણ ।

જાણંતિ તેભવસેસે, સેસા વ ગુરુલ્બએસેણ ॥૩૨૧૫॥

અહવા આયરિઝ ચ્છિય સો તેસિ મર્ઝ તાઓ પસત્તો ભે ।

આયરિયાઈઝ ચ્છિય એવં સર્ઝ સબ્બસાહુણ ॥૩૨૧૬॥

પદમોદ્વારાસગહણ તં ચારુહાઓ ન સેસારહિતો ।

ગુરુખો વિ તદુચુદુરુસ ચેવ અણુભાસયા નવરં ॥૩૨૧૭॥

અરહંત ગુરુ-વજ્ઞાયભાવાઓ તરસ ગણહરાણ પિ ।

જુત્તો તયાઈઝ ચ્છિય ન ગુરુ ત્તિ તાઓ જિણો ન ભવે ॥૩૨૧૮॥

સ જિણો જિપાઇસયા સો ચેવ ગુરુ ગુરુલેસાઓ ।
કરણાઇવિણયણાઓ સો ચેવ માઓ ઉવજ્ઞાઓ ॥૩૨૧૧॥

જડુ સિદ્ધનમોક્કાર છડમત્યો કુણડ ન ય તદાઇઓ ।
તં પડુ તથા ન દોરાં ન હિ સો તયકાલમરુહંતો ॥૩૨૨૦॥

એવમકયત્યકાલે સિદ્ધાઇ હોઉ, ખણણાઇ તયાવિ ।
આણે સંતરુહંતા તાઓ તયાઇ તાઓ નિચ્ચં ॥૩૨૨૧॥

આ કમ પૂર્વાનુપૂર્વીથી નથી, તેમ પશ્ચાનુપૂર્વીથી પણ નથી; કેમકે પહેલામાં સિદ્ધાદિ આવે અને બીજામાં સાધુ આદિ આવે કરણકે સિદ્ધો કૃતાર્થ છે, પણ જિનેશરો નથી, તેથી સિદ્ધાદિનો કમ યોગ્ય છે. અથવા જો પશ્ચાનુપૂર્વીકમ હોય, તો સાધુ આદિથી સિદ્ધપર્યન્ત નમસ્કાર કહેવા યોગ્ય છે. જિનોને પણ સિદ્ધો પૂજ્ય છે, કેમકે તેઓ સર્વ નિર્જમણાદીકાળે સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને સર્વ સામાયિકગ્રતનો ઉચ્ચાર કરે છે. (એમ કહેવામાં આવે, તો) અરિહંતના ઉપદેશથી સિદ્ધો જણાય છે, તેથી અરિહંત આદિમાં છે. કોઈ પણ પ્રથમ પર્યાયને નમસ્કાર કરીને પછી રાજીને નમસ્કાર નથી કરતા જો એમ હોય, તો આચાર્યના ઉપદેશથી જિનેશરાદિની પ્રતિપત્તિ થાય છે, અને તેથી આચાર્યાદિથી નમસ્કારનો કમ યુક્ત છે, અન્યથા કહેલો કમ અનેકાં થશે અથવા ગણધરાદિનો આ કમ યુક્ત છે, કેમકે તેઓ જિનેશરના ઉપદેશથી જિનાદિકને જીણે છે; અને બાકીનાઓ સ્વ-સ્વ ગુરુના ઉપદેશની તેમોને છણે છે અને (જિનેશર) તેમના (ગણધરાદિના) આચાર્ય છે, તેથી તમારા અમિત્પ્રાપથી આચાર્યાદિકનો જ કમ થશે, અને એમ યવાથી સર્વ સાધુઓનો કમ પ્રાપ્ત થશે. ઉર્ધ્વ ૧૦ થી ઉર્ધ્વ ૧૬.

જે પ્રથમ ઉપદેશનું ગ્રહણ થાય છે, તે અરિહંતથી થાય છે, બીજાઓથી નથી થતું. આચાર્યો પણ જે કહે છે, તે તેઓ પૂજ્યનું જ કહેલું ઉપદેશે છે. ગણધરાદિને પણ અહીંદાદિનો કમયુક્ત છે, કેમકે અરિહંત, અહીંદ, આચાર્ય અને ઉપાધ્યાપકાણા ભાવથી તે અરિહંત જ જિનાતિથાયથી જિન છે, ગુરુના ઉપદેશથી ગુરુ છે, અને કરણાદિને શીખવાથી તેઓને જ ઉપાધ્યાપ માનેલ છે, તેથી તે જિનેશર આચાર્ય ન થાય એમ નહિ, પણ થાય જ. જો છદ્રસ્થ જિન પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર કરે છે, તો તેમને તે વખતે કંઈ દોષ નથી, કેમકે તે વખતે તે અરિહંત નથી. આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો છદ્રસ્થ જિનને પ્રથમ નમસ્કાર અમે નથી માનતાં; વળી અકૃતાર્થ=છદ્રસ્થ તીર્થકરપણાના સમયે “પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર હો,” એમ કહેવામાં આવે તો તે વખતે પણ અન્યત્ર બીજા અરિહંતો હોય છે, તેથી હંમેશાં પ્રથમ અરિહંતને જ નમસ્કાર કરવો યોગ્ય છે. ઉર્ધ્વ ૧૦ થી ઉર્ધ્વ ૨૧.

વિવેચન :- શિષ્ય :- અગવનુ ! પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી એમ એ પ્રકારનો કમ હોય છે, અનાનુપૂર્વી તો અનુચિત હોવાથી કમ જ નથી. તેમાં અહીં જે અહીંતનમસ્કારાદિનો કમ કહ્યો છે, તે પૂર્વાનુપૂર્વીકમ નથી, કેમકે “સિદ્ધાણ નમોક્કાર કાળણમ ભિગણે તુ સો ગિણહે” સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને તે અમિત્પ્રદ ગ્રહણ કરે છે. એ વચ્ચાનુસાર એકાંતે કૃતકૃત્યપણાને લીધે અરિહંતોને પણ નમવાપ્યોગ્ય એવા સિદ્ધોનું પ્રધાનપણું હોવા છતાં તેમનો આદિમાં નમસ્કાર નથી કહ્યો. તથા

પશાનુપૂર્વીકમ પણ નથી, કેમકે અપ્રધાનપણાને લીધે સાધુઓનો નમસ્કાર પ્રથમ નથી કહ્યો, પણ સર્વને અંતે જ કહ્યો છે, જો તેઓનો નમસ્કાર પ્રથમ કહીને છેલ્લે સિદ્ધોનો નમસ્કાર કહ્યો હોત, તો પશાનુપૂર્વીકમ થાય; પરંતુ તેમ નથી, માટે પશાનુપૂર્વીકમ નથી, તે જ પ્રમાણે પૂર્વાનુપૂર્વીકમ પણ નથી. જો પૂર્વાનુપૂર્વીકમ હોય, તો પ્રથમ સિદ્ધાદિકના નમસ્કારનો કમ યોગ્ય છે કેમકે સિદ્ધો કૃતાથ્ય છે. પણ જિનો નથી. વળી જિનેશ્વરોને પણ સિદ્ધો પૂજ્ય છે, કેમકે નિષ્ઠમણ= દીક્ષાસમયે તેઓ જેનો નમસ્કાર કરીને તર્વિદીની લાજીયિક અંગીકાર કરે છે, અને જો પશાનુપૂર્વીકમ હોય, તો પ્રથમ સાધુથી પ્રારંભીને સિદ્ધપર્વતના નમસ્કારનો કમ કહેવો જોઈએ. આ જેમાંથી એકેય પ્રકાર નથી, તેથી પશાનુપૂર્વી કે પૂર્વાનુપૂર્વીકમ નથી.

આચાર્ય :- તારી ભાન્યતા અયોગ્ય છે, કેમકે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી અગ્રોચર સિદ્ધ ભગવંતો કેવળ આગમગમ્ય હોવાથી અરિહંતના ઉપદેશથી જ જણાય છે, તેથી અહીંદાદિ નમસ્કારનો પૂર્વાનુપૂર્વીકમ જ યોગ્ય છે. કૃતકૃત્યપરંશું પણ અરિહંતોને પ્રાપ્ત: સમાન જ છે, કેમકે સિદ્ધ થવામાં તેમને બહુ કાળનું વ્યવધાન નથી. વળી અહીંનમસ્કાર પૂર્વક જ સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી વસ્તુત: અહીંતો પણ સિદ્ધને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે.

શિષ્ય :- ભગવન્ ! જો એમ હોય, તો આચાર્યાદિ વડે પૂર્વાનુપૂર્વીકમ પ્રાપ્ત થશે, કેમકે અહીંતો પણ આચાર્યના ઉપદેશવડે જ જણાય છે. અન્યથા જેના ઉપદેશથી જે જણાય તેનું પ્રાધાન્ય અને હિતરનો ગૌણવાન એ કથન અનોકાન્નિક થશે.

આચાર્ય :- અહીં વસ્તુતઃ સમાન બળવાળા અહીંત અને સિદ્ધનો વિચાર કરવો એ જ વધુ શ્રેય છે, કેમકે તેઓ જ આ સ્થળે મુખ્યપદવતી છે. આચાર્યો તો અરિહંતની પર્ષદા સમાન છે, તેથી કોઈ પ્રથમ પર્ષદાને નમસ્કાર પછી રાજીને નમસ્કાર નથી કરતું, પણ પ્રથમ રાજીને જ નમસ્કાર કરીને પછી પર્ષદાને નમસ્કાર કરે છે. માટે આચાર્યાદિથી પૂર્વાનુપૂર્વીકમ માનવો તે યોગ્ય નથી.

શિષ્ય :- આપનું કથન પણ મને ભરાબર નથી સમજાતું, કેમકે ગૌતમાદિ ગણાધરો જિનેશ્વરના ઉપદેશથી સિદ્ધ-આચાર્ય વગેરેને જાણે છે અને શેષ ગણાધર શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ પોતપોતાના શુરૂના ઉપદેશથી સિદ્ધાદિકને જાણો છે. તેથી કેટલાકને આપના અમિત્યાયાનુસાર આચાર્યાદિનો પૂર્વાનુપૂર્વીકમ થશે અને કેટલાકને અહીંદાદિનો કમ પ્રાપ્ત થશે. અથવા તે ભગવાન જ ગણાધરોના આચારને પ્રવત્તિવિનાર હોવાથી આચાર્ય છે, તેથી આપના મતાનુસાર સર્વ સાધુઓને આચાર્યાદિનો કમ જ પ્રાપ્ત થશે.

આચાર્ય :- આચાર્ય વગેરે અહીંદાદિનો ઉપદેશ કરે છે, તો પણ જે પ્રથમ ઉપદેશનું અહીં ગણાધરોને થાય છે, તે અરિહંતોથી જ થાય છે શેષ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિથી નથી થતું; વળી આચાર્ય વગેરે સર્વ અરિહંતોએ કહેલું જ ઉપદેશે છે, પણ સ્વતંત્રપણો નથી ઉપદેશતા અથવા આચાર્ય વગેરેને ઉપદેશથી અરિહંતાદિક જણાય છે એમ માનીએ, તો પણ તેમાં અહીંદાદિનો કમ જ યોગ્ય છે, કારણકે જિનેશ્વર અરિહંત-આચાર્ય-અને ઉપાધ્યાધ્રૂવ છે. અથ મહાપ્રતિહાયાદિ અતિશયના પોગણી અહીંત છે, તત્ત્વોપદેશાદિ કરવાથી આચાર્ય છે અને ઈન્નિય, કપાય યોગ

વગેરેને વશ કરવાથી ઉપાધ્યાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી આચાર્યાદિના કષમાં પણ અહેંદાદિનો ક્રમ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

એવી છઘસ્ય તીર્થકર દીક્ષા લેતી વખતે ગુણાધિક સિદ્ધોને નમસ્કાર કરે છે, તેથી તે વખતે તેમને કંઈ દોષ નથી, કેમકે તે વખતે તેમને કેવળજ્ઞાનોત્પત્તિ નથી.

શિષ્ય :- જો એ પ્રમાણે છઘસ્ય તીર્થકરની અપેક્ષાએ સિદ્ધો ગુણાધિક છે, તો પછી તેમનો નમસ્કાર આદિમાં શા માટે કહે છે ?

અધ્યાર્થ :- છઘસ્ય તીર્થકરનો નમસ્કાર આદિમાં નથી કહ્યો, પરનું જેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પત્ત થયું હોય એવા સર્વજ્ઞ-અહેંજાનો નમસ્કાર આદિમાં કહ્યો છે, તેવા અરિહેત જ સિદ્ધાદિ વસ્તુસમૂહના સ્વરૂપનું પથાર્થ કથન કરે છે, તેથી તેઓ જ સિદ્ધ કરતાં અધિક ગુણવાન છે.

શિષ્ય :- ભગવન ! આપનું એ કથન તો ધથાર્થ છે, પરનું છઘસ્યાંજિનની અપેક્ષાએ સિદ્ધો ગુણાધિક છે, તો પછી જ્યાં સુધી છઘસ્યાંજિનને કેવળજ્ઞાન ઉત્પત્ત ન થાય ત્યાં સુધી પ્રથમ સિદ્ધાદિનો નમસ્કાર માનવામાં શો હોય છે ?

અધ્યાર્થ :- જ્યારે અહીં ભરતાદિ ક્ષેત્રમાં છઘસ્ય તીર્થકર હોય છે, ત્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં બીજા કેવળી તીર્થકરો હોય છે, સર્વજ્ઞ તીર્થકર વિનાનો અવશોષ શાળ નથી તેથી નિત્યકાળપર્યન્ત અહેંદાદિનો નમસ્કાર જ માનવો યોગ્ય છે. ઉર્દુ૧૦ થી ઉર્દુ૧.

હવે પ્રયોજન તથા ફળનું સ્વરૂપ જતાવે છે :-

(૪૬૩) એત્થ ય પાદોયણમિણ કમ્મકખય મંગલાગમો ચેવ ॥દારા॥

ઇહલોય-પારલોહૃયદુવિહફલં તત્થ દિદ્ધુતા ॥૩૨૨૨॥૧૦૨૨॥

(૪૬૪) ઇહલોએ અત્થ-કામા-જારોગ્ય અભિરહ્ન ય નિષ્ફત્તી ।

સિદ્ધી ય સગ-સુકુલપ્યચ્ચાયાઈ ય પરલોએ ॥૩૨૨૩॥૧૦૨૩॥

(૪૬૫) ઇહલોગમિ તિદંડી સા દેબં માઉલુંગવણમેવ ।

પરલોએ ચંડપિંગલ-હુંદિયજવણો ય દિદ્ધુતા ॥૩૨૨૪॥૧૦૨૪॥

અહીં નમસ્કાર કરવામાં કર્મનો ક્ષય અને મંગળનું અસરમન, એ બે પ્રયોજન છે. તથા આલોકસંબંધી અને પરલોકસંબંધી એમ બે પ્રકારનું ફળ છે; તેમાં આ પ્રમાણે દેખાંતો છે. નમસ્કાર કરવાથી આ લોકમાં અર્થ-કામ-આરોગ્ય અને અભિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા પરલોકમાં સિદ્ધિ-સ્વર્ગ-અને ઉત્તમ ફુળ વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ લોકના ફળમાં તે ત્રિદંડી અને હિંબ્ય માતુલુંગવણનાં દેખાંત છે, પરલોકના ફળમાં ચંડપિંગલ અને કુંડિક્યકણના દેખાંત છે. ઉર્દુ૧૨ થી ઉર્દુ૧૪.

હવે ભાષ્યકાર મહારાજ ઉપરોક્ત અર્થનું વિવરણ કરે છે.

સયાઓવાઓગકિરિયાગુણલાભો તપ્પાઓયણમિહેય ।

કાલંતરનિષ્ફત્તી ફલમિહ-પરલોગ મોકદ્રેસુ ॥૩૨૨૫॥

કમ્મકછાઓડણુસમયં તલ્લાભે ચેવ તદુબજોગાઓ ।
સબ્બત્યેસુય મંગલમવિગઘેહેક નમોબ્બજરો ॥૩૨૨૬॥

સુયમાગમો જી તઓ સુઓવાઓગપ્પાઓયણો તં ચ ।
આયહિથપરિણાભાવસંપરાઈ બહુવિગપ્પ ॥૩૨૨૭॥

પૂયાફલપ્પયા નહિ નહં વ કોવ-પ્રશાયવિસ્તારો ।
જિણ-સિદ્ધા દિંદુંતો ચડ્ધમ્મેણ નિવાઈયા ॥૩૨૨૮॥

પૂયાણુવગારાઓઅપરિણગહારો વિમુત્તિભાવાઓ ।
દૂરાડ્ભાવારો વા વિફલા સિદ્ધાદ્પૂય જી ॥૩૨૨૯॥

જિણ - સિદ્ધા દિતિ ફલં પૂયાએ કેણ વા પવણમિણ ।
ધમ્મા-દ્વધમ્મનિમિત્તં ફલમિહ જં સબજીયણો ॥૩૨૩૦॥

તે ય જારો જીવગુણા તારો ન દેયા ન વા સમાદેયા ।
કયનારા-દક્ષયસંભોગ-સંકરેગતદોસારો ॥૩૨૩૧॥

નાણાણાનાહસુહું યોદ્ધજી પૂયાણ્ણલં જાઓદ્વધમયં ।
તં નાયપજ્જયાતરો દેયં જીવાડ્ભાવો વ ॥૩૨૩૨॥

ભત્તાડુ હોજ્જ દેયં ન તદત્થો પૂયણપ્પયતોડ્ય ।
તંપિ સકારોદયં ચિય બજ્જાનિમિત્તં પરો નવરં ॥૩૨૩૩॥

કમ્મં સુહાડુહેતું બજ્જાયરે કારણં જયા દેહો ।
સદ્ગાડુ બજ્જાતરણં જાડુ દાયારે કહા કા ણુ ? ॥૩૨૩૪॥

તમ્હા સકારણં ચિય સુહાડુ બજ્જાં નિમિત્તમેત્તાયં ।
કો કસ્સ દેહ હરઙુ વ નિચ્છયારો કા કહા સિદ્ધે ? ॥૩૨૩૫॥

નમસ્કાર સંબંધી સતત ઉપયોગ અને ડિપાવડે કર્મકયાદિ ગુજરાનો લાભ થાય તે અહીં પ્રયોજન છે, કાલ્પાનરે અર્થ-કાભાદિની પ્રાપ્તિ થવી તે આલોકમાં ફળ છે, અને પરલોકમાં સ્વર્ગાદિ તેમ જ ભોકભાં જરા-મરણાદિના અભ્યાવરૂપ ફળ છે. નમસ્કારનો લાભ થતી વખતે જ તેના ઉપયોગથી દરેક સમયે કર્મનો કશ્ય થાય છે, તથા આ નમસ્કાર કર્વકાર્યોમાં મંગળરૂપ અને અવિધનનો હેતુ થાય છે. આ નમસ્કાર શુત અથવા આગમરૂપ છે, તે શુતોપયોગરૂપ પ્રયોજનવાળો છે, અને તે શુતોપયોગરૂપ પ્રયોજન આત્મહિત-પરિજ્ઞા-ભ્રાવસંવરાદિ બહુ પ્રકારનું છે. તેથી નમસ્કારના ઉપયોગથી કર્મકય થાય છે. આકાશની જેમ કોપ અને પ્રસાદરહિત જિન અને સિદ્ધાત્મા પૂજાનું ફળ આપનારા નથી. જેઓ પૂજાનું ફળ આપનારા છે, તેઓ વૈપર્ય દ્વારાતથી રાજી વગેરેની જેમ કોપ અને પ્રસાદરહિત નથી. વળી આકાશની જેમ સિદ્ધાદિકની પૂજા નિષ્ફળ છે. કેમકે તેઓ પૂજાનો ઉપકાર નથી કરતા, તે પૂજાને ગ્રહણ પણ નથી કરતા. વળી તેઓ અમૃત અને દૂર છે. આમ કહેવામાં આવે, તો તેના ઉત્તરમાં કહીએ છીએ કે જિનેશ્વર અને સિદ્ધો પૂજાનું ફળ આપે

छे, ऐम छोका भाने छे ? अमे तो नथी मानता. कारण के सर्व छवोने जे स्वर्ग-नरकादिरूप कण थाय छे, ते सर्व धर्मधर्मना निभितथी ज थाय छे. ते पर्म अने अधर्म ज्ञानादिगुणोनी जेम छवना गुणो छे, तेथी ते कोठने आपी शकाय ऐवा होता नथी, तेम ज कोठ पासेथी लहु शकाय ऐम पक्ष नथी. अन्यथा कृतनाश-अकृतआगम-सांकर्य अने ऐकत्व आदि दोषो प्राप्त थाय. सप्त थवाथी अज्ञानाधिक्षुभरुप ओक्टो न-प्रकृतभरुप पूजानुं का मानेल छे. (स्वर्गादि कण तो आनुरंगिक छे.) ते कण छ्व-चैतन्यादि भावनी जेम आत्मपर्याय होवाथी कोठने आपी शकाय तेम नथी. अक्षतादि बीज्ञाने आपी शकाय तेम छे, परंतु आ पूजानो प्रयत्न ते कुर्ह अक्षतादि भाटे नथी, पक्ष मोक्ष भाटे छे. वणी ते अक्षतादि जे कुर्ह प्राप्त थाय छे ते स्वकर्मना उदयथी ज थाय छे, बीज्ञा दाता तो भाव निभितभाव छे. निश्चयथी तो कोठ ने कोठ दाता के अपहर्ता नथी. सुखादिनो अंतरंगलेतु कर्म ज छे. शरीर ज्यारे भाव कारण छे, शब्दादि विषय तेथी पक्ष वधारे भाव कारण छे, तो पक्षी तेथी पक्ष अति भावातर दातारनी तो वात ज थी करवी ? ऐटले राग-द्वेषरहित सिद्धांतमा नमस्कारनुं कण आपनार छे, ऐम केम कुही शकाय ? अर्थात् न ज कुही शकाय. उरुरप थी उरुउप.

पुनः ए ज विषयनुं शंका-समाधान कुहे छे :-

जइ सर्वं सकयं चिय न दाण-हरणाङ्गफलमिहावनं ।

नणु जत्तो च्चिय सकयं तत्तो च्चिय तप्फलं जुलं ॥३२३६॥

दाणाङ्गपराणुगहपरिणामविसेसउओ सउओ चेव ।

पुण्ण, हरणाङ्ग-परोवधायपरिणामउओ पावं ॥३२३७॥

त पुण्णं पावं वा ठियमत्तणि वज्ञपच्याविक्यं ।

कालंतरपागाओ देह फलं न परओ लब्धं ॥३२३८॥

जइवा परलहियबं तत्तो च्चिय ज्ञेण तं परिगहियं ।

तो तम्मि सिद्धं पत्ते कुगइगए वा कुओ लब्धं ॥३२३९॥

लहइ अदिंतो वा कओ साहू जं दिज्ज पुबदाइस ? ।

कत्तोडवहारिणो तं जं पडिहीरेज्ज से धणिणो ? ॥३२४०॥

अहव मई जं तेण यि दिण्ण अण्णस्स तं तओ लद्धुं ।

पडिदेइ तदाहारी हारीओ अण्णओ लद्धुं ॥३२४१॥

एवं होउणवत्था दाण-गगहणाणमपरिभोगे य ।

जड़ परओ लद्धबं देयं वा तस्स तं चेव ॥३२४२॥

तम्हा स-पराणुगहपरिणामाओ सुपत्तविणिओगा ।

दाया पुण्णं पावइ जं तत्तो से फलं होइ ॥३२४३॥

જહ સો પત્તાળુગાહપરિણામાઓ ફલં રહ્યો લહડુ ।
તહ ગિણહંતો વિ ફલં તદળુગાહાઓ સાંચો લહડુ ॥૩૨૪૪॥

હારી વિ હરણપરિણામદુસિઓ બજ્જ્વપચ્ચયાવિકચ્ચ ।
પાવો પાવ પાવડુ જં નજો સે ફલં હોડુ ॥૩૨૪૫॥

જહ સાચ્યતં દાણો પરિણામાઓ ફલં તહેવાવિ ।
નિયયપરિણામાઉ ચ્ચિય સિદ્ધ જિણ-સિદ્ધપૂયાએ ॥૩૨૪૬॥

કજજા જિણાઇપૂયા પરિણામવિસુદ્ધિહેડાઓ નિચ્ચં ।
દાણાદઉ વ મગગ્યભાવણાઓ ય કહણો વ ॥૩૨૪૭॥

જો સર્વ (શુભાશુભ) ફળ સ્વકૃત જ છે, તો દાન અને અપહરણાદિનું ફળ (દાતા તથા હતાને) અહીં પ્રાપ ન થયું, એમ કહેવામાં આવે તો તે સ્વકૃત છે તેથી જ તેનું ફળ દાતા અને અપહરતાને ધે છે, કેમકે દાનાદિના સમયે પરાનુગ્રહના પરિણામભિવિરોધચ્ચ દાતા સ્વય પુન્ય ખરીં તે અને અપહરણાદિ કરતી વખતે પરોપદાતના પરિણામથી અપહરતાં સ્વયં પાપ બાંધે છે. તે પુન્ય-પાપ માત્ર બાબ્ધ-નિમિત્તની અપેક્ષા રાખીને આત્મામાં રહેલું છે તે કાળાન્તરે વિપાકથી શુભાશુભ ફળ આપે છે, તેથી તે ફળ પરકૃત કહેવાય છે. વસ્તુતઃ તે ફળ બીજાથી પ્રાપ થતું નથી. અથવા જો તે ફળ બીજાથી પ્રાપ થવા પોત્ય છે, એમ માનીએ, તો જેણો તે ગ્રહણ કર્યું, તે મોકા અથવા કુગતિ પામે છે, તે ફળ કોનાથી પ્રાપ થયું ? વળી જેણો જે આપ્યું હોય, તેને તે આપવું જોઈએ. અને જેનું અપહરણ કરાયું હોય, તે તેનું પણ અપહરણ કરે છે. એમ કહેવામાં આવે, તો આ હોષ અસે છે આહારાદિનું દાન નહિ આપનાર સાધુ ભવાન્તરમાં આહારાદિ ક્યાંથી પામે ? અને પૂર્વ આપનારને ક્યાંથી આપે ? તેમજ પૂર્વભવમાં કોઈનું ધનાદિ અપહરણ કરીને જન્માન્તરમાં નિર્ધિન થયેલા તે અપહરણ કરનારનું ધન પૂર્વભવના ધનવાનવડે ક્યાંથી અપહરણ કરી શકાય ? અથવા અહીં એમ કહેવામાં આવે કે જે તેણે પૂર્વભવોમાં બીજાને આપ્યું હોય, તે તેઓ પાસેથી લઈને પૂર્વભવના દાતાને પાછું આપે છે. પૂર્વભવમાં પરઘન અપહરણ કરીને આ ભવમાં નિર્ધિન ધયો હોય તેનું ધન જુદા જુદા ભવમાં બીજાઓ વડે અપહરણ કરાયેલું હોય છે, તેથી તે પોતાનું ધન અપહરણ કરનારાઓ પાસેથી મેળવીને જેનું તેણે પૂર્વ અપહરણ કર્યું હોય, તેને પાછું આપે છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો તે અધોત્ત્ય છે. કારણ કે જો દાનાદિ સંબંધી સ્વપરિણામવશાનુ પુન્ય-પાપ ન ભાગવામાં આવે, પરંતુ જે જેને આપ્યું, તે તેનાથી લભ્ય છે, અને જે આહારાદિ તેણે પ્રાપ કર્યો હોય, તે તેને પૂર્વ કોઈ વખત આપેલા જ છે. એમાં દાયકે ગ્રાહકને કંઈ અપિક દાન નથી કર્યું એમ માનીએ, તો દાન અને ગ્રહણાની અનવસ્થા થાય. તથા તેના ફળનો ભોગ પ્રાપ ન થાય. કેમકે જેને આપ્યું હોય તેની પાસેથી ગ્રહણ થાય, પુનઃ અન્યને દાન અને પુનઃ તેનાથી ગ્રહણ, એમ અનવસ્થા થાય. તેમ થવાથી પરિણામે મોકાનો અભાવ થાય અને અન્યોઅન્ય દાન-ગ્રહણવડે આય-વ્યય વિશુદ્ધ હોવાથી દાનના ફળનો ભોગ પ્રાપ ન થાય. તે માટે સ્વ-પરાનુગ્રહના પરિણામવડે સુપાત્રને વિત્તાદિ આપવાથી દાતાને જે પુન્ય પ્રાપ થાય છે, તેથી તે દાતાને સ્વર્ગાદિ ફળ થાય છે. જેમ પાત્ર ઉપર અનુગ્રહના પરિણામથી તે દાતા સ્વયં ફળ પામે

છે, તેવી રીતે ગ્રહણ કરનાર પણ તેના અનુગ્રહથી સ્વતઃ ફળ પામે છે. અપહરણ કરનાર પાપી પણ અપહરણના પરિણામથી દૂધિત થયો થકે બાધ્યહેતુની અધેકાએ પાપ પામે છે, તેથી તેને તે ફળ થાય છે. જેમ દાનના પરિણામથી તેનું ફળ સ્વાયત્ત છે, તેમ અહીં પણ પોતાના પરિણામથી જિન અને સિદ્ધની પૂજાનું ફળ સ્વયં સિદ્ધ છે. દાનાદિકની જેમ જિનપૂજા પરિણામની વિશુદ્ધિનો હેતુ હોવાથી હુંમેશા કરવી જોઈએ. અથવા ધર્મકથનની જેમ જિનાદિકની પૂજા મોકષમાર્ગની પ્રાથમિક હોવાથી હુંમેશાં કરવી જોઈએ. ઉરુંદ થી ઉરુંદ.

હવે “કોપ અને પ્રસાદરહિત હોવાથી” એ હેતુની અનેકાન્નિકતા અને વિરુદ્ધતાને સિદ્ધ કરે છે :-

કોવ-પ્રસાયરહિયં પિ દીસાએ ફલદમણણ-પાળણાઙ્ ં ।

કોવ-પ્રસાયરહિયં-તિ નિષ્ફલં તો અણોગંતો ॥૩૨૪૮॥

કોવાદ્વિરહિયં ચિય સર્વ જમણુગ્રહોવઘાયાય ।

દીસઙ્ તેળ વિરુદ્ધં ફલમિહ કોવ-પ્રસાયાતો ॥૩૨૪૯॥

હરણપ્રયાણહેક હવેજ કોવાદતો મર્ઝી તં પિ ।

નણુ સકર્ય ચિય ભળિયં નિમિત્તમેત્તે પરો નવરં ॥૩૨૫૦॥

જહ્વા ન સકર્યહેડું તં તો કોવ-પ્રસાયં રાથા ।

સો સર્વસેવયાણં સમાણફલદો કહં ન ભવે ? ॥૩૨૫૧॥

દીસઙ્ ય વિસમફલદો વિફલો ય સમાણસેવયાણં પિ ।

મણણઙ્ ય સુકર્યપુણ્ણો તો સે રાયપ્રસાડ તિ ॥૩૨૫૨॥

કોવપ્રસાયહેડું ચ જં ફલં નહિ તદત્થમારંભો ।

ન પરપ્રસાયપણ્યં ચ કિન્તુ નિયયપ્રસાયત્થં ॥૩૨૫૩॥

ધમ્મા-દધમ્મા ન પરપ્રસાય-કોવાણુવત્તિતો જમ્હા ।

તો ન પરો તિ પસણ્ણો ધમ્મો કુવિડ તિ દાડધમ્મો ॥૩૨૫૪॥

ગ્રાણાર્થ :- કોપ અને પ્રસાદરહિત અત્ર-પાનાદિ વસ્તુ પણ ફળથી જણાય છે. તેથી “કોપ-પ્રસાદરહિત વસ્તુ નિષ્ફળ છે” એ હેતુ અનેકાન્નિક છે. વળી આકાશ-મન્ત્રપાન-મસૂત-વિષ-ચિન્તામણિ વળેરે સર્વ વસ્તુ કોપાદિરહિત છતાં પણ અનુગ્રહ અને ઉપધાત માટે જણાય છે. તેથી કોપ અને પ્રસાદથી જે ફળ અહીં કહ્યું તે વિરુદ્ધ છે. કોપ વળેરે અપહરણ અને પ્રદાનના હેતુભૂત થાય છે. એમ કહેવામાં આવે, તો તે પણ સ્વકૃત પુન્ય-પાપનું જ ફળ છે, એમ પૂર્વ કહેલું છે; બીજા તો એમાં નિમિત્ત ભાગ છે. જો તે અપહરણ-પ્રદાનાદિ સ્વકૃત હેતુવાળા ન ભાનીએ, તો તે કોપ અને પ્રસાદવાન રજા સર્વ સેવકોને સમાન ફળ આપનારો કેમ ન થાય ? પરનું સમાન સેવકોને પણ તે વિષમ ફળ આપનાર અથવા નિષ્ફળ થાય છે, તેથી એમ કહેવાય છે કે આ આત્માએ સારી રીતે પુન્ય કર્યું હોવાથી તેના પર રજાની મહેરબાની છે કોપ-પ્રસાદના હેતુવાળું

જે કોઈ ફળ છે તેને માટે આ અર્હદાદિના નમસ્કારદૃપ પૂજાનો આરંભ નથી, તેમ જ બીજાને પ્રસન્ન કરવા માટે પણ નથી; પરંતુ પોતાના ચિત્તાની પ્રસન્નતા માટે જ આ આરંભ છે. અન્યને પ્રસન્ન કરવા માટે આ આરંભ નથી, એમ શા માટે ? આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, તો આ આરંભ ધર્મને માટે છે, તેથી બીજા પ્રસન્ન થાય એટલે ધર્મ અને કુપિત થાય એટલે અધર્મ, એમ બીજાના પ્રસાદ અને કોપાનુવર્તી ધર્મધર્મ નથી. પરંતુ જીવના શુભાશુભ પરિણામાનુસારી છે. અર્હદાદિ શુભતમ પરિણામના આલંબનભૂત થાય છે, શુભ પરિણામથી ધર્મ થાય છે, ધર્મથી અર્થ-કામ, સ્વર્ગ અને અપવર્ગાદિ ફળ પ્રાપ થાય છે. ઉર્ઘટ થી ઉર્પણ.

હવે ધર્મધર્મ બીજાની પ્રસન્નતા અને કોપને અનુસરનારા હોય, તો શો દોષ પ્રાપ થાય છે ? તે કહે છે :-

તસ્સાહણસુણણારા હિ જાહ્યા ધર્મે ગત્તાહારો !

તો જો જસ્સ સ તસ્સ દેજ્જો જગદ્ધર્મમં ॥૩૨૫૫॥

કુવિઓ હરેજ્જ સચ્ચં દિજ્જા ધર્મમં વ તહ્ય પાવં તિ ।

અકયાગમ-કયનાસા મોકખ્યગયાણં પિ ચાપડણં ॥૩૨૫૬॥

જહુ વીયરાગ-દોસં મુણિમક્કોસિજ્જ કોઇ દુદુપ્પા ।

કોવ-પ્રસાયરહિઓ મુણિ તિ કિ તસ્સ નાધર્મમો ? ॥૩૨૫૭॥

સવજો તસ્સાધર્મો જહુ વંદંતસ તો ધુવં ધર્મો ।

કોવપ્રસાયરહિએ તહ જિણ-સિલ્દે વિ કો દોસો ? ॥૩૨૫૮॥

હિસામિ મુસં ભાસે હરામિ પરદારમાવિસામિ તિ ।

ચિંતેજ્જ કોઇ ન ય ચિંતિયાણ કોવાઇસંભૂઈ ॥૩૨૫૯॥

તહવિ ય ધર્મા-અધર્મોદયાઈ સંકળાઓ તહેહાવિ ।

બીયકસાએ સચારોઅધર્મો ધર્મો ય સંથુણાઓ ॥૩૨૬૦॥

તમ્હા ધર્મા-અધર્મા જુલા નિયયપ્રસાય-કોવાઓ ।

ધર્મતિથણા પયત્તો કજ્જો તો સપ્પસાયમિ ॥૩૨૬૧॥

સો ય નિયયપ્રસાઓડવરસં જિણ સિલ્દ્ધપૂયણાડતિ ।

જસ્સ ફલમપ્પમેયં લેણ તયત્થો પયત્તોડથં ॥૩૨૬૨॥

ગ્રાણ્ય :- દ્વા, દાન, પ્રસાદ, ભત્યચર્ય આદિ ધર્મના સાધન જેને ન હોય, એવાને પણ જો પરપ્રસાદથી ધર્મ માનવામાં આવે, તો ઠિક્કરાદિ જેને પ્રસન્ન હોય, તે તેને જગતના સર્વ ધર્મ આપી દે; અને તે કોપાયમાન હોય તો દેવદાદિના સર્વ ધર્મ હરી લે અને સર્વ પાપ આપે એમ થવાથી અકૃતભાગમ-કૃતનાશ અને મોકા થયેલાનું પણ પતન થાય, વળી તેનું પૂર્વનું સુહૃત્ત બીજાને જીય અને બીજાનું પાપ તેને વિધે સ્થપાય. તથા રાગ-દેખરહિત મુનિને જે કોઈ દુષ્ટાત્મા આકોશ કરે, તો તે વખતે “કોપ-પ્રસાદરહિત મુનિ છે” એવી તે દુષ્ટાત્માને શું અધર્મ નહિ થાય ?

थाय ४. मुनिने आकोश करनारने जो अधर्म थाय, तो मुनिने वंदन करनारने अवश्य धर्म थाय ४. तेवी रीते श्रीप अने प्रसादरहित जिन तथा सिद्धने नमस्कार करनाराने शुभ परिणामथी पथोक्तक्षणी प्राप्ति थवामां शो दीय छे ? तथा हिंसा करीश, जुहु बोलीश, पनाहिनु अपहरण करीश, परदारा सेवीश, ईत्यादि पापनु कोठ चिन्तवन करे, ते वर्षते जेनु तेवु चितव्यु ढोय तेने श्रीपादि उत्पन्न थता नथी, तोपश्च हिंसादिक पाप चितवनारने अधर्म अने ह्यादिना शुभ संकल्पथी तेने धर्म थाय छे; तेवी रीते अहीं पश्च कपायरहित अरिहंतादिकने शाप आपनारने अधर्म, अने स्तुति करनारने धर्म थाय छे. तेथी करीने स्वप्रसाद अने स्व-श्रीपथी ४ धर्माधर्म थाय ते योग्य छे. भाटे धर्मना अर्थामे स्वप्रसादने विषें यत्न करवो. ते स्वप्रसाद जिन अने सिद्धनी पूज्याथी अवश्य थाय छे जेनु इण अप्रमेय (अनंत) छे, तेथी स्वप्रसन्नता भाटे आ अहंदादिना नमस्कारनो प्रयत्न छे. "शानादि त्रिष्णुनी जेम पूज्य जिन अने सिद्धो स्वमनःप्रसन्नताना देतु छे, केमडे तेअो ज्ञानाध्यात्मक तथा क्रोप अने प्रसादरहित छे." जिन अने सिद्ध सिवायना श्रीप आचार्यादि द्रव्यना अर्थी लरिदीनी जेम भोक्तने भाटे पूज्यवायोग्य नथी. केमडे तेअो अकुतार्थपञ्चाथी राग-द्वेषसहित छे. जे वीतराग छे, ते कपायजनित चित्तनी कालुष्यता साथे नथी ज्ञेताता, पश्च जे विघ्नान कपायनो निश्चल करे छे, ते आचार्यादे पश्च तमना (वीतरागता) समान ४ छे. (तेथी ते राग-द्वेष सहित छे, एम केम कहेवाय ?) उरपम थी उ२६५.

उवे अकुतार्थरूप देतुनी अनेकांतिकता अने अरिहंतादि पांचेयनी पूज्यताने सिद्ध करे छे :-

नाणाइमयते सङ्ग पुज्जा कोव-प्पसायविरहावो ।

नियण्णसायहेउं नाणाइतियं जिण-सिद्धा ॥३२६३॥

पुज्जा जिणाइवज्जा नहि मोक्षत्यं सराग-दोस ति ।

अक्षयत्यभावओ वि य दक्षत्याए दरिद्र च ॥३२६४॥

कलुसफलेण न जुज्जइ किं चित्तं तत्थ जं विगयरागो ।

संते वि जो कसाए निगिणहई सो वि ततुल्लो ॥३२६५॥

न परोवयारावो च्चिय धम्मो न परोवयारहेउं च ।

पृथारंभो नणु सपरिणामसुद्धत्यमक्षयाओ ॥३२६६॥

पूया परोवयाराभावे वि सिवाय जिणवराईणं ।

परिणामसुद्धिहेउं सुभकिरियाओ य चंभं च ॥३२६७॥

परहिययगया मेत्ती करेह भूयाण कमुघयारं सा ।

अवयारं दूरत्थो कं वा हिंसाइसंकप्पो ? ॥३२६८॥

धम्माधम्मनिमित्तं तहावि तह चेव निरुवगारो वि ।

पूयासुहसंकप्पो धम्मनिमित्तं जिणाईणं ॥३२६९॥

દાણ વિ પરાપુરુગહલકણસંકષ્પમેત્તાઓ ચેવ ।
 ફલમિહ ન ણુ પછા તવકઓવગાર-ડવગારાઓ ॥૩૨૭૦॥

ઇહરોબઉતભત્તાજિન્નાઙુ ઘહમિમ દવિશ્વરેયરર ।
 દિન્તરસ વહાવતી તેણાદાળપ્પસંગોડયં ॥૩૨૭૧॥

ગ્રંથાર્થ :- બીજાના ઉપકારથી નમસ્કાર કરતારને ધર્મ થાય છે, એમ નહિ તેમજ બીજાના ઉપકાર માટે નમસ્કારરૂપ પૂજાનો આર્થ છે, એમ પણ નહિ. પરંતુ સ્વ-પરિણામની શુદ્ધિ માટે આ પૂજાનો આર્થ કરેલો છે. તેથી હિંચિત અકૃતાથ છતાં પણ આચાર્યાદિ પૂજ્ય છે, પરોપકારનો અભ્યાવ છોવા છતાં પણ જિનેશ્વરાદિકની પૂજા મોકને માટે કરવાની છે. કેમકે જ્ઞાનચર્ચની જેમ તે શુભકિયા અને પરિણામની વિશુદ્ધિની હેતુ છે. અન્યહદ્યગત જે મૈત્રી તે જીવોને શું ઉપકાર કરે છે ? અને દૂરસ્થ હિંસાદિકનો સંકલ્પ તે શું અપકાર કરે છે ? કંઈ જ નહિ. તો પણ મૈત્રી-હિંસાદિ સંકલ્પ ઉપકાર-અપકારરહિત છતાં પણ ધર્માધિર્મનું કારણ થાય છે; તેવી રીતે પૂજાનો સંકલ્પ જિનાદિકને ઉપકારરહિત છતાં પણ ધર્મનું ઉપકાર થાય છે. હેઠી રીતે જાણું કહીને દાન ઉપકાર કરે છે, તેવી રીતે નમસ્કાર પૂજા જિનેશ્વરાદિકને ઉપકાર નથી કરતી, તો પછી તે ધર્મનું નિમિત્ત કેવી રીતે થાય ? એમ પૂછવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે દાનમાં પણ પરાનુશ્રદ્ધરૂપ સંકલ્પમાત્રથી જ દાતાને કણની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ પછીથી દાનકૃત ઉપકાર-અપકારથી નથી થતી. અન્યથા ઉપયુક્ત સાધુ આદિએ ભોજન કર્યે છતે અણણાદિ દોષવડે સાધુ આદિનું મૃત્યુ થવાથી દાતાને વધના દોષની પ્રાપ્તિ થાય, અને તેથી અદાનનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય. ઉર્વાદ થી ઉર્વાદ.

હુએ અપરિગ્રહદેતુનું નિરાકરણ કરે છે :-

ન પરપરિગહઉ ચ્છય ધર્મો કિંતુ પરિણામસુદ્ધીઓ ।
 પૂયા અપરિગહમિમ વિ સા ય ધૂબા તો તદારખો ॥૩૨૭૨॥

ઇહ ચોયગમણુમોયગમણિરેહગમેવ સંપયાણં તિ ।
 બડુ-મુણિ-પડિમાઙુ જાઓ ન દાણમપરિગહે તેરં ॥૩૨૭૩॥

દાણમપરિગહણમિમ વિ ધર્મો નિયયપરિણામસુદ્ધીઓ ।
 અપરિગહે વિ જડુ સા કો નામ પરિગહગાહો ? ॥૩૨૭૪॥

કિંચ પરહિયયનિયય મેતીભૂએ હિંડસંપરિગહિયા ।
 હિંસાસંકષ્પો વા જે ધર્માધર્મહેઉ તિ ॥૩૨૭૫॥

એવં જિણાઙૃપૂયા સંજ્ઞાસંવેગસુદ્ધિહેઊઓ ।
 ઉપરિગહા વિ ધર્મા ય હોઉ સીલબ્યાઙુ ચ ॥૩૨૭૬॥

ગ્રંથાર્થ :- પૂજ્ય વડે પૂજાનું ગ્રહણ થવાથી જ ધર્મ નથી થતો, પરંતુ પરિમાણની વિશુદ્ધિથી થાય છે. અને તે શુદ્ધિ પૂજાનું ગ્રહણ નહિ થવા છતાં પણ અવશ્ય થાય છે. તેથી આ નમસ્કારપૂજાનો

આરંભ છે. વળી બટું-મુનિ અને પ્રતિમાદિની અપેક્ષાએ પ્રેરક-અનુમોદક અને અનિધેપક એમ તરફ પ્રકારે સંપ્રદાન છે. તેથી દાનનું અપરિગ્રહપણું નથી. દાનનું ગ્રહણ નહિ થવા છતાં પણ સ્વપરિલાભામની શુદ્ધિથી ખર્મ થાય છે, જો અપરિગ્રહમાં પણ તે શુદ્ધિ થાય છે, તો પછી તેના પરિગ્રહનો આગ્રહ શો? વળી અન્યહદ્યગત મૈત્રી અથવા લિંસાનો સંકલ્પ જીવોમે ગ્રહણ કરેલ હોય, તે પરમાખર્મનો હેતુ બને છે, તેવી જ રીતે શ્રદ્ધા-સંવેગ અને વિશુદ્ધિના હેતુથી જિનાદિકની પૂજા અપરિગ્રહિત હોય, તો પણ શીલક્રતાદિકની જેમ મોકને માટે થાય છે. ઉરુજી થી ઉરુજી.

હવે 'વિમૂર્તિભાગાત' એ હેતુનો નિરસ્કાર કરે છે :-

જં ચિયા મુત્તિવિજત્તા મુત્તા ગુણરાસાં વિસેસેણ ।
તેણ ચિય તે પૂજ્જા નાણાદૃતિયં વ મોકદ્યત્યં ॥૩૨૭૭॥

મુત્તિમારો વિ ન મુત્તી પૂડુજ્જા કિન્તુ જે ગુણ તરસ ।
તે મુત્તિવિઉત ચ્ચિદ ભણું સિદ્ધગુણા વિસેસેણ ॥૩૨૭૮॥

અહ્વ મહી મુત્તિમારો ગુણપૂજા હોડી મુત્તિપૂયારો ।
તમગુણસંબંધારો સિદ્ધગુણાણ તુ સા નાલિય ॥૩૨૭૯॥

પૂયા મુત્તિ-ગુણાણ સંબંધે ફલમિતીહ કો હેઊ ? ।
અન્નો પરિણામારો તરસ વ કો કેળ સંબંધો ? ॥૩૨૮૦॥

નિયયત્થો પરિણામો બજ્જાલંબવળનિમિત્તમેત્તાગો ।
દેહ ફલં સાચો ચ્ચિય સિદ્ધગુણાલંગાણો ચેવં ॥૩૨૮૧॥

અધ્યાર્થ :- ગુણરાશિ એવો મુક્લાત્મા મૂર્તિરહિત છે, તેથી મોકને માટે જાનાદિત્રયની જેમ તે વિશેષે કરીને પૂજ્ય છે. વળી મૂર્તિમાનની મૂર્તિ નથી પૂજાતિ, પરંતુ તેના જે ગુણો હોય છે, તે પૂજ્ય છે. અને તે ગુણો મૂર્તિરહિત જ હોય છે. સિદ્ધના ગુણો તો વિશેષ કરીને અમૂર્ત હેણ છે, તેથી તે પૂજ્ય છે. મૂર્તિની પૂજાથી તદગુણ સંબંધને લીધે મૂર્તિમાનના ગુણોની પૂજા થાય છે. સિદ્ધના ગુણોને તો તે મૂર્તિ નથી, એમ કહેવામાં આવે, તો પૂજા, મૂર્તિ અને ગુણોના સંબંધમાં જે ફળ મળે છે, તેમાં સ્વગતપરિલાભામની વિશુદ્ધિ સિવાય બીજો કયો હેતુ છે? અને તે પરિલાભનો સંબંધ કોની સાથે કયો છે? કોઈ જ નહિ, કેવળ સ્વહદ્યગત શુભ પરિલાભ બાબુ અહીંદાદિના આલંબનના નિમિત્તમાત્રના આલંબનવાળો છે, તે સર્વ ફળ અપે છે, તેવી જ રીતે અમૂર્ત સિદ્ધના ગુણોનું આલંબન પણ સર્વ ફળ આપે છે. ઉરુજી થી ઉરુજી.

હવે ઇયદિભાગાત એ હેતુનું નિરાકરણ કરવાને કહે છે.

જહ દૂરત્યે વિ ધિઈ બંધુમિમ સરીરપુદ્ધિબલહેઊ ।
તણુદોબ્લાહુફલો કત્થઙ્ગ સોગાડુસંકપો ॥૩૨૮૨॥

તહ પરિણામો સુદ્જો સંદ્રમફલો તિ દૂસરંથે વિ ।
અવિસુદ્જો પાવફલો દુરાસજ્ઞ તિ કો ભેઓ ? ॥૩૨૮૩॥

अहयायसभावोऽयं परिणामो तेण सब्बमेवेह ।
दूरमहालंबणओ तस्सासन्नं तओ सब्बं ॥३२८४॥

जड़ सपरिणामउ चिद्य धम्मोऽधम्मो व कित्य बज्ज्ञेण ।
जं बज्ज्ञालंबणओ सो होइ तओ तदत्थं तं ॥३२८५॥

परिणामो बज्ज्ञालंबणो सया चेव चित्तधम्मो नि ।
विष्णाणं पिव तम्हा सुहबज्ज्ञालंबणपयन्तो ॥३२८६॥

जत्तो तत्तो व सुभो होइ किमालंबणप्पभेण ।
जह नाणालंबणओ विवरीकाओ वि सो न तहा ॥३२८७॥

कितु सुभालंबणओ पाएण सुभो वि धम्मउतो इयरो ।
जं होइ तं पयत्तो सुभासुभादाशबोसग्गो ॥३२८८॥

अन्नाणिणो मुणिमिम वि न सुभो दिद्वो सुभो य निस्सीले ।
जड़ परिणामाउ चिद्य फलमिह किं पत्तचिंताए ? ॥३२८९॥

सुहपरिणामनिमित्तं होज्ज सुहं जड़ तओ सुहो होज्जा ।
उम्मतस्स व नउ सो सुहो विवज्जासभावाओ ॥३२९०॥

नणु मुणिवेसच्छन्ने निस्सीले वि मुणिबुद्धीए देतो ।
पावहु मुणिदाणफलं तह किं न कुलिंगिदायावि ॥३२९१॥

जं थाणं मुणिलिंगं गुणाण सुन्नं पि तेण पडिमव्व ।
पुज्जं थाणमईए वि न कुलिंगं सब्बहाऽजुतं ॥३२९२॥

नणु केवलं कुलिंगे वि होउ तं भावलिंगओ न तओ ।
मुणिलिंगमंगभावं जाइ जओ तेण तं पुज्जं ॥३२९३॥

तेण सुहालंबणओ परिणामविसुल्लिमिच्छ्या निच्यं ।
कज्जा जिणाइपूया भवाण बोहणत्थं च ॥३२९४॥

आवार्य :- ज्ञेम दूर रहेला अंधुजनने सुभी सांभणीने तथा शरीरपुष्टि अने जणनो हेतु थाय छे, तेमध्य तेमने दुःभी सांभणीने कोईने शोकादि संकल्पथी तनुटीर्बन्ध्यादि कण थाय छे; तेवी रीते सिद्धात्मा दूरस्थ डोवा छतां विशुद्धपरिणामथी धर्मदृप कण प्राम थाय छे, अने अशुद्ध परिणामथी पापदृप कण थाय छे, एटले सिद्धादिनु आलंबन दूर होय के नक्कु होय अेमां शो भेद छे ? अथवा तदगुणा अहुभानदृप शुभ परिणाम ते आत्म-स्वल्लाव छे, तेनाथी विपरीत जे कुठ अनात्मदृप वस्तु होय ते क्षव दूर जु छे, अने आलंबनथी विचारवामां आवे, तो अहंदादि सर्व तेनी नक्कु जु छे. तेथी सिद्धीनी अंदर दूरपणु शी रीते होइ शके ? ज्ञे स्वपरिणामथी जु धर्माधर्म थाय छे, तो पछी अहीं अहंदादि भाव्य-आलंबनथी शुं ? ते शुभ परिणाम बाल्य-

આલંબનથી થાય છે, તેથી તેમાં આલંબનની અપેક્ષા છે, શુભાશુભ પરિષામ એ ચિત્તનો ધર્મ હોવાથી વિજ્ઞાનની જેમ ઉમ્મેશાં બાબુ આલંબનથી જ પ્રવત્તે છે, તે માટે (મોક્ષાધિકારમાં) બાબુ શુભ આલંબનનો પ્રયત્ન છે. ગમે તેવા આલંબનથી શુભ પરિષામ થાય; તો પછી શુભાશુભ આલંબનનો જેણ પાડવાનું પ્રયોજન શું છે? એમ કહેવામાં આવે, તો જેમ આલંબનરહિત શુભ પરિષામ નથી થતા, તેવી રીતે અશુભ આલંબનથી પણ તે નથી થતા (અન્યથા નીલાદિકનું શુદ્ધાદિતૃપ્ત દાન ઉત્પત્ત પણ.) એનું શુભ આલંબનની પ્રાપ્તિ શુભ પરિષામ થાય છે, અને અશુભ આલંબનથી અશુભ થાય છે, તેથી શુભ પરિષામના ગઢણ માટે અને અશુભના ત્યાગ માટે યત્ન કરવો જોઈએ. અજ્ઞાની જીવને શુભાલંબનરૂપ મુનિપણામાં પણ શુભ પરિષામ નથી જણાતા, અને નિઃશીલને અશુભાલંબનરૂપ નાસ્તિકપણામાં શુભ પરિષામ જણાય છે, તેથી ઉપર 'પ્રાપ્ત' શબ્દ ગઢણ કર્યો છે. જો શુભાશુભ પરિષામથી જ ફળ થાય છે, તો પછી પત્રાપાત્રનો વિચાર કરવાથી શું? જો શરૂઆતથી જ તેના શુભ પરિષામ હોય, તો શુભ પરિષામના નિમિત્તે શુભ ફળ થાય, પરંતુ ઉન્મતાની જેમ તેના=નિઃશીલપાત્રના શુભ પરિષામ નથી, કેમકે વિપર્યાસના સદ્ભાવથી તેના તે પરિષામ શુભ નથી. મુનિવેદ્યથી ઢંકાયેલા નિઃશીલ મુનિને દાન આપનાર દાતા મુનિદાનનું (સ્વર્ગાદિ) ફળ પામે છે, તેવી રીતે કુલિંગીને આપનાર દાતા પણ મુનિદાનનું. ફળ કેમ ન પામે? (એમ પૂજ્યવામાં આવે, તો) મુનિલિંગ એ ગુજરોનું સ્થાન છે, તે ગુજરોથી તે રહિત હોય, તો પણ પ્રતિમાની જેમ તે પૂજ્ય છે, પરંતુ કુલિંગી તો અયોગ્ય હોવાથી સ્થાનબુદ્ધિથી પણ પૂજ્યવા યોગ્ય નથી. કુલિંગીને વિષે પણ કેવળજ્ઞાન થાય છે, તો પછી સ્થાનબુદ્ધિથી તે કેમ પૂજ્ય ન ગણાય? એમ કહેવામાં આવે, તો તે કેવળજ્ઞાન ભાવલિંગથી થાય છે, પણ કુલિંગથી નથી થતું કેમકે મુનિલિંગ કેવળજ્ઞાનનું અંગ થાય છે, તેવી તે પૂજ્ય છે. એ કારણથી પરિષામની વિશુદ્ધિ ઈચ્છનારાયે ભવ્ય જીવોના બોધને અથે ઉમ્મેશાં શુભાલંબનથી જિન્નાદિકની પૂજા કરવી. ઉ૨૮૨ થી ઉ૨૯૪.

શ્રીનમસ્કાર નિર્ધુક્તિ સમાપ્ત.

એવે સામાયિકસૂત્ર સંબંધી સૂત્રસ્પર્શીક નિર્ધુક્તિ કહે છે :-

(૪૬૬) કયષંચનમોવકારો કરેદ્દ સામાઇયં તુ સોઽમિહિઓ ।

સામાઇયંગમેવ ય જં સો સેસં અઓ વોચ્છ ॥૩૨૯૫॥૧૦૨૬॥

ઇત્યં ય સુત્તાણુગમો સુત્તાલાવયકઓ ય નિકાયેવો ।

સુત્તાણુગમાણનિજુતો નયા ય પદ્મસુત્તમાઉજ્જા ॥૩૨૯૬॥

અણુગંતક્વં સુત્તાણુગમાણનુરારાઓ તં ચ ।

સુત્તાણુગમાણનુરારાઓ તં ચ । સામાઇયમેવમાઇય ॥૩૨૯૭॥

તસ્ય કયષંચનારો સુત્તાણુગમાણનુરારાઓ તં ચ ।

સુત્તાણુગમાણનુરારાઓ તં ચ । સામાઇયમેવમાઇય ॥૩૨૯૮॥

(૪૬૭) કરણે ભાગ ય અંતે સામાઙ્ગયં સલ્લએ થ વજે ય ।

જોગે પચ્ચકરવાણે જાવજીયાએ તિવિહેણ ॥૩૨૯૯॥૧૦૨૮॥

સુત્તં કરેમિ ભળિએ ધાऊ વિહિઓ જાઓ દુદ્વિક્યં કરણે ।

તેણ કરેમિ ચયણઓ ગમ્મડુ કરણં તદત્થ્યો જિ ॥૩૩૦૦॥

કરણં કિરિયા ભાવો સંભવઓ વેહ છબિહં તં ચ ।

નામં રવણા દવિએ ખેતે કાલે ય ભાવે ય ॥૩૩૦૧॥

ગ્રાણાર્થ :- પંચ નમસ્કાર કરીને (શિષ્ય) સામાધિક કરે છે, કેમકે તે પંચ નમસ્કારને સામાધિકનું અંગ કહેલ છે. તે પછી શેષ સામાધિકસૂત્રની વ્યાખ્યા કરીશ. અહીં (સૂત્ર-વ્યાખ્યાનમાં) સૂત્રાનુગમ. સૂત્રાલાપકૃત નિષેપ, સૂત્રસપર્શીક-નિયુક્તિ અને દરેક સૂત્રે યોજવા યોગ્ય નથો કહેવાશે. અનુધોગદારોકત સૂત્રાનુગમનાં સારથી (અહીનાક્ષરાદિરૂપ) સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવી, અને તે સૂત્ર (કરેમિ ભંતે ! સામાઙ્ગયં) હે ભગવન્ત ! હું સામાધિક કરું છું. ઈત્યાદિરૂપે કહેવું. (આનો અર્થ મૂળ આવશ્યકની ટીકાથી જાણવો. અહીં તેના દરેક પદનું વ્યાખ્યાન કરાશે.) તે સૂત્રનો પદન્યાસ કરીને (પદો ઉચ્ચારીને) સૂત્ર સ્પર્શ કરીશ. તથા, તે દૂરામાં સૂત્રાલાપકૃત નિષેપ અંગ નથોનું રવદ્રૂપ પથાસંભવ કરીશ. હે ભગવંત ! હું સર્વ સાવધયોગોનો ત્યાગ કરીને યાવજુલ્લવાદિ પર્યંત ત્રિવિધે સામાધિક કરું છું. (કરેમિ એ પદ આદિમાં છે, તે કરણાર્થમાં શાથી બતાવ્યું છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો) કરેમિ એ સૂત્ર કહે છતે દુકૃગ્ કરણે કુધાતુનો અર્થ કરણાર્થે છે, તેથી કરીને કરેમિ એ વચ્ચનથી તેનો અર્થ કરણ જણાય છે. કરણ એટલે કિયા અથવા ભાવ. તેનો શબ્દાર્થ પથાસંભવ અહીં કહેવો. તે કરણ નામ, સ્થાપના, પ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એમ છ પ્રકારે છે. ઉરદ્ધ્ય થી ૩૩૦૧.

ઉત્તે નામ-સ્થાપના અને પ્રવ્યક્તરણનું સ્વરૂપ કહે છે :-

નામં નામરસ વ નામઓ વ કરણં તિ નામકરણં તિ ।

રવણા કરણન્નાસો કરણાગારો વ જો જસ્તા ॥૩૩૦૨॥

તં તેણ નસ્ત તમિ વ સંભવઓ વ કિરિયા મયા કરણં ।

દવ્બરસ વ દવ્બેણ વ દવ્બમિ વ દવ્બકરણં તિ ॥૩૩૦૩॥

દવ્બકરણં તિ સણણાકરણં પેલુકરણાઙ્ગં બહુહા ।

સણણા નામ તિ મહી તં નો નામ જમભિહાણં ॥૩૩૦૪॥

જં વા તદત્થવિગલે કીર્દુ દવ્બં તુ દવ્બપરિણામં ।

પેલુકરણાઙ્ ન હિ તં તદત્થસુન્નું નવા સદો ॥૩૩૦૫॥

જાઝ ન તદત્થવિહીણ તો કિં દવ્બકરણ જાઓ તેણં ।

દવ્બં કીર્દુ સણણાકરણં તિ ય કરણારૂઢીઓ ॥૩૩૦૬॥

નોસન્નાકરણ પુણ દવસ્સાસુદ્ધકરણસણું હિ ।
તચ્છિકરિયાભાવાઓ પર્યાગઓ વીસસાઓ ય ॥૩૩૦૭॥

સાઇયમણાઇયં વા અજીવદવ્યાણ વીસસાકરણં ।
ધર્મા-ધર્મ નહાણં અણાઇ સંઘાયણાકરણં ॥૩૩૦૮॥

ગ્રંથાર્થ :- નામ એ જ કરણ તે નામકરણ, અથવા નામનું કરણ યા નામથી કરણ તેને નામ-કરણ કહેવાય. કરણનો ન્યાસ અથવા જે કરણનો દાતરડાદિકનો આકાર લાકડાદિકને વિષે સ્થપાય તેને સ્થાપનાકરણ કહેવાય, તથા તે વડે તેનું અને તે છોતે છતે જે હિયા થાય તે કરણ છે, અથવા પથાસંભવ દ્રવ્યનું, દ્રવ્ય વડે, અને દ્રવ્યને વિષે જે કરણ તેને દ્રવ્યકરણ કહેવાય. તે આગમથી અને નોઆગમથી એમ બે પ્રકારનું છે. વળી તેના બેટ યાવત જ્ઞાનરખયારીરવ્યતિરિક્ત હોય તે (સંશાકરણ અને નોસંશાકરણ એમ વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યકરણ બે પ્રકારે છે.) દ્રવ્યકરણ, તે સંશાકરણ, તે પેલુકરણાદિ બહુ પ્રકારે છે સંશા એટલે નામ કહેવાય છે, તો પછી સંશાકરણ અને નામ કરણમાં શો તફાવત છે ? એમ કહેવામાં આવે, તો તે અપોગ્ય છે, કેમકે નામ એ અભિધાનમાત્ર છે, અથવા તદર્થવસ્તુમાં સંકેતમાત્ર નામકરણ છે, અને દ્રવ્યકરણ તે તદર્થ શૂન્ય નથી, તેમ કેવળ શબ્દરૂપ પણ નથી. (એટલે એ બેમાં તદર્થશૂન્ય નથી, તો તેને દ્રવ્યકરણ કેમ કહેવાય ? તેને તો ભાવકરણ કહેવું જોઈએ. પેલુકરણાદિ દ્રવ્ય કરાય છે, તેથી કરણાદિને લીધે તેને સંશાકરણ કહેવાય છે. અરૂઢ કરણ સંશાવાળું હોવા છતાં પણ દ્રવ્યનાં પ્રયોગ અને વિભ્રસાથી તિળિયાના સદ્ગ્રાવથી નો-સંશાકરણ કહેવાય છે. અજીવ દ્રવ્યનું વિભ્રસાકરણ સાદિ-અનાદિ હોય છે અને ધર્મ-ધર્મ આકાશનું સંધાતનાકરણ અનાદિરૂપ હોય છે. ઉદ્દો ઉદ્દો.

વિવેચન :- નામ એ જ કરણ તે નામકરણ અથવા નામનું કરણ, યા નામથી કરણ હોય તેને નામકરણ કહેવાય છે. કરણ શબ્દનો ન્યાસ તે, અથવા દાતરડાદિ કરણના આકારને કાણાદિમાં વિન્યસન કરેલો હોય, તેને સ્થાપના કરણ કહેવાય છે.

જે વડે કરાય તે કરણ, આમાં કરણ શબ્દ કરણનું સાધન છે. જે દ્રવ્યની કૃતિ તે કરણ. અહીં કરણ શબ્દ ભાવસાધનમાં છે. તેમાં કરાય તે કરણ, અહીં અધિકરણ સાધન છે. આ કર્મ-કરણ અને અધિકરણ પદ્ધતિમાં દ્રવ્ય એ જ કરણ સમજવું, અથવા બીજા પણ પથાસંભવ પણીતત્પુરૂષાદિ સમાસની અપેક્ષાએ હિયા એ જ કરણ માનેલ છે. જેમકે-દ્રવ્યનું કરણ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા દ્રવ્યવડે કરણ તે દ્રવ્યકરણ, અથવા દ્રવ્યને વિષે કરણ તે દ્રવ્યકરણ. આ દ્રવ્યકરણ ત્રણ પ્રકારે છે; તેમાં આગમથી દ્રવ્યકરણ અને નોઆગમથી દ્રવ્યકરણનો વિચાર સુગમ હોવાથી, તેને મૂકીને ગ્રીજો પ્રકાર જ્ઞાનરખયારીરવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યકરણનો વિચાર કરીએ છીએ તે સંશાકરણ અને નોસંશાકરણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં પહેલું દ્રવ્યસંશાકરણ પેલુકરાદિ બહુ પ્રકારે છે લાટદેશમાં રૂની જે પુણીઓ કરાય છે, તે પુણીઓને મહારાધ્યમાં ‘પેલુ’ કહે છે. એ પુણીઓ બનાવવાને વાંસની જે સણી તેને પેલુકરણ કહેવાય. આદિ શબ્દથી સાદી બનાવવાને વાઈલ્લાદિ કટકરણ કહેવાય; તે સિવાય ઉપકરણ વિશેષ રૂપ કાંડનું કારણ, હોય તેને કાંડકરણ કહેવાય, તેમજ વાતાકરણ વગેરે બીજા પણ પ્રસિદ્ધ લોકસંશાવિશેષકરણ હોય તે દ્રવ્યસંશાકરણ જાળવાં.

શિષ્ય :- ભગવન् ! સંશા એ નામ જ કહેવાય છે અને જો એમ હોય, તો સંશાકરણ અને નામકરણમાં શો બેઠ રહ્યો ?

આચાર્ય :- “કરણ” એ અક્ષરત્રયાત્મક કેવળ નામભાત્ર છે, દ્રવ્ય નથી. અથવા કરણરૂપ અધ્યરહિત વસ્તુની અંદર સંકેતમાત્રથી “કરણ” એવું નામ કરાય છે, તેને નામકરણ કહેવાય છે, અને પેલુકરણાદિ તો દ્રવ્ય છે, તે તે પુણીકરણાદિરૂપે પરિણામ પામતું હીવાથી ‘કરણ’ શબ્દાર્થથી રહિત નથી, તેમ તે ‘કરણ’ શબ્દ અભિધાનમાત્રરૂપ પણ નથી, એ પ્રમાણે નામકરણ અને સંશાકરણમાં તફાવત છે.

શિષ્ય :- જો સંશાકરણ તદર્થશૂન્ય નથી, તો પછી તેને દ્રવ્ય કરણ શાથી કહો છો ? તેને તો ભાવકરણ જ કહેતું જોઈએ.

આચાર્ય :- પેલુકરણાદિ સંશાકરણ વડે પુણીકરણરૂપ દ્રવ્ય કરાય છે, તેથી ‘દ્રવ્યનું જે કરણ તે દ્રવ્યકરણ’ એ વ્યુત્પત્તિથી દ્રવ્યકરણ કહેવાય છે અને સંશાકરણ તો કરણની રૂઢિથી કહેવાય છે કેમકે લોકમાં એ કરણસંશાખી ઝૂલ છે.

દ્રવ્યના પ્રયોગથી અને વિભસાથી એમ જે પ્રકારે નોંધણાકરણ થાય છે, તેમાં કરણરૂપ સંજ્ઞાનો અભાવ હીવાથી તેને નોંધણાકરણ કહેવાય છે.

શિષ્ય :- જો એમં કરણસંલાન નથી, તો તેને કરણ કેવું કહેવાય ?

આચાર્ય :- શરીર-અધ્ય-ઈન્દ્રધનુંપ આદિમાં કરણસંશા નથી, તો પણ તેમાં પ્રયોગ અને વિભસાજનિત કરણક્રિયા હોય છે, તેથી તેની અપેક્ષાએ તેઓનું કરણપણું વિરુદ્ધ નથી; એમાં અણવદ્વયોનું વિભસાકરણ સાદિ-અનાદિરૂપ છે . ધર્મ-અધર્મ આકાશસ્તિકધયનું સંધાતનકરણ (પ્રદેશોનું પરસ્પર એકત્ર અવસ્થાનરૂપ કરણ) અનાદિરૂપ જાપાવું. ઉત્તોર થી ઉત્તોર.

હવે ધર્માસ્તિકધાયાદિનું કરણપણું સાદિ-અનાદિરૂપે સિદ્ધ કરે છે :

નણુ કરણમળાઈયં ચ વિરુદ્ધે ભણણએ ન દોસોડયં ।
અન્નોન્નસમાહારણ જમિહે કરણં ન નિવૃત્તી ॥૩૩૦૯॥

અહ૱ પરપચ્ચયાઓ સંજોગાડુ કરણં નભાઈણં ।
સાઙ્ગ્યમુવયારાઓ પજાયાદેસાઓ વાવિ ॥૩૩૧૦॥

ચક્યુસમચક્યુસં ચિય સાઇઝું રૂચિવીસસાકરણ ।
અદ્વાણુષ્પભિર્દીણં બહુહા સંઘાય-ભેયકયં ॥૩૩૧૧॥

હોડુ પાંદોગો જીચચાવારો તેણ જ વિણિમ્માણં ।
સજીવમજીવં વા પાંદોગકરણં તર્ય બહુહા ॥૩૩૧૨॥

સજીવં મૂલુજરકરણં મૂલકરણં જમાઈયં ।
પંચણહું દેહાણં ઉત્તરમાઇતીયસ્સેવ ॥૩૩૧૩॥

મૂલકરણ સિરો-રુ-પિટ્ટી-વાહો-દરો-સનિમમાળાં ।

ઉત્તરમચસેસાળાં કરણ કેસાઇકમ્મં વ ॥૩૩૧૪॥

સંઠવણમણોગવિહં દોણહ પહમરસ ભેસએહિં પિ ।

ચણજાઇણ કરણ પરિકમ્મં તડ્યાએ નતિથ ॥૩૩૧૫॥

ગ્રાંથાર્થ :- અનાદિકરણ એ કથનવિરૂઢ છે. એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે તે દોષ નથી, કેમકે અહીં જે કરણ માન્યું છે તે અન્યોઅન્ય સંબંધિતૃપ માન્યું છે, પણ નવીન ઉત્પત્તિરૂપ નથી માન્યું. અથવા સંયોગાદિ પરપ્રત્યયથી આકાશાદિનું કરણ ઉપચારથી સાહિમાન જાણવું. અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ પણ તે સાહિમાન જાણવું, અજ્ઞ-અણુ વગેરે ચાસુષ-અચાસુષ રૂપી-અશ્વયનું વિભસાકરણ સાહિમાન છે, તે અજ્ઞ-અણુ આદિ પદાર્થો સંધાત અને ભેદથી બહુ પ્રકારે છે. જીવનો વ્યાપાર તે પ્રયોગ છે, તેનાથી જે નિર્માણ તે પ્રયોગકરણ છે. તે સંખ્યાખ્યાદિ બહુ પ્રકારે છે. સંખ્યાકરણ મૃદુતરભેદથી બે પ્રકારે છે, પાંચેય શરીરનું જે આદ્ય સંધાત-કરણ તે મૂળકરણ છે, અને ઉત્તરકરણ તે પ્રથમના ત્રણ શરીરનું જ છે. મલ્લક-ઊર-પીઠ-બાહુ-ઉદ્ધર અને ઉરુદ્ધવનું નિર્માણ તે મૂળકરણ છે અને શેષ ઉપાંગાદિ તથા કેશાદિ કર્મનું નિર્માણ થવું, તે ઉત્તરકરણ છે. પ્રથમનાં બે શરીરનું અનેક પ્રકારે સંસ્થાપન, તથા ઔષધાદિ વડે વશાદિ કરવું, તે પણ તેનું ઉત્તરકરણ છે; ત્રીજા શરીરમાં તો એવું પરિકમ્મં જ નથી. ઉત્તોદ થી ઉત્તોપ.

વિવેચન :- શિષ્ય :- ભગવન् ! વસ્તુને ઉત્પત્ત કરવી, તેને કરણ કહેવાય છે, અને તે ઘટ-કટ-શાટકાદિની જેમ આહિમાન જ હોય છે. વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી કરણ અનાદિથી છે, એમ કહેતું એ “મારી માતા વન્યા છે” ઉત્પાદિ કથનની જેમ કાર્યથા વિરૂઢ છે.

આચાર્ય :- ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશોનું જે પરસ્પર અમુદિત અવસ્થાન તેને અહીં કરણરૂપે આપેલ છે પરંતુ વસ્તુની અપૂર્વ કૃતિને કરણ નથી માન્યું. ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશરાશીનું જે સામુહિક અવસ્થાન છે, તે અનાદિકાળથી હોવાથી તેનું અનાદિપણું કંઈ વિરૂઢ નથી.

અથવા એ ધર્માસ્તિકાયાદિનું કરણ ઉપચારથી આહિમાન પણ હોય છે. જેમ આકાશાદિનો ઘટાદિ વગેરેની સાથે જે સંયોગ, તે સાદિ-સપર્યવસાન હોય છે, તેથી તેઓનો ઘટાદિ સાથે જે સંયોગ કરવો, તે સાહિમાન હોય છે. અથવા પર્યાયની અપેક્ષાએ જેનોના મતે સર્વ વસ્તુ સાદિ-સપર્યવસિત છે. તેથી આકાશ વગેરેનું કરણ પર્યાયની અપેક્ષાએ સાહિમાન છે. એ પ્રમાણે અરૂપી અશ્વવદ્વયોનું વિભસાકરણ સાહિ-અનાદિ રૂપે સમજાયું.

હુએ રૂપી અશ્વવદ્વયોનાં વિભસાકરણનો વિચાર કરીએ તો તે બે પ્રકારે છે :- અજ્ઞ-ઈન્દ્ર-પણુષ વગેરેનું વિભસાકરણ ચક્ષુથી જાણાય છે, તેથી તે ચાસુષ વિભસાકરણ કહેવાય, અને પરમાણુ દ્વારાનુષ્ઠાનિનું વિભસાકરણ ચક્ષુને અગોચર હોવાથી, તે અચાસુષ વિભસાકરણ કહેવાય, આ બતે પ્રકારનું રૂપી-અશ્વયનું વિભસાકરણ સંધાત-ભેદકૃત અનેક પ્રકારે સાહિમાન છે. જેમકે અભાદિનાં કેટલાંક પુદ્ગલો એકટાં થાય છે અને કેટલાંક છુટાં પડે છે, તેથી તેઓનાં વિવિધ રૂપો થાય છે એ જ પ્રમાણે દ્વારાનુષ્ઠાનિ સુંધોમાં પણ સમજાયું. પરમાણુનું કરણ તો સર્કષથી ભેદકૃત જ હોય

છે, કેમકે બેદાદળું (ત.પ-૨૭) બેદથી પરમાણુ થાય છે. અહીં જે કરણ કર્યું છે, તે અવભાવથી ફુતિરૂપ કર્યું છે, પણ જે કરાય તે કરણ એમ નથી માન્યું. એ પ્રમાણે બતે પ્રકારના વિભસાકરણનું સ્વરૂપ કર્યું.

હવે પ્રયોગકરણનો વિચાર કરીએ. જીવનો વ્યાપાર તેને પ્રયોગ કરેવાય. તેવા પ્રયોગવડે જે નિર્માણ કર્યું, તેને પ્રયોગકરણ કરેવાય. આ પ્રયોગકરણ સજ્જવ અને અજ્જવ એમ ઘણા પ્રકારે છે. તેમાં જ્યાં જીવ વિધભાન હોય, તેને સજ્જવ પ્રયોગકરણ કરેવાય. તે ઓદારિકાદિ પાંચ શરીરોનું જ્ઞાનવું. આ સજ્જવ પ્રયોગકરણ પુનઃ મૂળકરણ અને ઉત્તર-કરણ એમ બે પ્રકારે છે. ઓદારિકાદિ પાંચે શરીરોનાં જે આધપુદુગલ સંધાતકરણ તે મૂળકરણ જ્ઞાનવું, અને ઉત્તરકરણ તો પ્રથમના ત્રણ શરીરોનું જ હોય છે, પણ તેજસ-કાર્યાંદ્રાનું નથી હોતું.

શિખ :- પ્રથમના ત્રણ શરીરોને શિર, ઉર વગેરે અંગો અને હાથ, પગ, અંગુલીઓ વગેરે ઉપાંગો હોય છે તેમાં મૂળકરણ કર્યું ? અને ઉત્તરકરણ કર્યું ?

આધ્યાર્થ :- ઓદારિકાદિ ત્રણ શરીરોમાં શિર, ઉર વગેરે આઢે અંગોનું નિર્માણ થાય તે મૂળકરણ; અને શૈખ હાથ, પગ વગેરે ઉપાંગોનું નિર્માણ થાય તે ઉત્તરકરણ. તેમજ ઓદારિક અને વૈક્રિય શરીરના કેશ, નખ, હાંત વગેરેનાં સંસ્કારરૂપ જે કેશાદિકર્મ કર્યું તે પણ તેમનું ઉત્તરકરણ છે. વળી વિનાયકરણાદિ અવયવોને સંધારિકારણ, તથા લક્ષપાકતૈલાદિ ઓદ્ધથોવડે વણાદિનું વિશિષ્ટ સંસ્કરણ કર્યું, તે ઓદારિકથરીરનું ઉત્તરકરણ છે અને કેશાદિના ઉપરયનરૂપ સંસ્કરણ તે વૈક્રિયશરીરનું ઉત્તરકરણ છે. ત્રીજા આહારકશરીરમાં કેશ, નખ આદિનું પરિકર્મ જ હોતું નથી; કેમકે તે સ્વરૂપથી જ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં છે, તેથી તેને તેમ કરવાનું કરી પ્રયોજન નથી. ઉત્ત૦૮ થી ઉત્ત૧૫.

હવે બીજી રીતે શ્વવપ્રયોગકરણ ત્રણ પ્રકારે કરે છે :-

સંધાયણ પરિસાડણમુખ્ય કરણમહવા સરીરાણ ।

આદાણમુયણસમઝો તદંતરાલ ચ કાલોસિ ॥૩૩૧૬॥

ખુદુગભવગગહણ તિસમયહીણ જહન્નમુખ્યરસ્સ ।

પલ્લતિયં સમઝુણ ઉક્કોસોતરાલકાલોઽથ ॥૩૩૧૭॥

દો વિગગહમિસ સમયા સમઝો સંધાયણાઙ તેહૂર્ણ ।

ખુદુગભવગગહણ સબ્જહણદ્વિર્કાલો ॥૩૩૧૮॥

ઉક્કોસો સમઝુણો જો સો સંધાયણાસમયહીણો ।

કિહ ન દુસમયચિહીણો સાડણસમએડવણીયમિ ॥૩૩૧૯॥

આધ્યાર્થ :- અથવા શરીરોનું સંધાતન, પરિશાટન, અને સંધાતપરિશાટનરૂપ એમ ત્રણ પ્રકારે કરણ છે. સંધાતનનો અને પરિશાટનનો કાળ એક સમયનો છે, તથા સંધાતપરિશાટનો કાળ હવે કહેવાશે. સંધાતપરિશાટન ઉભયનો જગ્ઘન્યકાળ ત્રણ સમયહીન કુલ્લકુલ્લવ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પલ્યોપમ પ્રમાણ છે. આ અનો અંતરાલકાળ છે. વિશ્વહગતિમાં

બે સમય અને એક સમય સંધાતાટિનો, એ ત્રણ સમયે હીન કુલ્લકભવપ્રમાણ સર્વથી જ્ઘન્ય સ્થિતિકાળ છે. એક સમય ન્યૂન ત્રણ પલ્યોપમ્પમાણ જે ઉત્કૃષ્ટકાળ કહ્યો છે, તે સંધાતના સમયથી હીન જાણવી. પરિશાટનનો એક સમય દૂર કરતાં બે સમયહીન ત્રણ પલ્યોપમ્પમાણ ઉત્કૃષ્ટકાળ કેમ ન કહેવાય ? ઉત્તેદ થી ઉત્તેદ.

વિવેશન :- ઓદારિકાદિ શરીરોનું સંધાતન, પરિશાટન, અને સંધાતપરિશાટ ઉભયરૂપ એમ ત્રણ પ્રકારનું કરણ બીજી રીતે પણ થાય છે. પૂર્વભવમાં ઓદારિકાદિ શરીરને ત્યજીને આગળના ભવમાં પુનઃ પણ તે ગતિમાં જે પુદ્ગલોનો સંચળ કરવો તેને સંધાતન કહેવાય છે. અને તે ઓદારિકાદિ શરીરોને છોડતા છેલ્લા જાગે તે પુદ્ગલોનો જે તથીજા ત્વાગ ઉત્તે, તેને પરિશાટન કહેવાય. તથા સંધાતન સમય અને પરિશાટનસમયની વચ્ચેના સર્વ સમયોમાં સંધાતપરિશાટરૂપ ઉભય જાણવું; કેમકે એ સર્વ સમયોમાં પૂર્વગ્રહિત પુદ્ગલોનો ત્વાગ અને બીજાનું ગ્રહણ થાય છે. પ્રથમનાં ત્રણ શરીરને સંધાતપરિશાટ અને એ ઉભયરૂપ ત્રણો પ્રકારનું કરણ હોય છે, તેજસકાર્મણશરીરને સંધાતકરણ નથી હોતું, કેમકે તે પુદ્ગલોનો ત્વાગ કર્પા પછી પુનઃ તેનું ગ્રહણ થતું નથી. માત્ર સંધાતપરિશાટ ઉભયરૂપ એ એક જ કરણ તેને હોય છે. એ ઓદારિકાદિ શરીરોનાં સંધાતનનો અને પરિશાટનનો કાળ એક એક સમયનો છે. તે બંનેની વચ્ચમાં સંધાતપરિશાટ ઉભયની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેનો જ્ઘન્ય કાળ ત્રણ સમય હીન કુલ્લક ભવ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટકાળ ત્રણ પલ્યોપમભાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે.

બે સમય વિશેષગતિમાં અને એક સમય સંધાતનનો, એમ ત્રણ સમય ન્યૂન કુલ્લકભવપ્રમાણ જ્ઘન્યસ્થિતિકાળ સંધાતન-પરિશાટન ઉભયરૂપનો છે.

ગ્રિષ્ય :- વિટિશામાં રહેલો જીવ મરણ પામીને પહેલા સમયે દિશામાં જાય, બીજા સમયે લોકની ભધ્યમાં પેસે ત્રીજા સમયે ઉપર ઉંચે જાય અને ચોથા સમયે નાડી ખસ્તાર જાય, જ્યારે આ પ્રમાણો અધિકત્રસનાડીની બહારની ઉધ્વલોકમાં ત્રસનાડીની બહાર નિગ્રેદાદિ જીવ ઉત્પત્ત થાય, ત્યારે વિશેષગતિમાં પ્રથમના ત્રણ સમય જાય અને ચોથો સમય સંધાતમાં જાય એ પ્રમાણો ચાર સમય ન્યૂન કુલ્લકભવપ્રમાણ જ્ઘન્યસ્થિતિકાળ સંધાત-પરિશાટનો થાય અને આપ તો ત્રણ સમય ન્યૂન કુલ્લકભવ પ્રમાણ જ્ઘન્યકાળ કહો છો તેનું શું કારણ ?

આગાર્ય :- ચાર સમયવાળી વિશેષગતિમાં જે આદ્ય સમય છે. તે પરભવ સંબંધી નથી ગણ્યો, પણ પૂર્વભવ સંબંધી ગણ્યો છે, કેમકે તે સમયે પૂર્વભવનું શરીર મૂકાય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જે મૂકાનું હોય તે અમૃકા છે, તેથી વિશેષગતિમાં ત્રણ સમય નહિ, પણ બે સમય સમજવા અને ત્રીજે સમય સંધાતન, એમ ત્રણ સમય ન્યૂન જાણવા અથવા અહીં જે વિશેષગતિ કહી છે, તે ત્રસ જીવ સંબંધી જાણવી. ત્રસ જીવો વધારેમાં વધારે ત્રીજા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનને પામે જ. એટલે ત્રણ સમય ન્યૂન ગણવામાં કંઈ દોષ નથી. એ પ્રમાણો અમારું માનવું છે, તત્ત્વ તો બહુશુત જાણો. કુલ્લકભવનું પ્રમાણ બસો છાપ્યન આવળીનું છે, એક શાસો-શાસમાં સતતરથી અધિક કુલ્લકભવ થાય છે.

સંધાત-પરિશાટ ઉભયરૂપનો ઉત્કૃષ્ટકાળ ત્રણ પલ્યોપમમાં એક સમય ન્યૂન છે, તે આ પ્રમાણે. જ્યારે કોઈ જીવ દેવકુરુ આદિ ક્ષેત્રમાં મનુષ્યપણે ઉત્પત્ત થયો હોય, તે ઉત્પત્ત થવાના પહેલા સમયે ઔદારિક શરીરનું સંધાતન કરી, ત્રણ પલ્યોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવીને ભરણ પામે, તેને સંધાતનનો એક સમય બાદ કરતાં ત્રણ પલ્યોપમમાં એક સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટકાળ સંધાત-પરિશાટ ઉભયરૂપનો થાય.

શિષ્ય :- મહારાજ ! ત્રણ પલ્યોપમમાં એક સમય ન્યૂન કેમ ? બે સમય ન્યૂન થબો જોઈએ. કારણ કે જેમ શરીરગ્રહણના પ્રથમ સમયે સર્વ સંધાત છે, તેમ શરીરનો ત્યાગ કરતા છેલ્લા સમયે સર્વપરિશાટ પણ હોય છે, તેથી સંધાતનો એક સમય અને પરિશાટનો એક સમય, એમ બે સમય બાદ કરતાં ત્રણ પલ્યોપમમાં બે સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટકાળ સંધાતપરિશાટ ઉભયરૂપનો થાય. ઉત્તીર્ણ થી ઉત્તીર્ણ.

હવે વ્યવહાર-નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ઉપરના કૃથનનું સમાધાન કરે છે :-

ભર્ણણઙ્ગ ભવચરિમિમ વિ સમએ સંઘાયસાડણાં ચેય ।
પરભવપઢમે સાડણમાંઝે નજુણો ન ફાલો ન્નિ ॥૩૩૨૦॥

જઙ્ગ પરભવપઢમે સાડો નિવિગ્ગહારો ય તમિમ સંઘારો ।
નણુ સવ્યસાડ-સંઘાયણારો સમએ વિરુદ્ધારો ॥૩૩૨૧॥

જમ્હા વિગચ્છુમાણાં વિગયં ઊપ્પજ્જમાણમુપણાં ।
તો પરભવાઇસમએ મૌકખા-દાણાણ ન વિરોહો ॥૩૩૨૨॥

ચુડુસમએ નેહભવો ઇહ વેહવિમોક્ષબ્રહ્મો જહાડતીએ ।
જઙ્ગ ન પરભવો વિ તહિં તો સો કો હોડ સંસારી ? ॥૩૩૨૩॥

નણુ જહ વિગહકાલે દેહાભાવે વિ પરભવગહણાં ।
તહ દેહાભાવમિમ વિ હોજેહ ભવો વિ કો દોસો ? ॥૩૩૨૪॥

જ ચિદ વિગાહકાલો દેહાભાવે વિ તો પરભવો સો ।
ચુડુસમએ ડ ન દેહો ન વિગાહો જઙ્ગ સ કો હોડ ? ॥૩૩૨૫॥

(ઉપરના પ્રશ્નનોના ઉત્તર) કહે છે કે ભવના છેલ્લા સમયે પણ સંધાત-પરિશાટ ઉભય છે, કેવળ પરિશાટ તો પરભવના પહેલા સમયે છે, તેથી પરીશાટન્યૂનકાળ તેનો ન સમજવો. જો પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાટ હોય, તો વિગ્રહરહિત ઉત્પત્ત થનારાને તે જ સમયે સંધાત થાય, અને તેથી એક જ સમયમાં વિરુદ્ધ એવા સર્વ પરિશાટ સંધાતન પ્રાપ્ત થશે. (એમ કહેવામાં આવે તો નિશ્ચયનયના ભતે) નાશ પામતું હોય, તે નાશ પામયું, અને ઉત્પત્ત થતું હોય, તે ઉત્પત્ત થયું ગણ્યાય, તેથી પરભવના આધિસમયે ત્યાગ અને ગ્રહણનો વિરોધ નથી. વળી જેમ અતીતજ્ઞમાં આ ભવનું શરીર નથી, તેમ થ્યવન સમયે પણ આ ભવના શરીરના અભાવે આ ભવ નથી. જો એ પ્રમાણે તે સમયે પરભવ નથી, તો તે સંસારી જીવ કેવી રીતે કહેવાય ? જેમ વિગ્રહ કાળે શરીરના અભાવે પણ પરભવનું ગ્રહણ થાય છે, તેમ શરીરના અભાવે પણ

આ ભવનું ગ્રહણ થાય, તો તેમાં શું દોષ છે ? દેહના અભાવે (અપાન્તરાલ ગતિમાં) વિશ્રાંતિકાળ છે, તો તે પરભવ છે, પરનું અવન સમયે જો શરીર નથી અને વિશ્રાંત પણ નથી, તો તે શું છે ? ઉત્તર૨૦ થી ઉત્તર૨૫.

અધ્યાર્થ :- ભવના છેલ્લા સમયે પણ સંઘાત પરિશાટ ઉભય હોય છે. શરીર પુદ્ધગલોનું જે કેવળ પરિશાટન જ થાય છે, તે તો પરભવનો પ્રથમ સમય જ્ઞાનવો કેમકે નિશ્ચયનયના મતે પરભવ-પદમે સાઢુણ પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાટન થાય છે. તેથી સંઘાત-પરિશાટ ઉભયનો કાળ સંઘાતસમય અને પરિશાટસમય, એમ બે સમયથી હીન નહિ, પણ સંઘાતસમયથી જ હીન સમજજવો.

વ્યવહારવાદી :- જો એ પ્રમાણે પરભવના પ્રથમ સમયે સર્વ પરિશાટ માનવામાં આવે, તો વિશ્રાંતરહિત ક્રજ્ઞુગતિએ ઉત્પત્ત થનારા જીવને તે જ સમયે સંઘાત માનવો પડશે અને તેથી સર્વ પરિશાટ અને સંઘાત એક સમયે સાથે પ્રાપ્ત થશે, સર્વ પરિશાટ એ પૂર્વભવસંબંધી છે, અને સર્વ સંઘાત એ ભવાન્તરસંબંધી છે; બત્તે ભવના શરીરની યુગપદ્ધ વિધમાનતા અત્યાર વિરુદ્ધ છે, તેથી ઉપરોક્ત કથન અયોગ્ય છે.

નિશ્ચયવાદી :- ડિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળનો બેદ નથી, તેથી કરીને પૂર્વભવનું શરીર પરભવના આધસમયે મૂકાતું હોવાથી મૂકાઓલું જ છે, અને આગળના ભવનું શરીર ઉત્પત્ત થતું હોવાથી ઉત્પત્ત થયેલું જ છે. આમ હોવાની તદ્દુભવ ગેણા શરીર પુદ્ધગલોનો તા.૨૯ નહે ગ્રહણ એક સમયે માનવામાં કંઈ વિરોધ નથી.

વળી ભરણસમય તે પરભવનો આધસમય જ માનવો જોઈએ, એમ ન માનવામાં આવે તો દીખ પ્રાપ્ત થાય ભરણસમયે એટલે આ ભવનું શરીર અને આયુપુદ્ધગલનો સર્વ પરિશાટ થતી વખતે આ ભવ નથી હોતો, કેમકે તે વખતે આ ભવનું શરીર અને આયુ મૂકાય છે. પૂર્વે કથા મુજબ ડિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ અભિજ્ઞ હોવાથી જ મૂકાતું હોય તે સર્વથા મૂકાઓલું જ છે. જેમ અતીત જાનની અંદર આ શરીરના અભાવે આ ભવ નથી, તેમ ભરણ સમયે પણ તે નથી. કેમકે આ ભવના શરીરનો અભાવ ત્યાં પણ છે જ. આમ હોવાથી તે ભરણ સમયે જો પરભવ ન માનવામાં આવે, તો સંસારી જીવને શું કહેવાશે ? કેમકે તે વખતે આ ભવનો યુક્તિથી નિષેખ કર્યો છે, અને પરભવ માનતા નથી, વળી સંસારી હોવાથી મુક્તાત્મા પણ નહિ કહેવાય, કેવળ વ્યપદેશરહિત જ થશે.

વ્યવહારવાદી :- જેમ વિશ્રાંતકાળો વિશ્રાંતગતિથી પરભવમાં જતી વખતે પરભવના શરીરનો અભાવ છતાં પણ જીવને નારકાટિ પરભવનો વ્યપદેશ થાય છે, તેમ ભરણ સમયે આ ભવના શરીરનો અભાવ છતાં પણ જો આ ભવનો વ્યપદેશ થાય, તો શું દોષ છે ? કંઈજ નહિ, કેમકે ન્યાય ઉભયત્ર સમાન છે.

નિશ્ચયવાદી :- અપાન્તરાલ ગતિમાં જીવનો વિશ્રાંતકાળ છે, પણ પૂર્વભવકાળ નથી. તેથી જ દેહના અભાવે પણ પરભવનું આયુ ઉદ્દીશ્વ થવાથી પરભવનો વ્યદેશ કરાય છે, પૂર્વભવનું આયુ પૂર્વે નિશ્ચિદ્ધ થવાથી આયુરહિત જીવ સંસારમાં રહે નહિ. ભરણસમયે પૂર્વભવનો દેહ નથી,

કેમકે તે છોડી દીપેલ છે. તેનો વિશ્વહકાળ પણ નથી, કેમકે વક્તગતિનો ત્યાં અભાવ છે. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણો હોવાથી મરણસમયે તે આ ભવ અને પરભવના સમયોમાંથી ક્યો સમય ગણાય ?

વ્યવહારવાઠી :- જેમ વિશ્વહકાળે પરભવના શરીરના અભાવે પરભવ કહેવાય છે, તેમ મરણસમયે પણ આ ભવના શરીરના અભાવે આ ભવ કહેવામાં શું હરકત છે ?

નિષ્ઠયવાઠી :- તે ધોરણ નથી, કેમકે દેખાંત અને દોષાન્તિકની વિષમતા છે. મરણ સમયે જેમ આ ભવના શરીરનો અભાવ છે, તેમ આ ભવના આયુષનો પણ અભાવ છે, તેથી આયુષ ઉદ્યના અભાવે મરણસમય તે આભવ કેવી રીતે ચઈ શકે ? વિશ્વહકાળે તો પરભવના આયુષનો ઉદ્ય હોવાથી તે વખતે પરભવ કહી શકાય. માટે વિશ્વહકાળની જેમ પરભવાયુના ઉદ્યથી મરણસમય તે પરભવ છે, એમ માનવું ધોરણ છે, અન્યથા મરણસમયે જીવ સંસારી અથવા મુક્ત બેમાંથી એક પણ નહિ કહી શકાય. એ પ્રમાણો ઓદારિક સંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનો કાળ કલ્યો. ઉત્તર૦ થી ઉત્તર૪.

જીવે ઓદારિકસંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનો અંતરકાળ કહે છે :-

સંદાત-દુર્લક્ષણો જહેન્નાં ખુદૃઢ્યં તિસમયક્ષણો ।
દી વિગ્રહમિમ સમયા તઙ્ગો સંઘાયણાસમઝો ॥૩૩૨૬॥

તેહૂણં ખુદૃભવં ધરિઉ પરભવમવિગ્રહેણોવ ।
ગંતૂણ પદ્મસમએ સંઘાયયાં સ વિન્નેઓ ॥૩૩૨૭॥

દુષ્કોસં તેતીસં સમયાહિયપુષ્કકોડિસહિયાં ।
સો સાગરોવમાં અવિગ્રહેણોહ સંઘાયં ॥૩૩૨૮॥

કાળણ પુષ્કકોડિ ધરિઉ સુરજિદુમાઉયં તત્તો ।
ભોન્નુણ ઇહં તઙ્ગે સમએ-સંઘાયયાં તસ્સ ॥૩૩૨૯॥

ઉભયંતરં જહેણ્ણ સમાં નિવિગ્રહેણ સંઘાએ ।
પરમે સતિસમયાં તેતીસં ઉથહિનામાં ॥૩૩૩૦॥

અણુભવિં દેવાઙ્મસુ તેતીસમિહાગયસ્ય તઙ્યમિમ ।
સમએ સંઘાયયાં દુવિહે સાડંતરં બોચ્છં ॥૩૩૩૧॥

ખુદૃગભવગહણં જહેન્નમુષ્કોસયં ચ તેતીસં ।
તં સાગરોવમાં સંપુણા પુષ્કકોડી ય ॥૩૩૩૨॥

અધ્યાર્થ :- સંધાતનો અંતરકાળ જીવન્યથી એક કુલ્લકભવમાં જગ્ઞ સમય ન્યૂન પ્રમાણ છે. તેમાં બે સમય વિશ્વહગતિમાં અને શ્રીજી સમય સંધાતનો બે જગ્ઞ સમયે ન્યૂન કુલ્લકભવ ધારણ કરીને પરભવમાં વિશ્વહરહિત જઈને પહેલા સમયે સંધાતન કરવાથી તે અંતરકાળ જગ્ઞવો. તથા ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ તેતીસ સાગરોપમ ઉપર પૂર્વકોડી અધિક એક સમય પ્રમાણ છે. અવિશ્વહગતિએ સંધાતન કરીને પૂર્વ કોડી પ્રમાણ આયુ ભોગવીને, તે પછી તેતીસ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ દેવાયુ

भोगवीने अहीं ग्रीष्म समये संधातन करनारा तेने तेटलो अंतरकाण जाणावो. विश्राहरहित संधातन करनाराने संधात-परिशाट उभयन् ज्धन्य अंतर एक समयनुं उत्कृष्ट अंतर त्रिंश समय अधिक तेत्रीस सागरोपमनुं छे. ते देवादिकमां तेत्रीस सागरोपमनुं आयु अनुभवीने अहीं आवीने ग्रीष्म समये संधातन करनाराने ऐ याय छे. हवे बे प्रकारे परिशाटनुं अंतर कडीशु. ज्धन्यथी कुल्लक्ष्मवप्रमाण अने उत्कृष्टथी तेत्रीस सागरोपम अधिक संपूर्ण पूर्वकोटी प्रमाणा छे. ३३२६ थी ३३२२.

विवेचन :- एक वजत औदारिक शरीरनो संधात करीने इरी तेनो संधात करतां औदारिक संधातनो ज्धन्य अंतरकाण -समय न्यून कुल्लक्ष्मवप्रमाण थाय तेटलो काळ झारे कोई ओकेन्द्रियादि श्वव मरणा पाभीने बे समयनो विश्राह करी कुल्लक्ष्मवप्रमाणा आयुवाणा पूर्व्यादिमां उत्पत्त थयो होय, त्यां ग्रीष्म समये औदारिक शरीरनो संधात करीने उपरोक्त त्रिंश समय न्यून कुल्लक्ष्मव प्रमाणा काण सुधी संधात-परिशाट उभय करीने भूत्यु पाभी विश्राहरहित ऋग्गुगतिमे पुनर्भवमां पूर्खी आदिकमां उत्पत्त थई औदारिक शरीरनो संधात करे, त्यारे ते श्ववने औदारिक शरीरना संधातनो ज्धन्य अंतकाण त्रिंश समय न्यून कुल्लक्ष्मव प्रमाणा थाय.

तेत्रीस सागरोपम उपर समयाधिक पूर्वकोटिवर्धप्रमाणा औदारिक शरीर संधातनो उत्कृष्ट अंतरकाण होय छे, ते आ प्रमाणो. झारे कोई श्वव पूर्व्यभवमांथी विश्राहरहित अहीं भनुर्घभवमां आवी, प्रथम समये संधात करी, पूर्वकोटि वर्ध प्रमाणा आयु पाणीने, ते पछी उत्कृष्ट आयु तेत्रीस सागरोपम प्रमाणा अनुत्तर देवलोकमां अनुभवी, त्यांथी अवीने बे समयनो विश्राह करे. अहीं विश्राहना बे समयमांथी एक समय प्रथमना पूर्वकोटीमां नाखवो, ऐम थवाथी तेत्रीस सागरोपम उपर समयाधिक पूर्वकोटी प्रमाणा औदारिक शरीरना संधातनो उत्कृष्ट अंतरकाण थाय. उपलक्ष्माणी पूर्वकोटी प्रमाणा आयुवाणा मत्स्यने अप्रतिष्ठान नरकमां उत्पत्त थवा वडे आ ज प्रमाणो पुनः मत्स्यमां उत्पत्त थवाथी आटलुं उत्कृष्ट-अंतर जाणावुं.

संधात-परिशाटन अने उभयनुं अन्तर ज्धन्यथी एक समय प्रमाण होय छे. ते आ प्रमाणो. औदारिक शरीरी श्वव स्व-आयुपर्यंत संधात-परिशाटन अने उभय करीने आगणना भवमां अविश्राहगतिमे उत्पत्त थई औदारिक संधात करीने पुनः संधात-परिशाटन अने उभय करे तेने ते एक संधातसमय ज्धन्य-अन्तर होय; अने उत्कृष्ट अन्तर त्रिंश समय सहित तेत्रीस सागरोपमनुं छे, ते आ प्रमाणो. कोई भनुर्घादि श्वव स्वभवना उल्ला समय सुधी संधातन-परिशाटन अने उभय करीने अनुगर विमाने अथवा अप्रतिष्ठान नरकावासमां तेत्रीस सागरोपमनुं आयु अनुभवीने पुनः त्यांथी बे समयनी विश्राहगतिमे अहीं आवीने ग्रीष्म समये औदारिक संधातन करीने ते पछी संधातन-परिशाटन अने उभय करे, त्यारे बे समय विश्राहना एक समय संधातनो अने देवादि संबंधी तेत्रीस सागरोपम, ऐम तेत्रीस सागरोपम अधिक त्रिंश समय प्रमाणा संधातन-परिशाटन अने उभयनुं उत्कृष्ट अन्तर थाय छे.

औदारिक परिशाटनुं ज्धन्य अंतर कुल्लक्ष्मवप्रमाणा छे. अने उत्कृष्ट अंतर तेत्रीस सागरोपमथी अधिक पूर्वकोटिवर्धनुं छे.

લિખ્ય :- જ્યથન્ય અંતર કુલ્લક ભવમાં એક સમય ન્યૂન અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર પણ તેત્રીસ સાગરોપમ અધિક પૂર્વકોટિમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, કેમકે જે શ્વર કુલ્લકભવપ્રમાણ આપુવાણા વનસ્પતિ આદિમાં ઉત્પત્ત થાય છે, તે શ્વર “પરમબ પઢમે સાડણ પરભવના પ્રથમ સમયે પરિશાટ થાય.” એ વચ્ચનથી કુલ્લક ભવના પ્રથમ સમયે ઓદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાટ કરે, તે પછી કુલ્લક ભવના અને મરીને પુનઃ પરભવના આધિસમયે ઓદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાટ કરે, એ પ્રમાણે ઓદારિક પરિશાટનું જ્યથન્ય અંતર કુલ્લકભવમાં એક સમય ન્યૂનપ્રમાણ થાય, એ જ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ અંતરમાં પણ એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, કેમકે જ્યથારે કોઈ સંયમી મનુષ્ય મરીને દેવભવમાં ઉત્પત્ત થાય, ત્યાં ઉપર કણા મુજબ આધિ સમયે ઓદારિક શરીરનો સર્વ પરિશાટ કરીને તેત્રીસ સાગરોપમનું આપુ અનુભવીને પૂર્વકોટિવર્ધના આપુવાણા મનુષ્યમાં ઉત્પત્ત થઈ, મરીને પુનઃ પરભવના આધિસમયે સર્વ પરિશાટ કરે, ત્યારે તેને પૂર્વકોટિમાંથી એક સમય દેવભવાપુમાં નામતા ઉત્કૃષ્ટ અંતર તેત્રીસ સાગરોપમ ઉપર પૂર્વકોટિમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણ થાય, અને આપ તો બતે પક્ષમાં સંપૂર્ણ કહો છો તેનું શું કારણ ?

આચાર્ય :- અહીં કુલ્લક ભવના આધિ સમયે પરિશાટ નથી માન્યો, પરનું વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પૂર્વભવના છેલ્લા સમયે માન્યો છે, એ જ પ્રમાણો દેવભવના આધિસમયે પરિશાટ નથી, પણ સંયમી મનુષ્યના ચરમસમયે થાય છે. એ પ્રમાણે જ્યથન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટપદમાં આદિમાં વ્યવહાર નયની અપેક્ષા અને અંતે નિષ્ઠયનયનો અપેક્ષા માનતાં ભાષ્યકારના વચ્ચનમાં કંઈ વિરોધ નથી. આ પ્રમાણે તૂંકો કહે છે કે - ગંભીરભાષી એવા તેમનું તત્ત્વ તો કેવળી ભગવાન જ્ઞાણો. એ પ્રમાણે ઓદારિક સંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનો અંતર કાળ કલ્યો. ઉત્તર્ણ થી ઉત્તર્ણ.

હવે વૈક્રિયશરીરના સંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનું કાળમાન કહે છે :-

વૈક્રિયસંધાતો સમાંતો સો પુણ વિદ્વણાઇપ ।

ઓરાલિયાણમહ્યા દેવાઇણાઇગહણમિમ ॥૩૩૩૩॥

ઉક્કોસો સમયદુગં જો સમય વિદ્વિદ મારો વિદ્વાપ ।

સમએ સુરેસુ વચ્ચર્દ્દી નિવિગ્ગાહાતો તથા તરસ ॥૩૩૩૪॥

ઉભય જહન્ને સમાંતો સો પુણ દુસમયવિદ્વિયમયસસ ।

પરમયરાદું સંધાયસમયહીણાદું તેત્તીસં ॥૩૩૩૫॥

સંધાયાતરસમાતો સમયવિદ્વિયમયરસ તઙ્યમિમ ।

સો દિવિ સંધાયયાતો તઙ્યા વ મયરસ તઙ્યમિમ ॥૩૩૩૬॥

ઉભયરસ ચિર વિદ્વિય મયરસ દેવેસવિગ્ગાહગયરસ ।

સાડરસંતમુહૂર્ત તિણહ વિ તરુકાલમુક્કોરાં ॥૩૩૩૭॥

આચાર્ય :- વૈક્રિયશરીરનો સંધાતકાળ જ્યથન્યથી એક સમયનો છે, તે ઓદારિકશરીરને વિકુર્ણા કરતાં થાય, અથવા દેવાદિકને અપદિ ગ્રહણમાં થાય. વૈક્રિય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ સંધાતકાળ બે સમયનો છે, જે કોઈ ઓદારિક શરીરી એક સમય વિકુર્ણાને મરણ પામી ભીજા સમયે વિશ્વહરણિત

દેવગતિમાં જાય તેને ને હોય. વૈકિયશરીરના સંઘાત પરિશાટ અને ઉભયનો જધન્યકાળ એક સમયનો છે, તે બે સમય વિકુલીને મરણ પામેનાને હોય છે કરી ઉત્કૃષ્ટકાળ સંઘાતના સમયથીના તેચીસ સાગરોપમનો હોય છે. વૈકિયસંઘાતનું જધન્ય અંતર એક સમયનું છે, તે એક સમય ઉત્તરવૈકિય કરીને મરણ પામ્યા પછી ત્રીજા સમયે દેવલોકમાં સંઘાત કરતાં થાય, અથવા ત્રીજા સમયે મરનારને વિશ્વહરણિત ઉત્પત્ત થતાં થાય. વૈકિયસંઘાત-પરિશાટ અને ઉભયનું અંતર જધન્યથી એક સમયનું છે, તે અજમુલ્લાર્થ વિકુલીને મરણ પછી વિશ્વહરણિત દેવગતિમાં ગયેલાને હોય છે, વૈકિયપરિશાટનું જધન્ય અંતર અજમુલ્લાર્થનું છે, અને સંઘાતાદ્ય ગ્રણેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર વનસ્પતિના કાળ જેટલું છે. ઉત્તરવૈકિય થઈને હોય.

વૈકિયશરીરનો જધન્ય સંઘાતકાળ એક સમયનો છે, તે ઉત્તરવૈકિયલબિધિવાળા ઓદારિકશરીરી તિર્યચ અથવા મનુષ્યને ઉત્તરવૈકિય કરતાં પ્રથમ એક સમયે સંઘાત થાય છે તેની અપેક્ષાએ, અથવા દેવ-નારકી વૈકિયશરીર ગ્રહણ કરતા પહેલા સમયે સંઘાત થાય છે તેની અપેક્ષાએ વૈકિય સંઘાતનો જધન્યકાળ એક સમયનો છે; તથા ઉત્કૃષ્ટ સંઘાતકાળ બે સમયનો છે, તે આ પ્રમાણે. કોઈ ઓદારિકશરીરી છેલ્લા એક સમયે ઉત્તરવૈકિય કરીને મૃત્યુ પામી જગ્યાગતિએ દેવલોકમાં જાય ત્યાં પણ પહેલા સમયે વૈકિયસંઘાત કરે, તેવા જીવને એક સમય આ જીવનો અને બીજો સમય દેવભવનો એમ ઉત્કૃષ્ટથી બે સમયનો વૈકિયસંઘાતકાળ થાય.

વૈકિયસંઘાત-પરિશાટ અને ઉભયનો જધન્યકાળ એક સમયનો, અને ઉત્કૃષ્ટકાળ તેચીસ સાગરોપમમાં એક સમય ન્યૂન પ્રમાણે છે. જ્યારે કોઈ ઓદારિકશરીરીએ ઉત્તર વૈકિય આરંભ્યનું હોય, તે પ્રથમ સમયે સંઘાત કરે અને બીજા સમયે સંઘાત-પરિશાટ અને ઉભય કરીને મૃત્યુ પામે, ત્યારે તેને સંઘાત-પરિશાટ અને ઉભયનો જધન્યકાળ એક સમયનો થાય. તથા તેનો ઉત્કૃષ્ટકાળ તેચીસ સાગરોપમ એક સમય ન્યૂનપ્રમાણ અનુતારદેવ અથવા અપ્રતિષ્ઠાન નરકને વિષે જાણવો. વૈકિયપરિશાટનો જધન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ કાળ એક જ સમયનો છે એ પ્રમાણે વૈકિયસંઘાત, પરિશાટ અને ઉભયનો કાળ છે.

હવે એ ગ્રણેના અંતરકાળનો વિચાર કરીએ. વૈકિયસંઘાતનો જધન્ય અંતરકાળ એક સમયનો છે તે આ પ્રમાણે. કોઈ ઓદારિકશરીરી એક સમય ઉત્તરવૈકિય કરીને મૃત્યુ પામી, બીજો સમય વિશ્વહરણિમાં કરીને ત્રીજા સમયે દેવલોકમાં વૈકિય શરીરનો સંઘાત કરતાં થાય. અહીં પૂર્વના ઉત્તરવૈકિયસંઘાતનો અને દેવ સંબંધી વૈકિયસંઘાતનો અંતર એક વિશ્વહરસમય છે. અથવા ઓદારિકશરીરી બે સમય ઉત્તર વૈકિય કરીને ત્રીજા સમયે મૃત્યુ પામીને વિશ્વહરણિત દેવલોકમાં ઉત્પત્ત થાય, તેને તે જ ત્રીજા સમયે દેવસંબંધી વૈકિયસંઘાત કરતાં વચ્ચે સંઘાત-પરિશાટ અને ઉભયનો એક સમય અંતર કાળ થાય.

વૈકિયસંઘાત-પરિશાટ અને ઉભયનો જધન્ય અંતરકાળ એક સમયનો છે. જે કોઈ વૈકિયલબિધિવંત ઓદારિક શરીરવાળો તિર્યચ અથવા મનુષ્ય હોય, તે અજમુલ્લાર્થ સુધી વૈકિયશરીરમાં રહી, તત્ત્વસંબંધી સંઘાત-પરિશાટ કરીને મૃત્યુ પામી અવિશ્વહરણિયે દેવલોકમાં ઉત્પત્ત થઈને પ્રથમ સમયે

વૈક્રિયસંધાત કરે, પછી બીજા આદિ સમયોમાં સંધાત-પરિશાટ અને ઉભય કરે તેવા જીવની અપેક્ષાએ સંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનું અંતર એ એક સંધાતસમયનું છે.

રિષ્ય :- જો રોન લાદ, તો મૂળમાં રિષ્ય ઘણદૃષ્ટ વિશેપજી રિર્થક છે, કેમકે અહીં મનુષ્યાદિકમાં દીધું અથવા સ્લોકકાળ પર્વતા વૈક્રિય સંધાત-પરિશાટ અને ઉભય કરીને વિચલનરહિત દેવલોકમાં ઉત્પત્ત થાય એટલું જ અહીં પ્રયોજન છે, તેમાં ચિર વિશેપજાની શી જરૂર છે ?

આધ્યાર્થ :- અહીં એ વિશેષથી પ્રથમ સમયે ભરણ કલ્યું છે. બીજા આદિ સમયોમાં અક્ષમાતુ વૈક્રિયશરીર સમામ કર્યા વિના પણ ભરણ કહેલું છે, અહીં એવા અસમામ વૈક્રિય શરીરવાળાનું ભરણ બતાવવામાં કંઈ પ્રયોજન નથી એમ જણાવવાને ચિર શબ્દ ગ્રહણ કરીને કંપૂર્ણ અંતમુદ્ભૂતાં મનુષ્યાદિ સંબંધી વૈક્રિયસ્થિતિકાળ કહેલ છે.

એક વખત વૈક્રિય-પરિશાટ કરીને પુનઃ તેનો સર્વ પરિશાટ કરતાં જધન્ય અંતર અંતમુદ્ભૂતનું છે. કોઈ વૈક્રિયલભ્યવાન ઓદારિકશરીરી જીવ કોઈ પ્રસંગે વૈક્રિયશરીર કરીને કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી પર્વતે તેનો સર્વ પરિશાટ કરીને પુનઃ ઓદારિકશરીરનો આશ્રય કરે, ત્યાં અંતમુદ્ભૂત રહીને પુનઃ કારણાવશાતુ વૈક્રિય શરીર કરે ત્યાં અંતમુદ્ભૂત રહીને ફરી પાછો ઓદારિક શરીરમાં આવતા વૈક્રિયનો સર્વ શાટ કરે, એ ગ્રમાણો થવાથી વૈક્રિય શરીર સંબંધી પરિશાટનું અંતર ઓદારિક-વૈક્રિયશરીરગત બે અંતમુદ્ભૂત થાય, આ બે અંતમુદ્ભૂતનું અહીં એક મોટું અંતમુદ્ભૂત કલ્યું છે. તેથી વૈક્રિયપરિશાટનું જધન્ય અંતર અંતમુદ્ભૂત કલેવામાં કઠી હોથ નથી.

એ ગ્રમાણો વૈક્રિયસંધાત, સંધાત-પરિશાટરૂપ ઉભય, અને પરિશાટનું જધન્ય અંતર કલ્યું. તથા એ નાણોનો ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ વનસ્પતિના કાળ જેટલો છે. જ્યારે કોઈ જીવ વૈક્રિય શરીરનાં સંધાતાદિ ત્રણો કરીને વનસ્પતિમાં ઉત્પત્ત થાય, ત્યાં અનંતો કાળ ગુમારીને તેમાંથી નીકળ્યા પછી પુનઃ પણ કોઈ વખત વૈક્રિય શરીર પામીને તેના સંધાતાદિ ત્રણો કરે, ત્યારે તે અપેક્ષાએ એ સંધાતાદિ ત્રણોનો ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ અનંત ઉત્કૃષ્ટિ-અવસર્પિણીરૂપ વનસ્પતિકાળ ગ્રમાણ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ થી ઉત્કૃષ્ટ.

હવે આહારક-તેજસ અને કાર્મણ સંબંધી સંધાતાદિનો વિચાર કરે છે.

આહારોભયકાલો દુવિહોયડન્તરસ્તિયં જહન્નંતિ ।

અંતોમુદ્ભૂતમુક્રોસમદ્ધપરિયદ્મૂર્ણં ચ ॥૩૩૩॥

(૪૬૮) તેય-કમ્માળં પુણ સંતાળોઽણાડ્યાઓ ન સંઘાઓ ।

ભવ્યાણ હોજ્જા સાડો સેલેસીચરિમસમયમિમ ॥૩૩૩॥ ભા૦૧૭૨॥

(૪૬૯) ઉભય મણાડ્ય-નિહણ સંતે ભવ્યાણ હોજ્જા કેસિંચિ ।

અંતરમણાડ્યભાવાઅચ્યંતવિઓગાઓ વ ણેસિ ॥૩૩૪૦॥ ભા૦૧૭૩॥

આધ્યાર્થ :- આહારકસંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનો કાળ બે પ્રકારે છે, આહારક સંધાતાદિ ત્રણોનું જધન્ય અંતર અંતમુદ્ભૂતનું, અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અર્ધપુદ્ગલપરાવતમાં કંઈન ન્યૂન છે. તેજસ-

કાર્મિકાસંતાનથી અનાદિકાલોન હોવાથી તેનો સંધાત નથી; ભવ્યજીવોને શૈલેશીના ચરમસમયે પરિશાટ થાય છે, સંધાત-પરિશાટ અને ઉભય અભવ્યોને અનાદિ અનંત છે, કેટલાક ભવ્યોને અનાદિ-સાન્ત છે. અભવ્યોને તે અનાદિ નિધન હોવાથી અને ભવ્યોને અત્યાન વિયોગ થવાથી તેમનું અંતર નથી. ઉત્તેચ ૩૬૪૦.

વિવેકન :- આહારક શરીરનો સંધાત અને પરિશાટ દરેક એકેક સમયનાં છે; તથા તેના સંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનો કાળ જીવન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારે છે. તે અંતમુદ્દૂર્ત પ્રમાણ જાણવું, પણ જીવન્યપક્ષે નાનું અને ઉત્કૃષ્ટપક્ષે મોટું અંતમુદ્દૂર્ત સમજવું. કેમકે આહારકશરીરની સ્થિતિ અંતમુદ્દૂર્તની જ છે.

ચૌદ પૂર્વધર એક વખત કરેલું આહારક શરીર કાર્ય પૂર્ણ પણે તજી દે, પછી પુનઃ પ્રયોજનવશાતું અંતમુદ્દૂર્ત પછી કરી આહારકશરીર કરે, ત્યારે તે સંધાત, પરિશાટ અને ઉભયનું જીવન્ય અંતર અંતમુદ્દૂર્તનું થાય. અને એ ત્રણેનું ઉત્કૃષ્ટ અંતર અર્ધપુદ્ગલપંશવર્તમાં કંઈક ન્યૂન હોય છે. તે જ્યારે કોઈ ચૌદ પૂર્વધર આહારક શરીર કરીને પ્રમાદથી પતિત થઈ વનસ્પતિ આદિમાં પથોક્તકાળ રહીને પુનઃ ચૌદપૂર્વધર થઈ આહારક શરીર કરે, ત્યારે તે અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી એટલા કાળનું અંતર થાય.

તેજસ-કાર્મિકાનો સંધાત નથી થતો, કેમકે સંતાનભાવે તે અનાદિકાળથી પ્રવર્તે છે, અને સંધાત તો ગૃધ્યમાણ શરીરના પ્રથમ સમયે થાય છે. વળી તેનો સર્વ પરિશાટ પણ અભવ્યોને નથી, કેમકે તે તો ત્યક્ત્યમાન શરીરવિધ્યી છે, પરંતુ કેટલાક ભવ્ય જીવોને શૈલેશીના છિલ્લા સમયે તેનો સર્વપરિશાટ થાય છે. તેનો કાળ એક સમયનો છે. તથા તેજસ-કાર્મિકાના સંધાત-પરિશાટ અને ઉભયનો અભવ્યોને અનાદિ-અનંત હોવાથી તેનો ત્યાગ નથી થતો, અને કેટલાક ભવ્યોને મોકષગમન વખતે તેનો સર્વથા ત્યાગ થાય છે, તેથી તેમને તે અનાદિ-સાંત છે, પણ પુનઃ તેમનું ગ્રહણ ન થવાથી અંતર નથી, કેમકે તજેલાનું પુનઃ ગ્રહણ થાય, ત્યારે અંતર થાય તેવું તેમને નથી. ઉત્તેચ ૩૬૪૦.

એ પ્રમાણે સંજીવપ્રયોગકરણ કલ્યું, હવે અણુવ્યપ્ત્યોગકરણ કલે છે :-

અજીવાણં કરણં નેથં પડુ-સંઘ્ન-સગડ-થૂણાણં ।
સંધાયણ-પદ્ધિસાડણમુખ્યં તહ નોભયં ચૈવ ॥૩૬૪૧॥

જં જં નિજીવાણં કીર્દુ જીવપાંગઓ તે તં ।
ચન્નાઇ રૂબ-કમ્માઇ વાવિ તદજીવકરણ તિ ॥૩૬૪૨॥

ગ્યાણ્યાર્થ :- પણનું સંધાતન, શંખનું પરિશાટન, અને શક્તના સંધાત-પરિશાટ ઉભયરૂપ એ સર્વ અણુવકરણ જાણવું. સ્થૂલાના સંધાત-પરિશાટ અને ઉભય નથી થતા. એ પ્રમાણે જીવના વ્યાપ્તારથી જે જે અજીવોનાં વણાદિ કરાય અથવા ઝૂપકમાદિ કરાય, તે તે સર્વ અણુવકરણ છે. ઉત્તેચ ૩૬૪૧ થી ૩૬૪૨.

હવે કોત્રકરણનું સ્વરૂપ કહે છે :-

ઇહ દવં ચેવ નિવાસમેત્તપજ્જાયભાવઓ ખેતમ् ।
ભન્નહ નભં ન તરસ ય કરણ નિવસિતઓઽમિહિયં ॥૩૩૪૩॥

હોજ્જા વ પજ્જાયાઓ પજ્જાઓ જેણ દવાઓઽણદ્વો ।
ઉવયારમેત્તઓ વા જહ લોએ સાલિકરણાઈ ॥૩૩૪૪॥

ખેતે વ જથ્ય કરણ તિ ખ્યાતકરણં તથં જહા સિદ્ધં ।
ખેતે પુણણમિણ પુણણકરણસંબંધમેતેણ ॥૩૩૪૫॥

ગ્રાણાંશ :- અહીં બાકારાદ્વયને જ નિવાસમાત્રરૂપ પર્યાયભાવથી કોત્ર કહેવાય છે, પણ તેનું નિષ્પાદનભાવવડે કરણ નથી કર્યું અથવા (ધટપટાદિના સંયોગ-વિયોગાદિરૂપ) પર્યાયોની અપેક્ષાએ કોત્રનું કરણ થાય, કેમકે સર્વ વસ્તુના પર્યાયો અનિત્ય છે, તેમાં તેઓનું કરણ સંભવે કારક કે પર્યાય દ્રવ્યથી અનન્ય છે, અથવા ઉપયારમાત્રથી પણ કોત્રકરણ કહેવાય. જેમ લોકમાં શાલિક્ષેત્રાદિ કરવાનું કહેવાય છે, તેમ અથવા (કોત્રનું કરણ કે કોત્રકરણ, એમ ન ભાનતાં, કોત્રમાં જે કરણ તે કોત્રકરણ એમ સમજીને) જે કોત્રમાં પુન્યાદિનું કરવું, તેને કોત્રકરણ કહેવાય એ વાત સિદ્ધ છે. જેમકે આ શાનુંજ્યાદિ કોત્ર પવિત્ર છે. અહીં પુન્ય કરવાના સંબંધમાત્રથી તે પુન્યકરણકોત્ર કહેવાય છે. ઉત્તર થી ઉત્ત્રરૂપ.

હવે પ્રાલકરણ કહે છે :-

(૪૭૦) જં વત્તણાઙ્ગલ્યો કાલો દવસ્સ ચેવ પજ્જાઓ ।

તો તેણ તરસ તમિ વ ન વિરુદ્ધ સવ્યહા કરણં ॥૩૩૪૬॥

(૪૭૧) અહવેહ કાલકરણં બવાઇ જોડસિયગડવિસેસેણં ।

સત્તવિહં તત્થ ચરં ચડવિહં થિરમકખાયં ॥૩૩૪૭॥

(૪૭૨) બવં ચ બાલવં ચેવ કોલવં તીડુચલો ય ણં ।

ગરો હિ વળિયં ચેવ વિદ્વી હવાઇ સત્તમા ॥૩૩૪૮॥

(૪૭૩) પબખતિહાઓ દુગુણિયા દુરૂહરાહયા ય સુકપક્રસ્યમિસ ।

સત્તહિએ દેવસિયં તં ચિય રૂઘાહિયં રત્તિ ॥૩૩૪૯॥

(૪૭૪) સત્તળિં ચડપ્પય નાગં કિસૂઘં ચ કરણ થિરં ચઉહા ।

બહુલચડસિરત્તિ સત્તળિં સેસં તિયં કમસો ॥૩૩૫૦॥

ગ્રાણાંશ :- જે વત્તણાદિરૂપ કાળ છે, તે દ્રવ્યનો જ પર્યાય છે. તેથી (જેમ દ્રવ્યનું તેમ કાળનું પણ) કરણ સર્વથા વિરુદ્ધ નથી. કાળ વડે કરણ, કાળનું કરણ અથવા કાળને વિષે કરણ તેને કાળકરણ કહેવાય. અથવા ભવાદિરૂપ જ્યોતિષ્ઠગતિવિશેષ વડે કાળકરણ છે, તેમાં સાત પ્રકારે ચર અને ચાર પ્રકારે સ્થિરકરણ છે, તે નિયમિત તિથિમાં રાત અને દિવસ હીએ છે. તે ભવ,

ખાલવ, કીલવ, તેતિલ, ગર, વસિજ, અને વિષિ એ સાત ચરકરણ છે. પક્ષની તિથિઓને બમણી કરીને સાન ભાગે વહેંચતાં જે આવે તે કૃષ્ણપક્ષમાં દેવસિકરણ જાણવું, અને તેમાં એક રૂપ અધિક કરવાથી રાત્રિકરણ જાણવું. શુક્લપક્ષમાં તિથિઓને બમણી કરીને જે બાદ કરવાથી દેવસિકરણ થાય અને તેમાં એક રૂપ અધિક કરવાથી રાત્રિકરણ જાણવું. શકુનિ, ચતુર્ધિ, નાગ, અને ડિસ્ટ્રુધન એમ ચાર પ્રકારનું સ્થિરકરણ છે. કૃષ્ણ ચતુર્થીની રાત્રિએ (સદા અવસ્થિત) શકુનિકરણ હોય છે, બાકીનાં ત્રણ અનુકમે અમાવસ્યાના દિવસે ચતુર્ધિ, રાત્રિએ નાગ, અને પ્રતિપદાના દિવસે ડિસ્ટ્રુધન કરણ જાણવાં. ઉત્ત્રાહ થી ઉત્ત્રપ્ર.

હવે ભાવકરણનું સ્વરૂપ કહે છે :-

ભાવરસ વ ભાવેણ ચ ભાવે કરણં ચ ભાવકરણ તિ ।
તં જીવાજીવાણં પજ્જાયવિસેસાંતો બહુહા ॥૩૩૫૧॥

અવરપ્પત્રોગજં જે અજીવસ્થાફ્લપજયાવત્યં ।
તમજીવભાવકરણં તપ્પજ્જાયપ્પણાવેકણ્ણં ॥૩૩૫૨॥

કો દવ્યવીસસાકરણાં વિસેસો ઇમસ્સ નણુ ભણિયં ।
ઝુહ પજ્જાયાવેકણા દવ્યદ્વિયનયમયં તં ચ ॥૩૩૫૩॥

ઝુહ જીવભાવકરણં સુયકરણં નો સુયાભિહાણં ચ ।
સુયકરણં દુવિયષ્ણ લોહયં લોઉતર ચેદ ॥૩૩૫૪॥

બન્ધાબદ્ધં ચ પુણો સત્યાસત્યોવાએસભેયાંતો ।
એકેકેકે સહનિસીહકરણભેયં મુણોયચ્ચ ॥૩૩૫૫॥

ગ્રંથાર્થ :- ભાવનું કરણ, ભાવવડે કરણ, અથવા ભાવને વિધે કરણ તે ભાવકરણ છે. એ ભાવકરણ શ્વા-અજીવના પયાયવિશેષથી બહુ પ્રકારનું છે. જે પરપ્રયોગ સિવાય થયેલ ઈન્દ્રધનુષાદિ અજીવના રૂપાદિ પયાયોની અવસ્થા તે તત્પર્યાય મુખ્યતાની અપેક્ષાએ અજીવભાવકરણ છે. દ્રવ્યવિભસાકરણથી આનો શો ભેદ છે ? એમ પૂછવામાં આવે, તો કહેલું જ છે કે અહીં પર્યાયની અપેક્ષાએ ભાવકરણ કહું છે અને ત્યાં દ્રવ્યાસ્લિકનયની અપેક્ષાએ તે ભાન્યું છે. શ્વાવભાવકરણ બે પ્રકારે છે. શુતશાનભાવકરણ અને નોશુતશાનભાવકરણ. (શુતશાન સિવાયનાં બીજા જાનો ગુરુપદેશાદિવડે કરતા નથી, પણ તે સ્વતઃ થાય છે તેથી તેઓ શ્વાવભાવ છતાં પણ અહીં કરણાંપે નથી કહ્યા. એ જ પ્રમાણો સમ્યકૃત્વાદિ શ્વાવભાવો પણ એકાંતે પરાધીન નથી, તેથી તેને પણ કરણાંપે નથી કહેલ.) શુતશાનકરણ બે પ્રકારે છે, લોકિક અને લોકોત્તર. પુનઃ તે દરેક શાલ અને અશાલના ઉપદેશથી અદ્વાતથા અભિન એમ બે પ્રકારે છે, વળી એ બદાખદ્ધ શષ્ટકરણ અને નિશીષ્ટકરણ એમ પણ બે પ્રકારે જાણવું. ઉત્ત્રપ્ર થી ઉત્ત્રપ.

હવે શષ્ટકરણાદિ તથા નોશુતકરણનું સ્વરૂપ કહે છે.

उत्ती उ सहकरण पगासपादं च सरविसेसो वा ।

गृहत्यं तु निशीहं रहस्ससुतत्थमहवा जं ॥३३५६॥

लोए अणिच्छाहं अहुय-पच्चहियाहं करणाहं ।

पंचादेससयाहं मरुदेवाईणि उत्तरिण ॥३३५७॥

भावकरणाहिगारे किमिहं सहाइदच्चकरणेण ।

भण्णङ्ग तत्थवि भावो विविक्ष्यजो तव्विसिद्धो उ ॥३३५८॥

(४७५) नोसुयकरणं दुविहं गुणकरणं जुंजणाभिहाणं च ।

गुणकरणं तव-संजमकरणं मूलुत्तरगुणा वा ॥३३५९-१०३६॥

भण-वयण-कायकिरिया पञ्चरसविहा उ जुंजणाकरणं ।

सामाइयकरणभिण किं नामाईण होज्जाहिं ? ॥३३६०॥

सच्चं पि जहाजोग्गं नेयं भावकरणं विसेसेण ।

सुय-चद्ध-सहकरणं सुयसामाह्यं न चारितं ॥३३६१॥

गुणकरणं चारितं तव-संजमगुणमयं ति काऊणं ।

संभवओ सुयकरणं सुपसत्थं जुंजणाकरणं ॥३३६२॥

ग्रन्थार्थ :- उक्तिविशेष, प्रगट पाठ-अथवा उदात्तादिस्वरविशेष तेरे शब्दकरण कहेवाय; अने जेनो अर्थ गृह छोय, अथवा (निशीथ अध्ययननी जेम) जेना सूत्र अने अर्थ अप्रगट होय ते निशीथकरण कहेवाय. भव्लोनां अडिक प्रत्यक्षिकादि करणो, ते उपदेश भात्रउप लौडिक-अबद्धशुतकरण ज्ञापावां, अने भरुटेवी माता वनस्पतिमांथी नीकणीने सिद्ध थयां उत्पादि पांचसे आदेशो, ते लोकोत्तर-अबद्धशुतकरण ज्ञापावां, अहीं भावकरणाना अविकारमां शब्दादि द्रव्यकरण कहेवानु शुं प्रयोजन छे ? (अम कहेवामां आवे तो) तेनो उत्तर कहीअे छीअे ते त्यां शब्दादि द्रव्यकरणमां पशा शब्द विशिष्ट भावशुत झ कहेल छे. (तेथी कंठ दोष नवी.) नोशुतभावकरण बे प्रकारे छे, गुणकरण अने योजनाकरण. तप-संयमादिनु करवुं, अथवा भूलोत्तरशुष्णानु करवुं ते गुणकरण कहेवाय, तथा सन्त्यादि चार प्रकारे मन, चार प्रकारे वयन, अने औदारिक-भिक्षादि सात प्रकारे कायानी डिया अम पंदर प्रकारे योजनाकरण छे. नमादि छ प्रकारना करणाभांथी आ सामायिककरण क्युं करणा छे ? (अम पूछवामां आवे तो) ते यथासंभव छ्ये प्रकारनु करण ज्ञापावुं, विशेषे करीने भावकरण ज्ञापावुं. तेमां अे शुतकरण, अबद्धशुतकरण, अने शब्दकरणउप शुतभावायिक छे, पशा चारित्रसामायिक नवी; चारित्रसामायिक तो तप-संयमगुणात्मक छोवाथी गुणकरणउप नोशुतभावकरणानो प्रथम ल्लेद कहेवाय, अथवा यथासंभव प्रशस्त मन, वयन, कायाउप छोवाथी ते योजनाकरण नोशुतभावकरणानो भीज्हो ल्लेद कहेवाय. उउप८ थी ३३६२.

हरे कृताकृतादि सात अनुयोगहारो वडे सामायिककरणानो विचार करे छे :-

(४७६) कयाकयं, केण कयं, केसु व दब्बेसु कीर्द्ध वायि ।

काहे व काखाओ, नयओ, करणं कहौविहं, कहं व ॥३३६३-१००९॥

कि कयमकयं कीरद् किंचात्ते भणड् सब्बहा दोसो ।
कयमिह सब्बावाओ न कीरए चिरकयघडु व्य ॥३३६५॥

निच्चविकिरियापसंगो किसियावेफल्लमपरिणिट्टा व्य ।
अकय-कय-कज्जमाणव्यवएसाभवया निच्च्ये ॥३३६५॥

अकगं पि नेय कीरद् अच्छंताभान्गो ग्रापुष्टं व्य ।
निच्चविकिरियाइदोसा सविसेसयरा व सुतमिम् ॥३३६६॥

सदसदुभयदोसाओ सब्बं कीरद् न कज्जमाणं पि ।
इह सब्बहा न कीरद् सामाइयमओ कओ करणं ? ॥३३६७॥

नणु सब्बहा न कीरद् पडिसेहमिम् वि समाणमेवेदं ।
पडिसेहस्साभावे पडिसिल्दं केण सामाइयं ? ॥३३६८॥

अह कयमकयं न कयं न कज्जमाणं कयं तहायि कयं ।
पडिसेहवयणमेयं तह सामईयं पि को दोसो ? ॥३३६९॥

अकयमसुख्नयाणं निच्चतणउओ नभं व सामाइयं ।
सुख्नाण कयं घड इव कयाकयं समयसभावो ॥३३७०॥

कीरद् कयमकयं चा कयाकयं वेह कज्जमाणं चा ।
कज्जमिह विवक्खाइ न कीरए सब्बहा किंचि ॥३३७१॥

स्थि ति कीरद् कओ कुंभो रंटाणसत्तिओ अफओ ।
दोहि वि कयाकओ सो तस्समयं कज्जमाणो ति ॥३३७२॥

पुब्वकओ उ घडतया परपज्जाएहिं तदुभएहिं च ।
कज्जंतो य पडतया न कीरए सब्बहा कुंभो ॥३३७३॥

बोमाइ निच्चयाओ न कीरद् दब्याइ चा सब्बं ।
कीरद् य कज्जमाणं समए सब्बं सपज्जयओ ॥३३७४॥

उप्पाथ-द्विई-धेगस्स भावओ इय कयाकयं सब्बं ।
सामाइयं पि एवं उप्पायाइसहावं ति ॥३३७५॥

नणु दब्यमणत्यंतरपज्जायंतर विसेसणेहिं जुज्जेज्ज ।
उप्पायाइसहावं न उ सामाइयं गुणो जम्हा ॥३३७६॥

सो उप्पणो उप्पण एव विगओ य विगय एवेह ।
कि सेसमस्स जेणिह कयाकयादेसया होज्जा ? ॥३३७७॥

જે ચિય દવ્યાળનો પજાઓ તં ચ તિવિહસભાવં ।
તો સો વિ તિરુલ્યો ચિય તત્તો ય કયાકયસહાયો ॥૩૩૭૮॥

જહવા રૂબંતરઝો વિગમુષ્યા વિ રૂબસામળણં ।
નિચ્ચં કયાકયમઝો રૂબં પરપજયાઓ વા ॥૩૩૭૯॥

તહ પરિણામંતરઝો ચય-ધિભવે વિ પરિણામસામળણં ।
નિચ્ચં કયાકયમઝો સામછ્યં પરગુણાઓ વા ॥૩૩૮૦॥

દવ્યાઇચઉકં વા પડુચ્ચ કયમકયમહવ સામછ્યં ।
એગપુરિસાઇઓ કયમકય નાળાનરાઇહિ ॥૩૩૮૧॥

આધાર :- સામાયિક કૃતાકૃત કરાય છે ? શાથી કરાયું છે ? કયા દવ્યોમાં કરાય છે ? અથવા ઐનો કરનાર ક્યારે હોય છે ? નયમતે ઐનો ઉત્તર, તથા ક્યા પ્રકારે આ સામાયિક પ્રામ થાય છે ? અને કરણ કેટલા પ્રકારે છે ? (આ સાતદ્વારોથી હવે સામાયિક કરણનો વિચાર કરાશો.) કરેલું સામાયિક કરાય છે, તે નહિ કરેલું કરાય છે ? જરૂર તથા શું પ્રયોજન છે ? એમ કહેવામાં આવે, તો સર્વથા તે બજે પક્ષમાં હોય છે. કેમકે ચિરકૃત ઘટની જેમ સદ્ભાવથી કરેલું નથી કરસ્તું. વળી જો કરેલું પણ કરાય, તો નિત્યકિયાનો પ્રસંગ થાય, ક્રિયા નિષ્ઠળ થાય, અને કરણ-સમાપ્તિ પણ ન થાય. તેમજ કરેલું કરાય છે એમ કહેવામાં આવે, તો વસ્તુની સર્વદા સત્તા માની ગણાય, અને તેથી જે સર્વદા સત્ત હોય, તે આકાશની જેમ નિત્ય હોય છે. નિત્યવસ્તુમાં આ અકૃત છે, આ કરાયેલ છે, અને આ કરાતું છે ઈત્યાદિ વ્યવહાર ન થાય. આકાશપુષ્પની જેમ અત્યંત અભાવને લીધે નહિ કરેલું પણ કરાતું નથી, કેમકે એથી વિરોધતર નિત્ય ક્રિયાદિ દોષો પ્રામ થાય છે. (કિયમાણ કરાય છે, એમ ત્રીજો પક્ષ કહેવામાં આવે, તો તે કિયમાણ વસ્તુ સત્ત છે ? અસત્ત છે ? કે સદસત્ત છે ? જો સત્ત હોય, તો કૃતપક્ષમાં કહેલા દોષો પ્રામ થશે, અસત્ત હોય તો અકૃતપક્ષના દોષો પ્રામ થશે, અને સદસત્ત હોય તો ઉભયપક્ષના દોષો પ્રામ થશે.) એમ સદ-અસદ-અને ઉભયના દોષથી કિયમાણ પણ કરાતું નથી. માટે સામાયિક કોઈપણ પ્રકારે સર્વથા કરાતું નથી, એટલે તેનું કરણ કયાંથી હોઈ શકે ? એ પ્રમાણે જો કોઈ કહેવા માગે, તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે જો સર્વથા પ્રકારે સામાયિક નથી કરાતું, તો પ્રતિષેષમાં પક્ષ એ દોષો સમાન છે. પ્રતિષેષના અભાવે શા વડે સામાયિકનો પ્રતિષેષ કર્યો ? આ પ્રતિષેષ વચન છે, તે કરેલું કરાતું નથી. અકૃત કરાતું નથી. તેમ કિયમાણ પણ કરાતું નથી, તો પક્ષ કોઈ ઉચ્ચારણાદિ પ્રકારે આ પ્રતિષેષ વચન કરાય છે. જેમ કોઈ પક્ષ પ્રકારે એ પ્રતિષેષ કરાય છે, તેમ આ સામાયિક પક્ષ જમે તે પ્રકારે કરાય છે, એમ માનવામાં શો દોષ છે ? નેગમાદિ અશુદ્ધ નથોના મતે આકાશની જેમ સામાયિક નિત્ય હોવાથી અકૃત છે, અને ઋજુસૂત્રાદિ શુદ્ધનયોના અલિપ્રાયે ઘટની જેમ સામાયિક કરાયેલું છે, પરંતુ સમયના સદ્ભાવથી તો કૃતાકૃત સામાયિક કરાય છે. અહીં લોકમાં વિવક્ષાવશાતુ કોઈ કાર્ય કરેલું કરાય છે, કોઈ કાર્ય નહિ કરેલું કરાય છે, કોઈ કૃતાકૃત કરાય છે, કોઈ કિયમાણ કરાય છે અને કોઈ કાર્યવિવક્ષાવશાતુ સર્વથા પ્રકારે નથી જ કરાતું. ઘટ રૂપી

હોવાથી તદ્વરૂપથો કરેલો કરાય છે; (કેમકે મુત્તિંડાદિ અવસ્થામાં પણ રૂપાદિ હોય છે) આકાર અને જીવધારણાદિ શક્તિવડે નહિ કરાયેલો ઘટ કરાય છે. રૂપવડે અને સંસ્થાનશક્તિવડે કૃતાકૃત ઘટ કરાય છે, અને તે સમયે (ઉત્પત્તિ સમયે) કિયમાણ કરાય છે. તથા પૂર્વકૃત ઘટ ઘટપણે નથી કરાતો, પટાદિ પરપર્યાયો વડે નહિ કરાયેલો ઘટ નથી કરાતો. (પરપર્યાયોવડે વસ્તુને ન કરી શકાય.) સ્વ-પર પર્યાયોવડે ઘટ કૃતાકૃત પણ કરાતો નથી. (સ્વપર્યાયો પૂર્વ કરેલા છે, અને પરપર્યાયો પૂર્વ નહિ કરાયેલા હોવાથી કરી શકાય જ નહિ.) કિયમાણ ઘટ ઉત્પત્તિ સમયે પટપણે નથી કરાતો. (એ પ્રમાણે કૃતાદિ ચારે પ્રકારે વસ્તુનું કિયમાણ-અકિયમાનપણું જાણતું.) અથવા આકાશ, આત્મા આદિ વસ્તુઓ નિત્ય હોવાથી કરાતી નથી, અથવા આકાશાદિ સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યપણે સદા અવસ્થિત હોવાથી નથી કરાતી, અને સર્વ વસ્તુ સ્વપર્યાયથી કિયમાણ કરાય છે, કેમકે દેખે સમયે જુદા જુદા સ્વપર્યાયો ઉત્પત્ત થાય છે. સર્વ વસ્તુ ઉત્પાદ-સ્થિતિ-અને બ્યયસ્વભાવવાળી હોવાથી કૃતાકૃત સ્વભાવવાળી છે; એ જ પ્રમાણે સામાચિક પણ ઉત્પાદાદિ સ્વભાવવાળું હોવાથી કૃતાકૃત કરાય છે. (અહીં કદાચ એમ પૂર્ણવામાં આવે, કે) દ્રવ્યથી અભિજ્ઞ પર્યાયાન્તર વિશેષજ્ઞોવડે દ્રવ્યને ઉત્પાદાદિ સ્વભાવ ઘટી શકે, પણ સામાચિકને ન ઘટે, કેમકે તે ગુણા છે. તે ગુણા ઉત્પત્ત થયો હોય તે ઉત્પત્ત જ કહેવાય. (પણ વિગત કે અવસ્થિત ન કહેવાય.) અને વિગત હોય તો વિગત જ કહેવાય. (પણ ઉત્પત્ત કે અવસ્થિત ન કહેવાય.) અહીં એનું શું વધે છે, કે જેથી કૃતાકૃત આદેશ થાય ? (કૃતાકૃત સ્વરૂપ કહેવાય) એ પ્રમાણે પૂર્ણવામાં આવે તો પર્યાય દ્રવ્યથી અભિજ્ઞ છે, અને તે દ્રવ્ય ઉત્પાદાદિ જ્ઞાન સ્વભાવવાળું છે, તંથો તે પર્યાય પણ જ્ઞાન સ્વભાવવાળો જ છે અને તેથી તે કૃતાકૃતસ્વભાવવાળો છે. અથવા જેમ ઘટાદિકમાં રક્તાદિરૂપથી શેતાદિ રૂપાનારનો નાશ તથા ઉત્પાદાદિ ત્રિરૂપતા થાય છે અને તેથી કૃતાકૃતરૂપતા ઘટે છે તેવી રીતે પરિષામાન્તરથી (ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિવડે પરિષામ પામતા સામાચિક ગુણાના) પૂર્વ પરિષામનો નાશ અને ઉત્તર પરિષામનો ઉત્પાદ થયા છતાં પણ પરિષામ સામાન્યનિત્ય હોય છે, (આથી સામાચિકગુણાની ત્રિરૂપતા થાય છે, તેથી તે કૃતાકૃતસ્વરૂપવાળું છે, અથવા પરગુણાની અપેક્ષાએ તેનું કૃતાકૃતપણું છે, અથવા દ્રવ્યાદિ ચારની અપેક્ષાએ સામાચિક કૃત અને અકૃત છે. એક પુરુષદ્રવ્યની અપેક્ષાએ સામાચિક કૃત છે, કેમકે સાદિ-સપર્યવસિત છે અને અનેક પુરુષદ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનાદિ-અપર્યવસિત હોવાથી અકૃત છે. ભરત તથા મૈરવત કોતની આશ્રયીને સામાચિક કૃત છે. મહાવિદેહ કોતને આશ્રયીને અકૃત છે. ઉત્તર્પિણી-અવસર્પિણીકાલને આશ્રયીને અકૃત છે અને ભાવથી તો એક પુરુષના ઉપયોગને આશ્રયીને કૃત છે અને અનેક પુરુષના ઉપયોગ આશ્રયીને અકૃત છે. ઉત્તેજ થી ઉત્તેજી.

દવે સામાચિક “ક્રોણે કંદુ” એ હાર કહે છે.

કેળ કયં તિ ય બબહરાં જિણિદેહિં ગણહરેહિં ચ ।

તસ્સામિણા ઉ નિચ્છયનઘરસ તત્તો જઓડણન્ન ॥૩૮૮॥

નણ નિગમે કયં ચિય કેળ કયે તં તિ કા પુણો પુઢા ? ।

મણણઙુ, સ બજ્જાકતા ઝહંતરંગો વિસેસેણ ॥૩૮૯॥

અહેવા સતતકતા તત્થેહ પદોજ્જકારગોડભિમઓ ।

અહેવેહ સબ્વકારગપરિણામાણન્નરૂપો તિ ॥૩૩૮૪॥

આચાર્ય :- સામાયિક કોણો કર્યું છે ? એમ પૂછવામાં આવે તો વ્યવહારન્યના અભિપ્રાયે જિનેશ્વરોએ અને ગણધરોએ કરેલું છે; પરંતુ નિશ્ચયન્યના અભિપ્રાયે તેના સ્વામીથી કરાયેલું છે, કેમકે તે તેનાથી અનન્ય છે. (પૂર્વ) નિર્ગમહારમાં “સામાયિક કોણો કર્યું” એમ પ્રશ્ન કરેલો છે, છતાં પુનઃ તે પૂછજા અહીં શા માટે કરાય છે ? એમ (પૂછવામાં) આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે ત્યાં બાબુ કર્તા કહ્યા છે, અને અહીં વિશેષે કરીને અંતરંગ કર્તા કહ્યા છે. અથવા ત્યાં સ્વતંત્ર કહ્યા છે અને અહીં પ્રયોજ્યકારી કર્તા માનેલ છે, અથવા સર્વકારકના પરિણામથી અનન્યરૂપ કર્તા કહેલ છે. ઉત્તર થી ઉત્તર.

શિષ્ય :- “સામાયિક કોણો કર્યું ? ” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વ્યવહારથી શ્રીજિનેશ્વરદેવ અને ગણધરોએ કર્યું છે, તથા નિશ્ચયથી તેના સ્વામીથી કરાયેલું છે કેમકે તે તેનાથી અનન્ય છે. આવા જ પ્રશ્નોત્તર પૂર્વ સામાયિકનો નિર્ગમ કહેતી વખતે થયા હતા. ત્યાં કર્યું હતું કે “મહાવીર સ્વામીથી તે નિકળ્યું.” ઈત્યાદિ કહેવાથી “સામાયિક કોણો કર્યું ” એ કથન ગતાર્થ જ છે. તે છતાં કરી અહીં એવો જ પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામાં આવે છે ?

આચાર્ય :- ત્યાં તીર્થેકરાદિ સામાયિકના બાબુ કર્તા કહ્યા હતા અને અહીં તો વિશેષે કરીને અંતરંગ કર્તા જાણવાને પ્રશ્ન કરેલ છે. નિશ્ચયન્યના અભિપ્રાયે અહીં સામાયિકના કર્તા સાધુ આદિ જાણવા, કેમકે તે સામાયિકના પરિણામથી અનન્ય છે.

અથવા નિર્ગમહારની અંદર ભગવાન તીર્થેકર સ્વયંબુદ્ધ હોવાથી સ્વતંત્ર કર્તા તરીકે કહેલ છે અને અહીં સર્વ કારક પરિણામ નથી. કર્તાને અનન્યરૂપ માનેલ છે, અને તે કર્તા સામાયિક કરનાર સાધુ આદિ જાણવા. જેમકે સામાયિક કરનાર સાધુ આદિ કર્તા છે, કિયમાણપણાને લીધે કર્મરૂપ સામાયિકથી અનન્ય હોવાથી કર્મ છે, કરણભૂત જે અધ્યવસાય વડે તે સામાયિક કરે છે, તે અધ્યવસાયથી તે અભિજ્ઞ હોવાથી કરણ છે. ગુરુવડે તેને સામાયિક અપાય છે, તેથી તે સંપ્રદાન છે એનાથી શિષ્ય પરંપરામાં સામાયિક પ્રવર્તશે તેથી તે અપાદાનરૂપ છે પોતાના પરિણામમાં સામાયિક પારી રાખી છે, તેથી તે અધિકરણ છે. એ પ્રમાણે સર્વકારક પરિણામથી સામાયિક કર્તા અનન્યરૂપ છે.

શિષ્ય :- ભગવન ! જો અનારંગ પ્રયોજ્ય સર્વકારક પરિણામથી અનન્યરૂપ સાધુ આદિને અહીં કર્તા તરીકે કહેલ છે; તો “જિનેશ્વરો અને ગણધરોએ તે કરેલું છે.” એમ અહીં શા માટે કર્યું છે ?

આચાર્ય :- જિનેશ્વર પણ સામાયિકના અંતરંગ કર્તા છે, સર્વકારક પરિણામથી અનન્યપણું તેમને પણ પ્રાય: વિરુદ્ધ નથી, કેમકે તેમણે પણ સામાયિક કરેલું છે અને ગણધરો તો પ્રયોજ્ય કર્તા છે, કેમકે તેઓ જિનેશ્વરથી બોધ પામેલા છે. તેથી જિનેશ્વર અને ગણધરોનો અહીં ઉપન્યાસ કર્યો છે, તે કંઈ વિરુદ્ધ નથી. ઉત્તર થી ઉત્તર.

હવે “ક્યા દ્વયોમાં તે સામાયિક કરાય છે ? ” તે દ્વાર કહે છે.

પર્યા] 'ક્યા દવ્યોમાં સામાધિક કરાય છે ?' તે દ્વાર. [વિશેખવસ્થક ભાગ. ૨

દવ્યેસુ કેસુ કીરહ સામડયં નેગમો મણુણણેસુ ।
સયણાઇએસુ ભાસડ મણુણણપરિણામકારણઓ ॥૩૩૮૫॥

નેગતેણ મણુજ્ઞ મણુણપરિણામકારણ દ્વારા ।
વભિચારાઓ, સેસા વિંતિ તારો સબ્બદવ્યેસુ ॥૩૩૮૬॥

નણુ ભળિયમુવગધાએ કેસુ ત્થિ ઇહં કરો પુણો પુચ્છા ? ।
કેસુ ત્થિ તત્થ વિસારો ઇહ કેસુ દ્વિઅસ્ત તલ્લામો ॥૩૩૮૭॥

તો કિહ સબ્બદવ્યાવત્થાણ જાઇમિત્તવયણાઓ ।
ધમ્માઇસબ્બદજાએ જાચ્છી જાલોનું ॥૩૩૮૮॥

વિસારો વ ઉવગધાએ કેસુ ત્થિ ઇહં સ એવ હેવ ત્થિ ।
સંદ્રેષ-નૈય-કિરિયાનિબંધણ જેણ સામડયં ॥૩૩૮૯॥

અહ્યા કથાકથાઇસુ કજ્જે કેણ કર્ય વ કરતિ ।
કેસુ ત્થિ કરણભાવો તફયત્થે સત્તમિ કાઉ ॥૩૩૯૦॥

ગ્રાણાર્થ :- ક્યા દવ્યોમાં સામાધિક કરાય છે ? નેગમનય કહે છે કે આસન-શયનાદિ મનોજા દવ્યોમાં રહેલાને સામાધિક કરાય છે; કેમકે તે મનોજાપરિણામના કારણભૂત છે. સંગ્રહાદિ શેખનયો કહે છે કે એકાન્તે મનોજા દવ્ય જ મનોજા પરિણામનું કારણ છે એમ નહિ, કેમકે મનોજા દવ્યોમાં હોવા છતાં પણ કોઈકને અમનોજા પરિણામ થાય છે, અને કોઈકને અમનોજા દવ્યોમાં પણ મનોજા પરિણામ થાય છે. એ પ્રમાણે વ્યભિચાર દીખ આવે છે, તેથી સર્વ દવ્યોમાં રહેલાને સામાધિક કરાય છે - થાય છે. પૂર્વ ઉપોદ્ઘાતમાં "શામાં સામાધિક થાય છે ?" એમ કહેલું જ છે, તે છતાં પુનઃ અહીં એ પ્રશ્ન શા માટે કરવામાં આવે છે ? ત્યાં ક્યા દવ્ય-પર્યાયો સામાધિકનાં વિષયરૂપ છે ? એમ કહું છે; અને અહીં ક્યા દવ્યોમાં રહેલાને સામાધિકનો લાભ થાય ? એમ કહું છે. એટલો તફાવત તેમાં અને આ પ્રશ્નમાં છે. શેખ સંગ્રહાદિનયો કહે છે કે સર્વ દવ્યોમાં રહેલાને સામાધિક થાય છે, પણ એ કુચનથી સર્વ દવ્યોમાં સામાધિકનું અવસ્થાન કેવી રીતે હોઈ શકે ? કોઈ પણ વસ્તુ આકાશાદિ સર્વ દવ્યોમાં નથી રહેતી. એ પ્રમાણે પૂછવામાં આવે, તો જીતિમાત્ર વચ્ચનથી અહીં સર્વ દવ્ય કહેલ છે, સર્વ દવ્યના એક દેશમાં પણ દવ્યત્વ જીતિમાત્ર હોય છે. શું દેશથી પણ સર્વ દવ્યનો આપાર કોઈ હોય છે ? હા. કેમકે ધમરીસિંહાપાદિ સર્વ દવ્યનો આપાર અવશ્ય સર્વ જીવલોક છે. અથવા ઉપોદ્ઘાતની અંદર સામાધિકનાં સર્વ દવ્યો વિષયપણે કહેલાં છે અને અહીં હેતુભૂત સર્વ દવ્યોમાં સામાધિકનો લાભ થાય છે, એમ કહું છે. કેમકે શ્રદ્ધેય, જ્ઞાય અને ક્રિયારૂપ હેતુવાળું સામાધિક છે અને સર્વ દવ્યો પણ અહેયાદિ રૂપે જ છે. અથવા કૃતકૃતાદિ દ્વારામાં પ્રથમ કર્તાવડે જે કરાપ તે સામાધિક કાર્ય કહું "કોણો કર્યું ?" એ બીજી દ્વારમાં સામાધિકના કર્તા કહ્યા, અને "શામાં સામાધિક કરાય છે ?" એ ત્રીજી દ્વારમાં ત્રીજને બદલે સાતમી વિભક્તિ કરીને કારણભૂત ક્યા દવ્યોવડે સામાધિક કરાય છે ? એમ જણાવીને કરણભાવ કહ્યો છે. તેથી ઉપોદ્ઘાતની સાથે પુનર્ક્રિત દોપ આવતો નથી. ઉત્તેસ્ય ૪૮૦.

હવે સામાધિકનો કરનાર ક્ષારે થાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર બિજી નથોના અભિપ્રાયાનુસાર આપે છે :-

ગદ્દિદ્દે ચિચિય નેગમનયસ્સ કત્તાડણહિજ્જમાણો વિ ।
જં કારમુદ્દેસો તમ્મ ય કજ્જોવયારો તિ ॥૩૩૧૧॥

સંગહ-વવહારાર્ણ પચ્ચાસન્નયરકારણત્તણારો ।
ઉહિદ્દિમ્મ તરત્યં ગુરુપાયમૂલે સમાસીણો ॥૩૩૧૨॥

ઝજુસુરાસા ઝઠંનો તં ચુણાસલો વિ નિરુદ્ધઓગો વિ ।
આસન્નાસાહારણકારણારો સહા-કિરિયાર્ણ ॥૩૩૧૩॥

સામાડાઓવઉત્તો કત્તા સહા-કિરિયાવિજ્ઞો વિ ।
સહાઈણ મણુન્નો પરિણામો જેણ સામઝ્યં ॥૩૩૧૪॥

કત્તા નયારોડભિહિઓ અહુચા નથુ તિ નીડ્યા નેઊઓ ।
સામાડયહેઉપઉજ્જકારાઓ સો નારો ય હમો ॥૩૩૧૫॥

ગ્રાંથાર્થ :- અનધીપાન એવો પદ શિખ સામાધિકનો કર્તા છે એમ નેગમનયના અભિપ્રાયે કહેલું છે, કેમકે સામાધિકનું કારણ ઉદેશ છે તે ઉદેશરૂપ કારણમાં સામાધિકરૂપ કાર્યનો ઉપયાર કર્ય છે તેથી તે તેનો કર્તા છે. ઉદ્દિષ્ટ સામાધિકમાં સંગ્રહ વ્યવહારનયના મતે સામાધિક ભણાવા માટે ગુરુ સમીપે બેઠેલો શિખ સામાધિકનું નજીકનું કારણ હોવાથી તે કર્તા છે. ઝજુસુરનયના મતે સામાધિક ભણાનાર અને તે કરનાર ઉપયોગરહિત હોય તો પદ્ધતિ તે સામાધિકનો કર્તા છે, કેમકે તે સામાધિકનું વધારે નજીકનું કારણ છે, તેનો વિષય શબ્દ અને કિયા છે. શાન્દાદિ નથોના મતે સામાધિકમાં ઉપયોગવંત હોય અને શબ્દ કિયારહિત હોય તો પદ્ધતિ તે સામાધિકનો કર્તા છે; કેમકે આ નથોના મતે મનોદેશ પરિણામ તે જ સામાધિક છે. આ પ્રમાણે નથોથી સામાધિકનો કર્તા કહ્યો અથવા નથી એટલે નીતિથી સામાધિકનો હેતુ તે સામાધિકનો પ્રયોજ્યકારક કર્તા જાપાવો અને તે નય આ છે. ઉત્તીર્ણ થી ઉત્તીર્ણ.

અહીં “ઉપ્યાળુપ્યન્નં” ઈત્યાદિ કેટલીક ગાથાઓ છોડી દીધી છે.

હવે નથનો આઠમો પ્રકાર અથવા આલોચના દ્વાર કહે છે :-

(૪૭૭) આલોચણા ય વિણા ખેત્ત દિસાભિગ્રહે ય કાલે ય ।

રિક્ષન્ન-ગુણસંપદ્યા વિય અભિવાહારે ય અદ્દુમણે ॥૩૩૧૬॥ ભા૦૧૭૮॥

સામાડયત્યમુવસંપદ્યા ગિહત્થસ્સ હોજ્જ જડ્ણો વા ।

ઉમયરસ પઉતાલોચણસ્સ સામાડ્યં દેજ્જા ॥૩૩૧૭॥

આલોદ્યમિમ દિક્ખારુહરસ ગિહિઓ ચરિતસામઝ્યં ।

વાલાડોસરહિયસ્સ દેજ્જ નિયમા ન સેસારણ ॥૩૩૧૮॥

सामाइयत्थसमणोवसंपया साहुणो हवेज्जाहि ।
वाघायमेसकालं च पड़ सुयत्थं पि होज्जाहि ॥३३९॥

सच्च च वारसंगं सुयसामइयं ति तदुभयत्थं पि ।
होज्जालोइयभावस्स देज्ज सुत्तं तदत्थ वा ॥३४०॥

आधार :- गुरु भगवंत् सभीपे पोताना दोष प्रशट करवा ते आलोचना, आसन दानादि तथा बहुमानादि अेम ऐ प्रकारनो विनय, ईशुक्षेत्रादि क्षेत्र, दिशाओनो अभिग्रह, दिवसादिरूपकाण, नक्षत्र संपत् अने प्रियधर्मत्वादि ग्रुणासंपदानी प्राप्ति तथा कालिकादि श्रुत संबंधी उद्देश-समुद्देशादिनुं कथन कर्तुं ए आठमो नय छ. सामायिक अर्थनी उपसंपदा (प्राप्ति) गृहस्थने होय के यत्ने होय ? प्रयुक्त आलोचनावाणा ते उभयने सामायिक आपे छे. सद्गुरु खालादि दोषरहित अने दीक्षाने योग्य अेवा गृहस्थने इव्यादि चार प्रकारे ज्ञाप्या पछी अवश्य चारित्र सामायिक आपे छे, पक्षा बीज्ञाने नथी आपता. इव्यथी नपुंसकादि न होवो ज्ञोईअ, क्षेत्रथी अनार्थ न होवो ज्ञोईअ, काणधी शीतोष्णऋतुमां खेद न पामवो ज्ञोईअ, अने भावथी निरोगी तथा अप्रमादि होवो ज्ञोईअ, ईत्यादि वराभर ज्ञाप्या पछी तेवा गृहस्थने गुरु दीक्षा आपे. तथा ज्ञारे गुरु केवण सूत्रने ज ज्ञानार होय अथवा सूत्रभाग आपीने परखोक पाम्या होय त्यारे साधुने अन्यत्र सामायिक अर्थश्वरूपानी उपसंपदा होय अथवा कोई व्याधातथी के अविष्यकाणनी अपेक्षाअ सूत्रार्थ पक्षा अन्यत्र प्राप्त याय अथवा सर्व हादशांग श्रुतसामायिक छे, ते हादशांग अने सूत्रार्थ अ उभय निमिते उपसंपदा होय, तेथी गुरु विशुद्ध आलोचनावाणाने सूत्र अथवा अर्थ आपे छे. उ३४६ थी उ४००.

हवे विनयद्वार, क्षेत्रद्वार-दिग्भिग्रहद्वार अने काणद्वार कहे छ :-

आलोयणसुद्धरसा यि देज्ज विणीयस्स नाविणीयरस ।
न हि दिज्जड आहरणं पलियत्तियकन्नहत्थरस ॥३४०१॥

(४७८) अणुस्तो भत्तिगओ अमुई अणुअन्तओ विसेसन्नु ।

उज्जुत्तोऽपरितंतो इच्छियमत्थं लहड साहू ॥३४०२॥भा० १८॥

विणयवओ विय कयमंगलस्स तद्विग्धपारगमणाए ।

देज्ज सुकउवओगो खित्ताइसु युप्पसत्थेसु ॥३४०३॥

(४७९) उच्छुवणे सालिवणे पडमसरे कुसुमिए च चणसंडे ।

गंभीरसाणुणाए पयाहिणजले जिणघरे वा ॥३४०४॥भा० १०५॥

(४८०) देज्ज न उ भाग-भामिय-मसाण-सुन्नामणुन्नगेहेसु ।

छारंगार्करयारामेज्जाइदच्चदुद्देसु ॥३४०५॥

(૪૮૧) પુલાભિમુહો ઉત્તરમુહો વ દિજ્જાહવા પડિચુંઝેજ્જા ।
જાએ જિણાદારો વા દિસાઇ જિણચેછયાં વા ॥૩૪૦૬॥

(૪૮૨) ચાઉદ્વસિં પણણરસિં વજ્જેજ્જા અદૃમિં ચ નવમિં ચ ।
છર્દ્દીં ચ ચડતિંથ બારસિં ચ સેસાસુ દેજ્જાહિ ॥૩૪૦૭॥

ગ્રંથાર્થ :- આલોચના લઈને શુદ્ધ થયેલા વિનીત શિખ્યને સામાયિક આપે પણ અવિનીતને ન આપે.

અનુરક્ત, ભક્તિમાન, અમોચક, અનુવર્તક, વિશેષજ્ઞ, ઉઘમવાન, અને ખેદરહિત એવો વિનીત સાધુ ઈચ્છિત અર્થને પામે છે. વિનયવાન હોય તો પણ વિલારહિત પાર પામવાને જેણે મંગળ કર્યું હોય એવાને સારી રીતે ઉપયોગ કરીને સુપ્રશસ્ત ક્ષેત્રાદિકમાં સામાયિક આપે. ઈશ્વરવનમાં, શાલિવનમાં, પદ્મસરમાં, પુષ્પવાળા વનખંડમાં, ગંભીર પ્રદેશમાં, જ્યાં પ્રતિષ્ઠાની ઉત્પત્ત થાય એવા સ્થળમાં, જ્યાં કરતું પાણી હોય એવી ભૂમિમાં, અથવા જિનગૃહમાં ઈત્યાદિ શુદ્ધ ક્ષેત્રમાં સામાયિક આપવું, પરંતુ ભાંગેલું, ભાંત, સમશાન, શૂન્ય, ખરાણ ઘર, કાર અને અંગારાના હગ હોય એવા સ્થાનમાં તથા અમેષ્યદ્રવ્યાદિથી હુષ્ટ હોય એવા સ્થળમાં સામાયિક ન આપવું, પૂર્વાભિમુખ યા ઉત્તરાભિમુખ રહીને સામાયિક આપવું અથવા ગ્રહણ કરવું, અથવા જે દિશામાં જિનાદિક યા જિનચૈત્ય હોય તે દિશા તરફ રહીને સામાયિક લેવું યા આપવું, ચીદશ, પૂર્ણિમા, આઠમ, નોમ, છષ્ટ, ચોથ અને બારશ એ તિથિઓના દિવસોમાં સામાયિક ન આપવું, પણ શેષ દિવસોમાં આપવું. ૩૪૦૧ થી ૩૪૦૭.

હવે નક્ષત્રદાર, ગુજરાતસંપદાદાર અને અભિવ્યવહારદાર કહે છે :-

(૪૮૩) મિયસિર અહા પુરસે તિન્નિ ય પુલાંહે મૂલમસ્સેસા ।
હત્થો ચિત્તા ય લહા દસ વિચ્છિકરાંહે નાણસ્સ ॥૩૪૦૮॥

(૪૮૪) સંઝાગયં રવિગયં વિદ્ધેરં સગાહં વિલંબં વા ।
રાહુહયં ગહભિણં ચ વજ્જએ સત્ત-નવજ્ઞત્તે ॥૩૪૦૯॥

(૪૮૫) પિથધમ્મો દઢધમ્મો સંવિગરોડવજ્જભીરુ અસદો ય ।
ખંતો દંતો ગુજ્જો થિરબ્ય જિડિદિઓ ઉજ્જૂ ॥૩૪૧૦॥

અસદો તુલા-સમાણો સમિતો તહ સાહુસંગઝરઓ ય ।

ગુણસંપાદવયારો જુગા સેસો અજોગા ય ॥૩૪૧૧॥

નેઓડભિબાહારોડભિબાહરણમહમરસ સાહુસ્સ ।

ઇયમુદ્રસામિ સુત્તથોભયારો કાલિયસુયમિમ ॥૩૪૧૨॥

દવ્ય-ગુણ-પજ્જવેહિં ભૂયાયાયમિમ શુરૂસમાઇદ્વે ।

વેઉદ્વિભિયં મે ઇચ્છામણુસાસરણ સીસો ॥૩૪૧૩॥

ग्रन्थार्थ :- मृगशिर, आङ्ग, पुण्य, तक्षा पूर्वनक्षत्र, मूर्ण, अस्त्रोधा, हस्त, तथा चित्रा नक्षत्रोमां सामायिक आपवुं, केमडे ए दस नक्षत्रो शाननी वृद्धि करनारां छे, पक्षा संध्याचत, ज्यां सूर्य रहे ते, अथवा जे नक्षत्रमां सूर्य होय तेनाथी चौदमुं या पंदरमुं नक्षत्र ते संध्याचत नक्षत्र कहेवाय. रविगत, (जेमां सूर्य रहे ते) विकें, (पूर्व दिशामां ज्वानुं होय छतां पश्चिम तरफ ज्युं होय ते) संग्रह, (झूर ग्रहथी अधिक्षित) विलंबी (सूर्य भोगवीने भूडी दीघुं होय ते) राष्ट्रुष्ठत (ज्यां राष्ट्रुष्ठी ग्रहश थयुं होय) अने ग्रहलिङ्ग (ग्रहथी भेदाभेदुं होय.) ए सात प्रकारनां हुध्य नक्षत्र वर्जवां. (तेमां सामायिक न आपवुं.) प्रिपथमी, दृष्टमी, संविग्न, पापथी भीडु, अशठ, कमावान, दाजा, गुमिवान, स्थिरवती, जितेन्द्रिय, सरण, अशठ ऐटले तुला समान भव्यस्थ, समितिवाणी अने साधुनी संगतिमां आसक्त ईत्यादि गुणसंपदायुक्त शिष्य सामायिकने घोग्य छे अने शेष=भीजा अघोग्य छे. कालिकशुतमां हुं आ साधुने आ अंग-अध्ययन आदिरूप सूत्र, अर्थ अने सूत्रार्थी वंचावुं, ईत्यादि (गुरु-शिष्यनी उडित-प्रत्युक्ति ते) अतिव्यवहारनय जापावो. ए ज्ञ प्रमाणे दृष्टिवादमां पक्षा गुण, द्रव्य, अने पर्याप्य वडे गुरुनां कक्षा बाट शिष्य कहे - आपे भने ए कहुं छवे अनुशासित ईच्छुं हुं. ३४०८ थी ३४१३.

उवे “करक्षा केटला प्रकारनुं छे ?” ते कहे छे.

करणं तच्चावारो गुरु-सीससाणं चउच्चिहं तं च ।
उहेसो चायणया तहा समुद्रेसो समुद्रेसमण्ड्रा ॥३४१४॥

नणु भणियमणेगविहं पुञ्चं करणभिह किं पुणो गहणं ।
तं पुञ्चगहियकरणं इदभिह दाणगगहणकाले ॥३४१५॥

पुञ्चमविसेसियं चा इह गुरु-सीसकियाविसेसाओ ।
करणावसरो वाऽयं णोगंतत्यं तु वच्चासो ॥३४१६॥

ग्रन्थार्थ :- गुरु-शिष्यनी सामायिक संबंधी व्यापार ते करणा छे, ते करणा उदेशवाचना-समुद्रेश अने अनुशा एम चार प्रकारे छे. पूर्व नामादि अनेक प्रकारे करण कहुं छे, छतां अहीं पुनः शा माटे तेना भेद कहीं छो ? एम पूछवामां आवे तो पूर्वे प्रथम ग्रहश करेल सामायिकनुं करणा कहुं छे अने अहीं गुरु-शिष्यना दान-ग्रहण समये उदेशादि विधिवडे साध्य करणा कहुं छे. अथवा पूर्वे अविशेषकरणा कहुं छे अने अहीं गुरु-शिष्योक्त डियाविशेषथी विशेषकरणा कहुं छे अथवा गुरु-शिष्यनी उडित-प्रत्युक्ति वधते ज्ञ सामायिकनुं करणा कहेवानो आ अवसर छे. तो पूर्वे शा माटे कहुं ? एम कहेवामां आवे तो एवो कुर्ह नियम नयी, के ले अन्यत्र कहेवानुं होय, ते अहीं न कहेवाय. केमडे सूत्रनी गति विधित्र होवाथी व्यत्यास पक्ष थाय. (अस्थाने पक्षा कहीं शक्य.) ३४१४ थी ३४१६.

उवे सामायिक केवी शीते प्राप्त थाय ? ते छार कहे छे :

लब्ध कहं ति भणिए सुयसामइयं जहा नमोक्कारो ।
सेसाङ्गं तदावग्णकज्ययओ समओऽहवोभयओ ॥३४१७॥

નણુ ભળિયમુવક્કમયા ખાઓવસમારો પુણો ઉવગધાએ ।
લબ્ધ કહેં તિ ભળિયે ઇહે કહેં કા પુણો પુછ્છા ? ||૩૪૧૮||

ભળિએ ખાઓવસમારો સ એવ લબ્ધ કહેં ઉવગધાએ ।
સો ચેવ ખાઓવસમારો ઇહ કેસિં હોજ્જ કમ્મારીં ! ||૩૪૧૯||

આચાર્ય : કેવી રીતે સામાધિક ગણા થાએ ? (અ) પૂછ્છવામાં આવે તો નમસ્કારની જેમ શુતસામાધિક પ્રામ થાય છે, અને શૈષ સામાધિક તદાવરણકર્મના ક્ષયથી, ઉપશમથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રામ થાય છે. પૂર્વ ઉપકમદારમાં ક્ષયોપશમથી સામાધિક પ્રામ થાય છે, તે પછી ઉપોદ્ઘાતદારમાં પછી “કેવી રીતે સામાધિક પ્રામ થાય ? એમ કહું હતું, તે છતાં ફરી અહીં એ જ પૂછ્છા શા માટે કરવામાં આવે છે ? એમ કહેવામાં આવે, તો ઉપકમભાર્માં સામાધિક ક્ષયોપશમથી પ્રામ થાય છે, ઉપોદ્ઘાતમાં તે જ ક્ષયોપશમ કેવી રીતે પ્રામ થાય છે ? (એ જણાવ્યું છે,) અને તે ક્ષયોપશમ ક્ષયા કર્મનો થાય છે ? એ પછી જણાવ્યું છે. ઉ૪૧૭ થી ઉ૪૧૮.

વિવેચન :- સામાધિક કેવી રીતે પ્રામ થાય ? એમ પૂછ્છવામાં આવે, તો જેમ મફનું સુયનાણ વરણ હિત્યાદિ ગાથાત્રય વડે નમસ્કારની પ્રામિ કહી છે, તેમ શુત સામાધિકની પણ પ્રામિ સમજવી, કેમકે નમસ્કાર શુત અન્તર્ગત છે.

અભ્યગ્રહણિ છુંબોને નમસ્કાર પ્રામ થાય છે, એટલા કારણથી ઉપરથી ત્યાં દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કહેલ છે, મુખ્યવૃત્તિને તો નમસ્કાર શુતરૂપ હોવાને લીધે શુતાવરણકર્મના ક્ષયોપશમથી જ પ્રામ થાય છે. એ જ પ્રમાણે શુતસામાધિક પણ મતિ-શુતાવરણના ક્ષયોપશમથી જ પ્રામ થાય છે. બાકીનાં સભ્યકૃતસામાધિક, દેશવિરતિ સામાધિક અને સર્વવિરતિ સામાધિક ધ્યાસંભવ તદાવરણીયકર્મના ક્ષયથી - ઉપશમથી અથવા ક્ષયોપશમથી પ્રામ થાય છે.

શિષ્ય :- ભગવન્ ! પૂર્વ ઉપકમદારમાં “ભાવે ગ્રાંડોવસમિએ” - “બીગકસાયાણુદ્યે નહ્યે કરસાયાણુદ્યે-બારસવિહે કરસાયે.” હિત્યાદિ ગાથાઓમાં તદાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયાદિથી સભ્યકૃતાદિ સામાધિકનો લાભ થાય છે એમ કહું હતું. તે પછી ઉપોદ્ઘાતદારમાં કિ કહુંબિં હિત્યાદિ ગાથામાં “કેવી રીતે સામાધિક પ્રામ થાય ?” એમ કહું હતું, તે પછી પુનઃ અહીં “કેવી રીતે સામાધિક પ્રામ થાય એમ ફરી પૂછ્છા કરવામાં આવે છે, તેનું કારણ શું ?

આચાર્ય :- ભાવે ગ્રાંડોવસમિએ હિત્યાદિ ગાથાઓ છે. ઉપકમદારમાં ક્ષયોપશમાદિ હેતુવડે સામાધિક પ્રામ થાય છે, એમ કહેલું છે. તે પછી ઉપોદ્ઘાતદારમાં “એ ક્ષયોપશમાદિ હેતુ કેવી રીતે પ્રામ થાય ? મનુષ્યાદિ સામગ્રીથી પ્રામ થાય.” એમ કહેલું છે, અને અહીં એ ક્ષયોપશમાદિ ક્રયા કર્મનાં થાય ? તેનો વિચાર કર્યો છે. આ પ્રમાણે વિષય-વિભાગથી જુદા જુદા ત્રણ સ્વણે ઉલ્લેખ કર્યો છે. ઉ૪૧૭ થી ઉ૪૧૮.

હુદે “કરોમિ ભદ્ધત ! સામાધિકમ्” એ સંબંધમાં શિષ્યની શંકા અને સમાધાન કહે છે :-

(૪૮૬) કો કારણો કરેતો કિં કર્મ જં તુ કીર્દુ તેણં ।

કિં કારણો ય કરણં ચ હોડુ અન્ન અણાન્ન તે ? ||૩૪૨૦||૧૦૪૬||

को कारउ ति भणिए होइ करेतो ति भणणए गुरुणा ।

किं कम्म ति य भणिए भणणइ जं कीरण तेण ॥३४२१॥

केण क्यं ति य कला भणिओ तत्य का पुणी पुच्छा ? ।

तविवरणे चिय इमं केण ति व होज्ज मा करण ॥ ३४२२॥

अहवा कयाकयाइसु कलारं कम्म करणभावं च ।

सामाइयस्स सोऽ कुलाल-घड-दण्डगाणं च ॥३४२३॥

पविभागभपेच्छंतो पुच्छइ को कारउओ करेतोऽयं ।

किं कम्म जं कीरड लो तेण तु सद्देण करण च ॥३४२४॥

किं कारउओ य करण च होइ कम्म च ते चसहाओ ।

अन्नमणन्ने, भणणइ किचाह न सब्बहा जुतं ॥३४२५॥

अन्ते समभावाभावाओ तप्पओयणाभावो ।

पावइ मिच्छस्य व ऐ सम्पा-मिच्छाइसोऽय ॥३४२६॥

अहव मई भिन्नेण वि धणेण सधणो धणोति घवएसो ।

सधणो य धणाभागी जह तह सामाइयस्यामी ॥३४२७॥

तं न जओ जीवगुणो सामाइयं तेण विफलया तरस ।

अन्त्तणओ जुना परसामाइयस्स वाऽफलया ॥३४२८॥

जइ भिन्नं तव्यावे वि तओ तस्सभावरहिउ ति ।

अन्नाणि चिय निच्यं उंधो व समं पद्धवेण ॥३४२९॥

एकत्रे तन्नासे नासो जीवस्स संभवे भवणं ।

कारगसंकरदोसो तदेगया कप्पणा वावि ॥३४३०॥

ग्रन्थार्थ :- - सामाधिकनो कर्ता कोष ? सामाधिक करनार तेनो कर्ता छे. कर्म शुं अने करण शुं ? जे कर्ता वडे कराय ते कर्म, अने भन वगेरे करण छे. ज्ञे अम होय तो भगवन् ! ए त्रष्णे परस्पर भिन्न छे, के अभिन्न छे ? कोषा कर्ता छे ? अम पूछवाथी सामाधिक करनार तेनो कर्ता छे, अम गुरुभे कर्तुं. कर्म कर्तुं ? अम पूछवाथी जे तेना वडे कराय ते कर्म अम कर्तुं. सामाधिक कोषो कर्तुं ? ए हारभां तेनो कर्ता कहेल छे, छतां फरीथी ए प्रश्न शा भाटे करवाभां आवे छे ? (अम पूछवाभां आवे, तो) अहीं तेनु विवरणा छे. “केन” ए करण नथी. अथवा कृताकृतादि हारभां कुंभार-घट अने दंडादिनी जेम अहीं प्रस्तुतभां सामाधिकना कर्ता, कर्म अने करण सांभूतीने तेनो विभाग न ज्ञेवाथी पूछे छे के कर्ता कोष ? (उत्तरभां) सामाधिक करनार कर्ता छे. कर्म शुं ? (उत्तरभां) जे तेना वडे कराय ते कर्म. अने तु शब्दथी करण कर्तुं ? (उत्तरभां) भन वगेरे करण छे, अम कर्तुं छे. कर्ता, करण अने च शब्दथी कर्म, ते तमारे परस्पर अन्य छे, के अन्य छे ? ते वेमांधी एकपणा सर्वथा योग्य नथी, केमके कर्ताथी कर्मभूत सामाधिक

ભિન્ન હોય, તો મિથ્યાદૃષ્ટિની જેમ તેને સામાધિકજન્ય સમભાવનો અભાવ થશે, અને તેના પ્રયોજનભૂત મૌખનરો પણ અભાવ પ્રાપ્ત થશે, વળી સામાધિક કરનાર સમ્યગુદૃષ્ટિ છે, અને બીજા મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. એવો તફાવત પણ નહિ રહે, કેમકે બતેના સામાધિક ભિન્ન છે. અથવા એમ કહેવામાં આવે કે ધન ભિન્ન છતાં પણ ‘ધનવાન’ એવો વ્યવહાર કરાય છે તથા ધનવાન જેમ ધનના ફળનો ભોક્તા જાપાય છે, તેવી રીતે સામાધિકનો સ્વામી પણ તેના ફળનો ભોક્તા થશે. કેમકે બંનેમાં ન્યાય સમાન છે. આ કથન યોગ્ય નથી, કારણ કે સામાધિક છુવનરો ગુણ છે, તેથી તે તેનાથી ભિન્ન હોય, તો જેમ બીજાનું સામાધિક બીજાને ભિન્ન હોવાથી નિષ્ઠળ છે, તેમ તેને પણ તેની નિષ્ઠળતા થાય. (ધન એ ધનવાનનો ગુણ નથી, તેથી તે તેનાથી ભિન્ન હોય, તો પણ તેનું ફળ થાય, અહીં તેમ નથી, માટે તેમ ન બને) વળી જો કાચથી સામાધિક ભિન્ન હોય, તો સમ્યકૃત્વાદિ સામાધિકનો સદ્ગ્યાય હોવા છતાં પણ, જેમ પ્રદીપ સાથે રહ્યા છતાં સ્વભાવભૂત ચક્કુ વિનાતા અન્યની જેમ સમ્યકૃત્વાદિ સ્વભાવરહિત હોવાથી તે હંમેશાં અજ્ઞાની જ રહેશે. તથા સામાધિક અને સામાધિકવાન છુવની એકતા માનવામાં આવે, તો સામાધિકનો નાશ થતાં સામાધિકવાન છુવનો પણ નાશ થાય, અને સામાધિકની ઉત્પત્તિ થતાં છુવની પણ ઉત્પત્તિ થાય. એ માન્યતા પણ હિન્દુ નથી, કેમકે છુવ નિત્ય છે. અથવા કર્તા-કર્મ અને કરણને સંકરદોષ પ્રાપ્ત થાય. તેઓની એકતા થાય, અથવા એ કર્તા બગેરે સર્વ કલ્પનારૂપ જ બને. ઉદ્રોહ થી ઉદ્રોહ.

હુદે આચાર્યશ્રી ઉપરોક્ત પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે :-

આયા હુ કારખો મે સામાઝિકમ્ભ કરણમાયા ય ।
તમ્હા આયા સમાઝિયં ચ પરિણામઓ એવકં ॥૩૪૩૧॥

જે નાણાદ્વારા સામાઝિયં જોગમાહ કરણ ચ ।
ઉભયં ચ સપરિણામો પરિણામાણન્નયા જે ચ ॥૩૪૩૨॥

તેણાયા સામઝિયં કરણ ચ ચસ્દ્વારો ન ભિન્નાડું ।
નણુ ભણિયમણણતે તનાસે જીવનાસો તિ ॥૩૪૩૩॥

જાહુ તપ્પજાયનાસો કો દોસો હોહુ સબ્બહા નાલિય ।
જે સો ઉપ્પાય-બ્યા-ધુવધમાણંતપજ્જાઓ ॥૩૪૩૪॥

સલ્લ ચ્છિય પછ્ચસમયે ઉપ્પજાહુ નાસએ ય નિચ્ચં ચ ।
એવં ચેવ ય સુહ-દુક્ખ-બંધ-મોક્ષાદ્વારાદ્વારાદ્વારા ॥૩૪૩૫॥

એવં ચેવ ય વત્યં પરિણામબસેણ કારણતરય ।
પાચાહુ તેણાદોસો વિવક્ષાયા કારણ જે ચ ॥૩૪૩૬॥

કુંભો વિસિજ્જમાણો કલ્પા કમ્મં સ એવ કરણ ચ ।
નાણાકારયભાર્વ લહાહ જહેગો વિવક્ષાએ ॥૩૪૩૭॥

જહ ચા નાણાણનો નાણી નિયાઓવઽાગકાલમિમ ।
એગો ચિ તિસ્સહારો સામાઝિકકારારો એવં ॥૩૪૩૮॥

आधार :- अमारा मते आत्मा ज सामाधिकनो कर्ता छ, सामाधिक करानु लोकाथी कर्म छ, ते पण आत्मा ज छ, अने मन वज्रे करणा पण आत्मा ज छ. माटे कर्ता-कर्म-अने करणा ए त्रयो आत्मपरिणामरूप लोकाथी एक ज छ. करणा के सामाधिक शानाडि स्वभावरूप छ, अने मन वज्रे करणानो योग कर्देल छ, ए उभय आत्माना परिणाम छ, परिणाम ते परिणामवान आत्माथी अनन्यरूपे होय छ. तेथी आत्मासामाधिक अने च शब्दथी मन वज्रे करणा ए त्रया परस्पर भिन्न नव्ही. जो भिन्न नव्ही, तो तेनो नाश थतां शुद्धनो पण नाश थाय, एम हमारां ज कहुं छ. जो सामाधिकाडिरूप पर्यायनो नाश थतां, ते पर्यायरूपे नाश न पाए तो शो होष छ ! केहि ज नहि. सर्वथा शुद्धनो विनाश नव्ही थतो; केमडे ते उत्पाद-व्यय-अने ध्रौव्यस्वभावरूप अनंत पर्यायवाणो छ. (अटले एक सामाधिकाडि पर्यायनो नाश थतां सर्वथा तेनो नाश केवी रीते थाय ? आक्रीना अनंत पर्यायोथी तो सदा अवस्थित ज छ.) ए ज प्रभाषो सर्व वस्तु प्रतिक्षमध उत्पत्त थाय छ, नाश पाए छ, अने वस्तुरूपे सदा अवस्थित रहे छ. एम मानवाथी ज सुख-हुः-भ-वंध-भोक्ता आहिनो सद्भाव घटे छ तथा एक ज वस्तु-परिणामना वशथी जुदा जुदा कारकपूर्णने पाए छ. केमडे विवक्षाथी कारक बने छ, तेथी कारकसंकराडि होष पण नव्ही लागता. जेम विशीर्घमाणा घट (विशरणा कियाना कर्तापणाने लीषे) कर्ता थाय छ, ते ज घट विशरणा कियाना व्याप्यपणावडे कर्म थाय छ, घटपर्यायवडे लीशी थाय छ, तेथी ते ज घटकरणा थाय छ, ए प्रभाषो एक ज पदार्थ विवक्षावडे विविध कारकभावने पाए छ. अथवा जेम शानव्ही अनन्य ऐवो ज्ञानी आत्मा स्वउपयोग क्राणमां एक इतां पण त्रया स्वभाववाणो छ. (स्वउपयोगमां उपयोगवंत लोकाथी कर्ता छ, संवेद्यभाजपणाथी कर्म छ, अने करणाभूत शानव्ही अनन्य लोकाने लीषे करणा छ.) ए ज प्रभाषो सामाधिकनो कारक पण कर्ता-कर्म-अने करणरूप ज्ञाणवो. ३४३१ थी ३४३८.

हे “भदन्त !” ए बीजा शब्दनी व्याख्या करे छे :-

भदि कल्लाण-सुहत्थो घाऊ तस्स य भदंतसहोऽयं ।

स भदंतो कल्लाणो सुहो य कल्लं किलारुग्मो ॥३४३९॥

तं तच्चं निव्वाणं कारणं कर्जोवयारओ वावि ।

तस्साहणमणसहो सहत्थो अहय गच्छत्थो ॥३४४०॥

कल्लमणइ ति गच्छइ गमयइ व बुज्जइ व बोहयइ व ति ।

भणइ भणावेइ व जं तो कल्लाणो स चायरिओ ॥३४४१॥

अहवा कल सहत्थो संख्याणत्थो य तस्स कल्लं ति ।

सहं संख्याणं या जमणइ तेणं य कल्लाणो ॥३४४२॥

सुपसंसत्थो खार्णिदियाणि सुद्धिदिओ सुहोऽभिनओ ।

वरिसदिओ जमुतं असुहो अजिईदिओऽभिमओ ॥३४४३॥

सुहमहवानिव्वाणं तच्चं सेसमुवयारओऽभिमयं ।

तस्साहणं गुरु ति य सुहमन्ने पाणसण्ण व्य ॥३४४४॥

જં ચ સિયં ખેહિંતો અણુગગહરું તઓ સુહે તં ચ ।
અભયાઇ તપ્પયાથા સુહમિહ તબ્બતિભાવાઓ ॥૩૪૪૫॥

ગ્રાંથાર્થ :- ભદ્ર ધાતુ કલ્યાણ અને સુખ અર્થમાં છે, તેનો આ ‘ભદ્રન’ શબ્દ બનેલો છે. તેથી ભદ્ર એટલે કલ્યાણ અને સુખ, તેમાં કલ્યાણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે. કલ્ય એટલે નિશ્ચિત આરોગ્ય, તે આરોગ્ય તથ્ય અને નિરૂપચરિત એવું નિર્વાણ સમજવું. અથવા કારણમાં કાર્યનો ઉપયાર કરીને નિર્વાણનાં કારણભૂત જ્ઞાનાદિ ત્રણ તે આરોગ્ય સમજવું. અથ ધાતુ શબ્દાર્થ અથવા ગત્યાર્થમાં છે તેથી ‘કલ્ય’ એટલે યથોક્ત આરોગ્ય ‘અણાતિ’ એટલે પોતે પામે, અને બીજાને પમાડે. અથવા પોતે જાણે અને બીજાને જીવાવે, અથું ધાતુના અર્થનો શબ્દાર્થ લઈએ તો યથોક્ત આરોગ્ય પોતે કહે અને બીજાને કહાદે, તેથી તે કલ્યાણ કહેવાય. એ કલ્યાણરૂપ અહીં આચાર્ય જીવાવા. અથવા કલ ધાતુ શબ્દ અને સંખ્યા અર્થમાં છે; તેનો નિપાત કરવાથી કલ્યાણ થાય, તેથી શબ્દશાસ્ત્ર અને સંખ્યાન એટલે ગણિતને જે અણાતિ એટલે જાણે અથવા જીવાવે તેને કલ્યાણ-ગુરુ કહેવાય.

હવે સુખ શબ્દનો અર્થ ઘટાવે છે. સુ શબ્દ પ્રશંસાર્થે છે, ખાનિ એટલે ઈન્દ્રિયો. જેની ઈન્દ્રિયો શુદ્ધ હોય, અથવા જેની ઈન્દ્રિયો વશ હોય તેને સુખ માનેલ છે, કેમકે જે અજિતેન્દ્રિય હોય તેને અસુખ માનેલ છે. અથવા સુખ એટલે તથ્ય=વાસ્તવિક સુખ નિર્વાણ જાણવું, બાકીનું સંસારી સુખ ઉપયરિત માનેલ છે. અથવા તેવા સુખનું કારણ જે ગુરુ તે જ સાચું સુખ છે. જેમ “અત્ર એ પ્રાણ કહેવાય છે.” તેમ અહીં પણ સમજવું. અથવા કરણભૂત ઈન્દ્રિયોવડે જે સારી રીતે પ્રાણ થયું હોય તેને સુખ કહેવાય. તે સુખ અહીં અભયદાનાદિ અનુષ્ઠાનો આત્માના અનુગ્રહરૂપ જીવાવા. તે અભયદાનાદિ આપનાર પણ તદ્દભક્તિભાવથી અહીં સુખ કહેવાય છે. ઉઘતુલ થી ૩૪૪૫.

હવે ભદ્રન શબ્દના પર્યાય શબ્દોની વ્યાખ્યા કરે છે :-

અહૃવા ભગ્ય સેવાએ તરસ ભયંતો ત્તિ સેવએ જમ્હા ।
સિવાગ્રહણો સિવમાગં સેવો ય જાતો તદત્ત્વીણ ॥૩૪૪૬॥

અહૃવા ભા ભાજો વા દિતીએ તરસ હોડ ભંતો ત્તિ ।
ભાજંતો ચાયરિઓ સો નાણ-તવોગુણજુઈએ ॥૩૪૪૭॥

અહૃવા ભંતોકવેઓ જં મિચુજ્જતાડંધહેઊઓ ।
અહૃવેસરિયાઇભગો વિજાડ સે તેણ ભગવંતો ॥૩૪૪૮॥

નેરયાઇભવસ્સ બ અંતો જં તેણ સો ભવંતો ત્તિ ।
અહૃવા ભયરસ અંતો હોડ ભયંતો ભયં તાસો ॥૩૪૪૯॥

નામાઇ છવિહં ત્ત ભાવભયં સતહેહલોગાઇ ।
ઝહલોગજં સમવાઓ પરલોગભયં પરભવાઓ ॥૩૪૫૦॥

किंचणमादाणं तद्भयं तु नासहरणाङ्गाओ नेयं ।
बज्जनिमित्ताभावा जं भयमाकमिहकं तं ति ॥३४५१॥

असिलोगभयमजसओ दुज्जीवमाजीवियाभायं नाम ।
पाणपरिच्छायभयं मरणभयं नाम सत्तमयं ॥३४५२॥

अम् गच्छाङ्गसु तस्येह अमणमंतोऽवसाणमेगत्यं ।
अमङ् व जं तेण तो भयस्य अंतो भयंतो ति ॥३४५३॥

अम् रोगे वा अंतो रोगो भंगो विणासपञ्जाओ ।
जं भवभयभंगो सो तओ भवंतो भयंतो य ॥३४५४॥

एन्थ अर्थार्थार्थं यावल्यामरणलक्षणगाङ्गे ।
संभवओं पत्तेयं द-य-ग-यगाराङ्गलोवाओ ॥३४५५॥

हस्येकारंतदेसओ य भंते ति सब्बसामण्णं ।
गुरुआमंतणवयणं विहियं सामाङ्गाङ्गे ॥३४५६॥

गुणार्थ :- अथवा भज् धातु सेवाना अर्थमां छे, तेनो ‘भजन्त’ शब्द बने छे. तेथी ‘भजन्त’ ऐटले भोक्ता पाभेलाओने अथवा भोक्तमार्गने जे सेवे छे, ते ‘भजन्त’ अथवा भोक्तमार्गना अर्थीओने जे सेववा योग्य छे, ते सुशुरु भजन्त कहेवाय छे. अथवा भा तथा भज् धातु दीमिना अर्थमां छे, तेनो भान्त् तथा भ्राजन्त शब्द बने छे. ऐटले जे ज्ञान अने तपशुश्वेदे प्रकाशे छे, ते आत्मार्थ भान्त अथवा भ्राजन्त कहेवाय छे. अथवा अम् धातु अनवस्थान अर्थमां छे. तेनो भ्रान्त शब्द बने छे, ऐटले जे भिथ्यात्यादि बंध-लेतुथी रहित छे, ते भ्रान्त कहेवाय छे अथवा ऐश्वर्यादि छ प्रकारनो ‘भग’ जेने छे, ते भगवान् शुरु छे अथवा जे नरकादि भवना अंतनो हेतु छे, तेथी ते ‘भवान्त’ कहेवाय छे. अथवा भयनो अंत करनार होय ते भयांत कहेवाय. भय ऐटले त्रास. ते भय नामादि छ प्रकारे छे :- नामभय, स्थापनाभय, द्रव्यभय, कोत्रभय, क्राणभय अने व्यावभय, तेमां भावभय सात प्रकारे छे. १. आलोकजन्यभय ते ईहलोक भय, २-परभवधीजन्य भय ते परलोकभय, ३-न्याय (यापष्ट) ऐटले अपहरणादिजन्यद्रव्यभवनानो भय, ४-आत्मनिमित्तना सद्भावधी जे उत्पत्त थाय ते आक्षिमिकभय. ५-अपयशजन्यभय ऐटले श्वाध्याभय, ६-दुःखपूर्वक आशुविका थाय ते आशुविकाभय, अने ७-ग्राहपरित्यागनो भय ते भरणाभय. तथा अम् धातु गत्यादि अर्थमां छे, तेनो अहीं अन्त शब्द थाय छे. अम्-नम्-अन्त-अवसान् ए वधा शब्द ऐकार्यवाची छे. तेथी अमति ऐटले जे भयनो अंत करे, ते भयन्त कहेवाय. अथवा अम् शब्द रोगना अर्थमां अंत-रोग-भंग-विनाश. ए वधा पर्यायशब्दो छे. तेथी भवनो अने भयनो जेताथी नाश थाय ते सुशुरु भवांत अथवा भयांत कहेवाय छे. अहीं भद्रनादि शब्दो (आदि शब्दधी भजन्त-भान्त-भ्राजन्त-भांत-भगवंत-भयान्त) यथासंभव प्रत्येकमां ८-५-३ अने वकारादि अक्षरोनो लोप करवाथी, स्व-अकारांतना आदेशधी भन्ते ए

સર્વ સામાન્યપદ બને છે. ભદ્રન્માંથી ‘દ’ કારનો, ભયાંતમાંથી યકારનો, ભગવંતમાંથી ગકાર અને વકારનો, ભજીતમાંથી જકારનો લોપ કરવાથી; ભાન્ત ઈત્યાદિમાં છુસ્વ આદેશ કરવાથી ‘ભંત’ પદ રહે છે. તેમાં એકારનો આદેશ કરવાથી ‘ભંતે’ એવું પદ ગુરુ ભગવાનના આમંત્રણના વચનરૂપ સામાયિકસૂત્રની આદિમાં મૂકેલું છે. ઉઘૃણ થી ઉઘપણ.

હે ભદ્રન્ પદ કેવી રીતે ગુરુને આમંત્રણ વચનરૂપ છે, તે કહે છે :-

આમંતેડુ કરેમિ ભંતે સામાઇયં તિ સીસોડયં ।

અનામંતણવદ્યણ ગુરુણો કિકારણમિણ તિ ? ॥૩૪૫૭॥

ભણણાડુ ગુરુકુલયાસોવસંગહત્યં જહા ગુણત્થીહ ।

નિચ્ચં ગુરુકુલયાસી હવિજ્જ સીસો જાઓડભિહિયં ॥૩૪૫૮॥

નાણરસ્સ હોડુ ભાગી થિરયરાં દંસયો ચરિતો ય ।

થના અાવકહાએ ગુરુકુલયાસં ન મુંચાતિ ॥૩૪૫૯॥

એલાલાનો ન્દ્રુ થાળો અણાયાલાલાલાન્નણ ।

નિગાહો ય કસાયાણ એયં ધીરણ સાસણ ॥૩૪૬૦॥

આવસયં પિ નિચ્ચં ગુરુપાયમૂલમિમ દેસિયં હોડુ ।

વીસું પિ હુ સંવસારો કારણારો જદભિસેજ્જાએ ॥૩૪૬૧॥

એવ ચિય સબ્બાવસયાદુ આપુચ્છિકુણ કજ્જાદુ ।

જાણાયિયમામંતણવણાઓ જેણ સબ્બેસુ ॥૩૪૬૨॥

સામાઇયમાડુમયં ભદ્રન્સહ્દો ય જં તદાદ્રાએ ।

તેણાણનુબજ્જાદુ તાળો કરેમિ ભંતે તિ સબ્બેસુ ॥૩૪૬૩॥

કિચ્ચાકિચ્ચં ગુરુથો વિદંતિ વિણયપઢિવત્તિહેઉ ચ ।

ઊરસાસાડુ પમોન્તુ લદણાપુચ્છાએ પડિસિદ્ધં ॥૩૪૬૪॥

ગુરુવિરહમિમ ચ ટવણા ગુરુવએસોવદંસણત્થં ચ ।

જિણવિરહમિમ વ જિણચિંબસેવણામંતણં સફલં ॥૩૪૬૫॥

રન્નો ચ પરોકષ્ટ્રસર વિ જહ સેવા મંતદેવયાએ વા ।

તહ ચેવ પરુકષ્ટ્રસર વિ ગુરુણો સેવા વિણયહેઉ ॥૩૪૬૬॥

અહવા ગુરુગુણનાણોવાગ્યોગાં ભાવગુરુસમાએસો ।

ઇહ વિણયમૂલધમ્મોવાસણત્થં જાઓડભિહિયં ॥૩૪૬૭॥

વિણારો સાસણે મૂલં વિણારો સંજારો ભવે ।

વિણયારો વિષ્યમુખકસ્સ કારો થમ્મો કરો તથો ? ॥૩૪૬૮॥

ચિણઓવયારમાણરસ ભંજણ પૂયણ ગુરુજણરસ |
તિત્ખયરણ ય આણ સુધાન્બારાહણ કિરિયા ||૩૪૬૬||

ગ્રંથાર્થ :- “કરેમિ ભતે ! સામાડું” એ પદ્થી શિષ્ય ગુરુને આમંત્રણ કરે છે, આ ગુરુનું આમંત્રણ વચ્ચન પ્રથમ કહેલું છે, તો કરી અહીં શા કારણથી કહેવામાં આવે છે ? એમ પૂછવામાં આવે તો કહીએ છીએ કે-ગુરુકુળવાસમાં વસતા, ગુણગ્રહણ કરવા માટે ગુણાથી શિષ્ય નિત્ય ગુરુકુળવાસી થાય છે, જે માટે કહું છે કે - ગુરુકુળવાસી જ્ઞાનનો ખાગી થાય છે, દર્શન અને ચારિત્રમાં અતિશાય સ્થિર થાય છે; તેઓને ધન્ય છે, કે જેઓ જીવનપર્યત ગુરુકુળવાસને મૂકતા નથી, ગીતાર્થ પાસે વાસ, ધર્મમાં રતિ, અનાયતન=આનંદ-વર્જન, અને કોષાદિ કરવાનો નિશ્ચદ કરવો. ધીરપુરુષોનું શાસન છે, વળી કારણવશાતુ અન્યવસતિમાં જુદા રહેનારાને પ્રતિકમણાદિ આવશ્યક કિયાઓ પણ ગુરુના ચરણ સમીપે કરવી જાઈએ. એ જ પ્રમાણે બીજા પણ સર્વ શુદ્ધ અનુષ્ઠાનો ગુરુને પૂછીને કરવા, એમ આમંત્રણ-વચ્ચનથી જાણવેલું છે. કારણકે સર્વ આવશ્યકોમાં સામાયિક નામનું આવશ્યક પહેલું છે, અને આ ‘ભર્તન’ શબ્દ પણ તેની આદિમાં છે. તથી કરેમિ ભતે ! એ વચ્ચન સર્વ આવશ્યકોમાં અનુસરે છે. વિનયની પ્રાતિ માટે કરવાયોગ્ય કે નહિ કરવાયોગ્ય સર્વ ઉચ્ચિત આચાર ગુરુમહારાજ જાણે છે. તથી તેમને પૂછ્યા વિના ઉદ્ઘાસાદિ મૂકવાનો પજ નિષેષ કર્યો છે. જેમ જિનશ્વરના વિરહમાં જિનેશ્વરના બિંબનો સેવા અને આમંત્રણ થાય છે, તેમ ગુરુનો વિરહ હોય ત્વારે ગુરુનો ઉપદેશ બતાવવાને ગરુની સ્થાપનાની સેવા અને આમંત્રણ સફળ થાય છે. જેમ પરોક્ષ રાજી અથવા મંત્રદેવતાની સેવા સફળ થાય છે, તેમ પરોક્ષ અંબા ગુરુની સેવા પણ વિનયનો હેતુ છે. અથવા ગુરુગુરુના જ્ઞાનોપયોગથી વિનયમૂળ ધર્મનો ઉપદેશ બતાવવાને અહીં ભાવગુરુનો સમાદેશ કર્યો છે. જે માટે કહું છે, કે વિનય એ જિનશાસનમાં ધર્મનું મૂળ છે, વિનીત હોય તે સંપરી થાય છે. વિનયથી રહિત હોય તેને ધર્મ અને તપ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? વિનયોપચાર મનથી (કરેલી) ગુરુજનની ભક્તિ અને પૂજન તીર્થકરોની આશા-શુદ્ધધર્મની આરાધના અને કિયા એ સર્વ સફળ થાય છે. ઉછ્વાર થી ઉછ્વાર.

અથવા ભતે ! એ પદ્થી આત્મ-આમંત્રણ છે.

ભાગામંતણમહદ્યાદવસોસકિરિયાવિસમગરો તં ચ |
સામાડુણગકિરિયાનિયામગં તદુવઓગારો ||૩૪૬૭||

એવે ચ સબ્બકિરિયાદસબન્નયા તદુવउત્તકરર્ણ ચ |
વક્ષગ્રાયં હોઇ નિસીહિયાદિ કિરિયોગાર્થ ચ ||૩૪૬૮||

અહન્યા જહંભવઓ ભદ્રતશદ્રો જિણાડસક્ષીર્ણ |
આમંતણાભિધાદૈ નરસવિષજ્જઞ ધિરબ્યયથા ||૩૪૬૯||

ગહિયં જિણાડસક્ષે મણ ત્ત તલજ્જ-ગોરવ-ભયારો |
સામાડ્યાડ્યાર પરિહરતો તં થિરે હોઇ ||૩૪૭૦||

અહવા ભંતં ચ તયં સામાઙ્ય ચેદું ભંતસામાઙ્યં ।
એત્તમલકજ્જણમેવં ભંતેસામાઙ્યં તં ચ ॥૩૪૭૪॥

નામાઙ્ગલિકુદાસત્યં નજુ સો સાવજ્જજોગવિરહુઓ ।
ગમ્માઙ્ગ ભણણઙ્ગ ન જરી તત્યવિ નામાઙ્ગરબ્ધાવો ॥૩૪૭૫॥

ભંતસસ ય સામાઙ્યં ભંતે સામાઙ્યં જિણાભિહિયં ।
ન પરપ્પણીયસામાઙ્યં તિ ભંતેવિસેસણાઓ ॥૩૪૭૬॥

ગાણ્યાર્થ :- અથવા અવશેષ કિયાનો ત્યાગ કરવાથી અને એક સામાયિક કિયાના નિયામકભૂત તે પદ સામાયિકના ઉપયોગથી આત્માને આભંત્રણાંપ છે, તેથી જેમ ભાગ્ય-કિયાના નિષેધથી અભ્યંતર કિયાનો ઉપયોગ કહેલો ગણાય છે, તેમ પરિલેહપ્રાદિ સર્વ કિયાઓની અનાખાપત્રાવડે આરથ્ય કિયામાં ઉપયોગ કરવાનું આત્માના આભંત્રણાવડે કહેલું છે, અથવા ભદ્રનું શાખ જિનાદિ સાક્ષીઓના આભંત્રણાને કહેનાર છે, (જેમકે હે જિનાદિ બગવંતો ! હું તમારી સાક્ષીએ સામાયિક કરું છું.) તેમની સાક્ષીએ સામાયિક કરેનારને પ્રતમાં સ્વિરતા પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે મેં જિનાદિની સાક્ષીએ સામાયિક પ્રદાન કર્યું છે, એ વાસનાથી સામાયિકના અતિયારોનો ત્યાગ કરતા તેમની લજા, ગૌરવ અને ભયથી તેને તે સામાયિકપ્રત સ્વિર થાય છે. અથવા ‘ભદ્રનું જ વિશેષજ્ઞ’ છે, જેમકે ભદ્રન અથવું જે સામાયિક તે ભદ્રન સામાયિક હું કરું છું, કલ્યાણને પ્રાપ્ત કરાવનાર સામાયિક હું કરું છું. બંતે સામાયિક શાન્દમાંનો એકાર અલાકણિક હોવાથી તેનો લોપ કર્યો છે. નામ-સ્થાપનાદિ સામાયિકનો ભેદ જણાવવાને ઉપરોક્ત વિશેષજ્ઞ જણાવ્યું છે. (કેમકે તે સામાયિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરાવનારાં નથી) એ ભેદ સાવધયોગની વિરતિથી જણાય છે; વળી નામાદિ સામાયિક સાવધયોગની વિરતિદૂપ નથી એમ કહેવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે - તે વચ્ચન યોગ્ય નથી, કેમકે તેમાં પણ (સાવધયોગની વિરતિમાં પણ) નામ-સ્થાપનાદિનો સહભાવ છે અથવા ભંતે સામાઙ્ય એટલે જિનેશ્વરે કહેલું બગવંતનું સામાયિક હું કરું છું; પણ પદપ્રાપ્તિ સામાયિક નથી કરતો, એમ ભંતે વિશેષજ્ઞથી સમજવું. ઉ૪૭૦ થી ઉ૪૭૬.

કરણે ભાબે ય અંતે એ જણા પદની વ્યાખ્યા કરી, હવે “સામાયિક” એ યોથા પદની વ્યાખ્યા કરે છે :-

રાગ-હોસવિરહિઓ સમો જી અયણં અયો જી ગમણ નિ ।
સમગમણ નિ સમાઓ સ એવ સામાઙ્ય નામ ॥૩૪૭૭॥

અહવા ભવે સમાએ નિબ્બત્તં તેણ તમ્મયં વાવિ ।
જં તપ્પાસોયણં વા તેણ વ સામાઙ્ય નેયં ॥૩૪૭૮॥

અહવા સમાઙ્ગ સમ્મત-નાણ-તરણાઙ્ગ તેસુ તેહિં વા ।
અયણં અતો સમાઓ સ એવ સામાઙ્ય નામ ॥૩૪૭૯॥

અહવા સમસ્સ આતો ગુણાણ લાભો જી જો સમાઓ સો ।
અહવા સમાપણમાત્રો નેતો સામાઙ્ય નામ ॥૩૪૮૦॥

अहवा सामं मित्ती तत्थ अओ तेण बति सामाओ ।

अहवा सामस्साओ लाभो सामाइयं णेयं ॥३४८१॥

सम्ममउओ वा समओ सामाइयमुभयविल्लिभाचाओ ।

अहवा सम्मस्साओ लाभो सामाइयं होइ ॥३४८२॥

अहवा निरुत्तविहिणा सामं समं समं च जं तस्य ।

इकमप्पणे पवेसणमेयं सामाइयं नेयं ॥३४८३॥

सम ऐटले राग-द्वेषनो विरह, अय ऐटले अधन-गमन. सम तरक गमन कुरुं ते समाय, अने ते ज सामाधिक छे. अथवा समनो लाभ थवाथी निवृत ऐटले थयेलुं ते, अथवा तन्मयते अथवा तेनुं (समनुं) जे प्रयोजन ते सामाधिक आश्रुं. अथवा समनो ऐटले सम्यक्त्व, शान अने चारित्रने विषे अथवा तेओ वडे अय ऐटले गमन कुरुं ते समाय, ते ज सामाधिक छे. अथवा समनो आय ऐटले गुणोनो जे लाभ ते समाय अथवा समोनो आय ते सामाधिक आश्रुं. अथवा साम ऐटले सर्व छवोनी मैत्रीमां अय ऐटले गमन, अथवा ते वडे वर्तन ते समाय अथवा सामनो आय ऐटले लाभ ते सामाधिक छे. अथवा सम्यग् अय ऐटले सार्व वर्तन ते समय, अहीं उभय अक्षरनी वृद्धि थवाथी सामाधिक बने छे. अथवा समनो आय ऐटले लाभ तेने सामाधिक कहेवाय छे. अथवा निरुक्त विधिवडे साम ऐटले बीजने हुःअ न आपतुं. ते, सम्यक् रीते शान्तिं नयनुं परस्पर योजतुं ते, अने सम ऐटले भाष्यस्थ वर्तन, तेनो जे 'ईक' ऐटले आत्मामां प्रवेश थवो ते सामाधिक आश्रुं. उ४७७ थी ३४८३.

हडे 'सर्व' शब्दनी व्याख्या करे छे :-

किं पुण तं सामद्यं सब्बसावज्जजोगविरङ्गति ।

सियए स तेण सब्बो तं सब्बं कडविहं सब्बं ॥३४८४॥

(४८७) नामं उवणा दविए आएसे चेव निरवसेसं च ।

तह सब्बधत्तसब्बं च भावसब्बं च सत्तमयं ॥३४८५॥१०४९॥

कसिणं दब्बं सब्बं तहेसो वा विवक्ष्याभिमओ ।

दब्बे तहेसम्म य सब्बासब्बे चउभंगो ॥३४८६॥

सब्बासब्बे दब्बे देसम्म य नायमंगुलिदब्बं ।

संपुण्णं देसोणं पब्बं पब्बेगदेसो य ॥३४८७॥

आश्वसो उवयारो सो बहुतरए पहाणतरए वा ।

देसे वि जहा सब्बं भत्तं भुतं गओ गामो ॥३४८८॥

दुविहं तु निरवसेसं सब्बासेसं तदेकदेसो य ।

सब्बासेसं सब्बे अणिभिसनयणा जहा देवा ॥३४८९॥

તહેસાપરિસેસં સબે અસુરા જહા અસિયવણા ।
જહ જોઇસાલયા ચા સબે કિર તેઉલેસસાગા ॥૩૪૧૦॥

જીવાજીવા સબે તં ધતે તેણ સબ્બધત્ત તિ ।
સલ્લે ચ સબ્બધત્તારબ્બં જમાઓ પર ણંન્ન ॥૩૪૧૧॥

અહ દબ્બસબ્બમેગં દ્વાધારં તિ ભિન્નમન્નેહિ ।
એગાળેગાધારોવયારભેણ ચાદેસં ॥૩૪૧૨॥

ભિન્નમસેસં જમિહેગજાઇધિસયં તિ સબ્બધત્તાઓ ।
ભિન્ના ય સબ્બધત્તા સબ્બાધારો તિ સબ્બેસિ ॥૩૪૧૩॥

કમ્પોદયરસહાવો સબ્બો અસુહો સુહો ય ઓડાડુઓ ।
મોહોવસમસહાવો સબ્બો ઉવસામિઓ ભાવો ॥૩૪૧૪॥

કમ્મકઘ્રયરસહાવો ઊડુઓ સબ્બો ય મીસાઓ મીસો ।
અહ સબ્બદબ્બપરિણારુલ્લો પરિણામિઓ સબ્બો ॥૩૪૧૫॥

અહિગયમસેસસબ્બં વિસેસાઓ સેસયં જહાજોગં ।
ગરહિયમદજ્જમુત્તં પાવં સહ તેણ સાવજ્જં ॥૩૪૧૬॥

ગ્રાણ્યર્થ :- તે સામાધિક એટલે શું ? સર્વ સાવધયોગની વિરતિ તે સામાધિક. સૃ ઘાતુને ઓણાદિક ચ પ્રત્યય લગાડવાથી સર્વ શબ્દ બને છે, સર્વ વસ્તુ અર્થમાં છે. એ સર્વ કેટલા પ્રકારનું છે ? (એમ પૂછવામાં આવે તો) નામસર્વ, સ્થાએનાસર્વ, દ્રવ્યસર્વ, આદેશસર્વ, નિરવશોષસર્વ, સર્વપત્તસર્વ અને સાતમું ભાવસર્વ, એમ સાત પ્રકારે સર્વ છે. તેમાં નામ અને સ્થાએનાસર્વ સુગમ છે, અને જી-ભ્રવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસર્વનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. અંગુલી આદિ દ્રવ્ય અથવા તેનો એક દેશ સંપૂર્ણ વિવિધાવડે કહેવામાં આવે ત્યારે સર્વ કહેવાય છે. અને અંગુલી તથા તેના એક દેશને અપરિપૂર્ણ વિવિધાથી કહેવામાં આવે ત્યારે 'અસર્વ' કહેવાય છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યમાં અને તેના દેશમાં સર્વાસર્વનાં ચાર ખાંગા થાય છે. જેમકે, સંપૂર્ણ અંગુલીદ્રવ્ય એ દ્રવ્ય કહેવાય છે, તેનો જ એક દેશ તે અસર્વદ્રવ્ય કહેવાય છે; સંપૂર્ણ દ્રવ્ય દેશસર્વ કહેવાય છે અને પર્વનો એક દેશ તે દેશ - અસર્વ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે દ્રવ્યસર્વનું સ્વરૂપ જ્ઞાણાવું.

આદેશ એટલે ઉપચાર. તે ઉપચાર બહુ પ્રકારમાં, મુખ્યતામાં અને દેશમાં પણ સર્વપણે પ્રવત્ત છે, જેમકે ગ્રહાં કરેલા ભોજનમાંથી ઘણે ભાગે ખાંધું હોય અને કેટલુંક અવશેષ હોય, તો "આજો સર્વ ભોજન ખાંધું" એક કહેવાય છે. મુખ્ય પુરુષોમાંથી કેટલાક જયા હોય અને કેટલાક રચ્યા હોય ત્યારે "સર્વ જામ જયા" એમ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે આદેશસર્વ જ્ઞાણાવું.

નિરવશોષસર્વ બે પ્રકારે છે, સર્વ વસ્તુ નિરવશેષ અને તહેશ નિરવશેષ. જેમકે સર્વ દેવો અનિમેષ નયનવાળા છે. અહીં બધાય દેવોમાં અનિમેષપણું છે. કોઈપણ દેવોમાં સનિમેષપણું

नथी, तेथी ते सर्व निरवशेष कहेवाय. तथा जेम्हे, सर्व असुरो कृष्ण वर्जनाणा छे, अथवा जेम सर्व ज्योतिषि देवो तेजोलेश्यावाणा छे, अही असुरो अने ज्योतिषि देवो सर्व देवोनां एक देशमां छे, ते दरेकमां पथासंभ्य कृष्णवर्णा अने तेजोलेश्या छे, तेथी ते दरेके देशनिरवशेषसर्व कहेवाय.

आ जगतमां जे कंઈ छे, ते सर्व शब्दो अने अश्लवो जे छे, तेने जे कारणाथी पारी राखे छे, ते कारणाथी ते सर्वपता कहेवाय छे, अहीं सर्व श्लवाळृप विवक्षा ते सर्वधन सर्व कहेवाय छे; केम्हे ए श्लवाळृप सिवाय जगतमां बीजूँ कंઈ छे ज नहि. द्रव्य-सर्वादिनो परस्पर शो भेद छे ? ओम पूछवामां आवे, तो द्रव्यसर्व एक द्रव्याधारवाणु छे तेथी बीजा सर्वथी भिन्न छे. आदेशसर्व एक-अनेक द्रव्याधारवाणु होवाथी उपचारभेदे बीजाओथी भिन्न छे. अशेषसर्व एक ज्ञातीय विषयवाणु होवाथी बीजाओथी अन्य छे अने सर्वपतासर्व सर्व वस्तुना आधारभूत होवाथी पूर्वना व्याप्ति सर्वथी भिन्न छे.

शुभाशुभ कर्मना उदयनो स्वभाव ते औद्यिकभावसर्व, भोद्योपशमनो स्वभाव ते औपशमिकभावसर्व, कर्मक्षयनो स्वभाव ते क्षमिकभावसर्व, कर्मनो क्षयोपशम भाव ते भिश्वभावसर्व, अने सर्व द्रव्यनी परिष्ठितिरूप ते पारिष्ठिकभावसर्व कहेवाय छे. अही "सर्व सावध योगनो त्याग कडूँ छुँ." ए संबंधमां समविष्ट सर्वभांधी विशेषे करीने निरवशेष-सर्व अविकृत छे, बाकीना छ सर्व पथाधीरूप ज्यां घटे त्यां योजवा. हवे "सावध" पदनी व्याख्या करे छे. जे गर्हित, तथा निधि होय, तेने अवध कहेवाय, ते अवध ओट्ये पाप, ते पापथी सहित जे होय, तेने सावध कहेवाय. ३४८४ थी ३४८६.

हवे बीजा प्रकारे "सावध" शब्दनी तथा 'योग' शब्दनी व्याख्या करे छे :-

अहवेह वज्जणिज्जं वज्जं पावं ति सहसकारस्स ।

दिग्घत्तादेसात्मो सह वज्जेणं ति सावज्जं ॥३४९७॥

जोगो जोयणमायकिरिया समाधाणमायवावारो ।

जीयेण जुज्जए वा जउओ समाहिज्जए सो ति ॥३४९८॥

जं तेण जुगाए वा स कम्मुणा जं ण जुज्जए तम्मि ।

तो जोगो सो य मवो तिविहो कायाङ्गवावारो ॥३४९९॥

सब्बो सावज्जो ति य जोगो संचज्जाए तर्य सर्वे ।

सावज्जं जोगं ति य पञ्चकछामि ति वज्जेमि ॥३५००॥

पङ्कसद्वो पडिसेहे अकछापां ग्रावणाऽभिहाणं वा ।

पडिसेहस्सकछाणं पञ्चकछाणं नियन्ति ति ॥३५०१॥

गुणार्थ :- अहीं वर्जवायोऽय-तज्जवयोऽय जे होय तेने पाप कहेपाप. ते वर्ज्यसहित जे होय ते सर्वज्ञ, सहशब्दना सकारनो हीर्ष आदेश क्रवाथी सावज्ञसावध थाय. जोडवुं ते योग अथवा आत्मानु चलनादि क्रिया साथं सभ्यक् प्रकारे जोडवुं तेने योग कहेवाय. (अकम्हे आत्मानो

વ્યાપાર) અથવા જીવ સાથે જે જોડાય યા સંબંધ કરાય તેને યોગ કહેવાય. કેમકે આત્મા કર્મ સાથે જોડાય છે, તેથી તેને યોગ કહેવાય. વળી તે યોગ હોતે છતે આત્મા કર્મ સાથે જોડાય, માટે તેને યોગ કહેવાય તે યોગ કાયિકાદિ વ્યાપારરૂપ એટલે ભન, વચન અને કાયાથી ત્રણ પ્રકારે માનેલો છે. હવે સર્વ, સાવદ્ય અને યોગ એ ત્રણે પદનો સંબંધ યોજાયે છીએ. તે સર્વસાવદ્યયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, એટલે ત્યાં કરું છું ગ્રાતિ શબ્દ 'નિષેષ' અર્થમાં છે અને 'આખ્યાન' શબ્દ ખ્યાપના અથવા આદરથી કહેવારૂપમાં છે, તેથી પ્રતિષેષનું આખ્યાન. તે પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિવૃત્તિ કહેવાય. ઉછલ્લ થી ઉપ૦૧.

હવે ભેદપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાનનું ક્રથન કરે છે :-

(૪૮૮) નામં રૂબણા દવિએ અઙ્ગલ્યપદિસેહભાવઓ તં ચ ।

નામાભિહાણમુત્તં રૂબણાગારકઞ્ચનિકઞ્ચેવા ॥૩૫૦૨॥

દવ્બસ્સ ચ દવ્યાણ ચ દવ્યદ્ભૂયસ્સ દવ્યહેતું વા ।

દવ્યં પદ્યકઞ્ચાણં નિણહાઈણં ચ સવં પિ ॥૩૫૦૩॥

ધિકઞ્ચમદાણમહુચ્છા પદિસેહો રોગણો વ્ય કિરિયાએ ।

શિદ્ધં પદ્યકઞ્ચાઓ જહ રોગી સવ્યદિજ્જેહિં ॥૩૫૦૪॥

ભાવરસ ભાવઓ ભાવહેઉમહ ભાવ એવ વાભિમથં ।

પદ્યકઞ્ચાણં દુવિહં તં સુયમિહ નોસું ચેવ ॥૩૫૦૫॥

પુલ્લં નોપુલ્લસુયં પદ્યકઞ્ચાણં નિ પુલ્લસુયમુત્તં ।

બાઉણપદ્યકઞ્ચાણાઇયં ચ નોપુલ્લસુયમુત્તં ॥૩૫૦૬॥

નોસુયપદ્યકઞ્ચાણં મૂલુજ્જરગુણવિહાણઝો દુવિહં ।

સલ્લે દેસે ય મથં ઇહ સવં સલ્લસહાઓ ॥૩૫૦૭॥ [૪૨૦૪]

ગ્યાયાર્થ :- નામ-પ્રત્યાખ્યાન, સ્થાપના-પ્રત્યાખ્યાન, દવ્ય-પ્રત્યાખ્યાન, અદિત્સા-પ્રત્યાખ્યાન, પ્રતિષેષ-પ્રત્યાખ્યાન અને ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન એમ છ પ્રકારે પ્રત્યાખ્યાન છે. તેમાં "પ્રત્યાખ્યાન" એવું જે નામ તે નામ-પ્રત્યાખ્યાન, અકાર અથવા અક્ષાદિમાં નિક્ષેપ કરવો તે સ્થાપના-પ્રત્યાખ્યાન, સચિતાદિ દવ્યનું અથવા દવ્યોનું દવ્યશુદ્ધનું = ભાવરહિત અભિવ્ય જીવનું તેમજ દવ્યને માટે જે પ્રત્યાખ્યાન કરાય તે અને નિલક્ષાદિકનું જે પ્રત્યાખ્યાન, તે સર્વ દવ્ય-પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. ભિન્નાયરને ભિક્ષા ન દેવી તે અદિત્સાપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય. અસાધ્ય રોગીની જેમ કિયાનો નિષેષ કરવો તેને પ્રતિપેષ-પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય. લોકમાં પણ આ વાત પ્રસિદ્ધ છે, કે "સર્વ વૈદ્યાયે આ રોગીનો પ્રતિપેષ કર્યો છે." (આ સ્થળે નિર્યુક્તિમાં ક્યાંક નિવિષ્પણાપનરૂપ ક્ષેત્રપ્રત્યાખ્યાન કહેલું જરૂર્ય છે.) ભાવનું=સાવદ્યયોગના પરિણામનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું તે, તથા ભાવથી=શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન થવાથી કરેલું પ્રત્યાખ્યાન તેમ જ ભાવ હેતુક (સર્વ કર્મનો કષય કરવા માટે કરેલું) પ્રત્યાખ્યાન તે, અને (સાવદ્યયોગની વિરતિલક્ષણ) ભાવરૂપ પ્રત્યાખ્યાનને ભાવપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. એ

ભાવપ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારે છે. શુતભાવપ્રત્યાખ્યાન અને નોશુતભાવપ્રત્યાખ્યાન. શુતભાવપ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારે છે. પૂર્વશુતપ્રત્યાખ્યાન અને નોપૂર્વશુત પ્રત્યાખ્યાન. તેમાં પ્રત્યાખ્યાન નામના નવમા પૂર્વને પૂર્વશુતપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે અને આતુર-પ્રત્યાખ્યાનાદિશુતને (પૂર્વગત બાબ્દ હોવાથી) નોપૂર્વશુતપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તથા શુતનિષેધરૂપ શુતપ્રત્યાખ્યાન પણ મૂલોત્તર બેટે બે પ્રકારે છે. અહીં 'સર્વ' શબ્દથી તે દરેક અને દેશથી એમ બે બે બેદે માનેલું છે. ઉપ૦૨ થી ઉપ૦૭.

હવે 'યાવજીવયા' પદની વ્યાખ્યા કરે છે :-

જીવોતિ જીવણ પાણધારણ જીવિય તિ પજ્જાયા ।

ગહિયં ન જીવદચ્ચં ગહિયં વા પજ્જાયવિરિસિદ્ધું ॥૩૫૦૮॥

ઇહરા જાવજીચં તિ જીવદબ્બગહણે મયસ્સાવિ ।

પચ્ચવચ્છાણં પાવડ ગહિયમજો જીવિય તં ચ ॥૩૫૦૯॥

નામં રુવણા દવિએ ઓહે ભવ તબ્બવે ય ભોગે ય ।

સંજમ-કસંજમ-જસ જીવિયમિદ્ધ તવ્ચિભાગોદ્યં ॥૩૫૧૦॥

દવે હિરણ્ણ-ભેસાજ્જ-ભત્ત પુતાઇ જીવિયનિમિત્તં ।

જં દવ્બજીવિસં તં દ્વચ્છાય વ જીવિયમબત્થા ॥૩૫૧૧॥

આઉસ્સદ્વચ્છતયા સામન્ન પાણધારણમિહોહો ।

ભવજીવિય ચઉંડા નેરાઈણ જાવત્થા ॥૩૫૧૨॥

તબ્બવ જીવિયમોરાલિયાણ જં તબ્બવોવવન્નાણં ।

ચવકહરાઈણ ભોગજીવિય સુરવરાણ ચ ॥૩૫૧૩॥

સંજમજીવિયમિસીણ અસંજમજીવિયમવિસ્યાણં ।

જસજીવિય જસોનામઓ જિપાઈણ લોગમિસ ॥૩૫૧૪॥

નરભવજીવિયમહિગયં વિસેસાઓ સેસયં જહાજોગં ।

જાવજીવામિ તથં તા પચ્ચકલ્લામિ સાવજ્જં ॥૩૫૧૫॥

આધ્યાત્મ :- (યાવજીચુવપર્યત સર્વસાવદ્યઘોગનો ત્યાગ કરું છું, એવો અર્થ અહીં ઈચ્છ છે. તેમાં જીવ એટલે જીવન-પ્રાણ પારણ અને જીવિત એ તેના પર્યાંય શબ્દો છે. અહીં જીવદ્વય નથી ગ્રહણ કરું, કેમકે તેથી વક્ષ્યમાણ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે. જીવદ્વય ગ્રહણ કર્યું હોય, તો પણ તે આ જીવના જીવિતપર્યાંધવિશિષ્ટ ગ્રહણ કર્યા છે. (આ જીવના જીવનપર્યત પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, એમ સમજવું. આ જીવનું જીવન પૂર્ણ થયા પછી નહીં.) અન્યથા "યાવજીચુવ" શબ્દથી જીવદ્વય ગ્રહણ કરવામાં આવે, તો ભરણ પામ્યા પછી પણ પ્રત્યાખ્યાન પ્રાપ્ત થાય, (કેમકે અવિશિષ્ટ જીવદ્વય સર્વદા વિદ્યમાન હોય છે.) આ કારણથી 'જીવ' શબ્દથી 'જીવિત' ગ્રહણ કર્યું છે અને તે જીવિત નામ-જીવિત, સ્થાપના-જીવિત, દ્રવ્યજીવિત, ઓધજીવિત, ભવજીવિત, તદ્દ્બવજીવિત, ભોગજીવિત, સંધમજીવિત, પશોજીવિત, અને અસંધમજીવિત, એમ દસ બેદ્યુક્ત છે. નામ અને સ્થાપના-

જીવિત સુગમ છે. દ્રવ્યજીવિતનો વિચાર કરતાં, જે હિરણ્ય-મૈપજીપ-ભક્તા-પુત્ર આદ્ય જીવિતના નિમિત્ત અથવા ઉપકારક છે, તે દ્રવ્યજીવિત કહેવાય. અથવા પારો જીવે છે, વિષ જીવે છે, અખરભૂ જીવે છે, લોહું જીવે છે, પણ એજુ મૃત્યુ નથી પામ્યું, ઈત્યાદિ કહેવાય છે. જે દ્રવ્યની જીવિત-અવસ્થા તેને દ્રવ્યજીવિત કહેવાય છે. આયુદ્રવ્યની સત્તા વડે જીવનું પ્રાણધારણારૂપ સામાન્યજીવન તે ઓથ જીવિત, સંસારમાં અવસ્થિતિના હેતુભૂત જીવિતને ભવજીવિત કહેવાય. એ ભવજીવિત નારકાદિની અવસ્થારૂપ ચાર પ્રકારે છે. વારંવાર અમુક એક જ ભવમાં ઉત્પત્ત થનારા ઓદારિક શરીરવાળા જીવોનું જે જીવન તે તદ્દ્બવજીવિત કહેવાય અને વક્વતી તથા દેવોનું જીવિત તે ઓઽાજીવિત કહેવાય. મુનિરોનું જીવન તે સંપત્તિજીવિત, અવિરતિઓનું જીવિત તે અસંમયજીવિત, લોકમાં યશોનામકર્મના ઉદ્ઘથી જે કિનાદિકનું ઉદ્ઘોત્તમ જીવન તે યશોજીવિત કહેવાય. અહીં વિશેષે કરીને ભવજીવિતરૂપ નરભવ-જીવિત અધિકૃત છે. બાકીનાં જીવિત પથાસંભવ યોજી લેવાં, વિશેષતા એ છે કે મનુષ્ય જ આવી પ્રતિશ્શા કરે છે કે જ્યાં સુધી આ નરભવવડે જઈએ, ત્યાં સુધી સાવધયોગનો ત્યાગ કરું છું, ઉપ૦૮ થી ઉપ૧૫.

હે શાવતું શબ્દનું સ્વરૂપ કહે છે :-

જાવદયં પરિમાળે મજજાયાએ ડવધારણે ચંડી ।

જાવજ્જીવં જીવણપરિમાળં જતિયંમિ તિ ॥૩૫૧૬॥

જાવજ્જીવમિહારેણ મરણમજજાયાઓ ન તં કાલં ।

જવધરણે વિ જાવજ્જીવણમેવેહ ન ઓ પરાઓ ॥૩૫૧૭॥

જાવજ્જીવં ફને જાવજ્જીવાએ લિગવચ્ચારાં ।

ભાવષ્પચ્ચયતો વા જા જાવજ્જીવયા તાએ ॥૩૫૧૮॥

જાવજ્જીવતયાઇતિ જાવજ્જીવાએ વણલોવાઓ ।

જાવજ્જીવો જીસે જાવજ્જીવાહવા સા ઉ ॥૩૫૧૯॥

કા પુણ સા સંવજ્ઝાઝ પચ્ચવકણાણકિરિયા તથા સવ્ચ ।

જાવજ્જીવાએ અહં પચ્ચવકણામિતિ સાવજ્જં ॥૩૫૨૦॥

જીવણમહવા જીવા જાવજ્જીવા પુરા વ સા નેયા ।

તાએ પાયચ્ચવયણે જાવજ્જીવાએ તઝેણ્ય ॥૩૫૨૧॥

ગ્રાંથાર્થ :- આ શાવતું શબ્દ અહીં ત્રણ અર્થમાં છે. પરિમાળા, મર્યાદા અને અવધારણા, જેમકે યાવજીવ એટલે જ્યાં સુધી આ ભવના જીવનનું પરિમાળા હોય ત્યાં સુધી સાવધયોગનો ત્યાગ કરું છું. (આ પરિમાળા અર્થમાં કહું) તથા યાવજીવ એટલે ભરજાની મર્યાદા પર્વત પ્રત્યાખ્યાન કરું છું, પણ તે જ ગ્રહણકાળ સુધી નહિ. (આ મર્યાદા અર્થમાં સમજવું.) અને અવધારણા અર્થમાં યાવજીવ એટલે જ્યાં સુધી આ ભવનું જીવન હોય ત્યાં સુધી જ તે પછી નહિ. (કેમકે દેવાદિ અવસ્થામાં અવિરતિપણાને લીધે પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થાય, વળી જીવન પૂર્ણ થયા પછી પ્રત્યાખ્યાન છૂટું એમ પણ ન કરવું, કેમકે એથી ભોગની આશાંસાનો દીઘ પ્રાત થાય.) ઉપરોક્ત ન્યાયે

“यावज्ञुव” निर्देश प्राप्त थये छते “यावज्ञुवा” अंबो निर्देश शा भाटे क्यो ? अहीं मात्र लिंगनो ज्ञ व्यत्यय (इरकार) छे अथवा “यावज्ञुव” शब्दने भावप्रत्यय लगाइवाथी “यावज्ञुवता” शब्द बने छे, तेथी यावज्ञुवपशो हुं प्रत्याख्यान करुं हुं अम समज्ञवुं. “यावज्ञुवता” निर्देश थया छतां “यावज्ञुवया” अम ऐं कहुं छे ते तकार वर्णनो लोप थवाथी समज्ञवुं. अथवा ऐं अवस्थामां ज्यां सुधीनुं छवन छोय, ते यावज्ञुवा कहेवाय. ते वडे ज्यांसुधी प्रत्याख्यान कराय, तेने “यावज्ञुवया” कहेवाय. उपरोक्त अर्थमां ते कहि कियानो संबंध कराय छे ? तेनी साथे ते यावज्ञुवया प्रत्याख्यानकियानो संबंध कराय छे. अटले के यावज्ञुवितपशो सर्व सावधयोगनुं हुं प्रत्याख्यान करुं हुं अथवा छवन अटले छवा, ज्यां सुधी छपन छोय ते यावज्ञुवा कहेवाय. (स्त्रीलिंग) (अहीं पश पूर्वनी ज्ञेम परिशामाहि त्रिया अर्थमां ‘धर्मत्’ शब्दनी साथे ‘छवा’ शब्द ज्ञापावो.) माकृत वचनमां पर्यंते अकार छोवाथी “यावज्ञुवया” ए तृतीया समज्ञवी. उप१६ थी ३५२१.

उवे त्रिविध त्रिविषे पठनी व्याख्या करे छ :-

पञ्चपञ्चामि लि अऽगोए उत्तमपुरिसेवयणओ कल्ता ।

तिन्नि विहा जसस तडो लिविहो जोगो मओऽहिगओ ॥३५२२॥

तं तिविहं बिड्याए पञ्चकरण्येथमिह कम्मभावाओ ।

तिण्ण विहा जसस तयं तिविहं तिविहेण तेण ति ॥३५२३॥

तेणेनि गाधकलमं करणं तद्याभिहाणओऽभिमयं ।

केण तिविहेण भणिए मणीण वायाए काएण ॥३५२४॥

मणाणं च मणाणे वाऽणीण मणो तेण दब्बओ तं च ।

तज्जोग्गपुग्गलमयं भावमणो भणाए मंता ॥३५२५॥

चयणं वगुच्चाए वाऽणए ति वायत्ति दब्बओ सा य ।

तज्जोग्गपोग्गला जे गहिया तण्यरिणया भावो ॥३५२६॥

जीवस्स निवासाओ पोग्गलचयओ य सरणधम्माओ ।

काओऽद्वयवसामाहाणओ य दब्ब-भावमओ ॥३५२७॥

तज्जोग्गपोग्गला जे मुक्का य पज्जोगपरिणया जाव ।

सो होइ दब्बकाओ चल्ला पुण भावओ काउरो ॥३५२८॥

तेण तिविहेण मनसा वाया काएण किं तयं तिविहं ।

पुव्वाहिगयं जोगं न करेमिच्चाङ्ग सावज्जं ॥३५२९॥

ग्राह्यर्थ :- पञ्चकरण्यामि प्रत्याख्यान करुं हुं, ए उत्तम पुरुष एक वचनथी अहीं कर्ता मानेल छे. मन-वचन-कायाना व्यापारदृप त्रिविषयोग अहीं अधिकृत मानवा. ए त्रिविषयोग अहीं कुम्भभावथी बीज विभक्तिवडे प्रत्याख्यान करवा योग्य छे. तथा रूपों छे प्रकार जेना तेने

ત્રિવિષકરણ કહેવાય. ત્રિવિષ કરણવડે પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. તેન શાબ્દવડે તૃતીયા વિભક્તિ કહેવાથી અહીં સાધકતમકરણ માન્યું છે. ક્યા ત્રિવિષ કરણવડે ? એમ પૂછવામાં આવે તો મન-વચન અને કાયારૂપ ત્રિવિષ કરણથી હું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. મનન કરવું તે મન, અથવા જેના વડે મનન કરાય તેને મન કહેવાય. તે મન દ્વયથી તદ્વ્યોગ્ય પુદ્ગલમય છે, અને ભાવમન તે ભંતા (જીવ) છે. વચન તે વાણી, અથવા જે વડે બોલાય તેને વાણી કહેવાય ભાષાવર્ગણમાંથી ચહેરા કરેલા પુદ્ગલોને દ્વયવાણીરૂપ જ્ઞાનવા. અને ભાષાપણે પરિણામ પામીને બોલાતા પુદ્ગલોને ભાવવાણી કહેવાય. જીવના નિવાસથી, પુદ્ગલના અપચયથી, વિશરણ પામવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી અને મસ્લકાદિ અવયવોને સમ્યકું પ્રકારે ધારણ કરતું હોવાથી 'કાય' કહેવાય છે. તે દ્વયકાય અને ભાવકાય એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જે ઔદારિકાદિ શરીરને યોગ્ય વર્ગણાગત પુદ્ગલો તે તથા યાવતું પ્રયોગ-પરિણામ ગ્રહણ કરીને મૂકેલા પુદ્ગલોને દ્વયકાય કહેવાય છે, અને જે જીવ સાથે ઔદારિકાદિ શરીરપણે બહુ હોય તે ભાવકાય કહેવાય છે. મન-વચન અને કાયારૂપ એ ત્રિવિષ કરણવડે, તે પૂર્વ ત્રિવિષ સાવધયોગ હું નહિ કરું, બીજા દ્વારા નહિ કરાવું, અને ભીજી કરનારાને વખાણીશ નહિ. ઉપરાં થી ઉપરાં.

હવે બીજી રીતે ઉપરોક્ત કરણ તથા યોગનો સંબંધ જણાવે છે :-

પુચ્ચં વ જમુદ્રિદું તિવિહિં તિવિહેણ તત્ય કરણસ્સ |
તિવિહત્તણ વિવરિય મણેણ વાયાએ કાણ્ણ ||૩૫૩૦||

તિવિહમિયાણિ જોગં પદ્યવસ્ત્રેયમણુભારાએ સુન્ન |
કિં પુણારુક્કમિઝણ જોગં કરણસ્સ નિદેસો ? ||૩૫૩૧||

તે ન જહુદેસં ચ્ચિય નિદેસો ભણેણ નિસામેહિ ।
જોગારસ કરણતંતોવદરિસણત્ય વિવજાસો ||૩૫૩૨||

દેસિયમંદ જોગો કરણચસો નિયયમણહાણો ત્તિ ।
તલ્ભાદે ભાવાઓ તદ્ભાવે વષ્યભાવાઓ ||૩૫૩૩||

તરસ તદાધારાઓ તકકારણાઓ ય તપ્પરિણાંદ્રાઓ ।
પરિણાંતુરણત્યંતરભાવાઓ કરણમેવ તાઓ ||૩૫૩૪||

એતો ચ્ચિય જીવરસ વિ તમ્મયથા કરણ-જોગપરિણામા ।
ગમ્માં નયંતરાઓ કથાં, સમએ જરૂરોઽભિહિયે ||૩૫૩૫||

આયા ચેવ અહિંસા આયા હિંસ નિ નિચ્છાઓ એસ ।
જો હોઙ અપ્પમનો અહિંસાઓ, હિંસાઓ ઇયરો ||૩૫૩૬||

આહેગતે કત્તા કમ્મ કરણં તિ કો વિભાગોઽય ।
ભણાંડ પજ્જાયંતરવિસેસણાઓ ન દોસો ત્તિ ||૩૫૩૭||

एककं पि सब्बकारगपरिणामाणणज्ञभावयामेऽ ।

नाया नाणाणन्नो जह विण्णन्याहपरिणामं ॥३५३८॥

स य सावज्जो जोगो हिंसाईउगो तयं सयं सब्बं ।

न करेमि न कारेमि य न याणुजाणे करतंपि ॥३५३९॥

ग्राहार्थ :- पूर्वे "जे त्रिविध त्रिविधे क्लुं छे" तेमां करणाना त्रष्णा भेद मन-वयन अने कायावडे सूत्रथी ज कहेला छे. अने हवे तो प्रत्याख्यान करवायोऽय त्रिविध योगना सूत्रनुं व्याख्यान करे छे. (नहि कर्ण, नहि करावुं, अने बीजा करनाराने नहीं अनुभोद्दु) जो अम छोय, तो प्रथम योग कल्पा सिवाय करणानो निर्देश शा भाटे क्यों? तेनो उत्तर कहीमे छीअने सांभण. अहीं योगनी करणपराधीनता बताववी भाटे एवो व्यत्यय (क्रेकार) क्यों छे. सूत्रकारे पष्ठा अम ज क्लुं छे, "के व्यापारदृप योग ते मन वगेरे करणाने आधीन छे. करण छोय तो योग छोय, अने करण न छोय तो योग पष्ठा न छोय, तेथी ते अवश्य अप्रधान छे. ते योगना मन वगेरे करण आधार छे, तेनां कारणा छे, तत्परिष्ठितिरुप छे, अने करणथी अनर्थात्तरभूत छे, तेथी ते करण ज योग छे. ए ज कारणथी निश्चयनयनी अपेक्षामे क्राचित् करण अने योगदृप परिषाम-स्वभावथी छ्वनी पष्ठा तन्मयता ज्ञानाय छे." जे भाटे सिद्धांतमां क्लुं छे के - आ आत्मा ज निश्चयनयना अभिप्राये मन वगेरे करणवडे अहिसा अने हिंसा छे. जे अप्रभत छे ते अहिसक छे, अने ईत-प्रभत छोय ते हिंसक छे. जो ए प्रभाषे अेकता छोय, तो कर्ता, कर्म अने करणानो भेद क्यां रक्खो? अम कहेवामां आवे, तो तेनो उत्तर कहीमे छीअे के एक कर्ता आत्मा ज कर्म-करणादि विशेषणोष्ठी विशिष्ट थाय छे, तेथी ते मानवामां दोष नव्ही. एक ज वस्तु सर्व कारण परिषामदृप भिन्न भिन्न रूपने पामे छे. जेम शानथी अनन्य एवो आत्मा विशेषादि परिषामने लीघे कर्ता-कर्म अने करणदृपताने पामे छे, तेम अहीं पष्ठा ज्ञानातुं. हिंसादिरुप जे सावधयोग छे, ते सर्व सावधयोगने हुं नहि कडे, न करावुं अने बीजा करनाराओने अनुभोद्दु नहि.

हवे यति अने गृहस्थना प्रत्याख्याननो भेद ज्ञाने छे :-

करणतिगेणोवकेककं कालतिगे तिघण संखियमिसीणं ।

सब्बं ति जओ गाहियं सीयालसयं पुण गिहीण ॥३५४०॥

ग्राहार्थ :- एकेक योगने त्रष्णा करण साथे गृहातां त्रष्णो काण संबंधी प्रत्याख्यानना सत्तावीस भांगा भुनिओने थाय; केमके "सर्व सावधयोगनुं प्रत्याख्यान कर्तुं छुं," ए प्रभाषे तेमाषे प्रत्याख्यान ग्रहण क्लुं छे; अने गृहस्थोने एकसो सुडतालीस भांगा पच्यम्याशना थाय. ३५४०.

विवेचन :- "त्रिविध त्रिविधे" सर्व सावधयोगनुं प्रत्याख्यान करता साधुने सत्तावीस भांगा थाय ते आ प्रभाषे : मन-वयन-कायावडे पोते सर्व सावधयोग न करे, बीजा पासे न करावे अने करनारा बीजाने अनुभोद्दु नहि. आ प्रभाषे वर्तमान काण संबंधी नव भांगा, भूतकाण संबंधी नवा भांगा अने भविष्यकाण संबंधी नव भांगा ए सर्व भवी सत्तावीस भांगा थाय.

गृहस्थने एकसो सुडतालीस भांगा थाय, ते आ प्रभाषे (१) मन-वयन-कायावडे सावधयोग पोते न करे, न करावे, बीजा करनाराने न अनुभोद्दु (२) मन-वयनवडे न करे न करावे; न

અનુમોદે. (૩) મન અને કાયાવડે ન કરે . ન કરાવે - ન અનુમોદે. (૪) વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૫) મનવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૬) વચનવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૭) કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૮) મન-વચન-કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે. (૯) મન-વચન-કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૧૦) મન-વચન-કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૧૧) મન-વચનવડે ન કરે, ન કરાવે. (૧૨) મન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે. (૧૩) વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે. (૧૪) મન અને વચનવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૧૫) મન અને કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૧૬) વચન અને કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૧૭) મન અને વચનવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૧૮) મન અને કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૧૯) વચન અને કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૨૦) મનવડે ન કરે, ન કરાવે. (૨૧) વચનવડે ન કરે, ન કરાવે. (૨૨) કાયાવડે ન કરે, ન કરાવે. (૨૩) મનવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૨૪) વચનવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૨૫) કાયાવડે ન કરે, ન અનુમોદે. (૨૬) મનવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૨૭) વચનવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૨૮) કાયાવડે ન કરાવે, ન અનુમોદે. (૨૯) મન-વચન-કાયાવડે ન કરે. (૩૦) મન-વચન-કાયાવડે ન કરાવે. (૩૧) મન-વચન-કાયાવડે ન અનુમોદે. (૩૨) મન-વચનવડે ન કરે. (૩૩) મન અને કાયાવડે ન કરે. (૩૪) વચન અને કાયાવડે ન કરે. (૩૫) મન-વચનવડે ન કરાવે. (૩૬) મન અને કાયાવડે ન કરાવે. (૩૭) વચન અને કાયાવડે ન કરાવે. (૩૮) મન-વચન વડે ન અનુમોદે. (૩૯) મન અને કાયાવડે ન અનુમોદે. (૪૦) વચન અને કાયાવડે ન અનુમોદે. (૪૧) મનવડે ન કરે. (૪૨) વચનવડે ન કરે. (૪૩) કાયાવડે ન કરે. (૪૪) મનવડે ન કરાવે. (૪૫) વચનવડે ન કરાવે. (૪૬) કાયાવડે ન કરાવે. (૪૭) મનવડે ન અનુમોદે. (૪૮) વચનવડે ન અનુમોદે. (૪૯) કાયાવડે ન અનુમોદે. એ પ્રમાણે ઓગણપયાસ ભાગ॥ થયા તે વર્તમાનકાળ, ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી ગણતાં એકસો સુડતાલીસ ભાગ॥ થાય. ૩૫૪૦.

હવે ઉપરોક્ત ભાગા સંબંધી શંકા-સમાપ્તાન કહે છે :-

સીયાલં ભંગસયં પચ્ચકખ્રાણમિમ જસ્સ ઉવલદ્ધં ।

સો સામાઙ્યકુસલો સેસા સબ્બે આકુસલા ડ ॥૩૫૪૧॥

કેદી ભણંતિ ગિહિણો તિવિહં તિવિહેણ ણતિથ સંવરણ ।

તં ન જાઓ નિદિદું પત્રનીએ વિસેસેડ ॥૩૫૪૨॥

તો કહ નિજુત્તીએનુમઝનિસેહોત્તી સો સચિસયમિમ ।

સામળણેણઽન્નત્થ તુ તિવિહં તિવિહેણ કો દોસો ? ॥૩૫૪૩॥

પુત્તાઇસંતઝનિમેતમિતમેકકાદસીં પવળણસ્સ ।

જંઘંતિ કેદી ગિહિણો દિક્ખામિમુહસ્સ તિવિહીતિ ॥૩૫૪૪॥

જુન્ન સંપયમિસ્સ સંવરણ કહમતીયવિસય તુ ? ।

કહમતણપન્નભેયં કએ વ ન કહે મુસાવાઓ ? ॥૩૫૪૫॥

निंदणमईयविसयं न करेमिच्चाइवयणआङभिहियं ।

अणुमड्डसंवरणं वा तीतस्त करेमि जं भणियं ॥३५४६॥

उत्थापयविरुद्धो विरुद्धे सप्तयमईयविसयाओ ।

संपइसावज्जा इच पवज्जओ को मुसावाओ ? ॥३५४७॥

न समणुजाणांति गण करितमण्णापि जं रुपङभिहियं ।

संभावणोऽविसद्वो तदिहोभयसहमज्जात्यो ॥३५४८॥

न करेतंपिनि न कारखेतमवि नावि याणुजाणांते ।

न समणुजाणामि न कारयामि अवि नाणुजाणामि ॥३५४९॥

अण्णापि अप्ययं पिव सहसाकाराइणा पयन्तंते ।

इह सब्बो संगहिओ कला-किरियापरंपरओ ॥३५५०॥

पञ्चकृष्णाशनी अंदर ऐकसो सुइतालीस भांगा छे, ते ज्ञेने सारी रीते अद्वगत थया होय, ते सामापिकना प्रत्याख्यानमां कुशण कहेवाय छे, अने बाझीना सर्वे आकुशण छे, (अही) केटलाक ऐम कुसे छे के गृहस्थोने त्रिविधि त्रिविधि प्रत्याख्यान कह्युं छे, ते घोरय नथी; केमडे प्रशमिसूत्रमां तेवुं पञ्चकृष्णाशा विशिष्टपादो कह्युं छे, तो पछी निर्धुक्तिमां अनुभतीनो पाणा निषेध शा भाटे क्यों छे ? ऐम पूछवामां आवे तो ते निषेध सामान्यथी स्वविषयमां छे, अन्यत्र विशेषमां त्रिविधि त्रिविधि प्रत्याख्यान करवामां शो दोष छे ? पुन्नाहि संततिना निमित्त मात्रथी ज ऐकादशी प्रजिमा अंगीकार करनारा अने चारित्रामिमुख थयेका गृहस्थने त्रिविधि त्रिविधि प्रत्याख्यान होय, ऐम केटलाक कहे छे, वर्तमानकाण अने भविष्यकाण संबंधी सावधयोगनुं प्रत्याख्यान कर्वुं योग्य छे; पाण अतीतकाण संबंधी प्रत्याख्यान शी रीते करी शकाय ? अने पञ्चकृष्णाशना ओगणापञ्चास भेद पाण केवी रीते कही शकाय ? ज्ञे ऐ प्रभाषी भेद करवामां आवे, तो ते शु मृधावाह न कहेवाय ? कहेवाय ज, आ प्रभाषी कहेवामां आवे तो, न करोमि उत्पाहि वयनथी अतीतकाण संबंधी सावधयोगने हुं निहु छुं, ऐम कह्युं छे, अथवा अतीतकाण संबंधी सावधयोगनी अनुभति कर्वे छुं, ऐम जे कह्युं छे, ते न करोमि उत्पाहि वयनथी अतीतकाणना सावधयोगनुं संवरण कह्युं छुं ऐम जाग्राव्युं छे, अथवा सांप्रतकालीन सावधनी जेम ते अतीतकाण संबंधी अविरतिथी हुं विरम्हुं छुं, ऐवा प्रत्याख्यान अंगीकार करनाराने मृधावाह केवी रीते थाय ? न ज थाय, न करोमि न कारयेमि, न समणुजाणामि ऐटलाथी ज विवक्षित अर्थनी त्रिलिं थाय छे, तो पछी करतंपि अन्नं ऐ पद शा भाटे कह्युं छे ? ऐम पूछवामां आवे, तो न करोमि, न कारयेमि, न समणुजाणामि ऐ पदथी विवक्षित अर्थनी त्रिलिं थाय छे, ते अन्नं करतंपि अन्नं ऐम जे सूत्रमां कह्युं छे, तेमां करतं-अन्नं ऐ बे शब्दनी भध्यमां जपि शब्द संभावनाना अर्थमां छे, जेम सहस्राकाराहिवडे सावधयोगमो प्रवर्तना पोताने “मे सावृं कह्युं” ऐम अनुमोद्दु नहि; पाण भिथ्यादुष्कृत आपवा वडे तेथी निवत्तु, तेवी रीते अपि शब्दथी बीजा करनाराने, करावनाराने अने अनुमोदनाराने पाण हुं न अनुमोद्दु, जेम के बीजा सावधयोग करनाराने न कराव्युं, बीजा

કરાવનારને પણ ન કરાવું, અને બીજા અનુમોદન કરનારને ન અનુમોદું. ઈત્યાદિ પ્રકાર અહીં સર્વ કર્તાં અને કિયાની પરંપરા અપિ શબ્દથી સંબુધીત છે. ઉપરોક્ત થી ઉપરોક્ત.

ન કરિંતં વા ભળિએ અવિસહા ન કયવંતમિચ્ચાઈ ।
સમ્મર્દ્દ્યમાગમિસ્રં તહ ન કરિસંતમિચ્ચાઈ ॥૩૫૫૧॥

સબ્દે પદ્યવચ્છામિત્તિ વા લિકાલોવસંગહોડભિમઓ ।
અવિસહાઓ તરસેવ કત્ત-કિરિયાભિહારંતિ ॥૩૫૫૨॥

એવે સબ્દરસારેસવિસયઓડતીયણાગાએરુષિ ।
પાવહૃ સબ્દનિસેહો ભણણદુ તે નાચવાયાઓ ॥૩૫૫૩॥

ભૂયરસ પદ્ધિકકમણાભિહાણઓડણુમડમેજમાગહિયં ।
જાવજીવગહણા એસસ્ય ય મરણમજ્જાયા ॥૩૫૫૪॥

અહવા જાવજીવાગહણાઓડણાગયાવરોડયં ।
સંપયકાલગહણં ન કરેમિચ્ચાડ્યવયણાઓ ॥૩૫૫૫॥

ભૂયરસ પદ્ધિકકમણાડણા ય તેણોહૃ સબ્દસહાડયં ।
નેઓ વિરેસવિગરણો જાઓ ય સુજાતસેડભિહિયં ॥૩૫૫૬॥

સમર્દ્દ્યં પદ્ધિકમાણ પદ્યુગ્ણણં ચ સંચરેડિત્તિ ।
પદ્યકશ્ચાડ અણાગયમેવે ઇહઙુષિ વિન્ન્યં ॥૩૫૫૭॥

અથવા “બીજા કરનારાને પણ ન અનુમોદું” એમ જે વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. તે છતાં અધિ શબ્દની અતીતકાળમાં બીજાએ સાવધયોગ કરેલાને, કરાવેલાને અને અનુમોદેલાને પણ ન અનુમોદું; તથા ભવિષ્યકાળમાં કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનારને પણ ન અનુમોદું એમ જાણાવું. અથવા “સર્વ સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. એ સામાન્ય કથનથી ત્રિકાળ ઉપસંગ્રહ અભિમત છે. ભૂતભવિષ્ય-અને વર્તમાનકાળમાં સર્વ સાવધયોગનો ત્યાગ કરું છું, એમ જાણાય છે. અને અધિ શબ્દથી તે જ ત્રણે કણ સંબંધી કર્તાં અને કિયાનું કથન કર્યું છે. ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમાં હું ન કરું, ન કરાવું અને બીજા કરનારાને ન અનુમોદું એમ સમજવું. જો એ પ્રમાણો હોય, તો સર્વ શબ્દ પૂર્વે કણ મુજબ અંશોપ વિષયવાળો હોવાથી અતીત અનાગતકાળમાં પણ સર્વસાવધનો નિષેષ પ્રામ થાય છે. અતીતકાળમાં સેવેલા સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરતાં ભૂતપાવાદાદિ દોષો પ્રામ થાય અને ભવિષ્યકાલીન સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરતાં ભંગાદિ દોષ પ્રામ થાય એમ કહેવામાં આવે તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે અપવાદને લીધે તે દોષો પ્રામ ન થાય, કારણ કે (તરસ ખતે ! પદ્ધિકકમામિ ઈત્યાદિ પદ વડ) ભૂતકાલીન પ્રતિકભાગનું કથન કરવાથી અતીતકાલીન સાવધયોગની અનુમતિ માત્રનું પ્રત્યાખ્યાન શરૂઆત કર્યું છે, પણ સર્વસાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન નથી કર્યું. પાદજ્ઞાવપદ્યાન પ્રત્યાખ્યાન પ્રાણી કરવાથી ભવિષ્યકાલીન

સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં ભરણપર્યાજની ભર્યાદાનો અપવાદ છે. (આ જીવન પર્યાજ જ પ્રત્યાખ્યાન કરે છું તે પણી નહિ, માટે ઉપરોક્ત દોષ પ્રામ થતા નથી.) અથવા યાવજ્ઞાવપર્યાજ બ્રહ્મણ કરવાથી અનાગતકાળનો અવરોધ કર્યો, ન કરોમિ ઈત્યાદિ વચનથી સાંપ્રતકાળનું બ્રહ્મણ કર્યું, અને તરસ ભંલે ! પદિકકમામિ ઈત્યાદિ વચનથી ભૂતકાલીન સાવધયોગની અનુમતિનો નિયેય કર્યો છે. આ સર્વ શબ્દ અહીં વિરોધ વિષયવાળો છે. (પહેલી વ્યાખ્યામાં ત્રિકાળગન સર્વ સાવધ-ચૌંલા વિષયવાળો સર્વ શબ્દ કહીને અપવાદથી બાધા જાણાવી, આ વ્યાખ્યામાં નિર્યંત્રણાદાર પ્રથમથી જ સર્વ શબ્દનું દેશથી નિવિશેષ વિષયપણું જાણાવ્યું. એ વ્યાખ્યામાં એટલો તંત્રાવત છે.) જે માટે સૂત્રાન્તરમાં કહ્યું છે કે, અતીતકાલીન સાવધયોગનું પ્રતિકમાજ કરે છે, વર્તમાનકાલીન યોગનું સંવરણ કરે છે અને અવિષ્કારણના સાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે, એમ અહીં જાણાવ્યું. ઉપર્યુક્ત થી ઉપર્યુક્ત.

હવે તરસ ભંલે પદની વ્યાખ્યા કરે છે :-

તરસતિ સ સંબજ્ઞાઙ જોગો સાવજ્જ એવ જોડહિગારો ।

તમિતિ બિદ્યાઙગારાદમિધેએ કિમિહ તરસતિ ? ॥૩૫૫૮॥

સંબંધલક્ષ્યણાએ છદ્રીએઽવયવલક્ષ્યણાએ વા ।

સમતીયં સાવજ્જં સંબજ્ઞાવેઙ ન ઉ સેરાં ॥૩૫૫૯॥

અધિસિદ્ધું સાવજ્જં સંબજ્ઞાવિંતિ કેઙ છદ્રીએ ।

તત્ત્વપ્રત્યોયણાભાવારો તહો ગંથગુરૂઘારો ॥૩૫૬૦॥

પચ્છિત્તરસ પદિકકમણારો ય પાયં વ ભૂયદિસયયારો ।

તીયપદિકકમણારો પુણસ્તાઙ્ગ્યસંગારો ॥૩૫૬૧॥

તમ્મા પદિકકમામિતિ તરસાધરસાં કમામિસદ્દસ્ત ।

ભવ્યમિહ કમ્મણા તં ચ ભૂઅસાવજ્જારોડણન્ન ॥૩૫૬૨॥

તરસ શબ્દથી અહીં અધિકૃત જે સાવધયોગ છે, તેનો જ અહીં સંબંધ કરાય છે, પદિકકમામિ એ કિયાના યોગથી દ્વિતીયાના અધીકારથી તમ્મ એમ કહેવું જોઈએ છતાં અહીં તરસ એવો ધર્ષી-નિર્દેશ શા માટે કર્યો છે ? (એમ કહેવામાં આવે તો) અહીં સંબંધલક્ષ્યણ અથવા અવયવલક્ષ્યણથી છદ્રી વિભક્તિવડે અતીતકાલીન સાવધયોગનો સંબંધ કરાવે છે, પણ શૈપકાલીનનો નહીં. કેટલાક આચાર્યાઓ તરસ એ છદ્રી વિભક્તિથી અવિશિષ્ટ (ત્રિકાળવિષયી) સાવધયોગનો સંબંધ જાણાવે છે, તે યોગ્ય નથી. કેમકે એવા પ્રયોજનનો અહીં અભાવ છે, તથા અંથગોરવતાનો પ્રસંગ થાય. વળી પ્રાપ્યશીત તે પ્રતિકમણુંપ છે, અને તે પ્રાયઃ ભૂતકાળવિષયી જ હોય. માટે અતીતકાળ સંબંધી સાવધયોગનું જ પ્રતિકમાજ હોય, અન્યથા પુનર્કિત આદિ દીષ્ઠો પ્રામ થાય. તે માટે તરસ પદિકકમામિ એ શબ્દનું કર્મ અવશ્ય હોવું જોઈએ અને તે કર્મ અહીં ભૂતકાલીન સાવધયોગના સંબંધ સિવાય બીજું નથી. ઉપર્યુક્ત થી ઉપર્યુક્ત.

હવે ત્રિવિષ્ય ત્રિવિષે તથા અંતે શબ્દ સંબંધી શંકા-સમાધાન કહે છે :-

(૪૮૯) તિવિહેણંતિ ન જુત્તે પદ્પત્યવિહિણા સમાહિત્તે જેણ ।

અત્થવિગ્રહણયાએ ગુણભાવણયત્તિ કો દોસો ? ||૩૫૬૩||૩૦૫૮||

અહવા મળસા વાયા કાણ મા ભવે જહારસેખ્ય ।

ન કરેમિ ન કાર્બેમિ ય ન ઘણુજાણે ય પત્તોય ॥૩૫૬૪॥

તો વિવિહં તિવિહેણ ભણણદૃ પદ્પત્યસમાણણાહેરુ ।

ન કરેમિતિ પદ્પત્ય જોગવિભાગેણ વા સર્જણ ॥૩૫૬૫॥

અહવ કરેત્તમણણં ન સમણુજાણે વિસુહઓ નેય ।

અત્થવિગ્રહણયાએ વિસેસાઓ તો સમાજોજ્જાં ॥૩૫૬૬॥

ભંતેતિ પુચ્છભણિયં તેણ ચિય ભણદૃ કિં પુણો ભણિયં ? ।

સાબત્થ સોઽણુવત્તદૃ ભણિયં ચાદિપ્રત્તાંતિ ॥૩૫૬૭॥

અણુવત્તણત્થમેવ ય તાગહણં નાણુવત્તણાદેવ ।

અણુવત્તાંતે વિધાઓ જમહિ કિયા કિંતુ જજોણં ॥૩૫૬૮॥

અહવા સમજસામાઝયકિરિઓ તચ્છિરાંત્રણત્થાએ ।

તસ્સરાઈઆર નિયજણાઝિકિરિયંતરાભિમુહો ॥૩૫૬૯॥

જં ચ પુરા નિદિદું ગુરું જહાવારસયાઈ સાબાંડું ।

આપુચ્છિદું કરિજા તયણેણ સમતિથિયં હોડું ॥૩૫૭૦॥

સામાઝયપદ્ધત્પત્યણવયણો વાભયં ભદ્રંતસદ્ગોત્તિ ।

સાબ્યકિરિયાવસાણો ભણિયં પદ્ધત્પત્યમણેણ ॥૩૫૭૧॥

ત્રિવિધં ત્રિવિધેન એમ જે સૂત્રમાં કહ્યું છે, તે યોગ્ય નથી; કેમકે મણેણ વાયાએ ઈત્યાદિ પ્રતિપદ કહેવા વડે તે સમામ કર્યું છે. અર્થવિકલ્પના વડે અથવા ગુજારાવનાવડે એમ કહેવામાં શો દોષ છે ? કંઈજ નહિ. અથવા મન-વચન અને કાયાવડે અનુક્રમે ન કરું, ન કરાલું, ન અનુમોદું એવો પ્રત્યેક પદે અનિષ્ટ સંબંધ ન થાય, તે માટે દરેક પદે ન કરું, ન કરાલું. ઈત્યાદિ પ્રતિપદની સમાપના માટે ત્રિવિધં ત્રિવિધેન પદ કહ્યું છે. અથવા “બીજા કરનારને પણ ન અનુમોદું” એમાંના અધિ (પણ) શાબ્દધી પૂર્વે ત્રિકાળવિધધી લ્લેય કહ્યું છે અને રેથી અર્થવિકલ્પના વડે વિશેષધી અહીં તેની યોજના કરવી, એ માટે ત્રિવિધાદિ શાબ્દ કહેલ છે. ભંતે પદ પૂર્વે કહ્યું છે, છતાં ફરી અહીં શા માટે કહ્યું ? શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે આદિમાં પ્રયોજેલો અર્થ સર્વત્ર અનુસરે છે. અનુવર્તનને માટે જ તેનું શહેર કર્યું છે, પણ અહીં જે અધિકૃત વિધિઓ છે, તે અનુવર્તનથી જ થાય છે એમ નહિ, પરંતુ પત્તાથી થાય છે. અથવા સામાધિકની કિયા સમામ કરીને તેના અતિચારથી નિવર્તનાદિ અન્યકિયાની અભિમુખ થયેલો શિષ્ય તેની વિશુદ્ધિ માટે ભદ્રના શાબ્દ ઉચ્ચારે છે. વળી પૂર્વે જે કહ્યું છે કે સર્વ આવશ્યકો ગુરુને પૂછીને કરવા, તે કથન આ ભદ્રન શાબ્દોચ્ચારથી સમર્થિત છે.

અથવા આ ભદ્રત શબ્દ સામાયિકકિયાના પ્રત્યર્પણ વચનરૂપ છે. આથી સર્વ કિયાના અન્તે ગુરુને પ્રત્યર્પણ કરવાનું (નિવેદન કરવાનું) કહેલું છે. ડા. મ. શ. ડા. ડા. ૩૫૧૦.

નિવેદન :- શિષ્ય :- ભગવાન ! સૂત્રમાં ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદેન એમ જે કહ્યું છે, તે યુક્ત નથી; કેમકે મળોણ વાયાએ કાણોણ ન કરેમિ ન કારવેમિ કરેતંપિ અન્ન ન સમજુ-જાણામિ એ દરેક પદના નિર્દેશવડે ઉપરોક્ત પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે.

આચાર્ય :- અર્થભેદ બતાવવાથી અથવા ગુણાભાવનાથી એ પદ કહેવામાં કંઈ દોષ નથી, એથી પદાર્થમાત્રની સામાન્યવિશેષરૂપતા બતાવેલી છે. તિવિહું તિવિહેણ એ પદ કહેવાવડે વસ્તુની સામાન્યરૂપતા બતાવી છે. અને મળોણ વાયાએ હિત્યાદિ પદો વડે વસ્તુની વિશેષરૂપતા બતાવી છે. વળી પુનઃ એવા પદો કહેવાથી સામાયિકગુણની ભાવના નિબીડવાસના આત્માની અંદર આરોપિત કરી છે. માટે ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદેન પદ નિર્ધદ્દ નથી.

અથવા મળોણ વાયાએ હિત્યાદિ માત્ર જ કહ્યું હોય તો “મનવડે ન કરું, વચનવડે ન કરાવું અને કાયાવડે ન અનુભોદું.” એવો અનિષ્ટકમવાળો સંબંધ થાય, એટલા માટે ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદેન પદ કહ્યું છે. કેમકે મનવડે ન કરું, ન કરાવું અને ન અનુભોદું. એ જ પ્રમાણે વચન અને કાયાની સાથે પણ યોગન્ત્રયનો સંબંધ માનેલો છે. તે સંબંધ જો ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદેન પદ ન કહ્યું હોય તો ન હશે, માટે એ પદ કહ્યું છે.

અથવા કર્તાંપિ અન્ન ન સમજુ-જાણામિ એમાંનું જપિ શબ્દથી પૂર્વ નિકાળવિષયી જોય કહ્યું હતું, અહીં તે અધ્યવિકલ્પનાવડે વિશેષ પ્રકારે યોજાયું, એટલે કે ભૂતકાળમાં કરેલ-કરાવેલ અને અનુભોદેલ હોય, તેની અનુભનિનું હમણાં પ્રત્યાખ્યાન કરાય છે, પણ કરવા-કરાવવાનું નહિ. બાકીના બે કાળમાં એટલે વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં કરવા, કરાવવા અને અનુભોદના સંબંધી પ્રત્યાખ્યાન કરવા યોગ્ય છે. એથી એ અવિરુદ્ધ હોવાથી તેનો અટકાવ કરી રાકાય એમ નથી. આ પ્રમાણે જપિ શબ્દનો અર્થ બતાવવાને માટે ત્રિવિદ્ય ત્રિવિદેન પદ મૂકુવું જોઈએ.

અન્તે પદની વ્યાખ્યા પૂર્વ કરેલી છે, તેથી ફરી તેની વ્યાખ્યા અહીં નથી કરતા.

શિષ્ય :- જો ભન્તે પદ પૂર્વ કહેલું છે, તો પછી પુનઃ સૂત્રકારે અહીં શા માટે કહ્યું ? અન્યત્ર કહેલું છે કે - “આદી પ્રયુક્તોર્ધ્વઃ સર્વથાનુવૃત્તતે” એટલે આદિમાં પ્રથ્યોજેલા અર્થની સર્વત્ર-સૂત્રની અન્તર્પર્યની અનુવૃત્તિ થાય છે.

આચાર્ય :- તારું કહેલું સત્ય છે, સૂત્રની અન્તર્પર્યની અનુવૃત્તિ માટે જ આદિમાં ભન્તે શબ્દનું ગ્રહણ કર્યું છે, અનુવર્તનમાત્રથી જ અધિકૃત વિષયઓની અનુવૃત્તિ નથી થતી; પરંતુ યાં કરવાથી થાય છે. આ સ્થળે ભન્તે શબ્દનું પુનઃ ઉચ્ચારણ તેના અનુભરણ માટે છે.

અથવા જેની સામાયિક-પ્રતિપત્તિની કિયા સમાન થઈ હોય એવા શિષ્ય સામાયિકની વિશુદ્ધિ માટે સામાયિકના અતિચારોની નિવત્તનાદિરૂપ નિન્દા-ગણાદિ કિયાન્તરની અભિમુખ થયો છતો પુનઃ ભન્તે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. કારણ કે આ જ ગ્રંથમાં પૂર્વ કહ્યું છે, કે “શિષ્યએ સર્વ આવશ્યકો ગુરુને પૂછીને કરવા-” તથાનુસાર ભદ્રત શબ્દનું પુનઃ ઉચ્ચારણ કરવાથી એ જ વાતનું અહીં સમર્પણ

ભાગંતર] "ભંતે" પદની ભિત્ત વ્યાખ્યા અને પડિકક્રમામિ ઝાટિ પદ. [૫૫૫

કર્યું છે. પ્રથમ ભન્ને શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી ગુરુ મહારાજને પૂછીને સામાયિક-આવશ્યક અંગીકાર કર્યું, અને હવે તેના અતિચારોનું પ્રતિક્રિમણ કરવાને પુનઃ ભન્ને શબ્દોચ્ચારથી ઉપરોક્ત અર્થનું સમર્થન કર્યું છે.

અથવા "હે લદન ! આપ સાહેબને પૂછીને પૂર્વે જે સામાયિક-આવશ્યકનો આરંભ કર્યો હતો, તે મેં પૂર્ણ કર્યું." એ પ્રમાણે સામાયિકની ડિયાના પ્રત્યપણાંનું આ ભન્ને શબ્દ છે. આ ઉપરથી એમ પણ જાણાયું છે કે - ગુરુ મહારાજને પૂછીને આરંભેલી સર્વ ડિયાઓના અવસાને=અંતે ગુરુ મહારાજને પ્રત્યપણાં-નિવેદન કરવું જોઈએ. ઉપરાં થી ઉપરાં.

હવે પડિકક્રમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિ, અધ્યાણ વોસિરામિ એ પદોનો અર્થ કહે છે :-

નૈય પડિકક્રમાંભિત્તિ ભૂયસાવજ્જાતો નિવત્તામિ ।

તત્તો ય કા નિવત્તો તરદુનુમર્દીઓ વિરમણ જં ॥૩૫૭૨॥

નિંદામિત્તિ દુગુંછે ગરિહામિ તદેવ તો કારો ભેઊઓ ।

ભન્નાં સામણણત્થાભોએ ઇદ્વો વિસેરાત્થાં ॥૩૫૭૩॥

જહ ગચ્છાંન્તિ ગો સપ્યઙ્ગન્તિ સપ્પો સમે વિ ગચ્છત્થે ।

ગમ્માં વિસેયગમણ તહ નિંદા-ગરહણત્થાણ ॥૩૫૭૪॥

સપ્પચ્ચક્ષય દુગુંઠા તહ નિંદામિત્તિ ગમ્માં સમાએ ।

ગુરુપચ્ચક્ષય દુગુંઠા ગમ્માં ગરહામિસહેણ ॥૩૫૭૫॥

એણત્થોભયગહણ ભિસાદરથં ચ જમુદિયં હોઙ ।

કુચ્છામિ કુચ્છામિ તદેવ નિંદામિ ગરહામિ ॥૩૫૭૬॥

ભિસમાયરજો વ પુણો પુણો વ કુચ્છામિ જમુદિયં હોઙ ।

પુણરુત્તમણત્થં વેહ નાણુવાદાદરાઈસુ ॥૩૫૭૭॥

કિં કુચ્છામણ્ણાણ અઈયસાવજ્જકારિણમસગ્ધં ।

અત્તાણમયળમહવા સાવજ્જમર્દીયજોગંતિ ॥૩૫૭૮॥

વિવિહ વિસેસાતો વા ભિસં સિરામિત્તિ વોસિરામિત્તિ ।

છદ્મેમિત્તિ જમુત્તં તમેવ સ્સમર્દીયસાવજ્જં ॥૩૫૭૯॥

મંસાંવિરમણાતો જહેહ ભણિયમિમ વોસિરામિત્તિ ।

તપ્પડિવક્ષયચ્ચાતો ગમ્માં સામાંદે વેવ ॥૩૫૮૦॥

સમ્મતાંદીમયં તં મિચ્છત્તાઈણ તચ્છિવકખોંય ।

તાણ વિચક્ષો ગમ્માં પભાસિએ વોસિરામિત્તિ ॥૩૫૮૧॥

અહવા તિચ્છિયસાવજ્જજોગપચ્છિત્તસંગ્રહત્થાય ।

સંઘ્રેવાતો વિહાણ નિંદામિચ્છાંદુસુત્તમિમ ॥૩૫૮૨॥

નિંદા-ગરહણહણાદાલોયણ-પઢિકકમોભયગ્રહણં ।
હોઙ વિચેગાઈણ છેયતાણ વિસગાઓ ॥૩૫૮૩॥

ભૂતકાલીન સાવધયોગથી હું નિવર્તુ છું એ પ્રમાણે પ્રતિક્રમામિ કિયાનો અર્થ જાણવો. ભૂતકાલીન સાવધયોગનું સેવન કરેલું હોવાચી હવે તેની નિવૃત્તિ કેવી રીતે ઘટે ? જે તેની અનુમતિ છે તેનું અહીં વિરમણ છે. ‘કરવા-કરાવવાનું નહિ’ નિંદામાં એટલે ભૂતકાળમાં સાવધયોગનું સેવન કરનાર આત્માની જીગુપ્તા કરું છું. “ગરિહામિ” નો અર્થ પણ એ જ છે, તો પછી “નિંદામિ અને ગરિહામિ” એ બેમાં ભેદ શો રહ્યો ? એમ પૂછવામાં આવે, તો તેનો ઉત્તર કહીએ છીએ કે - સામાન્ય અર્થનો એ બેમાં અભેદ હોવા છતાં પણ વિશેષાર્થ અભિપ્રાયક ગહી શબ્દ અહીં હશે છે. જેમ(ગચ્છતીતિ ગીત અને સર્પતિતી સર્પ) જ જાય છે તે ગાય, અને સરકે છે તે સર્પ, આ બંને ગતિ અર્થમાં સમાન છતાં પણ દરેકનું વિશિષ્ટ ગમન જાણાય છે, તેવી રીતે નિંદા અને ગહી શબ્દમાં જીગુપ્તા અર્થ સમાન હોવા છતાં પણ વિરોધતા છે. આત્મસાક્ષિક જીગુપ્તાને સિદ્ધાંતમાં નિંદામિશબ્દવડે ઓળખાવી છે, અને ગુરુસાક્ષિક જીગુપ્તાને ગરિહામિ શબ્દવડે ઓળખાવી છે. અથવા “નિંદા-ગાદ્ય” એકાર્થવાળા ઉભય શબ્દનું ગહેર જે કરેલું છે, તે અત્યંત આદરને માટે છે.” “જીગુપ્તા કરું છું, જીગુપ્તા કરું છું” તે જ અર્થ “નિંદામિ-ગરિહામિ” શબ્દથી અતિ આદરને માટે કહેલું છે. આદરને માટે કહેલું છે. અત્યન્ત આદરથી “જીગુપ્તા કરું છું” એમ જે વારંવાર કહેલું છે, તે અહીં અનુવાદ અને આદરાદિકમાં પુનર્ક્રિતદોપવાળું અથવા નિરથક નથી. ભૂતકાળમાં સાવધયોગનું સેવન કરનાર અશ્વાધ્ય આત્માની હું જીગુપ્તા કરું છું અથવા ભંસારમાં પડતાં નહિ રક્ષણ કરનાર અને અનાદિકાળથી પ્રવત્તેલા એવા ભૂતકાળના સાવધયોગની હું જીગુપ્તા કરું છું.

હવે વ્યુત્સૃજામિ પદનો અર્થ કહે છે કે વિ શબ્દ વિવિધાર્થ અથવા વિશેષાર્થમાં છે, ઉત્ત શબ્દ અત્યન્તાર્થે છે, અને સ્વજામિ એટલે તજું છું, અર્થાત્ત વિવિધ પ્રકારે અથવા વિશેષથી અત્યન્તપણે તજું છું. એમાં તજું છું” એમ જે કલ્યું છે, તે અતીતકાલીન સાવધયોગને તજવાનું કહ્યું છે. (કરોમિ ભદ્દન્ત ! સામાયિકં, એમ કહેવાચી તે સાવધયોગની નિવૃત્તિ જાણાવી છે, તે પછી વ્યુત્સૃજામિ એમ કહેવાથી તે સાવધયોગનું નિવર્તન તજું છું એવો વિપરીત અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે. એવી શંકા કરવામાં આવે તો તે અધોગ્ય છે, કેમકે જેમ માંસાદિના વિશેષજ્ઞ પછી બોસિરામિ કહેવાથી તેના પ્રતિપક્ષનો ત્યાગ (માંસભક્તશરીની નિવૃત્તિરૂપ અર્થ) સમજાય છે, તેવી રીતે સામાયિકમાં પણ સમજ્યું. તે સામાયિક સમ્યકૃત્વાદિરૂપ છે અને તેના વિપક્ષભૂત મિથ્યાત્વાદિ છે. બોસિરામિ એમ કહેવાથી તે મિથ્યાત્વાદિનો ત્યાગ સમજાય છે. અથવા અતીત સાવધયોગના પ્રાપ્તશીલનો સંકોપથી સંશોધ કરવાને માટે સૂત્રમાં નિંદામિ ઠત્યાદિ ત્રણ પદ કહ્યાં છે, નિંદા અને ગહી શબ્દના ગ્રહણથી આલોચના તથા પ્રતિકમણ એ ઉભય પ્રાપ્તશીલનું ગ્રહણ કર્યું છે, અને ત્યાગ શબ્દના ગ્રહણથી વિવેકાદિથી છીદપર્યતના ચારે પ્રાપ્તશીલનું ગ્રહણ થાય છે. મૂળાદિ ત્રણ પ્રાપ્તશીલ ચારિત્રથી ઉત્તીષ્ઠા જીવોને હોય, તેથી તે અહીં ન સંભવે, કેમકે અહીં ચારિત્રપ્રતિપત્ર જીવોનો અધિકાર છે. આ પ્રમાણે અમારું માનવું છે, તત્ત્વ તો કેવળી અથવા બહુશુત જાણો. ઉપર્યુક્ત થી ઉપર્યુક્ત.

અહીં સામાયિક સૂત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થઈ, તે સમાપ્ત થવાથી અનુગમદ્વાર પણ સમાપ્ત થયા. હવે નયદ્વાર કહે છે :-

એવં સુજાણુગમો સુજ્ઞાલો સુયત્થજુનીય ।
ભર્ણિયા નયાણુજોગદારાવસરોઽધુણા, તે ય ॥૩૫૮૪॥

અત્યાણુગમંગં ચિય તેણ જહાસંભવં તહિં ચેવ ।
ભર્ણિયા તહાવિ પત્થુયદારાસુજ્ઞત્થમુણ્ણોહ ॥૩૫૮૫॥

સામજ્ઞમહ વિસેસો પચ્યુપ્ણણં ચ ભાવમેતં ચ ।
પદ્દસહે ચ જહૃત્યં ચ વયળભિહ સંગહાઇણ ॥૩૫૮૬॥

૨ મંસ-સુરાઝ્યં પચ્યકચ્છામિ જાવજ્ઞોવાએ દુવિહેણ મળેણ વાચાએ કાએણ ન ભુજેમિ ન
ભુજાવેમિ બોસિરામિ એટલે માંસ - મદિશ આદિનું ધાવજ્ઞાવ પર્યત હું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. દ્વિવિષ
ન્નિવિષે મન, વચન અને કાયાએ કરી હું નહિ ખાડું અને નહિ ખવરાવું. આમાં માંસ વિરમણ પછી
"બોસિરામિ" પદ કહું છે, તેથી માંસાદિભક્તશ્રુપ તેના વિપક્ષનો હું ત્યાગ કરું એમ સમજ્ઞય છે. તેવી
રીતે અહીં સામાયિકમાં પણ તરસ ભન્ને ! પડિકકમામિ નિંદામિ ગરિઠામિ અપ્યાણ એ છેલ્લા સૂત વડે
ભર્વસાવધયોગનું પ્રત્યાખ્યાન કહું છે. તે પછી બોસિરામિ પદ કહેવાથી તેના પ્રતિપક્ષશ્રુપ સાવધયોગના
અવિરમણનો ત્યાગ સમાય છે.

પ્રયાણ સમોઆરો દ્વબ્ધ્રિય-પજજદ્વિયદુગમિમ ।
સેસેસુ ય સંભવઓ તાણં ચ પરોપ્યરં કજ્જો ॥૩૫૮૭॥

દ્વબ્ધ્રિયસ દ્વબ્ધ્યું પજજવનયસ્સ પજજાઓ ।
અપ્યિયમય વિસેસો સામજ્ઞમણપ્યયનયસ્સ ॥૩૫૮૮॥

લોગદ્વબહારપરો વદહારો ભણદ્દ કાલાઓ ભમરો ।
પરમત્થપરો ભણદ્દ નિછ્છડાઓ પંચવણોનિ ॥૩૫૮૯॥

અહૃદેગનયમય ચિય વદહારો જં ન સદ્વહા સદ્વં ।
સદ્વનયસમૂહમય વિણિચ્છડાઓ જં જહાભૂયં ॥૩૫૯૦॥

નાણાહીણ સદ્વં નાણનાઓ ભણદ્દ કિલ્ય કિરિયા ? ।
કિરિયાએ કરણનાઓ તદુભયગાહો ય સમ્મતં ॥૩૫૯૧॥

એ પ્રમાણે સૂત્રાનુગમ, સૂત્રાલાપકનો ન્યાસ અને સૂત્રસ્પર્શિક નિર્ધુક્ત કલી. હવે
ન્યાનુયોગદ્વારનો અવસર છે, તે નથો અર્થાનુગમનું અંગ જ છે, તેથી પદ્યાસંભવ તે તે સ્થાને
તે કસ્ય છે; તો પણ પ્રસ્તુત દાર શૂન્ય ન રહે એટલા માટે કેચિત્ત કહીશું. સામાન્ય જ વસ્તુ
છે, વિશેષ નથી, એ સંબ્રહનયનું વચન છે. વિશેષો જ વસ્તુ છે, સામાન્ય નથી એ વ્યવહારનયનું
વચન છે. વર્તમાનકાલીન જ વસ્તુ છે, અતીતઅનાગતકાલીન નહિ, એ ઋજુસૂત્રનું વચન છે.
આવમાત્ર જ વસ્તુ છે, નામાદિ નહિ, એ શબ્દનયનો મત છે. ઈન્દ્ર, પુરાણરાટિ દરેક શબ્દનો

અર્થ જુદો જુદો જ છે એક નથી, એમ સમબિદુદ્ધનયનું વચન છે. અને સ્વ-અભિપ્રાયક શાનદારી વાચ્ય અર્થ પ્રમાણો અહીં સંગ્રહાદિનયોનાં વચન જાણવા. એ નયોનો અજ્ઞાત્વાંત્ર્ય દ્વારાવિનિક તથા પર્યાપ્તિક એ બે નયોમાં કરવો. અથવા બાકીના નયોમાં પણ યથાસંબંધ તેઓનો પરસ્પર અજ્ઞાત્વાંત્ર્ય કરવો. દ્વારાવિનિક નયના મતે દ્વારા જ વસ્તુ છે (પર્યાપ્ત નહિ.) પર્યાપ્તિકના મતે પર્યાપ્ત જ વસ્તુ છે, (દ્વારા નહિ.) તથા અર્પિતનયનો મત વિશેષવાદી છે, અને અનર્પિતનયનો મત સામાન્યવાદી છે. (આ બે નયોમાં પણ સંગ્રહાદિ નયોનો અજ્ઞાત્વાંત્ર્ય થાય છે. અથવા નિશ્ચય-વ્યવહારનયમાં પણ તેઓનો સમાવેશ થાય છે) લોકવ્યવહારમાં તત્ત્વર એવો વ્યવહારનય જ્ઞમરને કાળો કહે છે અને પરમાંત્રમાં તત્ત્વર એવો નિશ્ચયનય તેને પાંચ વર્ષાવાળો કહે છે. અથવા વ્યવહારનય એક નયના મતને જ અંગીકાર કરે છે, કેમકે તે સર્વ વસ્તુને સર્વનયસમૂહમય નથી ગ્રહણ કરી શકતો, અને નિશ્ચયનય તો જે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે છે તેને તેવા સ્વરૂપે યથાર્થપણે ગ્રહણ કરે છે અથવા સર્વ સુખ જ્ઞાનને જ આધીન છે, કિયાવે શું? એમ જ્ઞાનનય કહે છે. તથા કિયાનય સર્વ સુખ કિયાને જ આધીન માને છે. આ ઉભય મતથી ગ્રહણ કરતું ને જ સમજુન્ય છે. ઉપરા થી ઉપરા.

હવે જ્ઞાન-કિયાનયનું સ્વરૂપ નિર્ધિકિતકાર વિસ્તારથી કહે છે :-

(૪૧૦) નયમિમ ગિપિહયબે અગિપિહયબ્રમિ ચેવ અત્યમિ ।

જડ્યબ્રમેવ ઝડુ જો ઉવાસો સો નઓ નામ ॥૩૫૯૨॥૧૦૬૬॥

(૪૧૧) સચ્ચેસિંપિ નયાણં ચહુવિહવત્તબ્યં નિરામિત્તા ।

તં સચ્ચનયવિસુદ્ધં જં ચરણ-ગુણદ્વિઓ સાહ ॥૩૫૯૩॥૧૦૬૭॥

ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, નહિ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય (તથા ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય) પદાર્થ જ્ઞાન્યે છતે, તેમાં અવશ્ય યત્ન કરવો એ ઉપદેશને જ્ઞાનનય જાળવો. સર્વ નયોની બહુ પ્રકારની વક્તવ્યતા સાંભળીને તે સર્વ નયમતોથી વિશુદ્ધ છે કે જે ચારિત્ર અને શુદ્ધમાં સ્થિત હોય તે સાધુ મુક્તિસાપક છે. ઉપરા થી ઉપરા.

વિવેચન :- ગ્રાહ-અગ્રાહ-ઉપેક્ષાદીય એમ ગ્રાહ પ્રકારના પદાર્થો જગતમાં છે. એ ત્રણો પ્રકારના પદાર્થો લોકિક અને લોકોત્તર એમ બબ્બે પ્રકારે છે. તેમાં પુષ્પમાળા-ચંદ્ર-સત્રી વગેરે લોકિકાદ્ય પદાર્થ છે. સર્પ, વિષ, કંટક વગેરે અગ્રાહ પદાર્થ છે. અને તૃષ્ણ, પૂળ, કંકરા વગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ છે. એ પ્રમાણો લોકોત્તર પદાર્થ પણ ગ્રાહાદિ ત્રણ પ્રકારે છે. સમ્યંદર્શન, ચારિત્રાદિ લોકોત્તરપક્ષે આદ્ય છે, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરતિ વગેરે અગ્રાહ છે અને સ્વર્ગ, વિભૂતિ વગેરે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ છે. ઉપરોક્ત આદ્ય-અગ્રાહ અને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય પદાર્થ જ્ઞાન્યે છતે તેની પ્રાપ્તિ, પરિહાર અને ઉપેક્ષા કરવાની ઠંચાવણાએ તેમાં પ્રવૃત્તિ આદિરૂપ પત્ન કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણો સર્વ વ્યવહારનું કારણ જ્ઞાન છે એમ પ્રતિપાદન કરવામાં તત્ત્વર ઉપદેશને જ્ઞાનનય કહેવાય છે. મતલબ એ છે કે, જ્ઞાનનય જ્ઞાનની મુખ્યતા જ્ઞાનવાને એમ કહે છે કે ઐહિક-પારલોકિક કણના અર્થાંએ સારી રીતે જ્ઞાનેલા અર્થમાં જ પ્રવૃત્તિ કરવી, અન્યથા પ્રવૃત્તિ કરવામાં કણનો વિસંવાદ થાય છે. બીજાઓ પણ એમ જ કહે છે કે “પુરુષોને જ્ઞાન જ

કણ આપનાર છે, પણ કિયા નથી, મિથ્યાશાનથી પ્રવૃત્તિ કરનારને કણનો વિસંવાદ જણાય છે." વળી સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે "પદમં નાણં તત્ત્વો દ્વારા પ્રથમ શાન અને પછી દ્વારા" તેમજ બીજું કહ્યું છે કે "પાપથી નિવૃત્તિ કુશળપક્ષમાં પ્રવૃત્તિ, અને વિનયની પ્રાપ્તિ એ ગ્રાસી ગુણ શાન આપે છે." આ કારણથી શાન જ પ્રધાન છે, કેમકે અગ્નીતાર્થ-અશાની હોય તેમનો સ્વર્તંત્ર વિહાર પણ તીર્થકર ગણધરોએ નિષેધ્યો છે. તાત્પર્ય એ છે કે અંધળો કઢી પણ સીધો રસ્તો પ્રાપ્ત કરતો નથી. આ વાત કાયોપશમિક શાનની અપેક્ષાએ કહી, કાયિક શાનની અપેક્ષાએ પણ તે શાન જ વિશિષ્ટ કણસાધક છે. કેમકે સંસારસમુદ્રના કિનારા પર રહેલા, દીક્ષા પ્રાપ્ત કરેલા, ઉત્કૃષ્ટ તપ અને ચારિત્રવણા સાધુ વીતરાગ છતાં પણ તેઓને જ્યાં સુધી સમસ્ત જીવાદિ વસ્તુસમૂહને સાક્ષાત્કાર કરાવતાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પત્ત નથી થતું ત્યાં સુધી તેમને ખેદ્ય પ્રાપ્તિ નથી થતી, માટે શાન જ પુરુષાર્થ-સિદ્ધિનું કારણ છે. "જે જેના વિના ન બને તે તેનું કારણ છે. જેમ બીજાદિ વિના અંદુર નથી થતા, તેથી તે તેનું કારણ છે; તેવી રીતે સ્કળ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ પણ શાન વિના નથી થતી, માટે તે તેનું મુખ્ય કારણ છે; આ ઉપરથી આ નય ચાર પ્રકારના સામાયિકમાંની પ્રભ્રદ્રલતસાયારીક અને જીવનયાયારીક એ એને જ માને છે. કેમકે તે બજે શાનાત્મક હોવાથી તે જ મુખ્યત્વે મોકનાં કારણદ્વારા છે; દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાયિકને આ નય નથી માનતો, કેમકે તે શાનનું કાર્ય હોવાથી જીવાભૂત છે.

આ જ ગાથાનો અર્થ હવે કિયાનયની અપેક્ષાએ કરવામાં આવે છે. કિયાનય કહે છે કે, આધ્ય-અગ્રાહ્યાદિ અર્થ જાણ્યા છતાં પણ સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ ઠંચનારાએ પ્રવૃત્તાદિરૂપ કિયા જ કરવી જોઈએ. તાત્પર્ય કે પદાર્થ જાણ્યા છતાં પણ કિયા જ સાધ્યસાધક છે. શાન નો કિયાનું ઉપકરણ હોવાથી જોણ છે. માટે સ્કળ પુરુષાર્થનું પ્રધાન કારણ કિયા જ છે. આ પ્રમાણેના ઉપદેશને કિયાનય કહેવાય છે.

આ નય સ્વપ્નની સિદ્ધિ માટે યુક્તિ કહે છે કે પ્રયત્નાદિરૂપ કિયા વિના શાનવાનને પણ ઠંચિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માટે પુરુષાર્થ-સિદ્ધિનું પ્રધાન કારણ કિયા જ છે. બીજાઓ પણ કહે છે કે "પુરુષને કિયા જ કણ આપનાર છે, શાન કણ આપનાર નથી; કેમકે સ્ત્રી અને ભક્ષયના ઓગને જાળનાર પુરુષ કક્ત તેના શાનથી સુખી નથી થતો." સિદ્ધાંતમાં પણ તીર્થકર-ગણધરોએ કિયાવિકલનું શાન નિષ્ફળ કહ્યું છે. "અંધને પ્રકાશમાન લાખો દીપકની પંક્તિની જેમ ઘણું શુંત બજોલાને પણ ચારિત્ર રહિત તે શુંત શું કરશે? શાન સ્વવિષ્યપમાં નિયત છે, શાનમાત્રથી જ કાર્યની નિષ્યત્તિ નથી થતી. અહીં માર્ગને જાણનાર સચેષ અને નિશ્ચેષનું દાઢાંત છે. તરવાનું જાણવ્ય છતાં પણ જે કાયયોગનો ઉપયોગ નથી કરતો, તે પ્રવાહમાં રૂભી જાય છે, તેવી રીતે ચારિત્રરહિત શાની પણ સંસારમાં ઝૂબનાર જાણવો.

એ રીતે કાયોપશમિકી ચારિત્રરૂપ કિયાની અપેક્ષાએ કિયાનું પ્રાધાન્ય કહ્યું; કાયિકકિયાની અપેક્ષાએ પણ તેનું જ પ્રધાનપણું જાણવું, કારણ કે કેવળજ્ઞાન ઉત્પત્ત થયા છતાં પણ અગવાન અરિહંતદેવને જ્યાં સુધી સર્વ કર્મરૂપ ઠંખનને બાળી નાંખવાને અર્જિનની જવાણાના સમૂહ સમાન

શૈલેશી અવસ્થા પ્રામ નથી થતી, ત્યાં સુધી મુક્તિ પ્રામ નથી થતી. માટે કિયા જ સર્વ પુરુષાર્થસિદ્ધિનું પ્રધાન કારણ છે. “જે જેના પછી તરત જ થનારું હોય, તે તેનું કારણ છે.” જેમ અન્ય અવસ્થા પામેલ પૂછ્યી આદિ સામગ્રી પછી તરત જ ઉત્પત્ત થનાર અંકુર તેનું કારણ છે, તેમ સર્વ પુરુષાર્થ-સિદ્ધિ પણ કિયાની અનન્તર જ થાય છે. આથી આ નય ચાર પ્રકારના સામાધિકમાંથી દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ સામાધિકને જ માને છે, કેમકે કિયારૂપે તે મુક્તિનું પ્રધાન કારણ છે; જ્ઞાનસામાધિક તો તેના ઉપકારી માત્ર હોવાથી ગૌણભૂત હોવાને લીધે તેને નથી માનતો.

કિયા :- ભગવનુ ! આ બંને પણમાં યુક્તિ જ્ઞાય છે, તો પછી બેમાંથી સત્ય તાવ કર્યું ?

આચાર્ય :- સ્વતંત્ર સામાન્ય-વિશેખવાદી બધાય નથોની પરસ્પર વિરુદ્ધ વક્તવ્યતા સાંભળીને સર્વ નથોને સંમત જે તત્ત્વરૂપે બ્રાહ્મ હોય, તે મુક્તિનું સાધન છે. અર્થાતું ચારિત્રરૂપ કિયા અને જ્ઞાનાદિ ગુણ, એ ઉભય (જ્ઞાન-કિયા) વડે પુકલ જે સાધુ હોય, તે મોકષસાધક છે; પણ એ બેમાંથી કોઈ પણ એકલો મોકષસાધક નથી જ્ઞાનનયવાદી જે કહે છે કે, “જે જેના વિના ન થાય તે તેનું કારણ છે.” આમાં તદવિનાભાવિતરૂપ હેતુ અસિદ્ધ છે. કેમકે જ્ઞાનમાત્ર વિના પુરુષાર્થસિદ્ધિ નથી એવું ક્યાંય પણ જ્ઞાનાંન નથી. જેમ દાહ-પાક આદિ કરવાના અર્થને દદનાદિના જ્ઞાનમાત્રથી જ દાહાદિ કાર્યસિદ્ધિ નથી થતી; પરંતુ અધિન લાવવો, તેને હુંકવો, સળગાવવો વગેરે કિયા પણ કરવામાં આવે, તો જ ને દાહાદિ કાર્યની સિદ્ધ થાય છે. તીર્થકર ભગવંત પણ માત્ર કેવળજ્ઞાનથી જ મોકષ સાધે છે એમ નહિ, જાથે પથાખ્યાતચારિત્રરૂપ કિયા પણ હોય છે. માટે સર્વત્ર પુરુષાર્થ સિદ્ધિનું કારણ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, તેમ કિયા પણ તેના કારણ તરીકે સિદ્ધ થાય છે, કેમકે તેના વિના પણ પુરુષાર્થસિદ્ધિ નથી થતી માટે એ હેતુ અનેકાન્તિક પણ છે.

એ જ પ્રમાણે કિયાવાદીએ “જે જેના પછી થનારું હોય, તે તેનું કારણ છે.” ઈત્યાદિ પ્રયોગમાં “જે જેના પછી થનાર” રૂપ હેતુ કહેલ છે, તે પણ અસિદ્ધ અને અનેકાન્તિક છે. કારણ કે સ્ત્રી-અક્ષ્ય ભોગ આદિના કિયાકાળમાં પણ જ્ઞાન હોય છે. તેના જ્ઞાન સિવાય તેમાં પ્રવૃત્તિ જ થઈ શકે નથી. એવી જ રીતે શૈલેશી-અવસ્થામાં સર્વસંવર્ચરૂપ કિયાકાળે પણ કેવળજ્ઞાન હોય છે. તેના સિવાય તેની પ્રાપ્તિ નથી હોતી તેથી હેતુ અસિદ્ધ છે. વળી જેમ ઉપરોક્ત હેતુ મુક્તિ આદિ પુરુષાર્થના કારણરૂપે કિયાને સિદ્ધ કરે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનને પણ તેના કારણરૂપે સિદ્ધ કરે છે. કેમકે તેના વિના પણ પુરુષાર્થની સિદ્ધ ક્યાંય થતી નથી, તેથી હેતુ અનેકાન્તિક છે. મુક્તિ આદિ શ્રેષ્ઠસ્થાન જ્ઞાન અને કિયા એ ઉભયથી સાધ્ય છે, પણ કોઈ પણ એકથી સાધ્ય નથી.

કિયા :- ભગવનુ ! જ્ઞાન અને કિયા પ્રત્યેકમાં મુક્તિ પ્રામ કરાવવાનું સામર્થ્ય નથી, તો તેના સમુદ્દ્રાયમાં ક્યાંય હોય ? જેમ રેતીના પ્રત્યેક કણમાં તેલ નથી હોતું, તો તેના સમુદ્દ્રાયમાં પણ નથી હોતું. તેવી રીતે અહીં પ્રત્યેક જ્ઞાન અને કિયામાં મુક્તિદાયક શક્તિ નથી, તો તેના સમૂહમાં પણ ન હોવી જોઈએ.

આચાર્ય :- જો સર્વથા એ પ્રત્યેકની મુક્તિમાં અનુપકારિતા કહેવામાં આવે, તો તું કહે છે તેમ થાય, પરંતુ તેમ નથી. અહીં તે પ્રત્યેકની મુક્તિના સાધ્યમાં દેશોપકારિતા છે અને જ્ઞાન-

કિયાના સમુદ્દરમાં સંપૂર્ણ ઉપકારિતા થાય છે. તેથી સમુદ્દર શાન અને કિયા જ મુક્તિના હેતુ છે. માટે એ સિલ થયું કે શાન અને કિયાયુક્ત જે ભાવસાધુ હોય તે જ મોક્ષસાધક છે, પણ અન્ય નહીં.

છે ભાગંતર પરમાર્થ ઉપરોક્ત નિવૃક્તિની બે ગાથા ઉપદ્ર-ઉપદ્રનો એ જ અથ ફરમાવે છે :-

નાઓત્તિ પરિચિદ્જ્ઞો, ગેજ્ઝારો જો કજ્જકારલો હોડ ।

અગોજોડણુવગારી, અત્યો દલ્બં ગુણ વાવિ ॥૩૫૯૪॥

જહુઅવ્યંતિ પયજ્ઞો, કજ્જો ગેજ્ઝમિમ ગિળિહ્યબોલિ ।

અગોજ્ઝોડણાદેઓડવહારણે ચેવસહોડયં ॥૩૫૯૫॥

ઇતિ જોત્તિ એવમિહ, જો ઉવએસો જાણણા નાઓ સોન્નિ ।

સો પુણ સમ્મદ્બસણસુયસામફયાદું બોલ્દવ્યો ॥૩૫૯૬॥

સબ્બેત્તિ મૂલ-સાહ-પ્રસાહભેયા પિરદ્વારો તેસિં ।

કિં પુણ મૂલનયાણં, અહવા કિમુતાવિસુલ્દાણં ? ॥૩૫૯૭॥

સામગ્રવિસેરોભયભેયા, વત્તવ્યા બહુવિહન્તિ ।

અહવા નામાઈણં, ઇચ્છદ્વારો કંનઓ સાહું ? ॥૩૫૯૮॥

રોંગ સદ્ગુરુણ ય, નાઊણ થ તં જિણોવાએસેણં ।

તં સબ્બનયવિસુલ્દં તિ, સબ્બનયસમ્મયં જે તુ ॥૩૫૯૯॥

ચરણગુણસુદ્વિજો હોડ, સાહું એસ કિરિયાનઓ નામં ।

ચરણગુણસુદ્વિબં જે, ચરણનયા બેતિ સાહુત્તિ ॥૩૬૦૦॥

સો જોણ ભાવસાહુ, સબ્બનયા જે ચ ભાવમિચ્છાત્તિ ।

નાણ-કિરિયાનાઓભયજુત્તો ય જલો સયા સાહુ ॥૩૬૦૧॥

શાત એટલે પરિચિદ્જ્ઞ, ગ્રાહ્ય એટલે જે કાર્યસાધક હોય તે, અગ્રાહ્ય એટલે અનુપકારી, અથ એટલે દ્રવ્ય અથવા ગુણ, ધત્ત એટલે પ્રયત્ન કરવો. ગ્રાહ્ય એટલે ગ્રહણ કરવા પોત્ય, અગ્રાહ્ય એટલે અનાદેય, અને 'ચેવ' શબ્દ અવધારણાથે છે. ઈતિ એટલે એ પ્રમાણો જે ઉપદેશ તે શાનનય છે, અને તે સભ્યકૃતસામાયિક તથા શુલ્કસામાયિકને માને છે. સર્વ એટલે નેગમાદિ મૂળ નથો અને અતિશાખથી તેના શાખા પ્રશાખારૂપ ઉત્તરભેદો, અથવા દ્રવ્યાંશિકાદિ અશુદ્ધ નથોની બહુવિષય વક્તાવ્યતા એટલે સામાન્ય-વિશેષ-ઉભયભેદે વ્યાખ્યા અથવા નામાદિકમાંથી ક્યો નથ કોને સાધુ માને છે ? તે સર્વ જિનોપદેશથી સાંભળીને, શ્રદ્ધા કરીને, તથા જાણીને તે સર્વનયવિશુદ્ધ એટલે જે સર્વ નથોને સભ્મત હોય તેવા ચારિત્રશુશ્માં જે સ્થિત હોય તેને સાધુ કહેવાય છે, આ પ્રમાણો કિયાનય છે. જે ચરણગુણમાં સ્થિત હોય તેને કિયાનય સાધુ કહે છે. અહીં તે ભાવસાધુ ગ્રહણ કરેલ છે, કેમકે સર્વ નથો ભાવસાધુને હુચ્છે છે. શાન અને કિયા એ ઉભયનયથી જે પુકાર હોય, તે સર્વદા ભાવસાધુ છે. ઉપદ્ર૪ થી ઉ૬૦૧.

હવે ગ્રંથની ઉપસંહાર અને પોતાની ઉદ્ઘાટનો ત્યાગ તથા શિષ્યજનોને આ ગ્રંથથી જે લાભ થાય છે, તે જણાવવાને સ્વયં ભાષ્યકાર કહે છે :-

ઇય પરિસમાપિયમિયં સામાઙ્યમત્થાઓ સમારોણ ।

વિત્થરજો કેવલિણો પુષ્ટવિઓ વા પહાસંતિ ॥૩૬૦૨॥

સચ્ચાણુઓગમૂલં ભાસં સામાઙ્યઅરસ સોઊળણ ।

હોઇ પરિકમિમામદ્દ જોગ્ગો સેસાણુઓગરસ ॥૩૬૦૩॥

એ પ્રમાણો આ સામાપિક-આવશ્યકનો અર્થ સંકેપથી સમાપ્ત કર્યો, વિસ્તારથી તો તેનો અર્થ કેવળી અથવા (વિશેષ) પૂર્વપર કહી શકે છે. સર્વ અનુયોગના મૂળરૂપ આ સામાપિક અધ્યધનનું ભાષ્ય સાંભળીને શિષ્ય પરિકમિતમતિવાળો થયો થકો શેષ શાસ્ત્રોનુયોગને પણ લાયક થાય છે. ઉદ્ઘોષ - ઉદ્ઘોષ.

॥ ઇતિ વિશેષાવશ્યકભાષ્ય સમાપ્તમ् ॥

॥ ઇતિ વિશેષાવશ્યકભાષ્યમૂલં સભાષાન્તરાદિ સમાપ્તમ् ॥

પરિશિષ્ટ - અ

આ બીજી ભાગમાં જે સ્થળે ટીકાકારે નિર્ધુક્તિ અને મૂલભાષ્યની ગાથાઓ નહિ આપતા અવામણ કરી છે, તે ગાથાઓ અર્થસહિત ખરી આપીએ છીએ એથી સંપૂર્ણ ગ્રંથનો બોધ થશે.

અડવિં સપચ્યવાયં, વોલિના દેસિઓવએસેણ ।

પાવંતિ જહિદુપુરં, ભવાડવિં પિ તહા જીવા ॥૧૦૫॥

પાવંતિ નિબુઝપુરં, જિગોધિદુણ ચેવ મગોળા ।

અહંકીડ દેસિઅત્તં, એવં નેઅં જિણિદાણં ॥૧૦૬॥

જીવો જેમ પણા વિખોવાળી અટવીને ભોમિયાના ઉપદેશથી ઓળંગીને ઈષ્ટનગરને પામે છે. તેમ સંસારી જીવો પણ ભવરૂપ અટવી એણંગીને શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે કરમાદેલા ભાગની આરાધનાથી નિવૃત્તિપુરને પામે છે. એ પ્રમાણે જિનેશ્વરોનું અટવીમાં ઉપદેશકપણું જ્ઞાનવું. ૬૦૫-૬૦૬.

જહ તમિહ સત્યવાહં નમહ જણો તં પુરું તુ ગંતુમળો ।

પરમુપગાસ્તિણાઓ નિબિગ્ધત્યં ચ ભતીએ ॥૧૦૭॥

અરિહો ઉ નમુકકારસ્સસ, ભાવાઓ ખીણરાગમયમોહો ।

મુક્ષ્યત્વીણંપિ જિણો, તહેવ જમ્હા અતો અરિહા ॥૧૦૮॥

જેમ ઈષ્ટનગરમાં જવાની ઈચ્છાવાળા લોકો પરમોપકારીપણાથી અને નિર્વિદ્ધિતા માટે સાર્થકાહને ભક્તિથી નમસ્કાર કરે છે, તેવી રીતે મોક્ષપદના અર્થી જીવો માટે રાગ-મદ અને મોહવર્જિત શ્રી અરિહંતદેવો તત્ત્વથી નમસ્કાર કરવા લાયક છે, તેથી શ્રી અરિહંત પરમાત્મા પણ સાર્થકાહ કહેવાય છે. ૬૦૭-૬૦૮.

સંસાર અડવીએ, મિચ્છતજ્ઞાણમોહિઅપહાએ ।

જેહિં કયં દેસીયત્તં, તે અરિહંતે પણિવયામિ ॥૧૦૯॥

જેમાં મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના થોગે રક્ષો જડતો નથી એવી સંસારરૂપ અટવીમાં જેઓએ દેશકપણું (ભોમિયાપણું) કર્યું છે તે અરિહંતદેવોને હું પ્રાણામ કરું છું. ૬૦૯.

સમ્મહરણદિદ્દો, નાણોણ ય સુદ્રુ તેહિં ઉલલ્જો ।

ચરણકરણોણ પહારો, નિબાણપહો જિણિંદેહિં ॥૧૧૦॥

સિદ્ધિદરસહિમુદ્ગગયા, નિબાણસુહં ચ તે અણુપ્પત્તા ।

સાસયમબ્બાબાહં, પતા અયરામરે ટાણં ॥૧૧૧॥

શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ મોક્ષમાગ વિશુદ્ધ સમ્યગુર્દર્શનથી દેખ્યો, સમ્યજ્ઞાનથી જ્ઞાન્યો અને ચરણ-કરણસિતરિરૂપ સમ્યક્યારિતથી તે મોક્ષમાર્ગની સાપના કરી. તે સર્વતીર્થકરો સર્વકર્માનો ક્ષય કરી કિદ્ધિરૂપ સ્થાનમાં ગયા, નિર્વાણ સુખને પાખ્યા, તેમ જ શાશ્વત, અવ્યાભાષ અને અજરામર સ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યું. ૬૧૦-૬૧૧.

પાવંતિ જહા પાર, સમ્મનિજ્જામયા સમુદ્રસ |
 ભવજલહિસ્સ જિણિદા, તહેવ જમ્હા અડો અરિહા ॥૧૧૨॥

મિચ્છતકાલિયાવાયવિરહિએ સમ્મતગજવપવાએ |
 એગસમાણ પત્તા, સિદ્ધિવસહિપદૃણ પોયા ॥૧૧૩॥

નિજ્જામગરણાણ અમૃદ્દનાણમફકણધારણ |
 ચંદામિ વિણથપણઓ નિવિહેણ તિદંડવિરયાણ ॥૧૧૪॥

પાલંતિ જહા ગાડો અહિસાવયાઇદુગેહિં |
 પઉસ્તણયાળિઆળિ અ વણાળિ પાવંતિ તહ ચેવ ॥૧૧૫॥

જીવનિકાયા ગાડો જં તે પાલંતિ તે મહાગોચા |
 મરણાઇમયા ઉ જિણા નિબાણયણ ચ પાવંતિ ॥૧૧૬॥

તો ઉવગારિતણઓ નમોડરિહા ભવિઅજીવલોગરસ્સ |
 સવરસેહ જિણિદા લોગુત્તમભાવઓ તહ ચ ॥૧૧૭॥

જેવી રીતે નિર્યામકો (ખલાસી) વેપારીઓને સમુદ્રનો પાર પમાડે છે, તેવી જ રીતે સંસારદુષી સમુદ્રનો પાર પમાડનાર શ્રી કિનેશ્વરદેવ સાચા નિર્યામક કહેવાય છે. ભિદ્ધાત્ત્વદુષી કાલિકાવાત્તાયુ જેને લાઘ્યો નથી અને સમ્યક્ત્વદુષી ગર્જવ વાતના વેગમાં ચાલી રહેલા છુંદુપી પ્રવહણો એક જ સમયમાં સિદ્ધિ સ્થાનદુષી નગરને પામે છે. પથાવસ્થિત શાનવાલી જે મતિદ્રૂપ કલ્ષપાર ધૂકુત તથા મન વચન કાયાના હંડથી વિરમેલા છુંદુપ નિર્યામકમાં રત સમાન અંવા તીર્થકરોને વિનયપૂર્વક ત્રિવિષ ત્રિવિષે વંદના કરું છું. જેવી રીતે ગોવાલીયાઓ સવ વ્યાઘ વગેરે દુષ્ટ જ્ઞાનવરોથી ગાયોનું રક્ષણ કરે છે અને ધારા ધાર તથા પાણીથી ભરપૂર વનમાં ચરવા માટે ગાયોને લઈ જાપ છે, તેમ તીર્થકરદેવો છુંના સમુદ્રાયદુષી ગાયોને ભરણાદિ ભયથી બચાવે છે અને નિવાણદુષી નગરને પમાડે છે, તેથી તેઓ તમામ અવ્યજીવનોને ઉપકારી છે અને તેમ હોવાથી અસાધારણ ભાવથી તીર્થકરો સર્વને નમસ્કાર કરવા લાયક છે. ૮૧૨ થી ૮૧૭.

દેદિયવિસયકસાએ પરીસહે વેયણા ઉવરસગે ।

એ અરિણો હંતા અરિહંતા તેણ ચુચ્ચંતિ ॥૧૧૯॥

પાંચ ઈન્દ્રિયો, શબ્દાદિક વિષયો, કોષાદિક કપાથો, કુધાદિ પરિષહો, શરીરાદિકની વેદના અને દેવતાદિકના ઉપસર્ગો દ્રૂપ શત્રુભોને હણાનાર હોવાથી અરિહંત કહેવાય છે. ૮૧૮.

અદ્વિહંપિય કમ્મ અરિભૂતાં હોઙ સવજીવાણ |

તં કમ્મમરિ હંતા અરિહંતા તેણ ચુચ્ચંતિ ॥૧૨૦॥

અરિહંતિ વંદણનમંસણાઙું અરિહંતિ પૂતુસવકારં ।

સિદ્ધિગમણ ચ અરિહા અરહંતા તેણ ચુચ્ચંતિ ॥૧૨૧॥

આઠેય પ્રકારનાં કર્મ છુંબોને માટે શત્રુ જેવાં છે, તે કર્મદુષી શત્રુને હણાનાર હોવાથી તે અરિહંત કહેવાય છે. જેમો વંદન અને નમસ્કારને લાયક છે, પૂજા અને સત્કારને યોગ્ય છે અને

સિદ્ધિ પામવાને માટે સમર્થ છે, તેઓ અરિહંત કહેવાય છે. વળી તીર્થકરો દેવ, દાનવ અને મનુષ્યોની પૂજાને પામે છે, કર્મદૂપી શરૂનું હણે છે તેમજ બંધાતા કર્મને છોડે છે તેથી અરિહંત કહેવાય છે. ૮૨૦-૮૨૧.

જો સબ્બક્રમકુસલો જો વા જત્થ સુપરિનિદ્રિઓ હોડું ।
સજ્જિદ્રગિરિસિદ્ધાંશોચિવ સ કર્મસિદ્ધાંતિ ચિન્નેઓ ॥૧૩૦॥

જે આચાર્યના ઉપદેશ સિવાય કરાય તે ખેતી-વેપાર વળેરે કર્મ કહેવાય અને તે સિવાય કુભારપણું, કુખારપણું વળેરે શિલ્ય કહેવાય. જે સર્વ કર્મમાં કુશાલ હોય અથવા તો સત્ત્વગિરિસિદ્ધની માફક જે જે કામમાં ધણો જ પ્રવીણ હોય તે તે કર્મમાં સિદ્ધ જાણવો. ૮૩૦.

જે સર્વ શિલ્યોમાં કુશાલ હોય અથવા કોકાશ સુધારની માફક જે જે શિલ્યમાં સાતિશાયવાળો અને અતિનિપુણ હોય તે શિલ્યસિદ્ધ કહેવાય.

ઇન્થી વિજ્ઞાનભિહિયા પુરિસો મંતુત્તિ તબ્બિસેસોયં ।
વિજ્ઞા સસાહણાં બહુમંતો વા સાહણરહિઓ અ મંતુત્તિ ॥૧૩૧॥

સ્ત્રીદેવતા જેના અધિષ્ઠાયક છે, તે અમ્ભાકુખમાં આદિ વિદ્યા કહેવાય અને પુરુષદેવ જેમાં અધિષ્ઠાયક હોય, તે વિદ્યારાજ ઉત્ત્રિશાગમેધી આદિ મંત્ર કહેવાય, અથવા જેનું સાધન કરવું પડે તે વિદ્યા કહેવાય અને જેમાં સાધનની જરૂર ન હોય તે શાખર આદિ જેવા મંત્ર કહેવાય. ૮૩૧.

વિજ્ઞાણ ચચ્કવદ્વી વિજ્ઞાસિદ્ધો સ જરસ હેગાવિ ।
સિજ્જાજ્જ મહાવિજ્ઞા વિજ્ઞાસિદ્ધઽજ્જાજ્જાદુચ્ ॥૧૩૨॥
સાહીણસબ્બમંતો બહુમંતો વા પહાણમંતો વા ।
નેઓ સ મંતસિદ્ધો ખોભાગરિમુચ્ સાડસત્તો ॥૧૩૩॥
સબ્બેવિ દબ્બજોગા પરમચ્છેરયફલાઽહવેગોડવિ ।
જરસેહ હુજ્જ સિદ્ધો સ જોગસિદ્ધો જહા સમિજો ॥૧૩૪॥

વિદ્યાઓનો માલિક હોય તે વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય અથવા આચાર્યપુરાચાર્યની જેમ જેને એક પણ મહાપુરુષદાદિ જેવી મોટી વિદ્યા સિદ્ધ હોય, તે વિદ્યાસિદ્ધ કહેવાય. જેને સર્વ મંત્ર સ્વાધીન હોય અથવા જે બહુ મંત્રવાળો હોય અથવા પ્રધાન મંત્રવાળો હોય તે સામ્ભાકર્ષની જેમ સાતિશાય હોવાથી મંત્રસિદ્ધ કહેવાય. પરમ આશ્ર્ય દેખાડનારા બધા યોગો જેને મળ્યા હોય અથવા આર્ય સમિતાચાર્યની જેમ જેને એક પણ યોગ સિદ્ધ થયેલો હોય, તેને યોગસિદ્ધ કહેવાય. ૮૩૨ થી ૮૩૪.

આગમરિદ્ધો સબ્બંગપારદો ગોઅમુચ્ ગુણરાસી ।
પદરૂથો અત્થપરો વ મમ્મણો અત્થસિદ્ધાંતિ ॥૧૩૫॥

ગૌતમસ્વામીની માફક સર્વશાસ્ત્રોના પારણામી અને ગુણના સમૂહને ધારણા કરનારો હોય તે આગમસિદ્ધ કહેવાય, દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં તત્પર અને ધણા દ્રવ્યવાળો જે હોય તે મમ્મણ થોણી જેમ અર્થસિદ્ધ કહેવાય. ૮૩૫.

જો નિચ્ચસિદ્ધજત્તો લદ્ધબરો જો વ તુંડિયાઙ્ગ ।
સો કિર જત્તાસિદ્ધોડમિપ્પાઓ ચુલ્લિપજ્જાઓ ॥૧૩૬॥

જેની પત્રા હમેશાં સિદ્ધ થતી હોય અથવા તુંડિકની જેમ જેને કરદાન મળ્યું હોય તેને પાત્રાસિદ્ધ કહેવાય. અહીં અભિપ્રાય સિદ્ધ શબ્દમાં અભિપ્રાય શબ્દથી બુદ્ધિ સમજવી. ૮૩૬.

હવે એ બુદ્ધિસિદ્ધનું સ્વરૂપ કહે છે :-

વિદ્લા વિમલા સુહુમા જરસ મહી જો ચર્ચિહાએ વા ।

બુદ્ધીએ સંપદો સ બુદ્ધિસિદ્ધો ઇમા સા ય ॥૧૩૭॥

વિપુલ, વિમલ અને સૂક્ષ્મ એવી જેની બુદ્ધિ હોય અથવા ચારે પ્રકારની બુદ્ધિ જેને હોય તેને બુદ્ધિસિદ્ધ કહેવાય; ઓત્પાતિકી, વૈનેયિકી, કાર્મિકી અને પારિષામિકી એ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ છે, પણ પાંચમી બુદ્ધિ જગતમાં નથી. ૮૩૭.

હવે ઓત્પાતિકી બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે :-

પુચ્ચમદિદ્દુમસ્યુત્તમવેડૃત લક્ષ્યાણવિસુદ્ધગહિત્તયા ।

અવ્બાહ્યફલજીગિણ બુદ્ધી ઉપ્તિત્તા નામ ॥૧૩૯॥

પહેલાં જોયું ન હોય, સાંભળ્યું ન હોય, મનથી વિચાર્યું પણ ન હોય અને પ્રસ્તેગ વખતે સાચો અર્થ જેનાથી સમજાય તેને ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિ કહેવાય, તે બુદ્ધિ અવ્યાખ્યત ફલવાળી હોય છે. ૮૩૮.

ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિના દણાંતો આ પ્રમાણો છે :-

ભરહસિલ ૧, પણિઅ ૨, રુક્ષ્યે ૩, ખુદુગ ૪, પડ ૫, સરઢ ૬, કાગ ૭, ઉચ્ચારે ૮ ।

ગય ૯, ઘયણ ૧૦, ગોલ ૧૧, રંધે ૧૨, ખુદુગ ૧૩, મગિગતિય ૧૪, પડ ૧૫, પુતે ૧૬, ॥૧૪૦॥

ભરહસિલ ૧, મિંડ ૨, કુકુદ ૩, તિલ ૪, વાલુઅ ૫, હત્થિ ૬, અગડ ૭, વણસંડે ૮ ।

પાયસ ૯, અહુઆ ૧૦, પત્તે ૧૧, ખાડહિલા ૧૨, પંચ પિઅરો અ ૧૩, ॥૧૪૧॥

મહુસિત્ય ૧૭, મુદિ ૧૮, અંકે ૧૯, અ નાણએ ૨૦, મિચદ્યુ ૨૧, ચેડગનિહાણે ૨૨, ।

સિકજ્ઞા ય ૨૩, અત્યસત્યે ૨૪, ઇચ્છા ય મહે ૨૫, સયસહસ્રે ૨૬, ॥૧૪૨॥

ભરતનટના રોહાનો ભાંડવા ઉપર શિલા કરવાનું, થોડા થોડા ભાગે ચીભડાં ખાવાનું, વાંદરાને પથરા ભારી આંબાના ફળ લેવાનું, કુવામાં પડેલી વીઠી ઉપર છાંણ નાંભી અભિનથી સુકલીને કુવાને પાણીથી ભરી કાંઠે બેઠા વીઠી લેવાનું, ભાંધુ ઓળીને ઊનના કપડાની પરીક્ષા કરવાનું, લોહી અને લાખથી લિપેલા કાચંડાવાલા સ્થાનમાં રેચ કરવાનું અથવા કાચંડાના મસ્તક ચાલવામાં અભિન્યુ મિશ્રુણીના પ્રશ્નને કહેવાનું, ૬૦,૦૦૦ કાગડાના પ્રમાણાનું, અથવા કાગપ્રવેશથી સ્ત્રીની પરીક્ષાનું, અથવા વિષામાં વિષ્ણુની વ્યામિની પરીક્ષાનું, સ્વંતુલથી તલના જેવા ભોજનને જાણવાનું, નાવમાં નાંબેલા પત્થરથી હાથીને તોલવાનું અથવા ગામનો ભાર્ગ જાણવાનું, દેશથી કાઢી મૂકેલ ભાંડના પગરખાના ભારાનું, સણી તપાવી લાખનો ગોલો કાઢવાનું, તળાવમાં રહેલા થાંબલાને થાંધવાનું, પેશાખથી પદ કરનાર કુલ્લકનું, હાથ લાંબો કરવાથી વંતરીને જાણવાનું, પ્રસવના બહાને સ્ત્રીસંગાનું, બે ભત્તારપનિમાં પ્રીતિનાં ફેરફારાનું, છોકરાને મારવાનું કહીને સાચી માતાની પરીક્ષાનું, મધ્યપુડી દેખવણા સ્થાનથી વ્યાખ્યાર જાણવાનું, પુરોહિતે ઓળવેલી થાપણ

દેવડાવવાનું, નવા રૂપીયાના માપની પરીક્ષાનું, સોનાની ખોડીની લાલચથી થાપણ દેવડાવવાનું, વાંદરા પાળીને લીધેલા નિધાનનો ભાગ લેવાનું, છાણના ગોલાથી દવ્ય પહોંચાડવાનું, ભવિષ્યમાં ન્યાય થવાનો કહી જુદી માતાને ઓળખવાનું, ઠચ્છાવાળો નહાનો ભાગ દઈને માલિક ભાઈને ધન આપવાનું, લાખનું ડેશુ છે એવી નવી વાત સંભળાવવાનું, એવી રીતે ૨૬ દિનાંતો ઉત્પત્તિકી બુદ્ધિના છે. તેમાં પણ રોહકની બુદ્ધિમાં જેમ શિલાનું દિનાંત કહું તેવી રીતે બે મેંદા સરખા તોલમાં રાખવાનું, એકલા કુકડાને લડાવવાનું, કસરખા માપે તલ લઈને તેલ આપવાનું, રેતના દોરડાનું, હાથી મરી ગયો નહીં કહેવાનું, ગ્રામનો કુલો મોકલવાનું, પૂર્વનો બગીયો પણ્ણિમભાં કરવાનું, વગર અન્નિએ ભીર રાંધવાનું, બકરીની ગોળ લિંગીયોનું કારણ જાણવવાનું, પીપળાના પાનને શિખા અને નશાનું સરખાપણું કહેવાનું, જિસકોલીના ઘોળા અને કાળા વાળ સમાન છે તે જાણવવાનું, રાજના પાંચ પિતા છે-એ જીથીને કહેવાનું એ દિનાંતો પણ જાણી લેવાં, ૮૪૦ થી ૮૪૨.

હવે વૈનથિકી બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે :-

શરનિત્યરણસમત્થા તિવગસુત્તથગહિઅપેઆલા ।

ઉભડો લોગફલવર્ડી વિણયસમુત્થા હવડ બુદ્ધી ॥૧૪૩॥

ધણા ભારે કામને પાર પાડવામાં સમર્થ, ધર્મ-અર્થ-કામનું નિરૂપણ કરનાર, સૂત્ર અને અર્થનો જાર જાણવનાર અને બંને લોકમાં ફલવાળી વૈનથિકી બુદ્ધિ હોય છે. ૮૪૩.

વૈનથિકી બુદ્ધિનાં દિનાંતો નીચે સુજબ છે :-

નિમિત્તે ૧, અત્યસત્યે ૨, અ લેહે ૩, ગણિએ અ ૪, કૂબ ૫, અસ્યે અ ૬, ।

ગહૃ ૭, લક્ષ્યણ ૮, ગંતી ૯, અગાએ ૧૦, ગણિતા ય રહિયો અ ૧૧, ॥૧૪૪॥

સીઆ સાડી દીહં ચ તણં અચસચ્યં ચ કુંચસ્સ ૧૨, ।

નિબોદહ અ ૧૩, ગોળે ઘોડગપડણં ચ રૂક્ષગ્રાંઝો ૧૪, ॥૧૪૫॥

ધડો કૂદીને પાણી તળાવમાં જવાથી પુત્ર માતાને મળી ગયો એવું સાચું નિમિત્ત કહેવાનું, દહીનું કુંદું કોડવું અને શેરડી કાપવી એ દારા કલ્પકની બુદ્ધિનું, લિપિ જાણનારનું અને રમતથી ગાલિત શિખવવાનું, ઘોડા જ કેરમાં કુલામાંથી પાણી કાઢવાનું, સુલક્ષણ તથા દુબળ ઘોડા લેવાનું, જમીન સુંધીને ગણેડાના ભુંકવાથી જલાશયની પ્રતિતી કરવાનું, લક્ષણવાળો ઘોડો લઈને ધરજમાઈ થવાનું, મુર્ડરાજ પાસે મોકલેલી ભીશવાલી ગાંઠનું, જવ માત્ર શતસહસ્રવેધી વિષનું, કોસા વેશ્યા અને રથિકનું, સાડી ઠંડી કહેવી, તૃશુ લાંબુ કહેવું અને છોંચ પકીને ડાખેથી કેરવદો-એમ કરીને ઉપાધ્યાયને ચેતવવાનું, નેવાના પાણીમાં ત્વર્ગવિષ ધુંજાસનામના જીવતના જેરનું, બળદ ચેરાઈ જવો, ઘોડાને ભારવો અને વૃક્ષથી પડતા મહત્તરનું મરણ થવું છતાં નિર્ણાય બનવું-એ સર્વ વૈનથિકી બુદ્ધિના દિનાંતો છે. ૮૪૪-૮૪૫.

હવે કાર્મિકીબુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે :-

ઉદ્ઘોગદિદ્ધસારા કમ્મપસંગપરિધોલણવિસાલા ।

સાહુકકારફલવર્ડી કમ્મરામુત્થા હવડ બુદ્ધી ॥૧૪૬॥

કોઈપણ કામમાં મનની સ્થિરતાથી તત્ત્વનું જ્ઞાન થવું, ક્લયાના પ્રસ્તુત અને વિચારોથી બુદ્ધિની વિશાળતા થવી, અને જગતને પ્રશંસાપાત્ર જેનાથી જ્ઞાન છે-એને કાર્મિકીબુદ્ધિ કહેવાય છે. ૮૪૬.

હવે કાર્મિકીબુદ્ધિનાં દૃષ્ટાંતો કહે છે :-

હેરન્નિ ૧, કરસિસ ૨, કોલિઅ ૩, ડોવે અ ૪, મુત્તિ ૫, ઘય ૬, પચાએ ૭,

તુન્નાગ ૮, વહ્રી ૯, પુઝાએ અ ૧૦, ઘડ ૧૧, ચિત્તકારે અ ૧૨, ॥૧૪૭॥

સોની, ખેડુત, કોલી, તેલી, મોતીવાલા, ધીવાલા, તરવાવાલા, તુનવાવાલા, સુથાર, કંદોઈ, કુભાર અને ચિત્તકારના દૃષ્ટાંતો કાર્મિકી બુદ્ધિનાં સમજવાં. ૮૪૭.

હવે પારિષામિકી બુદ્ધિનું લક્ષણ કહે છે :-

અણુમાળાહેરદિદું તસાહિયા ચયવિવાગપરિણામર ।

હિઆનિલાંલાલાલાલાલા નાય ॥૧૪૮॥

જે અનુમાન, હેતુ અને દૃષ્ટાંતથી વસ્તુને સિદ્ધ કરનારી, અવસ્થાના પરિપાકવાળી, ઉદ્ય અને માંકાર્યાંથી ફલને આપે, તે પારિષામિકી બુદ્ધિ કહેવાય છે. ૮૪૮.

પારિષામિકી બુદ્ધિનાં દૃષ્ટાંતો નીચે મુજબ છે :-

અભા ૧, સિદ્ધી ૨, કુમારે ૩, દેવી ૪, ઉદિઓદાદ હવહ રાયા ૫, ।

સાહુ અ નંદિસેળો ૬, ધણદત્તે ૭, સાવગ ૮, અમચ્યે ૯, ॥૧૪૯॥

ખવગે ૧૦, અમચ્યુપુત્તે ૧૧, ચાળાકે ૧૨, ચેવ થૂલભદે અ ૧૩, ।

નાસિકકસુંદરિ નંદે ૧૪, વહરે ૧૫, પરિણામિઝા બુદ્ધી ॥૧૫૦॥

ચલણાઙ્ગય ૧૬, આમંડે ૧૭, મણી અ ૧૮, સણે અ ૧૯, ખગિ ૨૦, થૂભિ ૨૧, દે ૨૨ ।

પરિણામિઝાબુદ્ધીએ એવમાઈ ઉદાહરણા ॥૧૫૧॥

ન કિલમણ જો તવસા સો તવસિદ્ધો દઢપ્પહારિબ ।

સો કમ્માખ્યસિદ્ધો જો સબ્બખ્રીણ કમ્મસો ॥૧૫૨॥

ભેદની શંકાથી ચંડપ્રધોતન વગેરે ૧૪ રાજાઓને અભયકુમારે ભગાડ્યા તે વગેરે વગેરે, કુકડાનું માણું ખાનાર છોકરાને રાજ્ય મલવું અને પિતાસાધુનું ઉડ્ઠાહથી બચવું, નટડીની ગાથથી શુલ્લબકુમારની ત્યાગબુદ્ધિ, ફરી પ્રાત થવી, સ્વપ્ન દેખાડીને પુષ્પચૂલાનો પ્રતિભોષ, ઉટિતોટિસે વેશ્રમણને મારાધ્યથી અને વાણાળખિનું ધર્મરૂપિના ઘેરામાંથી બચવું, નંદિધેજના અંતપુર દેખીને સાપુનું સ્થિર થવું. ધનદત્તે સુસમાનું ભક્ષણ કર્યું, વરધનુંથે સુરંગદારા ભલદાની રક્ષાકરી, ચિતાદારા બણી ગયેલી રાણી ભાડે કપડા લેનારનું ખુલ્લા થવું, કુરગડુ વગેરે મુનિઓ કેવલજ્ઞાન પાભ્યા, વરધનુંથે માતાને છોડાવી, રાજહુંબરે શિયાલના વચનથી સોપાયક (દ્વય વિશેષ) મેળવ્યા તેની ખબરદારીની પરીક્ષા, ચાણાક્યનું વૃત્તાંત, સ્થૂલભ્રણનું વૃત્તાંત, સુન્દરીનંદનું દૃષ્ટાંત, લાત ભારવામાં રાજ્યદેવોનું દૃષ્ટાંત, જનાવટી આંમળાને જાણવું, ચંડકીશિકનો બોધ, શ્રાવક ભરીને થયેલ ખર્ણીનો પ્રતિભોષ, કૂલવાલુક મુનિએ ઉખાડેલો થૂભ, એ સર્વ દૃષ્ટાંતો પારિષામિકી બુદ્ધિમાં જાણવા. ૮૪૯ થી ૧૫૨.

ઇસીપબ્રારાએ સીઆએ જોઅણંમિ લોગંતા ।
ચારસહિં જોઅણેહિ સિદ્ધી સબ્બદુસિદ્ધાઓ ॥૧૬૦॥

જે દેહપ્રહરીની જેમ તપસ્યાથી રહ્યાનિ ન પામે તે તપસિદ્ધ કહેવાય, જેને સર્વ કર્મ સત્તામાંથી પણ કીણ થઈ થયા હોય તે કર્મક્ષય સિદ્ધ કહેવાય, ઈખતું પ્રાગ્ભારા અથવા જેનું બીજું નામ સીતા છે એવી સિદ્ધશિલા પૃથ્વીથી એક યોજન પછી લોકાં છે અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી ૧૨ યોજન દૂર સિદ્ધશિલા છે. ૮૦.

નિમ્મલદગરથવણા તુસારગોખીરહારસરિસથજ્ઞા ।
ઉત્તાણયઉત્તયર્સંટિઓ ય ભણિયા જિણવરેહિ ॥૧૬૧॥

નિમ્મણ પાણીના કળિયા જેવા રંગવાળી, બરફ-ગાયનું દૂધ મોતીના હાર જેવી અને ઉચ્ચ ક્રેલ્યા છત્ર જેવા આકારવાળી સિદ્ધશિલા અગવાને કહેલી છે. ૮૧.

એગા જોઅણકોડી ગાયાલીસં ચ સથસહસ્સાંડું ।
તીસં ચેવ સહસ્રા દો ચેવ સદ્ગ અગુણવજ્ઞા ॥૧૬૨॥

બહુમજ્ઞદેસભાગે અદ્વેવ ય જોઅણાણિ બાહલ્લાં ।
ચરમંતેસુ અ તણુંડુ અંગુલડસંચિજ્જરૂભાગો ॥૧૬૩॥

એક કોડ બેનાલીસ લાખ ત્રીસ હજાર બસે ઓગણપચાસ યોજન અધિક એ પ્રમાણવાળી સિદ્ધશિલાની પૃથ્વી છે, તે સિદ્ધશિલા બરોબર મધ્ય ભાગમાં ટ યોજન જાડી છે અને ત્યારે બાજુના છેડામાં અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી પાતળી છે. ૮૧૨-૮૧૩.

ગંતૂણ જોઅણં જોઅણં તુ પરિહાડુ અંગુલપુહુતં ।
તીસેડવિઝ પેરંતા મચ્છાપત્તાર તણુંજયરા ॥૧૬૪॥

ઇસીપબ્રારાએ સીઆઈ જોઅણંમિ જો કોસો ।
કોસસ્સ ય છબાએ સિદ્ધાણોગાહણ ભણિઆ ॥૧૬૫॥

તિન્નિ સયા તિનીસા ધણુંજિભાગો અ કોસાછબાઓ ।
જં પરમોગાહોડ્યં તો તે કોસસ્સ છબાએ ॥૧૬૬॥

ઉત્તાણત્વ પાસિલ્લત્વ અહવા નિસત્ત્રારો ચેવ ।
જો જહ કરેડુ કાલં સો તહ ઉવબજ્જાએ સિદ્ધો ॥૧૬૭॥

ઇહમચભિત્રાગસરો કર્મમયસાઓ ભવંતરે હોડું ।
ન ય તે સિદ્ધસ્સ જાઓ તંમી નો સો તયાગારો ॥૧૬૮॥

સિદ્ધશિલાના એક એક યોજને નવ આંગલ જાડાઈ ઘટે છે, અને તેના છેડા માંખીની પાંખ કરતાં પણ પાતળા છે. સિદ્ધશિલા-ઈખતુંપ્રાગ્ભારા પૃથ્વીની ઉપરના એક યોજનમાં જે છેલ્લો ગાઉં છે, તે છેલ્લા ગાઉના છઢા ભાગમાં સિદ્ધોની અવગાહના છે. નંબાસો તેનીસ ધનુષ અને ઉપર ધનુષનો ત્રીજો ભાગ તેને ગાઉનો છઢો ભાગ કહેવાય, ગાઉનો છઢો ભાગ સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ

અવગાહના છે, છતો, પડમે સૂતેલો અથવા બેઠેલા જે જીવ જેવી રીતે કાળ કરે = મૃત્યુ પામે તે તેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે. ૮૬૫ થી ૮૬૭.

કર્મને લીધે આ અવથી ભવાન્તરમાં જુદો આકાર થાય છે, સિદ્ધોને તે કર્મ નથી તેવી સિદ્ધોમાં પહેલા અવનો જ આકાર રહે છે. ૮૬૮.

દીહં વા હરસં વા જં ચરમભવે હવિજ્જ સંઠાણં ।
તત્તો તિભાગહીણા સિદ્ધાણોગમાહણા ભણિતા ॥૧૭૦॥

તિંનિ સથા તિનીસા ધણુંતિભાગો અ હોડ બોલ્દબ્બો ।
એસા ખલુ સિદ્ધાણં ઉક્કોસોગમાહણા ભણિતા ॥૧૭૧॥

ચત્તારિ અ રયણીઓ રયણિતિભાગુણિતા ય બોલ્દબ્બા ।
એસા ખલુ સિદ્ધાણં માંઝેમાંગમાહણા ભણિતા ॥૧૭૨॥

એગા ય હોડ સ્થણી અદ્વૈત ય અંગુલાડી સાહીતા ।
એસા ખલુ સિદ્ધાણં જહેરાઓગમાહણા ભણિતા ॥૧૭૩॥

ઓગમાહણાડ સિદ્ધા-ભવતિભાગેણ હુંતિ પરીહીણા ।
સંઠાણમણિતથંત્ય જરામરણવિપ્રમુકકારાં ॥૧૭૪॥

આ ભવને છોડતી વખતે અહિયાં જે સંસ્થાન હોય છે તે જ સંસ્થાન મોકશમાં હોય છે, પણ તે પ્રદેશથી ઘન હોય છે (કારણ કે ત્રીજે ભાગે પોલાણા પુરાય છે.) લાંબું અથવા ટુંકું જે કોઈ સંસ્થાન ચરમ-છેલ્લા ભવમાં હોય તેમાંથી ત્રીજા ભાગ જેટલી અદેછી સિદ્ધની અવગાહના હોય છે. સિદ્ધ પરમાત્માની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઉત્તર ધનુષ અને ધનુપનો ત્રીજો ભાગ જાણવો, ચાર હાથમાંથી હાથનો ત્રીજો ભાગ ઓછો કરીએ તેટલી સિદ્ધોની ભધ્યમ અવગાહના કહેલી છે અને આઠ આંગુલ અધિક અદેચી એક હાથ પ્રમાણા (સિદ્ધની) જધન્ય અવગાહના કહેલી છે. ભવના ત્રીજા ભાગે હીન અવગાહનાને સિદ્ધો રહે છે અને જરા-મરણથી રહિત બેવા સિદ્ધોનું સંસ્થાન દરેકનું જુદું છે. ૮૭૦ થી ૮૭૪.

અસરીર જીવધણા ઉવજતા દંસણો અ નાણો અ ।
સાગારમણાગારં લક્ષ્યાણમેંતં તુ સિદ્ધાણ ॥૧૭૫॥

શરીર રહિત ધનપ્રદેશવાળા, જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગવાળા અને સામાન્યવિશેષ પદાર્થને જાણવું દેખવું તે સિદ્ધોનું લક્ષ્યાણ છે. ૮૭૭.

નાણંમિ દંસણંમિ અ ઇન્નો એગયર્યમિ ઉવજતા ।
સબરસ કેવલિસ્સા જુગવ્ં દો નતિય ઉવાગોગા ॥૧૭૬॥

નવિ અતિય માણુસાણં તં સુદ્રબ્રં નેવ સબ્બદેવાણં ।
જં સિદ્ધાણં સુદ્રબ્રં અચ્ચાવાહે ઉવગાયાણં ॥૧૮૦॥

કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગવાળો જીવ સર્વ પદાર્થના ગુણોને જાણો છે અને અનંત વીર્યપુક્ત કેવલદાઢિથી જરૂરતા દેખે છે. જ્ઞાન અને દર્શન એ બેમાંથી એક જ ઉપયોગવાળા સિદ્ધો હોય

छ. कारण के सर्वकाले ऐक साथे वे उपयोग होता नथी. ते सुध सर्व मनुष्यने तथा सर्व देवोने पशा नथी के जे सुध अव्याख्यापदने पामेला सिद्धोने छ. ८८८ थी ८८०.

सुरगणसुहं समतं सबल्लापिंडिओं अणंतगुणं ।
न य पावइ मुक्तिसुहंडणंताहिवि वगगवगूहिं ॥९८१॥

सर्व कालना कंपूर्ण देवताना समुदायनुं सुध अनंतगुणं करीऐ अने तेने अनंती वज्ञन वर्ण वर्णित करीऐ, तोपशा ते सुध मुक्तिना सुधनी तुलना पामे नहीं. ८८१.

सिद्धरस्स सुहो रासी सबल्लापिंडिओ जड़ हविज्जा ।
सोऽणंतवगगभइओ सब्बागासे न माइज्जा ॥९८२॥

सिद्ध भगवंतना सुधनो समुदाय ऐकत्र करीऐ अने तेने अनंती वज्ञन वर्गभूल करीऐ, तो ते छेल्लो आग सर्व आकाशमां पशा समाय नहीं. ८८२.

जह नाम कोइ मिच्छो नगरगुणे बहुविहे यिआणंतो ।
न चएइ परिकहेउ उवमाइ तहिं असंतीए ॥९८३॥

इअ सिद्धाणं सुकर्णं अणोवमं नत्यि तस्स ओवममं ।
किंचि विसेसेणितो सारिक्खमिणं सुणह बुच्छं ॥९८४॥

अश्वथी उरयेला राज्ञाने जंगलमां उपकार इरनार जे भ्लेष्छ उतो तेने राज्ञ ग्राममां लाव्यो अने बधां सुधो भोगववा आप्यां पछी ते जंगलमां पाछो गयो, त्यारे पोताना कुटुंबीओने जेम ते भ्लेष्छ नगरना अनेक शुशोने जाणतो होवा छतां पशा ते नगरना शुशोने कही शकतो नथी, तेवी रीते सिद्धोनुं अनुपम सुध छे, तेनी कोई उपमा नथी, छतां कई विशेषथी सरभामसी क्षुं छुं. ते सांभणो. ८८५ थी ८८४.

जह सब्बकामगुणिओं पुरिसो भोक्तृण भोअणं कोइ ।
तण्हाछुहाविमुक्को अच्छिज्ज जहा अमिअतित्तो ॥९८५॥

इअ सब्बकालतित्ता अउलं निवाणमुवगया सिद्धा ।
सासयमबाबाहं चिङ्गति सुही सुहं पत्ता ॥९८६॥

जेवी रीते कोई पुरुष सर्व सुंदर संस्कारवाणा भोजनने खाईने कुपा-तुषाधी मुक्त थवा छतां जेम अमृततुम थर्हने रहे, तेवी रीते अतुल निर्वासने प्राप्त थयेला सिद्धो हंभेशा तृम छोय छे, तथा शाश्वत अने अव्याख्या सुधमां भर्न रहे छ. ८८५ थी ८८६.

सिद्धति अ बुद्धति अ पासगयति अ परंपरगयति ।
उम्मुक्ककम्मकयया अजारा अमरा असंगा य ॥९८७॥

सिद्ध, बुद्ध, पारगत, परंपरागत, कर्मवयनथी मुक्त बनेला, अज्जर, अमर, असंग अदि अनेक सिद्धनां नामो छ. ८८७.

निच्छित्तन्नसब्बदुक्खा जाइजरामरणवंधणविमुक्का ।
अब्बाबाहं सुकर्णं अणुहुंती सासवं सिद्धा ॥९८८॥

સર્વ દુઃખોને છેદનારા અને જન્મ-જરા-મરણાના બંધનથી મુક્ત થયેલા સિદ્ધ ભગવંતો તે અવ્યાભાય તથા શાંખત સુખને અનુભવે છે. ૮૮૮.

સિદ્ધાણ નમુક્કારો જીવં ॥૧૮૧॥

સિદ્ધાણ નમુક્કારો ધત્ત્રાણ ॥૧૯૦॥

સિદ્ધાણ નમુક્કારો એવ ॥૧૯૧॥

સિદ્ધાણ નમુક્કારો સવાન વિહૃતું હોડ મંગલ ॥૧૯૨॥

સિદ્ધોને નમસ્કાર ભાવથી કરાય તો તે બોધિલાભને ભાટે થાય છે અને છુંબોના સેંકડો ભવના બંધન છોડાવી હે છે. ભવકથને કરતું ભાગ્યશાલીના છદ્યથી છૂટો નહીં પડતો એવો સિદ્ધ પરમાત્માઓનો નમસ્કાર આર્ત-રૌદ્રધ્યાનને રોકવાવાળો થાય છે, મરણાની નજરીકમાં જે વધુવાર કરવામાં આવે છે એવો ગણ અર્ધવાળો સિદ્ધોનો નમસ્કાર આ પ્રમાણે કલ્યો. સિદ્ધોનો નમસ્કાર સર્વ પાપને નાશ કરનાર છે અને સર્વ મંગળમાં પહેલું મંગલ છે. ૮૮૯ થી ૯૯૨.

આચારો નાળાહુ તસ્યાયરણા પભાસણાઓ વા ।

જે તે ભાવાયરિયા ભાવાયારોવજ્તા ય ॥૧૯૫॥

શાન્દાદિક પાંચ પ્રકારનો આચાર કહેવાય, તેને આદરનાર અને પ્રકાશનાર હોવાથી ભાવચારના ઉપયોગવાળા જે હોય તે ભાવાચાર્ય કહેવાય છે. ૮૯૫.

આચાર્યના નમસ્કારના ઉપસંહારવાળી ચાર ગાથાઓ અરિહંત અને સિદ્ધની ઉપસંહાર ગાથા જેવી હે.

સાધુઓના તપ, નિયમ અને સંયમ શુષ્ણ કર્યા હેખે છે કે, જેથી વંદના કરે છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મને કહો.

વિસયસુહનિઅત્તાળં વિસુદ્ધચારિતનિઅમજૃતાણ ।

તચ્ચગુણસાહ્યાણં સહાયકિચ્છુજ્જયાણ નમો ॥૧૦૧૨॥

અસહાહ સહાયત્ત કરતિમે સંજમે કરિતસ્સ ।

એણ કારણેણ નમામિહં સવસાહૂણ ॥૧૦૧૩॥

ઉત્તર :- વિષ્યસુખથી પાછા કરેલા, નિર્મણ ચારિત્રૂપ નિયમસહિત, તથ શુષ્ણને સાધનાર અને હંમેશાં આત્મકાર્યમાં ઉધ્ભવાળા સાધુઓ હોય છે, તેથી શુષ્ણયુક્ત સાધુઓને હું નમસ્કાર કરું દ્યું. સંયમ સાધનારાઓને અસહાયપશામાં પણ સહાય કરનારા સાધુઓને હું નમસ્કાર કરું દ્યું. ૧૦૧૨ થી ૧૦૧૩.

સાધુઓને નમસ્કારની ઉપસંહારની ચાર ગાથા અરિહંતની ચાર ગાથા પ્રમાણે જાણવી.

નંદિઅણુરોગદાર વિહિવદુવરઘાડ્ય ચ નાઊણ ।

કાऊણ પંચમંગલ આરંભો હોડ સુતસ્સ ॥૧૦૨૫॥

નંદિસૂત, અનુયોગદાર, અને ઉપોદ્ધાતનિર્મિક્ત વિષ્યપૂર્વક જાણીને તથા પંચમસ્કાર બોલીને સૂત્રનો પ્રારંભ કરાય છે. ૧૦૨૫.

કયર્યાચનમુકકારો કરેદે સામાઇયંતિ સોડભિહિઓ ।
સામાઇઅંગમેચ ય જં સો સેસં તઓ ચુચ્છં ॥૧૦૨૬॥

નૈયાનમસ્કાર નસીને સામાયિક ઉદ્ઘાપ છે, તેથી સામાયિકના એક અંગરૂપ નમસ્કાર કલ્પો,
હવે બાકી રહેલ સામાયિકરૂપ સૂત્રને કહું છું. ૧૦૨૬.

અસ્ત્રબ્રલિઅરસંહિઆઈ વકળાણચઉકકએ દરિસિઅંમિ ।
સુત્તાફાસિઅનિજુત્તિવિત્યસ્થો ઇમો હોડે ॥૧૦૨૭॥

અસ્થલિતપણો સૂત્ર જોતિનું વગેરે (તેના પદ, પદાર્થ અને વિગ્રહ જણાવવારૂપ) ચાર વ્યાખ્યા
દેખાડ્યા પછી હવે સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્તિનો સવિસ્તાર અથ કહેવાય છે. ૧૦૨૭.

સ્થિતસ્સ નત્ય કરણં આગાસં જં અકિત્તિમો ભાવો ।
વંજણપરિદ્યાવન્ન તહાવિ પુણ ઉચ્છુકરણાઈ ॥૧૦૨૯॥

જે માટે આકાશ અકૃત્રિમ પદાર્થ છે તેથી કોત્રને આકાશનું કરણ કહું નથી, તો પણ કોત્રશબ્દથી
કહેવાતા ઈક્ષુકરણાદિ કોત્રકર્ષણને અનુકૂળ હોય છે. ૧૦૨૯.

કાલેવિ નત્ય કરણં તહાવિ પુણ વંજણપ્રમાણોણ ।
બલબાલવાડુકરણેહિંદુણોગહા હોડે વઘારો ॥૧૦૩૦॥

કાલમાં પણ કરણ નથી, તો પણ થાણના પ્રમાણથી બવ-બાલવાદિક કરણોનો વ્યવહાર કરણ
તરીકે થાય છે. ૧૦૩૦.

જીવમજીવે ભાવે અજીવકરણં તુ તત્ય બજ્જાઈ ।
જીવકરણં તુ દુવિહં સુઅકરણં નો અ સુઅકરણં ॥૧૦૩૧॥

ભાવમાં શુદ્ધકરણ અને અશુદ્ધકરણ એમ બે ભેદ છે, તેમાં રંગ આદિ બનાવવા તેને
અશુદ્ધકરણ કહેવાય અને શુદ્ધકરણના બે ભેદ છે, ૧-શુતકરણ, ૨-નોશુતકરણ. ૧૦૩૧.

ચદ્રમબદ્ધ તુ સુઅં બદ્ધ તુ દુવાલસંગનિદ્રિદ્ધું ।
તવ્યિવરીયમબદ્ધ નિરીહમનિરીહબદ્ધ તુ ॥૧૦૩૨॥

બદ્ધ અને અબદ્ધથી શુતકરણના બે ભેદ છે, આચારાંગાદિ બાર અંગમાં જે કહેવામાં આવે
તે બદ્ધ, તેનાથી વિપરીત અબદ્ધમાં એક નિશીથ (રહસ્ય પાઠના ઉદેશવાળું) અને બીજું અનિશીથ
શુત આવે છે. ૧૦૩૨.

ભૂઆપરિણયવિગએ સહકરણં તહેવ ન નિસીહ ।
પચ્છુનં તુ નિસીહ નિસીહનામ જહેડજ્ઞયણં ॥૧૦૩૩॥

ઉત્પન્ન થયેલ, નિત્ય અને નાશ પામેલા ઈત્યાદિ સ્વરૂપ કહેતું તે અનિશીથ અને ગુમ અર્થવાળી
વાત જેમાં હોય તે નિશીથ કહેવાય, જેમ નિશીથ અધ્યયન, ૧૦૩૩.

અગોણીઅંમિ ય જહા દીવાયણ જત્ય એગ તત્ય સયં ।
જત્ય સયં તત્યેગો હમ્મડ વા ભુજાએ યાવિ ॥૧૦૩૪॥

અશ્રેષ્ટીય નમના પૂર્વમાં જેમ કહું છે કે જ્યાં એક દ્વિપાયને માર પડે જ્યાં સો ત્રિપાયને માર પડે અને જ્યાં સોને માર પડે ત્યાં એકને માર પડે. (આ પૂર્વની ગાથાનો અર્થ ગુણ હોવાથી તેનો અર્થ સંપ્રદાયથી મળી શકતો નથી, તેથી ટીકાકારે પણ તેની વ્યાખ્યા કરી નથી.) ૧૦૩૪.

એવં બદ્ધમબદ્ધ આએસાણ હવંતિ પંચ સયા ।

જહ એગા મરુદેવી અચ્યંતસ્થાવરા સિલ્દા ॥૧૦૩૫॥

એવી રીતે બદ્ધ એવું શુતકરણ જ્યાંબ્યું. હવે અબદ્ધશુતકરણમાં અનાદિકાલથી સ્થાવરજ્ઞતિમાં રહેલી મરુદેવી ભાતા મોક્ષમાં ગયા એવી ૫૦૦ વાતો જ્યાંવી છે. ૧૦૩૫.

જુંજણકરણ તિવિહં મણ । બય ૨ કાએ અ ૩ મણસિ સચ્ચાઈ ।

સદ્ગુણ તેસિ ભેઝો ચડ । ચડહા ૨ સત્તહા ૩ ચેવ ॥૧૦૩૬॥

ભાવસુઅરસદ્ધકરણે અહિગારો ઇન્થ હોડુ નાયકોરે ।

નોસુઅકરણે ગુણજુંજણે ય જહસંભવે હોડુ ॥૧૦૩૮॥

કયાકર્ય કેણ કર્ય કેસુ અ દવ્યેસુ કીદુ વાવિ ।

કાહેવ કારાઓ નયાઓ કરણ કદ્વિયિહં કહા ? ॥૧૦૩૯॥

કહ સામાડુઅલંભો તત્ત્વબવાઘાઈ દેસવાઘાઈ ।

દેસવાઘાઈ ફડુગ અણંતચુહુ વિસુદ્ધરસ ॥૧૦૪૦॥

એવં કકારલંભો સેસાણ યિ એવમેવ કમલંભો ।

એં તુ ભાવકરણ કરણે ય ભાએ ય જં ભળિયં ॥૧૦૪૧॥

મન, વચન, અને કાયાના યોગને યોજનાકરણ કહેવાય અને તેમાં મનના, તથા વચનના સત્યાદિક થાર થાર ભેદો અને કાયાના ઓદારિક આદિ ઉ ભેદો છે. (સત્ય, અસત્ય, સત્યસત્ય અને વ્યવહાર) ઓદારિક, ઓદારિકમિશ્ર, વૈકિય, વૈકિયમિશ્ર, આહારક, આહારકમિશ્ર, અને ક્રમજ્ઞ એ સાત ભેદ કાયયોજનાના છે. અહીં આગણ ભાવમાં શુતકરણનો અધિકાર શબ્દકરણમાં કરવાનો છે-નોશુતકરણ, ગુણકરણ અને યોજનાકરણમાં તો સંભવ પ્રમાણો લેવો. ૧૦૩૭ થી ૧૦૪૧.

સામં ૧ સમં ચ ૨ સમં ૩ ઇગ ૪ મવિ સામાડુઅસ્સ એગ્ડ્રા ।

નામં રૂબણા દવિએ ભાવંમિ અ તેસિ નિવખેયો ॥૧૦૪૨॥

મહુરપરિણામ સામં ૧ સમં તુલા ૨ સમં છીરસ્થંડજુઈ ૩ ।

દોરે હાસ્સ ચિઈ ઇગ ૪ મેઅાડુ તુ દવંમિ ॥૧૦૪૩॥

અષ્યોવમાડ પરદુક્ખકરણો ? રાગદોસમજ્ઞતર્ય ૧૨।

નાણાઇતિગં ૩ તસ્સાડ પોઅણં ૪ ભાવસામાઈ ॥૧૦૪૪॥

સામાયિકની પ્રામિ ક્યારે થાય ? ઉત્તર - તેના સર્વધાતકસ્પર્ધકોનો નાશ થાય અને અનંતા દેશધાતીસ્પર્ધકોનો નાશ થઈ શેષ દેશવિધાતીસ્પર્ધકોની શુદ્ધિ થાય ત્યારે પહેલા સામાયિકનો 'ક' અક્ષર પ્રામ થાય. એવી જ રીતે બીજા અક્ષરોનો પણ અનુક્રમે લાભ થાય, અને ભાવકરણ કહેવાય

છ. હવે મયની વ્યાખ્યા કરે છે - સામાધિકના સામ, સમ, સામ્ય, અને ઈંગ, એવા પર્યાયવાચી નામો છે, તે બધાના નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય અને આવનિકેપા કરવા. મધુર પરિણામવાળો હોય તે સામ કહેવાય, સરખો તોલાય તે સમ કહેવાય, દૂધ અને સાકરની જેમ અનુકૂલ સંયોગથી સામ્ય કહેવાય અને દોરામાં હારને પરોવવું તેને ઈંગ કહેવાય. એ બધા દ્રવ્યસામાદિક સમજવા; પોતાની ઉપમાથી બીજાને દુઃખ ન કરવું તે ભાવસામ કહેવાય, રાગદેષ ન કરતાં સધ્યસ્થ રહેવું તે ભાવ-સમ કહેવાય, શાનાદિક નશનો યોગ થાય તેને સામ્ય કહેવાય અને તે શાનાદિત્રયને આત્મામાં પરોવવા તેને ભાવ-ઈંગ કહેવાય. ૧૦૪૨ થી ૧૦૪૪.

સમયા સમ્મત પસાત્ય સંતિ સુવિહિતા સુહ અનિદં ચ ।
અદુર્ગુછિભમગરહિઅં અણવજજમિમેડવિ એગઢ્રૂ ॥૧૦૪૫॥

કો કારઝો ? કરંતો, કિં કમ્મં ?, જં તુ કીર્ડ તેણ ।
કિં કાર્યકરણાણ ય અન્નમણન્નં ચ ? અવખેવો ॥૧૦૪૬॥

આયા હુ કારઝો મે સામાદ્ય કમ્મં કરણમાયા ય ।
પરિણામે સાહ આયા સામાદ્યસોલ ઉ પરિણારી ॥૧૦૪૭॥

સમતા, સમ્યકૃત્વ, પ્રશસ્ત, શાંતિ, સુવિહિત, શુભ, અનિન્દ્રિત, અજૂનુભિત, અગહિત અને અનવધ એ પણ સામાધિકના અર્થને કહેનારા શબ્દો છે. કરાવનાર કોણ ? કરનાર કોણ ? કર્મ કોણ ? જે તેનાથી કરાય તે શું કારક, કર્તા અને કરણનું ભિત્તપણું છે કે અભિત્તપણું ? એ શંકાનું સમાપ્તાન કહે છે કે - સામાધિકને કરવાવાળો આત્મા છે, સામાધિક તે કર્મ છે, ઉદેશાદિક કિયા આત્માની હોવાથી આત્મા કરણ છે, અને આત્મા પરિણામી હોવાથી આત્મા સામાધિક છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૧૦૪૭.

એગતે જહ મુદ્રિ કરેદુ અત્યંતરે ઘડાઈણિ ।
દ્વબ્લટ્યંતરભાવે ગુણસસ કિં કેણ સંબંધ ? ॥૧૦૪૮॥

‘મુદ્રિ કરે છે,’ એ વાક્યમાં કર્તા-કર્મ અને કરણ એક છે, ‘ધર્ટાદિક કરે છે’ તેમાં કર્તા આદિ જીદા જીદા છે, ગુણને દ્રવ્યથી જીદો રાખીએ, તો કોણ કોની સાથે જોડાશે ? ૧૦૪૮.

કર્મમયજ્ઞ જં ગરિહિઅંતિ કોહાઈણો વ ચત્તારિ ।
સહ તેણ જો ઉ જોગો પદ્બવકખાણો હવદુ તરસ ॥૧૦૪૯॥

દ્વબ્લે મણવયકાએ જોગા દ્વલા દુહા ઉ ભાવંમિ ।
જોગા સમ્મતાઈ પસાત્ય ઇઝરો ઉ વિવરીઓ ॥૧૦૫૦॥

જે ગહિત કર્મ હોય તેને અવધ કહેવાય, અને તે અવધ કોણાદિ ચાર કખાયો છે, તે કખાયવાળો યોગ સાવધયોગ કહેવાય અને તેનાં પચ્યક્ખાણ છે; દ્રવ્યમાં મન, વચન, કાયાના યોગવાળા દ્રવ્ય સમજવા, ભાવયોગ બે પ્રકારે છે. સમ્યકૃતાદિક પ્રશસ્ત ભાવયોગ અને મિથ્યાત્વાદિક અપ્રશસ્ત ભાવયોગ છે. ૧૦૫૦ થી ૧૦૫૧.

દ્વબ્લંમિ નિણહગાઈ ૩ નિલ્લિસયાઈ અ હોઙ સિજંમિ ૪ ।
મિચખાઈણમદાણે અહુચ્છ ૫ ભાવે પુણો દુવિહં ૬ ॥૧૦૫૨॥

જે નિલ્હવાદિકનું પ્રત્યાખ્યાન તે દવ્યપ્રત્યાખ્યાન, દેશનિકાલ વગેરે કોત્રપ્રત્યાખ્યાન, નિકા વગેરે નહીં આપવામાં અદિત્સા ન આપવાની હુંછા જ્ઞાયવી તે કાલપ્રત્યાખ્યાન, અને આવપ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારે છે. ૧૦૫૨.

સુઅ ણોસુઅ સુઅ દુવિહં પુબ્બ ૧ મપુબ્બ ૨ તુ હોડ નાયબ્બ ।
નોસુઅપચ્ચકખાળો મૂલે ૩ તહ ઉત્તરગુણે અ ૨ ॥૧૦૫૩॥

જાવદવધારણાંમિ જીવણમવિ પાણધારણે ભણિઅં ।
આપાણધારણાં પાવનિવિત્તી ઇહં અત્થો ॥૧૦૫૪॥

એક શ્રુતપદ્ધતિકુખાણ અને એક નોશ્રુતપદ્ધતિકુખાણ છે. તેમાં શ્રુતપદ્ધતિકુખાણા બે ભેદ છે :-
પૂર્વશ્રુતપદ્ધતિકુખાણ અને અપૂર્વશ્રુતપદ્ધતિકુખાણ. આતુર-પ્રત્યાખ્યાનાદિ નોશ્રુતપદ્ધતિકુખાણ બે પ્રકારે
છે. મૂલગુણપદ્ધતિકુખાણ અને ઉત્તરગુણપદ્ધતિકુખાણ. કરેમિભંતે ! સૂત્રમાં જે 'જીવજીવાએ.' પદ
છે તેમાં 'યાવત્' શબ્દ મર્યાદા અર્થમાં છે અને જીવ શબ્દ પ્રાણ-ધારણ અર્થમાં કહેલ છે; એટલે
પ્રાણ-ધારણ સુધી પાપની નિવૃત્તિ એવો અર્થ થાય છે. ૧૦૫૪ થી ૧૦૫૪.

નામ ૩ હદ્દા ૨ દવિ ૫ હોહે ૪ ભવ ૫ તબ્બવે અ ૬ ભોગે અ ૭ ।

સંજમ ૮ જસ ૯ કિન્તીજીવિઅં ચ ૧૦ તં ભણણાઈ દસહા ॥૧૦૫૫॥

સામાઙ્ગાં કરેમિ પદ્ધ્યવખ્યામિ પદિક્કમામિતિ ।

પદ્ધ્યુપ્પન્નમણાગયઅઈઅકાલાણ ગઝણ તુ ॥૧૦૫૬॥

નામ, સ્થાપના, દવ્ય, ભોધ, ભવ, તદ્ભવ, ભોગ, સંયમ, પશ અને કીર્તિથી જીવિત
(જીવ)ના દશ પ્રકારે નિક્ષેપા થાય છે. 'સામાયિક કરું છું' એ વર્તમાન કાલનું, 'સાવધયોગનાં
પદ્ધતિકુખાણ કરું છું' એ અનાગતકાલનું અને 'પદિક્કમું છું' વગેરે અતીતકાલનું ગ્રહણ કરે
છે. ૧૦૫૭.

દવ્યંમિ નિણહગાઈ કુલાલમિચ્છંતિ તત્યુદાહરણા ।

ભાવંમિ તદુવત્તો મિઆવાઈ તત્યુદાહરણા ॥૧૦૫૭॥

નિલ્હવાદિકના મિચ્છામિદુક્કડ તેમ જ કુંબારના મિચ્છામિદુક્કડનું ઉદાહરણ તે દવ્યમિચ્છામિદુક્કડ
સમજવું. મિચ્છામિદુક્કડના ઉપયોગવાળો જીવ તે ભાવ-મિચ્છામિ દુક્કડ કહેવાય, તેમાં મૃગાવતીનું
ઉદાહરણ જાણવું. ૧૦૫૮.

સચરિતપદ્ધતિયાવો નિંદા તીએ ચડવકનિકદ્વેવો ।

દવ્યે ચિત્તયરસુઆ ભાવેસુ બહુ ઉદાહરણા ॥૧૦૬૦॥

પોતાના વર્તનનો પશ્ચાત્તાપ કરવો તેને નિંદા કહેવાય. અને તેના નામાદિક ચાર નિક્ષેપા
જાણાની પટરાણી થયા છતાં પણ પહેલાંના જુનાં લુગડાં પહેરીને આત્માની નિંદા કરનારી
ચિત્તકારની પુત્રી તે દવ્યનિંદાનું ઉદાહરણ છે. અને ભાવનિંદામાં ઘણા ઉદાહરણો કહ્યા છે. ૧૦૬૦.

ગરહાવિ તહાજાઈઅમેવ નયરં પરપ્પગાસણયા ।

દવ્યંમિ મહાનાય ભાવેસુ બહુ ઉદાહરણા ॥૧૦૬૧॥

ગહો પણ નિંદા સમાન જ છે, પણ ત જીજાની સમલ કરાય છે, પુત્રપૂર્ણનો સાથે સમાગમ કરી સ્વભન્ના બહાને તે વાતને કહેનાર ભાષણ દવ્યગહામાં દેખાંત રૂપ છે. અને ભાવગહામાં તો ધણા દેખાંતો છે. ૧૦૬૧.

દવ્યવિઉસ્સસગે ખ્રલુ પસંચંદો હુચે ઉદાહરણ ।

પડિઆગયસંવેગો ભાવંમિવિ હોડુ સો ચેઘ ॥ ૧૦૬૨ ॥

મનથી પુત્ર અને રાજ્ય માટે યુદ્ધ કરનાર પ્રસન્નચંદ્રરાજુષિ દવ્યકાપોત્સર્ગનું દેખાંત છે, અને ભાવકાપોત્સર્ગમાં પણ તે સંવેગવાળા પ્રસન્નચંદ્રરાજુષિ જ દેખાંતરૂપ છે. ૧૦૬૨.

સાક્ષ્યજોગવિરઉરો લિવિહં લિવિહેણ દોસિરિઝપાવ ।

સામાડુઅભાડીએ એસોડણુગમો પરિસમત્તો ॥ ૧૦૬૩ ॥

વિજ્ઞાચરણનએસું સેસસમોસોરણંતુ કાયક્રં ।

સામાડુઅનિજ્ઞજુત્તી સુભાસિતાત્યા પરિસમતા ॥ ૧૦૬૪ ॥

ત્રિવિષ ત્રિવિષે પાપને કોષરાવીને સાવધયોગથી વિરક્ત થાય તે સામાયિક કરનાર છે. સામાયિક આદિનો એ અનુગમ (વ્યાખ્યા) સમાન ધ્યો, બાકીના બધા નધોનો અવતાર જ્ઞાન અને ક્રિયાન્યમાં થાય છે, આ રીતે સુભાસિત અર્થવાળી સામાયિકનિર્ધુક્તિ સમાન થઈ. ૧૦૬૪.

॥ સામાયિક નિર્ધુક્તિ સમાન ॥

મૂલભાવ્ય-અવશોષ-ગાથા

ઝહાએ પણતાં બોદ્ધિયસિવભૂડુજીરાહિ ઇમં ।
મિચ્છાદંસળમિણમો રહબીરપુરે સમુપ્પણં ॥૧૪૭॥

સાવજ્જજોગવિરજો તિગુતો છસુ સંજારો ।
ઉવજી જયમાણો આયા સામાડ્ય હોઈ ॥૧૪૯॥

નિકખંતો હત્યિસીસા દમદંતો કામભોગમવહાય ।
ણવિ રજજાહ રલેસું દુડેસું ણ દોસમાવજે ॥૧૫૧॥

જે ડેટુથી બોટિક (ડિગંબર) અને શિવભૂતિને ઉત્તર આપવા શારા આ આધ્યની પ્રેરણા ૪૮, લેથી રથવીરપુરમાં મિચ્છાદરીનાં ઉત્પત્તિ થઈ. ૧૪૭.

સાવધયોગોથી વિરામ પામેલો, ત્રણ ગુમિથી ચુક્કા, છ જીવનિકાયની રક્ષામાં સમ્યક્ક વત્ત કરનાર, ઉપયોગવાન અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં યતના કરતો આત્મા સ્વયં સામાધિકરૂપ થાય છે. ૧૪૮.

‘કામ-ભોગને ત્યજી ઉસ્તિશીર્ધ ગ્રામના અધિપતિ દમદંત રાજીએ દીશા લીધી; અને તે દમદંત રાજ્યિ પોતાના રાજી લોકોમાં રાગ નથી કરતા, અને દેખી લોકો ઉપર દેખ નથી કરતા. ૧૪૧.

નામે ૧ રુચણા ૨ દવિએ ૩ ગ્રિજે ૪ કાલે ૫ તહેવ ભાવે અ દ ।
એસો ખલુ કરણરસા નિકખેવો છાચિહો હોઈ ॥૧૫૨॥

જાણગભવિઅડીરિતં સન્ના નોસન્નારો ભયે કરણં ।
સન્ના કડકરણાઈ નોસન્ના વીસસપાગોગે ॥૧૫૩॥

વીસસકરણમણાઈ ધમ્માઈણ પરપચ્ચયાજો (યજ્ઞો)મા ।
સાઈ ચચ્છનુષ્ટારિઅમબાહુમચકસ્તુમણુમાઈ ॥૧૫૪॥

સંઘાયભેઅતદુભયકરણં ઇંદાઉહાઇ પચ્ચકર્ણં ।
દુઆઅણુમાઈણં પુણ છડમત્થાઈણઽપચ્ચકર્ણ ॥૧૫૫॥

જીવમજીવે પાઓગિઓ ચ ચરમં કુસું ભરાગાઈ ।
જીવપ્પાગકરણં મૂલે તહ ઉત્તસ્યુણે અ ॥૧૫૬॥

જ જ નિજીવાણં કીર્દ્ધ જીવપ્પાગજો તં તં ।
વન્નાઇ રુવકમ્માઇ વાધિ ઉર્જીવકરણં તુ ॥૧૫૭॥

જીવપ્પાગકરણ દુવિહં મૂલપ્પાગકરણં ચ ।
ઉત્તરપાગકરણં પંચ સરીરાઇ પદ્મમંમિ ॥૧૫૮॥

૧. એ ગાથાને કેટલાક નિર્ધિકિતની ગાથા માને છે.

ઓરાલિયાડુઅં ઓહેળિઅરં પાઓગારો જમિહ ।

નિષ્ફળણા નિષ્ફળજડ આડુલ્લાણં ચ તં તિણહં ॥૧૫૧॥

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, કોત્ર, કાલ, તેમ જુ ભાવ એમ કરણાનો નિકોપો છ પ્રકારે થાય છે. જ અને ભવ્યશરીરથી વ્યતિરિક્ત કરણ બે પ્રકારે છે, એક તો સંશાકરણ કે જેનું દુનિયામાં કરણ એવું નામ હોય અને જેનો કરણ એવો અર્થ પણ હોય, જેમ કટકરણ વગેરે, અને બીજું નોસંશાકરણ બે પ્રકારે છે. એક પ્રયોગથી અને એક સ્વભાવથી. તેમાં સ્વભાવથી કરણ બે પ્રકારે છે. અનાદિ અને સાદિ. પમાસિનિકાયાદિકનું જે સ્વભાવથી કરણ (મળીને રહેવું) તેને અનાદિકરણ કહેવાય છે, અને બીજી વસ્તુના યોગે સાદિકરણપણું છે. તેવી જ રીતે પુદુગલોનું સાદિકરણ બે પ્રકારે છે. તે ચાસુખ અને અચાસુખ. જે અદ્વારિકની જેમ ચક્ષુધી દેખી શકાય, તે ચાસુખ કહેવાય. જેને પરિણામે દેખી શકાય નહીં તે અચાસુખ કહેવાય. સંધાત, બેદ અને તે બજેના (સંધાત બેદ) સમૂહ જે ઉંઘણુભ્યાદિ બને છે તેને ચાસુખકરણ કહેવાય અને બે પરમાણુ આદિના સંયોગવડે બને તેને અચાસુખકરણ કહેવાય. આ અચાસુખકરણ છભસ્થછુવની અપેક્ષાએ સમજવું. એવી જ રીતે વિશ્રસાપ્રયોગે કરણ કહું છે. ૧૫૨ થી ૧૫૫.

હવે પ્રયોગકરણ કહે છે. પ્રયોગકરણા બે બેદ છે, જીવપ્રયોગકરણ અને અજીવપ્રયોગકરણ. વસ્ત્રાદિકના વણાદિકનો કેરકાર થાય તેને અજીવપ્રયોગકરણ કહેવાય. કેમકે જીવના પ્રયોગથી પણ જે અજીવ પદાર્�ોમાં વણાદિ અને કિયાદિ કરવામાં આવે તેને અજીવપ્રયોગકરણ કહેવાય છે. જીવપ્રયોગકરણના બે બેદ છે, (૧) મૂલજીવપ્રયોગકરણ (૨) ઉત્તરજીવપ્રયોગકરણ. મૂલજીવપ્રયોગકરણમાં ઓદારિકાદિક પાંચેય શરીરની ઉત્પત્તિ ગણાય છે, ઓદારિકાદિક શરીરમાં અંગોપાંગાદિક કરવામાં આવે અગર કરેલા હોય તેને ઉત્તરજીવપ્રયોગકરણ કહેવાય છે; તે અંગોપાંગ ઓદારિક, વેક્ટિય, અને આદારક બે ત્રણ શરીરને જ હોય છે. ૧૫૬ થી ૧૫૮.

સીસ ૧ મુરો ૨ અર ૩ પિંદી ૪ દો બાહુ દુ ઊરુદ્યા ચ ૮ અદુંગા ।

અંગુલિમાડુ ઉંગા અંગોવંગાળિ સેસાળિ ॥૧૬૦॥

કેસાઈઉવસ્થણ ઉરાલવિઉબ્જ ઉત્તરં કરણ ।

ઓરાલિએ વિસેસો કન્નાડુવિણદુસંઠવણ ॥૧૬૧॥

આડુલ્લાણં તિણહ સંધાઓ સાડણં તદુભયં ચ ।

તેઅક્રમે સંધાયસાડણં સાડણં વાગિ ॥૧૬૨॥

માઝું, છાતી, પેટ, પીડ, બે ભુજા અને બે સાથળ, એ આઠને અંગ કહેવાય છે અને અંગણી વગેરેને ઉપાંગ કહેવાય છે. બાકીના બધાને અંગોપાંગ કહેવાય છે. કેશાદિકનો સંસ્કાર કરવો તેને ઓદારિક અને વેક્ટિયઉત્તરકરણ કહેવાય છે, અથવા ઓદારિક શરીરનાં કાર્બો આદિક નાશ પામેલા અંગોપાંગને તૈયાર કરવા તેને પણ ઉત્તરકરણ કહેવાય છે. ઓદારિક, વેક્ટિય અને આદારક બે ત્રણ શરીરમાં સંધાત, શાટન અને ઉલ્લય-અને ત્રણ કરવા હોય છે. તેજસ અને કાર્મણ શરીરમાં સંધાત અને શાટન હોય અથવા એકલું શાટન હોય. ૧૬૦ થી ૧૬૨.

संघायमेगसमयं तहेव परिसाडणं उरालंगि ।
संघायणपरिसाडण खुड्हागभवं तिसमऊणं ॥१६३॥

एवं जहन्नमुक्कोसयं तु पलिअतिअं तु समझाणं ।
विरहो अंतरकालो ओराले नरिसमो होइ ॥१६४॥

तिसमयहीणं खुड्हं होइ भवं सब्बंधसाडाणं ।
उक्कोसं पुल्कोडी समओ उआही अ तित्तीसं ॥१६५॥

औदारिक शरीरमां संघात अने परिशाटन एकेक समयना होय छे, पश उभ्य (संघात-परिशाटन) तो ज्यधन्यथी विच्छङ्गतिना बे अने शाटननो एक अभ त्रष्ण समय सिवायना कुल्लक भव जेटलो होय छे, उत्कृष्टथी एक समय न्यून अंवा त्रष्ण पल्योपम सुधी संघात, परिशाटन अने तदुभ्य होय छे; विरह एटले अंतरालकाल औदारिकने भाटे एवी ज रीते छे. सर्व संघात अने सर्व परिशाटनमां त्रष्ण समय न्यून कुल्लकभव जेटलुं अने उत्कृष्टथी तेत्रीस सागरोपम, कोडपूर्व अने एक समयनुं अंतर होय छे. अनुत्तर विभान अथवा सातमी नृक्कना छेवटना एक समय हीन तेत्रीस सागरोपम अने पाढीना मनुष्यपशाना कोडपूर्व आशवा. १६५ थी १६५.

अंतरमेगं समयं जहन्नमोरालगहणसाडस्स ।
उत्तिसमया उक्कोसं तित्तीसं लागाया सुन्दि ॥१६६॥

वेउच्चिअसंघाओ जहन्नु समओ उ दुसमउक्कोसो ।
साडो पुण समयं चिअ विउच्चणाए विणिद्विद्वो ॥१६७॥

संघायणपरिसाडो जहन्नओ एगसमडओ होइ ।
उक्कोसं तित्तीसं सायरणामाडं समउणा ॥१६८॥

सब्बगगहोभयाणं साडस्स य अंतरं विउच्चिस्स ।
समओ अंतमुहुतं उक्कोसं रुक्खकालीवं ॥१६९॥

औदारिक सर्वच्छहस अने शाटन ए उभयनुं ज्यधन्य अंतर एक समयनुं छे अने उत्कृष्ट अंतर त्रष्ण समय अधिक तेत्रीस सागरोपम छे. वेडियनो संघात ज्यधन्यथी एक समय अने उत्कृष्टथी बे समय छे अने वेडिय शाटनुं अंतर एक ज समय छे. संघात अने परीशाट भग्नेनुं ज्यधन्यथी अंतर एक समय अने उत्कृष्टथी एक समय न्यून तेत्रीस सागरोपमनुं छे. वेडियनुं सर्वथी संघातनुं अने संघात परिशाटनुं अंतर एक समय छे. शाटनुं ज्यधन्य अंतर अन्तर्मुहूर्त अने त्रष्णेयनुं उत्कृष्ट अंतर वनस्पतिना स्थितिकाल जेटलुं छे. १६६ थी १६९.

आहारे संघातो परिसाडो अ समयं समं होइ ।
उभयं जहन्नमुक्कोसयं च अंतोमुहुतं तु ॥१७०॥

बंधणसाडुभयाणं जहन्नमंतोमुहुतमंतरणं ।
उक्कोसेण अचह्नं पुगालपरिउद्गदेस्त्रूणं ॥१७१॥

આહારક શરીરના સંધાત અને પરિશાટ બેકેક સમય હોય છે અને સંધાતપરિશાટકૃપ ઉભય જ્ઞાન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અજમુદૂર્ત સમયના જ હોય છે. સંધાત અને (સંધાત-પરિશાટ) ઉભયનું અંતર જ્ઞાન્યથી અજમુદૂર્ત હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કાંઈક ન્યૂન અપાર્થપુદ્ગલપરાવતનું છે. ૧૭૦ થી ૧૭૧.

(તૈજસ અને કાર્મણ અનાદિપ્રવાહયાળા હોવાથી તેનો એકલો સંધાત કોઈનો ન હોય, પણ ભવ્ય જીવોને શૈલેધીનો પરિશાટ છેલ્લા સમયમાં હોય છે. તૈજસનો (સંધાત-પરિશાટ) ઉભય અનાદિ-અનાંત છે, કેટલાક ભવ્યોને અનાદિ-સાંત છે. તૈજસ અને કાર્મણ અનાદિના હોવાથી તથા સર્વથા જતા ન હોવાથી તે ખત્રેના સંધાતાદિને આંતરું નથી. ૧૭૨ થી ૧૭૩)

અહવા સંધાતો ? સાડણં ચ ૨ ઉભયં ૩ તહોભયનિસેહો ૪ ।

પઢ ૧ સંખ્ય ૨ સગઢ ૩ ધૂળા ૪ જીવપાગે જહાસંખ્ય ॥૧૭૪॥

અથવા જીવપ્રયોગકરણ ચાર પ્રકારે છે, જેમ વખતમાં તાંત્રણ એકઠા કરવાકૃપ સંધાત છે અને શંખમાં છોલવાકૃપ પરિશાટ છે, ગાડી બજાવતાં એકદું કરવાનું તે છોડવાનું કહેવાય છે.

સામાન્ય ચીજ આધી-પાછી કરવામાં અનુભવકરણ છે, એવી રીતે દવ્યકરણ પૂર્ણ થયું. ૧૭૪.

ઉપજ્ઞાણુપ્રયોગે કયાકયે ઇલ્ય જહ નમુકકારે । દા૦૧।

કેણંતિ અત્થાતો તં જિણેહિ સુત્ત ગણહરેહિ (દા૦) ॥૧૭૫॥

સામાયિકમાં ઉત્પત્તા-અનુત્પત્ત એટલે કરવાપણું અને નહીં કરવાપણું નમસ્કાર સૂત્રની જેમ જાણવું, સામાયિક અર્થથી તીર્થકરોએ અને સૂત્રથી ગણધરોએ કણું છે. ૧૭૫.

તં કેસુ કીર્ડ તત્થ નેગમો ભણિ ઇદ્વદ્વેસુ ।

સેસાણ સબ્બદ્વેસુ પજવેસુ ન સબ્બેસુ ॥૧૭૬॥

નેગમનય કહે છે કે મનોજ શયનાસન આદિમાં સામાયિક પ્રાપ્ત થાય અને બાણીના સર્વનયોના મતે સર્વ દવ્યમાં સામાયિક છે પણ સર્વ પર્યાયોમાં નથી. ૧૭૬.

કાહુ ? ઉદિહે નેગમ ઉચ્છ્વિએ સંગહો અ વવહારો ।

ઉજ્જુસુઓ અક્રમંતે સહુ સમત્તમિ ઉવજ્જો ॥૧૭૭॥

ઉપદેશ કહેવાય ત્યારે સામાયિકપણું હોય, એમ નેગમનય માને છે સંગ્રહ અને વ્યવહારનય વાંચના માટે તૈયાર થાય ત્યારે સામાયિક માને છે, ઝાજુસૂત્રનય ભાણે ત્યારે સામાયિક પ્રાપ્ત થાય તેમ માને છે, દૂઢો તો કહે છે કે સમાસિ કરે અથવા કરતા ઉપયોગ વગરનો હોય તો પણ સામાયિકનો લાભ ઝાજુસૂત્રનયમાં હોય છે, શબ્દનય તો સામાયિકના યોગને સામાયિક માને છે. ૧૭૭ (આલોચણ વગેરે કરવા, ક્ષેત્ર મેળવવું, નિયમિત દિશા સામે રહેવું, સારા નકારો, પ્રિય-ધર્માદિ શુલ્કો અને ગુરુભગવંતના આદેશને પ્રાપ્ત કરવા વગેરે આઠ પ્રકારે સામાયિક કરવાનું હશું છે. ૧૭૮)

પલ્લજ્જાએ જુગં તાવહુ આલોઅણ ગિહલ્યેસું ।

ઉવસંપણાહ સાહુસુ સુત્તે અત્યે તદુભાસ અ (પ૦૧) ॥૧૭૯॥

આલોડે વિણીઅસ્સ દિજ્જા તં (પડિ ૨) પસત્યઘિત્તંમિ । (૧૦૩)

અભિગિજ્જી દો દિસાઓ ચરાંતર્ય ચા જહાકમસો (૧૦૪) ॥૧૮૦॥

દીક્ષાને લાપક શાસ્ત્રોક્ત પરીક્ષાથી ગૃહસ્થને તપાસવો અને તેની પાસેથી ઉત્તર લેવો તે આલોચન કહેવાય, અથવા સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયને શાસ્ત્રકથિત વિધિથી ગ્રહણ કરે તે પણ આલોચન કહેવાય, આલોચન થયા પછી વિનીત ગૃહસ્થને ઈલ્લુ કોત વગેરે શુભસ્થાનમાં તે સામાયિક અપાય, પૂર્વાદિ જે દિશામાં તીર્થકર વગેરે જ્ઞાની ભગવંતો વિચરતા હોય તે પૂર્વાદિ ઉત્તમ દિશામાં સામાયિક અપાય, ચૌદસ આદિ નિધિઓ છોડીને અપાય, અપાય-નશત્રાદિ દર્શ દુષ્ટ નશત્ર છોડીને અપાય અને પ્રિયધર્માદિ ગુણવાળાને સામાયિક અપાય. ૧૭૮ થી ૧૮૧.

અભિવાહાગે કાલિઅસુરીંમિ સુત્તત્યતદુભાણંતિ ।

દવ્યગુણપજ્જવેહિ અ દિદ્વીવાર્થમિ બોલ્દ્વ્યો (૧૦૮) ॥૧૮૨॥

ઉદ્દેસ ૧ સમુદ્દરે ૨ વાયણ ૩ મળુજાણણે ૧ ઝાયરિએ ।

સીસમિમ ઉદ્દિસિજ્જંતમાડ એર્ય તુ જં કહુહા (૩૦૬) ॥૧૮૩॥

ક્રાલિકસૂત્રમાં સૂત્ર, અર્થ અને તદુભયથી આજ્ઞા દેવાય છે અને દાખિલાદમાં સૂત્રાર્થના દવ્ય-ગુજરા-પર્યાયથી આજ્ઞા દેવાય છે. રિાયના ઉદેશાદિક કરાવતી વખતે આચારને ચાર પ્રકારના કર્મ થાય છે. (૧) ઉદેશ, (૨) સમુદેશ, (૩) વાયના અને (૪) અનુશ્ચ. ૧૮૨-૧૮૩.

ટુટિ અવશ્યે ગ્રંથ સમાજ